This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

MENGELWERK

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Vyfde Deels, Tweede Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,

By A. VAN DER KROE;

en

By YNTEMA EN TIEBOEL.

MDCCLXXXIII.

INHOUD

VAN HET

MENGELWERK.

Tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk, in het Vyfde Deels, Tweede Stuk.

Naſpooring der oorzaaken, waar uit der Menſchen zorgloosheid, omtrent hun onvermydelyk Sterflot en deszelfs gevolgen, voortſpruite. bl. 1

Waarneeming wegens eene Periodieke Ontſteeking der beide oogen. Door *** M. Dr. 8

Natuurlyke Historie van de *Aras*, of *Westindiſche Raavens*, eene ſoort van *Pappegaaijen*. Volgens den Heer DE BUFFON. 19

Bedenkingen over de Volkrykheid van *China*. 17

De voornaamſte Leevensbyzonderheden van CHARLES DE SECONDAT, Baron DE MONTESQUIEU. 22

Eenige voornaame trekken der Leevensgeſchiedenisſe van HYDER ALI KHAN. 34

Tweede Misſive aan de Heeren Schryvers der *Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen*, wegens eenige Handſchriften. 39

Zedelyke Bedenkingen. 42

Aanpryzing van 't geen byzonder dienen kan, om de zo heilzaame en maar al te veel verwaarloosde Gedagten des Doods te verleevendigen. (*Vervolg en Slot van bl.* 8.) 45

Antwoord van A. YPEY aan J. P. MICHELL, M. Dr. ſtrekkende tot verdeediging der denkbeelden des Schryvers aangaande de ſchadelykheid der dampen van Rottend Water. 53

Natuurlyk Historie van den *Koekkoek*. Volgens den Heer DE MONTBEILLARD. 76

Proeve voor de veranderingen in de Characters der Volken, en de Oorzaaken, waar uit ze ontſtaan. Volgens HELVETIUS. 84

Het ongelukkig uiteinde van den beroemden-Oudheidkundigen, Abt WINKELMAN. 87

Verſlag van de Jooden in *China*. 91

De trotsheid vernederd en geſtraft. Eene Ontmoeting van Keizer JOSEPHUS DE II. 92

Geſchied- en Oordeelkundig verſlag van den Staat der Geleerdheid en Fraaije Letteren in Engeland, 93

Waarneeming wegens de goede uitwerking van den Campher, in eenen verouderden en hardnekkigen Rheumatismus. Door * * * M. Dr. 104

Berigt van eene nieuwe wyze om Ijzeren, door de Electriciteit, te doen uitkomen. Door den Heer ACHARD. 113

Verhandeling, over de Doortocht het Noorden om, ſtrekkende ter ontvouwing en waardeering van dit veelmaals behandeld Onderwerp: met aanmerkingen over 't Ys, by de Poolen. Door, M LE DUC DE CROY. 116

Natuur en kunst tegen elkander vergeleeken. Door de Heer NICOLAS. 124

Schets des Vrouwlyke Bekwaamheden, die eenen Egtgenoot meest behaagen. 128

De Roozen en Lelien. 132

Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *January*, 1783. 136

Verklaaring van 1 COR. XV. 29. 137

Waarneeming wegens het nut van den Aluin in Langduurige Coliekpynen. Door * * * M. Dr. 145

Natuurlyke Historie der *Hoppe*. Volgens den Heer DE MONTBEILLARD. 146

Twee middelen van Bloemen en één om Vrugten een langen tyd te bewaaren. 154

Verhandeling over de Doortocht het Noorden om, enz. Door M. LE DUC DE CROY. (*Vervolg en Slot van bl.* 124.) 158

Aanmerkingen over de bronnen van grootſche Denkbeelden. 164

Beknopt Leevensberigt van den vermaarden HYDER ALI. 167

Anec-

INHOUD.

Anecdote van Czaar PETER DE GROOTE. 174

Het Kind en de Vader. *Eene Vertelling van het Jaar 1783.* 175

Eene aanmerking over de Gierigheid. 177

Gedagten van een Stervenden Christen. *Dichtſtukje.* 178

Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *February*, 180

Gedagten over de Vriendſchap, 181

Waarneeming wegens een langduurige *Diarrhea*, door eene ſterke gifte van Kreeftsoogen geneezen. Door *** M. Dr. 190

Natuurlyke Historie van den *Byeneeter*, Volgens den Heer DE MONTBEILLARD. 190

Getuigſchrift en verſlag wegens de Bouwing en Teeling der Meekrap, in *Engeland.* 195

Verhaal eener Reize van *Kamtſchatka* na *Macao*, 206

Proeve over de Hoegrootheid der Menschlyke Lichaamen. 214

Celamon. 229

Iets uit de Leevensbeſchryving van myn Neef Willem. 222

Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *Maart.* 224

Onderzoek na de oorzaaken van de hedendaagſche Twyfelary en Ongeloovigheid. 225

Tweede Brief van JAN PETERSEN MICHEL M. D. aan den Wel Ed. zeer Gel. Heer A. YPEY, bevattende een nader onderzoek, over de vermeende ſchadelykheid der Dampen van Rottend Water. 232

Gedagten over het oorſpronglyk ſchryven. Door YOUNG. 251

Uittrekzel uit een Brief eener Reize door *Sicilie* en *Maltha*, van den Graaf de BORCH, bevattende eenige byzonderheden wegens de Stad *Meſſina*, enz. 257

Brief van een Ruſſiſchen Edelman JUAN AL——Z, bevattende eene beſchryving van zyn bezoek, afgelegd by den Heer JOHN BERTRAM, beroemd kruidkundige in *Penſylvanie*, waarin een keurig verſlag gegeeven wordt van de Huishouding, Denk- en Leevenswyze diens Americaanſchen Wysgeers. 262

Staat- en Zedekundige Bedenkingen over de Openbaare vermaaklykheden. 268

Zedelyke Bedenkingen. 272

Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *April*. 276

Geſchied- en Oordeelkundig verſlag van den Staat der Geleerdheid en Fraaije Letteren, in *Engeland*. (*Vervolg van Bl.* 104. 277

Nadere Opheldering over het Bloed en Water, het welk uit CHRISTUS zyde, naa zyn dood, volgens *Joannes* XIX. 34, geloopen heeft. Briefswyze aan den Wel Eerw. Hoogel. Heere P. J. DE FREMERY, *Prof. en Pred. te 's Hertogenbosch*. Door JACOB VAN DER HAAR. 288

Natuurlyke Historie van den *Geitenmelker* of *Oſſlokker*. Volgens den Heer DE MONTBEILLARD. 294

Geſchiedkundig verſlag van de voornaamſte Aardbeevingen op *Sicilie*. Door den Heer ABBE, DE S. L. *** 304

Brief van een Rusſiſchen Edelman JUAN AL——Z. (*Vervolg en Slot van bl.* 268.) 309

Zamenſpraak tusſchen de Mode en Rede. Door den Heer DE LA DIXMERIE. 315

De Woorden en Penningen hebben eenerlei gelding. 319

De Beſchaamd gemaakte Kunstbedillers. 323

Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *May*. 324

Verklaaring van *Spreuken* XIX vers 24. Door THOMAS HUNT. 325

Derde Brief van J. P. MICHELL, M. D. aan den Wel Ed. Gel. A. YPEY, bevattende een nader onderzoek, over de vermeende ſchadelykheid der Dampen van Rottend Water. 334

Treffend voorbeeld van den Afkeer van Spinnekoppen. Uit ZIMMERMAN. 357

Brief over het Paaschfeest, en de Maan van Maart. Door den Heer DE LA LANDE. 358

Aanmerkingen over Vernuft en Smaak. 361

Het gevaar van Sentimenteele en Romaneske Verbintenisſen aan de jonge Jufferſchap ontdekt. 367

Gemaatigdheid en Bedaardheid van PHILIPS DE II. 374

De Beer, de Aap en de Big. 375

Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *Juny*. 376

Aanbidding. Door den Heer o. o. 377

INHOUD.

Brief van een Heer uit *Amſterdam*, aan zynen Vriend en Kunstgenoot te *Rotterdam*, wegens het voor- of nadeel der uitwaasſeming van bedorven Water. 382

Brief aan den Heer DE LA LANDE, over het Paaschfeest en de Maan van Maart. 387

Brief van C. R. T. KR..... *A. L. M. et Ph. Doct.* aan de Welgeboore Vrouwe, Mevrouwe N. G. M. van W..... gebooren op ten N.... — over het Onweersvuur door den Afleider des Klokkentoorens te *Doesburg*, gelukkig afgeleid. 389

Brief van den Hoog. Gel. Heer P. CAMPER, over eene Artificieele Hand eens *Orang-Outangs*. 392

Natuurlyke Historie der *Zwaluwen*, in 't algemeen. Volgens den Heer DE MONTBEILLARD. 395

Europa, ten aanzien van den Godsdienst, den Koophandel en Staatkunde beſchouwd. 406

Het Patriotismus. 417

Aanmerkingen over het van buiten leeren der Kinderen. 423

De Braafhide delmoedig beloond. *Eene waare Geſchiedenis van dit Jaar.* 426

Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *July*. 428

Het nut der waare Vriendſchap. 429

Kort Berigt, om bedorven ſtinkend Water, zeer ras, en onkostbaar, niet tegts drinkbaar, maar aangenaam en gezond, te maaken. Door JACOB VAN DER HAAR. 439

Vertoog over de Loopbaan der nieuwe Planeet, of *Uranus*, en over den ſchynbaaren weg, welken hy van den 1 *October* deezes Jaars, tot den 1 *May* van 't volgende Jaar, zal beſchryven. Door J. F. HENNERT, *Hoog leeraar in de Wiskunde te Utrecht.* 443

Natuurlyke Historie der *Zwaluwen*, in 't algemeen. *Vervolg en Slot van bl.* 406. 448

Proeve over den ſmaak in het aankweeken van Bloemen, ſchoone Heestergewaſſen en Boomen. Uit het Engelsch van Mr. KNOX. 460

Leevensbyzonderheden van Dr. BENJAMIN FRANKLIN, met eene ſchets van zyn Character. 464

De Sentimenteele Vrouw. 469

Dorilas en *Chē*. 475

Extra

INHOUD.

Extra Waarneemingen der heetſte Dagen in den Zomer 1783, te *Amſterdam*. 476
Verhandeling over het Beſtaan van een Opperweezen. 477
Aamerkingen over twee ſoorten van *Kina*, onlangs ontdekt in den omtrek van *Santa Fé* in *Zuid-america*. 483
Berigt wegens de Nieuwe Planeet, ontdekt door den Heer HERSCHEL van *Bath*. 489
Aanmerkingen over het Geheugen der Dieren, door den Heer BEATTIE. 498
Vergelyking der twee bekende Geſchiedſchryveren HUME en BOLINGBROKE. 504
Profil van de Vryheid. 508
Themire. 511
De Graftombe. 516
Zedelyke Bedenkingen. 519
Mirtil. Dichtſtukje. 523
Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *Augustus*. 524
Verhandeling over het Beſtaan van een Opperweezen. *Vervolg en Slot van bl.* 482. 525
Berigt van een *Aneurisma Spurium*, of *Valſche Slagader-breuk*, gevolgd naa eene Aderlaating, door de omzwagteling van den arm, hand en vingeren, en verdere gepaste middelen, geneezen, door G. TEN HAAF. 530
Natuurlyke Historie van de *Huis-* of *Schoorſteen-Zwaluw*. Volgens den Heer DE MONTBEILLARD. 533
Weetenswaardig Onderrigtingen, betreffende de Inwoonders van *Sumatra*, door den Heer WILLEM MARSDEN. 542
Wysgeerige Gronden voor de Geoorloofdheid van het Vleeſcheeten. 547
Tegenwoordige Geſteldheid van Europa. 552
Cupido en de Vloednimphen. *Dichtſtukje*. Uit het Fransch van den Cardinaal DE BERNIS gevolgd door L. STOPPENDAAL P. Z. 567
Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *September*. 568
Verklaaring van *Spreuken* XXX. 15. Door THOMAS HUNT. 569
Vrye Gedagten en Aanmerkingen over het niet beſmettelyke van

van den Roodenloop te 's *Hertogenbosch*, in de Jaaren MDCCLXXXI en MDCCLXXXII. Door JACOB VAN DER HAAR. 577

Berigt van de *Lipari-Eilanden*, in de *Middellandſche Zee*. Door den Heer DE LUC. 585

Wysgeerige Gronden voor de Geoorloofdheid van het Vleeschëeten. *Vervolg en Slot van bl.* 552. 597

Egt verhaal van de Schipbreuk van het Oostindisch ſchip *Grosvenor*, gevoerd door Capt. JOHN COXON, op de kust van *Africa*, op den vierden van Oogstmaand des Jaars MDCCLXXXII, en de Lotgevallen der Schipbreukelingen. 602

Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *October*. 612

De waare Vriendſchap, geſchetst in haare Grondbeginzelen en uitkomst. 613

Waarneemingen wegens de goede uitwerking van koud water in de Waterzugt. Door * * * M. D. 624

Natuurlyke Historie van de *Boeren-Zwaluwen*. Volgens den Heer DE MONTBEILLARD. 626

Weerkundige en Wysgeerige Aanmerkingen over den zeldzaamen Nevel, die zich, in de Maanden *Juny* en *July* deezes Jaars MDCCLXXXIII, vertoond heeft, door den Eerw. Heer COTTE. 632

Brief van Mejuffrouw LEMASSON LE GOLFT, aan den Abbé MONGEZ, behelzende eene Waarneeming over de kleur der Schaduwen, ten tyde des zwaaren Nevels in den laatstverloopen Zomer van MDCCLXXXIII. 638

Brief aan de Schryvers der *Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen*. 641

Brief aan den Uitgeever van *le Courier de l'Europe*, over de Slaaverny der Negers. 642

Hoog en laag Beampten, elk in hunnen kring beſchouwd. 650

Zedelyke Bedenkingen. 652

Leeven van EDWARD DRENKER van *Philadelphia*. Die meerder en grooter Staatsomwentelingen beſchouwde, dan iemand. 655

Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *November*. 656

Aanmerkingen wegens een verbeterd Kerkmuziek voor onze

ze Pſalmen. Door PETR. BEYEN, *Organ. en Klokkenist van de S. Stephanus Kerk te Nywegen.* 657

Natuurlyke Historie van de *Boeren-Zwaluwen. Vervolg en Slot van bl.* 632. 662

Zamenſpraak tuſſchen Lord HERBERT, Mr. HUME, en MERCURIUS, in 't Ryk der Dooden. 666

Treurzang op den verſlagen Held. (*Vertaald uit een oud Handſchrift.*) 674

De waare roem en grootheid van den Mensch geſchetst in het bedryf van den Chineeſchen Keizer HAMITI. 176

Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *December*. 678

* * *

* *

*

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

NASPORING DER OORZAKEN, WAAR UIT DER MENSCHEN ZORGELOOSHEID, OMTRENT HUN ONVERMYDELYK STERFLOT, EN DESZELFS GEVOLGEN, VOORTSPRUITE.

Zo dikwyls de vergankelykheid en broosheid van 's Menschen leeven, en het oneindig aanbelang dat ieder heeft, om zig zeker te ſtellen van eene goede uitkomst, by de verwisſeling van dit ondermaanſche Toneel, onder myne aandachtige overdenking ykalt, kan ik my nimmer eene gegronde en rechtmatige verwondering onttrekken, dat de Menſchen in het gemeen, omtrent die zaken, zo onverſchillig verkeeren, als de daaglykſche ervaring duidelyk doet zien: daar het toch eene erkende waarheid is, dat ons verblyv op deeze Waereld geheel onzeker; en 'er ſlechts één ſtond, zo kort van duur, als wy eenigzins aan onze verbeelding, een aanzyn, kunnen voorſtellen, nodig is, om ons van ſtaat te doen veranderen. Immers! heden, dit ogenblik, leert men, — het volgende, is men reeds de eeuwigheid ingeſtapt. Onzeker, gansch onzeker, is de mensch omtrent den tyd van zyn verſcheiên; en ontegenzeggelyk zeker, daar en tegen, is het, dat de Mensch eens moet ſterven. Ieder gaat en nadert onverhoeds tot den dood; en niemand weet, wanneer die verwisſeling ten zynen opzichte zal voorvallen. Zo is men gezond, en welvernoegd, — en ſtraks trevt de doodſchigt het in weelde badend hart. Zo min als deeze waarheid kan gelochend worden, zo erkend is ook, de verandering, welke de dood ten gevolge heeft. Want met den ſtilſtand van het bloed in onze aderen, is ons eeuwig lot te gelyk bepaald. Geluk, of ongeluk, is het deel dat we verkrygen. Gevolgelyk moet ieder geredelyk toeſtemmen, dat deeze zaak van zulk eene waarde is, dat ze de bepaalde opmerkzaamheid van redelyke wezens vordert. En nochtans, men ziet geene zaak ter waereld met minder trouw en rechten yver behandeld. Het aflopen van een Jaar, en de intrede in een nieuw, dat men begint, doet nog wel eens een ogenblikkelyk aandenken aan den dood in het gemoed opryzen; — de ſnelheid des tyds, —

het weinige vergenoegen des leevens, — het onbestendige van de grootste vermaken, —— doet het aandenken aan deeze waarheden nog wel eens boven komen; —— 't verlies van goede vrienden en bekenden laat zomtyds ontzachelyke treden van angstvalligheid en bekommering na; —— de wrange nasmaak van zondige bedryven wond zoms wel eenigermate het hart, en doet een besluit geboren worden, om anders en beter te leeven. —— Dan hoe ras wordt 't een en ander weder vergeeten, —— en hoe spoedig keert men niet te rug, tot de oude bedorven paden. Billyk kan men vragen, van waar toch die onverschilligheid in de meeste Menschen, waar door zy hun eigen geluk verwaarlozen?

Het luid in der daad zeer vreemd, dat schepzelen, begaaft met verstandige vermogens van Geest, en vatbaar gemaakt voor geluk, dermate onbedachtzaam verkeeren; dat ze het aandenken aan de eeuwigheid, en eene voorbereiding voor dezelve, door een gelovigen en ootmoedigen wandel, uit het oog verliezen, en niet beoeffenen. De volgende aanmerkingen, zo ze al niet strekken kunnen, om dit stuk geheel van zwarigheid te ontheffen, zullen ten minste de werkzaamheid van veele Menschen ten dien opzichte afmalen, en dienen kunnen, tot aansporing van eene meerdere betrachtinge des doods.

Het is zeker, dat het voortreffelykste Schepzel deezer Aarde, de Mensch, door de Almacht, met een wys oogmerk, zodanig is geschapen, dat hy voor een gedeelte stoffelyk, en voor een ander deel onstoffelyk is; en dat deeze twee, anders geheel strydige wezens, zo nauw met den anderen zyn verbonden en vereenigd, dat zy op eene onbevattelyke wyze weerkeerig op elkander werken. Men kan zeggen, dat dit ten oogmerk heeft: *Voor eerst*, om, daar door, die beiden vatbaar voor verhevene bespiegelingen, —— en tevens geschikt te maken, tot het gebruiken van een onzondig genot der aardsche goederen en derzelver vermaken. Want de Geest, als Geest, afgezonderd van het lighaam, kon geen gebruik hebben van de voortbrengzelen der aarde; —— terwyl het lighaam als lighaam, zonder den Geest, geene verstandige bespiegelingen, ter eere van zyn groten Maker, zoude kunnen vormen, en dus buiten denzelven versteeken zyn, van al de verlustigingen, die van een Geestelyken aart zyn. *Ten tweede*, om dat de Mensch zynen Formeerder in ziel en lighaam beiden, op eene redelyke wyze, zoude dienen. Hy is mitsdien geschapen,

pen, om zyn hart, als een geurig wierook van dankbaarheid, zynen Schepper toe te wyên en op te dragen, en alle zyne verrichtingen tot deszelfs eer en grootmaking te doen uitlopen. De Waereld, hem ter woning toegeschikt, is hem niet verleend, op dat hy alle zyne vermogens zoude opöfferen, aan de najaging, van de afwisselende, en veeltyds zondige vermaken, die ze hem oplevert; neen! —— Hy moet zyn tegenwoordig verblyv aanmerken, als een geschikten proeftyd, om zig te bereiden, en, door den Goddelyken bystand en genade, te bekwamen, tot het bezit van een volmaakter en duurzamer gelukstaat. Het geen dan dat de Mensch op deeze Waereld bedoelen en zoeken moet, is de verzekering zyner zaligheid. Hy moet, behalven zyne noeste pogingen aan te wenden tot het verkrygen van een eerlyk bestaan, beögen die heerlykheid welke den Mensch is toegezegd, en alleen de echte bron van ware vreugde verschaft. Deeze, ja deeze alleen, moet het grote voorwerp zyn, van 's Menschen onveranderlyk zoeken! Hier van moet men trachten eene gegronde hoop te verkrygen.

Dan het zal nodig zyn, na deeze vaststellingen, te onderzoeken: —— of de Menschen in het algemeen de waereld als zodanig een staat van voorbereiding aanmerken; om, by wettigen gevolge, daar uit af te leiden, dat een tegengesteld gedrag, en beschouwing van zaken, natuurlyk de gedachten des doods moet verschuiven en verbannen.

En dit gedeelte zal zeer kort kunnen zyn, om dat veele Menschen, door hun gedrag, tot zo veele getuigen verstrekken, dat zy van deezen leevensstand gantsch andere denkbeelden vormen; en hieröm kan ik, met my op de ondervinding te beroepen, een breedvoerig betoog afsnyden. Immers! Hy die met allen mooglyken yver bejaagt, de dartelheid en uitspattende ongeregeldheden, en zyne driften den ruimen teugel viert, door, in plaatze van ze te bestryden, dezelve meer en meer aan te wakkeren, — bevestigt buiten kyf, met de daad, dat hy op de waereld, met versmading van het waar geluk, een genoegen zoekt te bekomen, dat ze hem niet geeven kan. Hy bepaalt alle zyne vermaken tot dien verbazend nauwen kring van dit kortstondig leeven. —— Hy zoekt geen meerder troost en vergenoegen, dan dit ondermaansche opgeeft; en tracht daaröm niets onbeproefd te laten, wat maar eenigzints den naam draagt van blydschap en vreugd. Zouden zulke Men-

ſchen de gedachten des doods veel vernieuwen? kunnen zy met die waarheid — het is den Mensch gezet te ſterven, — zig verkwikken? Immers neen! want de dood is hun het yslykſte ſchrikmonſter, als die, door zyne vernielende macht, alle hunne gewaande genoegens doet eindigen. Zou dit hun dan tot genoegen kunnen zyn, den tyd des doods te verbeiden, daar zy geen ander middel kennen, om uit het bezit van hun luſtdruchtig vermaak geſteld te worden, dan juist den dood zelven? neen, zoo lang men geen waar belang ſtelt in de gegronde hoop op een beter leeven, is het onmooglyk dat de Mensch het aandenken aan dood en eeuwigheid kan aankweeken, en bevorderen.

En dit zal te klaarder worden, als men hier bydoet: dat de Mensch te zeer ingenomen is met het tegenwoordige, zig aan het gebruik daar van verſlaavt, en de belovte van het toekomende, zo ver uit het oog verliest, dat men, ter verkryging van het laatſte, het zinnelyk genoegen niet wil opöfferen.

De Mensch is, buiten tegenſpraak, op de waereld in een allerheerlykst Lustprieel geplaatst. Alles waar toe de begeerte zig opgewekt vind, levert ze op. Al wat de zinnen kan ſtreelen, komt uit haren boezem voort. De voorſpoedige Mensch leid daar een rustig, vrolyk leeven. Hy vind 'er al dat geen waartoe zyne natuurlyke zucht zig bepaalt. Dit alles, in plaats van een rechtaarte dankbaarheid te bewerken, en 'er de genieters door op te ſporen, om te zoeken naar een beſtendig genoegen, — ſtrekt maar al te dikmaals om veeler herten, daar door, aan deezen tegenwoordigen ſtaat onlosmaaklyk te verbinden; 't welk deeze onheilige vruchtbaarheid voortbrengt, van onvatbaarheid voor waar geluk, en toeſtemming aan iets, dat het tydelyke overtrevt, en niet daadlyk onder de zinnen valt. Waarlyk, daar door, ſtellen zommigen, in het ondermaanſche, reeds het bezit van een Hemelvolmaaktheid; en dit verblind zodanig de vermogens der ziel, dat de gedachten van eene toekomſtige verbetering geheel uit het hart, en uit het oog, verloren word. De meesten derzulken denken al ras, dat ze niet beter kunnen zyn: en om wat reden zouden ze dan hunne gedachten vermoeijen met verandering en verwisſeling? Onze natuur is te ſchielyk met het tegenwoordige zo zeer ingenomen, dat men met de vereischte zorg, omtrent het toekomende, niet verkeert. Het daadlyk bezit wil men niet

over-

overgeeven, voor een beter, dat beloovd word. Schoon dat men dikwerf de onvolmaaktheid van 's waerelds uitmuntendſte voordeelen beproeve, —— men is 'er zo aan gehegt, dat men niet afſtaat, ze op nieuw te beproeven. Steekt in het een iets onvermaaklykst uit, —— men leert 'er het onvolmaakte niet door kennen, —— maar zoekt ſlechts eene verandering van Toneel, waar op weder, voor een tyd, het ſchynſchoon ten toon geſpreid is, met verberging van de bittere inmengzelen, die het by de uitkomst achter laat. Zo handelt de Mensch; zich aanhoudend beyverende, om het vermaak te doen duuren, en om het met alle vermogens en krachten eene onafgebroken beſtendigheid te geeven. Dog hoe ydel en vruchteloos deeze pogingen zyn, heeft de wyste aller Koningen, reeds aangeduid, wanneer hy al het ondermaanſche beſtempelt, met deeze verwonderlyke tekening: Ydelheid der Ydelheden! 't is alles Ydelheid! En 't is waarlyk zo: —— al veranderde elk ogenblik 's waerelds vermaak, —— al ontfloot zig telken ſtond eene nieuwe bron van vrolykheid, —— nog zouden ze den Mensch niet voldoen kunnen; vermits ze niet genoegzaam zyn, om de zucht en begeerte na volmaakter bezitting, die in alle Menſchen geplaatst is, te vrede te ſtellen: —— want deeze ſtrekt haar uit tot het oneindige. Maar veele Menſchen, die niet bezeffen de natuur, noch den aart, van het geluk, waartoe hunne ſtille genegenheid uitgaat, —— trachten dezelve te vrede te ſtellen, door eene opeenſtapeling van tydelyke zoetigheden; 't welk, door een daadlyk gebruik, geheel hunne zinnen bekoort, en den glans en luister der bovenmaanſche gewesten uitdoovt. Dus jammerlyk vervoert hen de natuurlyke drift tot tydelyk genoegen, en de kwelling van de dierlyke genegenheden, tot het verband aan de taſtelyke voorwerpen.

En dit neemt hand over hand toe, naar mate alle Godsdienſtige verlustigingen verbannen worden. Het ydel denkbeeld der Menſchen toch is, dat de Godsdienst geen ware vrede des gemoeds, maar integendeel ſomberheid van Geest, en ſtage onrust verſchaft; en mitsdien, dat bereiding tot de eeuwigheid, —— Gods wil te gehoorzamen, en zyne geboden te volbrengen, —— alléén ingerigt zyn, om een recht genoegen te ſtoren, en dus angstvallige vrees en bekommernis veröorzaakt. Dog geheel ten onregte! Deugdzaam en Godvruchtig te zyn, is de eenige weg om eene ſtille kalmte, —— eene ware blydſchap, —— en

een onafgebroken vermaak te ſmaken, — als mede om de hoop op eene zalige onſterfelykheid te gronden. Buiten Godsdienst is alles akelig, — alles onrust, kwelling, en eene Heidenſche onzekerheid; — maar in den dienst van God is alléén de ontembare begeerte onzer zielen te voldoen. Door den Godsdienst, — ja door deézen alléén! — leert men ſterven, en zig kloekmoedig tot den dood ſchikken. Trouwens zy, die ware Godsvrucht beminnen, verheugen zig in de waarheid van Jobs getuigenis (*) dat, daar de Mensch zat van onrust is, zyne dagen kort zyn. Getuigen! zo veele Heiligen, waar van in den Bybel gewaagd word. Zy verlustigden zig in, en verlangden na, hunne ontbinding. Om wat reden anders, dan om het vooruitzigt van eene heerlykheid en geluk, dat als dan eerst een begin neemen zoude? Met een wakker gemoed, — met eene christelyke grootmoedigheid, — zagen zy hunne ligchamen afneemen, — de kragten bezwyken, — en hunne graven als vredige rustplaatzen in gereedheid brengen; want de akeligheid des doods was geweeken, en zy vestigden hun geloovs-oog ver over den kring van hun toenmalig beſtaan. Kom hier dan, en nadert de doodsbedden der Gelovigen, gy die den Godsdienst klein acht, en deszelvs vruchten verſmaad! — Spiegel u aan hen! en leer van hen, door de beoeffening van den waren Godsdienst, u tot den dood bereiden? Geloov tog, op hunne voorbeelden, dat niets buiten den Godsdienst u kan gelukkig maken. Want zeg my, wat anders dan de blyde hoop die zig in hen verlevendigde, kon hen zo bemoedigen tegens den natuurlyken afkeer des doods? Dit blykt uit de gronden, waar uit Job, Paulus, en zo veele anderen, de ſtof hunner roemtaal ontleenden. Gronden! die nergens dan in den Godsdienst zig opdoen! en die dus niemand weet, dan hy die den Godsdienst kent! Geen wonder derhalven, dat een liefhebber der waereld ziddert op de gedagten des doods! En om dit te overwinnen, moet de Godsdienst over de oude liefde, de liefde tot de waereld, zegepralen! Elk gruuwt natuurlyk tegen den dood: ze heeft buiten kyf iets akeligs en aandoenlyks: maar de Mensch weet, den dood te ondergaan is zyn lot: hy is dus verplicht zig tot den dood wel te gewennen, — daar aan ſteeds te denken, — en zig zelv' zo te gedragen, dat hy onvertzaagd den dood ieder ogenblik

(*) Job. XIV. 1 en 2.

blik kan afwagten. Gelukkig hy die met dit gevolg zig den dood daaglyks voor ogen ſtelt! Hy word niet afgeſchrikt door de akelige verbeeldingen, en ontrustende denkbeelden, die in den beginne deeze overweegingen verzellen: neen! Hy overwint die, en verblyd zig over zynen weederſtand: want 't is zeker, dat hem, die eerst tot de doodskameren treed, eene treurige aandoening wedervaart; doch deeze verandert in eene aangenamer ontwaarwording, wen men den dood begint te beſchouwen, als het middel, dat dient, om den Christen in het bezit der zaligheid te ſtellen; het welk de Eindpaal van zyn gelük uitmaakt. Van wat aanbelang is het dan niet, dat elk door den Godsdienst zoekt ontheven te worden van die verblindende beguichelingen, die hem zyn waar belang doen verzuimen, en verwaarlozen de middelen die daar toe leiden. De tyd, hoe lang men te leeven heeft, is onwis, — dus behoort ieder noodwendig zig zelven zeker te ſtellen voor eene goede uitkomst. Dan hier hapert het veelen, — en wel het grootſte aantal, — dat men zig gerust ſtelt, met de hoop op een langer leeven, — en een uitſtel of verwyl van den dood.

En dit heeft men als de laatſte reden, waarom men in 't algemeen zo weinig aan den dood denkt, aan te merken.

Treed in de hut van een afgeleevden Gryzaart, — die, gebukt onder het gewigt zyner jaren, geen bezef byna van zyn aanweezen meer heeft, — wat minder dan den dood overpeinst hy! en niets dat hy minder te gemoete ziet! Vergezel de geenen die in de kracht hunnes leevens zyn, en manbare jaren bereiken, zouden zy in dat tydperk om den dood denken? neen, deeze ſuffende gedachten worden beſpaard tot meerder jaren; — dien bode van ſchrik verwagten zy nog geenzints, — en waartoe dan zulke ſombre beſpiegelingen? Beſchouw de Jongelingſchap! laat uwe aandacht weiden over hunne daden, — geev met opmerkzaamheid acht op hunne verrichtingen, — en dit alles zal u moeten overreeden, dat zy geen vrees hebben dat de dood hun zal ontrusten. Nergens, in wat deel ook van het leeven, word de dood verwagt. Elk ſtelt het uur van zyn verſcheiên zo ver uit, als of het van zyne beſchikking afhing. 't Is of ieder meent, hy zal het langſte leeven. Komt, nu of dan, eene ongeſtelheid de leeme hut beſtormen, — vallen hevige Koortzen op onze zwakke geſtellen aan, — beroeren verſchrikkelyke ziekten de werking onzer lighamen, — wie heeft moeds genoeg, hem, die

daar door aangetast is, voor den dood te waarschouwen; terwyl al veelmaal deeze ernstige redenen ten kwade geduid worden.

De gedachten des Doods bekommeren zelvs weinig Menschen op hunne ziekbedden. 't Is in der daad, of men zig in het gemeen vleit door buitengewone middelen van de aantocht des doods gewaarschouwd te zullen worden: ten minsten dit is waarachtig, dat elk de overdenking des doods verwydert, om dat hy den dood minst verwacht.

Yder deezer aanmerkingen waren ligtelyk breeder uit te breiden: — dog het gezegde is genoeg, om te doen zien, van waar de zorgeloosheid der Menschen omtrend den dood, en het geen na denzelven van hun worden zal, ontstaat.

Het komt 'er na dit alles op aan, om eenige middelen aan de hand te geeven, die van vrucht zyn kunnen, om de gedachten des doods te verleevendigen, en dien in aandenken te doen zyn; waaromtrent ik nog kortlyk 't een en ander zal opmerken; doch 't welk ik tot eene volgende gelegenheid zal uitstellen.

WAARNEEMING WEGENS EENE PERIODIEKE ONTSTEKING DER BEIDE OOGEN.

Door *... M. Dr.

Een man, van eene zeer gezonde lichaamsgesteldheid, klaagde my, reeds eenigen tyd met een ongemak aan beide de oogen gezukkeld te hebben, waar voor men hem reeds verscheide, zo innerlyke als uiterlyke, Geneesmiddelen had laaten gebruiken; doch 't welk, niet tegenstaande alle aangewende hulpmiddelen, als *vesicatoria*, *collyria*, *purgantia*, enz., hardnekkig was blyven voortduuren. Hy verhaalde my teffens, dat dit Ongemak gewoonlyk op zekeren tyd, tegen den avond, zig verhefte; dat hy als dan een jeukte, en vervolgens een steekende pyn, voornaamlyk in de Oogleden, gevoelde; dat deeze pyn tot in den morgenstond aanhield, en als dan van tyd tot tyd verminderde, zo dat hy over dag niet alleen zeer weinig hinder daar van had, maar men konde 'er dan ook byna niets van aan de Oogappels, of aan de Leden, ontdekken.

Men

Men had deeze ontſteeking aan eene Catarrhale ſtoffe toegeſchreeven, en hem dienſvolgens geraaden, om Spaanſche Vliegen in den nek en aan de ſlaapen van het hooft te laaten leggen; men had hem ſterke purgeermiddelen en ook zweetmiddelen laaten gebruiken; doch alles was niet alleen vruchteloos geweest, maar men had opgemerkt, dat, naa het appliceeren der Spaanſche Vliegenpleisters aan de ſlaap van het hoofd, en naa het gebruik van prikkelende Oogwateren, de ontſteeking tegen den avond was vermeerderd geworden. Uit het gantſche verhaal bleek het my, dat deeze ontſteeking behoorde onder de periodieke gebreken, welker oorzaak niet zelden in de eerſte wegen moet gezogt worden. Ik gaf hem, uit dien hoofde, den volgenden morgen, een Braakmiddel, beſtaande uit 15 grein *Rad. Ipecac.* en 2 grein *Tartar. Emetic.* Hierna loosde hy een menigte taaije ſlym; de ontſteeking der Oogen was dien avond veel ſterker, 't welk ik aan de werking van het Braakmiddel toeſchreef. ——— Ik ſchreef hem vervolgens een Collyrum voor, beſtaande uit 2 oncen *Aq. Roſar.* en een drachma *Laud. Liq. Syd.* en gelastte hem hier mede een compreſſe te bevogtigen, en op de oogen te laaten liggen. Den volgenden morgen zeide my de Lyder, zeer veel verzagting van dit middel beſpeurd te hebben, en verzogt my teffens, hiervan in den avond wederom gebruik te mogen maaken, 't welk ik hem niet alleen toeſtond, maar hem ook aanraadde om dagelyks drie poeijers te gebruiken, beſtaande yder poejer uit een halve drachma *Kina*, met een half grein *Laud. pur.* ——— Reeds binnen den korten tyd van drie dagen, ondervond de Lyder merkelyke beterſchap, en, na verloop van veertien dagen, was hy volkomen van dit ongemak geneezen.

Deeze Waarneeming toont ten klaarſten, hoe men, in alle periodieke ongemakken, niet ſlegts op de geſteldheid der eerſte wegen moet letten, maar hoe men ook voornaamlyk in agt moet neemen, om, in zoortgelyke gebreken, die uit eene *ſympathia nervorum*, en dus uit eene aandoening der Zenuwen, voortkoomen, geene uitwendige middelen te bezigen, die eenigzins prikkelende zyn.

NATUURLYKE HISTORIE DER ARAS, OF WESTINDISCHE RAAVENS; EENE SOORT VAN PAPPEGAAYEN.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

Van alle *Pappegaayen* is de *Ara* de grootſte en de ſchoonſt gepluimde. Purper, Goud, Azuur, ſchitteren in zyne Pluimadie: hy heeft een ſtout oog, een moedige houding, een deftigen gang, en zelfs iet verſmaadens in zyn voorkomen, als ware hy zyner ſchoonheid bewust: niet te min is hy vreedzaam van aart, gemaklyk te temmen, en vatbaar voor verknogtheid aan zyne weldoenderen. Men kan hem tot den Huislyken ſtaat opbrengen, zonder hem een Slaaf te maaken: hy misbruikt de Vryheid niet, welke men hem ſchenkt: de gewoonte verbindt hem aan zyne Oppaſſers, en hy vervoegt zich ſteeds ter verblyfplaatze hem aangeweezen.

Alle *Aras* zyn natuurlyk eigen aan de Lugtſtreeke der nieuwe Wereld, tuſſchen de twee Keerkringen gelegen, zo in het Vaſteland als op de Eilanden: men vindt 'er geene in *Africa* of in de *Oostindien*. CHRISTOPHORUS COLUMBUS, op zyn tweeden Tocht, *Guadaloupe* aandoende, vondt 'er *Aras*, aan welken hy den naam van *Guacamayas* gaf. Men treft ze aan op onbewoonde Eilanden, en overal ſtrekken zy tot het grootſte cieraad dier ſombere Bosſchen, welke de grond, aan de Natuur alleen overgelaaten, bedekken. Terwyl de Heer ANSON met zyne Tochtgenooten, de natuurlyke ſchoonheden van een onbewoond Eiland beſchouwden, vloog 'er eene vlugt *Aras* over hun hoofd heenen: en als of deeze Vogels ten oogmerke hadden dit Feest der Natuure luister by te zetten, en de heerlykheid van dit Tooneel te vergrooten, maakten zy duizend wendingen in de Lugt, 't welk hun gelegenheid gaf om de ſchoonheid en de leevendigheid der kleuren hunner Pluimadie op te merken. Allen, die getuigen waren van deeze verſooning, ſpraken 'er altoos met verrukking van. DUTERTRE zegt, dat men niet wel iets ſchooners kan zien, dan tien of twaalf *Aras*, gezeten op een groenen boom.

Zo ras deeze *Pappegaayen* in *Europa* werden overgebragt, zag elk ze met verwondering. ALDROVANDUS, die ze, in den jaare 1572, voor de eerſte reis, te *Mantua* zag, merkt op, dat deeze Vogel toen geheel nieuw, en zeer

zeer gezógt, was; dat de Vorsten ze, als een schoon en zeldzaam geschenk, schonken, en ontvingen: in de daad dezelve moet wel zeldzaam geweest zyn, dewyl BELON, die naauwkeurige Onderzoeker, geen *Ara* gezien hebbende, den *Graauwen Pappegaay* als den grootsten beschryft.

'Er zyn vier soorten van *Aras*, de Roode, de Blaauwe, de Groene en de Zwarte, schoon de Naamlystmaakers 'er zes tellen (*).

De Kenmerken, die de *Aras* van de andere *Pappegaayen* der Nieuwe Wereld onderscheiden, zyn, *voor eerst*, de grootte en zwaarte des Lichaams, zynde tweemaal zo veel als die der anderen. *Ten tweeden*, de langte van den Staart, die ook veel langer is, zelfs naar evenredigheid van 't Lyf. *Ten derden*. De kaale vuilwitte Huid, die den Kop te wederzyden bedekt, van boven omringt, en ook het grondstuk van den Onderkaak bedekt; iet, 't welk men by geen anderen *Pappegaay* aantreft: in 't midden van deeze kaale Huid, staan de Oogen, 't welk aan deezen Vogel een ongunstig uitzigt geeft. Zyn stem is ook onaangenaam, en enkel een geschreeuw, 't welk het woord *Ara*, op een ruwen, knarsenden, en gehoorverveelenden toon schynt uit te drukken.

Deeze Vogels, die zich in alle heete Gewesten der *Nieuwe Wereld* bevinden, op de *Antilles*, in *Mexico*, op de *Landengte*, in *Guyane*, in *Brazil*, enz. zyn zeer talryk, en in *America* wyd verspreid, doch komen nergens in de *Oude Wereld* voor. 't Is, derhalven, vreemd, dat eenige Schryvers, ALBIN volgende, den *Rooden Ara*, den naam van *Pappegaay van Maco* gegeeven, en geloofd hebben, dat hy uit *Japan* kwam. 't Is mogelyk, dat men uit *America*, derwaards, *Aras* overgevoerd heeft; maar 't gaat zeker, dat zy 'er niet oorspronglyk zyn. Naar alle waarschynlykheid, hebben die Schryvers den *Rooden Lori*, van *Oost-Indien*, met den *Rooden Ara*, der *West-Indien*, verward.

De groote *Roode Ara* haalt omtrent dertig duimen in de lengte; doch de Staart maakt 'er bykans de helft van uit. 't Geheele Lyf, uitgenomen de Vleugels, is vermiljoen rood: de vier lange Staartpennen hebben dezelfde kleur,

(*) Wy zullen voornaamlyk van de eerste soort handelen, alleen, 't geen tot de andere soorte behoort, aanstippende wanneer het onderscheid, uitgenomen de Pluimadie, in eenig opzigt, vry aanmerkelyk is.

kleur, de groote Vleugelpennen zyn, boven op, ſchoon blaauw, beneden koperroodverwig op een zwarten grond; op de Middelpennen, is blaauw en groen, aartig ondereengemengeld: de groote Dekveeren zyn goudgeel, in groen uitloopende: de Schoft is van 't zelfde rood als de Rug: de Boven- en Benedendekveeren van den Staart zyn blaauw; vier der Zydpennen, aan elke zyde, zyn blaauw van boven, en alle gevoerd met eene koperroodverwige kleur, helderder, en meer naar metaal gelykende, onder de vier groote Middelpennen: een toupet van fluweelagtige roode pluimen verheft zich op 't Voorhoofd: de Hals is donker rood; eene vliesagtige witte kaale huid omringt het Oog, bedekt de Wangen, en omringt de benedenkaak des Beks, die, gelyk de Pooten, zwartagtig is. Deeze beſchryving heb ik vervaardigd naar een deezer van de ſchoonſte en grootſte leevende Vogelen. Voor het overige merken de Reizigers op, dat 'er een groot verſchil in de kleuren en grootte deezer Vogelen plaats hebbe, naar het onderſcheid der Landen, en dat ze zelfs op 't eene Eiland en 't andere ten dien opzigte verſchillen. Wy hebben 'er gezien met eene geheel blaauwen Staart, andere met een geheel-rooden, met blaauwe tippen: in hunne grootte is zo veel ja meer onderſcheid dan in hunne kleur; doch de *Kleine Roode Aras* zyn veel zeldzaamer dan de groote.

Over 't algemeen waren de *Aras* eertyds zeer veelvuldig op *St. Domingo*. Maar ik zie uit een Brief van den Ridder, dat, zints de *Franſchen* ook de toppen der Bergen in bezit genomen hebben, deeze Vogels 'er veel minder zyn, en de Heer DE LA BORDE ſchryft: op alle de *Antilles* zyn de *Aras* zeer zeldzaam geworden; dewyl de Bewoonders ze vangen om ze te eeten, begeeven zy zich na de minſtbewoonde plaatzen, en men ziet ze niet in bebouwde ſtreeken. De *Roode* en *Blaauwe Aras* onthouden zich in dezelfde ſtreeken, en zyn van dezelfde natuurlyke geaartheden, zo dat, 't geen van deeze gezegd wordt, op geene toepaſſelyk is.

De Bosſchen, in vogtige landen, beplant met Palmboomen, zyn hunne geliefdſte verblyfplaatzen: en zy leeven voornaamlyk van derzelver vrugt. Doorgaans vliegen zy by paaren, zelden by benden: niet te min vergaderen zy zomtyds in den morgenſtond, en heffen eenpaarig een geſchreeuw aan, 't welk op een verren afſtand gehoord wordt: dit zelfde geluid ſlaan zy, wanneer eenig voorwerp hun verraſt of verſchrikt. Vliegende, maaken zy al-

toos

toos geſchreeuw, en van alle *Pappegaayen* vliegen zy best. Zy trekken over open Velden heen; doch houden 'er zich nooit in op, altoos op hoogten of de opperſte takken der Boomen rustende: verre begeeven zy zich om ſpyze te zoeken; doch alle avonden keeren zy ter zelfde plaatze weder, ſchoon ze op een myl in 't ronde vliegen om rype vrugten te vinden. DUTERTRE tekent op, dat zy, door honger geperst, de vrugt eeten van den *Mancelinier*, die, gelyk bekend is, ter vergif ſtrekt voor den Mensch, en waarſchynlyk voor de meeste Dieren; hy voegt 'er by, dat het vleesch der *Aras*, die van deeze vrugt geëeten hebben, ongezond en zelfs vergiftig is: niet te min eet men in *Guyane* te *Brazil* en elders, alle dagen *Aras*, zonder eenigen hinder, 't zy men daar geen *Mancelinier-Boomen* heeft, of dat de *Aras*, overvloedige ſpyze vindende, welke hun beter ſmaakt, van de vrugten diens vergiftigen Booms niet nuttigen.

Het ſchynt dat de *Pappegaayen* in de *Nieuwe Wereld* even eens waren als alle de Dieren in onbewoonde Landen, gerust, gemeenzaam, en geenzins ſchuw op 't zien der Menſchen, die ſlegt gewapend en ſchaars in deeze gewesten, nog geen blyk van hunne heerſchappy gegeeven hadden (*). PETRUS D'ANGLERIA verzekert, dat de *Pappegaayen*, by de eerſte ontdekking van *America*, zich gemaklyk en bykans met de hand lieten vangen; het ſchieten verſchrikte ze niet, zy vlogen niet weg, ſchoon andere nevens hun dood nedervielen: zy gaven de voorkeuze aan de Boomen, digt by de *huizen* geplant, boven de eenzaame Bosſchen: en hoewel de *Indiaanen* ze drie of vier maalen in 't jaar namen, om zich meester te maaken van hunne ſchoone vederen, deedt deeze geweldenaary hun de wooning hunner verkiezinge niet verlaaten. ALDROVANDUS heeft zeker, op de goede trouw deezer eerſte berigten uit *America* afgaande, geſchreeven, dat de *Pappegaayen* natuurlyk Vrienden der Menſchen waren, of althans geen blyk van vreeze voor hun gaven; zy naderen de hutten en volgen de *Indiaanen*, als zy die 'er zien intreeden, en ſchynen vermaak te vinden in de plaatzen door

(*) De kleine Vogeltjes, in de Bosſchen van *Nieuw Zeeland*, kenden de Menſchen zo weinig, dat ze met de grootſte gerustheid gingen zitten op de naast ons hangende Boomtakken, en zelfs op de loopen onzer Snaphaanen: wy waren, voor hun, nieuwe voorwerpen, gelyk zy voor ons. FOSTER, *Second Voyage du Cap. COOK*, Tom. I. p. 206.

door deeze vreedzaame Menſchen bewoond. —— Een gedeelte van dit gerust vertrouwen is nog overgebleeven in de *Pappegaayen*, door ons in de Boſchen gedreeven. De Heer DE LA BORDE berigt ons dit, van die te *Guyane*: zy laaten, zonder wantrouwen, zonder vreeze, toe, dat men ze zeer van naby nadert, en PISON ſchryft van de Vogelen in *Brazil*, 't geen men tot de geheele *Nieuwe Wereld* mag uitſtrekken, dat zy weinig loosheids bezitten, en zich op allerlei wyze laaten vangen.

De *Aras* maaken hunne Neſten in de gaten van oude verrotte Boomen, die geenzins vreemd zyn in hun Geboorteland, waar men meer Boomen vindt, door ouderdom omgevallen en rottende, dan jonge en gezonde. Zy maaken, wanneer het gat te naauw is, 't zelve met hun bek wyder, en verzorgen het van binnen met pluimen. Het Wyfje broedt tweemaalen 's jaars; doorgaans ligt het twee eytjes volgens DUTERTRE, van grootte als een Duiven ey, en gevlekt als die der *Patryzen*. Het gebeurt, dat de *Aras* één of twee eytjes leggen in onze gemaatigde Lugtſtreeke. ALDROVANDUS brengt 'er voorbeelden van by, en de Marquis D'ANZAC heeft ons berigt, dat eene groote roode *Ara* by hem drie eytjes te eener broed gelegd hebbe, ze waren onvruchtbaar, doch het Wyfje was zodanig op broeden geſteld, dat men 't zelve een Hoender-ey gaf, 't geen het uitbroedde.

DUTERTRE ſchryft, dat de jonge *Aras* twee kleine wormpjes in de neusgaten hebben, en een derde in een klein puistje, 't welk op den Kop komt; dat deeze kleine wormpjes van zelve ſterven, wanneer de Vogels veeren krygen: deeze wormpjes, in de neusgaten der Vogelen, zyn niet byzonder aan de *Aras*, de andere *Pappegaayen*, en veele andere Vogelen, hebben ze desgelyks zo lang ze in 't nest zyn: men vindt ook verſcheide viervoetige Dieren, boven-al de Aapen, die wormen in de neus en andere lichaamsleden hebben. Deeze wormen zyn in *America* bekend, onder den naam van *Macaquer Wormen;* zomwylen booren zy in den Mensch, en veroorzaaken zeer bezwaarlyk geneesbaare verzweeringen: men heeft Paarden zien ſterven aan zweeren door deeze wormen veroorzaakt, 't geen zeer ligt kan gebeuren uit de agtloosheid, waar mede men de Paarden daar te Lande behandelt; men ſtalt noch rost ze.

Het Mannetje en 't Wyfje broeden, beurt houdende, en draagen beide zorge voor de Jongen: zy brengen hun voed-

zel;

zel: zo lang zy oppasſing behoeven, blyven Vader en Moeder by elkander, en houden zich niet verre van het nest.

De jonge *Aras* laaten zich gemakkelyk temmen, en, in verſcheide Landſtreeken van *America* vangt men deeze Vogels niet dan in het nest, en laat de Ouden ongemoeid: dewyl derzelver opvoeding te moeilyk, en misſchien geheel vrugtloos zou weezen. Intusſchen verhaalt ons DUTERTRE, dat de Wilden in de *Antilles* eene zonderlinge manier hebben, om deeze Vogels leevende te vangen. Zy neemen het oogenblik waar, dat zy de afgevalle vrugten op den grond zitten te eeten, omringen ze, en heffen eensſlags een vervaarlyk geſchreeuw aan, klappen in de handen, en maaken een zo vreeslyk geraas, dat de verſchrikte Vogels, het gebruik hunner vleugelen vergeetende, zich op den rug wentelen, om met bek en klaauwen zich te verdeedigen: de Wilden houden hun dan een ſtok voor, welken zy niet naalaaten aan te vatten, en op 't eigen oogenblik maakt men ze aan den ſtok vast. ——— Hy beweert verder, dat zy, ſchoon volwaſſen en op die geweldige wyze gevangen, kunnen geleerd worden; doch deeze ſtukken komen my eenigzins verdagt voor: dewyl alle *Aras* thans, op 't zien van Menſchen, wegvliegen, en althans, op 't hooren van een ontzaglyk geraas, niet nalaaten de vlugt te kiezen. ——— WAFER tekent op, dat de *Indianen* aan de Landengte van *America*, de *Aras* opkweeken gelyk wy de *Exters*, hun de vryheid geeven, om over dag in het Bosch te gaan, waar uit zy 's avonds altoos wederkeeren; dat deeze Vogels, de ſtem van hunnen Meester naabootzen, en 't gezang van een Vogel door hem *Chicali* geheeten. FERNANDEZ vermeldt, dat men ze kan leeren praaten; maar dat zy alles op een ruwen en onaangenaamen toon uitdrukken, dat zy, als Huisvogels gehouden, de Jongen, even als andere Huisvogels, opbrengen. Vast gaat het, dat zy nooit zo goed leeren praaten, als de andere *Pappegaayen*, en dat zy, tam gemaakt, nimmer zoeken weg te vliegen.

De *Indianen* bedienen zich van de Vederen der *Aras*, om 'er hunne beſte Mutzen en andere cieraaden van te vervaardigen; zommigen ſteeken eenige deezer ſchoone Veeren door hunne Wangen, en het neusbeen, heen, of draagen ze aan de Ooren. Het vleesch der *Aras*, ſchoon over 't algemeen hard en bruin, is niet kwaad om te eeten. Men kookt 'er zeer goede ſoup van; en de *Pappegaayen*, in 't algemeen, zyn het Wild, 't welk meest in *Cayenne* voorkomt, en veelvuldigst tot ſpyze gebruikt wordt.

De

De *Ara* is, misschien meer dan eenige andere Vogel, aan de Vallendeziekte onderworpen; eene kwaal, veel geweldiger en veel onmiddelyker doodlyk in heete dan in gemaatigde Lugtstreeken. Ik heb een *Rooden Ara*, een der grootste en schoonste van die soort, my in den jaare 1751, door Madame de Marquisinne DE POMPADOUR geschonken, gehad, die twee of drie maalen ter maand de Vallendeziekte kreeg, en, desniettegenstaande, heeft hy veele jaaren op myn Landhuis in *Bourgogne* geleefd; en zou nog langer geleefd hebben, indien men hem niet gedood hadt. Doch, in *Zuid-America*, sterven deeze Vogels doorgaans aan de Vallendeziekte, gelyk ook alle andere *Pappegaayen*, die, in den gevangen staat, 'er even zeer aan onderhevig zyn. Waarschynlyk strekt het gemis van 't Wyfje, en de overvloed van voedzel om ze die kwaale aan te brengen, tegen welke de Wilden, die ze in hunne hutten onderhouden, om handel met de Veeren te dryven, een zeer eenvoudig middel hebben uitgevonden: naamlyk met hun het uiterste eens Vingers af te snyden, en 'er een druppel bloeds te laaten uitvloeijen; de Vogel schynt op 't eigen oogenblik geneezen; dit zelfde middel helpt verscheide andere Vogels, die, in den opgeslooten staat, aan dezelfde toevallen onderhevig zyn.

In de Volkplantingen noemt men deeze Vallendeziekte de *Kramp*, en verzekert, dat ze alle *Pappegaayen*, als zy opgeslooten op een yzeren stok zitten, overkomt, waarom men zorg draagt om ze een houten te geeven: deeze byzonderheid, die algemeen erkend wordt, schynt aan te duiden, dat dit toeval, 't welk in eene geweldige trekking der zenuwen bestaat, veel overeenkomst heeft met de Electriciteit, welker werking, gelyk bekend is, veel sterker is in yzer dan in hout.

De *Blaauwe Aras* vermengen zich niet met de *Roode*, schoon zy zich in dezelfde streeken onthouden; zy beoorlogen elkander ook niet. Zy hebben iet onderscheidens in de Stem; de Wilden onderscheiden de *Roode* en *Blaauwe Aras*, zonder ze te zien, enkel uit het geschreeuw, en willen dat de laatste het woord *Ara* zo duidelyk niet uitspreeken.

De *Groene Ara* is zeldzaamer dan de *Roode* en de *Blaauwe*, ook veel kleinder, laat zich ligt temmen, leert gemaklyker praaten, en drukt zich onderscheidener uit dan de twee andere soorten, schoon zyn geschreeuw bykans het

het zelfde is, alleen zo ſterk niet, en wordt het woord *Ara*, door hem zo nauwkeurig niet voortgebragt.

Men wil, dat bittere Amandelen den *Pappegaayen* doodlyk zyn; doch ik heb 'er geen proeve van; alleen weet ik, dat *Pieterſelie*, waarop zy zeer geſteld ſchynen, zelfs in eene kleine hoeveelheid, hun groot kwaad doet: zo ras zy 'er van gebruikt hebben, loopt 'er een dikke lymerige ſtoffe hun ten bek uit, en zy ſterven binnen een of twee uuren.

Den *zwarten Ara* hebben wy niet kunnen bekomen, en is alleen bekend by de Wilden van *Guyane*; enkel weeten wy, dat deeze Vogel van de andere *Aras* verſchilt door eenige natuurlyke geaartheden. Hy komt nimmer naby de bewoonde plaatzen, zich onthoudende op de hooge en dorre bergtoppen. DE LAET ſchynt van den *zwarten Ara* te ſpreeken, onder den naam van *Araruna* of *Machao*: hy tekent op, dat de kleur zwart is, doch zo ſchoon met groen gemengeld, dat hy in den zonneſchyn heerlyk ſchittert. Hy voegt 'er by, dat deeze Vogel geele Pooten, den Bek en Oogen rood heeft, en zich alleen in 't binnenſte gedeelte des Lands onthoudt.

BEDENKINGEN OVER DE VOLKRYKHEID VAN CHINA.

Dikwyls is het my gebeurd, onder het leezen der reisbeſchryvingen van China, te denken, dat de Zendelingen en Jeſuiten, wanneer zy de ongemeene Volkrykheid van dat land zo hoog opgeeven, of misleid zyn geweest, of iets wonderlyks en groots, van het land dat zy bezogt hadden, hebben willen vertellen. En deeze twyffelingen zyn vergroot geworden, zedert dat ik het doorgeleerde werk van den Heer PAU, ik meen zyne berugte *Recherches philoſophiques ſur les Egyptiens & Chinois*, geleezen hebbe, welke Schryver, in 't geheel geen vriend van de Chineezen, zig op het ſterkſt verklaard heeft tegen de meening, dat China zo ongemeen bevolkt zoude weezen. Hy agt, al het geen men van de Volkrykheid van China by de Zendelingen vindt, van waar de een veele Millioenen meer ſtelt dan de ander, onbepaald en loutere giſſing: nu HALDE, zegt hy, geeft aan Peking drie Millioenen Inwoonders; LE COMTE maar twee Millioenen. Daar by, vervolgt hy, bekennen de Jeſuiten, de de kaart van China gemaakt hebben, dat 'er in veele der groote Landvoogdyen ſom-

tyds ſtreeken van twintig mylen gevonden worden, geheel woest en bykans onbewoond. *Byna alle de reizigers*, voegt hy 'er by (*), *die tot in het binnenſte des lands zyn doorgedrongen, komen daar in over een, dat men 'er des nagts niet reizen kan, zonder begeleid te worden door menſchen, die brandende fakkels draagen, om de Tygers en andere verſcheurende Dieren, die allen het vuur en het licht ſchuuwen, te verjaagen. Zo veele Tygers zoude men niet vinden in een geregeld bewoond land: deeze verſchriklyke Dieren moeten dan groote woestenyen hebben, waar zy zig onthouden, voorteelen, en van waar zy ſtrooperyen doen: nu, zy wyken na, en vermenigvuldigen zig in, die ſtreeken van meer dan twintig mylen, waar geene menſchlyke wooningen zyn. Indien Duitſchland in zulk eenen ſtaat was, zoude men 'er nog* Aurochſen *vinden, gelyk als ten tyde van* JULIUS CÆSAR. *Maar deze woeste ſtreeken, die men byna in alle de Landvoogdyen vindt, zyn nog niets in vergelyking der uitgeſtrektheid lands, beſlagen door de wilde Chineezen, genoemd* Man-lao, *of Boſchrotten; om dat zy in kleine troepen verſtrooid zyn in de Boſſchen en Heiden, welken men weet, dikwyls veertig mylen uitgebreid te zyn. Uit alles wat ik van de zeden en gebruiken dezer* Man-lao *hebbe kunnen opzamelen, welken zig in zes Landſchappen van China onthouden, blykt het, dat zy even zo wild zyn, als de Amerikaanen in Guiana, welken men* Worrows *noemt.*

Wanneer ik nu hier nevens bedagt, dat de bevolking, gelyk als NIEBUHR, en anderen uit de beste Reizigers, van de Oosterſche landen ſchryven, in 't Oosten veel grooter ſchynt dan zy is; omdat men 'er byna alle de ambagtslieden ſteeds op ſtraat ziet; werkende zy niet, gelyk by ons, in hunne huizen, maar in winkels, die allen by malkanderen in zekere ſtraaten ſtaan; of gaande met hunne werktuigen aan de huizen rond, om werk te zoeken; des het geen wonder zy, dat, daar byna al het werkvolk ſteeds op ſtraat is, de ſtraaten van Menſchen als grimmelen: wanneer ik dat bedagt, zeg ik, kwam het my zeer waarſchynlyk voor, dat de Reizigers ons te breed van de volkrykheid van China opgeeven.

Om 'er eenigzins eene rekening van op te maaken, heb ik de moeite genomen uit te rekenen, hoe veele vierkante Aardrykskundige mylen, van 15 op een graad, China omtrent bevat, en twee onderſcheidene rekeningen hebben my het

(*) Tom. I. p. 80.

het getal der vierkante mylen, welken China bevat, doen ſtellen op nagehoeg 77000 of 78000. China ligt tusſchen den 20 en 40 graad Noorderbreedte, en heeft mede 20 graaden in de lengte. Nu heb ik geſteld elken graad lengte tusſchen de 40 en 35 graaden op 12 mylen; tusſchen de 35 en 30 graaden op 12½ myl; tusſchen de 30 en 25 graaden op 13¼ myl, en tusſchen de 25 en 20 graaden op 13¾ myl; volgens het tafeltje, te vinden in BUSSCHING's *Geographie*, *I Deel*, *bl.* 24. Dus kreeg ik,

40 gr. —	35 gr. —	(12)	vierk. mylen	18000
35 ——	30 . . .	(12½)	. . . .	18750
30 ——	25 . . .	(13¼)	. . . .	19875
25 ——	20 . . .	(13¾)	. . . .	20400
				77025

Eenige uithoeken, als de Landtong in 't Landſchap Chan-ton, ſtel ik tegen het geen de Kusten van Quan-ton, loopende Zuidwestwaards, verliezen. Dus ſtel ik den geheelen inhoud van China op 77000 vierkante Aardrykskundige mylen.

Volgens eene andere rekening kreeg ik 78000 vierkante mylen. Ik nam daarby het getal van 13 mylen voor elken graad der lengte; het welk vermenigvuldigd door 20, het getal der mylen in lengte van China, gaf 260; en dit vermenigvuldigd door de graaden der breedte, tot mylen gebragt, 15 X 20 = 300 gaf juist 78000 vierkante mylen.

Zal nu China bevolkt wezen in evenredigheid met ons land; zo zal het bevatten honderd vier- en tagtig millioenen en agtmaal honderd duizend Inwooners, welke rekening ik aldus maake.

De Vereenigde Nederlanden bevatten, volgens BUSSCHING, *I Deel*, *bl.* 83, 625 vierkante mylen; en ik ſtel het getal der Inwooneren op een millioen en vyfmaal honderd duizend (*). Dus

625:

(*) Deze begrooting maak ik dus. Holland heeft, volgens KERSSEBOOM, 980000. Dit getal is thans voorzeker te groot, daar in de voornaamſte Steden het getal der Inwooneren zeer is afgenomen; ik denk, b. v. in Haarlem de helft. Doch ik houde my aan het oude getal . . 980000
Zeeland heeft niet meer dan . . . 80000
Gelderland, gis ik op . . . 110000
Utrecht 70000
Friesland is berekend op omtrent . . 130000

625 : 1500000 = 77000 : 184800000 Inwooners van China.

Is nu China bevolkt in evenredigheid met Frankryk; zo ſtel ik voor Frankryk, insgelyks volgens BUSSCHING, 18 millioenen Inwooners, en den inhoud van het ryk op 10000 vierk. mylen. Dus

10000 : 18000000 = 77000 : 138600000 Inwooners van China.

In evenredigheid met Duitschland, aan het welk, met Boheme en Sileſien, ik, volgens BUSSCHING, 11236, doch voor 't gemak der rekening, 11200 vierkante mylen, en drie- en twintig millioenen menſchen geeve, zou China by de honderd- en vyftig millioenen Ingezetenen hebben.

11200 : 23000000 = 77000 : 149250000 Inwooners van China.

Deze rekening komt vry wel overeen met die, welke men by SUSSMILCH (*) vindt, die ſtelt, dat in China een nog grooter getal zoude kunnen leeven. *Ik heb*, zegt hy, *boven een zeer gemaatigde ſtelling aangenomen, dat naamlyk op één Engelſche myl in 't vierkant, maar 200 Menſchen onderhoud zouden hebben, ſchoon 'er 375 op kunnen leeven. En dus zouden op een millioen mylen 200 millioenen menſchen leeven, en 'er zouden nog meer in China leeven, dewyl het meer dan een millioen mylen beſlaat. Wilde men nu op éene myl, wegens den rystbouw, 300 Menſchen rekenen, gelyk gemakkelyk kan geſchieden; dan zou China 300 millioenen hebben, zo veel naamlyk als* P. BARTOLI *aan het zelve gegeeven heeft; het welk echter* MARTINIERE *niet voor overtuigend houdt, van welk vonnis ik echter de reden niet beſef, vermits de zaak op zichzelve niet onmogelyk is. Misſchien heeft de noodzaakelykheid de Chineezen gedwongen om alles te bedenken; vermits 'er geen peſt en geen oorlog is, de menſchen in het land blyven en vroegtydig trouwen. Hoe ligtelyk kan daar eene verdubbeling plaats hebben? terwyl zy by ons, daar het laater trouwen plaats heeft, binnen de 100 jaaren kan geſchieden. En wanneer de Landeryen zo in China, gelyk voorheen te Rome, verdeeld zyn, dan kunnen aldaar nog meer Menſchen ruimte hebben, voornaamelyk omdat de ryst ryklyk uitlevert.*

Ik

Overyſel, gis ik op	60000
Groningen, gis ik op	70000
	1500000

Ik vrees, dat dit getal, helaas! nog te hoog is: zo veel misrekenen zig die geenen, welken 2000000 ſtellen, en al te groote gedagten hebben van onze innerlyke magt.

(*) *Goddelyke Order*, enz. IIde Deel, bl. 277.

Ik twyffel dus uit deze redenen geenzins, of de Heer SUSSMILCH zoude een volkomen geloof geeven aan de opgaave, gedaan door de Chineezen zelven, in de *Memoires concernant l'Histoire, les Sciences, les Arts, les Mœurs &c. des Chinois, par les Ausfionaires de Pekin*, volgens welken in het jaar 1761 geteld zouden zyn in het geheele ryk 198214555 Menfchen (*); nagenoeg 200 millioenen, en dus ruim 70 millioenen meer dan 'er, volgens SUSSMILCH (†), in geheel Europa zyn; en die rekening van de bevolking van Europa is nog zeer hoog. Of nu die zendelingen, welken geborene Chineezen zyn, en die het daar vooral op toeleggen om den Heer PAU, als eenen vyand van hunne natie, te wederleggen, deze opgaave naar waarheid doen, kan ik niet verzekeren; doch het komt my voor, dat het eene onbillykheid zoude wezen, die lieden van zulk eene trouwloosheid te verdenken.

Volgens deze gronden zoude China meer bevolkt zyn, dan de volkrykfte Landen van Europa, en waarfchynlyk van de geheele wereld.

Ik beken, dat, indien China bevolkt was, gelyk de Provincie van Holland op haar zelve, het getal haarer Inwooners nog wel zesmaal grooter zoude zyn. ——— Want ik reken, dat men niet zeer verre van de waarheid zal afwezen, wanneer men den inhoud van Holland en West-Friesland t'zamen ftelle op 95 vierk. mylen: en wanneer men dan maar 900000 Inwooners ftelt, gelyk STRUYK doet, krygt men voor China over de zevenhonderd en negen- en twintig millioenen.

$$95 : 900000 = 77000 : 729473684\tfrac{4}{19}$$

Dan of het mooglyk zoude zyn, dat, zelfs in het vrugtbaarfte land der wereld, zulk eene menigte als in Holland, door het Land, zonder merklyken toevoer van buiten, zoude kunnen gevoed worden, is ten uiterften onwaarfchynlyk. Dit is ten minften zeker, dat Holland, ja dat de geheele Vereenigde Nederlanden, welker overige Provincien, ten opzigte der volkrykheid, geenzins met Holland in vergelyking komen, zonder grooten toevoer van buiten niet kunnen beftaan: doch het is tevens ook zeker, dat onze Landeryen, over 't geheel genomen, vry flegt zyn, en dat het met den Landbouw by ons maar taamlyk geftéld is.

(*) Zie *Bibl. des Scienc.* Tom. XLVIII. p. 418.

(†) IIde Deel, bl. 271.

DE VOORNAAMSTE LEEVENSBYZONDERHEDEN VAN CHARLES DE SECONDAT, BARON DE MONTESQUIEU.

CHARLES DE SECONDAT, Baron DE MONTESQUIEU, ſtamde af van een Adelyk Geſlacht in *Guyenne*, en werd gebooren in het Kasteel *la Brede* niet verre van *Bourdeaux*, op den achttienden van Louwmaand des jaars MDCLXXXIX. Men droeg, van den vroegſten tyd af, alle mogelyke voorzorgen om een Vernuft aan te kweeken, 't welk, in zeer jonge jaaren, reeds ſcheen aan te duiden, den uitmuntenden rang, dien het, ten eenigen tyde, in de Geleerde Wereld, zou bekleeden, —— Nog maar twintig jaaren bereikt hebbende, hadt hy reeds ſtoffe verzameld tot zyn onſterflyk Werk, *de Aart der Wetten*, door een welgeſchikt uittrekzel der veelvuldige en groote Boekdeelen, die het Zamenſtel der Burgerlyke Wetten uitmaaken, door hem niet alleen als een Regtsgeleerde, maar als een Wysgeer, beoefend.

De Heer DE MONTESQUIEU werd, op den veertienden van Sprokkelmaand des jaars MDCCXIV, Raadsheer van het Parlement van *Bourdeaux*, en, op den dertienden van Zomermaand, des jaars MDCCXVI tot *Preſident a Mortier* (*) benoemd, in ſtede van een Oom, die hem deeze waardigheid, en zyne middelen, naliet. Den derden van Grasmaand dienszelfden jaars, begroette men hem als Lid der Academie van *Bourdeaux*, toen in haar eerſte opkomen. Smaak in de Muzyk en in werken van enkele Liefhebbery, hadt eerst de Leden deezer Maatſchappye zamengebragt. Maar hy merkte de Societeiten der *Fraaije Letteren*, in alle de Landſchappen van *Frankryk* zo verbaazend vermenigvuldigd, aan, als eene ſoort van Letterweelde, ſchadelyk voor den waaren Rykdom der Letteren, en veel eer de Schaduw dan het Weezen van rechtſchaape Geleerdheid; hy oordeelde, dat de zugt en de bekwaamheden zyner Vrienden, met veel meer voordeels, zich op de Natuurlyke Wysbegeerte zouden bevlytigen. Gelukkig onderſchraagde de Hertog DE LA FORCE, door een Eerprys te *Bourdeaux* uitgeloofd, dit redelyk denkbeeld,

(*) Zo geheeten naar een fluweelen Muts met een gouden rand, die de Preſidenten der Parlementen in *Frankryk* draagen als zy in ſtaatſy verſchynen.

beeld, en verkreeg die Stad, op deeze wyze, eene Academie der Weetenſchappen.

Geheel vry was de Heer DE MONTESQUIEU van die jeugdige voorbaarige grootsheid, om, in 't openbaar, weezenlyk uitmuntende bekwaamheden greetig ten toon te ſpreiden, of ingebeelde het Gemeen op te dringen. Om de uitdrukking van een eerst Vernuft te bezigen, ſcheen hy *een ouderdom ryp tot ſchryven* af te wagten. 't Was niet voor het jaar MDCCXXI, toen hy tweeëndertig jaaren bereikt hadt, dat hy de *Perſiaanſche Brieven* in 't licht gaf. De beſchryving der *Ooſterſche Zeden*, weezenlyk of verzonnen, van den trots en aart der *Aſiatiſche Liefde*, is het minst bedoelde in deeze Brieven; zy ſtrekken alleszins om de Zeden der *Franſchen*, op de geestigſte wyze, te hekelen, en verſcheide gewigtige onderwerpen te verhandelen, die den Schryver tot in den grond behandelt, ſchoon hy derzelver oppervlakte alleen ſchynt aan te roeren.

Niettegenſtaande dit Werk grooten opgang maakte, gaf MONTESQUIEU zich niet openlyk voor den Schryver uit. Deeze geheimhouding werd aan verſcheide beweegredenen toegeſchreeven. „Maar zyn geheim," betuigt de Heer D'ALEMBERT, „werd ontdekt, en het Gemeen wees hem „reeds aan als een Lid voor de *Franſche Academie*. De „uitkomst toonde de voeglykheid van dit zwygen. Usbec, de *Perſiaan*, drukt zich zomtyds vry genoeg uit, „niet ten aanzien van de gronden des *Christendoms*, „maar ten opzigte van onderwerpen, die al te veelen „met het *Christendom* vermengen; den geest der Vervolging, die een zo groot aantal *Christenen* bezielde; de „aanmaatigingen van Wereldlyke magt door de Geestlykheid; het vervaarlyk toeneemen der Kloosteren, die „den Staat van Onderdaanen berooven, zonder GODE „rechtſchaapen Dienaars te ſchenken; als mede de altoos „heftig gevoerde en altoos ſchadelyke Godgeleerde Geſchillen (*)." —— Haat, onder den dekmantel van yver, en yver zonder verſtand of oordeel, ſpanden zamen tegen de *Perſiaanſche Brieven*, en maakten, door trouwlooze uittrekzels, de Regeering gaande.

De Heer DE MONTESQUIEU boodt, op raad zyner Vrienden, geſchraagd door de ſtem des Algemeens, zich zelven aan, om de plaats door den dood des Heeren DE SACY, in

(*) *Eloge* DE MONTESQUIEU.

in de *Franſche Academie* opengevallen, te vervullen: de Cardinaal DE FLEURY ſchreef een brief aan de *Franſche Academie*, dezelve verwittigende, dat zyne Majeſteit nimmer zou toeſtemmen in de verkiezing van den Schryver der *Perſiaanſche Brieven*, tot Lid der Academie; dat hy zelve het Werk niet geleezen, maar berigt van de ſchadelyke bedoelingen in 't zelve ontvangen hadt uit den mond van Perſoonen, op welken hy zich durfde verlaaten. MONTESQUIEU gedroeg zich zeer manlyk te deezer gelegenheid. Hy maakte zyne opwagting by den Staatsdienaar, hem verklaarende, dat hy, om byzondere redenen, zyn naam niet voor de *Perſiaanſche Brieven* geplaatst hadt; doch 'er verre af was om nu een Werk te loochenen, wegens 't welk hy dagt geen reden te hebben van zich te ſchaamen: dat hy niet behoorde te oordeelen op enkel hooren zeggen, maar naa het leezen van het Boek zelve. Eindelyk deedt de Cardinaal 't geen hy van den beginne af hadt behooren te doen; hy las de *Perſiaanſche Brieven*, beminde den Schryver, en leerde zyn vertrouwen beter plaatzen. Hier door werd de *Franſche Academie* behoed voor 't verlies van een derzelver ſchoonſte cieraaden, en *Frankryk* behieldt een Onderdaan, van wien bygeloof en laster 't zelve bykans beroofde: want MONTESQUIEU hadt openlyk verklaard, dat hy niet in *Frankryk* kon blyven als hem zulk een hoon werd aangedaan, dat hy by Vreemdelingen die veiligheid, rust en eere, zou zoeken, welke hy gehoopt hadt in zyn eigen Land te zullen vinden. Op den vierëntwintigſten van Louwmaand des jaars MDCCXXVIII, werd hy in de *Academie* ontvangen. Zyne Redenvoering, by zyne intreede gedaan, en hooggeroemd, is by zyne Werken gedrukt.

Eenigen tyd, vóór dat MONTESQUIEU tot Lid der Academie werd aangenomen, hadt hy zyne Burgerlyke Ampten verkogt, en zich geheel aan de Letteroefeningen overgegeeven: hy was nu niet meer de Magiſtraatsperſoon; maar de Man van Letteren. Dus geheel van Ampten ontſlaagen, beſloot hy te reizen, en trok eerst na *Weenen*, waar hy den beroemden Prins EUGENIUS dikmaals bezogt. Van hier ging hy, door *Hongaryen* en *Venetie*, na *Rome*. In deeze oude Hoofdſtad der Wereld bezag hy alles wat dezelve thans het meest beroemd maakt, de Werken van RAPHAËL, van TITIAAN en MICHAËL ANGELO. Op de ſchoone Kunſten hadt hy zich nooit byzonder toegelegd; doch de kragt van uitdrukking, in meesterſtukken van deeze ſoort door-

ſtraa-

ſtraalende, treffen onvermydelyk elk Mensch van vernuft. *Italie* doorgereisd hebbende, trok hy na *Zwitzerland*, en bezag het opmerkelykſte van de Landen aan den *Rhyn* gelegen. Eenigen tyd hieldt hy zich in de *Vereenigde Nederlanden* op, en ſtak eindelyk na *Engeland* over. In dat Ryk bleef hy drie jaaren, nauwe Vriendſchap aangaande met de eerſte Mannen toen in bloei. „ By zulke Mannen," ſchryft D'ALEMBERT, „ gewoon te denken, en zich door „ meer dan oppervlakkige Letteroefeningen voor te berei„ den tot groote daaden, kreeg hy kennis van den Aart „ des Staatsbeſtuurs, en deedt 'er volmaakte kundigheden „ van op. Met één woord, hy hadt zich alleen te beklaa„ gen, dat hy deeze reize niet eerder ondernomen hadt: „ want NEWTON en LOCKE waren niet meer. Dikwyls „ maakte hy zyne opwagting by Koningin CAROLINA, die „ de Wysbegeerte op den Throon kweekte, en den Heer „ DE MONTESQUIEU op den waaren prys ſchatte. Van „ zyne reize bragt hy noch eene verſmaading voor de „ Vreemdelingen, noch een belachlyke en gemaakte ver„ agting zyner Landgenooten, mede: de hoofdſom zy„ ner waarneemingen was: *Duitschland* is geſchikt om „ 'er in te reizen; *Italie* om 'er zich eene wyl in op te „ houden; *Engeland* om 'er in te denken; *Frankryk* om „ 'er in te leeven."

Naa zyne wederkomſte, begaf hy zich voor twee jaaren na zyn Landgoed *la Brede*, en genoot daar de rust der eenzaamheid, te aangenaamer geworden, door lang in eene woelige wereld gereisd te hebben. Hier voltooide hy zyn Werk, *Over de Oorzaaken van de Grootheid en het Verval der Romeinen:* 't welk in den jaare MDCCXXXIV het licht zag. Dit Boekje behelsde eene ſchoone ſchildery van een allergewigtigst voorwerp. Door alleen die ſtukken te neemen, welke de rykſte ſtoffe verſchaften, heeft hy, in een kleinen omtrek, eene groote verſcheidenheid van voorwerpen vertoond; en 'er nog meer aanduidende, geeft hy ruime ſtoffe tot overdenking. Zyn Boek hadt den Tytel mogen draagen: *Eene Romeinſche Geſchiedenis, ten dienſte van Staatslieden en Wysgeeren.*

Hoe veel roems MONTESQUIEU ook behaalde door dit laatſte Werk en zyne voorgaande Schriften, baanden zy egter alleen den weg tot een veel roemryker Wesk; 't welk zyn Naam beroemd zal maaken door alle volgende Eeuwen. Reeds voorlang hadt hy het Plan ontworpen, en twintig jaaren gedagt op de volvoering van 't zelve, of,

om eigenlyker te ſpreeken, zyn geheele Leeven was een geduurig peinzen op dit Meesterſtuk. Op zyne Reize hadt hy de onderſcheide Volken van *Europa* van naby beſchouwd, en derzelver characters beoefend. „ Dat beroemde Eiland," zegt de Heer D'ALEMBERT, „ 't welk „ zo hoog opgeeft van deszelfs Wetten, en 'er een zo „ ſlegt gebruik van maakt, was hem, op zyne lange Reize, even als *Creta* eertyds voor LYCURGUS, eene School, „ waar hy zich wel hadt weeten te oefenen, zonder alles, „ wat hy zag, goed te keuren. In 't kort, hy hadt de „ vermaarde Volken en Mannen, die thans alleen in de „ Gedenkboeken der Wereld beſtaan, grondig onderzogt; „ en verwierf dus allengskens den edelſten Tytel, dien „ een verſtandig Man kan verdienen, dien van *Weltgeever* „ *der Volken.*"

Nauwlyks zag zyn beroemd Werk, *De Aart der Wetten*, het licht, of de reeds verworve agting des Schryvers verwekte eene algemeene greetigheid om 't zelve te leezen. Maar, ſchoon MONTESQUIEU ten beste des Volks geſchreeven hadt, behoorde hy het te weinig onderrigt Gemeen niet tot Regter gehad te hebben. De diepzinnigheid zyns Onderwerps was een noodzaaklyk gevolg van deszelfs aangelegenheid. Het Volk zogt een aangenaam Boek, en het vondt alleen een nuttig, welks geheel ontwerp en byzondere naſpeurингen niet begreepen konden worden, dan met het toebrengen van eene groote maate aandagts. — Welhaast ſtondt dit edel Werk ten doel aan de kwaadaartige aanvallen, voorheen op de *Perſiaanſche* Brieven gemunt. Eerst zogt men het vernuftige ſlagen toe te brengen, en de Tytel zelve ſtrekte ten voorwerpe van boerterу. Welhaast werd een der ſchoonſte Gedenktekenen van Letterkunde, welk eenig Volk hadt voortgebragt, met onverſchilligheid aangezien, en 't liep gevaar om geheel in vergetelnisſe te geraaken. Maar het verkeerde oordeel van oppervlakkige Leezers werd ſchielyk vergoed door de betere waardeering van bevoegde Regters: hier op ſpanden de Vyanden van Geleerdheid en Wysbegeerte, (dit gebroedzel vindt men toch in alle Landen) tegen 't zelve zamen. Eene menigte naamlooze Schriften kwam te voorſchyn, in deeze werd de Schryver beſchuldigd als een Verſpreider van *Ongodistery*, *Spinoſistery* en *Deistery*, (twee beſchuldigingen, die elkander omver ſtooten,) en als iemand, die het ſtelzel der *Naturalisten* door CROUSAZ in POPE's *Proeve van den Mensch* gevonden, aankleefde.

Dee-

Deeze beſchuldigingen wekten de aandagt der *Sorbonne te Parys*; die zich zette om dit Werk te onderzoeken: veel berispelyks werd 'er in ontdekt; doch de beoordeeling heeft het licht nog niet gezien, en zal waarſchynlyk voor altoos in 't duister blyven. De tyden veranderen. De Heer DE MONTESQUIEU oordeelde de ſmaadredenen tegen hem afgegeeven niet onopgemerkt te moeten laaten, om den ſchyn af te weeren van dezelve verdiend te hebben: hy ſchreef derhalven *Eene Verdeediging van den Aart der Wetten*, die, uit hoofde van de gemaatigdheid, de waarheid en de keurigheid van de Spotterny, daar in doorſtraalende, als een voorbeeld in dit ſlag van ſchryven mag aangezien worden.

De grootſte Vrienden van MONTESQUIEU hebben nooit beweerd, dat dit Werk zonder misſlagen is, of dat alle ſtukken, daar in aangevoerd, volkomene en onlochenbaare waarheden zyn, „ maar," 't is de taal van D'ALEMBERT, „ 't geen den Schryver dierbaar moet maaken voor alle „ Volken, en zyne misſlagen bedekken, is de geest van „ Vaderlandliefde, welke hem dit Werk ingaf. De zugt „ tot het algemeene welzyn, eene begeerte om de Men„ ſchen gelukkig te zien, ſtraalt 'er allerwegen in door; „ en, ſchoon het geene andere verdienſten hadt dan dee„ ze, eene verdienſte zo ongemeen en lofwaardig, het „ zou, uit dien hoofde alleen, van alle Volken en Konin„ gen, verdienen geleezen te worden. Wy ontdekken „ reeds door eene gelukkige ondervinding, dat de vrugten „ van dit Werk niet bepaald blyven, by nutlooze gevoe„ lens in de gemoederen der Leezeren te verwekken. Hoe„ wel de Heer DE MONTESQUIEU de uitgave van dit „ Werk, ſlegts korten tyd, overleefde, hadt hy het ge„ noegen, om eeniger maate de uitwerkzels te voorzien, „ welke het onder ons begint hervoort te brengen, te wee„ ten de Natuurlyke Liefde der *Franſchen* tot hun Land, „ gewend tot haar weezenlyk voorwerp, dien ſmaak in den „ Koophandel, in den Landbouw, in nutte Kunſten, „ welke zich ongemerkt onder ons Volk verſpreidt, en die „ algemeene kunde van de Grondbeginzels der Regeerin„ ge, welke het Volk nauwer verbindt aan 't geen het „ behoort te beminnen (*)."

Doch dit voortreflyk Werk verdient eenigzins nader beſchouwd en ontleed te worden; wy zullen dit doen met de woor-

(*) *Nouveau Dictionaire Hiſtorique.* Tom. VI. 1779.

woorden van eenen der laatſte Leevensbeſchryveren van den Heer DE MONTESQUIEU. In den *Aart der Wetten*, eigenlyker zou men dit Boek den *Aart der Volken* kunnen noemen, onderſcheidt de Schryver drie ſoorten van Regeering. ——— De *Gemeenebest Regeering*, —— de *Vorſtlyke Heerſchappy*, — en de *Willekeurige Alleenheerſching*. In de eerſte bezit het Volk of geheel of ten deele de opperſte magt, —— in de tweede heerscht één alleen, doch volgens vastgeſtelde Wetten, —— in de laatſte voert een Mensch alles uit, naar eigen goeddunken, door geene Wet, hoe genaamd, bepaald.

In deeze onderſcheide Staaten, kan men de Wetten beſchouwen, met betrekking tot derzelver *Natuur*, dat is, wat dezelve uitmaakt; en tot derzelver *Beginzel*, dat is, wat dezelve ondersteunt en in werkzaamheid brengt; eene gewigtige onderſcheiding, de ſleutel van ontelbaar veele Wetten, en waar uit de Schryver gelukkig zyne gevolgen afleidt. ——— De voornaamſte Wetten, met betrekking tot de natuur der *Volksregeering* zyn, dat het Volk in eenige opzigten de Souverein, en in andere de Onderdaan is: dat het zyne Overheden kiest en beoordeelt; en dat de Overheden, in zommige gelegenheden, beſliſſen. ——— De aart eener *Vorſtlyke Regeering* vordert, dat 'er tuſſchen den Vorst en het Volk eene tuſſchenmagt zy, en 'er tuſſchen beide komende rangen gevonden worden: een lichaam dat de Wetten bewaart, en de Middelaar is tuſſchen den Onderdaan en den Vorst. ——— In de natuur der *Willekeurige Alleenheerſching* is het noodig, dat de Dwingeland zyn gezag oefene, door zichzelven alleen, of door iemand zyn perſoon verbeeldende.

Wat het beginzel deezer drie Regeeringsvormen aanbelangt, dat der *Volksregeering* is Liefde tot het Gemeenebest, de zugt tot *Billykheid* en *Deugd*. ——— In eene *Vorſtlyke Regeering*, waar één alleen de Uitdeeler is van Ampten en Belooningen, en wy gewoon zyn den Staat met den Monarch te verwarren, is het beginzel *Eer*, of met andere woorden, Eerzugt en begeerte tot Roem. ——— In de *Willekeurige Alleenheerſching* werkt geen ander beginzel dan *Vrees*.

Hoe ſterker deeze Beginzels zyn, hoe vaster het Staatsbeſtuur gevestigd is, hoe meer ze veranderd en bedorven worden, hoe meer het na den ondergang hult. De Wetten, die de Wetgeevers opſtellen, moeten, overzulks, zamenſtemmen met de beginzelen deezer drie Regeeringsvor-

vormen. In een *Gemeenebest* moet men bedagt weezen op Billykheid en Spaarzaamheid. ——— In eene *Vorstlyke Regeering* moet de Adel opgehouden worden, zonder het Volk te drukken. ——— In de *Willekeurige Alleenheerſching* moeten alle rangen der Maatſchappye volſtrekt zwygen.

Indien wy den laatstgemelden Regeeringsvorm, welken niet beſtaat, gelyk MONTESQUIEU dezelve beſchryft, uitzonderen, heeft ieder deezer Regeerwyzen zyne voor- en nadeelen. De *Volksregeering* is best geſchikt voor kleine Staaten; de *Vorstlyke* voor grooter: de eerſte is zeer blootgeſteld aan buitenſpoorigheden; de laatſte aan misbruiken. Wat de uitvoering der Wetten aanbelangt, vindt men meer ryp beraadenheids in de Gemeenebesten; doch meer ſpoeds in de Koningryken. ——— Het verſchil der Beginzelen, in deeze drie Regeeringsvormen, moet ook een verſchil in het getal en het voorwerp der Wetten hervoortbrengen. Maar de gemeene Wet van alle Staatsbeſtuuren die gemaatigd, en daar om regtvaardig, zyn, is de Staatkundige Vryheid, welke ieder Burger behoort te genieten. Deeze Vryheid is niet gelegen in het ongerymde voorregt, dat ieder doet wat hem behaagt; maar, in het vermogen om alles te doen wat de Wetten toelaaten. Het uiterſte van Vryheid heeft zo wel zyne ongemakken, als het uiterſte van Slaaverny: en over 't algemeen is een gelukkig midden het overeenkomſtigst met de menschlyke natuur.

Naa deeze algemeene aanmerkingen over de onderſcheide Staatsbeſtuuren, onderzoekt de Schryver de Beloningen, welke zy in ieder voorſtellen; de Straffen welke zy bepaalen; de Deugden, welke zy betragten; de misſlagen, welke zy begaan; den omloop van het Geld, welke 'er plaats grypt, en de Godsdienst, welken zy belyden. Hy vergelykt den Koophandel van het eene Volk met dien van het andere; den Koophandel der Ouden met dien der tegenwoordige Eeuwe; en den Koophandel van *Europa*, met dien der drie andere Werelddeelen.

Onze Eeuw heeft geen Werk zien te voorſchyn komen, waar in een grooter verſcheidenheid van diepe en nieuwe gedagten gevonden wordt. Het gewigtigst gedeelte der Geſchiedenis van alle Eeuwen en Volken is, door het geheele Werk, op eene allerkunſtigſte wyze, verſpreid, om de beginzels op te helderen, of om daar door, by beurten, toegelicht te worden. De Gebeurtenisſen worden,

den, in de hand deezes Schryvers, lichtgeevende beginzels. Zyn Styl, schoon niet altoos naauwkeurig, is kragtig. Treffende beelden, flikkeringen van geest en vernuft; weinig bekende, weetenswaardige en aangenaame gevallen, verrukken den Leezer dermaate, dat hy de vermoeienis van lang leezen niet voele. Dit Werk mag het *Wetboek der Volken*, en de Schryver de *Wetgeever des Menschdoms*, genaamd worden. Het is ongetwyfeld het voortbrengzel van een vry Gemoed, en een Hart, gloeiende door algemeene Menschliefde.

Uit dien hoofde moeten wy de gebreken van MONTESQUIEU verschoonen, men legt hem naamlyk ten laste, dat hy een Stelzel gevormd hebbe van een Stuk, waar in de Verbeelding min hadt behooren te werken dan de Rede, dat hy te veel aan den invloed der Lugtstreeke, te veel aan natuurlyke, en te weinig aan zedelyke, oorzaaken hebbe toegeschreeven; dat hy een ongeschikt geheel leverde, een keten bestaande uit zeer schoone schalmen, doch niet wel vereenigd, ja zomtyds afgebrooken; dat hy dikwyls uit byzondere gevallen algemeene besluiten en gevolgtrekkingen opmaakt. —— De Bewonderaars van dit Meesterstuk hebben, daarenboven, met verdriet, gezien de lange Uitweidingen over de Leen-wetten; Voorbeelden ontleend uit Reisbeschryvers van eene zeer twyfelagtige Geloofwaardigheid; Wonderspreuken in stede van Waarheden; Geestigheden op plaatzen, waar beredeneerde Aanmerkingen beter zouden gevoegd hebben, en, 't geen meer te bejammeren, is, *Deistische* en Vrydenkende Beginzels. Doch, niet tegenstaande alle deeze Gebreken, heeft niemand met meer naauwkeurigheids dan deeze Schryver agt geslaagen op de Natuur, de Beginzels, de Zeden, de Lugtstreek, de Uitgestrektheid, de Magt en het onderscheidend Character der Staaten, door hem beschouwd; op derzelver goede en kwaade Wetten; op de uitwerkzels hunner Belooningen en Straffen; op den Godsdienst, de Opvoeding en den Koophandel. Het Artykel van CAREL DEN GROOTE behelst, in twee bladzyden, meer beginzels van Staatkunde, dan men vindt in alle de Boeken van BALTHAZAR GRACIAN; dat over de Slaverny der Negeren, behelst zo veel te meer bewonderenswaardige aanmerkingen, dewyl ze op eene schertzende wyze zeer geestig zyn voorgesteld. Zyne afbeelding van het *Engelsch* Staatsbestuur is het werk van de hand eens Meesters."

Het Wysgeerig en Handeldryvend *Engeland* liet de uitmuntenheid van MONTESQUIEU niet onopgemerkt: maar

deedt

deedt hem eere aan. In den Jaare MDCCLII werd de Heer D'ASSIER, beroemd door de veelvuldige Gedenkpenningen, ter eere van doorlugtige Mannen vervaardigd, van *Londen* na *Parys* gezonden, om 'er een tot gedagtenis van onzen Wysgeer te maaken. De Heer DE LA TOUR, een zeer vermaard Schilder, hadt zich zeer veel moeite gegeeven, om, door het ſchilderen van de Afbeelding des Schryvers van den *Aart der Wetten*, zyn kunstpenſeel een waardig onderwerp te leveren; doch hy weigerde beſtendig, op de heuschte wyze, voor het paneel te zitten. De Heer D'ASSIER ontmoette, in 't eerst, dezelfde tegenkantingen; doch haalde MONTESQUIEU eindelyk over, door het geestig zeggen: *Meent gy dat 'er niet ruim zo veel grootsheid ſteeke in het afſlaan van myn voorſtel dan in het aanvaarden van 't zelve?*

Deeze groote Man genoot gerust die hooge maate van agting, welke zyne verheevene verdienſten hem bezorgden, als hy te *Parys*, in 't begin van Sprokkelmaand des Jaars MDCCLV, door eene ziekte werd aangetast. Zyne gezondheid, die nimmer van de beſtendigſte was, begon, zints eenigen tyd, meer en meer te weifelen, deels door de wel langzaame, doch zekere gevolgen van diep denken, deels door het ongenoegen, 't welk nydigaarts en bygeloovigen hem berokkenden, deels door de Leevenswyze, welke hy te *Parys* moest houden. Kort naa den aanval zyner ziekte, hadt hy met zwaare pynen te worſtelen, en niemand zyner Familie of Bloedverwanten by zich; tot zyne laatſte oogenblikken toe, behieldt hy eene bedaardheid en gerustheid des gemoeds: „ naa alle Pligten," ſchryft zyn Lofredenaar, „ getrouw betragt te hebben, ſtierf hy met „ het welgegrond vertrouwen van een Man, die nooit zy„ ne bekwaamheden gebruikt hadt dan in de zaak der „ Deugd en der Menschlykheid. De dag zyns doods viel „ in, op den tienden van Sprokkelmaand, des Jaars „ MDCCLV, in het zes- en zestigſte jaar zyns leevens.

„ Wy mogen, zegt D'ALEMBERT, op deezen grooten Man „ toepaſſen, 't geen eertyds van een doorlugtig *Romein* ge„ zegd werd, dat zich niemand over zyn Dood verheugde, „ en niemand hem vergat toen hy niet meer was. Vreem„ delingen bedreeven Rouwe over hem. Lord CHESTER„ FIELD liet in een der Nieuwspapieren te *Londen* een „ Artykel tot zynen lof plaatzen." 't Is het Portrait van ANAXAGORAS door PERICLES vervaardigd (*).

De

(*) Het was van den volgenden inhoud. „ Op den tienden „ dee-

De Koninglyke Academie der Weetenſchappen en Fraaije Letteren te *Berlyn*, ſchoon zy de gewoonte niet hebbe om Lofredenen te houden over buitenlandſche Leden, oordeelde zich verpligt hem deeze eere aan te doen, eene eer, tot dien tyd toe, door niemand genooten, dan door den grootſten Wiskunſtenaar van *Europa*, JOHAN BARNOULLI (†). Op den zeventienden van Sprokkelmaand, hieldt de *Franſche Academie*, naar gewoonte, een plegtigen Dienst over hem: by welken, niettegenſtaande de felle koude, bykans alle Leden, die zich te *Parys* bevonden, tegenwoordig waren.

Het groot gewigt der Werken deezes Schryvers, van welke wy dusverre geſprooken hebben, deedt ons eenige andere, van minder aanbelangs, met ſtilzwygen, voorby gaan. 't Voornaamſte onder deeze was de *Tempel van Gnidus*, korten tyd naa de *Perſiaanſche Brieven* uitgegeeven. MONTESQUIEU, naa in deeze laatſte HORATIUS, THEOPHRASTUS, en LUCIANUS, geweest te hebben, vertoonde zich, in deeze nieuwe proeve, als een OVIDIUS en ANACREON. Hy ſtelt zich hier niet voor, de Liefde van 't Oosten te ſchilderen; maar de kieſche eenvoudige hardenlyke Liefde, gelyk dezelve werkt, in harten niet bedorven door den ommegang met de wereld: deeze maalt hy in een dichterlyken ſtyl.

Dus

„ deezer Maand overleedt te *Parys*, algemeen en opregt be-
„ treurd, CHARLES SECONDAT, Baron DE MONTESQUIEU, en *Pre-*
„ *ſident a Mortier* in het Parlement van *Bourdeaux*. Zyne
„ Deugden ſtrekten tot eer van de Menschlyke Natuur; zyne
„ Schriften tot eer der Regtvaardigheid. Als een Vriend des
„ Menschdoms beweerde hy deszelfs ontwyfelbaare en onver-
„ vreemdbaare Regten met vrymoedigheid, zelfs in zyn eigen
„ land, welks vooroordeelen in ſtuk van den Godsdienst en
„ Staatsbeſtuur hy lang betreurd hadt, en, niet zonder geluk-
„ kig ſlaagen, gepoogd hadt te verbeteren. Hy kende en be-
„ wonderde de Gelukkige Staatsgeſteltenis van dit Ryk, waar
„ vastbepaalde Wetten den Vorst van Dwingelandy te rugge
„ houden, en de Vryheid voor Losbandigheid behoeden. Zyne
„ Werken zullen zyn Naam verheerlyken, en hem overleeven,
„ zo lang gezond Verſtand, Zedelyke Verpligting en de Aart
„ der Wetten zullen beſtaan, geëerbied en gehandhaafd wor-
„ den.

(†) Te Bazel in den Jaare 1667 gebooren, en daar in 't Jaar 1748 overleden.

Dus verre hebben wy MONTESQUIEU alleen beſchouwd als een Schryver en Wysgeer; doch niets te zeggen van zyne perſoonlyke hoedanigheden zou hem van een gedeelte der eere, welke hem toekomt, berooven. Hy was een zagtaartig, vrolyk en gemaatigd Man, geestig, aangenaam en leerzaam in den ommegang; in zyn ſpreeken, even als in zyn ſchryven, kort, vol geest, zonder bitterheid of ſmaalzugt. Niemand vertelde eene gebeurtenis vloeijender, leevendiger, ongemaakter. Menigmaal zat hy in gepeinzen; doch kwam 'er uit met een onverwagten geestigen ſlag, die het kwynend onderhoud verleevendigde. Op lof was hy geſteld; doch hadt een onverzettelyken afkeer van de laage en ſchandelyke kunſtenaaryen, om dien te zoeken door het ſchenden van anderer roem. Daar hy alle onderſcheiding en de aanzienlykſte belooning verdiende, droeg hy 'er geene, en verwonderde zich niet dat men hem over 't hoofd zag. Nogthans hadt hy het gewaagd, zelfs in zeer hachlyke omſtandigheden, ten Hove, Mannen van Letteren te beſchermen, die ongelukkig der vervolginge ten doel ſtonden, en gunſten voor hun verworven. Schoon hy met Grooten verkeerde, 't zy uit noodzaaklykheid, voeglykheid, of ſmaak, hadt hy hun gezelſchap, tot zyn geluk, niet noodig. Hy keerde, als hy kon, na zyn Landgoed, daar vondt hy zyne Boeken, zyne Wysbegeerte, zyne Rust. Van de Landlieden omringd, beſteedde hy zyne ledige uuren om de Menſchen, door hem in de groote Waereld en in de Geſchiedenisſen beſchouwd, ook te leeren kennen in deezen kunstloozer ſtaat. Hy ging gulhartig met hun om: hy zogt, gelyk SOCRATES, hun aart te doorgronden: in de verkeering met hun, ſcheen hy zo gelukkig als in de ſchitterendſte Gezelſchappen: boven al wanneer hy hunne geſchillen bylag, of hun in onheil byſtand boodt door zyne goeddaadigheid.

Niets ſtrekt tot grooter eere van zyne naagedagtenis, dan de wyze, op welke hy leefde: die, ſchoon zommigen ze berispten, geheel uit goeddaadige beginzels voortkwam. De Heer DE MONTESQUIEU wilde zyne Familiegoederen niet verminderen, door den onderſtand den ongelukkigen toegereikt, door de groote kosten zyner reizen, en van het drukken zyner Werken, en het bezwaar om op 't laatst een Leezer te houden, dewyl zyn gezigt zeer verzwakt was; maar hy liet ze na aan zyne Kinderen, gelyk hy ze van zyne Voorouderen ontvangen hadt, zonder ze verminderd of vermeerderd te hebben: dan in 't laatſte geval al-

leen, door den Roem van zynen Naam en het Voorbeeld zyns Leevens.

In den jaare MDCCXV, trouwde hy JANE DE LARTIQUE, Dogter van PETER DE LARTIQUE, Luitenant Colonel in het Regiment van MOLEVRIER; by haar had hy één Zoon en twee Dogters.

EENIGE VOORNAAME TREKKEN DER LEEVENSGESCHIEDENISSE VAN HYDER-ALI-KHAN.

Den Heeren Schryveren van de Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.

MYNE HEEREN!

„ UL. Vriendlykheid, ons, zeer onlangs, eene plaats in uw *Mengelwerk*, in te ruimen, aan de Berigten wegens den *Engelſchen Generaal* ELLIOT, bemoedigt my, om de volgende „ voornaame trekken der Leevensgeſchiedenisſe van den veel „ gerugtsmaakenden HYDER-ALI-KHAN uit het *Fransch* over te „ zetten, en UL. toe te ſchikken. Zyn ze zo volkomen niet „ als wy wel wenschten, ze zyn de beste, welke wy to „ nog gevonden hebben. In het verſtrouwen dat GL. ze in „ dit licht zult beſchouwen, hoop ik ze eerlang geplaatst te „ vinden. Weest verzekerd van myne hoogagting," enz.

✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣

HYDER-ALI-KHAN's eigen Naam is ANDERNACH! Hy is de Zoon eens Dienaars des *Mogolſchen Keizers*, omtrent zestig jaaren oud, en moet omtrent het Jaar MDCCXXII gebooren weezen. Zyn Vader, langen tyd, Oppèrraadsheer des Keizers, verwierf zo veel agting door zyne voorzigtigheid en kunde als door zyn moed en de beminnelykheid zyns Characters. Hy ondervondt het lot van bykans alle verdienstlyke Mannen, die gelukkig genoeg zyn om nuttig te weezen, 't zy aan hun Vaderland, 't zy aan hun Vorst. De nyd zag met een wangunſtig oog neder op de gunſten hem betoond, en het gelukte denzelven dien Staatsdienaar by den Vorst gehaat te maaken: hy viel in ongenade; en, 't geen veelal 't lot is der ongelukkige Slachtoffers van de grilligheid der Vorſten; hy kon den ſchok diens tegenſpoeds niet verdraagen. De dood rukte hem weg toen HYDER-ALI nog een klein kind was.

Geen gunſtige vooruitzigten omringden deezen Zoon: weinig Vrienden zyns Geſlachts waren overgebleeven. Zyn eenige en voor-

voornaame ſteun was zyne Moeder; deeze droeg een Heldinne-hart, en zogt den jongen HYDER tot een Held te vormen.

De Mogol verlangde hem ten Hove, 't zy hy met eenigen lof van hem hadt hooren ſpreeken, 't zy hy het onregt den Vader aangedaan, en 't welk dien het leeven gekost hadt, zogt te herſtellen.

De rol eens nietsbedryvenden Hovelings ſmaakte welhaast HYDER-ALI geenzins; hy voelde dat hy tot een werkzaam leeven geboóren was, en geſchikt om te ſchitteren onder 't klein getal Mannen, die van yvervuur branden, om zich van den grooten hoop te onderſcheiden.

Op zyn één en twintigſte jaar gaf de Keizer hem een Regiment van *Sepayers*. HYDER-ALI maakte een groote hervorming in 't zelve; en vormde 'er een nieuw lichaam van, onderworpen aan eene geregelde krygstugt, en vol hartlyke genegenheid tot hun Opperhoofd. Met voordeel beſtreedt hy de vyanden des Keizerryks. Met krygsroem beladen te rug keerende, ontbrandde in zyn gemoed het vuur van trotsheid. Hy oordeelde zich niet, naar verdienſten, door den Mogol beloond: zyne Eerzugt kende geen paalen; hy dreigde eenen opſtand te verwekken. Zyn Vorst, die alle de gebreken omdroeg aan gewaande Grootheid eigen, verbeeldde zich dat zyn hooge rang genoeg was om hem op den Throon te verzekeren, en dat een Keizer altoos, wanneer hy ze zoekt, Bevelhebbers kon vinden zo goed als HYDER-ALI, gaf den Jongeling zyn afſcheid met zo veel koelheids, als of hy hem nimmer met zyne gunſten vereerd hadt.

De in ongunst vervallen HYDER-ALI bezat meer moeds dan zyn Vader; deeze tegenkeer der Fortuine maakte hem niet mismoedig; hy zogt in *Indie* Beſchermers, die hem het geleden verlies deeden vergeeten, en verbondt zich aan 't Hof van *Cormandel*. De Koning CHERINGA PATNAM verhief hem tot Opperbevelhebber van zyne geheele Legermagt. De nieuwe Gunſteling betoonde zich deezer verheffinge waardig. De overwinning ſtondt hem niet min ten dienſte dan 't geluk, dan de nyd ſcheen hem even zeer aan 't Hof van CHERINGA PATNAM, als aan dat des Mogols, te volgen. De Vorst erkende de dienſten van HYDER-ALI niet. Een zyner Mededingeren zogt zich van hem te ontſlaan door verraad: twee Moordenaars werden gehuurd om hem van kant te helpen op een grooten Feestdag, wanneer hy ter maaltyd by den Koning verzogt was. In tyds verwittigd van het lot, 't welk hem dreigde, ontkwam hy het gevaar, vlugtende na eene plaats, welks bewind de Vorst hem hadt aanbetrouwd. Hy vondt middel om aanhang te maaken by dapperen, die onder hem geſtreeden hadden; in korten tyd zag hy zich aan 't hoofd eens kleenen Legers, vol vuurs, om op zyn geleide ten ſtryd te trekken. Twee *Franſche Heeren*, DE MOROGUES en HUGEL, de een Bevelhebber van

een Leger *Franſche* Voetknegten, de ander Capitein der Husſaaren, booden, naa dat de *Engelſchen Pondichery* hadden ingenomen, hunnen dienst aan by HYDER-ALI, die deeze aanbieding zeer gaarne aanvaarde.

In den Jaare MDCCLX voerde hy bevel over omtrent twintig duizend welgeoefende Soldaaten, vol moeds, en gereed hunnen Veldheer te volgen, werwaards hy het goedvondt hun te geleiden. De eerſte onderneeming van HYDER-ALI was, zich wraak te verſchaffen: hy toog, als Vorst, op, tegen CHERINGA PATNAM, die, overwonnen, van zyne Onderdaanen verlaaten, en verraaden door zyne Vertrouwden, zich de wet door den Overwinnaar liet voorſchryven. Hy herkreeg het weinig beduidende vertoon van magt, met aan HYDER-ALI den Hoveling over te leveren, die verraadlyk na zyn leeven geſtaan hadt. CHERINGA was niet meer dan de ſchaduw eens Vorſten. HYDER-ALI heerschte in de daad onder den naam van dien vernederden. Hy bepaalde zyne heerschzugt niet by dit verworven gezag. Alle de nabuurige Mogendheden, die, vreezende voor zyne toeneemende grootheid, zich ongunſtig ten zynen opzigte vertoond hadden, betaalden met hunne Kroonen en eenigen met hun Leeven, de magtlooze kunſtenaaryen in 't werk geſteld om den gelukkigen Overwinnaar te verderven. De Koningin CANARA, eene Heldin, door de *Europeaanen*, de SEMIRAMIS *van het Schiereiland*, geheeten, ſmaakte een droevig lot. HYDER-ALI belegerde haare Hoofdſtad, welke zich op genade overgaf. Hier betoonde hy zich woest en barbaarsch, en deedt, de regten eens Overwinnaars misbruikende, beeken bloeds ſtroomen. Naa de Dogters der Koninginne geſchonden te hebben, verbande hy de Vorſtin op een berg, waar zy, door wanhoop uitgeteerd, haare dagen droevig eindigde.

HYDER-ALI vervulde *Indie*, in den jaare MDCCLXIV, met zyne overwinningen. Tot dus lang hadden de *Franſchen* hem onderſteund in het meerendeel zyner onderneemingen: zy voeren voort met hem, door hunne kundigheden en moed, te helpen, zo lang hy alleen de *Indiaanen* beſtreedt. Dan, in den jaare MDCCLXVI, vormde de gelukkige HYDER-ALI een ontwerp, om de *Portugeeſche* Volkplantingen aan te tasten: toen weigerden de *Franſchen* hem met raad en daad te dienen tegen *Europeaanen*, Vrienden huns Volks: zy zogten hem zelfs van dit oogmerk af te brengen. Hier in niet ſlaagende, handelden zy heimlyk met de *Portugeezen*, en gingen tot hunne zyde over. HYDER-ALI, verzwakt door deezen afval, dien hy hadt moeten verwagten, tradt in onderhandeling met de Bevelhebberen der *Engelſche Comptoiren* te *Zalichery* en *Bombay*, die na zyne voorſlagen luiſterden, of liever zich lieten omkoopen door zyne geſchenken. Dus verſterkt, vermeesterde hy *Mangalor*, en vervolgens het *Malabaarſche* Ryk. De *Engelſchen*, wier fierheid en afknevelingen zo veel omwentelings in *Indië* ver-

veroorzaakt hebben, zagen HYDER-ALI aan voor een *Nabab*, die ſchatting ſchuldig was aan de *Britſche* Kroon. De Bevelhebber huns legers liet deezen Vorst eene ſomme gelds, als een verſchuldigde ſchatting vraagen, en voegde bedreiging by den eisch. HYDER-ALI, vol verontwaardiging, antwoordde: *Dat hy terſtond die ſchatting in perſoon zou komen betaalen.* Op 't eigen oogenblik rukt hy gewapend aan, en verſlaat een Nabab, aan de *Engelſchen* verbonden: doch, ondanks zyne kloekmoedigheid en dapperheid, moest hy wyken voor het goud, 't welk zyne Vyanden onder zyne *Indiaanſche Krygsknegten* wisten uit te deelen. HYDER-ALI werd verraaden, verlaaten door zyne Bondgenooten, en, genoodzaakt te vlugten, trok hy na *Banqualor*. Het geld diende nogmaals den *Engelſchen* in eene nieuwe pooging: eene der aanmerkelykſte plaatzen deezes Vorſten opende de poorten voor hunne ſchatten. —— HYDER-ALI liet zich, door deezen tegenſlag, niet afſchrikken: hy herkreeg *Mangalor*, en verdreef de *Engelſchen*. Voorzigtigheid met dapperheid paarende, verleende hy edelmoedig vergiffenis aan die hem verraaden hadden, en trok, zonder tydverlies, na *Madras*; viel 'er de *Engelſchen* aan, en noodzaakte hun tot het tekenen van eenen, voor hun onteerenden, Vrede.

HYDER-ALI hadt zich vreeslyk gemaakt in 't oog der *Europeaanen*. De *Maratten*, die dus lang dien Mogol beoorloogden, ſlooten met hem een Verdrag, en wendden vervolgens hunnen ſtrydbaaren aart tegen HYDER-ALI. In den jaare MDCCLXX dreigde hem een Leger van 180,000 Man, hy waagde den ſtryd, en moest vlugten, en een Vrede tekenen, welke hem van 't ſchoonſte gedeelte zyner vermeesteringen ontzette. —— De overwonnen Vorst vondt een redmiddel in zyne grootmoedigheid. De *Franſche* Krygsbevelhebbers, die hem verlaaten hadden, vervoegden zich weder tot hem: de trotsheid van een zyner Zoonen; een Jongeling van onduldlyken hoogmoed, niet kunnende verdraagen, begaven zy zich, op nieuw, in dienst van HYDER-ALI. De Overwinning volgde hun, en betoonde zich gunſtig aan den zo dikwyls ongelukkigen Vorst, die, naa het verloorene weder gekreegen te hebben, in den jaare MDCCLXXVII, eenen roemryken Vrede ſloot met de *Maratten*: allen vervoegden zy zich onder zyne vaandelen. Hy ontthroonde een der Vorſten van *Indie*, nam, met zyn geluk, zyn wreed en bloeddorſtig character weder aan, liet den overwonnen Monarch, onder zyne oogen, onmenschlyk ombrengen, en de Vrouwen diens ongelukkigen de barbaarſchſte mishandelingen aandoen, en verſpreidde ſchrik door het geheele Schier-eiland van *Indie*. Opmerkelyk is het, dat HYDER-ALI, zints het jaar MDCCLX, tot dit Tydperk, zich meester gemaakt heeft van negentien Koningryken.

De ongehoorde eigendunklyke gezagvoering van Lord PIGOT, zy-

zyne aanſtootlyke onregtvaardigheid tegen den Nabab van *Arcót*; opende de oogen van de meeste dier Vorſten: zy voelden het gewigt hunner boeijen: zy zagen dat zy Slaaven, geen Bondgenooten, der *Engelſchen* waren: dit veroorzaakte onlusten en verdeeldheden. HYDER-ALI wist zich van deeze hachlyke oogenblikken te bedienen: hy vervloekte de *Engelſchen*, trok de Nababs, hun vyandig, op zyne zyde, en behaalde, in verſcheide ontmoetingen, op de *Engelſchen*, de overwinning, en een alleruitſteekendſte op den Veldheer MUNRO. —— Hadt HYDER-ALI den loop zyner overwinningen voortgezet, de *Engelſchen* zouden geheel en al hunne magt in de *Indiën* verlooren hebben. Men was laag genoeg om zyn hoofd op prys te zetten. HYDER-ALI, die zich veel grooter zou betoond hebben, met een voorbeeld van Edelmoedigheid aan de *Europeaanen* te geeven, liet de armen van alle de *Engelſche* Krygsgevangenen, zo Officieren als Gemeenen, afhakken.

Thans is deeze Vorst, ſchoon hoog bejaard, meer dan ooit vervuld met begeerte om wraak te neemen op zyne Vyanden, en uit een der grootſte Ryken des Aardbodems te verdryven. HYDER-ALI heeft een gunſtig voorkomen, eene edele en vorſtlyke houding, een vervaarlyk uitzigt, een ruwe ſtem; ondanks zyne gewoonte om te gebieden, heeft hy veel zagtheids in zyne zeden: zyne Vrienden, welke hy, in grooten getale heeft, deelen in zyne vermaaken: hy is veel ſpraakzaamer en openhartiger dan de eigendunklyke Vorſten van *Aſie*, en ontvangt gemeenzaam, aan zyne tafel, allen die hy oordeelt zyne agting en vriendſchap waardig te weezen. Men heeft opgemerkt, dat hy zich onderſcheidt door zonderlingheden, die zeer gewigtige ſtukken in zyn Land uitmaaken: hy draagt geen Baard of Knevels, en rookt nimmer gelyk de andere *Ooſterlingen*; hy drinkt veel ſterken drank, en is zo ſterk van geſtel, dat men hem nooit 'er door bevangen gezien heeft.

Men kan de uitgeſtrektheid der Staaten van HYDER-ALI niet bepaalen, zy zyn nog onderhevig aan de omwentelingen, noodzaaklyk verknogt aan het lót des oorlogs. Genoeg is het te weeten, dat zy een gedeelte van *Carnate* en *Malabar* bevatten; zyne inkomſten bedraagen omtrent negéntig millioenen *Franſche Livres*: hy beſtuurt ze met eene wysheid, en overleg, den grootſten lof waardig: houdt zich zo veel op met den ſtaat der geldmiddelen, als met de plans van oorlog: beloont de zodanigen, die hem dienst doen, ryklyk: ſtraft de overtreeders, zonder genade; hy belydt den *Mahomethaanſchen Godsdienst*, en heeft onder zich een Leger van zesduizend *Christenen*, die het Kruis in hunne Standaarden voeren. Zyne geliefde Sultane is de Zuster van het Hoofd der *Sydes*, of Afſtammelingen van MAHOMETH, van ALY zyn Neef, en Dogter FATIMA.

Hy-

HYDER-ALI is, misschien, de eenige Vorst, die het zo verre heeft weeten te brengen, dat hy geregelde Krygsbenden aanvoert, onderweezen in den wapenhandel, en onderworpen aan Krygstugt. Ten deezen opzigte is die Vorst de FREDERIK van *Indie*.

TWEDE MISSIVE aan de Heren Schryveren der *Algemene Vaderlandsche Letteroefeningen*,

WEGENS ENIGE HANDSCHRIFTEN.

MYNE HEREN!

Enigen tyd geleden zond ik u een berigt, van enige, onder my berustende, Handschriften; gy waart vriendelyk genoeg, om dat berigt in uw *Mengelwerk* te plaatsen (*); dit doet my hopen, dat gy ook dezen brief, met de daarin vervatte berigten, der Waereld zult mededeelen. Ik ben thans bezig met enige, der reeds aangekondigde Handschriften, voor de drukpers, gereed te maken.

1.

Over de Liefde tot het Vaderland.

Onder het lezen van dit Stukje moet men zich half dood lagchen. De schryver van het zelve moet een onnozele hals geweest zyn: hy wil, dat, zoo wel Burgers als Regenten, alles zullen toebrengen tot welzyn van het Vaderland; *zelfs*, zegt hy, *met opoffering van hun eigen belang!...* Ook wil hy, dat men, in tyd van Oorlog, den vyand moet tragten afbreuk te doen! —— Van de Vryheid vertelt hy wonderlyke dingen; hy zoekt te betoogen, dat ze iets wezenlyks is: en dat een *Republiek*, zonder vryheid, geen *Republiek* is. enz, enz.

Dit Stukje wil ik alleen uitgeven om de Natie wat te vermaken; vreemde, ongewoone dingen hebben altyd iets van het grappige.

2.

Dat men, om Predikant te worden, geen verstand behoeve.

Dit wordt door verscheiden voorbeelden aangetoond.

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef.* IV. D. bl. 40.

3.

Aantekeningen van myzelven.

Dit is het dagboek van myn Grootvader zal[r]. Het zal wel zes delen in groot 8vo zyn. Het bevat eene juiste aantekening van alle de bedryven, misstappen, enz. van myn' Grootvader; van zyn 26, tot zyn 69 jaar; dit was het laatste zynes levens. Dit boek is, voor de liefhebbers der menschkunde, onontbeerlyk. Zoo ik hopen kon, dat men het gunstig ontvangen zoude, wilde ik de kosten gaarne doen, om ieder deel met twee keurige platen te versieren. Ik heb reeds verscheiden tekeningen in gereedheid; de eerste — en wel de beste — verbeeldt den toestand van myn' grootvader; agt dagen na het voltrekken van zyn huwelyk. Ik zal het hier wagen om 'er eene beschryving van te geven; zy zal gebrekkig zyn, doch men zal 'er evenwel genoeg in zien, om een flauw denkbeeld van dit meesterstuk te vormen.

Zonder pruik — met één kous aan — in zyn borstrok — met de armen kruisling over elkander — beide de benen, insgelyks over elkander geslagen, regt uitstekende — de kin op de borst gezonken. — In deze houding zit myn grootvader op een stoel. Tegen over hem staat een ledikant, waarop myn grootmoeder ligt. De houding van myn grootmoeder is zeer uitdrukkend: zy ligt met haar regter zyde tegen de sponde aan; de voorste vinger van haar regterhand rust op haar regter oog — den slinkerarm steekt zy geheel naar boven. — Agter de stoel van myn grootvader hangt een uurwerk, wiens wyzer op twaalf uur staat. — De meid komt met een koffykan binnen, enz. Al het bywerk is te veel om te noemen; onder anderen zyn 'er twee kleine honden, die met de muilen van myn grootmoeder spelen. enz. enz.

Nu nog iets van het werk zelve. Ik zal — en dit zal aanpryzing genoeg zyn — een klein uittrekzel van het zelve geven.

Den 24 Mey 1723.

Dezen morgen was ik even wakker geworden, toen myn klok zes uur sloeg. Kom, dagt ik, ik zal nu maar ten eersten opstaan! Myn Vrouw lag nog in eene diepe rust. Nu kan ik, dus dagt ik by myzelven, nog drie of vier geruste uuren doorbrengen!; — ! (*)

Ik schoof zagtjes het dekzel van myn liehaam af. Zonder veel beweging te maken greep ik naar myn broek, die, voor het

(†) *Deze tekens komen in het werk dikwyls voor. Ik heb gemerkt, dat myn grootvader ze doorgaans gebruikte, wanneer het denkbeeld van* RUST *en dat van zyn* VROUW *gelyktydig hem voor den geest kwamen.*

het ledikant, op een ſtoel hing: —— doch, of het door den invloed van eenig boos wezen —— dan of het een uitwerkſel myner vrees was —— ik haalde myne broek naar my toé, —— zy bleef haperen, —— de ſtoel, met een tamelyk welgevulde waterpot, die op denzelven ſtondt —— de ſtoel viel met de waterpot omver!¡..!..¡ Door het gerugt wierd myne Vrouw wakker —— het eerſte woord, dat zy ſprak, was een aankondiging van den rampzaligſten dag mynes levens. ——

Het overige van dezen dag is geheel in karakters.

Den 19 Juny.

's Avonds ten 6 uur.

Ons hart is toch een wonderlyk ding! Ik zat in myn zomerkamertje te ſchryven, toen de meid ſchielyk, en met tekens van de uiterſte verbaasdheid op haar gelaat, binnen kwam: „ ach! myn „ Heer?.." wat is het zeide ik. — Is 'er brand? wat is het? —— „ ach! neen Myn Heer! maar de Juffrouw is van al de „ trappen gevallen!"

Zoo! zeide ik, en ze is zeker dood?!?!.. „ neen, Myn „ Heer! maar mogelyk was het beter, dat de hemel de Juf„ frouw uit haar elende verloste!" Ja! dat denk ik ook!!

Ik ſchreef ſchielyk nog twee bladzyden af, en toen ging ik naar myn vrouw zien. Tot myne groote verwondering hadt zy niets meer dan haar beide benen gebroken, en ſlegts drie gaten in haar hoofd! zints tien Jaren herwaards heeft myn hart niet vrolyker gehuppeld, dan toen ik myn vrouw +?:!¡†?!c.

Ik zou duizend ſtalen kunnen aanvoeren, doch deze twee zullen genoeg zyn. —— Tot meerder nut voor den lezer, zal ik agter het werk een woordenboekje laten volgen, waardoor men de Karakters, en de duiſtere plaatſen, in het werk voorkomende, zal kunnen verſtaan.

4.

Recept om een Heldendicht te maken, gemaklyker dan het Recept van ZWIFT.

Dit is een Stukje, dat ik zelf geſchreven heb! —— En ik durf nederig zeggen, dat 'er mogelyk, over dit onderwerp, nooit beter geſchreven is. Volgens dit *Recept* kan men, in één Jaar, een Heldendicht vervaardigen. Myn oudſte zoontje heeft thans een ſtuk onder handen, *de* BOMBARIADE, in twaalf zangen. Dit Stuk wordt volgens myn *Recept* opgeſteld. —— Ik arbeide thans aan een uitvoerig berigt van myn *Recept*, dat ik u eerlang zal toezenden.

Myne Heren!

Ik blyve uw Dienaar
Onder de ſpreuk:
NOSCE TE IPSUM.

ZE-

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Het Goud is verleidend, het Zilver verlokkend. De ſchatten der Aarde zyn de roerzels, de dryfveren, van een groot aantal van bedryven der Stervelingen. Hoe vele ſchenddaden, hoe vele gruwelen zyn 'er niet gepleegd uit loutere Geldzugt! —— Hoe velen hebben zich, door haar gedreven, niet ſchandelyk bevlekt, bezoedeld met het bloed van hunnen Evenmensch. —— Hoe vele eeden en pligten zyn 'er niet door haar verbroken! Hoe veel verraad heeft zy niet vaakmalen gebrouwen, en brouwt ze nog dagelyks! —— Hoe vele Landen, Volken, of derzelver gewenschte bezittingen, zyn door haar niet in 's Vyands magt geleverd! —— ô Pest van het menschdom, die Koningryken en Staten omkeert, die gruwelen ſmeed, en den mensch in een monſter verkeert, als gy het hart geheel beheerscht. Dat gy nooit.....,

Zou men het wel ooit kunnen of willen geloven, zo het op de getuigenis, op de redenering en niet op de bevinding, rustte. Zou men 't wel geloven, als men verzekerd wierdt, dat 'er in de natuur redelyke wezens beſtonden, die het zich tot eene zonderlinge eer rekenden, wanneer zy het bloed hunner Natuurgenoten plengen mogen! —— Redelyke Wezens, die eenen onſterfelyken roem verwerven, met menſchenbloed te vergieten! Het is ondertuſſchen, van alle eeuwen her, door de ondervinding, onweêrſprekelyk gemaakt, dat de beroemdſte en gedugtſte Oorlogshelden, met vermaak, hunne benden zich in het bloed hunner Natuurgenoten zien baden; en dat zy dezelve gedurig aanſporen, om hunne woede meer en meer voort te zetten. Wat zal men 'er van zeggen? voorwaar niets anders, dan dat de mensch onder de roofdieren het wreedst is.

Al wat de mensch ook moge verliezen, zyne Goederen, zyne Bezittingen, zyne Vrienden, ja alle zyne gewenschte dingen, de Hoop verliest hy bykans nimmer geheel. Alles verloren hebbende, is de Hoop het enigſte, dat hem nog by blyft; zo dat de mensch, zelfs in den dood, blyve hopen.

Het zyn de Vermaken, die zich aan het oog der Waereld, en vooral aan de Jeugd, zeer bevallig opdoen, en altyd hunne beste zyden laten zien. Hier van daan is het, dat ze zo vele Menſchen verleiden, en, door hun bedriegelyk ſchynſchoon, van het pad der Deugd tot zich trekken.

Hoe zeer men overtuigd is, en dagelyks geleerd word, dat 'er niets beſtendigs is onder de Zonne, houd nochtans dit denkbeeld de aandagt der meeste ſtervelingen het minſte bezig.

Wan-

Wanneer men in de bezitting van eene zaak is, acht men dezelve doorgaans niet op hare waarde: deze kent men beter voor en na derzelver bezitting.

De minſte Menſchen ſchatten de Vriendſchap op hare juiſte waarde; by de meesten word dezelve geſchat naar het voordeel dat zy aanbrengt.

De Dood is de wreedſte, de gedugtſte, Vyand van het leven, Al wat adem heeft word door hem overwonnen, en is genoodzaakt, vroeg of ſpade, den laatſten tol aan hem te betalen.

Nooit blyven de misdaden ongeſtraft, of de Deugd onbeloond; beiden ontvangen zy regt, 't zy vroeg of laat.

Indien 'er gene ooren geleend wierden aan den kwaadſpreker, hoe dra zou het uit zyn met alle lasteraars en kwaadſprekers!

Niets is zo aanminnig, zo heilryk en wenschbaar, voor den mensch in het byzonder, en voor den Staat in het algemeen, dan de zoete en ſtille Vrede. Kunſten en Wetenſchappen bloeijen; de blyde welvaard is bykans aller lot; de ſchatten vermeerderen, en de vrugten van 's Menſchen arbeid worden met vreugde ingezameld. —— Dan het Oorlog is hatelyk, wreed, verſchrikkelyk, en algemeen verderfelyk. —— Geen heil is in het Oorlog te zoeken. Het is altoos verderfelyk voor de Maatſchappy: —— verwoest Steden en Landen; —— doet den blyden welvaard vlugten; —— vernielt ſchatten en rykdommen; —— brengt en voert alomme met zich de naakte armoede, en word t' allerwege verzeld door Jammeren, Schrik en Onheil.

Valschheid is het ſnoodſte en gevaarlykſte aller Monſters. De Valschheid moord in het heimelyk. Zy is een ſchrikdier in het midden van de Hel geteeld; een monſter, dat, onder den ſchyn van Vriendſchap, de ſnoodſte rollen ſpeelt. Elk vlugt voor dat ſchrikdier erger dan voor de pest; dewyl het tog veel ſchadelyker, veel verderfelyker is.

Hy is een beminnelyk man, die zyn gegeven woord houdt: maar Hy, die zyn woord, die zyne geloften, niet geſtand doet, word of gehaat, of beſpottelyk.

Hy, die geſteld is om het kwaad tegen te gaan, en te ſtraffen, maar 'er zelven in voorgaat, is een gedrogt in de natuur, een pest in de zamenleving. Hoe vaak gebeurt het echter niet, dat zulken, die het kwaad moeten ſtraffen, daar in de eerſte de voorgangers zyn.

Niets is heiliger dan de Huwelyksband; en daarom is hy de grootſte booswigt, die dezelve ſchend.

Zou 'er wel één mensch op het toneel dezes Aardkloots te vinden zyn, die met het zyne zo te vreden is, dat hy volſtrekt niets meer begeere?

Ongelukkige Vrouwen, wier Mans loeren op anderen! —— Ongelukkige Mans, wier Vrouwen hen hoorens planten, die

van

van elk gezien worden. —— Kreeg elk wat hy verdiende op deze Waereld, zy mogten hun leven lang..... Dan de regtvaardige ſtraf zal hun vergolden worden; dan, wanneer ieder het loon zal ontvangen van zyne daden! —— Beeft, gy ſnoodaards; want de ſtraf zal u gewis overkomen: gy kunt ze op gene mogelyke wys ontgaan.

Is 'er wel een groter vermaak op Aarde, dan zich geens kwaads bewust te zyn?

Het kwaaddoen word eene hebbelykheid. De geringſte misdaad word wel dra door eene grotere vervangen, en dat neemt toe; in zo ver, dat men eindelyk alle eer en ſchaamte verloren heeft. Wanneer de mensch deze kwyt is, ſtoort hy zich nergens meer aan. De ſchaamte is tog de ſterkſte voormuur tegens de ondeugd. Als nu deze verbroken is, dan vind de zonde gene ſterkte noch beletzel meer, waar door zy wordt tegengehouden.

Men mag omtrent vele zaken inſchikkelykheid gebruiken; dan eene Vrouw mag niet onverſchillig zyn omtrent de trouw van haren Man; noch hy omtrent die van zyne Huisvrouw. Het is niet genoeg zich des niet te bekreunen, en het over te laten tot den gedugtſten der dagen, waar op alles openbaar en vergolden zal worden. —— Wee u, gy Egtbrekers; want uw loon zal allerysſelykst zyn.

Gelukkige Inwooners, wier Burgervaders het heil hunner Burgeren ter harte nemen, die waken voor het welzyn hunner onderdanen; die, volgens eed en pligt, de laffe vleijery verfoeijen; maar uit een Vaderlandsch grondbeginzel het algemeen welzyn oneindig hoger ſchatten dan het verleidend Goud en het verderflyk Zilver; die liever, als Vaderlandsgezinden, hunne dierbaarſte panden, ja hun leven zelfs, willen verliezen, dan hun aanzien en gezag bouwen op de puinhopen van een verraden, en ten verderve gebragt, Gemeenebest.

Wie zyne eer en goeden naam eens verloren heeft, die kan dezelven zeer beswaarlyk weêr te rug krygen. De eer is beter dan rykdommen, en een goede naam kan tegens de grootſte ſchatten opwegen. Is het dan niet onvergeeflyk, dat vele menſchen zo los te werk gaan, omtrent eene zaak van zo veel aanbelang, eene zaak van zulk eene grote waarde!

C. V. D. G.

NABERIGT.

Het Antwoord van den Heer *A. Ypey*, aan den Heer *J. A. Michell*, zal, in 't volgende Stukje, geplaatst worden.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

AANPRYZING VAN 't GEEN BYZONDER DIENEN KAN, OM DE ZO HEILZAME, EN MAAR AL TE VEEL VERWAARLOOSDE GEDACHTEN DES DOODS TE VERLEEVENDIGEN.

(*Vervolg en Slot van bladz.* 8.)

Onder die middels, welken by uitſtek van vrucht zyn kunnen, om de gedachten des doods te verleevendigen, en dien in aandenken te doen zyn, waaromtrent ik onlangs beloofde myne Overdenkingen nog te zullen mededeelen, behoren, mynes agtens, vooral de volgende:

Voor eerst, zyn we verplicht dit leeven, —— en de dingen van dit leeven, —— in hunnen waren aart recht te beſchouwen.

Dit leeven moeten we aanmerken, als een ſtaat van voorbereiding, voor een ander leeven, en dus als een ſtaat van vreemdelingſchap. De Mensch heeft hier zyn bepaald verblyv niet; —— 't is maar voor een korten tyd, dat hy leevt op deeze waereld, en, na het zelve, wagt Hem eene eindeloze eeuwigheid. Het is blykbaar genoeg, dat God den mensch niet geſchapen heeft, om alléén maar een kleinen tyd op deeze Waereld te zyn, —— maar dat Hy deezen tyd als een voorafgaanden proeftyd geſchikt heeft, om ons voor de eeuwigheid, en, derhalven, tot het aanvaarden van een anderen ſtaat, bekwaam te maken. Zullen wy dit nu recht doen, —— dan moeten we dit leeven dikwerv, tegens het leeven, dat ons wagt, over ſtellen; en ze veel met elkander vergelyken, —— om de geringheid en nietigheid van het een, én het heerlyke en beſtendige van het ander, diep in onze harten te drukken, ten einde, langs dien weg, ons oog en hart, meêr en meêr aan de eeuwige dingen te verbinden, en vast te maken. En wat kan anders de uitwerking van zodanige geduurzame beſchouwingen zyn, dan eene klein-agting voor de waereld, —— minder verkleevdheid aan dezelve, —— en eene geringſchatting van hare

bezitting. Immers! als men geduurig deeze gedagten leevendig hadt: —— „ De waereld, waar op wy leeven, „ gaat voorby, —— is niet beſtendig of duurzaam, —— „ maar zal ons begeeven, —— onverwacht! —— mis„ ſchien dit ogenblik, begeeven, en ons vertrouwen op „ haar te leur ſtellen;" —— kan het niet wel anders, of onze denkbeelden zullen meêr met de gelukzaligheid van den Hemel vervuld worden; en die ons hart naar boven trekken: —— want als men zig van die ontzachelyke, en tevens onlochenbare waarheid, overtuigd houd, dat al wat de waereld geevt en heeft, ons zal ontvallen, en ons niet kan byblyven, zal ons vertrouwen daar van afgetrokken, en op een beſtendiger voorwerp gevestigd moeten worden. Hoe onvolmaakter en vergankelyker men, aan zyne verbeelding, en aan zyn hart, de waereld tekent, hoe meer de liefde tot het volmaakte en onveranderlyke, ontvonken moet. Veel tot zyne ziel te zeggen: —— „ deeze ſtaat is een ſtaat van vreemdelingſchap, „ —— ik ben hier niet in de plaats daar ik moet bly„ ven, en tot welks geduurzame bezitting ik geſchapen „ ben, —— maar ik ben op de reize naar de woningen „ van het eeuwig licht," —— zoude ons behoeden, voor al te ſterke begeerte tot de behoudenis van het tegenwoordige; en ons doen ſpoeden om gelukkige voortgangen op onze reize te maken; ten einde tot de bereiking van het oogmerk onzer ſchepping te komen. Het voornaame derhalven is, ons hart te overtuigen, en overtuigd te houden, van die waarheid. Voor een kleinen tyd daar van overtuigd te zyn, baat niets; —— als men deeze overtuiging niet met alle kracht zoekt te bewaren. Doch, zal mooglyk iemand zeggen, wat moeite is dit niet? daar onze harten, onze begeerten en lusten, allen aan dit leeven gekéetend zyn. En dit is ook zoo: —— want wie tog die zig zelven maar eenigermaté kent, moet dit niet toeſtaan en betreuren? De lusten van ons vleesch, —— de bekoorlykheid der zinnen, —— de verdorven neiging van ons hart; —— en de verleiding der waereld zelve, —— dit alles houdt den Mensch aan de waereld, en hare ſchyngoéderen, geboeid. Dan, om hier tegen met vrugt ſtryd te voeren, behoort men niet alleen dit leeven, —— maar ook de dingen van dit leeven, —— in hunne rechte waarde te kennen. Dat is te zeggen, leert daar geen meerder prys op ſtellen dan ze waard zyn, —— en dus ze niet te hoog verheffen, en meêr doen ſchynen dan

ze

ze waarlyk zyn. Als men tegens de waereldsche bezittingen, genoegens, en vreugde, overstelt, de tegenheden, rampen, en inmengzelen van verdriet, welken ieder, de een meêr, de andere minder, ondervind, — blyven ze dan wel zo aanvallig en beminnelyk, als ze den meesten tyd vertoond worden, en onze bedriegelyke verbeelding ze ons afmaalt? En 'er is in de waereld geen Mensch die niet met tegenheden, rampen en ongenoegens, te worstelen heeft: en dus niet ondervind, dat al wat de waereld heeft en geevt, enkel schyn is, en geen ware voldoening verschaft. Een Ryke, die overvloed van aardsche goederen heeft, mits vergenoeging by dezelve, — 't zy door het onbeeren van gezondheid, — 't zy door te leurstelling in gesmeede ontwerpen, — 't zy door trouwloosheid van Vrienden, of door andere oorzaken. Wat baten hem zyne schatten, daar hy niet vergenoegd is? Want, zonder deeze, is alles, wat men ook hebbe, enkel kwelling en verdriet. Twee tederlievende Egtgenoten genieten, in het bezit van elkander, — alles wat ze op deeze waereld begeeren: — maar de dood komt en stoort hun genoegen, breekende een huwlyksknoop die zo wel, en zo vast gelegd was: — of gebeurt dit niet, hunne echt is met Spruiten gezegend, die hunne blydschap vermeerderen, en hun genoegen vergroten, — deezen worden hen, by het ontluiken, ontroofd, en hunne Zielen gevoelen eene kwelling, die hunne vorige rust verdryvt. En hoe veele Ouders zyn 'er niet, die door smart verteerd worden, om dat zy ontaarte kinderen hebben, die de voetstappen der ondeugd volgen, en den raad hunner Ouders verachten? Anderen vinden weder alle hunne pogingen verydeld; — deez' word door nyd, — die door laster, en weder anderen, door armoede, geprangd, en vervolgd. En wie, in wat stand ook geplaatst, gevoelt niet, dat deeze waereld aan elk zodanig een kruis oplegt, — dat 'er, in de beste genoegens, weinig zoets overblyvt? Het komt 'er dus op aan, — of de Mensch het waarlyk zo beschouwt, en ze als zodanig agt: — dan dit is 'er verre van af. Want, in plaatze dat men, voor het toekomende, even het zelfde deel zoude verwachten, als het voorledene gegeeven heeft, — namelyk by afwisseling, vreugd, kruis, geluk, ongeluk, — voor- en tegenspoed, — zo verwacht men, voor het toekomende, betere dagen; en al meest, enkel dagen van geluk. Men verbeeld zig in allerleien staat waar in men

is, dat men het betere nog te verwachten heeft; en teken zig zelven alle veranderingen die men te gemoet ziet, en verlangt, als een toeſtand van enkel genoegen, en die alléén vreugd moet uitleveren. Dan, nog naauwlyks is men in het bezit, of de ondervinding leert, dat men ook daar, zo min als in andere ſtanden, alléén zomer en zonneſchyn verwachten, kan. De kwade dagen, en de guure vlagen van wrange tegenſpoed en elende, komen, en verdryven alle de ydele denkbeelden van onveranderlyk geluk. En naardien men niet gezorgd heeft, eer het kwaad komt, ſtaat men verbaasd en verſlagen als het daar is, zonder het zelve, door een kloekmoedig vertrouwen op de Goddelyke Voorzienigheid, bemoedigd te boven te komen. Niet eerder is een Mensch van deeze Waarheid te overreeden, dan dat, tot zyne droefheid, de gewone loop der tydelyke dingen, alle zyne geſmeedde ontwerpen geheel verydelt. Wy vleien ons te vergeevs, met enkele dagen van vermaak en genoegen. —— Wy hebben geen grond, om alléén al het goede van dit leeven te verwachten, —— dit is een hersſenſchim! Neen! wy allen zullen, in dit leeven, veel droefheid, ſmart, en kwelling moeten ondergaan, eer wy aan het einde gekomen zyn. Laat niemand dan op meêr geluk rekenen, dan het gewoon lot van elk mensch is! Laat ieder zig zelvs het moeilykst voorſtellen! Dit moet altoos goede en heilzame gevolgen hebben. Wacht men niet anders dan het algemene lot geevt; zo zal het hart van een mensch met het goede dat hy geniet, niet zo zeer ingenomen zyn; om dat hy zig het kwade reeds weder voorſtelt, als het goede zullende afwisſelen. En komt het kwade niet, dat de mensch zig voorgeſteld heeft, zal het genoegen dat hy heeft, te groter zyn, en hy zal het genot daar van te meêr gevoelen. En waarlyk, hoe meêr kommer, zorg en onrust, men zig op de reize naar de eeuwigheid voorſtelt, —— hoe meer men ſtarogen zal, op de ongeſtoorde rust die voor den Christen bewaard word; —— hoe moediger men treeden zal, in de loopbane die voorgeſchreeven is; —— en hoe behoedzamer men in zyn waandel zal zyn.

Ten tweeden, ſtelle ieder zig geduurig zyn einde vóór, en de eeuwigheid die hy nadert; —— zonder zig te vleien, met voorwendzels, die de verwachting beſchamen, en te leur ſtellen zullen.

„ 't Is immers onwaarachtig, ô Gryzaart! die reeds ge-

geklommen zyt, tot den uitersten top van menschelyken leeftyd, dat uwe dagen nog langer zullen worden uitgerekt. Uw leeven spoed natuurlyk ten einde! Gy hebt de steilte bereikt, en staat nu, zó zó gereed, in het donkere grav te storten. Denkt gy nog niet aan sterven, daar alles u aankondigt, dat uw veege adem gereed staat uit uw ligchaam te varen. Alle uwe zintuigen zyn afgenomen, —— de krachten gering, —— en de werkvermogens uwer ziel verminderd; dit zyn gewisse voortekenen van een aannaderenden dood: en zoud gy dan nog uitstellen u te bereiden, tot den stap, dien gy met denzelven zult moeten doen, in een nieuwen en onveranderlyken staat? Haast u, om den dood, in godvruchtige overdenkingen en gebeden, af te wachten. Wie weet, of hy niet reeds in aantocht is, uwe verstyfde leden nadere, en u, eer gy het bezeft, ter neder velt. Gy kunt geen genot meêr hebben van de vermaken der waereld, en zyt niet vatbaar voor derzelver wellusten: wat houd u dan te rug, om uw hart daar van af te trekken, en hemelwaards te verheffen? Wakker op dan! verleevendig alle uwe nog overschietende vermogens, om ze te besteeden, aan de voorbereiding tot de eeuwigheid. Dank den Hemel van goeder harte, dat Hy u zo lang heeft doen leeven; bid ieverig om de vergeeving uwer zonden; en laten zo de laatste ogenblikken van uw leeven den Heere zyn toegewyd. Ja! bereid uw huis, want straks zult gy sterven."

„ Gy, die zulk een ouderdom niet bereikt, en nog frisse leden, sterke krachten bezit! Gy, vleit u, zekerlyk, met een of ander der voorgedragene redenen, doch gansch ten onregte, want, het betrouwen op een langwylig uitstel van den dood, om dat gy niet oud, en nog gezond zyt, is ydel en valsch. Immers is *alle Vleesch*, als gras, en als eene bloeme des Velds! Gy kunt even schielyk als gras verdorren, en als eene bloeme afgeplukt worden. Leer deeze waarheid, door de daaglykſche ondervinding, die u bevestigt, dat uw voorgeeven geen grond heeft. Zy tog levert u genoeg voorbeelden van zulken, die in manbare Jaren, in hun beste leevensdeel, door den dood geveld zyn. Spiegel u aan hen; en druk in den zin uwer gedagten, de waarachtige uitspraak van den Goddelyken Dichter: immers is yder Mensch, hoe vast hy staat, ydelheid! Wat anders dan eene vleijende, en veelmaal bedriegelyke verbeelding, geevt u de verwagting, van hoo-

ge Jaren te zullen bereiken? Overweeg, om die reden, nu, terwyl de vermogens uwer ziel in kracht werken, wat uw plicht is; — en tracht, onder 's Hemels by-ſtand, dien, zoo veel u mooglyk is, te volbrengen. Luiſter naar 't ingeeven van uwe Conſcientie, en vlei u met geen valſchen waan. Bewaar u tegens de kracht en het vermogen, dat 's Waerelds vermaak op uwen Geest kan hebben. Hoed u zelve, dat de liefde tot, en de verknochtheid aan, de Waereld, u niet brengen in een ſtaat van eeuwig berouw. Salomon ſlaat, om dit einde te bereiken, een zeer wyzen weg voor, als hy ſchryft (*); „ Maar indien de Mensch veele Jaren leevt, ende verblyd hem in die allen, zo laat hem ook gedenken, aan „ de dagen der duisternisſe, want die zullen veelen zyn, „ ende al wat gekomen is, is ydelheid. Verblyd u, ô „ Jongeling! in uwe jeugd; ende laat uw harte u vermaken in de dagen uwer Jongelingſchap, ende wandelt in „ de wegen uwes harten, ende in de aanſchouwinge uwer ögen: maar weetet, dat God, om alle deeze dingen, u zal doen komen voor 't Gerichte." Het eerſte gedeelte ſtrekt, om aan te duiden, de natuurlyke vrees, die yder Mensch voor den dood gevoelt; uit hoofde van de liefde, die elk gewaar word tot de behoudenis van zyn eigen weezen; en welke liefde ſpruit, uit het zoet, dat 'er in de natuur van 't leeven zelve geleegen is: ter beſtiering en matiging hier van, ſchikt hy de daar op volgende vermaning: waar mede hy klaarlyk, wegens de nietigheid van al het goede dat de Mensch geniet, die veele Jaren leevt, en zig ruimſchotig verblyd; en ter zake van de duistere dagen, die tot eene regtmatige vergelding van dat alles volgen zullen, den Mensch zoekt af te trekken, van de hartelyke zugt en gezette navolging van 's Waerelds vermaak. Dat dit dan u opwekke en aanſpore, om, in den bloei uwes leevens, u voor den dood, en de eeuwigheid bekwaam, en bereid, te maken."

„ Gy Jongelingen! die, als uitbottende bloemen, uwe ſchoonheid begint ten toon te ſpreiden; — die de ſtreelende verwachting uwer Ouders zyt, — by u is geen aandenken des doods. Wat, zegt gy wel, zouden wy, in onze jeugd, die gedachten reeds koesteren, wat zal 'er dan voor de gryshéid overblyven? Dit is onze tyd van ver-

(*) Pred. XI. vs. 8 en 9.

vermaak, deeze moeten wy bezigen in uitſpanningen en vrolykheid; ryper Jaren zullen daar toe meêr geſchikt zyn. Doch, gaat met uwe gedachten eens na, wie, en hoe veelen, van uwe goede bekenden, er in uw korten leeftyd, in jonge Jaren, zyn weggevaagd; en laat die ondervinding u overtuigen, dat de dood geen jeugd verſchoont. En is het zeker, dat gy geen ogenblik in uwe magt hebt, waar van gy u kunt vergewiſſen, —— dan is het ook buiten alle redelyke verantwoording, dat gy één ſtond verzuimt te gebruiken, tot het einde, waar toe het u gegeeven wordt. Stapt dan niet verder in de Waereldſche beſlommering; —— bezoedelt uwe ziel niet meêr en meêr met onbedagtzame bedryven; —— en verontreinigt uwe handelingen niet verder, met de beſmettende vlekken van de verfoeilyke ondeugd. De lokazen, die u daaglyks voorkomen, ontroven uwe ziel hare goede denkbeelden, en zoeken u de gedagten des doods tegen te maken: maar ſtopt uwe oren voor die verleidende Sireenen, die uwen edelen geest, als een prooy, tragten te vangen, en mede te ſleepen. Laat de gulde les van Salomon, die alle de vermaken der jeugd ondervonden hadt, eenen gereeden ingang by u vinden. „ Gedenkt: (zegt „ hy:) aan uwen Schepper in de dagen uwer Jongeling„ ſchap, eer dat de kwade dagen komen, en de Jaren na„ deren, van dewelke gy zeggen zult, ik en hebbe gee„ nen lust in dezelve (*)." In ryper Jaaren neemen tydelyke beſlommeringen en bezigheden toe, en die kunnen u hinderen, en afhouden, van den Godsdienst. De gebreken van den ouderdom maken den Gryzaart voor zig zelven verdrietig en gemelyk; ze verdryven daar door veele goede denkbeelden: behalven, dat ook ſoms de vermogens dermate afneemen, dat de Mensch geheel niet geſchikt zy, tot redelyke, en Gode verheerlykende, werkzaamheden. Offert dan uwe jeugd den Heere op, —— en zondert u voor hem af, dien, als uwen Maker, de edelſte krachten moeten toegewyd zyn. De wyze Koning Salomo wil, in ééne der uitgeſchreeven plaatzen, by manier van beſtraffende toelating, de jeugd van het deelen in de blydſchap en vermaken der waereld, en van hun hart, te rug houden, door hen te binnen te brengen, dat zy zig, wegens alle die daden, voor God zullen moeten verantwoorden. Dit, ja dit, ô Jongeling! moet met regt u dienen ter be-

(*) Pred. XII. 1.

beteugeling! Niet dan ontzag en eerbied kan 't ontzaggelyk algemeen oordeel van een Regter, die Almachtig, Rechtvaardig, Alweetend, en Heilig is, u inboezemen. Laat dit alles u dan aanmoedigen, om, met allen yver, en mooglyke krachten, te beproeven, de Les van Salomo, op te volgen: „ Zoo doet dan de Toornigheid wyken van „ uw harte, en doet het kwade weg van uwen vleesche: „ want de jeugd en jonkheid is ydelheid (*)." Volgt de vermaning van Paulus op: „ werkt uw zelvs zaligheid „ met vreezen en beeven (†)." Dit doende, zyt ge regt gelukkig! Dit nakomende, zult ge in uw leeven vrede hebben, en na uw dood eeuwig zalig zyn."

Eindelyk, ten *derden*, — daar alle vermaningen vruchteloos, en onze eige pogingen, zonder den Goddelyken byſtand, ydel zyn, — bidt God, dat hy zyne hulp, en den invloed van zynen Geest, ſchenke, om bekwaam gemaakt te worden, ter voorbereiding voor de Eeuwigheid.

Daar ons hart zo ligt afkeerig is van het goede, en daar wy zulke ſterke neigingen tot involging van waereldſche begeerlykheden hebben, behoren wy dikwils onze toevlucht tot het gebed te neemen. Wat zyn wy niet machteloze Menſchen, als het op de uitoeffening van het goede aankomt! Wy vormen wel beſluiten, —— maar volvoeren ze niet! Niettegenſtaande onze beste voorneemens, om ons vóór te bereiden voor den dood, en de Eeuwigheid geſtadig onder het oog te hebben; —— blyven we in de achteloosheid en dwaasheid van ons hart heen leeven. En daarom is het nodig, veel onze toevlugt tot God te neemen, en hem te bidden, dat hy ons wysheid in het verborgen wil bekend maken. Van de noodzaaklykheid van het gebed, in deezen opzigte, waren de Heiligen onder den ouden dag volkomen overreed. Hier van daan, dat ze dan eens baden: „ Leer my Heer alzo myne dagen te tellen, „ op dat ik een wys harte bekomen mag." Dan weder: „ Heere! maakt my bekend myn einde, en welke de mate „ myner dagen zy: —— dat ik weete, hoe vergankelyk ik „ ben." En waar van daan kwam dit anders, dan dat zy ten vollen overreed waren, dat hunne ziel aan het ſtof kleefde, —— en verkleefd zoude blyven, ten zy God hun leevendig maakte. Of wy al beſluiten, voortaan, met meer bedagtzaamheid en wysheid, omtrent deeze gewigtige zaken te

(*) Pred. XI. 10.

(†) Philipp. II. 12.

te verkeeren; —— onze rekening op te maken; —— opmerkzaam te zyn op alles wat tot middelen dienen kan, om een einde van ons leeven te maken; —— iederen dag, als onzen laatſten ons voor te ſtellen; —— en alle onze bedryven, ons zo te vertegenwoordigen, als wy ons die op een ſterfbed doen zullen; —— wat zal het baten, zo God uit den Hemel ons niet byſtá en helpe, en door genade daar toe bekwame. Dat wy dan daaglyks bidden, om Gods levendigmakenden Geest in Christus; —— dat die onze goede voorneemens zegene; —— ons daarby bewaare; en zo zelv ons recht doe geloven, dat wy nietige en vergankelyke Menſchen zyn. —— Ja, dat die Geest ons door geloov bereide tot de zalige Heerlykheid. Dan, kunnen we vrucht doen, met de overweeging des doods; dan, kunnen we verwagten, dat hy ons helpen, en eens in Heerlykheid zal opneemen.

ANTWOORD

VAN

A. YPEY,

AAN DEN WEL EDELEN ZEER GELEERDEN HEERE

J. PETERSEN MICHELL, M. D^r.

STREKKENDE TOT VERDEEDIGING DER DENKBEELDEN DES SCHRYVERS, AANGAANDE DE SCHADELYKHEID DER DAMPEN VAN ROTTEND WATER.

Wel Edele Zeer Geleerde Heer!

Met een byzonder genoegen heb ik UWEd. Z. G. vriendelyke Aanmerkingen, tegen myne Verhandeling over de ſchadelykheid der Dampen van Rottend Water, geleezen, terwyl ik geredelyk gelove, dat Uw Ed. dezelve niet met een oogmerk om te twisten, maar alleen tot bevordering der waarheid, heeft in 't licht gegeeven: een oogmerk voorwaar ten hoogſten pryzenswaardig, en allernuttigst tot verbetering der weetenſchappen; dewyl een verſchilpunt nooit klaarder wordt opgehelderd en bepaald, dan wanneer, van weerskanten, alles, wat 'er voor en tegen te zeggen valt, naauwkeurig overwogen word.

Dan, gelyk ik my zeer vereerd vinde met UWEd. Z. G.

aanmerkingen, vleye ik my, dat de verdeediging myner ſtellingen insgelyks door UWEd. niet kwaalyk zal worden genoomen; dewyl uwe aanmerkingen, hoe ſchoon ook op haar zelven, myns oordeels, geenzins voldoende zyn, om myne denkbeelden, aangaande de voorzeide uitwaasſemingen, te ontzenuwen.

UWEd. Z. G. begint uwe aanmerkingen met deeze woorden: —— *dat de Jaargetyden in ons Land, by de nadering en afwyking der Zonneſtraalen, een verſchil van byna 20 graaden uitmaaken.* UWEd. en de Heer VAN DEN BOSCH bedoelen hier zekerlyk mede het verſchil der Zons Declinatien, 't welk in der daad veel grooter, doch, ten opzichte der Herfstziekten, in 't geheel niet in deezen toepaſſelyk is. Derzelver oorzaaken beginnen immers niet vóór den aanvang van Zomermaand, wanneer de Zon ruim 22 graaden Noorder Declinatie heeft, en tot aan welk tydſtip gewoonlyk, op zyn kortst gerekend, de meer of min tot ontſteeking hellende voorjaarsziekten duuren. Ondertuſſchen beginnen de meer of min tot rotting hellende ziekten des Herfsts, by heete en ongezonde jaaren, reeds in 't laatst van Hooimaand, of ten minſten met Oogstmaand, wanneer de Declinatie ruim 17½ graaden beloopt. Zo dat het onderſcheid der Zons hoogte hier toepaſſelyk, geen 20, maar op zyn hoogst genomen 6 graaden geweest is.

Onder de aanleidende oorzaaken, tot het gebooren worden der Herfstziekten, telt UWEd. onder anderen het toeneemend gebruik van verſch Verkensvleesch, en het voorafgaande misbruik van boom- en aardvruchten: hoedanig deeze oorzaaken kunnen zamenloopen, om bedorven, gal enz. voort te brengen, kan ik niet wel begrypen; naardien 't gemelde vleesch tot ranzigheid en rotting, doch de volgende ſtoffen tot zuur en eene bederfweerende vaste lucht, overhellen; en 't zy eerder, 't zy laater, of gelyktydig met het Verkensvleesch genuttigd, altoos dienen moeten, om deszelfs nadeelige uitwerkzels te verbeteren.

Om vervolgens te bewyzen, dat, zo lang de veranderingen der ſaayzoenen en de opgetelde misſlagen in de leevenswyze zullen duuren, ook de gewoone Herfstziekten zullen aanhouden, haalt UWEd. op p. 527 (*), de getuigeniſſen van veele oude en nieuwe Geneesheeren aan, daar uit teſſens willende beweeren, dat de voornoemde kwaalen uit de voorzeide oorzaaken op allerleye plaatzen zyn ontſtaan, zonder eenig verband met het rottig water. Gaarne ſtem-

(*) Zie boven, in 't *Mengelwerk*.

ſtemme ik met alle de getuigenisſen der onſterffelyke mannen, wier naamen UWEd. heeft opgeteld, dewyl ik nooit beweerd heb, dat de dampen van rottend water de eenige oorzaaken van de Herfstziekten zyn, maar alleen, dat zy ten dien einde kragtdaadig kunnen medewerken, terwyl ik gaarne wil gelooven, dat de voornoemde ziekten zomwylen ook uit geheel andere bronnen kunnen voortvloeijen. Inmiddels zyn veele der door UWEd. aangehaalde getuigenisſen veel te oppervlakkig om iets te bewyzen, gelyk dat van CELSUS (*a*), die over deeze ſtoffe zo algemeen ſpreekt, dat men 'er niets op 't geval toepaſſelyk uit kan beſluiten. BAGLIVIUS is ook veel te beknopt, om uit zyn zeggen, ten deezen opzichte, aanmerkelyke gevolgen te trekken, uitgezonderd mogelyk op eene plaats (*b*), alwaar hy klaagt, dat de kwaadaardige ziekten te Romen, meerendeels, gebooren worden uit de vergiftige en ſcherpe loogzoutige dampen, welke uit het aardryk opryzen: 't welk net het geval der ſtinkende moerasſen en wateren is.

Om eindelyk van de overige niet te ſpreeken, beroept UWEd. zich, tot verdeediging van uw gevoelen, ook op HOFFMAN: doch heeft UWEd. dien beroemden Schryver en naauwkeurigen Waarneemer wel met aandagt geleezen; ik vind by hem (*c*), ten opzichte der derdendaagſche Koortzen: *Het zelfde gebeurt in de moerasſige plaatzen in de zodanige, die door de kwaade uitwaasſemingen van poelen en meeren gekweld worden; in welke in 't Voorjaar de anderendaagſche, en in 't Najaar de derdendaagſche Koortzen met een geweldigen drom pleegen op te wellen en dikwils wederom te komen.*

Het ſchynt UWEd. Z. G. zo gemakkelyk toe, den aard der gewoone Herfstziekten te bepaalen (*d*), als enkele gevolgen der vergadering eener bedorven ſtoffe in de eerſte wegen, by welke zich eene verhinderde uitwaasſeming voegt. Ondertusſchen is deeze zaak geenzins zo klaar gelyk een ieder zal kunnen zien, die met aandagt de keurige aantekeningen van den grooten VAN SWIETEN op de *Aphor.* van BOERHAVE gelieft raad te pleegen (*e*). In-

(*a*) Lib. II. Cap. 1.

(*b*) *Oper. Omn.* p. 50.

(*c*) *Oper. Omn.* T. II. p. 24.

(*d*) Brief van den WEd. zeer G. Heer J. P. MICHELL. Zie boven, p. 526.

(*e*) *Comment.* T. II. p. 527—537.

Integendeel kan men met oneindig veel bewyzen aantoonen, dat de tusschenpoozende Koortzen (deeze zyn toch de menigvuldigste der Herfstziekten, en de aanhoudende Herfstziekten zyn meerendeels verbasterde en vermomde tusschenpoozende Koortzen) dikwerf, in de gezondste lichaamen, die geenerhande kennelyk kwaad bevatten, als op een oogenblik gebooren worden. Deeze Koortzen ontstaan, derhalven, meerendeels uit een fyn rottig vergif, 't welk, uit de lucht, binnen het lichaam opgeslurpt, het zenuwgestel aandoet, en, door de wetten der afscheiding te beroeren, de gal en andere vogten des onderbuiks aan een spoedige scherpte en bederf onderhevig maakt; gelyk ook dikwerf pleeg te gebeuren na eene beroering dier vogten door toorn, schrik, enz. Ook twyffele ik niet, of men hebbe hier aan toe te schryven veele hevige loop- en borstziekten (*cholera*), wanneer zy menschen aantasten, die een oogenblik te vooren volkomen gezond scheenen, doch menigmaal, door zulke toevallen aangerand, onder 't ontlasten van eene groote menigte, stinkende stoffen, onverwagt overlyden. Ondertusschen wil ik geenzins ontkennen, dat 'er in de lichaamen veeltyds eene menigte van bedorven stoffen voorhanden is, die veel aanleiding geeft tot zodanige kwaalen; doch houde voorzeker, dat dezelve dikwerf, zo niet doorgaans, uit een fyn rottig vergif in de lucht, door kwaade uitwaasfemingen of andere oorzaaken geboóren, verwekt worden: vooral zo zich hier eene stremming der onzichtbaare uitwaasfeming by voegt.

Hoe gezond ook eene plaats moge schynen, de lucht is 'er toch altoos, in een warmen Zomer en Herfst, bezwangerd met waterige dampen, welke in zich bevatten uitwaasfemingen der inwooners, de ontbondene deelen der lyken en dierlyke stoffen van allerleye zoort, gelyk ook die der rottende plantgewasfen; alle stoffen van een bedervenden aard, welke dien, in schyn, allergezondsten dampkring, met loogzoutige en olieagtige deeltjes vervullen, uit wier, door de konst onnavolgbaare, vereeniging, die byzondere scherpte ontstaat, welke wy rottig noemen. Zodanige deeltjes kunnen derhalven alomme door de opflorpende adertjes in het bloed worden gebragt, en zullen voorzeker, indien 'er geene, dikwyls voor ons oog verborgen tegenhoudende, beletzelen zyn, rottende ziekten veroorzaaken. Te recht meldt derhalven UWEd. dat de vochtiger plaatzen ongezonder zyn, dan de droogere, doch schryft dit, zonder genoegzaame redenen, toe aan de vochtig-

tigheid welke de uitwaasseming verhindert, op zich zelven beschouwd; dewyl zodanig eene vochtigheid op aanmerkelyk bewoonde, vooral binnenlandsche, plaatzen, met geene mogelykheid in den warmen Zomertyd plaats kan hebben, zonder dat dezelve belaaden zy met een menigte rottige deeltjes, die, hoewel doorgaans te fyn om bespeurd te worden, in uitwerking overeenkomen met den damp der rottende wateren.

Maar ik ga nu een stap verder, en meene genoegzaam Wiskonstig te kunnen bewyzen, dat een met water vervulde dampkring, doch die voorts met geene rottende uitwaasselingen bezoedeld wordt, de gezondste van allen zy; waar uit dan teffens zal volgen, dat de nadeelen der vogtige lucht, op de genoemde plaatzen, niet uit het water, als water, voortvloeije, maar alleen uit de rottende deeltjes waar mede zodanig eene wateragtige lucht bezwangerd is. Aan land kan men weinig zulke plaatzen vinden, doch zo 'er eenige zyn, moeten het plaatzen wezen, die op den oever eener groote Zee, op een gezonden zandgrond, gebouwd zyn. Zodanig is *Oostende*, geheel bloot gesteld aan de daaglykse dampen, die, door de meesttyds heerschende Zeewinden aangevoerd, de lucht, buiten tegenspraak, met het water des Oceaans moeten vervullen, en dus een vochtigen dampkring veroorzaaken, doch teffens een zodanigen, die weinig rottige deelen bevat. Dan deeze stad is, volgens het getuigenis des Heeren PRINGLE, een der gezondste plaatzen des aardbodems.

In het zelfde geval is *Westkappel*, op den uitersten hoek van *Walcheren*, tegen de Noordzee gelegen, alwaar de meeste menschen binnen het jaar na de geboorte, of in een hoogen ouderdom, sterven, en waar niets van die zo zeer gevreesde en hardnekkige Zeeuwsche Koortzen bespeurd wordt (*f*). Zo derhalven de lucht deezer plaats, die dagelyks met de waterige, doch voorts zuivere, dampen des Oceaans besproeid wordt, zo gezond is, waar zyn dan nu de nadeelen eener enkele vochtige lucht, en moet UWEd. nu zelfs niet met my bekennen, dat de nadeelen der vochtige lucht, op meerder binnenlandsche plaatzen, niet aan den waterigen damp zelven, maar aan de menigvuldige rottige deeltjes, waar mede hy bezwangerd wordt, zyn toe te schryven.

Had UWEd. de bewysredenen, op p. 446 en 447 van myn

(*f*) *Geneeskundige Correspond.* Tom. I. stuk 2. p. 144.

myn ſtukje te vinden, met behoorlyke onpartydigheid overwoogen, zou UWEd. daar uit alleen van de waarheid myns gevoelen zyn overtuigd geworden. Ik heb aldaar immers ontegenzeggelyk bewezen, dat de Zeelucht, op zich zelven beſchouwd, de gezondſte van allen is in de heete gewesten; doch deeze is voorzeker merkelyk vochtiger dan de Landlucht: waar uit volgt, dat de nadeelen der laatſte niet afhangen van het vocht als vocht, maar van die kwaade eigenſchappen, welke zy, doch niet de Zeelucht, bevat. En beſtaan deeze kwaade eigenſchappen niet alleen in allerleye bedorvene uitwaasſemingen, onder welke die van bedorven water een der aanzienlykſte plaatzen bekleeden?

UWEd. heeft inmiddels die zo veel beſlisſende waarneemingen niet geheel over het hoofd gezien, maar zegt 'er iets van, ter loops, op p. 533, *dat dezelve* naamelyk *niets anders bewyzen, dan dat de lucht dikwerf op Zee niet beſmetlyk is, daar zy op het land door haar gif ziekten veroorzaakt.* UWEd. erkent derhalven ingewikkeld, dat de vochtige Zeelucht dikwerf veel beter zy, dan de vochtige Landlucht, welke laatſte voorzeker haare kwaade hoedanigheden alleen uit de rottige dampen, en dus inzonderheid uit die van ſtinkende wateren, kan verkrygen. Dan dat UWEd. de kragt myner redeneeringen, uit LIND en TITZING getrokken, wil ontzenuwen, met alleen te zeggen, *Contagieuſe Ziekten behooren niet tot ons beſtek*, dat kan ik in het geheel niet toeſtemmen. Het is waar, ik ſloot, in 't begin myner Verhandeling, de zodanige uit, die zonder een geregeld verband met het jaargetyde, enz. eene plaatzelyke of uitgebreide verwoesting veroorzaaken, en die, uit een byzonder ſmettig vergif geboren, doorgaans hun loop volgen, zonder eenig verband met de overige omſtandigheden; maar geenzints de zulke, welke, door een hevig bederf der uitwaasſeming van de aarde en des waters in heete moerasſige landen, jaarlyks geregeld worden veroorzaakt; vooral indien de hitte en droogte aanmerkelyk zyn, 't welk alles in het aangehaalde geval te *Curaçao* plaats had. Ook werdt hier noch iets waargenomen, 't welk aanmerking verdient: toen het Schip de rhede verliet, hielden de ziekten niet plotzelyk op, doch verlooren allenskens haare kwaadaardigheid, zo dat die geene, welke op nieuws ziek werden, veel gunſtiger toevallen hadden, en byna niemand hunner overleed, 't welk ten klaarſten bewyst, dat deeze ziekten niet tot de clasſe

dier

dier byzondere buiten het geſchil geſlooten beſmettelyke kwaalen behoord hebben, doch dat dezelve alleen van den kwaaden aard der landdampen hebben afgehangen.

De uitzondering van UWEd. is op de beide voorbeelden, door my uit LIND aangehaald, noch minder toepaſſelyk, dewyl daar in niet van *Contagieuſe* ziekten geſprooken wordt, en, zo ik niet mis hebbe, alleen de gewoone ziekten aan den wal, in heete jaaren en gewesten, uit hitte en veelerleye bedorven uitwaasſemingen voortvloeijende, bedoeld worden.

Het voorbeeld, door my, op p. 445, aangehaald, aangaande de ziekten des Engelſchen Guarniſoens in Zeeland, terwyl het naby liggend Esquader, van den Heer MITCHEL volmaakt gezond was, is ook volkomen beſlisſend, ten mynen voordeele. UWEd. maakt zich daar wel af, met de ſchuld te werpen op het veranderen der Guarniſoenen, en de daar uit voortvloeijende fatigues, gelyk ook op de misſlagen der diëet, enz. en de meerdere beweeging der Schepelingen. Doch UWEd. zou veel werk hebben om te bewyzen, dat de Schepelingen op dat Esquader zo wel geen Mosſelen en Zeevisch gegeeten hebben, als de Soldaaten op het land, en, wat het laatst aangaat, gelieft te weeten, dat door LIND en andere Doctoren, die ter Zee gevaaren hebben, nergens meerder over geklaagd wordt, dan over de weinige beweeging des Zeevolks, en de daaruit voortvloeijende ziekten, 't welk vooral plaats heeft, wanneer een Esquader voor anker ligt, en 't Scheepsvolk niets te doen heeft. UWEd. voorgeeven, dat de voornoemde ziekten meerendeels waren toe te ſchryven aan fatigues, ongewoonte, enz. kan even weinig ſteek houden, gelyk UWEd. zelve wel zal voelen, uit de origineele plaats by PRINGLE, uit welke ik zo even zie dat dit berigt van LIND is overgenoomen. Deeze luidt aldus:

„ Ik zal my te vreede houden, met aan te merken,
„ dat de Epidemique Koortzen in Zeeland niet alleen veel
„ vroeger, dan naar gewoonte, begonnen, wegens de groote hitte; maar ook, dat zy zich veel geweldiger deeden gevoelen, *en zo wel doodelyk werden voor de ingezetenen, als voor ons.* ——— Maar het Esquader van
„ den Heer MITCHEL, 't welk gedurende dien geheelen
„ tyd voor anker lag, in 't canaal tuſſchen *Walcheren* en
„ *Zuid-Beveland*, alwaar de ziekte met veel heevigheid
„ woedde, werd aangetast, noch door Koorts, noch door

„ Roor

„ Rooden Loop; tot een bewys, dat de vochtige en bedorve Lucht verſtrooid, of ten minſten verbeterd was, „ eer zy tot het Esquader kon komen, en dat eene „ plaatzing in de vrye Lucht het beste middel zy tegen de Ziekten; van een laag en moerasſig land, in „ welks nabuurſchap men zich bevindt (g)."

De Ingezeetenen hadden het hier zo erg, als de Soldaaten, en dus kan ik uit dit geval wel degelyk tot de meerdere of mindere gezondheid der plaatzen beſluiten.

Uit dit en diergelyke voorbeelden, overvloedig in de Werken van den Heer PRINGLE te vinden, zal UWEd. dan ook moeten erkennen, dat de Waarneemingen van dien Heer niet alleen op Soldaaten, maar ook wel degelyk op de Inwooners der verſchillende plaatzen, toepaſſelyk zyn.

Uit de ziekten, welke de Militairen onder, of kort na, de verwisſeling hunner Guarniſoenen, overvallen, wil ik met UWEd. gaarne in gevoelen overeenſtemmen, en geloove gaarne, dat 'er in Leiden, ja in 't anderszins voorzeker niet gezond, en dikwerf met allerlei ziekten belaaden, *Staats-Vlaanderen*, onder de Soldaaten veelerhande kwaadaardige ziekten regeeren kunnen, zonder de Burgeren te beſmetten. Ook heb ik, in myne aanmerkingen, uit PRINGLE niets aangehaald, tegen 't welk eene zodanige beandwoording past.

De meerdere ziekte en ſterfte der Militairen in de ongezonde en ſtinkende plaatzen van *Zeeland* en *Staats-Vlaanderen*, terwyl de aldaar bevestigde Inwooners 'er in de meeste plaatzen weinig hinder van hebben, is ook eene bekende zaak, doch echter zeer tot myn oogmerk dienende; dit bewyst immers, dat gemelde ſtinkende uitwaasemingen der bedorven wateren, uit haaren aard, voor hen, die ze niet hebben leeren verdraagen, ten hoogſten ſchadelyk zyn. Door gewoonte kan iemand zich aan een ruim gebruik van Heulzap, of uittrekzel van Dolle Kervel, gewennen; maar houden deeze zaaken daarom op, vergiften te zyn?

UWEd. zegt, op p. 528, dat de Waarneeming, welke leert, dat de Herfstziekten eerder ten platten Lande, dan in de Steden, beginnen, niet zeer voor myn gevoelen pleit; dit begeerde ik ook niet: eene meer naauwkeurige leezing myner woorden, zal UWEd. doen zien, dat ik maar alleen heb willen toonen, dat men uit dit beginzel

ter

(g) *Of the Diſeaſes of the Army.* Part I. ch. 7.

tegen my niet redeneeren kon. Ik zal derhalven dit Artikel niet verder onderzoeken, uitgezonderd het geene UWEd. over de *Veluwe* zegt; dewyl het eene beſchuldiging van eene onnaauwkeurigheid bevat, welke ik niet begaan heb. UWEd. zegt op p. 529. *Op de hooge Veluwe zelfs, dat UWEd. voor zeer gezond opgeeft, vindt men zedert tien jaaren veel Rotziekten*; en bewyst dit uit den Heer VAN DEN BOSCH (*h*); doch UWEd. gelieft zich te herinneren, dat gy, zo wel als ik, de nu hier, dan daar, zonder verband met de plaatzen en het weder, omgaande ziekten, buiten den ſtaat des geſchils geſlooten hebt. De aangehaalde plaats uit p. 257 des Heeren VAN DEN BOSCH bewyst daarenboven niets, dewyl dezelve alleen ſpreekt van *Drenthe*, in welk Landſchap, (waarlyk zeer verre van de *Veluwe* gelegen!) behalven de hooge zanden, ook veele moerasſen en moerige veenen zyn, die door hunne rottige uitwaasemingen zeer wel zodanige ziekten hebben kunnen veroorzaaken. De verder aangehaalde plaatzen raaken *Amersvoort*; doch de ziekten deezer Stad behooren ook niet tot die der hooge *Veluwe*; en om eene goede betrekkelyke redeneering uit dezelve te trekken, zou men een naauwkeuriger bericht der ligging, leevenswyze, enz. moeten hebben. Ook zal men, by 't nagaan der doodlysten, ondervinden, dat hier jaarlyks ongeveer maar een van de 28 of 30 ſterft, terwyl ik heb aangetoond, en tegen UWEd. redeneeringen noch meen te kunnen toonen, dat 'er te *Amſterdam* jaarlyks een perſoon van de negentien overlydt.

Dan, 't geen my noch meer verwondert, de Heer VAN DEN BOSCH heeft, op p. 163, een bericht, 't welk onmiddelyk de *Veluwe* raakt, en daar gezegd wordt, dat 'er te *Arnhem* op de *Veluwe*, den *Veluwenzoom*, enz. thans geene byzondere Koortzen zyn, dan enkele *Tertianæ*, *Rheumatismi*, enz. doch alle licht in het geneezen. Dit bericht vertrouwe ik dat hier beter te pas komt, dan een uit het *Utrechtſche*, of het Landſchap *Drenthe*.

Thans gaan ik over tot een naauwkeurig onderzoek, aangaande het getal der bewooners van *Amſterdam*, en de evenredigheid tuſſchen de aldaar leevende en jaarlyks ſtervende perſoonen, over welke zaak in UWEd. aanmerkingen op p. 530 en in de myne op p. 443 gehandeld wordt.

Ik

(*h*) Verhand. van de Holl. Maatſch. der Weetſch. XVIII. D. p. 257, 260, 261.

Ik beſluit uit de rekeningen van den Heer STRUIK, dat 'er jaarlyks te *Haarlem* een uit de 24, doch te *Amſterdam* een uit de 19, ſterft. Wat *Haarlem* aangaat, is UWEd. het met my eens, doch betuigt zyne verwondering, dat ik, ten opzichte van *Amſterdam*, den Heer STRUIK niet gevolgd ben. Inmiddels betuig ik myne verwondering ten hoogſten over zulk eene ongegronde aanmerking, dewyl ik de opgave van den Heer STRUIK, met de bladzyden zelfs aangehaald, tot den grondſlag myner redeneering genomen heb. UWEd. gelieve maar in te zien de plaatzen door my uit STRUIK aangehaald, en zal daar op p. 145 vinden, dat het getal der huisgezinnen in *Amſterdam* in 1747 beliep 41,561, en op p. 143, dat 'er, door elkanderen gerekend, jaarlyks ſterven 8,038, zo dat ik met STRUIK dit getal noch al minder geſteld heb, dan UWEd. Van de verdere rekeningen des Heeren STRUIK had ik gaarne gebruik gemaakt, doch dezelve beſtaan in loutere giſſingen zonder beſluit, dan alleen dit op p. 146. *Uit al het voorgaande komt het my zeer waarſchynlyk voor, dat 'er zich tegenwoordig geen tweemaal honderd duizend Menſchen in Amſterdam bevinden.*

Om derhalven iets zekerders te voorſchyn te brengen, heb ik ieder huisgezin gerekend op 3¼ perſoonen en niet op 3¼, gelyk UWEd. verkeerdelyk ſchryft; deeze rekening meene ik volkomen goed te kunnen maaken, zelfs ook tegen SUSSMILCH, die 't getal der Menſchen in de Steden voor ieder huisgezin berekent op 4½ perſoonen. Deeze Heer was immers niet altoos even naauwkeurig in de tafelen, welke hy gebruikte; gelyk UWEd. op verſcheiden plaatzen in STRUIK zult kunnen zien: doch laaten die tafelen over 't algemeen waar zyn, zy konnen echter geenzins op ons land worden toegepast, gelyk uit het volgende zal blyken. Om myne rekening goed te maaken, behoeve ik my geenzins op *Franeker* te beroepen, maar neeme het voorbeeld van het veel grooter *Haarlem*, het welk, zo naby aan *Amſterdam* gelegen, by uitſteekenheid tot eene vergelyking dient. In deeze Stad en derzelver Vryheid werden in 't jaar 1748 gevonden 7472 huisgezinnen, bevattende, met de Weeskinderen, en de bewooners der Godshuizen, daarby gerekend, ongeveer 26,800 Menſchen, of, in 10 huisgezinnen, 36 perſoonen, het welk met myne rekening genoegzaam overeenkomt (*i*). In

(*i*) Nadere ontdekkingen van den ſtaat des Menſchelyken geſlachts, p. 113.

In het jaar 1744 geſchiedde 'er eene algemeene volkstelling in Vriesland, en men bevond, dat 'er waren 36,947 huisgezinnen, die met elkanderen, alle inſolvente en gealimenteerde perſoonen daar by gerekend zynde, zo dat niemand werdt vergeeten, bevatten 135,133 zielen; het welk door elkanderen gerekend, op ieder huisgezin geeft $3\frac{4}{5}$. Doch het is aanmerkenswaardig, dan de drie landkwartieren te zamen hadden 94,327 perſoonen verdeeld in 24,667 huisgezinnen, het welk ten naasten by voor ieder huisgezin maakt $3\frac{8}{5}$ perſoonen: doch *Leeuwarden* alleen genomen had 13,462 perſoonen, verdeeld in 4,092 huisgezinnen, het welk naauwlyks $3\frac{1}{3}$ perſoonen voor ieder huisgezin geeft.

Uit de gemelde telling van Vriesland, volgt derhalven, dat 'er in de Steden merkelyk minder kinderen gebooren worden, dan ten platten lande, en dat ik dus, 't getal der huisgezinnen van Amſterdam met $3\frac{1}{2}$ vermenigvuldigende, het getal der Inwooners niet te klein heb geſteld. Vooral daar, in de telling van *Haarlem*, ook het aanzienlyk getal der huisgezinnen, in de Vryheid dier Stad woonende, is mede gerekend. Voorts valt aan te merken, dat, in de tellingen van *Haarlem* en *Vriesland*, de inſolvente en gealimenteerde perſoonen zyn mede gerekend, en over de huisgezinnen verdeeld, welk getal men in de Godshuizen der Stad *Amſterdam*, naar evenredigheid van de grootte dier Stad, gevolgelyk niet grooter kan rekenen, aangezien het algemeen grooter vermogen der Inwooneren, en de meerdere middelen om zyn beſtaan te bekomen.

Ondertuſſchen heeft UWEd. noch eene tot hier toe onbeantwoorde uitvlucht; te weeten, dat 'er jaarlyks in den Zomer veele Vreemdelingen te *Amſterdam* komen, die met den Winter weder vertrekken, en van welke doorgaans aldaar uit de 30 een overlydt, waar door de lyst der ſterfgevallen boven het waar getal der geſtorvene Inwooners vermeerderd wordt. Doch laaten die Vreemdelingen eens 10,000 zyn, 't geen al een groot aantal is, zo maakt dit noch maar 200 perſoonen, 't welk de ſterfcedulle niet veel verandert. Vooral daar UWEd. hier tegen ook moet rekenen, dat veele *Amſterdamſche* Inwooners, jaarlyks, wegens hunne affaires, wyd en zyd reizende, voor een gedeelte ook buiten de Stad ſterven: om nu niet te ſpreeken van het groot aantal der aanzienlyke lieden, die met hunne huisgezinnen en dienstbooden jaarlyks naar hunne buitenplaatzen

gaan, van welke dan ook zekerlyk veele ſterven, die niet op de doodlysten der Stad komen.

Ik meen derhalven (om van UWEd. berekening af te ſtappen) genoegzaam beweezen te hebben, dat 'er, door elkanderen, jaarlyks een van de negentien perſoonen te *Amſterdam* ſterft: en dat dus deeze Stad veel ongezonder is dan *Haarlem*, alwaar, volgens STRUIK, jaarlyks maar een van de 24, overlydt. Dan ik verwonder my ten hoogſten, dat UWEd. niet gezien heeft in 't werk des Heeren VAN DEN BOSCH (*k*), dat, volgens het oordeel veeler kundige lieden, de Heer STRUIK de evenredigheid der ſtervende tot die geene, welke in 't leeven blyven, te groot heeft gemaakt. Ja dat men de ſterfgevallen te *Haarlem* door elkanderen jaarlyks op 800 moet rekenen, in welk geval 'er ongeveer maar een van de 33 aldaar zou overlyden. Indien deeze berekening ſteek kan houden, hoe diep verzinkt dan UWEd. voorgewende gezondheid van *Amſterdam*, beneden die van *Haarlem*, en een oneindig getal van andere plaatzen.

Edoch, zo men myne berekening aanneemt, is het dan noch wel zeker, dat de menigvuldigheid der ſterfgevallen aan den damp der bedorven wateren moet worden toegeſchreeven? UWEd. ontkent dit op p. 531 dewyl 'er in groote Steden veele oorzaaken der ziekten en des doods zyn, hen byzonder eigen. Doch ik maak geen de minſte zwaarigheid, om deeze vraag ſtellig te beantwoorden, en noehmaaals te zeggen, dat de beweezene meerdere ſterfte te *Amſterdam* haaren oorſprong aan de dampen des bedorven waters verſchuldigd is. Om deeze myne ſtelling goed te maaken, zal ik my alleen beroepen op de fraaije aanmerkingen van den H. Gel. en Geſtr. Heer P. CAMPER over de ſterfte te *Harlingen*, enz. (*l*) in welke Z. W. Ed. meldt, dat de evenredigheid der leevende in *Frankryk*, ook zelfs voor *Parys*, door den Heer DE BUFFON tot de ſtervende is berekend, als 35 tot 1, terwyl de Heer PETTY dezelfde voor *Londen* berekent, als 30 tot 1. Edoch *Parys* en *Londen* zyn beide veel volkryker dan *Amſterdam*, zo dat in dezelve de algemeene oorzaaken, van meerdere ſterfgevallen in de groote Steden, noch veel meer plaats moeten hebben, dan in de laatſtge-

(*k*) L. c. p. 46 en 47.

(*l*) *Alg. Vad. Letteroef.* IV. Deel. *Mengelw.* p. 228.

gemelde Stad. Sterft 'er derhalven een van de 19 te *Amſterdam*, terwyl 'er te *Parys* en *Londen*, maar een uit de 35 of 30 het leeven laat, zo is 'er geen reden van twyffelen, of die aanmerklyk meerdere ſterfte moet meerendeels worden toegeſchreeven aan den ongezonden dampkring, ſteeds bezwangerd met de uitwaasſemingen van rottend water.

Dat 'er doorgaans meer Menſchen in Bloeimaand, dan in de Herfstmaanden, te *Amſterdam* ſterven, kan wel waar zyn, zonder dat myne bewysredenen daar iets door lyden. Het rottig beginzel brengt immers niet alleen tot bederf neigende Herfstziekten voort, maar ondermynt ook de oorſpronklyke bronnen der leevenskragten, en maakt de lichaamen dus ongeſchikt, om de geduurige veranderlykheid des weders in 't Voorjaar te verdraagen, 't welk noodzaakelyk veele *Catarrhale* ziekten in dien tyd moet veroorzaaken, die, vooral in zwakke en bejaarde perſoonen, dikwerf doodelyk worden.

Het geen UWEd. ſtelt aangaande de meerdere hardnekkige Koortzen in de *Beverwyk*, en de menigvuldigheid derzelve te *Leiden*, *Delft*, enz. is niets minder dan voldoende. Eene met genoegzaame naauwkeurigheid gemaakte telling en vergelyking van veeljaarige doodlysten zou eenigiyk ons geſchil kunnen beſlisſen.

Gaarne wil ik inmiddels bekennen dat de kwaade uitwaasſemingen der ſtinkende *Amſterdamſche* Gragten geenzins van zulk eene nadeelige uitwerking zyn, dan men hillyk van genoemde dampen, in het afgetrokken beſchouwd, zou mogen verwagten, dan dit verſchynzel laat zich gemakkelyk oplosſen uit de drie volgende redenen.

1. De aanmerkelyke luwheid, aan alle groote Steden eigen, en door my, ten opzicht van *Londen*, op p. 442 myner aanmerkingen, zo klaar betoogd, vermindert onbedenklyk veel de nadeelen der geduurige wisſelvalligheden des weders, die de vrye uitwaasſeming in wanorder brengen, en hier door de meeste ziekten veroorzaaken, welke eenvoudige verklaaring dit verſchynzel (myns bedunkens) veel beter opheldert, dan eene geleerder doch zeer verre gezochte te hulp roeping der eigenſchappen van *phlogistique* lucht. UWEd. is, aangaande het nut eener luwe lucht, het met my eens, op p. 540; alwaar ik vinde: *De waarneeming van* POTHERGILL *bewyst immers dat de luwheid in de Steden voordeelig is.* Doch dit leezende, ſtond ik niet weinig verwonderd, hoe UWEd. van dezelfde waarneeming des Heeren POTHERGILL's op p. 529 ſpreekende, en

den toeſtand der Land- en Stadlieden vergelykender wyze voorſtellende, zich dus heeft kunnen uitdrukken. —— *Dat de leevenswyze der laatstgenoemde veel weeker is, en hun dus veel geſchikter maakt tot Ziekten, welke geſchiktheid door de meerdere luwte der lucht in de Steden noch bevorderd word.* Zo ik dit wel begrype, ſtelt UWEd. op de eene plaats, dat de luwheid in de Steden voortleelig is, en op de andere, dat dezelve de Steden geſchikt maakt tot ziekten.

2. De voortreffelyke wyze, op welke de grondſlagen der huizen te *Amſterdam*, uit besten ſteen en met goede kalk en cement, gemetzeld worden. UWEd., die de berekening des Heeren CAMPER, omtrent de betrekkelyke gezondheid van *Harlingen*, *Franeker*, enz. aanneemt, zal met my moeten bekennen, dat de laatstgemelde plaats veel gezonder is dan Amſterdam. Inmiddels zyn by ons de meeste huizen veel vochtiger, wegens het gebrekkig metzelwerk der grondſlagen, en zommige onzer Apothekers kunnen daarom de bederf onderhevige Waaren naauwelyks zo veele weeken, als de *Amſterdamſche* maanden, goed houden. De hier door gebooren algemeene droogte der *Amſterdamſche* huizen is inmiddels een voordeel, 't welk voor een aanmerklyk gedeelte tegen de nadeelen des ſtinkenden waters kan opweegen; doch deszelfs verderffelyke aard, op zich zelven beſchouwd, blyft daarom onveranderd.

3. De gewoonte aan een jaarlyks wederkeerenden ſtank, waar door deszelfs nadeelige uitwerkzels zeer veel verkleind worden; doch een vergif, aan veelen door gewoonte byna onſchadelyk, houdt daarom niet op, een vergif te zyn.

Doch laaten wy nu eens van *Amſterdam* naar *Harlingen* en *Franeker* overſteeken, en zien, wie van ons beiden de daaromtrent aangehaalde waarneemingen des Heeren CAMPER het best heeft uitgelegd. *Harlingen* zegt UWEd. (*m*) ligt aan Zee, heeft geen boſchen, geen luwte, ſchraale Noorde winden, enz. Dezelfde zaaken paſſen ook op *Oostende* en *Weſtkappel*, en voornaamlyk op Schepen, die in volle Zee zyn; doch ik heb reeds beweezen, dat de voornoemde plaatzen zeer gezond zyn, en dat eene ruime Zeelucht, het overige gelyk geſteld zynde, gezonder is, dan de lucht van meest alle plaatzen aan

(*m*) L. c. p. 531.

ten den wal. Bygevolg vervalt deeze redeneering van UWEd. tot niets.

Het is mogelyk, dat het te *Harlingen*, met ſpoedige verandering der winden, iets kouder zy, dan te *Franeker* of *Leeuwarden*; doch ik kan UWEd. verzekeren, dat dit onderſcheid te gering is, om hier in aanmerking te komen; voorts is de luwte te *Franeker*, en zelfs te *Leeuwarden*, niet grooter dan te *Harlingen*; en zo men de weinige plaatzen uitzondert, alwaar de ſpatting des Zeewaters den groey belet, kan men te *Harlingen* even gemakkelyk boomen kweeken, als te *Franeker* en *Leeuwarden*: zynde dit op plaatzen, die niet door huizen, wallen of heiningen, beſchut worden, in den omtrek dier beide Steden even bezwaarlyk, als omtrent *Harlingen*. Indien het ook zo ongezond is, als UWEd. voorgeeft, van zich by aanhoudenheid aan guure en koude Zeewinden te zien blootgeſteld, zo neeme ik de vryheid van te vraagen, waarom dan jaarlyks onze Zeelieden, die een allerguurſten tocht naar *Groenland* of *Straat-Davis* doen, zo voltallig, ſterk en vet wederkeeren; terwyl zy, die van het luwe en zo zeer met phlogiston gezegende *Batavia* of *Surinaame* te rug keeren, meestal met groot verlies van volk, en voorts bleek, zwak en vermagerd verſchynen?

't Geen UWEd. voorgeeft, aangaande de meerdere vochtigheid der huizen te *Harlingen*, boven die van *Franeker* en *Leeuwarden*, is ook geheel ongegrond, ſtrydig tegen de ondervinding, en onmogelyk. *Harlingen* legt immers op een ſchoonen vasten grond, meerendeels van drie tot zes of zeven voeten hooger dan *Franeker*. Voorts heeft deeze Stad, door haare ſluizen, eene zeer ſterke uitwatering naar Zee, zo dat het binnenwater, ten tyde van ſtroomen, hier doorgaans veel laager is, dan te *Franeker*. *Leeuwarden* was noch voor korte jaaren 't meest met het binnenwater verlegen, en is dus de vochtigſte deezer drie Steden; hoewel dit gebrek thans, door het ſlatten der *Dokkumer* Jaagvaart, veel is verbeterd. Waarom ik op nieuws beſluite, dat het merkelyk verſchil in de gezondheid der inwooners deezer drie plaatzen, meerendeels, aan 't door my betoogde onderſcheid des waters, moet worden toegeſchreeven.

Inundatien zegt UWEd. Z. Gel. (n) maaken dikwils Rotziekten, onder anderen door de lucht te vervullen met arſenicaale dampen. Maar zouden de ſtinkende, en de me-

(n) L. c. p. 523.

metaalen beſlaande, uitwaasſemingen der *Amſterdamſche* Burgwallen ook niet zodanige dampen kunnen bevatten, en daar door veel nadeel toebrengen? 't Komt my niet onmogelyk voor. De verdere redeneeringen van UWEd. ſchynen my veel minder gegrond: doch om alles klaar voor te ſtellen, zal ik deeze ſtoffe in drie deelen ſcheiden, en eerst over de *Vuchtſche* moeraſſen, dan over *Batavia*, en eindelyk over *Philippine* handelen.

Aangaande de *Vuchtſche* moeraſſen, heb ik in myne aanmerkingen p. 448 aangetekend, dat de *Hollanders*, verder dan de Engelſchen van de moeraſſen gelegerd zynde, gezond bleeven, terwyl de laatſte, door de nabyheid der ſtinkende dampen, veel hadden te lyden, uitgezonderd een Regiment op een hooger zandgrond, een halve myl van de moeraſſen geleegerd, te *Helvoet*. De *Hollanders* lagen niet hooger, dan de *Engelſchen*, doch alleen iets verder van de moeraſſen, en hadden eene vryer doorſtraaling van lucht, zo dat men hunnen beteren toeſtand niet aan den droogeren grond, maar alleen aan 't verflaauwde vermogen der uitwaaſſemende rottige dampen, kan toeſchryven. 't Geval te *Helvoet* was het zelfde: een halve myl afſtands kan voorzeker in den dampkring een aanmerkenswaardig onderſcheid maken, ten opzichte van zwaare moeraſſige dampen, die zich niet wel verre verſpreiden kunnen, zonder veel van hun vermogen te verliezen. Want 't onderſcheid der hoogte des terreins was zo groot niet, dat het ten opzichte der vochtigheid des dampkrings een aanmerkenswaardig onderſcheid kon maaken. Ten minſten, by nadere leezing, vind ik by PRINGLE daaromtrent alleen *ſituated ſomewhat higher*. Zo dat UWEd. uitlegging deezer verſchynzels niet zeer gegrond ſchynt te zyn, die daarenboven van zelven vervalt, door 't geen by my op p. 448 te vinden is aangaande *'s Hertogenbosch*; daar had UWEd. immers kunnen leezen, dat, zo lang alles onder water werdt gehouden, en dus de grond, als doorwaterd zynde, ongemeen veele vochtige uitwaaſſemingen moest geeven, niet buitengewoon veel ziekten gevonden werden; doch dat, toen men, in 1748, in aanmerking des naby zynden Vreedes, de moeraſſen aftapte, dezelve gruwelyk begonden te ſtinken, en 'er eene aanmerklyk aantal van allerhande rottige ziekten op volgde, tot een blykbaar bewys, dat de enkel waterige dampen der ondergeloopene landeryen weinig nadeel aanbragten; terwyl zich de zaaden veeler verderfelyke ziekten alomme verſpreidden, zo ras de boven komende moe-

moerasſige grond, door de zonneſtraalen warm gemaakt, den dampkring met zyne ſtinkende uitwaasſemingen kon vergiftigen.

Dan, het verveelt my, langer te blyven ſtaan by iets, 't welk aan ieder onpartydigen beoordeelaar zonneklaar moet blyken, en ga hierom over tot het geval van *Batavia*, 't welk door UWEd. geheel en al in een verkeerd licht voorgeſteld is. UWEd. Z. G. geeft voor, dat de rivier, by haare uitwatering in Zee, opgeſtopt zynde, het water, daar door opgehouden, den grond heeft doorvochtigd, en dus een vermeerdering van waterige dampen veroorzaakt, die de huizen vochtiger hebben doen worden: zo dat de meerdere ziekten en ſterfgevallen, alleen, uit eene vermeerdering van vocht in de huizen en lucht, hunnen oorſprong zouden krygen. Dan deeze geheele opgave ſtrydt tegen de zekerſte berichten, gelyk een ieder die VALENTYN en andere kundige Schryvers, over de *Oosterſche* zaaken, geleezen heeft, zal moeten bekennen.

Nergens kan men ondertusſchen omtrent deeze zaak beter onderricht bekomen, dan uit de fraaije Verhandeling over de ziekten der *Oostindiſche* Zeelieden, door den Heer J. P. MULLER, Burger te *Amſterdam*, geſchreeven (o); van dezelve had ik reeds in 't opſtellen myner aanmerkingen, gebruik gemaakt, en zal 'er nu nochmaals gebruik van maaken. Z. W. Ed. zegt dan, dat hy, naauwkeurig vermeemende naar de oorzaaken der groote ſterfte te *Batavia*, van des kundigen heeft vernoomen: „ dat zedert eenige „ jaaren veel minder bovenwater door de rivier was ko„ men afzakken, waar door niet alleen alle grafton, maar „ ook de rivieren, die door de Stad loopen, geduurende „ de zes of zeven drooge maanden, doorgaans zo verre „ opdroogden, dat de modder boven het water uitſtak." ——— Deeze myne ſtelling wordt ook bevestigd door het getuigenis van een Heer, die zeven achtereenvolgende jaaren te *Batavia* oplettend heeft waargenomen, dat de ziekte en ſterfte in de vyf regenmaanden daar ter plaatze doorgaans minder zyn, dan in de zeven drooge maanden.

Hoeveel verſchilt dit van uwe voorgewende opſtopping der rivier, en de daar door veroorzaakte inzuiging des waters! Gebrek aan water is daarentegen alleen 't ongeluk van

(o) Verhand. van 't *Bataafſch* Genootſchap te *Rotterdam*, III D. p. 159 —— 164.

van *Batavia*: de redenen hier van zyn ook zeer bekend, als naamelyk beſtaande in eene vermieling en afleiding van een gedeelte der bronnen, uit welke de rivier ontſpringt, door herhaalde aardbeevingen en inſtortingen van bergen: by welke hoofdreden zich noch voegt de afleiding van veel water door de Fabryken en Buiterplaatzen. De zuivere waterdamp en voorgewende vochtigheid der huizen van *Batavia* is derhalven niet de reden der ongezondheid deezer Stad, maar alleen de ſtinkende en bedorven damp, die uit den moerasſigen grond der graften opryst, en wel voornaamlyk uit het moerasſig Voorland, ter wederzyde van den haven, welke den dampkring vergiftigt.

Het Voorland voor *Batavia* is zyn' oorſprong meerendeels verſchuldigd aan den belemmerden loop der rivier, by gebrek van genoegzaam bovenwater, en de daar uit voortvloeiſende bezakking der ſlykdeelen. Inmiddels is de rivier by haaren mond geenzins verſtopt, dewyl hier voor, door de lengte der haven, welke men ſteeds zuiver houdt, gezorgd wordt. De rivier loopt, in tegendeel, naar evenredigheid haars bovenwaters, in de drooge maanden, veel te ſnel naar Zee, waar door de moerasſige grond boven komt, die door zyn verderffelyken damp allerleye ziekten veroorzaakt. Dezelve openbaaren zich het meest aan de bank, of liever 't moerasſig Voorland, dewyl deeze ſtinkende uitwaaſemingen door de Zeewinden Stadwaards worden ingedreeven, en dus, natuurlyker wyze, gelyk een ieder uit den platten grond van *Batavia* zien kan, veel meer kwaad moeten doen aan 't Waterkasteel, 't Vierkant, de *Rotterdamſche* poort, enz. dan aan de landwaards gelegene *Nieuwpoort*. Deeze poort ligt ondertuſſchen niets hooger, en is veel meer aan den ſtilſtand der lucht door 't geboomte, enz. onderhevig, dan de eerstgenoemde plaatzen; zo dat alle UWEd. uitleggingen uit den ſtilſtand der lucht, de meerdere vochtigheid, enz. afgeleid, hier niets ter zaake kunnen doen, en van zelven vervallen.

Het ſchynt, dat UWEd. geene regelrechte wederlegging tegen het voorbeeld van *Philippine*, 't welk in myne aanmerkingen p. 449 geleezen wordt, heeft kunnen vinden; hier was dan derhalven niets over, dan tot de ſuperſaturatie der lucht, door *phlogiston* en rottende dampen, zyn toevlucht te neemen, en dit is buiten twyffel de reden geweest, van UWEd. aanmerkingen over *gephlogisticeerde* en brandbaare lucht, in UWEd. Brief van p. 534 tot 542 te vinden. Dezelve zyn inderdaad fraai, en uit eene reeks van

bes-

beste Schryvers by een verzameld; doch daarentegen meerendeels, zo ik my niet bedriege, geheel niet op ons geval toepasselyk. Alle proeven immers, hier door UWEd. aangehaald, hebben haare betrekking tot de lucht, in zo verre zy tot de ademhaaling dient. Gaarne geloove ik, dat volkomen gedephlogisticeerde lucht zo geschikt niet is tot de ademhaaling, dan iets minder zuivere; dat onzuivere lucht tot de ademhaaling dienen kan, zo lang zy niet met *phlogiston* is *gesatureerd*, en honderd diergelyke fraaije zaaken meer: doch hier uit, dat de dampen, met de lucht vereenigd, eene naauwe betrekking tot de ademhaaling hebben, volgt niet, dat zy ook geene betrekking hebben tot andere deelen en werkingen des lichaams. Gaarne bekenne ik ten minsten, dat ik, in 't opstellen myner aanmerkingen, niet eens om de theorie der ademhaaling gedagt hebbe; dewyl ik dezelve geheel buiten myn plan rekende; daarentegen dagt ik over de nadeelen der rottende wateren en lichaamen dus. De verrotting verwekt dampen, welke die byzondere en door konst onnavolgbaare combinatie der elementen bevatten, die wy rottig noemen; deeze deeltjes kunnen door de kwyl ingezwolgen worden, en ook door de opflorpende vaatjes der longen en des vels in 't bloed komen. Doch het is door proeven gebleeken, dat rottende deeltjes het bederf, tot 't welk onze lichaamen van zelven geneigd zyn, aanzetten, gelyk de gistende deeltjes de gisting bevorderen. Waar uit noodzaaklyk volgt, dat de dampen van moerasfen, stinkende wateren, enz. als zodanige opflurpbaare deeltjes bevattende, nadeelig moeten zyn, en steeds geschikt, om veelerlei ziekten van een rottenden aard te verwekken, of ten minsten eene aanzienlyke plaats onder derzelver afgelegene oorzaaken te bekleeden.

De *Superfaturatie* der lucht met rottige dampen, door UWEd. te *Philippine* onderfteld, was voorts onmogelyk: de dampen werden immers daar alleen verhinderd door eene dubbele ry hooge boomen, 't geen wel een kleinen stilstand, doch geenszins een zodanigen kon maaken, welke in staat was, den dampkring derwyze te verzaadigen, dat dezelve niet meer ter ademhaaling zou kunnen dienen. Ook zouden, zo 'er iets dergelyks had plaats gehad, de Soldaaten in de bewuste Caserne gestikt zyn, of ten minsten door borstkwaalen aangedaan zyn geworden; doch hiervan leeze ik niets, maar alleen van Galziekten. By gevolg was 'er in deeze lucht geene zodanige tot de ademhaaling ongeschik-

ſchikte *Superfaturatie*, en dewyl UWEd. met my derzelver ſchadelyken aard erkend heeft, zal UWEd. nu ook moeten bekennen, dat de dampen van ſtinkend en moeraſſig water op zich zelven beſchouwd, en zonder dat de bewuste *Superfaturatie* plaats heeft, nadeelig zyn.

Met UWEd. beſluit op p. 540: *Dat de lucht, met phlogistique deelen bezwangerd, heilzaam zy voor 't leeven der Dieren*, kan ik my ook zeer wel vereenigen; zo men 'er maar byvoege, op voorwaarde, dat zulk *phlogiston* geene byzondere eigenſchappen bezitte, die ons nadeelig zyn. UWEd. ſpreekt altoos van het *phlogiston* in 't algemeen, en alleen ten opzichte der ademhaaling, zonder eenigzins te letten op de nadeelige uitwerkzels, welke dit beginzel, met vlugge zoutdeeltjes vereenigd, aan andere deelen des lichaams, en vooral aan onze vloeiſtoffen, doen kan. Is derhalven dit *phlogiston* uit het groeijend ryk, en met zuurachtige bederfweerende deeltjes ten naauwſten vereenigd; zo erkenne ik gaarne, dat wy niets, dan alles goeds, van eene lucht, die met zodanige deeltjes bezwangerd is, te wachten hebben. Doch is daarentegen het *phlogiston* met vlugge zoutdeeltjes van een loogachtigen aard zodanig vereenigd, dat het de natuur der verrotting heeft aangenoomen; dan houde ik my verzekerd, dat wy niets dan nadeel van hetzelve in de lucht hebben te wagten; dewyl het voorzeker door de doorzwelging of inhalatie in ons bloed zal komen, en 't zelve bederven.

Indien de Inwooners van *Harlingen* meer *phlogiston* inademden, zouden zy, volgens UWEd. gedagten, gezonder zyn. Doch hoe leeft men dan gezond te *Oostende*, *Westkappel*, en op de ruime Zee. De ſchrandere VAN DEN HEUVEL klaagt met recht in zyne fraaije Prysverhandeling over 't verbeteren des Koophandels, dat verſcheide Engelſche en Franſche reizigers rondom de Waereld „ den „ halven aardkloot in onbekende wateren, zonder eenige Ziekte, afgezeild hebbende, zo ras niet op „ *Batavia* zyn aangekomen, of zy hebben aanſtonds de „ droevige uitwerkingen eens bedorven dampkrings op „ eene ſmertelyke wyze moeten ontwaar worden." Deeze lieden leefden derhalven zeer gezond in een enkel waterigen dampkring, hyna zonder *phlogiston*, en werden ziek, zo ras zy eene, door UWEd. zo hoog gepreezene, *phlogistique* lucht mogten genieten. Ik durve UWEd., eindelyk, verzekeren, dat de *Harlingers* geen gebrek aan zwaar riekend *phlogiston* hebben; maar dat zy gaarne een

goed

goed deel van deeze ſtoffe zouden misſen, die in heete zomers, uit het ziltig, bedorven en ſtilſtaand water hunner binnengraften opryst, en den dampkring vergiftigt.

Waarom de ſtinkende dampen te *Amſterdam* minder hinderen, dan men met reden zou verwagten, is reeds boven aangeweezen; doch ik moet iets aanmerken omtrent *Nymegen* in *Gelderland*, welks ziekten UWEd. kwaadaardiger noemt, dan de *Amſterdamſche*, ſchoon de dampkring op de eerstgenoemde plaats veel zuiverder is. Over deeze ſtoffe verdient geleezen te worden de Geleerde en Beroemde Arts M. J. DE MAN in zyn keurig werkje over de Rotziekten, in 't welk men middagklaar beweezen vindt, dat te *Nymegen*, hoe gezond ook in zyn aard gelegen, verſcheide oorzaaken zamenloopen, die eene groote menigte ſtinkende en 't bederf bevorderende dampen in de lucht vergaderen. Dat inmiddels 't meerendeel dier ziekten, welke *Nymegen* jaaren lang gekweld hebben, toevallig geweest, en denkelyk uit herhaalde beſmettingen ontſtaan zyn, getuigen de berichten van 't anders alom zo noodlottig jaar 1779, in 't welk, de kinderziekte uitgezonderd, byna geene zwaare ziekten in die Stad zyn waargenoomen (*p*).

Rottende Dampen, op zich zelven beſchouwd, zyn voorzeker geene voldoende oorzaaken van kwaadaardige Ziekten, doch alleen aanleidende, die weinig uitwerking doen, zo zy niet door hitte worden geholpen. Hierom heeft men, in heete moerasſige landen, deeze Ziekten het geheele jaar door te vreezen, terwyl zy ons, doorgaans, alleen op eene algemeene wyze, bezoeken, in een warmen Nazomer. Dat 'er derhalven geen geregeld verband zy, tuſſchen zulke Dampen en de Ziekten op zich zelven beſchouwd, met achterlaating van de geſteldheid des weêrs, is niet vreemd, en de gevolgen, daar uit getrokken, doen niets ter zaake. Op dezelfde wyze is de Waarneeming van UWEd. over de Sluis op de Nieuwe Markt, van geen gevolg, dewyl 'er niets gemeld wordt van den tyd des jaars, en deszelfs gemaatigdheid van hitte of koude. Zomwylen openbaaren zich de meeste gal- of rotachtige Ziekten wel het menigvuldigst, na dat de hitte der lucht, en de ſtank der wateren, reeds veel verminderd is, doch dit bewyst niet tot derzelver voordeel; de voorbeſchikkende oorzaaken der Ziekten hebben eenigen tyd noodig, om

(*p*) *Geneesk. Corresp.* I ſtuk, p. 331.

om eene met hen overeenkomende verandering in 't bloed te maaken, en toonen, in 't geval van Epidemique Herfstziekten, dan eerst haare tegenwoordigheid, wanneer zich by dezelve tot eene toevallige of naaste oorzaak voegt de verhindering der uitwaasseming, door de koele Avond- en Morgenluchten voortgebragt. Wanneer, ondertusschen, de oorzaaken van genoemde Ziekten zeer werkzaam zyn, zo heeft UWEd. bepaaling geen plaats, dewyl zy dan, gelyk bekend is, reeds in 't laatst van Hooimaand, of in 't begin van Oogstmaand, beginnen om te gaan.

UWEd. zeer Gel. besluit op p. 543. uit het verhandelde, en zoekt het aldaar noch nader te bevestigen, dat *Amsterdam* eene der gezondste Steden van ons Land zou zyn. Edoch, ik merke hier op aan, dat 'er, volgens UWEd. rekening, in die Stad, jaarlyks één van de 25 of 26 sterft, terwyl 'er te *Franeker*, *Leeuwarden*, enz. maar één van de 35 en 38 overlydt: waar uit ik besluite, dat deeze plaatzen *Amsterdam* verre in gezondheid overtreffen; vooral, zo men, volgens myne rekening, die, zo ik meene, zeer gegrond is, stelt, dat 'er in de laatste Stad, één van de 19 of 20 jaarlyks sterft.

Het eerste gedeelte des verschils dus afgedaan zynde, gaan ik nu over tot het tweede, door UWEd. zeer Gel. op p. 444 en 445. verhandeld, en een onderzoek bevattende, in hoe verre eene met stinkende dampen belaadene lucht voordeelig kan zyn. 't Geen UWEd. ten dien einde te berde brengt, aangaande het nut der Amsterdamsche lucht in *Asthmata*, en verscheidene andere Borstziekten, kan ik volkomen toestemmen, zonder myne aangenomene denkbeelden eenigzins te veranderen. Eene luwe dampkring, belaaden met veelerleie *phlogistiquæ* dampen, kan voorzeker van dienst zyn in de gemelde kwaalen, die doorgaans haaren oorsprong neemen uit eene te groote gespannenheid en gevoeligheid der longevezelen. Doch dit belet niet, dat het rottend beginzel aan ons lichaam, op andere wyzen, zeer nadeelig kan zyn.

Op dezelfde wyze kan een dampkring, met veele vette uitwaasseminge verzadigd, zomwylen de fyne vergiften, die den Rooden Loop, enz. veroorzaaken, in zich bezwangeren, en dezelve op anderzins ongezonde plaatzen, voornal zo 'er gelyktydig geene groote hitte plaats heeft, minder geweldig maaken; doch dit bewyst niets omtrent de remitteerende galachtige Ziekten, die ook dikwerf in Rotkoortzen overgaan, hoewel in hun aard geheel onderscheiden van de zodanige, die uit een wezentlyk smetgif ontstaan.

ſtaan. Iets diergelyks heeft men by ons waargenomen, in de beſmettelyke Vlekkoorts van 1765, welke zich diestyds met ſchraale N. Weste winden verhefte, en afnam, zo ras 'er zoele Z. Weste winden begonnen te waajen. De Stad *Tholen* heeft eene zeer ongezonde ligging; en aldaar heerscht, geduurende den Zomer, eene ſteedsduurende *phlogistique* en ſtinkende damp (*q*), waar door, jaarlyks, gewoonlyk twee derde deelen der Inwooners door hardnekkige galziekten worden aangetast. Inmiddels nam men daar in 1779 maar enkele Roode Loopen waar, die geheel niet beſmettelyk waren. Dat dit ondertusſchen ook niet algemeen waar zy, heeft de droevige ondervinding in 1779 *te Harlingen* geleerd, toen de uitgedroogde graften een geweldigen ſtank uitgaven, terwyl de Roode Loop eene zwaare ſlagting maakte.

Het woeden deezer Ziekte, in *Gelderland* en *Overyſſel*, in 1779, kan ondertusſchen geenzins aan de natuurlyke luchtsgeſteldheid geweeten worden. Zy werdt daar immers gebragt door de beſmetting, welke de Bedevaartgangers, naar de *Lieve Vrouwe van* KEVELAAR, van daar medegevoerd hadden (*r*).

Het branden van groote vuuren, waar door de lucht met *phlogiston* bezwangerd werdt, is voorzeker van nut geweest, tot het afwenden van beſmettelyke kwaalen en kwaadaardige Ziekten, zo door beweeging in de ſtilſtaande lucht te veroorzaaken, als door het vergif met het *phlogiston*, en den damp van harstige en bederfweerende houten, te vereenigen. De gemeene harstryke houten uit het geſlagt der pynboomen, het Jenever- en Aloehout, en diergelyke zaaken, zyn, ten dien einde, zeer nuttig. Doch geenzins zou men, met dat oogmerk, durven aanraaden, den damp van moerasſig water, welke voorzeker *phlogiston* bevat, doch op zodanig eene wyze met vlugge loogzouten verbonden, dat het de neiging tot verrotting bevordert. De genoemde houten in de kamer van iemand, die door eene rottige Ziekte aangetast wordt, gebrand zynde, kunnen niet dan voordeel doen: doch zou hier dan uit volgen, dat de uitwaasſemingen van een rotteud kreng, of van eene tob met ſtinkend water, dewyl deeze beide ook *phlogiston* bevatten, insgelyks tot het zelfde oogmerk zouden

(*q*) *Geneesk. Corresp.* I. D. 2 ſtuk, p. 154.

(*r*) *Geneesk. Corresp.* I. D. 1 ſtuk, p. 38.

den kunnen dienen. Ik twyfele niet, of UWEd. zal met my bekennen, dat zodanig eene onderneeming eene groote dwaasheid zou zyn.

Ondertusschen heb ik de eere, van my, met hoogachting, te noemen.

Wel Edele zeer Geleerde Heer.

UWEd. zeer Gel. Onderd. Dienaar,

Franeker, A. YPEY.

den 20 Dec. 1782.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN KOEKKOEK.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeschryver van den Heer DE BUFFON.)

Zints den tyd van ARISTOTELES, heeft men, in 't algemeen, gezegd, dat niemand het broeden van den *Koekkoek* gezien hadt, men wist toen reeds, dat deeze Vogel geen Nest vervaardigde; men wist dat hy zyn Eyeren of zyn Ey, (want het is zeldzaam dat hy 'er tweé op een en dezelfde plaats legge,) plaatst in de Nesten van andere Vogelen, als die van *Bastaard Nagtegaalen*, *Groenelingen*, *Roodborstjes*, *Leeuwrikken*, enz. dat hy de Eitjes, daar in vindende, dikwyls op eet, en een vreemde de zorge overlaat om 'te broeden, de jongen te voeden en op te kweeken: dat deeze zich getrouwlyk van dit werk kwyten, en met zo gelukkig een uitslag, dat de jongen zeer vet en een smaaklyk beetje worden (*); men wist dat de Pluimadie zeer veel veranderde als zy tot volwassenheid komen; men wist eindelyk, dat de *Koekkoeken* zich beginnen te vertoonen, en zich laaten hooren in 't vroegst van den Voortyd, dat zy by de aankomst een zwak-

(*) Men wil dat de volwassene in den Herfst smaaklyk zyn; doch men vindt Landen, waar men ze nog jong, noch oud, noch vet, noch mager, noch in den Zomer, noch in den Winter, eet, dewyl men ze voor onreine en kwaadspellende Vogels houdt: anderen, in tegendeel, merken ze aan, voor gelukspellende, en als Godspraaken, welken zy, in verschéide gelegenheden, raadpleegen: noch anderen hebben geloofd of willen diets maaken, dat de aarde onder den rechter voet des geenen, die het eerste roepen des *Koekkoeks* hoort, een behoedmiddel is tegen luizen en ongedierte.

zwakke vlugt hebben, en, geduurende de Hondsdagen, zwygen: ook wilde men dat zekere zoort in de holen van ontoeganglyke rotzen broedde (*).

Ziet daar de voornaamste ſtukken van de Natuurlyke Historie des *Koekkoeks*; zy waren voor twee duizend jaaren bekend, en volgende Eeuwen hebben 'er niets bygevoegd: eenige zyn zelfs in vergetelniſe geraakt, byzonder het broeden in de klooven der Steenrotzen. Men heeft zelfs bykans niets gevoegd by de Fabeltjes, zints den zelfden tyd, wegens deezen zonderlingen Vogel verteld. Het valſche heeft zyne paalen zo wel als 't waare: beide waarheid en valſchheid zyn welhaast uitgeput ten opzigte van een voorwerp van eenige vermaardheid, waar aan men zich gevolglyk veel laat gelegen leggen.

Het Volk vertelde, twintig Eeuwen geleden, gelyk het nog vertelt, dat de *Koekkoek* niets anders is dan een van gedaante verwiſſelde kleine *Sperwer*; dat deeze gedaantverwiſſeling alle jaaren, op een bepaalden tyd, voorvalt; dat de *Koekkoek*, als hy in 't Voorjaar overkomt, op den rug van een *Wouw*, of *Kuikendief*, zit, die hem (waarlyk eene groote beleefdheid in zulk een *Roofvogel*) deezen dienst wel wil bewyzen om de zwakheid der vleugelen; dat hy op de Planten een ſpeekzel agterlaat, ſchadelyk voor dezelve, door de Inſecten, welke 'er uit voortkomen; dat het Wyfje van den *Koekkoek* de zorgvuldigheid hebbe, om in elk Nest, welke het ontdekt, een Ey te leggen, van dezelfde kleur als de Eitjes in dat Nest (†), om daar door de Moeder te wiſſer te bedriegen, dat deeze de Voedſter en Bezorgſter wordt van den jongen *Koekkoek*, en aan de bezorging daar van haare eigene jongen op-

(*) Van deeze ſoort gewaagt ARISTOTELES. Zou dit de *Koekkoek* van *Andaluſie*, van BRISSON, en de groote gevlekte *Koekkoek* van EDWARDS niet weezen? Die, van welken laatstgemelde Schryver ſpreekt, was in de rotzen, omſtreeks *Gibraltar*, gedood, en dergelyken konden zich zeer wel in *Griekenland* bevinden: dewyl de lugtsgeſteldheid omtrent dezelfde is: of zouden 't ook *Sperwers* geweest zyn, door de gelykheid der Pluimadie, voor *Koekkoeken* genomen? want het is bekend, dat de *Sperwers* in de klooven der rotzen neſtelen.

(†) Het Ey des *Koekkoeks* is veel grooter dan dat des *Nagtegaals*, min langwerpig, ligt grauw van kleur, en eenigzins gevlekt.

opoffert, dewyl deezen 'er min bevallig uitzien (*); en als een regte ſtiefmoeder die verwaarloost, doodt, en den jongen *Koekkoek* te eeten geeft: anderen veronderſtellen, dat het Wyfje van den *Koekkoek* wederkeert tot het Nest, waar in het gelegd heeft, en de eigenlyke Kinderen van dat Huisgezin verjaagt of opeet, om het eigen jong meer ruimte en gemak te geeven: nog anderen willen, dat de jonge *Koekkoek* zelve ze ten prooi maakt, of ten minſten ſlachtoffers doet worden van zyne vraatzugt; zich alleen den voorraad, ten algemeenen dienſte geſchikt, toeeigenende. ELIANUS verhaalt, dat de jonge *Koekkoek* zelve wel bemerkende dat hy een bastaard, of een Vreemdeling, is, en vreezende als zodanig te zullen behandeld worden, uit hoofde van de kleur zyner pluimadie, wegvliegt, zo ras hy zyne vleugelen kan gebruiken, en zich by zyne eigene Moeder vervoegt (†). Zommigen beweeren, in tegendeel, dat de Voedſter, zo ras zy aan de Vederen den Vreemdeling ontdekt, van 't voeden aflaat; eindelyk gelooven veelen, dat de kweekeling, eer hy wegvliegt, de kweekſter opeet; en men heeft den *Koekkoek* ten zinnebeeld van Ondankbaarheid willen maaken.

Maar men moest hem geene misdaaden, natuurlyk onmogelyk, ten laste gelegd hebben: 't is, in de daad, onmogelyk, dat een jonge *Koekkoek*, nauwlyks in ſtaat om alleen te eeten, een *Leeuwrik*, een *Bastaard Nagtegaal*, enz. zou verſlinden! 't Is waar, men zou, ten bewyze van die mogelykheid, een geval kunnen bybrengen, verhaald door geen minder Schryver dan de Heer KLEIN, die, zestien jaaren oud zynde, in de tuin zyns Vaders het Nestje vondt van een *Bastaard Nagtegaal*, en in dat Nestje één groot Ey ontdekte, 't geen men veronderſtelde het Ey eens *Koekkoeks* te weezen: hy gaf den *Koekkoek* tyd om uit te komen, en zelfs om met vederen bedekt te worden: hier op ſloot hy het Nestje en den Vogel in een kouwtje, 't zelve in den tuin laatende: eenige dagen daar naa, vondt hy den *Bastaard Nagtegaal* tuſſchen de traliën bekneld zitten met zyn hals, terwyl de *Koekkoek* deszelfs kop in zyne keel hadt,

(*) De *Koekkoeken* zien 'er afzigtig uit als zy eerst uitkomen, en blyven eenige dagen in dien ſtaat.

(†) Men heeft ook beweerd, in een ander uiterſte, en tegen alle waarneemingen aanloopende, dat het Wyfje van den *Koekkoek*, haare eigene Eijeren verwaarloozende, vreemde Eijeren uitbroedt.

hadt, en zo men zegt zou opgeëeten hebben door misvatting, denkende alleen het voedzel 't geen de Voedſter hem aanbragt, en misſchien te naby, door te zwelgen. Dergelyk een voorval zal gelegenheid gegeeven hebben tot de ſlegtberugtheid des *Koekkoeks*: doch het is eene onwaarheid, dat hy gewoon is de Voedſter en het kroost der Voedſter op te ſnappen. Voor eerst heeft hy, ſchoon een vry grooten, een zeer zwakken, bek: de *Koekkoek* van den Heer KLEIN kan 'er ten voorbeelde van ſtrekken, als die ſtierf, verſtikt door den Kop des *Bastaard Nagtegaals*, welks beenderen hy niet hadt kunnen vermorſelen. ——— Ten anderen: dewyl de bewyzen, van het onmogelyke ontleend, dikwyls twyfelagtig en bykans altoos verdagt zyn by kloeke verſtanden, heb ik het ſtuk door eene proeve willen ſtaaven. Den zevenentwintigſten Juny, een jongen *Koekkoek* van dat Jaar, die reeds negen duimen in de langte haalde, met drie jonge *Bastaard Nagtegaaltjes*, welke het vierde van hun vederen niet hadden, en nog niet alleen konden eeten, in een open korf gedaan hebbende, was het 'er zo verre af dat de *Koekkoek* ze op at of dreigde, dat hy veel eer dankerkentenis ſcheen te willen betoonen aan dat Vogelgeſlacht: hy liet toe, dat de Jongen, die geheel geen ſchroom voor hem betoonden, onder zyne vleugelen kroopen, en zich daar als onder de moederlyke vlerken verwarmden: terwyl, op dien eigen tyd, een jonge *Steenuil* van dat jaar, die nog geen ander voedzel, dan 't geen men hem gaf, genuttigd hadt, een vierde *Bastaard Nagtegaal*, by hem gezet, verſcheurde en binnen ſlingerde. Ik weet, dat eenigen, om het zo veel mogelyk te verzagten, gezegd hebben, dat de *Koekkoeken* alleen kleine Vogeltjes eeten die eerst uitkomen en nog vederloos zyn: in de daad, deeze kleine Schepzeltjes zyn, om zo te ſpreeken, weezens van eene tusſchenſoort tusſchen een Ey en een Vogel, en kunnen gevolglyk geëeten worden door een Dier, 't welk de gewoonte heeft van zich te voeden met gebroedde en ongebroedde Eijeren: doch dit ſtuk, ſchoon min onwaarſchynlyk, hebbe men voor geen waarheid te laaten doorgaan, dan wanneer de waarneeming 'er het zegel aangehangen hebbe.

Wat het Speekzel des *Koekkoeks* betreft, men weet dat het niets anders is dan het ſchuim van het bekleedzel eens *Krekels*, onder den naam van *Bedaude* in *Frankryk* bekend. 't Is zeer mogelyk, dat men een *Koekkoek* dit bekleedzel in het ſchuim heeft zien opzoeken, en geloofd dat dit een

uitwerpzel des *Koekkoeks* was; vervolgens heeft men gezien dat 'er het een of ander Insect uit dit schuim voortkwam, en daar op het denkbeeld gegrond, dat uit het speekzel des *Koekkoeks* plantbedervende Insecten gebooren wierden.

Ik zal my niet ernstig ter nederzetten om de voorgewende jaarlykſche gedaantverwisseling van den *Koekkoek* in een *Sperwer* te bestryden: deeze is eene ongerymdheid, nimmer geloofd door eenigen rechtschaapen Natuurkenner, en door eenigen hunner wederlegd. Ik zal alleen aanmerken, hoe hier toe aanleiding heeft kunnen geeven, dat deeze twee Vogels zich niet gelyktydig in onze Gewesten bevinden, elkander zeer gelyken in Pluimadie, in kleur van oogen en pooten, in langte van staart, in gestalte, in vlugt, in weinig vrugtbaarheid, in eenzaam leeven, enz. voegt hier by, dat de kleuren der Pluimadie zeer veranderlyk zyn, zo in de eene als in de andere zoort: men heeft zeer schoon gekleurde *Koekkoeken* aangetroffen; doch dit alles maakt geen Roofvogel, die is te kennen aan Bek en Klaauwen, aan Moed en Kragt, ten minsten kragt naar evenredigheid van de grootte; en in deeze opzigte verschilt een *Koekkoek* zeer van een Roofvogel; hy is het nooit dan in schyn, en in byzondere omstandigheden; even als de *Koekkoek* van KLEIN. De Heer LOTTINGER heeft waargenomen, dat de *Koekkoeken*, van vyf of zes maanden, zo eenvoudig zyn als jonge Duiven, dat zy even weinig beweeging maaken, uuren lang op dezelfde plaats blyven, en zo min vraatzugt betoonen, dat men ze aan 't eeten moet helpen; 't is waar, dat zy, ouder geworden, meer stoutmoedigheids krygen, en somtyds weezenlyke Roofvogels afweeren. De Heer Markgraaf de QUERHOËNT, wiens getuigenis aller aanneeming verdient, heeft 'er een gezien, die, als hy dagt iets te vreezen te hebben van een anderen Vogel, de vederen overeinde zette, den kop veelmaalen langzaam op en neder bewoog, en eindelyk schreeuwende toevloog. De Heer LOTTINGER hadt een dergelyken strydbaaren ouden *Koekkoek*.

Voor het overige schynt de *Koekkoek*, wel verre van ondankbaar te weezen, weldaaden in gedagten te houden, en zich voor dezelve gevoelig te betoonen. Men wil dat zy, uit hun Winterverblyf komende, vaardig vliegen na de plaats hunner geboorte, en wanneer zy daar haar Voedster of Medekweekelingen aantreffen, eene wederzydsche vreugde betoonen, en elk op zyne wyze uitdrukken; en buiten twyfel, zyn het die verschillende vreugdbetoo-

nin-

ningen, die onderlinge vriendſchaps betuigingen, die ſpelen welke men genomen heeft voor een oorlog, dien de kleine Vogeltjes den *Koekkoek* aandoen. Het kan, ondertuſſchen, weezen, dat 'er zomtyds weezenlyke krygvoering plaats hebbe: by voorbeeld, wanneer een vreemde *Koekkoek*, zyn neiging opvolgende, de Eijeren wilde vernielen, om het zyne in ſtede te leggen, en hy op de daad betrapt wordt.

Deeze wel beweezene gewoonte des *Koekkoeks*, om het Ey in eens anders nest te brengen, maakt de grootſte Zeldzaamheid uit in de Natuurlyke Geſchiedenis deezes Vogels, ſchoon dezelve niet geheel zonder voorbeeld zy. GESNER ſpreekt van zekeren Roofvogel, die zulks deedt, en men kan niet lochenen, dat de *Torcous* zomtyds hun talryk Broedzel leggen in de nesten van de *Sitelle*; dat de *Moſſchen*, nu en dan, zich van de nesten der Zwaluwen bedienen; doch dit zyn zeldzaame gevallen, boven al ten aanzien van die zoorten, welke nesten maaken; terwyl de gewoonte des *Koekkoeks*, om, alle jaaren, in vreemde Nesten de Eijeren te plaatzen, aangemerkt moet worden, als iets hem byzonder eigen.

Eene andere byzonderheid, in de Natuurlyke Historie des *Koekkoeks*, is, dat dezelve ſlegts één Ey legt, of althans, maar één in elk nest. Want het is mogelyk, dat hy 'er twee legge, gelyk ARISTOTELES zegt; en men ook by het ontleeden van Wyfjes *Koekkoeken* bevonden heeft, dat de Eijerſtok dikwyls twee wel gevormde Eijeren hadt van gelyke grootte.

Deeze twee byzonderheden ſchynen gehegt aan eene derde, en door dezelve opgehelderd te kunnen worden: hier in beſtaande, dat het ruijen der *Koekkoeken* veel langzaamer toegaat, en veel volkomener is, dan der meeste Vogelen. Men vindt zomtyds, des Winters, in holen van boomen, één of twee *Koekkoeken*, geheelenal kaal; zo dat men ze, in den eerſten opſlag, voor Padden zou aanzien. Vader BOUGAUD, door ons meermaalen aangehaald, met dat vertrouwen, 't welk hy, als een keurig Waarneemer, verdient, verzekert ons een *Koekkoek* op 't einde der maand December, in dien ſtaat, in 't hol eens booms gevonden te hebben. Van vier andere *Koekkoeken*, de een, by den Heer JOHNSON door WILLUGHBY aangehaald, de tweede, by den Graaf DE BUFFON, de derde, by den Heer HÉBERT, en de vierde, by my opgevoed, werd de eerſte met het aankomen des Winters kwynend, vervolgens ſhot-

terig, en ſtierf; de tweede en de derde, werden in de maand November vederloos, en de vierde, die op 't einde van October ſtierf, hadt de vederen meer dan de helft verlooren; de tweede en derde ſtierven desgelyks; doch vervielen voor af, in een ſtaat van gevoelloosheid en ſlaapziekte. Men brengt verſcheide andere gelykſoortige gevallen by, en, indien men verkeerdlyk hier uit beſlooten heeft, dat alle *Koekkoeken*, die zich des Zomers in eenig land vertoonen, daar den Winter doorbrengen, in boomgaten en andere holen ſlaapende (*), van vederen beroofd, en, volgens het zeggen van zommigen, voorzien van een ruimen voorraad koorns, ('t welk deeze Vogels ondertuſſchen nooit eeten), mag men 'er ten minſten, myns bedunkens, uit afleiden. *Voor eerst:* Dat de *Koekkoeken*, die, ten tyde des vertreks, ziek of verminkt, of te jong, of, met één woord, om welke reden ook, te zwak zyn, om eene lange reize te aanvaarden, in het land waar zy zich bevinden, blyven, den Winter overbrengen, zich tegen de koude beſchuttende in het eerſte gat, 't welk zy daar toe geſchikt vinden, gelyk de *Kwartels* (†). *Ten tweeden*, dat, over 't algemeen, deeze Vogels zeer laat ruijen, en, by gevolge, de vederen zeer laat wederkrygen, en deeze, op den tyd hunner wederkomſte, dat is, met den aanvang des Voorjaars, nauwlyks

(*) Zy, die gewaagen van de *Koekkoeken*, 's Winters in holen gevonden, ſtemmen allen overeen, dat ze geheel kaal zyn, en naar Padden gelyken. Dit doet my veronderſtellen, dat men, zomtyds, voor *Koekkoeken*, *Kikvorſchen* aangezien heeft, die, met de daad, den Winter in gaten ſlyten, zonder te eeten, ja zonder te kunnen eeten: dewyl zy den bek geſlooten hebben, en de twee kaaken als aan elkander gehegt zyn. Ondertuſſchen zegt ARISTOTELES, ſtellig, dat de *Koekkoeken*, 's Winters, in *Griekenland* niet voorkomen.

(†) Des Winters ontdekt men, onder 't jaagen, zomwylen *Kwartels*, verborgen onder een grooten Boomwortel of in eenig gat, na 't Zuiden gekeerd, met een kleinen voorraad van graanen en koornhalmen, van verſcheidenerlei ſoort. — Ik moet niet ontveinzen, dat de Markgraaf de BIOLENO, en een ander, my verzekerd hebben, dat twee *Koekkoeken*, door hun opgevoed, en verſcheiden jaaren gehouden, alle hunne vederen, in den Winter, niet verlooren: maar, dewyl zy noch den tyd, noch den duur, noch de maate van het ruijen aantekenen, kan men uit deeze twee waarneemingen, niets beſluiten.

fyks weder hebben: te deezer oorzaake, zyn ze als dan zwak, en men ziet ze niet dan zelden op groote boomen; maar zy vliegen, om zo te ſpreeken, van kreupelhout op kreupelhout, en loopen zomtyds op den grond. Men mag derhalven zeggen, dat, in den Paartyd, de overvloed des voedzels, bykans geheel verteerd zynde in de weder aangroeijing der vederen, maar zeer weinig overlaat tot de Geſlachts vermenigvuldiging; dat, te dier oorzaak, het Wyfje van den *Koekkoek*, doorgaans, maar één Ey ligt, ten hoogſten twee; dat deeze Vogel, in zichzelven minder voorraad hebbende, tot het hoofdbedryf der Voortteelinge, ook minder drift bezitte voor alle de bykomende bedryven, ſtrekkende tot behoudenis van 't Geſlacht; als het vervaardigen van een Nest, het Broeien, het Opvoeden der Jongen, enz.; alle bedryven, die uit het zelfde beginzel voortkomen, en tot elkander zekere evenredigheid houden. Daarenboven, hierom alleen, dat de Mannetjes, uit den aart, de Eijeren der Vogelen opeeten, moet het Wyfje het haare zorgvuldig verbergen, en niet wederkeeren tot de plaats waar zy 't zelve gelegd heeft, uit vreeze van dezelve aan het Mannetje te ontdekken; het moet zelfs het best verborgen Nest uitzoeken, en verwyderd van de doorgaande verblyfplaatze; het moet, twee Eijeren hebbende, ze in verſchillende Nesten brengen, aan vreemde Voedſters toevertrouwen, en aan deeze alle noodige zorgen van het broeden en opvoeden overlaaten: het moet ook, ondanks alle deeze genomene voorzorgen, 't zelve door tederheid voor het kroost ingeboezemd, aan die tederheid wederſtand weeten te bieden, om de verblyfplaats niet onvoorzigtig aan te wyzen.

De verrigtingen van den *Koekkoek*, uit dit oogpunt beſchouwd, ſtrooken met den algemeenen regel, en veronderſtellen de liefde van de Moeder tot de Jongen: en zelfs eene wel zeer uitgebreide liefde, die 't belang des beminden voorwerps hooger keurt dan de ſtreelende voldoening om daar aan de Moederlyke zorgen te koste te leggen. Wyders de enkele verſpreiding der Eijeren in onderſcheide nesten, welke daar van de oorzaak ook moge weezen, 't zy de noodzaaklykheid om ze aan den vraatlust van het Mannetje te onttrekken, 't zy de kleinheid van het nest (*), zou alleen genoeg zyn om het broeden onmoge-

(*) Geloofwaardige lieden hebben my verzekerd, dat zy

gelyk te maaken: deeze verſpreiding nu van de Eijeren des *Koekkoeks* is meer dan waarſchynlyk: naardemaal men, gelyk ik reeds aanvoerde, dikwyls twee welgevormde Eijeren in den Eijerſtok van het Wyfje gevonden heeft, en zeer zelden twee in een hetzelfde nest. Voor 't overige is de *Koekkoek* [illegible] eenige Vogel niet, die geen nest vervaardigt; verſcheide zoorten van *Meezen* en *Spechten*, enz. doen het even min; de *Koekkoek* is de eenige Vogel niet, die zyn Eijeren in de nesten van andere Vogelen brengt, zo als wy boven optekenden; eindelyk de *Koekkoek* is de eenige Vogel niet die zyne Eijeren niet uitbroedt. De *Struisvogel* in de verzengde Lugtſtreeke, ligt de zyne in het zand, waar de hette der Zonne alleen genoegzaam is om ze te doen uitkomen: 't is waar, de *Struisvogel* laat ze niet uit het oog gaan, en waakt ſteeds op derzelver bewaaring; doch deeze heeft dezelfde redenen niet als het Wyfje van den *Koekkoek* om ze te verbergen, en de genogenheid tot dezelve te ontveinzen.

(*Het vervolg by de eerſte gelegenheid.*)

tweemaalen twee *Koekkoeken* in een en het zelfde nest gezien hebben; doch het was beide de keeren in 't nest eens *dubbelen Kramsvogel*; een nest veel grooter dan dat van de *Bastaard Nagtegaal*, enz.

PROEVE OVER DE VERANDERINGEN, IN DE CHARACTERS DER VOLKEN, EN DE OORZAAKEN, WAAR UIT ZE ONTSTAAN.

Volgens HELVETIUS.

Elk Volk heeft zyne byzondere wyze van zien en voelen; deeze vormt derzelver Character: en by ieder Volk verandert dit Character ſchielyk, of by trappen, naar maate de ſpoedige of langzaame omwentelingen, in de gedaante des Staatsbeſtuurs, en gevolglyk in de Opvoeding; want deeze heeft daar op altoos eenen ſterken invloed.

Het Character der *Franſchen*, zints lang voor vrolyk en lustig aangezien, was niet altoos zo. Keizer JULIANUS zegt, ten opzigte van de *Paryſenaaren*: „Zy behaagen my, om dat hun „Character, gelyk het myne, ſtreng is en ernsthaftig".

De Characters der Volken veranderen derhalven; doch, in welk Tydperk, is die verandering allermerkbaarst? Op 't oogenblik der omwentelingen, wanneer een Volk ſchielyk uit een ſtaat van Vryheid, in dien van Slaverny treedt. Dan worden zy, van ſtout en moedig, zwak en laaghartig; zy durven het oog niet opſlaan, om den onzaglyken Gezagvoerder aan te zien;

zien; zy zyn in slaverny gebragt, en het maakt geen onderscheid, wie het gedaan heeft. Dit vernedert Volk zegt, gelyk de Ezel in de Fabel: „ Wie ook myn Heer is, ik kan geen „ zwaarder last torschen!" Zo zeer een vry Burger yvert, voor den roem zyns Volks; zo onverschillig is de Slaaf, ten opzigte van het algemeen welweezen; zyn hart, van veerkragt en werkzaamheid beroofd, is zonder deugd, zonder moed, zonder bekwaamheden; de ziels-vermogens verstompen; hy stelt geen belang in Kunsten, Koophandel, Landbouw, enz. Slaafsche handen, zeggen de *Engelschen*, met regt, ontginnen geen land, of maaken het vrugtbaar. SIMONIDES kwam in het Ryk van een Oppermagtig Heerscher, en vondt 'er geen voetstappen van Menschen. Een vry Volk is, dapper, openhartig, menschlievend en getrouw. Een slaafsch Volk is laag, trouwloos, boosaartig, woest, het pleegt de verregaandste wreedheden. Heeft de gestrenge Krygsbevelhebber alles te vreezen van de gevoeligheid des beledigden Soldaats, ten dage des stryds; de dag des Opstands is, voor den verdrukten Slaaf, de lang gewenschte dag der wraake; hy is te woedender, naar gelange de vrees zyn woede te langer wederhouden heeft.

Welk eene treffende Schildery, van schielyke verandering in Volks Characters, verschaft ons de *Romeinsche Geschiedenis*? Welk Volk betoonde, vóór de verheffing der Keizeren, meer kragts, meer deugds, meer Vryheidsliefde, meer afkeer van Slaverny? En welk Volk betoonde, toen de Throon der Keizeren gevestigd was, meer zwakheids, meer bedorvenheids? TIBERIUS stak de walge van hunne laagheid.

Onverschillig voor Vryheid, wanneer TRAJANUS dezelve aanboodt, weigerden zy dezelve; zy verfmaadden eene Vryheid, door hunne Voorvaderen voor zo veel bloeds gekogt. Alles was toen binnen *Rome* veranderd, en op dat vast, dat deftig Character, 't welk in de eerste Bewoonders uitblonk, volgde die losse en beuzelende geestneiging, welke JUVENALIS hun verwyt, in zyn Tiende Hekelschrift.

Laat ons deeze stoffe opheldren, door een voorbeeld, van verscher geheugenisse; vergelykt de *Engelschen* van den tegenwoordigen tyd, met die, onder HENDRIK DEN VIII, EDUARD DEN VI, MARIA en ELIZABETH, dit Volk was zo beschaafd, geleerd, vry, vlytig, op Kunsten, Weetenschappen en Wysbegeerte gesteld, was toen slaafsch, onmenschelyk, bygeloovig, noch der Kunsten en Weetenschappen toegedaan.

Wanneer een Vorst een onbepaald gezag over zyn Volk oefent, is hy zeker, dat hy hun Character zal veranderen, hunne zielen verzwakken, vreesachtig en laag maaken. Van dat tydstip af onverschillig, ten opzigte van roem, verliezen zyne Onderdaanen dat Character van stoutmoedigheid en standvastigheid, om allen arbeid uit te harden, alle gevaaren te tarten,

De zwaarte van eigendunklyke magt verzwakt de ſpringveer des nayvers.

Geeft een Vorst, onverduldig om tegenſpraak te hooren, den naam van oprœrig aan Spreekers der Waarheid; hy zal de openhartigheid van 't Volkscharacter in valschheid veranderen. Leent een Vorst, in die hachlyke oogenblikken, het oor aan Vleijers, en vindt hy zich eindelyk omringd van Mannen, ontbloot van alle verdienſten, wien zal hy beſchuldigen? —— Zichzelven, want hy heeft ze zo gemaakt.

Wie kan gelooven, als hy de rampen der Slaavernye overweegt, dat 'er nog Vorſten gevonden worden, onberaaden genoeg, om te wenſchen over Slaaven te regeeren? en dom genoeg, om onkundig te zyn van de heillooze veranderingen, die willekeurige Heerſchappy, in 't Character hunner Onderdaanen, te wege brengt?

Wat is eigendunklyke magt? Het zaad der rampſpoeden, in 't hart van den Staat gezaaid, ſpruit voort om de vrugten van elende en verwoesting te draagen. Laat ons den Koning van PRUISSEN hooren. „ Niets is beter," zegt hy, in eene Aanſpraak in de Academie te *Berlin* uitgeſprooken, „ dan een Oppermagtig beſtuur onder een regtvaardig, menschlievend en deugdzaam Vorst, niets ſlimmer onder het algemeen geſlacht der Koningen." Hoe veele zyn 'er niet van deeze laatst gemelde ſoort? Hoe weinigen gelyken TITUS, TRAJANUS en ANTONINUS? Deeze zyn de gevoelens van een groot Man. Welk eene verhevenheid van Ziel, welk een kunde, veronderſtelt zulk eene verklaaring in een Vorst? —— Wat ſpelt, met de daad, willekeurige Oppermagt? Dikmaals het verderf der Opperheerſchers zelve, en altoos dat zyner nakomelingſchap. De ſtichter van zulk een magt bouwt zyn Koningryk op een zandgrond. 't Is alleen, een voorbygaand en kwalyk bedagt denkbeeld van Koninglyke waardigheid, dat is van hoogmoed, trotsheid, of eene dergelyke gemoedsdrift, die de uitoefening van eene onregtvaardige en wreede heerſchappy over Slaaven beter keurt, dan eene wettige en vriendelyke magt, over een vry en gelukkig Volk. Eigendunklyke Magt is een bedagtloos Kind, dat ſteeds het toekomende aan het tegenwoordige opoffert.

Eigendunklyke Heerſchappy is de gedugtſte vyandin van 't algemeene welweezen; deeze verandert het Volks Character, en altoos ten kwaade; deeze brengt niets voort dan Ondeugden. Hoe groot en onbegrensd de magt van een Indiaanſchen Sultan moge weezen, hy kan nimmer grootmoedige Onderdaanen vormen, nooit, onder zyne Slaaven, de Deugden van vrygebooren Menſchen vinden. De Stookkunde kan, uit een vermengden klomp van allerlei ſtoffen, geen meer gouds haalen, dan 'er in is opgeſlooten; zo ook de eigendunklykſte magt, niets uit een Slaaf haalen, dan de laagheid, welke hem bezielt.

De

De ondervinding bewyst dan, dat het Character en de Geestneiging des Volks, met de gedaante der Regeeringsvorm verandert, en dat een verſchillend Staatsbeſtuur, by beurten, aan een en hetzelfde Volk, een edel of laag, een ſtandvastig of weifelend, een dapper of bloohartig, Character byzet. De Menſchen bezitten, by hunne geboorte, of geene geſchiktheid in 't geheel, of zy worden geboooren met geſchiktheden, tot alle Deugden en Ondeugden; deeze zyn vormzels van de Opvoeding. Indien de *Perſiaanen* geen denkbeeld hebben van Vryheid, en de Wilden geen denkbeeld van Slaaverny, is dit het uitwerkzel van hun verſchillend onderwys.

Waarom, vraagen Vreemdelingen, zien wy in alle *Franſchen* dezelfde geestgeſteltenis, het zelfde Character, even gelyk dezelfde Weezenstrekken by alle *Negers?* Om dat de *Franſchen* niet voor zichzelven denken, voor zichzelven oordeelen; doch de zodanigen, die in hoogheid zyn gezeeten, volgen. Hier uit ontſtaat die gelykvormigheid, in denkwyze en oordeelvelling. 't Is met de *Franſchen*, als met de Jufferſchap, in dat Ryk, wanneer zy, zich geblanket hebbende, na Schouwburg gaan, ſchynen ze alle dezelfde kleur te hebben. Ik weet, dat men, met oplettenheid, altoos onderſcheid kan maaken, tuſſchen de Characters en verſtandlyke vermogens van byzondere Perſoonen; doch dit vereischt tyd.

De onkunde der *Franſchen*, hun Staatsbeſtuur, de invloed der Geestlykheid, maakt hun, over 't algemeen, gelyker aan elkander, dan Menſchen in andere Landen. ——— Indien nu de invloed der Regeeringsvorm, op de Zeden en Characters des Volks, zo groot is, welk eene verandering, in de Denkbeelden en Characters van byzondere Perſoonen, moet 'er dan niet ontſtaan uit de verwisſelingen, in hun leevensſtand en middelen!

HET ONGELUKKIG UITEINDE VAN DEN BEROEMDEN OUDHEIDKUNDIGEN ABT WINKELMANN.

Winkelmann, de Zoon van een gemeenen Schoenmaaker, in het *Brandenburgſche*, had, ſchoon van zulk eene geringe afkomst, egter een zeer groote genegenheid voor de ſraaie Konſten; dit ſpoorde hem zo ſterk aan om eene grondige kennis van de Oudheden te verkrygen, dat hy niet berusten kon in den laagen ſtaat en omſtandigheden, in welke hy zich bevond.

Hy deed zyn uiterſte best om buiten zyn Vaderland te geraaken; en rustte niet voor hy *Italie* gezien had, en voor al *Rome*. Hier gelukte 't hem tot een aanzienlyken levensſtaat te geraaken; en het was in dit Land, zo vol Overblyfzels van de uitmuntende Kunſtſtukken der Ouden, dat hy zyn

Smaak

Smaak voldoen kon; en, in het naſpooren dier geliefde ſchoonheden, geëerd en geagt by alle Oudheidkundigen, vergenoegd en gelukkig leefde.

In een Brief, nauwlyks vier Maanden vóór zyn dood geſchreeven, ſpreekt hy met eene geestdryvende verrukking van de gelukkige omſtandigheden, waar in hy zich bevond; hy onthield zich toen in het Vlek van den Kardinaal ALBINONI. Hier beſchouwde hy de Zee met te grooter vermaak, om dat ze het Voorportaal van den Ouden Tempel der Fortuin beſpoelde. Maar niet lang daar na ſchynt hem de vergenoegdheid van geest verlaaten te hebben; hy was niet meer dezelfde; hy was onvergenoegd. Waarſchynlyk ſpróot die ongemeene verandering voort uit eenige ongeſteldheid van zyn Lichaam: doch wat 'er de oorzaak van geweest moge zyn, het was deeze te onvredenheid, over zyne tegenwoordige omſtandigheden, die ongelukkig gelegenheid gaf, dat hy vervolgens wreedelyk werdt omgebragt.

Twaalf of dertien Jaaren had WINKELMANN te *Rome* zyn verblyf gehouden, toen hy voornam zyn Vaderland te gaan zien; in het welk hy nu meerder vermaak dagt te vinden: hy meldde althans dit zyn voorneemen op zulk eene wyze aan zyn Duitſche Vrienden, dat men daar uit duidlyk bemerken kon, dat hy 'er zich veel genoegen van beloofde. M. CAVACEPPI, een beroemd Kunstenaar uit *Rome*, verzelde hem op de reis. —— Deeze heeft een nauwkeurig berigt uitgegeeven, van de zeer zonderlinge verandering van Aart en Gemoedsgeſteltenis; en vooral van de onbegrypelyke Neerſlagtigheid en Lusteloosheid welke den Abt eensklaps overvielen, toen ze maar even op reis waren. Zo als zy aanvingen de *Alpen* over te trekken, nog aan den voet van 't gebergte, veranderde hy op 't oogenblik van houding en manier van denken. —— CAVACEPPI bemerkte deeze omwenteling het eerst aan de gemoedsgeſteldheid van zyn Reisgenoot. Het zien van de Bergen ſtond hem tegen. „ Zie myn Vriend," riep hy uit, „ welk een yslyk aanzien hebben ze, en welke „ vreeslyke hoogten!" Vervolgens in *Duitschland* gekomen, mishaagde hem insgelyks de uiterlyke gedaante van de Huizen. —— „ Welk eene elendige Bouworde ziet men hier!" ſchreeuwde hy uit. „ Zie de daken der Huizen loopen ſpits „ toe!" Al het geen hy zag mishaagde hem, en dien weerzin gaf hy op eene hevige wys te kennen. Het hielp niets of zyn Vriend hem het grootsch en verheven gezigt dier Bergen voorſtelde; en toonde, hoe dienſtig het was de daken der Huizen eene zoort van Piramidiſchen vorm te geeven, in een Land, en onder een Lugtſtreek, waar het dikwils geweldig ſneeuwt. Zyn Vriend vertoonde hem nu eens hoe weinig zulk eene kiesheid voegde aan een Wysgeer van zyne bekwaamheden; dan weder poogde hy hem op te beuren, en in eene

vro-

vrolyken luim te brengen, door het aanhaalen van eenige Puntdigten van CATULLUS, tegen de gemelykheid en grilligheid; doch alles te vergeefs. De Abt betuigde, dat hy elendig zou worden, indien hy verder voortreisde; en deed zyn best om zyn Reisgenoot over te haalen, om met hem naar *Italie* te rug te keeren. Op den weg naar *Munchen* was zyn ſtandvastig antwoord, op alle de Spotredenen, Verzoeken, Vertoogen en Berispingen van M. CAVACEPPI, enkel en alleen dit: „ *Torniamo* „ *a Rome*, laat ons wederkeeren naar *Rome*." Zyn gedrag in dit opzigt begon in 't kinderlyke te ſpeelen; hy erkende in eene verkeerde manier van denken te weezen, maar betuigde zulk eene ſterke aandryving te gevoelen, om weêr te rug te keeren naar *Italie*, dat het hem niet mogelyk was dezelve te wederſtaan. Alles, wat zyn Vriend hem kon afperzen, was, dat hy, na veel tegenſtreevens, 'er eindlyk in bewilligde, om de reis tot *Weenen* toe voort te zetten. De Abt werd op alle plaatzen waar zy aankwamen, overal, met alle de eer ontvangen, die men te regt aan zyne verdienſte verſchuldigd was; maar alle die Eerbewyzingen, welk een ſtreelend genoegen dezelve eigenaartig moesten aanbrengen, waren geenzins in ſtaat om de duistere dampen te verdryven welke zyn verſtand benevelden. Nergens ging hy uit zich zelve: hy liet zich van my voortſleepen als een gevangen man, zegt M. CAVACEPPI. Te *Regensburg*, voegt 'er M. C. by, beſloot hy my te verlaaten, waar over ik my zeer onvergenoegd hield. De Abt was volkomen bewust van de wanorde zyner verſtandlyke vermogens, 't geen blykt uit zyn Brief aan M. DE STOSCH, waar in hy denzelven zyn beſluit te kennen geeft om te rug te keeren naar *Rome*; en dat hy den weg dagt te neemen over *Triest*. Ongelukkig nam hy dien weg.

Hy verliet *Weenen*, overlaaden van beleefdheden en van geſchenken. Niet ver van *Triest*, alwaar hy voorneemens was ſcheep te gaan op *Ancona*, om van daar naar *Rome* te reizen, ontmoette hy, ter kwaader uure, een zeer ondeugend perzoon. Deszelfs naam was PRANCOIS ARCHANGELI; hy was gebooren te *Pistoia* in *Toscanen*; en had voor Kok gedient by den Graaf CATALDO te *Weenen*: om verſcheiden misdaaden was hy ter dood veroordeeld, maar had eindlyk Pardon en zyne Vryheid verkreegen.

WINKELMANN, geheel onkundig van het ſlegte Character van deezen Booswigt, vertelde hem, in zyne eenvouwigheid, al zyn geheimen. Ook liet hy dien Guit de gouden Medailles zien, welke hem aan 't *Weener Hof* vereerd waren; als mede eene welvoorziene Beurs. De Schelm gedroeg zich als of hy een beminnaar der Konſten was, en eene buitengemeene genegenheid voor de perzoon van den Abt had. Te *Triest* gekomen, hield de Abt, die aan niemand aldaar ter Stede een bezoek verkoos te geeven, zich bezig met leezen, met Brieven te

ſchry-

ſchryven aan zyn Vrienden te *Weenen*, om dezelve dank te zeggen, en met het maaken van eenige Byvoegzels by een Werk, dat hy van zins was uit te geeven. Zomwylen vermaakte hy zich met een Kind, dat in zyn Logement t'huis hoorde, 't welk hy gaarne by zich had om dat het zo aartig ſhapte. ARCHANGELI toonde, van 't eerſte oogenblik af, dat de Abt te *Triest* was aangekomen, altoos eenen grooten yver in het bezorgen van deszelfs zaaken; en vooral om een Vaartuig op te zoeken, waar mede de Abt naar *Ancona* zou kunnen vertrekken.

Den agtſten van Juny 1768, was de noodlottige dag, op welken de ongelukkige WINKELMANN, door deezen gevreinsden Booswicht, vermoord werd. Omtrent twee uuren na den middag zat de Abt aan een tafel te ſchryven; hy ſchreef eenige byzondere onderrigtingen voor den geenen, wien hy de uitgaave van zyn Werk dagt aan te betrouwen, byzonder over het Drukken. Toen hy twee woorden aan de vierde paragraaf geſchreeven had, werdt hy in die bezigheid geſtoord; want ARCHANGELI komt binnen, en meldt hem, met duidlyke blyken van groote aandoening, dat hy genoodzaakt was hem op 't oogenblik te verlaaten, vermits hy zonder uitſtel op reis moest gaan na het *Venetiaanſche*. Na dat ze een teder afſcheid van elkanderen genomen hadden, houdt zich ARCHANGELI als of hem ſchielyk nog iets invalt, en verzoekt daar op den Abt de Medailles nog eens te mogen zien, om dezelve te beter in zyn geheugen te kunnen bewaaren. De goede Abt haast zich om hem die vergenoeging te geeven; ryst op, gaat na zyn Koffer, en op de kniën liggen om ze te openen. De Booswigt ſluipt aanſtonds agter hem, haalt een Koord, met een doorgeſtooken oog voorzien om gemaklyk toegehaald te kunnen worden, uit de zak, en werpt ze hem over het hoofd, met oogmerk om hem eensklaps te verworgen; maar dit mislukte; de Koord kwam niet om den Hals van den Abt, ze bleef op deszelfs kin hangen. De Abt, door dit yslyk geval uit zyne gevoelloosheid opgewekt, greep de Koord, en liet niet af, ſchoon de Moordenaar hem herhaalde reizen met een Mes over de Vingers ſneed, de Koord zo wel vast te houden, dat het Worgen onmogelyk was. Toen viel hem de ontmenschte Booswigt op 't Lyf, en ſtak hem met het Mes tot vyf reizen toe in den Buik. Hy zou den Abt verder verwond hebben, en niet van hem afgegaan zyn, voor dat hy hem geheel van 't leeven beroofd had, indien het Kind, daar de Abt zo veel van hieldt, en 't geen dikwils by hem op de kamer kwam, niet juist op dat oogenblik aan de deur geklopt had om ingelaaten te worden. Op dit geluid nam de Moordenaar de vlugt; en met zo veel verhaasting, dat hy zich den tyd niet gunde, die Medailles mede te neemen, om welke hy zulk een gruweldaad begaan had. De ongelukkige WINKELMANN verkreeg

kreeg aanſtonds alle vereiſchte hulp en byſtand; doch zyne wonden waren doodlyk. Hy vergaf zynen Moordenaar deszelfs gruwelyke misdaad; ontving de Sacramenten; maakte met de grootſte tegenwoordigheid van geest zyn uiterſten Wil, en overleed in den tyd van zeven uuren. De Booswigt werdt agterhaald, en gevanglyk binnen *Triest* gebragt; alwaar hy het loon zyner Ondaaden erlangde.

De Moordenaar heeft beleeden, dat hy, den dag voor den Moord, insgelyks by den Abt gegaan was met een vast opzet om hem toen reeds het leeven te beneemen; maar dat de goede Abt, juist op 't oogenblik zo als hy zyn vreeslyk voorneemen dagt werkſtellig te maaken, hem met zulk eene gulde goedhartigheid verzogt om mede te ontbyten, dat het hart hem ontzonk, en hy volſtrekt buiten ſtaat geraakte om het gruwelſtuk te kunnen bedryven.

VERSLAG WEGENS DE JOODEN IN CHINA.

(Ontleend uit de *Lettres édifiantes & curieuſes écrites des Miſſions etrangeres.*)

Onze vroegſte Zendelingen hebben eene *Joodſche Synagoge* aangetroffen te *Kai-fong-fou*, in *Ho-nan*. Zints dien tyd, heeft men verſcheide poogingen gedaan om zekerder en nauwkeuriger kundſchappen te bekomen, wegens den oorſprong en de veſtiging dier *Jooden*, in *China*, als mede van hunne Boeken. Volgens het denkbeeld, waar in men ſtondt dat *China* nooit veel gemeenſchaps gehad hadt met de *Weſterſche Volken*, dagt men, dat deeze *Jooden* een zeer oud, en daarom zeer beziens waardig, Afſchrift van den Bybel zouden hebben. —— Deeze Joden hebben zich, volgens hun eigen berigt, omtrent het LXIV Jaar van der Chriſtenen Jaartelling in deeze Landen gevestigd. Zy telden meer dan zeventig Familien van de Stamme BENJAMIN, LEVI en JUDA; zy ſloegen zich, in verſcheide gedeelten van *China*, neder; doch zyn tegenwoordig verminderd tot op zeven Familien, die alle te *Kai-fong-fou* woonen. De andere hebben den *Mahomethaanſchen Godsdienſt* omhelsd. De nog overgebleevene Familien bezitten, in hunne Synagoge, verſcheide Exemplaaren van den *Taking*, met deezen naam benoemen zy de *Vyf Boeken* van MOSES; daarenboven hebben zy veele andere Boeken, alle in 't *Hebreeuwsch* geſchreeven. Dewyl branden en overſtroomingen verſcheide keeren hunne Synagoge verwoestten, namen deeze *Jooden* de toevlugt tot de *Jooden* van *Bactriani* en *Perſie*, die hun nieuwe Afſchriften van de Heilige Boeken bezorgden. In 't Jaar MDCXLII, werd hunne Synagoge verdelgd, door de overſtrooming van de Rivier *Hoang-ho*, waar in driemaal honderd duizend menſchen omkwamen, en zy behielden niets dan één Afſchrift van den *Pentateuchus*, 't geen

geen zy weinig tyds te voren gekreegen hadden van een *Jood* in *Chen-fi* gekomen. Hier uit mogen wy veilig besluiten, dat hunne Afschriften des Bybels de vermeende Oudheid niet bereiken.

DE TROTSHEID VERNEDERD EN GESTRAFT.

(*Eene Ontmoeting van Keizer* JOSEPHUS DEN II.)

Eer Keizer JOSEPHUS DE II de grenzen van *Oostenryk* verliet, ontmoette hy, geheel onbekend reizende, een dier ydel trotsche Weezens, die, in de daad gering, laag en verachtlyk zyn, juist in dezelfde evenredigheid als zy zich boven hunne Minderen zoeken te verheffen: steeds vergeetende, dat de Deugden alleen het weezenlyk onderscheid tusschen Menschen maaken, die oorspronglyk allen elkander gelyk zyn. De Graaf van FALKENSTEIN, (onder deezen tytel reisde de Keizer,) was nauwlyks by een Herberg afgestapt, of hy ontdekte een kostbaare toerusting, voorgegaan en gevolgd door eene grootschen stoet. Onderzoekende welk een Edelman, met zulk een toestel reisde, kreeg hy berigt dat het de Bisschop van * * * * was, die na *Weenen* ging, vergezeld van zynen Vicaris. —— De Graaf, verzekerd dat hy geheel onbekend was, liet den Bisschop vraagen, of hy de eer mogt hebben met hem den Avondmaaltyd te houden? ——— De Kerkvoogd ontving, met de uiterste koelheid, de zelfnoodiging van een Heer, dien hy dagt, in Waardigheid, zo verre beneden hem te zyn; en hy zou, zonder het sterk aanstaan van zynen Vicaris, den Vreemdeling, aan zyne tafel niet toegelaaten hebben.

De Bisschop, in den waan, dat hy hem te groote eere aandeedt, sprak onder den maaltyd slegts weinige woorden, tot dien onbekenden doorlugtigen Gast: en het tafelgesprek, zoubykans niets betekend hebben, hadt de Vicaris geen grooter maate van beschaafdheid bezeeten; deeze onderrigtte, na veel geests in zyne gesprekken getoond te hebben, den Graaf, dat de Bisschop ten Hove ging, om eene Ryke open gevallen Abtdy te verzoeken, met volle verzekerdheid, dat hy dezelve zou krygen. ——— Zyne Majesteit vertrok, zo luttel voldaan over den belachelyken trots des Kerkvoogds, als, vergenoegd over de uitmuntende hoedanigheden in diens Reisgenoot ontdekt. —— De Bisschop was niet te *Weenen* gekomen, of hy vervoegde zich by den Eersten Staatsdienaar, met alle verzekerdheid, dat hy in zyn aanzoek zou slaagen. Maar, hoe groot was zyne verbaasdheid, hoe onbeschryflyk zyn hartzeer, als hy berigt kreeg, dat over die Ryke Abtdy beschikt was, ten voordeele van zynen Vicaris, op de aanpryzing van den Heer, met wien hy 's avonds in de Herberg te * * * gegeeten hadt.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

GESCHIED- EN OORDEELKUNDIG VERSLAG VAN DEN STAAT DER GELEERDHEID EN FRAAIJE LETTEREN IN ENGELAND.

(Uit *The New Annual Register.*)

„ De Staatkundige en de Geleerde Wereld zyn van el-
„ kander grootlyks onderſcheiden. In de eene kan
„ Kryg gevoerd worden, terwyl Vrede in de andere
„ heerscht. Wy vertrouwen, derhalven, dat het volgen-
„ de *Geſchied- en Oordeelkundig Verſlag van den Staat
„ der Geleerdheid en Fraaije Letteren*, in een ons, wat
„ de Staatkundige Wereld betreft, vyandig Ryk, met
„ geen ſcheel oog door onze Leezers zal worden aange-
„ zien. De Geleerde heeft, als zodanig, zyn Vaderland
„ overal, waar Geleerdheid gekweekt wordt en voortgezet:
„ en een kort, doch teffens keurig, Berigt van derzelver
„ toeſtand, waar ook, moet hem zo aangenaam weezen,
„ en, met zo veel greetigheids, van hem geleezen worden,
„ als Staatkundige Nieuwstydingen, door den Burger der
„ Staatkundige Wereld."

Het Tydperk der Regeeringe van Koninginne ANNA wordt doorgaans voor de *Eeuw van* AUGUSTUS in de *Engelſche Letterkunde* gehouden, en het lydt geen twyfel, of het verdient, in veele opzigten, met het hoogſte regt, die Eerbenaaming. 't Was niet eer dan in dat Tydperk, of een weinig vroeger, dat de *Engelſchen* den waaren en zuiveren ſmaak in 't opſtellen verkreegen. De Naamen en Werken, welke dit Tydperk vercierden, zullen altoos met onderſcheidender luister blinken, en regt hebben, om, in 't algemeen, als voorwerpen van nayver, en voorbeelden van goed ſchryven, aangemerkt te worden. Maar, of de *Eeuw van* AUGUSTUS der *Groot Brittanniſche Letterkunde* volſtrekt en met uitſluiting moet bepaald worden tot den tyd der Regeeringe van Koninginne ANNA, en of *onze* Tyd eenigen reden hebbe, en in welke maate dezelve dien moge vorde-

ren, op deeze benaaming, verdient een naauwkeurig onderzoek.

In dit Onderzoek zal het noodig zyn het oog te ſlaan op het Letterkundig Character van het Tydperk, onmiddelyk volgende op den Dood van Koningin ANNA, en 't welk, door de tegenwoordige Koninglyke Familie op den Throon van *Groot Brittanje* te plaatzen, een nieuw Tydmerk aan onze Burgerlyke Geſchiedenis gegeeven heeft.

Hier is eene allereerſte en in 't oogloopende onſtandigheid, dat die hooggeroemde *Eeuw van* AUGUSTUS, ſtrikt geſprooken, geen einde nam met den dood dier Vorſtinne. Verſcheide der uitmuntende Schryveren, op welken men zich beroept als eerſte Lichten van dien tyd, voerden de pen veel laater, en hielden niet op, het Menſchdom te onderwyzen en te vermaaken, vóór het midden der Regeeringe van GEORGE DEN II. Het fraaiſte gedeelte der Werken van ATTERBURY werd, 't is waar, eenige jaaren vóór den dood dier Koninginne uitgegeeven. De ſchoonſte Voortbrengzels van ADDISON, eenige weinige ſtukken uitgezonderd, zagen vóór haar afſterven het licht. STEELE ſchreef weinig dat naam mag hebben, naa dat GEORGE DE I den Throon beklom. Dewyl de verdienſten van STEELE in zyne opſtellen van veelen niet zeer hoog geſchat worden, zouden wy hem hier niet vermeld hebben, zo hy geene oplettendheid verdiende, uit hoofde van eene nieuwe en verwonderlyke ſoort van Schryfwyze door hem ingevoerd in den *Snapper*, den *Spectator* en den *Guardiaan*. Ook behoort men in agt te neemen, dat, ſchoon de zeer uitſteekende voortreflykheid deezer Werken toegeſchreeven moet worden aan den byſtand van Mannen, in bekwaamheid verre boven STEELE verheeven, hy elfsch hebbe op geen gering gedeelte van den lof der geeſtige ſlagen in den *Snapper*. Maar, hoewel de beſte Werken van ATTERBURY, ADDISON en andere Schryvers, welke men zou mogen opnoemen, aangemerkt mogen worden als bykans ten eenemaal behoorende tot de Regeering van Koninginne ANNA, is dit het geval niet met de rest der heerlyke Vernuften, die meestal geſteld worden, den roem van dat Tydperk uit te maaken.

Indien verſcheide der beſte en hoogstgeroemdſte voortbrengzels van SWIFT vóór de Throonbeklimming van GEORGE DEN I, werden uitgegeeven, weet men, dat veele andere, uit zyne pen gevloeid, even hoog te ſchatten, even zeer geroemd, laater te voorſchyn kwamen, en dat hy aanhieldt

hield met ſchryven tot eenigen tyd in de Regeering van wylen zyne Majeſteit. Dezelfde aanmerkingen gelden nog ſterker, ten opzigte van POPE, wiens laatſte Dichterlyk werk in den jaare MDCCXLIII uitkwam. Zyne Overzetting van HOMERUS zelfs, door JOHNSON geroemd als eene groote gebeurtenis in de Geſchiedenis der *Engelſche Letterkunde*, die zo veel toebragt tot de netheid en welluidenheid der *Engelſche Verzen*, ſchoon begonnen op 't einde des leevens van Koningin ANNA, werd eerst verſcheide jaaren na haaren dood volvooid. Alle de geestige Stukjes van ARBUTHNOT, zo wel als eenige zyner ernſtiger Verhandelingen, ſchreef hy na de afzyvigheid zyner Koninglyke Meestresſe. —— Wat Lord BOLINGBROKE betreft, dien men doorgaans by SWIFT en POPE voegt, geen zyner Schriften, eenige weinige uitgezonderd, kwamen van de pers dan onder de Regeering van GEORGE DEN I, en GEORGE DEN II.

Men zal misſchien zeggen: „De verdienſten deezer „beroemde Schryveren behooren tot het Tydperk van „Koninginne ANNA. 't Was, onder haare Regeering, dat „hun vernuft zich vormde; 't was onder dezelve of wat „vroeger, dat zy begonnen te ſchryven, en de Geest toen „ingezoogen, bleef, in een volgend Tydperk, werken. De „luister derhalven, welken zy op hun Land hebben te „rug gekaatst, was een luister, waar op de volgende „Vorſten geen eisch hadden." —— De waarheid deezer gezegden eens toegeſtemd zynde, zullen wy, nogthans, gevallen uit de Lettergeſchiedenis kunnen bybrengen, die de Regeeringen der twee eerſte Vorſten uit het Huis van HANOVER merktekenen.

't Gaat vast, dat, geduurende dien tyd, eene groote omwenteling, in de gemoederen der Menſchen plaats greep, als mede dat verſcheide voorwerpen van onderzoek hunne aandagt trokken, die, waren ze niet geheel nieuw, te vooren nooit zo uitvoerig of met die nauwkeurigheid behandeld waren. Men hadt dit niet geheel en al toe te ſchryven aan den natuurlyken voortgang der Rede, en de trapswyze zagte werking der Letteren, in het openen en uitbreiden van der Menſchen vermogens; maar het ontſtondt, in 't byzonder, uit den Staatkundigen Toeſtand van *Groot Brittanje*. De Throonbeklimming van eene andere Familie, welker elſchen gewraakt werden door een groot gedeelte des Volks, maakte het hoogst noodzaaklyk, de beginaels, die deeze nieuwe Vaſtſtelling der Regeeringe

begunſtigden, zo wyd mogelyk te verſpreiden. Ten dien einde was het noodig zich, met alle magt, te weer te ſtellen tegen de bekrompe inzigten der Geestlykheid, niet alleen ten aanziene van de Leer der lydelyke Gehoorzaamheid, het geen Wederſtand bieden, en het Erflyk Regt; maar ook omtrent de maate, de uitgeſtrektheid en de beoefening van Kerklyk Gezag. Bekwaame Mannen gorden zich aan om redelyker gevoelens over deeze Onderwerpen te verdeedigen: en dewyl dit niet kon geſchieden, zonder een hevig geſchil te verwekken, kreegen de Letteroefeningen dier Eeuwe een geheel anderen loop. De beroemde HOADLY, toen Bisſchop van *Bangor*, zette zich aan 't hoofd. Onder de voorgaande Regeering, ſtak hy reeds uit door zyne verknogtheid aan de zaak der Burgerlyke Vryheid, door zyne Verdeediging der Revolutie, en zynen yver voor de Proteſtantſche Opvolging: thans deedt hy zich nog meer gelden door zyne Leerreden *over de Natuur van Christus Koningryk* (*), waar in hy het Kerklyk Gezag binnen veel nauwer paalen zogt te beſchryven dan 'er doorgaans van de Geestlykheid aan geſteld waren. Nooit verwekte één enkele Leerreden meer opmerkings, of gaf gelegenheid tot uitgebreider en heftiger twist. Deeze moet zo, uit hoofde van de verſcheidenheid en uitſteekenheid der Schriften toen uitgegeeven, als ter oorzaake van de gevolgen, buiten twyfel, gehouden worden voor een zeer gewigtig ſtuk in de Letterkundige Geſchiedenis van dien tyd. De bykans ontelbaare Verhandelingen hier uit herkomſtig, zyn nu, 't is waar, voor een groot gedeelte, in de vergetelnis begraaven; doch de invloed van dat eigenſte geſchil blyft nog ſtand houden. Grootendeels hebben wy aan 't zelve dank te weeten de Vryheid van gevoelen, zints zo algemeen heerſchende, en die gemaatigdheid in de eiſchen van Kerklyk Gezag, aan welke de Geestlykheid zich gewillig onderwierp.

't Is buiten het vermogen van 's Menſchen geest, als dezelve eens in beweeging geraakt is, juist op te houden by dat punt, waar dezelve eerst dagt te berusten. Veelen, die

(*) De Nederduitſche Leezer vindt deeze Leerreden in de *Verzameling van eenige Verhandelingen over de Verdraagzaamheid en Vryheid van Godsdienst* en andere Leerredenen van dienzelfden Kerkvoogd hier toe betreklyk, agter, *De waare weg ten Eeuwigen Leeven*, als mede agter zyn *Klaar Berigt over het Avondmaal*.

die eenen wederzin hadden opgevat tegen het Kerklyk Gezag, en eenen afkeer hadden van de Heeren der Hoogekerk, wegens derzelver verkleefdheid aan het huis van STUART, zetten het ſtuk veel verder voort dan de vriendelyke en gemaatigde HOADLY gedaan hadt. Het oogmerk van dien Kerkvoogd ſtrekte alleen om te verdeedigen 't geen hy voor de waare beginzels der Christlyke Vryheid hieldt. Maar andere Schryvers zogten allen eerbied en ontzag voor de Geestlykheid te verbannen. TINDAL en TOLAND hadden dit reeds beſtaan ten tyde van Koninginne ANNA; doch geen volkbehaagende Schryvers, en van geen agtenswaardig Character zynde, maakten zy geen groot aantal aanhangers. De zaak veranderde geheel van gedaante, toen anderen dezelfde taak op zich namen onder de Regeering van GEORGE DEN I. Zy voerden met meer bekwaamheids de pen, en ſchreeven in een gunſtiger tydperk. Mr. TRENCHARD en Mr. GORDON waren kloeke vernuften, en toonden eene ongemeene ſterkte, in hunne opſtellen. De ſtoute beginzels, welke zy aanvoerden in verſcheide hunner Schriften, bovenal in een Werkje, getyteld: *The Independent Whig* (*), en de kragt met welke zy deeze beginzels verdeedigden, maakten diepen indruk op veeler gemoederen, en wrogten zeer mede om het Character dier tyden te vormen. De Geestlykheid zogt, in verſcheide Schriften, deezen indruk tegen te gaan, door eene menigte van Tegenſchriften; maar met weinig vrugts. Het leevendig blyvend geſchil, bragt, van tyd tot tyd, eene menigte Schryvers, van wederzyden, ter baane: en verdient het zelve daarom, met regt, vermeld te worden als eene gewigtige omſtandigheid in de Lettergeſchiedenis dier dagen.

De geest des onderzoeks ſtrekte zich zo wel tot de Leerſtellingen dier Kerke uit, als tot de algemeene eiſchen en vorderingen der Geestlykheid. Zulks kwam, egter, niet voort uit een vyandlyk oogmerk tegen de Kerklyke Inſtelling: maar uit de byzondere zwaarigheden van eenige zeer kundige en braave Godgeleerden, inzonderheid Mr. WHISTON en Dr. CLARKE. Deeze Heeren hadden, reeds onder de Regeering van Koninginne ANNA, het *Athanaſiaanſche Gevoelen*, over de Drieëenheid, aangetast; doch 't was

(*) Uit dit Werkje meenen wy in 't zekere te weeten, dat een en ander Vertoog in den bekenden *Zedemeester der Kerklyken* geplaatst is.

was eerst naa dat de Brunswykſche Linie den Throon bekleedde, dat dit geſchil recht aanging en zich wyd verſpreidde. Het hieldt eenige jaaren de bekwaamheden en geleerdheid bezig van verſcheide der eerſte Mannen in de Kerk en onder de *Diſſenters*, en bragt eene verandering in de gevoelens dier dagen te wege. Veelen der Leeken lieten dat begrip der Drieëenheid vaaren; veelen der Geestlykheid verwierpen 't zelve. De eenvoudigheid van het tegenovergeſtelt begrip, 't welk, op eene verſtaanbaare wyze, de Eenheid en Oppermagt van GOD verdeedigde, behaagde Wysgeerige geesten, en was geſchikt naar 't verſtand van eenen NEWTON. Onder de *Diſſenters* werd de Leer der *Unitariſen* zeer uitgebreid.

Naardemaal het Leerſtuk der Drieëenheid een gedeelte der Kerklyke Inſtelling uitmaakte, en eene ſtaatlyke erkentenis van 't zelve, naar de Wet, gevorderd wierd van alle Kerklyken, kon 't zelve niet worden aangevallen, zonder het geſchil, wegens het ondertekenen der Geloofs-Artykelen van menschlyk opſtel, ter baane te brengen. De twist hier over maakt eene andere trek uit in het Letterkundig Character dier dagen. Dezelve is tot de onze voortgezet: en behelst twee ſtukken; naamlyk, in welk een zin de Leerſtellingen der Kerke toegeſtemd worden, door de zodanigen, die dezelve onderſchryven; en of men die ondertekening niet geheel zou verwerpen. Het laatſte is algemeen omhelsd door de Leeraars onder de *Diſſenters*, en eenigen der bekwaamſten onder hun hebben 'er yverig voor gekampt. Niet weinigen, desgelyks, onder de Vastgeſtelde Kerk, drongen op eene meerdere ruimte in de voorwaarden, op welken men ter Kerke werd toegelaaten. De uitſlag deezer onderzoekingen is geweest eene uitbreiding der beginzelen van Gematigdheid en Opregtheid.

Doch het waren de byzondere Leerſtellingen van de *Chriſtenheid*, of de Geſchillen over de Kerklyke Magt, alleen niet, waar toe men zich bepaalde. De Waarheid en Godlyke Herkomst der Openbaaring zelve werd een voorwerp van Geſchilvoering. Niettegenſtaande de voortreffelyke Verdeedigingen van den Godsdienst en der Openbaaringe, voortgekomen uit de verſtandige en Godvrugtige Inſtelling van Mr. BOYLE, bleef de geest des Ongeloofs werkzaam, en vertoonde zich, geduurende de Tydperken, tot welken dit onderzoek bepaald is, in verſcheide gedaanten. De eerſte en misſchien gedugtſte aanval op den

Chriſt-

Christlyken Godsdienst, was die van COLLINS, die de *Voorzeggingen* aantastte. Hy werd gevolgd door TINDAL, in zyn Werk de *Christenheid zo oud als de Wereld*; waarin die Schryver beweerde, de volkomene genoegzaamheid der Rede, om elk ſtuk in den Godsdienst te bepaalen; 't gevolg daar uit afgeleid was geen ander, dan dat de Openbaaring als geheel noodloos en overtollig moest verworpen worden. MORGAN voer, in zyn *Zedekundige Philoſooph*, hevig uit, tegen de Characters in de Heilige Bladeren vermeld, en bedoelde het gezag des *Ouden* en *Nieuwen Testaments* geheel overhoop te werpen. De ſpitsvindige Schryver, van het Stukje, *Het Christendom niet op bewys gegrond*, volgde MORGAN. Welhaast gaf Mr. HUME, zyne *Proeve over de Wonderwerken* in 't licht, en eindelyk ook BOLINGBROKE, zyn *Recht gebruik der Historien* en *Philoſophiſche Werken*. Schriften, alleszins ingerigt tegen de Egtheid en Geloofwaardigheid der Heilige Boeken, en tegen elk gedeelte der Openbaaringe. Alle deeze Werken, hoe vol dwaaling, gaven gelegenheid tot het onderzoek van de allergewigtigſte onderwerpen, behandeld door de bekwaamſte Mannen, die de geleerdſte en onwederlegbaarſte verdeedigingen van den aangevallen Godsdienst opſtelden. De Opſtanding van CHRISTUS JESUS, uit den dooden, werd meer dan ooit op 't ſterkst geſtaafd. Dit groot en wyduitgeſtrekt Geſchil, over de Openbaaring, maakt niet alleen een gewigtig deel uit, van de Kerklyke Geſchiedenis van *Engeland*, maar ook van die der Letterkunde diens Ryks. Het duurde door de Regeeringe van GEORGE DEN I en van GEORGE DEN II; en hield de eerſte Mannen bezig, die alle de kragten van hunnen geest inſpanden. — In 't voorbygaan moeten wy opmerken, dat het Ongeloof van dit Tydperk, althans tot HUME ſchreef, niet tot *Atheïstery* overſloeg. *Deïstery* heerschte; en veelen, die, ten aanzien van den *Christlyken* Godsdienst, twyfelden, betuigden opregt te gelooven, in 't Beſtaan en de Volmaaktheden van God, in zyne Voorzienigheid, en een toekomenden Staat van Vergelding. De gedaante, door het Ongeloof, zedert aangenomen, zullen wy, op eenen anderen tyd, beſchouwen.

Behalven de rechtſtreekſche naſpeuringen van de Blykbaarheden des Geopenbaarden Godsdiensts, gaven de geſchillen, hierover gevoerd, aanleiding tot Opheldering over den aart, de oogmerken, en de byzondere Leerſtellingen des *Christendoms*. Oordeelkunde floeg het oog in de Heilige Schriften: de uitſlag daar van was, dat ze gezuiverd werden van veele ſtellingen, verkeerd opgegeeven als in dezelve

geleeraard. De ontheffing der *Christenheid* van de ongerymdheden met dien Godsdienst vermengd, en het beter verſtaan van 't weezenlyk doeleinde dier Leere, moet gerekend worden onder de hoogſtſchatbaarſte uitwerkzelen, door de aanvallen des Ongeloofs veroorzaakt. Terwyl de Godgeleerden zich bevlytigden om de Openbaaring te zuiveren van den roest der verkeerdheid, welke dezelve bykans geheel overdekte, werd het menschlyk verſtand verbeterd; men verkreeg regtmaatiger en redelyker inzigten van de Waarheid. De geest des Onderzoeks, werkzaam op eene menigte van voorwerpen, verzwakte het Ryk van Onkunde, Bygeloof en Dweepery.

MIDDLETON'S *Onderzoek van de Wonderwerken der Eerſte Kerke*, was verre van vyandig voor het *Christendom*. Integendeel diende het voor haare zaak, door eene behoorlyke linie van Grensſcheiding, tusſchen waare en verdichte Wonderwerken, te trekken, en het Geſchil, ter gelegenheid van 't zelve ontſtaan, wrogt met andere mede, om een vry en redelyk onderzoek te bevorderen.

De aandagt der Eeuwe, en die der Geestlykheid, bepaalde zich niet enkel tot de Vraagſtukken, die de Openbaaring onmiddelyk betroffen, Zedekundige Onderwerpen werden met grooten vlyt bearbeid. De Natuur, en den grond van Zedelyke Verpligting, onderzogt men nauwkeurig. Een aantal Verhandelingen, hier toe betrekkelyk, vondt leesgraagen. Men ſpeurde na, of de Deugd rustte op de Rede en Voeglykheid der dingen, op een Zedelyk Gevoel, of den Wil van GOD: of ze ontſtondt uit een belangloos beginzel van Goeddaadigheid, of eene welgeregelde Zelfliefde: of Wysheid, Zedelyke Regtheid, of 't betoon van Goedheid, de Godheid tot werken bewoog. ——— 't Was zeer algemeen, Stelzels van Zedekunde te ſchryven, Schetzen van den Natuurlyken Godsdienst te geeven, en 't verband van deezen met den Geopenbaarden aan te toonen. Nauwlyks was 'er immer een Tydperk, waar in de Zedekunde meer onderzogt, en de kennis daar van tot een hooger toppunt gevoerd, werd. BUTLER, en naa hem HARTLEY, ging alle zyne Tydgenooten te boven, in het ontvouwen van de Beginzels van 's Menſchen Hart, en het oplosſen van vraagſtukken tot de Zedekunde behoorende.

Onmogelyk kon de aandagt van het Letteroefenend gedeelte des Volks zich op de gemelde Voorwerpen vestigen, of het moest zich ook in 't veld der Bovennatuurkunde begeeven. Behalven, niet weinig Schriften over de

ou-

oude, en zo 't schynt oneindigbaare geschillen, over de Vryheid en Noodzaaklykheid, kwam de vraag of het Bestaan van GOD *van voren* kan beweezen worden, zeer in overweeging. In 't algemeen begunstigden de Bovennatuurkundigen van die tyden minder, dan de laatere; de Stelzels van Stoflykheid en Noodlottigheid. Het weezenlyk verschil tusschen Ziel en Lichaam, de Vryheid van 's Menschen Wil, en de dugtigheid der bewyzen, uit de Rede voor eenen toekomenden Staat ontleend, waren de heerschende begrippen der Godgeleerden en andere kundige Mannen.

Men zal zich geenzins verwonderen, dat, te midden van die veelvuldige voorwerpen, welke de aandagt der Oefengraagen bezig hielden, de Geleerdheid, eigenlyk zo geheeten, in verval geraakte. Men vondt 'er weinigen, die lust of tyd hadden om zich toe te leggen op het leezen van oude Handschriften, het naagaan der verschillende Leezingen, het ophelderen der oude Schryveren, en andere werkzaame Letterblokkeryen, die in haare soort zeer nuttig zyn, en waar toe zich de Geleerden voorheen met allen ernst zetten. De aangelegene stukken, thans behandeld, gaven eene geheel andere rigting aan den Geest. —— Hier by kwam nog eene andere omstandigheid, die den yver, om zich op de eigenlyk gezegde Geleerdheid toe te leggen, zeer smaakte. Die dit deeden, werden beschreeven als lieden van geen smaak, elendige Letterknabbelaars en Woordenzifters. Dit belachlyke, schoon in veele opzigten ongegrond, bleef niet zonder uitwerkzel, en dit uitwerkzel was te grooter, daar Onkunde en Traagheid hier eene allergunstigste gelegenheid vonden, om zich te bedekken onder den mantel van afkeer van Schoolvosery. Nogthans werd de Geleerdheid, in dien smaak, niet te eenemaal verwaarloosd, BENTLEY volhardde, ondanks de tegenkanting, welke hy ontmoette, ondanks de onverdiende veragting, waar mede men hem overlaadde, in dit opzigt, de eer zyns Lands op te houden. Hy was de *Atlas*, wiens schouders alleen dien last konden draagen. Eenige anderen, nogthans, bevlytigden zich ook in dit vak, HARE en PEARCE betraden dit spoor. WARBURTON deedt zich kennen door zyne uitgestrekte beleezenheid, zo wel als door zyne stoute en sterke Verbeeldingskragt. JORTIN voegde een scherpziende Oordeelkunde by een opgehelderd Verstand en een braaf Hart. —— In eene zo korte overziening als deeze, kunnen wy alle wel verdienstlyke Naamen niet vermelden.

Maar, ſchoon het onderzoeken der oude Handſchriften, het nagaan der onderſcheide Leezingen, het verbeteren en ophelderen van gebrekkige en duistere Plaatzen, thans min dan voorheen geſchiedde, werden de *Griekſche* en *Romeinſche* Schryvers, in een ander opzigt, geenzins verwaarloosd. De Geſchillen over de Godlyke Volmaaktheden en het Godsbeſtuur; over de natuur van, en de verpligting tot, Zedelyke Deugd; over de nut- en noodzaaklykheid der Openbaaringe, en de Waarheid van den Christlyken Godsdienst, veroorzaakten de vlytigſte naſpeuring van de gevoelens en denkwyze der *Heidenſche Wereld*. Met dit oogmerk werden de oude Schryvers nauwkeurig geleezen, en veele hoogstſchatbaare Werken hebben licht over dezelve verſpreid.

Van alle ſoorten van Letterkunde, lag de *Oosterſche*, geduurende het eerſte gedeelte van dit Tydperk, 't meest verwaarloosd. Zints den dood van POCOCKE en HYDE, was dezelve allengskens afgenomen, en eindelyk maar al te zeer in vergetelniſſe geraakt. Onder de Regeering van GEORGE DEN I, waren 'er zeer weinigen, die zich op deezen tak der Letterkunde bevlytigden. Met den tyd, egter, kreeg een beter zugt invloed. Op den rustigen voorgang van Dr. THOMAS HUNT, begon men zich te *Oxfort* in de *Oosterſche Taalen* te oefenen, en werd dit niet weinig bevorderd door Dr. LOWTH's, *Leſſen over de Dichtkunst der Hebreeuwen*. De Herleeving, nogthans, dier Taalgeleerdheid, bepaalde zich niet tot die beroemde Hoogeſchoole, maar ſtrekte zich uit tot *Cambridge*, en andere Plaatzen. Vóór den dood van GEORGE DEN II, was de *Oosterſche Taalkunde*, in een bloeijenden ſtaat, en dezelve is, zints dien tyd, aangekweekt tot eene hoogte, welke, vervolgens, byzondere opmerking zal verdienen.

Met betrekking tot de Wysgeerige en Wiskundige Weetenſchap, hadt Sir IZAAK NEWTON den roem van *Engeland* ten hoogſten toppunt opgevoerd, en niemand kon verwagten in vermaardheid dien grooten Man te zullen evenaaren. Hy hadt, niet te min, verſcheide doorlugtige Naavolgers, als HALLEY, BRADLEY, MACLAURIN en SMITH, die zich bekend maakten, door hunne Kunde, Ontdekkingen en Schriften. De Wis-. Starre- en Gezigtkunde maakten onder deeze Mannen geen geringen opgang. De *Koninglyke Societeit* zette haare naſpeuringen voort; 'er werden gelukkige Proeven gedaan; men verſtondt de werking des Zeilſteens beter; de Natuurlyke Historie hadt haare

Be

Bevorderaars, en de verbeteringen van het Microscoop vertoonde nieuwe wonderen in de Wereld der Insecten. Egter scheen, staande het opgemelde Deel deezes Tydperks, de Koninglyke Societeit, den eerst verworven luister maar schaars op te houden. Maar, indien, voor eene wyl, dezelve taande, 't was van geen langen duur. De onderzoeklust vondt zich, op nieuw, gewekt door de ontdekkingen in de Electriciteit: het Stelzel van FRANKLIN werd volmaakt en vastgesteld, en heeft, vervolgens, in de kunde van de kragten en eigenschappen der Natuure, groote en spoedige voortgangen gemaakt. En het behoort tot de Regeering van GEORGE DEN III, hier aan allen roem by te zetten.

Wat den staat der Dichtkunde betreft, wy hebben reeds opgemerkt, dat POPE, lang naa de komst der Vorsten uit den Huize van *Hanover* ten throone, daarin bleef uitmunten. Hy was, in de daad, het heerlykst Cieraad in deeze Godlyke Kunst; en 't is 'er zo verre af, dat iemand als zyns gelyken daar in vermeld konne worden, dat niemand eisch kan maaken om hem te evenaaren in voortreflykheid en roem. YOUNG bekleedde een hoogen rang in byzondere soort van Dichtstukken. Zyne *Nagtgedagten*, inzonderheid, behelzen, ondanks alle de gebreken, de sterkste blyken van eene vrugtbaare Verbeeldingskragt, van een stout en verheven Vernuft, 't welk, ware het verfynd geweest door Keurigheid, verbeterd door Smaak, en geregeld door Oordeel, hem een hoogen plaats in den Tempel der Dichterlyke Vermaardheid zou geschonken hebben. —— THOMPSON's keurig Dichtvermogen, in het doen van beschryvingen, om niet te spreeken van de Verstandlyke en Zedelyke Schoonheden, zal zyn Jaargetyden een voorwerp van altoosduurende bewondering maaken. In een ander Dichtstuk heeft hy getoond een der gelukkigste en bevalligste naavolgers van SPENCER te weezen. Veele anderen waren 'er, die na den loflaurier van Dichter dongen; doch die meest allen zich niet boven het middelbaare wisten te verheffen, — Dit gaat door, alleen tot het vroegste gedeelte van dit Tydperk: want op 't einde van 't zelve, herleefde de Geest der Dichtkunde, in *Engeland*, zeer sterk. 'Er stondt een nieuw geslacht van Menschen op, die de verdiende agting aan dezelve bewees. —— MASON verrees als een Phenix uit de asschе van POPE. —— GRAY voerde het Lierdicht ten hoogsten top van grootheid. —— AKENSIDE en de WARTONS waren rechtschaape Dichters; en JOHN-

SON

SON gaf aan het Hekeldicht de bytende kragt en ſterkte van JUVENALIS. Maar van alle deezen is het niet noodig hier, in 't breede, te ſpreeken: dewyl zy tot de overweeging van een volgend Tydperk, bepaalder behooren.

WAARNEEMING WEGENS DE GOEDE UITWERKING VAN DEN CAMPHER, IN EENEN VEROUDERDEN EN HARTNEKKIGEN RHEUMATISMUS. Door *** M. Dr.

Hoe verſchillend ook de denkbeelden der Geneesheeren zyn, omtrent de uitwerkinge van den *Campher*, zo koomen zy tog alle hierin overeen, dat het niet alleen een ſterk bederfweerend middel is, maar dat het ook een byzonder vermogen bezit, om het leevensbeginzel op te wekken, en de daarvan afhangende werkzaamheden des ligchaams te vermeerderen, en te regelen. —— Beroemde Geneesheeren hebben dienſvolgens het gebruik van dit middel niet alleen aangeraaden in Rot-ziekten, maar ook in langduurige verzwakkingen, en in ongeſteldheden der Zenuwen. —— Dan, ter oorzaake, dat de *Campher*, uit hoofde van deszelfs prikkelend vermogen, de Circulatie der vogten vermeerdert, en de uitwaaſeming bevordert, kan men reeds uit de *Analogie* beſluiten, dat men ook van dit middel in die gevallen gebruik kan maaken, welke uit eene belette uitwaaſeming ontſtaan. —— Hiervan ben ik volkoomen, door de volgende Waarneeming, overtuigd geworden. Een Man, tuſſchen de veertig en vyftig jaaren, klaagde over een aanhoudende Rheumatike pyn in het linker Schouderblad, die zig vervolgens tot omtrent de inplanting der *Deltoides*, aan het Opperarmbeen, bepaalde.

De Patient verhaalde my, reeds verſcheide zo inwendige als uitwendige Geneesmiddelen gebruikt te hebben, zonder dat hy eenige beterſchap daarvan beſpeurd hád. Reeds byna drie maanden had de pyn aangehouden, toen hy my voor de eerſte maal daarover raadpleegde. —— Spaanſche Vliegen-pleisters, natte en drooge vryvingen waren vrugteloos geweest, en zelfs de ſterkſte zweetingen hadden hem geen verligting aangebragt. Hy had verſcheiden losmaakende en zagte zweetverwekkende middelen gebruikt, byzonder uit het *antimonium*, zonder daar-

daarvan eenige hulp te ondervinden. Myne eerſte gedagten vielen op het *Electriceeren*, dog vermits de Lyder my betuigde, een vrees voor dit Geneesmiddel te hebben, en tevens verzogt hem andere middelen aan de hand te geeven, —— beſloot ik om den *Campher* te beproeven, en ſchreef hem ten dien einde de volgende Poeijers voor:

R. *Camphoræ cum ſp. Vini.*
in pulv. redact. ſcrup. iv
Sach. Canarienſ. ſcrup. ii
M. F. pulv. N. IX.

Van deeze Poeijers verzogt ik hem driemaal 's daags, telkens een Poeijer te neemen. De eerſte agt dagen ontdekte de Lyder geene de minſte beterſchap, dog, naa dien tyd, beſpeurde hy des nagts eene vermeerderde uitwaaſeming, die hem eenige verligting aanbragt. —— Ik verzogt hem vooral met dit middel aan te houden: — naa verloop van veertien dagen ontdekte aan den Opperarm een *Ereſipelas*, met ſterke vermindering van de Rheumatique pyn. De beweeging van den arm, die eenigzins moeijelyk was geweest, begon nu veel makkelyker te zyn. —— De *Ereſipelas* bleef eenige dagen ſtaan, en verdween eindelyk, onder het voortgebruiken der Poeijers, zonder dat de Lyder eenige herhaalingen van de Rheumatieke pyn gehad heeft.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN KOEKKOEK.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeſchryver van den Heer DE BUFFON.)

Dit gedrag des *Koekkoeks* is, derhalven (*), geene ongerymde ongeregeldheid, geene gedrochtlyke afwyking, en uitzondering van de Wetten der Natuure, gelyk WILLUGHBY 't zelve noemt; maar een noodzaaklyk uitwerkzel van die zelfde Wetten, eene overgang die tot de orde van derzelver uitkomſten behoort, en 'er niet aan kan ontbreeken, zonder een ledig vak te laaten in het algemeene Stel-

(*) Zie boven bl. 76—84.

Stelzel, zonder eene afbreeking te veroorzaaken in de letten der verſchynzelen (*).

Ik ken meer dan twintig ſoorten van Vogelen, in welker nesten de *Koekkoek* zyne Eijeren ligt. Men vindt ze nimmer, of ze ſlaagen nooit, in de nesten van *Kwartels* en *Patryzen*, wier Jongen bykans, zo ras ze gebooren zyn, loopen. 't Is zelfs zeer zeldzaam, dat de *Koekkoek's* Eijeren uitkomen in de nesten van *Leeuwerikken*, die minder dan veertien dagen beſteeden aan de opvoeding hunner jongen: terwyl de jonge *Koekkoeken*, alhans die men in een kouw opbrengt, verſcheide maanden werk hebben eer zy alleen eeten; doch, in den ſtaat der natuure, kan de noodzaaklykheid, de vryheid, de keuze van het voedzel eigenlyk voor hun geſchikt, veel toebrengen tot eene vroegere ontwikkeling en beter voortgang der opvoeding (†); of zou de zorg der Voedſter geene andere maat hebben dan de behoefte des Kweekelings?

Vreemd moge het ſchynen, dat, onder de Vogeltjes, die den *Koekkoek* tot Voedſter ſtrekken, ook veele graanëetende Vogeltjes gevonden worden: maar men herinnere zich daar by, dat veele graanëetende Vogeltjes hunne Jongen met Inſecten voeden, en dat, behalven dit, de groeijende zelfſtandigheden, in den krop deezer kleine Vogeltjes vermaalen, den jongen *Koekkoek* kunnen dienen, tot hy zelve in ſtaat zy om Rupſen, Spinnekoppen en andere Inſecten, op

(*) By deeze gelegenheid, dat de Schryver zo veel vernufts verſpilt om het gedrag van deezen Vogel te verdeedigen, herinneren wy ons, geleezen te hebben, eene Verhandeling, door den Heer HERRISANT, in den jaare 1752, der *Koninglyke Academie* medegedeeld (*), waarin die Heer, op Ontleedkundige Gronden, aantoont, dat de *Koekkoek*, wegens deszelfs lichaamlyk maakzel, onvermogende is, om Eijeren uit te broeden; doch daar de Heer DE MONTBEILLARD dit gevoelen, op 't einde van dit Stuk, op gelyke gronden, verwerpt, zo laaten wy het eenen Derden over, om dit geſchil te beſlisſen.

(†) Ik kan niet nalaaten hier op te merken, 't geen de Heer SALERNE zegt, dat de *Koekkoek* zich, geheele maanden lang, door zyne aangenomene Moeder laat opvoeden; zo lang hy kan, dezelve volgt, onophoudelyk om eeten ſchreeuwende; doch men begrypt ligt hoe moeilyk het valle, dit waar te neemen.

(*) Zie onze *Vad. Lett.* II. D. 2de ſt. bl. 847 enz. in 1762 uitgegeeven. — En *Uitgez. Verh.* IV. D. bl. 109.

op welke hy geſteld is, te vinden, als die menigmaal rondsom zyne wooning krielen.

Wanneer het Nest, door een *Koekkoek* uitgekoozen, van een klein Vogeltje is, gelyk doorgaans, is het veelal plat gedrukt, en bykans onkenbaar: een natuurlyk gevolg van de grootte en zwaarte des jongen *Koekkoeks*: hier uit ontſtaat, wyders, dat de Eitjes, of de Jongen, der Voedſter, zomtyds uit het nest geſtooten worden: maar deeze Jongen, uit het ouderlyk huis gedreeven, komen niet altoos om; wanneer zy eenige kragt gekreegen hebben, wanneer het nest digt by den grond, de plaats luw en het weer gunſtig is, zoeken zy ſchuil in den mosch en ruigte: de Vader en Moeder zorgen voor hun, zonder, te dier oorzaake, het opvoeden van den vreemden te verwaarloozen.

Alle de bewoonders der bosſchen verzekeren, dat, wanneer het Wyfje van een *Koekkoek* eens het Ey gelegd heeft in een door 't zelve verkoozen nest, terſtond wegvliegt, en zich des niet meer bekreunt, dat het Mannetje even min daar voor zorgt. Nogthans heeft de Heer LOTTINGER waargenomen, niet dat het Mannetje en Wyfje zorge voor hunne Jongen draagen; maar dat ze zingende dezelve op zekeren afſtand naderen: dat zy, van den eenen en den anderen kant elkander ſchynen te hooren, te antwoorden, en opmerking op elkander neemen: hy voegt 'er nevens, dat de jonge *Koekkoek* nooit mist op het geroep te antwoorden, 't zy in 't bosch, 't zy in een vlugt, mits hy niemand zie. Vast gaat het, dat men, het geroep der Jongen nabootzende, de Ouden doet toevliegen, en men ze zomtyds hoort zingen omtrent het nest waar het jong ligt, even als op andere plaatzen: doch 'er is geen bewys altoos voor, dat deeze de Vader en de Moeder zyn van het Jong; zy betoonen ook geene dier genegenheid te kennen geevende oppaſſingen, welke Ouderliefde ontdekken; alles bepaalt zich, van hunnen kant, tot die vrugtlooze geluidmaakingen, waar aan men oogmerken, weinig ſtrookende met hunne gewoone handelingen, heeft willen toeſchryven, en in de daad niets anders behelzen, dan die overeenſtemming, welke doorgaands gevonden wordt by Vogelen van dezelfde ſoort.

Al de wereld kent den Zang des *Koekkoeks*, ten minſten zynen gewoonen Zang, *kou kou*, *kou kou*, *kou kou kou kou*, *kou kou*, deeze is zo onderſcheiden, dat dezelve bykans in alle Taalen invloed gehad hebbe op den Naam des Vogels. In 't Grieksch Κοκκυξ, in 't Latyn *Cuculus*,

in

in 't Italiaansch *Cuculo*, in 't Spaansch *Cuclillo*, in 't Fransch *Coucou*, in 't Engelsch *Cukkow*, in 't Hoogduitsch *Kukkuk*. Deeze Zang is het Mannetje alleen eigen, en 't is in de Lente, den Paartyd, dat hy dien laat hooren, dan eens op een dorren tak gezeeten, dan eens vliegende: zomtyds breekt hy dien af door een dof gebrom, niet ongelyk aan een Mensch die kucht, den klank ſlaande van *krou krou* met een roesterige ſtem: behalven deeze geluiden, hoort men ze zomtyds een anderen veel helderder klank, ſchoon eenigzins bevende, ſlaan: als *go go*, *guet guet*, *guet*: dit geluid maaken ze, wanneer de Mannetjes en Wyſjes elkander najaagen: eenigen hebben verondersteld, dat dit het geluid van 't Wyſje was: dit ſlaat, verliefd, nog een anderen toon, *glou*, *glou*, die zy vyf of zesmaalen herhaalt, met een vry ſterke en heldere ſtem, van den eenen boom op den anderen vliegende: dit ſchynt een driftopwekkend geluid voor 't Mannetje te weezen, althans deeze, 't zelve hoorende, nadert het Wyſje, volvuurig roepende, *Kou*, *kou*, *kou*. —— Ondanks de verſcheidenheid van ſtembuiging en toon (die het algemeen denkbeeld, dat de *Koekkoek* altoos den ouden zang zingt, wederlegt,) heeft men nooit den zang des *Koekkoeks* met dien des *Nagtegaals* vergeleeken, dan in de Fabel (*).

Voorts is het zeer twyfelagtig, of de *Koekkoeken*, eigenlyk gezegd, paaren; zy voelen den drang ter voortteeling; doch niets vertoont zich 't welk na verbintenis of verknogtheid gelykt. De Mannetjes zyn veel talryker dan de Wyſjes, en vegten 'er zeer dikwyls om; doch het is om een Wyſje in 't algemeen, zonder eenige keure of bevoorregting van 't zelve, en wanneer zy den lust geboet hebben, vliegen zy heen, en zoeken nieuwe voorwerpen om dien te voldoen, en die weder te verlaaten; zonder des eenige verdrietlykheid of bezorgtheid te betoonen, omtrent het geen van alle deeze ſteelswyze genomene vermaaken, kan voortkomen, zonder iets te doen voor de Jongen, die 'er uit ge-

(*) In de Fabelen verteld men, dat de *Nagtegaal* en de *Koekkoek* om prys zongen, voor den Ezel: deeze wees dien aan den *Koekkoek* toe: de *Nagtegaal* beriep zich op den Mensch, die ten zynen voordeele vonniste. Zints dien tyd heeft de *Nagtegaal* altoos beginnen te zingen zo ras hy een Mensch ziet, als om dien Regter te bedanken, of de billykheid van 't geſtreeken vonnis te wettigen.

gebooren worden: zy bekreunen zich ook deezer niet, naa dat ze gebooren zyn: zo waar is het, dat de onderlinge tederheid van Vader en Moeder ten grondſlage ſtrekt van hunne algemeene genegenheid voor 't kroost, en, by gevolge, het beginzel van goede orde: naardemaal, zonder genegenheid van Vader en Moeder, de Jongen en de ſoorten zelve gevaar loopen van verlooren te gaan; en wat behoort meer tot de goede orde, dan dat de ſoorten behouden blyven?

De Jongen, eerst uitgekomen, ſlaan ook hun byzonder geluid, waar mede zy roepen. Dit geluid is niet min ſcherp dan dat der *Bastaardnagtegaalen* en *Roodborstjes*, hunne Voedſters, welker toon zy aanneemen, uit kragt van het Inſtinct der navolginge: en daar zy de noodzaakelykheid ontwaar worden om eene aangenomene Moeder, die het recht moederlyk hart hun niet kan toedraagen, te verzoeken en ſterk te dringen, herhaalen zy, onophoudelyk, dit roepend geluid, of, indien men 't zo begeert te noemen, dit gebed, onophoudelyk daar toe opgewekt, door onophoudelyk wederkomende behoeften, en welks betekenis geenzins dubbelzinnig is, daar zy den grooten Bek ſteeds, zo wyd mogelyk, opengeſpalkt houden; zy zoeken 'er nog meer nadruks aan by te zetten, door de beweeging hunner vleugelen, welke met teder geſchreeuw gepaard gaat. Zo ras hunne vleugels ſterk genoeg zyn, bedienen zy zich van dezelve om haare Voedſter te volgen op de naaste takken, wanneer zy van hun afgaat, of te gemoet te komen, als zy voedzel aanbrengt. Zy zyn onverzaadelyke Kweekelingen; de kleine Vogeltjes, die veel al tot Voedſters ſtrekken, kunnen nauwlyks het noodige aanſleepen, inzonderheid, indien zy teffens, gelyk zomwylen gebeurt, eigen Jongen moeten voeden. De jonge *Koekkoeken*, welke men opkweekt, behouden, volgens FRISCH, tot den vyftienden of twintigſten van September, dit roepend geluid, en ſlaan het by die hun te eeten geeven; doch, als dan wordt de ſtem allengskens zwaarder, en welhaast hoort men 't niet meer.

De meeste Vogelbeſchryvers ſtemmen overeen, dat de Inſecten het voornaamſte voedzel der *Koekkoeken* uitmaaken, en dat zy een zonderlingen ſmaak in de Eijeren der Vogelen vinden. RAY heeft Rupſen gevonden in de maag, ik heb 'er daar en boven verſcheide zeer kenbaare overblyfzels van gewaſen in aangetroffen, en zomtyds kleine ſteentjes. De Heer FRISCH wil dat men den jon-

gen *Koekkoeken*, zo vroeg en zo laat, altoos te eeten moet geeven als men gewoon is op de langſte zomerdagen. Dezelfde Schryver heeft de wyze in opmerking genomen, op welke zy de Inſecten leevende inſlingeren: zy vatten de Rupſen by den kop; neemen ze in den bek, en drukken ze dermaate, dat al het vogt ten aarze uitkomt; dan ſlingeren zy ze andermaal, en herdoen dit dikwyls eer zy ze opëeten: even zo vatten ze de Kapellen by den kop, drukken ze in den bek, verpletteren ze tot het borſtſchild, en eeten ze met de vleugels en alles op: zy gebruiken ook Wormen; doch geeven de voorkeuze aan de leevende. FRISCH gaf een jongen *Koekkoek*, dien hy opvoedde, als hy geen Inſecten hadt, Lever en Schapen-nier, in kleine langwerpige ſtukjes geſneeden, gelykende naar de Inſecten, het geliefde voedzel: wanneer deeze wat droog waren, moest hy ze eenigzins bevogtigen, om ze doorzwelgbaar te maaken: voor 't overige dronk zyn *Koekkoek* nooit dan in gevalle de ſpyzen wat droog waren, en dan nog altoos met eene zo ongevallige houding, dat het wel te zien was, dat dit drinken met wederzin geſchiedde: op alle andere tyden, wierp hy het weg, en ſchudde van zyn bek de waterdruppels, met geweld of behendig daar ingebragt; en de eigenlyk gezegde Watervrees ſcheen eene hebbelyke eigenſchap deezes Vogels. Deeze hebben ook anderen, en ik, waargenomen.

In 't eerſte Jaar zingen of roepen de *Koekkoeken* niet, en de Oude houden 'er mede op, of doen het althans zo aanhoudend niet, omtrent het einde van Juny; doch dit ſtilzwygen is geen teken van hun vertrek: men vindt ze zelfs op de vlakte tot het einde van September en laater: 't is de eerſte aanval der koude en gebrek aan Inſecten, die hun doen beſluiten na warmer ſtreeken te verhuizen: zy trekken meerendeels na *Africa*: de Heeren DE GODEHEU en DES MAZYS tellen ze onder de Vogelen, die, tweemaalen 's jaars, het Eiland *Malta* overtrekken. ——— By hunne overkomst in onze landſtreeken, ſchynen zy de bewoonde plaatzen min te ſchuwen, dan vervolgens; wanneer zy in de bosſchen omzwerven, en overal waar zy nesten aantreffen om in te leggen, Eijeren, Inſecten en vrugten te eeten. In den Naatyd zyn de ouden, inzonderheid de Wyfjes, goed om te eeten, en zo vet als zy 's Voorjaars mager zyn: het vet zit meest aan den hals, en deeze maakt het lekkerſte beetje uit van dit Wild. Zy zyn doorgaans alleen, veranderen alle oogenblikken van

plaats,

plaats, en leggen elken dag een groot end wegs af, zonder ooit lang achtereen te vliegen. De Ouden in *Italie*, namen den tyd van de aankomst en het vertrek des *Koekkoeks* waar. De Wyngaardeniers, die het snoeien hunner wyngaarden niet afgedaan hadden by de overkomst der *Koekkoeken*, werden voor Luiaards aangezien, en strekten ten voorwerpe van algemeenen spot: die voorby gingen verweeten hun hunne traagheid, door het geroep des *Koekkoeks* na te bootzen.

De *Koekkoeken*, schoon listig en eenzaamheid minnend, zyn in zeker opzigt vatbaar voor opvoeding. Verscheide Persoonen in myne kennis hebben ze groot en tam gemaakt. Zy worden gevoed met gehakt vleesch, rauw of gekookt, met eijeren, insecten, geweekt brood en vrugten. Een deezer getemde *Koekkoeken* kende zyn Meester, kwam op zyn roepen, volgde hem op de jagt, zittende op zyn roer, en als hy op den weg een morelleboom aantrof, vloog hy derwaards, en kwam niet weder eer hy welverzadigd was: zomtyds bleef hy eenen geheelen dag van zyn Meester af; maar volgde hem van verre, vliegende van boom op boom: in huis hadt hy vryheid om overal te loopen, en bragt den nagt door op een kruk. De drek deezes Vogels is wit en zeer veelvuldig, dit maakt derzelver houden lastig: men moet zorg draagen om ze voor de koude te bewaaren, als men uit den Herfst in den Winter treedt: dit is voor die Vogelen een hachlyk tydperk, en ik heb in 't zelve ze alle verlooren die ik meende op te voeden, en veel andere Vogelen van verscheidenerlei soort.

Olina tekent op, dat men den *Koekkoek* tot de Jagt kan opbrengen, even als de *Sperwers* en *Valken*; doch hy is de eenige Schryver die zulks verzekert, en het kan gemaklyk eene dwaaling weezen, gelyk veele anderen in de Natuurlyke Historie deezes Vogels, door de gelykheid zyner Pluimadie met die des *Sperwers*.

Over geheel de Oude Wereld zyn de *Koekkoeken* vry algemeen verspreid, en schoon die van *America* andere hoedanigheden hebben, kan men in veele een trek ontdekken, dat ze tot één Gezin behooren. Die, welke wy hier beoogen, vertoont zich niet dan des Zomers in koude, of zelfs gemaatigde, Gewesten, gelyk die van *Europa*, en des Winters alleen in heeter streeken: gelyk aan die van 't noorden van *Africa*; hy schynt de zeer heete en zeer koude lugtstreeken te schuwen.

Niet dan huppelende gaat de *Koekkoek* op den grond: zeldzaam rust hy 'er op, en als deeze huppelende gang niet voor 't oog bleek, zou men het ligt kunnen opmaaken, uit de zeer korte Pooten, en de nog korter Dijen. Een jonge *Koekkoek*, door my waargenomen, maakte geen gebruik van zyn Pooten om te gaan; maar bediende zich van zyn Bek om zich op zyn buik voort te sleepen, omtrent op dezelfde wyze als de *Pappegaaijen*: wanneer hy in zyn kouwtje kroop, merkte ik op, dat hy de grootste der achtervingeren voorwaards zette, doch 'er zich min van bediende dan van de twee voorvingeren; in zyn kruipende beweeging bewoog hy ook zyne vleken, als 't ware tot behulp.

Ik heb reeds aangemerkt, dat de Pluimadie van den *Koekkoek* zeer verschillend was; hier uit volgt, dat wy in de beschryving van dien Vogel, ten deezen opzigte, niet meer kunnen doen, dan een denkbeeld geeven van de kleuren en derzelver verdeeling, zo als men die doorgaans aantreft. De meeste volwasfen Mannetjes, my aangebragt, waren, aan den Kop en het Bovenlyf, helder aschgraauw, en dezelfde kleur hadden ook de dekveeren van den Staart, de kleine dekveeren der Vleugelen, de grootste digt by den rug en de drie pennen daar door bedekt; de groote dekveeren van het middelste des Vleugels waren bruin, met rosse vlekken en witte tippen, de verst van den rug verwyderde en de tien eerste Vleugelpennen donker aschgraauw, en aan 't binnenste gedeelte met rosagtig wit gevlekt: de zes volgende pennen, bruin, wederzyds met rosse plekken, wit uitloopende: de gorgel en voorhals helder aschgraauw, het overige van 't Onderlyf met bruine dwarsstreepen op een vuil witten grond: de pluimen der Dyen desgelyks, te wederzyden afhangende, als manchetten op de schenkelen, die ook ter halve lengte aschgraauwe vederen hebben; de Staartpennen zwart en wit getipt, de acht middelste wit gevlekt, digt op den kant en op den binnenkant: de twee in 't midden desgelyks gevlekt op den buitenkant, en de buitenste der zydpennen dwars gestreept met dezelfde kleur; de Iris is nootkleurig, zomtyds geel: het binnenst Ooglid zeer doorschynend: de Bek, van buiten zwart, van binnen geel: de hoeken by de opening oranjeverwig; de Pooten geel, en een weinig van die kleur aan het grondstuk van het onderstuk des Beks.

Ik heb veel Wyfjes gezien, die zeer veel naar de Mannet-

netjes geleeken; en, by zommige, op de zyden van den Hals blyken gevonden van de bruine ſtreepen, waar van LINNÆUS gewaagt. Doctor DERHAM zegt, dat de Hals der Wyfjes rosagtig gevlekt is, en het bovenſte gedeelte des Lyfs bruinder dan dat der Mannetjes; als mede dat de Vleugels eenigzins rosagtig zyn, en de Oogen min geel. Volgens andere Waarneemers is het Mannetje 't zwartst. Niets beſtendigs is hier in dan eene beſtendige veranderlykheid van Pluimadie, die ook veel van den Ouderdom afhangt, en in de Jongen zeer verſchillend is naar dat ze in 't wilde opgevoed, of in kouwtjes opgebragt worden. ——— De geſteldheid van de Maag deezes Vogels, waar in zeker Vogelbeſchryver, de ongeſchiktheid des *Koekkoeks* om te broeden meent ontdekt te hebben, bevond ik niet anders dan in eenige Vogels, die egter, broeden: en wy gaven hier boven de redenen op van dit verſchynzel.

De geheele langte des *Koekkoeks* is tusſchen de dertien en veertien duimen; zyn Vlugt omtrent twee voeten.

BERIGT VAN EENE NIEUWE WYZE OM EIJEREN, DOOR MIDDEL DER ELECTRICITEIT, TE DOEN UITKOMEN.

Door den Heer ACHARD.

De Electriciteit brengt verſcheide uitwerkzels voort, overeenkomſtig met die der Warmte: zy vermeerdert de Uitwaasſeming, zo in bezielde als in leevenlooze, Lichaamen; zy verſnelt den omloop des Bloeds; zy verhaast den groei der Planten, en levert nog verſcheide andere verſchynzels op, welke eene groote gelykheid hebben, met die uit Warmte voortkomen, welker optelling my te lang zou vallen, en hier niet behoeven vermeld te worden.

Deeze gelykvormigheid tusſchen de Warmte en de Electriciteit, deedt my denken, dat dezelve misſchien zou kunnen dienen om het Vrugtbeginzel in de Eijeren te ontwikkelen. Om de proef te neemen van dit denkbeeld, electriſeerde ik eenige dagen en nagten Hoender-eijeren; doch het was my niet mogelyk de minſte ontwikkeling te ontdekken. Het ongelukkig ſlaagen deezer eerſte Proefneeming toeſchryvende, aan de agtloosheid der geenen,

aan welken ik het werk 's nagts had toevertrouwd, herhaalde ik dezelve, en bleef ſteeds by myne Electriſeermachine. Ik was, ondertuſſchen, niet gelukkiger dan de eerſte keer. De Eijeren hadden geene andere verandering ondergaan, dan dat zy eenige greinen van derzelver zwaarte verlooren; een uitwerkzel, misſchien toe te ſchryven aan de uitwaasſeming, en ik vond my hier in bevestigd, door de ledige ruimte, welke ik, by de opening, in deeze Eijeren vond.

Naardemaal 'er maar één zekere bepaalde graad van Warmte is, geſchikt om het Vrugtbeginzel der Eijeren te ontwikkelen, en alle ſterker, minder of ongelyke, graad 't zelve bederft, geloofde ik, dat de ſlegte uitſlag myner twee Proefneemingen voortkwam uit de te groote, te kleine, of te ongelyke maate van Electriciteit. Om die te bepaalen, welke uitwerkzels voortbrengt, gelyk aan die eener Warmte van 32 graaden, welke, volgens de Heeren de REAUMUR en BEGUELIN, de bekwaamſte is tot het kunſtig broeden van Eijeren, zogt ik den graad van Electriciteit, die, op eene Vloeiſtoffe werkende, de uitwaasſeming vermeerderde in denzelfden trap als eene Warmte van 32 graaden: want deeze twee oorzaaken het zelfde uitwerkzel voortbrengende, in denzelfden graad, geloofde ik, daar uit te mogen beſluiten, dat zy noodwendig met dezelfde kragt moesten werken.

Om deeze bepaaling te maaken, vulde ik drie koperen Cubuſſen van denzelfden inhoud, met water. De een werd verſcheide uuren agter een geëlectriſeerd, derwyze dat de maat der Electriciteit bekend en onveranderlyk was; de ander was geplaatst aan de zyde der Electriſeermachine, en de derde gedompeld in water door een lamp, op de Warmte van 32 graaden gehouden. Uit de vergelyking van het verſchil, 't welk zich, aan 't einde der Proeve, opdeedt, tusſchen de uitwaasſeming van den geëlectriſeerden Cubus en die naast de Electriſeer-machine geplaatst was, met de uitwaasſeming des waters in den derden Cubus, en die gedurende denzelfden tyd blootgeſteld geweest was aan den derden graad van Warmte, kon ik bepaalen de evenredigheid tusſchen de Uitwaasſeming, door elken graad der Electriciteit te wege gebragt, en die voortkomt uit eene graad van eene gegeevene Warmte.

Menigmaal deeze Proeve herhaalende, en ſteeds de maate van Electriciteit veranderende, bevond ik dat die uitgedrukt wordt door het getal $257\frac{110}{1000}$, op de Tafel gevoegd,

voegd, by eene beſchryving van eene *Electrometer harmonique*, geplaatst in het Eerſte Deel der Werken van de *Société Phyſique* te *Berlyn*, juist dezelfde is met die de Uitwaasſeming zo veel vermeerdert als eene Warmte van 32 graaden.

Naa op deeze wyze den graad der Electriciteit bepaald te hebben, welke, myns oordeels, de geſchiktſte moest weezen om het Vrugtbeginzel in de Eijeren te ontwikkelen, hing ik een tinnen ſchotel, met zestien Eijeren aan den Conductor van de Electriſeer-machine, en ving met electriſeeren aan; en zette het voort acht dagen en acht nagten, met eene maate van Electriciteit, zo veel my mogelyk was, het naaste bykomende, aan die beantwoordt, aan den derden graad van Warmte, als ik my zo mag uitdrukken.

De uitſlag deezer Proefneeminge was zeer gelukkig en bewaarheidde alle myne gisſingen: want, naa het verloop van acht- en veertig uuren, één deezer Eijeren geopend hebbende, had ik het genoegen om 'er een klein beginzel van Ontwikkeling in te ontdekken; ik opende vervolgens alle dagen één Ey, en vond ſteeds de maat van ontwikkeling der Vrugtbeginzels geëvenredigd aan den tyd, gedurende welken de Eijeren geëlectriſeerd waren (*).

Ik had ten oogmerke deeze proeve verder voort te zetten; doch de kettingen in de war raakende, vloog 'er een vonk uit, en dit al te ſchielyke, en om zo te ſpreeken, oogenbliklyke verlies der Electriſche Vloeiſtoffe, welke altoos met eene kleine beweeging gepaard gaat, doodde waarſchynlyk de Vrugtbeginzels: want den volgenden dag vond ik ze alle dood.

Om een Ey uit den ſchotel te krygen, zonder nadeel toe te brengen aan de overblyvende, door het verwekken van vonken, moest ik my van een glazen werktuig bedienen.

Schoon men niet konne twyfelen, of de Electriciteit, in ſtaat zynde om 't leeven aan een Vrugtbeginzel te geeven, ook bekwaam zal weezen om 'er den volkomen groei aan by te zetten, en 't zo verre te brengen dat het Kuiken uit het Ey kome, zou het, egter, wel der moeite waardig weezen, met de Electriciteit zo lang aan te houden, dat het Kuiken gebooren worde. Zulks zou ſtoffe verſchaffen, tot ver-

(*) Ik heb de eer gehad, om deeze, welbewaard, der Academie aan te bieden.

verſcheide gewigtige waarneemingen, en ons leeren, of de tyd, tot de ontwikkeling van het Vrugtbeginzel, door de Electriciteit voortgebragt, gelyk ſtaa met den tyd, noodig, om, door middel der Warmte, aan het Vrugtbeginzel de grootst mogelyke volmaaktheid te geeven.

VERHANDELING OVER DEN DOORTOCHT HET NOORDEN OM, STREKKENDE TER ONTVOUWING EN WAARDEERING VAN DIT VEELMAALS BEHANDELD ONDERWERP: MET AANMERKINGEN OVER 'T YS BY DE POOLEN.

Door M. LE DUC DE CROY.

Zeer veel verpligtings heeft men aan de geleerde Aardrykskundigen, die zich zo veel moeite gegeeven hebben om de mogelykheid te toonen der Doortochten op eenige plaatzen, welke dezelve niet ſcheenen te gehengen. De ſtandvastigheid, daar in betoond, en de naſpeuringen door hun gedaan, als mede hunne zorge, om de oude verhaalen te doen gelden, hebben ons lichtgeevende poogingen verzorgd, van welke de Aardrykskunde groote voordeelen getrokken heeft. Maar is elk hunner niet wat te veel verknogt geweest aan zyn gevoelen voor eenig byzonder gedeelte, zonder genoegzaam het geheel over te zien, en het waare punt des geſchils te bepaalen? Dit zal ik zoeken op te helderen, om, zo 't mogelyk is, vaste denkbeelden over dit onderwerp, te geeven.

De laatſte Reistochten van de Heeren COOK en CLARKE hebben de voornaamſte poogingen, in vroegeren tyde gedaan, voltooid. Men behoort zelfs, voor af, te weeten, waar aan men zich te houden hebbe; dit hoop ik te doen zien. — Men moet onderſcheid maaken tusſchen een Doortocht in 't groot beſchouwd, en nuttig voor den Koophandel, en eene toevallige kustvaart, in eenige onderſcheide gedeelten. —— In 't groot, heeft men het tegenwoordig overal bezogt; het zal altoos nuttig weezen voor de Aardrykskunde en de Kustvaart, meer ontdekkingen te doen en van elk gedeelte byzonderder berigten te geeven: dan ik geloof dat men reeds voorlang, het vraagſtuk in 't groot, en in den waaren zin, heeft kunnen oplosſen.

Om dit Onderwerp, ſchoon kort, te behandelen in die or-

orde welke het my toeſchynt te verdienen, zal ik deeze verdeeling volgen.

VOOR EERST. *Onderzoeken wat het is een Doortocht ten Noorden om te vinden, 't zy ter Zee, door de Rivieren, of anderzins?*

TEN TWEEDEN. *Eenige byzondere Natuurkundige en andere Bedenkingen, tot dit Stuk betrekking hebbende, in 't midden brengen.*

TEN DERDEN. *Handelen over 't Ys, de vorming van 't zelve, en de twee ſoorten, welken men moet onderſcheiden.*

TEN VIERDEN. *Naſpeuren welke de Landpunten en plaatzen zyn, die de meeste hinderniſſen verwekken.*

TEN VYFDEN. *Het Beſluit uit dit alles opmaaken* (*).

Voor eerst. *Onderzoek wat het is een Doortocht Noorden om te vinden, 't zy ter Zee, door de Rivieren, of anderzins?*

Dit is niets minder dan voor alle goede Zeeſchepen, 't zy Koopvaarders of andere, een Doortocht te vinden, voor dezelve bruikbaar, die zekerder, korter, gemaklyker en onkostbaarder is dan het omzeilen der Zuidhoeken van *America* of *Africa*. Indien eenige dier omſtandigheden ontbreeken, dan is het oogmerk niet bereikt. —— Om in de *Zuidzee* te komen, na *Japan*, *Kamtſchatka*, en de geheele Westkust van *America* te zeilen, hebben wy geen anderen weg dan ter zee, met Schepen tot dien tocht toegerust, die, de Straat van *Magellaan* door, *Kaap Horn*, of de *Kaap der Goede Hoope*, omzeilen.

Het voorwerp is, derhalven, (en 'er kan geen ander zyn,) om voor diezelfde Zeeſchepen een korter, ten minſten een zo zekeren en min kostbaaren, weg, te vinden. Men zoekt geene ydele nieuwsgierigheid te voldoen, maar iets nuttigs uit te voeren, en 't blykt dat de zaak niet altoos genoeg uit dit oogpunt beſchouwd is.

Men heeft het bezogt ter Zee, en door het binnenſte van *Noord-America*.

Ter Zee, met ten Noorden van *Europa* en *Aſia* te zeilen, 't zy

(*) Men zie, dit leezende, de groote Wereldkaart van den Heer D'ANVILLE, en de groote kaart van 't *Ruſſiſch Ryk*, van den jaare 1776. Ten opzigte van het Ys aan 't Zuider halfrond, de kaart by FRONTIN. [Hier toe zal men ook met vrugt gebruik kunnen maaken van de keurige kaart des Zuider halfronds, geplaatst voor de *Voyage towards the South Pole and round the World*, by JAMES COOK.]

't zy van 't Oosten na 't Westen, of van 't Westen na 't Oosten. De keus hier van moet beslist worden, door de heerschende Winden en Stroomen. De kunde der Zeelieden, die dit gedeelte doorkruist, en met kleine Vaartuigen de Zee van *Siberie* bevaaren hebben, moet hier licht geeven over de heerschende Winden en Stroomen, derzelver tyden, als mede of de heenreis, mogelyk zynde, de wederkomst, op een anderen tyd, doenlyk is. ——— 'Er zyn eenige ontdekkingen, die schynen aan te duiden, dat de Wind veel van 't Westen na 't Oosten waait; doch dit verdient nadere bevestiging.

Door 't binnenste van *Noord-America* kan die Doortocht niet gevonden worden, dan langs Rivieren, en tusschen beide komende Meiren, indien ze 'er zyn, gelyk men zomtyds gegist heeft. Men kan het bezoeken door *Baffins* en *Hudsons* Baaijen, of van het einde der Meiren van *Canada*, westwaards aangaande; of van den kant der *Zuid-zee*, en het einde, ontdekt door COOK, de rivieren opwerkende, en van 't Westen na 't Oosten.

Uit deezen hoek kan men niets goeds verwagten. Ik heb reeds gezegd, en 't gaat vast, dat het oogmerk is aan de Zeeschepen een korter, zekerder, en minkostbaaren weg aan te wyzen.

Men heeft bykans overal, waar men Rivieren ontdekte, dezelve opgevaaren, tot ze de noodige diepte voor de Schepen niet meer hadden. Men is verzekerd, door de kennis van alle Rivieren, dat zy, hooger op, in diepte afneemen; en de verbaazende lengte, welke deeze Rivieren zouden moeten hebben, gevoegd by de bezwaarlykheid om den stroom te overwinnen, de Wilde Volken, enz. strekken ten bewyze, dat de Schepen 'er niet door kunnen. Derhalven is dit onderzoek onnut voor den bedoelden Doortocht.

Dat men 'er een Waterstreek hebbe van gemeenschap, die ten minsten negenhonderd mylen lang moet weezen; dat een *Forelle*, die de watervallen opzweemt, van de eene Zee in de andere kome; dat het mogelyk zy met Canous beladen of onbeladen te vaaren: dit alles toont te klaarder de onmogelykheid van den bedoelden Doortocht: dewyl dezelve moeilyker zou vallen, meer tyds en gelds kosten. ——— Allen, die zich met deeze naspeuringen hebben bezig gehouden, en die ik sprak, stemden my toe, dat deeze Doortocht niet voor Zeeschepen kan dienen. Men moet, derhalven, van geen nutten Doortocht, van deezen kant, spreeken.

ken. 'Er is dan nog overig dien langs de *Noordzee* te zoeken. Om hier over wel te handelen, hebbe men zich de waarneemingen, in den beginne voorgesteld, te herinneren, en

Ten tweeden. *Eenige byzondere Natuurkundige en andere Aanmerkingen tot dit stuk betrekkelyk, te overweegen.*

Indien 'er nog eenige bedenking mogt vallen om den Doortocht langs de Rivieren te zoeken, staat aan te merken, dat zy niet alleen by derzelver oorsprongen diepte ontbreeken; maar men zich ook altoos belemmerd vindt door watervallen, ondiepten, en eene snelheid die zelfs het opvaaren bykans onmogelyk, en het nedervaaren hoogstgevaarlyk, maakt. De talryke en woeste Volken, die de oevers bewoonen, de onmogelykheid, om genoegzaame levensmiddelen te hebben, tot zo groote overtochten, de verbaazende kosten van laaden en losſen; dit alles, nevens verscheide andere hinderpaalen, zou, indien 'er eenige gemeenschap ware, 't welk zeer onzeker is, dezelve nutloos doen worden voor den Koophandel, en men moet altoos in 't oog houden, dat dit het voornaamste doel is.

Wat den Doortocht ter Zee betreft, moet men de eenvoudigste waarneemingen der Zeelieden niet uit het oog verliezen. ——— Dewyl zomtyds, ten eenigen tyde, op zekere plaats, eene open Zee gevonden is, zegt men dikwyls: *Hier hebbe men het te beproeven!* Maar al de wereld weet, dat, indien de Wind en Stroom van eene zyde komen, om 'er door te geraaken, men te zelfder plaats 'er niet kan uitkomen: 't is, derhalven, niet raadzaam die reis te waagen. Tegen wind op, moet men poogen, by gangen, ontdekkingen te doen, om te zekerder te weezen, wegens de te rug reize: dit is gedaan so veel mogelyk; maar zonder vrugt.

In zeer koude Landen, binnen de Poolkringen, is de Zomer, schoon zeer kort, vry warm, ter oorzaake van het geduurig schynzel der zonne; doch dit duurt zo weinig tyds, dat de minste verandering van den Wind de Vorst weder aanvoert.

In een uitgestrekt vlak en zandig Land, wordt de grond verwarmd, de Kusten en de Dampkring deelen in die warmte, dit is oorzaak dat het Ys zich minder uitstrekt in den Zomer, na de Kusten van *Siberie*, dan in de deelen van het tegenovergestelde Halfrond, waar men geen Land vindt;

vindt; hier om heeft men meer koude aan de andere Pool, en, indien het Ys zich daar verder uitſtrekke, is het om dat 'er minder Land gevonden wordt, en gevolglyk, min te rugkaatzing der Zonneſtraalen (*). Zie hier ook waarom de Kust eer ontdooit langs rechte en uitgeſtrekte Kusten, dan by uithoeken; maar men hebbe op te merken, dat deeze uitwerking niet verre ſtrekt, en dat het Ys een weinig Noordwaards weder begint. In den Zomer moeten deeze ſtreeken en dit Ys veel veranderingen ondergaan, door de veranderingen der winden en der ſtormen, veroorzaakt door de nabyheid van groote Landen en derzelver ligging (†). Wanneer zagte regenvlaagen en ſterke Zuide winden, die dezelve aanvoeren, groote Ysſchotſen doen ſmelten of losmaaken, moeten ze, voor een tyd, verre worden weggevoerd, hierom vindt men ze zomtyds zo verwyderd. Doch zo ras de wind verandert, komt het Ys weder, het zet zich byeen, en de tusſchenruimten, zelfs in 't midden van de Zee ('t geen men oudtyds niet genoeg wist,) bevriezen by ſtil weêr: dit vormt die groote Ysvelden, dikwyls met ſneeuw overdekt, welke men voor vlakten zou aanzien, deeze breeken by den eerſt opkomenden ſtorm, en van hier weder nieuwe Ysſchotſen.

't Is derhalve, ligt te begrypen, dat men zich, in 't midden van zo veel hinderpaalen, niet kan waagen, om een Doortocht te zoeken twee duizend mylen lang, dat men niet zeker kan weezen, of deeze ooit van gebruik zal worden.

Indien men 't waage, gelyk COOK gedaan heeft, tusſchen de verſpreide Ysſchotzen te vaaren, en gelyk de Walvischvangers 's jaarlyks doen, is dit geheel iets anders, dan de voorgeſtelde handelnutte Doortocht. —— Men weet dat de ſtoute Zeelieden, die in 't midden van het Ys de Walvisſchen opzoeken, met eenige Schepen zulks beſtaan, dat

(*) Men zie over dit ſtuk eene *Giſſing, waarom het, ten Zuiden van de Middaglinie, kouder is dan ten Noorden, op gelyke graaden van breedte*, door A. WILSON, in onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* IIde D. 2de Stuk, bl. 436.

(†) De Ysſchotſen worden los, en verſpreiden zich, naar gelange van de hinderpaalen, die zy door den wind ontmoeten, hierom is het, dat, by de Zuidpool, het Land van *Sandwich* ze aan den eenen kant veel verder dan aan den anderen verſpreidt: op 60°. waait de wind ſteeds van 't Westen na 't Oosten.

dat 'er meest alle jaaren in 't Ys Schepen bezet raaken en vergaan; maar de andere, die uit de bezetting raaken of 'er buiten gebleeven zyn, zoeken hunne ongelukkige Medemakkers op, en dit verſtout hun zo verre te gaan. Niets van dit alles wyst een' bruikbaaren Doortocht aan, noch zelfs dat men kan aanraaden die te onderneemen. Het leven der Menſchen is te dierbaar om het zo ligt in de waagſchaal te ſtellen. Men zou ze ook niet ligt daar toe krygen, zonder vooraf de zwaarigheden wel doorzien, weggenomen, en hun van een weg ter uitkomst verzekerd te hebben. Het is, overzulks, ydel van Scheepvaart te ſpreeken, ter plaatze, waar de verſpreide Yſchotſen zo ligt zich zamenvoegen, en de weg ter uitkomst zo onzeker blyft. Wy zullen nu zien, of het, ten opzigte van den Doortocht, *Noorden om*, niet zodanig geſteld is. Want wy moeten

In de derde plaats, *handelen over 't Ys, de vorming van 't zelve en de twee ſoorten, die men moet onderſcheiden.*

Noodzaaklyk moeten wy een onderſcheid maaken tuſſchen het Ys der Zee, en aanmerken dat 'er twee ſoorten zyn, het *Kust-ys* naamlyk, en het *Pool-ys*. Deeze waarneeming dunkt my van belang, en ik agt ze eenigzins nieuw (*).

Het *Kust-ys* komt zeker voort uit de Yſchotſen der Stroomen en Rivieren, en het gedeelte der Zee, welke, by ſtil en zeer koud weêr, aan de Kusten en de Inhammen bevriest. De vloed ligt het op, en maakt 'er Yſchotſen van; de Rivieren voeren die Yſchotſen mede; zy worden door de ſtroomen op de Kust gedreeven, als de wind niet tegen is: te deezer oorzaake zyn de Kusten van koude Landen, tot op een grooten afſtand, met Ys geboord. Dit *Kust-ys* is daar aan te kennen, dat het niet zeer hoog, maar breed is, en verre van de Kust ſtrekt; 't zelve ziende, mag men zich van de nabyheid des Lands verzekerd houden. Dewyl de Kusten van deeze Landen dikwyls bevroozen en met ſneeuw bedekt zyn, is de wind, die de geaartheid van den grond over welken dezelve heen gaat, aanneemt, te kouder als zy over Land waait. Dit weeten de Zeelieden te over.

Het *Pool-ys* is ook bevroozen water, en altoos versch, want

[(*) In ZORGDRAAGERS, *Groenlandſche Viſchery*, bl. 75, enz. vindt men 'er iets van.]

want het Zeewater verliest door de Vorst zyn zout (*). Cook heeft in zyne tweede Reis, en FORSTER in het vyfde Deel dier Reize, ons doen zien, dat de Zee geen Land noodig heeft om te bevriezen: dit was een oud denkbeeld, 't welk doorgaat ten opzigte van het *Kust-ys*, maar niet ten aanziene van het *Pool-ys*.

De Poolen zyn zeker een bevroozen korst, of 'er Land of Zee zy, 't maakt geen onderſcheid: men vindt 'er een Ysklomp van bevroozen land of water. Tegenwoordig kent men, ten naasten by, de uitgeſtrektheid van het *Pool-ys*. Hoe nader de Walvischvangers en andere Zeelieden by de Poolen gekomen zyn, hoe zy de verſpreide Ysſchotzen nader by een, en, eindelyk, zo digt zamengevoegd gevonden hebben, dat ze een klomp uitmaakten, zonder eenige bevaarbaare tuſschenruimte, dit is beſtendig waargenomen. Het Ys vereenigt zich, derhalven, naar gelange men de Poolen nadert, en hy zou grof mistasten, die het beſtaan van 't zelve wilde ontkennen, op eene plaats, waar de Aardkloot minst het ſchynzel der Zonne ontvangt. Elk Natuurkenner weet, dat de uitwendige warmte des Aardkloots afhangt van de meerdere of mindere rechtſtandigheid of ſchuinheid der Zonneſtraalen, gepaard met de natuur van den grond; dat de Zonneſtraal, 't zy dezelve uit zich zelve warm zy dan niet, ('t welk hier geen verſchil baart,) de werking is, die de vuurdeelen der ſtoffe in beweeging brengt, waar uit dat geen ontſtaat, 't welk wy warmte noemen. Hy zou zich, gelyk ik gezegd heb, grootlyks bedriegen, die geloofde dat de Zonneſtraal, waar dezelve als bevriest, weezenlyke warmte kon verwekken: de Ondervinding leert, dat men, hoe digter by de Poolen, hoe meer Ys vindt.

Men moet opmerken, dat de aandoenlykſte koude door den wind veroorzaakt wordt. In *Siberie*, waar het dikwyls lang vriest, met ſtil weer, is de koude draaglyk, ſchoon de Thermometer een zeer kouden graad tekent: terwyl men te *Parys*, met een veel minder graad van koude, maar een ſterken Wind uit het Noorden, verkoeld door het waaijen over de beſneeuwde bergtoppen, van koude krimpt.

Ik ſpreek over een ſtuk, zo wel bekend, by de Natuurkundigen, te breeder om te beantwoorden aan eenige Reizi-

(*) In *Zweeden*, vergadert men zout, door Zee-water te doen bevriezen.

zigers, die voorgewend hebben, dat zy, hoog in 't Noorden, de koude min aandoenlyk vonden dan op de bevrooze Kusten: dit moest zo zyn, indien zy, verwyderd van de Kusten, die door de verſcheidenheid der bevriezingen en ontdooijingen ſtormen veroorzaaken, minder winds hadden.

Maar het is niet minder zeker, dat het veel kouder is, en veel beſtendiger vriest, digt by de Pool, gelyk blykt uit de waarneemingen binnen den Poolkring gedaan: en dat ook de koude by de Poolen fel zynde, deeze in 't Ys moeten liggen: dit wordt bekragtigd door de ervaarenis, die toont dat het Ys vermeerdert, naar gelange men de Poolen nader komt, gelyk de Heeren COOK en FORSTER ontdekt hebben op den Tocht na de Zuidpool (*).

Men moet, derhalven, te rug komen van het denkbeeld, dat men, de Poolen naderende, minder Ys aantreft; het tegendeel is waarheid. ——— Men moet desgelyks het gevoelen laaten vaaren, dat de groote Zee niet bevriest: derzelver oppervlakte wordt, by de Poolen, in ſtil weer, met Ys bedekt.

Van de vyf of zes oude Reisverhaalen, op welke deeze begrippen ſteunen, vindt men geen oorſpronglyke ſtukken by eenige Admiraliteit, of in de Verzameling van eenig Geleerden. Welke naſpeuringen men ook gedaan hebbe, nooit heeft men deeze Verhaalen kunnen egten. ——— Maar, zonder ze te ontkennen, het kan, het moet zelfs, gebeuren, dat toevallige en zeldzaame oorzaaken te wege brengen, dat, in dien korten Zomer, die Pool-zeeën, door ſtormen, en zagte Zuidewinden, voor eenige dagen, een groot gedeelte van dat Ys verwyderen, en voor eene poos bevaarbaar maaken; en dat die Zeelieden toevallig die oogenblikken hebben aangetroffen (†).

Dan deeze voorbeelden zelfs dienen, om te toonen, hoe gevaarlyk, en weinig te betrouwen, die Zeeën zyn: dewyl de

(*) 't Geen men deswegen vindt, in de twee eerſte Deelen der tweede Reize van COOK en in het vyfde, 't welk de Waarneemingen van FORSTER behelst, en voor een meesterſtuk mag gehouden worden, laat geen twyfel meer over.

(†) Wy herinneren hier onze Leezers een *Berigt, wegens nog onbeſchreevene Scheepstochten na de Noordpool gedaan*, door DANIEL BARRINGTON, *aan de Koninglyke Societeit overgeleverd*, in onze *Hedend. Vaderl. Letteroef.* Vlde D. 2de St. bl. 414, enz.

de Wind, by de minſte verandering, het Ys weder zou aanvoeren, en 'er Schepen bezetten, zo dat het gevaar zeer groot zou weezen: en een der groote vereischten is, gelyk wy aangemerkt hebben, de Veiligheid.

(*Het Vervolg by de eerſte gelegenheid.*)

NATUUR EN KUNST TEGEN ELKANDER VERGELEEKEN.

(*Uit het Hoogduitsch van den Heer* NICOLAI.)

Ik eerbied, ik bewonder de Kragt, de Orde, de Wysheid der Natuure. Ik ſtaa haar toe, dat de Kunst het vermogen niet hebbe om iets nieuws voort te brengen: alles, wat zy kan doen, bepaalt zich tot het veranderen van eenige gedaanten, tot navolgen: doch het is hier de zaak niet, om de Kragt der Natuure tegen de Kragt der Kunst over te ſtellen. Het komt hier niet aan op voortbrengen, op bezielen; maar op behaagen. Het Beſtaan van eenig Voorwerp, en de Schoonheid van 't zelve, zyn twee zeer onderſcheide ſtukken.

Alles, wat ons omringt, is het werk der Natuure, zo wys in de kleinſte haarer voortbrengzelen als in de grootſte; maar in deeze ſchikking, aan de zaaken gegeeven, heeft zy zelve gewild, dat eenige aanlokten door de bekooring der Schoonheid, terwyl andere ons affchrikken door Afzigtigheid, en dat de meeste ons in de bedaardheid eener volkomene onverſchilligheid laaten. De voortbrengzels, allerafſchuwelykst voor onze zinnen, zyn niet min wyslyk en wonderbaar gevormd. Zou dan het affchuwelyke zelfs ſchoon weezen?

Kan men zeggen, dat de Natuur voor alle tyden, voor alle plaatzen, voor alle zinnen, eene zo groote verzameling van ſchoonheden gemaakt heeft, dat haar eenig oogmerk in de Schepping blyke niets anders geweest te zyn, dan den Mensch te behaagen, te verlustigen? ——— Wat my betreft, ik vind dat eigenlyk Schoon, geſchikt om in de ziel geene oppervlakkige en ras voorbygaande aandoeningen te verwekken, maar ze geheel en al te vervullen met diepgaande en duurzaame aandoeningen, zo algemeen en kunſtig in de Natuur niet verſpreid. Die lachende toneelen van bloemryke Velden, helderſtroomende Becken, vermaaklyke Valeijen, vrugtbaare Oorden, vindt men die ook in de

Woes-

der Verzamelinge, afzonderlyk by elkander gevoegd kunnen worden. Beiden verleenen zy den Leezer op nieuw een verflag veeler byzonderheden, die tot opheldering der Letterkunde, Aardrykskunde en Staakkunde ftrekken; met eene ontvouwing van 't geen, nopens de heerfchende zeden en gebruiken, in de voornaamfte doorreisde plaatzen, bovenal weetenswaardig is. —— Zie hier, (om 'er eene byzonderheid uit mede te deelen,) 's Mans aanmerking over de volksmenigte te Konftantinopel, en in alle de omliggende Steden en Dorpen.

„ Ik heb, zegt hy, gezien, dat van zo veelen, als daarover gefchreven hebben, zommigen een millioen ftellen, anderen minder. Ik zal niet zeggen, dat veelen van de Inwooners des lands wel verfcheiden millioenen ftellen; want hunne hersfens zyn in 't geheel aan geene evenredigheid gewend; ook hebben zij geen andere groote Steden van Europa gezien, in dewelken het getal der inwoners met zekerheid bekend is. Zo ongelijk men ondertusfchen de bevolking van Konftantinopel opgeeft, heb ik nogthans niemand gevonden, die eenigen grond bij brengt, waarop hij zijne uitrekening bouwt: alles is enkel ongeveer berekend en gegist. Het is moeilijk, zo niet ten eenemaale onmogelijk, in een land, daar men geen lijsten (*), geen registers der belastingen, geen kerkboeken, geen lijsten van geborenen of overledenen heeft, eenige zekerheid daar van te bekomen. De Turken verftaan zig op zulke dingen niet; doch men moet zig, de zaaken in dien ftaat zijnde, in het duister, zo goed men kan, 'er door helpen, of rond uit bekennen, dat men hier omtrent niets kan bepalen. In plaats van bloote gisfingen, zal ik hier eenige gronden opgeven, op dewelken men naderhand tamelijk zekere rekeningen kan bouwen. Men weet, met eenige zekerheid, dat hier, dagelijks, ten minfte 12,000, en, als de Stad ftark bewoond is, tusfchen de 13 en 14 duizend *kilos* tarw tot brood verteerd worden. Dit is alles, wat dagelijks, niet alleen voor de Stad Konftantinopel, maar ook voor de gezamentlijke Voorfteden, nevens alle de dorpen aan het Kanaal liggende, tot aan den mond der

(*) „ In Zweeden is eene bijzondere koninglijke commisfie belast met de lijsten, welken jaarlijks ingezonden moeten worden, van de volksmenigte, en van het af- en toenemen der bevolking." *Aanm. v. d. Hoogd. Vert.*

der Zwarte zee, gemalen word. Een *kile* is dagelijks genoegzaam tot brood voor 40 perſoonen, als men op het minſte rekent, want een *kile* houd 20 *oka*, en een *oka* 400 drachmen of 100 lood; dien volgens moet men elken perſoon, dagelijks, op een halve *oka* of 50 lood broods rekenen. Ik zal nu 14,000 *kilen* daags ſtellen; dan zijn 'er, 40 perſoonen op een *kile* gerekend, 560,000 broodeters in deze groote Stad en de omliggende plaatzen; in plaats dat anderen het getal der inwoners in Konſtantinopel alleen op een millioen ſchatten. Stelt men maar 12,000 *kilen*, zo blijven 'er niet meer dan 480,000. Rekent men nu, als een middengetal 13,000 *kilen*, zo zijn 'er in alles 520,000, of iets meer dan een half millioen, die brood eten. Ik weet wel, dat men hier tegen kan inbrengen, dat veelen van rijst leven, dat zij des zomers veel ooft en groente eten enz.; maar daartegen heb ik ook zo weinig brood voor ieder perſoon gerekend, dat men naauwlijks iemand zal vinden, die ten minſten niet zo veel verteert; doch veelen gebruiken veel meer; want de inboorlingen eten veel brood, zelfs bij de vrugten en het ooft; en veelen leven bijna alleen van brood. De boeren op het land rekenen jaarlijks 12 *kilen* koorn tot brood voor elken perſoon; ſtellende dat ieder met 10 *kilen* maar naauwlijks kan toekomen. En nu heb ik niet meer dan 9 *kilen*, alles in alles, en in het algemeen, voor een' perſoon jaarlijks gerekend, ten einde het getal der inwoners niet te gering op te geven, maar het zelve eerder te kunnen vermeerderen dan te verminderen; want, indien ik den perſoon jaarlijks op 12 *kilen* wilde rekenen, en niettemin ten hoogſte 14,000 dagelijks ſtellen, zouden 'er niet meer dan 420,000 zielen uitkomen. Een tweede grond: 'er worden dagelijks 2050 tot 2100 *oka* Koffij verteerd, het welk men niet alleen uit den tol, maar met nog meer zekerheid uit den *takhmis* ziet. Dit is eene groote fabrick, waar de meeste lieden, mits eene kleinigheid betalende, hunne Koffij laten branden en ſtampen. Nu kan men niet meer dan 200 perſoonen op elke *oka* Koffij rekenen, wanneer zij even genoeg zullen hebben, het welk niet meer dan twee drachmen, of een half lood, bedraagt voor elken perſoon; en de inwoners ſlurpen den ganſchen dag verſcheiden maalen Koffij: dit maakt 420,000 Koffij drinkers. Nu is het zekerlijk waar, dat juist niet allen even veel Koffij drinken; veelen bereiden dezelve ook te huis, het welk dus bij den *takhmis* niet in rekening kan komen; maar zulken zijn

zijn 'er egter weinig, de Franken alleen uitgezonderd, welke geen groot getal uitmaken; veelen drinken ook meer koffij, dan ik boven vooronderſteld heb; zelfs krijgen de kleine kinderen hier te land koffij. Daarenboven blijkt, dat het getal der koffijdrinkeren en der broodeteren genoegzaam op het zelfde uitkomt; zo dat zulks een vrij voldoend bewijs is van de juistheid dezer berekening. Uit dit alles blijkt, dat het getal der inwoners alhier zo groot niet is, als men ons heeft willen doen geloven. Het is waar, dat de ſtad eenen grooten omtrek heeft, maar daartegen zijn de huizen ook ſlegts klein, hebbende nooit meer dan twee verdiepingen, zommigen zijn maar kleine hutten. In Konſtantinopel zijn veele tuinen en begraafplaatzen, veele moskeën of *dsjami*, met groote plaatzen en voorhoven; veele marktplaatzen, bezeſtans, openbaare pleinen, magazijns, enz. Met één woord, men kan uit het opgegevene het getal der inwooners ongeveer op een half millioen maar niet hooger rekenen. Dit is geen kleine ſom, wanneer men bedenkt, dat 100,000 menſchen reeds een aanzienlyk getal maken. De omliggende dorpen zijn naauwlijks bewoond, behalven des zomers; want des winters trekt ſchier elk naar Konſtantinopel, [of de Voorſteden,] Galata, Pera en Scutari. Om nu hier uit eenigzins het getal der overledenen aan de peſt, [die in den jaare 1778 aldaar heerschte,] te bepalen, beweert men met zekerheid, dat op het einde van zomermaand, en geduurende de geheele hooimaand, wanneer de peſt op het hevigst woedde, dagelijks meer dan 7000 *kilen* koorn verteerd werden, 't welk niet meer dan 300,000 broodeters in en om Konſtantinopel zou uitmaken. Doch daar uit volgt niet, dat twee derden, of 200,000 menſchen aan de peſt geſtorven zijn: want veelen waren weggetrokken, die nu van tijd tot tijd wederkomen; daarenboven is eene aanzienlijke menigte naar het leger en naar de vloot gegaan. Thans, [in de maand October,] onderſtelt men, dat dagelijks 9000 *kilen* koorn verteerd worden; het welk omtrent 360,000 inwooners uitmaakt; en dit bewijst, dat de menſchen, na dat de grootſte vrees verdwenen is, te rug gekomen zijn."

De Vriend der Kinderen. Naar den tweeden Hoogduitſchen druk vertaald. Zes Deelen. Te Haarlem by C. H. Bohn en Zoon, 1782, *In octavo.*

Toen de twee eerſte Deeltjes van dit nuttige Geſchrift, voor Kinderen, afgegeeven waren, hebben wy 'er een berigt van medegedeeld; waaruit men het beloop en de inrigting der hier voorgedraagen onderwyzingen heeft kunnen afneemen. (*) Het verdere vervolg hiervan beantwoordt op den duur aan 't begin der uitvoeringe; en bevestigt dus het gunſtige denkbeeld, dat wy 'er diestyds van gevormd hebben; uit kragt van 't welke wy oordeelden, dat dit Geſchrift, onder de zogenaamde Kinderboeken, aanpryzing verdient. De Schryver maakt beſtendig een zeer gepast gebruik van de verſcheidenheid der characters, zo der Kinderen, als der Vrienden, van den Vader des Huisgezins; dat, by de verſchillende omſtandigheden, in welken ze zig bevinden, eene zeer groote en aangenaame verſcheidenheid van geſprekken uitlevert; die allezins leerzaam, en byzonder geſchikt zyn, om het hart der Kinderen ten goede te leiden. —— Tot een voorbeeld hiervan diene het volgende geſprek, ter waarſchuwinge tegen de baatlyke Eigenzinnigheid; veroorzaakt door het eigenzinnige gedrag van *Lotje*, de oudſte Dogter; waartegen de Vader zig met ernst verzettede, dat hem aldus deed voortvaaren.

„ 'Er kan geen lastiger en ondragelyker character wezen, dan zonder wettige reden, altoos anders te willen, dan anderen. Dit heet eigenzinnigheid, en iemand, wiens neiging daartoe maar eenigzins helt, kan niet te vroeg de wagt over zich zelve houden, vooral in zyne jeugd; wyl dit gebrek altoos meer toe dan afneemt. Zulk een mensch is anderen en zich zelve ten last. Wie toch kan den zodanigen eenige liefde of achting toedragen, of na zyn gezelſchap verlangen, die elk eenen tegenſpreekt, altoos iets anders wil dan anderen?

„ Een myner goede vrienden had, by ongeluk, zulk eene vrouw, die zo wel hem als zich zelve kwelde, en zelfs daar door, vreeze ik, zich zelve zo wel, als haren man vroegtydig in 't graf ſlepen zal. In den voorleden Zomer reed ik eens met dat paar volks na zekeren Dorps Predikant: maar nooit heb ik zulk eene vertoning meer gezien. Als de koetzier of voerman langzaam reed, dan riep zy uit den wagen; of hy dagt dat hy den mestkar reed? Reed hy hard, dan ſchreeuwde zy al grynzende en balkende, of hy meende dat zy van yzer en ſtaal waren, of dat hy hen, als een party ſteenen, in een karre onder elkander zogt om te husſelen? Zat haar man wat te

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* I. D. bl. 329.

te praten, dan kreeg zy hoofdpyn; zweeg hy ſtil, dan deed hy het, om haar te ſoppen, en dan was hy, in haar zin, zo ſtom als een visch. Onze brave hospes had een goede maaltyd 's avonds laten gereed maken, maar zy was te vermoeid om te eten. Wy kregen gehakt vleesch en gebrade duiven: het gehakt kost zy om de zuure ſaus niet gebruiken; en van de duiven was zy bang, om dat zy vreesde, dat het geſtikte kraijen waren: derhalven moest 'er wat dun bierenbrood voor haar klaar gemaakt worden: maar naauwlyks had zy 'er een weinigje van geſoopt, of zy proefde 'er Comyn in, en die kost zy niet verdragen. Dit ging zo den ganſchen maaltyd door; ondertuſſchen dagten wy ons met een goed geſprek wat te verlustigen; maar die arme man moest, eer nog het desſert van kaas en brood opgezet wierd, met haar te bedde. Des Dominees Vrouw wees haar de ſlaapplaats aan, maar kwam ſchielyk weder by ons, zeggende, God bewaar my, hoop ik, in 't vervolg voor deze Gast! zy kan, zegt zy, op geen bed ſlapen; ik moest haar een matras bezorgen: en, toen ik haar zeide, dat my dit onmogelyk was, zettede zy het op een grynzen en janken, en dat ik haar dan toch maar een ſtroobed zou laten gereed maken. Nu mogen de meiden zien, hoe zy het redden, maar ik ga niet weder na boven. ——— Hoe het dien nagt verder afgelopen is, weet ik niet. 's Morgens vroeg dronken wy coffy in den tuin; dan 't was voor haar nog te koel; des werd haar dezelve boven gebragt; maar toen moest het thee wezen. Toen de meid thee boven gebragt had, zond zy dezelve weder heen, met bericht, dat het nu niet meer te koud was, en zy met ons in 't gezelſchap drinken zou. Wy ſtelden voor om eens te wandelen, maar daartoe was het voor haar reeds te warm. ——— Ondertuſſchen ſtoorden wy ons daar niet aan, en gingen voort. Hiermede hadden wy haar ten uiterſten beledigd; ten minſten betoonden wy daardoor geheel geene wellevendheid te verſtaan, daar wy haar met haaren man alleen lieten; dien zy toen zo lang plaagde, tot dat hy het rytuig liet inſpannen, en met haar na de ſtad reed; des wy, te rug komende, haar niet t'huis vonden. Maar niemand was ooit blyder, dan wy toen waren! Doch deze vreugde duurde niet lang; want eer wy het verwagtten, hoorden wy het rytuig de plaats al weder opkomen. Toen moest de goede man de ſchuld op zig nemen, en voorwenden, dat hy eene gewigtige boodſchap vergeten had, die hem zo even was ingevallen; waartoe zy, gezelſchapshalve, met hem mede gereden was; doch zy kon dit ryden twee dagen agter elkander niet uithouden. ——— Gy kunt u zeer wel verbeelden, dat dit zo lang duurde als wy daar waren, en dat onze brave gastheer 'er wel zorg voor droeg, van haar niet weder te verzoeken, zo wel als wy van niet weder met haar uit te gaan. Hoe komt u zulk een character voor? Foei! riepen de Kinders

allen te gelyk, dat 's leelyk! zo hare tractanten te plagen! Hoe moet het haren huisgenoten, of anderen gemenen lieden, die iets met haar te doen hebben, wel vergaan. —— *De Vader.* Zo slegt, dat niemand by haar dienen, of voor haar werken wil: 't welk dan weder van dit gevolg is, dat zy niet dan uitschot van dienstboden, en altoos de slegtste waaren voor haar geld krygt. En zo lastig als zulk een mensch word voor anderen, zo groot eene martelaresse is zy van zichzelve. Zulk eene ziel heeft nooit een gerust ogenblik: als zy op niemand knorren kan, mort zy by zichzelve; vergalt al hare vreugde en vergenoeging; maakt zich elk een tot haren vyand, terwyl zy allen ook alzo behandelt, is op God, op geheel de wereld, en allen, die met haar omgaan, te onvrede. Zy kent geen geluk; en al het geluk, dat haar nog te beurt valt, strydt met haar wrevlig hoofd; terwyl ramp of tegenspoed haar nog meer verbittert, en ook wezenlyk zwaarder moet vallen, om dat zy geen troost by zichzelve, en geen hulp of medelyden by anderen, vindt. —— Hoe is 't mogelyk, riep *Lysje*, dat iemand zo kwastig kan zyn! —— Hoe? viel *Karel* hier op in; heel wel; als men maar is, gelyk gy zomtyds zyt, en dit al tamelyk vroeg geleerd hebt. —— Wel, hoe ben ik dan? zei *Lysje*, met de handen in de zyden. —— *Karel.* Hoe? wanneer gy u niet wilt laten aankleeden, als men het doen wil; of, als gy iets ziet, dat gy niet aanstonds hebben moogt, het dan luidskeels op een schreeuwen zet; als het leestyd is, dat gy dan wilt dansen; of, als gy dansen moest, lezen wilt; wanneer een ander lacht, dat gy dan huilt; of lacht, als anderen huilen willen: belieft gy nog meer? .... Neen. Doe ik dat, Papatje-lief, zeide zy, dat weet ik evenwel niet. En ik zo veel te beter, was myn antwoord, dat het niet zelden gebeurt. Gy zoud wel haast, als wy u begaan lieten, eveneens worden als die vrouw, waarvan ik u verhaald hebbe: want in bejaarde menschen is de eigenzinnigheid meest altoos het natuurlyk gevolg eener verwaartoosde, of weeke, en al te toegevende, opvoeding. —— Dat men dikwyls gestreng is jegens U, myne lieve Kinderen, geschiedt uit liefde! Ik bedoel namelyk die gestrengheid, waardoor men eene volstrekte gehoorzaamheid van zyne Kinderen afvordert, in alles wat billyk en regt is, en hen niet naar hun eigen goeddunken laat te werke gaan. Het blote denkbeeld slegts, dat uwe ouders langer op deze wereld geleefd, dus ook meer kennis en ondervinding hebben, dan gy, dienvolgens ook beter weten wat, zo wel nu als naderhand, best voor u is, behoorde u van zelven aan te sporen, om hunne bevelen gewillig op te volgen, schoon zy 'er u niet altyd reden van geven. In de meeste gevallen zult gy naderhand wel zien, dat zy gelyk hadden. —— Ja, God weet het, hoe het my smert, dat ik u dikwyls iets weigeren moet, waarom gy verzoekt; vooral, wanneer 'er in den

eer-

eerſten opſlag geen kwaad in ſteekt, en ik evenwel 'er kwade gevolgen door den tyd voor u in beſpeure. ——— Ondertuſſchen ligt, hoe hard dit u ook vallen moge, 'er zelfs voordeel in voor u, bijaldien uwe Ouders u eenigermaate eigenzinnig behandelen. Zy zelven konnen in hunne jeugd ook eenigzins verwaarloosd zyn; en welk eene zegening is het dan niet voor u, als gy door zulke voorbeelden, in uwe jonge jaren, van alle eigenzinnigheid afgeſchrikt wordt!"

Tweede Proeve van Oudheid- Taal- en Dichtkunde, door het Genootſchap, Dulces ante omnia Muſæ. *Te Utrecht by* A. v. Paddenburg *en* J. M. van Vloten, 1782. *Behalven het Voorberigt*, 336 *bladz. in gr. octavo.*

De gunſtige gedagten, welken wy van den arbeid van dit Genootſchap, by de afgifte van deszelfs eerſte Proeve, gevormd hebben, (*) wordt door deeze tweede Proeve ten kragtigſte bevestigd; als leverende eene uitgeleezene verzameling van welbehandelde Oudheid- Taal- en Dichtkundige Stoffen, wier doorbladering den Liefhebberen zeer wel zal gevallen.

Verſcheiden Stukken hier byeen gebragt, (te veel om ze allen afzonderlyk op te noemen,) behelzen wel gewikte aanmerkingen over het gebruik, de afleiding en betekenis veeler woorden; 't welk, in verſcheiden gevallen, ter opheldering, en ten beteren verſtande, onzer oude Schryveren kan dienen. Wel byzonder ſtrekken eenigen dier ſtukken, ter verklaaringe van zodanige woorden, die in het Woordenboek van *Kilian*, in 't geheel niet, of in andere betekenisſen voorkomen; dat veelshands zyne nuttigheid heeft. Hiernevens gaan etlyke oordeelkundige onderzoekingen en bedenkingen over deeze en geene taalgebruiken, en naauwkeurigheden; welken ter beſchaavinge onzer ſpraake aan de hand gegeeven worden. Met dat zelfde bedoelde brengt men ons hier onder 't oog, Aanmerkingen over het vermyden van Basterd- en het invoeren van Verouderde Woorden; mitsgaders een Vertoog over eenige middelen, ter vorderinge in Taal- Oudheid- en Dichtkunde. En daaraan volgt nog eene Geſchiedenis der Rederykkamers der Hoofdſtad en Meyerye van 's Hertogenbosch; welker ontvouwing het haare toebrengt, ter opheldering van de Geſchiedenis der Rederykers. Indien men zig omtrent meer Kamers in Nederland de moeite getroostte, welke deeze Schryver in dit geval op zig genomen heeft, zou men ongetwyfeld aan de oude Geſchiedenis onzer Rederykers nog al merkelyk lichts kunnen byzetten. ——— Deeze ſoort van Ver-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letteroef.* IV. D. bl. 463.

Verhandelingen gaat wyders nog vergezeld van een drietal van Proeven van Welſpreekendheid, en eenen bondel van Mengeldichten, die zo in 't ernſtige als in 't lugtige, naar de verſcheidenheid van ſmaak, kunnen behaagen. Tot een ſtaal uit doeze Verzameling verſtrekken de volgende Morgengedagten, als eene proeve van Welſpreekendheid.

„ Hoe is de verduisterde Natuur weer opgeloken! hoe heerlijk is zy uit de bruine ſchaduwen van den eerbied vollen nagt met luister verrezen! ſtil was de nagt, zoo ſtil als de wooningen der dooden. Toen de zon verdwenen was, begon de maan aan den hemel te lichten, om de bewooners der aarde over het vrolyke, maar verloorene, licht van de zon te vertroosten. Ja, zagt en zwaarmoedig verlichtte zy den hemel, en boezemde haren aanſchouwer de ſtille verhevene gedagten des doods in. Zy ſchilderde de zagt ruiſchende boomen met waggelende ſchaduwen op het eenzame veld. Hoe eenzaam was alles! 't veld weergalmde nu niet van 't loejende vee, of zagt zingende vogels. De vervrolykende vogel des nagts, de nagtegaal alleen, hief hare klinkende verhevene tonen in het eenzaam bosch aan. Het land rustte. 't Geheele geſchapendom was diep als in eene eeuwige rust gezonken. Maar zagt ontwond zig de aarde uit den bruinen ſluier van de ſchaduwen des nagts. Met verrukkenden eerbied zag men aan den hemel het vrolijk licht ontluiken, dat den dageraad aankondigt. Langzaam verſcheen het aan de uiterſte grenzen des hemels. De zon bereidde zig op den wenk van den Almagtigen, om haren loop aan onzen hemel te beginnen; daar zy der andere zyde van den aardkloot hare verkwikkende ſtralen onttrok. De ganſche natuur herleefde. De tintelende zilveren dauwdroppen verdwenen langzaam van het rookend veld. Langzaam verdwenen de uitwaasſemingen van het bedauwde veld, om het aardrijk friſſcher uit de ſtille rust te doen ontwaken. Gy ontneemt my uwe tonen, ô vogel des nagts! maar, dank zy den Schepper! —— Gy heft het morgenlied weer aan, zoetkwelende vogels, die by het vrolijk licht zweeft. Verheft u, ô vogelen! heft uwe tonen aan, dieren des velds! vergadert u, menſchen! verheft de Godheid met my. Zingt den Almagtigen, alle gy beweldadigde ſchepſelen, van den goedertierenen God, die u het leven, als by de ſchepping, weer ſchonk. Eerbiedig groet de Olifant de opkomende zon. De moedige Leeuw ontwaakt in het bosch, en brult zynen ſchepper den weergalmenden lof toe: de dieren ontwaken; zy hooren hunnen Koning. De wouden herleven. De velden ontwaken, en galmen de tonen, in bosſchen en velden, naar het pragtig paleis van den albeheerſchenden ſchepper. Nu is alles weer dadig. De voedende aarde vereiscbt nu de vlijt van haro nieuwe bewooners. De noeste landman begeeft zig aan 't werk. Hy bearbeidt de bereide aarde, nu hy met de aarde ge-

gerust heeft. Hoe vrolijk herneemt hy de zorg voor zyne bejoovende akkers. Zijn nieuw ontvangen kragt is voor het aardrijk. Hy zoekt voedsel voor zig en de zynen. De tedere zorg der herders voor de bleetende gemeenzame kudde herleeft weer. Zy waaren by het vrolijk licht, met langzamen tred, door de grazige velden, en hoeden het hongerig vee. Hoe liefderijk voedt gindsch de zagte moeder hare tedere lammeren. Aangenaam gezigt! —— en zoo teder draagt God ook zorg voor de zynen. —— Verrukkende landtooneelen! alles tiert weelig. De boomen, de kruiden des velds, —— alles bloeit, als of 't het eerste leven ontving. Hoe zoet, hoe stil is de vrolyke morgen! Alles is bezig. Alle de raderen van de groote natuur zijn weer werkzaam...! Hoe schoon is de morgen! zoo schoon, ja veel schooner zal ook de eerste morgen na de opstanding zijn! zoo zullen wy ook den morgen zien aanblinken, op den eersten dag na onze verryzenis. De nieuwe natuur zal dan nog veel pragtiger, nog luisterryker zijn. Dan zal ik by het zien van den morgen veel verhevener gedagten van God hebben. Dan zal de morgen veel schooner zijn, dan dien ik op aarde zag aankomen. Met Jezus en de heiligen zal ik dan ontwaken, en het hemelsch morgenlied met de Engelen aanheffen. Hoe zoet zal my dan de gedagten van dezen vrolyken morgen zijn! Dan ontwaak ik onsterflyk; dan is mijn loop ten einde. Dan heb ik geen zorg —— alle myne zorg is dan Gode gewijd. Geene gedagten des doods omringen my dan; dan omringen my de gedagten der onsterflijkheid. O wanneer zult gy ontwaken, blyde morgen, dien ik als hemelling zien zal?..! Wanneer zal my de zagt klagende stem van myne geliefde beweenen? Wanneer zal ik in het donker dal gaan, om eeuwig te leeven? Myne ziel verlangt naar uwe zaligheden, ô eeuwig verlosten! eeuwig gezaligde heiligen!.... Maar nu ben ik op aarde, om grooter in den hemel te zijn. ezie! my dan altijd met uwe gedagten, ô groote Verbondsgod! vervul myne ziel met betragtingen des hemels, ô godlyke geest! Leer my alle morgen aan u denken, ô leevende Heiland! Leid my zagt door de wooningen der sterflijkheid! breng my langzaam over in de wooningen des lichts! Laat op elken morgen de gedagten der onsterflijkheid by my wezen! Laat my, ontwakende, altijd by u zijn, Drieëenige! tot dat ik eens veel heerlyker by u in den Hemel ontwaak! —— daar ik nimmer meer slapen of sluimeren zal: —— daar geen nagt is!"

Zede- en Dichtlievende Mengelingen, door den Uitgeever. Te Amſterdam by A. Fokke Simonsz., 1783. *Behalven de Voorafſpraak, 212 bladz. in gr. octavo.*

Eene verzameling van Redenvoeringen en Mengeldichten, die toont dat derzelver Opſteller een waardig Lid is van de Maatſchappy der Verdienſten, onder de Zinſpreuk *Felix meritis*, te Amſterdam vergaderende; dewyl de bewerking der daarin byeengebragte ſtukken ons des Autheurs verdienſte duidelyk leert kennen; des hy, ten verderen voortgange in zynen letterarbeid, aller aanmoediging verdiene.

In de Redenvoeringen bepaalt de Autheur onze aandagt tot onderwerpen, die niet te dikwerf ten ernſtigſte overwoogen kunnen worden. Hy ontvouwt den aart der *Menſchenliefde*; ſchetst het voortreffelyke der *Langmoedigheid*; pryst de *Gerustheid des gemoeds* aan; en leert ons de *Hoop*, *Vrees*, *Verlangen* en *Angst* in diervoege beſtuuren, dat wy ons dezelven ten nutte maaken; beſluitende eindelyk deeze zyne beſpiegelingen, met opwekkende gedagten, over het *begin en einde der dingen*. —— Elk onderwerp wordt hier, op eene gepaste wyze, leerzaam en aanmoedigend behandeld, met eene leevendige en deftige ontvouwing van de voornaamſte trekken, die daaromtrent in aanmerking komen.

Wat wyders de hierby gevoegde Mengeldichten betreft, ze gaan over verſcheiden ſoorten van ſtoffen, zyn op verſchillende wyzen ingerigt, en zo uitgevoerd, dat ze een goeden Dichtkundigen ſmaak te kennen geeven. Twee ſtukken onder dezelven vorderen nog eenigzins een byzonder gewag. —— Het eene, aan 't einde deezer Verzamelinge geplaatst, is een *Lykzang over Adonis*, gevolgd naar het Grieksch van *Bion* van Smyrna; in welke navolging onze Autheur de natuur van 't oorſpronglyke zeer wel heeft gade geſlaagen; ook heeft hy, ter ophelderinge van dit oude ſtuk (gedicht ongeveer 250 jaaren voor onze gemeene telling,) 'er de aantekeningen van verſcheiden Oudheidkundigen by gevoegd. Het andere ſtuk, waar op wy 't oog hadden, is het eerſte deezer Mengeldichten, en draagt den tytel van *Pan Poëticon-Palaion*, of *de Dichters der Ouden*; vervattende eene agtervolgende optelling der beroemde Dichters en Dichteresſen, onder de Hebreeuwen, Grieken en Romeinen, naar welke rangſchikking dit Stuk in drie Zangen verdeeld is. De Autheur geeft ons eene beknopte melding van 't byzondere, waarin ieder deezer Dichteren uitgemunt heeft; en deelt den Leezer, in nevensgaande aantekeningen, te gelyk mede, den tyd wanneer ze gebloeid hebben, en 't geen verder ten hunnen opzigte merkwaardigst is; 't welk zyne nuttigheid kan hebben. In den eerſten Zang, gaan-

gaande over de Hebreeuwſche Dichters, mengt onze Zanger ook hier en daar eene navolging van een en ander Hebreeuwsch Dichtſtuk; waarvan het volgende, by gelegenheid van Israëls wonderbaare redding uit de hand van Pharaö, hier ter proeve kan verſtrekken. —— Gewag gemaakt hebbende van *Mozes*,

Dien Mozes, (*) *die, doorkneed in 't geeſtzout der Chaldeen,*
Gods wet deed glinstren in het aanzicht der Hebreen,

zingt hy verder aldus:

Wat is zyn ziel ontvonkt, als Pharo's heir bedolven,
Vernielt, verdronken ligt door 't woên der felle golven,
Daar 't Isrel wierd gegund, als door eene effen baan,
Door 't roode zeeſchuim uit Egyptens dienst te gaan.
Hy ſtapt aan land, en zingt des Heeren wonderwerken. (†)
„ *God is een krygsman, want zyn arm verwint den ſterken;*
„ *Jehovah is zyn naam; hy hielp op onze beê;*
„ *Hy wierp het wagenſpan van Pharo in de zee;*
„ *Ja 't zonk gelyk een ſteen in 't hol der waterbaaren;*
„ *Wie ſchaadt de onneozelheid als God haar wil bewaaren?*
„ *Zyn neusgeblaas doorloeit de ſiddereude lucht,*
„ *Verſlyft den afgrond, jaagt de golven op de vlucht.*
„ *Gy hebt uw rechterhand, o God! naauw uitgeſtoken,*
„ *Of Pharo's magtig heir is als een halm verbroken.*
„ *De vyand zeide: ik zal hen volgen, en myn zwaard*
„ *Zal weiden onder 't volk, door Jacobs God bewaard.*
„ *Maar gy bliest met uw' wind; ſtraks is al 't heir verdronken,*
„ *Het is, als 't logge lood, in 't pekelſchuim verzonken.*
„ *o Heer! wie is, als gy, toch onder 't Godental,*
„ *Van wien men deeze kragt, dit wonder roemen zal!*
„ *Gy leidt uw eigen volk, ô ſtreelende vertooning!*
„ *Al zachtjens door uw magt, in liefelyker wooning.*
„ *Als Edom, Moab, als het trotſche Palestyn*
„ *Dit wonder hoort, hoe zal hun ziel beneepen zyn?*
„ *Verſchrikking zal het volk van Canaän verſtommen.*
„ *Jehovah leidt zyn volk tot in zyn heiligdommen,*
„ *Door hem, tot hun genot, met eigen hand bereid,*
„ *Jehovah, God, regeert tot in alle eeuwigheid.*"
De rei van Mirhiam treedt uit met doffe trommen, (§)
Om God, den krygsgod, en zyn oorlogsroem te brommen.
„ *Zing, zegt zy tot haar reije, ei zing die groote kragt,*
„ *Die paard en ruiter heeft ten ondergang gebragt.*"

Oden

(*) *Mozes*, welke A. M. 2450 gebloeid heeft, is de eerſte Schryver, van welke ons, met eenige zekerheid, de ſchriften zyn ter hand gekomen.
(†) Exod. XV. 1-18.
(§) *Mirhiam* de zuster van *Mozes* en van den Hoogenpriester *Aaron*. Exod. XV. 20, 21.

Oden en Gedichten van J. P. KLEIJN. Deo, Patriæ & Amicis. *Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* J. M. v. Vloten, 1782. *In groot octavo*, 82 *bladz.*

Eene Nederduitſche Proeve van deeze ſoort van Dichtſtukjes, meerendeels over ernſtige onderwerpen op rymelooze maat die den Liefhebberen zeer wel zal voldoen. Men oordeele hierover uit het volgende Stukje, gedicht *na eene Volksziekte.*

Klop dankbaar mijn hart!
Sla vrolijke toonen mijn citer! ——
God zondt den Engel der Gezondheid naar de aarde,
Hij, de gebieder van leven en dood! ——

God ſprak, —— *en het leven ſteeg naar de lugt,* ——
Het aardrijk ſchudde, ——
De dood grimde, en klom uit den afgrond,
Terwijl 't verderf hem ſpottend naſloop. ——

Daar ſloeg de zee haar verſchriklijkſte golven! ——
Rondom openden zich de graven, ——
De ſtervenden droegen de dooden,
En bukten ſtootvoetende naar de eeuwigheid.

De wolken dreigden verdelging!
Dwarlende orkanen knakten de ſteden!
Toen ſmeekten Gods kinders hun vader ——
En Jezus, hun broeder, zag hunne tranen!

Nu entſloot zich de hemel
En de winden zwegen. ——
De zee werd eerbiedig en trilde;
En de rook der aanbidding wentelde uit de aarde.

God donderde van zijnen troon:
„ *Gij, Eng'len des levens, herſtelt mijne waereld!*"
Daar vlooden de dood en verwoesting,
En tuimelden, vloekend, ten afgrond!

Klop dan dankbaar mijn hart!
En ſla vrolijke toonen mijn citer! ——
God zondt den Engel der gezondheid naar de aarde,
Hij, de gebieder van leven en dood! ——

Schatkamer der Nederlandſche Jeugd. Met plaaten. Te Amſterdam, by D. Schuurman. *Behalven de Voorreden*, 192 *bladz. in octavo.*

Een Gouverneur neemt hier, in een gemeenzaam geſprek, proeven van zynen jongen Elève, die by uitſtek wel aan de

des Gouverneurs verwagting beantwoordt, toonende dat hy deszelfs lesſen met aandagtige naarſtigheid beoefend heeft. De onderwerpen, waarover dit geſprek voornaamlyk loopt, zyn eenige ſtukken uit de Beeldeſpraak, die telkens aanleiding geeven tot een zedelyk onderhoud, in 't welke den Jongeling veele deugdzaame lesſen, met eene ernſtige aanſpooring ter deugdsbetragtinge, ingeboezemd worden. Hier by komen de algemeene begrippen van de Wapenkunde, de eerſte grondbeginzelen der Wiskunde, en de volgreeks onzer Graaven in vroegere, met die onzer Stadhouderen in laatere, dagen. De Jongeling verkrygt tusſchen beide, als het een of ander onderwerp afgehandeld is, ter beloonings zyner aangewende vlyt, eene vereering van den Gouverneur; beſtaande in eenige tusſchen beide geplaatſte Gedichtjes en Tooneelſtukjes, als mede etlyke cyferkundige handgreepen, die in een jeugdig gezelſchap tot een vermaaklyk zydyerdryf kunnen ſtrekken. En ten laatſte vereert hem de Gouverneur nog een ſtukje, dat ten opſchrifte heeft, *Wandeling in den Tuin, het menſchelyke gemoed genaamd*, ſtrekkende ter zinnebeeldige afſchetzinge, van de verſchillende werkzaamheid der menſchlyke hartstogten. —— In 't opſtellen van dit Geſchrift heeft men de beoogde manier van beproeven, onderrigten en aanmoedigen vry wel in agt genomen; des deeze Schatkamer, benevens andere verzamelingen van dien aart, der Nederlandſche Jeugd mede nuttig kunne zyn.

Dagverhaal der merkwaardige rampen van het Scheepsvolk van 's Schip de jonge Alida, door JAN MAARTENZ. GROEN, *één der Schepelingen. Te Rotterdam, by* J. Krap, Az. *en te Vlaardingen by* K. Nykerk, 1783. *In quarto*, 17 *bladz.*

Ontmoetingen van die natuur toonen ons, dat het menschlyk geſtel afmattingen kan doorſtaan, die veeler bezef zekerlyk ver te boven ſtreeven. Schepelingen, ter vischvangst op Yslands kusten, hebben, na eene belemmerde reis, den ganſchen Zomer, van 17 tot 23 Augustus, beſtendig met dikke mist, zwaar ys, ſterken wind en eene holle zee te worſtelen. Het gelukt hun eene Baai van Ysland te bereiken, doch 'er verloopen weinige dagen, of hun Schip wordt op ſtrand geſmeeten; zy zien zig genooddwangd het zelve te verlaaten; en, by 't bedaaren van den laatſten ſtorm, is 't niet mogelyk het Schip, dat ook bykans geheel ontramponeerd is, weder in vlot water te brengen. Dit noodzaakt hen, na, zins het verlaaten van 't Schip, ruim veertien dagen lang, veele ongevallen van weer en wind, in eene gebreklyke lyfsberging, ondergaan te hebben, den 13den September eene moeilyke reistogt over het gebergte te doen; vervolgens komen

men ze, na veel zukkelens, in een Deensch Schip, dat hen te Koppenhage brengt; van waar ze hunne reis na Hamburg voortzetten, vervolgens op Zwol, voorts op Amsterdam trekken, en eindelyk den 12 December te Vlaardingen komen; hebbende, geduurende dien togt, nu eens heusche dan onheusche ontmoetingen gehad. In 't ongelukkig lot deezer Schepelingen deelden ook die van een tweede Vaartuig; zy waren in 't geheel vier- en twintig persoonen; twaalf van dezelven hebben, by gebrek van Scheepsberging, toen nog, op Ysland moeten blyven; de twaalf vertrekkende zyn weder op twee Schepen na Koningsbergen verdeeld, en de laatste lotgevallen zyn die van zes Schepelingen, of wel van vyf, zynde één hunner, een Bovenlander, te Hamburg agtergebleeven.

AGATHON. *Derde Deel. Naar 't Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, by* J. G. Waldorp. *In octavo* 375 *bladz.*

Agathon, niet dan met veel moeite gered uit de liefdestrikken van de schoone *Danaë*, waar in hy, volgens het tweede Deel, gevallen was (*), vertoont zig verder in dit derde Deel in een staatkundig licht. Hy verschynt aan 't Hof van *Dionysius*, den dwingeland, te *Syracuse*; daar hy aanvanglyk slaagt in zyne onderneeming, om, door zyn invloed op den Vorst, het heil des Volks te bewerken; doch waarin hy zig eerlang dermaate gedwarsboomd vindt, door andere Hovelingen, en bykomende omstandigheden, die den Vorst geheel van hem vervreemden, dat hy ten laatste zig inwikkele in een aanslag tegen den Tyran; 't welk zyne gevangenneeming ten gevolge heeft, en welker slaaking hy voorts verschuldigd is aan een zamenloop van gunstige omstandigheden, die ten zynen voordeele werken; waarop hy *Syracuse* verlaat, en naar zyn Vaderland te rug keert. ——— In de ontvouwing van dit voorgevallen verleent ons de Schryver een aantal van leerzaame onderrigtingen nopens het Hofleven, de listen en lagen der Hovelingen, met het geen daartoe betrekking heeft; terwyl hy ons tevens verscheiden bedenkingen aan de hand geeft, nopens de verschillende Regeeringsvormen, en het geen daaromtrent in aanmerking komt. Onder het voordraagen van dat alles doet hy de characters der hoofdpersonaadjen natuurlyk werken; byzonder dat van *Agathon*; die eindelyk *Syracuse* verlaat, „ door ieder beoor-„ deelt, door veelen berispt, en door de minste, zelf onder „ die het gunstigst van hem dachten, gekent, maar door de „ Braafsten gemist, en te rug gewenscht; verwijderende zich „ uit een Stad en uit een Land, waarin hij het vermaak had „ veel gedenktekenen zijner roemwaardige Besturing achter te „ laten; en waaruit hij niets met zich nam, dan een rei van „ ondervindingen, die hem in het besluit versterkten: ——— „ *van geen diergelijken meer te beproeven.*"

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* IIIde D. bl. 37.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERKLAARING VAN 1 COR. XV. 29.

„ Anders, wat zullen zy doen die voor de Doo-
„ den gedoopt worden? indien de dooden gant-
„ schelyk niet opgewekt worden, waarom worden
„ zy voor de dooden ook gedoopt?

Daar zyn in Pauli Brieven veele dingen zwaar om te verstaan.

PETRUS DE APOSTEL.

'Er is byna geen plaats in den Bybel, waar over zoo vele en verschillende verklaringen gegeven zyn, als over deze woorden van Paulus. Men moet zig verwonderen met hoe veel geleerdheid zommige hunne nieuwe uitvindingen hebben pogen op te sieren. Dog, hoewel wy alle de byzondere gevoelens hier over niet gelezen hebben, konnen wy nogtans van de ons bekende zeggen, datze ons alle, de een om deze, en een ander om gene reden, niet behagen; want daar de een te geleerd en te ver gezogt schynt, na des Apostels ware oogmerk, is de andere ontleend van bygelovige misbruiken; 't welk niet alleen niet te verwagten is van een Leeraar der Waarheid, welke zoo ernstig in alle zyne Brieven tegen dat verdervelyk kwaad, dat zoo veel onheilen in Christus Kerk stond te verwekken, waakte, —— om daar uit een bewys te ontlenen voor de opstandinge der Dooden; maar ook was, zo hy dit gedaan had, zyn bewys zonder kragt gebleven. Want, indien hy zig beriep op ene Plegtigheid, by zommige al, en by andere niet gebruikelyk, en niet gestaavd door enig Apostolisch gezag, en zeide: „Wat „ zullen zy doen die voor de Dooden gedoopt worden, „ indien de Dooden nimmermeer worden opgewekt;" zoo zouden zy, aan welke hy dezen Briev schreef, of andere die met deze dwaalleer reeds besmet waren, hebbe konnen antwoorden: Wel laten zy het nalaten; niemand, veel min de Godsdienst van Christus, heevt haar hier

toe verpligt; en als zy het nalaten zyn ze redelyker Christenen, dan nu zy den grond tot andere en nadeliger inſtellingen leggen. Waar tegen gy, Heilige Voorſtander der Vryheid! geduurig yvert.

Om deze reden hebben wy het niet geheel ondienſtig geoordeeld, onze gedagten deswegens ter proeve voor te dragen. Zo ze al niet volſtrekt nieuw mogten wezen, we zyn ze echter aan geen Voorganger, maar alleen aan onze eigen overdenking, verſchuldigd; en ze voldoen, naar ons inzien, zo aan de eenvoudigheid der woorden, als aan de kragt van 's Apostels redenering.

Wy menen dat de Apostel door die gene, welke gedoopt worden voor de Dooden, verſtaat zulke, die, door den Christelyken Waterdoop, tot de gemeente der Christenen wierden ingelyft, en daar door voor Belyders van Jezus Godsdienst bekend wierden; waar door zy hun zelve vrywillig bloot ſtelden aan allerleie Smaad, Vervolgingen en Doodſtraffen.

En dan verſtaan wy door de Dooden, waar voor zy gedoopt worden, Jezus Christus zelve, om wiens wille zy hun hadden laten doopen, en ſtonden vervolgd te worden: 't welk alles te vergeevs en nutteloos was, zo deze, in wien zy geloovden, nooit opgewekt, maar voor eewig dood was. En hy was zekerlyk niet opgewekt, zoo de dooden gantſchelyk niet opgewekt worden, —— en wat reden kon 'er dan van iemand bedagt en opgegeven worden, waarom men zig dan in den Naam van J. C. zoude laten doopen? „ Waarom worden zy ook voor de „ Dooden gedoopt?"

Laat ik het zelve door ene korte omſchryvinge in het verband met de andere woorden eens vooriſtellen. In het 12 vers begint de Apostel, na dat hy eerst van de opſtandinge van J. C. geſproken hadde, en aangetoond hoe zeker en onfeilbaar die waarheid was, hoe vele, en welke getuigen 'er waren voor deze vertroostende waarheid, op deze wyze: —— „ Terwyl dit nu zeker is, en van „ ons, en alle andere gepredikt word, dat J. C. uit den „ Dooden opgewekt is, hoe kunnen zommige onder u „ dan zeggen, dat 'er geen opſtandinge der Dooden is. „ Want dit is zeker, en zeer gemakkelyk voor u te be„ grypen, zoo de Dooden niet opgewekt worden, dan „ is Christus ook niet opgeſtaan.

„ En dan is immers uw geloove in dezen Jezus te ver„ geevs, en onze Predikinge is ook te vergeevs, en niet

„ al-

„ alleen te vergeevs, maar dan zyn wy openlyke bedrie-
„ gers, die ulieden misleid en leugens verhaald hebben.
„ Want wy hebben getuigd en verklaard, en gy weet, dat
„ onze leer daar alleen op gegrond is, dat J. C. van den
„ doode is opgewekt; nu, J. C. is niet opgewekt, zoo
„ 'er gene opſtandinge der dooden is, welke ene zwa-
„ righeid! en hoe vele ongerymdheden volgen daar uit?
„ want zoo J. C. niet opgeſtaan is, dan is uw geloove
„ niet alleen te vergeevs, maar, hoe moet dit uw hart
„ ontroeren! dan zyt gy nog in uwe zonden, dan is de
„ vergevinge derzelver, by den doop aan uw beloovd,
„ valsch; dan zyt gy nog niet gereinigd: en zoo gy nog
„ niet gereinigd zyt, dan zyn ook al die andere verloo-
„ ren: Uwe Ouders, Egtgenooten en Kinderen, die gerust
„ en vol vertrouwen op de belovten, door ons in Jezus
„ naam gedaan, gedoopt, en zoo geſtorven zyn, zyn
„ euwig Dood. Zy, die gemarteld zyn geworden om
„ dit geloov, zyn voor u verlooren: gy had in hun by-
„ zyn nog lang u konnen verheugen. —— Ja alle de
„ Christenen, wie ze ook zyn, zoo als het nu ſtaat, zyn
„ dan de ellendigſte van alle Menſchen.

„ Maar 't is zoo niet; hoe gelukkig is dit voor ons alle!
„ J. C. is opgeſtaan, hy is de eerſteling van allen geweest,
„ die in Zyn Naam opgewekt zullen worden: hy heeft
„ het leven, gelyk Adam wel eer den dood, aangebragt.
„ Ieder zal in zyne ordre en rang opgewekt worden, en
„ dan zal het einde zyn; dan zal hy het Koningryke Gode
„ ende den Vader overgeven; namentlyk dan, wanneer
„ hy alles, wat zig tegen hem verhief en verzette, zal ver-
„ wonnen hebben; want zoo lang moet J. C. als Koning
„ het gebied voeren; en de laatſte van deze vyanden, is
„ de Dood. Na dezen vernietigd te hebben, zal hy den
„ Ryks-Scepter nederleggen, en God zal alles voor en in
„ allen zyn. Anders, zoo dit zoo niet was, zoo J. C.
„ niet opgewekt is, zoo hy voor ons de opſtandinge en
„ het leven niet is, zoo hy als Koning het gebied niet
„ voert, tot dat alles aan hem is onderworpen; zoo hy
„ ons uit den duisteren grafkelder nooit zal te voorſchyn
„ brengen. ——— Wat zullen zy dan doen, die voor
„ zoo enen dooden Christus zyn gedoopt geworden.
„ —— Waarom, om welke ene reden, worden zy toch
„ voor dezen, die Euwig dood zal en moet blyven,
„ gedoopt?"

In deze omſchryvinge, of uitbreidinge, blyven we voor

eerst by de natuurlyke betekenisse van het woord Doop, doopen en gedoopt worden; als een bondzegel des N. T. waar door de Christen niet alleen word ingelyfd, in dat Godsdienstig Genootschap; maar ook verzekeringe ontvangt, dat hem alle zyne zonden om Christi wille zekerlyk vergeven worden, voor zoo verre zyne boetvaardigheid opregt is.

En ten twede, blyven we by de eigenlyke betekenis van het woord Dooden, verstaande daar door zoo een die het leven afgelegd heevt, en voorts Euwig dood blyft; voor welke geen Leven te verwagten is, niet alleen; maar van wien ook niemant eenige hulp moet nog kan verwagten. En wat, ten derden, de betekenis van het voorzetzel door *voor*, *ofte van wegens*, vertaald, aangaat, blyven we by de gemene overzettinge.

Dus blykt dan eindelyk ook, dat de herhalinge, „ waar- „ om worden zy ook voor de Dooden gedoopt," geen ydele herhalinge is, maar een sterke aandrang van den Redenaar vertoont. —— Waarom worden zy dan, zy die dit ontkennen, voor een dooden Christus gedoopt? laaten zy maar éne enige reden opgeven, zoo zy kunnen, die hen met grond kan bewegen, gedoopt te worden, en daar door in lyden te geraken.

Dat wy by de eenvoudige betekenis van het woord Doop en Doopen blyven, en 'er geen Doop des lydens of iets anders door verstaan, dunkt ons niet alleen noodzakelyk ten aanzien van onze verklaringe, maar voor al, om dat dit de bestendige gewoonte van onzen Apostel is, die 'er in dezen briev, noch in geen één der andere brieven, welke zynen naam dragen, ooit van afgaat; en deze reden alleen is genoeg; behalven dat de Doop, by de meeste Christenen, altoos is aangemerkt, als een teken en verzekeringe van de Opstandinge der Dooden.

Paulus zegt, Rom. VI. v. 4. 5. dat wy met Christus in den Doop begraven zyn; —— in welken gy ook met hem opgewekt zyt, zegt hy Coll. II. v. 12.

Dat wy letterlyk, en volgens de eenvoudigste betekenisse, gezegd konnen worden, *voor ofte van wegens* J. C. gedoopt te worden, lydt immers geen tegenspraak. Hoe veel of weinig belang men in den Waterdoop ook moge stellen, dezelve geschied om Christus wille. En schoon Jezus nergens de Zaligheid aan den Doop heeft vastgehegt, zoo dat men, dien missende, daar om alleen zoude verlooren gaan; zoo heeft hy ze egter voorgeschreven, en wilde, datze van elk,

elk, die zig tot zyn Godsdienſtig Genootſchap begaf, zoude ondergaan worden. Elk betuigt door den Doop een Lid van dat Geestlyk Lichaam, een onderdaan van Jezus Koninkryk, en een Voorſtander en Belyder van hem en zynen Godsdienst te wezen. En deze Doop was aan het Lyden zoo nauw verbonden in dien tyd, dat vervolgd te worden, als een Christen, geſchiedde, om dat men als zoo een gedoopt was, en zig voor J. C. verklaarde. 't Is om die reden, dat de Apostel zig daar op beroept, ten aanzien van hem en zyne Amptgenooten; in de twee volgende verzen, —— en dat hy op ene andere plaats zegt: „ Want wy worden om uwent wille den gantſchen dag „ gedood, wy zyn geagt als ſchapen ter ſlagtinge." —— Wy worden dus voor, ende van wegens, J. C. gedoopt.

Men zal my, vertrouw ik, gereedlyk toeſtaan, dat deze verklaringe de beste is, zoo niet de woorden in het meervoudige voorkwamen, en voor de *Dooden* gedoopt; 't welk van J. C. niet alleen gezegd kan worden.

Ik antwoorde hier op, dat zy, die deze zwarigheid zullen voorſtellen, zig gelieven te herinneren, dat men in dit geval alle de Heiligen, de Apostelen en Verkondigers van dezen beminnelyken dog vervolgden Godsdienst, 'er kan nevens voegen. Want voor hen, of van wegens hun bevel en inſtellinge, wierden de geloovigen gedoopt; op hun getuigenis, dat Jezus verrezen was, omhelsden zy deze waarheid; en op hunnen eisch, laat u doopen en uwe zonden afwasſchen, wierden zy gedoopt, en als Leden van dit Godsdienſtig Genootſchap aangenomen. Hier door ſtelden zy zig om J. C., en der Apostelen, als zyner gezanten, wille, bloot, voor ene vervolginge aan den Doop verbonden; dat dwaasheid was, zoo de Dooden niet opgewekt wierden, en zoo J. C. in den Dood gebleven was.

De Apostel ſpreekt, naar 't ſchynt, van anderen, dan hy tot nog toe gedaan hadde, en in de volgende verzen doet; mogelyk, om dat dan niet alleen de Corinthers, indien Christus voor euwig aan den Dood was onderworpen, maar ook alle andere Christenen, uit Jooden en Heidenen, waar dat ze woonden en gevonden wierden, even ongelukkig, even hoopeloos moesten leven; en even dwaas waren, zoo ze zig in dat gevaar en lyden, door het ontvangen van den Waterdoop, begaven, voor enen Dooden Christus. —— Want ook in de gemeente te Ephezen waren deze dwaalgevoelens ingeſloopen, gelyk wy zien 2 Tim. II. vs. 17, 18.

Maar men kan ook zeggen, dat hy door die gene welke hy bedoelt, met te zeggen, „anders wat zullen zy „doen, waarom worden zy ook voor de Dooden ge„doopt," die broeders welke in de gemeente te Corinthen zulke dwaze en ongerymde begrippen omhelsden en voortplanten, verſtaat. Want van hun moest elk zeggen, waarom laten deze Menſchen zig doopen? waarom onderwerpen zy zig aan zoo veel gevaars? waarom laten zy zig martelen? zoo het met dit leven is afgeloopen; en zoo de Inſteller van hunnen Godsdienst hen bedroogen heeft; zoo hy niet uit de Dooden is opgeſtaan.

En zeker, geen gevolg konde beter uit enige ſtelling getrokken worden, dan dit door Paulus: zoo de dooden niet opgewekt worden, dan is Christus ook niet opgeſtaan. Want voor eerst, zoo de opſtandinge der Dooden geheel en volſtrekt onmogelyk was, zoo betrof dit den Perſoon van Jezus van Nazareth zoo zeker, als al de anderen. ——— En ten tweden, —— zoo bleek dan duidelyk dat deze Jezus een bedrieger was geweest, welke niet alleen, geduurende dien tyd, dat hy het Joodſche Land doorzwierv, de opſtandinge leerde, maar ook geſtorvene opwekte; ene breedvoerige beſchryving van het euwig en gelukzalig leven gaf; en voorzeide dat hy uit de Dooden zoude opſtaan, tot zynen Vader gaan, en alle, die in hem geloovden, tot hem opnemen in zyne Heerlykheid. Zoo nu de opſtandinge der Dooden onmogelyk is; zoo ze nooit zoude geſchieden, was deze Jezus een bedrieger, zyne Apostelen valſche getuigen, geweest; en hy was, zoo wel als anderen, aan den Euwigen Dood, ofte vernietiging, onderworpen.

Geen wonder dat Paulus deze herhalinge doet, na in de voorige verzen van de zekerheid der opſtandinge geſproken te hebben. ——— „Anders, zoo dit niet waar is, zoo „J. C. niet opgeſtaan is, wat zullen zy doen die voor „hem, welke dan Dood is en blyft, gedoopt zyn ge„worden? 't is best tot hunnen Vaderlyken Godsdienst „dan weer te keren; de haat der wereld en de vervol„ginge te ontwyken; in rust, vrede en gemak te leven; „zonder zig te laten martelen om een valſchen Gods„dienst; om ene bedriegelyke belovte, voor een Per„zoon die wel Euwig dood zal blyven. En nademaal „de Doop de weg is tot het Lyden, om dat men zig „daar door voor J. C. en zyne Leer verklaart; waarom „worden zy dan, die zulk ene nieuwe Leer invoeren,

„ook

„ ook voor een dooden Christen gedoopt? Waarom zyn „ wy Apostelen, die deze Leer verkondigen, zoo wy „ beter weten, dat Jezus nooit opgewekt is, alle dagen in „ gevaar en Perykel? ik ſterve alle dagen; ik hebbe te „ Ephezen met verwoede Menſchen, als met wrede Die„ ren, te doen gehad, en ik verdrage alles, om Christi „ wille; om het algemeen belang; om my zelven; wyl ik „ geloove en hoope op ene zalige Opſtandinge, wanneer „ ik myn Pand, by hem weggelegd, ontvangen zal; en „ niet alleen ik, maar alle die zyne verſchyninge hebben „ lief gehad."

En daar op gaat de Apostel (na ene korte dog ernſtige vermaninge, om niet te dwalen, en zig altoos die ſpreuk van den Griekſchen Digter, „ kwade t'zamenſprekingen „ verderven goede zeden," te herinneren,) over; om hen gerust te ſtellen, wegens de zekerheid der Opſtandinge, door hun de mogelykheid daar van in het Ryk der Natuur te doen beſchouwen. Wel wetende wat de grond der twyffelinge by velen was, zegt hy, vers 35, „ maar „ zal iemand zeggen, hoe zullen de dooden opgewekt „ worden? en met hoedanig een lichaam zullen zy ko„ men"? En, ſchoon de Apostel ene menigte van dergelyke zaken had kunnen optellen, om deze tweledige vraag voor hun bevattelyk te beantwoorden, zoo wil hy zig van zeer eenvoudige bewyzen bedienen. Hy leidt hen by de hand na hunne koornvelden; doet hen het gedroogde graan beſchouwen, en hen zoeken, na dat onzigtbare ſtip, waar in een beginzel van leven is opgeſlooten, geſtorven, gedroogd, en voor het oog, het keurig oog van den Landman en den Wysgeer, levenloos. Hy doet hen zien, hoe dit graan, in de aarde geworpen, en alle deszelfs bekleedzelen aan de verrottinge overgegeven zynde, welke verteren en met de Aarde van den Akker vereenigd worden; nochtans, hoe onzigtbaar, een inwendig leven, een groeiend beginzel, had overgehouden. Dit verwonderlyke, dat hy, die het nooit zag, nauwlyks zoude gelooven, is daar in gelegt door de ſcheppende hand van den wyzen Heer der Natuur. Die groene ſpruiten, die ſchoone en trotſche halmen, zyn immers daar uit voortgekomen; dat weet gy; dat ziet gy; en hoe wonderlyk dit ook is, dit zult gy gelooven. Nu op deze wyze is het mogelyk, dat wy, na eens geſtorven te zyn, wederom een leven ontvangen.

Waarlyk ene zeer gepaste wyze, om de Corinthers, en

alle die dit Hoofddeel lezen, te leren en te overtuigen, dat de gemaakte zwarigheden, door onze partyen, tegen deze vertroostende Leer, van zelve verdwynen.

Het lichaam van het Graan word niet wederom levendig, derzelver bekleedzels, door voedzel en groeijinge verkregen, worden voor altoos met het ſtof vermengd, en dienen in 't vervolg niet weder tot het bekleden van een Graan, dat in 't volgende Jaar word voortgebragt. ——— Alzoo weinig is het nodig, dat alle die Stofdelen, door ſpys en drank veroorzaakt, en welke niet volſtrekt tot ons lichaam behooren, ooit weder levendig worden.

Men onderſcheide ons eigen lichaam van ons tegenwoordig zigtbaar lichaam. Men overwege dat, na onze ontvanginge, ons eigen lichaam, ſchoon byna onzigtbaar, een beſtaan hadde. —— Dat dit het zelfde lichaam was, waar mede wy gebooren wierden, en 't geen wy nog omdragen. Dat dit eigen lichaam niet gezegd moet worden, te beſtaan in dat lichaam 't geen wy nu, door ſpys en drank uitgezet, vertoonen; ſchoon onaffcheidelyk in dit leven daar mede verenigd. Dat wy leven konnen, ſchoon wy een lid derzelver misſen, of, door ziekten uitgeput en vermagerd, in zwaarte veel verminderen; tot een bewys dat dit eigen lichaam niet in de vloeibare delen beſtaat: en 'er dus, na den Dood van het zelve, uit deszelvs kiem en grondformeerzel, zeer wel weder een lichaam kan ontwikkelen, dat ons eigen lichaam is.

Dog deze ſtoffe behoort niet tót myn tegenwoordig onderwerp. Ik had alleen voor, te toonen, dat men het 29 vers op deze wyze konde verklaren: „ Anders wat „ zullen zy doen die voor enen Dooden Christus ge„ doopt worden, zoo de Dooden gantſchelyk niet wor„ den opgewekt; waarom worden zy ook voor den Doo„ den Christus gedoopt? en voor of van wegens hen, „ die dezen Godsdienst verkondigen?" En men ziet nu, myns agtens, ten duidelykſte, dat deze verklaring zo aan de eenvoudigheid der woorden, als aan de kragt van 's Apostels redenering, voldoet.

's Apostels oogmerk toch was de Gemeente te Corinthe te waarſchuwen, tegen die grove dwaling, dat 'er geen opſtanding der Dooden is. Hiertoe ſprak hy, in 't begin van dit hoofddeel, van de opſtandinge van J. C.; bewyzende derzelver zekerheid, met optellinge der groote menigte van getuigen, die de waarheid dezer gebeurtenisſe verklaren; onder welke getuigen hy ook zelve behoorde.

Dit

Dit zo zynde, doet het hem vreemd, dat zommigen onder hen nog de opſtanding der dooden durfden ontkennen? —— want, dat dan J. C. ook niet opgeſtaan was. By die gelegenheid toont hy tevens, wat hier uit al verder voortvloeide. En daar de Christelyke Godsdienst, gelyk we gezien hebben, eene keten is, die met den Doop begint en by de Opſtanding eindigt, zo brengt hy hun voorts onder 't oog, dat de eerſte, indien de laatſte ontbreekt, onnut, ja buitenſpoorig is; vooral in een tyd, toen 'er zo vele nadelen aan 't belyden van dezen Godsdienst vast waren. —— Eindelyk opgemerkt hebbende, dat zy de Opſtanding der Dooden loochenden, om dat zy derzelver mogelykheid niet begrepen; zo leid hy hen op, om na te gaan, hoe 'er vele dingen in de Natuur waren, die zy zagen, welken zy even min begrepen: en dat dus de Opſtanding onzer eigen Lichamen zo wel mogelyk was, als de geduurige voortbrenging der levende groeibare Lichamen, uit gedroogde en geſtorvene granen, welken altoos, na zo vele Euwen, hunne eigene, en geen andere Lichamen voortbrengen.

P. H.

R.. 25 Nov.
1782.

WAARNEEMING WEGENS HET NUT VAN DEN ALUIN IN LANGDUURIGE COLIEK-PYNEN.

Door *** M. Dr.

Een Jongeling, van omtrent 15 jaaren, klaagde, geduurende meer dan twee jaaren, over eene pyn in den omtrek van den Navel, die zo hy my zeide, hem, na eene hevige Coliek, was bygebleeven.

De Lyder ſcheen my toe van eene zeer gezonde lichaamsgeſteldheid te zyn, en daar waren volſtrekt geen tekenen van Verſtoppingen, of van eenen Navel-breuk, nog van Wormen, ſchoon men, het laatſte veronderſtellende, hem verſcheiden wormdryvende en purgeermiddelen had laaten gebruiken, waardoor de pyn, gelyk ligt te begrypen is, merkelyk vermeerderd was geworden. —— De pyn was niet geſtaadig, maar kwam by tusſchenpoozinge, zomwylen twee en meermaalen des daags, vooral wanneer hy zwaar, of winderig, voedſel gebruikt had, —— en

dan ſcheen het ook als of de pynlyke plaats eenigzints opgezet was. —— Ik vermoedde dat hier eene plaatslyke zwakte van den darm, als een gevolg van de voorgaande Coliek-pynen, plaats had, en ſchreef diensvolgens den Lyder, behalven eene geſchikte dieet, eenige verſterkende middelen voor, beſtaande uit de *Extr. amara*, de *Cascarill. Corticis Orant.* enz. daarenboven liet ik hem, ter plaats daar hy de pyn voelde, een verſterkende pleister leggen. —— Langer dan twee maanden, liet ik hem met het gebruik der voorſchreeven middelen aanhouden, zonder dat hy eenige de minſte beterſchap daarvan beſpeurde.

Ik herinnerde my meer dan eens de heilzaame uitwerkinge van den Aluin, in ſoortgelyke langduurige pynen, geleezen te hebben, en terwyl my het tegenwoordig geval juist zodanig voorkwam, zo dagte ik dit middel eens te beproeven. Ik ſchreef dierhalven de volgende poeijers voor.

R. *Alum. alb.* drach. iv.
Sach. Canarienſ. drach. ii.
M. F. *Pulv.* N. XXIV.

Hiervan liet ik den Lyder om de twee uur een poeijer gebruiken.

Eenigen tyd hiermede aangehouden hebbende, begon de pyn merkelyk minder te worden, en de aanvallen waren niet zo dikwils. —— Onder het verder voortgebruik van dit middel, is de pyn volkomen weggenomen, en dit heeft my in myn denkbeeld bevestigd, dat het geval niets anders, dan eene plaatſelyke verſlapping van den darm geweest zy, die door het zamentrekkend vermogen van den Aluin is weggenoomen.

NATUURLYKE HISTORIE DER HOPPE.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeſchryver van den Heer DE BUFFON.)

Alle de naamen, met welke de *Hoppe* benoemd is, op te haalen zou eene verveelende Bladzyde vullen; men heeft haar van wegen derzelver veelvuldigheid, den *Vogel met honderd Naamen* geheeten. Eenige der voornaamſte moeten wy, nogthans, vermelden, en zal zulks kunnen

nen ſtrekken, om, met een opſlag van het oog, te toonen, hoe wyd verſpreid deeze Vogel is. In 't Hebreeuwsch heet zy *Haſida*, in 't Arabiesch *Alhudud*, in 't Egyptisch *Cucufa*, in 't Grieksch Ἔποψ, in 't Latyn *Upupa*, in 't Italiaansch *Upega*, in 't Spaansch *Abubilla*, in 't Portugeesch *Popa*, in 't Fransch *Huppe*, in 't Poolsch *Dudek*, in 't Zweedsch *Har fogel*, in 't Deensch *Herfugl*, in 't Engelsch *Hoopo*, in 't Hoogduitsch *Wiede Hopff*. Uit alle deeze taalen hebben wy ſlegts eene benaaming opgegeeven.

Eene allen in 't oog loopende byzonderheid der *Hoppe* is, de Kuif van Pluimen op den Kop, die in den natuurlyken ſtand achterover ligt; 't zy de *Hoppe* vliegt of eet; met één woord, altoos wanneer deeze Vogel door geene inwendige aandrift beroerd wordt. Ik heb gelegenheid gehad een deezer Vogelen te zien, oud of althans in eenen reeds volwaſſen ſtaat gevangen, en die, gevolglyk, de Hebbelykheden der Natuure hadt. Zyne verknogtheid aan de Perſoone, die hem oppaste, was zeer ſterk en zelfs tot die alleen bepaald. Hy ſcheen niet te vrede, dan wanneer hy met haar alleen was; als 'er vreemdelingen inkwamen rees zyne kuif overeinde, 't zy uit verbaasdheid, 't zy uit onrust; en hy vloog op 't verhemelzel van een Ledikant, 't welk in de kamer ſtondt; zomtyds waagde hy het uit zyne wykplaats te komen, doch het was om rechtſtreeks na zyne Meestreſſe toe te vliegen: met haar hieldt hy zich alleen op, en ſcheen niemand, behalven haar, te zien. Deeze *Hoppe* ſloeg twee zeer verſchillende geluiden, het eene zagt en teder, alleen voor haare Meestreſſe, het andere veel ſcherper en harder, om ſchrik of gramſchap uit te drukken. Nooit hieldt men die *Hoppe* in een kouw, zy hadt volkomen vryheid om door 't huis te gaan; ſchoon de venſters menigmaal open ſtonden, betoonde zy nimmer, ongeſtoord gelaaten zynde, de minſte genegenheid om weg te vliegen: haare zugt tot de Vryheid was altoos min ſterk, dan haare verknogtheid aan haare Weldoenſter. In 't einde, nogthans, ontſnapte zy, doch het was uit vreeze, eene hartstogt zeer ſterk in de Dieren: dewyl dezelve zeer naauw verwant is met de ingeſchaape zugt tot zelfbehoud. Zy vloog weg op zekeren dag, verſchrikt door eenig vreemd vertoon; egter toog zy niet verre, het eigen huis niet kunnende wedervinden, nam zy de toevlugt in de celle eener Nonne, waarvan het venſter openſtondt; zo zeer was het gezelſchap van Menſchen haar noodig geworden.

den. Hier liet zy het leven, dewyl men niet wist welk voedzel zy moest hebben: drie of vier maanden, hadt zy in den eerſten ſtaat geleefd, alleen een weinig brood en kaas gebruikende. —— Eene andere *Hoppe* leefde achttien maanden van rauw vleesch, was op 't zelve dermaate geſteld, dat zy toevloog om het uit de hand te neemen: gekookt vleesch weigerde zy te eeten. Deeze voorkeus, van rauw boven gekookt vleesch, duidt eene gelykaartigheid aan, tuſſchen de Roofvogelen en die op Inſecten aazen, welke laatstgemelden voor kleine Roofvogels mogen aangezien worden. GESNER hadt eene *Hoppe* met hard gekookte eijeren gevoed: OLINA met wormen en ſtukjes van Oſſen- of Schapen-harten, in de gedaante van wormen geſneeden: deeze laatſte pryst het zeer aan, de *Hoppe* in geen kooi te ſluiten.

Het gewoone voedzel der *Hoppe*, als zy in vryheid leeft, beſtaat uit Inſecten in 't algemeen, en bovenal, uit Inſecten die hun leeven, of ten minſten een gedeelte van 't zelve, in de aarde of op derzelver oppervlakte doorbrengen. Deeze ſoort van voedzel lokt de *Hoppe* na vogtige landſtreeken, waar de lange en dunne bek gemaklyk door den grond kan booren; deeze regelt, in *Egypte*, den optocht deezes Vogels, en ook van anderen, naar het zakken des Nylwaters; naar gelange deeze Rivier binnen haare oevers keert, laat zy de vlakke velden bedèkt met eene ſlibbe, die, door de zon verwarmd, welhaast krielt van ontelbaare Inſecten van allerlei ſoort. Als dan zyn ook de *Trek-Hoppen* zeer vet, en zeer goed om te eeten: ik zeg de *Trek-Hoppen*, want 'er zyn, in die zelfde Landſtreeke, blyvende Vogels van dit Geſlacht, die men menigmaal omtrent *Roſette* vindt, en nooit geëeten worden; eveneens is het gelegen, met die zich in groote menigte in de Stad *Cairo* onthouden, waar zy zeer veilig op de daken der huizen nestelen. —— 't Valt zeer ligt te begrypen, dat de *Hoppen*, die verre van de Menſchen verwyderd, in een onbewoond land leeven, beter voedzel uitleveren, dan die digt by eene groote Stad, of de wegen derwaards loopende, zich onthouden: de eerſte zoeken hun eeten in modder, ſlyk, vogtige gronden, waar zy niets anders dan de toerigting der Natuure aantreffen; terwyl de andere 't zelve verzamelen, uit de vuiligheden van allerlei aart, overal zeer veelvuldig, waar eene groote menigte menſchen zamen woont: dit kan niet nalaaten een' walg te verwekken tegen de *Hoppen* der Steden, en zelfs een ſlegten geur aan der-

derzelver vleesch te geeven. —— 'Er is eene derde ſoort, die, als 't ware, een middelſtand tuſſchen de twee andere bekleedt, zich in onze tuinen onthoudt, en overvloedig voedzel vindt in Aardwormen en Rupſen. Voorts ſtemt al de wereld overeen, dat deeze Vogel, die leevende zo ſtinkt, dood, alleen wat ſterk naar muskus riekt, en dit is mogelyk de rede, dat de Katten, anders zo dol heet op gevogelte, de *Hoppe* onaangeroerd laaten.

In *Egypte* verzamelen de *Hoppen*, volgens het berigt van den Heer SONINI, by kleine hoopen, en wanneer een derzelven van de overige is afgedwaald, roept zy haare Medegenooten, op een zeer ſcherpen toon *zi*, *zi*, toe. In meest alle andere Landen, vliegen zy alleen, of ten meesten by paaren. Zomwylen vindt men, in den Trektyd, een groot getal in dezelfde ſtreek; maar 't is eene menigte van Vogels op zichzelven, niet vereenigd door eenigen band van maatſchappye, en zy kunnen, gevolglyk, niet gezegd worden een troep uit te maaken. Zy vliegen ook de een na den ander weg, als zy verdreeven worden. Doch daar zy, voor 't overige, alle dezelfde geſteltenis omdraagen, en door dezelfde oorzaaken op dezelfde wyze gedreeven worden, neemen zy allen de reis aan na dezelfde ſtreeken, en houden bykans denzelfden weg.

De *Hoppen* zyn bykans door de geheele oude wereld verſpreid, van *Zweeden*, waar zy in de groote bosſchen woonen, of zelfs van de *Orcadiſche Eilanden* en *Lapland* af, tot aan de *Canariſche Eilanden* en de *Kaap de Goede Hoop* toe, aan den eenen, en tot de Eilanden *Ceylon* en *Java* aan den anderen, kant. In geheel *Europa* zyn ze Trekvogels, en blyven 'er den Winter niet over, zelfs niet onder de zagte lugtſtreeken van *Griekenland* en *Italie*. Zomtyds treft men ze op zee aan, en goede Waarneemers tellen ze onder het getal der Vogelen, die tweemaal 's jaars over het Eiland *Malta* trekken; doch men moet toeſtemmen, dat zy niet altoos denzelfden koers volgen: want het gebeurt menigwerf, dat men het eene jaar 'er veel ziet in 't zelfde Land, en zeer weinig in 't volgende: daarenboven zyn 'er Landen, als *Engeland*, waar ze zeldzaam zyn, en nooit nestelen: andere, als *Bugey*, welke zy volſtrekt ſchynen te ſchuwen, nogthans is *Bugey* eene bergagtige Landſtreeke. Zy moeten derhalven zo zeer aan 't gebergte niet gehegt zyn als ARISTOTELES wil; doch dit is het eenige ſtuk niet, 't welk de verzekering diens Wysgeers wederſpreekt: want de *Hoppen* onthouden zich

in

in 't midden onzer vlakten, en men ziet ze veelmaalen op de enkelſtaande boomen, die op zandige Eilanden groeijen, als die van *Camargue* en *Provence*. FRISCH zegt, dat zy, even als de *Spechten*, de bekwaamheid bezitten, om op de boomſtammen te klimmen, hier in is niets dan 't geen zeer wel ſtrookt met de overeenkomst; dewyl zy, gelyk die Vogelen, in de boomen broeden, dikwyls liggen zy daarin haare Eijeren, als mede in de gaten der muuren, op het vermolzemd hout en ſtof, 't welk men doorgaans in deeze ſoort van holligheden aantreft; dit doen zy, naar de aanmerking van ARISTOTELES, zonder dezelve met ſtroo of eenig ander dekzel te bekleeden: doch dit is ook aan eenige uitzonderingen, althans ſchynbaare, onderhevig: van zes nesten, my gebragt, waren 'er vier zonder eenig bekleedzel, de twee andere bedekt met een zeer zagt voerzel, uit bladeren, mosch, wol en veeren beſtaande. Dit alles kan zeer wel zamen gaan: want het is zeer mogelyk, dat de *Hoppe* haar nest met mosch noch eenige andere ſtoffe bekleedt; maar zomtyds broedt in gaten, het voorgaande jaar bewoond door *Spechten*, *Meezen* en andere Vogelen, die beddingen maaken.

Men heeft, zints lang, beweerd en het dikwerf herhaald, dat de *Hoppe* haar nest bekleedde met de ſtinkendſte ſtoffe, als Wolven-, Vosſen-, Paarden-, Koeijen- en allerlei Dieren-drek, die van den Mensch niet uitgezonderd: men voegde 'er by dat zulks geſchiedde, met oogmerk, om, door dien ſtank, de vyanden van het Broedzel af te weeren; doch de zaak zelve is zo min waar als het bedoelde einde; want de *Hoppe* heeft de gewoonte niet, om haar nest ſtinkend te maaken: ſchoon het, van den anderen kant, waarheid zy, dat het nest eener *Hoppe* zeer ſtinkend en vuil is, een onvermydelyk ongemak, ontſtaande uit de gedaante van het nest zelve, 't welk dikwyls twaalf, vyftien, ja achttien duimen diepte heeft, de eerſte uitkomende Jongen zyn nog zwak, zy kunnen den drek 'er niet buiten werpen, zy blyven derhalven lang in hunne vuiligheid, en men kan ze niet uithaalen zonder met SCHWENCKFELD zyne handen te bemorſen: van hier is ongetwyfeld het ſpreekwoord gekomen, *zo morſig als een Hoppe:* doch dit ſpreekwoord zou ons tot dwaaling brengen, indien men uit het zelve wilde beſluiten, dat de *Hoppe* ſmaak vondt in vuiligheid, en hebbelyk gewoon was morſig te leeven. Men vindt 'er geen ſtank by, dan op den tyd, wanneer de zorg voor de Jongen het noodig maakt,

maakt, dat zy zich in het vuile nest onthouden; op alle andere tyden logenſtraft zy het ſpreekwoord: de *Hoppe*, van welke ik, in den aanvang geſprooken heb, bevuilde nooit zyne Meestresſe, noch ook de ſtoelen of het midden des vertreks: maar ging altoos, om zich te ontlasten, op het verhemelzel van 't Ledikant, waar zy vervaard gemaakt, heen vlugtte, en men kan niet lochenen, dat deeze plaats welgekoozen was, zynde de verst afgelegene, de verhoolenſte en bezwaarlykst genaakbaarſte.

Het Wyfje legt van twee tot zeven Eitjes, doorgaans vier of vyf. De Heer LINNÆUS, en de Schryvers der *Zoologie Britanique*, gewaagen ſlegts van twee Eitjes; doch dit is, althans in *Frankryk*, zo zeldzaam als zeven. 't Kan weezen dat de *Hoppen* in Noordlyker landen, als in *Zweeden*, min vrugtbaar zyn. Deeze Eitjes zyn graauwagtig en een weinig kleinder dan die van een *Patrys*: zy komen alle niet ten zelfden tyde uit; want men heeft my het Broedzel gebragt van drie Jonge *Hoppen*, genomen uit het zelfde nest, die in grootte en wasdom der pluimadie zeer veel verſchilden. Dikmaals heeft men waargenomen, dat de Moeder den Jongen eeten gaf: maar ik heb nooit hooren zeggen dat het Mannetje zich daarmede bemoeide. Naardemaal men deeze Vogels niet by benden ziet, is het eigenaartig te denken, dat het Gezin zich verſpreidt zo ras de Jongen tot vliegen in ſtaat zyn: dit krygt te meer waarſchynlykheids, indien het waar is, gelyk de Schryvers der *Italiaanſche Vogelkunde* ſchryven, dat elk Paar, twee of drie keeren in 't jaar, broedt. De Jongen van het eerſte Broedzel zyn met het einde van Juny in ſtaat, om te vliegen. 't Is tot deeze weinige byzonderheden en giſſingen, dat zich myne kundigheden, welke ik van het broeden en opvoeden der *Hoppen* heb kunnen verzamelen, bepaalen.

Het geroep van het Mannetje is *bou*, *bou*, *bou*, dit geluid ſlaat het bovenal in den Voortyd, en men hoort het op een zeer verren afſtand. ARISTOTELES drukt den toon der *Hoppen* in deezer voege uit: *epopou*, *popopo*, *popoe*, *popoe*, *io*, *io*, *ito*, *ito*, *ito*, doch het ſchynt my toe, dat hy ze wat te veel *Grieksch* doet praaten. Van alle naamen deezen Vogel gegeeven, is 'er geen die beter hun zang aanduidt, dan die van *Boubou*, onder welken zy in *Lorraine* en eenige andere ſtreeken van *Frankryk* bekend zyn, Ἐποπεύω betekent in 't *Grieksch*, *zingen als een Hoppe*. Menſchen, die deeze Vogels, met opmerking, hoorden, geeven voor, in hun geroep verſcheide toonvallen ontdekt

te

te hebben, geſchikt naar de verſchillende omſtandigheden, nu eens een dof geſteen, 't welk op handen zynde regen aankondigde, dan eens een ſcherper geluid, 't welk de aankomst van een Vos waarſchuwde, enz. dit heeft eenige overeenkomst met de twee toonen, die de tamme *Hoppe*, van welke ik meermaals ſprak, ſloeg. Deeze vondt grooten ſmaak in den klank van ſpeeltuigen; als zyne Meestreſſe op de Klavecimbaal of de Luit ſpeelde, ging zy op de Speeltuigen zitten, of zo naby dezelve, als mogelyk was, en hieldt zich daar al den tyd dat het ſpeelen duurde.

Men wil dat deeze Vogels nooit gaan drinken, en zy daarom zelden in ſtrikken gevangen worden, aan de waterplaatzen gezet. In de daad, de *Hoppe*, in *Engeland* gedood, in het Woud van *Epping*, was veele ſtrikken, dezelve geſpannen om ze leevend meester te worden, ontkomen, eer men ze ſchoot: maar 't is niet min zeker, dat de *Hoppe*, reeds zo veel maalen bygebragt, in een ſtrik gevangen was, en dat zy van tyd tot tyd dronk, den bek met eene hevige beweeging in het water ſteekende, zonder die vervolgens op te heffen, gelyk de meeste Vogels doen; waarſchynlyk heeft zy het vermogen om het water door zuiging binnen te krygen. Voor 't overige is den *Hoppen* dit ſlingeren met den Bek eigen, buiten het eeten en drinken: deeze hebbelykheid ontſtaat zeker uit de gewoonte om in den natuurſtaat Inſecten in te ſlingeren, in mestvaalten te pikken, den bek te ſteeken in moerasſen en Mierennesten, om 'er Wormen, Miereneijeren te zoeken, en misſchien om vogt uit den grond te zuigen. —— Zo bezwaarlyk het valt de *Hoppen* in ſtrikken te vangen, zo ligt kunnen zy geſchooten worden: want zy laaten toe dat men 'er zeer digt by nadere. Haar vlugt, ſchoon bogtig, nu hooger dan laager, is niet ſnel, en de jaagers of ſchieters hebben niet veel moeite om ze te treffen: opvliegende, klapperen zy met de vleugelen: op den grond loopen zy met een eenpaarigen tred, even als de Hoenders.

De *Hoppen* verlaaten onze lugtſtreeken, op 't einde des Zomers of met den aanvang van den Herfst, en wagten nooit zwaare koude af. Maar, ſchoon zy, over 't algemeen, Trekvogels zyn, in ons *Europa*, is het mogelyk, dat, in zekere omſtandigheden, eenigen daar blyven: by voorbeeld de zodanigen, die, ten tyde des vertreks, gewond, ziek, te jong, of met één woord, te zwak zyn om eene lange reis te onderneemen, of wederhouden worden door eenige andere oorzaak. Deeze agtergebleevene

Hop-

Hoppen, vervoegen zich in dezelfde holen, welke haar tot nesten gediend hebben; zy brengen daar den Winter over, half slaapende, leevende van zeer weinig voedzel, nauwlyks kragts genoeg hebbende, om de door 't ruijen uitgevalle Pluimen weder te krygen. Eenige Jaagers hebben ze in dien staat aangetroffen: hier uit heeft men gelegenheid genomen om te beweeren, dat alle *Hoppen* den Winter doorbrengen in holle boomen, slaapende en van veeren ontbloot, dit heeft men ook van de *Koekkoeken* gezegd, en met even weinig gronds.

Volgens eenigen was de *Hoppe* by de *Egyptenaaren* een zinnebeeld der Kinderliefde. De Jongen, wilde men, droegen zorg voor den Vader en de Moeder, als zy door ouderdom verzwakten; zy verwarmden deezen onder haare vleugelen, hielpen ze, ingevalle eener moeilyke ruijing, de oude vederen uitplukken, bliezen in haare verzwakte oogen, en herstelden ze met heilzaame kruiden. Met één woord, zy deeden haar alle dienslen, welke zy in haaren hulploozen jongen staat van de Ouden genooten hadden. Iets dergelyks word van den *Ojevaar* vermeld. Jammer, dat men zo veel goeds niet kan zeggen van alle zoorten van Dieren!

Olina getuigt, dat de *Hoppe* niet langer dan drie jaaren leeft: maar dit moet, buiten twyffel, verstaan worden van de *Hoppe* in den gevangen staat, wier leven verkort wordt, dewyl men dezelve de rechte spys niet ten allen tyde kan toedienen: 't valt zo gemaklyk niet den gemiddelden leeftyd te bepaalen van de wilde en in vryheidleevende *Hoppe*; en dit is te bezwaarlyker, naardemaal dezelve een Trekvogel is.

De veelvuldigheid der veeren geeft de *Hoppe* een veel zwaarder voorkomen dan zy met de daad is. De Kuif op den Kop is langwerpig, zamengesteld uit twee ryen gelyke en evenwydige Pluimen: de middelste Pluimen, in elke ry, zyn de langste; zo dat zy, overeinde staande, een afgeronde en halve kringswyze Kuif vormen, omtrent twee en een halve duim hoog: alle deeze Pluimen zyn ros met zwarte tippen: de middelste, en die verder achterwaards staan, hebben wit tusschen deeze beide kleuren: behalven deeze zyn 'er verder achterwaards nog zes of acht veertjes, mede tot de Kuif behoorende, geheel en al ros, en korter dan alle de andere. ——— Het overige van den Kop en 't ganssche voorste gedeelte des Vogels, is wynagtig grys, of na 't rosse trekkende; de Rug is aan 't voorste gedeelte

grys, op 't achterſte gedeelte met vuil witte ſtreepen, op een donkeren grond, geſtreept. Op den ſtuit is een witte plek, de bovenſte Dekveeren van den Staart zyn zwartagtig. De Buik en 't Onderlyf zyn rosagtig wit: de Vleugels en de Staart zwart, met wit gebandeerd: de grond der pluimadie is leykleurig. Alle deeze verſchillende kleuren, dus op de Pluimadie verſpreid, leveren eene ſoort van geregelde ſchildery uit: die eene heerlyke uitwerking doet, wanneer de Vogel zyne ſchoone Kuif overeinde zet, zyne vlerken en ſtaart uitſpreidt, 't welk hy dikwyls doet. Alle de witte ſtreepen, die zich op 't bovengedeelte der vleugelen vertoonen, vertoonen zich ook op het benedengedeelte, wanneer men den Vogel vliegende van onderen ziet; alleen is het wit veel zuiverder, en min met roſe veertjes vermengd. Ik heb een Wyfje gezien, door de ontleeding daar voor met zekerheid gekend, 't geen alle de opgemelde kleuren, en dezelve zeer ſterk, hadt; misſchien was het hoog bejaard; zeker gaat het, dat het niet veel grooter was dan het Mannetje, wat 'er ook de *Italiaanſche* Vogelbeſchryvers van mogen zeggen.

De geheele langte der *Hoppe* is omtrent elf duimen: de Bek twee en een vierde duim lang, (meer of min naar den ouderdom des Vogels,) een weinig omgekromd; de punt van het bovenſte gedeelte ſteekt eenigzins over 't onderſte heen: de Tong is zeer kort, en ſteekt bykans geheel in de krop, vormende eene ſoort van gelykbeenigen driehoek, welke zyden geen drie liniën langte hebben. De vleugels hebben zeventien duimen vlugts. De Spier, met welke de *Hoppe* de Kuif opheft, ligt tuſſchen de kruin des Kops en het grondſtuk van den Bek: wanneer zy die achterwaards trekt, zet de Kuif zich overeinde, en als zy ze voorwaards trekt, valt dezelve neder.

TWEE MIDDELEN OM BLOEMEN, EN ÉÉN OM VRUGTEN, LANGEN TYD TE BEWAAREN.

(Ontleend uit de *Gazette d' Agriculture, Commerce, Finances & Arts*

„ Nauwlyks heeft de Kunst haar vermogen in 't werk
„ geſteld, om 't gezigt, in den Winter zelfs, terwyl de
„ Sneeuwvlok de hard bevroozen grond bedekt, te vergas-
„ ten op aangenaame Bloemen, of de Natuur is met den

„ Voor-

„ Voortyd gereed ons, in ruimer overvloed, die verlustigende cieraaden des Aardryks aan te bieden. Dan de „ Bloemen, zo door de Kunst vroegtydig ontlooken, als „ door de Natuur op den gepasten tyd ontflooten, hebben „ alle de eigenschap van ras verganglykheid, en leveren „ hier van een zinnebeeld op. —— De Kunst, de „ dienstvaardige Dienstmaagd der Natuure, heeft ook haar „ vlyt aangewend om Duurzaamheid by te zetten aan deeze kortstondige voortbrengzels; veele middelen zyn hier „ toe opgegeeven en beproefd. De twee volgende, schoon „ misschien niet geheel onbekend, verdienen, egter, algemeener bekend te worden. Weshalven wy oordeelen „ onzen Leezeren geen ondienst te zullen doen, met ze „ een plaatsje in ons *Mengelwerk* in te ruimen."

De Heer MONTI, Lid der Academie van *Boulogne*, komt voor (*) als de Uitvinder van een Middel om de Bloemen te bewaaren, zo lang men wil, en zo leevendig van kleuren als zy op de Planten pryken; 't zelve zou, behalven het aangenaame, de nuttigheid kunnen hebben, om in vreemde en verafgelegene Gewesten de Planten te bereiden, welke wy nu alleen uit afgezette afbeeldingen kennen, en onkenbaar zyn in den gescheurden en mishandelden staat waar in de meeste Reizigers ze overbrengen.

Men neemt rivierzand, het witste, 't welk men kan vinden. Naa 't zelve verscheide keeren door eene zeer fyne zeef gezift te hebben, doet men 't in een glazen vat, met water gevuld, wryft het lang tusschen de vingeren, om 'er de grofste deelen van af te zonderen, en het even fyn te maaken; vervolgens giet men 't water zagtkens af, en zet het Zand in den zonneschyn te droogen: door dit ettelyke keeren te herhaalen, verkrygt men zeer fyn en zeer zuiver Zand.

In dit dus toebereid Zand begraaft men de Bloemen met Steelen en Bladeren op 't voorzigtigst; zorgdraagende dat zy niet van houding en stand verliezen. Dezelve, op deeze wyze, eenigen tyd bewaard hebbende, tot de volkomene uitwaasseming der vogtigheid toe, haalt men de Bloemen

(*) *Komt voor*, schryf ik; dewyl ik my herinner, reeds jaaren geleden, in het bloemkweekend *Haarlem*, gehoord te hebben van dit Middel, of althans van een, 't welk, in de groote zaak, op 't zelfde uitkwam; of ik, ten dien tyde, zelfs geen Bloemen gezien heb, op die wyze bewaard, durf ik niet verzekeren; schoon 't my schaduwagtig voorstaat.

men uit het Zand, die, ſchoon geheel uitgedroogd, niets van gedaante verlooren, en al de leevendigheid der Natuurlyke kleuren behouden hebben. Dan ſluit men ze in ruime glazen klokken, wel geſlooten, waar in ze, tegen alle verdere verandering, bewaard blyven.

Door deeze toebereiding wordt het Zand zeer geſchikt om de Bloemen en Bladeren ſchielyk op te droogen, en ze gevolglyk te ontlasten van de vogtigheid, die dezelve zo ras doet verdwynen. De voorzorg, gedraagen om de Bloemen wel te ſchikken, belet dat ze onder het gewigt des Zands niet krommen, en niet gekreukt worden. Eene gemaatigde drukking houdt de kleur onveranderd.

Ondanks de gemaklykheid deezer Proefneeminge, alleen beſtaande in het wel uitkiezen van het Zand, en het zorgvuldig bereiden van 't zelve, moet men niet verzuimen 'er eene gemaatigde warmte aan te geeven: want is deeze te ſterk, dan loopen de kleuren gevaar van te verſchieten, is ze te gering, dan kan ze de bedervende vogtigheid niet ras genoeg uittrekken.

Men ſlaagt niet altoos even gelukkig ten aanziene van Bolgewasſen, wier min vastgeſloote vezelen meer vogtigheids van den wortel hebben ingezoogen. Nogthans heeft men ſlegts wat meer voorzorgs aan te wenden, om in deeze zoort, zo wel als in andere zoorten, te ſlaagen. De Natuur ſchikt zich altoos naar de bekwaamheid des Kunſtenaars.

De Heer BINNINGER geeft een ander middel op, als hy ſchryft: Gy hebt, Myn Heer ****, eene wyze aan de hand gegeeven om Bloemen te bewaaren zonder dat ze verſlensſen, of de leevendigheid hunner kleuren verliezen. Vergun my een andere daar by te voegen, die even zeker, maar veel eenvoudiger is, zo om in alle zaiſoenen ſchoone Bloemen te hebben, als om langen tyd Vrugten te bewaaren. Ik geef my niet uit voor den Vinder; doch het zal my genoeg en aangenaam weezen het bekend gemaakt te hebben aan de zodanigen uwer Leezeren, die 'er onkundig van zyn, en liefhebbery genoeg bezitten om 'er de proeve van te neemen.

Men kieze de volmaaktſte knoppen van de ſoort van Bloemen, welke men wil bewaaren; voorts zal het goed weezen dat men van de laatſtkomende neeme, en die den minſten tyd noodig hebben om zich te ontſluiten. Men knipt ze af met een ſchaar; aan dezelve, zo 't mogelyk is, eene ſteel laatende van drie duimen. Dit gedaan zynde,

de, ſluit men die ſteel, zo ras mogelyk, met *Spaansch wasch*, en naa de knoppen een weinig gedrukt, en met den nagel de uiterſte toppen geopend te hebben, doet men ze elk afzonderlyk in een ſchoon droog papier: en als dan kan men verzekerd zyn dat ze niet zullen bederven.

Wil men in den Herfst, of eenig ander jaarſaizoen, Bloemen hebben, men knippe 's avonds het einde van het ſteeltje, met *Spaansch wasch* verzegeld, af, en zette de Bloemknoppen in 't water, naa 'er een weinig Zout of Salpeter in gedaan te hebben. En men zal het genoegen hebben van de Knoppen te zien open gaan; de Bloemen zullen voor 't oog zich met alle hunne kleuren vertoonen, en een lieflyken geur uitgeeven.

Wat de Vrugten betreft, terwyl zy aan den Boom hangen, moet men de ſchoonſte en beste uitzoeken: geheel en al onbeſchadigd van ſchil, en door geen worm in 't minſte geknaagd. Men tast ze niet aan met de hand om ze te plukken; maar bindt een ſterke draad aan de ſteel, en knipt ze boven den welvastgelegden knoop met een ſchaar af. De vrugt, in deezer voege van den Boom geſneeden, zonder dezelve met de vingeren, zelfs niet by de ſteel aan te raaken, ſluit men het einde van deeze met *Spaansch wasch*, ten einde de lugt 'er geen ingang vinde. Vervolgens maakt men voor elk ſtuk een peperhuis van wit papier, laatende aan de punt eene kleine opening, door welke men den draad ſteekt, derwyze dat men het peperhuis met de vrugt kan ophangen, gelyk men een zuikerbrood doet. Men ſluit deeze opening zo wel als de grootere daar tegen over digt met zagt groen wasch, om alle gemeenſchap met de buitenlugt te weeren, welker aanraaking welhaast de vrugt doet bederven. De plaats, waar men de peperhuizen ophangt, zodanig dat ze elkander niet aanraaken, moet droog, en noch te koud noch te heet weezen. Op deeze wyze kan men Vrugten twee of drie jaaren bewaaren, en van dit middel gebruik maaken omtrent Peeren, Appelen, Pruimen, Kersſen, en andere Vrugten aan onze Landſtreek eigen.

VERHANDELING OVER DEN DOORTOCHT HET NOORDEN OM, STREKKENDE TER ONTVOUWING EN WAARDEERING VAN DIT VEELMAALS BEHANDELD ONDERWERP: MET AANMERKINGEN OVER 'T YS BY DE POOLEN.

Door M. LE DUC DE CROY.

(*Vervolg en Slot van bladz.* 124.)

Allen, derhalven, die deeze Zeeën bevaaren, erkennen, dat, by ſtilte, groote uitgeſtrektheden bevriezen, dat de Schepen daar bezet blyven tot dat een ſterke wind het Ys breekt en verdryft. En zou men, te midden van zo veele hindernisſen, een Doortocht zoeken, dienſtig voor den Handel?

Dit *Pool-Ys* verandert onophoudelyk van gedaante, van plaats, en van grootte, door de ſtormen en winden: nu vormt het zich, dan ſchuift het op een; dan weder doet het Zeewater, in diepte warmer, het ſmelten: het tuimelt en wentelt.

Het *Pool-ys* (als mede de ſtukken die 'er afgeſcheurd door de winden en ſtroomen omgevoerd worden) is kenbaar aan de hoogte, verre boven het *Kust-ys* uitſteekende. Ysbergen vindt men 'er onder, die honderd, honderd vyftig, en meer voeten in de hoogte haalen.

De Natuurkundigen weeten, dat het zich vormt even als ander Ys, door Ysvelden, die, by ſtil weer, aan elkander vast vriezen. De ſtroom en de winden breeken en verſtrooijen ze; de ſtukken ſchuiven op elkander, zy vormen een berg, inzonderheid als ze een ſteunpunt vinden aan een' anderen grooten Ysklomp.

By elken harden Winter kan men te *Parys*, in 't klein, volſtrekt dezelfde werking zien, wanneer de Ysſchotzen, door den ſtroom medegevoerd, zich op één hoopen, by *Saint Bernard*, door de brug, opgehouden; dit verſchynzel vertoont zich noch duidelyker, wanneer een ſterke wind met den ſtroom zamenwerkt; ieder Ysſchots ſchuift op de naaste, blyft 'er hangen, ſchiet nog hooger op; een ander volgt; dit is het beginzel van alle kleine Ysbergen by ſtormweêr. Ik heb my zomtyds vermaakt met dit waar te neemen in den *Donau*, den *Rhyn* en de *Seine*, als het ſterk woei, en zelfs zomtyds aan den oever der zee; 't zyn al-

zkoos Ysbeddingen na denzelfden kant ſchuins, en die zyde is het, waar de eene op de andere ſchuiven.

Zie hier hoe in de Zeeën aan de Poolen, verst van 't land verwyderd, de groote Ysbeddingen eenen aanvang neemen, zonder dat zy de nabyheid der landen noodig hebben; de grootſte klompen bieden wederſtand; de golven dryven de Yſchotzen voort, en alles hoopt op één. ——— Daarenboven ſtaat, ten opzigte van het Ys by de Poolen, aan te merken, dat, wanneer de ſtormen de ſchotzen los maaken, en deeze aan den grond niet vast zyn, (want elk weet dat het Ys ten minſten zeven of achtmaalen dieper onder dan boven het water is,) de Ysklomp, aan den eenen kant zwaarder wordende dan aan den anderen, het evenwigt verliest, en tuimelt, zo dat het zwaarſte gedeelte onderblyve. De Walvischvangers zien dit dikwyls, en de meermaals gemelde laatſte beroemde Reizigers na het Noorden hebben dikwyls deeze tuimelingen waargenomen, als mede het ſchriklyk kraaken by droog weer en ſtormen gehoord.

De verdere opeenhooping geſchiedt niet van eene zyde, maar van alle zyden, in gevolge van het zwaarſte punt der eerſte Ysklomp. Beddingen voegen zich op één, niets in 't water het evenwigt belettende, wentelt zich de Ysklomp naar de zwaarſte zyde: dezelfde oorzaaken vaaren voort met andere beddingen te vormen; en hier uit ontſtaan, in 't einde, die vreeslyke Ysgevaarten, van eene onverbeeldlyke hard- en vastheid.

De Sneeuw, de Yzel, de Regen, zo veelvuldig in die Gewesten, het ſchuimend Zeewater tegen die Ysgevaarten by ſtormweer kletrende, dient alles om bevriezende de hoogte te doen toeneemen. Van hier de ſchriklyke hoogte deezer Ysbergen, die zich verheffen als groote ketens van beſneeuwde Bergen, tot dat ze de maat en het evenwigt bereiken, 't welk de Natuur aan alle dingen geſteld heeft.

Wy zien, derhalven, dat de Zeeën aan de Poolen vol Yſchotzen zyn, die geduurig van gedaante en plaats veranderen: naar gelange meerder of minder ſtilte ze vereenigt, de ſtormen ze verbreeken, of zy, dieper in 't zeewater ingezonken, door de meerdere warmte beneden ontdooijen, waar door het middelpunt der zwaarte in de Ysklompen verandert.

Deeze ſchets is genoegzaam om een denkbeeld te geeven van het *Pool-ys*, en de vorming van 't zelve, en men zal 'er uit kunnen opmaaken, dat de Poolen kunnen en moeten

ten bevroozen zyn. ——— Dat de Zeeën aan de Poolen, by ſtil weer, aan de oppervlakte bevriezen, zonder dat daar toe Land noodig is: ——— (*) dat zich daar onmeetbaar groote Ysvelden vormen, die, ſtukken breekende en opeenkruijende by ſtorm weer, nieuwe Ysbergen doen gebooren worden; ——— dat men, hoe nader aan de Poolen komende, des te meer Ys aantrof, uitgenomen in eenige zeldzaame gevallen, te kort van duur dan dat men 't op dien kans zou waagen; ——— dat, eindelyk, het onderſcheid tuſſchen het *Pool-ys* en het *Kust-ys* hier in beſtaat: dat het eerſte gebooren wordt in de Zeeën by de Poolen, hoe wyduitgeſtrekt dezelve ook mogen weezen, en dat het laatſte de kusten boordende ten teken van Land ſtrekt.

't Is, alleen in deezen zin, waarheid, dat men, kan het anders geſchieden, den weg niet te naby de bevrooze Kusten moet neemen. Dat het zelfs mogelyk is, op zommige plaatzen, ruimten of min zamengehegt Ys aan te treffen tuſſchen het *Kust-* en *Pool-ys*. Maar zal men het dan waagen zich tuſſchen deeze beide te laaten inſluiten, openingen, te weder einden niet volkomen kennende? Welke poogingen men, tot nog toe, gedaan heeft, geen zekeren weg is 'er tot nog toe gevonden. Dus kan geen der Zeeën, doorgaande met Ys bedekt, aangemerkt worden, als een gebruikbaaren doortocht.

TEN VIERDEN, *naſpeuren, welke de Landpunten of Plaatzen zyn, die de meeſte hinderniſſen verwekken.*

Zonder ſtaan te blyven op de kleine bogten en moeilykheden, van welken veele zeer groot kunnen zyn voor de vaart op den kant van het *Kust-ys*, is het noodig het oog te ſlaan op de Kaapen en Uithoeken, die den meesten tegenſtand ſchynen te bieden aan den gezogten Doortocht.

Indien men, van de Middaglyn van *Parys*, Westwaards aan wil vaaren, is het ras uitgemaakt: want alle de Walvischvangers, die het Ys van *Groenland* en *Spitsbergen* bevaaren, als ook de bekwaame Zeelieden, van alle Landen verſcheidemaal derwaards gezonden, ſtemmen allen overeen, dat 'er langs de kust van *Groenland*, een groote Ysklomp is, die zich onafgebrooken hegt aan het *Pool-ys*,

(*) By de Zuidpool, merkt de Heer FORSTER zeer wel op, kan men geen Rivieren hebben, dus ontdooijen zy 'er niet: en kan het Ys daar door de Rivieren niet worden afgevoerd, weshalven het zeker in zee zelve gevormd wordt.

ys, en na de *zeven Eilanden* van *Spitsbergen*, van welke men niet Noordwaards op kan zeilen. 't Zy oude Zeelieden tydſtippen hebben aangetroffen of niet, op welken zy verder Noordwaards konden dan de Zeven Eilanden, zulks maakt geen verſchil. Het gaat vast, dat het nu onmogelyk is; dat de Walvischvangers, die in deeze Zeeën kruiſen, geen Doortocht vinden ten Noorden van de Zeven Eilanden, waar in zy onbelemmerd kunnen vaaren, en onophoudelyk met het Ys moeten worſtelen. 'Er is, derhalven, niets te beproeven, niets te hoopen, ten Westen van de Middaglyn van *Parys* in die Zeeën. Of de Kust van *Noord-America* meer of min uitſteeke, zulks baart geen verſchil, naardemaal dezelve in het Ys beſlooten ligge. —— Desgelyks kan men ook niet Oostwaards ten Noorden van *Spitsbergen* ſtevenen.

'Er is, derhalven, nog overig, het te beproeven ten Oosten van de Middaglyn van *Parys*, of liever van de Middaglyn der Noordkaap van *Lapland*, om te zien of zich daar beter hoope opdoet. De groote vraag valt dan *Nova Zembla* aan de punt der *Samojeden* om te zeilen. Bekwaame Aardryks- en Zeevaardkundigen keuren de reis van WOOD, die het meeste aan dien kant bezogt heeft, niet goed: dewyl hy, gelyk ze met reden aanmerken, zich te digt aan het *Kust-ys* gehouden heeft. Maar het *Pool-ys* is ten Oosten van *Spitsbergen*, en is 'er tusſchen 't zelve een kleine Doortocht geweest, zou daar uit volgen, dat het voorzigtig en mogelyk ware 'er dieper in te dringen om een nuttig Vaarwater te ontdekken. —— Alle Zeelieden en Visſchers van *Wardhus* en van *Archangel*, die 'er zo naby zyn, en zo dikwyls, door ſtormen gedreeven worden in deeze ſtrecken, kennen dien Doortocht niet, en zy zouden denzelven weeten, als 'er een was. Heeft men dan ten eenigen tyde eene opening gevonden, men vindt dezelve niet meer. Alles wyst uit, dat *Nova Zembla* tot het *Pool-ys* ſtrekt: zyn 'er gunſtige oogenblikken geweest, het zou dwaasheid zyn zich met een ſchip in die openingen te begeeven, zonder verzekering te hebben van verder te kunnen geraaken. 'Er is dan geen bruikbaaren Doortocht.

Maar nog verder Oost op, is het nog erger; men treft den Uithoek der *Samojeden* aan, waar het zo koud is, dat men zelfs te land het einde niet weet, en niets duidt aan dat dezelve ter zee omgezeild is. Dus zou men, behalven dat de Doortocht meestal met Ys bezet is door

het Ys van het *Waaygat*, by den hoek der *Samojeden*, volſtrekt ſtuiten. Het *Kust-ys* van 't *Waaygat* moet zich verder dan dien hoek uitſtrekken, en wel tot aan het *Pool-ys*, en het ſchynt bykans eene beweezene zaak, dat het een Ysklomp is, die zich met de Pool verëénigt.

De *Ruſſen*, die het, in den Jaare MDCCXV, met ſleeden over 't Ys bezogten, trokken over de kleine velden *Kust-ys*, en bereikten de groote velden *Pool-ys*, zonder eenige afſcheiding aan te treffen. Daarenboven, wanneer het gebeurde, gelyk ik reeds gezegd heb, dat Vaartuigen van die Gewesten een tydſtip aantroffen, waar op Natuurkundige en boven aangeduide oorzaaken het omzeilen van dien hoek, voor dien tyd, mogelyk maakten, zou daar uit de Doortocht niet beweezen kunnen worden; want niets verſchilt meer van een bruikbaaren Doortocht, dan het waarneemen van zulke oogenblikken, zonder verzekering te hebben van de heen en weder reize.

Ziet daar de ontebovenkomelykſte zwaarigheden. Wyders de Kust een weinig Zuidwaards ſtrekkende, moest in den Zomer warm worden, en eenigen tyd het *Kust-ys* doen ſmelten. Van hier de kleine Vaart, die de *Ruſſen* zomtyds doen langs de kusten van *Siberie* en *Ruſſiſch Tartaryen*. Doch deeze Vaart zelve is van te korten duur voor eene bruikbaare Vaart op zulk een lange reis.

Oostwaards heeft men het gezogt. Cook, en na hem Clarke, kwamen 'er twee keeren, en op den rechten tyd om 'er het minſte Ys te vinden; maar vrugtloos. Geen Doortocht derhalven.

Maar, nog eens, het kan zeer wel weezen, dat 'er oogenblikken zyn, waar op de warmte der Aarde, en ſterke Zuidewinden, voor eenigen tyd, en bykans alle jaaren, het *Kust-ys* verwyderen, en dat de Vaartuigen van de *Lena*, die de Kaap omzeilen om te *Ayatcka* te komen: in dit geval zelfs zal het blyken, dat 'er geen bruikbaaren Doortocht is.

Behalven dat men, gelyk wy gezien hebben, den uithoek der *Samojeden* niet omzeilde, zou het volgen van dergelyke voorbeelden wel iets anders weezen, dan bedrieglyke oogenblikken waarneemen, die de Schepen in 't Ys deeden klemmen? Niets dergelyks ſtrookt met de zekerheid, noodig voor een Doortocht, dienſtig tot den Handel.

Hoe men 't ook neeme, en ſchoon men een Kaap omvoer, zou de reis te lang vallen, om niet aan het ande-

dere einde opgehouden te worden: en welk eene zyde men ook kieze, het berigt der Ouden eens voor vol aanneemende, zal het volgen ('t geen men reeds lang hadt behooren te weeten wanneer men het ſtuk doorgedagt hadt,) dat de Doortocht niet zodanig is dat men 'er zich van kunne bedienen: het groot vereischte, nogthans, in het tegenwoordige geval. ——— En wanneer, by groot geluk, altoos met veel gevaars vergezeld, één Schip, eene enkele maal dien Tocht geheel aflei, zou zulks zeer veel weetenswaardigs kunnen opleveren, maar het zou 'er dan nog verre af zyn het doel getroffen te hebben, —— te weeten, van eene Gemeenſchap te openen, voordeeliger in 't gebruik des Koophandels. Ten deezen opzigte zou het nog een onverſchillig ſtuk blyven: dewyl die Doorvaart niet dan met veel hachlykheid kan geſchieden. Voor de volmaaking der Aardrykskunde zyn dusdanige ontdekkingen altoos zeer nuttig: en het beste middel, om ze te doen, zou weezen, duurzaame inrigtingen tot dat einde te maaken, en ze van ſtap tot ſtap voort te zetten. ——— Vervolgens moest men Geleerden en Kundigen derwaards ſchikken, om waarneemingen te doen, Land- en Zee-kaarten te vervaardigen. De *Ruſſen* moesten tragten de geſchiktſte tyden waar te neemen om een en andere Kaap om te zeilen, tot verbetering der Kustvaart; doch wanneer dit hun gelukte, zou het vermelden der ontmoette zwaarigheden alleen dienen, om te bewyzen, dat het vergeefsch is, daar een vaart, geſchikt voor groote Schepen, te zoeken.

TEN VYFDEN, het Beſluit.

Ten opzigte van het Vraagſtuk, in 't algemeen genomen, doet het niets af te bewyzen, dat deeze of geene uithoek zomtyds kan omgevaaren worden: en uit alles blykt, en men heeft het reeds lang moeten zien, dat 'er geen zekerder, geen mingevaarlyker weg is, dan by den Zuidhoek van *Africa* en *America* om te zeilen. En ik verbeeld my beweezen te hebben, dat 'er nooit voor groote Zee- en Handelſchepen een andere koers zal weezen, dan by de gemelde Uithoeken om.

AAN-

AANMERKINGEN OVER DE BRONNEN VAN GROOTSCHE DENKBEELDEN.

(*Uit het Engelsch.*)

ADDISON was de eerſte, die handelde over de vermaaken der Verbeelding. Deeze ontſtaan, zyns oordeels, uit het Verheevene, het Schoone en het Nieuwe. Indien wy onderzoeken, welke de uitwerkende oorzaak moge weezen van deeze keurige aandoening, of waarom zulke voorwerpen, of hoedanigheden, de Verbeelding dermaate treffen, dat ze behaagen of mishaagen, wordt deeze ſtoffe zeer fyn. Dit is misſchien de rede waarom zo weinigen, naa ADDISON, dit onderwerp ter hand genomen hebben, en waarom zy, die het beſtonden, hunne verwagting niet geheel voldaan vonden.

Wy ontdekken terſtond, dat geregelde Figuuren, als ronde en langwerpige Omtrekken, Vierkanten, Zeshoeken, enz. eene grooter voldoening verſchaffen dan Figuuren zonder eenigen regel of bepaald oogmerk getrokken. Maar, wanneer wy één ſtap verder gaan en tragten na te ſpeuren, hoe deeze Figuuren dit Vermaak te wege brengen, is alles met een ondoordringbaaren ſluier bedekt. Het weefzel is zo fyn, dat het ſcherpſt gezigt 'er niet door heen kan dringen.

De eindoorzaaken van het Groote of het Verheevene liggen blooter, en bevatten doorgaans eene breede uitgeſtrektheid of eene lange duurzaamheid. Dus zyn een wyduitgeſtrekt Vlak, het uitſpanzel des Hemels, en de ongemeeten Oceaan, alle verheevene Voorwerpen. Maar deeze zamenverbonden met groote hoogte of diepte treffen ons meer, dan een breede, anders even groote, ruimte. Indien wy opzien na den top, of neêrwaards van de ſteilte, eens zeer hoogen Bergs, zal het ſterker aandoeningen van Grootheid verwekken, dan eene onuitoogbaare Vlakte.

Zaaken, die aandoeningen van ſchrik en verwondering verwekken, zyn desgelyks, meerendeels, geſchikte voorwerpen, van 't Verheevene. Een Leeuw is een ontzaglyk Dier en vol majeſteit. Naardemaal twee Legers, elkander ſlag leverende, een der grootſte betooningen van menſchlyke magt, ons voor oogen ſchilderen, wordt dit voorwerp zeer groot en treffend. Elk ſchriklyk ding is, nogthans, niet Verheeven. Het afzetten van een Lid, het byten van een

een Ratelſlang, zyn zeer ſchriklyke omſtandigheden, doch geheel van Grootheid en Verheevenheid ontbloot.

Eenvoudigheid, in tegenoverſtelling van verdeeling in twee kleine deelen, behoort even zeer tot den verheeven ſtyl, en tot het geen men 't grootſche in de Bouwkunde noemt. In deeze edele en noodige kunst doet geregeldheid, evenredigheid en zamenſtemming, doorgaans, eene heerlyke uitwerking; doch een hoop rotzen, in de uiterſte wanorde op een geſtapeld, heeft iets veel verheveners dan wanneer zy op elkander gelegd waren, volgens de ſtiptſte en nauwkeurigſte regelen der Bouwkunst. Eene Rivier, zagtlyks langs de oevers ſchuurende, is ſchoon, en wordt dan eerst Grootsch, wanneer dezelve, met geweld, buiten de oevers treedt, en alles in den loop mede voert. Een gemeen Paard is een nuttig Dier, een afgerigt Rydpaard een ſchoon Dier; doch het Ruiterspaard verwekt alleen het denkbeeld van grootschheid.

Verſcheidenheid en Duisternis, Eenzaamheid en Stilte, zyn alle bronnen van verheevene Aandoeningen. Het geluid van een zwaare Klok is altoos grootsch; doch 't krygt een bykomende verheevenheid als het gehoord wordt in een ſtillen nagt. Het gezigt des Uitſpanzels, tintelende met ontelbaare ſtarren, is desgelyks verheevener, dan van de Zon, op den vollen middag. Dit is mogelyk de rede, waarom Nagtgezigtjes veelal zo zeer behaagen.

Over 't algemeen zullen Grootſche Voorwerpen ons ſterker treffen in eenzaamheid dan in gezelſchap. Aandoeningen van Verheevenheid zyn, eenigermaate, onafſcheidelyk van ongemeen ſterk, of geweldig, geluid. Het ſlaan eens Trommels, het gebalder eens Kanons, het geraas des Donders, het geweldig uitbarſten eens Vuurbraakenden Bergs, heeft iets verheevens: maar de eenzaamheid vermeerdert die aandoening grootlyks.

Eenige Zedelyke Hoedanigheden, als Heldendeugd, Grootmoedigheid, Veragting van gevaar, of Dood; en, bovenal, de denkbeelden, welke de Godsdienst oplevert van Engelen en verheevener Weezens, zyn zeer groot en treffend; doch niets van dien aart haalt by de bevattingen, welke deeze ons van de Godheid oplevert. De uitſteekendſte Deugden der verheevenſte Schepzelen zyn ſlegts flauwe ſchaduwen van GODS volmaaktheden. Hoedanigheden van deeze overtreffende ſoort beſpeurt men zomtyds in de ſchepzelen met een ras voorbygaande flikkering,

ring, gelyk de vuurige verhevelingen, die de donkerheid des nagts verlichten; doch in HEM ſchynen zy met dien eenpaarigen glans, welke by niets beter vergeleeken kan worden, dan by den nooit bezwalkten en eeuwigen luister der hoogſte Hemelen. Wie kan denken aan de Grootheid van dat Weezen, 't welk alle deelen der ongemeete ruimte vervult, dat in alle oogenblikken der eeuwige duuring beſtaat, aan wiens Wil het Heelal zyn beſtaan verſchuldigd is, van wiens beſluit het lot der Werelden afhangt; wiens Wysheid ondoorgrondelyk, wiens Magt onwederſtaanbaar is, zonder in zyne ziel de diepſte eerbiedenis ontwaar te worden? Met welk eene ontzaglyke en aandoenlyke majeſteit, komt GOD ons voor in deeze Bybeltaale. *Hy boog den Hemel, en daalde neder, en donkerheid was onder zyne voeten. Hy voer op een Cherub, en vloog. Ja, hy vloog ſnellyk op de vleugelen des Winds.*

De Wysgeeren verſchillen over 't geen het waarlyk Verheevene uitmaakt. Wy hebben reeds gezien, dat eenige Voorwerpen, met de daad verſchriklyk, zodanig eene aandoening niet veroorzaaken. Grootheid kan niet aangemerkt worden als, by uitſluiting, de onderſcheidende hoedanigheid van 't Verheevene te bezitten, want het is niet zeldzaam, deeze te beſpeuren in ziels geſteltenisſen, in lichaams ſterkte, en zelfs in luid geraas. Veeleer ontſtaat het Verheevene, myns oordeels, uit de vereeniging van Eenvoudigheid en Magt. Eenvoudigheid in het voorwerp ſchynt onafſcheidelyk van de volmaaktheid van alle onze bevattingen: en Magt is onmiddelyk, of van ter zyde, begreepen, in alles wat 's Menſchen geest met Verheevenheid of Grootheid vervult.

Hier kunnen wy niet nalaaten die Wysheid en Goedheid te bewonderen, welke ons gevormd en vatbaar gemaakt heeft, om vermaak en genoegen te ſcheppen uit alle voorwerpen, welke ons omringen. Zulks moet elk denkend Mensch, ongetwyfeld, aanzetten om met nederigheid en dankbaarheid op te zien tot de oneindige Liefde en Barmhartigheid zyns Maakers. Het oog zou misſchien genoegzaam geweest zyn tot het enkel dierlyk leeven, indien het enkel in ſtaat geweest ware, om het eene voorwerp van het ander te onderſcheiden; doch de hoogſte Goedheid ſtraalt door, in 't zelve tot een werktuig gemaakt te hebben, om ons eene verſcheidenheid van de edelſte, keurigſte en redelykſte, vermaaken te verſchaffen.

BE-

BEKNOPT LEEVENSBERIGT VAN DEN VERMAARDEN HYDER-ALY (*).

Deeze Held, zo beroemd in de *Indiën*, droeg eerst den Naam van *Hyder-Naig*; (het welk in 't *Malabaarsch* betekent, *Heer Hyder*:) eene bende Duitſchers, welke een merklyken tyd in zyn Leger diende, heeft hem doen kennen onder den Naam van *Andernach*. Waarſchynlyk ſpraken deeze vreemdelingen de woorden *Hyder-Naig* met zulk een tongval uit, dat dezelve vry wat geleeken aan *Andernach*; en dewyl zy eene Stad kenden, die, aan den oever van den Rhyn gelegen, dus genoemd wierd, bragt zulks ongevoelig te wege, dat zy den Krygsheld, by verbastering, *Andernach* noemden.

Zyn Vader *Fatté-Naig*, (zoo veel als *Heer Overwinnaar*,) was Heer van de Stad *Colalam* en derzelver grondgebied, Leenman van den Nabab van *Sirpy*, en algemeen Bevelhebber van deszelfs Legermagten. Eene halve myl van *Colalam* ziet men eene pragtige Moskee; deeze dient ter begraafplaats van het geſlagt van *Fatté-Naig*: een Geſlagt, dat, volgens het zeggen der *Imans*, die het opzigt over de Graffteden hebben, geduurende meer dan drie eeuwen met grooten luister in dit Land gebloeid heeft.

Fatté-Naig, en de Nabab van *Sirpy*, verlooren, in het jaar 1728, beiden het leven in een ſlag tegen de *Maratten*; welke zich daarop meester maakten van hunne Landen. *Hyder-Naig* was toen acht jaaren oud, zynde geboren in het jaar 1720; gevolglyk is hy thans in zyn 63ſte Jaar.

Sabas-Naig, *Aſſut-Can*, en *Ibrahim Saëb*, de Oomen van 's Vaders zyde van *Hyder-Naig*, verlieten, na dit inneemen der Landen van *Sirpy* door de *Maratten*, hun Vaderland, en vestigden zich in het Koningryk van *Maïſoer*, zy traden in dienst van dat ryk, en werden Opperbevelhebbers van het Leger. Hun Neef *Hyder-Naig*, en deszelfs Moeder, waren met hun na dat Ryk getoogen. Deeze Vrouw, welke buitengemeen ſchoon was, en uitmuntte in Verſtand en Moed, was geen inboorling van *Aſie*. Zy was eene Christen Slavin-

(*) Niet lang geleeden, (zie boven bladz. 34,) plaatſten wy een ons toegezonden verſlag, van *eenige voornaame trekken der Leevensgeſchiedenisſe van* HYDER-ALI-KHAN; dan zedert heeft men ons een *Beknopt Leevensberigt* van hem medegedeeld; waarvan men ons verzekert, dat het zelve echter is, dan het eerstgemelde. Wat hier van zy, kunnen wy met geene genoegzaame zekerheid beoordeelen; doch daar het, onzes oordeels, beter zamenhangt, (dat in dit geval ten voordeele ſpreekt,) hebben wy 't niet overbodig geagt 'er gebruik van te maaken. Het veel gerugts verwekkende bedryf van dien Krygsbevelhebber maakt, dat men belang neemt in genoegzaam alles wat hem betreft.

vinne uit *Abisſinie*, en werd genoemd *Sia-Merouari*, (Zwarte Parel.) Met veele andere was zy uit *Afrika* gevoerd; en in *Aſie* gekomen, werd zy gekogt om de *Hairams* (Vrouwetimmers) te bedienen; maar *Fatté Naig*, haar Meester, verrukt over haare ſchoonheid en verdienſte, en 'er wel dra geheel door verwonnen, nam haar aan onder het getal zyner Vrouwen. Vermits *Hyder-Naig* deeze Vrouw ten Moeder had, gaven de Malabaaren hem, in zyne jeugd, den ſchimpnaam *Mapoulé*, het welk Meſties betekent; een ſpotnaam die vervolgens verdween, door de heerlyke benaamingen, welken deeze Held uit de handen der Overwinninge verkreeg.

Veele verdigtſelen worden 'er opgegeeven, raakende de Jeugd en Jongelingſchap van *Hyder-Naig*. Inzonderheid is alles wat men verhaalt van zyne Reis na het Hof van den Mogolſchen Keizer, en zyn verrigtingen aan het zelve, verdigt. Het was in den dienst van den Koning van *Maïsſour*, dat hy, onder het opzigt van zyne dappere Oomen, en van zyne uitmuntende Moeder, zich in de Konst des Oorlogs oefende; en hy gaf 'er zich zo geheel en al aan over, dat men hem nimmer heeft kunnen overreeden, om leezen of ſchryven te leeren; welk gebrek van niet te kunnen leezen en ſchryven, hy egter meesterlyk heeft weeten te vergoeden. De Natuur heeft hem beſchonken met een buitengewoon en allergrootst geheugen; en deeze zeldzaame gaaf heeft hy door oefening tot zulk eene volkomenheid gebragt, dat zyne Geheimſchryvers het onmogelyk agten zyn geheugen in 't minſte te kunnen bedriegen. Hy zegt hun zyne Bevelen voor, laat ze zich voorleezen, en ondertekent ze dan met een zeker Merk. Men verhaalt verſchriklyke voorbeelden, die hy geſteld heeft aan ongetrouwe Amptenaaren; welken, ondernomen hebbende hem te willen bedriegen in zaaken voor langen tyd voorgevallen, door het onverbeeldlyk ſterk geheugen huns Meesters ontdekt, en op het oogenblik *geëmpaleerd* werden.

Hyder-Naig werd, in het 21ſte jaar zyns ouderdoms, *Raſſaladar* van de *Cipaijers*, zoo veel als Colonel van het Voetvolk, en toen zag hy de eerſtemaal *Europeeſche* Troepen; naamlyk by de belegering van *Trichinapaly*, welke hy bywoonde met het Leger van *Maïsſour*; het welk toen, gemeenſchaplyk met de *Franſchen*, kryg voerde tegen de *Engelſchen* en tegen den Nabab van *Carnate*. Zyne neiging tot den Oorlog, en de geest van Orde, hem zo natuurlyk eigen, deeden hem de voordeelen en de grondregels der *Europeeſche* Krygskunde wel dra bemerken. Hy oefende 'er zich met alle vlyt in, zelfs van de eerſte beginzels af, gelyk Czaar *Peter* de Iſte weleer. Ten dien einde maakte hy zich gemeenzaam met de geringſte der *Franſche* Soldaaten, terwyl hy tevens derzelver Overſten beleefdlyk raadpleegde; om dus van den eenen en den anderen volledige kundigheden te verkrygen

van

van dat geene, 't welk hy van hunne Krygstugt reeds opg merkt had. Zyne thans verkregen kundigheden werkſtel maakende, vormde hy, in weinig tyds, naar dit nieuwe Pl zyn Regiment, en het bleek reeds in deezen veldtogt, h zeer het daar door boven hunne Landgenooten uitſtak: veroverden een *Engelsch* Convoy, en verdelgden deszelfs Gel de geheel en al. Ter belooning van deezen dienst ſchoi hem de Koning zyn meester, van de veroverde buit, d duizend Snaphaanen en vier ſtukken Kanon. Kort daarop v zogt hy een nieuwe gunst, die hy zonder moeite verkree 't was de vryheid om deeze Wapenen in den dienst van z nen Vorst te mogen gebruiken; en dat hy, ten dien eind de Troepen, over welken hy het bevel voerde, met een d aan geëvenredigd getal mogt vermeerderen: en zie daar *H der-Naig*, eigenaar van eene bende van vier duizend Voetkne ten, Ruiters en Artilleristen, allen welke hy de *Europeesc* Krygstugt leerde.

Sedert dit tydſtip, gaf de Koning van *Maïsjour* hem alto het Opperbevel over verſcheiden Krygstogten; waar van eer gen dienden om weêrſpannige Onderdaanen tot hunnen pligt doen wederkeeren; en anderen ter beteugeling van onrusti Nabuuren. Het ſchitterend geluk van den jongen Genera verhief hem, in weinig jaaren, tot den rang van Algemeen O perveldheer. In deeze Waardigheid zond zyn Meester hem t byſtand van *Pondichery*, toen de *Engelſchen* het zelve in h jaar 1760 hadden ingeſlooten. *Hyder-Naig* drong door de L nien der Vyanden, bragt eene verſterking in de belegerd plaats, en had dezelve waarſchynlyk door zyne dapperheid b houden, indien de Koning van *Maïsjour* hem niet ontydig t rug ontbooden had, om de *Maratten* te verjaagen, welken i zyn Landen waren ingevallen. *Hyder* haastte zich ter verdee diging zyns Meesters, vond de *Maratten* gelegerd voor d muuren van *Cheringapatam*, de Hoofdſtad van *Maïsjour*; floe door de Vyanden heen, en verſchanſte zich, in derzelver ge zigt, nader dan zy, aan de belegerde Stad.

Cineas-Raja, de Koning van *Maïsjour*, was een zwak Vorst nog maar onlangs had hy dien troon beklommen, welken zy Vader met glorie bekleed had; maar hem ontbrak ondervindin en werkzaamheid. Hy liet *Canderao*, zyn eerſte Minister, naa welgevallen alles beſtieren; en deeze, jaloers over den roer van den Opperveldheer, ſtelde alles in 't werk, om zich va denzelven te ontſlaan. Het treffelyk beleid, waar door hy zy Meester, in desſelfs hoofdſtad belegerd, zoo nadruklyk te hul gekomen was, ſtelde de nydige Minister voor, als een bly van Verſtandhouding, tuſſchen *Hyder-Naig* en den Vyand want deeze, zeide hy, tienmaalen ſterker in getal zynde, zo niet nagelaaten hebben, hem geheel en al te vernielen, indie 'er geene geheime afſpraak tuſſchen hun was. Het verſchanſt

Leger van *Hyder* had, volgens zyn kwaadaartig voorgeeven; geen ander oogmerk dan de Stad nog nauwer in te ſluiten. *Hyder-Naig* had zyne verſchanſingen nog niet voltooid, of het geſchut der Stad werd op hem en zyn Leger losgebrand. Op het oogenblik verſtrooide zich al zyn Volk, uitgenomen alleen die bende, welke hem byzonder behoorde. Aan 't hoofd van deeze boorde hy andermaal door de Linien der Belegeraars, en begaf zich na de zeer ſterke Stad *Bengelour*, in welke *Ibrahim Saëb*, zyn Oom, Gouverneur was. Hier zynde, werdt hy volkomen onderrigt van de boosaartige listen van *Canderao*; en zyne drie Oomen verſchaften hem, met hunne vrienden, een nieuw Leger; met het welke hy ten ſpoedigſte na den Vyand wederkeerde, denzelven dwong het Beleg van *Cheringapatam* op te breeken, en zelf die Stad belegerde. In weinig dagen was hy 'er meester van; hy ging na 't Paleis, wierp zich voor de voeten des Konings, en beſchuldigde op zyn beurt *Canderao*, dat deeze de *Maratten* in het Land genoodigd hadt, om den Vorst te bederven. Daar op liet hy den Minister in eene yzeren kouw ſluiten, en dus aan de woede der Soldaaten overgeeven, die hem door duizenden van wonden het leven benamen. *Hyder*, zich gewroken hebbende, verklaarde den Koning, dat hy beſlooten had het Ryk niet weder te zullen laaten bloot ſtellen aan zulke gevaaren, uit welke hy hetzelve thans gelukkig gered had. Hy toonde den Vorst, dat de oorzaak van alle die onheilen geen andere was dan de yverzugt, geboren uit de verdeeling van het gezag, tuſſchen den eerſten Minister en tuſſchen den Opperveldheer; en beſloot met te zeggen, dat hy voortaan beide die ampten alleen begeerde te bekleeden: zyn Moester onderſchreef alle zyne eiſchen.

Hyder werd dus de Eerſte Minister van een Vorst, die alles op den Minister liet aankomen; en daar benevens Opperveldheer zynde, kon hy in het Ryk van *Maïsſour*, en met desſelfs Magt, op zulk eene wyze handelen als hem behaagde. Zyne verheffing tot zulk eenen hoogen trap van Magt werd, aan het Hof en in 't Leger, met veele vreugdetekenen gevierd: maar de vleiendſte zegenpraal was het Feest, 't welk zyne Moeder by die gelegenheid gaf, en aan het zelve mag hy de oorzaak van zyne volgende grootheid wel byzonder toeſchryven. Die ſneedige Vrouw bragt op het Feest, 't welk zy haaren zoon bereid had, een zeer ſchoon Vrouwsperzoon, genaamd *Latchimi*; welke de Muzyk benevens het Danſen verſtond, en te gelyk eene Digteres was. Deeze *Virtuoſe* mengde, in het Vers, 't welk zy ter eere van den Krygsheld gedigt had, en thans opzong, eene Voorzegging, welke zyn toekomend geluk aan niets minder bepaalde, dan aan de Verovering van geheel *Indoſtan*. Op 't zelfde oogenblik gaf hem zyne Moeder te kennen, hoe eene Voorzegging van dat gewigt, met zulk eene verrukking voortgebragt, onmogelyk het werk zyn kon van ee-

ne

ne te voren overdagte vleiery; en dat zy zelve dermaate verrukt geweest was, als of ze eene ingeeving des Hemels gevoeld had, met welke perzoonen van groote bekwaamheden eene onmidlyke Verſtandhouding hebben. *Hyder*, vol van liefde, en een ſtreelend vooruitzigt van geluk, op 't hooren deezer woorden, ſtaat op, en trekt zyn ſabel: „ Ik neem," zei hy, „ de hooge beſchikkingen aan, door myne Schoone „ aangekondigd, en door myne Moeder bevestigd; niets ont„ breekt my nu, dan dat zy beiden my, op alle myne tog„ten, gelieven te vergezellen: om my haaren goeden raad „ mede te deelen; en om ooggetuigen te weezen van de „ poogingen, welken ik zal aanwenden, om hunne Godſpraa„ ken te bewaarheeden." De twee Vrouwen ſtonden zulks toe, en ſedert zyn zy altyd in zyn Heir tegenwoordig geweest; altoos by elkanderen in een overdekten draagzetel, in het midden van het Leger, en door eene Wagt van uitgeleezen Manſchap omringd zynde, zag het ganſche Leger, vervuld van de geestdryvende gevoelens hun door den Veldheer behendig medegedeeld, dit Reistuig aan als hun *Palladium*.

De eerſte Verovering, tot welke *Hyder-Naig* door zyn Staatzugt werd aangeſpoord, was die der Landen van *Sirpy* op de *Marattten*, onder voorwendzel van den dood zyns Vaders te willen wreeken, en de goederen van zyn geſlagt weder magtig te worden. Hy veroverde die Landen in éénen enkelen Veldtogt; en deed zich dezelven door den Koning zyn Meester ten eigendom ſchenken. Deeze kleine Staat grensde aan het Koningryk *Canara*, 't geen toen geregeerd werd door eene Koningin, welke haar Gemaal had doen ombrengen, met oogmerk om haar Minnaar *Goupairao*, ten nadeele van haar eigen Zoon, nevens zich op den Troon te plaatzen: dit verſchafte aan *Hyder* een ſchoon voorwendzel, om zich in de zaaken van dat Ryk te mengen. Onder voorgeeven van den Zoon te willen beſchermen, viel hy de Koningin aan; dreef haar op de vlugt; en vervolgde haar tot op een Eiland, in Zee gelegen, 't geen men het *Verſterkte Eiland* noemt. Het was gansch en al eene enkele Rots, van den voet tot aan den top voorzien met Vestingwerken. De Koningin was egter weidra genoodzaakt, zich zelve en haar Zoon, op genade en ongenade, over te geeven. Haar Minnaar, gevlugt by den Koning van *Sonda*, wapende zich tegen *Hyder*: maar deeze zoekt hem in zyn ſchuilplaats op; neemt hem in een Veldſlag gevangen; doet hem ophangen; onttroont den Koning van *Sonda*, en maakt zich meester van desſelfs Staaten. Hier op keerde hy aanſtonds weder na de Landen der Koninginne; en, om dezelven veilig te kunnen behouden, bood hy aan, haar ter Vrouwe te neemen. De verbitterde Koningin bepaalde een dag ter voltrekking van het Huwelyk; maar op denzelven, en wel op het oogenblik dat *Hyder*, zo zy meende, het Paleis was ingetreden, ſtak zy,

met eigen handen, eene ganſche menigte Buskruid, 't welk zy ten dien einde aldaar had doen byeen brengen, in brand, en begroef op deeze wyze zich zelve, haar ganſche Hofgezin, en dat gedeelte van de Wagt van *Hyder*, 't welk hy vooruit gezonden had, onder de puinhoopen. Hy ſtond verbaasd over zyn groot geluk, waar door hy bewaard was, van niet met de anderen in de lugt te ſpringen; en 'er nog onverzaagder door geworden zynde, ſpoorde het hem aan, om nog meerder onderneemingen te waagen. Volſtrekt Meester van drie Koningryken, en in dat van *Maïsſour* alles vermogende, vereenigde hy alle die magten, om tegen de *Maratten* te ſtryden. Hy verloor twee Veldſlagen, maar de derde winnende, maakte hy vrede met hun, op voorwaarde, dat hy alle de Landen, door hem veroverd, zou blyven behouden. De *Mogolſche* Keizer, belang ſtellende in de verzwakking der *Maratten*, zond toen heerlyke geſchenken aan *Hyder*; gaf hem de naamen *Ali-Can*, (verheven Vorst) en den toenaam *Bahader*, welke letterlyk *Krygsman* betekent, maar tevens het denkbeeld van een Held inſluit. Men ſpreekt hem zedert altoos aan, met den naam *Bahader*, om dat hy daarmede liefst benoemd wil worden.

Het ongeluk van *Pondichery*, en der overige *Franſche* Volkplantingen in *Indië*, verwoest door de *Engelſchen*, in den laatſten Oorlog, tuſſchen die twee Volken, werd door desſelfs gevolgen een gunſtig voorval voor de uitgebreide oogmerken van *Hyder-Ali-Can-Bahader*. Alle de Troepen, welken de Generaal *Lally* de algemeene gevangenneeming ontrukken kon, traden, op desſelfs begeerte, in dienst van den Overwinnaar, onder het bevel van een Officier, genaamd *Hugel*. Eene bende Portugeeſchen werd hem insgelyks toegevoegd, door Don *Noronha*, welke in *Indië* geweest is Franciscaner Monnik te *Goa*; Titulaire Biſchop van *Halicarnaſſus*; vervolgens Partyganger by het *Franſche* Leger; Nabab van *Laverzing*; en eindelyk Brigadier van de Legers des Konings van *Portugal*, en van wegen denzelven Gouverneur der Provincie van *Ponda*. De Krygskundige bekwaamheden van deeze twee Mannen waren *Hyder-Ali-Can* van grooten dienst in de Oorlogen, welken hy tegen de *Indiaanſche* Vorſten voerde; maar zy verlieten hem, toen hy in den zin kreeg, *Goa* aan te vallen; welke plaats hy den *Portugeeſchen* wilde ontneemen, om aldaar eene Zeemagt te kunnen opregten. Die afval veroorzaakte, dat hy dit voorneemen agterlaaten, en zich vergenoegen moest met het aanleggen van Magazynen, by de Haven van *Mangalor*, op de Kust van *Canara*. Hier rustte hy eene Vloot uit, waarmede hy de *Laquediviſche* Eilanden, den *Samorin*, Koning van *Calicut*, ontweldigde; en binnen weinig tyds viel hy denzelven insgelyks te Land aan, en beroofde hem van zyn Ryk. De ongelukkige Koning vlugtte in eene verſterkte Pagode; maar

maar bemerkende, dat hy zich eerlang den Overwinnaar zou moeten overgeeven, verbrandde hy zich zelven in deezen Tempel, met twaalf honderd Braminen, die 'er eene eer in ſtelden, hunnen Vorſt niet te overleeven.

Een Zoon van den *Samorin*, gevlugt na zyn Oom, den Koning van *Travancor*, verſchafte een voorwendzel aan *Hyder-Ali-Can*, om de Staaten van dien Vorſt, welks gebied zich uitſtrekt, van *Calicut* af, tot aan *Caap Comorin*, den Zuidlykſten Uithoek van *Indoſtan*, aan te vallen. Dan op het oogenblik, toen alles tot den aanval gereed was, verklaarden de *Engelſchen*, welken door Verbonden verpligt waren, dat Ryk tegen alle aanvallen van buiten te beſchermen, niet alleen den Oorlog aan den Aanvaller, maar joegen ook de nabuurige Mogendheden tegens denzelven in 't harnas. De *Maratten* dreigden hem ten Noorden; de Souba van *Decan* ten Oosten; de Koning van *Travancor* aan de Zuidzyde, en de *Engelſchen* ter Zee en te Land: maar zyne doorſleepen Staatkunde deed dit magtig Verbond, in den korten tyd van zes maanden, geheel in duigen vallen. Den Koning van *Travancor* hield hy in bedwang, door een Leger op desſelfs Grenzen: den Aſtogt der *Maratten*, kogt hy voor honderd Lacs Ropyen, betaalende de helft dier ſomme oogenbliklyk; en door eene ſneedige onderhandeling met den Souba van *Decan*, haalde hy dien Vorſt, welke zich met de *Engelſchen*, ter zyner vernielinge, verbonden had, over, om integendeel zyne party te kiezen, en met hem de *Engelſchen* te beoorlogen. Tegen de *Engelſchen* voerde *Hyder*, met behulp van den nieuwen Bondgenoot, den Oorlog; de voordeelen, in dezelve behaald, waren, van wederzyden, genoegzaam gelyk, en dus bleef de Overwinning in de ſchaal hangen; tot dat de Souba van *Decan*, met de *Engelſchen*, eene byzondere Vrede ſloot, en hem de Vyandlykheden alleen liet voortzetten. Hier door moest hy nu wel alleen al de magt der *Engelſchen* tegenſtaan; maar hy werd nu ook alleen volſtrekt meester van al het beleid der Krygsverrigtingen; en van toen af hegtten zyne dapperheid en geluk, de overwinning dermaate aan zyne Vaandels, dat hy dezelve zegenpraalende voerde, tot voor de poorten van *Madras*; alwaar hy zynen Vyanden eene zeer vernederende Vrede voorſchreef. By gelegenheid van dit ſchitterend geluk, voegde hy by zyne Titels, den Naam, welken zyn Vader droeg, *Fatté*, (Overwinnaar.)

Fatté-Hyder-Ali-Can Bahader, den *Engelſchen* de wet geſteld hebbende, ſchatte zich thans ontzaglyk genoeg, om de *Maratten*, die nog vyftig Lacs Ropyen, uit hoofde van het gefloten verdrag, van hem te vorderen hadden, de betaaling dier ſom ſtrafloos te weigeren. *Madevarao*, hun Koning, eischte, aan het hoofd van honderd- en vyftig duizend Mannen, de voldoening dier ſom. *Hyder* verloor in weinig tyds drie Provincien; maar tot zyn geluk ſtierf *Madevarao*, wiens Opvolger minderja-

rig was; en deszelfs Ryk geraakte daar door in eene ſoort van Regeeringloosheid. *Hyder* bediende zich van die omſtandigheid, en heroverde het Verlorene. Zelfs zette hy zyne Overwinningen zoo verre voort, dat hy de *Maratten* in hun Land aanviel; maar deezen, over den voortgang zyner wapenen bekommerd, ſtaakten den burgerlyken Oorlog om dien Inval eenpaarig te weêrſtaan. Dit gelukte hun; zy ſtremden den loop der Veroveringen van *Hyder;* die 'er ter zelver tyd ook van afgetrokken werd door de *Engelſchen;* welken begreepen, dat ze thans eene gunſtige gelegenheid hadden, om zich op hem te wreeken; daar hy met zulk een magtig Ryk in Oorlog was. Toen moest *Hyder* aflaaten, de *Maratten* te ontrusten; om dus, de handen ruim hebbende, met al zyne magt, de *Engelſchen* het hoofd te kunnen bieden. Hy voert in de daad, nu vier jaaren lang, een hevigen Oorlog tegen hun, en wel op hun eigen grondgebied. De *Engelſchen* hebben in deezen Oorlog reeds veel verlooren; en het is ligt te voorzien, hoe het hun verder in denzelven gaan zal, als men bezeft naar welk eene dwaaze Staatkunde zy te werk gaan, en hoe ver zy in magt te kort ſchieten by *Hyder*, die hun in alle opzigten verre overtreft; vooral zedert den onderſtand, dien hy uit *Frankryk* ontvangen heeft.

Zyn Leger, over 't welke hy altoos zelf, vergezeld van zyn Zoon *Tipou-Saëb*, het bevel voert, beſtaat uit honderd duizend wel bedreeven Voetknegten, en vyftig duizend dappere, en wel opgezetene, Ruiters.

Als men een *Ropy* op vyftig Franſche Sols rekent, kan men, vermits een *Lac* honderd duizend bedraagt, zyne Inkomſten begrooten, op honderd en twintig Millioenen Franſche Livres; na genoeg 54 Millioenen Hollandſche Guldens.

ANECDOTE VAN CZAAR PETER DEN GROOTE.

(Ontleend uit de *Histoire de Ruſſie* par M. LEVESQUE.)

De Dronkenſchap van den Czaar en zyne Oploopenheid waren even verſchriklyk, als dan kon hy zyne beste Vrienden, op 't wreedst mishandelen, en liepen zy zomtyds gevaar van hun leven: dan waarlyk groote Characters geeven wel eens, te midden der vervoeringen van Overdaad en Drift, blyken van grootheid. 't Volgende tot nog onopgetekend geval kan 'er ten ſtaal van ſtrekken. —— In den Jaare 1721, bevondt zich Czaar PETER in een Sloep, hy werd met woede vervuld tegen een Heer, die, in den Raad, hem vrymoedig hadt durven tegenſpreeken: hy vatte hem op, en ſtondt gereed hem in de Rivier te werpen. De Raadsheer voerde hem, op

een

een zeer ernſtigen toon, te gemoete, *Gy kunt my doen verdrenken; maar uwe Leevensgeſchiedenis zal het vermelden!* De Vorst bedaarde, en zette zich ſtilzwygend neder, op een bank van de Sloep. Deeze trek maalt de grootheid van zyn geest. Gramſchap voerde hem buiten zichzelven: hy dagt niet meer, en ſtondt op 't punt om een ſchriklyk misdryf te begaan: dan hy bedwingt zich, zo ras hy zich het Oordeel der Naakomelingſchap te binnen brengt. Hoe veel grooter Man zou hy geweest zyn, hadt hy eene beter Opvoeding mogen genieten, verſtandige, beſtendige, en deugdzaame Vrienden aangetroffen!

HET KIND EN DE VADER.

(*Eene vertelling van het Jaar* 1783.)

Het Kind. Ô Vader! Vader! kyk eens, wat een groot water zie ik daar! —— is dat niet wel het grootſte water, dat 'er is?

De Vader. Willem! zyt gy uwe *Geographie* vergeten? —— weet gy niet meer dat de grootſte Rivier klein is, by de Zee te rekenen?

Het K. Kan men daarop ook met de boeier zeilen, Papatje?

De V. Wel ja!

Het K. En op de Zee ook? —— Ô! daar wilde ik wel eens op zeilen!

De V. Om over de Zee te zeilen, is uw boeiertje niet groot noch ſtevig genoeg; als gy daarop kwaamt, zoudt gy en *Joſeph* met uw beiden niet in ſtaat zyn, zeil of of roer te voeren —— en gy zoudt niet ver gekomen zyn, of gy verdronkt met man en muis.

Het K. Verdrenken! —— is de Zee dan zo gevaarlyk, Vader?

De V. Geen wonder! en vooral, wanneer men haar niet heeft leeren bevaren, hare krachten niet kent, noch van het nodig tuig, om zich daarover te helpen, voorzien is.

Het K. (*na eenige ſeconden ſtilzwygens:*) Maar, lieve Papa! ik kan dat niet begrypen —— in de *Geographie* ſtaat, dat al de Rivieren zich in de Zee ontlasten —— hoe komt het toch, dat de Zee alleen zo boos is?

De V. Kind! ik zal het u zeggen. —— Door den t'zamenloop der Rivieren, wordt de Zee groter. —— Als kleine waters groot worden, worden zy tevens gevaarlyk voor het gebruik; door de bedrieglykheid van hunne diepten en ondiepten; en door dat zy geheel open liggen en vatbaar zyn voor de ganſche woede der winden en onweders, die 'er ruimſchoots op aanvallen, en die het Zeewater verſchriklyk onſtuimig kunnen maken.

Het K. Maar, Papa! het blyft immers evenwel Rivierwater!

De V. Ja, —— doch, het heet Zeewater, om dat het, in zo een groote plas komende, zout of brak wordt, en, zonder zuiverende middelen, byna niet te gebruiken is! —— gy hebt menigmaal een kaars uitgeblazen, Willem?

Het K. Ja wel, Papa!

De V. Maar als gy nu een geheel vuur moest uitblazen, waarvan de vlam zo veel groter is, of eenen brand blusſen, dat zoudt gy niet doen kunnen; en toch blyft het een vlam. —— Zo is het ook met het Rivier- en Zeewater gelegen.

Het K Wel, kan die Zee niet hier of op onze Plaats komen? —— ik ben 'er zo bang voor!

De V. Dit kan gebeuren by zeer zware overſtroomingen, hoedanig eene, voor weinig jaren, nog verſcheidene oorden van ons Vaderland in de diepſte elende gedompeld heeft. —— Het gebeurt egter zelden: — doch, men vreest, dat, met den tyd, het vlakke land, dat wy bewonen, meerendeels de prooi der woedende Zeegolven worden zal.

Het K. Myn lieve Papa! — ik hoop, dat wy dan weg zullen gaan. —— Maar, hoe komt dat?

De V. Gy hebt geleerd, dat ons Land in een groten halven cirkel van de Noordzee omſpoeld wordt; —— deze neemt van tyd tot tyd den vasten grond aan de Zeeuwſche Kusten en elders weg; —— zo dat, daar eertyds Vee graasde of Menſchen woonden, nu de Zee ſpoelt, en de Schepen zeilen. —— Deze woeste Noordzee is veel te na by ons Land, dat klein en meerendeels laag is, — en niet beſtand tegen de yslyke aanvallen van de opgeruide Noordzee; —— vooral, daar wy eenen gevaarlyken Vyand in onzen boezem hebben, die ons verraadt, daarmede heult, en gemeenſchap houdt.

Het K. Wat wil dat zeggen, Vader? als ik het vragen mag?

De V. De Zuiderzee, die, gelyk u bekend is, binnen ons vaste Land ligt, is eigenlyk een inbreuk van de Noordzee, en door het gat van Texel, 't geen maar zeer eng pleeg te zyn, ingeſpoeld, of ingedrongen, moet ik zeggen — en deze *Sinjeur* heeft nu reeds zo veel gronds weggenomen, zo veel binnenlandſche macht verkregen, en zo menig dierbaar recht en eigendom der vrye Vaderlanderen verſlonden, dat het te bejammeren is —— en, dewyl het gat van Texel dagelyks nog al ruimer wordt, vreest elk kundig Zeeman, ten zy men, van nu af, misſchien de krachtdadigſte middelen daartegen aangrype, dat, met verloop van jaren, de geheele Noordzee met de Zuidzee zich vereenigen, te gelyk in ons land indringen, alles overweldigen, en Nederland in een grondloos en eeuwig verderf begraven zal.....!

Het K. —— Ach! —— Ach!...

EENE AANMERKING OVER DE GIERIGHEID.

Een der voornaamſte bolwerken, achter welken zich de pynigende Gierigheid verſchanst, is het voorwendzel der zo edele *zuinigheid.* ——— „ Matig te leven, zegt de Vrek, is „ het middel tot behoudenis van ziel en ligchaam; — en 't „ maakt ons beſtand tegen den kwaden dag." ——— In dit kunſtig harnas gegespt, oordeelt hy zich voor de ſtemmen der natuur en van den Godsdienst ſchootvry; ſchraapt goud en zilver by een; — verdubbelt zyne ſluitingen; — verhoogt aan zyne elendige ſchuldenaars de renten; — drukt het onnozel hart van Weduwen en Weezen; —— ontzegt zich volſtrekt alle genieting van zinlyk en zedelyk genoegen, —— en pynigt zich door het gemis van zyne behoeften, en 't gevoel van redenlooze vrees, en verfoeit wantrouwen. ——— Schelmſche moordenaar van u zelven, beul van uwen natuurgenoot! —— ziet gy niet, dat gy, onder den dekmantel der matigheid, meer dan iemand op aarde u aan *onmatigheid* vergrypt?

Matigheid, de edelſte, de uitgebreidſte, misſchien daarom de moeilykſte deugd, is de voldoening eener redelyke of dierlyke neiging, in zulk eenen trap, als onze behoefte vereischt, om gelukkig te zyn: —— hy die deze neiging meer —— of minder opvolgt, wordt even daardoor *onmatig*. ——— De gierigaart overtreedt deze geſtelde maat aan beide zyden te gelyk. ——— Hy vergadert meer —— en gebruikt minder, dan tot zynen nooddruft vereischt wordt: —— terwyl hy zich heden alles, wat zyne natuur van hem eischt, ontzegt, en dus geene neiging voldoet, zwoegt hy angstvallig, en op eene ſchandlyke wys, voor eene behoefte van morgen, die hy nog minder voornemens is te voldoen. —— Vreemd verſchynzel van onmatigheid!

Het verdient echter in de daad geenen beteren naam. ——— En ten bewyze hiervan, heeft men zich alleen te herinneren, dat gierigheid eene ondeugd is, die niet dan in het voorwerp verſchilt van de trotſche hovaardy, en van de wellustigheid: —— daar de eerſte iemand in 't bejag van valſche eer, —— en de tweede in dat van vuile vermaken, buitenſporig doet worden, veroorzaakt de gierigheid die zelfde onmatigheid in de zamengiering van gevloekt geld. ——— En 'er is geen verder onderſcheid tuſſchen deze drie dochters van den dood te ontdekkén, dan dit, dat, terwyl de eerzuchtige en wellustige veel begeert om veel te genieten, de Vrek eenen goudhonger heeft, en alle zyne vermogens afmat, om —— niets te genieten! —— Als of het vergaderen van ſchatten zyn werk en ſpyze, — zyn zweet en zyn voedzel, te gelyk ware! —— maar, dit maakt de Vrekheid te beſpotlyker, en te meer verfoeilyk.

Maak 'er eenen algemeenen regel van; en ſchryf denzelven met

met gouden letteren aan den wand, of liever met eene redelyke overdenking in uw geheugen. —— „ Elke neiging, die te „ veel of te weinig voedzel ontvangt, veroorzaakt buitensporig„ heid, onmatigheid." —— *Zyt niet al te rechtvaerdig!* was reeds eene der lesſen van den rechtvaerdigen *Salomon*, —— te ver gedrevene rechtvaerdigheid, is wreedheid. —— Zo ook, aan de andere zyde —— *weest niet al te nedrig!* —— want dat is een teken eener lage ziel. —— Gelyk de ware nedrigheid hierin beſtaat, dat een mensch zich zelven en zyne verdienſten en betrekkingen in derzelver juiste waarde kenne en ſchatte; —— zo is hy matig omtrent de rykdommen, die dezelven in zo verre bejaagt, en gebruikt, als zy dienen kunnen, om zyne zinlyke en zedelyke belangen zodanig te bevorderen, dat hy als Mensch, —— als Burger, —— en als Christen, in deze waereld gelukkig zy.

Leer dit, myn Lezer! en word wys! O.....

GEDAGTEN VAN EEN STERVENDEN CHRISTEN.

't Ontzaglyk uur is daar! 'k gaa ſterven, 'k voel myn kragten
Bezwyken. 't Zintuig feilt, ik moet elk omzien wagten
Den doodelyken ſlag. ô Schroomlyk op-ontbod!
Wat word nu van myn geest? wat is myn naakend lot?
Zal ik niet langer zyn? ... voor eeuwig! eeuwig! ſterven?
Zal ik myn redenskragt voor eeuwig! eeuwig! derven?
Als toen ik, voor een poos, in ſlaauwte nederzeeg:
Of, mynes onbewust, in ſlaap te liggen pleeg.
'k Verſmagt van angst. En hebt gy dan uw deel genooten,
Myn ziel! en word gy ſtraks, gelyk het Vee, verſtooten
In d'ak'lig duist'ren nagt van de vergetelheid?
Terwyl het nakroost roept: 't is heden onze tyd!
Verſchriklyk uur! ... maar neen. 'Er is een Opperwezen,
ô Mensch! myn ſcheem'rend oog kan nog zyn trekken leezen,
In al wat my omringt. Nog kan myn ſlaauw gezigt
Zyn Schepper merken, en den Schepper van het licht.
Neen. Deugd en Ondeugd zyn verſchillend; waar en leugen.
De onzaal'ge, die het kwaad inzwelgt met volle teugen,
En hy, die, onbevreesd, kleeft deugd en waarheid aan,
Kan nooit in éénen rang voor 's Werelds Heere ſtaan.
Neen. Jeſus Christus leeft. 'k Zie Hem de twaalve ſpyzen;
En gaan na Golgotha; en ſterven; en verryzen.
'k Zie Thomas vinger in zyn zyde-wond gelegd;
Zyn Jong'ren met hun bloed verzegelen zyn recht.
Een reeks van eeuwen mag de duuring dan vergrooten
Der aarde: ons lyf in 't graf nog eeuwen zyn beſlooten,

Tot

Tot Adams kroost vervult zyn tal, van eeuwigheid,
Ter eeuwigheid beſchikt: nog egter ons verbeid
Een and're ſtaat. Ons beid' een oordeel. 's Werelds Heere
Zal ieder mensch, naar regt, voor eeuwig, ſchande of eere
Erlangen doen. Dit zigtbaar Al zal niet vergaan,
Of Zonde en Deugd zal een verſchillend lot ontvaan.

Maar zal ik, aardworm, dan, verſchynen voor 't gerigte
Der Opper Majeſteit! Ik, zondaar, in 't gezigte
Van een verteerend vuur, een driemaal Heil'gen God!
'k Bezwyk op 't nad'ren van myn eeuwig, eeuwig! lot,

Schep anderwerf weêr moed, myn ziel! Ja, 's Werelds regter,
Als 't Oost van 't West, is ver van Zonde en Leugen; egter
Zyn liefde en goedheid, klaar geprent op ieder ding,
Geeft vasten grond tot hoop voor ieder boeteling.
Hy kent zyn handen-werk, het broos geſtel der Menſchen.
En trilt gy nog? Hy heeft, wat zoud gy verder wenſchen,
Hy heeft het oordeel, 't welk gy laatst zult ondergaan,
Aan Jeſus, uwen Vriend en Broeder, afgeſtaan.
Aan Jeſus, uwen Vriend: in wien zo glansryk blonken
Genaê en Liefde: die, aan 't Kruis-hout reeds geklonken,
Nog voor zyn beulen bad, en zig ten offer gaf,
Om ieder boeteling te vryen voor de ſtraf.

'k Bedaar, en word gerust. Ik wil U huld bewyzen,
O Eenigel Die van 's lichts opgang zyt te pryzen
Tot aan zyn ondergang. Gy riept my uit het Niet.
Ziet hier dan uwen knegt, erkennende uw gebied!
Dat nu myn zintuig feil', het bloed nu ſtolle in de adren,
't Licht myner reden taan', het bange doodzweet nadere,
Myn lyf welhaast in 't graf tot ſtof en asch vergaa!
Schoon 't my zy onbekend, hoe dat een geest beſtâa;
Gy leeft. Ik ben gerust. Gy kunt myn geest doen leeven,
Lucht, Aarde en Zee myn ſtof, ten leven, weêr doen geeven:
Gy Meester der Natuur, 't gewrocht van wiens bevel
Is, van 't onmeetbaar Al 't verwonderbaar geſtel!
Gy leeft. En Jeſus leeft. Hoe ben ik vol verlangen
Na mynen dierb'ren Vriend! die zal myn geest ontvangen;
Myn lyf verwekken; my voor 't ſtrenge regt behoên;
En in der Englen Choor met Hemelvreugde voên!
Uw geest, uw eeuw'ge kragt, die, als een gulle regen
Het aardryk, 's Vroomen hert verkwikt met troost en zegen,
Zal 't zwakke ſterken, en beteug'len 's Vyands magt,
Tot, in den laatſten ſnik, het alles zy volbragt.

C. B. Z.

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, FEBRUARY, 1783.

	Bar:	Th:		Wind.		
1	29.	1-0	37	W	4	o. helder
	—	2-6	45	——	4.6	—— z. h.
	—	1-8	42	ZZW	8.12	donker
2	—	0-8	43½	ZW	12	R. donker
	—	0-5	45	——	12	zw. R.
	—	0-4	46	W	10	donker R.
3	—	1-0	46	WZW	6	R. donker
	—	1-4	47	W	4	ſtofregen
	—	1-2	44	ZW	3	——
4	28.	11-9	42½	——	4	donk. wolk.
	—	11-6	47½	ZZW	7	wolkig R.
	—	9-2	44	ZW	10	zw. R.
5	—	10-1	44	WZW	6	wolk. mist R.
	—	7-7	49½	ZW	8	R. donker
	—	6-2	48	——	14	zw. R.
6	—	7-3	43½	W	8	o. helder
	—	8-2	47½	——	8	z. betr.
	—	9-6	43	——	6	o. helder
7	—	8-3	43½	Z t W	8	donker
	—	4-9	44	Z t O	10	R. donker
	—	2-1	44	Z t W	12.14	R.
8	—	2-7	42	WZW	12	donker R.
	—	1-9	40	ZW	12.14	zw. R.
	27.	10-6	44½	——	12.14	donker R.
9	*	9-5	47½	WZW	12.14	zw. Rb. wolk.
	—	10-5	53	——	10	wolkig
	—	11-0	44	ZW	10	o. helder
	—	11-7	45	ZZW	10	z. betr. iets R.
10	28.	1-2	51	——	10	—— Rb.
	—	3-5	46	——	10	—— Rb.
11	—	9-0	43½	WZW	4	—— o. h.
	—	11-3	48½	W	3	wolkig
	—	11-1	43	Z	2	betr.
12	—	9-0	44½	——	6	donker R.
	—	8-2	50	ZZW	4	z. betr.
	—	8-5	45	ZW	8	—— R.
13	—	9-5	38	Z t W	3	o. held. wolk.
	—	9-2	48	——	4	——
	—	9-0	40	——	3	——
14	—	9-3	40½	Z t O	2	R. donker
	—	10-3	48	OZO	2	betr. donker
	—	11-9	39½	NNO	2	o. helder
15	29.	1-5	37	N	3	z. betr. iets
	—	2-5	43	N t O	8	——
	—	4-1	39	——	7	—— iets
16	—	6-0	33	——	3	o. helder
	—	6-8	44½	N O	4	helder
	*	7-3	40	N t O	3	betr.
17	—	7-0	36	N O	2	—— dam
	—	6-8	44½	NNO	4	iets R. z. be
	—	6-6	35	——	2	o. helder
18	—	5-6	36½	WNW	2	helder
	—	4-6	46	N W	3	o. helder
	—	4-2	32	——	2	——
19	—	2-2	36½	W t N	2.6	z. betr.
	—	1-2	43	——	4	——
	—	0-9	38	——	6	iets R. zw.
20	—	2-0	38	——	4	—— R. wol
	—	1-8	46	WZW	6	o. held. z.
	—	0-5	43	Z W	9	R. donker
21	28.	11-3	47½	WZW	8	z. betr.
	—	10-2	44	——	11	donker R.
	—	8-8	43	W t Z	12	R. donker
22	—	8-5	45	WNW	6	R. ——
	—	9-4	50	——	6	z. betr. R.
	—	9-0	47	W	10	donker R.
23	—	6-5	47	WZW	13	R. donker
	—	5-7	52	——	12	z. betr.
	—	6-2	48½	W t Z	8.12	—— Rb
24	—	7-5	38	WNW	4à8	zw. wolk. R.
	—	9-0	44	N W	8	——
	—	9-5	38	NNW	3	z. betr.
25	—	9-7	32½	——	2	zw. Sn. o. b.
	—	9-2	38	——	4	wolkig
	—	8-9	32	N t W	4	donker Sn.
26	—	9-6	30½	N t O	6	Sn. zw. w. S
	—	11-0	38	N t W	9	zw. wolk. S
	29.	0-5	33	——	4à8	donker Sr.
27	28.	11-6	36½	W t N	9	——
	—	9-8	39½	——	10	R.
	—	9-5	37	NNW	8	z. betr.
28	—	10-3	32½	N t O	3	iets Sn. wo
	—	9-9	40	O	4	wolkig
	—	9-3	30½	——	8	donker

Dec. 16 Th. nam. 4 u. 40. 5½ u. 38.

28. 10_{90}^{5} | 42_{55}^{26} | 6_{18}^{7}

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

GEDACHTEN OVER DE VRIENDSCHAP.

Op losſen grond voor iemand zich verklaaren,
Om dat we elkaâr in lusten evenaaren,
En gaarne in zyn gezelſchap zyn:
Eer Hy ons regt bekend is, 't hart hem ſchenken:
Uit zelfbelang, gereed zyn op zyn wenken:
Dit is geen Vriendſchap, dit is ſchyn.

GELLERT'S *Leerdichten.*

Als men op de daaglykſche ervaring let, en acht geeft, op het gemene leven, is de ware Vriendſchap byna enkel beſpiegeling. Ze wordt wel veel genoemd, dikmaals beſchreven, maar weinig gevonden en geoeffend. Hoe ligt noemt men zich iemands Vriend, zonder hem een goed hart toe te dragen: — gezwegen, dat men zóms in der daad, op dien tyd zelven, met verkeerde oogmerken, omtrent denzelfden Perſoon, zwanger gaat. — Oprechte Vriendſchap wordt dus ſchaars gevonden: — en, treft men nog al eens Vriendſchap aan, die een goeden ſchyn heeft, ze is kort van duur. De onbeſtendigheid van verre de meesten bewyzen zigtbaar, dat het allen geen ware Vriendſchappen zyn, die 'er geſloten worden. Immers! menſchen, die dezen dag als Vrienden verkéren, zyn morgen verwyderd, en al de genegenheid, die men voorgegeven heeft, is in haat veranderd. Men ſchynt, aan deze onbeſtendigheid zó gewoon te zyn, dat men, als men beſpeurt, dat ene gemaakte Vriendſchap enige Jaren aanhoudt, in den gemeenzamen omgang, zyne verwondering niet kan nalaten, daar over te betuigen.

Dan, hoe ſchaars 'er oprechte Vrienden gevonden worden; — hoe veranderlyk men veeltyds hier in verkeert; — kunnen wy nog niet zien, dat het, juist daaröm, nutteloos is, over de Vriendſchap te ſchryven, en onze gedachten mede te délen. — Integendeel; daar men de bron kan vinden, waaruit het kwaad ontſtaat, zyn 'er

ook middelen by de hand, om die daar tegen in het werk te ſtellen. —— Zo lange 'er die zyn, is het ook niet hopeloos, zonder vrucht te zullen arbeiden. —— En, als men hope heeft, iets te kunnen doen, tot bevordering van een pligt, waar aan de byzondere belangens van rédelyke wezens zo veel gelegen ligt, als in de uitoeffening van ware Vriendſchap, dan, dunkt ons, doet men geen vergeefsch werk, met daar aan enige ogenblikken te beſtéden.

Wy geloven, niet te zullen mistasten, als wy ſtellen, dat de weinige éénſtemmigheid in de denkenswyze, —— de geringe beproeving, eer men Vrienden kiest, —— mitsgaders de onvoorzichtigheid onzer keuze, voornamentlyk, medewerken, om weinig oprechte en beſtendige Vriendſchappen te vinden. Want, wat het eerſte aangaat; hy, die uit den waren grond, ene deugdzame Vriendſchap zoekt te ſluiten, moet, vooral, zorge dragen, zo iemand tot zynen Vriend te kiezen, die, met hem, gelykelyk denkt, en in zédelyke begrippen overéénkomt; —— om zó, gedurende hunne Vriendſchap, te kunnen beäntwoorden, aan derzelver voornaamſten pligt, —— de bevordering van elkanders waar geluk, en genoegen. Trouwens, daar vele menſchen de reden niet gebruiken tot ene Leidsvrouw, —— maar, van het deugdenſpoor afgebracht, zich aan losbandige en zondige vermaken geheel overgéven; —— maken zy zich, onwaardig niet alléén, maar ongeſchikt tevens, ter gezellige zamenleving, en ter volbrenging van de Vriendſchapspligten. De uiterlyke zinnen, bekoord door het ſchoon dezer waereld, kunnen zich tot geen zedelyke voorwerpen bepalen. Niets is hunne opmerkzaamheid waardig, dan die beuzelingen, die ſlechts, één ogenblik, vermaken. De gedachten, opgevuld, met menigvuldige voornémens, en vooruitlopende beſluiten, om het lighaamlyk zintuig te voldoen, —— zo kan 'er geen tyd overblyven, voor de overwéging en betrachting, van zedelyke zaken en pligten. Hier uit nu volgt, dat hy, die de deugd beoeffent, met hem, van wien hy zó zeer in grondbeginzelen verſchilt, zich niet kan verénigen, of met hem in ene nauwe Vriendſchap leven, vermits zy een onderſcheiden doel bejagen. En, wat het twede betreft, hoevélen worden niet, door den ſchyn, misleid, die daar door, te onbedacht, het gétal hunner Vrienden vermeerderen. Het denkbeeld, dat men, zonder Vrienden, het vermaak van het leven niet kan genieten, — bekoort dikmaals

zó

zó ſterk, dat men te veel geneigdheid heeft, om den kring zyner Vrienden te ver uit te breiden. Van hier, dat men, iemand aantreffende, die een goed voorkomen heeft, en, die de heerſchende gebreken van zyn hart, onder den ſchyn van openhartigheid, en gulheid, zorgvuldig weet te bedekken, zich met den eerſten verbeeldt, zulk ene eenſtemmigheid in gevoelens, en Character, te beſpeuren, dat men, daar uit, opmaakt, in hem een geſchikt voorwerp gevonden te hebben, om geduurzaam in Vriendſchap mede te leven. En deze opgevatte goede denkbeelden blyven niet werkeloos, —— maar zetten zó ſterk aan, dat men niet rust, vóór dat men, daar van, de duidelykſte bewyzen gegeven heeft: —— met dat gevolg, dat, al veeltyds, zonder nadere voorafgaande beproeving, (vooral, wanneer men, aan de andere zyde, ene gelyke drift aantreft,) aan dien Perſoon een volkomen vertrouwen gegeven wordt. Dat dit geen hersſenſchim is, bevestigt de ondervinding te dikwyls! —— En deze leert te gelyk, dat de gevolgen niet beantwoorden, maar ene uitkomst geven, die men, zonder enen voorzeggenden Geest te bezitten, met grond kan voorſpellen. Alle Menſchen toch zyn min of meer beſmet door ene te verregaande eigenliefde; —— en worden maar al te dikwils te ſterk bewogen door eigenbelang. Dit gebrek zoekt nochtans ieder, in den omgang, zo veel hem mooglyk zy, op het zorgvuldigst te verbergen, trachtende aan zyne handelingen dien glimp te geven, als of hy niets van dien aart bedoelde. Wat voorzichtigheid, en welke Menſchenkennis, wordt 'er derhalven niet vereiſcht, om een ander te beöordelen, of hy die ondeugd dermaten weet te ſnuiken, en tegen te gaan, dat men hem kan achten, bekwaam, en geſchikt te zyn, om onzen Vriend te wezen? Want, het gaat vast, dat hy, die te zeer met zich zelven ingenomen is, en geen ander, dan zyn eigen belang kent, geen duurzaam goed Vriend zyn kan. Ongeveinsde oprechtheid, —— onverzettelyke trouw, —— en, in zommige gevallen, wel eens, opöffering van eigen eer, en eigen belang. —— Zie daar, de vereischten van een waar Vriend: —— welke hy, ten blyke zyner Vriendſchap, ſtandvastig moet aankleven, en opvolgen. Doch, vergeefsch verwagt men dit, van iemand, die eigen eer, en eigen voordeel, boven alles verkiest. Oprecht kan hy niet zyn, die altoos zich zelven beöogt; —— om, dat, op de eerſte ontdekking van ene zaak, die 't een of ander goeds, voor zyn Vriend, kan uitleveren, zyn begérig

hart reeds vlamt, om dat geen zelf machtig te worden, dat zyn Vriend zoekt te verkrygen. De angſtige zorg, waar door hy, altoos, voor zich zelven waakt, doet hem zyn Vriend, en de Vriendſchap, vergéten, en enkel jagen na de verkryging van dat geen, het welk zyn Vriend met veel vlyts opgeſpoord heeft. Getrouwheid is van hem niet te verwagten, die in niets getrouw is, dan in de uitbreiding en vermeerdering van zyn eer en goed. Zyn eigen belang toch laat niet toe, altoos ten dienſte van zynen Vriend te wezen: —— kan hy zyne eigene zaken verwaarlozen, om zyn Vriend by te ſtaan? —— kan hy daar aan het belang van hem, en zyn huisgezin, opöfferen? —— neen; —— zyn pligt vordert, boven alles, voor zich en de zynen te zorgen: —— en zyne veelvuldige bezigheden gedogen niet, dienstbaar aan het belang van een ander te zyn. —— En, hoe zoude toch zyne eigen eer dulden kunnen, dat iets aan zynen Vriend werde toegeſchreven, daar hy zelf wenscht den lof van te hebben, en 'er mede bekroond te worden? —— Opöffering van eigen eer, en eigen belang, is klaarblykelyk, dat hy niet bezitten, of uitoeffenen kan: —— liever, geen Vriend, (zo is zyne denkwyze,) dan eigen voordeel en roem overgegeven!

Men mag des beſluiten, dat, tot ene duurzame Vriendſchap, vereischt wordt; —— in de eerſte plaats, dat men zich zelven vooraf onderzoeke, of men geſchikt en bekwaam is, zó veel, van het eigen af te kunnen ſtaan, dat men, oprechtelyk, een 's anders Vriend kan wezen, en zulks, in de daad, vóór heeft te betonen. Wanneer men, in de twede plaats, gelyk gezegd is, een ander moet zoeken, die daartoe gelyke geneigdheid en vermogens bezit; en, daar by, ene zekere gelykvormigheid in denkenswyze en begrippen heeft.

Wy denken niet, dat het tegenſpraak zal vinden, dat, als men in de keuze, en het aangaan van Vriendſchap, op de voorgeſtelde wyze, te werk ging, 'er bétere Vriendſchapsbanden, zouden gelegd worden. —— Het zelfde gebrek, dat 'er heerscht in de Vriendſchap, is het, dat plaats heeft, in het Huwelyk, die allernauwſte Vriendſchap, welke 'er kan zyn: —— dat men namentlyk, vóór den aanvang van het zelve, zich niet genoeg beproeft, of men de vereischte hoedanigheden bezit, om een goed Man, en Huisvader te kunnen zyn; en, of men zich zal kunnen onderwerpen en ſchikken, aan, en naar de begrip-

pen

pen van ene andere, met wie men zich verénigen zal. ——— En, juist, om dat dit onderzoek niet nauwkeurig geſchiedt, gaan vele huwelyken kwalyk, —— en zyn weinig Vriendſchappen van duur. ——— Het is toch ontwyfelbaar, dat de oorzaak, niet altyd, van de andere zyde ontſtaat; —— maar dat wy, al veel, de ſchuld daar van aan onszelven te wyten hebben. Hoe dikmaals immers doet ene verkeerde opvatting van woorden, of zaken ons, in onzen Vriend, dingen vaſtſtellen, waar aan hy niet denkt, ——— van welke zyn hart een afkeer heeft, —— en die intuſſchen niet miſſen, een nadélig zaad voor de Vriendſchap te ſtrooijen. Éne grillige luim kan ons zyn Vriendſchap doen klein achten: ——— een onbedachte argwaan kan in onze ziel post vatten, en den grond leggen, tot een onveranderlyken afkeer. De gewoonte die men heeft, om eens anders feilen, by vergroting, en hatelyk, te beſchouwen; ——— onze eigen gebreken te vernisſen, en ons, van de beste zyde, voor te ſtellen; —— doen ons, al veelmalen, zulke ſtappen begaan, die tegens het vertrouwen aanlopen, welke de vriendſchap vordert. Van onze zyde kan verder geringſchatting van eens anders gaven, vermogens, verdienſten, en hoedanigheden, mede werken, om de gronden van Vriendſchap te ondermynen. Ene te grote onverſchilligheid, omtrent den perſoon, en het belang van zyn Vriend, kan daar aan, insgelyks, veel nadeels toebrengen. Toegévenheid, aan ene of andere gevolgtrekking, zonder nader onderzoek, kan de wortel zyn, van ene gehele verwydering. Laten wy altoos ter goeder trouwe handelen, en, by een ontſtaan verſchil, ons zelven en onze handelingen, nauwkeurig toetzen, of niets van dit alles, aan onze zyde, hebbe plaats gehad: —— en we zullen als dan, des houde ik my verzekerd, bevinden, dat, niet altoos, de krenking der Vriendſchap van ene andere zyde zynen oorſprong heeft.

Ten onrechte klaagt men dan gedurig, over de trouwloosheid van anderen. Laat elk, eer hy klage, van zich zelven beginnen: ——— en, voortaan, de bedryven van zyne medemenſchen, zo lange, in het beste licht plaatzen, tot dat zich zulke ſprekende daden openbaren, die ons vervrymoedigen, zynen handel af te keuren. Dat niemand, boven al, te ſchielyk zynen Vriend veröordéle. De gemaakte Vriendſchap, en derzelver eigenſchappen, wraken dit ten hoogſten. Dat men de Vriendſchapspligten zich dagelyks erinnere; ——— en zich veel te binnen

brenge, dat onze vrienden menſchen zyn; die, even als wy, gedurig voor zwakheden, driften, en overheerſchende ondeugden bloot liggen. —— Dat men geen vryheid heeft, iemand, om éne enkele mistred, of verkeerden ſtap, te haten. En dat men voornamentlyk zich hoede, om geen gehoor te verlenen, aan geſprekken van anderen. —— Wanneer, hunne liefdeloosheid onze Vrienden bedille, dan moet men zyn hart ſluiten, op dat hunne woorden genen ingang vinden, of, by verraſſing, onze Ziel bezetten. Niets is 'er boven dien, waarvoor men zich zorgvuldiger in acht te nemen heeft, dan, in geval 'er iets gebeurt, waar over men niet vergenoegd, of te vreeden is; ofte wel, ingeval ons iets van onzen Vriend verhaald wordt, dat onze goedkeuring niet wegdraagt, —— ons van Hem te verwyderen, daar over te peinzen, en langs dien weg voet te geven, dat nadélige indrukken daar uit volgen kunnen. In die gevallen moet men, zonder verzuim, zynen Vriend zelven daar over onderhouden: —— hem afvragen, wat van de zaak zy, —— die onderzoeken, en hem zo gelegenheid tot verantwoording geven, eer enig vooröordeel ons hebbe ingenomen. Blyft men, met het een of ander zwanger gaande, enigen tyd van elkanderen af, terſtond neemt men ene zoort van onverſchilligheid aan; —— daar uit volgt minachting, achterhoudendheid, —— en eerlang ontſtaat 'er ene gehele veroordeling; —— ene vaſtſtelling, dat het verhaalde waar is, zonder dat men nog eens weet, wat 'er van de zaak zy. Beſpeurt onze Vriend, dat wy hem niet als gewonelyk behandelen; deze, in plaats van na de reden daar van te vragen, gevoelt ontevredenheid, —— welke wrevelagtigheid verwekt, —— en eindelyk tot ene voltrekte onverſchilligheid overſlaat; zo, dat men elkander begint te myden, —— vervolgens te ſchuwen, —— en, ten laatſten, te ontvluchten. En dit alles, zonder dat noch de een, noch de ander, ooit, na den oorſprong van deze verwydering onderzoek gedaan hebbe. Hoe beklagen wy ons niet, als men onze Perſonen min gunſtig behandele, —— en ons veroordele, zonder dat wy tot verdediging zyn toegelaten: —— en zouden wy dan, ten opzichte van onzen Vriend, niet op dezelfde wyze verkéren? —— Zouden wy, ten zynen aanzien, dat geen niet voorkomen, dat ons, met betrekking tot ons zelv', redenen tot onvergenoegdheid zoude geven? —— Ons hart moet altoos voor onze Vrienden open zyn; ——

en,

en, zo dra men redenen tot enige onvergenoegdheid meent te hebben, moet men die openbaren, en daar over ſpreken. Wy moeten ook, van onze zyde, ons voor verandering van Vrienden hoeden. In dit opzicht, onbeſtendig te zyn, is een ſprékend bewys van onvoorzichtigheid. Behalven dat men in veel gevaar komt, van de geheimen der Vriendſchap aan den dag te leggen. Iemand, die veel van Vrienden verandert, heeft ook ſterke verzoeking, om, in dat opzicht, ontrouw te zyn: —— en, die zich, hier in, niet heilig getrouw gedraagt, is een onwaardig lid der Menſchelyke Maatſchappye. Niets immers is van groter uitzichten en gevolgen, dan het misbruik van het vertrouwen, dat aan de Vriendſchap onlosmakelyk verbonden is. Wat 'er ook gebeure, de geheimen, die ons van Vrienden geopenbaard zyn, moeten by ons, altyd, geheimen blyven. Hy inmiddels, die veel van Vrienden verandert, heeft, 't zy door ontzag, door verpligting, door belang, door verkiezing van den nieuwen Vriend, zoms, al te ſterke aanprikkeling, om in dezen buiten het ſpoor te treden. Men wagte zich des voor ene ſpoedige verandering van Vrienden: men doe dit nimmer, dan ten hoogſte noodzakelyk. Ook dient men, zo veel immer mogelyk, voorzichtig te zyn, in het vertrouwen van onze Vrienden: —— zonder daaröm, enigzins gevoinsd met hen te verkéren. Dit vereischt dat men de byzondere geäartheid van onzen Vriend zorgvuldig onder 't oog houde. Men kan beste Vrienden zyn, zonder echter alles aan elkander te openbaren. Beſpeuren we, dat onze Vriend, luidruchtig, nieuwsgierig, ſpraakzaam en openhartig, in zyn verkeer is; —— dit moet ons met ſchroom, nopens zaken van belang, doen handelen. —— 't Zoude niet wys gedaan zyn, hem meester van de geheimſte gedachten van ons hart te maken: —— om dat hy zelve, door zyne geaartheid, te veel bloot ligt, en te ſterke drift gevoelt; om zoms, onſchuldig, iets te ontdekken, dat geheim moet gehouden worden. Zyn berouw, zyne onſchuld, zou het gebeurde niet kunnen veranderen, of het nadeel der ontdekking herſtellen. Beſpeuren wy integendeel, in onzen Vriend, een ſtillen, zachtmoedigen, en bedaarden Geest, —— men kan hem te eerder onze geheimen mededélen, en ſtaat maken, dat ze zo wel by hem vertrouwd zyn, als of men ze niet geopenbaard hadt. Boven dat alles, beeft men ook zorge te dragen, dat men den kring zyner Vrienden niet ver uitbreide. Juist, om dat oprechte

Vrienden ſchaars gevonden worden, moet men maar weinig Vrienden kiezen. Ieder heeft toch zyn onderſcheiden temperament: —— en veel hoofden veel zinnen. De geneigdheid van den een ſtrydt, veeltyds, rechtſtreeks met die van een ander. Wy, die zelven zo véle zwakheden en gebreken hebben; —— wy kunnen ons, van ons zelven, niet beloven, dat wy, dezen dag, ons na de grilligheid van den een, en, morgen, na die van een ander, zullen ſchikken. Heeft men maar weinig goede Vrienden, men leert elkanderen kennen; —— men ziet, uit wat grond de heerſchende gebréken voortkomen; —— men tracht ze te lyden, zich daar na te gedragen; ——— en zó, door een geſtadig, niet al te gemeenzaam verkeer, op den duur, de Vriendſchap beſtendig te maken. Als we zeggen, een niet al te gemeenzaam verkeer, willen we, daar door, gene achterhoudendheid voorſtaan: —— maar ſlechts léren, dat men niet te veel, niet te geſtadig, by elkanderen zyn moet. Hier door verliest altoos de achtbaarheid en deftigheid iets; ——— en menige Vriendſchap raakt, even daar door, verbroken. Men vervalt in ene te grote gemeenzaamheid, en het gedurig byzyn maakt ene verkoeling in den trek, om by malkanderen te zyn; ——— deze baart verflauwing in het belang dat men ſtelde, om by den anderen te wezen; ——— en daar uit wordt voorts geboren, eerst ene gémelyke vervéling, en eindelyk ongenoegen. De Vriendſchap moet zó beſtierd worden, dat ieder zyne vryheid houde: ——— dat men, door de oeffening van Vriendſchap, zynen Vriend, van zyne zaken, of huislyke bezigheden, niet aftrekke: —— —— en dat men zynen Vriend van alles kennis geve, waarin hy enig belang heeft, —— of waarin wy beſtier, raad, leiding, of vertroosting nodig hebben. Gaat de openhartigheid al te ver, —— dan geeft zulks, veelmalen, aanleiding tot ongepaste vrypostigheid en ontydige nieuwsgierigheid, welke niet wél opgenomen, of aan verkeerde oogmerken toegekend, —— wezenlyk nadeel aan de voortduring van de Vriendſchap kan toebrengen. Altoos moet men ook ene behoorlyke, en ene voegzame beſcheidenheid, in de uitoeffening der Vriendſchap, plaats geven. ——— De redelykheid moet alle onze daden beſtieren. Geen bedilzucht, —— geen waanwysheid, ——— moet ons, over onze Vrienden doen heerſchen. Valt 'er iets op te merken of te verbéteren; —— dit moet met de uiteerſte gematigdheid geſchieden; zonder, daar in, enige

meer-

meesteragtigheid of ſtrengheid te betonen: —— dit maakt toch altoos meer verbittering, dan verbétering. In alles moeten we werkzaam zyn, uit het ware beginzel van Liefde. ——— Deze verbant alle afgunst. Het meerder geluk, —— de grotere mate van voorſpoed, moeten wy onzen Vriend niet benyden. ——— Zyn geluk moet het onze zyn. Afgunſtigheid, nydigheid, of jalouzy, moeten we krachtig tegen gaan, en, zo mogelyk, t'onder brengen. En hieromtrent zal elk al veel te beſtryden vinden. Ons hart is vol eigenliefde; —— en 't eigenbelang ſchittert zeer veel in alle onze bedryven uit. Dat we dan ſtryd voeren tegen deze ondeugd: ——— dat we ons gewennen, veel deel te nemen, in het genoegen van andereh: léren, ons van harte te verblyden, als het onzen Vrienden wél gaat: en hun geluk, zó veel ons mogelyk is, zoeken te bevorderen. Dit, zal ons gedurig doen denken, dat we niet op de waereld zyn, alléén, om de belangens van ons zelven, en ons huis, vóór te ſtaan: —— maar, dat onze liefde zich in het gemeen moet uitbreiden, tot allen: ——— en dan, behalven ons eigen gezin, byzonder tot onze goede Vrienden. Leefden we overéénkomſtig deze aangeſtipte pligten; —— beoeffenden wy ſteeds op die wyze onze Vriendſchap; ——— wat zou ons leven in dit geval veel genoegelyker zyn, dan het thans is! ——— Hoe zouden we hier door het rechte genot van de zamenléving ſmaken! ——— Dan, en dan eerst, zouden we, by ondervinding, kennen, het nut der ware Vriendſchap, 't welk wy voornemens zyn, by ene volgende gelegenheid, te ſchetzen.

Wees zonder Vriend, hoe veel verliest uw leven!
Wie zal u troost en moed, in rampen, geeven?
Verblyd zyn, als uw heilzon ſtraalt?
Wie deelen in uw voor- en tegenſpoeden?
U, in den nood, door trouwen raad behoeden?
U wederhouden, als gy dwaalt?

GELLERT'S *Leerdichten.*

B.

WAARNEEMING WEGENS EENE LANGDUURIGE DIARRHEA, DOOR EENE STERKE GIFTE VAN DE KREEFTS-OOGEN GENEEZEN.

Door * * * M. Dr.

Dat de werking van een tegengift altoos moet gelyk ſtaan, met die van het gift, zal de nadeelige uitwerking van het laatſte weggenomen worden, of, met andere woorden, dat de gifte der Geneesmiddelen, altoos in evenredigheid van de Ziekte, of derzelver oorzaak, moet toegediend worden; is eene ſtelregel, die, in 't algemeen, door een ieder, des kundig, zal toegeſtemd worden; dog die in de geneeskundige practyk niet altoos genoegzaam in het oog gehouden, en waardoor niet zelden geneesmiddelen, als onnut en werkeloos, worden ter zyde geſteld; die, indien men anders de gifte zo veel vermeerderde, als de geſteldheid des Lyders het toeliet, en de aart der Ziekte het vorderde, niet zelden van de heilzaamſte uitwerking zouden zyn. —— De Kina, de Kwik, het Opium, deeze zo voortreffelyke en werkzaame Geneesmiddelen, mogen hiervan ten voorbeelde verſtrekken.

De Waarneemingen leeren ons ten allerduidelykſten, dat deeze middelen zomwylen in zeer groote Giften moeten toegediend worden, zullen zy de verlangde werking doen; en het geval, 't welk ik thans omtrent een ander Medicament zal bybrengen, bevestigt deeze Waarneemingen ten ſterkſten.

Een Heer, tuſſchen de dertig en veertig Jaaren oud, vroeg my om raad wegens eene *Diarrhea*, die hem, reeds meer dan een maand, was bygebleven: en waarvan nog hy, nog zyn voorgaande Geneesheer, eenige oorzaak had kunnen ontdekken. Verſcheiden Geneesmiddelen, zo wel verſterkende als verzagtende, b. v. de Kina, het *Lign. Quaſſiæ*, de Rhabarber, de Saleb, de Arabiſche Gom met den Aluin, enz. waren reeds vrugteloos gebruikt. —— Ik vond den Lyder, door den lang aanhoudenden afgang, reeds zeer verzwakt, en by tuſſchenpozing een weinig koortzig. My herinnerende, in zoortgelyke gevallen, meer dan eens, eene heilzaame uitwerking van de *Ipecac.* gezien te hebben; liet ik hem, driemaal daags, telkens vyf grein met een weinig Magneſia innee-

men.

men. —— Dan hiervan geene beterſchap beſpeurende, en overweegende of ook wel eenig zuur in de darmen mogte aanwezig zyn, dat deezen afgang veroorzaakte, beſloot ik de *Antacida* te beproeven. Ik ſchreef hem ten dien einde een poeijer voor, beſtaande uit een halve drachm. *Lap. Cancror.*, waar van hy, om de twee uuren, een gebruikte.— Langer dan veertien dagen liet ik hem hier mede aanhouden, dog de afgang bleef dezelfde, en wilde zelf niet eens na 't gebruik van het *Laudanum* luisteren. —— Alles, ondertuſchen, wat ik in den loop der Ziekte konde ontdekken, overtuigde my, dat 'er werkelyk een zuur aanwezig was: en dit bragt my op het denkbeeld, om eens een groote Gifte van de Kreefts-oogen aan den Lyder voor te ſchryven, en op één keer te laaten inneemen. In deeze myne gedagten vond ik my niet bedrogen; reeds na de eerſte Gifte, (beſtaande uit twee drachm. *Lap. Cancror.*) begon de afgang te verminderen; en, na de tweede, was ze geheel bedaard. —— Ik vond niet raadzaam met dit middel geheel uit te ſcheiden: maar verzocht den Lyder nog eenige dagen, des morgens en 's avonds, telkens een drachma voort te gebruiken.

De afgang is van dien tyd af zeer geregeld geworden; en de Lyder heeft, zedert eenigen tyd, geen blyken wederom daar van beſpeurd. —— De krachten zyn van zelven weerom gekomen, en de Lyder bevind zig thans volkomen wel.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN BYEN-EETER.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeſchryver van den Heer DE BUFFON.)

De *Byeneeter* wordt in 't Grieksch Μερόψ, in 't Latyn *Apiaſter*, in 't Fransch *Guêpier*, in 't Hoogduitsch *Gelberbienen-wolff*, in 't Poolsch *Zotna* geheeten. Dan deeze Vogel aast niet alleen, gelyk men veelligt uit een en anderen naam met onzen *Nederduitſchen* van dezelfde betekenis, zou opmaaken, op *Byën*: maar Vliegen, Muggen, Krekels, en andere Inſecten, welke hy, even als de *Zwaluwen*, vliegende vangt, leveren hem een ſmaaklyk voedzel. De Kinderen op het Eiland *Candia* bedienen zich van Krekels om de *Byeneeters* in de lugt te vangen, gelyk wy de Visſchen in 't water. Zy ſteeken een kromme ſpelde door een

een leevenden Krekel heen, maaken dezelve aan een langen draad vast, de Krekel vliegt, en de *Byeneeter*, dien ziende, valt op zyn prooy aan, ſlokt de haak teffens in, en is gevangen. By mangel van Inſecten voedt hy zich ook met kleine zaaden, en ſchynt, op den grond ſpyze zoekende, even als andere Graaneetende Vogels, kleine ſteentjes in te ſlokken. RAY veronderſtelt, uit de veelvuldige uit- en in-wendige overeenkomſten tuſſchen deezen en den *Tsvogel*, dat hy zomtyds, even als deeze, op Visch aaze.

Zeer algemeen zyn de *Byeneeters* op het Eiland *Candia*, en zy komen 'er, volgens BELON, een ooggetuige, zo veelvuldig voor, dat 'er geen plaats op het Eiland is, waar men ze niet ziet vliegen: hy voegt 'er nevens, dat de *Grieken* op het vaste Land denzelven niet kennen, dit heeft hy, die Gewesten doorreizende, kunnen weeten: maar hy ſtelt te los neder, dat men ze nooit in *Italie* ziet: want ALDROVANDUS, een Burger van *Bologne*, verzekert, dat ze, in groote menigte, rondsom die Stad voorkomen en gevangen worden. WILLUGHBY heeft ze menigmaal te *Rome* op de markt te koop gezien, en het is meer dan waarſchynlyk dat zy niet vreemd zyn in de andere gedeelten van *Italie*; dewyl ze in de Zuidelyke deelen van *Frankryk* gevonden worden: waar men ze zelfs niet aanziet voor Trekvogels. Ondertuſſchen is het van daar dat zy zomwylen, by kleine benden, van tien of twaalf, in de Noordlyker Landſchappen, komen. Wy hebben een van deeze benden gezien den 8 May 1776, in de valei van *Sainte Reine* in *Bourgogne* komende. Deeze hieldt zich ſteeds byeen, en ſchreeuwde onophoudelyk, als om te roepen en te antwoorden. Hun geſchreeuw was ſterk, maar niet aangenaam, en hadt eenige overeenkomst met het geluid, 't geen men hoort, in een opgeſpleete noot blaazende (*). Zy lieten zich

(*) BELON vergelykt het geluid by dat van een Mensch, die met een geſlooten en ronduitgezetten mond, *Grulgrurururuul*, zong. Anderen willen, dat het *crou, crou, crou* is. De Maaker van het Dichtſtuk, *Philomela*, zegt, dat het geluid des *Byeneeters* gelykt naar dat van het *Roodborstje* en den *Schoorſteen-Zwaluw:*

Regulus atque Merops & rubro pectore Progne
Conſimili modulo zinzibulare ſolent!

Doch de Natuurkenner moet altoos de uitdrukkingen der Dichteren wat maatigen.

zich hooren ſtilzittende, en vliegende; liefst onthielden zy zich op vrugtboomen, toen in bloei, en gevolglyk druk bezogt door de *Byen* en *Wespen*: men zag zé dikwyls op de takken nederſchieten om die kleine prooy te vangen: zy ſcheenen altoos wantrouwend, en lieten niet toe dat men ze van digtby naderde; nogthans dooden wy 'er een, die zich, van de andere afgezonderd, op een boom had neergezet: de overige, in den boomgaard zich onthoudende, verſchrikt door het ſchieten, vloogen allen te gelyk weg, en verſchoolen zich in de Nooteboomen, waar zy zich onthielden, zonder in den Boomgaard weder te keeren, en, na eenige dagen verblyfs, trokken zy weg, en vertoonden zich niet meer.

In de maand Juny des jaars 1777, heeft men omſtreeks *Anſpach* eene andere bende gezien. (*) De Heer LOTTINGER berigt my dat deeze Vogels zich zelden in *Lotharingen* vertoonen, dat hy 'er nooit meer dan twee by elkander ontdekte. Zy onthielden zich op de laagſte takken der boomen, of in kreupelhout; zy ſcheenen verlegen, en als bewust dat zy dwaalden. Zeldzaamer nog vertoonen zich de *Byeneeters* in *Zweeden*, waar zy, volgens LINNÆUS, zich digt by de Zee onthouden; nooit bykans komen zy in *Engeland* voor, ſchoon 't zelve min Noordlyk dan *Zweeden* ligge, en de *Byeneeters* ſterk genoeg van vlugt zyn, om het Kanaal over te vliegen. Oostwaards aan, zyn ze door de gemaatigde Lugtſtreek verſpreid, van *Judea* af tot *Bengale* toe, en ongetwyffeld verder, maar men heeft ze niet verder gevolgd.

Deeze Vogels nestelen even als de *Rivier-Zwaluw* en de *Yſvogel* in holen, welke zy met hunne korte en ſterke pooten en harden bek, gelyk de *Sicilianen* zeggen, graaven op de kusten waar de grond hardst is, en zomtyds op de ſteile en zandige oevers der groote Rivieren. Aan deeze gaten geeven zy de langte van zes of meer voeten, 't zy in de langte of in de diepte: het Wyfje legt daarop eene bedding van mosch, vier of vyf en zomwylen zes of zeven witte eijeren; een weinig kleinder dan die van een *Merel*; doch men kan niet naſpeuren, wat 'er omgaat in het binnenſte dier onderaardſche verblyven. Alles, wat men 'er van kan verzekeren, is, dat het jonge Gezin zich niet verſpreidt. Het is zelfs noodig, dat de verſcheide Gezinnen zich veréénigen, om die talryke benden te vor-

(*) *la Gazette d'Agriculture.* No. 55. 1777.

vormen, hoedanige BELON, op het Eiland *Candia*, gezien heeft, in 't hangen van 't gebergte, waar thym groeide, en zy in menigte *Byen* en andere Insecten, door de geur derwaards gelokt, aantroffen.

Men vergelykt de vlugt eens *Byeneeters*, by die, eens *Zwaluws*, met welke hy ook andere overeenkomsten heeft, gelyk wy gezien hebben, even zo gelykt hy, in veele opzigten, naar den *Ysvogel*, bovenal in de schoonheid der kleuren van zyn Pluimadie, en het maakzel der Pooten. Doctor LOTTINGER, die in het waarneemen, een juist en geoefend oog heeft, ontdekte 'er ook eenige hoedanigheden in, van den *Geitenmelker*.

Eene byzonderheid, welke de *Byeneeter* van alle andere Vogelen zou onderscheiden, indien dezelve op goede waarneemingen steunde, zou hierin bestaan, dat hy agter uit vloog. ELIANUS verwondert zich, ten hoogsten, over deeze vreemde wyze van vliegen; hy hadt beter gedaan met 'er aan te twyfelen. 't Is eene dwaaling, gelyk veele andere in de Natuurlyke Historie, alleen gegrond op een enkel geval of een verkeerd zien. Op gelyken rang hebbe men te stellen, die Ouderliefde, welke aan veele Vogelen wordt toegeschreeven, doch waarin deeze den prys zou behaalen, dewyl de *Byeneeters*, als men ARISTOTELES, PLINIUS, ELIANUS, en allen die deezen hebben uitgeschreeven, gelooft, niet wagten tot hunne zorge den Ouden noodzaaklyk wordt, maar ze oppassen van den tyd af, dat zy in staat zyn om te vliegen, alleen uit vermaak, om hun te dienen. Zy brengen ze, volgens die berigten, eeten in de holen en bezorgen alle noodwendigheden. Men riekt het fabelagtige: doch de Zedeleer is fraay.

Het Mannetje heeft kleine, doch helder roode, Oogen, aan welken een zwarte kring nog meer luisters byzet. Van vooren is de Pluimadie schoon Zeegroen: boven op den Kop Kastanje bruin, met groen gemengeld, het Agterhoofd en de Hals Kastanje bruin, zonder eenig inmengzel van andere kleur, doch steeds helderder wordende, na den Rug toe: het Bovenlyf bleek Geel, met een Groenen en Kastanjebruinen weerschyn, meer of min zigtbaar, naar maate van 't licht, 't welk 'er op valt: de Hals Goudgeel, by eenigen omslooten met een zwarten halsband: de Borst, de Buik, en 't Onderlyf, Zeegroen blaauw, na agteren allengskens helderder van kleur: die zelfde kleur heerscht ook op den Staart, met een klein inmengzel van rood, en op den buitenkant der Vleugelen,

len, zonder eenig inmengzel: zy gaat in groen over, en is met rood gemengd, op het gedeelte der Vleugelen digt by den Rug: bykans alle andere Pennen loopen uit in zwarte tippen, de kleine boven Dekveeren zyn donker Groen, de middelſte met Rood, en de groote met Groen en Rood geſchakeerd. De Bek is Zwart, de Pooten zyn donker Rood, volgens ALDROVANDUS: de zyden der Staartpennen Bruin van boven en Wit van onderen. ——— Voor het overige zyn deeze onderſcheide kleuren zeer veranderlyk en in ſterkte en in ſchikking, 't welk oorzaak is van de verſchillende beſchryvingen der Pluimadie deezer Vogels.

De *Byeneeter* heeft omtrent de geſtalte en grootte van een *Lyster*, doch is wat langer en wat krom van Rug. BELON zegt dat de Natuur hem gebocheld gemaakt heeft, en na 'er de rede van gezogt te hebben, heeft hy 'er geene andere kunnen vinden, dan dat deeze Vogel altoos wil vliegen; eene zeer onvoldoende rede waarlyk; doch men zal buiten twyfel toeſtaan, dat eene goede, zeer bezwaarlyk, te vinden is.

GETUIGSCHRIFTEN EN VERSLAG WEGENS DE BOUWING EN TEELING DER MEEKRAP, IN ENGELAND.

Aan de Heeren Uitgeeveren der Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.

Myn Heeren!

Daar ik geenzins twyffele aan UEds. bereidwilligheid, om, by voorkomende gelegenheid, mede te werken, ter bevordering van de verſchillende takken van onzen Vaderlandſchen Landbouw; en nadien de Meekrapteelt met regt voor een zeer voornaamen kan gehouden worden, neeme ik de vryheid om aan UEd. te zenden, eene vertaaling van Getuigſchriften en Berigten, overgeleverd, aan het Genootſchap ter aanmoediging van Konſten, Handwerken en Koophandel, te *London*; ter mededinging naar de door het zelve uitgeloovde præmien, tot aanmoediging van de Meekrapteelt in Engeland. Voor dit onderwerp alleen heeft het gemelde Genootſchap, zedert den tyd van deszelvs opregting, in den Jaare 1753, tot den Jaare 1776 ingeſlooten, uitgegeeven eene zomma van 1516 p. St.

of

of 16676 Hollands. Gemerkt nu uit de gezondene Getuigſchriften blykt, dat de ingezamelde hoeveelheden van een gemet land zeer aanmerkelyk zyn, en 'er een verſlag van de wyze van teeling, inzameling en verdere behandeling word gegeeven, welke denkelyk, in veele opzigten, met die onzer Boeren zal verſchillen; zoo dagt ik het niet ondienſtig, dezelve, door middel van UEds. veel geagt Maandwerk, onder het oog onzer Landbewooners te brengen, of daar door de een of andere onder dezelve aanleiding mogt bekomen, om die wyze van behandeling te beproeven, en te onderzoeken, of dezelve hem grooter gewaſſen dan de gewoone wyze hier te Lande mogte verſchaffen. Zo verre als my bewust zy, is het Product van dat gewas in ons Land nooit zo aanmerkelyk, als dat waar van deeze Engelſche Getuigſchriften gewaagen; en 'er is tevens uit af te leiden, tot welk een ſterken prikkel, de uitgeſchreeven præmien van het Londonſche genootſchap, ter aanmoediging van Konſten, Handwerken en Koophandel, geſtrekt hebben, om deeze voordeelige culture in Engeland in te voeren; dewelke zedert dien tyd een beſtaan gekreegen, en geheel op de been geholpen is. Men kan hieruit verder opmaaken, wat wy door den tyd met regt van de heilzaame poogingen van den loffelyken huishoudelyken tak der Maatſchappy van Haarlem, ten voordeele van den Landbouw en Handwerken van ons Vaderland, mogen verwagten; dewelke, benevens zoo veele diergelyke opregtingen in andere Landen, zynen oorſprong aan dit wel ingerigte voorbeeld verſchuldigd is. Uit hoofde deezer overweegingen, vleije ik my, dat UEds. niet zullen weigeren, het toegezondene eene plaats in uw Tydſchrift te gunnen: in welke verwagting ik met alle agting blyve,

Myn Heeren!

UE. DWDienaar,
OECONOMICUS.

Rotterdam, den
18 *January*, 1783.

OVERGENOMEN

uit de Memorien over den Landbouw, gezonden aan het Genootſchap ter aanmoediging van Konſten, Handwerken en Koophandel te *London*, byeenverzameld en uitgegeeven, door ROBBERT DOSSIE, *Schildknaap*, het IIIde Deel.

Ar-

Artykel 8.

„ Getuigſchriften, benevens Verſlag, van de byzondere „ wyze van bouwing en teeling, ingezonden ter mededinging „ naar de Præmien, aangeboden door het Genoodſchap ter „ aanmoediging van Konſten, enz. voor de grootſte hoeveel„ heid Meekrap, op een Gemet geteeld".

Het Genoodſchap heeft onder andere middelen, door welke zy getragt heeft, de Meekrapteelt in Engeland in te voeren en uit te breiden, geduurende eene reeks van Jaaren, Pryzen aangebooden op het voortbrengen van de grootſte hoeveelheid van dien wortel op een Gemet lands; mids dat de Dinger naar dezelve een behoorlyk verſlag gave, van zyne byzondere wyze van die te teelen. Het oogmerk deezer Præmien was niet alleen, om de poogingen ter verbetering der handelwyze, van de Meekrap te bouwen en te reeden, toen in gebruik, op te wekken; maar ook om de middelen te verkrygen, ter ruimer uitbreiding der kennisſe van de beste deezer Handelwyzen, welke in Engeland maar aan eenige weinigen bekend waren.

Deeze Præmien of Belooningen waren, tot aan het jaar 1767, Twintig ponden Sterlings (*f* 220 - : - :); zynde overal zonder eenige bepaaling aangebooden, voor de grootſte hoeveelheid op een gemet geteeld; moetende de mededingers een verſlag van de wyze van bouwing geeven. Maar in 1768 wierd een Som van 25 ponden Sterl. (*f* 275 - : - :) aangebooden, aan den geenen, die de grootſte hoeveelheid van drooge en zuivere wortelen, niet minder dan vierduizend ponden van een gemet, zoude voortbrengen. Vyftien ponden Sterl. (*f* 165 - : - :) voor den naast daarby komenden, niet minder dan drie duizend ponden. En tien ponden Sterl. (*f* 110 - : - :) voor den daar aan volgenden, niet minder dan twee duizend ponden: moetende de Dingers naar deeze Præmien een verſlag geeven van de handelwyze van het reeden, zo wel als van het teelen of bouwen, der Meekrap.

In 1772, wierden de bepaalingen deezer aangeboodene belooningen nogmaals veranderd: en de ſom van vyf en twintig ponden, of de gouden Medaille, wierd aan den geenen aangeboden, die de grootſte hoeveelheid Meekrap zoude voortbrengen, volkomen gereed gemaakt voor het gebruik der Fabrikeurs; niet minder zynde dan twee en dertig honderd ponden; met aanwyzing der onderſcheidene zoorten, in welke dezelve moest verdeeld zyn; en de hoe-

veelheid van iedere zoort; wordende tevens een volkomen verſlag van de bouwing en reeding geeischt.

Ingevolge deezer onderſcheidene uitgeloofde Præmien, zyn de navolgende Getuigſchriften en Verſlagen, aan het Genoodſchap toegezonden. Men heeft, door het in 't licht geeven van dezelve, niet bedoeld, de daarin beſchreevene handelwyzen, boven anderen aan te beveelen, als geſchikt om algemeen aangenomen te worden: dewyl minder moeijelyke en onkostbaarder handelwyzen van bouwing, in veele gevallen, meerder geſchikt zouden mogen zyn voor de omſtandigheden van den bouwer en den grond, en, over het geheel genomen, ten opzigte van het voordeel, ruim zo wel beantwoorden kunnen. Maar de kennis van die middelen, door welke de grootſte gewaſſen van Meekrap gewonnen zyn, dus algemeen te verkrygen zynde, wordt daardoor aan den minder kundigen Landbouwer, gelegenheid gegeeven, om dezelve aan te neemen, voor zoo verre als ze hem in byzondere gevallen nuttig zyn mogen, daar hy anderszins niet alleen onkundig van dezelve zou moeten blyven; maar zelfs in veele gevallen verſtooken zyn van de magt, om zoodanige onderrigtingen te kunnen erlangen.

Hr. CROW's Getuigſchrift, wegens het plantèn van Meekrap, met een Verſlag van de Bouwing en Reeding, in 1771.

Feversham, den 1ſten January, 1771.

Deeze dient ter getuigenis, dat *Jan Crow*, uit de parochie van Feversham, in het Graafſchap Kent, uit één gemet en agt roeden lands, in de parochie van Feversham, te vooren een Hopgrond van den Schildknaap *Lawſon*, grenzende aan de laan, genoemt Beulslaan, gedolven heeft 3252 ponden drooge en gezuiverde Meekrap-wortelen; waar van hy zeven ponden tot een monſter heeft gezonden; zynde van dezelfde deugd als de geheele party. De bovenſtaande Meekrap is een driejaarig Gewas, en niet meer.

(was getekend) *Richard Marsh*, Predikant. *Jan Creswell* en *Thomas Morris*, Kerkmeesteren van Feversham. *Jan Crowe*, *Jan Corne*, *Jan Pratt* en *Hendrik Anderſon*.

De wyze van teeling deezer Meekrap.

Na het land tweemaalen geploegd, en het zelve verſcheidemaalen geëgd en gerold te hebben, tot dat het fyn

en

en zuiver was, ploegde ik het zelve weder met een Voetploeg, of het geene ik een Greppel-ploeg noeme, die tweemaal in de voore gaat, en de tweede voore geheel over de eerſte heen keert. Met tweemaal in dezelfde voore te komen, kan ik den grond veertien duimen diep ploegen, wanneer ik den grond in twee vooren ſny. De grond is dus veel ligter en fynder dan wanneer ik met eene voore tot dezelfde diepte geploegd hadde; en drie Paarden deeden dit werk met gemak; waarentegen, wanneer ik in eens tot die diepte hadde willen ploegen, zou ik zes of agt Paarden moeten gehad hebben. Wanneer ik het land op bovengemelde wyze hadde afgeploegd, liet ik 'er geen Paard meer op koomen; maakte het verder gelyk met een tuinhark of klauw. De grond kan niet te ligt of te fyn voor de Meekrap zyn. Vervolgens plant ik de Meekrap op bedden, op dezelfde wyze als de Tuiniers de aspergien planten; en aardde dezelve op gelyke wyze aan. De aanaarding houd den grond zuiver, en maakt goede planten. De Meekrap-kiemen, in de verſche en losſe aarde groeijende, ſtrekken hunne jonge wortelen en vezelen wyd uit; 't geen aan de plant eene verzekerde groeijing bezorgt. Zonder de aanaarding zouden de planten in het opneemen afbreeken, als de krabbeklauwen zonder de wortelen; zoo dat de helft niet zoude vatten; en die het deeden, zouden maar weinig opgang maaken: 't geen de reden is dat wy in 't algemeen geen beter gewaſſen in Engeland hebben. Ik plant altoos meer dan dertig duizend kiemen op één gemet: waartegen de gewoonte is geweest van 'er maar vyftien of twintig duizend te planten. Wanneer de grond volkomen beſlaagen is, houd de Meekrap dien ſchoon. De beste wyze die ik kan vinden, om Meekrap te teelen, is het land zuiver, fyn en diep te maaken, 'er goede planten in te zetten, en het zelve het eerſte jaar zuiver en ſchoon te houden: voorts zal het zich zelve wel ſchoon houden, na dat de grond bedekt is.

Handelwyze om de Meekrap te reeden.

Na dat ik dezelve op het veld, zo veel als mogelyk was, gedroogd, en 'er de kley afgeſchud hadde, bragt ik ze naar huis, liet ze zoo agt of tien dagen leggen; en keerde ze om den anderen dag om, tot dat ik ze zoo ſchoon, als ik konde, gemaakt hadde. Ik droogde ze vervolgens op een Hop-Eest, tot dat ze volkomen droog was; dorste ze verder op den vloer af, tot dat 'er alle vuilig-

ligheid van afging: en haalde 'er voorts met vorken en klauwen de langſte wortelen af, die volkomen rein waren. Ik verſchoot wyders met een ſchop alle de korte einden en vuiligheid over den vloer: de klompjes klei en de kleine ſteentjes woeijen naar het boveneinde der vloer, en de Meekrap viel digt by my neder. Ik zifte vervolgens met eene wyde zeev, de beste Meekrap-wortels 'er uit, en eindigde met eene fyne zeev, op de eigen wyze, als men met tarwe of ander graan doet.

Hr. CROW's Tweede Getuigſchrift, wegens het planten van Meekrap, met een Verſlag van de Bouwing en Reeding, in 1771.

Feversham, den 14 November, 1771.

Deeze dient om te bevestigen, dat ik *Jan Crow*, in de parochie van Feversham, in het Graafſchap Kent, hebbe opgedolven, van één gemet en twee roeden lands, leggende in de parochie van Feversham, in een ſtuk gronds, genaamd *Cutthorn*, 3345 ponden drooge en zuivere Meekrap-wortelen: van welke ik een monſter van zeven ponden, 't geen van dezelfde hoedanigheid als de geheele party is, gezonden hebbe: tot een getuigen zy myne handtekening.

Jan Crow.

De bovengemelde Meekrap is een driejaarig Gewas, en niet meer.

Als getuigen der waarheid van het boven bevestigde.

(was get.) *Richard Marsh*, Predikant. *Jan Creswell* en *Thomas Morris*, Kerkmeesteren. *Jozeph Joachim*, Balliuw, van Feversham. *Eduard Jacobs*, *J. Brick*, *Jan Corne* en *Hendrik Anderſon.*

De wyze van teeling was als volgt.

Het ſtuk Lands was een oude Hopgrond, dien ik tot dat einde opgroef, vervolgens, even als van de voorigen gezegd is, met een greppelploeg, tweemaalen ploegde, ter diepte van veertien duimen omzettede, en op gelyke wyze met Tuinklauwen effende. Ik plantte 'er vervolgens, in de maanden van October en November, de Winterkiemen in; dewelke ik boven de Zomerkiemen keure, om twee redenen: voor eerst denk ik dat zy een beter gewas voortbrengen; en ten

ten tweeden berooven wy ons gewas, grootlyks, met de kiemen in het voorjaar op te neemen.

De wyze van reeden.

Het Verflag van dezelve komt in alles overeen, met het voorige, zynde juist eveneens behandeld.

Hr. CROW's Derde Getuigfchrift, wegens het planten van Meekrap, met een Verflag van de Bouwing en Reeding, in 1772.

Feversham, den 31 October, 1772.

Deeze dient om te getuigen, dat ik *Jan Crow*, van de parochie van Feversham, in het Graaffchap van Kent, hebbe opgedolven, uit één gemet en ééne roede gronds, 5154 ponden, drooge en zuivere Meekrap-wortelen: van welke ik een monfter van zeven ponden, van gelyke hoedanigheid als de geheele party, gezonden hebbe: getuige zy myne handtekening.

Jan Crow.

De bovengemelde Meekrap was een driejaarig Gewas, en niet meer, en is gegroeid op een ftuk gronds, bekend by den naam van *Cutthorn* in de voornoemde parochie.

Bezwooren voor my, op bovengefchreeven dag en jaar,
Eduard Jacob, Onderfchout van Feversham.
Bezwooren voor my, als boven.
Richard Lushington, Balliuw.

De bovengemelde Meekrap is in onze tegenwoordigheid gewoogen.
(was get.) *Richard Marsh*, Predikant. *Jacob Tappenden*, Notaris. *Jan Creswell* en *Thomas Morris*, Kerkmeesters van Feversham. *Hendrik Anderfon* en *Jan Baldwin.*

De wyze van teeling van deeze Meekrap.

De grond was een oude Hopgrond, die, zedert veele Jaaren, fterk was bemest geworden. Na dat de wortels der hopplanten waren opgegraaven, is de grond op gelyke wyze geploegd, als van den voorigen gezegd is, ik egde dien vervolgens met Paarden, en maakte denzelven zeer fyn. Maar, dewyl ik vreesde, dat de grond door het getrap der Paarden te veel geflooten zoude zyn geworden,

ging ik tot de kosten over, om de beddens, op welke de Meekrap gepoot wierdt, om te ſpitten met drietandige ſpaden; dezelfde als daar wy de hopgronden mede omſpitten. Ik liet zoo diep ſpitten als de ploeg te vooren getast hadde; maakte het vervolgens zelf fyn en gelyk, met tuinklauwen, en trok eene linie over het midden van de bedden. Ik liep voorts de bedden over met een zwaaren hark of klauw, aan welks ondereinde een ſtuk houts van zes duimen vierkant gehegt was, voorzien met vier tanden, gemaakt in de gedaante van wiggen, omtrent tien duimen vaneen ſtaande. Deeze klauw word door één man over het bed getrokken, en laat vier ſmalle vooren of ſtreepen na; dienende voor de planters, om in te planten; en de planten ſtaan als dan zeer regt en wel geſchikt. Wyders hield ik den grond den geheelen Zomer ſchoon, met ſchoffelen en handwieden; en begon, in November, met de planten aan te aarden. In het begin van Maart daar aan volgende wierdt de grond weder met tuinklauwen gelyk gemaakt. Deeze Meekrap was zoo ſterk, dat ik genoodzaakt was, drie ſpit diep te ſpitten, om dezelve op te delven, tot dertig ponden Sterling (*f*330-:-:) kosten.

De wyze van deeze Meekrap te reeden.

Voor het grootſte gedeelte was de behandeling gelyk aan de te vooren beſchreevene. Wanneer dezelve op den Hop-Eest gedroogd wierdt; 't geen een zeer geſchikt werktuig tot dat einde is, liep een Arbeider verſcheidemaalen over den hoop wortelen heen en weder; 't geen 'er de aarde veel doet afgaan; men keert dezelve onderwylen veelmaalen om; wanneer ze droog genoeg is, zal ze knappen als eene Tabakspyp.

Hr. WALKER's Getuigſchrift, wegens het planten van Meekrap, met een Verſlag van de Bouwing en Reeding, in 1772.

Feversham, 31 October, 1772.

Deeze dient om te getuigen, dat ik *George Walker* van Feversham, in het Graafſchap Kent, hebbe opgedolven, van één gemet en vier roeden Lands, in het ſtuk gronds bekend by den naam van Koningsveld, in de gemelde parochie liggende, langs den weg naar London, 2793 ponden drooge en zuivere Meekrap-wortelen, van een driejaarig

Ge-

Gewas: waarvan ik een monſter van zeven ponden, van dezelfde hoedanigheid als de geheele party, gezonden hebbe.

(was get.) *George Walker.*

In kennisſe der waarheid van het bovengemelde getuigenis bezwooren door *Jan Crow*, die gebruikt is geworden, om de bovengemelde Meekrap te doen opdelven en droogen, jaar en dag als boven gemeld.

(was get.) *Jan Crow.*

In myne tegenswoordigheid bezwooren;
Eduard Jacob, Onderſchout van Feversham.
Richard Lushington, Balliuw van Feversham.

De bovengemelde Meekrap is in ons byzyn gewoogen.
Richard Marsh, Predikant. *Jacob Tappenden*, Notaris. *Jan Creswell* en *Thomas Morris*, Kerkmeesters van Feversham. *Hendrik Anderſon*, en *Jan Baldwin.*

Wyze van deeze Meekrap te teelen.

De manier, waar op deeze Meekrap in het bouwen behandeld zy, is in alles overeenkomſtig, met de te vooren opgegeevene; maar 'er word niet gezegd, tot welk einde het ſtuk lands, te vooren, gebezigd wierd. Het aanaarden der planten, in November, is geſchied door twee ſpit breed tusſchen de bedden te ſpitten; het eene ſpit op het bed ter regter-, en het ander ſpit op het bed ter linkerhand liggende.

Wyze van deeze Meekrap te reeden.

Het bovengemelde gemet Meekrap was gedroogd en gereed, door Hr. *Crow*, op dezelfde wyze, als hy zyne eige Meekrap gedroogd heeft.

Hr. CROW's, Vierde Getuigſchrift, wegens het planten van Meekrap, met een Verſlag van de Bouwing en Reeding, in 1773.

Feversham, den 1 November, 1773.

Deeze dient om te getuigen, dat ik, *Jan Crow*, van de Parochie van Feversham, in het Graafſchap Kent, uit één gemet land, in een ſtuk, genaamd *Cutthorn*, in de parochie van Feversham voornoemd, gedolven hebbe

2783 ponden drooge en zuivere Meekrap-wortelen; van welke ik een monſter van zeven ponden gezonden hebbe; 't geen van dezelfde hoedanigheid is, als de geheele party; de bovengemelde Meekrap is een driejaarig Gewas, en niet meer.

(was get.) *Jan Crow.*

Feversham, den 1 November, 1773.

Ik betuige, dat *Jan Crow*, heden voor my, met Eede heeft bevestigd, dat het bovengemelde Getuigſchrift, in alles, waaragtig is.

Eduard Jacob, één van zyne Majeſteits Regters van gemelde Stad.

en was verder getekend. *Richard Marsh*, Predikant. *Thomas Gibbs*, *Hendrik Jonas*, Kerkmeesters te Feversham. *Thomas Bennett*, *Jozeph Parkins*, *George Walker*, *Hendrik Anderſon*, *JanGregory*, *Jan Creswell.*

De wyze van bouwing van deeze Meekrap.

Het land was, zedert menige jaaren, een Hopgrond geweest; en in het opſpitten der hop-wortelen, liet ik den grond twee ſpit diep omſpitten, 't geen denzelven zeer bekwaamde voor Meekrap. Vervolgens doopte ik de Planten in ſlykwater, dat eene dikte als beſlag had, 't geen dezelve voor 't verwelken bewaart, zelf in het droogſte weder: voor 't overige zyn ze behandeld, als van de voorige gemeld is.

De wyze van reeding deezer Meekrap.

De behandeling was hier in alles gelyk, aan die der voorgemelde partyen.

Hr. CROW's Vyfde Getuigſchrift, wegens het planten van Meekrap, met een Verſlag van de Bouwing en Reeding, in 1774.

Feversham, den 1 November, 1774.

Deeze dient om te bevestigen, dat ik, *Jan Crow*, van de parochie van Feversham, in het Graafſchap Kent, hebbe opgedolven, uit één gemet, en éene roede lands, liggende in de parochie van Milton, naby Siltingbourne,

in

in het zelfde Graafſchap, 1868 ponden Meekrap (*), volkomen afgereed, en bekwaam voor Lakenverwers- en Katoendrukkers-gebruik; ik heb dezelve in twee zoorten gemaalen, krappen en onberoofde. Van de eerſte zoort, zyn 'er 743 ponden; van de laatſte zyn 'er 1125 ponden: van welke ik tot een monſter van iedere zoort twee ponden gewigts gezonden hebbe, ingevolge van de bekendmaaking.

(was get.) *Jan Crow.*

Als getuigen van het bovengemelde, getekend door *Thomas Lamprey*, Predikant van Milton; *Thomas Queſted*, *Eduard Criſfield*, Kerkmeesters; *Jan Black*, *Thomas Peckenham*, Opzienders; *Jan Wood*, Chirurgyn, *Hendrik Anderſon.*

De wyze van bouwing deezer Meekrap.

Het Land was, geduurende verſcheide Jaaren, met Hop beplant geweest, dewelke ik liet uitſpitten. Ik ploegde het zelve met een gewoonen ploeg, alleen maar omtrent zes duimen dieper, dan wy voor graan ploegen; waarna het, met eene handegge en tuinklauwen, gelyk gemaakt is. —— De grond toen zeer fyn en zuiver zynde, plantte ik de kiemen op bedden, vyf en een halve voet breed; en plaatſte dertig duizend kiemen op één gemet. Het wieden, aanaarden, en weder gelyk maaken, is op dezelfde wyze behandeld, als van de voorige gemeld is: het Gewas mede driejaarig, en niet meer, zynde.

De wyze van reeding en verdere bereiding deezer Meekrap.

Na dat dezelve, op de te vooren beſchreeven wyze, uitgedolven zynde, droog en rein was gemaakt, is dezelve andermaal op den Hop-Eest gebragt; dewyl de Wortelen, koud zynde, taay worden, en zig niet willen laaten maalen; maar

(*) De hoeveelheid Meekrap is, in naam, nu veel minder, dan in de voorige Getuigſchriften: maar de reden is, dat deeze in een verſchillenden ſtaat gewoogen en berekend is, als hebbende de nadere bereiding of reeding ondergaan, dewelke noodig is, om dezelve voor het gebruik der Fabrikeurs bekwaam te maaken. Dit is geſchied, ingevolge van de verandering der bepaalingen, gemaakt in de bekendmaakingen van het Genoodſchap, in 1772; zynde de Meekrap, vóór dien tyd, ſlegts gedroogd en gereinigd, geeiſcht.

maar weder knappend hard op den Eest gemaakt moeten worden. Hier op hebben wy dezelve, onder op den kant ſtaande, maalſteenen gebragt, en 'er onder gelaaten, tot dat ze dermaate gekneust waren, dat 'er de buitenſchil geheel af was; of tot dat de grootſte helft door den builmolen, of de zeev gaan wilde; het overige bragten wy weder onder de ſteenen; en dat gemaalen en gebuilde, noemen wy *Krap*.

(was get.) *Jan Crow*.

NB. „In de bovenſtaande Vertaaling is een *Gemet* genómen voor een Engelſchen *Acre*, het welk niet volkomen „zoo groot is, als onze halve Morgen of Gemet; ſtaande „de Engelſche *Acre*, tegens een Rhynlandsch *Gemet*, als „1089 tot 1112.

„Men heeft my gezegd, dat, wanneer men hier te Lande, in de beste ſtreeken der Meekrapteelt, van één *Gemet*, „3000 ℔ drooge zuivere Meekrap-wortelen inzamelt, zulks „voor ongemeen groot gerekend word."

VERHAAL EENER REIZE VAN KAMTSCHATKA NA MACAO.

(Getrokken uit de *Rheiniſche Beitraege* van Dec. 1781.)

Voor dat ik tot het verhaal deezer Reize treede, zal het noodig zyn, den Leezer te doen weeten wie ik ben. Ik heet HYPPOLITUS STEPANOFF, een *Ruſſisch* Edelman van geboorte, Onderdaan der Keizerinne. Ik bezit Landgoederen in verſcheide deelen van het Rusſiſche Gebied, als *Iwalowa* in *Moscovie*, *Barky* in *Perſie*, en *Chlebourg* in *Peſchougorsky*. Ik diende in myne jeugd in het Regiment der Lyfwagten van ISMAILOW, toen de ontthrooning van PETER DEN III, in den jaare MDCCLXII, toonde, dat ik meer aan diens party gehegt was, dan aan die der thans gelukkig regeerende Keizerinne. Vreezende voor een misverſtand, tusſchen het Staatsbeſtuur en het Volk, verzogt ik myn ontſlag, en verkreeg het. Ik was toen Capitein der Lyfwagt, met den rang van Luitenant, in 't Leger. Van den Krygsdienst ontſlagen, begaf ik my van *Petersburg* na *Moscow*, vast beſlooten hebbende myn leeven op myn Landgoed te ſlyten.

De Keizerin, het plan beraamd hebbende van een Nieuw

Wet

Wetboek, en begeerende dat het op- en vastgeſteld wierd met algemeene toeſtemming, gebood, dat elk Landſchap, ten dien einde, twee Afgevaardigden na *Petersburg* zou zenden. Nevens een ander, werd ik door het Landſchap *Moscovie* gekoozen, om 't zelve op die Vergadering te verbeelden: met die waardigheid bekleed, keerde ik weder na *Petersburg*. Bykans twee maanden had ik geregeld de Vergadering der Afgevaardigden bygewoond, toen ik eenig geſchil kreeg met een veel vermogend Gunſteling, ter oorzaake van eenige Wetten, welke my voorkwamen met het natuurlyk Regt, en de voorregten van den Adel, te ſtryden, en die deeze Gunſteling in het Nieuwe Wetboek wilde geplaatst hebben. In de hitte des geſchils ſchold ik hem voor een Verraader zyns Vaderlands, en verweet hem, dat hy de voornaamſte oorzaak was des doods van PETER DEN III. Ik werd in de gevangenis geworpen, bleef 'er acht dagen zitten, en men bande my na *Kamtſchatka*.

Naa eene zeer moeilyke reize van tien maanden kwam ik, in October, des jaars MDCCLXX, vergezeld van vier andere ongelukkige Bannelingen, te *Borgeretzkoi*, eene kleine plaats in *Kamtſchatka*, ſchaars bevolkt, en waar de Kinderziekte een groot gedeelte der weinige bewoonderen hadt weggerukt: de overgebleevene hadden nauwlyks meer dan 't voorkomen van Menſchen. Zy gingen den geheelen Winter gekleed in Dierenvellen; verſtonden zich op niets dan viſchen en jaagen. Viſch maakte het voornaamſte leevensonderhoud uit. Men hadt 'er geen Graan.

De deerlykheid van onzen toeſtand, geduurende acht maanden verblyfs in deeze woeste ſtreeken, wekte ons op om alle gevaaren te tarten, ten einde wy 'er uit mogten geraaken. De baaren der zee ſchrikten ons niet af, en wy beſlooten met een klein Vaartuigje te zeilen na de kust van *Sochalin*, tegen over de *Chineeſche* kust, van de Straat *Barchèrewski* gelegen, om van daar eenige Haven, door de *Europeaanen* bezogt, aan te doen.

Onze moed kreeg ſterkte, door de berigten van een onzer Lotgenooten, die ons, onder eede, betuigde, dat hy een *Hongaarsch Baron* was, door den Keizer van *Duitschland* gezonden met eene gewigtige boodſchap aan den Throonopvolger des *Ruſſiſchen Ryks*, dat men hem als een Verſpieder gevat, en, even als ons, na *Kamtſchatka* verbannen hadt.

Behalven ons gezelſchap van vyf Perzoonen, waren 'er zes

zes anderen, korten tyd te vooren, in dezelfde plaats van ballingſchap gekomen. Met ons achtten verbonden wy ons onderling getrouw te blyven aan onzen ouden Meester, en wy vleiden ons met de beſcherming van den *Duitſchen Keizer*. Welhaast kennis gemaakt hebbende met verſcheide misnoegden, over den Bevelhebber der plaatze, ſpraken wy met hun over de Vryheid en Menschlievenheid der *Europeaanen*, en van de gemaklykheid om door Europa in hun Vaderland weder te keeren. Wy ſtelden hun den Baron voor als een Man van aanzien, en bekwaam om ons groote dienſten te doen by den Throonopvolger van *Rusland*. De Baron vervaardigde, om het denkbeeld van zyne aanzienlykheid te vergrooten, in hunne tegenwoordigheid, Omſlagen van Brieven aan den *Roomsch Keizer* gerigt. Deeze Geſprekken en Brieven maakten zo veel indruks, niet alleen op de *Ruſſiſche* Bannelingen, maar ook op allen die 'er getuigen van waren, dat ze gereed ſtonden zich in den dienst des Oppervolgers van den *Ruſſiſchen Throon* te begeeven, en hem trouwe te zweeren; onder anderen, twee Stuurlieden, en eenige Matroozen, onlangs ontſcheept.

Naa alles wel overwoogen te hebben, beſlooten wy heimelyk, en zonder eenige opſchudding te verwekken, ons te begeeven in een Schip met één mast, gereed gemaakt om *Bevers* te vangen, en daar mede over te ſteeken na het Eiland *Guam*, een der *Marianne Eilanden*, den *Spanjaarden* behoorende.

De Bevelhebber voortvaarende meer en meer de ongelukkige *Ruſſen* te verdrukken, oordeelden wy ons verpligt hun te hulp te komen. De zwakheid van het klein getal der Inwoonderen van *Bergeretzkoi*, bykans zonder wapenen, was ons ten vollen bekend. De Stad werd bewaakt door zes Soldaaten; 'er waren geen vestingen; en niet meer dan drie ſtukken geſchuts, zonder affuiten. De tyd was gunſtig tot het volvoeren onzer onderneeming. Twee en dertig Perſoonen, die vermoedden, dat wy iets groots voor hadden, verzogten zich by ons te mogen vervoegen. Zy hadden wapenen. Wy deeden ze zamenkomen, en verklaarden, dat ons oogmerk op 't punt was van volvoerd te worden, en wy, ten dien einde, verpligt waren, de Soldaaten en alle de Inwoonders, die ons wederſtand konden bieden, te vatten en te ontwapenen, en vervolgens ons meester te maaken van het Magazyn en het Geld der Kroone. Dit volvoerden wy op den zeven en twintigſten van April des jaars MDCCLXXI.

Wy

Wy verdeelden het Geld onder de onzen, om hunne ſchulden te betaalen, en voerden den voorraad van ſpyze, welken wy vonden, naar ons welgevallen weg. Veelen, boven 't gemelde getal, booden zich aan om onze lotgenooten te weezen; doch ons Schip was te klein om ze te bergen. Het zat vast in 't ys geklemd in een kleine rivier *Tſchekawka* geheeten, veertig werſten van *Borgeretzkoi*. Wy kwamen 'er den eerſten van May. 't Zelve uit het Ys gebyt hebbende, 't welk daar tot de maand Juny blyft: dewyl de hoogte der bergen, tot dien tyd toe, de werking der zonneſtraalen belet, voeren wy in een ruimer kanaal, en van daar tot den mond der Riviere by Zee, omtrent zeven Werſten van *Tſchekawka* gelegen. Hier maakten wy de Zeilen en het Touwwerk gereed, en kalfaterden ons Schip, 't welk wy *St. Peter* noemden. Wy moesten dag en nagt wagt houden, en de ronde doen om niet verraſt te worden. Schoon het Ys de werklieden dikwyls belemmerde, was alles gereed in elf dagen.

Den twaalfden van May, deeden wy, op nieuw, den Eed van trouwe aan den Groot-Vorst van *Rusland*, en gaven aan onze Maatſchappy den naam van de *Compagnie van St.* PAULUS DEN I. Tot ons Hoofd verkooren wy den Baron MAURITIUS AUGUSTUS ALADAR: dewyl hy, naar zyn zeggen, een Man van geboorte en in aanzien was zo wel by den Groot-Vorst van *Rusland*, als by zyn eigen Souverain; daarenboven was hy een ſchrander Man, en bedreeven in verſcheide Taalen. Hy zwoer ons, dat hy, by zyne wederkomst in *Europa*, zorg zou draagen voor ons goed geluk en onze vryheid, en dat elk onzer weder na zyn Vaderland zou keeren. Hy gaf breed op van 't groot *Credit*, 't welk hy hadt aan veele Hoven van *Europa*, en verbondt zich, duizend Ryksdaalders te zullen tellen aan een ieder onzer, op de eerſte plaats in *Europa*. Onze Lieden, door deeze hoope opgebeurd, maakten zich reisvaardig; wy ſchooten de drie ſtukken Geſchuts, zonder affuiten, van *Borgeretzkoi* mede genomen, af. Ons geheele Reisgezelſchap beſtondt in 8 Ballingen, 32 Vrye lieden, 1 Koopman, 1 Stuurman, 3 Onderſtuurlieden, 1 Geheimſchryver, 1 Klerk, 6 Matroozen, 7 Inwoonders van *Kamtſchatdale*, 1 van *Karéki*, 1 van *Alcutki*, 2 Rusſiſche Jongens, 4 getrouwde Vrouwen, twee Dienstbooden van den Stuurman TSCHURIM, in 't geheel 70 Koppen.

Op den twintigſten May ſtevenden wy Noord-West aan,

om

om ons te verwyderen van die ongelukkige kust, waar wy gedoemd waren de rest onzer dagen te ſlyten. Na twee dagen zeilens, kreegen wy een der *Kurili* Eilanden in 't gezigt: wy lieten het aan de ſlinkerhand, en zeilden, met een goeden wind, Oost op. De donkerheid des nagts bragt ons in eenig gevaar tuſſchen deeze Eilanden: en wy moesten het anker werpen, uit vreeze van tegen den oever te zullen vervallen. Wy zonden een Onderſtuurman, met eenige mannen na 't ſtrand, in een klein bootje, van Walvischhuid gemaakt, om kundſchap op te doen, welk een Eiland het was. Zy bragten tyding dat ze eene goede haven gevonden hadden. Op dit berigt bragten wy onze groote ſloep in 't water, om de diepte te peilen van de haven; deeze vonden wy tuſſchen de twee en drie vademen, en gevolglyk diep genoeg voor ons Vaartuig. Wy ligtten het anker, en veilig de haven ingezeild zynde, bleeven wy 'er tot den twaalfden van Juny, den tyd beſteedende om alles op ons Schip in orde te brengen, Brood te bakken, en Biſchuit te droogen.

Deeze Haven, den twaalfden van Juny verlaaten hebbende, namen wy den koers Zuid Zuid-West. Tot den vierden van July hadden wy bykans geen anderen, dan Westen wind, en ſtilte, met verſchrikkelyke ebbe en vloed. De *Dieven*-Eilanden nog niet ontdekt hebbende, dagten wy ons tuſſchen deezelve, en de *Morianſki* Eilanden, te bevinden. Onze Lyftocht verminderde ſterk, en wy hadden alleen Meel over; ons water wierd ſtinkend, en de vaten lekten: vrees voor honger en gebrek vertoonde zich. De Schepelingen begonnen te morren, te dreigen; zy noodzaakten ons van koers te veranderen, en Westwaards aan te houden: dewyl wy dan zeker de kust van *China*, of de *Japanſche* Eilanden, zouden bereiken.

De Wind, ons twee dagen gediend hebbende, ſtak den vierden van July zo heftig op, dat wy onze Zeilen niet meer meester waren; wy haalden ze tegen den avond in, zo goed wy konden, uitgenomen het kleinſte, dat van de mast ſcheurde. Toen dreeven wy geheel op de genade van den wind en de golven. De ſtorm nam toe, en de baaren ſloegen alle oogenblikken over ons Vaartuig heen. 't Was niet zwaar van maakzel. De ingelaade voorraad geraakte overhoop, en onze mast bezweek. Op den achtſten dag des ſtorms, klaarde de lugt een weinig op. Hoogte genomen hebbende, bevonden wy ons op drie- en dertig Graaden, en ontdekten land, 't geen de ervaarenſte on-

onzer voor het *Japanſche* Eiland, *Nangaſacki* hielden: wy beſlooten, derhalven, ons voor *Hollanders* uit te geeven, en heezen een groenen wimpel op.

Het Eiland genaderd zynde, wierpen wy 's avonds het anker op de diepte van vyftig vademen; op de kusten brandden vuuren. 's Anderen daags zonden wy onze ſloep uit om eene baai te zoeken, waar wy water konden haalen. De Majoor WIMBLE en ik ſtapten 'er in; doch, ons zoeken liep die keer vrugtloos af. 't Geweld der golven wierp ons digt op de kust, waar wy, *Japonneezen* gezien hebbende, bleeven; verzekerd dat het een Eiland der *Japonneezen* was. Zo ras zy ons ontdekten, omringden zy ons; en wanneer wy te verſtaan gegeeven hadden, dat wy *Hollanders* waren, deeden zy ons een teken dat wy verder Noordwaards op moesten vaaren. Wy betoonden ons zeer vriendelyk; dit vrymoedigde hun om nader te komen; onze wapenen, onze klederen, en alles wat aan ons was, van digter by te beſchouwen. Wy gaven hun eenige kleine geſchenken. De menigte, welke ons omringde, aangroeijende, gaf ik last om weder in zee te ſteeken: doch dit was, van wegen het geweld der golven onmogelyk, zonder de hulp der *Japonneezen*. Zes der onzen bleeven op het Eiland, niet zonder kommer voor eene ſlegte behandeling; doch de *Japonneezen* hadden, integendeel, de beleefdheid om ons water en ryst, met een klein bootje, aan ons Vaartuig te brengen.

Wy ligtten het anker, en zeilden Noordwaards op, in hoope van eene goede plaats aan te treffen om te landen. 's Avonds omringde ons ſchip, eene menigte van Canoes; wy ſtonden allen, die het begeerden, toe, aan ons boord te komen, gaven hun te kennen, dat ons water ontbrak. Zy weezen ons eene Baai, waar het was. De ſtilte noodzaakte ons, derwaards te laaten boegzeeren. Wy wierpen touwen uit, en zy bragten ons goedwillig en vaardig derwaards. Dit viel voor op den tienden *July*. Zy verzorgden ons ryst en water, en, geduurende den nagt, bewaakten vier Canoes der *Japonneezen* ons Vaartuig: waarom wy, van onzen kant, ook op de wagt waren.

Den elfden *July*, maakten wy gereedheid, om de haven in te zeilen, wanneer verſcheide Canoes by ons kwamen, met vriendelyke bede, dat wy niet digter naderen zouden; met tekenen, ons beduidende, dat het hun den hals zou kosten als zy het gedoogden: om hun te believen, hielden

wy

wy af; doch maakten, egter, onze watertonnen gereed: Den twaalfden bragten zy ons weder water; maar niet meer dan genoeg was voor één enkelen dag. Zy wilden ons geen grooter voorraad bezorgen. In deeze verlegenheid konden wy geene andere party kiezen, dan een gedeelte onzer manſchap, wel gewapend, aan land te zetten, met watervaten en werklieden om dezelve te vullen. Toen de *Japonneezen* dit ons beſluit ontdekten, bragten zy, veel liever dan toe te laaten, dat de onzen aan land kwamen, twee dagen agter een water aan boord. Op het oogenblik dat wy ons genoegzaam van water en ryst voorzien oordeelden, wilden wy weg zeilen; veele Canoes kwamen na ons toe, en verſcheide *Japonneezen*, aan ons boord gekomen, gingen op ons anker zitten, door tekens aanduidende, dat wy den nagt nog wel konden blyven leggen. Om hun te doen zien, dat wy des noods hun wederſtand zouden hebben kunnen bieden, brandden wy een ſtuk geſchuts af. Zy ſprongen in hunne Canoes, roeiden, uit al hun magt, na den oever, en wy ſtaken in Zee.

Na zeven dagen zeilens, Zuidwest aan, ontdekten wy een onbekend land. Wy beſlooten 'er op aan te houden, daar hard brood te bakken, en ten dien einde een baai op te zoeken. Wy vonden ze, en zeilden 'er gelukkig in. Aan land geſtapt, bleeven wy daar tot den eerſten van *Augustus*, ons van hard brood en water voorziende, waar op wy de reis voortzetten. Dit Eiland lag op acht- en twintig graaden, en heette *Usmaisky*.

Tien dagen, na ons vertrek, zagen wy weder land, en bevonden ons, naar giſſing, op vier- en twintig graaden, dit kon gevolglyk geen ander weezen, dan het Eiland *Formoſa*. Doch ter oorzaake van ſtilte, konden wy het niet bereiken, dan na drie dagen, wanneer de ſtroom ons ſterk hielp. Wy wierpen het anker op veertig vademen, en zetten een ſloep met manſchap uit na 't land. Deezen keerden weder, met berigt, dat de Inwoonders op hun geſchooten hadden. Wy oordeelden het te gevaarlyk hier te landen.

Twee dagen Zuid-Oost opgeſtevend hebbende, bereikten wy den hoek van een Eiland, welks Inwoonders, twee Canoes ons te gemoet gezonden hebbende, ons eene kleine baai aanweezen, waar wy water konden haalen. Wy voorzagen 'er ons van, en kwamen weder in ons ſchip. 's Anderen daags lieten wy weder verſcheide lieden aan wal gaan, om water: doch drie hunner, zich met baaden in

eene

eene kleine rivier willende verlustigen, werden door eene groote menigte Eilanders omringd en neêrgeſabeld. Terſtond deeden wy drie- en dertig man, wel gewapend, aan land zetten, om de wooningen dier barbaaren te verdelgen. Met een bende tuſchen de drie- en vier duizend ſterk, op hunne wyze gewapend, wilden zy zich tegen ons aankanten; doch hun aantal ſchrikte ons niet af. Vervuld met de begeerte om wraak te neemen, toogen wy recht op hun aan. Zy ſchooten eerst. Wy hadden drie platons gevormd. Ik naderde eerst, en myne maatregels wel genomen hebbende, liet ik vuur geeven: de twee andere deeden desgelyks. De Eilanders ziende, dat wy met zo veel voordeels op hun losbrandden, en dat al het verlies aan hunne zyde was, zogten de veiligheid in de vlugt. Wy volgden ze tot aan hunne wooningen, die omtrent duizend in getal waren, wy ſtaken ze in brand, en keerden als overwinnaars te rug.

't Was niet veilig langer op deeze kust te vertoeven. Wy vertrokken den twintigſten van *Augustus*, boegſeerende; gaarne hadden wy de *Manille Eilanden* bereikt; doch de Zuidooste tegenwind dreef ons, met zo veel gewelds, te rugge, dat wy vreesden aan de kust geſmeeten te zullen worden, waar om wy Noordwaards hielden. 's Volgenden daags zetten wy West aan, en zes dagen laater ontdekten wy het Vasteland, en zeilden 't zelve langs tot *Tschuitchina*, eene *Chineeſche* plaats. Hier hielden wy ons vyf dagen op om Water in te neemen, en kreegen een Loots, die ons den zes- en twintigſten September te *Macao* bragt.

Schoon wy ſchaars van leevensmiddelen voorzien waren, is 'er niemand van ons op reis geſtorven, en wy hadden ſlegts twee zieken. Te *Macao* werden wy wel ontvangen. Onze twee kranken werden, met de Vrouwen, in draagſtoelen, na ons verblyf gebragt. Ons Opperhoofd hadt gewild dat wy ons te *Macao* voor *Hongaaren* zouden uitgeeven: dewyl men 'er geen Perſoonen van de *Griekſche Kerk* duldde.

Wy zouden hier, daar onze Scheepstocht eindigt, ook ons verhaal eindigen: indien de vertellingen op *Batavia*, wegens deeze Reis, verſpreid, daar en elders niet als waarheden aangenomen waren. Men heeft, naamlyk, voorgegeeven, dat de Prins van *Brunswyk* onder onze Tochtgenooten geweest hebbe, te *Macao* geſtorven, en in het Klooster der *Franciscaanen* begraaven is; dat de Ka-

pitein van hartzeer ſtierf, en dat het Hoofd der Tochtgenooten aan eene beroerte overleedt. Het is eene tastlyke valschheid: want al de waereld weet, dat Prins JUAN, of JAN DE VI, van *Brunswyk-Bevern*, in den jaare MDCCLXIV, op het Kasteel *Schlusſelbourg*, vyf- en twintig jaaren oud zynde, zyn leeven ongelukkig geëindigd heeft; in den jaare MDCCXLI ontthroond zynde. De dienstmaagd van TSCHURIM is te *Macao* geſtorven, en met ſtaatſy by de *Franciscaanen* begraaven: hy hadt ze Manskleeren laaten aantrekken, onder voorwendzel, dat het niet vry ſtondt ongetrouwde Vrouwen van daar na *Frankryk* over te voeren. TSCHURIM is den eigen dag als deeze overleden, en aan den oever begraaven. De Baron, wel verre van aan een beroerte overleeden te zyn, ſtrekte ten trooster aan de Weduwe van TSCHURIM, met welke hy naa *Frankryk* is overgeſtoken, waar hy eene belooning van duizend Spaanſche Pistoolen ontvangen heeft voor zyne ontdekkingen, en zyn dagverhaal. —— Nooit zyn wy in *America* geweest. Onze reis heeft niet langer dan twee maanden geduurd, als wy den tyd tot ververſching noodig, en de toevallige vertraagingen van alles, aftrekken. *California* ligt te verre van *Kamtſchatka*, en een *Rus* is nooit derwaards gevaaren. Hadt de Baron ons derwaards willen brengen, wy zouden niet bewilligd hebben. Op 't Eiland *Kurili*, waar een Onderſtuurman, en een *Kamtſchatdaler* ons verliet, begon men reeds eene zamenzweering tegen hem te ſmeeden, uit hoofde van zyn ſlegt Character; doch deeze is nooit tot rypheid gekomen. De Baron was overhoop geraakt met den Majoor WIMBLE; deeze laatſte was, nevens hem, na *Kamtſchatka* gezonden; en heeft my gezegd, dat de gewaande Baron geenzins de man was, dien hy voorgaf te zyn; maar alleen een Capitein der *Husſaaren*, eertyds Krygsgevangen te *Caſan*, die te *Petersburg* gekomen, daar zo veel kwaads brouwde, dat hy na *Kamtſchatka* in ballingſchap gezonden werd, en den Majoor in zyn ongeluk inwikkelde.

PROEVE OVER DE HOEGROOTHEID DER MENSCHELYKE LIGCHAMEN.

Eénheid en verſcheidenheid —— is alleen de gave der Natuur. —— De proeven der kunst, om haar na te boetſen zyn dan volmaakt, wanneer zy ons, uit duizend ſchynbaar contrasteerende dingen —— een geheel uitleveren, aan 't welke

te men de gave van ſchoonheid en nuttigheid niet ontzeggen kan; maar die volkomenheid is nog niet zo verre bereikt, dat wy gevaar lopen, als een werk der Natuur, te bewonderen iets, waarvan zy nimmer de onmiddelyke oorzaak geweest is. —— Zien wy, derhalven, de wydſte afſtanden ongemerkt te zamen vlpeien; —— hooren wy de harmoniſche ineen ſmelting van *con-* en *diſſonanten*; dat wy dan vryelyk nederknielen; dat wy eerbiedvol uitroepen: „hier is Natuur!" —— want wy beſchouwen een gedeelte der grote werken van die verhevene Meestres.

Zeker is het, dat, algemeen geſproken, alle menſchelyke ligchamen gevormd zyn naar eenen bepaalden leest; zodanig dat men alle de verſchillen, die zich in derzelver hoegrootheid opdoen, kan aanmerken als ſchaaringen en clasſificatien van eene en dezelve algemeene lengte, welk zich in het eene ligchaam meer, en in het andere minder, ontwikkelt. —— Daar is ongetwyfeld eene zekere maat, een vaste omtrek, binnen welken zich alle lengten der ligchamen laten opſluiten en bepalen; en welke niet kan worden te buiten gegaan, zonder dat 'er een wangedrocht uit ontſta; aan de eene zyde in het dwergje, van den anderen kant in den reus, genoeg kenbaar. En ik ben geneigd om te denken, dat mooglyk het verſchil der hoegrootheid, in de menſchelyke ligchamen, meer zy toe te ſchryven aan toevallige oorzaken, die altyd bepaald blyven by het climaat, —— het voedzel, —— de voortteling, —— de dracht, —— de hemelligchamen en verhevelingen, enz. —— dan wel aan de natuur en het *Stamen* van ieder byzonder ligchaam zelve (*).

Met dit alles verdient het onze opmerking, en het is, misſchien, niet bedaard genoeg van velen overwogen; dat de kring der ligchaamslengten, zonder in de uiterſten te vervallen, vry ruim is, en wel zo ruim, als misſchien, naar evenredigheid, in geen ander groeiend deel der aardſche wezens kan getoond worden. —— Want, daar men Menſchen aantreft van *vier* tot *zeven* voeten lang, levert ons de Natuur een verſchil van meer dan 30 zichtbare verſcheidenheden; zonder dat men zeggen kan, dat de Vrouw, van vier voeten, onder het gedrang der dwergen, of der *Liliputters* van *Swift* vervalt; zo min als de Man van zeven voeten gevaar loopt, van zich aan den hoed der reuzen het oog te kwetzen. —— Ja, het zyn alle deze zachte overgangen, welke ons, ten aanzien der afgelegenſte grenzen, een zoort van *Contraſt* uitleveren, dat te merkwaardiger is, daar wy zelven 'er de hoofdſtof toe aanbrengen; en hetzelve in de daad medewerkt, tot

(*) Men denke hierby aan de herſtelling van volmaakter, ſchoon *philoſophice* dezelfde, ligchamen by de verryzenis.

tot de zinnelyke ſchoonheid en betreklyke volmaaktheid des Menschlyken Geſlachts.

In eene volkryke Stad, welke ſlechts *tien volſtrekte* afwykingen van ligchamen opgeeft, zal men naauwlyks twintig Menſchen vinden, die, naauwkeurig gemeten, zullen kunnen gezegd worden, juist even lang te zyn. —— Daar zyn Steden en Streeken in ons kleine Vaderland, die, gelyk de Heer *van Berkhey*, en anderen, aangemerkt hebben, langer, en anderen die korter ſtaturen vormen, —— 'Er is een zeker iets, 't geen ik *Volks-grootte* noem, en volgends het welke, algemeen gerekend, de eene Natie kloeker van ligchaam valt dan de andere. —— En het is mooglyk een algemeene regel der Natuur in de voortbrenging van het Menschdom, dat de Vrouwen kleiner zyn dan de Mans.

Byaldien men ook toeſtaat, dat hierin iets heerscht, het welk zo algemeen is in alle de mindere ſoorten van Schepzelen op de aarde, en het geen zelfs *Pſychologicé* van het ryk der Geesten niet kan ontkend worden, —— blyft het echter zeker, dat de wet der éénheid en verſcheidenheid, op eene byzonder in het ooglopende wyze, is in acht genomen omtrent de menſchelyke ligchamen, en dat deze ſchikking, beſchouwd als het uitwerkzel eener Scheppende Wysheid, gegrond moet zyn op redenen, die dezelve zeer belangryk maken in den keten der Natuure; en welker naſporing van geene ydelheid of lichtvaardigheid kan worden verklaagd. —— Het is wel niet waarſchynlyk, dat het menschlyk vernuft zich dermate zal kunnen verfynen, dat het zoude kunnen inſtaan, en verantwoorden, voor alle de byzondere nuttigheden der verſcheidene beſtemming van ieder individueel ligchaam, of ligchaamslengte. Doch het zoude kunnen gebeuren, dat men eenige aanmerkingen in het midden bragt, welker beſchouwing diende, om ons eenige flauwe ſchemeringen te doen ontwaren van dat licht der wysheid, het geen zich ten toon ſpreidt, in de zo menigvuldig verſchillende afmeting der menſchelyke ligchamen; vooral, wanneer men de wydſte afſtanden met elkander geliefde te vergelyken. —— Ik zal nog het eene en andere zeggen, dat aanleiding geven kan tot een gezetter onderzoek van dit wetenswaardig ſtuk.

Men heeft het met recht als een ſpoor der Godlyke wysheid en goedheid aangekondigd, dat het menschlyk aangezicht, —— de ſpraaktoon, —— de handtekening, en meer andere byzonderheden, welker onderſcheiding zo nodig is voor de welvaart van de Burgerlyke en Godsdienſtige Maatſchappy, zo veele verſchillen oplevert als 'er menſchen, belangens en neigingen zyn. —— We zyn daarvan, natuurlyker wyze, zo zeer overreed, dat wy, tot de naſporing van deze byzonderheden, onze eerſte toevlucht nemen, zo dra het op de onderkenning van perſonen aankomt. —— En het is de hoegrootheid der lig-

ligchamen zelve, die ons daarin meermalen behulpzaam is; of die zelfs, geheel en al, het gebrek van opmerking der andere verſchillen vergoedt. Het aangezicht, de ſpraak, de gang en houding, tonen ons gewislyk, in de meeste gevallen, wien wy voor hebben; —— doch ook dan zelfs komt de ligchaamslengte, als een hulpmiddel, als een opheldrend glas, daarby. —— En, wanneer wy, voor eene poos, —— of voor altyd, —— onze toevlucht tot de eerſten niet nemen kunnen, blyft 'er niets anders over, dan zich te bedienen van deze laatſte; welke, hoewel zwakker op zich zelve, echter den grond kan leggen tot ontdekkingen, die men, zonder dezelve, waarſchynlyk niet zoude gedaan hebben.

Stel u iemand voor, dien gy van achter ziet, —— die zich niet beweegt, —— wiens postuur niet ſpreekende is, —— wiens *Phyſiognomie* door de langdurigheid des tyds, of door de verwoestingen der rampſpoeden, u vreemd geworden is: —— maar let op zyne ligchaamslengte! —— Herinner u, dat deze of die van uwe bekenden eertyds daardoor gecaracterizeerd werdt: —— en gy zult de eerſte ſtralen van herkenning zien aanblikken; die, door verdere oplettenheid, ras tot volkomene zekerheid zal gebracht zyn. —— Hy is het zeker! zult gy tegen u zelven zeggen, en de uitkomst zal uw oordeel wettigen.

Hoe menigmaal heeft men iemand, aan wiens tegenwoordigheid zeer veel gelegen was, enkel aan zyne lengte of kortheid gekend; wanneer de duisternis alle andere hulpmiddelen onbruikbaar maakte; zo dat, al hadden zich alle de *Lavaterianen*, en alle de Postuurmeesters der agttiende Eeuw, op weg begeven, om hem uit te zoeken; de uitkomst nul en van gene waarde zou geweest zyn! —— Hoe menige Scherprechter heeft daar door werk gekregen! —— en hoe vele eerlyke en brave lieden zyn door dit middel voor openbare ſchande bewaard gebleven!

Zou immer de *masquerade* voor Myn Heer *Dops* zo ryk eene bron van fortuin geweest zyn, hadt niet zyne ryzige ligchaamsleest hem kenbaar gemaakt aan het verlievend oog van Madame *Loddy*; en hy daardoor gelegenheid gevonden tot eene gemeenzaamheid, die het ongemasqueerd bal in geene Republiek veroorloven zou? —— En wat boezemde aan Mevrouw *Luet* de heilzaamſte *Soupçons* omtrent haren man in, dan dat lange magere postuur, het geen zy voor eenige dagen zag uitſteken boven een troup van *Marionettes*, zonder dat Myn Heer *Geil* daar iets te ſchaffen hadt?

Neem nu alle verſchil van de lengte der ligchamen weg! —— Verbeeld u die allen even hoog opgerezen! —— dan is al dit voordeel ook weg; dan wordt een der bestonderſcheidende kenmerken veruietigd, en met het zelve het zinnelyk onder-

ſcheid tusſchen deugd en ondeugd; wysheid en gekheid —— veel vermindert, tot merklyk nadeel voor de waereld.

En wat zou verder het gevolg zyn? —— niets minder dan ſchoonheid! ——— De gantſche waereld, —— en onze aarde met allen haren inhoud, in 't byzonder, is niet anders dan één geheel in den volſten zin; —— een geheel, het geen gevormd wordt door de ineenſmelting van ontelbare clasſen van ſchepzelen, en in ieder clasſe wederom van verſchillende *individues*. ——— Van hier in dit geheel wyziging tot hoger of lager rang: —— van hier verband tusſchen den zandkorrel en den verhevenſten der Engelen! ——— Was 'er geene verſcheidenheid van wezens, daar zou geen opklimming, geene daling, maar de walglykſte éénvormigheid in den keten des geſchapendoms heerſchen; —— en waren 'er wederom geene onderſcheidene wyzigingen der *individues* in iedere clasſe, de ſchakel, die zy uitmaakten, zoude lomp, kunstloos, en onbevallig zyn. ——— Even zo daalt de ſchepping van het verhevenſt gewrocht tot haar geringſte voortbrengzel weder, gelyk een beekje, dat tusſchen kreukelende boorden van den zakkenden berg afrolt; niet alleen geduurig eene nieuwe lage van bedding vormt; maar met hare golſjes ook de geëffende bedding ongemerkt doet afglyen, en, nergens, eenig kenlyk voetſpoor van hare helling naar het middenpunt indrukt. Kunſteloos vallen zelfs de waterdroppen in allerleie grootte, daar henen. ——— De verachtſte keizels liggen in den boezem des bergs gevormd; groten, kleinen, en zodanigen, die de veroorzaakte gaping aanvullen. ——— Het ſtatige dennenbosch vertoont, met deszelfs kruinen, eene onregelmatige vlakte, die, gelyk de beheide vlakten en rusteloze zeegolven, diepten en hoogten afwisſelt. In zulk een zamenſtel van verſcheidenheden, zich het menschdom, het edelſte deel der aardſche ſchepping, voor te ſtellen, als éénvormig naar het ligchaam, zonder eenige de minſte ſchakeering, of opklimming; welk eene walglyke, en voor den Heer der Natuur vernederende, gedachte levert dit uit. ——— Hoe vervelend zal ons zulk een toneel worden! ——— Hoe veel beter voldoet de duizendvouwige verſcheidenheid der ligchaamsvorming, zo in lengte, als in dikte, in geſtalte, enz. aan ons beſchouwend oog, aan onze zinnelyke vergenoeging; dan, wanneer alle de ligchamen der menſchen angſtig als naar één modél waren afgemeten; of dat de Godheid, —— met eerbied gezegd, gelyk een leerjongen, die origineelen copiëert, —— en die niet durft, de minſte afwyking, ten voordele van de tekening, te onderſtaan, —— van Adam af tot heden toe, —— één lengte gegeven hadt aan de ontwikkelde vrucht, die hy zo kunſtig in hare eerſte kiemtje vormde!

Wanneer wy het oog vestigen op de ontelbare menigte van beſtemmingen der menſchen op deze aarde, waarvan elk moet medewerken tot bereiking van het beste einde voor hun geſlacht;

ſlacht; —— wanneer wy beſchouwen alle die oefeningen, handwerken, en bemoeijingen, welke ieder in zynen kring opzettelyk bezig houden; —— en wanneer daarmede vergeleken wordt de tegenwoordige inrichting der onderſcheidene ligchaamslengten, —— dan zullen wy nieuwe redenen vinden, om dezelve goed te keuren, niet alleen; maar ook te bewonderen als een gewrocht van die wysheid en goedheid, die zelfs in de geringſte byzonderheden ſtof tot werken vondt; en welke na te ſporen zo nuttig is voor denkende wezens. —— Waren alle ligchamen even lang; 't zy in hoger of in lager geſtalte; —— tot hoe vele dingen zou de mensch ongeſchikter worden! —— Hoe menigmaal zou hy zich buiten ſtaat vinden aan zyne behoeften of neigingen te voldoen! —— En hoe eenzelvig zouden veelal de bezigheden van het algemeen menschdom zyn!

Wat aanbelangt de verſchillende volkslengten, en de betreklyke kortheid des vrouwelyken geſlachts; — het is zeer waarſchynlyk, dat wy niet alle de gronden kennen, waarop dezelve rusten, noch alle de einden, waartoe zy nuttig en nodig waren; — dan, laten wy alleen dit aanmerken, dat de Natuur eene wyze moeder, eene zuinige en weldadige huishoudſter is; —— dat zy alles beſtuurt naar zynen aart, en naar hare uitkomſten. —— Indien b. v. de Oosterlingen, over het algemeen genomen, niet zo ryzig vallen dan de Noordlyker volken, zou dit geene voorzorg der Natuure konnen zyn, die ſterker voorttelen; — minderen voorraad van groeizame en voedende aardvruchten inzamelen; en ongelegener wonen ter bekoming van buitenlandſchen toevoer der levensmiddelen door den Koophandel?

De Vrouwen zyn, vry algemeen, korter dan de Mans; maar is de groter maat van aandoenlykheid, en de vroegere neiging tot gezelligheid, daar van niet eene voorname oorzaak? —— Moesten zy niet een fyner zamenſtel van zenuwen en gebeente hebben? —— Vorderde de bevalligheid, de ondergeſchiktheid aan het vaster geſlachte, niet eenen kleineren vorm? —— Maakte die de ſchone Sexe niet geſchikter tot hare beſtemming voor 't menſchelyk geſlacht? —— Vermenigvuldigt zich dezelve, tot aan de 20 Jaren, niet ſterker dan het manlyk oir? —— En zyn deze allen geene roepſtemmen van de wysheid en goedheid der Natuure, die door alle hare werken, orde, verband, evenwicht, en nauwkeurigheid, zo prachtig als verheven, geſtrooid, en ten toon geſpreid heeft?

O.....

CELAMON.

(*Naar het Fransch.*)

Febus had zyne ſtraalen dit halfrond onttrokken, en andere Volken waren met zyn koesterend licht begunſtigd. —— Lucina, zyne Zuster, omringd door ſchitterende Hemellichten, verving zyne plaats, en floeg, met haar helder gelaat, de ſtervelingen, die in een diepen ſlaap bedolven waren, gade. Alleenlyk Celamon, gedwongen om by zyne kudde te waaken, welke hy op den dag, wegens de brandende hitte der zonne, niet had laaten weiden, was neergehukt op het malſche gras, leunende op den ſtam van een ouden boom, vestigde hy het oog op den ſtillen loop der Hemellichten; maar werd 'er niet byzonder door aangedaan. De natuur heeft op ons gemoed niet altyd dezelfde kracht; onze Geest is zomtyds omringd door hinderpaalen, die denzelven niet toelaaten altyd door te dringen, in die ſchoonheden, welke zo bewonderenswaardig zyn.

In zulk een droevig oogenblik bevond zich Celamon, hy was ongevoelig voor alle de ſchoonheden der natuure. Hem komt de noodlottige gedachte in den zin, om zyne kudde en zyn klein landgoed te verkoopen; ten einde zich in de Stad ter woonplaatze neer te zetten. Daar, (zegt hy,) zal ik niet gedwongen zyn om den ganſchen nacht te waaken, blootgeſteld aan duizende gevaaren; durvende myn oog niet luiken, als moetende zonder ophouden toezien, dat geen wreede wolf één myner dierbaare Schaapen roove. Zal ik daar niet beter op het zachte dons liggen, en my, naar mynen zin, even als alle de andere menſchen, door den ſlaap verkwikken? —— ja! het beſluit is genomen, ik gaa, en wil eindelyk eens gelukkig leeven.

Dus ſprak hy, en zette zich in de naby gelegen Stad ter wooning neer! Geduurende eenigen tyd, vond hy genoegen in deeze nieuwe leevenswyze, de nieuwheid der Voorwerpen, en gebrek aan ondervinding, begunſtigde de ſchyn-genoeglykheden die hem omringden. —— Arme Celamon! hy was nog heden niet gelukkig geweest, maar hoopte het morgen te zyn. Die dag van morgen was altyd, als de anderen, een dag! doorgebragt in verlangen, hoopen, en zich ſomtyds eens te verblyden. Doch waar over? De vermaaken zyn niets wanneer men dezelve al te naby beſchouwt; en rasch zal hy ondervinden, dat zorg en kommer meer heerſchen in het gewoel der Waereld, dan in de eenzaamheid. Altyd moetende leeven met vyanden, zo wel van waarheid als van deugd en zedigheid. Altyd bedroogen, en te leur geſteld wordende zelfs door hun, die men meent zyne allerbeste vrienden

den te zyn; leevende midden in een ongefchikt gewoel, en verward in eene verzameling van alle foorten van ondeugden, zal Celamon wel dra naar zyn voorig leeven weder haaken.

Op zekeren dag, door diepe gepeinzen geflingerd, komt hy toevallig aan den kant van zyne oude hut wandelen. Hy doorkruist, met vreugde, de vlakten en heuvels die hem zo bekend waren. —— Vermoeid en geheel in 't zweet, bemerkt hy eenen ouden en fchaduwryken eik, die een beekje overfchaduwde, het welk al ruifchende deszelfs wortels befpoelde. De frisfche koelheid der plaatze, en 't aangenaam gemurmel des waters, nodigt hem ter ruste. Hy zet zich neer; en, alle de plaatzen van rondsom befchouwende, roept hy uit: Lieflyke grotten! zoete ftreeken! hoe heb ik u kunnen verlaaten, ter najaaginge van een geluk, dat niet dan eenen bedriegelyken fchyn heeft! Helaas! waar is die tyd heen gevloogen, toen ik, niet ontrust door eenigen kommer, myne kudde aan de helling van gindfchen heuvel genoeglyk zag weiden! Nu eens bragt ik een afgedwaald Schaap, vol van vreugde, te rug. Dan eens beval ik myne bloode kudde der trouwheid van mynen hond aan; en fmaakte, op deeze groene zooden, de zoetigheden van den verkwikkenden flaap. Op een anderen tyd paarde ik myne ftem met die der boschbewoonders; deeze ftreeken baauwden den toon myner ftem, en het gezang der vlugge orgelkeelen, na. De ganfche natuur fcheen, rondom my, alle haare kostelykfte gefchenken faamgepaard te hebben. Maar was ik, die 'er geen rechte waarde op wist te ftellen, dezelve wel waardig? Ik, arme fterveling! ik heb het Geluk verlaaten, om 'er een fchim en fchaduw van na te volgen..... Dan zou de natuur my nog weder in deeze aangenaame Landsdouwen willen aanneemen? ô Ja! zonder twyffel, en my dunkt ik zie aan haar vrolyk en bly gelaat, dat zy my fchynt te nodigen om weder bezit van deeze dreeven te neemen. Het is nu, dat ik zie, hoe ik van de onfterfelyke Goden geliefd ben! Ja! zy hebben my om geene andere reden het gewoel der waereld leeren kennen, dan om my des te levendiger al de waarde van het genoeglyk buitenleven te doen gevoelen. —— Dus gefproken hebbende, kocht hy wederom eene kudde van het weinige goed, dat hem nog overbleef; en fleet, met genoeglykheid, zyne dagen in deze lieflyke eenzaamheid; welker waarde hy niet gekend had, voor en al eer hy eenigen tyd van dezelve was berooft geweest.

A.

IETS,

IETS, UIT DE LEVENSBESCHRYVING VAN MYN' NEEF WILLEM.

De overledene was omtrent agttien Jaaren, toen hy verliefde op eene Jonge Schoone. —— In weêrwil van al zyne Wysbegeerte, gevoelde hy zyne menschheid. Zyn medeminnaar was een minnaar naar den tegenwoordigen ſmaak; doch de ziel van het meisje was te edel, om den hedendaagſchen minnaar den voorrang te geven. Myn neef *Willem* zegepraalde. —— Ik zal, zeide hy, een zegeteken voor deze overwinninge oprigten! —— Toen ſchreef hy, —— (ik heb het handſchrift nog) ——

Historia Amoris, ſine complimentibus,
in uſum Batavorum conſcripta.

Wanneer de geduurige ongeſtadigheid ophoudt, is de waereld geen waereld meer. Ondanks de tederſte liefde, — in weerwil van het toegevendſte vertrouwen, — ten ſpyt van het lagchendſte vooruitzigt, —— verliet *Emilia*, — zoo was de naam van het meisje, —— myn' Willem, en ging met haaren anderen minnaar voort. —— „ Hemel! is het mo„ gelyk! en ſchoot hy zich niet dood? —— of ging hy niet „ dagelyks, in het bosch, zyne ongelukkige liefde bewee„ nen, tot de droefheid hem in het graf ſtortte?"....

Verſchoon my, Mevrouw! niets van dat alles! Myn neef was een Minnaar, doch ook een Wysgeer! 't Is waar: hy hadt *Werther* gelezen! maar hy heeft my dikwyls verzekerd, dat die lezing ſlegts een' oogenbliklyken indruk op hem gemaakt hadt. *Werther* is een gek! zeide hy; en zy, die hem, in goeden ernst, beklaagen, zyn ook gek! Ik heb het onderſcheid leeren kennen, tusſchen waare — en ingebeelde rampen: het ongeluk van *Werther* was ſlegts een ingebeelde ramp. Dat ons' hart ſpreeke: maar! dat de rede nimmer ſlaape! —— „ Vry ſtyf!"... Zo ſtyf niet: myn lieve Juffer! waarlyk! zulk ſoort van minnaars verdient de voorkeur niet! Hunne liefde is een zedelyke ziekte, die de ziel ontzenuwt, —— en dus voor de oogmerken der Natuur hinderlyk is. Wat is toch *dat enkel beminnen van de ziel?* Een harſenſchim! —— en alle de vertellingen van die liefdegevalletjes zyn romans, voor een ſoort van wezens, —— zo al geen Engelen, —— ten minſten tusſchen ons en de Engelen geplaatst! —— Dat de ſterveling — de mensch, deugdzaam zy! —— maar! dat hy mensch blyve! 't zou, voor een Haas, eene vergeefſche pooging zyn een Leeuw te willen worden!

Myn meisje heeft my verlaaten! het ſmert my! zeide de ge-

gevoelige *Willem*. —— Maar verdient zy, zeide de wysgeerige *Willem*, uwe gevoeligheid? *Willem* beminde als mensch: hy waardeerde de edele hoedanigheden der ziele; —— doch hy was nimmer van gevoelen dat het Lighaam te vergeefsch geschaapen was.

Emilia is my ontrouw geworden, zeide *Willem*; —— nu zal ik *Cecilia* beminnen! Hy beminde haar; —— en was gelukkig! Juist op den zelfden dag, dat hy zich, voor eeuwig, met *Cecilia* zou verbonden hebben, rukte een hartvang *Cecilia* uit het leeven. Zy is dood! zeide *Willem*. Zy is dood! Zyne geheele ziel deedt dezen uitroep. —— Maar! ging *Willem* in het graf zyner afgestorvene bruid, om zich met haar te laaten begraaven? Neen! *Willem* bleef een Wysgeer, terwyl zyn hart schreide! ——

Willem was meermaalen ongelukkig; —— doch hy bleef een Wysgeer. —— —— ——

B.

NABERIGTEN.

Men verwagte in het naast volgend Stukje, een Wederantwoord van den Heer J. P. MICHELL aan den Heere A. YPEY.

Wy zyn de Haagsche Dame zeer verpligt voor den, in haaren smaak, misschien, regt potzigen Brief, en hoopen, in 't vervolg, zorge te draagen haar Ed. niet weer te ontrusten.

LUCHTS-

	Bar:	Th:	Wind.		
	28. 6-0	28	O	10	jagtsneeu
1	— 4-2	30	——	11	——
	— 4-3	25½	——	8	——
	— 5-2	21	N o ZZW	2	o. h. z. betr.
2	— 5-3	41	WtZ2 NNW	2	wolk. sn. buien
	— 5-5	32	NW	0	—— ——
	— 3-4	33	ZW	2	sneeu
3	— 2-5	42	ZZO	4	donker
	— 3-6	33½	NO	6	——
	— 7-4	29	ONO	8	wolk. helder
4	— 9-7	33	OtN	4	helder
	— 11-1	23½	O	2	——
	— 9-8	17½*	ZOtO	4	——
5	— 6-5	31	ZZO	7	——
	— 3-5	30½	ZtO	8	donk. iets sn.
	27. 9-0	32½	ZO	12	—— sn. R.
6	* 5-5	46	ZW	12.6	z. b. wolkig
	— 6-1	33½	WtZ	8.12	wolk. H. sn.
	— 7-4	38	——	10	z. betr.
7	— 8-5	44½	——	12	zw. R. tot 9 u.
	— 9-0	39½	——	4	donker
	28. 1-5	37	WNW	8	z. betr. R. H.
8	— 4-8	45	——	8	—— R. H.
	— 6-5	39	W	4	wolkig
	— 7-5	37	——	3	——
9	— 8-6	46	WZW	8	wein. wolken
	— 9-5	34	W	0	helder damp
	— 9-8	35	——	0	zw. mistwolk.
10	— 10-3	49	— o NO	0	o. helder ——
	— 10-0	33½	NO	2	mist
	— 9-5	34	ONO	2	—— wolk.
11	— 8-7	46	NO	3	o. helder
	— 8-2	36	——	7	wat betr. ((
	— 7-1	35	——	10	donker
12	— 6-8	38½	——	10	——
	— 7-0	35	——	11	——
	— 7-1	34	NOtN	10	sn. donker
13	— 8-0	38½	——	10	tonker
	— 9-0	34	ONO	12.6	——
	— 9-7	33½	NOtN	5	wolk. iets sn.
14	— 10-8	39½	NO	6à8	sn. H. wolkig
	29. 0-5	31½	——	6	z. betr.
	— 1-3	32½	——	5	——
15	— 2-3	37½	——	6	——
	— 3-8	28½	ONO	7	o. helder
	— 4-6	28½	——	4	helder
16	— 5-4	39	OtN	4	——
	— 5-[illegible]	31-	——	1	——

	Bar:	Th:	Wind.		
	29. 6-0	30	NO	0	held. d
17	* 6-0	43	NNW	0.2	o. held.
	— 5-5	33	NW	1	helder
	— 4-8	34	WtN	1	o. helde
	— 4-6	48	——	3	——
18	— 3-8	41	W	2	—— h
	— 3-2	43	WNW	4	donk. iet
19	— 3-8	49	——	3	betr.
	— 4-5	42	NO	2	donker
	— 4-0	39½	O	2	——
20	— 3-4	46	——	2	—— o. h
	— 1-6	36	OtZ	2	helder
	— 0-5	34½	OZO	3	——
21	28. 11-5	52	ZOtZ	4	——
	— 11-3	41	ZtO	2	—— N.
	— 11-7	39	Z	1	——
22	— 11-9	58½*	ZW	2	——
	— 11-9	43	W	2	—— W
	— 10-6	44½	WZW	2	o. h. z. b
23	— 11-1	44½	NW	8	R. zw. w. i
	— 11-9	38	——	2	z. betr.
	— 8-6:2	41	WtZ	10	R. z. betr.
24	— 8-8	45½	NW	12	donk. R.
	— 10-8	37	——	12	zw. w. R.
	— 11-5	38	——	5à9	donk. iets
25	— 10-8	42	——	6	z. betr.
	— 6-0	42½	WZW	14	zw. R. N.
	— 4-5	43½	W	8	donker z.
26	— 4-2	49	——	10à6	z. b. R. bui
	— 2-6	40½	WZW	4	zw. Rb. d
	— 2-5	39½	ZW	3	z. betr.
27	— 2-6	49	NW t NO	1	—— R.
	— 3-0	39½	NNW	3	—— R
	— 5-5	37	NtW	4à8	—— H.
28	— 6-5	41	N	2à6	—— H.
	— 10-2	30	——	2à6	Wolk. s
	29. 0-5	32	——	4à6	—— s
29	— 2-4	41	——	4à6	—— s
	— 4-0	34	——	2	—— s
	— 4-0	36½	ZZW	4	tonker R.
30	— 3-4	40	——	8	t. donke
	— 3-2	39	——	8	t.
	— 3 0	41	ZW	2	— mist,
31	— 3-0	48½	W	2	natte mist
	— 3-0	47	——	0	donker R
	28. 9 2/3	37 1/10		5	

Th. den 2 's mo. 6½ u. 19½. 7½ u. 27. 8½ u, 29
—— ½ mid. 12 u. 39½. 1½ u. 34. 2 en 3 u. 41.
den 5 's mo. 6 u. 17. 8½ u. 22½ nam. 5 u. 29.
den 6 's mo. 9 u nog 33. Bar. nam. 3½ u 27. 5. 4 Eng. 28. 3½
den 8 's av. 7 u. 37. den 14 nam. 3½ u. 34.

den 15 's av. 11 u. 27½
16 's mo. 6½ u. 27½
17 —— —— 27-
18 —— 6 u. 32-
21 's mo. 6½ u. 33 nam. 3u
22 —— 6½ u. 35-
23 —— 9 u. 50

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

ONDERZOEK NA DE OORZAAKEN DER HEDENDAAGSCHE TWYFELAARY EN ONGELOOVIGHEID.

(*Uit het Engelsch.*)

Aan 't oog eens verſtandigen Opmerkers doen zich de menſchelyke zaaken op in eenen ſtaat van geduurige omwenteling. Zeden, Gewoonten, Beſpiegelende Stelzels en Gevoelens, zyn onderworpen aan beſtendige veranderingen, in zo verre dat wy, na eene oppervlakkige beſchouwing, veelligt zouden twyfelen, of Menſchen, in onderſcheide Eeuwen leevende, desgelyks geene verſchillende Natuur omdroegen. De Gelaatstrekken onderſcheiden den eenen Mensch niet ſterker van den anderen, dan deeze verſchillendheden de Tydperken merktekenen.

In ieder Eeuw ontdekken wy eene heerſchende Deugd, of Ondeugd, die boven de rest uitſteekt.

Geleerdheid, Kunde en Beſchaafdheid, zyn de edele Voortbrengzels der tegenwoordige Eeuwe; doch met deeze is het Ongeloof meer en meer te voorſchyn gekomen, en heeft, door zyn weeligen groei, veele andere heerlyke Vrugten bedorven.

Aan welke Oorzaaken deeze zonderlinge vereeniging van Geleerdheid en Ongeloof, van Kunde en Twyfelaary, is toe te ſchryven; en hoe men rede van dit vreemd verſchynzel kan geeven, is het onderwerp deezes Onderzoeks.

Geleerdheid en Weelde mogen wy aanmerken, doen doorgaans, hand aan hand, de intreede in een Land, en gaan met elkander op een gelyken tred voort. De vrede en gerustheid, die tyd voor de eene verſchaffen, verleenen ook middelen aan de ander. Te deezer oorzaake zyn de verlichtſte Eeuwen dikwyls meest overgegeeven aan Vermaak en Zinnelyke genietingen: en eene overheerſchende neiging tot dezelve is geheel onbeſtaanbaar met zugt voor den Godsdienst. Deeze zo verſchillende beginzels kunnen in een en het zelfde hart niet huisvesten. —

Een Mensch moet, om vry en onbedwongen voldoening aan zyne dierlyke neigingen te ſchenken, en zynen Wellust op te volgen, alle de wederhoudingen van den Godsdienst afwerpen. Het Geloof in eene byzondere Voorzienigheid, in de Onſterflykheid der Ziele, in toekomſtige Beloonigen en Straffen, legt een bedwang op alle zyne bedryven, en verbittert ſteeds de vermaaken der Ondeugd door de knaagingen van naberouw. Reikhalzende om zich te ontſlaan van deeze ontrustende bevattingen, zet hy 'er zich toe om ze te beſtryden met al het Vernuft, met al de Geleerdheid, welke hy bezit; en geene groote maate van een dier beiden heeft hy noodig: niets valt gemaklyker, dan iemand, die reeds genegen is om te gelooven, te overtuigen; en de zwakheid der Rede wordt ryklyk vergoedt door de ſterkte der Begeerte. Godsdienst, met alle deszelfs vreeze en verſchrikkingen, wykt voor 't Ongeloof: en het rechtmaatig dugten, voor de eerstgemelden, wordt vervangen door de bedriegende gerustſtellingen van 't laatſte. In deezer voege zyn, door tusſchenkomst van drift, Kunde en Ongeloof menigmaal vereenigd.

Men wagtte zich, nogthans, de hier aangeweeze Oorzaak, als algemeen, aan te merken. Veele geſlaage Vyanden van het *Christendom* waren Menſchen van een welgeſtelden inborst, en onberispelyk van zeden. Op de zodanigen heeft de bovengemelde Oorzaak niet kunnen werken. Wy moeten, derhalven, na eene andere omzien, die hun aanzette, om zich te kanten tegen eene Leer, zo bevorderlyk voor de zaak der Deugd, zo geſchikt om rust en vrede onder het Menschdom te doen bloeijen.

Een moedige Geest, en groote Bekwaamheden, vindt men doorgaans gepaard. Eerzugt, van Vernuft ontbloot, is ſchielyk uitgedoofd; en het ſchitterendſte Vernuft, door Eerzugt niet geprikkeld, wordt welhaast werkloos. Deeze Geestgeſteltenis, behoorlyk geleid en gemaatigd, brengt de heerlykſte vrugten voort; doch aan zich zelve of aan een verkeerd beſtuur overgelaaten, ontſtaan 'er de verderflykſte gevolgen uit. De Held, daar door misleid, verwoest geheele Landen, en offert de Volken op aan zyne toomlooze heerschzugt! Wat wonder, overzulks, indien de Wysgeer zich mede daar door laat vervoeren, dat een Drift, die zo menigmaal de Regten en Vryheden des Menschdoms heeft omgekeerd, ook nadeelig wordt voor de Waarheid! Dezelfde Drift, ſchoon gewend na verſchillende voorwerpen, brengt ſteeds ſoortgelyke uitwerkzels voort. ——

Van

Van hier hebben veelen, geen kans ziende om hunne bekwaamheden met glans aan te leggen, ten voordeele van die Leerſtellingen, welke reeds de hoofden van veele groote en braave Mannen hebben bezig gehouden, zich vyanden van het *Christendom* betoond, en beſlooten een Leerſtelzel aan te vallen, 't welk zy met geen helklinkenden roem wisten te verdeedigen. In deeze pooging heeft ſchranderheid van redenkaveling en bovennatuurkundige ſcherpzinnigheid hun een ruim veld geopend, en zich ten meesten voordeele vertoond. Deeze zyn, in de daad, de hoedanigheden, waar door een Schryver grooten kans ſtaat om zich te onderſcheiden, en naam te maaken by het Menschdom, altoos op nieuwigheden geſteld, en genegen om valschheid zelfs te bewonderen, wanneer ze bekleed is met glimpig vernis van Geestigheid. —— Aan de zugt tot roem, zyn wy waarſchynlyk veele van de lofwaardigſte voortbrengzels tot verdeediging der Waarheid verſchuldigd, en wy mogen aan dit zelfde beginzel de veragtlykſte, voor de Leugen pleitende, toeſchryven.

Ten anderen, Mannen van Geleerdheid, en aan Beſpiegeling overgegeeven, vertrouwen doorgaans zeer veel op hunne Rede. Trotsheid, een gebrek, waar van weinigen vry zyn, is altoos gereed om zeer veel te ſtellen in 't geen zy agt als iets uitmuntends te bezitten. Bekwaamheden van Lichaam of Geest, Natuurlyke of Verkreegene, baaren doorgaans Zelfliefde, en een Mensch agt zichzelven meestentyds om 't geen, waar in hy meest uitſteekt. De Dappere verheft zich op zyne Kragt; de Ryke op zynen Rykdom, en de Man van Geleerdheid ſteunt op zyn Verſtand.

Gewoon zich aan 't geleide van 't Verſtand te onderwerpen, en na de voorſchriften van 't zelve te luisteren, wil hy geen ſtap doen dan op deszelfs geleide. Op 't zelve alleen ſteunende, weigert hy zyne toeſtemming aan alles wat het niet bevat: onverſtaanbaar en valsch zyn by hem woorden van een en dezelfde betekenis. Het *Christendom* wordt verworpen, als behelzende veele onverklaarbaare Verborgenheden en Leerſtellingen, voor 's Menſchen Rede niet te peilen. —— Welke uitwendige blykbaarheden men ten voordeele van den *Christelyken Godsdienst* bybrenge, de onwaarſchynlykheid, uit de Verborgenheden ontleend, is by hem genoeg om dezelve op te weegen. —— Aan den anderen kant is hy doof voor alle bewysredenen, ontleend van het Nut of de Noodzaaklyk-

heid der Openbaaringe. Hy ziet geene Noodzaaklykheid voor eene Openbaaring, de Rede dunkt hem genoeg om de Menſchen te onderwyzen in hunnen Pligt jegens GOD en den Naasten. Zulk een hoog denkbeeld opgemaakt hebbende van zyne eigene bekwaamheden, beſchouwt hy, met wederzin, het welgelykend afbeeldzel der Menschlyke Natuur, door Ondeugden misvormd en wanſchaapen geworden door ongeregelde Driften, in de Heilige Bladeren ten toone geſteld. Dit kan zyne hoogmoed niet dulden; maar zyne poogingen om den ſpiegel, die dit beeld te rug kaatst, in ſtukken te breeken, dienen alleen om zyne eigene wanſtaltigheid te doen toeneemen.

Wy bevinden dan, dat de Uitwerkzels van Geleerdheid en Wysbegeerte verſchillen naar de zielsgeſteltenisſen der geenen, by welken zy huisvesten; zy hangen, desgelyks, niet weinig af van de maate, in welke de Mensch ze bezit. Een weinig Wysbegeerte (zegt een oordeelkundig en edel Schryver) maakt den Mensch tot een Godverzaaker; groote vorderingen in dezelve bevredigen hem met den Godsdienst.

Het gemoed te verheffen boven Vooroordeelen, en de banden van Gewoonte los te maaken, is de groote zaak der Wysbegeerte. Haare Kweekelingen worden geleeraard, naa elk voorwerp des geloofs in de balans der Rede en Ondervinding opgewogen te hebben, de zulke die te ligt bevonden worden, te verwerpen. Hier uit volgt, dat veele algemeen aangenomene Gevoelens, als onaanneemenswaardig, de verwerping ondergaan. Gelukkig, indien deeze alleen in dat lot deelen, en de heiligſte Waarheden niet in eenen rang met de groffſte Dwaalingen geſteld worden. Wanneer de Menſchen, door het verleenen van een weinig opmerkings, de geregeldheid en eenpaarigheid ontdekken, welke in 't Heelal plaats heeft, en de Wetten, volgens welke de Natuur geregeerd wordt, bemerken zy de noodzaaklykheid niet van de tusſchenkomst eens hoogeren Weezens. Hier op begint hun Geloof in 't Beſtaan van GOD te wankelen, en de gewigtigſte van alle Waarheden wordt behandeld als een onredelyk Vooroordeel, en een gevolg van bygeloovige vreeze. Maar wilden zy hunne opmerking verder vestigen, hunne naſpeuring voortzetten, zy zouden overtuigd worden, dat alle de oorzaaken tot hier toe ontdekt, van ééne eerſte Oorzaak afhangen: en dat deeze geregeldheid en eenpaarigheid, welke aanleiding

ding gaf tot hun Ongeloof, ten zekerſten grondſlage van hun Geloof ſtrekt.

De gemelde Oorſprongen des Ongeloofs zyn gemeen aan alle Eeuwen waar in de Weetenſchappen gekweekt en de Kennis voortgezet wordt, en toonen ons blykbaar genoeg op welk eene wyze zy Ongeloof baaren. En, in de daad, de laatſte kan niet gevonden worden, dan vereenigd met de twee voorgaande. Geen Land, dat niet gezegend is met de eene, kan ooit door de andere lastig gevallen worden. Waar geen Onderzoek plaats heeft kan geen Twyfeling ontſtaan; de rust eens eenvoudigen Landmans wordt niet geſtoord door moeilyke Twyfelzugt.

Veele jaaren geleden, vergenoegden zich de Ongeloovigen, met het Gezag der Heilige Bladeren in twyfel te trekken, en derzelver Godlykheid te betwisten; doch de laatere Ongeloovigen zyn verſcheide ſchreden verder gegaan dan hunne Voorgangers, en, op hun geleide, is het Ongeloof tot algemeene Twyfelaary overgeſlaagen.

Beginzels, waar over niemand in 't minſte kan twyfelen, ja, op welken allen bewys gegrond wordt, heeft men betwist, en zich van de Rede bediend om haare eigene grondvesten om verre te ſtooten. Het getuigenis onzer zinnen, en het beſtaan van voorwerpen buiten ons, ſchoon niet tot het gebied der Rede behoorende, zyn voor haare regtbank getrokken, en als bedriegelyk veroordeeld. Het beſtaan der ſtoflyke Wereld niet meer dan een harsſenſchim vindende, zyn zy voortgegaan om te onderzoeken, of ons eigen beſtaan niet even zo een harsſenſchim was, en hebben voorgegeeven, dit met onlochenbaare bewyzen te kunnen ſtaaven.

Hemel en Aarde, Lichaam en Geest, zyn voor deeze overwinnende Wysgeeren bezweeken; en niets is 'er overgebleeven dan eene reeks van denkbeelden, in eene eindlooze opvolging, uit elkander voortvloeijende.

Zodanig een Wysbegeerte is een hoon voor de Zinnen en de Rede des Menschdoms, en alleen den naam van Drogredenkunst waardig. Dat Priesterlyk bedrog, waar tegen zy uitvaaren, heeft nooit de Geestdryvery, welke zy belachen, uitgevonden; nooit zulke ongerymdheden verzwolgen. Laaten wy tragten op te ſpeuren de beweegredenen, die hun aangezet, en de kunſtenaaryen welke zy gebruikt hebben, in dit ſtout beſtaan.

Wy zullen terſtond ontdekken, dat de onvolkomene kennisſe van 's Menſchen Ziel, welke wy tot hier toe

hebben kunnen verkrygen, een der hoofdzuilen is, waar op dit geheele gebouw ſteunt. Dat niets in de Ziel kan tegenwoordig zyn dan een denkbeeld; dat de Zinnen alleen de denkbeelden inlaaten; dat 'er geen onmiddelyke gemeenſchap tuſſchen de Ziel en het Voorwerp plaats hebbe; en, eindelyk, dat alle Kennis of Geloof alleen de bevatting is van de overeenkomst of ſtrydigheid deezer denkbeelden, is de Leer der hedendaagſche Wysgeeren. Maar wat is 'er meer noodig om tot een grondſlag te dienen van alle de voorgaande ongerymdheden, indien niets anders dan onze eigene denkbeelden bemerkt worden, indien derzelver overeenkomst of ſtrydigheid de eenige voorwerpen zyn onzer kundigheden, kunnen wy voorzeker geen geloof, geene bevatting hebben, dan die eigenſte denkbeelden. Van derzelver beſtaan alleen kunnen wy verzekerd weezen: uitwendige voorwerpen, voor zo verre wy het weeten, kunnen alleen zo veele beelden zyn, en de Ziel niets meer dan eene verzameling van denkbeelden. Algemeene Twyfelaary ſchynt, derhalven, de eigenaartige afſtammeling te weezen van het tegenwoordig Stelzel, en de poogingen van verſcheide groote en braave Mannen zyn onwaardig beſteed om 't zelve op te bouwen.

Maar dit zal wyders blyken, wanneer wy overweegen, dat de Twyfelaars even zeer zich begeerig toonden in het eiſchen van reden voor elk Geloofs-ſtuk, als de Wysgeeren zich gereed in het voorgeeven van dezelve by te brengen.

In het poogen, om de Waarheid en den Godsdienst op eene onvoegelyke wyze te verdeedigen, hebben zy aan derzelver vyanden, de eenige aanneemelyke wyze, op welke zy aangevallen kunnen worden, ontdekt.

Ieder ding, zonder eenig onderſcheid, heeft men onderworpen aan de beſlisſingen der Rede, en veele bewyzen bygebragt tot bevestiging van 't geen, waar aan nimmer iemand, met ernst, twyfelde. Deeze poogingen zyn niet van een gewenscht gevolg geweest, en hebben alleen gediend om de ongeſteldheid, tot welker geneezing zy beſtemd waren, te doen toeneemen. Want, ſchoon het blykbaar is, dat alle waarheden met elkander verbonden zyn, kan, nogthans, dit verband niet altoos door den Mensch nageſpeurd worden, en 't minst van allen, wanneer deeze Waarheden allerduidelykst zyn. Grondregels, of zulke Waarheden als haare eigen blykbaarheid met zich brengen, ſchynen geheel van elkander afgeſcheiden: en het

het ontkennen van de eene ſluit de valschheid van de andere niet in. Het moet, derhalven, zeer bezwaarlyk of liever onmogelyk zyn, deeze Waarheden uit elkander af te leiden door eene aaneengeſchakelde redeneering. Dit is op de proeve gebleeken: want in alle afgetrokke redenkavelingen van deeze zoort, is de keten, of geheel gebrooken, of zeer los zamengeſchakeld. Zulks heeft men niet onopgemerkt gelaaten, en de Menſchen, een gebrek in de bewysredenen vindende, hebben de Waarheid, tot ſteunzel van welke zy moesten dienen, in twyfel getrokken. Poogingen, om blykbaare Waarheden te bewyzen, zullen, dikwyls ſchadelyk, altoos noodloos weezen: indien zy mislukken, vat het Ongeloof terſtond post; ſlaagen ze, zy kunnen geene verandering in 't Geloof des Menschdoms hervoortbrengen. Waarheden, die door redeneering niet kunnen onderſteund worden, kan men 'er ook niet door overhoop werpen. Hy, die zich, door het leezen van CLARKE, of WOLLASTON, onder geen ſterker verpligting ter Deugd gebragt vindt, voelt die niet verminderd als hy den Leviathan of de Fabel der Byen geleezen heeft. Het zelfde mag gezegd worden van alle andere Schriften van deezen aart; en wy mogen, met grond, beſluiten, dat de onvolmaaktheid onzer kennisſe van 's Menſchen Ziel, gepaard met een ongemaatigd gebruik der Rede, twee der hoofdoorzaaken zyn waar uit de hedendaagſche Twyfelaary den oorſprong ontleent, en eindelyk tot zulk eene hoogte is opgeklommen, dat zy bykans alle andere beginzels van Kundigheid overmeestert.

Maar, indien de Stelzels van de zogenaamde Verbeteraaren der Wysbegeerte, op Twyfelaary uitloopen, hebben de Gevoelens eeniger Hervormeren van onzen Godsdienst Ongeloof ingevoerd. De Ziel is buiten ſtaat tot een ſterke kragtbetooning, voor een geruimen tyd, in dezelfde rigting. Niets geweldigs kan van langen duur zyn. Wanſmaak vindende in eene beſtendige herhaaling van 't zelfde, zoekt de ziel na verſcheidenheid, en rust niet eer zy in een ſtand gekomen is, rechtſtreeks tegen den anderen overgeſteld. Van hier is 'er niets gemeener, dan te zien dat de Menſchen van het eene in het andere uiterſte loopen. De Geestdryvery, die ten tyde van CROMWELL heerschte, veranderde onder de volgende Regeering, in Ondeugd en Zedeloosheid: en de vuurige Yver der Herſtelleren van onzen Godsdienst is ontaart in de Koelheid en Onverſchilligheid onzer hedendaagſche Onge-

loovigen. Vermydende 't geen gevaarlyk ſcheen, zyn wy in een zeker verderf gevallen: en terwyl wy vreesden, door Yver tot Bygeloof te zullen overſlaan, hebben wy toegelaaten, dat Gemaatigdheid ons tot Twyfelaary vervoerde.

Dit zyn eenige der Oorzaaken, die, in eene Eeuw, waar in Kennis en Geleerdheid bloeijen, tot voedzel ſtrekken van het ſchadelyk Onkruid des Ongeloofs. En, ſchoon de gemaakte optelling zeker niet volkomen zy, mogen wy, over 't algemeen, beſluiten, dat het Ongeloof ontſtaat door het verkeerd toepaſſen, of de ontaarting der beſte beginzelen, gevoegd by de bedorvenheid van 't Menschlyk hart.

TWEEDE BRIEF

VAN

JAN PETERSEN MICHELL, M. D.

Aan den WelEdelen zeer Geleerden Here,

A. YPEY,

A. L. M. Philoſ. & Med. Doct. Lector in de Ontleedkunde, enz. te Franeker, Lid van de Hollandſche Maatſchappy der Wetenſchappen te Haarlem, &c. &c.

BEVATTENDE

EEN NADER ONDERZOEK, OVER DE VERMEENDE SCHADELYKHEID DER DAMPEN VAN ROTTEND WATER.

Wel Edele zeer Geleerde Heer!

Was uwe fraije Verhandeling *over de Schadelykheid der Uitwaaſemingen van rottend Water* meesterlyk doorwrocht, ſteunden uwe Aanmerkingen op ervaring der grootſte Geneeskundigen, verdienden zy even daarom ook de goedkeuring van het algemeen; waarlyk het Antwoord, waar mede UWelEd. Zeer Gel. myne Aanmerkingen op uw Vertoog hebt gelieven te vereren, is niet minder fraai uitgevoerd, niet minder vōor UWelEd. gevoelen pleitende. Sterk treffende Voorbeelden, geloofwaardige Waarnemingen, ene innemende manier van voordragen, gepaard met die ongemene beſcheidenheid en heuschheid, welke UWelEd. zelfs tegen my, in ons geſchil, niet uit het

het oog verloren hebt, zyn by het algemeen zo vele ſterk overtuigende bewyzen voor uw gevoelen, dat ik, minder overtuigd van de gegrondheid myner zaak, dan ik waarlyk ben, vreezen zoude te kort te zullen ſchieten, in het ſtaven myner Aanmerkingen. ——— En deze bedenkingen zouden genoegzaam geweest zyn my de pen te doen nederleggen, was het niet, dat ik vermeende enige opheldering van myne Aanmerkingen, het algemeen, en UWelEd. in het byzonder, verſchuldigd te zyn.

Immers is ieder uitlegger van zyne woorden; en wy vinden nooit ſterker bewyzen voor onze gezegden en ſtellingen, of liever, onze denkbeelden, welke wy over ene zaak voeden, ontwikkelen zich nooit klaarer, dan wanneer derzelver zekerheid ondermynd wordt, en men ons van het tegendeel zoekt te overtuigen. — Vergun my dan UWelEd. onder het oog te brengen, dat ik, de woorden van den Geleerden VAN DEN BOSCH my eigen makende, het verſchil van warmte en koude, in de verſchillende Saizoenen van ons Land, in het oog gehad heb: het welk nagenoeg 20 graden op den Thermometer uitmaakt (*a*); gelyk UWelEd. zeer licht zult kunnen opmaken, door de gemiddelde hoogte van de verſchillende ſtanden des Thermometers, in de verſcheidene Saizoenen van ons Land, te berekenen.

Varkensvleesch wordt, door het gebruik van groente, onſchadelyk, zegt UWelEd.; en misſchien is dit zelfs min algemeen waar, als UWelEd. ſtelt; dog dit is ten minſten zeker, en niemand zal het my ontkennen, dat het Varkensvleesch in den Herfst, wanneer de maag, en eerſte wegen in den Zomer, door de hitte, door de verſlappende dranken, en door het *voorafgegane misbruik van Boomen Aardvruchten*, verzwakt zyn, wanneer 'er zo vele oorzaken, tot ſtremming der doorwaasſeming ſamenlopen, *met het voorafgegane misbruik van Boom- en Aardvruchten*, (ene vermogende oorzaak van verzwakking der verterings werktuigen) kwade ſpysvertering, en bedorvene gal, veroorzake.

Een uitwerkzel, dat, ten allen tyde, in alle landen en

(*a*) Immers, de ſchielyke veranderingen des weders, welke zomwylen in enen dag 20 graden uitmaken, komen hier in gene aanmerking, daar wy de byna onmerkbare overgang der Saizoenen, welke echter een zo aanmerkelyk verſchil in warmte en koude uitmaken, ſlegts alleen in het oog hebben.

en plaatzen, en in het zelfde jaargety, heeft plaats gehad, moet, myns bedunkens, van oorzaken afhangen, welke ten allen tyde, op alle plaatzen, en in het zelfde jaargetyde, waargenomen worden. Zo dus de uitwaasfemingen van rottend Water de medewerkende oorzaken der Herfstziekten zyn, zoo moeten zy overal, waar men die Herfstziekten waarneemt, waargenomen worden. —— Doch het tegendeel heb ik, door aanhalingen van Geneeskundigen, welker namen gezag genoeg aan hunne fchriften byzetten, dat zy als getuigen kunnen geroepen worden, zoeken te betogen. —— En deze getuigenisfen zyn waarlyk niet te oppervlakkig, zo als UWelEd. my, op niet zeer veel grond, zoekt wys te maken. —— Celsus immers is nooit langdradig, maar kort, bondig, en verftaanbaar. —— Dit getuigt zyn gehele Werk, zo wel als de door UWelEd. aangehaalde plaats (*b*). —— „ Beftendig weder is het beste; het moge dan koud of warm „ zyn; veranderlyk weder is het ongezondfte van allen. En „ daar door is het, dat de Herfst, voor zeer velen, dodelyk „ is: —— want dan is het meest op den middag warm, „ 's morgens en 's avonds is het koud. Men vat dus, „ daar men door de voorafgegane hitte, en de warmte „ op den middag, zeer gefchikt is tot de uitwaasfeming, „ zeer licht koude. —— En gelyk dit op dien tyd zeer „ dikwils voorvalt, zo is het ook zeer dikwils fchade„ lyk." —— En het is op dezen grondregel, waar op hy naderhand ene levenswyze aan zyne medeburgeren, die gefchikt was om de Herfstziekten te vermyden, voorfchreef (*c*).

Baglivius, fpreekt op de door UWelEd. aangehaalde plaats van myntoffelyke dampen, welke in ons gefchil niets afdoen. —— Op ene andere plaats, egter, is hy volkomen met my in een gevoelen: „ De Koortfen wor„ den, zegt hy (*d*), in den Zomer, niet alleen door het „ misbruik van Ooft, en door de hitte der Zon, maar wel „ voornamelyk door de belette uitwaasfeming veroorzaakt; „ dat heb ik meer dan honderdmalen te Rome waargeno„ men; en ik wenschte, dat de Geneesheren hier nauw„ keuriger acht op gaven."

Doch,

(*b*) Zie *Lib. II. cap.* 1.

(*c*) *Lib. I. cap.* 3. *Tit. Autumnalis Diæta.*

(*d*) *Oper. p.* 64.

Doch, wat meer is, ik heb BAGLIVIUS in ons geſchil niet aangehaald, laat ſtaan, aanmerkelyke gevolgen uit zyne gezegden getrokken. ——— Het zoude dus overtollig zyn, te bewyzen, dat zyne beknoptheid ene rede ware, waarom men gene aanmerkelyke gevolgen uit zyn Werken trekken kon.

Wat HOFFMANN aangaat, ik heb hem altyd als een groot Man in onze kunst beſchouwd, en heb hem ook even daarom met zeer veel aandacht, op die plaatzen, alwaar ik enig licht over de ene of andere zaak trachte te bekomen, gelezen. ——— Dit bewyst zelfs de plaats, welke UWelEd. voor uw gevoelen aanhaalt, en welke ik liever ſtellen wil, dat UWelEd. ter loops gelezen hebt, dan dat ik UWelEd. van onnauwkeurigheid, of van ene verdraide manier van voorſtellen, zoude beſchuldigen, ſchoon het gezegde van HOFFMANN (*e*), geheel uit zyn verband gerukt, voorkome. ——— „ De derdendaagſche „ Koorts, (deze zyn zyne eigene woorden,) heerscht „ meest, na ene buitengewonen heten en drogen Zomer, „ om dat 'er dan vele ſcherpe galachtige ſtoffen in het „ ligchaam voorhanden zyn." ——— Dit bewyst hy door zyne waarnemingen, door die van SENNERTUS, en van BARTHOLINUS. ——— Hy laat daar op volgen: „ In „ zommige landen en plaatzen is deze Koorts een Volk„ ziekte; in Westphalen, b. v. Pommeren, en in meer „ Noordelyke Gewesten, daar de Ingezetenen harde, „ rauwe, en ongemaklyk verterende ſpyzen nuttigen, „ gaat gene Herfst om, of men vind 'er vele Menſchen, „ welke aan derdendaagſche Koortzen langdurig zukke„ len." ——— En dan beſluit hy eindelyk met de woorden, door UWelEd. aangehaald (*f*).

Indien men nu met de aangehaalde plaats van HOFFMANN anderen vergelykt, alwaar hy de veranderlykheid van het weder als de voorname oorzaak der Herfstzickten verklaart, of over die Ziekten met opzet handelt (*g*), dan zal men kunnen opmaken, of ik dien ſchryver nauwkeurig gelezen, en juist in myn gevoelen, als getuigen, geroepen hebbe. ——— Dan zal men kunnen opmaken, of

(*e*) Zie § X. *Sect.* I. *cap.* 2. *De febre quartana.* T. II. *p.* 24.

(*f*) *Mengelw.* Zie boven, p. 56.

(*g*) Vergel. Tom. II. § XIV en XXXII. p. 183. 267. *Suppl.* II. P. I. p. 434. 504. § XVI, XXII, XXIII.

of ik gezag genoeg hadde, om den aart der gewone Herfstziekten te bepalen, *als enkele gevolgen der vergadering ener bedorve ſtoffe in de eerſte wegen, by welke zich ene verhinderde uitwaasſeming voegt* (*h*). En VAN SWIETEN zelfs leid de tusſchenpozende Koortſen, welke men in den Herfst waarneemt, van diergelyke oorzaken af, gelyk uit verſchillende plaatzen van zyn uitmuntend werk (*i*) blyken kan. Dan hy bekent de oorzaak niet te weten, waarom die bedorvene ſtof in de eerſte wegen, en de belette uitwaasſeming in deze tusſchenpozende anderendaagſche, in gene derdendaagſche, en wederom in andere, dubbele andere, of derdendaagſche Koortſen veroorzaakt (*k*). Dit beken ik ook niet te kunnen uitleggen. —— En ik twyffel of UWelEd. zeer Gel. zelve in ſtaat zy, ons dit verſchynzel juist te kunnen verklaren. —— De onſterflyke BOERHAVE ten minſten, en de uitmuntende GAUBIUS, bekenden, in dit geval, edelmoedig hunne onwetenheid. Ik ſta UWelEd. dierhalven gaarne toe, dat de *tusſchenpozende Koortſen dikwerf, in de gezondſte ligchamen, die generhande kennelyk kwaad bevatten, als op een ogenblik geboren worden* (*l*). Dan het gevolg ontken ik wel degelyk (*m*). En niemand, geloof ik, zal deze manier van bewyzen van UWelEd. zeer Gel. goedkeuren. —— Want vooronderſteld zynde, *de Herfſtkoortſen ontſtonden merendeels uit een fyn rottig vergif, het welk uit de lucht binnen het ligchaam opgeſlurpt, het zenuwgeſtel aandoet*, gelyk UWelEd. ſtelt (*n*), zo zouden zy op die plaatzen, alwaar dit fyne rottige gif, in groter hoeveelheid in de lucht aanwezig was, heviger en minder zeldzaam zyn moeten, dan op andere, alwaar men de uitwerkzelen van dit gif nauwlyks beſpeurt.

Dan zouden zy in de Steden hardnekkiger en meer algemeen heerſchende zyn, dan op het platte Land. Men zou te Amſterdam die Ziekten meer zien woeden, dan te Lei-

(*h*) Zie den Brief van den WelEd. zeer Gel. Heer A. YPEY, l. c. p. 55. Verg. myn Brief, IVde D. *Mengelw.* p. 526.

(*i*) *Comm.* Tom. II. p. 36. 44. 229. 264, 265. Tom. III. p. 87. 468, 469. Tom. V. p. 649, 650.

(*k*) L. c. Tom. II. p. 537.

(*l*) L. c. p. 56. van Zyn WelEd. zeer Gel. Brief.

(*m*) L. c. Op de aangeh. plaats.

(*n*) Ibid. l. c.

Leiden, te Haarlem en in de Beverwyk; het welk alles tegen de ondervinding ſtrydende is. —— En dit ſchynt ook ene reden geweest te zyn, waarom UWelEd. de aanwezenheid van bedorvene ſtoffen in de ligchamen niet ontkent, dan dezelve van het fyne rottige gif en de belette uitwaasſeming afleid. —— Dit gif onderſtelt UWelEd. op alle plaatſen aanwezig, hoewel het doorgaans te fyn is om beſpeurd te worden (*o*).

Doch zo men met HIPPOCRATES gelooft, *dat de gal in den Zomer en den Herfst in onze ligchamen voorhanden is*, zo hy regt gehad heeft, dit door de galbrakingen, door de uitwerkzelen van ontlastende middelen, door de Koortſen, en de kleur der Zieken, voor bewezen te houden (*p*), zo zyne Navolger, de beroemde STOLL, de oorſpronk van die galachtige ſtoffen juist heeft afgeſchetst (*q*), zo hy de Herfstkoortſen, welke daarvan voortkomen, naauwkeurig genoeg heeft waargenomen, en hare oorzaken met enig recht in die bedorve ſtoffen, en in de belette uitwaaſeming gezocht heeft, zo zyne Geneeswyze op dezen grondſlag gebouwd, door de ondervinding bevestigd word, dan begryp ik niet, waarom wy, by gemelde oorzaken, noch een fyn rottig gif in de lucht ſtellen zouden. —— Een gif, welkers aanwezenheid op alle plaatzen zeker niet waarſchynlyk, laat ſtaan, door uwe redeneringen, buiten twyffel geſteld is. —— Want, ſchoon het zeker is, dat op alle plaatzen, alwaar Menſchen zyn, de lucht met dierlyke uitwaaſemingen bezwangerd wordt, zo is het echter niet minder zeker, dat de lucht ene opflorpende kracht heeft (*r*), en dus, al was het dat diergelyke uitwaaſemingen ſchadelyk waren, zo zouden zy hare ſchadelyke uitwerkzelen niet kunnen oeffenen, ten zy de lucht ſtil ſtonde, en 'er dus ene ophoping van diergelyke dampen kwame. —— De proeven van beroemde Natuurkundigen, welke met den *Eudiometer* op de lucht genomen zyn, tonen ons de waarheid van het betoogde, aller-

(*o*) Op de aangeh. plaats, p. 56.

(*p*) In *Lib. de Natura hominis*, § XIV. *Ed. Linden.*, p. 271.

(*q*) *Rat. med.* Tom. I. p. 32.

(*r*) Dit word voornamelyk daar door bewezen, dat een deel ſterk bedorvene lucht, waar in een Dier terſtond ſterft, onder elf delen goede dampkringslucht gemengd, voor de nauwkeurigſte proefnemingen nauwlyks merkbaar zy.

lerklaarst aan. ——— Daar door immers bleek, dat de Herfstziekten op vele plaatzen algemeen heerschten, schoon de lucht zeer weinig *phlogiston*, het welk UWelEd. *fyn rottig gif* gelieft te noemen, bevatte.

Dan ik kan UWelEd. zeer Gel. licht inschikken, dat UWelEd. van een diergelyk bewys gebruik maakt, daar UWelEd. de proeven, welke men op de bestanddelen der lucht genomen, en waardoor men de *circulatie van het phlogiston*, (om my zo eens uittedrukken) bewezen heeft, als niet op ons geval toepasselyk beschouwt (*s*). ——— Daar uit immers zoude UWelEd. gebleken zyn, dat de lucht, welke door dierlyke, en andere phlogisticque uitwaasemingen bezwangerd wierd, door de Plantgewasen en het water, als het ware, gedephlogisticeerd, of van hare phlogisticque delen beroofd wierd, dus 'er noodzakelyk een herstelmiddel van het *phlogiston* der lucht, het welk UWelEd. zelfs onderstelt tot de gezondheid noodzakelyk te zyn (*t*), plaats moest hebben, zoude de evenredigheid der bestanddelen der lucht stand houden. ——— En dit waren, myns bedunkens, genoegzame redenen, om de ongezondheid van vochtige plaatzen, aan de vochtigheid op zich zelve beschouwd, als welke ene vermogende oorzaak is om de uitwaasseming te verhinderen, toe te schryven. —— Voornaamlyk dewyl die vochtigheid zich in den Herfst, juist te gelyk met de Koortsen van dit Jaargetyde, het meest schadelyk vertoont, als 's morgens en 's avonds, in de gedaante van ene dauw of mist, op de aarde nederdalende, welke zo veel te schadelyker is, als 'er meer oorzaken samenlopen, om de lucht te doen stilstaan, en dus rotting in de dampen zelve, welke zy bevat, te weeg brengen. ——— Dan stremt zy niet alleen de uitwaasseming, maar wordt de voedster van Gal- en Rotkoortsen.

Getuigen zyn de Ziekten, welke men in de Landen tusschen de keerkringen, in het natte saizoen, waarneemt, daar die zelfde Landen, gedurende verscheide maanden van het droge Jaargety, zo gezond en aangenaam zyn als enige luchtstreek in de waereld (*u*). ——— Getuigen zyn zelfs de ongemakken, waarmede de Europe-

(*s*) Zie den Brief van den WelEd. zeer Gel. Heer A. YPEY, l. c. p. 71.

(*t*) Ib. l. c.

(*u*) Zie LIND, *over de Ziekten der Europeërs*, enz. bl. 41.

peërs in de droge maanden gekweld worden, die meestal overblyfzels zyn van vorige Ziekten; of gevolgen van het geen hunne geſtellen, gedurende het ongezonde Jaargety, geleden hebben (*y*). —— En dit is zelfs van de allergezondſte Landen in dit waereldddeel waar (*w*). —— Hierom is de dubbele anderendaagſche Koorts, het echte afzetſel van hitte en vochtigheid, eigen aan de Landen, welke tuſſchen de keerkringen gelegen zyn; en de najaarskoorts van alle hete gewesten (*x*). —— Hier van moet men de zo bekende Zeeuwſche Koortſen, in het najaar, afleiden (*y*). —— Welk een akelig toneel veroorzaakt die vochtigheid niet in de Schepen, zelfs wanneer zy in de ruime Zee zyn (*z*)? —— Deze alleen was oorzaak, dat het 's Lands Schip *Zuid-Beveland*, op zyne kruistocht in de Noordzee, in een zeer korten tyd, van de 360 Koppen, waar mede het bemand was, 90 verloor (*a*).

Dan vraagt licht iemand, en met reden, hoe UWelEd. zeer Gel., onderſteld, dat men de waarnemingen van die nauwkeurige Schryvers geloof moet geven, genoegzaam wiskonſtig hebt kunnen betogen, *dat een met water vervulde dampkring, doch die voorts met gene rottende uitwaaſemingen bezoedeld wordt, de gezondſte van allen zy.* —— Ten dien einde brengt UWelEd. het voorbeeld van *Ooſtende* en *Weſtkappel* by: *als plaatzen die op den oever ener grote Zee op eene gezonden Zandgrond gebouwd zyn.* —— UWelEd. haalt ook ten dien einde de bewysredenen op *pag.* 446 en 447, in UWelEd. eerſte Vertoog te vinden, aan, alwaar UWelEd. ontegenzeggelyk de gezondheid der Zeelucht bewezen hebt, en welke UWelEd. meent, dat ik met gene genoegzame onpartydigheid overwogen hebbe (*b*).

Dan gelyk ik, in het ſchryven myner aanmerkingen, alleen de waarheid heb zoeken in het oog te houden, en zo veel mogelyk heb trachten by ons geſchil te blyven, zo is het im-

(*y*) L. c. p. 48.

(*w*) L. c. p. 73.

(*x*) Zie denzelfden, *Middelen ter bewaring*, enz. door Dr. DE WIND, uitgegeeven. p. 108.

(*y*) Ibid, l. c.

(*z*) L. c. p. 76.

(*a*) L. c. p. 76, 77.

(*b*) *Mengelw.* Zie boven, p. 57, 58.

immers geen wonder, dat ik, de gezondheid der Zeelucht gaarne met UWelEd. erkennende, de waarnemingen, welke UWelEd. dienaangaande my hebt medegedeeld, welke ik echter met *behoorlyke onpartydigheid overwogen heb*, als tot ons geſchil niet betrekkelyk, byna onaangeroerd gelaten heb. Immers zyn het gene enkele waterachtige dampen, welke de Zon uit het Zeewater opneemt, en in de lucht verſpreid, daar zy de bitumineuſe deeltjes van het zelve vlug maakt, verfynt, en met den dampkring verenigt. —— Deze wederſtaan de rotting in de waterachtige delen der lucht zelve, en verminderen dus de ſchadelykheid der vochtigheid. —— Te meer, daar de winden op Zee en op plaatzen, aan den Oceaan gelegen, zonder enige tegenſtand doorwaijende, gedurigen toevoer van nieuwe lucht aanbrengen, en dus de ſchadelyke uitwerkzelen der vochtigheid voorkomen. —— Schoon het niet minder zeker is, dat dezelfde winden door hunnen guren aart, ſchoon niet zo zeer aan Zeelieden, als aan dezelve gewoon, doch voornamelyk aan wekere en tedere geſtellen, die daar aan bloot worden geſteld, ſchadelyk zyn. En uit deze verſchillende geſteldheid en levenswyze der Inwoonderen, van onderſcheidene aan Zee gelegene plaatzen, kan men de verſchillende gevoelens over de ſchadelykheid of onſchadelykheid der Zeelucht gemakkelyk verklaren.

Vliſſingen ſtrekt tot een allerovertuigendsd bewys, daar neemt men de uitwerkzelen der gure Zeewinden, even als te *Harlingen*, waar: —— daar *Middelburg* een weinig verder Landwaards in gelegen, in de voordelen der Zeelucht delende, en de kwade uitwerkzelen der gure winden misſende, een vry minder getal Ziekten telt. —— Het is dus het *bitumen* en de beweging, welke de Zeelucht, boven de Landlucht, gezond maakt. —— Deze dan, waren myne gronden, waarop ik de kracht van uwe bewysredenen, van de gezondheid der Zeelucht ontleend, heb zoeken te ontzenuwen. —— Daar mede heb ik trachten te betogen, dat de voorbeelden van Schepen in de ruime Zee, of op een luchtige Reede liggende, welke van de Ziekten, die op het Land heerſchten, vry bleven, niets bewezen, en dat het gevolg, het welk UWelEd. zeer Gel. uit die waarnemingen hebt zoeken te trekken, op min vaste gronden gebouwd was, dan UWelEd. ſcheen te vermoeden.

Ieder onpartydige zal (zo ik vertrouw) met my bekennen, dat de voorbeelden, waar door UWelEd. uit LIND

en

en TITZINGH de ſchadelykheid der uitwaasſemingen op het Land, en de heilzaamheid der Zeelucht zoekt te bewyzen, eigenlyk in ons geſchil niets afdoen. —— Want, onderſteld UWelEd. zeer Gel. had bewezen, dat de toen op het Land heerſchende Ziekten, van gene andere oorzaak, dan van de lucht, afhingen; onderſteld de oorzaken, welke op het Land aanleiding tot die Ziekten gegeven hadden, waren op de Schepen ook geweest, (van al het welke UWelEd. geen de minſte melding maakt) zo begryp ik in het geheel niet, wat die waarnemingen tegen myn gevoelen bewyzen zouden? —— daar wy, (om niet tegen te werpen, dat de graad van beweging der lucht alleen de oorzaak kon zyn) dikwerf opmerken, dat plaatzen, digt by elkander gelegen, onder denzelfden dampkring, door heerſchende Ziekten, zomtyds in het geheel niet, zomtyds allerſterkst, aangetast worden, zonder dat wy de oorzaken bevatten kunnen. In ene diergelyke Waarneming moet het dus ontegenſprekelyk bewezen zyn, dat de Ziekten, door de uitwaaſſemingen van rottend water op het land veroorzaakt waren, zal zy iets bewyzen. — Immers, zo dit niet behoeft bewezen te worden, kan men die Ziekten wel van de uitwaaſſemingen van rottend Water afleiden, even gemakkelyk, als MEAD ze van den invloed van het geſternte afgeleid heeft; dan de bewyzen, voor beide die leerſtelzels, zyn op gene onwrikbare gronden ſteunende.

De meeste Waarnemingen van den Ridder PRINGLE betreffen de Legerziekten; en deze zyn, op ons geval, in het geheel niet toepaſſelyk. —— Want, zo men de levenswyze der Militairen in Guarniſoensplaatzen nagaat, hun voedzel, kleding, zamenwoning en cazernen onderzoekt, en de oorzaken, waar door zy veel meer, dan de Burgeren, aan Ziekten onderworpen zyn, nauwkeurig opſpeurt (*d*), dan zal men zig verwonderen, dat het niet meermalen gebeure, dat zy oorzaken van de verſpreiding der beſmettelyke Ziekten worden. —— Ik beken de ongewoonte van ene vreemde lucht in te ademen, doet miſchien in den beginne iets af, om de heerſchende Ziekten onder de Militairen algemener en hardnekkiger te maken. —— Dan de Soldaten wennen immers, na enigen tyd, even als de Inwoonderen dier plaatzen, aan die luchtsgeſteldheid. —— Waar zal men dan, zo men zyne toevlucht tot de bovengemelde oorzaken niet neemt, de Ziek-

(*d*) Zie *Geneesk. Correspond. Soc.* Iſte D. bl. 26, 27.

Ziekten in het vervolg van afleiden? —— UWelEd. begrypt dus zeer ligt, dat men deze oorzaken in haar verband beſchouwen moet, en dat het de ongewoonte van die luchtsgeſteldheid niet alleen is, die Ziekten veroorzaakt.

By alle veranderingen van guarniſoen, ondergaan de Militairen die ongewoonte; en alle verandetingen van lucht zyn het dierlyk ligchaam niet onverſchillig. —— Droge lucht is ſchadelyk voor iemand, welke in een vochtige lucht gezond leefde. —— En dit is, omgekeerd, ook waar. Men kan dus van de ſchadelykheid der lucht niet, dan uit de betrekking, welke zy op het dierlyk leven in het algemeen heeft, beſluiten.

En is dit zeker, zo is het een groot bewys voor myne ſtelling, dat de lucht in *Staats-Vlaanderen*, in het algemeen, gene Rotziekten veroorzaakt; en ene waarſchynlyke gevolgtrekking, dat men de Rotziekten der Militairen meer van gemelde oorzaken, dan van de lucht, moet afleiden. Dog onderſteld, de lucht alleen veroorzaakte die Rotkoörtſen in de Militairen, om dat zy niet gewoon waren ene zo dampige lucht in te ademen; zou het dan een bewys voor de ſchadelykheid der dampen zyn? —— Waarlyk even min, als het een bewys voor de ſchadelykheid der lucht te *Lisbon* uitmaakte, dat de zwarten, aan deze lucht niet gewoon, verſcheide kwalen kregen en ſtierven, wanneer zy uit *Africa* daar aanlandden (*e*). —— De ongewoonte deed hun dan ziek worden, en ſterven? dan is de lucht daarom te *Lisbon* vergiftig? —— Ik meen het zelfde recht te hebben, om UWelEd. zeer Gel. deze Vraag voor te ſtellen, welke UWelEd. had, om my te vragen, of vergiften, door het gebruik onſchadelyk geworden, ophouden vergiften te zyn (*f*)?

Dat de Waarneming, waar door wy zien dat de Herfſtkoortſen vroeger ten platte lande, dan in de ſteden, beginnen, waarlyk *niet voor UWelEd. gevoelen pleit*, is zeker; en dit heb ik in myn vorigen reeds bewezen (*g*). —— Had UWelEd. myne woorden wat nauwkeuriger gelezen, zo zoude UWelEd. bemerkt hebben, dat ik met die ſpreekwyze meer gemeend had, dan zy in de daad uitdrukte. ——

Dog

(*e*) LIND, *Ziekten der Europeërs*, enz. p. 68.

(*f*) *Mengelw.* Zie boven, p. 60.

(*g*) —— IV. D. p. 528, 529.

Dog UWelEd. zal my gelieven te vergunnen, *zo UWelEd. dit Artikel niet verder onderzoekt*, van uit deze Waarneming tegen uw gevoelen te redenkavelen. —— Ene ſchadelyke oorzaak in de lucht werkt zeker op die plaatzen, alwaar zy zo duidelyk aanwezig is, dat men dezelve met zyne zintuigen ontdekken kan, ſpoediger en ſterker, dan op plaatzen, alwaar men deszelfs aanwezenheid, niet dan door bewysredenen, uit de vergelyking genomen, waarſchynlyk betogen kan. ——— Was dus de damp van rottend Water in de lucht ſchadelyk, zo moest zy hare uitwerkzelen ſpoediger en heviger in de ſteden, alwaar zy zich door den ſtank allerduidelykst openbaart, dan op het land, alwaar men 'er dikwerf geen ſpoor van ontdekken kan, oeffenen. ——— Dan het tegendeel leren die Waarnemingen, waar uit men gezien heeft, dat de Herfstziekten zich vroeger op het land, dan in de ſteden, vertonen (*h*).

Ene zodanige oorzaak moest van veel meer uitwerking zyn op weke Stedelingen, dan op ligchamen, welke reeds door de gewoonte geſchikt geworden waren, om ten allen tyde, in den vroegen morgen, zo wel als op den laten avond, *dit vergift*, zo als UWelEd. het gelieft te betytelen, in te ademen. —— Dan ook het tegendeel leert ons de gemelde Waarneming. ——— Ik heb dus zeer veel reden, om deze Waarneming als een volſtrekt bewys tegen uw gevoelen in te brengen.

Wat aangaat de Ziekten der *Hoge Veluwe*, welke ik in het oog gehad heb, deze moeten zeker tot ons geſchil gebracht worden, indien de Ziekten van ene meer of min rottigen aart, die in den Herfst heerſchen, in ons onderzoek, aanmerking verdienen (*i*). En van deze Ziekten word in het bericht van Dr. VAN DER VEECHEN, waar van UWelEd. u zeer verwonderd toont, dat ik geen gebruik gemaakt heb, niets gemeld (*k*).

Had UWelEd. dit bericht een weinig nauwkeuriger overzien, had UWelEd. meer acht gegeven, op het woordtje THANS, dat die Geneesheer meermalen bezigt, zo had UWelEd. gezien, dat zyn Ed. ſlegts van dien tyd ſpreekt, wan-

(*h*) Zie de Aanmerkingen van den WelEd. Heer YPEY, IVde D. *Mengelw.* p. 441.

(*i*) Ibid. l. c. p. 439. vergel. met de *Geneesk. Corresp.* 3de St. p. 468, 469.

(*k*) *Holl. Maatſch.* XVIII. D. p. 163.

wanneer hy dit bericht ſchreef, en UWelEd. had voldoende redenen gevonden, waarom ik van dit bericht geen gebruik gemaakt heb, als hier minder te pas komende, dan een bericht, het welk de Heer VAN DEN BOSCH ons in het algemeen, *van de hogere of verder van de zee verwyderde landen*, (waar onder men voorzeker ook de *Hoge Veluwe* tellen mag) mededeelde. — En dat de toepaſſing van dit bericht, ſchoon van ene Stad genomen, waarlyk zeer verre van de *Veluwe* gelegen, juist zy, kan UWelEd. zo uit de berichten van Geneeskundigen, welke aldaar de konst geoeffend hebben, als uit de Dodenlysten, van het jaar 1779, zelfs blyken (*l*).

Het verwonderenswaardige van dit bewys dan weggenomen zynde, zo zoude ik tot de betrekkelyke gezondheid van *Amſterdam* tot andere Steden, tot de berekeningen der Inwoonderen, enz. moeten overgaan; doch de uitgebreidheid der ſtoffe bepaalt my te veel, om dit alles in enen Brief af te doen. —— Ik zal dus ſlechts myn onderzoek bepalen, op die Waarnemingen, welke UWelEd. voorkomen de meeste kracht aan uw gevoelen by te zetten, en uwe verdeling volgende (*m*), eerst over de *Vuchtſe* moerasſen, dan over *Batavia*, en eindelyk over *Philippine*, handelen.

Wat aangaat de *Vuchtſe* moerasſen. —— „De Hollanders," zegt UWelEd. met PRINGLE, „lagen iets verder „van de moerasſen, en hadden ene vrye doorſtraling van „lucht, zo dat men hunne betere toeſtand niet aan den „drogen grond, maar alleen aan het verſtauwde vermogen der uitwaaſemingen kan toeſchryven. —— Het „geval te *Helvoet* was het zelfde. —— Een halve myl „afſtands kan voorzeker in den dampkring een aanmerkenswaardig onderſcheid maken ten opzigte van zware „moerasſige dampen, die zich niet wel verre verſpreiden kunnen, zonder veel van hun vermogen te verliezen."

Zonder nu aan te merken, dat de van UWelEd. willekeurig geſtelde zwaarte dier dampen niet bewezen is; zonder van UWelEd. de juiste bepaling van de zwaarte dier dampen, welke, of over het aardryk verſpreid, den mensch nauwlyks ſchadelyk zyn kunnen, of hoger in den dampkring opgeheven met dezelve verenigd, bewogen, en naar an-

(*l*) *Corresp.*, 3de St. p. 468.

(*m*) *L. c.* p. 68.

andere ſtreken gevoerd, ook de Hollanders, volgens uwe onderſtelling, ſchaden moesten, af te vragen; —— zo is het my genoeg aangemerkt te hebben, dat ik met UWelEd. de ſchadelykheid erken van ene lucht, welke, of met dampen oververzadigd is, of door hare mindere beweging in haar waterachtige deлen zelfs rotting ondergaat. Immers merkte ik reeds in myn vorigen, welken ik de eer had UWelEd. zeer Gel. te doen toekomen, op, dat 'er tot het herſtel der lucht, of liever tot het in ſtand houden der evenredigheid van hare beſtanddelen, ene behoorlyke verdunning, verfyning en verſpreiding van het *phlogiston* vereischt wierd; dat de winden, en andere luchtverhevelingen ons deze beweging verſchaften: —— dat deze de rotting in den dampkring verhinderden, en het phlogiston in de lucht verſpreidden; —— en dat dus de dampen van ſtilſtaand rottend Water in de gemene lucht, niet ſchadelyk zyn, dan wanneer zy opgehouden, dat is, niet behoorlyk bewogen worden (*n*).

De minder vrye doorſtraling der lucht, of liever de mindere beweging des dampkrings, was dus een der oorzaken van de meerdere Ziekten der Engelſchen, daar de Hollanders denzelfden dampkring, doch welke meer bewogen wierd, inademende, vry van Ziekten bleven. Gaat men verder den Heer PRINGLE over de Ziekten van het Engelsch Guarniſoen in Hollands *Braband*, in het jaar 1748 gecampeerd, na, dan zal men gewaar worden, dat aldaar verſchillende oorzaken, ter gemeenmaking der Herfstkoortſen, zyn ſamengelopen. Immers, zonder te willen aanmerken, dat de Ziekten van vreemd Krygsvolk niets uitdoen, ter bepaling van de meer of min gezonde luchtsgeſteldheid van ene landſtreek, alwaar het gelegerd is, zonder te willen betogen, dat de Ziekten eerst het Krygsvolk hebben aangetast, en daar na tot de Inwoonderen overgegaan zyn, zo zal ik UWelEd. ſlegts in bedenking geven, of niet zodanige *inundatiën* ene allerſchadelykſte vochtigheid in de huizen, hutten, tenten en baracquen, alwaar de Soldaten geinkwartierd zyn, te weeg brengen? —— of niet de troupes, zo lang zy in het open veld campeerden, ſchoon het weder warm, en zomwylen heet was, gezond bleven (*o*)? —— of niet de Ziekten eerst begonnen te heerſchen, wanneer zy het Veld verlaten, en hunne kwartieren betrokken hadden (*p*)? —— of

(*n*) Zie mynen Brief, IVde D. *Mengelw.* p. 539, 540, 541.

(*o*) Zie PRINGLE, *diſeaſes of the Army.* P. I. *ch.* 8. p. 61.

(*p*) —————— l. c. p. 62, 63.

—— of niet de Soldaten, welke te *Lind* en *Zelst*, hoger dan de andere, waren gelegerd, de minſte Zieken hadden (*q*)? —— of niet de twee *bataillons*, welke te *Eindhoven* in de Stad gelegerd waren, veel minder Zieken hadden, dan die, buiten dezelve, in vochtige Boerenhutten waren geinkwartierd (*r*)? ——— Zy waren egter even hoog gelegerd, hadden dezelfde levensmanier, en die op het land ademden zeker geen ſlegter lucht, dan die in de Stad. — Waar zal men dus die Ziekten anders, dan van de vochtigheid der Boerenhutten, met PRINGLE, van afleiden? ——— Want alſchoon de moerasſen wierden afgetapt, bleef die vochtigheid duren, dewyl zy haren oorſpronk van het water onder den grond had (*s*). Doctor HORNE, Chrirurgyn van de Dragonders van *Cope*, zegt van de Britſche troupen, in het jaar 1748 rondom *'s Hertogenbosch* gelegerd, „ dat het getal der Ziekten overeenſtemde met de vochtigheid der legplaatzen en der lucht, in „ de verſchillende ſtreken van het Campement. ——— „ Dat zyne proeven met den *Hygrometer* toonden, dat „ de voortgang der Ziekten geëvenredigd was naar de „ vochtigheid der lucht (*t*). Op den 29 Juny braken zy „ op; en van dien dag tot den 12 Juny, de lucht droog „ zynde, kreeg 'er geen een Soldaat koorts of ongemak. „ Des avonds van den 12den wees de *Hygrometer* veel „ vocht in de lucht aan, en op dienzelven avond begon de „ doorgaande ziekte, (namelyk afgaande koorts) onder de „ troupen; wordende drie *Dragonders* van *Cope's Regiment* daar door aangetast. De acht daar aan volgende „ dagen bleef de lucht even vochtig, en vermeerderde „ het getal der Zieken in gelyker voegen: de tien volgende „ dagen droger zynde, verminderde het getal der Ziekten „ oogſchynelyk. ——— Maar twee zeer natte dagen daarop komende, wierdt het getal der Lyders wederom groter. ——— Met één woord, dezelve geſteldheid der „ lucht, die het werktuig verſcheidenlyk aandeed; werkte „ ook elken dag in gelyke manier op de gezondheid der „ manſchap (*u*).“ — Had ik dus enigen grond om die Ziekten

(*q*) PRINGLE, *diſeaſes of the Army*, p. 46.

(*r*) Ibid, l. c.

(*s*) ——— p. 63.

(*t*) LIND, *Middelen ter bewaring*, enz. p. 36, 37.

(*u*) ——— op de aangeh. plaats.

ten van de vochtigheid af te leiden? —— had ik enigzins reden, om vochtige lucht ſchadelyk te noemen? ——— Doch dat UWelEd. zelfs, —— dat de onpartydige Lezer oordele! ——— *Het verveelt my, langer ſtil te ſtaan by iets, het welk aan ieder onpartydigen Beoordeelaar zonneklaar moet voorkomen*; en ik ga hierom over tot het geval van *Batavia*. ——— Ik beken uwe bewysredenen, waardoor UWelEd. zeer Gel. tracht te betogen, dat de enige oorzaak van de meerdere ſterfte te *Batavia* in de afleiding en ſtilſtand van het Rivierwater, dat in het droge en hete ſaizoen rottend en ſtinkende wordt, te zoeken is, zouden zeer veel kracht hebben, indien het even zo zeker was, dat de ziekte en ſterfte in de vyf regenmaanden, daar ter plaatze, doorgaans minder waren, dan in de zeven droge maanden, gelyk UWelEd., met den Heer MULLER ſtelt (*v*).

Doch het tegendeel is my door een kundig Geneesheer, welke enige jaren aldaar doorgebracht heeft, bericht. —— Het tegendeel leren ons de Waarnemingen van kundige, ervarene, en geloofwaardige Mannen. ——— LIND alleen is genoeg om ons te doen zien, in hoe verre het getuigenis van dien Heer, omtrent de mindere ziekte en ſterfte in den regentyd, te *Batavia*, ſtreek houd. ——— Hy bevestigt, namelyk, dat de regentyd in geheel Oost-Indien het ongezondſte jaargety is (*w*); dat men te *Bengalen*, een der ongezondſte ſtreken van Oost-Indiën, in de droge maanden, gezond en aangenaam leeft (*x*); en dat de dampen te *Batavia*, voornamelyk in den regentyd, dodelyke Ziekten verwekken (*y*). Hy bewyst zyne gezegden met Waarnemingen, welkers geloofwaardigheid ontwyffelbaar door de ondervinding van alle Reizigers, welke dit waereldeel doorkruist hebben, bevestigd is.

Dan, ſchoon dit zo zy, zo ben ik niet onedelmoedig genoeg UWelEd. zeer Gel. te ontkennen, dat ik my een geheel verſchillend denkbeeld van de oorzaak der Ziekten te *Batavia* gevormd heb. ——— Immers, dagt ik, dat de bank,

(*v*) *Mengelw.* Zie boven, p. 69.

(*w*) *Over de Ziekten der Europeërs*, enz. I. B. Hoofdſt. 3. p. 77.

(*x*) Ibid, l. c. p. 79.

(*y*) —— p. 89.

bank, welke voor den mond der rivier door ſlyk- en aardachtige delen, welke het water daar heen voert, allengskens groter gemaakt word, de oorzaak was van den trageren loop van het water. Dan de Aanmerkingen van LIND, van UWelEd. zeer Gel. en van den Heere MULLER, hebben my doen zien, dat deze oorzaak ten minſten onder de voornaamſte niet behoort. —— Ik ſtem dus volkomen met UWelEd. toe, dat de belemmerde loop van het water dikwerf ſtilſtand en rotting veroorzaakt; dat deze rotting zich meest aan dat gedeelte der Stad opdoet, alwaar de loop der rivier het meest belemmerd is, of liever, dat die ſtinkende damp, uit het moerasſig voorland voornamelyk, opryst (z).

Doch zo dra men te gelyk opmerkt, dat het gemeen te *Batavia* dikwerf genoodzaakt is, het moerasſige water uit de rivier te drinken, zo dra men de geſteldheid der *Europeërs*, welke zich in dezen tyd na dit waereldeel begeven, in het algemeen beſchouwd, de buitenſporigheden in de levensmanier, waar aan de Vreemdeling in *Indiën* zich overgeeft, oppervlakkig gadeſlaat; —— het onderſcheid van Climaten, Luchtsgeſteldheid, Regeringsvorm, de ongemakken op de Schepen der Oostindiſche Compagnie geleden, en derzelver gevolgen, overweegt, de manier om Koophandel en Zeevaart voort te zetten, voor een eeuw in gebruik, vergelykt, met die men tegenwoordig volgt, en uit deze bronnen tot de ziekten en ſterfte te *Batavia* beſluit; zo zal men zich minder verwonderen, waarom *Batavia het kerkhof der Europeanen* geworden is (a). Ik beken, dat de lucht, voornamelyk in den regentyd, een der meest vermogende oorzaken is, van de Ziekten, welke men daar waarneemt: doch het is te gelyk zeker, dat zy het alleen is op die plaatzen, alwaar zy ſtilſtaat, en alwaar hare vermenging met den dampkring belet wordt. —— De ligging der Stad geeft ons hier een duidelyk denkbeeld van. —— Het bovenſte gedeelte, landwaards in gelegen, is rondom met buitenplaatzen omringd, alwaar de konst het plantzoen zodanig geſchikt heeft, dat het tot verbetering der lucht

(z) *Mengelw.* Zie boven, p. 70.

(a) Men kan hier over met vrucht de ſraije Verhandelingen van de Heeren VEIRAC en HUSSEM, in het VI Deel van het Zeeuwſche Genootſchap, en van de Heeren TEN HAAFF, SCHUURMAN en MULLER, in het derde Deel van het Rotterdamſche Genootſchap, nazien.

lucht medewerken kan, en eer dient om hare beweging te bevorderen, dan te verminderen, en daar leeft men ook gezond. —— Dan het moerasſige voorland is meer boſchachtig: —— de Cocos- en Piſangbomen groeijen 'er van zelfs voort, en maken een zo zwaar lommer, dat het voor een regenbui nauwlyks doordringbaar is. —— Hier ryzen de dampen gedurig uit de Rivier, welkers loop op die plaatzen voornamelyk belemmerd is, op: —— zy worden door het geboomte verhinderd, zich met den dampkring te verenigen. —— De lucht wordt dus opgehoopt met vochtige uitwaaſemingen. —— Deze worden door de hitte, wanneer zy ſtilſtaan, tot de rotting geſchikt gemaakt. De wind kan met zyne heilzame beweging die dampen niet genoeg, door het geboomte, verdelen, verfynen, en van elkander brengen; alle oorzaken lopen dus zamen, om de rotting in die dampen zelfs te bevorderen; —— welke dan ook, wanneer de dampkring zich van zyne verzamelde uitwaaſemingen door den regen ontlast, en de vochtigheid, dat nodige behulpmiddel der rotting, vermeerdert, noodzakelyk in die lucht moet voorvallen.

Immers, hoe zeer ik van gedachten ben, dat de dampen van rottende zelfſtandigheden, welke zich in de lucht verſpreiden, voor de dierlyke huishouding niet ſchadelyk zyn, zo ſtaat het egter by my vast, dat ene lucht, welke door toevallige oorzaken aan het rotten is, of liever, waar in zich deeltjes bevinden, die noch dadelyk in rotting zyn, allernadeligſt en voor een waar vergif te houden zy; geen wonder dus, dat men veel meer en dodelyker Ziekten waarneemt in dat gedeelte der Stad, waar in de vermenging der uitwaaſemingen, met den dampkring, geſtremd word, waar in alle oorzaken ſamenlopen, om die dampen in de lucht zelve te doen verrotten, waar in, daarenboven, de woonplaatzen vochtiger zyn in een Saizoen, het welk juist, om Ziekten te veroorzaken, geſchikt is; dan in het ander gedeelte, waar in de dampkring onbelemmerd bewogen wordt, waarin alle oorzaken ſamenlopen, om de lucht te verbeteren, en waar in, daarenboven, de huizen hoger en droger, en dus geſchikter zyn, om het gevaar uit de nadelen van het vochtige Saizoen ſpruitende, te verminderen en af te weren. —— Misſchien lopen hier noch meer oorzaken ſamen. —— Dan het is my genoeg zo UWelEd. zeer Gel. ſlegts opmerkt, dat myn Stelzel, omtrent de ſchadelykheid van ſtilſtaande lucht, en deszelfs meerdere vochtigheid hier veel ter zake doet, en waarlyk

dienende is, om een verſchynzel uit te leggen, het welk zo wonderbaar voorkoomt.

Zonder dit Stelzel is het geval van *Philippine* geheel onuitlegbaar. —— De drie Cazernen immers, welke zo veel in gezondheid of ongezondheid verſchillen, zyn niet ver van elkander geplaatst. —— De dampkring is voor alle drie dezelfde: dan het verſchil wordt, door de meerdere of mindere ſtilſtand der lucht, veroorzaakt. —— De Cazernen, daar de lucht het meest bewogen wierd, en aan genen ſtilſtand onderworpen was, was de gezondſte. —— De andere, daar de lucht, door de bomen opgehouden, minder bewogen wierd, waren minder gezond. —— Ene dubbele ry hoge bomen kan de lucht waarlyk ophouden, hare beweging ſtremmen, en dezelve dus ſchadelyk maken, zonder onmiddelyk ene *ſuperſaturatie* van het *phlogiston* te weeg te brengen. —— Dit kan men afnemen uit het nadeel, het welk ene ry bomen veroorzaakte, die de eerſte Spanjaarden, tot afwering der hitte, enz. in de hete landſtreken, om hunne woningen en plantagiën zetten: —— zy ondervonden de ſchadelykheid euer ſtilſtaande lucht, door gedurige Ziekten, welke na het uitroeijen van dit geboomte niet langer waargenomen wierden (*b*). — Kan dus het geboomte de lucht zodanig doen ſtilſtaan, dat zy zelfs aan het rotten geraakt; of liever, kan de ſtilſtand der lucht oorzaak geven, tot het rotten van de waterdelen welke zy bevat, zo kan zy ook met *phlogiston* geſatureerd worden.

Voorts is UWelEd. van gedachten, dat zodanig een lucht ſtikking zoude veroorzaakt, of ten minſten Borstziekten te weeg gebracht, hebben. —— Dog vergun my aan te merken, dat onze dampkring nooit in dien ſtaat van rust zy, noch zodanig met *phlogiston* kan geſuperſatureerd worden, dat zy een dadelyke verſtikking te weeg brengt. —— Dit moge in de *Grotta del Cane* plaats hebben, als die byna geheel van de buitenlucht afgezonderd is; doch in ene luchtcolom, welke met den dampkring noch enige gemeenſchap heeft, is dit onmooglyk.

Daarenboven hebben ons de Heren SCHEELE en den Abt FONTANA geleerd, dat men zelfs ene ontvlambare lucht ſchadeloos inademen kan, wanneer zy vermengd wordt met dat gedeelte gemene lucht, het welk altyd na ene gewone uitademing in de longen overblyft, en dat zy dus, vermengd

(*b*) Zie RICHARD, *over den Dampkring*, p. 71.

mengd zynde, gemakkelyker en aangenamer ter inademing is, dan de lucht des dampkrings zelve (*c*). ——— Zal dus ene zodanige lucht verſtikking veroorzaken, zo moet zy afgeſneden worden van de gemeenſchap des dampkrings; zy moet van alle toevoer van verſche luchtcolommen verſtoken zyn, en dit heeft in onzen dampkring, zo ooit, allerzeldzaamst plaats.

Zie daar, Myn Heer! het geen ik UWelEd. zeer Gel. voor het tegenwoordige mede te delen had. ——— Het is genoegzaam, om te doen zien dat uwe bygebrachte Waarnemingen niets anders bewyzen, dan dat de dampen van rottend Water in ene ſtilſtaande of niet genoeg bewogene lucht, ſchadelyk worden kunnen; of liever, dat de Waterdeeltjes, door hitte en ſtilſtand, ene allerſchadelykſte rotting in de lucht kunnen veroorzaken. ——— En dit was ene ſtelling, welke ik reeds lang geloofd en voor bewezen gehouden heb. ——— Dog het is 'er verre van daan, dat zy de ſchadelykheid dier dampen in ene bewogene dampkring betogen zouden.

Ik hoop de eer te hebben van UWelEd. zeer Gel. myn gevoelen, in een volgend Stukje der *Letteroefeningen* nader te ontvouwen; UWelEds. berekeningen, aangaande de Inwoonderen van *Amſterdam* na te gaan, en de betrekkelyke gezondheid dier Stad, tot die van andere door UWelEd. gemelde Steden, te onderzoeken; en eindelyk myn leerſtelzel door Phyſiſche Proeven te ſtaven.

Inmiddels, zo noeme ik my, met hoogachting,

Wel Edele zeer Geleerde Heer!

UWelEd. zeer Gel. onderdanige Dienaar,

Amſterdam, den 11 *May*, 1783. J. P. MICHELL.

(*c*) Zie het *Journ. Phyſique. de l'Abbe* ROZIER. Tom. I. p. 99. à 1780.

GEDAGTEN OVER HET OORSPRONGLYK SCHRYVEN.

(Ontleend uit YOUNG's *Conjectures on Original Compoſition.*)

„ Wie zelve Oorſpronglyk ſchreef, mag, met regt, over
„ dit onderwerp, de pen op 't Papier zetten, en
„ zy-

„ zyne gedagten het Gemeen mededeelen. Niemand zal „ Dr. YOUNG, wat en hoe veel 'er in zyne Schriften beris„ penswaardig is, den lof van een Oorſpronglyk Schryver „ betwisten. In den hoogen ouderdom van tachtig jaa„ ren, vervaardigde hy, Briefswyze aan RICHARDSON, zy„ ne *gisſingen over 't oorſpronglyk ſchryven:* waar uit wy „ 't volgende ontleenden. Neemen wy dit in opmerking, „ dan zullen wy ons min verwonderen over de Gebreken, „ dan verſteld ſtaan over de Schoonheden. In dat tyd„ perk des leevens, wanneer de Geest doorgaans zo wel „ als 't Lichaam verzwakt, kon de zyne het prangen der „ Kunstregelen niet verdraagen. In de daad, men zal, de „ volgende Bedenkingen leezende, zich verbeelden voor „ zich te hebben, de Aanmerkingen van een Jongeling, „ die, vol moeds, vertrouwende op zyne kragten, te ken„ nen geeft, dat hy plat betreedene wegen verſmaadt, en „ zich bekwaam oordeelt om nieuwe te openen. Stoute „ Denkbeelden, diepe Inzigten, kragt van Styl, alles vol „ gelykenisſen, en zinſpeelingen, houden allerwegen den „ Leezer gevangen. Deeze kleine Verhandeling behelst „ volkomen de begrippen van YOUNG, als een Kunstreg„ ter beſchouwd. Een oorſpronglyk Schryver zynde, kon „ hy geen Naavolgers dulden. Hy verweet POPE, dat „ deeze zich hadt kunnen vergenoegen met de eer van „ de Overzetter van HOMERUS te weezen, in plaats van „ na de eer te dingen, om een TWEEDEN HOMERUS aan „ *Engeland* te geeven. —— Doch laat geen langer In„ leiding ons van deeze alzins Leezenswaardige Gedagten „ te rug houden."

✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝

Wy worden allen Oorſprongelyken geboorен, van waar komt het dan, dat wy allen Copyen ſterven? Is dit de ſchuld der Natuure? Neen, de Natuur brengt geen twee Zielen voort, elkander in alles gelyk, zo min als zy twee Aangezigten ſchept, die volmaakt met den anderen over„eenkomen. —— 't Is, derhalven, de ſchuld van den Mensch. —— De drift tot Naavolging wischt de on„derſcheidende charactertrekken uit, waarmede ieder Ziel gemerktekend is. De Geleerde Wereld beſtaat niet meer uit Lieden, die een eigen gelaat en een perſoonlyk aan„weezen hebben. Dezelve is niets anders dan een onge„ſchikte klomp, van dooreen gemengde Geesten, verward door elkander, en honderd onderſcheide Werken, zyn in

den

den grond der zaaken, een en 't zelfde. Indien, onder ons, een OMAR opſtondt, die, om den voortgang van zynen *Choran* in de wereld te bevorderen, alle onze Boeken wegnam, om de Badſtooven te ſtooken, en niets ſpaarde dan waarlyk Oorſpronglyke Werken, dan zou het Gemeenebest der Letteren, zeer gelyken na eene groote Stad, die in lichter laaije vlammen ſtondt, en van welke niets ſtaande bleef dan eenige onverbrandbaare Gebouwen, eene Sterkte, een Tempel, een Tooren, op afſtanden van elkander zich opdoende, een droevig uitzigt hebbende, op de ruïnen van een verwoesten omtrek.

Ken u zelven —— *Acht u zelven* —— zyn twee Hoofdregels, zo noodzaaklyk in de Schoone Kunſten, als in de Zedekunde.

Ken u zelven —— Wy mogen op ons toepaſſen, 't geen MARTIALIS eenen ſlegten te gemoet voerde. Niets is zo naby, niets is zo verre van ons, dan onze eige Ziel. —— Schryvers, duikt in dien afgrond, peilt de diepte van den Geest, meet zyne uitgeſtrektheid, ſpant al de kragt van deszelfs vermogen in, laaten ze vrylyk werken naar dien kant tot welken zy van zelve overhellen. Ontſteekt, blaast op de verſpreide vonken van licht en vuur, welke uwe agtloosheid laat uitgaan, of welke gy verdooft onder een ſlegten hoop van ontleende en gemeene denkbeelden. Haast u om ze in één brandpunt te verzamelen, en 'er een lichtend lichaam van te maaken. Dat als dan uw Vernuft, indien gy 't zelve bezit, uit uwen boezem voortkomt, gelyk de Zon voortſchoot uit den ſchoot van den Baijert: durft de eerſte zyn om deeze nieuwe Star te bewonderen, ſchoon ze uw eigen werk zy.

Acht u zelven —— Voedt geen te groot wantrouwen omtrent uwe bekwaamheden. Laat u niet te zeer inneemen, door 't gezag van beroemde Schryveren van groote Voorbeelden. Wanneer gy moeds genoeg bezit, om u zelven te agten, zult gy mogelyk zien, dat de algemeene agting zich by de uwe voegt. Geeft altoos de voorkeuze aan de natuurlyke Voortbrengzels van uw eigen geest, boven de rykſte ſchatten van dien eens anderen. 't Betekent wat met HORATIUS te kunnen zeggen:

Meo ſum pauper in ære.

In 't Gemeenebest der Letteren, moeten wy de Eerzugt hebben van CÆSAR, die liever de eerſte in een arm Dorp, dan de tweede in het magtig *Rome* wilde weezen. Dit is het

het eenigst middel om aan uwe Werken een character te geeven, dezelve alleen eigen, dat alleen aan u toekomt, en u den grootſchen tytel van Schryver ſchenkt. — Om deeze wel te bepaalen: — Een Schryver is een Man die denkt, en opſtelt: en alle die overweldigers der drukperſe, hoe veele dikke Werken zy zamenraapen, hoe Geleerd zy mogen geagt worden, zyn alleen lieden die leezen en uitſchryven.

Een Schryver, die deeze twee Regels verwaarloost, zal nooit een Schryver op zichzelven weezen. Hy zal, ten meesten genomen, den hoop vermeerderen der duistere Schryveren, alle zyne gedagten zullen eene ongelukkige gelykvormigheid hebben, met de gedagten der menigte. Zyn Geest, ingenomen met zyne Weetenſchap, gedrukt onder de denkbeelden van anderen, zal de kragt derven om het zaadbeginzel van een nieuw denkbeeld te bevatten, ik laat ſtaan te ontwikkelen. Hy is de Man niet, die u een nieuw verſchiet zal openen, en een gezigtpunt aanwyzen, onbekend in ſchitterende vlakten der Verbeelding. — Als een ſlaafsch navolger volgt hy de bende van gemeene Schryvers, en kruipt ſleepende voort op het ſpoor der oudheid. Even als een bygeloovig Godsdienſtige, die, beevende aan den voet zyns magtloozen Afgods, hem een hulpe afbidt, welke deeze hem niet kan geeven, werpt hy zich, met een blinden eerbied neder voor het Standbeeld van een Groot Man, omhelst met nedergeſlaagene oogen, het voetſtuk, en gelooft dat het genoeg is het zelve aan te raaken, om vergiffenis te verwerven voor zyne misſlagen en middelmaatigheid. — Het waar Vernuft doortrekt alle openbaare wegen in derzelver uitgeſtrektheid, vindt, eindelyk, een nieuwen grond; hy ontgint denzelven met wakkerheid, en recht 'er een gedenkteken op, 't welk verwondering baart door de ſtoutheid of de vreemdheid van den aanleg.

En, waarom zou het onmogelyk weezen, dat 'er meer groote Mannen opſtonden, dan 'er reeds zyn te voorſchyn getreeden? Waar is hy, die zich vermeeten durft, de diepte van 's Menſchen Geest gepeild te hebben? De grenzen van denzelven zyn niet min onbekend dan die des Heelals. — Zints de wording der Wereld is 'er mogelyk geen één enkel Mensch gevonden, die niet ſtaan bleef binnen den eindpaal, dien hy zou hebben kunnen bereiken, en veel minder deedt dan hy zou kunnen doen.

Altoos de voorbeelden van 't voorledene ten regelmaat neemende van het mogelyke, behoeft men zich niet te verwon-

wonderen, dat dit Vooroordeel, 't welk op geen beweezen beginzel ſteunt, noch zelfs op eenige naſpeuringen, het denkbeeld van onze eigene bekwaamheden en vermogens in onze oogen doet inkrimpen. Waarom zou VIRGILIUS zyn verwonderlyk Meesterſtuk de *Eneis* ten vuure gedoemd hebben? Om dat hy, zyn werk voltooid hebbende, ontdekte dat men verder kon komen dan de eindpaal door hem bereikt. Waarom zouden wy de plaats, door hem van verre gezien, niet kunnen naderen? —— Indien, eer HOMERUS ſchreef, een Weezen van hoogen rang, het plan van de Godlyke *Iliade* op aarde gebragt hadt, of 't zelve door 't Menschlyk Geſlacht, by toeval, gevonden was, is het waarſchynlyk dat de uitvoering het vermogen van den Mensch zou overtroffen hebben. Desgelyks houden wy het tegenwoordig voor onmogelyk, HOMERUS te overtreffen. Ondertuſſchen is het blykbaar, dat de eerſte oordeelvelling eene dwaaling zou geweest zyn. Wie heeft ons gezegd dat de tweede geene andere is? —— Deeze twee vooroordeelen vloeijen voort uit dezelfde bron. Onze Onkunde van de waare afmeetingen der vermogens van 's Menſchen Geest.

Zou het onmogelyk weezen, dat de laatſte afdrukzels, die de Schepper van de Menschlyke zielen trekt, de volmaaktſte en ſchoonſte zouden zyn? —— Dat 'er een tyd zal komen, waar op de hedendaagſchen een oog van genoegen en vol rechtmaatige grootschheid kunnen ſlaan op de voorige Eeuwen, de dagen van HOMERUS en DEMOSTHENES aanmerken als de Dageraad van het ontluikend Vernuft, en *Athene*, als de wieg der nog kindſche vermaardheid? —— Slaat het oog op de Natuurkunde, de Wiskunde, en de Zedekunde, welke ſchielyke vorderingen hebben zy niet gemaakt in een klein beſtek van Eeuwen? De Kunſten en Weetenſchappen zyn hand aan hand voortgegaan, en met deeze de gemakken en aangenaamheden des levens, de vermaaken en de roem des Menschdoms. —— Deeze menigte van ontdekkingen verſchaft aan het Vernuft nieuw voedzel. De Kunſten en Weetenſchappen zyn de Wortels. De kunst van Schryven is een Bloem: moet dan, wanneer de Wortels zich uitbreiden, doorſchieten, en allerwegen voedzel zuigen, de Bloem verwelken of verbasteren?

Ongetwyfeld is het raadzaam de Ouden te leezen; en 'er is niemand, dan de Man van Vernuft, die 'er volkomen ſmaak in kan vinden. De roem noodigt ons hun te over-

overtreffen; de Rede wil dat wy onze kragten beproeven in een beſtaan, waar in de ſchande, van te kort te ſchieten, geene gevolgen van aanbelang heeft. Wat my betreft, ik ben volkomen overtuigd, dat de minderheid der tegenwoordige of toekomende Geſlachten, by de voorgaande vergeleeken, niet in de natuur der zaake gegrond is; en dat, in alle Eeuwen, de Zielen der Menſchen gelyk en evenveel vermogend zyn. Het hangt, derhalven, alleen van de Menſchen af, en boven al van de uitwendige omſtandigheden, die meer of min de ontwikkeling onzer bekwaamheden begunſtigen.

Hoe! zouden wy het ons vermeeten uitſpraak te doen over de Vermogens van 's Menſchen Geest in 't algemeen, daar elk Mensch, hoofd voor hoofd, de kragten van zyn eigen Geest niet kent! Kan men lochenen, dat onze onbekende Bekwaamheden niet in onzen boezem kunnen ſchuilen, gelyk de Parel in de ſchulp van den loggen Oester, en de Diamant in de ingewanden van een ongevoelige Rots; wagtende, dat eene gelukkige omſtandigheid dezelve opwekke, of dat verdubbelde poogingen ze uit den ſtaat der werkloosheid rukken, naa dat wy zo veele verſchynzels van dien aart, door alle tyden heen, gezien hebben? Menſchen, lange in eene ſtikdonkere duisternis verhoolen, komen 'er eensſlags uit voort, aangedreeven door de kragt eener onvoorziene oorzaak, en ſchitteren in onze oogen met hellen luister. Dikmaals ſtaan zy zoo zeer verbaasd over hun gelukkig ſlaagen, als het Gemeen, 't welk hun bewonderd.

Onder de Schryvers, die eene meer dan gemeene maate van verdienſten bekomen hebben, zyn 'er weinigen, of zy ondervonden, meer of min, die ſoort van verrukking. Op 't gezigt der eerſte ſtraalen, die een zich ontwikkelend Vernuft verſpreidt over eenig opſtel, ſpringt de Schryver op als iemand, die in den nagt een helderlichtend verſchynzel aan het Uitſpanzel ontdekt. Hy kan van zyne verwondering niet bekomen. Hy kan zichzelven naauwlyks gelooven. Terwyl die edele ſchaamte zyne kaaken verft, mag men hem de taal te gemoet voeren, die MILTON gebruikte ten opzigte van EVA, als zy, voor de eerſte keer, op de ſtille oppervlakte des waters in den Hof van *Eden*, haar aangezigt beſchouwde. *Het ſchoone Schepzel, 't welk gy ziet en u bekoort, zyt gyzelve.* Het Vernuft gelykt dan na een teder Vriend, die vermomd ons vergezelt. Wy betreuren zyn afweezen... Hy ontdekt zich, ons omhelzende, en onze verrukking evenaart onze blydſchap. UIT-

UITTREKZEL UIT EEN BRIEF EENER REIZE DOOR SICILIE EN MALTHA, VAN DEN GRAAF DE BORCH; BEVATTENDE EENIGE BYZONDERHEDEN WEGENS DE STAD MESSINA, ENZ. (*)

MESSINA, 8 *December*, 1776.

Myn Heer!

Ik heb het, zedert myne aankomst in deeze Stad, zo druk, en ik heb zo veel te zien gehad, dat het my onmogelyk is geweest u in die eerſte dagen te ſchryven; gelukkig heeft het heden wat geregend, en ik twyffel, of wy wel zullen uitgaan vóór den avond, wanneer wy voor hebben om naar den Schouwburg te gaan (†). Ik zal deezen tyd waarneemen om u te ſchryven.

Men rekent twaalf mylen van den *Pharos* van *Meſſina*, geſchikt om den ingang van die ſtraat te verlichten, tot aan de plaats daar de Zee die ſchoone haven begint te maaken, die de eenigſte in zyne ſoort, en de eerſte van Europa, zou zyn, zo die van *Maltha*, gelyk men my verzekert, haar niet overtrof. Verbeeldt u de uitgeſtrektſte en gemaklykſte Reê, de veiligſte Haven die men zien kan, in zo verre, dat de Zee, in deeze verbaazende kom, altyd ſtil en bedaard, eene effene oppervlakte behoudt, terwyl haare grimmige golven, zig met een ſchroomelyk geraas tegen de rotzen en tegen malkanderen verbryzelende, de echo's van rondom door een honderdmaal herhaald geloei doen weergalmen. Dit verſchillend gezigt van de Zee treft dies te meer, om dat men hier, in plaats van de naakte rotzen, of van een weinigje groen van de Kalabriſche Kust, eene heerlyke Stad als uit de Zee ziet opgereezen, die als tot den zetel voor het gebied over dit Element geſchikt ſchynt te zyn. Eene trotſche kaay, met groote platte ſteenen

(*) Deeze Reize is, als een *Supplement* op BRYDONE's *Reize*, by de Drukkers deezes, *Tnsema* en *Tieboel*, op de Pers.

(†) De Schryver zegt ook in deezen Brief, dat hy in de Opera geweest is, daar ik my, ſchryft hy, ſchriklyk verveeld zou hebben, had ik niet het geluk gehad, van my, in de Logie van den Prins DE LA SCALETTA, by zyne bekoorlyke Familie, te vinden. De Troep is elendig ſlecht, de Acteurs ſpeelden zonder oordeel of ſmaak.

nen geplaveid, bied den voetgangeren eene aangenaame en gemaklyke wandeling, bykans altyd in de ſchaduw, aan, en verſchaft de grootſte gerieflykheid in het ontlaaden der Koopwaaren. Groote gebouwen, uit hardſteen opgetrokken, en meestal naar het zelfde modél geſchikt, zonder andere afbreking dan die van eenige groote poorten daar de voornaamſte ſtraaten der Stad op uitloopen, maaken een der trotſte gezichten die men zich verbeelden kan. De ſtraaten van *Meſſina* beantwoorden wel niet aan de fraaiheid van de haven, doch zy zyn breed, meestal wel getrokken, en zeer wel geplaveid. Een der eerſte dingen, welken men aan alle vreemdelingen, die te *Meſſina* aankomen, vertoont, is een beeld van *Neptunus*, de monſters *Scylla* en *Charybdis* geketend houdende. De Heer BRYDONE is zo toegeevend geweest van het voor ſchoon te houden. Ik verſchil ten eenemaale van hem, en zoude 'er, zonder zyn getuigenis, niet eens melding van gemaakt hebben. Het Standbeeld van den Koning van Spanje, niet verre van daar geplaatst, komt my voor, veel meer regt op de oplettendheid van een waarneemend reiziger te hebben. Schoon geen ſtuk van groote kragt, vereenigt het echter de juistheid der omtrekken met veel bevalligheid.

Meſſina heeft nog andere beelden van verſcheidene meesters, maar zy zyn niet ſchoon genoeg om met byzondere loffpraaken aangehaald te worden. Men moet evenwel een Koper beeld van *Philippus* V niet ongedacht voorby gaan; gelyk ook niet een ander ſtuk, zynde vier Zee-paarden door kleine *Genies* getemd, alles uit één blok marmer gehouwen, en zeer zacht van beitel.

Het Geſlagt van den Prins DE LA SCALETTA mag in alle opzichten, als het eerſte van de Stad, beſchouwd worden, 't zy ten opzichte van de geboorte, de rykdommen, en de achting welken het heeft, 't zy wegens het vermaak 't welk de vreemdelingen, die daar toegang krygen, door de vriendelykheid dier familie genieten. Twee zoons en eene dochter zyn even zeer ſieraaden onder hunne Stadsgenooten als zy de wellust hunner eerbiedwaardige Ouderen uitmaaken. De Prins zelf heeft veel gereisd, en zyn verblyf in vreemde landen heeft hem de zeldzaame kunst geleerd om de Franſche levendigheid met de hartelyke herbergzaamheid der Siciliaanen te paaren. Zo gy ooit in Sicilie komt, gelyk gy voorhebt, moet gy eene Recommandatiebrief voor dit Huis zien te krygen, het zelve alleen kan veele andere te zamen opweegen.

Deeze Prins bezit in zyn Paleis eene zeer ſchoone verzameling van Schilderyen van verſchillende meesters; eene byzonderheid, daartoe betrekkelyk, verdient opgemerkt te worden; namelyk, dat de Voorouders van den Prins deeze Schilderyen met een *Fidei-Commis* bezwaard hebben, waardoor derzelver vervreemding voór altyd wordt afgeſneeden. De eerſte eigenaar dier Stukken moet daar oneindig veel werk van gemaakt hebben; dewyl hy op geene andere zyner bezittingen zulk eene bezwaaring gelegd, en derhalven zyne nakomelingen in de mogelykheid geſteld, of gelaaten heeft, om hunne tytels, en hunne geheele erfenis te verkoopen, en ten dien opzichte alleen voor deeze *Quadri riſpettabili* heeft gezorgd.

Het *Gasthuis* van *Meſſina* is zeer groot; het is zyn oorſprong, voor een goed gedeelte, verſchuldigd aan de Pest, die gy weet, dat, in 1743, zo vreeſelyk in deeze ongelukkige Stad heeft gewoed, dat zy 'er byna geheel door ontvolkt wierdt. De inkomſten van dit Huis worden met zeer veel wysheid en zuinigheid beſtierd, buiten welke zodanige geſtichten zig niet lang kunnen ſtaande houden. De meeste ziekten, die het menschdom, zedert eenige eeuwen, wel met minder hevigheid, maar gemeener drukten, en die zeer gewoon zyn onder de Sicilianen, hebben de uitgaaven van dit Huis grootlyks vermeerderd, en buiten den liefddaadigen onderſtand van deszelfs beſtierderen, en byzonderlyk dien van den Prins DE LA SCALETTA, zou deeze ſtichting reeds lang onvermogende geweest zyn om de helft haarer inkomſten goed te maaken.

De *Hoofdkerk* van *Meſſina*, nog door de Normannen op de fundamenten van eenen ouden Heidenſchen Tempel, zo men wil, gebouwd, vertoont een groot Schip, met twee laage zyden, maar zonder den minſten ſmaak. Men ziet 'er de veranderingen aan, die in verſchillende eeuwen van verſcheidene deelen deezer Kerk gemaakt zyn; en men kan uit dezelve de verbetering, of het verval, van den ſmaak in die eeuwen opmaaken. Byaldien dit met voordacht en goed overleg geſchied ware, zou het van veel belang zyn, voor de Historie der Bouwkunde; maar dewyl het een louter uitwerkzel is van toeval en wanorde, brengen die ſtrydende ſtukken niets dan een onaangenaame gewaarwording van het geheel voort. —— Ik beſpaar u de melding van andere Geestelyke Gebouwen, om dat die beſchryvingen, met weinig nut, meestal lastig en verveelende zyn.

Gister avond hebben wy een bezoek afgelegd by den Heer

CORTADO, *Gouverneur van Mesſina*, een oud Officier, een zeer verſtandig, achtenswaardig, man. Hy heeft ons vryheid gegeeven van het Kasteel, het Lazaret, en de Salvador te gaan bezichtigen. Het laatſte is een uitſpringend, afgezonderd werk, gebouwd aan het einde van de Land-Tong, die de Haven van *Mesſina* maakt.

Het *Kasteel*, door de Spanjaarden gebouwd, draagt allerwegen de merktekenen van hunnen ſmaak, en van hunne wyze van bouwen: een hechte ſtevigte, veel grootheid in de onderneming, eene verbaazende kostbaarheid, zie daar de eerſte aanmerkingen, die men maakt, en die eenen oplettenden reiziger inderdaad in 't oog ſpringen: in de volgende ontleding komen hem verſcheide anderen voor den geest, die zich niet wel laten ſchryven, en welken ik u by myne terugkomst zal mededeelen.

Het *Lazaret* is, in volle Zee, voor een goed gedeelte op paalen gebouwd. Het is groot, ruim, vry gemaklyk, en beantwoord wel aan zyne verordening.

De *Salvador*, een aanmerkelyke Fortres, ſchoon van weinig voorkomen, beſtrykt de Haven en de Straat, en heeft de voordeeligſte plaatzing voor de verdeediging van dien post. Men vertoont daar een Slang-ſtuk, 't welk men vertelt twaalf mylen verre te dragen; een fraaije afſtand! dog ik herinner my, dat een Duitsch Officier my, in goeden ernst, verzekerde, dat 'er te Olmutz in Moravie een Stuk was, 't welk zes Duitſche mylen droeg, ieder Stad heeft gemeenlyk haare Wonderen, of, zo u dit woord hindert, haare Fabelen.

De *Pharos*, of Vuurtoren, geſchikt om de doortocht, in de ſtraat, te verlichten, is in alles gelyk aan die, welke op Kaap *Peloſe* tegen over de *Scylla*, gezet is. Het is eene Toren met eene ſoort van lantaarn, waarin eene groote lamp brandt, die vry weinig licht geeft; want de Wacht wil de Oly liever by de ſpyzen gebruiken, dan nutteloos, gelyk zy het begrypen, te laaten verbranden.

De Land-Tong, waarop de *Citadel* gebouwd is, overgaande, heb ik het vermaak genoten, van het ſchoonſte gezicht, dat men zich verbeelden kan. De Zee, te deezer plaatze door Sicilie en Italie beſlooten, ſchynt eene heerlyke en majeſtieuze Rivier te zyn, uit eene oneindig groote kom voortkomende om haare wateren met pracht in den boezem der Zee te voeren, welke men als in 't verſchiet bemerkt. De ſtroom van deeze ſtraat is zo zichtbaar, dat de begocheling daardoor, inzonderheid wanneer hy van 't Noorden naar

naar 't Zuyden vloeit, nog ſterk vermeerderd wordt; en men voelt eene levendige ſpyt dat zulk eene trotſche rivier, die eene breedte van vier mylen vertoont, zulk een korten weg afloopt, of zo weinig afſtand tuſſchen haar begin, en haar einde heeft.

Twee mylen van *Meſſina* is eene *Myn van Steenkool*, waarvan men hier te lande gebruik maakt; doch, na verſcheidene ontbindingen, heb ik bemerkt dat deeze Delfſtof niet geheel ryp is, en dat de groeijende zelfſtandigheden, die 'er de baſis van zyn, ſchoon ſterk met zwavel bezwangerd, geen phlogiston genoeg hebben om eene goede brandſtof te zyn, gelyk die welke men in Engeland, Holland, Frankryk, enz. uit den grond haalt. Het is niet dan een graafbaar hout, in git veranderd, met overvloed van Naphta en Steen-Oly.

Op een uithoek die de Haven van *Meſſina* formeert, en waarop de Citadel, het Lazaret, en het Fort San Salvador ſtaan, op dien uithoek, zeg ik, *Braccio di San Raynero* genaamd, maaken de Meſſineezen, konſt-ſlyp-en molen-ſteenen, die in deugd niet behoeven te wyken voor die welken zy uit andere ſteengroeven van hun eiland haalen. Men gaat op deeze wyze te werk. Eerſt begint men met de eerſte laag, die geheel uit een Quartsachtig zand van eene vry groote korrel beſtaat, weg te neemen. Vervolgens graaft men ter diepte van drie of vierde half voeten, en men maakt met een ſchop een ronde vorm, van omtrek en dikte zo als men den ſteen wil hebben; men maakt in het midden eene opening, geſchikt om het middelpunt van den Steen te maaken, en het vierkant hout of yzer door te ſteeken, waarmede dezelve gedraaid zal worden. Vervolgens klopt men alles, om de oppervlakte glad te maaken en alle de deeltjes wel te vereenigen. Dan laat men deeze weeke zelfſtandigheid, dus bereid, in dien ſtaat voor de aanraaking of ſpeeling der lucht blootgeſteld, en na verloop van een Jaar verbindt het ſteenmaakend ſap deeze deelen, ſchoon meestal ongelykſlachtig, en geeft dezelve alle de vastheid, die tot de voldoende oogmerken noodig is. Herinner u, myn Vriend, dat ik, in myne *Memorie over de Steenmaakende ſappen*, deeze methode byna gegist heb, toen ik aan die volkeren, die geene groeven van hardſteen hadden, raadde om door de kunst het gebrek der Natuur te vervullen, en zig, 't geen deeze hun geweigerd hadt, door eigen vinding te verſchaffen.

Meſſina, dat door haaren luister, haaren Koophandel, en haare Volkrykheid den voorrang aan *Palermo* betwistte, is zedert 1743, byna geheel ontvolkt door eene wreede pest, door eene doodelyke kinderziekte gevolgd, waardoor, in

den tyd van zes maanden, zeventig duizend Perſoonen wierden weggeſleept. Tegenwoordig kan men naauwlyks dertig duizend inwooneren binnen haare muuren tellen. De Handel is, na dat de gemeenſchap met de Levant afgebrooken is geworden, geheel gevallen, en deeze Stad is verplicht alleenlyk gebruik te maaken van de weinige goederen die haar van Marſeille, Livorno en Genua worden aangebragt. Alle die fraaije huizen, die het ſieraad van de Haven maaken, zyn meestal verlaten, en *Meſſina* vertoont zig in deezen ſtaat van kwyning als een ſchoon lighaam van zyn levenwekkenden adem beroofd.

Morgen ochtend heel vroeg moeten wy de Stad verlaten. Dus zal ik hier myn Brief eindigen; ſchreef ik voort, ik zoude aan het philoſopheeren raaken. De Onheilen van *Meſſina* zouden my eene menigte aanmerkingen voor den geest brengen, over de Omwentelingen der wereldſche zaaken, en den weinigen ſtaat, welken men op derzelver duurzaamheid maaken kan.

BRIEF VAN EEN RUSSISCHEN EDELMAN IWAN AL—Z, BEVATTENDE EENE BESCHRYVING VAN ZYN BEZOEK, AFGELEGD BY DEN HEER JOHN BERTRAM, BEROEMD KRUIDKUNDIGE IN PENSYLVANIE, WAAR IN EEN KEURIG VERSLAG GEGEEVEN WORDT VAN DE HUISHOUDING, DENK- EN LEEVENSWYZE DIENS AMERICAANSCHEN WYSGEERS.

MYN HEER!

Aan een zo eenvoudig Man, als de Heer JOHN BERTRAM, is *America* verſcheide nutte ontdekkingen, en de kennis veeler nieuwe Planten verſchuldigd. Hy houdt eene uitgeſtrekte Briefwisſeling met de uitmuntendſte *Schotſche* en *Franſche* Kruidkundigen. ULRICA, Koningin van *Zweeden*, heeft hem met eenen Brief vereerd. Ik vond my opgewekt om hem te bezoeken, en zal een verſlag geeven van myne ontmoetingen, geſchikt om dien Man, in veele opzigten, nader te leeren kennen.

Het Huis van den Heer BERTRAM is klein, doch zeer geſchikt. In het eerſte voorkomen deedt zich iet byzonders op, 't welk het ſcheen te onderſcheiden van de Huizen zyner Buuren: eene kleine Tooren op 't midden diende niet alleen om het te verſterken, maar ook om eene voegelyke plaats tot een trap uit te leveren. De ſchikking der velden, ſchuttingen en boomen, droeg de kenmerken van volmaakte orde en gere-

gelde

geldheid, 't geen, in zaaken des Landbouws, altoos ten teken ſtrekt van welſlaagenden vlyt.

By de deur werd ik ontvangen door eene Vrouwe, zeer net en eenvoudig gekleed; zonder eenigen omſlag of pligtsploeging vroeg ze my, op een inneemenden toon, „ wien ik begeerde „ te ſpreeken?" —— Ik zeide den Heer BERTRAM. —— „ Tree binnen, indien het u behaagt, en gaa zitten, ik zal „ hem laaten haalen." —— Neen, ik wil liever hier rondwandelen, en zal hem wel aantreffen. —— Een weinig voortgewandeld zynde, ontdekte ik de *Schuylkill*, met bogten loopende door de aangenaame velden, en floeg myn oog op een nieuwgemaakten dyk, die den ſtroom zeer ſcheen te bepaalen. Naa een goed ſtuk wegs daar op gevorderd te zyn, kwam ik eindelyk ter plaatze waar de lieden bezig waren met werken. Ik vroeg, of iemand hunner my kon zeggen, waar de Heer BERTRAM was? Een Man, bejaard van weezen, met een wyden langen broek aan, en een lederen ſchootsvel voor, zag my vriendlyk aan, zeggende: „ Myn naam is BERTRAM, verlangt gy my te ſpreeken?" —— Myn Heer ik kwam hier met oogmerk om u te bezoeken, en eenigen tyd te praaten, indien gy het met uw werk kunt ſchikken. —— „ Zeer gemaklyk; ik onderrigt en beſtuur veel eer dan dat „ ik werk."

Wy wandelden na het huis; hy liet my een ſtoel geeven, terwyl hy in een ander vertrek ging om zich te verkleeden; wederkeerende, zat hy by my neder. Ik begon het geſprek in deezer voege. —— Uwe wydvermaarde kunde in de *Americaanſche Planten*, en uwe welbekende gastvryheid, heeft my aangezet een bezoek by u af te leggen, 't geen ik hoop dat u geen overlast zal aandoen, gaarne zou ik met u eenigen tyd in uw tuin wandelen. —— „ Het groot„ ſte voordeel," antwoordde hy, „ 't geen ik trek van 't „ geen gy myne vermaardheid in de Kruidkunde noemt, is „ het genoegen dat ik daar door dikwyls het bezoek van „ Vrienden en Vreemdelingen ontvang; doch onze wandeling „ in de tuin moeten wy voor als nog uitſtellen; de eetens„ klok luidt." —— Wy traden in een groote Zaal; waar een lange tafel ſtondt, vol ſpyzen: aan 't laager einde zaten zyne Negers, op deezen volgden zyne Daglooners, voorts zyn Gezin en Ik; aan 't oppereinde voegde zich de eerwaardige Huisvader met zyne Vrouw. Elk boog zich, en deedt zyn gebed op de eenvoudigſte wyze. —— „ Naa „ de weelde onzer Steden gezien te hebben," merkte de Heer BERTRAM op, „ moet deeze eenvoudige Maaltyd u een „ Vastendag ſchynen." —— Geenzins Mr. BERTRAM; deeze deftige Landsmaaltyd overtuigt my, dat gy my ontvangt als een Vriend en ouden Bekenden. —— „ Dit verheugt „ my: want gy zyt van harten welkom; ik ben onkundig

„ in pligtpleegingen: ze zyn geenzins voldoende proeven van „ opregtheid; onze Broederſchap, (*Kwaakers*) daarenboven, is „ geheel vreemd van 't geen de Wereld beleefdheden noemt. „ Wy behandelen anderen even als onszelven. Gisteren ontving „ ik een Brief van *Philadelphia*, uit welken ik verſtond dat „ gy uit *Rusland* komt; wat tog kan u hebben aangezet uw „ Geboorteland te verlaaten, en eene zo verre reize te doen „ om kundigheden te verzamelen, of vermaak te vinden? „ Waarlyk, gy doet dit ons eerst opkomend Landſchap „ groote eere aan, met te denken dat het iets uwer aan- „ dagt waardig oplevert." ——— Ik ben reeds ten over- vloede voldaan voor de moeite des overtochts. Ik zie de tegenwoordige *Americaanen* aan, als het beginzel van toe- komende Volken, die dit ongemeeten Vasteland zullen ver- vullen. De *Ruſſen* mogen, in zeker opzigt, met de *Ameri- caanen* vergeleeken worden. Wy maaken mede een nieuw Volk uit, nieuw meen ik in de kennis der beſchaavende Kunſten en Weetenſchappen. Wie weet, welke omwentelin- gen, *Rusland* en *America*, ten eenigen dage, hervoortbrengen. Wy zyn misſchien nader Buuren dan wy denken. Ik be- ſchouw, met een byzondere opmerking, alle uwe Steden, derzelver Aanleg en Beſtuur, 't welk ze reeds zo beroemd gemaakt heeft. Schoon ze nog zo nieuw zyn, en in zo verſche geheugenis liggen, zal nogthans derzelver Oorſprong de Naakomelingſchap misſchien zo zeer verlegen doen ſtaan, als wy ons nu verlegen vinden om het begin vast te ſtellen van eenigen, door den tyd meest verwoest. Uwe nieuwe Gebouwen, uwe Straaten, herinnerden my die der Stad *Pom- peja*, waar ik my, weinig jaaren geleden, bevond. Ik be- zag 'er alles met aandagt, en inzonderheid de voetpaden langs de huizen. Zy ſcheenen zeer hol uitgeſleeten, door het groot aantal Inwoonderen, 't welk ze voorheen betradt. Maar hoe lang geleden, geen Bouwers, geen Eigenaars zyn 'er overgebleeven; niets weet men 'er van! ——— „ Wel," viel Heer BERTRAM my in de reden, „ gy ſchynt een zeer „ bereisd Man voor iemand van uwe jaaren." ——— Wei- nig jaaren, myn Heer, zyn genoeg om iemand een groot gedeelte der aarde te doen doortrekken; doch 'er wordt een kloek verſtand vereiſcht, om overal, waar wy komen, nutte kundigheden op te zamelen. Ik bid u, Mr. BERTRAM, wel- ke Dyken zyn het, die gy daar aanlegt, waar toe zo veel arbeids en kosten? ——— „ Vriend IWAN, geene zoort van „ arbeid was ooit een Land voordeeliger, en teffens voor „ de Eigenaars. De *Schuylkill* bedekte voorheen, met des- „ zelfs veelvuldige bogten, eene groote uitgeſtrektheid gronds, „ ſchoon het water, zelfs by de hoogſte getyen, zeer ondiep „ was; en ſchoon zommige gedeelten altoos droog bleeven, „ leverde deeze groote vlakte niets op dan een vuilen moeras-

„ ſigen

„ ſigen grond, op welken noch geploegd, noch gemaaid kon
„ worden. De eigenaars van deezen grond maaken nu één
„ ſchaam uit: wy betaalen 's jaarlyks aan den Kasſier der
„ Maatſchappye eene zekere ſomme, die meer bedraagt, dan
„ de onkosten, doorgaans noodig om de toevallen, die door
„ overſtrooming of dykverzinking ontſtaan, goed te maaken.
„ Aan deeze gelukkige ſchikking hebben wy dank te weeten
„ dat zo veele duizenden morgen lands den *Schuylkill* ont-
„ woekerd zyn, die thans de nabuurſchap onzer Stad zo zeer
„ vercieren en bevoordeelen. Onze Broeders van *Salem* in
„ *Nieuw Jerſey* hebben de kunst van bedyken nog tot een
„ veel hooger trap van volkomenheid gebragt." —— 't Is zeker een wonderwelbedagte vond, die zeer tot eere ſtrekt der deelhebberen; het ſtrekt ten blyke van ſchrander overleg, en van eene hoogſtpryzenswaardige volſtandigheid. Indien de Inwoonders van *Virginie* uw voorbeeld wilden volgen, de ſtaat hunner inkomſten zou zeer veel verbeteren. Ik heb van zulke maatſchappyen op geene andere plaatzen in 't Vasteland gehoord. *Penſylvanie* ſchynt tot hier toe onder alle deeze ſchoone Landſtreeken als eene Vorſtin, die geens gelyken heeft, uit te munten. Ik bid u, myn Heer, welke kosten loopen 'er op, eer deeze gronden geſchikt zyn om gewasſen voort te brengen? —— „ Die kosten zyn groot, inzon-
„ derheid als wy meiren, boomen, rietgewasſen ontmoeten,
„ en te zuiveren hebben. Maar zo groot is de rykheid des
„ gronds en de voedzaamheid van 't gras voor het Vee, dat
„ het voortbrengzel van drie jaaren al het uitgeſchooten geld
„ weder in kas brengt," —— Gelukkig Land, riep ik uit, waar de Natuur zulke ryke ſchatten geſchonken heeft; —— ſchatten, veel hooger dan Goud- of Zilvermynen te waardeeren. Indien dit geheele ſchoone Landſchap deezerwyze bearbeid wordt, is het geen wonder, dat het, van wegen den voorſpoed en vlyt der Inwoonderen, zo beroemd is.

Onder dit ſpreeken hadt het arbeidend gedeelte des Gezins het middagmaal geëindigd, en was met eene voeglykheid en ſtilte, die my zeer behaagde, heen gegaan. Kort daar op hoorde ik, zo my dagt, op eenen afſtand, een concert van Speeltuigen. Hoe eenvoudig en herderlyk uw Maaltyd was Mr. BERTRAM, —— dit is het Deſert van een Vorſt! wat hoor ik? —— „ Vriend IWAN ontzet u niet, 't geen
„ gy hoort is even eenvoudig als al de rest." Ik ging nieuwsgierig op 't geluid af, en den trap opklimmende, ontdekte ik dat het de wind was, die de ſnaaren van eene *Eoliſche Harp* bewoog; een Speeltuig, 't welk ik nooit voorheen gezien had. Naa den maaltyd dronken wy een vies Madera wyn, zonder de laſtige plegtigheden van toe drinken, gezondheid wenſchen, enz. en begaven ons na zyne Studeerkamer.

Nauwlyks daar op getreeden, zag ik een Wapen hangen

in een vergulde lyst, met den naam van JOHN BERTRAM. De nieuwigheid van zulk een pronk, te deezer plaatze, trof my. Ik kon my niet wederhouden van te vraagen: Hebben de Vrienden eenige grootsheid in deeze Wapens, die zomtyds dienen tot kenmerken om de Familiën te onderſcheiden; doch meesten tyds uit trotsheid worden opgehangen? ——— „ Gy moet weeten," antwoordde myn Gastheer, „ dat myn „ Vader een *Franschman* was, hy bragt dit geſchilderd Wa„ pen met zich herwaards over. Ik bewaar het als een ſtuk „ oud Huisraad, en tot een gedagtenis van zyne komst hier „ te lande."

Van zyn Studeerkamer begaven wy ons in de tuin, met eene verbaazende menigte keurlyke Gewaſsen en Planten vervuld: eenige ſtonden in een Oranjehuis; boven de Deur las men deeze regels:

Slave to no Sect, who takes no private road
But looks through nature, up to nature's GOD (*).

Hy berigtte my dikwyls den Generaal BOUQUET na *Pittsburgh* vergezeld te hebben, om te liefhebberen in de kruiden; dat hy een grooten voorraad in *Virginie* verzameld, en, op last des Konings van *Engeland*, de beide *Floridas* bezogt hadt.

Onze wandelingen en kruidkundige Waarneemingen hadden zo veel tyds weggenomen, dat de Zon bykans onder was, eer ik dagt om na *Philadelphia* weder te keeren. De kortheid van den dag, op zo verſtandig eene wyze doorgebragt, als ik 'er in lang geen beſteed hadt, ſpeet my. Ik wilde gaarne blyven, dit dagt my nogthans onvoegelyk: dewyl ik volkomen een Vreemdeling was. Egter bedenkende, dat ik my by het minst pligtpleegend gedeelte des Menschdoms bevond, gaf ik den Heer BERTRAM voluit te verſtaan, welk een genoegen ik geſmaakt hadt, en dat ik gaarne eenige dagen by hem zou blyven. ——— „ Gy zyt zo welkom als „ of gy by uwen Vader waart: gy zyt geen Vreemdeling; „ uwe begeerte tot kennis, uwe hoedanigheid daarenboven „ als Buitenlander, geeft u regt om myn Huis als het uwe „ aan te merken, zo lang het u behaagt; beſteed uw tyd „ met alle vryheid, en ik zal myne vryheid ook behouden." Dankbaar aanvaardde ik de vriendlyke uitnoodiging.

Hier op gingen wy na zyn geliefden Dyk: hy toonde my de beginzels op en wyze hoe dezelve was aangelegd: en wy betraden een reeds drooggemaakten grond. De geheele voorraad van weelderige Natuur ſchynt zich in deeze ſchoone vel-

(*) Dat is: *Slaaf van geen' Aanhang, die geenen byzonderen weg in ſlaat; maar door de Natuur opziet tot den* GOD *der Natuure.*

velden te vertoonen: de Heer BERTRAM verhaalde my welk een aantal Vee en Paarden nu de kost vondt op vast Land, 't welk weinig jaaren geleden, water was. Wy wandelden door zyne Velden, waar de rechthoekige afscheidingen, de hoopen welgelegde steenen, de bloeijende klaver, de ervaarenste Landbouwkunde, en het nauwlettendst oog des Meesters, te kennen gaven. Zyne Koeijen keerden huiswaards, diepgezonken van buik, kort van pooten, met styfgespanne uijers, verlangende om verlost te worden van de vragt. —— Voorts wees hy my zyn Boomgaard, eerst aangelegd op een dorren zandigen grond; doch, zints lang, een der rykste gronden in de nabuurschap.

„ Dit," sprak hy, „ is alles de vrugt myner eigene vinding. „ Ik kogt, eenige jaaren geleden, het regt op een waterwel- „ le, omtrent een en een halve myl van hier, welke ik met „ groote kosten in deeze verlaatbak gebragt heb; in dezelve „ werp ik vulnis, asch, paardenmest, enz.; tweemaal ter „ week laat ik het daar mede doortrokke water loopen. In „ den Herfst strooi ik, op deezen grond, oud hooi, stroo, en „ beschadigd voeder van myn dorschvloer. Door deeze een- „ voudige middelen, win ik een overvloed van hooi, van een „ grond, waar voorheen nauwlyks eenig kruid groeide. —— „ Dit is, myn Heer, een wonderwerk in den Landbouw." Gelukkig Land, 't welk bearbeid wordt door eene maatschappy van Menschen, wier smaak en vlyt deeze nutte werken aanvangen en voortzetten. „ Ik ben de eenige niet, die dee- „ ze dingen doet: overal, waar men water kan bekomen, kan „ men 'er dit gewigtig gebruik van maaken: overal, waar een „ Landman zyne Velden kan besproeijen, zyn de rykste oog- „ sten van hooi, en de beste etgroenen, de zekere beloonigen „ van zynen arbeid. Met den grond der slooten myner wei- „ den, heb ik myne hooger landen zeer verrykt: die ik voor „ heb, eenige weinige jaaren te laaten rusten, bezaai ik altoos „ met klaver, deeze is de beste verbeterster onzer landen. „ Drie jaaren agter een zyn het de beste weiden; als ik ze „ weder wil aanleggen, bemest ik ze sterk met modder, die „ drie of vier winters gelegen heeft. Hier op kryg ik groote „ oogsten van Graan, Vlas, Erten, enz. Volgen de Inwoon- „ ders van uw Land ook deeze wyze van Landbouw?" —— Neen, myn Heer, niet verre van onze Steden vindt men, in de daad, eenige kundige Landbouwers, die zeer wel in hunnen arbeid slaagen; doch wy zouden een te talryk, een te gelukkig, een te magtig Volk uitmaaken, indien het mogelyk ware dat geheel *Rusland* bebouwd wierd als *Pensylvanie*. Onze Landen zyn zo ongelyk verdeeld, zo weinigen onzer Landlieden zyn eigenaars van den grond, die zy bearbeiden, dat zy geen ontwerpen van Landbouw met denzelfden ernst kunnen doorzetten, als gy doet, die uwe Landen van den Heer

der

der Natuure hebt, onbezwaard en vry. Ach! *America*, borst ik uit, gy kent als nog de uitgeſtrektheid niet van uw geluk; de grondſlag uwer Burgerlyke Staatkunde moet u, binnen weinig jaaren, tot eene maate van volkrykheid en magt opvoeren, waar aan *Europa* nog weinig denkt!

„ Lang eer dit gebeure," verklaarde de braave BERTRAM, „ zullen wy onder deezen grond rusten: 't is ydel voor Ster„ velingen vermetel te zyn in hunne gisſingen. Ons land is, „ buiten twyfel, de wieg van een aanſtaand talryk Volk. „ De Oude Wereld wordt haarer inwoonderen moede. Zy „ moeten herwaards komen om de dwinglandy der Grooten „ te ontvlieden. Maar denkt gy niet, dat de Grooten, met „ het verloop van jaaren, hier ook zullen komen. 't Is het „ ongeluk van alle Maatſchappyen over de geheele Aarde, „ dat zy hooren van Groote Mannen, Groote Heerſchers, „ en van Groote Dwingelanden." —— Myn Heer, antwoordde ik, Dwinglandy kan hier nooit haaren zetel vestigen, het Land is te wyslyk verdeeld: 't is armoede, die in *Europa* ſlaaven maakt.

(*Het Vervolg by de eerſte gelegenheid.*)

STAAT EN ZEDEKUNDIGE BEDENKINGEN OVER DE OPENBAARE VERMAAKLYKHEDEN.

(*Uit het Engelsch.*)

There blushing roſes oft conceal the thorn.
That lurks beneath and wounds the breast of virtue.

Het onderwerp deezes Vertoogs, de *Openbaare Vermaaklykheden*, heeft gelegenheid gegeeven tot veele fyn uitgeploozen redenkavelingen, en veele Vertoogen met welmeenenden ernst opgeſteld. De Man van vermaak, de Vroome, de Geestige, de Wysgeerige, heeft het behandeld naar zyne gedagten, geaartheid, en kunde van de Wereld en het Menschdom. Van hier zyn ze beurtelings verdeedigd, met eene partydigheid, door enkele zugt tot vermaak ingeboezemd, of veroordeeld met de berispvaardigheid van een bekrompen, naargeestig en grynig hart.

In de volgende waarneemingen laat ik my door geen dier partyen voorinneemen; beide loopen zy in uiterſten, en deeze zyn gevaarlyk. Ik zal, derhalven, het onderwerp in een *Staat- en Zedekundig* licht beſchouwen. Dit zyn de voornaamſte betrekkingen, waarin zy byzondere Perſoonen, of de Maatſchappy in 't algemeen, betreffen.

Al-

Alle Volken, alle Eeuwen hebben hunne Openbaare Vermaaklykheden gehad. Naar evenredigheid van de verfynïngen in ſmaak en zeden toeneemen, worden de Openbaare Vermaaklykheden, min woest, min wreed. De *Olympiſche* en *Iſthmiſche Spelen*, de ſchriklyke gevegten van wilde Beesten en Zwaardſchermers zyn niet meer. Stieren en Haanegevegten worden nu gewraakt door allèn, behalven de heffe des volks. Men heeft Openbaare Vermaaklykheden ingevoerd, die, hoe onbeſtaanbaar met de Rede en gezonde Wysbegeerte, der Menſchlykheid minſt ſtooten. Zulks verandert, nogthans, derzelver aart en uitwerkzels op het volk niet. Naardemaal het leeven van alle dingen, het alleronzekerſt is, en elk uur van 't zelve zyne pligten heeft, levert die bykans algemeene zugt tot vermaakneemingen en nutlooze uitſpanningen, thans heerſchende, een ſterk bewys op van 't bederf van der Menſchen verſtandlyke en zedelyke vermogens.

Deeze bedorvenheid ſtrekte, door alle eeuwen heen, by alle Volken, ten voorteken van hunnen val. Een onmaatige inwilliging van dierlyk vermaak en uitſpanning, en een onoplettenheid op eigen belang en veiligheid, heeft hun allengskens verzwakt, in een ſtaat van afhanglykheid en eindelyk ten val gebragt. Wanneer de wagt op zyne post ſluimert, valt het eenen listigen vyand ligt, de overwinning te behaalen. 't Was onder het houden van een groot Feest, op een tyd van uitbundig vermaak, dat *Babylon* voor *Alexander* bukte.

Het *Romeinſche Ryk*, hoe groot en vast gegrondvest, begon duidelyke blyken van een naderenden val te geeven, wanneer de Raadsheeren en Regeerders, de oorſpronklyke eenvoudigheid van zeden, voor de praal van kwistigen toeſtel, voor feesten, zang en dans, verwiſſelden: en dus den minderen rangen des Volks een voorbeeld van ongebondenheid gaven. ——— Zo lang de Burgemeesters, Gemeensmannen en Dictators, maatigheid en ſoberheid in agt namen, en zich onbezweeken in braafheid betoonden, bloeide *Rome*, en ſchreef aan de Wereld de wet voor. Waare Grootheid en Eer bepaalden zich toen niet tot de Paleizen, zy vertoonden zich in de Landhuizen, in de Hutten op het veld. CINCINNATUS, agter den ploeg, verdiende meer roems, bezat een verhevener character, en gaf een veel nutter voorbeeld, dan CESAR by de Wedlóopen, het Tooneel en de Zegepraal. Maar zo ras hadden de Beſtuurders van den Staat de regelen niet verbrooken, van welker onderhouding de veiligheid des Ryks afhing, of de beſmetting verſpreidde zich door 't geheele Lichaam des Volks. De Vryen en de Volkelingen volgden hun in alles wat ten bederve van 't Gemeen ſtrekte.

In deezervoege was het gelegen met oud *Rome*, ten eenigen tyde de roem der Volken, thans de zetel van onkunde, bygeloof en ſlaaverny: en dewyl dezelfde oorzaaken, natuurlyk de-

dezelfde uitwerkzels hervoortbrengen, is 'er gegronde rede om te dugten, dat hedendaagsche Volken by welke dezelve plaats vinden, een soortgelyk lot zullen ondergaan, indien ze niet door een spoedig en kragtdaadig middel geftuit worden. Dit middel moet beginnen te werken waar de kwaal eerst begint: te weeten onder Lieden van den eersten rang.

Weelde en Verkwisting zyn onder ons tot een toppunt, in voorige eeuwen onbekend, opgeklommen. De kwaal is bykans algemeen. Eenige weinigen zyn 'er, onder alle rangen, die by hunne zinnen blyven, in deeze zoo algemeene krankzinnigheid, en wier voorbeeld, met onderscheiden luister, schittert. Maar, wanneer wy de zodanigen in 't algemeen beschouwen, die de eerste plaatzen bekleeden, hoe onrustwekkend is dan het vooruitzigt niet! Met welk een drift haaken zy na Vermaak, in onderscheide gedaanten, waar onder het zich vertoont! Door hun deelneemen daaraan, sterken en wettigen zy alle kostbaare vermaakneemingen, door de zugt om zonder arbeid geld te winnen uitgevonden, of door een bedorven smaak voor vermaak gekeurd.

De veelvuldige Plaatzen, tot deeze Vermaakneemingen aangelegd, neemen tyd en geld weg, en leveren een steeds rondloopenden kring van geen voordeel aanbrengende, dikwyls hoogstbedervende, dwaasheid op. Terwyl de Grooten zich daar in begeeven, lokken zy anderer volglust uit. Alle andere rangen, tot de Handwerksman, volgen. Elk treedt buiten zyn kring, en geen is daar buiten getreeden of een ander vult de ledige plaats.

Zo veel aan vermaak te geeven, is zeker onbestaanbaar met grondregelen van gezonde Staatkunde, en zeer schadelyk voor het welzyn der Landzaaten. Hoe menig een onbedagtzaam en onbedreeven Jongeling heeft, zo te dugten staat, zich tot daaden van Onregt laaten vervoeren om de kosten goed te maaken, door het zoeken van kostbaare uitspanningen veroorzaakt? Hoe menig een is, van den eenen trap des misdryfs tot den anderen overgestapt, tot dat het verliezen zyner vryheid, of het schandelyk einde zyns leevens, een einde aan zyne Vermaakneemingen en Misdryven maakte?

In een zedelyk licht beschouwd, zullen ons de Vermaakneemingen, zo zeer vermenigvuldigd, even gevaarlyk voorkomen. Alle Vermaak, hoe onschuldig ook in zichzelven, en in behoorelyke maate genomen, wordt schuldig en schadelyk, wanneer men aan 't zelve bot viert. 'Er is een vast punt, by 't welke wy deszelfs genot moeten bepaalen, indien wy anderzins de Vermogens of Zintuigen, door welke dat Vermaak ons wordt medegedeeld, ongeschonden willen bewaaren. Gaan wy verder. De verstandige en zedelyke vermogens krygen een krak: onze tederste aandoeningen gaan verlooren, eene soort van lustlooze kwyning volgt; en wy worden onbekwaam tot het betoonen

van

van die ſterkte, welke noodig is om de heimelyke, zo wel als openbaare, aanvallen der Ondeugd te wederſtaan.

Een aaneenſchakeling van Vermaaken, zelfs veronderſteld van onſchuldige Vermaaken, verzwakt de ziel, neemt de waakzaamheid weg, en ſtelt dezelve meer bloot voor onſchadelyke indrukken, dan terwyl zy beſchermd blyft door bedaarde Rede, en onbezweeke Deugd.

't Was waarſchynlyk, te deezer oorzaake, dat de *Lacedemoniers* zulk eene ſtrenge tugt over de Jeugd hielden, tén einde geene toevallige botviering aan vermaak gelegenheid gave om het hebbelyk te doen worden. Zy wisten, dat het gezag der Rede over de Driften gemaklyker bewaard, dan, ééns verlooren zynde, herkreegen wordt. Onder het Staatsbeſtuur van den ſchranderen LICURGUS was alle Weelde, Onmaatigheid en ydel Vermaak. Dit Volk hieldt het voor een onwrikbaaren ſtelregel, dat maatigheid en ſoberheid de zielsvermogens vry en onbelemmerd, en die des lichaams bekwaam, hielden tot allen arbeid.

Gelukkige Volken, die op eene verlichte Wysbegeerte en ſchrandere Staatkunde roemen, wanneer zy, naar maate van hunne omſtandigheden, die voetſtappen drukten! De geſchiedenis der vroegere eeuwen, het natuurlyk beloop van der menſchen zaaken, het getuigenis der bedagtzaame Rede, ſtemmen alle zamen, om de dwaasheid en het gevaar eens tegenovergeſtelden gedrags te toonen!

Voegt hier by, hoe veele Perſoonen, den eerſten ſtap hunner afwykinge van het deugdenſpoor mogen rekenen, van het neemen der onſchuldige Vermaaken. De zugt om zich eene onſchuldige uitſpanning te veroorlooven, heeft menig een aangezet om Plaatzen des Vermaaks te bezoeken, uit welke zy zeker dagten, met behoudenisſe hunner onſchuld, te zullen geraaken. Zy deeden het eenige keeren. Maar allengskens werden zy van Vermaak tot Dwaasheid, van Dwaasheid tot Misdryven, vervoerd, op welker aandenken zy, in de uuren van bedagtzaamheid, zouden gebeefd hebben.

Men zie my niet aan voor een grynig Bediller, voor den Man, die allen, wie zich zomtyds op Plaatzen van openbaare Vermaaklykheden laaten vinden, als zedeloozen uitkryt. Ik wil alleen toonen, hoe men, door een bedagtlooze oogenbliklyke voldoening, zich in de waagſchaal ſtelt, om in den draaikolk ingewikkeld en mede geſleept te worden.

Wanneer een jong Heer, drie of vier uuren agter een, de vertooningen van ydelheid en tooneelen van ongebondenheid gezien heeft, zyn onvermydelyk zyne driften opgewekt: hy zal, in deezen toeſtand, veel meer gevaars loopen om een ſlagtoffer der ondeugd te worden, dan byaldien hy den avond geſleeten hadt, in de geheel ſchuldlooze Huislyke vermaaklykheden, in een leerzaam en vervrolykend gezelſchap.

Wan-

Wanneer eene jonge Juffrouw, door het bywoonen van zulke Tooneelen, haare hartstogten opgewekt voelt, wanneer zy denkbeelden in haaren geest verwekt hebben, die Maagdlyke kiesheid verbiedt toe te laaten, of te koesteren, zal zy veelligt ten gereeden prooy vallen van een listigen verleider, en de onschatbaare zo wel als onherkrygbaare Juweelen van eer en onschuld verliezen..

Wanneer Ouders, door zich te schikken na de aanzoek dier Vermaaklykheden, verëénigd met dien hunner Kinderen om dezelve by te woonen, medewerken tot het hervoortbrengen van alle onheilen, welk een hartenleed moeten zy hier over niet voelen! Hoe ernstig willen zy dan wenschen om het wegweeren dier stukken, waar in hunne dierbaarste panden vielen.

Naardemaal Ondeugd het voorwerp van afkeer is van elk redelyk weezen, moeten alle wegen, daartoe leidende, met alle mogelyke voorzorge geslooten worden. En, naardemaal de Ondeugd nooit gevaarlyker is, dan wanneer zy het masker van Onschuldig Vermaak heeft aangedaan, behoort men alles, wat dient om dezelve onder die betoverende gedaante in te voeren, zorgvuldig te vermyden.

Hoe zwak de Mensch moge weezen, en hoe ligt overhellende tot ondeugd, worden de Menschen niet op eenen sprong boos en volstrekt ondeugend. De Ondeugd, zo wel als de Deugd, krygt by trappen heerschappy over onzen Geest.

De Openbaare Vermaaklykheden, uit het oogpunt der Staat- en Zedekunde beschouwd, blyken, derhalven, strydig te weezen, met het Huislyk en Staatkundig belang des Volks; met de bevordering van goede Zeden en Deugd.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Wat weegt een Gouden Kroon op het hoofd, en de Scepter in de hand van een Vorst, dikwils niet geweldig zwaar; hoe moeijelyk is de eene niet vaak te torschen en de andere te zwaijen! — Hoe vele aanvallen van buiten en van binnen dringen niet zelden op de Vorsten aan; prangen hunne harten, en vervullen hunnen boezem met nypende zorgen! — Hier loopen hun de zaken van alle kanten tegen; daar loert het geweld, de wrevel en de boosheid van alle kanten dermate op hun, dat de Rykszetel waggele, en de Vorst dreige van den Throon af te tuimelen. — Zorgelyke staat! Voorwaar zeer zorgelyk! — Wie verwondert zich niet, dat dezelve allerwege nog zo gretig begeerd kan worden; dat men vaak zo sterk woelt, om tot dezelve te geraken!

Hoe

Hoe vaak ziet men des morgens de ſchoonſte bloem ontluiken, die, vóór den avond, door een onverwagt toeval, ontluisterd in het ſlyk daar neder ligt. ——— Dan, hoe vaak ziet men de prilſte jeugd, die in den morgenſtond hares levens zo fris en jeugdig ſtaat, lang vóór den avondſtond hares levens, naakt in het ſtof des doods ter neer geveld! Vertrouwt u niet los, gy prille Jeugd, op iets dat zo onzeker is. ——— Heden belooft uwe blozende gezondheid u een lang leven, en ziet, weinige ogenblikken daar na, valt u de vernielende krankheid aan; en morgen zyt gy een roerloos Lyk.

Hoe vaak wordt de mensch door ydele verbeeldingen bedrogen, die hem alles doen zien, die hem alles beloven; maar die intusſchen, als iedele droomen, met alle hare voorgeſtelde toonelen, eensklaps verdwynen.

Zou 'er meer kwaad dan goed in de Waereld wezen? Zwaargeestigen gelooven het eerſte. Dan zy, die de dingen op hare regte waarde ſchatten, merken te regt aan, dat het goede het kwade in de Waereld zeer ver overtreft.

Als aller menſchen begeerten eens vervuld wierden, en ieder verkreeg wat hy wenschte, welk eene verwarring van zaken zou men niet ontdekken: en hoe veel meer ongelukkigen wierden 'er niet gevonden, dan 'er nu zyn.

Het is opmerkelyk, dat men zo vele ſtervelingen vind, die met hun ſtaat ſlegt te vrede zyn. ——— Dan elk zou nochtans, indien zyne leden onder duizenden andere bogen, zo 't mogelyk ware, zyn eigen ſtaat 'er weder uitzocken, en geen ander begeren te wezen.

Het is altoos een verkeerd begrip geweest, 't blyft het nog, en zal het blyven zo lang de waereld ſtaat, zich met geweld tegens de dwaling te verzetten. Verkeerde begrippen met kragt te willen tegengaan, den mensch door dwang te willen bekeren, is dikwils al zo gevaarlyk, als met geweld den ſtroom in zynen loop te willen ſtuiten; die zich dan vaak, met eene verdubbelde kragt, tegens dat geweld verzet, en eensklaps of alles vernielt, of over alles heen ſtroomt, en eene ſchrikkelyke verwoesting aanregt. Men moet de dwaling zagtjes leiden, even gelyk men den loop van eenen ſtroom leid, dien men niet met geweld kan ſtuiten.

Schoon alle menſchen, in den blooten natuurſtaat beſchouwd, evengelyk zyn, en de een niets boven den anderen bezit, 't geen hem in waardigheid boven zyne natuurgenoten verheft, is 'er nochtans, door den Alwyzen Beſtierder aller dingen, in alle geregelde Maatſchappyen, om eene geſchikte orde te bewaren, onderſcheiden rangen geſteld. ——— Deze Rangsonderſcheiding heeft de wyze Schepper door het gantsch geſchapen Al doen ſtand grypen. 'Er heeft eene opklimming, en eene nederdaling in al het geſchapene plaats. Zekerlyk zou ook, indien 'er geen meerder of minder was, de orde dra

in wanorde verkeeren, en de ganſche Waereld eene Woeſteny, en eene baijert, worden.

Alle Menſchen worden door zekere driften bewogen, waar van elk een byzonder rad uitmaakt; terwyl deze, alle zamen werkende, een geheel vormen. Zonder deze driften zou den Mensch eene roerloze machine gelyk worden: des het, zo 't al mogelyk ware, nadelig zoude zyn die driften uit te rooien. Dan des menſchen plicht en geluk beſtaat hier in, dat hy dit werktuig zo doe werken, dat het aan deszelfs eigen wyze eindens kan beantwoorden. Met andere woorden, zyne driften zo te beſtieren, dat men 'er ſteeds zyn geluk, en dat der Maatſchappye, door vermeerdere. —— De Man die de Vermaken, de Wellusten, najaagt, en de Man die edele Wetenſchappen zoekt, worden beiden door hunne driften werkzaam gemaakt; dog terwyl de eerſte 'er zich van bedient tot zyn verderf, zo bewerkt de tweda, op eene wyze leiding, 'er zyn geluk door.

Elke Gezinte, en elke Party waant de waarheid aan zyne zyde te hebben, en begeert, dat al de waereld tot zyn gevoelen overkome. Dan, welke is de toetsſteen, waardoor men onderkennen kan, wiens gevoelen het beste zy? Deze is ontwyfelbaar de gezonde Rede. Zy tog alleen onderſcheid de Waarheid van de Leugen. —— 't Is de gezonde Rede alleen die de dwaling ontdekt en het ſpoor aanwyst, waar op men niet dwalen kan. De Heilige Schrift zelve is in zo verre aan de gezonde Rede onderworpen. Door deze onderſcheid men daar van die Schriften, welke eene valſche leer behelzen; door deze overtuigt men den onwetenden en ongelovigen; en de Godsdienst, op dezelve gebouwd, word daarom een Redelyke Godsdienst genoemd.

Onze denkbeelden zyn van dien aart, dat het een uit het ander geboren worde; hier door is het, dat wy ons een oneindig getal voorwerpen in eene volgreeks geſtadig voor den geest brengen. Hier van daan worden die byzondere bepalingen geboren, welke men by de menſchen vind; en het is ook het middel om de byzondere ſchoonheden van ieder onderſcheiden zoort van voorwerpen en de bepaling tot dezelve voort te brengen. Dan deze bepaling is niet altoos even geſchikt, en nuttig voor den mensch. Men kan zich te veel aan byzondere voorwerpen overgeven, en ſlaafagtig dezelve aankleven: terwyl men anderen, die zeer heilzaam zyn, verwaarloost. Dan handelt men verkeerd; en de verſchillende denkbeelden, welke ons geduurig voor den geest komen, worden dan als zo vele bronnen van zonde en verkeerdheden, welke den mensch verleiden, en van het ware doel afbrengen.

De Ondeugd kan wel eens eenen tyd de Deugd als overmeesteren: maar de Deugd moet toch altyd, vroeg of laat, eenmaal zegevieren. De Waarheid kan door de Leugen wel eens

eens verduisterd worden, vooral wanneer de laatste zich bedekt onder het veelgelykend gewaad van de eerste. —— Dan, het kan niet misſen, of de Waarheid ontneemt ten laatſten de Leugen haar bedekzel: en vertoont dezelve aan het oog der waereld in hare wanſtaltige gedaante.

Zo lang een dwaas zwygt verbergt hy zyne dwaasheid; maar hy kan den mond niet openen, of hy verraadt zich zelven.

Even gelyk de Spyzen door de toebereiding ſmakelyk worden gemaakt; zo weet een verſtandig man zyne geſprekken te veraangenamen, door het geestige, dat hy met dezelve vermengt; en 't welk zo veel is als de ſaus, om ze ſmakelyk te maken.

Zal een werkman wel eenen gunſtigen uitſlag van zyn werk hopen kunnen, wanneer het zelve de vereischten mist, die het voor het oog bevallig kunnen maken? Even zo min kunnen Geleerden eenen gelukkigen uitſlag op huine werken verwagten, wanneer zy de fraaiheden en bevalligheden, misſen, welken 'er, door lieden van ſmaak, in gevorderd worden.

Indien menſchen, die voor het oog de grootſte en ſchitterendſte vertooning maken, de gelukkigſte waren, dan, dan bekleedden de Hovelingen de eerſte plaats onder de gelukkigen. —— Maar de meeste Hovelingen zugten, en gaan gebukt onder den last van vergulde en blinkende ketenen.

De mensch is doorgaans zeer begerig, en zou wel geſteld willen zyn in elken ſtaat, welke hem als begeerlyk voorkomt. Men vind in zyne eigen omſtandigheden doorgaans zeer veel, dat men afkeurt, en waarom men eenen anderen boven den zynen ſtelt. —— Dan daar is een ſtaat, die alleen gezegd kan worden onze bejaging waardig te wezen; en dat is alleen die, in welken men ware rust en Gelukzaligheid kan vinden.

Alle menſchen zyn, geboren wordende, in denzelfden ſtaat; allen komen wy naakt in de waereld; en zouden, zonder de hulp van anderen, bykans even zo ſchielyk verdwynen, als wy te voorſchyn komen. Maar zyn de menſchen zich allen gelyk by de geboorte, nog klaarder vertoont zich deze gelykheid by het ſterven. In het graf is de grootſte Vorst den geringſten der Bedelaren gelyk.

Het is alleen een gerust gemoed, dat het ware geluk ſmaken kan, en alle aardſche dingen op haren regten prys weet te ſchatten. —— Den onrustigen is honig zelfs eene bittere gal; maar den gerusten kan gal veel zoeter dan honig wezen.

C. V. D. G.

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID te AMSTERDAM, APRIL, 1783.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	29.	2-8	46	W	2
	—	3-8	57	———	1
	—	4-8	45	———	0
2	—	5-6	42½	Z	0
	—	6-2	62½	WZW	0
	—	6-5	44½	NNO	0
3	—	6-6	42	———	0
	—	6-6	59	———	0
	—	6-5	48½	O	0
4	—	6-0	51	———	1
	—	5-5	60½	——— 1	NO 1
	—	5-4	47	NtW	2
5	—	5-1	45½	N	4
	—	6-1	48½	NtO	7
	—	6-7	41	NtW	6
6	—	7-2	42	———	3
	*	7-5	51	NNW	8
	—	7-0	37*	N	1
7	—	6-2	39	NNW	1
	—	5-5	55	WNW	1
	—	4-5	38	NNW	0
8	—	3-5	40	Z	0
	—	3-2	61	W	1
	—	3-1	42½	NW	0
9	—	3-2	42	———	0
	—	3-6	60	O	2.0
	—	3-4	46½	———	0
10	—	2-5	47	ZO	0
	—	1-5	67½	O	1
	—	0-0	55½	———	0
11	28.	9-8	55	Z	2
	—	8-9	66	ZW 4	W 4
	—	8-1	51½	WZW	4
12	—	8-6	55½	Z	1
	—	11-0	66½	OtN	2
	29.	1-0	52½	N	2
13	—	2-5	52	O	2
	—	3-2	62	ONO	3
	—	3-5	48	O	1
14	—	3-3	49½	NO	1
	—	2-8	64	NW	1
	—	2-6	44½	NNW	2
15	—	1-5	46	NW 4	ZW 6
	—	0-0	54	W	6
	28.	10-9	46½	———	2

	z. betr.				
	wolkig	16	29.	1-0	48
	———		—	2-5	56
	helder		—	4-1	44
	———		—	4-4	49
	——— NL.	17	—	4-6	62½
	nevel o. h.		—	4-3	48½
	o. helder	18	—	3-5	53½
	——— wolk.		—	4-1	60
	z. betr.		—	4-4	48½
	———	19	—	4-0	47½
	helder		—	3-3	64
	donker z. b.		—	0-8	58
	———	20	28.	11-2	59
	z. betr.		—	11-3	62
	———		—	11-6	46
	———	21	—	10-7	47
	helder		—	10-8	50
	———		—	11-0	43
	———	22	—	10-7	42½
	———		*	7-8	44
	———		—	11-6	42½
	———	23	—	11-6	46
	———		—	11-8	54
	———		—	11-5	47
	———	24	—	10-5	49
	———		—	10-8	51½
	———		—	11-4	47
	———	25	—	11-7	51½
	———		29.	0-5	54
	— 9 u. betr.		—	1-7	50½
	betr. z. betr.	26	—	3-3	49
	z. betr.		—	3 6	55
	ietsR. zw. wolk.		—	3-5	48
	zw. wolken	27	—	3-6	47
	helder		—	3-5	60
	———		—	3-0	50
	———	28	—	2-8	48
	———		—	2-5	64
	———		—	2-0	53
	———	29	—	2-0	57
	donker		—	1-8	69
	———		—	1-7	55
	R. donker	30	—	1-5	56
	R. ———		—	1-6	71*
			—	2-2	54

NW	4	o. helder	
NNW	7	———	
———	4	———	
WNW	2	———	
———	1	———	
———	1	———	
———	1	wat betr.	
NNW	3	donker	
———	2	betr.	
ZO	1.4	o.h.w. iets R.	
OtZ	2	helder	
ZO	1	———	
WZW	2	z.betr. ietsR.	
W	2	betr.	
WtN	8à10	zw.RbuiënH.	
WNW	4.6	zw. wolken	
NW	6à10	R.H.zw.wolk.	
———	6à8	z. betr. R.	
NNW	8	R.	
——— 8.	Z 4	R. z. betr.	
O	4	zw. wolken	
NNO	4	R.	
NO	4	zw. wolken	
———	2	———	
NNO	2	iets R. donker	
NtO	4	donker 3 u R.	
NNO	4	———	
N	1	Regenig	
NOtN	2	donker	
ONO	2	———	
O	4	wolk. 8 u. held.	
———	7	helder o. h.	
———	8	———	
———	6	———	
———	6	———	
———	5	——— sterk NL.	
ZO	2	———	
ZOtZ	2	———	
ZZO	2	——— NL.	
———	3	———	
ZO	4	———	
ZZO	1	——— sterk NL.	
———	1	———	
— 1 ONO	2	———	
O	3	———	

den 14 's av. 6 à 7 u. zwaare Zeevlam.

20.2$\frac{11}{56}$ | 5 1$\frac{45}{56}$ | 2 r$^{m}_{o}$

Th. den 2's mo. 6 u 38
6's av. 11 - 36
8's mo. 5¼ - 34½
9 — 6 - 36½
10 nam. 2½ - 68

den 16's av. 11½ u. 42.
22 nam. 3 - 46

In de Tafel van *Februari* ſtaat de Therm
den 21 { 47½ / 44 / 43 } moet zyn { 43½ / 47 / 43

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

GESCHIED- EN OORDEELKUNDIG VERSLAG VAN DEN STAAT DER GELEERDHEID EN FRAAIJE LETTEREN, IN ENGELAND.

(*Vervolg van bl.* 104.)

Het Tooneeldicht bloeide niet ſterk onder de twee eerſte Koningen uit den *Brunswykſchen Stam*. De *Cato* van ADDISON hadt, ten opzigte van de wyze van het Treurſpel, een verkeerden ſmaak ingevoerd. YOUNG, 't is waar, ſchreef met een kragt hem byzonder eigen, en geheel vry van naavolging: maar 't grootſte gedeelte, dat Tooneelſpelen onder handen nam, verleid door de dichterlyke voortreflykheden van den *Cato*, en de verbaazende toejuiching, welke dit ſtuk wegdroeg, merkte het aan als een voorbeeld van volmaaktheid. Eene koele en redeneerende ſchryfwyze geraakte in zwang. Onze Treurſpelen vloeiden over van juiste en zomtyds zeer edle, zedekundige gevoelens, van keurlyke loffpraaken over de Vryheid en de Regten des Menschdoms; doch ontbraken dat, 't geen belangneeming verwekt, en de driften gaande maakt. THOMSON zelve kan, in 't algemeen, deeze berisping niet ontgaan, ſchoon hy in een enkel Stuk (*), meer dan gewoonlyk, het hart raakt. Van de veelvuldige Treurſpelen, ter dier tyd geſchreven, kan 'er ſlegts een klein getal opgenoemd worden, 't welk in Tooneel-volkomenheden uitſteekt.

Staande het laatſte gedeelte der Regeering van GEORGE DEN II, begon een andere ſmaak te heerſchen. Men bemerkte de verkeerdheid van die redeneerende en droog zedeleerende Treurſpelen; de Dichters poogden meer leevens en verſcheidenheids in de Spelen te brengen, door treffender, en hartroerender, tooneelen. Maar men kan geen Tooneeldichter noemen, die deeze Eeuw ten byzonderen luister ſtrekte, en in één rang verdient geplaatst te worden met OTWAY of zelfs met ROWE, in de verheevenſte ſoort van

(*) Zyne *Tancredo* en *Sigismunda*.

van Treurſpel; doch in de laagere bereikte LILLO het toppunt van het tedere en het verheevene.

In het Blyſpel ondervondt men bykans dezelfde ſchaarsheid. CIBBER, 't is waar, bloeide by den aanvang deezes Tydperks; doch men vondt 'er geen één, ten minſten voor een langen tyd, die met regt den naam zyns Naavolgers mogt draagen. FIELDING, die, in een ander ſoort van Schriften, zo veel roems verwierf, behaalde, in 't Blyſpel, ſchoon hy verſcheide Stukjes maakte, geen buitengemeenen lof. Dr. HOADLY, Zoon van den beroemden Kerkvoogd van dien naam, toonde wat hy zou hebben kunnen doen in één Stukje (*); doch hy verpligtte het Gemeen niet weder door een Blyſpel. De overige Blyſpelen, die ten tooneele gevoerd werden, hadden geene verdienſten dan dat ze nieuw waren: want van de meeste hoorde men vervolgens nooit of zelden. Maar omtrent het einde des Tydperks, waar toe deeze Beſchouwing zich bepaalt, herleefde het Blyſpel. FOOTE, veelal den *Engelſchen* ARISTOPHANES geheeten, voerde een ſchryfwyze in, zeer geſchikt om byzondere Characters en Zeden te kenſchetzen; doch gebrekkig in de geregelde ſchikking van de Fabel en het beloop des Spels. GARRICK ſchreef eenige kleinder Stukjes, geenzins van verdienſten ontbloot. Maar 't was COLMAN, die beloofde de eer des Blyſpels geheel te zullen herſtellen; hy moet, vervolgens, met andere Heeren, die onlangs hunne kragten inſpanden om in deezen tak uit te munten, byzonderder gedagt worden.

Het Speelen der Stukken zelve komt hier in aanmerking, van wegen den invloed die 't hadt op het vormen van den Smaak. Geduurende de Regeering van GEORGE DEN I, mogt het Tooneel op bekwaame Speelders roemen; doch toen zy het Tooneel verlieten, hadden ze geene hun waardige Opvolgers, een enkelde uitgenomen. Het Tooneel kwynde eenige jaaren agter elkander, tot zich eindelyk een verbaazend verſchynzel opdeedt in GARRICK. Hy ſtak, in dit opzigt, boven allen uit, als een Gunſteling des Vernufts en der Natuure. Zyne onderſcheidene en altoos verwonderingwekkende vermogens zyn nog diep in veeler geheugen geprent. Zyne verſchyning ten Tooneele mag, met rede, aangezien worden voor het Tydſtip eener Omwenteling in de *Engelſche Letterkunde:* want door zyne vertooning der Spelen van SHAKESPEARE, gaf hy een geheelen zwaai

(*) *The Suspicious Husband.*

zwaai aan den Smaak en het Character zyns tyds. Niet alleen deedt hy dien meesterlyken Dichter algemeen bewonderen; maar baande den weg tot eene nauwkeuriger en uitgebreider kennisse aan onze oude Tooneeldichters in 't algemeen, en tot eene nieuwe wyze van beoordeeling. Andere Tooneelspeelders en Speeldetesſen hielpen hem de eer van het Tooneel, in 't Treur- en Blyspel, ondersſchraagen.

De Veranderingen, die byzonder ten tyde der Regeeringe van GEORGE DEN II, in de wyze van denken, en den smaak in 't leezen, voorvielen, waren veelvuldig en opmerkenswaardig. De Zedekunde begon men uit een ander oogpunt te beſchouwen. Dr. CLARKE's Stelzel van de eeuwige voeglykheid der dingen, hadt eene wyl de overhand; zyne wyze van uitdrukken, en die van WOLLASTON, volgden de meeste Zedeſchryvers. Maar, allengskens, kreeg de taal van SHAFTESBURY's *Characteristics*, de overhand; deeze was behaaglyker en ſchitterender dan de andere. Deeze ſtyl begon inzonderheid te heerſchen naa dat HUTCHESON zyne Verhandelingen over de Denkbeelden van Schoonheid en Deugd, als mede over de Driften, hadt uitgegeeven. Deeze Werken, 't is waar, of ten minſten de eerſte derzelven, kwamen, vóór den dood van GEORGE DEN I, in 't licht; doch laater werd de Wysbegeerte, daar in voorgeſteld, de Wysbegeerte der Mode; en de Leerlingen van SHAFTESBURY, namen zeer toe in aantal. In veele jaaren werd geen Boek algemeener bewonderd, of algemeener geleezen, dan de *Characteristics* van dien Edelman. Over de Schoonheid der Deugd, en van belanglooze Goedwilligheid, weidde men uit in veele fraaije en bevallig opgeſtelde Schriften. Men kan niet lochenen, dat de zaak tot een uiterſte gebragt wierd: en dat zy, die de Deugd alleen grondvesten op Inſtinct en inwendige gevoelens, dwaalen. Maar 't is tevens te bejammeren, dat de Zedekunde des Gevoels al te zeer buiten gebruik geraakt is. Daar ſtak een kragt in, welke de ſynder aandoeningen der ziele aandeedt, en kragtdaadiger op het menschlyk hart aandrong, dan de koele en afgepaste taal der *Clarkiaanen*. HARTLEY's Beginzel van de Zamenvoeging der Denkbeelden gaf een grooten ſchok aan het Stelzel der Zedelyke Aandoening.

Eén enkel Schryver bragt eene groote omwenteling te wege in de Staatkundige begrippen van dien tyd. Deeze Schryver was RAPIN, wiens *Geſchiedenis van Engeland*,

overgezet, en by ſtukjes uitgegeeven, eene menigte van Leezers vondt, en zeer veel toebragt om gemaatigde *Whigs* te vormen. Zints dien tyd hebben de beginzels van de *Hooge Kerk*, en inzonderheid de *Jacobitiſche*, welke dus lang het Lichaam des Volks hadden ingenomen, veel van derzelver kragt verlooren. De Geſchiedenis, met opregtheid en oordeel geſchreeven, was wonder wel geſchikt om eene zo gewenschte uitwerking hervoort te brengen. De tyd, en een oordeelkundiger onderzoek der oude Beſcheiden, Parlements-aanteekeningen, en Staats-papieren, hebben ons in ſtaat geſteld om eenige gebreken en misſlagen in RAPIN te ontdekken, en wy houden hem voor een verdrietig en langwylig Schryver. Dan desniettegenſtaande moet hy onder de nuttige Schryvers geteld worden, en hy deedt in het bovengemelde punt grooten dienst. Ondanks de fraayer Geſchiedſchriften, in laater tyd uitgegeeven, zal men zich het leezen zyns Werks niet beklaagen. Mr. HUME noemde, in de eerſte uitgave van zyne *Eſſays Moral and Entertaining*, RAPIN de oordeelkundigſte van alle Geſchiedſchryveren.

Een andere omſtandigheid welke wy niet moeten over 't hoofd zien, in de Beſchouwing van den *Staat der Geleerdheid en Fraaije Letteren in Engeland*, geduurende dit Tydperk, is het invoeren der Geleerde Maandwerken; doorgaans met verſcheide bynaamen *Magazines* geheeten. Dit mag aangemerkt worden als een Letterkundig Tydperk. De vroegere Tydſchriften waren weinig in getal, en bepaalden zich meest tot Nieuwstydingen en Staatkunde. Maar het *Gentleman's Magazine* en de *London's* en *Univerſal Magazines*, die ſpoedig volgden, openden een nieuwe bron van onderwys en verſtandig onthaal. Men vindt 'er, 't is waar, die deeze ſoort van Schriften verſmaaden: voor Mannen van uitgeſtrekte Geleerdheid en Beleezenheid kunnen zy van niet veel dienst weezen. Maar de uitwerkzels van dezelve, op het gros des Volks, waren zeer groot. De *Magazines* ſtrekten zeker om eene verſcheidenheid van nutte kundigheden te verſpreiden. Daarenboven behandelen zy dikwyls zeer weetenswaardige en nutte Vraagſtukken, die de Geleerden zelfs met greetigheid leezen. Zy dienen ook tot Verzamel- en Bewaarplaatzen van kleine Stukjes, welke anderzins verlooren zouden geraaken; ook vormen zy een zeer aangenaam en kortbondig begrip van de hedendaagſche Geſchiedenis. En 't is geen klein voordeel, dat jonge Schryvers hier eerst hun-

hunne kragten beproeven, en hunne Proeven van oorſpronglyke opſtellen plaatzen. Mogelyk zyn 'er maar weinige Perſoonen, thans in de Geleerde Waereld beroemd, of zy hebben in een derzelven eerst geſchreeven.

Eene Geſchiedenis der Geleerde Tydſchriften, over 't algemeen, zou zeer leezenswaardig weezen; maar het is hier de zaak niet ons uit te laaten tot een verſlag van dezelve in andere Landen, waar een BAYLE, een BEAUVAL, een LE CLERC, daar aan de hand ſloegen. 't Leedt lang eer zy in *Engeland* een geregelden en gevestigden loop kreegen. Zy verſcheenen, nogthans, onder de Regeering van GEORGE DEN I, en de eerſte Jaaren zyns Opvolgers. Maar de *Historia Literaria*, de *Memoirs of Literature* en de *History of the Works of the Learned*, ſchoon nuttig tot berigtgeeving, konden op geen vasten voet geraaken. Deeze ſoort van Schriften hadt geen algemeenen aftrek. De *Monthly Review* eerst, en vervolgens de *Critical Review*, maakten beter opgang. Zints dien tyd ſloeg men algemeen agt op alle ſoorten van uitkomende Werken: eene oppervlakkige kennis van dezelve verſpreidde zich onder 't Volk; nieuwsgierigheid na Letternieuws, en de beoordeeling van 't zelve, nam toe. Die geleerde Tydſchriften zyn, ongetwyfeld, zomtyds partydig, en tasten zomwylen mis. Geſchreeven door een aantal Perſoonen van onderſcheide bekwaamheden, gevoelens, niet vry van driften en vooroordeelen, moeten hunne beoordeelingen der Boeken op verre na met geen ingewikkeld geloove omhelsd en goedgekeurd worden. Mannen van weezenlyke Geleerdheid zullen voor zichzelven keurmeesters weezen, en geen keurmeesterlyk gezag in den bekwaamſten Schryver van Letterkundige Tydſchriften. Dit in 't oog houdende, hebben deeze Schriften eene zonderlinge verdienſte, daar zy ons, van tyd tot tyd, oordeelkundige uittrekzels opleveren van nieuwe Boeken, die, terwyl zy leeren en vermaaken, den Leezer in ſtaat ſtellen om eenig denkbeeld van 't geheel te vormen. Brengt men hier op in, dat de kennis, daar door verſpreid, oppervlakkig is, men bedenke dan, dat zeer veelen anders geene kunde van die Werken in 't geheel zouden bezitten.

De uitwerking der Nieuwspapieren behoort in deeze beſchouwing niet overgeſlagen te worden. Langen tyd waren zy weinig in getal, en uitgezonderd eene omſtandigheid, hier naa te melden, alleen bepaald om kennis van 't,

gebeurde te geeven. Dan allengskens beſchreeven zy een ruimer kring; Staatszaaken werden 'er breeder in onderzogt, en ten deezen opzigte zyn ze van aanbelang voor 't Volk geworden. Zy neemen, daarenboven, de vryheid om Letterkundige geſchillen te onderzoeken, en behelzen Proeven over alle ſoorten van onderwerpen. Zy zyn de middelen om kundigheden mede te deelen van zaaken, die, ſchoon niet diep in de onderwerpen treedende, het verſtand des gemeenen Volks uitbreiden. Waren zy met meer wysheids, beſcheidenheids en braafheids, opgeſteld, zy zouden grooter nut baaren. Het perſooneele, het kwaadaartige, het eerroovende, dat 'er dikwyls in voorkomt, verdient in dit Vertoog geene byzondere opmerking.

Maar, ſchoon de Nieuwspapieren, in 't vroegſte gedeelte deezes Tydperks, veeltyds niets anders behelsden, dan de gemeenmaaking van 't dagelyks voorvallende, was dit altoos het geval niet. Men gaf 'er Proeven in over deeze en geene ſtoffen: hoewel deeze, meest al in afzonderlyke Blaadjes, het licht zagen. Een kort verſlag daar van zal niet oneigen hier plaats vinden. 't Was eigenaartig, dat de roem door den *Snapper*, den *Spectator*, en den *Guardiaan*, ingelegd, en de voordeelen met de uitgave deezer Schriften behaald, een groot aantal naavolgers hervoortbragt. Diensvolgens verſcheenen 'er, ſtaande de Regeering van GEORGE DEN I, geduurig Tydſchriften, onder verſchillende Naamen en Tytels. Verſcheide derzelven, ſchoon thans weinig bekend, verdienen nog geleezen te worden; inzonderheid de Papieren, getyteld de *Free-Thinker*, en die uit de pen vloeiden van GORDON, niet zo zeer zyn *Independent Whig*, maar een ander ſtuk van meer gemengden aart, onder den tytel van de *Humorist*. Met den loop der zaaken namen die Proeven, by bladen uitgegeeven, nu deeze dan geene keer, en behandelde men 'er zomtyds Godsdienst-verſchillen in, ſchoon ze meerendeels het Staatkundige betroffen. 't Zal noodloos weezen de groote menigte by naamen op te tellen. Veele verdienden, toen zy het licht zagen, weinig opmerkings; en veel minder, nu de omſtandigheden, welke aanleiding tot derzelver ſchryven gaven, hebben opgehouden. Twee derzelver mogen wy, egter, niet verzwygen; *Cato's Letters* (*), en

(*) De Brieven van CATO zyn onzen *Nederlanderen* bekend, en hebben hier niet min lofs dan in *Engeland* weggedraagen.

en de *Craftsman*. De eerſte werden geſchreeven door TRENCHARD en GORDON, en zyn, ongetwyfeld, de beste voorbeelden van Staatkundige Tydſchriften, opgeſteld met veel kragts van geest; altoos Onderwerpen behandelende zonder Perſoonen te kwetzen. De *Craftsman* betrof meer byzondere Perſoonen; doch daar BOLINGBROKE en PULTENEY de Schryvers waren, kan het Werk niet misſen veel fraai's te behelzen.

Ten deezen tyde kwamen 'er geen Bladſchriften uit van een vermengden aart, die verdienen by den *Snapper*, den *Spectator* en den *Guardiaan* genoemd te worden; doch eerlang daagden 'er mededingers op, die dezelve na de kroon ſtaken. De *Rambler* bragt de Zedekundige Proeven, en Zedelyke Verhaalen, wat verheevenheid van denkbeelden, keurigheid van waarneemingen, en kragt van ſtyl, aanbelangt, tot een toppunt van volmaaktheid. De *Adventurer*, voegde by veel van dezelfde verdienſten, eene wondere bekwaamheid in het opſtellen van Oosterſche Verhaalen. De *World* nam al de verſcheidenheid aan van den *Spectator*, naar eisch der onderwerpen beredeneerd, of geestig, ernſtig of vrolyk, geleerd of boertig: dit Werk hadt nog eene overeenkomst met den *Spectator*, hier in beſtaande, dat Mr. MOORE, die de uitgave als Hoofdſchryver bezorgde, zyn glans verloor door den meerderen luister zyner Medeſchryveren. De *Connoisſeur* was het werk van twee Heeren THORNTON en COLMAN, die, in elk papier hunne vereenigde kragten aanwendende, ſchoone Vertoogen voortbragten. Geen Geſchrift ſlaagde ooit gelukkiger in het ontdekken en geestig ten toon ſtellen der heerſchende dwaasheden (*). Andere poogingen zyn 'er in dit ſlag van ſchryven te werk geſteld, doch verre na niet met gelyken uitſlag. Het uitgeeven van dusdanige Vertoogen is meest afgedaan, de voorraad ſchynt uitgeput: en het is niet te denken, dat wy ze, met luister, zullen zien te voorſchyn komen, in afzonderlyke ſtukken: dewyl de Maandwerken open ſtaan voor Opſtellen van dien aart.

De ſtaat der Welſpreekenheid, in *Engeland*, verdient in de Characterbeſchouwing deezer eeuwe onze aandagt: en wel inzonderheid voor zo verre daar zy in het Parlement

zo

(*) Onze *Nederlandſche Vertoogſchryvers* hebben zich van deeze Werken bediend: deezen met openlyke Vermelding; anderen bedekt: en hier door hebben wy de beste Vertoogen in onze taale.

zo veel betekent, en van zulk een wydſtrekkenden invloed is op het Ryksbeſtuur. De groote perſoonlyke en ſtaatkundige belangen, die onze Raadsheeren aanzetten, en de hette der tegenkantinge, welke veelen van hun altoos ontmoeten, lokken alle kragt der Redenaaren uit. Geduurende het geſchil, tuſſchen ROBERT WALPOLE en diens tegenſtanders, klom de Welſpreekenheid ten hoogſten trap. VOLTAIRE, handelende van de Welſpreekenheid, ten deezen tyde in beide de Huizen van het Parlement, verheft ze boven die der *Grieken* en *Romeinen*. Om niet te treeden in eene optelling der voornaamſte Redenaaren van die dagen, zullen wy alleen aanmerken, dat PULTENEY, onder hun, den voorrang hadt, in de tegenkanting van WALPOLE, door de verſcheidenheid en kragt zyner begaafdheden. PITT volgde hem op, wiens woordenrykheid, vuur en klem van taal, alles vermeesterde, en de diepſte indrukzels heeft nagelaaten, in 't geheugen der geenen, die hem hoorden. Hy ſtak zeker verre uit boven allen, die toen in 't Parlement ſpraken, ſchoon veelen hunner, geenzins, den roem van zeer welſpreekend kon betwist worden. PITT kreeg den naam van den DEMOSTHENES zyner eeuwe; een naam dien hy verdiende, wat de grootsheid en onwederſtaanbaare kragt van zeggen betreft; doch hy was geen DEMOSTHENES in bondigheid van opſtellen.

De Welſpreekenheid op den kansſel ſtak niet ſterk uit. De Redenvoeringen van onze beste en beroemdſte Godgeleerden waren verſtandig, oordeelkundig, behelsden heerlyke lesſen, voorgeſteld in eene eenvoudige, klaare, en zomtyds cierlyke, taal. Zy maaken een dierbaar gedeelte uit van de *Engelſche Letterkunde*, en hebben, in het zedekundige en het ſchriftverklaarende, groote verdienſten; maar zelden klimmen zy op tot het verheevene, zelden ontmoeten wy dat grootſche, dat tedere, dat vervoerende, waar toe Onderwerpen den Geestlyken Redenaar ruime en ryke ſtoffe verſchaft. Indien een hunner, ten deezen opzigte, moet uitgezonderd worden, is het de Biſchop SHERLOCK. Zyne Leerredenen zyn, over 't algemeen, geſchoeid op dezelfde leest, als die zyner Tydgenooten; doch hy neemt zomtyds een hooger vlugt.

Wat de Geſchiedſchriften aanbelangt. Wy hebben te vooren RAPIN beſchouwd, in zo verre zyn ſchryven Staatkundige waarde en invloed hadt, verder komt hy niet in aanmerking. *Engeland* ontbrak het lang aan bekwaame Geſchiedſchryvers: geenzins aan berigtgeevende

Wer-

Werken; doch zy hadden fraayheid noch ſtyl. 't Was bewaard gebleeven, voor 't laatſte gedeelte der Regeering van GEORGE DEN II, *Engeland* in ſtaat te ſtellen, om, in dit ſtuk, andere hedendaagſche Volken, en zelfs de Ouden, te evenaaren. Aan Mr. HUME en Dr. ROBERTSON, moeten wy zo groot eene omwenteling dankweeten. Schryvers, waar by een GIBBON, en meer anderen, behooren geplaatst te worden, wanneer wy tot een laater tydperk komen.

Leedt lang, eer dit Ryk in Leevensbeſchryvingen uitſtak. Eene menigte van afzonderlyke Leevensgeſchiedenisſen kwam te voorſchyn; doch zy preezen zich niet aan, door iets voortreffelyks, ten opzigte van de keuze, de netheid van opſtel, of ſchranderheid van bedenkingen. De overzetting, eerst van BAYLE alleen, en de volgende uitgave van zyn Werk, met veele bygevoegde Leevensſchetzen, een Werk van tien Deelen in Folio uitmaakende, bragt een algemeener ſmaak, tot de kennis der Leevensgeſchiedenisſen, te wege. De *Biographia Brittannica*, alleen geſchikt om de waardige Mannen onzes Lands voor vergetelnisſe te bewaaren, vermeerderde naderhand onzen Letterſchat; en mogen deeze Werken, ſchoon op een zeer ongelyken voet uitgevoerd, aangemerkt worden als dierbaare voorwerpen der Lettergeſchiedenis van dat Tydperk. Van de afzonderlyke Leevens, toen beſchreeven, kunnen 'er weinige in vergelyking komen, by dat van CICERO, door MIDDLETON. MALLET's Leevensſchets van Lord BACON zou meer uitmunten, hadt hy byzonderder geweest in de opgave van de Wysbegeerte diens grooten Mans. Toen MALLET het Leeven van MARLBOROUGH zou ſchryven, merkte men aan, dat hy, vergeeten hebbende, dat BACON een *Philoſooph* geweest was, ook gevaar liep om te vergeeten, dat MARLBOROUGH een *Generaal* geweest ware. De Leevensgeſchiedenisſen zyn, in laater tyd, eene meer geliefde bezigheid der Letteroefenaaren geworden.

In het voorbygaan mogen wy aanmerken, dat dit Tydperk zo wel in Geleerde, als in Leevensverhaalende, verzamelingen uitſtak. De Woordenboeken van HARRIS en CHAMBER zyn Werken van aanbelang, en het laatstgemelde behaagde ongemeen. Voortbrengzels van deezen aart, die de Weetenſchappen naar de Letteren van het A, B, C, voordraagen, hebben het Volk in ſtaat geſteld, om eenige kundigheid op te doen van 't geen hunne nieuwsgierigheid opwekt, of hunne aandagt trekt.

Eene andere foort van Schriften, geſchiedkundig in den aart, doch verdicht in den grond, werd zeer volmaakt, door twee ongemeene Mannen, FIELDING en RICHARDSON. Deeze Heeren verſchilden zeer in hunne bekwaamheden, doch ſtaken beiden uit, in de foort van opſtellen, die zy ieder verkoozen. FIELDING, DON QUIXOT en GILBLAS tot zyne voorbeelden neemende, ſlaagde ongemeen in 't boertige, en het vertoonen van Characters in het gewoon burgerlyk leeven. RICHARDSON, wiens vernuft met de daad oorſpronglyk mag heeten, toonde de doorkneedſte kennis van 't menſchlyk hart te bezitten, en een verbaazend vermogen, om 't zelve te beſchryven, en gaf een voorbeeld van harttreffende verhaalen, waar in geen eeuw, geen volk, hem evenaarde. Beide deeze Schryvers hebben eenige gelukkig ſlaagende Navolgers gehad. SMOLLET kwam naast aan FIELDING, en eenige Dames, die de pen voerden, wisten RICHARDSON best op zyde te komen. Wat de gemeene hoop van Romans betreft, onder welke de Drukpers gezweet heeft, die zulk een valſchen ſmaak in 't leezen verwekt, en voor jonge gemoederen zo ſchadelyk geweest zyn, zy verdienen niet genaamd te worden, dan alleen ter beriſping.

Onder zo veele voorwerpen, die de aandagt eener geleerde en naſpeurende Eeuwe trokken, was het niet waarſchynlyk, dat men de Oordeelkunde geheel zou over 't hoofd zien. Deeze tak bleef niet onaangekweekt, en wy hebben verſcheide voortbrengzels in deeze ſoort van Letterkunde, ſchoon de Schryvers zelden verder gaan, dan ADDISON, in eene wysgeerige naſpeuring van het Schoone, in den ſchryftrant. Een zyner keurigſte en gelukkigſte Leerlingen was SPENCE. In 't einde kwam 'er een verfynder geest van oordeelkundig onderzoek te voorſchyn. WARBURTON deedt hier verſcheide poogingen, zomtyds met een gelukkigen uitſlag, doch dikmaals met meer vernufts dan bondigheid. HURD betoonde hetzelfde vernuft te bezitten, maar teffens juister oordeel, en kieſcher ſmaak. LOWTH bereikte, in zyne *Lectures on Hebrew Poetry*, den hoogſten rang van voortreflykheid als een Oordeelkundige. Lord KAIMES zogt de ſchoonheden der opſtellen, in de verholenſte ſchuilhoeken van het menſchlyk hart, en bragt, in de diepte zyner naſpeuringen, de keurigheid wel eens tot een uiterſte.

Dit kort verſlag van den Staat der Geleerdheid en Fraaije Letteren zou onvolkomen weezen, indien wy niet in opmerking namen, hoe de Schryvers in *Schotland*, in dit

Tyd-

Tydperk, en byzonder in het laatſte gedeelte, uitſtaken. MACLAURIN hebben wy als Wysgeer reeds vermeld, en SIMPSON mag 'er als Wiskundige worden bygevoegd. BLACKWALL zou men te recht hoog roemen, wegens zyne kennis in de Oude Letterkunde, hadt hy dezelve niet ontluisterd door ſchoolvosſery en gemaaktheid. De *Schotſche* Schryvers hebben zich bovenal toegelegd op Bovennatuurkundige naſpeuringen, en het voortzetten der leere des Zedelyken gevoels. Het leerſtelzel, door HUTCHESON ontworpen, werd grootlyks verbeterd, en kwam te voorſchyn in verſcheide vernuftig opgeſtelde Schriften, waar door de kennis der beginzelen en aandoeningen van 's Menſchen Ziel grootlyks bevorderd werd. Wanneer wy hier een HUME, Lord KAIMES, REID en ADAM SMITH noemen, doen wy het alleen Geſchiedkundig, zonder ons in te laaten tot een onderzoek, hoe verre hunne byzondere Stelzels op de Waarheid gegrond zyn. En wy zullen niet onderzoeken of de *Engelſche* HARTLEY, in eenig opzigt, gelukkiger geſlaagd is, in het verklaaren der zielsgeſteltenisſe. —— De voortgang der Maatſchappy en Zeden is desgelyks diep nageſpeurd, door de Schryvers van *Noord-Brittanje*. HUME en ROBERTSON, mede uit dat gedeelte des *Britſchen Ryks*, hebben wy reeds, als onze beste Geſchiedſchryvers, vermeld. ARBUTHNOTH en THOMSON waren in *Schotland* gebooren, ſchoon zy het grootſte gedeelte in *Engeland* doorbragten. Met één woord, *Schotland* heeft ruim en ryklyk zyn aandeel, in het vergrooten van den Letterroem deezer Eeuwe.

Ierland moet in deeze Beſchouwing niet overgeſlagen worden. *Ierland* mag op SWIFT en BERKELEY roemen. *Ierland* heeft in de Godgeleerdheid een ABERNETHY, een CLAYTON, en één LELAND voortgebragt; en een anderen LELAND, den Overzetter van DEMOSTHENES, den Geſchiedſchryver van PHILIPPUS den *Macedonier*, en van zyn eigen Vaderland.

Wanneer wy het oog ſlaan op het Tydperk, dus kortlyk beſchreeven, blykt duidelyk, dat het een werkzaam Tydperk geweest is, ten opzigte van het aankweeken der Geleerdheid en Letterkunde. Een groot aantal gewigtige onderwerpen werd 'er in onderzogt, en dit onderzoek bragt eene groote omwenteling voort, in de heerſchende gevoelens des Ryks. Men verſpreidde veel lichts op de gewigtigſte ſtukken, die 's Menſchen aandagt trekken. De Rede werd zeer opgeſchranderd, en een vryer wyze

van

van denken greep ſtand. Het was eene byzonder aangenaame omſtandigheid, dat alles voorwaards ging. Het laatſte gedeelte der Regeeringe van Koning GEORGE DEN II was niet alleen ſchitterend in de Wapenen, en bloeiend in den Koophandel, maar ook gunſtig tot het bevorderen der Kunſten en Weetenſchappen.

NADERE OPHELDERING OVER HET BLOED EN WATER, HET WELK UIT CHRISTUS ZYDE, NA ZYN DOOD, VOLGENS JOAN. XIX. 34, GELOPEN HEEFT.

Briefswyze aan den Wel Eerw. Hooggeleerden Heer, P. J. DE FEMERY, *Profeſſor en Predikant te 's Hertogenbosch.*

Door

JACOB VAN DER HAAR.

Hier nevens gaat het uittrekzel uit de *Scripta Medico-Biblica*, van den Heer ESCHENBACH, *Profeſſor Medicinæ* te *Rostoch*, over het doorſteken van Christus zyde, volgens *Joan.* XIX. v. 34, met dankzegging te rug. Het zelve is met zeer veel oordeel, geleerdheid en orde, opgeſteld, en behelst eene brede beantwoording van de *vier volgende Vragen:*

1. *Of de regte dan wel de linkezyde van den Zaligmaker is doorboord geworden?*
2. *Op welke plaats de zyde is gekwetst geworden?*
3. *Of de verwonding zig ſlegts tot de uitwendige bekleedzelen, dan ook tot de inwendige deelen, heeft uitgeſtrekt?*
4. *Eindelyk, hoe het is toegekomen, dat, uit de gemaakte wonde, Bloed en Water is ontlast geworden?*

De *drie eerſte* bevatten in zig een zeer naauwkeurig en geleerd onderzoek met allen ſchyn van waarheid, en zyn het fraaiſte, het welk ik ooit, over dit ſtuk, gelezen heb, dan waar in het Christendom, met regt, weinig belang ſtelt. Ik bepaal my dan ook liefst by zyn *vierde Antwoord*, ingerigt, om, door het uitlopen van *Bloed* en *Water*, uit des Heillands zyde, iet *bovennatuurlyks* of een *Wonderwerk* te betogen.

Vóór

Vóór een- en twintig Jaren, heb ik, over het zelfde ſtuk, eene kleine Verhandeling (*a*) uitgegeven, en meen daarin, op Natuurkundige gronden, betoogd te hebben, dat de ontlasting van bloed en water, uit Christus zyde na zyn dood, één der ſterkſte bewyzen van zynen dood oplevert. Sedert dien tyd is my dezelfde ſchynzwarigheid van den Heer ESCHENBACH tegen dit gevoelen, door verſcheide anderen, reeds gemaakt, en ik beken zeer gaarne, dat ik ze my zelf, in myne Verhandeling, had behoren gemaakt en opgelost te hebben, zo als ik thans, op uw verzoek, verpligt ben.

Deze myne Verhandeling, in het Hoogduitsch vertaald, heeft misſchien aan den Hoogleeraar ESCHENBACH aanleiding gegeven, om, by het wonderbaarlyke te willen blyven, zyne nieuwe ſchynzwarigheid voor te ſtellen, om 'er het wonderdadige door te konnen bewyzen.

Na dat hy, op een vernuftigen en vry vasten grond, getoond had, dat zo veel water, als de Euangelist ſchynt te kennen te geven, uit des Heren Jezus zyde gelopen te hebben, by geen gezond lichaam (gelyk dat van den Here Jezus, in welk gene zonde nog ziekte vallen kan) nog uit de holligheid der borst, nog uit het hartezakje, het hart, de chylbuis, nog enige andere byzondere Natuurlyke ontvangbuizen, heeft kunnen voortkomen, beſluit hy, dat, naar alle waarſchynlykheid, *het bloed natuurlyk*, dog *het water op eene bovennatuurlyke wyze*, uit den opklimmenden ſtam van de hol-ader, gelopen heeft.

Het wonderdadige of bovennatuurlyke van dit bloed en water, uit het zelfde bloedvat, rust, by hem, op deze algemene, dog bedrieglyke *grondſtelling*. —— Hy zegt: *de Ontleedkundige bevinding leert ons, dat het aderlyke bloed, in alle lyken, vooral onmiddelyk na den dood, geheel vloeibaar buiten alle bederf of loslating van deszelfs zamenſtellende delen, gevonden word.* —— Hier uit trekt hy, tegen het gene ik geſteld heb, wegens de ſcheiding van bloed en water in het hart of in de ruime hol-ader, dit gevolg: —— dat bloed en water, kort na den dood, uit de doorſtoken zyde van den Here Jezus gelopen, iets bovennatuurlyks moet behelzen.

Naar myne geringe waarnemingen, op welke myne gedagten ook alleen rusten, ſcheid het water van het dikkere deel des bloeds zig altoos by zulke lyken, die, na eene kor-

(*a*) *Hollandſche Maatſch. der Weetenſch.* Vlde D. 2de St. bladz. 923, enz.

korte ziekte, of zeer schielyk gestorven, en reeds volmaakt koud zyn. ——— Nu heb ik, zo ik meen, voorheen, reeds met verscheiden bewyzen, die ik hier niet moet herhalen, getoond, dat het lichaam van den Here Jezus, naakt, by een buitengewone duisternis, in de open lugt, en lang genoeg aan het kruishout had gehangen, om het water van zyn bloed te doen scheiden. Men dient deze bewyzen na te zien.

Maar, naardien de meeste Menschen in een min of meer waterpas of horizontale ligging, sterven en koud worden, kan de wei of het water niet anders, dan in eene kleine hoeveelheid, in of op de horizontale verdeling van het dikkere deel des bloeds, in de groote vaten, zig vertonen.

Hoe weinig, of hoe veel ook, dit water van het bloed gescheiden word, vermengt het zig aanstonds, min of meer, zo ras het lyk word bewogen, ontkleed en gewasschen; en vooral, zo daar na, op de Ontleedtafel, de vieren twintig ribben doorsneden, het borstbeen weggenomen, en het hart of de hol-ader geopend word. En dit is, gelyk een ieder ligt begrypen kan, de ware oorzaak, dat men, na den dood, by een geschud of veel bewogen lyk, nooit zuiver water op het bloed, in het hart of in de groote aderen, vind.

Enige weinige proeven kunnen en zullen dit ten klaarsten tonen.

Laat tien oncen bloed in een bloedwarm vat stollen; naar verloop van enige uuren, zal het stremzel (*Coagulum*) van min of meer zes oncen, in het midden van vier oncen wei of geelagtig water, gevonden worden. Schud of roert dit vat, of beweeg het stremzel maar een weinig met den vinger door het water, en aanstonds word de heldere wei bloedrood, terwyl zy nimmer weder helder word.

Vul eene Bloed-warme van onderen gesloten glazenbuis: by voorbeeld, een lang zuiver *Eau de la Reine* flesje, het welk even onder den hals is afgebrand, met warm bloed, naby de wel bloedende ader opgevangen; sluit daar na de opening toe, en laat dit bloed, zonder eenigzins te schudden, in een *horizontale* gestalte, langzaam, dog geheel, koud worden; waarna men bevinden zal, dat op, en rondom, het bloed, naar mate 'er ruimte is, altoos enige wei of water zig verzamelt. Heeft men nu voorheen in het midden van dit horizontaal liggend glas, eene ruime opening gemaakt, en wederom gesloten, dan

dan moet, zo ras dezelve geopend word, daar uit eerst geen bloed en daarna water, maar beide, bloed en water, te gelyk, te voorſchyn komen.

Maar zo men deze reeds koud geworden buis, ongeopend, uit zyne horizontale in een loodregte geſtalte brengt, en maar een weinig beweegt, om het *Coagulum* enigzins te doen zakken, en de wei of het water te doen ryzen, dan word het laatſte altoos, min of meer, van bloed geverfd; en, de buis uitgietende, zo volgt op de bloedkleurige wei, een geſtold band-agtig *Coagulum*.

Maar zo men deze met warm bloed gevulde buis, zonder enigzins te ſchudden, aanſtonds in een loodlynige geſtalte ophangt, en langzaam laat koud worden, dan zakt het *Coagulum*, hoe veel tegenſtands het ook tegen de wanden van het glas vind, min of meer naar beneden, terwyl de wei of het water 'er meest boven op, maar ook eenigzins rondom, verzameld word. Zo deze buis nu van onderen geopend wierd, dan zou 'er, zonder Wonderwerk, *eerst bloed*, en *daarna water*, uitkomen.

Deze Proeven, die door een klein verzuim misluk̃en kunnen, zo als ik elders breder heb getoond, verdienen herhaald te worden, met voorzorg vooral, dat de ſtraal warm bloed midden in het glas, en, zo min mooglyk, langs de randen loopt. ——— Uitwendige koude, koude handen, enz. beletten de ſcheiding.

Zo nu de Here Jezus op het kruis, niet horizontaal maar lood-regt hangende, zo als het algemeen gevoelen is, met de Speer is doorſtoken, dan ſchynt het uitloopen van *bloed en water* zeer natuurlyk, en levert een allerſterkst bewys op, gelyk ik voorheen betoogd heb, dat Hy waaragtig geſtorven is. En dit, ja! dit alleen moest, naar myn inzien, daar uit voornaamlyk blyken.

Mooglyk denkt men: —— de bovengemelde Proeven zyn buiten het lichaam in de open lugt gedaan, en hebben, misſchien, naar het denkbeeld van den Heer ESCHENBACH, in de zogenaamde lugt-ledige aderen, en na den dood, geen plaats.

Dan ik heb, in eene andere Verhandeling, *Over het ontſtoken of korst-agtig bloed.* (*b*), mede door verſchillende Proeven getoond, dat, hoe verder men het bloed van de geopende ader opvangt, en hoe meer het door de lugt doorgaat, hoe eerder het ſtremt, en hoe minder wei of wa-

(*b*) *Hollandſche Maatſch.* XIde D. bladz. 385.

water het los laat : in het tegengeſtelde, hoe nader het by de opening wordt opgevangen, en hoe langzamer het koud word, hoe meerder water op het zelve te voorſchyn komt. Dit laatſte, nu, heeft by de meeste ſtervenden of dooden, zo 'er in het hart of in de hol-ader maar eenige ruimte overblyft, plaats.

Indien ook Christus, wiens Godverheerlykend en menſchen zaligend Lyden, ik altoos wensch te aanbidden, uit de wonden van Zyne handen en voeten aan het kruis, eenig merklyk verlies van bloed geleden heeft, zo als de meesten geloven, dan is 'er, na zyn dood, zo veel te meer ruimte in het hart en in de hol-ader geweest, om eene grootere hoeveelheid water te verzamelen, wyl eene ſterke opvulling van bloed in de Aderen, de ſcheiding der wei kan hinderen, en alle ontlasting van wezenlyk bloed, gelyk genoeg bekend is, de wei of het water vermeerdert.

Maar 'er is, onder meer anderen, nog een vry ſterker bewys tegen den *Prof^r.* ESCHENBACH, dat het aderlyke bloed zig zomwylen wel deeglyk, onmiddelyk na den dood, los laat en ſcheidt. En ſchoon dit, naar de Waarneming van den grooten CAMPER, nimmer by verſtikte, verdronkene, enz. plaats heeft (*), zo worden nogthans, en

(*) Het bloed van verſtikte, verdronkene, enz. heeft dezelfde hoedanigheid, welke de Heer ESCHENBACH onderſtelt, dat by alle menſchen na den dood plaats heeft; en waar op zyne gehele *grondſtelling*, die ook hieruit blykt valsch te zyn, rust. Want, op het doorſteken van de hol-ader, zou daar uit, by een die lood-regt hangende gewurgd is, wel een donker rood bloed, maar geen water, lopen.

Schoon ik deze fraije ontdekking van den grooten CAMPER, menigmalen, by verdronkene, gehangene, enz. had waargenomen en gezien, dat het bloed by hen uit de geopende aderen, ongeſtold, ongeſcheiden, en als eene dunne Syroop, afliep, en aldus bleef; begreep ik nogthans niet, dat dit by zulke lyken eigen, en een allerſchoonst bewys in de *geregtelyke Geneeskunde* was, naamlyk : om te ontdekken, of iemand, na den dood, in het water geraakt, of eerst na den dood opgehangen was geworden. ——— Misſchien is het niet ſtollen van het bloed der geſtikten ook de reden en de voorname oorzaak, dat 'er zeer vele, ook zelfs nog enige uuren na hun ſchynbaren dood, zyn herſteld geworden; en ſtrekt tevens om ieder aan te moedigen, om dit heilzame werk, door bekende hulpmiddelen, te bevorderen, en 'er meer over te denken.

en niet zelden, by menſchen, zonder merklyke ziekten of ſchielyk geſtorven, in het hart, en in de aderlyke vaten, aanmerkelyke bloed-proppen (*Polypi*), van een vinger dik, en eenige duimen lang, gevonden. Alle Ontleedkundige weten dit. Deze bloed-proppen zyn doorgaans zagt, laten zig door de vingeren ligt verbryzelen, en tonen daar door genoegzaam, dat ze eerst na den dood gevormd zyn, en worden ook daardoor van die verouderde vastwezige *Polypi Cordis*, die zo dikwils ongeneesbare ziekten van het hart, hartkloppingen, ſchroomlyke benaauwdheden, enz. veroorzaken, onderſcheiden. Zy worden ook altoos, immers zo veel ik gezien heb, van eene menigte dunne, dog bloedkleurige, wei of water, als een afzetzel van het dikkere deel des bloeds, omvangen.

Aldus meen ik, met genoegzaam bewys, de verkeerde grondſtelling van den Heere ESCHENBACH weêrlegd te hebben, en zal met eenige weinige aanmerkingen, ſchoon van eenen anderen aart, eindigen.

CALVINUS en andere groote Godgeleerden hebben reeds aangemerkt, dog zonder de redenen te tonen, dat het bloed en water uit Christus zyde een onfaalbaar teken van zynen dood was, en ik heb, in myne voorheen uitgegeven Verhandeling, mede aangemerkt, *dat dit verſchynzel tevens een kragtig bewys is, tegen zulke ſterke, of liever zwakke, geesten, die mogelyk onderſtellen konnen, dat 's Waerelds Heiland, nog levend van het kruis genomen, en in den graſkelder gelegd zoude zyn*, om daar door zyne Opſtanding uit den Dood te betwisten. En het ſchynt my toe, dat beide, zyn *dood en opſtanding*, vóór alle andere dingen kragtig, dat is, Wis- en Proefkundig, moesten bewezen worden, en ook waarachtig bewezen zyn.

Het verwondert my derhalven, dat eenige voornaame Mannen, van een uitmuntend oordeel, gelyk LAMPE, ULRICH, voornaamlyk onzen ESCHENBACH, en anderen, zig zo veel moeite gegeven hebben, om, naar myn inzien, buiten de minſte noodzaaklykheid, van dit natuurlyk verſchynzel, een Wonderwerk te maken. — Welk nut zou 'er tog in zyn? — Waren de ontzagchelyke Wonderen by Christus dood en opſtanding, als, eene bovennatuurlyke duisternis van drie uuren op den middag, het ſcheuren des Voorhangzels in den Tempel, het beven der Aarde, het barſten der Steenrotzen, het openen der Graven, de opwekking, opſtanding en verſchyning veler Heiligen,

de onverwagte verandering of bekering van den Hoofdman en eenige der zyne, gene Wonderen genoeg? —— De ontlasting van bloed en water uit zyne zyde toonde en moest toonen, dat Hy waarachtig geſtorven was, gelyk de ruime wonde in zyne zyde aan *Thomas* en de anderen, dat Hy waarachtig was opgeſtaan; en in deze groote eenvouwigheid, waar in de hoogſte wysheid uitblinkt, beſtaat ook het *geloof*, de *hoop* en het *heil* der Christenen.

Zie daar, Wel Eerw. Hooggeleerde Heer! zo eenvouwig, kort, klaar, my mogelyk was, aan uw verzoek voldaan, en de voornaamſte Vraag van den Hoogleeraar ESCHENBACH, naar myn inzien, beantwoord. Dwaal ik, verſchoon en onderregt my. Heb ik iet toegebragt, tot weerlegging van eene dwaling, of tot opheldering der H. Schrift, waartoe alle menſchen regt hebben en ook verpligt zyn; maak 'er zulk een gebruik van, als gy oirbaar vind; en gedoog dat ik my noem,

Wel Eerw. Hooggeleerde Heer!

Uwen gereeden Dienaar
J. VAN DER HAAR.

's Hertogenbosch,
den 7 Mey, 1783.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN GEITENMELKER, OF OPSLOKKER.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeſchryver van den Heer DE BUFFON.)

De Vogel, welker Natuurlyke Historie wy aanvangen, wordt in 't Grieksch *Αἰγοθήλας* en *Νυκτικόραξ*, in 't Latyn *Caprimulgus* en *Connillus Nocturnus*, in 't Engelsch *Goat ſucker* en *Night hawk*, in 't Fransch *Tette Chèvre* en *Crapaud-volant* geheeten: dezelve draagt nog verſcheide andere naamen. Doch wanneer men eenig Dier zal noemen, of, 't geen bykans op 't zelfde uitkomt, een naam voor 't zelve kiezen uit alle naamen daaraan gegeeven, verdient zeker deeze de voorkeuze, die het juist denkbeeld oplevert van de natuur, de eigenſchappen en hebbelykheden, des Diers zelve: en men hebbe, zonder genade, de zodanige te verwerpen, die valſche denkbeelden opleveren, en

en verkeerde begrippen voortplanten. Volgens dit beginzel, moeten de naamen van *Geitenmelker*, *Vliegende Padde*, *Nachtraave* of *Uil*, en *Zwaluw met een vierkanten ſtaart*, verworpen worden. De eerſte dier naamen, onder welken deeze Vogel ook by ons *Nederlanderen* bekend is, ſteunt op eene overlevering, in de daad zeer oud, doch daarom niet beter gegrond: want het is even bezwaarlyk, te veronderſtellen, dat een Vogel het Inſtinct zou hebben, om Geiten te melken, als dat een Geit de goedheid zou hebben, om het zich door een Vogel te laaten doen: en even bezwaarlyk te bevatten, hoe de Vogel, daadlyk zuigende, de melk zou krygen. SCHWENCKFELD, nauwkeurige berigten ingenomen hebbende, in een land, waar talryke kudden Geiten in 't veld gehouden worden, verzekert, dat geen mensch ooit eenigen Vogel, welke ook, zag, die een Geit zoog. —— De naam van *Vliegende Padde*, aan deezen Vogel gegeeven, en welke hem een veronderſtelde eigenſchap deezer Dieren toeſchryft, heeft misſchien een weinig beter grond.

Dan alle deeze naamen zyn verwerplyk: dewyl deeze Vogel, geen *Padde*, geen *Raaf*, geen *Uil*, en geen *Zwaluw* is, ſchoon hy, met deeze laatstgemelde Vogelen, verſcheide trekken van overeenkomst heeft, zo in geſtalte, als in geaartheden; by voorbeeld, in de kortheid der Pooten, in de kleinte van den Bek, met een wyde opening, in de keuze van voedzel, en de wyze van 't zelve te vangen: maar, in andere opzigten, verſchilt hy 'er zo veel van, als een Nagtvogel van een Dagvogel kan verſchillen, als een Eenzaame Vogel van een Gezelligen: ook zyn de onderſcheiden in ſtem, in 't getal der Eijeren, in de gewoonte om ze bloot op den grond te leggen, ten tyde der plaatsverandering. Ik voor my, verkies den naam van *Engoulevent*, [welken wy door *Opſlokker* vertaalen] op verſcheide plaatzen aan deezen Vogel gegeeven: dewyl die naam, ſchoon wat gemeen, dien Vogel zeer wel aanduidt, wanneer wy denzelven verbeelden met uitgeſpreide vleugels, een greetig oog en opgeſparden Bek, grofbrommende toevliegen om Inſecten te betrappen, die hy als zyn prooy, by inademing, ſchynt *op te ſlokken*.

De *Opſlokker* leeft van Inſecten, en wel hoofdzaaklyk van die by nagt te voorſchyn komen: want hy vliegt eerst op de Jagt uit, wanneer de zon even boven den gezigteinder verheven is; doet hy het by dag, het is altoos met een benevelde lugt; op een ſchoonen dag, komt hy, niet dan

by nood, uit, en zyn vlugt is als dan laag en kort. Zyn oogen zyn zo aandoenlyk, dat het helder daglicht dezelve verbystert, alleen met een verzwakt licht, is hy in ſtaat om goed te zien: doch hy heeft eenig licht noodig; en men zou grof mistasten, met zich te verbeelden, dat hy ziet en vliegt in volſtrekte duisternis; hy bevindt zich in 't zelfde geval met andere Nagt-vogels; alle zyn ze veel eer *Vogels der Schemeringe*, dan eigenlyke *Nagtvogels*.

Hy heeft niet noodig den Bek te ſluiten, om de daar in onderſchepte Inſecten vast te houden; het binnenſte van den Bek is vervuld met een ſoort van lymagtig vogt, 't welk uit het bovenſte gedeelte ſchynt te zypelen, en kleverig genoeg ſchynt om de Diertjes het uitvliegen te beletten; deeze byzonderheid heeft de Heer HEBERT my medegedeeld.

De *Opſlokkers* zyn wyd en zyd verſpreid, en nogthans nergens overvloedig. Zy onthouden zich in of trekken althans door bykans alle Landſtreeken van ons Vaste land, van *Zweeden* en nog Noordlyker Gewesten af, tot in *Griekenland* en *Africa* aan den eenen, en tot *Indië* en ongetwyfeld veel verder aan den anderen, kant. De Heer SONNERAT heeft 'er een aan 's Konings Kabinet gezonden, komende van de kust van *Coromandel*, die buiten twyfel een jong of een Wyfje is: dewyl hy van de onze nergens in verſchilt, dan dat hy, op den Kop en de Vleugels, die plekken niet heeft, welke LINNÆUS opgeeft, als het eigen kenmerk van een volwaſſen Mannetje. De Heer GODEHEU leert ons, dat, in de Maand April, met een Zuidwesten wind, deeze Vogels op *Malta* komen. De Ridder DESMAZIS, een zeer goed Waarneemer, berigtte my, dat ze in den Herfſt desgelyks in menigte vertrekken. Men ontmoet ze in vlakke en in bergagtige Landen, in *la Brie*, in *Bugey*, in *Sicilie* (*), en in *Holland*, bykans altoos omtrent een boschje of in het hakhout, of wel by de Wyngaarden; drooge en ſteenagtige plaatzen, ſchynen by hun de voorkeus te hebben. In de koude Gewesten komen zy laater, en blyven 'er langer; zy nestelen, voortreizende op plaatzen, daar toe geſchikt, nu eens zuidelyker

(*) Een kundig Reiziger heeft my medegedeeld, dat men deeze Vogels op *Sicilie*, een uur vóór zonneondergang, op het gebergte in *Sicilie* ziet voor den dag komen, en heen en weder vliegen om voedzel te zoeken, vergezeld van *Byeneeters*, dat 'er zomtyds vyf of zes byeen zyn.

ker dan eens noordlyker; zy geeven zich geen moeite, om een nest te vervaardigen, een klein gat op den grond, of aan den voet eens booms, of in een rots, 't welk zy laaten zo als zy het vinden, is hun genoeg. Dit is 't algemeen aangenomen denkbeeld, doch ik moet niet verzwygen, dat zy, volgens LINNÆUS, in de rotzen een nest maaken van vogtige aarde, rond van gedaante. Het Wyfje legt 'er twee of drie eijeren in, grooter dan die van een *Merel*, en bruinder; volgens den Heer SALERNE zyn ze lang, witagtig en bruin gevlekt: de Graaf DE GINANNI beſchryft ze in zyne *Ornithologie Italienne*, als met bruin en purper op een witten grond gemarmerd, en voegt 'er by, dat de ſchaal zeer dun is.

Schoon de genegenheid van den Vader en Moeder tot het kroost, doorgaans, geëvenredigd is aan de moeite en zorge daar voor beſteed, moet men niet denken, dat de *Opſlokker* weinig aan zyne gelegde eijeren gehegt is: men verzekert my, integendeel, dat het Wyfje dezelve met groote zorgvuldigheid broedt, en, wanneer het denkt dat ze gedreigd worden, of gezien zyn door een vyand, ('t geen op 't zelfde uitkomt,) ze van plaats weet te veranderen, door ze behendig met de vlerken, gelyk men verhaalt, na een ander gat te rollen, 't welk niet beter toegerust is dan het voorgaande; doch waar 't zelve het broedzel veiliger oordeelt.

Het Saiſoen, waar in men deeze Vogels meest ziet vliegen, is de Herfst, in 't algemeen hebben zy bykans de vlugt van een *Houtſnep*, en de houding van een *Steen-uil*: zomtyds ſtellen zy de Jaagers zeer te leur, dan zy hebben eene zonderlinge gewoonte, hun byzonder eigen: honderd keeren agter een, vliegen zy rondsom een grooten bladerloozen boom, met een zeer ongeregelde en ſnelle vlugt, van tyd tot tyd ſtryken zy neder, als om op hun prooy aan te vallen; en verheffen zich weder even ſchielyk. Buiten twyfel maaken zy, in deezer voege, jagt op de Inſecten, die rondsom deeze ſoort van boomen zich onthouden, doch zeer zelden kan men ze, als dan, onder het ſchot krygen; nadert men, zy vliegen op 't oogenblik weg, en de plaats waar zy heenen wyken is niet te vinden.

Naardemaal deeze Vogels, gelyk ik boven gezegd heb, met opgeſparden Bek, en zeer ſterk, vliegen, begrypt men ligt dat de lugt, geduurig in en uitgaande, tegen de zyden van de wydgaapende keel groote kragt oefent, 't welk een geſnor verwekt, gelyk aan dat van een Spinnewiel: dit ge-

ſnor hoort men altoos zo lang zy vliegen, dewyl het een uitwerkzel daar van is, en het verandert naarmaate, van de ſnelheid der vlugt, die de lugt met meer of min gewelds, ter opgezetten ſtrot, inſnort. Van hier draagt deeze Vogel, in eenige ſtreeken van *Engeland*, den naam van *Wheel-bird*. Doch is het wel waarheid, dat dit geluid in 't algemeen gehouden wordt voor een kwaad ſpellend teken, gelyk BELON, KLEIN, en die deezen hebben uitgeſchreeven, melden? — Zou dit geen misſlag zyn, ontſtaande uit een anderen, die den *Opſlokker* met den *Kerk* of *Lyk Uil* verwart? Wat hier van zyn moge, wanneer zy zitten, laaten zy hunne weezenlyke ſtem hooren, beſtaande in een klaagend geluid, drie of vier keeren herhaald; men weet niet zeker of zy het nooit, vliegende, laaten hooren.

Zelden zitten zy op de takken te roesten, en wanneer zy het doen, wil men, dat ze niet dwars op den tak, maar in de lapgte, gaan zitten. Zy beminnen de eenzaamheid, den meesten tyd vindt men ze alleen, dikwyls maar twee by elkander, ſchoon men ze ook by tien of twaalf te gelyk aantreft.

Ik heb boven gezegd, dat de *Opſlokker* de vlugt had van een *Houtſnep*, men kan 't zelfde van de Pluimadie beweeren: want hy heeft het geheele boven gedeelte van den Hals, van den Kop en het Lyf, en ook van het Onderlyf, aartig met Grys en Zwart gemengeld, met min of meer Rosagtigs op den Hals, de Schouderbekleedzels, de Wangen, de Gorgel, de Buik, de Dekveeren van Staart en Vleugelen, zyn alle van die kleuren, zo geſchikt, dat de donkerſte op den Kop, den Hals en de Borst, de voorzyde der Vleugelen, en aan derzelver uiterſten, gevonden worden: maar die ſchikking is zo vol veelvuldige veranderingen, en loopt zo fyn, dat het denkbeeld der zaake zou verlooren gaan, in eene beſchryving, welke duisterder zou worden, naar gelange zy tot meer byzonderheden kwam. Ik vernoeg my, derhalven, met alleen het volgende aan te ſtippen. De Onderkaak van den *Opſlokker* is gezoomd met een Witte ſtreep, die zich verlengt tot het Agterhoofd: een vlek van dezelfde kleur, doet zich op, aan den binnenkant der drie eerſte Vleugelpennen, en aan 't einde der twee of drie buitenſte Staartveeren, maar deeze witte vlekken zyn, volgens LINNÆUS, het Mannetje byzonder eigen. Voorts is de *Opſlokker* groot van Kop, met zeer uitpuilende Oogen, en eene zeer wyde opening der Ooren;

de

de opening van de Keel is tienmaal grooter dan die van den kleinen platten, en een weinig omgeboogen, Bek. De Tong is kort, puntig, aan 't einde niet gevorkt. De drie voorſte Vingers of Klaauwen, zyn, tot aan het eerſte gewricht, met een vliesje zamengevoegd, en de binnenſte is, aan de binnen zyde, als een zaag, getand. Men wil dat het vleesch der Jongen goed is tot ſpyze, ſchoon het een onaangenaamen naſmaak heeft. De geheele langte is tien en een half duim.

In de drie deelen der Oude Wereld, vindt men ſlegts éene ſoort deezer Vogelen, en wel tien of twaalf in de Nieuwe Wereld: men zou, derhalven, met eenigen grond kunnen beweeren, dat *America* de voornaame zetel is der *Opſlokkeren*, de waare plaats huns oorſprongs, en, bygevolge, de *Europiſche* aanmerken als eene ſoort van den oorſpronglyken ſtam verwyderd, door eenig toeval, in een ander Werelddeel gekomen, waar dezelve eene Volkplanting oprichtte, die altoos ondergeſchikt ſchynt te moeten blyven aan het Moedergeſlacht. —— Zonder ons, egter, in te laaten tot de Beſchryving der *Americaanſche* ſoorten, zullen wy de voornaamſte algemeene eigenſchappen, met eenige bedenkingen op dit onderwerp paſſende doormengd, hier plaats geeven.

De voornaamſte eigenſchappen, tot het Geſlacht der *Opſlokkeren* behoorende, zyn een Bek, plat aan 't grondſtuk, met een punt een weinig gekromd, klein in 't uiterlyk voorkomen, maar uitloopende in eene opening, volgens eenige Schryvers, wyder dan de Kop zelve: Oogen zeer ver uitpuilende, rechte oogen van Nagtvogelen, lange zwarte haartjes rondsom den Bek. Door den zamenloop van dit alles, heeft deeze Vogel een droefgeestig en dom uitzigt, maar zeer kennelyk, en alle de trekken, dat hy tot een laag en onedel geſlacht behoore, en aan de Nagtvogelen verwant zy, doen zich zo duidelyk op, dat men de *Opſlokkers*, met een oogſlag, van alle andere Vogelen kan onderſcheiden. Zy hebben lange Vleugels en een langen Staart, den laatſten zelden, en zeer weinig, gevorkt, alleen beſtaande uit tien Pennen, korte Pooten en doorgaans met vederen bezet; de drie voorſte Vingers met een vlies tot het eerſte gewricht zamengehegt; de agter Vinger beweeglyk, en zich dikwyls na vooren keerende; den nagel van de binnenſte aan de binne zyde getand; uitſteekende Neusgaten; de opening der Ooren groot, en waarſchynlyk een zeer ſcherp gehoor. Dit althans ſchynt zo te moeten weezen in alle

Vogelen, die een zwak Gezigt en bykans geen Reuk hebben. 't Gehoor alleen ſchynt hun te kunnen onderrigten, van 't geen buiten, op zekeren afſtand, omgaat. Zy zyn genoodzaakt naauwkeurig te letten op de aanduidingen, door dit eenig zintuig hun gegeeven, en zich daar van op de voordeeligſte wyze te bedienen: dit kan niet miſſen met den tyd hetzelve te volmaaken, ten minſten omtrent de geluiden, die noodig zyn tot het bezorgen der leevensbehoeften, en teffens invloed hebben op de ſchikking der deelen, die dit Zintuig zamenſtellen.

Voor 't overige moet men niet denken, dat alle de opgetelde eigenſchappen, zonder uitzondering, behooren aan ieder ſoort. Eenige hebben de Baardhairtjes niet; andere meer dan tien Staartpennen; zommige den middelſten Vinger niet getand, of getand niet aan de binnen, maar aan de buiten zyde: de uitſteekende Neusgaten ontdekt men by zommige niet, en by eenige ſchynt de agter Vinger niet gereed om voorwaards te draaijen; maar eene eigenſchap, aan alle gemeen, is het zintuig des Gezigts, te aandoenlyk om de helderheid van het daglicht te verdraagen: en uit deeze eigenſchap alleen, vloeijen de voornaamſte verſchillendheden voort, die de *Opſlokkers* van de *Zwaluwen* onderſcheiden. —— Van hier de gewoonte deezer Vogelen, om alleen in de ſchemering te vliegen —— van hier het eenzaam en treurig leeven; want het natuurlyk uitwerkzel der duisternisſe is, de Vogelen daar toe verweezen, droefgeestig, onrustig en wantrouwend, en gevolglyk wild te maaken, —— van hier het onderſcheid des geluids; want men weet hoe zeer hetzelve afhangt van de inwendige aandoeningen, —— van hier ook, myns bedunkens, het niet vervaardigen van een Nest; want het gezigt is noodig om bouwſtoffen op te zoeken, te vergaderen, te ſchikken, enz. Geen Vogel, voor zo verre ik weet, werkt hier aan by nagt, en de nagt is lang voor de *Opſlokkers*, van de vieren twintig uuren, hebben zy ſlegts drie uuren ſchemering, in welken zy zich van hun zintuig des gezigts met voordeel kunnen bedienen; deeze drie uuren zyn nauwlyks toereikende, om te voldoen aan de eerſte, voornaamſte en dringendſte behoefte, voor welke alle andere behoeften zwygen, met één woord, de behoefte van ſpyze. —— Zy zyn nauwlyks toereikende, dewyl zy het voedend moeten zoeken in de ruime lugt, en hun prooy, zo veel vliegende als zy zelven, ligt ontſnapt, is het niet door de ſnelheid, althans door de ongeregeldheid, van vlugt, en zy dee-

deezen niet kunnen magtig worden dan met wenden en keeren, listen, geduld, en bovenal door 'er tyd aan te beſteeden. Geen genoegzaame tyd ſchiet 'er dan over om een Nest toe te ſtellen. Om dezelfde rede vervaardigen de Nagtvogels, die, wat het gezigt betreft, bykans gelyk ſtaan met den *Opſlokker*, en, voor 't meerendeel, van dat zintuig geen gebruik kunnen maaken, dan wanneer de zon naby den gezigteinder, of 'er even onder is, omtrent zo min een Nest als onze Vogel: ja, 't geen hier veel, of liever alles, afdoet, zy houden 'er zich niet mede bezig, dan naar gelange hun gezigt, min of meer in ſtaat om helderder dag te verdraagen, voor hun den tyd des arbeids verlangt. Van alle de *Uilen* is de *Schuifuil* de eenige, die men zegt, dat een Nest toeſtelt, en ook van allen minst een Nagtvogel, dewyl hy klaar genoeg ziet om op vollen dag te vliegen, en zich op een grooten afſtand te begeeven. ——— Het *Kleine Katuiltje*, dat de Vogeltjes vervolgt en vangt, voor het ondergaan en naa den opgang der zonne, verzamelt ſlegts eenige bladeren, en ruigte van planten, en legt 'er, zonder eenigen verderen toeſtel, de eytjes op in de klooven der rotzen, of in de gaten der oude muuren. ——— De zodanige onder de *Uilen*, die, onder de Nagtvogelen, 't minst het daglicht kunnen verdraagen, leggen de eijeren in dergelyke gaten als de *Opſlokkers*, of in holle Boomen, zonder eenige voorafgemaakte ſchikking, of in de Nesten door andere Vogelen vervaardigd, en ik durf verzekeren, dat dit het geval is, van alle Vogelen, die, wegens eene te groote aandoenlykheid van het Gezigt, door het helder daglicht verbysterd, dan geholpen worden.

Een ander uitwerkzel van deeze geſteldheid des Gezigtzuigs is dat de *Opſlokkers*, even als de andere Nagtvogels, geen ſchitterende kleuren in hunne Pluimadie hebben, en zelfs verſtooken zyn van dien ryken en veranderenden weerſchyn, welke men aantreft in het anders zedig bekleedzel onzer *Zwaluwen*. Wit, zwart en grys, 't welk niets anders is dan een mengzel dier twee kleuren, en een weinig ros, maakt al den optooy uit, en deeze kleuren zyn derwyze onder elkander gedommeld, dat 'er, over 't algemeen, eene ſombere, doffe en droeve kleur uit ontſtaat. Dit is een gevolg van het ſchuwen des lichts, 't welk, gelyk bekend is, ten eerſten oorſprongc van ſchoone kleuren ſtrekt. Wy zien, dat de *Vinken*, in den gevangen ſtaat, dat ſchoone rood, het cierand

hunner Pluimadie verliezen; dit wordt opgeluisterd wanneer zy elken morgen, in de vrye lugt, de opgaande zon begroeten, en den geheelen dag, om zo te ſpreeken, den glans en gloed geevende ſtraalen van dezelve indrinken. 't Is niet in het bevrooze *Laplând* of in het koude *Noorwegen*, dat men de *Paradysvogels*, *Pappegaayen*, *Pauwen* of *Colibrietjes* vindt, — in die ongunſtige en ſchaars van licht bedeelde ſtreeken, vormt zich de Robyn, de Saphir, en Topaas niet; eindelyk, hebben 'er de Bloemen, die 'er, ondanks zichzelven, op een Schoorſteen, of in een kamer, uitgebroeid worden, die leevende en zuivere kleur niet, welke de voorjaarszon met zulk een rykheid aan de Bloemen in onze Tuinen en velden geeft.

't Is waar, de *Nagtvlinders* hebben zomtyds zeer ſchoone kleuren; doch deeze ſchynbaare uitzondering bevestigt myn denkbeeld, of wederſpreekt het althans niet. Want bekwaame waarneemers, onder anderen een ROESEL, hebben opgemerkt, dat de Nagtvlinders, die zomtyds over dag vliegen, 't zy om ſpyze te zoeken of te paaren, en bygevolge ſlegts halve Nagtvlinders zyn, veel leevendiger kleuren omdraagen dan de eigenlyke Nagtvlinders, die nooit te voorſchyn komen, zo lang de zon boven den gezigtseinder zich vertoone. Ik heb zelve waargenomen, dat de meesten deezer kleuren hebben, genoegzaam gelyk aan die der *Opſlokkers*, en, indien 'er onder het groot getal eenige ſchoon gekleurde zyn, het ontſtaat hier uit, dat de kleuren van den Vlinder reeds gegrondſchetst zyn in de Rups, en die der Nagtvlinderen, niet min dan die der Dagvlinderen, zich blootgeſteld vinden aan de werking des lichts: de Popjes, eindelyk, der zodanigen, die altoos zonder bekleedzel, en aan de vrye lugt blootgeſteld zyn, hebben doorgaans ſchitterende kleuren, en eenige ſchynen met gouden en zilveren ſtipjes getekend, welke men te vergeefsch zal zoeken op de Popjes der Nagtvlinderen, doorgaans beſlooten in bekleedzelen, of in den grond verborgen.

Door de bygebragte bedenkingen agt ik my genoeg geregtigd, om te gelooven, dat wanneer men de waarneemingen over de kleur van de Pluimadie der Vogelen, van de vleugels der Vlinderen, en misſchien van de huid der viervoetige Dieren, genoegzaam doorgezet en met elkander vergeleeken heeft, de uitſlag geen ander zal weezen, dan dat, alle andere dingen gelyk geſteld zynde, de ſchitterendſte ſoorten en de rykstgekleurden, bykans altoos de

zodanigen zyn, die, in hunne onderſcheide Leevensſtanden, meest blootſtonden aan de werking des lichts (*).

Indien myne gisſingen op eenigen grond ſteunen, zullen allen, die gewoon zyn met opmerking te leezen, zonder veel verwondering ontdekken, hoe ook één Zintuig meer of min, of alleen eenige gronden van meerdere of mindere aandoenlykheid in zeker zintuig, groote verſchillendheden kan te weeg brengen in de natuurlyke geaartheden van een Dier, als mede in zyne inwendige en uitwendige eigenſchappen.

Tot bekragtiging van het opgegeeven vermoeden, dat de *Europiſche Opſlokker* uit *America* afſtamt, dient, dat de *Opſlokker* in *Carolina* waarſchynlyk de ſoort is, die in 't Noorden den weg gevonden heeft om eene volkplanting in de oude Wereld op te rigten. Deeze bewoonder van *Noord-America* heeft na nog noordlyker Gewesten kunnen vliegen, van waar de overtocht na *Europa* gemaklyk was. Zeer gelykt deeze *Caroliniſche* na de onze, en in geſtalte en in kleur: onder andere gelykvormigheden, is de Onderkaak met een witte ſtreep geboord, en men vindt een vlek van dezelfde kleur op den rand der Vleugelen. De voornaamſte trek van ongelykheid is, dat deeze ſoort, onder het lyf, met kleine langs het lichaam loopende, in plaatze van met kleine dwarsloopende, ſtreepen geſchakeerd is, en een langer bek heeft: maar zou eene zo groote verandering van Lugtſtreeke niet nog veel grooter verſcheidenheden in de gedaante en de Pluimadie van deezen Vogel hebben kunnen voortbrengen? —— CATESBY, van de geaartheid des Caroliniſchen *Opſlokkers* ſpreekende, vermeldt, dat hy zich 's avonds vertoont, doch meest met een betrokke lugt, van waar hy den naam van *Regenvogel*, met veele andere Vogelen, gekreegen heeft. Hy vervolgt, met opgeſparde kaaken, vliegende Inſecten, welke zyn voedzel uitmaaken, en zyn vlugt gaat vergezeld van een geſnor; hy ligt op den grond zyne Eijeren neder, deeze gelyken zeer naa Kivietseijeren. Men ziet dat elke trek deezer korte beſchryving een trek van overeenkomst met onzen *Europiſchen Opſlokker* bevat.

(*) De Pluimadie van den *Tsvogel* is, volgens FOSTERS berigt in de tweede Reize van COOK, veel ſchitterender tusſchen de Keerkringen dan in de gemaatigde Lugtſtreeke.

GESCHIEDKUNDIG VERSLAG VAN DE VOORNAAMSTE AARDBEEVINGEN OP SICILIE.

Door den Heer Abbe DE S. L. * * *.

(Journal de Paris.)

Het deerlyk lot, jongstleeden een gedeelte van *Sicilie* en *Calabrie* overgekomen, ſtrekt ten onderwerp der geſprekken in veele gezelſchappen, en wekt de nieuwsgierigheid op na vroegere gebeurtenisſen van dezelfde ſoort. Deeze brengt in 't midden dat dergelyk een ramp deeze Landen, reeds in die en die jaaren, getroffen heeft: een ander noemt geheel andere tyden. Bezaten wy eene Geſchiedenis der Aardbeevingen, de weetgierigheid zou zich daar in ſchielyk kunnen voldoen: dan dezelve ontbreekt ons. Men heeft ons verhaalen nagelaaten van de voornaamſte Uitbarſtingen van de Bergen *Veſuviuſ* en *Etna*: doch de Geſchiedenis der Aardbeevingen niet opgemaakt.

PLINIUS ſchikt het LXXIX Hoofdſtuk van het II Boek zyner *Natuurlyke Hiſtorie* tot het ontvouwen van de oorzaaken en uitwerkzelen dier verſchynzelen (*), te dier dier gelegenheid heeft de *Franſche Vertaaler* van dit Werk (*Tom.* I. p. 249, enz.) eene lyst opgegeeven van de Aardbeevingen, zints de eerſte Eeuw onzer Tydtellinge, tot de Aardbeeving die *Liſabon* in den jaare MDCCLV zo deerlyk trof. Maar deeze lyst is zeer gebrekkig: veele gedenkwaardige Aardbeevingen zyn 'er op overgeſlaagen: men vindt 'er de voornaamſte van *Sicilie* en *Calabrie* niet in vermeld, en vergeet, die, in den Jaare MCCCCLVI, het Koningryk *Napels* verwoeſtte, en waar van

(*) Die begeerig zyn de gevoelens der Natuurkundigen, over de oorzaaken en uitwerkzelen der Aardbeevingen, te kennen, kunnen, behalven de aangeduide plaats by PLINIUS, te regt geraaken in de *Dictionaire de Phyſique* DU PAULIAN, Ed. 1761 in 4to. 3 vol. en in de *Encyclopedie* op het woord *Tremblement de Terre*. In eenige uitgaaven deezes Werks, naa de *Paryſche*, heeft men twee gewigtige Stukken gevoegd, het een van den Heer MONTIGNOT, over de Aardbeeving te *Liſabon*, 1755; het ander van den Heer BERTKOLON, over de middelen om de Landen, aan deeze Plaage meest blootgeſteld, daar voor te behoeden.

van een omſtandig berigt voorkomt in het Leeven van CAREL DEN VII, door JEAN CHARTIER, geſchreeven, naar een verſlag, gezonden door HERCULES DE FERRARE, getuigen van die ſchriklyke gebeurtenis, by welke honderd duizend Perſoonen het leeven verlooren. Een Schryver der voorgaande Eeuwe, LOUIS DU THOUM (*) geheeten, gaf, in den jaare MDCXVI, te *Bourdeaux*, in 8vo, een Werkje uit, getyteld: *le Tremble terre, ou ſont contenus ſes cauſes, ſignes & affects*: een tytel die veel belooft, maar het werk is niet wel uitgevoerd; het draagt alle blyken van gebrek aan oordeel: voorts houdt die Schryver zich veel meer op met het verklaaren van de oorzaaken dier Verſchynzelen, dan met de opgaave der omſtandigheden.

Om kennis te krygen van de onderſcheide Aardbeevingen, die op verſchillende tyden, *Sicilie* verwoest hebben: is het, derhalven, noodig de toevlugt te neemen tot de Geſchiedſchryvers deezes Eilands: veelen hebben verzuimd dès te gewaagen, en van de twee, die ons een byzondere Geſchiedenis van *Mesſina* opleveren, door my naagezien (†), heeft geen van beiden goedgevonden de Aardbeevingen te vermelden, die deeze Stad troffen.

Ik zal de voornaamſte, die op *Sicilie* en *Calabrie* voorvielen, zo verre ik ze heb kunnen ontdekken, opgeeven.

Wanneer wy afgaan op DU THOUM, (p. 33, 34, 77 en 80.) zou de Aardbeeving, die de vreeslyke Uitbarſting van den *Veſuvius*, waar in PLINIUS *de Oude*, in het *Negen- en zeventigſte Jaar* onzer gewoone Telling, zo deerlyk omkwam,

(*) Deeze weinig bekende Schryver noemt zich THAOUM; dus ſchryft hy zyn naam onder den Opdragt en op p. 198, waar hy ons berigt dat hy afſtamde van HONORE THAOUM, en gebooren werd te *Boulenne*, niet verre van *Lantousque* in *Provence*. Op den tytel is zyn naam geſpeld DU THOUM.

(†) *Deſcription de Meſſine*, par JOSEPH BONFILIO, gedrukt te *Venetie*, 1606, in 4to; en *Notice Historique de Meſſine*, par PLACIDE REYNA, gedrukt 1658, 1668, in Folio. 2 Vol. Deeze twee Geſchiedenisſen, in 't *Italiaansch* geſchreeven, en in 't *Latyn* vertaald door J. L. MOSHEIM, vindt men in *Tom.* IX. *Part.* 9. van den *Theſaurus Antiquit. & Hist. Siciliæ* van GRÆVIUS en BURMAN. —— REYNA zegt alleen, dat de Uitbarſtingen van den *Etna*, en de Aardbeevingen, volgens eenige Schryvers, *Sicilie* van het Vasteland geſcheiden hebben: een gevoelen, 't welk hy wederſpreekt.

kwam, zich tot *Sicilie* uitgeſtrekt hebben. DU THOUM, de twee keurlyke Brieven (de XVI en XX des VI Boeks) van PLINIUS *den Jongen* aanhaalende, waar in deeze een breed verſlag geeft van die gebeurtenisſe, doet den Schryver zeggen, dat hy, benevens zyn Oom en Moeder, zich te *Meſſina* bevond, wanneer een zwarte en dikke wolk de Uitbarſting aanduidde. Dit is een groote misſlag. PLINIUS *de Jonge* ſchryft in aangeduide Brieven van *Miſene* of *Micene*, eene plaats aan de vaste kust, eenige mylen Zuidwestwaards van *Napels* gelegen, en niet van *Meſſina* op *Sicilie*, waar ik niet weet, of de Aardbeeving zich, ten dien tyde, deedt gevoelen. ——— Doch dat wy tot laater tyden komen.

Een der vervaarlykſte Aardbeevingen, die *Sicilie* geſchokt hebben, was die in de Maand February des Jaars MCLXIX voorviel. De Geſchiedboeken gewaagen 'er van, als van eene allerſchriklykſte gebeurtenis. In de Stad *Catanea* alleen, kwamen vyftien, zestien, of twintig duizend Menſchen om. De Bisſchop, en veertig Monniken, met zeer veel volks, werden in de Kerk, door het inſtorten des daks, verpletterd. Men zie PIERRE CARRERA, *Liv. V. Chap.* II. van zyn *Mem. Hist. ſur Catane*, in 't *Italiaansch*, in 't jaar MDCXXXIX in folio uitgegeeven; of *Tom.* I. p. 490, *de l'Histoire de Sicile*; *par* M. BURIGNY, dien *Nestor* der *Franſche Letterkunde*.

Dit ongelukkig Eiland heeft den geesſel der Aardbeevingen gevoeld in de Jaaren MCCLXV, MDXXXVI, MDXXXVII, MDXLII, MDLIII, MDLXIII. Die van den Jaare MDXLII, wordt breedvoerig beſchreeven door THOMAS FAZELLUS, *Histoire de Sicile*, Liv. X. Dec. II. Dezelve was zeer geweldig, bovenal te *Syracuſe*. De Geſchiedſchryver tekent op, dat het water der Putten en der Fonteinen, eenige dagen lang, brak was, dat men, na de Aardbeeving, onder de dooden en de puinhoopen, een Man vondt, boven wiens hoofd de ingeſtorte balken een foort van dak gemaakt hadden, waar onder hy leevend en behouden bleef (*).

In

(*) In deeze Rampen vinden wy zomtyds van zonderlinge behoudenisſen gewag gemaakt. DU THOUM verhaalt, (p. 197, 198.) dat in de Aardbeeving, die, in den Jaare MDLXIX, zyn Land verwoestte, zyne Moeder, JEANNE FULCONIS, behouden bleef onder het verwelfzel van een trap, met een Kind 't welk zy in de armen hield, ſchoon het huis boven haar inſtort-

In den Jaare MDCXXXVIII, gevoelde *Calabrie* veele Aardſchuddingen. Vader KIRCHERUS ooggetuigen van dezelve, tekent, in de Voorreden van zyn *Onderaardſche Wereld*, IIde Hoofdſtuk, waar hy des een verſlag doet, op, dat, vóór de Aardſchuddingen, een geluid, als dat des Donders, gehoord werd, eerst dof, uit hoofde van den afſtand, doch 't geen, allengskens aangroeijende, onder de aarde voortkroop, tot het onder de voeten kwam, en dat de aarde zo geweldig ſchudde, dat zy niet langer konden ſtaan, maar zich aan de ſtruiken en boomen moesten vast houden. Hy zag toen, met zyn byhebbend gezelſchap, de omkeering van de vermaarde Stad *St. Euphemia*. Na dat zy, als dood op de aarde liggende, die Stad met eene wolke bedekt zagen, verdween die wolk allengskens, doch zy bemerkten geen Stad of eenig overblyfzel meer; maar in derzelver plaats een vuile Poel. Zy zogten Menſchen, om hun van die ongehoorde zaak te onderregten, doch vonden niemand.

Dan deeze Aardbeeving van MDCXXXVIII betekende, hoe eislyk ook, weinig in vergelyking met die, in den Jaare MDCXCIII, de geheele uitgeſtrektheid van *Sicilie* aantaſtte en verwoeſtte. Van deeze hebben wy een *Italiaansch Verhaal*, in 't jaar der gebeurtenisſe zelve opgeſteld door Vader ALEXANDER BURGOS, in den Jaare MDCCXXVI, als Biſchop van *Catanea*, geſtorven (*). Men kan 't zelve niet leezen, zonder dat de hairen van ſchrik ten berge ryzen. De eerſte ſchok viel voor, op Vrydag den 9 van January, ten vier uuren: de tweede op den volgenden Zondag, en trof geheel *Sicilie*. —— *Palermo*, *Meſſina*, *Paterno*, *Catanea*, *Lantini*, *Agoſta*, *Syracuſe* werden, benevens eene menigte van Vlekken en Dorpen omgekeerd. Te *Meſſina* was de ſchok allergeweldigst.

De Schouwburg, het Koninglyk Paleis, dat des Biſchops, en de Kweekſchool, werden in Puinhoopen veranderd.

Het

ſtortte, en alle de Huisgenooten verpletterd hadt. In de Aardbeeving des Jaars MDCXCIII, op *Sicilie*, vondt men, onder het verwelfzel van een Huis te *Meſſina*, een Vogeltje onbeſchadigd in zyn kooitje.

(†) Dit verhaal te *Palermo* en *Napels*, in den Jaare 1693, in 4to gedrukt, en herdrukt in het *Muſeum* van SILVO BOCCONE, 1697, heeft SIGB. HAVERKAMP, in 't *Latyn* vertaald, geplaatst in de *Theſaur.* van GRÆVIUS en BURMAN. Tom. X. P. 9. *Leyden*, 1723.

Het inſtorten der Kerken, Kloosters en aanzienlyke Huizen, vervulde de geheele Stad met ruïnen, dezelve gelyk, om 's Schryvers gelykenis by te brengen, na een bosch, waar alle de boomen geveld lagen. Weinig Menſchen, nogthans, ſneuvelden te *Meſſina*. *Catanea* daarentegen, verloor 23,000, en *Callagironne* 1000, Inwoonders. *Agosta* was zeer ongelukkig. Het onderaardſche vuur tastte een voorraadplaats aan, waar in Buskruid lag: die ſlag deed de gebouwen ſpringen, de nedervallende ſteenen verpletterden de ongelukkige Inwoonders, die, de ruïnen verlaatende, hun heil in de vlugt zogten: drie duizend kwamen 'er om 't leven.

Na dit allerdeerlykst ongeluk, des Jaars MDCXCIII, ontmoet ik niet, dat *Sicilie* eene Aardbeeving van belang gevoelde vóór den eerſten October des Jaars MDCCXXVI, deeze trof het geheele Eiland niet, maar byzonder de Stad *Palermo*. Men hoorde eerst, ſchryft Vader PACIAN, een verſchriklyk gedruis, 't welk omtrent een vierendeel uurs aanhieldt, 't weer was ſtil en de lugt helder. Vervolgens kwamen 'er twee kolommen vuurs uit het aardryk, die zich in Zee uitſtorten. De Aardbeeving duurde vyf of zes Minuten, en keerde het vierde gedeelte der Huizen in de Stad om. Meer dan 1500 Menſchen ſchooten by dit onheil het leeven in: veelen werden van onder de puinhoopen, waar onder zy als begraven lagen, gehaald, doch veelen werden uit vreeze daar in gelaaten.

Op 't leezen van dit kort Geſchiedkundig verſlag zullen veelen zeggen. Welk een elendig Land! Waarom verlaaten de Bewoonders 't zelve niet? Hoe kunnen zy lust en moed hebben, om weder te bouwen op een grond, die dus de inwoonders inzwelgt? Die dus eene taal voeren, bedenken niet, dat geen land beveiligd is, voor deeze geweldige omwentelingen. Gaat het vast, dat de Zuidelyker Gewesten 'er meer aan blootgeſteld zyn, dan andere, het is niet min zeker dat bykans alle deelen des Aardbodems, van tyd tot tyd, Aardſchuddingen ondergaan hebben. *Frankryk*, onder eene zo gemaatigde Lugtſtreeke gelegen, heeft meer dan eens dien geeſſel gevoeld. De Geſchiedenis der byzondere Landſchappen wyst het uit. Vader KIRCHERUS gewaagt, in het boven aangehaalde Werk, (V. Boek VI. Hoofd. p. 319.) van eene Aardbeeving, die in het Jaar MDCLX, in de Maand July, al het Land van de Stad *Bourdeaux* tot *Narbonne*, geweldig aantaſtte: hy voegt 'er by, dat niet verre van *Bigornium* een groo-

groote en zeer hooge Berg was, die, door de kragt der woedende Natuur, zodanig ingeslokt is, dat 'er van denzelven, behalven een groote Poel, welken hy nagelaaten heeft, taal noch teken te vinden was; dat dit gewest vol geweest was van Baden, in eene van welken, naa de verwoesting des Bergs, de wateren, die eerst zeer heet waren, zo groot eene koude aangenomen hebben, dat niemand, uit hoofde van de koudheid, dezelve kan gebruiken.

BRIEF VAN EEN RUSSISCHEN EDELMAN IWAN AL—Z, BEVATTENDE EENE BESCHRYVING VAN ZYN BEZOEK, AFGELEGD BY DEN HEER JOHN BERTRAM, BEROEMD KRUIDKUNDIGE IN PENSYLVANIE, WAAR IN EEN KEURIG VERSLAG GEGEVEN WORDT VAN DE HUISHOUDING, DENK- EN LEEVENSWYZE DIENS AMERICAANSCHEN WYSGEERS.

(*Vervolg en Slot van bladz.* 268.)

„ Vriend IWAN," vervolgde myn Gastheer, „ ik twyffel niet „ of gy verstaat *Latyn*, lees deezen vriendelyken Brief, my „ eenige jaaren geleeden door ULRICA, Koningin van *Zweeden*, „ gezonden. Goede Vrouw! dat zy in haar Paleis te *Stokholm* „ denkt om den geringen JOHN BERTRAM, aan den boord des „ *Schuylkills*; in de daad dit dunkt my vreemd." —— Dit is niet vreemd in 't minste, myn Heer, gy zyt de eerste Man, wiens naam, als Kruidkundige, *America* eere heeft aangedaan; 't is zeer natuurlyk te wagten, dat een Land, van zo groot eene uitgestrektheid, veele keurlyke Planten en Boomen moet bevatten; is het dan zo zeer te verwonderen, dat eene Vorstin, zo zeer op nutte weetenschappen gesteld, die zomtyds den Throon verliet om in de Hoven van LIÑNÆUS te wandelen? —— Op 't hooren van den naam van LINNÆUS viel de Heer BERTRAM my in de rede, zeggende: „ Aan de onder„ rigtingen van dien geleerden Man, ben ik de handleiding „ verschuldigd, welke my tot de kundigheden bragt, die ik „ thans bezit. De Weetenschap der Plantkunde is zo uit„ gestrekt, dat een Beginner volstrekt een geleider noodig „ heeft." —— Ik bid u, Mr. BERTRAM, hoe zyt gy eerst gekomen tot het beoefenen van de Kruidkunde, zyt gy te *Philadelphia* daar toe opgekweekt? —— „ Ik heb nooit eeni„ ge verdere Opvoeding ontvangen, dan enkel dat ik leezen „ en schryven leerde: dit kleine Landgoed was alles wat myn „ Vader my naliet; zekere schulden en gebrek aan weidland

„ hielden my in myn vroegſte jaaren in een vry laagen ſtaat: „ myne Vrouw bragt my geen geld ten Huwelyk mede; al „ haare rykdom beſtondt in haare goedhartigheid en uitſtee„ kende Huishoudkunde. Ik weet nauwlyks te zeggen, hoe „ ik eerst op den weg kwam tot de Kruidkunde, de eerſte „ ſtappen ſchynen my thans een droom; doch gy moogt vry „ vertrouwen op de waarheid van 't geen ik u zal verhaa„ len, ſchoon ik weet, dat zommige onzer Vrienden 'er om „ gelachen hebben." —— Ik behoor niet Mr. BERTRAM, tot derzulken aantal, die iet belachlyks zoeken in 't geen opregt en eenvoudig verhaald wordt.

„ Wel-dan zal ik het u verhaalen. Op zekeren dag was „ ik ieverig bezig met ploegen, (want gy ziet ik ben ſlegts „ een Landman,) vermoeid zette ik my onder de ſchaduw „ van een boom neder om wat uit te rusten. Myn oog viel „ op een *Madeliefje*, ik plukte het zonder byzonder inzigt af, „ doch beſchouwde het met meer oplettenheid dan de Land„ lieden gewoonlyk doen: ik ontdekte 'er veele zeer onder„ ſcheide deelen in, eenige rechtſtandig, andere horizontaal. „ *Welk een ſchande, zeide myn hart, of iets dat myne Ziel aan„ blies, dat gy zo veele jaaren bezig geweest zyt in de aarde te „ bearbeiden, in het vernielen van zo veele Bloemen en Planten, „ zonder iets te weeten van derzelver maakzel en gebruik!* Dee„ ze ſchynbaare aanblaazing maakte ſchielyk myne nieuwsgie„ righeid gaande: ik was aan zulke gedagten geheel onge„ woon. Ik leerde weder tot myn ploeg-geſpan: maar deeze „ nieuwe begeerte bleef by my. Ik ſprak 'er van met myne „ Vrouw, die my ſterk afraadde myn nieuw plan, gelyk zy „ het noemde, te volgen. Ik was, ſprak zy, niet ryk ge„ noeg om veel van myn tyd en arbeid te koste te leggen „ aan ſtudiën en verrigtingen, welke my zouden ontzetten „ van dat beſcheiden deel, 't geen de eenige rykdom eens „ Americaanſchen Landmans uitmaakt. Haare voorzigtige „ raadgeeving ſchrikte my; nogthans, niet af. Ik dagt 'er „ geduurig om; de Plantkunde maalde my in 't hoofd als „ ik 's avonds aan tafel zat, als ik te bedde lag, en waar „ ik ging. Eindelyk kon ik de drift niet langer wederſtaan: „ want op den vierden dag der volgende week huurde ik „ een Man om voor my te ploegen, en ging na *Philadelphia*. „ Schoon ik niet wist welke Boeken ik moest hebben, ontdek„ te ik aan den Boekverkoper myn toeleg, die my zulke gaf „ als hy best oordeelde, en daarby een *Latynſche Spraakkunst*. „ Vervolgens ging ik by den maastbywoonenden Schoolmeester, „ die, in drie maanden tyds, my zo veel Latyn leerde, dat „ ik LINNÆUS, wiens werken ik vervolgens kogt, kon ver„ ſtaan. Hier op begon ik op myn geheele Landgoed de „ Planten na te gaan: binnen kort kreeg ik kennis aan alle „ Gewaſſen in de nabuurſchap. Voorts trok ik na *Maryland*,

„ on-

„ onder de Vrienden leevende: naar gelange ik my zelven
„ geleerder aanmerkte, ging ik verder, en, door eene onver-
„ moeide beoefening van verſcheide jaaren, heb ik eene vry
„ algemeene kundigheid opgedaan van elken Boom en Plant,
„ die in ons Vasteland voorkomt. In laater tyd kreeg ik
„ aanzoek uit *Europa*, werwaards ik 's jaarlyks veele ver-
„ zamelingen zondt. My thans in vry ruime omſtandighe-
„ den bevindende, heb ik met eigenlyk geſprooken werken
„ opgehouden; en ik ben nooit gelukkiger dan wanneer ik
„ myne Vrienden zie, en met hun verkeer. Indien, onder
„ de veelvuldige Planten en Gewaſſen, die ik ken, 'er eeni-
„ ge zyn, die gy wenscht na uw Vaderland te zenden, zal ik
„ ze u bezorgen, en de noodige berigten daar by geeven."

In deezer voege bragt ik verſcheide dagen, vol genoegen, leerzaam en vermaaklyk door. Ik ontdekte, in alle de bezigheden op het Landgoed, als mede in den ommegang, tuſſchen den Meester en de mindere Leden van zyn Gezin, eene geſchiktheid en gemaklykheid; geen woord van bevel ſcheen ſterker toon te hebben, dan dien van een wensch. De *Negers* zelve hadden zulk een voegzaam voorkomen, zulk een zedigheid in hun gedrag, als ik nergens ooit zag. —— Op welk eene wyze Mr. BERTRAM, vroeg ik, regeert gy uwe Slaaven zo wel, dat zy hun werk ſchynen te doen met al de toegenegenheid van Blanken? „ Schoon onze dwaalende vooroor-
„ deelen en begrippen ten eenigen tyde ons hun deeden aan-
„ zien, als alleen tot de Slaverny geſchikt; ſchoon het oud ge-
„ bruik ons zeer ongelukkig geleerd hadt hun in Slaverny te
„ houden, hebben wy, nogthans, onlangs, ingevolge der ver-
„ toogen van verſcheide Vrienden, en goede Werken over
„ dat onderwerp geſchreven, onder ons beſlooten, hun, op
„ eenen geheel anderen voet, te behandelen. By ons zyn ze
„ thans vry. Ik geef, dien gy aan myn tafel gezien hebt, acht-
„ tien Ponden Sterlings, behalven eeten en kleeren, en alle
„ de voordeelen der Blanken. Onze Broederſchap bejegent ze
„ tegenwoordig als Medgezellen van onzen arbeid; en door
„ deeze behandeling, zo wel als door de opvoeding, zyn ze
„ over 't algemeen eene nieuwe ſoort van weezens gewor-
„ den. Die ik aan myn tafel toelaat, heb ik op de proeve
„ bevonden, dat braave, getrouwe en zedige Menſchen zyn:
„ wanneer zy niet doen, 't geen wy oordeelen dat zy moeten
„ doen, zenden wy ze weg, en dit is al de ſtraffe, welke wy
„ hun opleggen. Andere *Chriſten-Gemeenſchappen* houden ze
„ nog als Slaaven, zonder hun eenige Godsdienſtige beginzels
„ in te boezemen: welk een dwangreden, behalven vrees, kun-
„ nen zy hebben, om wel te doen? In de eerſte aanleg van
„ dit Landſchap, bedienden wy ons van hun als Slaaven; dit
„ beken ik: doch, wanneer wy bevonden, dat goede voorbeel-
„ den, vriendlyke aanmaaning, en godsdienſtige beginzels,

„ hun konden opleiden tot onderwerpelykheid en matigheid, „ lieten wy af van eene handelwyze zo lynrecht ſtrydig met „ de belydenis des *Christendoms*. Wy gaven hun Vryheid, en „ nogthans hebben eenige weinige hunne oude Meesters ver- „ laaten. De Vrouwen brengen haare Kinderen voort in onze „ Familiën: en wy worden, hoe langs hoe meer, aan elkander „ verknogt. Ik leer de myne leezen en ſchryven, zy bemin- „ nen GOD, en vreezen voor zyne Oordeelen. De Oudſte hun- „ ner neemt thans myne zaaken te *Philadelphia* waar, met eene „ ſtiptheid, van welke hy nooit afwykt. Zy woonen ſteeds „ onze Vergaderingen by; zy deelen in gezondheid en in ziek- „ te, in kindsheid en ouderdom, en alle de voordeelen, welke „ onze Maatſchappy oplevert. Dit zyn de middelen door ons „ aangewend om hun te ontheffen van die ſlaverny en onkun- „ de, waar in zy voorheen hunne dagen doorbragten. Gy hebt „ u misſchien verwonderd ze aan myn tafel te ontmoeten; „ doch door hun te verheffen tot den rang van Vryman, ver- „ krygen zy noodwendig dien nayver, zonder welken wy zel- „ ven tot laagheid en ondeugd zouden vervallen."

Mr. BERTRAM, dit is de Wysgeerigſte behandeling der *Negeren*, van welke ik ooit gehoord heb. Gelukkig zou het voor *America* weezen, indien de *Christenen* van andere Gezindheden dezelfde beginzels aannamen, en dezelfde wonderſchoone regels volgden. Een groot aantal Menſchen zou ontſlagen worden van die zwaare ketens, onder welke zy thans zugten: en met die gedagten vervuld kan ik myn tyd niet meer draaglyk ſlyten in de zuidlyke Landſchappen. De wyze, op welke men daar met de Slaaven te werk gaat, de ſlegtheid van het voed- zel, hun toegediend, de zwaarte der taaken hun opgelegd, zyn tooneelen, welke ik met geen geduld kan beſchouwen.

„ 't Is my lief, Vriend IWAN, dat gy een zo teder en gevoe- „ lig hart hebt. Zyn 'er ook Slaaven in uw Land?" —— Ja, ongelukkig, doch zy zyn eigenlyk eer Burgerlyke dan Huis- lyke Slaaven: verbonden aan den grond op welken zy leeven: 't is een overblyfzel van barbaarſche gebruiken, vastgeſteld in de dagen der diepſte onkunde en grootſte woestheid van ze- den, nog ſtandhoudende, ondanks de by herhaaling geſtorte traanen der Menschlievenheid, de duidelyke eiſchen der Staat- kunde, en de bevelen van den Godsdienst. De trots der Gro- ten, de gierigheid der Landeigenaaren, doet hun deezen rang van Menſchen aanzien als noodige werktuigen des Landbouws, even of Vrye Lieden den grond niet zouden kunnen bearbeiden. —— „ Is dit waarlyk zo geſteld, Vriend IWAN? Arm te „ zyn, elendig te zyn, ſlaaf te zyn, is alles hard; het leeven „ is op zulk een voet, geen genietens waardig. Ik vrees dat „ uw Land nooit zal kunnen bloeijen onder zulk een onſtaat- „ kundig Staatsbeſtuur." —— Ik denk 'er over gelyk gy, Mr. BERTRAM, ſchoon ik hoop dat de tegenwoordige Regee-

ring,

ring, roemryk door zo veele bedryven van de gezondſte Staatkunde, niet ten einde zal loopen, zonder deeze heilzaame en noodzaaklyke Vryverklaaring van Slaverny, die geheel *Rusland* traanen van blydſchap zou doen ſtorten. ——— „ Hoe lang, „ Vriend IWAN, zyt gy hier te lande geweest?" ——— Vier jaaren, Myn Heer! ——— „ Wel gy ſpreekt het *Engelsch* by„ kans als een *Engelschman*; welk een moeite moet een Reizi„ ger niet neemen om verſcheide taalen te leeren, om zich te „ ontdoen van de vooroordeelen zyns Geboortelands, om zich „ te ſchikken naar de gewoonten en zeden van allen onder „ welken hy verkiest te verkeeren."

In deezer voege ſleet ik myn tyd, met deezen verlichten Plantkundigen, —— deezen waardigen Burger, die al de eenvoudigheid der boerſche Zeden paart met de nuttigſte Geleerdheid. Veelvuldig en uitgeſtrekt waren de Geſprekken, met hem gehouden. Ik vergezelde myn Vriend op den akker, in de ſchuur, op den dyk, in den tuin, op de Studeerkamer, en eindelyk op Zondag na de Vergadering der Broederſchap. ——— Deeze werd te *Chester* gehouden; de geheele Familie ging derwaards op twee wagens. Mr. BERTRAM en ik reeden te paard. Wanneer ik in het Huis tradt waar zy vergaderden, en omtrent twee honderd Mannen en Vrouwen zamen gekomen waren, nam ik, myne oude gewoonte volgende, den hoed af; doch my ras bedenkende zette ik dien op, en nam myn plaats op 't einde van een bank. De Vergaderplaats was een vierkant Gebouw, zonder eenig cieraad hoe genaamd; de witheid der wanden, de gemaklykheid der zitplaatzen, en een groote kachel, geſchikt om by koud weer het vertrek warm te ſtooken, was alles wat ik zag. Geen Predikſtoel, geen Doopvonte, geen Altaar, geen Orgel, was 'er. In dit enkel ruim en lugtig vertrek vergaderen deeze braave Lieden alle Zondagen. ——— Een diep ſtilzwygen, 't welk omtrent een half uur duurde, volgde op onze intrede: elk zat met het hoofd voorover geboogen: en ſcheen in diep gepeins verzonken, wanneer eene Vrouwe oprees, en met de inneemendſte zedigheid verklaarde, dat de Geest haar opwekte, om de Vergadering te onderhouden over een onderwerp door haar uitgekoozen. Zy behandelde 't zelve zeer gevoeglyk, 't was eene nuttige Zedeleer, voorgeſteld zonder eenigen Godgeleerden optooi of vertoon van geleerdheid. Zy moet of zeer groote vorderingen in 't openbaar ſpreeken gemaakt, of zich tot het doen deezer Redenvoeringe voorbereid hebben: dit laatſte is niet wel te veronderſtellen; dewyl het een ſtuk hunner Belydenisſe uitmaakt, niets voor te draagen, dan 't geen van zelve door 's Geestes aandrift in hun opkomt; of anderzins heeft de groote Geest der waereld, wiens beſcherming en invloed zy allen aanriepen, haar de gezondſte Zedeleer in den mond gelegd. Haare Aanſpraak duurde drie Kwartier. Ik

bemerkte niet dat iemand na haar zag; nooit heb ik eene Vergadering bygewoond waar men met zo veel aandagts luisterde na eene openbaare Redenvoering. Ik beſpeurde geen lichaamstrekkingen, geen gemaaktheid in haar gelaad, ſtyl, of uitſpraak, alles was natuurlyk, en daarom bevallig; en, ik zal u meer zeggen, zy zag 'er zeer wel uit, ſchoon reeds meer dan veertig jaaren oud. Zo ras zy haare Reden geëindigd hadt, ſcheen ieder weder in zyn voorgaande overdenkingen te verzinken; dit duurde een kwartier: wanneer zy, met onderling goedvinden, opreezen, en, na eenig geſprek, over onverſchillige zaaken, van een ſcheidden.

Hoe eenvoudig zyn hunne Voorſchriften, hoe onopgecierd is hun Godsdienſtſtelzel: hoe weinig Plegtigheden hebben zy hun geheele leeven lang! Geſtorven zynde, worden ze by de Broederſchap bygezet, zonder pragt, zonder gebeden, denkende dat het dan te laat is den loop van GODS Eeuwige beſluiten te veranderen: en gy weet, dat zy geen gedenkteekens oprichten, en geen graſſteenen gebruiken. In deezer voege ſterven zy, naa onder het zagtſte Staatsbeſtuur geleefd en de vreedzaamſte Leer omhelsd te hebben, zo vreedzaam als zy, die opgevoed zyn in prachtiger Godsdienſten, eene menigte van Sacramenten gebruikt, ingewikkelde Geloofsbelydenisſen onderſchreeven, en de voordeelen eener vastgeſtelde Kerke genooten hebben. Deeze goede lieden ſtaan vast in het denkbeeld, dat zy de Leerſtellingen van JESUS CHRISTUS volgen in die eenvoudigheid, waarin ze zyn overgeleverd; een gelukkiger zamenſtel kon 'er voor het Menschdom niet bedagt worden. 't Is geheel ontheeven van de bycieraaden en ſtaatkundige byvoegzels, welke ieder Land en ieder Staatsbeſtuur, naar zyn eigen zeden, gevormd heeft.

Aan de deur van dit Vergaderhuis werd ik verzogt eenige dagen my op te houden, by eenige der aanzienlyke Landlieden in de nabuurſchap. Het vriendlyk onthaal, 't welk ik allerwegen ontmoette, bewoog my, ongevoelig, twee maanden onder deeze braave Lieden door te brengen: en ik moet bekennen, dat het de Gulden Dagen waren van myn ryper jaaren. Ik zal nooit vergeeten de dankbaarheid hun verſchuldigd voor de onverdiende en groote vriendſchapsblyken aan my bewee-

zen. —— Ik blyf. ——

ZAMENSPRAAK, TUSSCHEN DE MODE EN DE REDE.

(Uit het Fransch van den Heer DE LA DIXMERIE.)

DE REDE.

Een woordje, Mejuffrouw!

DE MODE.

Een woordje, Mevrouw? dat is te veel!

De R. Hoe! gy zult my dan de kortſte gehoorverleening niet toeſtaan?

De M. Ik verzogt 'er u nooit om.

De R. 't Zou niet kwaad weezen, indien wy het met elkander konden vinden.

De M. 't Zou dan met u, en met my, gedaan zyn.

De R. Waarom? Ik verſtaa u niet.

De M. Dat is uwe gewoone handelwyze. Doch laaten wy het bekorten. Het zou met myn gezag uit weezen, als men my met u in onderhandeling betrapte.

De R. Gy geeft my een flegt denkbeeld van uwe Aanhangers!

De M. Ik heb weinig van de uwe hooren ſpreeken. —— Men zegt dat uw Ryksgebied zeer ontvolkt is.

De R. Dit moet ik bekennen; maar teffens zeggen, dat zulks aan uwe verleiding te wyten is. Deeze onttrekt my dagelyks een en ander myner Onderdaanen.

De M. Ik onttrek u niemand. —— Ik vertoon my flegts, en men volgt my.

De R. 't Is wel zeer vreemd, dat men, om u te volgen, my verlaat.

De M. Niets is natuurlyker; gy zyt altoos dezelfde!

De R. De Rede blyft onveranderlyk.

De M. Daarom verveelt ze.

De R. Gy gelooft dan dat ik geheel zal verlaaten worden?

De M. Zeker. —— Men mag veronderſtellen, dat gy nog eenige onbekende Volgers hebt, die zich bykans ſchaamen over de rolle, welke zy ſpeelen. De myne komen voor 't licht. De uwe ſchuilen weg.

De R. 'Er zal een tyd komen, op welken zy wel wraak zullen neemen over deeze geheimhouding. Als een Wyze ſterft, wordt hy als 't ware geëerbied en vergood.

De M. Ziet daar al zyn genot. 't Zelve is dermaate aan den dood verknogt, dat het zou verdwynen, als hy weder op 't tooneel der wereld kwam.

De R. Ik ſchenk mynen Naavolgeren beſtendige Agting.

De M. En ik geef den mynen eene ſchitterende.

De R. Ik deel den Roem uit.

De M. En ik Vermaardheid.

De R. Gy misleidt het elendig Menſchdom dikwyls, ten opzigte van dit ſtuk, even als ten aanzien van zo veele andere. Ik ken uwe vrolyke gezelſchappen, uwe handelplaatzen. Gy deelt daar, zonder maate, en altoos met dat oordeel 't welk u eigen is, Rykdom, Eer, Vermaardheid en Belachlykheid, uit. Gy ſchept Helden, gelyk ARMIDA haare ſchimmen voortbragt. Gy maakt van een Verſtandig Man een Zot, van een Zot een Verſtandig Man.

De M. Myne Gunſtelingen bevinden 'er zich wel by. —— De Wereld gaat 'er niet ſlimmer om. —— Zy wil bedroogen worden. Waar mede zal men alle die Kinderen vermaaken, als men zich alleen hieldt aan 't geen redelyk is?

De R. 't Zou 'er door kunnen; indien gy ze niet bedroog dan ten opzigte van beuzelingen.

De M. Dit zou nog voor my, nog voor hun, genoeg weezen. Men moet de Menſchen in hunne bedwelming houden. Hun natuurlyke ſtaat, of liever hun gelukkigſte ſtaat, is die ſoort van krankhoofdigheid, welke alle nadenken buiten ſluit, en hun, onophoudelyk, van de eene dwaaling tot de andere doet overgaan. Het Menschlyk leeven zou verveelend lang weezen, wanneer men altoos hetzelfde moest zien, 't zelfde doen, 't zelfde denken. Met één woord, niets anders zyn dan 't geen men geweest is, en vervolgens wederom zyn zal. *Men moet over de Wereld heen glippen, en 'er zich niet in begraaven*, zegt een Schryver, dien ik, in onze dagen, heb doen herleeven.

De R. Gy!... 't Zou uw werk weezen dat MONTAGNE het voordeel geniet van tegenwoordig hooggeſchat te worden?

De M. Myn Werk, ja, — het myne alleen! ——

De R. Welk een Wonderſpreuk!

De M. ô! Wanneer het my behaagt, zal het Wonderſpreukige ook de overhand krygen.

De R. Gy hebt 'er ons reeds ſterke proeven van gegeeven.

De M. Ik heb 'er nog andere. —— Dit is op verre na alles niet. Ik beweer, dat een uwer grootſte Vernuften, PIERRE CORNEILLE, een myner Kweekelingen was.

De R. Dit verwagtte ik niet van Hem: en hy betekent zo veel als duizend anderen.

De M. Luister! —— Dit is uwe eerſte pligt, daar gy u tot Regter opwerpt. —— CORNEILLE verſcheen, op een tyd, dat het vuur door de *Ligue* ontſtooken, —— of, om my beter uit te drukken, —— door my ontſtooken, —— nog rookte. Men dagt een *Romein* te weezen om dat men Geestdryvend geweest was. RICHELIEU dwong tot gehoorzaamen; maar

maar men onderwierp zich morrende. Wat deedt CORNEILLE? Hy wekte de *Romeinen* op, liet hun ſpreeken gelyk men toen zich vermat te denken; hy veredelde alles, en bragt zomtyds alles tot eene buitenſpoorige vergrooting. Elk verbeeldde zich, in zyn geſtalte, die rustige Mannen weder te vinden; elk ſtelde zich met hun gelyk. Voeg by deeze beweegredenen van zelfsbedriegery, 't geen 't vernuft van CORNEILLE 'er aan byzette, en gy zult teffens het geheim zyner middelen en van zyn zegepraal weeten.

De R. Ik begryp u! —— RACINE, dit zult gy niet lochenen, ſlaagde door geheel andere middelen.

De M. Ik was het, egter, die zyne ſtappen regelde. De *Franſchen* hadden alle Dweepery der Gemeenebestgezindheid verlooren. De Galanterie, de Liefde, waren in de Mode. RACINE ſchikte 'er den loop zyns werks na, en zyne Helden.

De R. Hy veranderde van taal, wanneer hy tot my wederkwam, en met die taal gelukte het hem.

De M. Hy zag 'er den uitſlag niet van. —— Hy ſtierf, zonder te weeten of zyn Meesterſtuk hem zou overleeven.

De R. Ik raadde hem zeer gerust te weezen wegens den uitſlag. —— Maar, laaten wy van een Man ſpreeken, veel zonderlinger dan de twee gemelden. Hy ſchitterde een geruimen tyd op het tooneel der wereld; hy maakte zyn hoofdwerk niet van de Staatkunde, noch van de Liefde. Hy bragt alle de driften, alle de roerzels van 't menschlyk hart in beweeging, en deedt alle de groote raderen der Natuure werken. Hy durfde zelfs een Zedeleeraar zyn; en behaagde nogthans.

De M. Ik heb dien Man zeer wel gekend.

De R. Gy!...

De M. Zeer wel, zeg ik u, hy heeft myn raad niet geheel verworpen.

De R. Dus wierd de MODE dan een Zedemeesteres!

De M. Waarom niet? Ik wist, eenige jaaren vroeger, wel eene Starrekundige te worden, en alle de ſchoonen in *Parys* door Verrekykers te doen zien. Ik ben Zedemeesteres, Natuur- en Scheidkundige, enz. enz. Ik begeer dat myne Sexe niet onkundig is van een der geheimen der Natuure, en volharde met de haare te bewaaren.

De R. Ik geloof dat ik moeilyk zou worden, indien ik één oogenblik vergat dat ik de REDE was.

De M. Het ſtaat aan u, en gy zult 'er niets by verliezen. Doch dat wy ons geſprek afbreeken. Of wilt gy dat ik ook een Redeneerſter worde?

De R. Gy hebt 'er reeds genoeg ſchitterende proeven van gegeeven. —— Eene zekere JULIE....

De M. He, ja! De proeve is niet ongelukkig geweest. Ik weet wel wat eenige Redenkavelers 'er van hebben durven zeggen. Maar wat betekent het? Ik heb alleen aan te dringen,

gen, alleen te willen, en de Redeneerders maaken zich weg.

De R. Ik my met hun.

De M. Dat is juist 't geen ik verlang. —— Geloof my, ondertusschen: gy zult alle uwe regten verliezen, indien gy de myne niet eerbiedigt.

De R. De myne zullen dierbaar blyven by Menschen, die u nooit raadpleegen. MILTON, TASSO, LA FONTAINE, werden door u, door hunne Tydgenooten, niet regt gekend; door my leeven zy in alle volgende Eeuwen.

De M. Met myn behulp zouden zy vroegtydiger geleefd, en 'er zelve genot van gehad hebben.

De R. Erken schuld. —— Men eerbiedt u nooit, dan wanneer men by misvatting u voor my neemt. Daarenboven ik bestondt vóór u.

De M. Ik geloof niets van dit alles.

De R. Ik geloof, dat men u althans niet raadpleegde, toen de Menschen in bosschen verspreid leefden, zich met eikels voedden, naakt liepen, en zelfs niet dagten ooit klederen noodig te zullen hebben.

De M. Hoe! gy hadt dan gemeenschap met die Elendigen! Helaas! zo veel te erger voor u.

De R. Van het oogenblik af, dat zy my kenden, werden ze van Wilden in Menschen hervormd.

De M. En, zo ras zy Menschen wierden, kenden zy my.

De R. Ik heb meer dan één Volk hervormd.

De M. Ik heb 'er ontelbaare gevormd.

De R. Ik heb het oude *Sparta* en het oude *Rome* geregeerd.

De M. Door my zyt ge uit beide gedreeven. Ik beheersch *Parys*, en hier zult gy my niet uit verjaagen.

De R. Men zou 'er my zeer noodig hebben.

De M. Die Hoofdstad was verlooren als ik ze verliet.

De R. Men zou een Verdrag kunnen maaken.

De M. Ik begryp u! Maar het Verdrag is een teder stuk. 't Is met my gedaan als ik door u bestaa. 't Is met u gedaan, als gy door my moet staande blyven.

De R. Wy zullen voegelyk handelen.

De M. Ik kryg argwaan. —— By voorbeeld, gy ziet hoe ik de Vrouwen opgecierd heb! Wat zou 'er van haar, wat zou 'er van my, worden, indien gy ze weder styve halskraagen leerde draagen.

De R. Ik laat ze aan u over.

De M. Dat zegt iets....

De R. Ik laat ook aan u het kappen van alle jonge Heeren; laat my alleen de zorg voor hunne Hoofden.

De M. Gy zoudt te veel te doen hebben. Dit komt my toe; en 't is voor my slegts een beuzeling.

De R. Wat laat gy dan voor my over?

De M. Gy voert wel een groot bewind; gy beheerscht den Man,

Man, die in *Frankryk* den hoogſten rang bekleedt.

De R. Dat weet ik: maar zou ik het niet kunnen uitſtrekken...

De M. Gy zyt al te eerzugtig.

De R. Hoe, zou ik aan uwe grilligheden zo veele millioenen van weezens overlaaten, die...,

De M. Ja, zeg ik u, —— laat ons hier afbreeken. De tyd roept my. Ik beſtaa alleen in 't voorby gaan. Ik moet morgen onder eene nieuwe gedaante te voorſchyn treeden. —— Wat u betreſt, bewaar de uwe. Een oogenblik zal 'er misſchien komen. —— Ik beloof u niets. —— Maar, bovenal, geen ongeduld, —— meer zamenſpraaken, —— geen bezoeken. —— Ik zal u kennis geeven.

DE WOORDEN EN PENNINGEN HEBBEN EENERLEIE GELDING.

Verba valent ſicut nummi. —— Met verlof van allen, die buiten zyn, houde ik ſtaande, dat dit eene vaste waarheid is; —— de tegenwoordige Verhandeling zal eenige brokken van redeneering aanvoeren, waarop deze ſtelling kan worden vaſtgeſteld.

Is 'er wel één opmerker in de waereld, wien de menigvuldige overeenkomst tuſſchen de gangbare en afgeſchafte woorden en munten eener natie niet geheel in het oog loopt? —— Men heeft, van ouds af, woorden en penningen gemunt, —— beiden zyn nu en dan in de handen van valſche munters gevallen, en wie weet, hoe veele valſche woorden en penningen nog heden ten dage onder onze Nederlanders rondzweven! tot oneindige ſchade voor verſchillende takken van nyverheid en Koophandel. —— Valſche woordmunten zyn daarom te ſchadelyker, dewyl dezelven, daar het geldtoetſen vry algemeen kan in 't werk geſteld worden, geenen anderen toets hebben, dan die in het hart van den munter of uitgever verborgen is, en tot welke men geenen toegang heeft dan door den ſleutel der menſchkunde, het breekyzer der *Phyſiognomie*, of door de gevaarlyke kanſen der ondervinding.

Veele beurzen zyn ryk aan goud en zilver, en zeer veele monden vloeien over van woorden; maar, myn Vriend, wees nimmer te los in beider gebruik! —— Die veel geld ſpillen, en die veel woorden hebben, —— zondigen naar evenredigheid.

Iemand, die van een buitenlandſche reis te rug keert in zyn Vaderland, zult gy of vreemde munten, of vreemde woorden, zien afgeeven. —— Stel deze beiden als broeders van het zelve huis, naast elkander, in uw *Empyriſch* handboek.

Van eene verhevene uitwerking zyn veele Woorden, en dikke Goud-beurzen, op de voortreflykſte plaatzen der aarde, —— aan

aan het hof, —— voor de balie, — in het falet, enz. Indien gy van beiden wel toegerust zyt, onderneem dan vry de reis naar de beide Polen, gy kunt van uwen voorſpoed verzekerd zyn; —— daar zyn ſpeciën en woorden, die door de geheele waereld eene verwonderlyke kracht oefenen, —— ontdoe u echter by voorraad van alle verouderde munten, die, zo wel buiten als binnen 's lands, niet meer bekend noch gangbaar zyn. ——— Nieuwe Dukaten, waar van de randing duidelyk is, en woorden van ſmaak, die elk gaarne en veel hoort gebruiken, —— zyn de besten tot uw oogmerk.

Men ontmoet op zyne reis door de waereld, lieden, die, met honderd woorden, nog niet meer gezegt hebben, dan drie woorden zouden kunnen uitdrukken. ——— Beſluit hieruit, dat de *Complimentist*, en de *Praatal*, niets anders dan duiten afgeeft. —— Wanneer de ſchuld groter is, zult gy deze perſonen zien ophouden met betalen.

En welk een aantal van ongelukkigen is 'er, die genoodzaakt geweest zyn, ten koste van anderen, een woordbanqueroet te maaken, waardoor eene daling in de actiën voorviel! —— welk een aantal van ellendigen, die daar by groote ſommen verloren, en wier ſtaat nu nog onder de grieven van dit verlies bukt! —— Hoe menige woordenſpiller zit heden voor de traliën, of is de waereld uit gedeſerteert!

Om geen oneven ſchaal te gebruiken, moet ik evenwel ook openlyk erkennen, dat my heden veele namen te binnen vallen van zulken, die ik, na een dienstvaardig Compliment aan hun Edel Geborens gemaakt te hebben —— verklaren kan, dat enkel en alleen door een voorzichtige en wel aangelegde uitgave van woorden, tot zulk eenen gewichtigen ſtand in de waereld gekomen zyn, dat een koets, met vier paarden beſpannen, hen thans naauwlyks kan voortſlepen naar de plaats hunner beſtemminge. ——— Zo veel is een goed Negotiant waardig!

Daar is ſlechts één geval, voor zo veel ik my herinnere, waarin woorden en penningen zeer verſchillen; hoewel deze contrasteering zelve aantoont het verband, dat 'er tusſchen beiden plaats heeft in de Natuur; —— het geval is dit, dat, daar de ſpeciën, die gangbaar zyn, meestal by de geheele natie, ja zomtyds zelfs buiten 's lands, dezelfde waarde hebben; integendeel de meestgebruiklyke woorden zo veel gelden, als elk 'er op ſtelt, of 'er voor geven wil, het geen zelden overeenkomt.

Den Gulden regel, waar naar men alle deze afwykingen, en de daaruit voortvloeiende *taras* berekenen kan, tot gemak van den Handelaar, zal ik niet eer opgeeven, dan na dat het geduld van den Lezer zal afgemat zyn met de volkomen doorlezing van deze Verhandeling, waartoe ik al myn vernuft heb aan het gisten gebracht; —— nu zal ik, *ordinis gratia*, eenige voorbeelden van de geopperde aanmerking bybrengen, waar-

waarvan het overtuiglyke elk moet innemen, die zo wel denkt als ik.

Laten wy tot dat einde de ruime *Waereld* eens in ſtappen; een ding, dat ons van alle kanten omringt, en het geen wy menen te kennen; daarenboven een ding, aan welks rechte waarde ons veel gelegen is. ——— Ik ſpreek nu niet van de Zedekundige of van de Philoſophiſche gelding van dit woord; —— ik bedoele alleen deszelfs gebruik en betekenis in eenen *populairen*, en *economiſchen*, zin. ——— Hoe menigvuldig zweeft de *waereld* daarin over de tongen! en hoe verſcheiden is de prys, die men daarop ſtelt, daar voor uitlooft.

Die Heer verſtaat zyn waereld zeer wel! —— het is geene definitie van een groot *Geographicus* of *Cosmologist*. ——— De Perſoon, wien het geldt, is een jong manneken van 21 jaaren, —— lang 5¾ voeten; dun en rank van armen en beenen; —— hy vertelt zeer aartig; —— vloekt merveillieus; —— zit volant te paard, en kleedt zich met ſmaak. ——— De *Guarderobe* der Dame, van welke deze aanmerking gemaakt is, heeft zeer veele verplichtingen aan Myn Heer; en hy verſtaat zyn waereld zeer wel.

Zy heeft ook de waereld gezien! —— wie? —— eene dame? —— heeft die *le grand tour d' Europe* gedaan? — dat is wat zeldzaams! —— vergeef my, zy zou op reis gegaan zyn, onder geleide van myn Heer en Mevrouw * * *; doch ongelukkig ſtierf myn Heer kort te voren —— toen bleef zy t'huis, en heeft nu zes en vyftig jaren op de aſſemblees, in het concert, in de Opera, en op het Toilet doorgebracht! —— daarenboven las zy de beste Franſche Romans! en bezit geestige *Brochures* ..... zy verdient dus even zo wel den roem van de waereld gezien te hebben, als vader *Sharp*, die Italien- en Frankryk doorkruipende, dezelven beſpioneerde, door de ronde opening van zyn portierſcherm.

Robbeville kwam onlangs by den ouden bankier *Menno*, om hem te ſpreken over een Capitaaltje, dat hy in de negotie nodig hadt. —— Menno maakte zwarigheid „ —— ik kan niet! „ —— ik ben in 't grootst gevaar —— heb geduld tot over- „ morgen; dan zal ik alles weten!" —— —— wat? hoe? vroeg Robbeville —— —— „ hoe? weet gy niet dat *Jobst* man- „ queert? —— ten minſte men vreest! —— hy maakt een „ gat van twee millioen —— ik zit onder hem. —— Weet „ gy 'er niets van? *de geheele Waereld ſchreeuwt 'er van!*" —— Is 't mooglyk! zei Robbeville —— ik ben dezen —— morgen eerst weder in de Stad gekomen.

Hy komt eerst in de Waereld, zegt men van een jong heer, die in de partyen geintroduceerd wordt.

Mynheer *Legendus* levert jaarlyks ten minſte een bekwaam boekdeel van zyn eigen Letterarbeid af. —— Het gunſtig onthaal, dat dezelve by de *Waereld* ontmoet, moedigt hem aan, om

om de *zevenhonderd* exemplaren telkens voor eigen rekening te houden —— flechts eenige weinige compleete ſtukken zyn thans voor een verminderden prys te bekomen; en dit is nog veroorzaakt, door de mislukking van een uitzicht op twee buitenlandſche Commisſiën.

C'est le beau monde! betekent, te Parys, dat eene Daffe'er wel uitziet —— *la femme la plus belle du monde* —— zegt in goed Nederlandsch —— de fraaiſte vrouw van de Stad!

Wanneer ik nu myn *Repertorium* van geleerdheid opene, en het ſchimmel van eenige losſe manuſcripten wat afveege; dan lees ik, dat zelfs Myne Heeren de Philoſophen van oud Grieken-land, welſpreekender Gedachtenis! —— de goedheid gehad hebben, om een individueel mensch, van gelyke beweging als zy zelven waren, κοσμος μικρος te noemen; waaruit veel kan worden opgemaakt ten aanzien van de gemeenſchap der oude Grieken, en hedendaagſche Franſchen, 't zy in afkomſt, 't zy in denkwyze —— doch, dit laat ik voor de leden van de *Sorbonne* over, in zo verre zy moesten oordeelen, dat het in eenig wezenlyk verband ſtond met de myſteriën van kerk of ſtaat.

O! Welk een wonderlyk ding is de *Waereld*! —— in welke verſchillende gedaanten treedt het te voorſchyn! —— welk een ongeſtadig vel van eenen Cameleon! —— welk een ongemaklyk ſtuk gelds, om uittegeven, en 'er zyne winſten by te berekenen! —— dan heeft het de waarde van eene vrouwelyke *Guarderobe* —— dan van *het leven naa den goeden toon* —— dan van *een Koopſtad*, dan van *een party*, dan van 600 *leezende perſonen* —— dan van *eene vrouw* —— of, nog minder, van *een mensch*, en dit alles, zonder eenige *Courtagie*, of opgeld! —— wee, wee hem, die met de *Waereld* moet ryk worden!!!

Ten dienſte van alle de genen, die dit zullen zien of hooren lezen, zal ik opgeven het facit van alle myne Mathematiſche, Algebraiſche, Calculatien; in het werk geſteld, om de ryzingen en dalingen van den actiehandel met de *Waereld* op eenen meer vasten voet te brengen; waarvan ik de proeven al vry naauwkeurig heb zien uitkomen. —— Het beſtaat eenvouwig hierin „ —— de *Waereld* betekent altyd eenen Cirkel, „ waarvan de ſpreker of ſchryver het middenpunkt, en zyn „ vernuft, ſmaak, vermogen, neiging, of betrekking, de *dia-* „ *meter* is."

Hieruit blykt, hoe vele afwykingen en verſchillen by dit eene woord mooglyk zyn, en hoe men in 't algemeen behoort te werk te gaan, in het berekenen van de waarde der gangbare woordmunten.

Geſchreven in Nederland —— in het midden des jaars 1789.

O.....

DE

DE BESCHAAMDGEMAAKTE KUNSTBEDILLERS.

(*Eene waare Geſchiedenis.*)

De Heer JAMES FERGUSON, F. R. S. in zyne jeugd te *Briſtol* Portraitſchilder, hadt de Afbeelding vervaardigd van eene ſchoone jonge Juffrouw. Haare veelvuldige Kennisſen, ſchoon zy het Stuk preezen, vonden ieder eenige kleine gebreken, die, weggenomen zynde, het Portrait volmaakt zouden doen gelyken. Mr. FERGUSON, hier van verwittigd, verzogt dat zy allen, op zeker uur, ten zynen huize zouden komen. Met zyn palet en penſeelen in de hand ging hy voor het Stuk zitten, en de Juffrouw zat 'er by in 't beste licht. Hier op verzogt hy alle de aanweezenden, één voor één, dat zy hem wilden zeggen wat zy 'er van dagten en wat zy 'er op aan te merken hadden. Hy erkende de juistheid der gemaakte aanmerkingen, en zette zich oogenbliklyk om alle de aangeweezene gebreken te verhelpen. Het geheele Portrait dus nagegaan hebbende, toonde hy het aan 't gezelſchap, en ieder keurde het een Meesterſtuk, zo volmaakt gelykende, dat 'er niets aan haperde. ——— Hier op verzogt hy, dat zy het Doek en zyne Penſeelen zouden voelen. Zy vonden ze volmaakt droog; en hy liet, zonder één woord meer te ſpreeken, het gezelſchap zyn eigen vonnis van *Kunſtbedillers* opmaaken.

LUCHTS.

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, MAI, 1783.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	29.	2-5	54	NO	5	o. heid. wolk.
	*	2-7	60	——	8	——
	——	2-2	49½	N	6	z. betr.
2	——	0-6	52	——	6	——
	——	0-2	57½	——	4	——
	28.	11-7	48	NtO	5	—— vogt
3	——	11-5	46	NO	6	R.
	29.	1-2	54	——	8	zw. wolken
	——	1-9	43	OtN	7	o. helder
4	——	1-6	48	ONO	4	——
	——	1-4	54	NO	6	——
	——	0-6	42	——	2	helder
5	——	0-5	46½	——	2	—— wolk.
	——	0-0	61½	OZO	6	wolkig
	28.	11-5	46	NNW	6	helder
6	——	10-5	51	——	0	——
	——	11-1	59½	NtO	4	wolkig
	——	11-5	43	NNW	6	——
7	——	11-6	46½	——	1	—— buiténH.
	——	11-8	51½	N	4	o. helder
	29.	0-0	41*	——	2	wolkig
8	——	0-1	46	——	3	——
	——	0-3	54	——	4	——
	——	0-9	40½	NNO	2	helder
9	——	1-0	45	N	1	o. helder
	——	0-8	56½	WZW	2	——
	——	0-0	43½	——	0	——
10	28.	11-0	51	Z	6	——
	——	11-0	65	ZtW	6	donker R.
	——	11-1	54½	——	4	z. betr.
11	——	11-0	56	Z	2	donk. iets R.
	——	10-9	65	ZtW	2	—— z. b.
	——	10-0	57	O 1 ZO 1		wolkig
12	——	10-3	58½	W	1	R. wolkig
	29.	0-2	65	——	4	wolkig o. h.
	——	1-0	49	NW	2	o. helder
13	——	1-0	60	O	2	——
	——	0-6	75½	—— o NO		——
	——	0-6	60	ZW 10 W o		zw. w. DBR.
14	——	0-2	60½	ZO o WZW o		o. helder
	28.	11-8	77*	ZW 1 NW 2		wolkig
	29.	0-2	54½	NtW	0	helder
15	——	0-8	58	——	2	wolk. o. h.
	——	1-2	64½	NO tN	2	o. helder
	——	1-2	51½	NNO	0	helder
16	——	1-2	58	NO o Z 2		o. helder
	——	1-5	68½	ZW 3 W 2		——
	——	1-5	55	W	1	helder NL.
17	29.	1-3	59	ZO O o		helder
	——	1-1	75	NNW	1	——
	——	0-3	59	NtO	1	——
18	28.	11-5	58	NO	8	donk. iets R.
	——	11-2	66	NtO	6	z. b. donker
	——	10-6	55½	NO	11	donker
19	——	10-7	55	——	10	—— z. b.
	——	11-6	65½	ONO	8	o. helder
	29.	0-2	54	NO	6	——
20	——	1-3	62½	——	3	helder
	——	1-3	76	——	5	——
	——	1-8	60½	——	6	o. helder
21	——	1-7	55	O	7	helder
	——	1-6	69	——	6.8	——
	——	1-0	57½	——	6	——
22	28.	11-6	58	OZO	4	——
	——	9-3	73	O	1	——
	——	7-4	57½	N	0	o. helder
23	——	6-7	57	——	2	donker
	——	7-5	60	——	4	—— vogt
	——	8-5	51	——	4	——
24	——	9-3	54½	NtW	4	——
	——	10-4	63	N	4	z. betr.
	——	11-5	50	——	4	donker
25	——	11-4	54	NO	2	—— R.
	——	11-2	53	ONO	4	R. donker
	——	10-2	49½	NO	4	donk. iets R
26	——	9-4	51	——	4	R. donker
	——	8-5	63	——	6	z. betr.
	——	6-6	57	——	2	donker
27	*	6-0	56	Z	4	nagt R. donk.
	——	6 9	6	——	4	donker
	——	7-7	53½	ZZW	2	——
28	——	7-8	61	N	3	z. betr.
	——	7-4	67	NNO	7	zw. wolken
	——	7-6	60	O 2.0	N o	zacht u. zw. DBR
29	——	7-6	60	WtZ	4	zw. R buiënd.
	——	8-5	61½	——	6,10	donker
	——	10-3	51½	——	6	z. betr.
30	——	11-0	57	ZW	4	wolkig
	29.	0-0	65	W	1	o. helder
	——	0-5	51	NW	1	——
31	——	0-7	59	NNW	1	betr.
	——	1-0	66	——	2	——
	——	1-0	51½	N	1	o. helder

28. 11 19/30 | 56 57/90 | 31 6/8

Th. den 4 's mo. 5 u. 40 — den 13 nam. 3 u. 76
7 —— 6 u. 43 — 29 —— 4 u. 56
8 's av. 11 u. 39½ — 30 's av. 11 u. 49½
9 's mo. 6 u. 38

In de Tafel van *April* ſtaat de Therm.
den 25 's morg. 51½ moet zyn 46½
den 14 's morg. Wind NO 1. — NOc

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERKLAARING VAN SPREUKEN XIX. VS. 24.

Een Luiaart verbergt de hand in den boezem, en hy zal ze niet wederom aan zynen mond brengen.

Door THOMAS HUNT, D D. T. R. & A SS.
Profesſ. Ling. Heb. & Arab.

Den Heeren Schryveren der Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.

MYN HEEREN!

„ In uw gegeeven Uittrekzel van het Vyfde en Zesde „ Deel, der *Waarneemingen over het Oosten, uit Reis-* „ *beſchryvingen, ter opheldering der Heilige Schrift*, door „ TH. HARMER, de Verklaaring van Spr. XIX. vs. 24. „ leezende (*), herinnerde ik my, eenigen tyd geleden, „ in de *Obſervations on ſeveral Paſſages in the Book of* „ *Proverbs, by* TH. HUNT, daar over eene zeer ſchoone „ Uitlegging, te hebben aangetroffen; ik ſloeg het werk „ naa, en vondt ze, by herleezing, van dien aart, dat „ ze my der Vertaalinge waardig dagt, en tevens zeer „ geſchikt om in uw *Mengelwerk* geplaatst te worden, „ ten welken einde ze, met dienstaanbiedenis, hier ne- „ vens gaat, enz."

✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣

Geene Ondeugd is 'er tegen welke SALOMO ons zo dikmaals, en zo ernſtig, waarſchouwt, als die der *Luiheid*. De verſcheidenheid van zinſchetzen, van welke hy zich, ten dien einde, bedient, is zeer groot. Nauwlyks is eene Lichaamshouding zo log, eene Zielsgeſteltenis zo traag, eene Leevenswyze zo flegt, eene Geluksbevordering zo verzuimd, eene goede Gelegenheid zo veragteloosd, een Veld zo ongehavend, een Wyngaard zo ontredderd, of een Huis

(*) *Algem. Vaderl. Letteroef.* V. Deel. 1 St. bl. 7.

Huis zo bouwvallig en onherſtelbaar, of hy ontleent 'er bewyzen van, of maakt 'er gelykenisſen uit op, om ons af te ſchrikken van de ſchroomlyke uitwerkzelen der *Luiheid*. De wyze Vorst hadt reden te over om ons op de hoede te doen weezen tegen de beleezingen dier ſteeds aangroeiende Ondeugd. Hy wist, dat de beste Levensregels, welke hy voorſchreef, niets ter wereld betekenden, zonder eene voeglyke maate van *Naarſtigheid*, om dezelve in 't werk te ſtellen: hierom dringt hy ſteeds aan op een naarſtig gebruik der middelen, ter bevorderinge van ons geluk.

Onder de veelvuldige aanmerkingen, door SALOMO op den *Luiaard* gemaakt, om ons met afkeer van dit Zielsgebrek te vervullen, is 'er geen ſterker, dan die ons SPR. XIX. vs. 24. voorkomt, wanneer wy dezelve, gezuiverd van de dwaalingen der Uitleggeren en Vertaaleren, in den oorſpronglyken zin, beſchouwen.

In onze gewoone [*Nederduitſche*] overzetting leezen wy. *Een Luiaart verbergt de hand in den boezem; en hy zal ze niet weder aan zyhen mond brengen.* Of, gelyk in het XXVI. H. vs. 15, waar dezelve weder voorkomt; en dus een gemeen zeggen in 't *Oosten* ſchynt geweest te zyn; *De Luiaard verbergt zyne hand in den boezem; hy is te moede om die weder tot zynen mond te brengen.*

Naar het gevoelen van eenige der beste zo *Joodſche* als *Christen-Uitleggeren*, bedient zich de wyze Vorst hier van eene vergrootende wyze van ſpreeken, of ligt den *Luiaard* zulk eene traagheid ten laste, als men hem, in zyne allervadzigſte oogenblikken, nauwlyks toe bekwaam zou keuren. Zulk eene wyze van ſpreeken is zeer gemeen by Spreuk-Schryvers, gewyde en ongewyde; die veelal hunne Zedeſchilderyen op het ſterkſte voorſtellen, ten einde ze treffender en aandoenlyker te maaken: zy ſchynen genoegen te ſcheppen in daar door de aandagt op te wekken, en het verſtand tot het ontvangen der Leering te bereiden.

Doch, in onze Overzetting, is deeze ſterke grootſpraak, voor een goed deel, verlooren geraakt. Want te zeggen, *dat een Luiaard de hand in den boezem verbergt*, of, 't welk men voor 't zelfde houdt, *onder den okſel ſteekt, en zyn brood niet wil winnen*, (gelyk men doorgaans het laatſte gedeelte der Spreuke verklaart,) heeft niets zinnebeeldigs, niets vergrootends, in 't denkbeeld zelve of in de uitdrukking. Ja, indien wy 't geen, volgens deezen zin, hier

hier van den *Luiaard* gezegd wordt, vergelyken met andere gezegden, in dit zelfde Boek, als dat de *Luiaard zyn wildvang niet zal braaden*; dat hy, eenigen arbeid te gemoete ziende, zegt, *daar is een Leeuw buiten, en ik zal gedood worden op de ſtraaten*; dat, *gelyk een deur omdraait op zyne herre, zo ook een Luiaard op zyn bedde*, en dergelyke; —— indien wy, zeg ik, deeze ſterke Plaatzen vergelyken met SPR. XIX. 24, en XXVI. 15, volgens onze Vertaaling, zullen wy bevinden, dat die Spreuken, wel verre van ons een zeer ſterk vergrootend denkbeeld van den *Luiaard* te geeven, veel by de andere te kort ſchieten.

Om, derhalven, de kragt deezer vergrootende Spreekwyze weder te vinden, en, overeenkomſtig met het waare oogmerk van SALOMO, te toonen, tot welk eene verbaazende maate van *Luiheid* den Mensch, door zich in gemaklykheid toe te geeven, en den arbeid te verwaarloozen, in 't einde kan vervallen, zal ik my bevlytigen, om de waare en zuivere meening van deeze Spreuk in een helder daglicht te plaatzen.

De grootſte zwaarigheid in deeze Spreuk ontſtaat uit het ééne woord צלחת *tſallachath*, door onze Overzetters *Boezem* vertaald, misſchien in naavolging der LXX, die Κολπον αυτου hebben. Het zelfde denkbeeld van dit woord word ons gegeeven in de *Syriſche* en *Arabiſche Overzettingen*, en door veele hedendaagſche Schriftuurverklaarders. Maar dit denkbeeld, (gelyk ik reeds heb aangemerkt,) drukt den zin der Plaatze niet uit; de maate van *Luiheid*, daar door afgebeeld, is veel kleinder, dan die waar tegen SALOMO deeze Spreuk inrigt.

Die bedenking is, ondertusſchen, de eenige zwaarigheid niet onder welke deeze Vertaaling gedrukt gaat: eene andere, en veel grootere, doet zich op, hier in beſtaande: dat de gemelde Vertaaling even min met de taal der Schriftuure ſtrookt, als ze dient om de meening des Vorſtlyken Spreuk-Schryvers ten vollen uit te drukken. Het woord *tſallachath* betekent, zo veel ik kan opſpeuren, nergens *Boezem*. Wanneer wy, derhalven, eenigzins agtſlaan op dien uitmuntenden Uitlegregel, niet alleen in de Heilige, maar in alle, Boeken te paſſe komende, dat wy, naamlyk, moeilyke plaatzen aantreffende, de toevlugt moeten neemen tot gelykluidende plaatzen, en tragten om de meening van een twyfelagtig woord of gezegde, op ééne plaats, te bepaalen, door deszelfs bekende en erkende betekenis, op eene andere. —— Wanneer wy, zeg ik, eenigzins agt ſlaan op deezen

heerlyken en allernuttigsten Uitlegregel, en het woord *tsallachath* toetzen aan de betekenis, welke het blykbaar heeft, op andere plaatzen der Schriftuure, zullen wy ons genoodzaakt vinden de betekenis van *Boezem*, welke zo lang gegolden heeft, te wraaken; en na eene andere uit te zien, die beter zamenstemt met het gebruik der Schriftuure in 't algemeen, en teffens overeenkomstiger is met het oogmerk deezer Spreuke in 't byzonder.

Behalven op de aangeduide Plaatzen in het Spreukenboek, ontmoeten wy dit woord nog driewerf. Voor eerst, 2 KON. II. 20, waar ELISA de wateren van *Jericho* zullende zuiveren eene *tsallachath* eischt, dit hebben onze [*Nederduitsche*] *Vertaalers* overgezet een SCHAALE, de *Grieksche* υδριαν een *Waterpot*; en de andere oude Vertaalingen bedienen zich van woorden, die een *kruik*, een *vat*, een *schotel* betekenen. ——— De tweede plaats, op welke ons dit woord voorkomt, is in dat zelfde Boek, *Hoofdst.* XXI. 13. waar de HEERE; zyne oordeelen tegen *Jerusalem* aankondigende, wegens de snoodheid van Koning MANASSE, verklaart: *Ik zal Jerusalem uitwisschen, gelyk als men een* SCHOTEL [*tsallachath*] *uitwischt; men wischt ze uit en men keert ze om op haare holligheid*, of *op haar aangezigt*, misschien beter *op haar mond* (*). De LXX hebben voor SCHOTEL αλαβαστρος, een woord in 't *Nieuwe Testament* wel bekend. ——— De derde en laatste plaats, op welke wy dit woord aantreffen, is 2 *Kron.* XXXV. 13. in de beschryving van het staatlyk Paaschfeest, door JOSIA gevierd; wy leezen, *dat de Priesters de heilige dingen kookten in Potten, en in Ketelen, en in tsallachath*, hier PANNEN vertaald, en in de *Gemeene Latynsche Overzetting*, *Ollis*. Deeze zyn de eenige plaatzen, waar wy dit woord vinden, uitgenomen in het *Spreukenboek*. Uit dezelve blykt dat de waare en eigenlyke betekenis geene andere is, dan, die van *Schaale*, *Schotel*, *Pan*, of eenig ander zulk soort van een vat als van algemeen huislyk gebruik is, of om Spyze ter tafel in op te disschen, of andere dingen te bewaaren.

Met rede mogen wy veronderstellen, dat dit Woord, op de meermaals gemelde Plaatzen, in 't *Streukenboek*, denzelfden zin hebbe: en dat het dien heeft zal wyders blyken,

(*) *Ore deorsum verso*, gelyk GROTIUS het uitlegt. En zo על פני הבאר. 2 *Sam.* XVII. 19. *Over het opene of den mond van den put.*

ken, uit de volgende bedenkingen. De *Chaldeeuwſche legger* bedient zich, op beide, van 't zelfde woprd צחי 't geen, ſchoon door den *Latynſchen* Overzetter *As* overgezet (*), in naavolging van de *Gemeene Latyn Vertaaling*, naar 't oordeel der bekwaamſte Mannen, *Schotel*, of *Vat* betekent. ——— Gaan wy voort van zen Uitbreider tot de Verklaaringen der *Rabbynen*, wy len ontdekken, dat zy het woord desgelyks, in den van eenig ſoort van *Vaatwerk*, opvatten: en, ten einde niet twyfelen welk een *Vat*, zegt een hunner uitdruk dat het even 't zelfde is als ELISA's *Schaal* (†), en ander, dat het overeenkomt met de *Pannen*, waar i Priesters, op JOSIAS Paaschfeest, kookten (§). ——— moet, 't is waar, bekennen, dat eenige weinigen de Schriftverklaarderen ook gewag maaken van de a re betekenis: *Boezem*. Doch dit ſchynen zy te doen, dewyl zy begrypen *dat het verbergen van de hand in Boezem* overeenkomt met de houding, waar in men *Luiaard* veelal afgebeeld ziet; dan uit hoofde van d genlyke betekenis des woords, welke zy teffens verklaa dat een *Schotel* of *Schaal* betekent. De andere betek hielden zy voor overdragtlyk, en dat het woord *tſ chath*, voor *Boezem*, niet kon gebruikt worden, dan, mids de *Boezem* hol is even als een *Vat*, en gevol bekwaam om de luye hand te ontvangen: even als *Vat* om *Spyzen*, *Dranken*, en andere dingen, te ber

Hier hebben wy, derhalven, het gevoelen der J *ſche Uitleggeren* gevoegd by het gebruik der Schriftu om den zin van het woord *tſallachath* te bepaalen; woord van welks betekenis de meening der geheele Sp ke afhangt. Volgens deeze beiden is de waare en

(*) *Ascella* wordt by de Uitleggers genomen voor *Axilla Okſel*, en zy zetten het over, *hy verbergt zyn hand onder okſel*, of *ſtaat met zyn armen kruislings over elkander*. Maa woord *Ascella* onbekend zynde, uitgenomen by laater *Laty Schryveren*, en by hun alleen gebruikt in den zin van *As* zou dan dit woord hier by miszetting geſteld kunnen we voor *Scutella*, een *Schotel* of *Schaal*? Het woord שחתא ze als שחתא heeft, volgens BUXTORF en CASTELL, de bete van *Scutella*.

(†) ABEN EZRA.

(§) LEVI BEN GERSHOM.

betekenis, die van *Pot*, *Schotel*, of *Schaal*, of eenig dergelyk ſtuk Keukengereedſchap, 't welk men in de Huisgezinnen gebruikt om Spyzen in gereed te maaken, of, bereid zynde, op te disſchen.

Deeze betekenis is ook niet onbekend by de *Christen Schriftverklaarderen*, (en ik breng ze niet als iets nieuws ter baane) veelen hebben dezelve als zeer *waarſchynlyk* hier paſſende, anderen, en wel de bevoegdſte Regters, ze als de eenig *waare*, omhelsd: en ze zou, des ben ik verzekerd, van allen de voorkeus hebben weggedraagen, indien ze niet vergezeld ging van eene tegengeworpene Zwaarigheid, welke ik vervolgens zal beantwoorden en uit den weg ruimen.

Ondertuſſchen zal het niet ongepast weezen, eer ik verder gaa, aan te merken, dat, ſchoon de meeste *Joodſche Uitleggers* overeenſtemmen, in het eerſte gedeelte der Spreuke over te zetten, gelyk ik gedaan heb, *De Luiaard verbergt de hand in den Schotel*, zy nogthans omtrent het laatſte een weinig verſchillen. Een hunner, en wel een Man van naam (*), zet dat gedeelte niet over *Hy* WIL [gelyk de Engelſche Vertaaling heeft] maar *hy* ZAL *zyn hand niet weder aan zyn mond brengen:* en voegt 'er de rede, waarom, nevens: „ Dewyl hy de middelen, om lee„ vensvoorraad te verzamelen, verzuimd hebbende, in „ den Schotel niets te eeten zal vinden." Doch dit ſtrookt niet met den beoogden zin des Vorstlyken Spreukſchryvers, die, (gelyk overtuigend opgemaakt kan worden uit het XXVI. H. vs. 15. waar wy dezelfde Spreuk aantreffen,) eer de *Trappen* van *Luiheid* afbeeldt, dan de Gevolgen dier Ondeugd; eer wat de *Luiaard* doet, dan wat hy lydt. De woorden zyn ter laatst aangehaalde Plaatze nog kragtiger: *De Luiaard verbergt zyn hand in den Schotel, hy is te moede om die weder aan zynen mond te brengen.* Het oorſpronglyk woord נלאה door *hy is te moede* overgezet, zou beter vertaald weezen, *het valt hem te laſtig;* of, gelyk de *Griekſche* Vertaaling, *hy kan 't niet verdraagen*, zo als het elders vertolkt is (†), *hy wordt vermoeid*, of eindelyk met den *Targum* en de *Vulgata*, *'t is hem arbeid*; en hy haat allen arbeid, hoe gemaklyk, hoe noodzaaklyk ook. Weshalven *het niet te rug brengen van zyn hand aan zyn' mond*, geenzins moet toegeſchreeven

(*) ABEN EZRA.

(†) EXOD. VII. 18.

ven worden aan de *ledigheid des Schotels;* maar aan de *Traagheid* des *Luiaards*; 't is niet, om dat hy daar in geen voorraad van eeten meer vinde; maar om dat hy de moeite niet wil doen om te eeten wat voor hem ſtaat. Schoon zyne ſpyze gekookt voor hem gezet is, wil hy, door vadzigheid en onaandoenlykheid, dezelve niet na zich neemen. Hy is, volgens het ſpreekwoord, *zo traag ter tand als ter hand:* zyne handen dienen hem zo min om ſpyze te vatten, als om voedzel te winnen. „ De „ gebraade Lysters moeten," gelyk de Poëet by ATHENÆUS het uitdrukt, „ heet van 't ſpit voor zyn mond „ komen, en hem als dwingen, om ze te eeten (*)."

Ik geef, overzulks, de voorkeuze aan 't gevoelen der andere *Joodſche Meesters*, die niet ſpreeken van de *tedigheid des Schotels*; maar het ſlot der Spreuke, in dien zin, overzetten, dat zy *het niet weder aan den mond brengen van de hand des Luiaards*, eer toeſchryven aan gebrek van wil om zichzelven te helpen, dan daar aan dat hy niet te eeten hebbe. Hunne meening komt hier op neder. „ Wanneer," ſchryft een hunner, „ de Luiaard zyne hand in „ den Schotel geſtooken heeft, om 'er een brok ſpyze uit „ te haalen: is hy te lui om dezelve daar weder uit op te „ ligten, en het voedzel na zich te neemen." Een ander, „ den Luiaard" verbeeld hebbende, „ als laatende zyn „ hand in den Schotel leggen, even of de opening te „ nauw ware om dezelve weder te rug te trekken," vaart in deezer voege voort: „ Dit geeft ons eene waare afbeel„ ding van den Luiaard in den Text; wiens handen, door „ de Dwinglandy der Luiheid, zo gebonden en vastgehou„ den worden, dat hy geen vermogen hebbe, om ze los te „ maaken, en te werk te ſtellen, ſchoon het diene, om „ hem de Leevensnoodwendigheden te verſchaffen, en „ voor ſterven te bewaaren (†)."

Deeze betekenis van het woord *tſallachath* levert een veel ſterker en kragtiger grootſpraak op, dan de gewoon aangenomene, en zou, buiten twyfel, niet alleen door *Joodſche*, maar ook door *Christen Uitleggeren*, boven dezelve gekeurd zyn, hadden zy begreepen, dat ze even goed ſtrookte met het woord טָמַן *taman*, 't welk *verbergen* be-

te-

(*) *Lib.* VI. Cap. 19.

(†) Zie de *Comment.* van ABEN EZRA, en LEVI BEN GERSHOM, over SPR. XIX. 24. en XXVI. 15.

tekent, en eenigen toegeſcheenen heeft, toepaſſelyker te wezen, tot den *Boezem* of de *Okſel*, dan tot een *Schotel* of *Schaal*, die doorgaans te plat of te ondiep zyn om 'er de hand in *te verbergen*. Dit is de boven aangeſtipte Tegenwerping. Doch ze kan gemaklyk, op de volgende wyze, beantwoord en opgelost worden.

1. Het berigt, door ons gegeeven van het woord *tſallachath*, uit de drie andere Plaatzen der Schriftuure, is verre van in te ſluiten, dat het *Vat*, daar aangeduid, welk het ook zyne moge, zo breed en plat ware als onze gewoone *Schotels* en *Schaalen*. Want, om niet aan te haalen het Tweede Hoofdſtuk van het II Boek der *Koningen*, waar het een *Water-vat* of *pot* betekent, nóch het Vyf- en dertigſte Hoofdſtuk van het II Boek der *Kronyken*, waar het een *Kookpan* betekent: om, zeg ik, op deeze twee plaatzen niet ſtil te ſtaan, waar het woord baarblyklyk een *Vat* te kennen geeft, 't welk eenige *inwendige holte heeft* om iets te bevatten, mogen wy voor zeker ſtellen, dat het in de derde Plaatze ook een Vat van eenige *diepte* beduide. 't Is daar *Schotel* vertaald, het *wiſſchen van denzelven*, en *het omkeeren op den mond*, *of holligheid*, dient, (gelyk alle Uitleggers erkennen,) om de geheele *ontleediging* en *ommekeering* van *Jeruſalem* te vertoonen. Doch dit kon niet wel geſchieden, of dezelve moest, even als de παροψιδες, waar by de *harten* en *inwendige aandoeningen* der Menſchen, in het Euangelie, vergeleeken worden (*), zyn πινακιον eenige *plaats* of *holte* van *binnen* hebben, om te beantwoorden aan de binnenſtraaten en gebouwen der Stad, die geheel ledig gemaakt en omgekeerd moesten worden.

2. Het Voedzel der oude *Hebreeuwen*, voornaamlyk beſtaande uit ſpyzen, in lang nat gekookt, of die wy gewoon zyn *Lepelkost* te noemen, hadden zy dieper Schotels nodig om ze voor het Huisgezin op te diſchen, dan die by ons algemeen in gebruik zyn, waar meer vleesch op tafel komt. En daar de *Oosterlingen* bekend ſtaan, voor zeer gehegt aan hunne oude Gewoonten, kan de *tſallachath* in SALOMO's tyd, wel 't zelfde geweest zyn als de τρυβλιον, een groote Schotel ten tyde van onzen Zaligmaaker, en *taman* in de Spreuk van dezelfde kragt weezen, als het εμβαπτειν by MATTHEUS (†). Ja, dewyl deeze Vol-

(*) MATTH. XXIII. 25.

(*) MATTH. XXVI. 23.

Volken zo ſterk aan de gewoonten hunner Voorvaderen kleeven, beduidt dit woord misſchien die groote Ketels of Pannen, waar uit zy, gelyk de Reizigers ons onderrigten, nog heden hun Ryst en andere ſpyzen eeten (*)? Het *Arabisch* ondersteunt deeze betekenis van het woord *tſallachath*: want in die taal betekent (met de wisſelletter *Za* voor *Sâd*) het woord ضلخ. *Catini magni, paropſides grandiores.*

3. Indien men oordeelt, dat 'er nog eene zwaarigheid overblyft, ten opzigte van het woord *taman*, kan deeze gemaklyk weggenomen worden, door te veronderſtellen, dat dit woord eene dergelyke betekenis gehad hebbe in 't *Hebreeuwsch*, als nog in het *Arabisch*, 't welk niet alleen is *inſteeken*, maar ook *voor een tyd ergens in te blyven rusten.* En deeze betekenis past volmaakt op den Luiaard, die het onderwerp is van SALOMO's Spreuk: want, hoewel hy, als de honger hem dringt, gereed zy om zyne *hand in den Schotel te ſteeken*, laat hy *die daar rusten*, en wil *de moeite niet doen om ze aan zyn' mond te brengen.*

Hier by mogen wy aanmerken, dat het woord *tſallachath*, op geen der beide Plaatzen in het *Spreukenboek* geen *ſuffix* hebbe, 't welk aanleiding kan geeven tot het voornaam woord *zyn* voor *Boezem*, 't welk, nogthans, uit de gewoone Overzettingen, niet wel kan uitgelaaten worden, maar dit betekent niets, ten opzigte van 't geen ik, in deeze Verklaaring, den Geleerden in bedenking heb gegeeven.

De Spreuk van SALOMO wordt, onzes agtens, in vollen nadruk, best dus overgezet.

Een Luiaard verbergt zyn hand in den Schotel,
elfs wil hy die niet tot zyn eigen mond wederbrengen.

(*) THEVENOT, I. D. Cap. 24. en SHAW, p. 297; deeze vermeldt ons, dat dit Volk de vingers ſteekt in den Schotel of Pot, en 'er de ſpyzen mondvol naa mondvol uithaalt. [„ De „ *Arabiers*," ſchryft HARMER, op dat wy de plaats, die ons aanleiding tot het vertaalen deezer Verklaaring gegeven hebbe, hier aanhaalen: daar ze zeer tot bevestiging dient, „ zyn niet „ gewoon hunne melk met lepels te eeten. Zy ſteeken de han„ den in de melk, welke, in eenen houten Schotel, voor hun „ ſtaat, en zo ſlurpen zy dezelve uit de vlakke hand. De „ BRUIN zag vyf of zes *Arabiers* op deeze wyze, aan den *Nyl*, „ toen hy, op deezen vloed, na *Cairo* voer, met elkander melk, „ eeten. Maar zulks is, in deeze landen, iets gemeens; gelyk „ dan ook D'ARVIEUX meldt, dat zy hunne ſausſen en ſoupen, „ op dezelfde wyze, eeten."] *Voyage dans la Paleſt.* p. 205.

DERDE BRIEF

VAN

JAN PETERSEN MICHELL, M. D.

Aan den WelEdelen zeer Geleerden Here,

A. YPEY,

A. L. M. Philoſ. & Med. Doct. Lector in de Ontleedkunde enz. te Franeker, Lid van de Hollandſche Maatſchappy der Wetenſchappen te Haarlem, &c. &c.

BEVATTENDE

EEN NADER ONDERZOEK, OVER DE VERMEENDE SCHADELYKHEID DER DAMPEN VAN ROTTEND WATER.

Wel Edele zeer Geleerde Heer!

In myn voorgaande had ik de eer en het genoegen UWelEd. zeer Gel. de algemene oorzaken, welke, myns bedunkens, in ons Land de Herfstziekten *epidemisch* maken, voor te dragen, en myn gevoelen met het gezag van grote Mannen in de kunst te ſtaven, den aart der Herfstziekten (*genius morborum autumnalium*) daar uit af te leiden; en te betogen, dat de dampen van rottend water in het algemeen gene oorzaken der Herfstziekten zyn konden: ——— dat de vochtigheid dikwerf Ziekten veroorzaakte, welke men aan gemelde dampen te onregt toeſchreef; —— dat de voorbeelden, door UWelEd. zeer Gel. aangehaald, wel is waar, de gezondheid der Zeelucht, doch niet der vochtige Landlucht, bewezen: ——— dat de meerdere Ziekten der Militairen de ongezondheid van een plaats niet zeker bewyzen kon, dewyl hunne levenswyze meermalen Ziekten veroorzaakt, die men verkeerdelyk aan de lucht toeſchryft: ——— dat de gezondheid der Inwoneren van *Staats-Vlaanderen*, de vroegere algemeenheid der Herfstziekten, op het platte land, de Ziekten van de *Veluwe*, enz. ſterk voor myn gevoelen pleiten: — dat eindelyk de Ziekten, welke in de *Vuchtſe* moeraſſen geheerscht hebben, en die van *Philippine* zelfs myne ſtelling bewezen, en dat dezelve ook door het geval te *Batavia* bekrachtigd wierd.

Thans

Thans moeten wy dus nog over het getal der Inwoneren te *Amſterdam*, over de betrekkelyke gezondheid van die Stad tot die van andere Steden, over den aart en werking der dampen van rottend water, met opzicht der heerſchende Herfſtziekten, handelen.

Wat het getal der Inwoneren van deze aanzienlyke Koopſtad belangt, daar over heb ik voorgenomen het eerst te ſpreken. —— UWelEd. zeer Gel. betuigt my uwe verwondering over myne *ongegronde Aanmerking*, dat UWelEd. de berekeningen van STRUIK niet ten opzichte van de bepaling der volkrykheid van *Amſterdam* gevolgd is. Schoon UWelEd. het getal der Huisgezinnen met STRUIK op 41,561 bepaalde (*a*).

Waarlyk het valt my gemakkelyker de *ongegrondheid uwer verwondering*, dan UWelEd. de *ongegrondheid myner aanmerking* te betogen. —— Immers heeft UWelEd. dat gene alleen uit STRUIK overgenomen, dat uw gevoelen onderſchragen kon; het overige beſtond, volgens UWelEd., uit *loutere gisſingen zonder beſluit* (*b*).

Dan misſchien is UWelEd. gewone aandacht, in het lezen van de berekeningen des Heren STRUIK enigzins te kort geſchoten, terwyl UWelEd. de gronden, waar op de Heer STRUIK zyne gedachten vestigde, niet ſchynt overwogen te hebben.

Doctor HOUTTUYN immers, een man, welke om zyne grote belezenheid en ongemene kunde in de Natuurlyke Historie zich een groten naam verworven heeft, toonde UWelEd. onlangs in een doorwrocht Werkje, dat de *Nadere Ontdekkingen* van STRUIK op zekerer gronden, dan op *loutere gisſingen*, ſteunden (*c*).

UWelEd. meent *iets zekerers te voorſchyn te brengen*, door ieder Huisgezin te *Amſterdam* te berekenen op $3\frac{1}{4}$ perſoon (*d*): dit tracht UWelEd. door het voorbeeld van

(*a*) *Mengelw.* IV. D. p. 530. verg. V. D. p. 62.

(*b*) *Mengelw.* Zie boven, p. 62.

(*c*) Zie zyn WelEd. *Bedenkingen over de ſterflykheid en het getal des Volks te Amſterdam, in vergelyking met andere plaatzen.* *Amſt.* 1783. p. 16.

(*d*) *Mengelw.* Zie boven, p. 62. Daar is in myn vorigen Brief een drukfeil ingeſlopen, en *verkeerdelyk* $3\frac{1}{4}$ voor $3\frac{1}{2}$ geſteld. Zie *Mengelw.* IV. D. p. 530.

van *Haarlem*, wederom uit STRUIK ontleend, (immers dat uw gevoelen kracht byzet, ſteunt op *geen louterè giſſingen*) te bewyzen (*e*).

Doch vergun my aan te merken, dat uwe gevolgtrekkingen van *Haarlem* op *Amſterdam* even min ſteek houden, dan die UWelEd. van *Vriesland* op onze Stad meent te kunnen toepaſſen. —— De Heer HOUTTUYN heeft dit reeds overtuigend bewezen (*f*), en aangetoond, dat deze Stad ten minſten 200,000 Inwoneren bevat; dat de ſterfelykheid hier veel minder dan te *Haarlem* zy, en dat dus uwe berekeningen van zelfs vervallen (*g*). — Ik heb, om my ſterker te overtuigen, en UWelEd. zelve een middel aan de hand te geven, waar door UWelEd. van de ongegrondheid van uw gevoelen baarblykelyk kon overreed worden, de moeite genomen, van zo wel uit de aanzienlykſte buurten, zo wel uit die door Burgers, Kooplieden, Renteniers, Amptenaars, kortom, lieden van enigen rang, als uit die door de ſmalle gemeente bewoond worden, met behulp van myne Vrienden, in tien Huizen naast elkander, zonder enige keuze te maken, het getal der Inwoneren te berekenen. —— Ik heb bevonden, dat de minſte uitkomst der Inwoneren van het gemelde getal Huizen, in burgerlyke buurten, waar in weinig Volk woont, tusſchen de 50 en 60, en in buurten, waar in de ſmalle gemeente gehuisvest is, 120 à 130 beliep. —— Terwyl dat der Huizen van de aanzienlykſten ten minſten honderd Menſchen uitmaakte; —— zo dat honderd Huizen, uit verſchillende buurten ver over de 800 Menſchen opleverden.

Zonder nu dit getal, door telling van enige Huizen uit de Jodenbuurt, enz. te willen vergroten, zonder by deze uitkomst de gangen en ſlopjes, welke gemeenlyk als een *perçeel gequotiſeerd* worden, doch te gelyk opgepropt zyn met Menſchen, te tellen, als het welk het getal Inwoneren vóór ieder huis nog aanmerkelyk groter maken zoude; zo zullen wy ſlegts het getal van 800, als het matigſte, behouden. —— Doch, daar het getal *der bewoonde Huizen*, te *Amſterdam*, reeds in den jare 1768 weinig minder was dan 30,000 (*h*), daar dit getal, na verloop

(*e*) *Mengelw.* Zie boven, p. 62.

(*f*) Zie den WelEd. Heer HOUTTUYN. p. 8, 9.

(*g*) L. c. p. 35.

(*h*) Zie WAGENAAR, *Verheugd Amſterdam*, p. 70.

loop van vyftien jaren, aanmerkelyk is aangegroeid, gelyk uit de nieuwe aanbouwingen genoegzaam blykt; zo is het zeker, dat dit getal nu ten minſten 30,000 beloopt, en 240,000 Inwoneren bevat. ——— Wanneer men dan nog, by dit getal, de Aalmoesſeniers, en Weeskinderen, de Behoeftigen, de oude Mannen en Vrouwen, de Zieken, enz. welke in de Godshuizen gealimenteerd worden; de Menſchen, welke in Schepen, Schuiten, en andere Vaartuigen om, en in, de Stad huisvesten, voegt, zo zal de uitkomst voor het getal der Inwoneren te *Amſterdam* zeker niet veel minder zyn dan 250,000, het welk KERSSEBOOM reeds in zyn tyd aannam, en het welk door anderen merkelyk vergroot, en zelfs op 300,000 gebragt is (*i*).

UWelEd. kan zich onmogelyk verbeelden, welk een aantal Volk dat gedeelte der Stad oplevert, alwaar de ſmalle gemeente huisvest. — Om UWelEd. daar een klein denkbeeld van te geven, zo dient UWelEd. te weten, dat men, in de gemeenſte hoeken der Stad, een menigte gangen vind, welke dikwils tien, twintig en meer woningen bevatten, dat de Inwooners dier woningen niet zelden de kamers weder aan andere huisgezinnen verhuren, en dat men dus, in zodanige gangen, een aanmerkelyk getal Menſchen aantreft. ——— Deze gangen echter maken ſlechts een *perçeel* uit in de *quotiſatie*. ——— Men vind op Werven van Molens, en elders, Lootzen opgeſlagen, waarin een groot aantal Menſchen, welke, by den dag, op de ſtraat, hunne kost winnen, ſlaapt. ——— In den Jodenhoek zyn een menigte woningen, welke door 6, 8 en meer Huisgezinnen, met een talryk Kroost gezegend, bewoond worden. ——— De Godshuizen, eindelyk, zyn meestal opgepropt met Menſchen, zo dat men in het Aalmoesſeniershuis alleen, tuſschen de 13 en 1400 Kinderen telt. ——— Ik heb een perçeel in de *Elandſtraat* gezien, waarvan de verſchillende gangen den naam van het *Hof van Parys*, *Nieuw Parys*, de *Vlasblomsgang* en de *Boerengang* dragen. ——— Dit is op de *Cohieren*, als een *perçeel gequotiſeerd*, en bevat tuſschen de 130 en 140 woningen, welke ieder wederom twe bovenkamertjes hebben, die door de huurders meestal weder verhuurd worden. ——— Bereken nu eens, myn Heer, welk een aantal Men-

(*i*) *Bibl. des ſciences & des beaux arts.* Tom. XIX. 1 part. p. 177.

Menſchen daar dus in huisvesten kan, en zo UWelEd. dan ſlechts de menigte van diergelyke gangetjes en ſlopjes, welke men, in dat gedeelte der Stad, dat door het gemeen de *Jordaan* genoemd word, aantreft, nagaat, zo zal UWelEd. enig denkbeeld krygen van de Volkrykheid der Stad. —— Om niet te ſpreken van het aantal huisjes, waar in het Zevarendvolk, en de Ambachtslieden, die meestal uit *Duitschland*, en aangrenzende Ryken, Zomers hunnen kost te *Amſterdam* zoeken, zich voor een tyd ophouden, om geen melding te maken van het groot getal dienstboden, dat men in de aanzienlyke huizen voornamelyk vind. ——— Immers het bewys uit de telling der Inwoneren van huizen, in verſchillende buurten, is overtuigend genoeg, om myn gevoelen te ſtaven.

Wat aangaat de *uitvlucht*, zo als UwelEd. dezelve gelieft te noemen, dat 'er jaarlyks, in den Zomer, veel vreemdelingen in de Stad komen, welke, door hun overlyden, de ſterflysten der Inwoneren vergroten (*k*): waarlyk het getal dier Vreemdelingen, gaat het getal der Inwoners, welke om hunne *affaires* reizen, of voor hun vermaak het buitenleven verkiezen, ver te boven. ——— Een Koopſtad, welke de ſtapel- en handelplaats is van geheel *Europa*, lokt altyd meer Menſchen in den Zomertyd na zich toe, dan 'er Inwoneren de Stad verlaten.

De Beurs, die ſteun van den Koophandel, eischt zyne Kooplieden aanwezig; ——— en hoe veel gemene lieden komen Zomers hier niet uit alle gewesten aan, om, of door enig ambacht, of door den landbouw, de kost voor den Winter te verdienen: —— deze vertrekken in het Najaar, en vermeerderen het getal der Inwoneren niet, doch vergroten de ſterflysten noodzakelyk. —— Ik geloof, dat zo men deze lieden by de Zevarenden, welke hier meestal voor enen tyd gehuisvest zyn, en eigenlyk ook als Vreemdelingen moeten beſchouwd worden, optellen kon, het getal aanmerkelyk groter zyn zoude, dan UWelEd. het heeft gelieven te bepalen (*l*). En hier uit zal UWelEd. kunnen opmaken, of ik de ſterfelykheid te *Amſterdam* te klein ſtelde, wanneer ik dezelve met STRUIK op 1 van de $24\frac{1}{2}$ bepaalde: of de ſterfelykheid te *Haarlem* die van *Amſterdam* niet overtreffe: —— en of dus myne berekeningen, welke ik van

(*k*) *Mengelw.* Zie boven, p. 63.

(*l*) ——— Zie boven, p. 63.

van den Here STRUIK heb overgenomen, ſlechts op *loutere giſſingen* ſteunden (*m*). — Dan eer ik van uwe berekeningen afſtappe, zo kan ik niet nalaten, myne verwondering te uiten over uwe manier van STRUIK te beoordelen. —— Waarlyk ik begryp hier ter plaatze uwe wyze van betogen niet, of zy is vry eenzydig. —— Immers, nadat UWelEd. tegen STRUIK hebt willen beweren, dat hy de evenredigheid der ſtervenden tot de levenden, te *Amſterdam*, te klein heeft genomen (*n*), zo verwondert UWelEd. zich, *dat ik niet gezien heb in het werk van den Heer* VAN DEN BOSCH, *dat, volgens het oordeel veler kundige lieden, de Heer* STRUIK *de evenredigheid der ſtervende, tot die gene, welke in leven blyven, te groot heeft gemaakt. Ja dat men de ſterfgevallen te* HAARLEM *door elkanderen jaarlyks op* 800 *moet rekenen, in welk geval 'er ongeveer maar een van de* 33 *aldaar zou overlyden* (*o*).

Zonder nu uwe ongegronde verwondering te willen wederleggen, als welke door den Heer HOUTTUYN reeds genoegzaam wederlegd is, zo merk ik ſlechts alleen aan, dat UWelEd. de aanmerking van die kundige lieden omtrent STRUIK zyne berekeningen geloof gevende, gelyk UWelEd. zekerlyk doet, door 'er gevolgen uit te trekken, niet zeer onzydig denkt, met die alleen op *Haarlem*, en niet op *Amſterdam*, toe te paſſen. — Dan dit zou misſchien de kracht uwer bewysredenen enigzins verzwakt hebben.

De vergelyking der ſterfelykheid van *Londen* en *Parys*, met die van *Amſterdam*, doet niets af, om UWelEd. gevoelen te bewyzen. —— Want, om niet aan te merken, dat de hogere ligging van die Steden, en het verſchillende climaat, ene grote verandering maakt in de ſterflysten, zo zal ik ſlegts UWelEd. herinneren, dat de Graaf DE BUFFON, de proportie der levenden tot de doden te *Parys*, als 35 tot 1 geſteld heeft (*p*). — Een regel, welke KERSSEBOOM ook gevolgd is, doch die in het algemeen niet doorgaat. —— Dat de Graaf DE BUFFON en de Heer PETTY het getal der Inwoneren van *Parys* en *Londen* vry ruim genomen hebben, waardoor het onderſcheid van ſterfelykheid tusſchen die Steden en *Amſterdam*, welkers Inwoners UWelEd. tot een

(*m*) Zie den beroemden HOUTTUYN, l. c.

(*n*) *Mengelw.* Zie boven, p. 62, 63.

(*o*) —— Zie boven, p. 64.

(*p*) —— IV. D. p. 228.

een allerkleinst getal, en wel zonder grond, gebragt hebt, aanmerkelyker ſchynt, dan het waarlyk is.

Daarenboven zo is hier ene natuurlyke reden, welke de ſterflysten groter maakt, het meerdere getal huwelyken, namelyk;— te *Parys* immers, en te *Londen*, zyn de huwelyken zeldzamer (*q*); dit moet noodzakelyk de bevolking hier vruchtbarer maken, dan te *Parys* en te *Londen*; doch dit zelfde maakt ook de dodenlysten groter, terwyl het ene waarneming, door de ondervinding van oudsher geſtaafd, is, dat de meeste Menſchen in hunne vroege kindsheid ſterven. ——— Hier by kan men nog voegen, het aantal Menſchen, dat, tot het Hof behorende, in den Zomer die Steden verlaat, en zelfs het grootſte gedeelte van het Voor- en Najaar op het Land doorbrengt. —— En zo men dit behoorlyk in acht neemt, en dan de Inwoners van *Londen*, *Parys* en *Amſterdam*, door het tellen der huizen, en het berekenen derzelver Inwoners opmaakt, en met de ſterflysten dezer drie Steden vergelykt, zo geloof ik niet dat het onderſcheid zo aanmerkelyk zy: — te meer, daar Dr. PRICE zelve de ſterfelykheid te *Londen* groter, dan te *Amſterdam*, berekende (*r*).

De Waarneming, dat 'er meer Menſchen in May ſterven, te *Amſterdam*, dan in de Herfstmaanden, pleit ook zeer ſterk voor myn gevoelen. ——— Want de Zinkingkoort en heerſchen meer in den Herfst, dan in May, terwyl de oorzaken dan menigvuldiger zyn, die de uitwaaſeming kunnen beletten: —— terwyl dan die vermeende ſchadelykheid van het rottend Water, eerst recht hare uitwerking doen kan, —— en de ligchamen door de hette en andere voorafgegane aanleidende oorzaken, ſterker tot rotting geſchikt zyn. ——— De Koortſen moesten dus, in den Herfst, vooral in zwakke en bejaarde perſonen dodelyker zyn, dan in het Voorjaar, en het tegendeel, egter, heb ik in myn vorige bewezen. —— Het zou dus ongerymd zyn, met UWelEd. te ſtellen, dat de ongeſchiktheid, om de veranderingen des weders te kunnen verdragen, meer Menſchen in de Lente dodelyk zou zyn, dan ene oorzaak, welke by UWelEd. enen vergiftigen aart heeft, in een ſaizoen, waarin de bedorvene ſpysvertering, belette uitwaaſeming, en geſchiktheid tot rotting, ſamenwerken, om, volgens uw gevoelen, da-

(*q*) *Mengelw.* IV. D. p. 543.

(*r*) Zie Dr. BLACK, *Obſerv. Medical and political on the ſmall Pox. Lond.* 1781. p. 127, 128. 170, 171.

dadelyk Gal- en Rotkoortſen voort te brengen. ——— Geen minder bewys voor myn gevoelen geven ons de voorbeelden van *Beverwyk*, *Leiden*, *Delft en Nymegen*, aan de hand (*s*). ——— Want, al was het dat in die Steden en Plaatzen de evenredigheid der ſtervende tot de levende kleiner was, dan te *Amſterdam*, het welk ik gaarne gelove, zo moet men altyd het onderſcheid tuſſchen grote en kleine, weinig bewoonde en volkryke, Steden, in het oog houden. ——— Het is alleen de menigvuldigheid, hardnekkigheid en kwaadaartigheid der Herfſtkoortſen, welke in ons geſchil als bewyzen kunnen worden aangevoerd. En UWelEd. zeer Gel. zelfs ſchynt de kracht dier bewysredenen, door ondervinding en waarneming geſtaafd, niet geheel te hebben over het hoofd gezien. ——— Dit is waarſchynelyk de reden, waarom UWelEd. op oorzaken gedacht hebt, welke de ſchadelyke uitwerkzelen van de uitwaasſemingen der ſtinkende *Amſterdamſche* graften konden matigen. En wat de luwheid, voor eerst, in grote Steden aangaat, zy vermindert de nadelen van de wiſſelvalligheden des weders; dan men kan de uitlegging van dit verſchynzel nooit, zonder het *phlogiston*, het welk in enen zodanigen dampkring altyd in grotere hoeveelheid aanwezig is, geven, zonder vreze van verwarring. Doch nooit had ik uwe verwondering verwacht, daar ik, van zodanig enen luweren dampkring ſprekende, het voordeel en nadeel derzelven in hun verband beſchouwde (*t*). ——— Immers is het ontegenſprekelyk, en door de Waarnemingen van alle Geneeskundigen bevestigd, dat ene warme, zoele, luwe dampkring, wel is waar, de uitwaasſeming bevordert, doch te gelyk, door de huid in den ſtaat van ontſpanning te houden, de zenuwen verſlapt, en de ligchamen geſchikt maakt, om door de minſte luchtsverandering aangedaan te worden. ——— De lauwe verſlappende dranken en warme baden, bewyzen dit allerduidelykst; en ik heb dit elders (*u*) breder betoogd.

Voorts is het ontegenſprekelyk, dat de droogte der Huizen

(*s*) *Mengelw.* IV. D. p. 542.

(*t*) ——— IV. D. p. 529. 540. Zie boven, p. 65.

(*u*) In myne Verhandeling, over de *Zenuw-Ziekten van ons Land*, welke het Utrechts Provinciaal Genootſchap bekroond heeft.

zen te *Amſterdam* ene medewerkende oorzaak tot de gezonde geſteldheid der Stad zy. —— En wy wenschten, dat dezelve meer algemeen plaats had. —— Immers is het tegendeel van velen waar. —— Dog onderſteld die vochtigheid was te *Franeker* groter, zo zal UWelEd. gaarne willen toeſtaan, dat zy veel minder kwaad op de ligchamen kan uitoefenen, in ene Stad, alwaar de woningen ruim, luchtig, en de Huizen minder bevolkt zyn, dan in ene Stad, alwaar misſchien het vyfde of zesde gedeelte der Inwoneren in Kelders woont, welke, hoe voortreffelyk ook de grondſlagen der Gebouwen, uit besten ſteen, met goede kalk en ciment mogen gemetzeld worden, altyd in den hoogſten graad vochtig zyn moeten; alwaar alle huishoudelyke verrichtingen, in ene nauwe bekrompene Kelder, moeten verricht worden; en alwaar dikwerf een getal van 6, 8, en meer Kinderen, met een Man en Vrouw, ſlapen moet. —— Dus zo hebben uwe redeneringen, uit de vergelyking der ſchadelykheid van de vochtigheid te *Franeker* genomen, en op *Amſterdam* toegepast, weinig grond: —— en wy hebben zo veel reden niet om op het vermeende voordeel, van de droogte der Huizen, in het algemeen, te *Amſterdam* te roemen.

Eindelyk zo geeft UWelEd. voor ene derde reden, welke de uitwerkzelen van den jaarlyks wederkerenden ſtank op de ligchamen der Inwoneren van *Amſterdam* minder nadelig maakt, *de gewoonte*, op. —— En waarlyk, zo UWelEd. de nadelige uitwerkzelen van dien ſtank te voren, ontegenzeggelyk, bewezen had, zo zoude het ene van de voornaamſte redenen zyn, waarom wy ſtraffeloos die lucht konden inademen. —— Dan dit is het juist, waar in wy verſchillen. —— Ik beſchouw die *phlogistique* dampen als ene zelfſtandigheid, welke met de gemene lucht verenigd en vermengd, onſchadelyk is voor het dierlyk leven, ja zelfs noodzakelyk voor het zelve. —— En in die onderſtelling moet zodanige lucht in ene Stad niet alleen voor hare Inboorlingen, maar ook voor Vreemdelingen, onſchadelyk zyn. —— En dat dit waarlyk te *Amſterdam* plaats heeft, leert ons de ondervinding. Dan daarenboven, zo ben ik van gedagten, dat men in de *adplicatie* van de wetten der gewoonte, op de huishouding van het menſchelyk ligchaam, voornamelyk ten opzichte van de lucht, te verre gaat. —— Immers, wilde men de gezondheid der Inwoneren van deze of gene plaats, door de gewoonte van deze of gene lucht in te ademen,

men, uitleggen, zo kan men gene luchtſtreek, hoe genaamd, volſtrekt gezond of ongezond noemen. — De koude in *Groenland* is niet alleen voor Menſchen, welke onder de linie geboren en opgevoed zyn, maar voor ons zelfs, ondragelyk. — De *Afrikaanſche* Negers wierden, door de inademing der lucht te *Liſſabon*, ziek. — Ja zelfs nabygelegene plaatzen hebben enen byzonderen dampkring; welke, als het ware, voor hunne Inboorlingen alleen geſchikt is. — Dus voelt zich een Inwoner van *Amſterdam*, te *Utrecht* komende, ongeſteld; daar een van *Utrecht*, het zelfde van de lucht te *Amſterdam*, ondervind. — UWelEds. aanmerking van de kracht der gewoonte ontleend, is dus niet alleen ten opzichte van *Amſterdam*, maar ook van alle andere Steden, waar: terwyl men de gezondheid van ene luchtſtreek niet dan met opzicht der uitwerkzelen, op derzelver bewoonderen, beſchouwen kan.

Dat het te *Harlingen* kouder en gurer is door de Zeewinden, dat de Huizen vochtiger zyn, dan te *Franeker* en te *Leeuwaarden*, heb ik uit de berichten, aan Dr. VAN DEN BOSCH medegedeeld, trachten te bewyzen. — UWelEd. echter zoude my van het tegendeel overtuigd hebben, zo ik niet zeker wist, dat *Harlingen* alle 24 uur tweemaal door den vloed van het Zeewater, in de Noorder- en Zuiderhavens, beſpoeld wierd; — dat de aanzienlykſte Bewoners dier Stad, Huizen, zelfs aan den Noordkant, het hoogſte gedeelte der Stad bewonende, over de vochtigheid derzelver klaagden, welke noodzakelyk aan den Zuidkant, als lager gelegen zynde, noch groter zyn moet: — was het niet, dat nauwkeurige Waarnemingen met den *Thermometer*, gedurende enige jaren herhaald, my van de koudere dampkring te *Harlingen* overtuigd hadden, en ik dus UWelEd. verzekering, dat *dit onderſcheid te gering was, om in aanmerking te komen*, tegen de ondervinding ſtrydende bevonden hadt.

Niet minder waar is het, dat de bomen gemakkelyker te *Leeuwaarden*, te *Franeker*, dan te *Harlingen*, groeijen; — ja zelfs ziet men te *Harlingen* reeds ſterk opgeſchotene bomen, door de Zeewinden in enen nacht niet alleen bladeloos worden, maar zelfs ſterven; het welk men te *Franeker*, of te *Leeuwaarden*, nooit waarneemt. *Oostende* en *Westkappel* zyn ook wel Zeeſteden, dán men vind 'er die nadelige vochtigheid der Huizen niet, welke te *Harlingen* plaats heeft, en dus zyn ook de gevolgen der koude aldaar

zo nadelig niet. De vochtigheid immers, is allernadeligst, dit heb ik in mynen laatſten proefkundig bewezen.

Het voorbeeld der *Groenland-* en *Straat-Davids vaarders*, door UWelEd. aangehaald (*v*), leert, dat het aan alle Menſchen niet ongezond is, zich aan gure en koude Zeewinden te zien bloot geſteld, dan of weke Stedelingen, welke van een tochtje ene zware Ziekte bekomen, tegen die winden beſtand zyn, laat ik aan UWelEds. oordeel over. ——— En waarom 'er meer Menſchen op ene reis naar *Batavia* of *Suriname*, dan naar *Groenland* of *Straat-Davids* ſterven, kan UWelEd. zeer Gel. uit het verſchil der geſtellen dier Zevarenden, uit de huishouding op die verſchillende Schepen, en uit de *patholog ſche* beſchouwing van warmte en koude, by nadere herinnering, licht opmaken, zonder dat ik dit met veel omſlag van woorden aan UWelEd. tracht te bewyzen.

Het komt UWelEd. verder niet onmogelyk voor, dat de uitwaasſemingen der *Amſterdamſche* burgwallen, *arſenikale* dampen bevatten zouden (*w*). ——— Die ſchynbare mogelykheid verdiende, nauwlyks, dat ik dezelve tegenſpreek; terwyl het zeker is, dat men te *Amſterdam* de ſchadelyke uitwerkzelen van een diergelyk gif nooit waargenomen heeft, terwyl de Ziekten, welke men daar van afleid, allerzeldzaamst, zo oit, in die Stad, geheerſcht hebben, en terwyl men gene proeven heeft, of kent, welke de aanwezigheid van die dampen, in onze lucht, bewyzen kunnen, of bewezen hebben. En terwyl dit zo is, zo kunnen wy, (als over de *Vuchtſe* moeraſſen, *Batavia* en *Philippine*, in onze vorige genoegzaam gehandeld hebbende,) overgaan tot ons beſluit, *dat de lucht, met phlogisticque delen bezwangerd, heilzaam zy voor het leven der dieren* (*x*). ——— Reeds in myn eerſten Brief, bracht ik Natuurkundige Proeven en Waarnemingen by, tot dit oogmerk, niet om dat ik gene regelrechte wederlegging tegen het voorbeeld van *Philippine*, door UWelEd. aangehaald, had, (want het tegendeel kan uit mynen tweden Brief licht opgemaakt worden,) maar om het algemeen te doen bemerken, in hoe verre UWelEd., of myne gedachten al of niet op natuurkundige gronden gevestigd waren.

Ik

(*v*) *Mengelw.* Zie boven, p. 67.

(*w*) ——————— p. 67.

(*x*) ——— IV. D. p. 540.

Ik beken de meeste Proeven (met uitsluiting echter van die gene, welke de zuivering der dampkring door de Plantgewassen, het Water, enz. betogen, als die op de gehele dierlyke huishouding moeten toegepast worden,) welke ik te berde gebracht heb, hadden hunne betrekking tot de lucht, in zo verre zy tot de ademhaling dient. —— Dan ik dacht, en misschien niet te onregt, met INGENHOUSZ (y), „ dat de werktuigen der spysvertering „ zich naar byna alle soorten van lucht schikken; en dat „ zelfs luchten, welke de longen niet zonder gevaar ver„ dragen zouden, zonder nadeel in de maag ontvangen „ worden. Ja zelfs helpen (dus gaat hy voort) zodani„ ge luchten in vele gevallen de maag verwonderlyk, „ in het beter verteren der voedzels." —— Ik dacht, doen zodanige uitwaasemingen, met de gemene lucht verenigd, geen nadeel aan een ingewand, dat slechts met een allerfynst vlies, tegen de nadelige hoedanigheden der lucht, gewapend is; waar in onze vochten byna in ene onmiddelyke aanraking met de buitenlucht omloopen, waar in ene gedurige vochtige warmte de rotting bevorderen kan; waar in de opslorpende vaatjes zo sterk en gedurig werkzaam zyn; waar in, eindelyk, de zenuwen allergeschiktst zyn, om, door enige prikkeling, hoe genaamd ook, aangedaan te worden: —— hoe zullen zy dan een ingewand schaden, het welk door een taai lymachtig vocht tegen de nadelige hoedanigheden der voedzels, gewapend is, waarin geen ligchaam gebragt word, of het is reeds met dierlyke vochten vermengd, waar in de scherpte der ingeslokte ligchamen verdund, en, als het ware, verstompt word, waar in zo vele oorzaken zyn, die de rotting wederstaan, dat zy zelfs het reeds rottende voedzel in goede chyl veranderen kunnen, gelyk de Abt SPALANZANI noch onlangs, door zyne fraije Proeven, bevestigd heeft; waar in de Plantgewassen zelfs, ontbonden en verteerd, een brandbare lucht opleveren (z): —— hoe zullen zy dan, door de huid in het bloed gebracht, nadelig zyn, daar zy door de longen, met onze vochten vermengd, gene schadelyke uitwerkzelen veroorzaken. —— Waarlyk het komt my voor, dat men in het onder-

(y) *Proeven over de Planten*, vertaald door den WelEd. Heer J. VAN BREDA, M. D. *Delft*, 1780.

(z) Zie INGENHOUSZ, l. c. p. 99.

derzoek van den invloed des dampkrings, op de dierlyke huishouding, *wel degelyk op de ademhaling denken moet* (*a*). Dan de voorname oorzaak van ons verſchil is daar in gelegen, dat UWelEd. zeer Gel. het *phlogiston* onderſcheid in een rottingwerend, en rottingvoortplantend *phlogiston*: —— het een zegt UWelEd. uit het Groeijend Ryk, het ander uit het Dieren Ryk, te worden voortgebracht (*b*). ——— Van het eerſte hebben wy niet dan alles goeds te wachten, doch het laatſte bederft onze vochten, dewyl het *door Proeven gebleken is, dat rottende deeltjes het bederf, tot welk onze ligchamen van zelven geneigd zyn, aanzetten*, enz. (*c*).

Daarentegen, zo denk ik, dat alle rottende ligchamen, het zy ze tot het Planten- of tot het Dierenryk behoren, de lucht een gedeelte zout- en vuurdeeltjes (*partes ſalina & phlogiſticæ*) mededelen, welke zich op zommige plaatzen aan den reuk allerduidelykst kenbaar maken; dat deze in ene behoorlyke hoeveelheid in de lucht vereischt worden, dat zy voor het leven der Dieren en Planten allernoodzakelykst zyn, en dat zy nooit, dan door hare overtolligheid, ſchadelyk worden kunnen. ——— Ik denk met INGENHOUSZ, dat die uitwaasſemingen even min nadelig zyn, dan het *phlogiston*, het welk de bomen in den nacht aan de lucht mededelen; „ dat deze uitvloeizels, (ſchoon zeer „ ſchadelyk wanneer zy in ene vles of kleine kamer, wel„ kers deur en venſters geſloten zyn, bevat worden) me„ dewerken, om onze gemene lucht, in enen ſtaat van „ ontbinding zynde, te herſtellen. ——— Want vele zelf„ ſtandigheden zyn zeer heilzaam, (het zyn de woorden „ van den beroemden INGENHOUSZ zelve,) wanneer zy be„ hoorlyk verlengd zyn, maar vergiftig, wanneer zy on„ vermengd zyn. ——— De ſterkſte *alcohol* is een waar „ vergif, doch wanneer zy met een behoorlyke veelheid „ van waterig ſap vermengd is, maakt zy wyn, die geheel „ niet ſchadelyk is (*d*)."

Ik beken gaarne, dat rottende deeltjes in ligchamen, welke tot het bederf geneigd zyn, rotting voortbrengen. ——— Men zou geheel onkundig in de Proeven van den Rid-

(*a*) *Mengelw.* Zie boven, p. 71.

(*b*) ——————— p. 72.

(*c*) Ibid, l. c.

(*d*) Zie het aangeh. Boek, p. 56.

Ridder PRINGLE zyn moeten, wilde men dit ontkennen. —— Dan ik vermeen wel degelyk onderſcheid te moeten maken, tuſſchen een rottend ligchaam en deszelfs uitwaasſemingen. —— Deze noemen wy *rottig*, om dat zy door de *rotting* worden voortgebracht, en niet om dat zy noch dadelyk *rotten*. —— Dit is een voornaam onderſcheid, en van het allergrootſte belang in ons verſchil. —— Waren deze uitwaasſemingen rottende deeltjes, en zetten zy het bederf, tot het welke onze ligchamen van zelven geneigd zyn, aan, gelyk de gistende deeltjes de gisting bevorderen (*e*); dan, dan zoude de *adſimilatie* van het *putridum* op onzen Aardbol, alwaar men gene plaats vind, of de Natuur ontwikkelt 'er zodanige dampen, een akelig toneel, van peſt, rotting en bederf, en van wat al niet rampen en dodelyke kwalen, welke uit een rotte dampkring (zo het mogelyk is, dat 'er ene zodanige zy,) voortvloeien, daar ſtellen. —— De Almachtige Schepper der Natuur heeft dit door zyne Aldoordringende Voorzienigheid verhoed. —— De rotting zelve moest dampen verwekken, welke de rotting konden weren en tegenſtaan; —— zoude alles niet in zyne grondbeginzelen ontbonden, en, door de rotting, als het ware, vernietigd worden.

Natuurkundige Proeven en Waarnemingen maken den grondſlag van deze ſtelling uit. —— Zy ſteunt niet alleen op de reden, maar ook op de ondervinding.

De Heer PAETS VAN TROOSTWYK, een der ſchranderſte Natuurkundigen van ons Land, heeft my het vermaak niet geweigerd, om nauwkeurige Proeven op dit onderwerp in myn byzyn te nemen: —— wy hebben deze Proeven herhaald, en de uiterſte aandacht aangewend, om door gene toevallige omſtandigheden misleid te worden. —— Dan de uitkomst is in allen even overtuigend geweest. —— Wy hebben waargenomen, dat verſch Vleesch, in lucht, welke met de delen van rottend Vleesch vervuld was, veel langer zuiver en onbedorven bleef, dan dat wy in gemene lucht geplaatst hadden. —— Dat het Vleesch in gemene lucht langer goed bleef, dan in *gedephlogisticeerde* lucht. —— Dat brandbare modderlucht uit de burgwallen, en phlogisticque lucht, (door een turfkool b. v. bedorven,) mede de rotting van het Vleesch, gedurende een vry langen tyd, verhoedden. —— En dat dit *antiſeptiſch*, of rottingwerend vermogen, niet alleen in lucht, welke door uit-

(*e*) *Mengelw.* Zie boven, p. 71.

uitwaasſemingen van rottend Vleesch *geſatureerd* was, zich baarblykelyk opdeed, neemaar, dat het geëvenredigd was, naar mate de lucht meer of min van die uitwaasſemingen bevatte: —— of liever dat de rotting van het Vleesch in *gedephlogisticeerde* lucht allerſchielykst, in gemene lucht, en in half gedephlogisticeerde, en half door rottend Vleesch bedorven lucht, minder ſpoedig, in half gemene en half met de uitwaasſemingen van rottend Vleesch vervulde lucht, zeer langzaam, en, in lucht door gemelde uitwaasſemingen verzadigd, allerlangzaamst voortging. —— Gelyk deze Proeven nu allernauwkeurigst genomen, en herhaald zyn, zo verdienen zy vooral onze aandacht; dewyl zy de historie der rotting een geheel nieuw licht byzetten, en misſchien onlangs, door de twe ſchrandere Natuurkenners, de Heren DEIMAN en PAETS VAN TROOSTWYK, aan wien wy, buiten andere fraije Proeven, ook deze ontdekking (*f*) ſchuldig zyn, op de verſchillende verſchynzelen der rotting toegepast, glansryker, ten nutte van het algemeen, in het licht verſchynen zullen.

Het zy tot ons oogmerk genoegzaam toereikende, aangetoond te hebben, dat de dampen van rottend water in haren aart niet rottig zyn, en dus de rotting niet voortplanten, neemaar dezelve krachtdadig weren, en tegenſtaan; dat de uitwerkzelen, welke men tot noch toe verkeerdelyk aan deze dampen heeft toegeſchreven, van de warmte en vochtigheid, waar mede deze dampen gepaard gaan, moeten afgeleid worden. —— En dat deze dampen zelve de warme vochtigheid, door hunne rottingwerende kracht, minder ſchadelyk voor het dierlyke leven maken.

Hier uit zal men kunnen afleiden, waarom men te *Amſterdam* minder Rotziekten, dan elders, waarneemt; — waarom *Staats-Vlaanderen* voor zyne Inwoners niet ongezond te bewonen is. — Hier van zal UWelEd. zeer Gel. kunnen afleiden, op welke gronden uwe ſchertzende aanmer-

(*f*) Want het geen MACQUER ons van de antiſeptiſche kracht van het *Gas Mephiticum*, uit de Proeven van MACBRIDE verhaalt, moet men ſlechts op de vaste lucht toepaſſen. —— *Vaste lucht* immers, en *Gas Mephiticum*, waren by MACQUER dezelfde ſoorten van lucht. —— En MACBRIDE's Proeven bewyzen ſlegts, dat vaste lucht de rotting in dierlyke zelfſtandigheden kan doen ophouden en ſtremmen. Zie MACQUER, Tom. II. p. 272. 301. *tit. Gas Mephytique & Conf.* PRIESTLEY, *over de verſchillende ſoorten van lucht*, enz.

merking, over het gedeelte *phlogiston*, het welk de *Harlingers* wel zouden willen misſen, rust (*g*). Immers is het onaangename voor de reuk niet altyd ſchadelyk, noch het aangename heilzaam. —— Rozen en Leliën kunnen de lucht in een beſloten vertrek even zo wel vergiftigen, als de uitwaaſemingen van een rottend ſtinkend kreng.

De gezondheid der *Harlingers* zoude dus duurzamer zyn, wanneer die *phlogisticque* delen, welke zich in haren dampkring ophouden, minder bewogen, en door den wind verſtrooid wierden. —— Getuigen zy dat gedeelte der Stad *Londen*, alwaar de *plogisticque* dampen het meest blyven hangen, en dat echter het gezondſte is (*h*). —— Getuigen zy de van UWelEd. zeer Gel. zelfs geroemde voordelen der luwheid in grote Steden (*i*). —— Getuigen zelfs zyn het mindere aantal Rotkoortſen, het welk in een meer *phlogisticque* lucht voorvalt.

Doch hoe leeft men dan te *Oostende*, te *Westkappel*, en op de ruime Zee, gezond, vraagt UWelEd. (*k*). —— Myn antwoord is uit het voorgaande licht op te maken; —— de gezondheid, namelyk, van alle Plaatzen, is dikwerf alleen betrekkelyk tot hare Inwoneren. —— Deze leven op hare geboorteplaats gezond, als van jonks af gewoon dezelfde lucht in te ademen.

Weke Stedelingen aan een luweren dampkring gewoon, zouden zich op die Plaatzen zeker ongeſteld bevinden. Daarenboven zo is de vergelyking van de betrekkelyke gezondheid dier Plaatzen, tot *Harlingen* overgebracht, niet zeer voldoenende. —— Dewyl de levenswyze, tuſſchen die Plaatzen, oneindig verſchilt, en men, in kleine Zeeſteden, een aantal oorzaken, welke in grote Steden, de Ziekten *epidemisch*, en, als zy daar zyn, dodelyker maken, mist, en in het tegendeel meer oorzaken aantreft, om Ziekten te verhoeden.

De Waarneming van den Heer VAN DEN HEUVEL ſtryd niet tegen myn gevoelen, immers dit kan UWelEd. zeer Gel. uit het gene ik in myn vorigen over *Batavia* aan UWelEd. medegedeeld heb, gemakkelyk afnemen.

De

(*g*) *Mengelw.* Zie boven, p. 73.

(*h*) Zie de Aanmerkingen van den WelEd. Heer YPEY, IV. D. *Mengelw.* p. 442.

(*i*) Zie de aangeh. plaats, en verg. *Mengelw.* p. 65.

(*k*) *Mengelw.* Zie boven, p. 72.

De redenen, welke UWelEd. opgegeven hebt, om de min nadeligen invloed der vermeende ſchadelykheid van gemelde dampen, op de Inwoners van *Amſterdam* te betogen, moeten ook op *Nymegen* in *Gelderland* toegepast worden (*l*). ——— Te meer daar de voortreffelyke Geneesheer DE MAN, in zyne Verhandeling, die niemand, welke over de Ziekten van ons Land gedacht heeft, onbekend kan zyn, duidelyk getoond heeft, dat *Nymegen* (veel hoger, en dus veel gezonder gelegen, dan *Amſterdam*) veel minder aan de uitwaaſemingen van Rottend water onderworpen is, dan de laatstgemelde Stad, en dat de Ziekten inmiddels daar kwaadaartiger zyn. ——— In het, voor ons land alom, zo noodlottig jaar 1779, waren 'er te *Nymegen*, zegt UWelEd. buiten de Kinderziekte, geen kwaadaartige Ziekten: —— en dus zyn het merendeel der Ziekten, welke *Nymegen*, Jaren lang, gekweld hebben, toevallig geweest, en denkelyk uit herhaalde beſmettingen ontſtaan (*m*). ——— Dan de gevolgtrekking is ongegrond, en de onderſtelling niet bewezen. —— Want, wanneer ene Ziekte, welke zich door beſmetting voortplant, in ene plaats heerscht, zo neemt men inmiddels weinig andere Ziekten waar, ten minſten nooit zodanigen welke hunne oorſpronk aan de lucht te danken hebben. ——— SYDENHAM's Waarnemingen, alleen, zyn genoeg, om ons hier van te overtuigen. ——— De onderſtelling van herhaalde beſmettingen is ook niet op de ervaring gegrond: dog onderſteld, zy ware het, zo zoude myne ſtelling daardoor niet verzwakt worden: dewyl het onwrikbaar zeker is, dat gene beſmettelyke oorzaak hare ſchadelyke uitwerkſelen op de ligchamen kan doen werken, ten zy de lucht een iets in zich heeft, het welk de beſmetting in werking brengt. ——— Was dit anders, zo zouden de Kinderpokken, vooral in een tyd, waar in het verlichte menſchenverſtand, de inenting (dat Goddelyk hulpmiddel tegen die verwoestende Ziekte) boven de vooroordelen van het gemeen, in gebruik brengt, altyd heerſchen.

Dat de dampen van Rottend water, op zich zelven beſchouwd, gene voldoende oorzaken van kwaadaartige Ziekten zyn, kan men uit de te voren gemelde Waarnemin-

(*l*) *Mengelw.* Zie boven, p. 73.

(*m*) ——— l. c.

mingen (*n*), en uit de aangehaalde Natuurkundige Proeven, gemakkelyk afleiden. —— En dat de hitte zelfs, met die dampen verenigd, minder ſchadelyk word, bewyst de gezonde geſteldheid der Oost- en Westindiſche Plaatzen in het droge Jaargety, in welke het natte ſaizoen, door zyne kwaadaartige Ziekten, voor velen dodelyk is.

De ſtank der Burgwallen heeft te *Amſterdam* geen plaats, dan by aanhoudende hitte, en het is juist op dien tyd, wanneer men het gezondst in die Stad leeft. —— Daar is dus geen geregeld verband, tusſchen de vermeende ſchadelykheid dier uitwaasſemingen en de Najaarskoortſen, welke men daar van tracht af te leiden. —— En het is deze Waarneming, welke ik, reeds in myn vorigen, klaar betoogd heb, en die UWelEd. niet hebt kunnen tegenſpreken, welke de ſtelling van UWelEd. zeer Gel. geheel omver werpt.

Warme vochtigheid is altyd ſchadelyk, vooral wanneer zy met koude avond- en nachtſtonden afgewiſſeld wordt. —— Zy is ene oorzaak van belette uitwaaſeming, welke, in ons Land, de voorname bron is der Herfſtziekten: — dewyl de ligchamen, in den Zomer, tot Gal- en Rotziekten worden *gedisponeerd*. —— De Waarneming van een uitmuntend Genecsheer, door my te voren bygebracht, ſtaaft, ontegenſprekelyk myne ſtelling. —— Het was in het heetſte van den Zomer, wanneer die Sluis gemaakt wierd. —— De geſteldheid des weders was dus, volgens uw gevoelen, allergeſchiktst, om met die dampen, Rotziekten, vooral in lieden, welke die lucht gedurig inademden, voort te brengen. —— Egter nam men gene Ziekten, noch by de lieden, welke zich aan dit werk bezig hielden, noch in den omtrek, by de burgers, welke in dien ſtank deelden, waar. —— En deze Waarneming verdient zo veel te meer onze aandacht, als ik van derzelver juistheid overtuigd ben, en myne mededeler in ſtaat is geweest, de Ziekten, in dat gedeelte der Stad, het welk zyn WelEd. zelfs bewoont, nauwkeurig waar te nemen; — zo veel te meer, als men daar by overweegt, dat de Menſchen, welke Paus PIUS de VIde, tot het droogmaken der *Pontynſche* moeraſſen, gebruikt heeft, geen hinder hoe genaamd van Ziekten of ongemakken, van den ſtank van deze rottende poelen, geleden hebben. —— Gelyk uit de berichten uit *Rome*, in de *publicque* Nieuwspapieren medegedeeld, gebleken is.

Myne ſtelling word noch onwederſprekbarer betoogd, als men

(*n*) *Mengelw.* IV. D. p. 541, 542.

men nagaat, dat men in het algemeen, zo in ons land, als in die onder de linie leggen, geen Ziekten waarneemt, wanneer de ſtank allerhevigſt is, en met ene droge hitte gepaard gaat. —— Dan immers is de lucht allergeſchiktſt, om, werkten meergemelde uitwaaſemingen als een vergif, de wreedſte kwalen en ongemakken te veroorzaken. —— En dan zou men ook waarlyk Rotziekten waarnemen, zonder dat de verhindering der uitwaaſeming zich by deze oorzaak voegde. —— Immers is een rottig bederf in de vochten, hetwelk, volgens uw gevoelen, door die dampen kan veroorzaakt worden, vooral in een heet Jaargety, wanneer ons ligchaam zeer ſterk tot rotting overhelt, een genoegzame oorzaak, die alleen in ſtaat is, de kwaadaartigſte Ziekten voort te brengen.

Dan de ondervinding leert ons, dat deze uitwaaſemingen geen rotte Ziekten, op dien tyd, wanneer zy het ſterkst en duidelykst aanwezig zyn, voortbrengen. —— Hare rottingwerende kracht ſtaaft deze ondervinding onfeilbaar.

Amſterdam is dus een der gezondſte Steden van ons land. —— Dit heb ik myn vorigen ſlegts oppervlakkig betoogd, en, was de plaats voldoende, zoude ik meer bewysredenen te berde brengen. —— Het is my genoeg, aan te merken, dat hier meer Menſchen geboren worden, in evenredigheid der ſtervende, dan te *Haarlem*, en op vele andere Plaatſen, alwaar men gene ſtinkende dampen beſpeurt, waargenomen word (o). —— Dit is het dat de meer of mindere gezondheid van een plaats moet aantonen, en met de ſterflysten op zichzelven beſchouwd. —— Immers is het een zekere ſtelregel, en, gelyk ik ſtraks reeds aangemerkt heb, uit de Waarnemingen van alle eeuwen voortvloeijende, dat de ſterflysten groter zyn, in evenredigheid der Kinderen, die in een plaats geboren worden. —— Men ga de berekeningen van SUSZMILCH ſlechts eens na, en merke het getal op der Kinderen, welke onder de twee jaren ſterven, en men zal zich niet verwonderen, dat de *Amſterdamſche* ſterflysten, in evenredigheid, groter zyn, dan die van *Franeker*, *Leeuwaarden*, enz.

De Huwelyken zyn hier veel algemener, dan op die Plaatzen. —— De Menſchen kunnen hier door den uitgebreiden Koophandel, die zenuw van den Staat, beter aan den kost komen. —— Hun beſtaan is, door het groot aantal neringen en hanteringen, getrouwd zynde, ryker-

(o) Zie den WelEd. Heer HOUTTUYN, l. c.

ker. —— Alle oorzaken lopen dus ſamen, om de huwlyken hier te vermeerderen, en de voortteling ſterker te maken. —— Hier van de menigte Kinderen, welke men te *Amſterdam*, in het algemeen, doch vooral by de ſmalle gemeente, waarneemt. ——— Doch dit grote getal maakt ook de ſterfte onder de Kinderen onbegrypelyk groot. ——— De meesten van die gemene lieden zyn den gehelen dag bezig, om den kost voor hun en hunne Kinderen te winnen. —— Zy hebben dus geen tyd overig tot de opvoeding en oppaſſing van die tedere ſchepzeltjes nodig. ——— Die blyven opgeſloten in een nauw kamertje, of vochtig keldertje; waar in de lucht door dierlyke uitwaaſemingen, enz. vervuld wordt, en nauwlyks met de buitenlucht gemeenſchap heeft. ——— Zy miſſen dikwerf behoorlyke kleding en dekzel, — worden met rauwe, grove, en onverteerbare ſpyzen gevoed. ——— Komt 'er dan ene graſſerende Ziekte, de Kinderpokken b. v., Mazelen, Kinkhoest, enz. onder de Kinderen, welk een aantal moet dan ſneven. ——— En deze oorzaken hebben voor een gedeelte ook in de Godshuizen plaats, terwyl de plaats dikwerf te klein is, om de zieken van de gezonden af te zonderen. ——— En van deze oorzaken, moet men de grootheid der *Amſterdamſche* ſterflysten, in evenredigheid van die der andere Steden, afleiden.

Was de Stad ongezond, hoe zouden 'er dan zo vele Menſchen zyn, welke de zeventig en tachtig Jaren bereiken; —— hoe zoude dit getal dat van andere Steden, welke in het algemeen voor gezonder gehouden worden, te boven kunnen gaan (*p*). ——— Verlangt UWelEd. zeer Gel. meer bewyzen, voor de gezondheid dezer Stad, in evenredigheid van andere bygelegene Steden, UWelEd. zeer Gel. kan uwe weetlust in alle delen voldaan zien, door de fraije Verhandeling van den Heer HOUTTUYN, reeds meermalen door ons aangehaald.

Zyn dus de dampen van Rottend water rottingwerend, worden 'er gene Gal- en Rotziekten van deze dampen waargenomen, zyn de Ziekten, welke men aan die dampen toegeſchreven heeft, van de vochtigheid, hitte en ſtilſtand der lucht alleen af te leiden, word dit allerklaarst, door Geneeskundige waarnemingen, door Natuurkundige proeven, door den invloed der Natuurlyke Historie van *Amſterdam* op hare Inwoneren, en door de daaglykſche ondervinding zelfs bewezen,

(*p*) *Mengelw.* IV. D. p. 543.

zen, zo kan ik gerust tot myn beſluit overgaan, *dat de dampen van rottend water, in haren aart niet ſchadelyk zyn, dat zy de Herfſtziekten in ons land niet voortbrengen, dat deze van andere oorzaken moeten afgeleid worden, en dat Amſterdam ene der gezondſte Steden van ons land zy.* Uit onze vorige beſchouwingen, blykt ook de reden zonneklaar, waarom de Menſchen, welke in loijerijen, lymerijen, enz. hun ganſche leven doorbrengen, zeker niet meer dan anderen aan Rotziekten blootgeſteld zyn (*q*). ——— Waarom uitwaaſemingen van rottige zelfſtandigheden ſomwylen heerſchende Ziekten geſtuit hebben (*r*). ——— En wat UWelEd. eindelyk van het andere gedeelte van ons geſchil denken moet (*s*). Immers, zodra het door proeven welke UWelEd. zelve herhalen kan, gebleken is, dat die dampen geen rotting bevorderen, neemaar de zelve krachtdadig tegenſtaan, zo is het geſchil, of zy *door hun rottig beginzel nadelig zyn kunnen, en door hun ſmetgif Gal- en Rotziekten veroorzaken*, beſlist.

Ik merk dus, in het voorbygaan, ſlechts aan, dat de luchtsgeſteldheid van *Gelderland* en *Overyſſel* zeker geſchikt geweest is, om heerſchende kwaadaartige Ziekten voort te planten, het zy ze dezelve door middel van beſmetting, of onmiddelyk, heeft veroorzaakt. ——— Doch de Ziekte zelfs is op vele Plaatzen te *Deventer* b. v. niet beſmettelyk geweest. ——— En ik geloof dat wy nadere oorzaken hebben, om die *epidemie* van af te leiden, dan *van de Bedevaartgangers naar de Lieve Vrouwe van Kevelaar.* ——— Deze Ziekte heeft immers, in het Jaar 1779, door ons gehele land gewoed, en hare aart verſchilde ſlegts na de verſchillende luchtsgeſteldheid der Plaatzen, en andere bykomende toevallige oorzaken.

Dan waarvan daan, vraagt licht iemand, die heerſchende kwaadaartige Ziekten, welke de grootſte Geneeskundigen waargenomen hebben, en welke men in lage moeraſſige landen algemeen aantreft? ——— Waarvan daan die beruchte ongezondheid der *Pontynſche* moeraſſen? ——— En waarvan daan alle die kwaadaartige Koortſen, welke LANCISIUS en anderen beſchreven, en van de dampen van rottend water afgeleid hebben?

Het

(*q*) Zie VAN SWIETEN, *Comm.* Tom. V. p. 174.

(*r*) ——————— l. c.

(*s*) *Mengelw.* Zie boven, p. 74.

Het komt my voor, dat dezelfde oorzaak, welke de ſtinkende moerasſige dampen, in de lucht verſpreid, de oorzaak dezer Ziekte voor een gedeelte geweest zy, dat de vochten, namelyk, door de hitte tot rotting geſchikt gemaakt, en daarna door de vochtigheid der lucht, en der woonhuizen, welke in die moerasſige landen vry algemeen is, en de uitwaasſeming belet, dadelyk tot rotten gebracht zyn. ——— Deze eenvoudige oorzaken lopen dikwerf met een ongeſchikte levensregel ſamen, om Rotziekten te veroorzaken. — Deze hebben, in lage moerasſige landen, algemeen plaats, zy volgen elkander door de afwisſeling der ſaizoenen ſtandvastig op, en zy hebben een geregeld verband met de Ziekten, welke men aldaar in den Herfst waarneemt. —— Zy vermeerderen of verminderen het aantal der Ziekten, naarmate zy meer of minder hevig en langdurig ſtand houden, naar mate de ligchamen tot rotting geſchikt zyn, en naar mate de toevallige oorzaken verſchillen.

De ſtilſtand der lucht brengt ook het hare tot deze oorzaken by. ——— Immers, men heeft niet alleen in het Jaar 1779, in ons land, de Ziekten veel meer zien woeden, daar het buitengemeen ſtil weder in het ganſche Jaar geweest was (*t*), maar ook andere waarnemingen bewyzen dit ten allerſterkſte (*u*). ——— Misſchien brengt deze ſtilte veel toe, om onze dampkringslucht ſlechter te maken, of een ſoort van bederf te doen ondergaan, wanneer zy met hitte en vochtigheid gepaard gaat. ——— De beroemde INGENHOUSZ zegt elders, dat hy door zyne proeven meer en meer genoopt is, om deze ſtelling voor waarſchynelyk te houden (*v*). ——— Misſchien ook brengen deze oorzaken alleen rotting in de waterdelen, welke de ſtilſtaande lucht noodzakelyk in groter hoeveelheid bevat, te weeg, en maken hier door de lucht allerſchadelykst voor het dierlyk leven. ——— Doch hoe het zy, dit is zeker dat de uitwaasſemingen van rottend water minder gevaar van rotting ondergaan, dan enkele waterachtige dampen; terwyl zy ene rottingwerende kracht hebben.

Eindelyk zo beſluit UWelEd. met my, dat rottende dampen, even als grote vuren, *phlogiston* in de lucht verſpreiden. ——— En ik heb bewezen, dat ook rottende dam-

(*t*) *Geneesk. Corresp.* I. D. 4 St. p. 379, 380.

(*u*) VAN SWIETEN, l. c. p. 162, 163.

(*v*) *L.* c. p. 261, 262.

dampen rottingwerend zyn. —— De Geneeskundige Waarnemingen tonen ook, dat zy, in het weren van kwaadaartige Ziekten, somwylen groten dienst gedaan hebben. —— Doch ik geloof gaarne met UWelEd., dat het grote dwaasheid zyn zoude, de lucht ten dien einde, in de Ziekekamers, Hospitalen, enz. met uitwaasemingen van rottende zelfstandigheden te bezwangeren. —— Dan het komt my voor, dat UWelEd. het rechte oogmerk van deze myne voorstelling niet begrepen heeft. —— Vergun my dan, om dit enigzins op te helderen, UWelEd. zeer Gel. te vragen, of het niet een grote dwaasheid zyn zoude, een Kind met de Kinderziekte te bed liggende, ylende, en in stuipen, in een vat of tobbe met koud water te dompelen: —— schoon men meer dan één voorbeeld in de Geneeskundige Jaarboeken voor handen heeft, dat Menschen, in dien staat hun bed verlatende, de waakzaamheid hunner oppasers ontsnapt, en in het water gesprongen zyn, en daar door de kracht der Ziekte gebroken, en hunne herstelling, na dat zy uit het water gered waren, bevorderd hebben?

En deze waren myne aanmerkingen, welke ik nodig achtte, ter verdediging van myn gevoelen, aan UWelEd. zeer Gel. te moeten mededelen. —— Zy behelzen, ik beken het, slegts een korte ruwe schets, van het geen ik ten opzichte van deze stelling heb aangetekend. —— Dog zy voldoen aan myn oogmerk. —— De plaats verbied verdere uitweiding. —— Misschien zal ik elders noch wel gelegenheid vinden, dit gevoelen nader te verklaren.

Inmiddels bevele ik my UWelEd. zeer Gel. aandenken en vriendschap aan, en blyf altyd, met de verschuldigde hoogachting voor uwe verdiensten,

Wel Edele zeer Geleerde Heer!

UWelEd. zeer Gel. onderdanige Dienaar,

Amsterdam, den 5 Juny 1783. J. P. MICHELL.

TRIP-

TREFFEND VOORBEELD VAN DEN AFKEER VAN SPINNEKOPPEN.

Uit ZIMMERMAN.

Ik bevond my eens in 't gezelſchap van eenige *Engelſche* Heeren van aanzien, het geſprek viel op de Afkeerigheden, die men by zommigen van eenige Voorwerpen aantrof. De meesten ontkenden derzelver daadlyk beſtaan, en hielden ze voor grillen. Ik hield ſtaande, dat ze een wezenlyk gebrek waren. Mr. WILLIAM MATTHEUS, Zoon des Landvoogds van *Barbados*, was van myn gevoelen; dewyl hy zelve een geweldigen Afkeer hadt van Spinnekoppen. De overigen van het gezelſchap lachten hem uit. Ik nam het op my te bewyzen, dat deeze Afkeer een wezenlyke Indruk op zyne ziele was, ontſtaande uit eene werktuiglyke oorzaak. Lord JOHN MURRAY maakte van zwart wasch het afbeeldzel van een Spinnekop, met oogmerk om te beproeven of die Afkeer zich ook zou vertoonen op het zien van de enkele gedaante des Inſects? Hy ging toen voor een oogenblik weg, en kwam, het gevormde wasch in de geſloote hand houdende, ter kamer in. Mr. MATTHEUS, in andere gevallen een zeer vriendlyk en bedaard Man, terſtond begrypende dat zyn Vriend weezenlyk een Spin in de hand hadt, greep, vol woede, na zyn Degen; liep naa den wand, en ſchreeuwde allerverſchriklykst. Zyn geheele gelaad was gezwollen, zyne oogen draaiden in 't hoofd, en hy ſtond voorts ſtyf van ſchrik. —— Dit ontzette het geheele gezelſchap ten hoogſten; wy ſchooten terſtond toe om hem te helpen, ontnamen hem den Degen; hem verzekerende, dat, het geen hy voor een Spin genomen hadt, in niets anders beſtondt dan in een brokje Wasch, 't welk hy op tafel kon zien leggen. —— Hy bleef eenigen tyd in dien ongelukkigen ſtaat; eindelyk begon hy allengskens te herkomen en beklaagde zich over de hevige driftvervoering, welke hem nog deerde. Zyn Pols was ſterk en ras, en zyn geheele lichaam bedekt met een koud zweet: naa het inneemen van een pynſtillenden dranк, herkreeg hy zyne gewoone bedaardheid.

Men hebbe zich over deezen ſterken Afkeer te min te verwonderen: dewyl de Spinnekoppen op *Barbados* zeer groot en van eene allerafzigtigſte gedaante zyn. Mr. MAT-

THEUS was daar gebooren, en dit gaf men voor reden van zynen Afkeer. Eenigen van het gezelſchap maakten een kleinen Spinnekop van wasch in zyne tegenwoordigheid. Hy zag dit aan met de uiterſte bedaardheid; doch kon niet overgehaald worden om dien aan te raaken, ſchoon hy, in andere opzigten, geenzins blyken van eenen ſchroomagtigen of bevreesden aart betoonde. Ook wilde hy mynen raad niet volgen om deezen afkeer te overwinnen, door eerst de deelen van Spinnekoppen van verſchillende ſoort te tekenen, en vervolgens geheele Spinnen: tot hy, by trappen, gewende, om gedeelten van weezenlyke, en eindelyk geheele, Spinnekoppen te zien; eerst dooden, voorts leevenden. Indien het mogelyk was, op eenige wyze, dien Afkeer te overwinnen, denk ik dat het op deeze allerbest zou gelukken.

BRIEF OVER HET PAASCHFEEST EN DE MAAN VAN MAART.

Door den Heer DE LA LANDE, *Lid van de Koninglyke Academie der Weetenſchappen, &c. &c. &c.* aan de Schryvers van het *Journal de Paris.*

MYNE HEEREN!

Ik bedien my van uw Tydſchrift, om te antwoorden op eene Vraage, over welke men dikwyls aan de Academie, en my in 't byzonder, geſchreeven heeft; betreffende de Maan in de maand Maart, en de vieringe van het Paaſchfeest.

De Maaneſchynen, die nu eens negen- en twintig dan eens van dertig dagen zyn, met eenige veranderingen, komen bykans nooit met de Maanden van het Jaar overeen; ondertusſchen heeft het algemeen gebruik ze daar toe altoos t' huis gebragt, en geſprooken van *de Maan van Maart*, de *Maan van April*, enz.: doch 'er zyn eenige zwaarigheden over deeze benaaming.

In het *Journal Eccleſiaſtique*, *Janv.* 1771, heeft de Heer L. E. RONDET eene vry breedvoerige Verhandeling geplaatst, om te bewyzen, dat de *Paasch-maan* de *Maan van Maart* moet geheeten worden. Maar het gebruik ſtrydt daar tegen; want, volgens den ouden regel der Tydrekenaaren, *in quo completur menſi lunatio detur*, is de *Maan*

Maan van Maart, de Maan, die in *Maart* eindigt. Dit gebruik wordt geſtaafd, door CLAVIUS in zyn groot werk over den *Almanak*, Part II. Cap. IV. p. 156; door FRANCOIS BLONDEL, in zyne *Histoire du Calendrier Romain*, uitgegeeven in 't Jaar 1682, p. 117, en door den Schryver van eene Verhandeling, getyteld: *Question curieuſe ou l'on demande de quel mois de l'année ſolaire doit prendre ſon nom chaque mois de l'année lunaire.* (*Journal de Trevoux*, *Mai*, 1741.) Dit gebruik heb ik gezien dat zelfs gevolgd is in het groot en ſchoon Werk, getyteld: *l'Art de verifier les dates*, *Ed. de* 1770 in folio. p. XXII. (Men is thans bezig eene nieuwe uitgave daarvan te *Parys* by JOMBERT te vervaardigen.) Eindelyk heb ik zelve hier aan het zegel gehangen in *la Connoiſſance des Tems*, *de* 1774, en in *le Journal des Sçavans de Decembre*, 1771.

Doch, wanneer 'er twee Maanen zyn, die in de Maand *Maart* eindigen, noemt men de eene *de eerſte Maan van Maart*, de andere *de tweede Maan van Maart.*

Volgens dit beginzel is de *Paaſchmaan* nooit de *Maan van Maart*, 't geen men reeds heeft waargenomen in de *Mercure de France*, en in *le Calendrier de la Flandre* voor 't Jaar 1740. Ondertuſſchen zyn 'er veelen, die de *Maan van Maart* houden voor die het *Paaſchfeest* regelt: doch ik ken geen genoegzaam gezag om zo te ſpreeken.

In het tegenwoordig loopend jaar 1783 is de *Epacta* XXVI: dewyl deeze in de Almanak overeenkomt met den 5 *Maart*, is deeze de dag der nieuwe Maane, by gevolge zal de 14 van de Maand de 18 van Maart zyn; of men zou om het Paaſchfeest moeten ſtellen, dat dezelve den 21 inviel, volgens den regel aan de *Niceſche* Kerkvergadering toegeſchreeven; 't was dan noodig tot de Nieuwe Maan van den 4 April te komen: de veertiende van die Maan valt in op den eerſten Donderdag den 17, en gevolglyk zal de 20ſte Paaſchdag zyn; doch deeze *Paaſchmaan* eindigt eerst den 22den *May*; en men zal, over zulks, dit Jaar *Paſcha* hebben in de *Maan van May*.

Hier ſtaat in aanmerking te neemen, dat men, van het *Paaſchfeest* ſpreekende, zich bedient van den Kerklyken Almanak der *Epactas*: deeze Nieuwe Maanen verſchillen bykans altoos van de waare Nieuwe Maanen der Starrekundigen, in andere *Almanakken* aangeweezen: by voorbeeld: in 't Jaar 1748, het *Gulden getal* 1 zynde, moest de Nieuwe Maan, volgens de *Epacta*, den 1ſten van January invallen; en nogthans was het 's avonds te vooren ten 4 en

een ¼ uur, weezenlyk Nieuwe Maan geweest; in 't Jaar 1767 ten 5 uuren, in 't Jaar 1768 ten 1 uuren. Voor dit Jaar 1783 beantwoordt de *Epacta* XXVI, aan den 5 Maart in den Kerklyken Almanak: deeze is de dag der Kerklyke Nieuwe Maane, en de waare Nieuwe Maan is den 3de 's morgens ten 7 uuren. Dit verschil ontstaat *voor eerst*, uit de oneffenheden in den Maansloop. Ten anderen uit eene vertraaging, welke men, met voordagt, gebragt heeft in den Kerklyken Almanak, ten einde het Paaschfeest nooit vóór den 14 der Maane zou gevierd worden, en men nimmer met de *Jooden* te gelyk dat Feest hield. Ik heb dit alles in 't breede aangeweezen in myne *Starrekunde*. (Zie het Tweede Deel der *Nederduitsche Vertaaling*, bl. 298, enz.)

De Eerwaardige BEDA meende, dat de Maan-maand den naam moest ontleenen van de Zonne-maand, waar in de Volle Maan valt; dit zou misschien natuurlyker weezen. Anderen hebben gewild, dat men aan de Maan-maand den naam moest geeven van de Maand waar in de Maan begint; doch, als men, in eene willekeurige zaak, party wil kiezen, geloof ik dat men zich aan het algemeenste gebruik behoort te houden: men was 'er egter van afgeweeken in de *Colombat* of *Calendrier de la Cour* tot in 't Jaar 1770; doch het overzien van dezelve my toevertrouwd zynde, heb ik de benaaming der Maane niet agterwege gelaaten, terwyl ik 'er eene en andere verbetering in bragt.

Voor 't overige zal eene dergelyke benaaming der Maanen altoos dubbelzinnig zyn, en nooit begreepen worden door een groot aantal der geenen, die 'er zich van bedienen: en de Starrekundigen zullen 'er geen gebruik van maaken.

Ondertusschen is het gebruik, 't welk ik volg, niet zonder grond. De verdeeling der Maanen in de 19 Jaaren van een Maan-cirkel, heeft deezen Regel boven andere moeten doen kiezen. In de daad, het eerste Jaar van de Maan-cirkel, by voorbeeld in 1767 was een Maaneschyn, die den 1sten January begon, en den 30sten eindigde: deeze is, onbetwistbaar, by al de wereld, de *Maan van January*; voorts is het in eene natuurlyke Orde, dat de volgende Maan die van *February* heete. Dit gaat voort tot de maand October des derden Jaars, waar in twee Maaneschynen eindigen: 't welk twee Maanen in October maakt, naa welke men de Maanen op dezelfde wyze telt.

Het dunkt my, derhalven, dat men zich te houden heb-

hebbe aan den regel algemeenst door de Tydrekenaars in agt genomen, en de Maan van Maart noemen, die Maan, welke in Maart eindigt.

Wat betreft 't geen men in 't algemeen een *Roode Maan* noemt, men weet niet wat men door die benaaming te verſtaan hebbe: dezelve wordt, zo 't my toeſchynt, niet gebruikt dan door Perſoonen, die volſtrekt niets van de Maan weeten, en bygevolge het woord *Roode Maan* niet kunnen bepaalen.

AANMERKINGEN OVER VERNUFT EN SMAAK.

(*Uit het Engelsch.*)

Zeer verſchillend zyn de gegeevene Bepaalingen van *Vernuft*. Dit woord wordt, in eenen zeer wyduitgeſtrekten zin, gebezigd. Dus zeggen wy gemeenlyk, dat iemand een Wiskundig-, een Poëtisch-, een Muzicaal-, een Schilder-Vernuft bezit; en zy, die, in eenige Kunſten of Weetenſchappen, gelukkig ſlaagende poogingen gedaan hebben, worden door 't Gemeen en de Naakomelingſchap groote en overvliegende *Vernuften* genoemd.

Het Gemeen, welks denkbeelden altoos onnauwkeurig en ongeregeld zyn, ſtelt doorgaans de eene hoedanigheid der Ziele in ſtede van de ander. Te deezer oorzaake worden *Vernuft* en *Smaak* dikwyls voor woorden van dezelfde betekenis genomen en verward, ſchoon het nauw mogelyk is, dat twee dingen meer van elkander verſchillen. Derzelver onderſcheid is zo groot en veelvuldig, dat zulks eene korte opheldering verdient: en zal dit te meer onze aandagt verdienen; dewyl het ons verſcheide keurige en voldoende aanmerkingen, dit ſtuk betreffende, zal opleveren.

Door *Smaak* ſcheppen wy genoegen uit het geen kunſtig of natuurlyk ſchoon is, en oordeelen over de juistheid en fraaiheid in byzondere opſtellen. *Vernuft* ſtelt ons in ſtaat om op zulk eene wyze te handelen, dat anderen het genoegen der Smaakvoldoening erlangen. *Vernuft* deelt zodanige hoedanigheden mede aan een Onderwerp, als alleen onderſcheiden kunnen worden door lieden met *Smaak* voorzien. Wanneer een Treurſpel my geen traanen doet ſtorten, heeft de Maaker zyn oogmerk niet bereikt. Indien een Dichtſtuk, of Schildery, geene aandoeningen in myne

ziel verwekt, beſluit ik dat de Kunſtenaar geen *Vernuft* heeft, en hy zal misſchien oordeelen dat ik geen *Smaak* hebbe.

Schoon 'er een vry tastbaar verband plaats hebbe tusſchen *Smaak* en *Vernuft*, kan een deezer hoedanigheden dikwyls in eene vry groote maate gevonden worden, waar men ſlegts weinig van de andere aantreft. *Smaak* ſluit kieschheid, *Vernuft* kragt van verbeelding, in. *Vernuft* kan gevonden worden in een ruw, *Smaak* nooit dan in een beſchaafd, Character; en beide zyn ze noodig om een volkomen Character te vormen. HOMERUS, SHAKESPEAR en MILTON ſteeken allen uit door oorſpronglyk en uitgebreid *Vernuft*. Wie, nogthans, deezer groote Meesteren heeft geen misſlagen begaan, die een keurige en verfynde Smaak moest voorgekomen hebben?

Men zal doorgaans ontwaar worden, dat een goede *Smaak* algemeener is dan een fyn *Vernuft*. Veelen, onbekwaam, om de ſchoon- en voortreflykheden der grootſte Meesterſtukken na te volgen of te evenaaren, zyn, nogthans, in ſtaat om ze op te merken. Deeze is het oog van een verfynd, geene het uitvoerend vermogen van een overtreffend, Verſtand.

Eenig gedeelte van *Smaak* ſchynt, nogthans, onvermydelyk noodig by de ruwſte uitoefeningen van *Vernuft*. Orde en doelwit zyn meer of min onafſcheidelyk van alle werkingen eens redelyken Weezens. 'Er zyn regels boven welken het ſtoutſte *Vernuft* zich, in geen geval, mag verheffen. Zulks geeft 'er het vermogen niet aan om te behaagen; maar voorkomt zeker dat het anderen niet mishaage.

Dan het voornaamſte kenmerk van *Vernuft* is Vinding. Het ſchept en vermenigvuldigt; terwyl *Smaak* alleen ſchikt en regelt. *Vernuft* ontwerpt het plan, en verſchaft de ſtoffen: *Smaak* brengt ze in orde, hegt ze aan een, en voltooit het gebouw. Dit edel en vrugtbaar vermogen ſchenkt aan 't *Vernuft* een onbetwistbaare meerderheid boven den *Smaak*. —— *Vernuft* maakt even als de *Nyl*, of de *Ganges*, den ſchraalſten grond, waar over het vloeit, vrugtbaar. Het werkt in de Kunst-wereld als de Zon in de Natuurlyke. Eene zekere maate van Licht en Warmte word gevoeld, waar het ſchynt. Het bezit het vermogen om de verbeelding te bekooren, en het hart gevangen te neemen. De gemeenſte onderwerpen krygen daar door luister en nieuwigheid; zonder 't zelve, verliezen de nieuw-

nieuwſte en verhevenſte hunne oorſpronglyke hoedanigheden; worden laag en gemeen.

Zo zeer verſchillen de gevoelens der Menſchen en hunne bepaalingen, ten opzigte van de voortbrengzels des *Vernufts*; zyn zo onderſcheiden, dat men het beſtaan van den *Smaak* in twyfel heeft getrokken: of veronderſteld zynde, dat 'er zulk een vermogen als *Smaak* is, hebben zommigen getwyfeld of die van alle Menſchen niet even goed zy. Dat wy, derhalven, in de eerſte plaats het weezenlyk beſtaan van den *Smaak* bewyzen, en dan overweegen, waar in dezelve beſtaat.

De waarheid of beſtaanlykheid van deeze aangenaame Zielshoedanigheid kan beweezen worden, uit het geen men aanvoert als een bewys daar tegen. Was 'er niets zodanigs, dan zouden de Menſchen alle opſtellen even zeer goed of kwaad keuren. Deeze veronderſtelling zou voor altoos een einde maaken aan alle onderſcheiding van verdienſten. De geringſte Ballade, of beuzelendſte geſchiedenis van een Doolend-Ridder, zou, van dat oogenblik af, gelyk ſtaan met de *Iliade* of de *Eneis*; de zamengeflansſte opſtellen eens Schryvers van Nieuwstydingen, met de Geſchiedſchriften van SALUSTIUS of LIVIUS. Doch is dit te ongerymd om toeſtemming te verwerven, dan zal volgen, dat de natuur en werkingen van den *Smaak* onbetwistbaar zyn.

Smaak mag, gelyk gezegd is, het vermogen heeten om genoegen te ſcheppen uit de ſchoonheden van Natuur en Kunst. Eenigen oordeelen, dat men, tot ontdekking daar van, de toevlugt niet te neemen hebbe dan tot het vermogen des Verſtands alleen. Waarheid, zeggen zy, beſtaat altoos in de overeenkomst met de natuur. Het Verſtand is de eenige Beoordeelaar der Waarheid. Derhalven kunnen wy, door het Verſtand alleen, vast bepaalen, wat in de onderſcheide voorwerpen, die wy beſchouwen, natuurlyk is of onnatuurlyk.

Indien men door Rede of Verſtand hier dat vermogen verſtaat, 't welk, door de dingen met elkander te vergelyken, ons in ſtaat ſtelt om waarheid van valschheid te onderſcheiden, en de oorzaaken ontdekt of de gevolgen der dingen opmaakt, is het beſluit, in geenen deele, juist. Deeze vermogens werken op eene geheel andere wyze. *Smaak* oordeelt terſtond; *Rede* door de tusſchenkomst van andere denkbeelden. Schoonheid is het voorwerp van deeze, Waarheid dat van geene. De eerſte vervoegt zich by een warm Hart, de tweede by een bedaard Hoofd. 't Is,

nogthans, zeker, dat zulke Werken alleen, als die met de natuur overeenkomen, altoos zullen behaagen, dat een zwellende Styl, gedrochtlyke Characters, en gedronge gevoelens, ſchoon ze misſchien voor eene poos behaagen, al het behaaglyke misſen, zo ras de Rede toont dat ze niet op de natuur gegrond zyn.

Maar, hoewel het *Verſtand* de eenige bron van *Smaak* niet zy, is het eene, in zekere maate, onvermydelyk noodig tot den aanwas en verbetering van 't ander. Een welverlicht Verſtand ſtelt ons in ſtaat, om te oordeelen over de voeglyke zamenſchikking der deelen; en evenredigheid van elk in 't byzonder, om een volkomen geheel te vormen. Zo dat wy door een rechten *Smaak*, gevoegd by gezond *Verſtand*, best in ſtaat zyn om over eenig ſtuk te oordeelen.

Daar is 'er, die beweeren, dat zulk iets, 't geen wy goeden of kwaaden *Smaak* noemen, niet beſtaat. Dus heeft, in de Bouwkunde, de *Griekſche* Orde veele eeuwen ſtand gegreepen, de *Gothiſche* volgde, en heerschte langen tyd; thans begint de *Griekſche* weder de overhand te krygen. Onderſcheide Tydperken, verſchillende Volken, hebben hun verſchillenden ſtyl in 't bouwen. De *Oosterlingen* bedienden zich, in hun ſchryven, altoos van ſtoute Leenſpreuken, en eene taal zo ſterk, dat ze den *Westerſchen*, op min verbloemde en eenvoudiger uitdrukkingen geſteld, zwellend voorkwamen. —— Uit deeze en dergelyke voorbeelden hebben zommigen beſlooten, dat elks *Smaak* even goed, en 'er geen maatſtok is om by af te meeten, wat men voor waar of valsch te houden hebbe. Doch zal iemand durven beweeren, dat de *Smaak* van een *Hottentot*, of van een *Cherokeer*, zo goed is als de *Smaak* van een *Europeaan*, wiens Verſtand beſchaafd is door eene verſtandige opvoeding, het behartigen der Weetenſchappen, en het leezen der beste Schryveren. Het enkel vermelden van dit voorbeeld is genoeg om de ongerymdheid der bygebragte ſtelling te toonen.

Het woord *Smaak* is ontleend van een onzer uiterlyke Zintuigen zo geheeten; en gelyk *Smaak* in den letterlyken zin zeer kan verbeterd worden, zo is dezelfde zin in den figuurlyken zin ook voor verbetering vatbaar. Een Man, met eenen niet verfynden *Smaak*, vonnist ſlegts in 't algemeen, onbekwaam om byzondere ſchoonheden aan te wyzen of kleine onvolmaaktheden te onderſcheiden. Vervolgens, door gepaste oefening en nauwkeurig opmerken

ken van 't geen by de beste Schryvers voorkomt, dat met elkander te vergelyken, en de treffendſte plaatzen uit te tekenen, ontdekt hy voorheen onopgemerkte ſchoonheden, die een min onderzoekend en min keurig oog voor altoos ontglippen. Hy zal dan, op 't nauwkeurigst, het onderſcheid bemerken tusſchen licht en donker; met nauwkeurigheid en vermaak de kleinſte trekken nagaan, hoe ook zamengevoegd, tot dat ze geheel zamenſmelten, en zich in elkander verliezen.

Een der algemeenſte wetten in onze Geſteltenisſe is, dat alle onze vermogens, zo des Lichaams als der Ziele, ſteeds door oefening toeneemen. Kunſtenaars, die ſteeds bezig zyn in lichaamen te polysten, volmaaken het zintuig des gevoels tot eene zeer aanmerkelyke maate. Menſchen, die veel Microskopiſche Waarneemingen doen, ontdekken doorgaans de kleinſte voorwerpen, met eene wondere nauwkeurigheid. Lieden, gewoon Dranken te proeven, kunnen de verſchillende inmengzels, uit welke zy zamengeſteld zyn, onderſcheiden. Door dergelyke middelen worden onze Inwendige Zinnen desgelyks verfynd, blykens de tastbaare ongelykheid, welke plaats vindt tusſchen ruwe en wilde Volken, en die het voordeel eener beſchaafde opvoeding genieten.

De onderſcheidende hoedanigheden van een goeden *Smaak* zyn kieschheid en nauwkeurigheid. Door de eerſte genieten wy vermaak uit de aangenaamheid, door de tweede uit de juistheid, eens opſtels. Door de eerſte worden wy gevoelig aangedaan van alle de ſchoonheden; door de tweede ontdekken wy de geringſte gebreken. Deeze is het meest verſchuldigd aan ras geraakte aandoenlykheid, geene aan gezond Verſtand. De een ontvangt meest van de Natuur, de ander van de Kunst. Schoon geen Mensch zonderling kiesch is, of hy is ook in zekere maate nauwkeurig, en niemand geheel nauwkeurig zonder iets van 't kieſche te bezitten, hebben nogthans deeze dit, geene het ander, in eene meerder of minder maate van volmaaktheid. LONGINUS muntte, onder de Ouden, in kieschheid, ARISTOTELES in nauwkeurigheid, uit.

Maar eenig verſchil in *Smaak* veronderſteld zynde, hoe zullen wy dan den rechten van den verkeerden onderſcheiden? Waar hebben wy een geſchikte en beſliſende maatſtok, op welken wy ons eindelyk mogen beroepen? Dit, in de daad, is het zwaarſte van onze taak! Wy geeven den naam van maatſtok aan dat geen, 't welk in 't algemeen

erkend word de juiste maat op te geeven van foortgelyke dingen. De maat van gewigt, by voorbeeld, is die waar door men de juistheid van andere gewigten afweegt: even zo behoort de maatstok van *Smaak* alleen tot voorwerpen, van deszelfs kennisneeming. Deeze vindt *Smaak* in Muzyk, geene in Dichtkunst, en andere in Schilderstukken, en nogthans kunnen zy allen een rechten *Smaak* bezitten. De tederheid en kieschheid van VIRGILIUS moge iemand behaagen. Ik mag my getroffen voelen door de eenvoudigheid en het vuur van de *Iliade*, en geen van ons beiden zal het aan *Smaak* ontbreeken. Maar indien myn party beweerde, dat HOMERUS geene schoonheden hadt, of althans maar zeer weinige; zo zal ik terstond besluiten dat hy geen *Smaak* in 't geheel, of een zeer onvolmaakten, bezit. Ten dien einde beroep ik my op 't eenpaarig getuigenis van alle eeuwen, 't welk hem even zo veroordeelt als het den *Smaak* zou wraaken, des geenen, die beweerde dat Zuiker een zeer sterk bitter is.

Eenige denken, dat de Natuur de eenige maatstok is waar aan wy onze verschillende *Smaaken* moeten ter toetze brengen, om te oordeelen, welken de voorkeus verdient. Schoon dit geen onvoeglyke regelmaat is, ten opzigte van Kunsten, die in naavolging bestaan, zal dezelve, in stukken van Letterkunde, niet eenpaarig doorgaan.

Kenden wy een Mensch, bedeeld met eene onfaalbaare Rede, het fynst Gevoel, het keurigst Oordeel, en den zuiverſten *Smaak*: tot hem zouden wy ons veilig mogen vervoegen, en op hem geheel afgaan. Doch 'er is niemand aan wien het Menschdom die hulde zal bewyzen. ——— Wy moeten, derhalven, dien maatstok elders zoeken. En, schoon de werken van de grootste volmaaktheid, de berispende oordeelvelling van eenige tydperken niet ontgaan hebben, volgende lieten niet af dezelve regt te doen. De beste Werken zyn zomtyds gewraakt; doch de kortstondige begogeling, die derzelver voortreflykheid, voor eene wyl, verdonkerde, verdween schielyk: en zy verwekten, door eene algemeene aandagt te trekken, eene eenpaarige bewondering en goedkeuring, derzelver regtmaatig en verdiend loon. Tot deeze soort van Werken behooren de *Ilias* en de *Eneis*, die, schoon niet geheel volmaakt, zeker de schoonste en best uitgevoerdste stukken der Oudheid zyn, en de algemeene bewondering der volgende Eeuwen hebben weg gedraagen. In *Engeland* was, ten tyde der ongebonde Regeering van CAREL DEN II,

de

de *Smaak* zeer verſchillend van den tegenwoordigen. De laffe geestigheden van COWLEY, en de wilde ſtukken van WALLER, werden toegejuicht en hemelhoog verheeven, als de keurigſte voorbeelden in 't ſchryven; terwyl de eenvoudige majeſteit van MILTON geheel over 't hoofd gezien werd, en zyn *Paradys Verlooren*, in een vergeeten hoek, verſchooven lag. Onkunde en Barbaarschheid, Weelde en Ongebondenheid, moge zomwylen Volken, zo wel als byzondere Perſoonen, verblinden, ten opzigte van de voortbrengzels der grootſte Meesters; maar wy mogen vryelyk vertrouwen op het Oordeel des Gemeens, bekragtigd door eene opeenvolging van Eeuwen.

Men veroorlove my hier nevens te voegen, dat Goedheid van Hart, zo wel als Schranderheid van Hoofd, tot den rechten *Smaak* behoort. Zonder deeze zal iemand geheel onbekwaam weezen om de veelvuldige geneugten van Zedelyke Schoonheid te ſmaaken; een der edelſte en verhevenſte bronnen van verfynde aandoening, voor den Mensch. Hier van ontbloot, zal iemand, hoe groot en uitgebreid zyne vermogens anderzins mogen weezen, een gebrek hebben, 't welk door niets anders vergoed kan worden. Het tedere, het menschlievende, het goedertierne, het edelmoedige in hart en character, verwekt gelykſoortige en zamenſtemmende aandoeningen, die eene aaneenſchakeling van de keurigſte en weezenlykſte genietingen uitmaaken.

HET GEVAAR VAN SENTIMENTEELE EN ROMANESKE VERBINTENISSEN AAN DE JONGE JUFFERSCHAP ONTDEKT.

„ *Ook zie ik nu dat 'er zich eene zekere Geestdryvery met onze*
„ *Liefde vermengd heeft, die allergevaarlykſte gevolgen voor onze*
„ *Deugd kan hebben!*"

RHYNVIS FEITH. *Julia.*

Sentimenteel! —— Welk een Toverwoord! Vaak gebezigd als een vernis der Deugd, om de afzigtigheid der Ondeugd te bedekken. Menſchen, die den Godsdienst beſpotten, de heiligſte banden en ſtaatlykſte verbintenisſen verbreeken, alle kunſtenaaryen van bedrog en verleiding gebruiken, ſtellen eer in *Sentimenteel* te ſpreeken, *Sentimenteel* te ſchryven.

Dit kragtig Toverwoord wordt zeer bewonderd en geagt by eenige jonge Juffrouwen die *Sentimenteele Boeken* leezen,

Sen-

Sentimenteele Brieven ſchryven; en *Sentimenteele Vriendſchaps-verbintenisſen* aangaan. Dwaaling ſtaat nooit grooter kans om veel kwaads te doen, dan wanneer dezelve haar wezenlyk oogmerk vermomt, en een fraai bevallig voorkomen aanneemt. ——— Meenig jonge Juffrouw, die ſchrikken zou op het denkbeeld van eene wetlooze verkeering, ſtreelt zich met het denkbeeld eener *Sentimenteele Verbintenisſe*, misſchien met een gevaarlyk en haar onheilbedoelend Man, die, door dit masker van aanneemelykheid en deugd aan te doen, haare voorzigtigheid ontwapent, haare vrees verdryft, en in elende dompelt: eene elende te onvermydelyker, dewyl zy 'er niet op verdagt is. Voor geen gevaar bedugt, agt zy het niet noodig ſteeds op haare hoede te weezen; en zy zal het verderf, 't welk haar onder zulk eene misleidende gedaante voorkomt, eer te gemoet loopen, dan ontwyken.

Dusdanig eene Verbintenis ſtreelt haaren Hoogmoed veel meer dan eene erkende en gewettigde Verknogtheid: want een Sentimenteel Minnaar zal geene zwaarigheid maaken eene ligtgeloovige Maagd zeer ernſtig te verzekeren, dat haare gadelooze verdienſten haar geregtigen, om van al de Wereld aangebeden te worden: en dat de algemeene hulde des Menſchdoms niets meer is, dan eene onvermydelyke ſchatting aan haare bekoorlykheden verſchuldigd. Geen wonder dat zy zich welhaast in 't geloof laat brengen, dat één enkel Perſoon getroffen is door volmaaktheden, in ſtaat om duizenden te verrukken. Doch, dat zy bedenke, hoe hy, die zyn best doet om haar met den rook der vleierye te bedwelmen, haar ten eenigen dage bedoelt op 't diepst te vernederen. De loffpraaken, welke hy thans, met zulk een kwistige mildheid, by haar uitdeelt, zyn, indedaad, niets anders aan te merken dan als een ſom met voorbedagten raade belegd, om toekomende noodwendigheden goed te maaken: van deeze ſom houdt hy zeer naauwkeurig rekening, en belooft zich ten eenigen dage hier van een overvloedige rente. Indien hy bekwaamheid en beleid bezit, en het voorwerp zyner bedoelinge eene groote maate Hoogmoed en eenige aandoenlykheid, zal hy zelden misſen. En het is meer dan waarſchynlyk, dat zy van deeze beide niet misdeeld is; om *Sentimenteel* te worden hadt zy beide noodig. Om dit Character met voeglykheid en op eene waardige wyze ſtaande te houden, moet zy de verhevenſte denkbeelden koesteren van ongelyke verbintenisſen, en belanglooze liefde; middelen, rang, en agting beſchouwen als harſſenſchimmige onderſcheidingen en algemeen heerſchende vooroordeelen.

De Minnaar, door en door ervaaren in alle de ſlinksheden van eenen bedrieglyken handel, en afgerigt om in te dringen in elke toegang van het hart, door de onvoorzigtigheid onbewaakt gelaaten, ontdekt welhaast, van welk eene zyde het toeganglykst is. Hy bedient zich van die zwakheid, door haar aan te ſpreeken in eene taal geheel eenſtemmig met haare eigene denkbeelden. Hy beſtrydt

haar

haar met haare eigene wapenen, èn neemt een *Sentimenteelen toon* aan. Hy betuigt zulk een verregaande verſmaading voor de laage geldbelangens, dat zy het haar pligt agt hem te beloonen voor zulk eene edelmoedige opoffering. Elk ſluk, dat hy listig in 't midden brengt, om zyn eigene onwaarde te toonen, merkt zy aan als een nieuwen eisch, welke haare dankbaarheid moet beantwoorden. En zy ſtelt 'er haar eer in, dat zy hem die middelen opoffert, op welke zyne verheeve ziel geen agt ſlaat. Deeze betuigingen van onwaarde zyn als beſtorven in den mond der trotzen, en die verklaaringen van edelmoedigheid de gewoone bedekzels der inhaalige gierigheid. Onder de veelvuldige verleidende ſtreeken is het een der bestſlaagende voor den *Sentimenteelen* Man, de koelſte onverſchilligheid te vertoonen ten opzigte van uitwendige voordeelen en middelen, terwyl zyn weezenlyk oogmerk geen ander is dan deeze te zoeken.

Een *Sentimenteele Juffrouw* twyfelt zelden aan de ſchoonheid van haar eige Perſoon: want zy is dagelyks gewoon deeze in haaren ſpiegel te beſchouwen, en van anderen te hooren dat zy die gave der Natuur bezit. Zy bekommert zich, derhalven, weinig wegens de bevestiging eener zo van zelfs blykende waarheid; maar zy vermoedt dat haare eiſchen op verſtand veel ligter zullen betwist worden, en drinkt, overzulks, gretig in alle betuigingen haar gedaan ten opzigte van haare verſtandige volmaaktheden, die minder in 't oog loopen, en van een verheevener aart zyt. Zy houdt zich verzekerd, dat elk Man de oogen ſlegts te openen heeft om haar voor ſchoon te verklaaren; doch het is een overtuigend bewys van den ſmaak, het vernuft, haars Bewonderaars, dat hy de Verſtandlyke bekwaamheden in haar weet te ontdekken en te waardeeren. Een Man van het onderſtelde Character zal gereed ingang by haar vinden, door middel van dit verborgen maar heerſchend zwak, 't welk de leiddraad tot een *Sentimenteel Hart* mag genaamd worden. Hy gelaat zich, die Lichaams Schoonheid, welke gemeene oogen trekt, gemeene harten inneemt, over 't hoofd te zien, en beſteedt zyne loſſpraaken aan de Schoonheden haarer ziele, en het toppunt zyner vleierye beſtaat hierin dat hy haar boven Vleiery verheeven keurt.

Dan niets loopt, over 't algemeen, ſlegter af dan deeze verheevene Verbintenisſen, zelfs dan wanneer 'er geen verleiding tot oneerlykheid plaats heeft, maar zy, even als andere ondermaanſche Verkeeringen, in een Huwelyk uitloopen. Die Rykdom, welke kortling door den Minnaar aangezien werd met zo veel verſmaading, ſchynt thans de oogen des Egtgenoots meest te trekken: en hy, die, eenige weinige weeken geleden, in eene verrukking van *Sentimenteele Edelmoedigheid* wenschte, dat zy eene Landmeisje ware met geen ander goed dan haar ſchoonheid en Herderinne gewaad, en dat zy hunne dagen mogten ſlyten in de zuivere onſchuld van 't herderlyk leeven, heeft nu al-

allen ſmaak voor dat *Arcadiſche*, of eenige leevenswyze, waarin zy zyne geſtadige Gezellinne zou weezen, afgelegd.

Zy, die hy onlangs zyne Engelin noemde en als zodanig aanbadt, ſtaat verbaasd, dat zy zich eensſlags van alle haare hemelſche hoedanigheden ontbloot ziet. Deeze Godin, die korts met verſmaading op andere neder zag, vindt dat zy in 't oog haars Egtgenoots vooral niet meerder is dan andere ſterflyke Vrouwen. Niet langer wordt zy verrukt door een traan van geveinsde Liefdedrift, door een zugt den ſchynbaar verliefden boezem ontglipt, of de taal van vooraf bedagte aanbidding. Niet langer brandt op het altaar haarer grootsheid het offer van gemaakte genegenheid, de wierook van valschheid, en de toebrenging van vleiery: Haare Vergoding is uit! — Zy ontdekt dat zy van de waardigheid en volmaaktheid eener Godinne vernederd is tot de laagheid en gebrekkigheid eener gemeene Vrouwe en veragte Egtgenoote. Haare Misſlagen, onlangs over 't hoofd gezien, of zelfs als Deugden opgehemeld, worden thans, als 't ware, in een ſchuldboek opgetekend. De Liefdedrift, herhaalde keeren eeuwig genoemd, duurt, ten hoogſten genomen, eenige weinige weeken: en onverſchilligheid, welke zo verre was van vermoed te worden, volgt het Paar, den gebeelen tyd hunnes lustloozen en vreugdloozen beſtaans.

In deezer voege loopen die zo veel heils beloovende *Sentimenteele Verbintenisſen* doorgaans af. Gaan wy het beginzel na, wy zullen ontdekken, dat eene jonge Juffrouw, van deezen ſtempel, haar hoofd door 't leezen van verkeerde Boeken aan 't draaijen gebragt, en haare dwaasheid door eene onvoorzigtige Vriendinnenkeus meer en meer voedzel gegeeven heeft. Het mist niet of zy verkiest eene geliefde Vertrouweling van haare denkwyze en geaartheid, ſchoon zy, kan het weezen, zorge draagt om hier eene min ſchoone dan zy zelve te neemen. Welk een onderling vertrouwen! of, om *Sentimenteele taal* te ſpreeken, *welk een innerlyke vereeniging van Zielen* grypt 'er ſtand; en wordt bevestigd door geduurige briefwisſeling, ſchoon zy in dezelfde Stad woonen. Eene Briefwisſeling, in welke de twee Vriendinnen elkander de valschſte denkbeelden wel diep inprenten. Zy beſchryven de *Romaneske Liefde*, als de hoofdbezigheid van 't menschlyk leven; en alle andere belangen van 't zelve als te laag en te onedel, om de aandagt te verdienen van zulke verheevene weezens, en alleen geſchikt, voor de Dogters van het ſloovend Gemeen. In deeze Brieven worden Familiezaaken misduid, Familiegeheimen geopenbaard, Familieongelukken verzwaard. Zy zyn opgevuld met betuigingen van eeuwigduurende Vriendſchap, en nimmer eindigende Liefde. Uitroepingen en Aanhaalingen maaken 'er een goed gedeelte van uit. Elk, die 'er in gepreezen wordt, verheffen zy ten hemel, dien zy laaken is een ſchandvlek des Menschdoms. De zwakheid

eens

eens begunſtigden beſchryven zy als eene volmaaktheid, doch moet in anderen een ſchriklyk misdryf heeten. De ſtukken van Tooneeldichters, inzonderheid de tederſte en romaneskſte vindt men, bykans in ieder regel, aangehaald: eene treffende en ſchitterende gedagte, ſtaat men by ſtil, en past dezelve toe op eenige omſtandigheden, of het ingebeeld ongeluk van den Overſchryfſter.

Vaders met ſteenen harten is een geliefde uitdrukking; te meer, daar een der hoofdonderwerpen deezer Brieven beſtaat, in het hekelen van den laagen, inhaaligen, en gierigen aart der Ouderen, die zich verzekerd mogen houden, op de vinnigſte wyze, behandeld te zullen worden, door zulke Dogters, wanneer zy onvoorzigtig genoeg zyn, om haar in de keuze van Boeken te raaden, zich met de keuze van Vriendinnen te bemoeijen, of die gewigtige Briefwisſeling te verbieden. Maar, vermids deeze jonge Juffrouwen vondryk zyn in middelen te bedenken, en haar verſtand eene alleraangenaamſte beoefening vindt in dezelve te verzinnen, baart het by haar een heimlyk genoegen, als 'er eenige dier gevallen plaats grypen, daar is eene ſoort van Tyranny en Vervolging in, welke haare geneugte medebrengt. Want eene verboode Briefwisſeling, is eene der gewigtige voorvallen in het *Sentimenteele Leeven*, en een heimlyk ontvangen Brief, eene gelukzaligheid voor eene *Sentimenteele jonge Juffrouw*.

Niets kan de verbaasdheid evenaaren, van deeze hoogvliegende Geesten, wanneer eenvoudige Vrienden, of voorzigtige Bloedverwanten, het beſtaan, die Juffertjes de onvoeglykheid van 't een of ander in haar gedrag aan te wyzen. Maar, indien deeze bedagtzaamen eenigzins in jaaren geklommen zyn, wordt de veragting eenigzins verzagt door medelyden, en de bedenking dat zulke verouderde elendige Schepzels het zich vermeeten te oordeelen, over 't geen voegzaam of onvoegzaam is, voor Juffrouwen van haare kieschheid, verſtand, ſmaak en beleezenheid. Zy merken deezen aan, als onnozele bloeden, geheel onkundig van de verheevene vermaaken eener verheevene gemoedsdrift, als Tyrannen, wier gezag afgeſchud, als beſpieders, wier waakzaamheid te leur geſteld moet worden. De voorzigtigheid deezer Vrienden noemen zy agterdogt, en hunne ervaarenisſe, dweepery. Want zy houden zich verzekerd, dat de ſtaat der dingen dermaate veranderd is, zints hunne Ouders jong waren, dat, ſchoon zy toen redelyk wel voor zichzelven mogen geoordeeld hebben, egter nu (met alle de voordeelen van ondervinding) geenzins geregtigd zyn, om hunne meer verlichte Dogters te beſtuuren; die, als zy eenige vorderingen op den *Sentimenteelen weg* gemaakt hebben, zich door geen moederlyken raad laaten leiden.

Doch de jonge Juffrouwen toonen haare dwaasheid en onkunde nooit duidelyker, dan door dit vast vertrouwen op haar ei-

n verſtand, en dit hoogmoedig verſmaaden van 't gevoelen
ouderen van dagen. De Jeugd heeft eene leevendigheid
bevatting, welke zy zeer gereed voor eene ſcherpheid van
zigt aanziet. Maar de Jeugd, hoeveel zy zich verbeeldt,
eer kortzigtig, en nimmer betoont zy dit duidelyker, dan
het verſmaaden van den raad van oudere en wyzer
en. Dezelfde gebreken en dwaasheden hadden invloed op
ienschlyk hart in hunne dagen, en die invloed is bykans
elfde gebleeven. 't Is de aanmerking eens Vorſten, die de
eld en alle derzelver ydelheden door en door kende.
Geen geweest is zal zyn, en 't geen gedaan is zal ge-
aan worden: 'Er is niets nieuws onder de zonne."
et maakt, desgelyks, een gedeelte van het *Sentimenteel Cha-*
r uit, zich te verbeelden, dat geenen, dan de Jongen en
onen, eenig regt hebben op de genoegten der verkeering,
elfs de gewoone weldaaden en zegeningen des leevens.
— Jonge Juffrouwen van deeze geaartheid verſmaaden,
eene verregaande veragting, alle nuttige hoedanigheden
het Huishoudelyke behoorende; van Huislyke Deugden,
ttenheid, Toevoorzigt en Spaarzaamheid hoorende, ſchor-
zy de neus op. Zulks is een zeer natuurlyk gevolg: want
deeze *Sentimenteelheid* eene plant, of liever een onkruid, is,
elke weeligst groeit op den akker van bedryfloosheid, kun-
jonge Juffrouwen, tot een bezig en werkzaam leeven op-
agt, dezelven niet aankweeken: zy hebben 'er noch tyd,
neiging toe.
ene *Sentimenteele Juffrouw* verheft zich bovenal op de uitge-
heid haarer begrippen, en haare vrye denkwyze. Deeze
eevenheid van ziel vertoont zich bovenal in het veragten
die kleine kiesheden en welvoeglykheden, welke, hoe
elagtig ze ook mogen geoordeeld worden, teffens ſtrekken
iemands character waardigheid by te zetten, en de ligtvaar-
eid van het jonge gedeelte der ſexe te bedwingen.
lisſchien ontſtaat de Verkeerdheid, over welke wy thans
lelen, hieruit, dat men *Sentiment* en *Beginzel* voor elkander
nt, en het een met het ander verwart. Doch ze zyn, myns
leels, hemelsbreedte verſchillend. *Sentiment* is de kragt der
kbeelden; *Beginzel* het daadlyk te werkſtellen van begrip-
, —— *Sentiment* huisvest in het hoofd; *Beginzel* in het
, —— *Sentiment* levert ſchoone redenen en fyne onderſchei-
en op; *Beginzel* vormt juiste denkbeelden, en verrigt goe-
daaden, ingevolge daarvan. —— *Sentiment* verſynt zoda-
, dat de eenvoudigheid der waarheid, en de ongemaaktheid
Godsvrugt, verlooren raakt; en geeft, gelyk zeker vernuf-
Schryver, ten aanziene van een zyner beroemde Tydgenoo-
opmerkte, ons Deugd in woorden, en Ondeugd in daa-
, —— *Sentiment* mag vergeleeken worden by den *Athe-*
ner,

ner, die wist wat regt was, en *Beginzel* by den *Lacedemonier*, die 't zelve betragtte.

Dan ſchoon ik, in dit Vertoog, my ſterk verklaard heb tegen het *Sentimenteele*, in zo verre dit het tegenovergeſtelde van *Beginzel* uitmaakt, hou ik my, nogthans, verzekerd, dat het waare *Sentimenteele*, zeer veel van de thans beſchreeve ſoort verſchillende, zodanig met *Beginzel* kan vereenigd worden, dat het daar aan den grootſten luister en de inneemendſte bevalligheid byzet. Geestdrift is zo verre van ongevallig te weezen, dat eene zekere maate daar van misſchien volſtrekt noodig is in eene bekoorelyke Juffrouw. Maar het moet de Geestdrift van het hart, niet van de zinnen, weezen; het moet de Geestdrift zyn, die met eene gevoelige ziel toeneemt, en gekweekt wordt door eene deugdzaame Opvoeding; geen die uit ongeregelde driften ontſtaat, en kunſtig ontſtooken is door Boeken vol onnatuurlyke verciering en onwaarſchynlyke lotgevallen. ——— Ik gaa zelfs zo verre, dat ik beweer, dat een jonge Juffrouw geene weezenlyke grootheid van ziel, geene waare verhevenheid van beginzelen, kan bezitten, indien zy niets heeft van 't geen men in 't algemeen *Romanesk* noemt; doch 't geen Lieden van eene zekere denkwyze ontdekken, dat voortkomt uit die fyne aandoeningen, uit die verrukkende gevoeligheid, zonder welke eene Juffrouw, ſchoon ze agtenswaardig moge zyn, niet beminnelyk kan weezen.

Maar deeze gevaarlyke verdienſte kan niet te omzigtig bewaakt en bewaard worden: dewyl ze zeer ligt de Bezitſters in ongelegenheden brengt, waar voor min bekoorelyke characters zich min of geheel niet blootgeſteld vinden. Jonge Juffrouwen van eene zeer aandoenlyke geſteltenisſe kunnen, door deeze eigenſte beminnelykheid van aart, in groote verlegenheid en jammer ſtorten. Drift heeft veel aandeels in 't vormen van haaren Smaak. Zy beminnen en haaten met haar ganſche hart, en zy gevoelen nauwlyks eenige voorkeuze voor iemand, of dezelve groeit aan tot eene gezette verkleefdheid.

Wanneer eene ſchuldlooze jonge Maagd, van deezen openhartigen, vertrouwenden en tederen aart, eene van haare Sexe en Jaaren ontmoet, die een inneemend voorkomen heeft, gevoelt zy terſtond eene hevige begeerte om eene nauwe Vriendſchap met haar aan te gaan. Het bedwang van 't gezelſchap en der pligtpleegingen verveelt haar. Zy verlangt alleen met haar te weezen, en haar te verzekeren van de tedere gevoelens, die haar hart vermeesteren: zy ſchryft gereedlyk de Schoone, onbekend, alle de goede hoedanigheden toe, welke in haar eigen boezem woonen, of liever alle die zy in het leezen ontmoet, en in de Heldinnen haarer gelieſde Boeken aangetroffen heeft. Zy houdt zich verzekerd, dat haare nieuwe Vriendin, die alle in zich vereenigt; dewyl derzelver veelbeloovend voorkomen ze alle doet verwagten. Hoe be-

ripsziek, hoe wreed, zou deeze onbedreeve jonge Dogter haare Moeder agten, als deeze het waagde, haar van verre te kennen te geeven, dat die aangenaame Onbekende gebreken in haaren aart en vlekken in haar Character hadt! In den beginne zou zy misschien 'er na luisteren met ongeduld; doch ze vervolgens met een koel en verfmaadend ftilzwygen, als de inboezemingen van Vooroordeel, Misverftand, Onkunde en Liefdeloosheid, verwerpen. Hoe fterker de beschuldiging was, hoe geweldiger zy by zichzelven zou vastftellen, dat haare Vriendschap voor dit dierbaar beledigd Schepzel, (welks waarde by haar door dit tegenftreeven is toegenomen,) geen paalen zal kennen: dewyl zy zich verzekerd houdt dat ze altoos zal duuren.

Nogthans is deeze overmaat van Vertrouwen, in deezen vroegen leeftyd, op zichzelve, zo bemimelyk als natuurlyk; en zal, wyslyk geleid wordende, ten zynen tyde, oneindig beter vrugten voortbrengen, dan al de nauwgezette wagt van te vroege, en daarom kunftige, Voorzigtigheid. ——— De Mannen worden zeldzaam zo schielyk met een goed gevoelen voor elkander ingenomen. Zy zyn agterdenkender, en laaten zich zo ligt door verbeelding niet vervoeren. Hunne verbintenisfen gaan met meer behoedzaamheids too; langs de trappen van kennis, verkeering en gemeenzaamheid, klimmen zy tot Vriendschap op: doch de Vrouwen, als zy zich zomtyds in de keuze eener Vriendinne bedroogen vinden, genieten dan zelfs eene hooger maate van genoegen, dan wanneer zy nooit vertrouwd hadden. Want altoos met het borstwapen van agterdenken bedekt te gaan, is veel lastiger en verveelender, dan gevaar te loopen van nu en dan mis te tasten.

Myne aanmerkingen, de Sexe betreffende, bepaalen zich tot de jonge en onbedreevene; want ik hou my verzekerd, dat de Vrouwen vatbaar zyn voor eene Vriendschap zo getrouw en duurzaam als die der Mannen. Zy kunnen niet alleen treeden in al de geestvervoerende tederheid, maar ook in al de ftandhoudende trouwe van Verbintenisse. Levert de Geschiedenis geene voorbeelden onder de Vrouwen op, van gelyken aart als die van NYSUS en EURIALUS, THESEUS en PIRITHOÜS, PYLADES en ORESTES; zy zullen daar op, misschien, met grond, aanmerken, dat de Vereeuwigers dier Boezemvrienden Mannen waren, en een groot deel huns beftaans in dichterlyke verciering gelegen is.

GEMAATIGDHEID EN BEDAARDHEID VAN PHILIPS II.

't Is menigmaal, en niet zonder grond, opgemerkt, dat iemands waar en weezenlyk Character best ontdekt en keurigst ge-

gekend wordt, door hem, in zyn byzonder gedrag, onder zyne Huisgenooten te beſchouwen. Dat ondertusſchen deeze Regel, met andere algemeene regelen in de Menschkunde, uitzondering lyde, zal het volgende geval van PHILIPS II, ons van elders als een geheel ander Vorst bekend, overtuigend leeren. ——— Deeze Koning was tot laat in den nagt bezig geweest met het ſchryven van Brieven, 't welk hy doorgaans zelve verrigtte; zyn Geheimſchryver hadt niets te doen dan ze te zegelen, en 'er de Opſchriften op te plaatzen. Alle de Brieven waren af; hy vondt 'er een nog nat: de Geheimſchryver wilde 'er zand op werpen: maar, door ſlaaperigheid bevangen, nam hy den Inkt-, in ſtede van den Zand-koker, en ſtortte dien uit over den Brief, die niet alleen daar door bedorven werd, maar tevens alle de andere beſmette. De Koning aanſchouwde zulks met bedaardheid, en voerde den Geheimſchryver alleen dit woord toe; op den Inkt- en Zand-koker wyzende: zie, deeze is de Inkt-, deeze de Zandkoker. En zette zich voorts tot het herſchryven der bemorſte Brieven. ——— Wie hadt dit van PHILIPS II verwagt? Zouden wy die trek van Gemaatigdheid en Bedaardheid niet liever van eenig ander Vorst verneemen? ——— Hoe ongelyk is de Mensch aan zichzelven! ———

DE BEER, DE AAP, EN DE BIG.

Een Fabel.

Een Beer, door zyn Meester omgeleid om met danſen voor hem de kost te winnen, leerde een nieuwen Dans, dien hy, nog maar maatig kennende, vertoonde. *Wat dunkt 'er u van?* vroeg hy een Aap, die 'er byſtondt. „ Het voldoet my geheel „ niet" was het antwoord. ——— De Beer hervatte, *wat hapert 'er aan, dans ik niet los genoeg, of is 'er gebrek aan deftigheid in myn ſtappen?* ——— „ Gy danst, riep de Big, op de „ losſte en deftigſte wyze; ik heb nooit zulk danſen gezien, en „ zal het nooit beter zien, waar ik ook gaan moge, ——— gy „ danst volmaakt." ——— Deeze onverwagte Lofrede maakte den Beer verlegen; doch, naa eenige minuuten bedenkens, keerde hy zich herſteld hebbende zedig tot de aanſchouwers; zeggende: *Heeren, ik verzoek vergiffenis: toen ik hoorde dat de Aap myn dans niet goed keurde, begon ik myne bekwaamheden te wantrouwen; maar nu de Big my pryst, ben ik verzekerd dat ik in 't geheel niet danſen kan.*

Dat de Schryvers hun voordeel doen met deeze Fabel. 't Is een kwaad teken, wanneer Mannen van Verſtand de Schriften waaken; doch een nog ſlegter, wanneer Zotten ze toejuichen.

LUCHTS.

LUCHTSGESTELDHEID te AMSTERDAM, JUNI, 1783.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	29. 0-8	55½	N	1	donk. vogt
	— 0-7	63	NO	1	——
	— 0-3	55½	NtO	2	z. betr.
2	28. 11-7	59	——	4	louk. vogt
	— 11-5	69	ONO	2	volkig
	— 11-3	61	——	2	—— z. b.
3	— 11-3	64½	O	2	z. b. o. held.
	— 11-5	77	ONO	1	——
	— 11-7	63½	O	1	o. held. wolk.
4	— 11-6	67½	——	0	helder
	— 11-6	80½	——	2.6	fl R.
	— 11-2	65	NW	1	donk. iets R.
5	— 11-7	63	WtN	2	——
	29. 1-2	70	NW	3	wolkig
	— 1-8	57	WNW	2	o. helder
6	— 1-9	65	WtN	2	wolkig
	— 2-6	69½	WNW	2	o. helder
	— 2-7	55½	NNW	0	z. betr.
7	— 2-7	63	N	0	——
	— 2-8	72½	NNW	0	zw. wolken
	— 3-0	56	N	0	o. helder
8	— 3-4	57	——	0	helder
	— 3-5	68	——	0	——
	— 3-2	56	——	0	——
9	— 2-2	58	ZW	0	—— wolk.
	— 2-0	72	W	1	o. helder
	— 1-7	54	WtN	0	helder
	— 1-2	58	NW	1	o. helder
10	— 0-7	67	WNW	2	wein. wolken
	— 0-4	52*	WtN	4	o. helder
11	28. 10 3	59½	ZZW	6	betr.
	— 8-9	67	WZW	8	R. donker
	— 7-4	56	ZW	11	R.
12	— 7-8	59	NNW	4	wolkig
	— 8-7	64½	——	2	——
	— 8-8	53	NW	0	——
13	— 8-7	69	ZZW	1	donker R.
	— 8-9	64	ZW	3	R.
	— 9-5	63	——	4	R.
14	— 9 8	67	WZW	4	zw. w. iets R.
	— 10-2	77	WtZ	4	—— o. h.
	— 9-4	66½	O	4	—— NL. WL.
15	— 8-0	69	ZZO	2	iets R. o. held.
	— 7-0	77	NNW	0	zw. w. 3u. DBR.
	* 5-5	64½	ZZO	0	——

	Bar:	Th:	Wind.		
16	28. 5-8	63	W 2 ZW	2	z. betr.
	— 6-4	72	ZW	5	wolkig
	— 6 6	57	Z	1	z. betr.
17	— 7-4	58	ZtW	4	wolkig
	— 7-5	67	——	8	zw. w. iets R.
	— 8-0	57½	——	10	donker Rb.
18	— 8-4	59	——	12	—— zw. w. Rb.
	— 8-9	63	——	10.12	—— —— Rb.
	— 9-5	55	ZZW	4	wolkig
19	— 8-8	56	ZtO	2	ſtofr. donker
	— 8-2	66	ZZO	2	donk. DBR. z. b.
	— 8-2	57½	WtZ	2	——
20	— 8-5	57	W	2	——
	— 8-8	69	NW	2	—— z. b.
	— 9-6	53½	NtW	2	betr.
21	— 10-4	62	——	2	—— iets R.
	— 11-5	66	N	2	z. betr.
	29. 1-0	57½	——	5	—— damp.
22	— 2-0	58½	——	4	——
	— 3-3	65	NtW	3	o. helder
	— 4-2	54	——	1	helder dampig
23	— 4-8	58	N	0	—— ——
	* 5-0	70½	ONO	0	—— ——
	— 4-8	59½	N	0	wat betr. ——
24	— 4-5	65	O	0	helder ——
	— 4-2	79	NO	2	wat betr. ——
	— 3-8	65½	——	0	—— ——
25	— 3-0	70½	——	1	—— ——
	— 2-5	83½	——	3	—— ——
	— 2-2	65½	NtO	1	—— ——
26	— 2-1	69	——	3	—— ——
	— 2-1	79	——	3	—— ——
	— 2-2	63	——	2	—— ——
27	— 2-3	67	——	3	—— ——
	— 2-4	76½	——	3	—— ——
	— 2-5	60½	N	2	—— ——
28	— 2-6	68	NW	0	—— ——
	— 2-8	77	——	3	—— ——
	— 3-0	64	NNW	0	—— ——
29	— 3-0	68½	——	0	—— ——
	— 3-4	78	——	2	—— ——
	— 4-1	62	N	0	—— ——
30	— 4-6	66	——	0	z. b. donker
	— 4-7	73	NO	0	——
	— 4-6	63½	——	9	». helder

Th. den 1 's av. 8½ u. 54
4 nam. 3 u. 75½
15 mid. 1. 3u 80
—— nam. 3½ u. 72
15 's mo. 6½ u. 64

den 22 's av. 12 u. 51½
23 's mo 5½ u. 52
25 nam. 3½ u. 84½
—— 's av. 8 u. 67

29. $0\frac{13}{20}$ | $64\frac{37}{60}$ | $2\frac{1}{10}$

In de Tafel van *Mai* ſtaat de Therm.

den 27 { 56, 6 (93½) } moet zyn { 56, 63, 54½ }

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

AANBIDDING.

De Zon neigde naar haaren ondergang, op eenen helderen dag in 't ſchoonſte van den Zomer; de geheele natuur blonk, opgetooid in alle haare aantreklykheden; de weiden, geſchakeerd door duizenderlei bloemen, maakten het treflykſte tapyt; de velden, geel van byna rype koornairen, welken een zagt zuiden windtje in zoete golfjes boog, ſtreelden het oog, en beloofden den blydſten oogst; de toppen der eiken, tot in de wolken verheven, ſpiegelden zig in het klaare vogt der ruiſchende beek, die hunne voeten wiesch, en verdubbelden den glans des groens; de gevleugelde zangers der wouden deeden de velden weergalmen van de zoetſte toonen; het jonge Rund ſpeelde in de weiden; het onnozele Lam huppelde in 't malſche gras; de Herder, verrukt door de aanminnigheden der Feestvierende Natuur, voegde het geluid zyner ſchalmeie by de toonen van het gevederde choor, en het tedere Herderinnetje, gezeten aan den voet eens hemelhoogen olms, zong, met eene verruklyke en vertederende ſtem, de zoete en ſtreelende gevoelens van haar jeugdig en zagtaartig hart: wanneer GODVRIEND, gewoon zig zelven te onderhouden met verhevene en godvrugtige beſchouwingen, zig nederzettede tegens eenen zagt glooijenden heuvel, van waar hy zyn oog kon doen rondweiden over de geheele vlakte, en, verrukt door het glansryke ſchouwtoneel der geheele Natuur, in deze alleenſpraak viel.

✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣

Wat is dit alles ſchoon! Hoe is myn ziel verrukt! Wat eene heerlyke vlakte! Wat eene treflyke landsdouw! Hoe helder is de Hemel! Wat ſchoone verven verſieren den gezigtemder! Wat hemelſche toonen klinken van alle zyden in myne ooren! ô! Ja! alle wezens, leevenden en leevenloozen; de menſch, het gedierte, het kruid zelfs, alles predikt, alles verkondigt de heerlykheid van God;

alles pryst, alles zegent, zelfs zonder het te weeten, zyne weldaadighied. De Hemelen verkondigen zyne grootheid, ende de Aarde zyne goedheid. ô God! waar zal ik beginnen, waar zal ik eindigen, wanneer ik de werken uwer Almagt zal beſchouwen?

Hoe heerlyk zyn uwe werken, ô myn God! Gy hebt alomme wonderen gezaaid. Maar wanneer ik van daar opklimme tot u; wanneer ik van het ſchepſel my opheffe tot den Schepper; wat ben ik dan; en hoe zal ik u bewonderen, hoe u beminnen, gelyk het my betaamt? Gy zyt het wezen, dat alleen uit zig zelf beſtaat; het eenige noodzaaklyke, het eenige grondbeginzel van alles, en zonder het welk niets zyn zoude. Zonder begin, zonder einde, zonder oorzaak. Niets, niets kan bedagt worden, gelyk aan u. Zonder eindpaalen of beperking, gy zyt overal waar wezens zyn, en nogthans kunt gy geene uitgebreidheid hebben. Gy vervult alles met uwe wysheid, uwe goedheid, uwe almagt, zonder welke niets zyn zoude; in u zyn wy, in u leeven wy, in u beweegen wy, in u is alles. Hoe zou het ſterflyke oog des menſchen u zien! hoe zou de geest des ſtervelings u bevatten! Neen, het eindige kan nimmer het oneindige doorgronden. Eer zoude de zwakke ſterveling met zynen vuist den Aardbol beweegen, dan dat wy uw wezen bevatten, uwe natuur doorgronden, zouden. Gy zyt begryplyk alleen voor u zelven.

Wat is deze uitgeſtrekte vlakte, waar in zig myn oog verliest, in vergelyking met deze geheele Aarde! En wat is deze Aarde in vergelyking met alle die Hemelbollen, welken ons Zonnenſtelzel uitmaaken! met deze zon, met alle deze dwaalſterren, met alle die oneindige afſtanden, welken ze van een ſcheiden! En dan nog, wat is dit Zonnenſtelzel in vergelyking met deze uitgebreidheid, welke het ontelbaare heir der vaste Sterren bevat! Ja, wat een heir! Myn natuurlyk oog kan ze niet tellen; en myn oog, door de konst gewapend, ontdekt 'er nog veele duizenden meer. ô! Indien ik my voorſtelle, (en alles maakt my dat ontwyffelbaar,) dat alle die vaste Starren zo veele Zonnen zyn, gelyk aan de onze, die tot middelpunten verſtrekken, elk voor een byzonder ſtelzel van dwaalſterren, die in onmeetbaare kringen ronddryven, —— ô! wat is dan het heelal groot, onmeetbaar, oneindig groot! Ik verzink in myn niet; ik ben minder dan een zandkorrel, in vergelyking der ge-

geheele Aarde. En als ik dan bedenk, dat alle die Hemelbollen niet voor niets kunnen geſchapen zyn, dat de oneindige almagt, wysheid en goedheid niets ledig kunne laaten; dat, derhalven, alles vervuld, alles met wezens, met leevendige, met van zig bewust zynde, wezens moet bevolkt zyn; wat een oneindig getal van wezens is 'er dan niet in 't heelal! Dit is een afgrond, waar in ik my verlieze. ô God! hoe groot moet uwe magt zyn, die alles daar ſtelt. Niets was 'er, voor dat gy het riept; gy ſpreekt, en 't heelal is daar. ô God! wie kent alle uwe werken?

Gy alleen, ô Schepper aller dingen, kent alle de werken uwer handen: uw oneindig verſtand kent al het mooglyke. Hoe uitgebreid ook de kring van 't mooglyke zy, uw verſtand is altyd even uitgebreid, want al wat gy u voorſtelt te doen is mooglyk; ja door dat gy het u voorſtelt is het mooglyk, even gelyk alles werklyk is, wat gy wilt dat zy. Uwe oneindige wysheid doorziet al het mooglyke; doorziet alle de onderlinge betrekkingen van het mooglyke, en alle zyne betrekkingen tot die eeuwige oogmerken, welken in uw verſtand zyn. Deze oneindige menigte van duizendmaal duizenden van ſchepſelen, die het heelal uitmaaken, waren eeuwig, zyn en blyven eeuwig tegenwoordig voor uw verſtand. Niet het geringſte ontſnapt aan uwe weetenſchap. Daar is geen ziertje, van 't welk gy niet alle de lotgevallen kent, en van eeuwigheid bepaald hebt; en daar is geen deeltje, hoe klein ook, in dat ziertje, van 't welk gy niet de betrekking ziet tot het oneindige. Daar valt geen hair van ons hoofd, zonder uwen wil, en zonder dat gy dat wilt om wyze redenen, die betrekking hebben tot het heelal. ô! Wie is aan u gelyk, ô God! wat zyn wy met alle onze ingebeelde wysheid! Daar is geen einde aan uwe weetenſchap.

Welk eene wysheid, ô Wezen aller Wezens! ô Vader aller dingen! blinkt niet uit in 't minſte van uwe ſchepſelen? Wanneer ik met een aandagtig oog uwe werken gadeſla, ontdek ik zo groot eene wysheid, dat, op elken ſtap, dien ik doe in deeze edele en verheven loopbaan, ik moet blyven ſtaan by duizend blyken en wonderen van wysheid. Ja, eeuwige Wysheid! ik zou niet zien, niet ſpreeken, niet beweegen, niet zyn; geen wezen zou beſtaan, zonder uwe aanbidlyke werking.

ô Myne ziel! die zo veele genengten ſmaakt, zie, ge-

niet, al de goedheid van uwen Schepper. Wat zeg ik, al de goedheid van uwen Schepper! die kunt gy niet doorzien; bepaal u maar tot een gering deel van die aanbidlyke weldaadigheid, welke zig in elk gedeelte der ſchepping leezen doet. Hoe zoet is my het denkbeeld der aanwezigheid op zig zelf, en hoe yslyk dat der vernietiging! Ik ben! Wat eene goedheid, ó myn Schepper! dat gy my het aanzyn geeft! En hoe veele vermaaken omringen my! ——— Verruklyk Schouwtoneel der Natuur! Ik zie ruime velden, bedekt en geſchakeerd met de voor myn oog ſtreelendſte verwiſſelingen van kleuren. Ik zie trotſche boomen, die my in hunne ſchaduw de zoetſte verkwikking ſchenken tegens de hitte der zonneſtraalen, terwyl die zelfde zonneſtraalen my verkwikken, my een nieuw leeven inblaazen, de vrugtbaare velden herſcheppen, en mensch en vee hun onderhoud bezorgen. Ik zie de Bewooners der wouden, de dieren des velds, de volken der diepten zelfs, onderworpen aan myn gebied, of geſchikt voor myne tafel. Ik zie de kruiden bereid voor myne ſpys of artſeny. Ik zie de ingewanden der aarde geopend tot myne behoeften. Ik zie, in één woord, over de geheele aarde, de duidelyke bewyzen van de tedere zorgen van den besten en wysten aller Vaders.

ó! Wat ſpooren van weldaadigheid openbaaren zig niet alomme! Welk mensch is uitgeſloten van de mildheid zyns hemelſchen Vaders! De geringſte is nog groot door zyne goedheid; de armſte nog ryk. Welk mensch geniet niet de verrukkingen des leevens; de zoetigheden der ſpyzen; de verkwikkingen van 't licht; de geneugten der verkeering; de ſtreelende uitzigten der hoop? ó! Wanneer ik eene tedere moeder aanſchouw, haar onnozel wigt in haare armen drukkende, aan haaren boezem zoogende, en zyne glimlachjes, met eene ziel vol van verrukking, als opzamelende; dan zyn zoete traanen van blydſchap in myne oogen; dan geniet, dan bewonder ik tevens de goedheid en wysheid des Scheppers, die de eerſte en onvermydbaarſte pligtsbetragtingen met de zoetſte aandoeningen verbonden heeft! Eene goedheid en wysheid, welke zig, in dit opzigt, even als in zo veele anderen, gelyklyk over den mensch en het dier uitbreidt. ——— ó! Hoe goed is de algemeene Vader van alle gevoelige wezens; daar hy hen door het vermaak tot hun behoud wil trekken; en daar zelfs die rampen en ſmerten, welken zy lyden, tot hun welzyn uitloopen en tot hun heil noodzaaklyk

lyk zyn, op dat zy, door het gevoel en de vrees des kwaads, het kwaad vlugtende, hunne vernietiging zouden voorkomen. Ja! zeker, ô myn God! God en Vader van alle wezens! Gy leert ons, door een innerlyk gevoel, door eene ontwyffelbaare ondervinding, dat gy uwe ſchepſelen hebt voortgebragt, op dat zy gelukkig zouden worden, en dat het kwaad, 't welk hun bejegent, onvermydlyk is, en ſtrekt tot bereiking van het hoogst mooglyke goed voor allen. Zoude 'er dan eenig wezen, door u, ô Opperſte Goedheid, tot zyn ongeluk geſchapen zyn! Myne ziel gruwt op deze yslyke, op deze, ô goede, eeuwige Vader! u onteerende gedagte. Louter goedheid, begeert gy het hoogst mooglyke geluk voor allen; maar tevens, louter wysheid, moest het geluk van allen eenigzins bepaald zyn, op dat niet ſlegts eenige weinigen, maar allen, deel aan uwe weldaadigheid zouden hebben.

Verheug u dan myne ziel in God; verheug u in de opperſte Goedheid en Wysheid. Vertrouw op hem, in wiens handen uw lot is, en die in het te bepaalen uit geene andere gronden dan uit liefde en wysheid handelt; en wees verzekerd, dat, in dezen, of eenigen anderen kring, in dit of eenig ander leeven, de opperſte Goedheid u bemint, de opperſte Wysheid u gadeſlaat, en de oneindige Almagt u geleidt.

Al wat ik bezitte, beſtaan, wysheid, deugd, rykdommen, aanzien, vermaaken, gezondheid, voorſpoed, eer; alles heb ik van uwe goedheid, ô myn Vader, die in de hemelen is! En dan zelfs, wanneer my uwe hand bezoekt, wanneer gy, als een tederhartige Vader zynen geliefden Zoon, my kastydt; wanneer gy my eenigen dezer voordeelen ontneemt; dan nog moet ik veeltyds uwe goedheid en wysheid erkennen en roemen, omdat duizend en duizendmaalen deze nadeelen my een grond der treffendſte zegeningen geweest zyn. ô! Gun my dan, gy Opperzegenaar! de voortduuring uwer weldaadigheden. Gy weet wat my waarlyk goed is, en ik wensch dikwyls naar het kwaade onder den ſchyn des goeds. Zend my dan die zegeningen, welken gy weet, dat my waarlyk goed zyn, al ſchynen zy my ſtraffen; en keer van my af die onheilen, welken gy weet, dat tot myn nadeel ſtrekken, al begeer ik ze als zegeningen. Ja, Heere! geef my deze genade, dat ik, gerust op uwe wysheid en goedheid, vergenoegd zy met mynen ſtaat, en dat ik altyd in opregtheid mynes harten moge zeg-

gen; *de Heer heeft gegeeven, de Heer heeft genomen, de naam des Heeren zy geloofd!*

ô, Myne ziel! hoe zoet is het te denken aan God, aan het verhevenſte, alleen aanbidlyke, beminlykſte der wezens! Zie daar uwe waare bezigheid. Daar kent gy uwe eigene grootheid, terwyl gy uwe kleinheid leert kennen. Daar verzadigt gy u van verruklyk ſtreelende denkbeelden, die u in eene zagte gerustheid brengen, die uw hart roeren en verwarmen, die zoete traanen doen vlieten, en U hemelſche wellusten doen erlangen. U gewennende aan de opperſte Goedheid te gedenken, wordt uw hart tot weldaadigheid gewyzigd; gy wordt ontſtoken, om, op 't voorbeeld der opperſte Goedheid, alle uwe poogingen aan te wenden, ten einde alomme, zo veel uwe zwakke kragten dulden, geluk en heil rondom u te zaaijen, en allen, op welken gy eenigen invloed hebt, gelukkig te maaken. Dit is de voltooijing van dat beeld, dat in uwe ziel ligt; het beeld van hem, die de opperſte Goedheid is. En door de voltooijing van dat beeld wordt gy geſchikt voor dien toekomenden ſtaat naar welken gy in dit leeven haakt, den ſtaat des volzaligen hemels. ô God! mogt ik my reeds op deze aarde bekleeden met uwe volmaaktheden, zo ver het eenen ſterveling doenlyk is; op dat ik eens moge ingaan in het verblyf dier volle zaligheid, waar alles wat ten deele is te niet gedaan zal worden; waar de hemelling u zal kennen, gelyk gy hem hebt gekend; en u beminnen, gelyk gy hem hebt bemind!

Q. O.

BRIEF VAN EEN HEER UIT AMSTERDAM, AAN ZYNEN VRIEND EN KONSTGENOOT TE ROTTERDAM, WEGENS HET VOOR- OF NADEEL DER UITWAASEMINGE VAN BEDORVEN WATER.

Hoe ongaarne ik my ook uitlaate over geleerde Geſchillen; en hoe zeer ik overtuigd ben, dat ze, wel ingezien, weinig tot verbetering der Konſt, en tot meerder uitbreiding der waarheid, toebrengen; zo hebbe ik tog van my niet kunnen verkrygen, uw verzoek van de hand te wyzen, om namentlyk aan UWelEd. myne gedagten mede te deelen, aangaande het gereezen geſchil, tus-

tusſchen de Heeren *Ypey* en *Michell*, nopens het voor- of nadeel der uitwaaſemingen van bedorven water.

Myne hoogachting, die ik voor de kundigheid deezer twee Geneesheeren hebbe, is uw genoegzaam bekend; en dus kunt gy u van myne onzydigheid volkomen verzekerd houden: — de Brieven zelve hebt gy geleezen; en dus kan derzelver Inhoud, als mede de wyze, op welke zy aan weerskanten hunne gevoelens verdeedigen, aan u niet onbekend zyn. — Ik zal dus in het beantwoorden uwer Vraage zeer kort kunnen weezen: alles wat niet ter zaake behoort zal ik daar laaten, en u flegts met weinige woorden myne gedagten mededeelen. — Het eigentlyke point van geſchil komt voornaamentlyk hierop uit. — — „ Is de lugt, bezwangerd met Dampen van ſtilſtaand, „ drabbig en ſtinkend water, één der voornaamſte mede- „ werkende oorzaaken der Herfſtziekten, welken in ons „ Land heerſchen; die altoos min of meer van eenen rot- „ tenden aart zyn; en waaronder, buiten de andere- en „ derdedaagſche Koortzen, de Galkoortzen, het Bord, „ Galagtige Loop, en zomwylen de Roode Loop (in „ kwaadaartigheid van de *Epidemique* verſchillende) be- „ hooren? Of, kan men integendeel zodanig eene lugt, „ als een voorbehoedend middel tegen alle kwaadaartige „ Koortzen, aanmerken?"

De Heer *Ypey* beſchouwt, in zynen eerſten Brief, de uitvloeiſelen der ſtilſtaande wateren, als eene der voornaamſte medewerkende oorzaake der bovengenoemde Herfſtziekten.

Hy wederlegt, op zyne manier, de bygebragte bewyzen voor de onſchadelykheid deezer uitwaaſemingen, en toont vervolgens, uit de Waarneemingen van *Pringle*, *Lind* en anderen, dat de genoemde Ziekten voornaamentlyk het ſterkſte gewoed hebben, in laage en moeraſſige Landſtreeken; alwaar de uitwaaſemingen van ſtilſtaande en ſtinkende wateren het meest plaats hebben. Hy beroept zig, behalven dien, nog op de ſtinkende gragten van Amſterdam; en de meerdere ſterfte ter deezer plaatze; om daardoor zyne ſtelling te meerder kragt by te zetten; beweerende, namentlyk, dat de ſtinkende uitdamping der gragten te Amſterdam de voornaamſte oorzaak der meerdere ſterfte ter deezer Stede is. — De Heer *Michell* daarentegen tragt, in zynen eerſten Brief, te bewyzen, dat de uitwaaſeming der ſtilſtaande en ſtinkende wateren niet als de voornaamſte oorzaak der Herfſtziekten kan aangemerkt worden; maar

dat deeze Ziekten allermeest uit eene belette uitwaaſeming, na voorafgaande indigeſtien, voortkomen; en dat men de door ſtinkende uitwaaſeming bezwangerde lugt, niet alleen voor onſchadelyk, maar zelfs voor nuttig, moet houden. —— Hy poogt zyne eerſte ſtelling, uit de Schriften van *Hippocrates*, *Aretæus*, *Cappodox*, *Galenus*, *Sydenham*, *Boerhave*, *van Swieten*, enz. te bewyzen.

Hy wederlegt de Waarneemingen door den Heer *Ypey*, uit beroemde Schryvers bygebragt; of, ten minſten, hy zoekt ze tot zyn voordeel over te brengen: en toont vooral aan, de ongegrondheid van het gevoelen, dat 'er, uit hoofde der ſtinkende gragten, meer Menſchen in Amſterdam zouden ſterven dan in andere Steden. —— Ik behoeve u, waarde Vriend, niet te zeggen, dat de beide ſchrandere Schryvers zig, in hunne volgende Brieven, min of meer van den ſtaat des geſchils verwyderen, en met bybewyzen ophouden, die eigentlyk geene onmiddelyke betrekking op hun geſchil hebben. —— Gy weet, en zult dit meermaalen opgemerkt hebben, dat dit altoos het gevolg van Geleerde twisten is. —— Dan, gelyk ik u reeds in den beginne gezegd hebbe, ik zal my over dit alles niet uitlaaten; maar, zonder verderen omſlag van woorden, u myne gedagten over de zaak zelve zeggen.

Alle Schryvers, van *Hippocrates* af tot op *Sydenham*, en van deezen tot op eenen *Stoll*, ſtemmen eenpaarig toe, dat een dampkring, met rottende uitvloeiſels bezwangerd, voor onze gezondheid nadeelig is: en men moest ook den aart en geſteldheid van zodanig een bezwangerden dampkring, als mede deszelfs uitwerking op onze geſteldheid, weinig of geheel niet kennen, indien men de phyſique redenen daarvan verre wilde zoeken. Dan, hoe waar dit in het algemeen is, en hoe veel redenen 'er ook zyn, eene met ſtinkende uitvloeiſels bezwangerde lugt voor ongezond te houden; zo kunnen 'er nogthans oorzaaken en byzondere omſtandigheden zyn, die zodanig eene lugtsgeſteldheid voor onze gezondheid minder ſchadelyk maaken. Men trekt derhalve, myns bedunkens, de zaak te verre, indien men, zonder op de bykoomende byzondere omſtandigheden te letten, deeze uitwaaſeming der ſtilſtaande wateren, voor de voornaamſte oorzaak der Herfstziekten wil houden; of indien men, uit de menigte der ſtilſtaande wateren, tot de meerdere ongezondheid eener plaats of ſtad wil beſluiten. —— Ten minſten, met betrekking tot Amſterdam, blykt het tegendeel: dit Stuk heeft de Heer *Michell* zeer wel aan-

aangetoond. Gaarne had ik gewenscht, dat zyn WelEd. de Boomen, die langs onze gragten ſtaan, en welken niet weinig ter verbetering der ſtinkende uitwaaſeming toebrengen, mede in aanmerking had genomen.

Gy merkt reeds, myn Vriend, dat, hoe zeer ik, in het algemeen, het gevoelen van den Heer *Ypey* toegedaan ben, dat namentlyk de uitwaaſemingen der ſtilſtaande en ſtinkende wateren voor onze gezondheid nadeelig zyn; ik egter niet kan toeſtemmen, dat zulk een bezwangerde dampkring de voornaamſte oorzaak der Herfſtziekten zoude weezen. Dat men, naarmaate van deezen meerder of minder beſmetten dampkring, de gezondheid of ongezondheid van eene Landſtreek of Stad moet beoordeelen. En eindelyk, dat de redenen, waarom de hoogere Landen gezonder zyn; (indien deeze ſtelling voor een oogenblik toegeſtaan wierd,) alleen in deeze mindere uitwaaſeming der ſtilſtaande wateren te zoeken zouden zyn. Dan, wanneer de Heer *Michell*, dit mede ontkennende, zoekt te bewyzen, dat deeze meergemelde uitwaaſemingen onſchadelyk zyn voor de gezondheid; wanneer hy de voornaamſte oorzaak der Herfſtziekten in de belette uitwaaſeming ſtelt; en eindelyk, wanneer hy ons tragt te beduiden, dat ſtinkende uitvloeiſels, in den dampkring verſpreid, eenen heilzaamen invloed op onze gezondheid hebben, — dan ziet men klaar, dan zyn WelEd. te veel aan zyne hypotheſe opgeofferd heeft. De onſchadelykheid van eenen, met ſtinkende uitvloeiſels opgehoopten, dampkring, kan nimmer, op goede gronden, beweezen worden; veel minder derzelver gezondheid. Phlogiston moet 'er in de lugt zyn, zal dezelve voor de ademhaaling bekwaam weezen; en eene geheel zuivere dephlogistique lugt zoude, zo als de Heer *Michell* met regt zegt, voor onze gezondheid ten uiterſte gevaarlyk zyn. —— Maar volgt daaruit, dat eene meer dan gewoonlyk met rottende, en dus ook met phlogistique, deelen opgehoopte lugt, voor onze gezondheid voordeelig zoude zyn? —— Ik ben het met den Heer *Michell* volkomen eens (*), dat de belette uitwaaſe-

(*) Ik ben het met den Heer *Michell* eens, dat, voor zommige Ziekten en Ongemakken, eene iets meer dan natuurlyk met phlogiston opgehoopte lugt, voordeeliger is, dan een te zuivere dampkring. Dit laat zig met genoegzaame Waarneemingen bevestigen; maar dit is de zaak niet, waar het hierop aankoomt. De Vraag is alleen maar, of eene met ſtinkende uit-

feming by onze Herfstziekten eene voornaame rolle ſpeelt; en dat 'er zeer veele Ziekten uit voortkoomen. Maar ik ben aan den anderen kant niet *Santoriaansch* genoeg, om juist alle deeze Ziekten daaruit af te leiden; zonder ook andere medewerkende oorzaaken in rekening te brengen. —— Gy weet, myn Vriend, dat de dingen in de Geneeskunst meer dan één handvatſel hebben; en dat niets gemakkelyker is, dan de Ziekten (ja alle mogelyke ongemakken) uit ééne vooronderſtelde oorzaak af te leiden: —— en dit maakt, dat de onkundige, of min geoefende, Leezer, zomtyds niet weet, welke party hy kiezen zal; om dat het hem toeſchynt, dat zy alle beiden wel redeneeren. —— Dog, wanneer men de zaaken wat dieper inziet; wanneer men, onpartydig, de wederzydſche bewyzen behoorlyk ter toetze brengt, dan ontdekt men klaar genoeg, dat beide de Heeren Schryvers het Stuk wat te verre trekken: dat zy beiden gedeeltelyk in hunne zaak gelyk hebben, en dat hun misſlag, indien ik my, behoudens alle hoogachting, dus moge uitdrukken, hierin beſtaat, dat zy hunne ſtellingen te algemeen gemaakt hebben. Het is ook niet wel mogelyk, (of het zoude 'er bedroefd ſlegt met de Geneeskunst uitzien,) dat twee zo kundige Mannen, van welkers geleerden arbeid wy reeds veele vruchten ſmaaken, in wezentlyke zaaken, de Geneeskunst betreffende, zouden kunnen verſchillen. Myns bedunkens valt het niet zeer moeilyk, de gevoelens deezer twee kundige Geneesheeren overeen te brengen. Een met de uitwaaſeming van ſtilſtaande en ſtinkende wateren bezwangerde dampkring is, op zig zelven beſchouwd, nadeelig voor onze gezondheid; en kan, in zommige gevallen, als eene medewerkende oorzaak, tot het voortbrengen, en tot het verſlimmeren, der Herfstziekten, aangemerkt worden. Ondertuſſchen kan, door tuſſchenkoomende omſtandigheden, deeze geſteldheid des dampkrings onſchadelyk worden: ja zelfs zyn 'er byzondere geſtellen, en byzondere ongemakken, in welken deeze dampkring eerder voordeelig dan nadeelig zyn kan. —— Op deeze wyze laat zig, mynes oordeels, het gantſche geſchil vereffenen: en ik geloove, dat de Heer *Michell* voornamentlyk op het oog gehad heeft, om op deeze wyze de ſtelling van den Heer *Ypey* te bepaalen. —— Zie daar, myn Vriend, myne gedagten omtrent dit Stuk: —— heb ik het doelwit uwer Vraage getroffen, het zal my zeer aange-

uitwaaſeming opgevulde lugt onſchadelyk, ja heilzaam, in de bovengenoemde Herfstziekten zy?

genaam zyn. Dit alleen moet ik 'er nog byvoegen, dat het te wenſchen ware, dat alle verſchillend denkende Geleerden het voorbeeld deezer beide kundige Schryvers mogten volgen; met hunne verſchillende gevoelens op eene zo edelmoedige, en met het character eenes waaren Geleerden, zo volmaakt overeenſtemmende wyze, voor te draagen.

BRIEF, AAN DEN HEER DE LA LANDE, OVER HET PAASCHFEEST EN DE MAAN VAN MAART (*).

MYN HEER!

Ik ben zeer verre van een enkele jota tegen te ſpreeken van den geleerden Brief, door u in het *Journal de Paris* geplaatst: veroorlof my alleen 'er een of twee aanmerkingen nevens te voegen.

Het geſchil over de benaaming der Maanen is, gelyk UE. zeer wel aanmerkt, een enkel Woordgeſchil. Het oude gebruik der Almanakken was ook zeer algemeen, den naam van de *Maan van Maart* aan de *Paaschmaan* te geeven: van hier kent men het Boeren rympje: *Paques tantôt haut tantôt bās; toujours en pleine lune de Mas.* Deeze Franſche grondregel is zo goed als een Latynſche door u bygebragt, *in quo completur menſi lunatio detur.* Ik ſtem toe dat het zeer belachlyk zyn zou, in dit Jaar, den naam van *Maan van Maart* te geeven aan een Maaneſchyn, die in April begint en eerst in May eindigt: maar is het natuurlyker den naam van Maan van May toe te voegen aan een Maaneſchyn, die den laatſten dag in May en de negen- en twintig andere in April heeft? De *Chineezen* geeven geen andere naamen aan hunne Maanmaanden dan die van de *eerſte Maan*, de *tweede Maan*, enz. Zy voegen 'er de tusſchenvallende Maanen in als de zaak het eischt. Deeze wyze van doen zou my zeer behaagen: als dan zou niets beletten den naam van eerſte Maan te geeven aan de *Paaschmaan*: deeze is zeker dezelfde als de Maan *Niſan*, de eerſte van den Kerklyken Almanak der Jooden.

Gy merkt te regt op, dat de Kerklyke Nieuwe Maanen *bykans* altoos van de Nieuwe Maanen der Starrekunde verſchil-

(*) Zie boven, bl. 358, enz.

ſchillen. Dit verſchil ontſtaat voor eerst uit de Oneffenheden in den Maansloop; ik ſtem het toe. —— Ten anderen voegt UEd. daar nevens, uit eene vertraaging, welke men, met voordagt, gebragt heeft in den Kerklyken Almanak, ens. Deeze vertraaging, met voordagt daar in gebragt, ſchynt my zo vast niet te gaan; zie ten minſten hoe ik het zou uitleggen.

De Verbeteraars van den Almanak zyn, op de eenvoudigſte wyze, te werk gegaan; zy hebben begreepen, dat zy, de eenvoudigſte regels volgende, het Maanjaar van 354 dagen niet konden doen zamenſtemmen met het Zonnejaar; het Maanjaar was 354 dagen, 8 uuren, 48 min., en 36 ſec. Zy hebben vastgeſteld dat elk vierde Maanjaar 355 dagen zou weezen; en dat de Maanen, welke men 'er zevenmaalen by voegt, in 19 jaaren altoos van 30 dagen zouden weezen, uitgenomen de zevende op 29 dagen geſteld. Deeze ſchikkingen behoorden tot den ouden Almanak en waren onvoldoende: in het tydsverloop van een weinig meer dan 300 jaaren, vertraagden de Kerklyke Nieuwe Maanen één dag by de weezenlyke Nieuwe Maanen. Om de dwaaling dier opbooping voor te komen, hebben de Verbeteraars vastgeſteld, dat het Maanjaar alle 300 jaaren één dag zou verminderd worden. —— Zy hebben daarenboven ingevoerd, de tydperken dier Vereffeningen, op eene wyze dat de Kerklyke Nieuwe Maanen nooit de weezenlyke Nieuwe Maanen vooruitliepen, vreezende dat het *Paaschfeest* der *Christenen* anderzins met dat der *Joden* op denzelfden tyd zou invallen.

Men heeft zomtyds een of zelfs twee dagen van Vertraaging: maar deeze Vertraaging verdwynt door middel der Vereffeningen. De Kerklyke Nieuwe Maan viel dit jaar op den 4den April; 't was reeds den 1ſten ten 9 uuren 's avonds Nieuwe Maan geweest; en de *Hof-Almanak* rekent dien dag voor den eerſten der Maane: dezelve heeft mis. Van den eerſten dag der Maane, gelyk alle andere dagen uit vier- en twintig uuren beſtaande, behoorden alleen drie uuren tot den 1ſten April; is 't dan niet veel natuurlyker den 2den April voor den eerſten dag der Maane te houden? Ik denk zelfs dat alle goede Rekenaars, doorgaande, voor den eerſten dag der Maane geteld hebben, den eerſten Burgerlyken Dag geheel in die Maand begreepen. Dit geſteld zynde, is 'er alleen eene vertraaging van twee dagen, van den eerſten der Kerklyke Maane tot den eerſten der Starrekundige: en dit moet zo

zyn,

zyn. Eén dag van dwaaling komt 'er in 300 jaaren: wy zyn naby dit tydſtip, te weeten in het 283 jaar: de dwaaling zal herſteld worden in het jaar 1800. Een andere dag van dwaaling is 'er in 19 jaaren: wy zyn thans in het 17de en zal denzelven vereffenen in 't jaar 1785; en dat op nieuw doen in 1804, wanneer, in 't jaar 1895, en zelfs in 't grootſte gedeelte der Negentiende Eeuwe, de Kerklyke en Starrekundige Maanen veel beter met elkander zullen overeenſtemmen, dan zy, zints eenige jaaren, gedaan hebben. Ik wensch, dat UEd. 'er lang getuigen van moogt weezen.

Ik ben

ASTROPHILOS.

Senepolis,
den 2den dag der 12de Maane.

BRIEF VAN C. R. T. KR..... *A. L. M. et Philoſ. Doct.* aan de Welgeboore Vrouwe, Mevrouwe N. G. M. VAN W....., geboren OP TEN N...., — OVER HET ONWEÊRSVUUR, DOOR DEN AFLEIDER DES KLOKKENTORENS, TE DOESBORGH, GELUKKIG AFGELEID (*).

Heb ik onlangs de eer gehad UWGb. door menigvuldige en overtuigende proefneemingen, zoo wel met de Natuurlyke, als door kunstbewerking opgewekte Electriciteit, te doen zien, welk het vermogen zy der Metaalen Blixem-afleideren, en in hoe verre men daarop, als de eenige en beste middelen, om ons en onze gebouwen, tegen de ſchadelyke uitwerkzelen der Onwederen, te beſchermen, grondig vertrouwen mag: zo geniet ik thans het vergenoe-

(*) Men heeft ons verzogt deezen Brief te plaatzen; en wy doen het te gereeder, om dat dezelve daadlyk dient, ter bevestiginge van het nut der afleiders tegen het onweersvuur; 't welk, nevens verſcheiden andere reeds bekende proeven, medewerken kan, ter uitrooijinge van 't vooroordeel tegen dezelven, en ter aanpryzinge van derzelver gebruik. Men zie, onder veele andere Schriften deswegens, byzonder de Verhandeling van den Heer *van Marum* over dit onderwerp, in de *Verhandelingen van het Bataafsch Genootſchap te Rotterdam*, VI *Deel*: waarvan we gewag gemaakt hebben, in deeze onze *Alg. Vad. Letteroef.* IVde D. bl. 211.

noegen UWGb. eene daadlyke proefondervinding der goede dienſten, welken de onlangs geplaatſte afleider, aan den toren van de groote Martini Kerk der Stad Doesborgh aan den Yſel, toegebragt heeft, kortelyk mede te deelen:

Op Woensdag, den 28 May voorleden, ontſtond 'er, tuſſchen 6 en 7 uuren des avonds, op gemelde plaats, een allerhevigst Onweder, het welk met eenen Zuid-Oosten wind ſpoedig kwam opzetten, en, na twee harde donderſlagen gegeeven te hebben, terſtond eenen blixemſtraal; verzeld van eenen onmiddelyk daarop volgenden geweldigen eensklapſchen donderſlag, op het kruis des gewapenden torens uitſchoot; ſtellende hetzelve voor een oogenblik, als 't ware, geheel in vuur; dog welk vuur terſtond ook wederom verdween: aangezien de blixem onverhinderd langs den afleider tot de aarde werdt overgevoerd. ——— Dit verſchynzel is van veelen even op gelyke wyze waargenomen; en in de daad geen wonder, Mevrouw! vermits, na het plaatzen van den afleider, dit onweder juist het eerſte was, dat men de Stad zag naderen. Terſtond op dezen blixemſtraal, welke, door het vermogen des afleiders, zonder het gebouw de minſte ſchade toe te brengen, zo gelukkig in den ſchoot der aarde was overgevoerd, viel 'er een geweldige ſlagregen; zynde meerendeels het gevolg op harde donderſlagen; dewyl de waterdeelen der wolken, door het verlies der electrieke vloeiſtof, nader aan elkanderen gebragt worden, en druppen vormen, te zwaar, om door de lucht te kunnen onderſteund en opgehouden worden.

Korten tyd, na dat dit onweersſchoot was overgetrokken, kwam 'er een tweede op; een weinig meer zuidelyk dan het voorige, wederom verzeld met zwaare donderſlagen en een ſtortregen. Dog dit hadt geene andere byzonderheden in zich, dan alleen de geweldige en buitengewoone ſnelheid, met welke hetzelve kwam aannaderen, en voorts de Stad overdreef.

Eindelyk kwam 'er nog in den morgenſtond een derde dondervlaag opzetten; waar by zich een ſlag deedt hooren, die alle de voorgaande in geweld overtrof, maar echter van geene ſchadelyke gevolgen geweest is.

Des avonds omtrent tien uuren zag men nog een helder waaijertje, op het eene ſpits des afleiders, ten blyke, dat ons werktuig in dit geval aan beide de oogmerken volkomen beantwoord heeft; dewyl de nedervallende blixemſtraal niet

niet alleen behoorlyk is afgeleid, maar ook de ſtóf des onweêrs te gelyk in ſtilte tot de aarde overgevoerd.

En deze is dan ook waarſchynlyk de reden, waarom de twee andere onweêrsſchoeren, zonder de minſte ſchade toe te brengen, de Stad en Toren zoo ſpoedig zyn overgetogen; als wordende de kragt der electrieke aantrekking, tusſchen de wolken en de aardſche voorwerpen, door de werking der ſpitzen niet weinig verminderd.

Den anderen dag heeft men, op voorzichtige last der Overigheid dier Stad, den gantſchen toeſtel naauwkeurig onderzogt; dog niets daaraan gebrekkigs of ontſteld kunnen opſpooren; zynde de afleider en zelvs de ſpitzen geheel en al onbeſchadigd gebleeven; zonder dat men eenig blyk van den overgang des blixems tot de aarde heeft kunnen waarneemen.

Hoe veel deze gelukkige gebeurtenis heeft toegebragt, ter gerustſtelling van veele onkundige, en, uit dien hoofde, angstvallige Inwooneren, die het aanweezen des afleiders te vooren als gevaarlyk, ja zelfs als ſchadelyk, aanmerkten, en zich bloohartig inbeeldden, dat, door denzelven, de onweêrsvlagen op onbegryplyke verre afſtanden tot de Stad zouden worden uitgelokt, kan UWGb. zeer gemaklyk opmaaken. Men ziet derhalven op nieuw, dat de gelukkige ondervinding van meer kragt is ter verbanning van vooroorlen, dan de allerkragtigſte proeven en nadruklykſte bewysredenen, die de Natuurkundigen, reeds zedert den tyd van nu byna 40 jaaren, zoo onvermoeid en menigvuldig hebben voorgedraagen. — Misſchien zullen dan deze en meer andere ondervindingen het plaatzen van afleideren, nog voor het einde dezer 18de Eeuw, in ons Neêrland algemeen maaken.

Ik had wel gewenscht UWGb. naauwkeuriger berichten van deze gebeurtenis te kunnen mededeelen, dan vermits ik zelvs daar by niet aanwezig ben geweest, en geene uitvoeriger tyding bekomen heb, vind ik my voor het tegenwoordige daar toe geheel buiten ſtaat geſteld.

Ik heb de eer te zyn, enz.

BRIEF
VAN
P. CAMPER,
aan de Heeren Schryvers van de Alg. Vaderl. Letteroef.

MYNE HEEREN!

Als UE. in het IVde Deel bladz. 574 van de *Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen* een Uittrekzel gaven van myne *Natuurkundige Verhandeling*, over den *Orang-Outang*, enz. hebben UE. uit het Aanhangzel over de hand, door den beroemden Heere ALLAMAND, by het XV Deel der Amſterdamſche uitgaave van de Natuurkundige Werken van den Graave DE BUFFON gevoegd, kunnen zien, dat ik uit Ontleedkundige gronden, en uit de vergelyking van die gedrogtelyke hand met die van Aapen, vry duidelyk, jaa ontegenzeggelyk, bladz. 91, bewees; dat die hand meerendeels valſch, en door konst gemaakt was. *Ten anderen*, bladz. 101, dat alle de ſchoonſchynende beſluiten uit deeze bedriegelyke hand, door den Heere ALLAMAND met zoo veel ophef gehaald, om ons te doen gelooven, *als of 'er waarlyk Orangs gevonden wierden van meer dan zes voeten*, enz. geheel ongegrond en verwerpelyk waren. En eindelyk bladz. 102, en 103; dat de Heer VINK, alleen, dit zoo gewigtig ſtuk voor de Natuurlyke Historie, door die hand te weeken en los te maaken, konde beſlisſen.

De Hoog Gel. Heer ALLAMAND, aan wien ik een Exemplaar van myne *Natuurk. Verhand.* gezonden hadde, deedt my den 8ſten Octob. 1782 de eere door een Brief van dankzegging deswegens, dit volgende, (*door my zo naa mogelyk overgezet*,) te melden.

„ Ik heb, —— in het byzonder, het geſchilſtuk over de „ hand geleezen. Uwe Ontleedkundige Aanmerkingen „ ſchynen my toe zeer net te zyn: en ik hoope welhaast „ gelegenheid te hebben, om in de daad te weeten, hoe „ het 'er mede gelegen is? Indien ik my bedroogen „ hebbe, zal ik geene de minſte zwaarigheid maaken, „ om myn gezegde te rug te trekken. Evenwel heb ik, „ met dat al, zeer ſterke redenen om te gelooven, dat „ gy u bedroogen hebt, met haar voor den poot van een „ beer te houden."

De Heer ALLAMAND verkiest onderwylen te verzwygen,

al

lang te voren, wegens de valschheid van die hand, door den Hoog Gel. Heere VINK zelven, onderrigt te zyn geweest. De Hoog Gel. Heere VINK immers schreef my den 8sten September 1782: *Reeds voor eenige maanden de weeking aan een der vingers in het werk gesteld, en omtrent deezen het artificieele ontdekt te hebben*, enz. met deeze zaakelyke byvoeging! *Ik hebbe dit ook aan Prof^r. ALLAMAND, eenige weeken geleden, hier door passeerende, gecommuniceerd*, enz.

De Heer ALLAMAND hadt derhalven reeds drie maanden, of daar omtrent, te voren, zeer zeker geweeten, dat de onderzogte vinger, ten weinigsten, door konst gemaakt was, en behoefde dus eigentlyk geen nader onderzoek.

Zyne Hoog Gel. vindt vervolgens goed deezen zonderlingen uitweg te neemen, met my voor te houden: Dat ik my voorzeker bedroogen hadde, *door die hand voor den Poot van een Beer aan te zien*! Men leeze slechts de 11 §. van de 102. bladz. myner *Verhandeling*, en men zal, duidelyk, bevinden, dat ik de door bedrog gemaakte hand gehouden hebbe voor den poot van een *Wild-dier*, en wel *zeer waarschynelyk* van een *Beer*. Behalven dat, meene ik den Leezer duidelyk te hebben onderrigt, dat myne bewyzen *Hypothetisch* waren omtrent het Dier, daar die poot gedeeltelyk van genomen scheen: maar hier in *stellig*, en *beslissende* door my gehouden wierden, *Dat die poot niet was van een aap, of eenig aapsoort; en derhalven van geen Orang*, bladz. 96. §. 4.

Hoe zeer my de brief, in Sept. 1782, door den Heere VINK geschreeven, aangenaam was, verlangde ik nu, te meer, om de geheele hand onderzogt te zien; dog te vergeefsch! waarom ik den 26 Jan. deezes jaars den Heer VINK daartoe met naadruk aanzettede, met dien goeden en gelukkigen uitslag, dat ik reeds door een brief van den 5 February 1783, het genoegen hadde te verstaan, *hoe zyn WEd.* dien poot nu geheel ontleed, en *het bedrog ontdekt hadde*! En wel zoo. „ Dat de geheele hand, (deeze zyn zyn Eds. woorden,) met eene „ harstachtige stoffe, even als men in de mummien ontdekt, was gefatzoeneerd; dat daarover een robbevel „ was getrokken, en zommige deelen met papier waren „ gelyk gemaakt: en dat daarover getrokken was de „ ruige hand van een of ander Dier, met lym aan el„ kander gekleefd. Dan, dat men op die harstachtige

„ ſtoffe met lym vastgemaakt hadde, *een beenachtig poig-*
„ *net*, dat is, *carpus*, en *metacarpus*, uit een der lede-
„ maaten van een Dier genoomen. Dat alles met draa-
„ den was te zamen gebonden. Eindelyk, dat de na-
„ gels door draaden op het hout gefixeerd, en in de
„ Balſamieke ſtoffe, waar uit de vingers zoo wel, als de
„ geheele hand, beſtaan, als ingeſtooken, en verzekerd
„ waren, als die ſtoffe nog zagt was, enz."

Ik verheuge my thans aan alle, die 'er belang in ſtellen, getoond te hebben, dat die zoo hoog opgevyzelde poot niet alleen door konst gemaakt, en vercierd is, maar, dat de waarheid van myne bewysredenen, door het nauwkeurig onderzoek van den Hoog Gel. Heere VINK ten eenemaal bevestigd is geworden: en, derhalven, dat alle de redeneeringen, verzekeringen, en onvoorzigtige uitdaagingen tot andere Academien, over dit zigtbaar bedrog door den Heere ALLAMAND gedaan, nu geheel vervallen zyn!

De Heer ALLAMAND behoeft, myns oordeels, zyne dwaalingen, nog zyne losgegronde giſſingen, thans niet te rug te roepen: *het blykt immers tegenwoordig zonneklaar*, niet alleen uit myne bewyzen, maar uit het volledig onderzoek van die berugte hand, door den Heere VINK met zoo veel yver gedaan, en my zoo edelmoedig medegedeeld: *Dat de Heer* ALLAMAND *zig door eene ſchynbaare overeenkoomst heeft laaten inneemen, en verleiden.* En dat zyne grootſte faal beſtaan heeft in te groote voorbaarigheid, en zig te hebben willen bemoeijen met eene weetenſchap, waarvan zyn Ed. geene genoegzaame kennis konde hebben; en overzulks, even gelyk alle de hedendaagſche *Naamrol-Schryvers*, noodzaakelyk moest dwaalen. Dit voorbeeld zal ook andere overtuigend leeren, dat de Ontleed-konst de eenige en de ſtandvaste grondſlag altoos zyn, en blyven zal, van de wezenlyke Natuurlyke Historie der Dieren.

Klein Lankum,
den 30 Juny, 1783. PETRUS CAMPER.

NA-

NATUURLYKE HISTORIE DER ZWALUWEN IN 'T ALGEMEEN.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeſchryver van den Heer DE BUFFON.)

De *Zwaluw* draagt in 't Hebreeuwsch den naam van *Hagur*; heet in 't Grieksch, Χελιδων, in 't Latyn, *Hirundo*; in 't Italiaansch, *Rondino*; in 't Spaansch, *Golondrina*; in 't Fransch, *Hirondelle*; in 't Engelsch, *Swallow*; in 't Hoogduitsch, *Schawalbe*; in 't Poolsch, *Jaskotka*.

In de Natuurlyke Historie der *Geitenmelkeren* of *Opſlokkeren* (*) hebben wy waargenomen, dat zy, om zo te ſpreeken, niets anders zyn dan *Nagt-Zwaluwen*, en weezenlyk van de egte *Zwaluwen* niet verſchilden, dan door de zeer groote aandoenlykheid hunner Oogen, die ze tot Nagtvogels maakte, en door den invloed, welken dit hoofdgebrek hadt op hun maakzel, geaardheid en leevenswyze. In de daad, de *Zwaluwen* hebben veel trekken van overeenkomst, gelyk ik reeds aanmerkte, met de *Opſlokkers*; allen hebben zy een kleinen Bek en een wyde Keel; allen korte Pooten en lange Vleugelen; alleen leeven zy van Inſecten, die zy vliegende vangen; doch de *Zwaluwen* hebben de baardjes om den Bek niet, noch den nagel van den middelvinger getand: hun Staart heeft twee pennen meer, en is, in de meeste ſoorten, gevorkt; ik zeg in de meeste ſoorten, dewyl 'er *Zwaluwen* zyn met een vierkanten Staart, by voorbeeld, die van *Martinique*; en ik kan naauwlyks begrypen, hoe een Vogelbeſchryver van naam, den Gevorkten Staart geſteld hebbende tot het kenmerktekenend onderſcheid, tuſſchen de *Zwaluwen* en de *Opſlokkers*, in zyne Rangſchikking, deezen Vogel met een vierkanten Staart van *Martinique*, die, volgens deezen regel, tot de *Opſlokkers* behoorde, tot de *Zwaluwen* heeft kunnen brengen. Wat hier van zyn moge, my voornaamlyk houdende aan de in 't oogloopendſte verſchillendheden tuſſchen deeze twee Vogelgeſlachten, merk ik,

Voor eerst, in 't algemeen, aan, dat de *Zwaluwen* veel kleinder zyn dan de *Opſlokkers*: de grootſte onder de *Zwa-*

lu-

(*) Zie de Natuurlyke Historie der Vogelen, hier boven, bladz. 294, enz.

luwen is niet grooter dan de kleinſte onder de *Opſlokkers*, en deeze is twee of driemaal kleinder dan de grootſte.

Ten tweeden. Schoon de kleuren der *Zwaluwen* bykans dezelfde zyn als die der *Opſlokkeren*, en zich bepaalen tot Zwart, Bruin, Grys, Wit en Ros, is hunne Pluimadie geheel verſchillende, niet alleen door dien deeze kleuren in veel grooter plekken verdeeld zyn, minder door een loopen, en zich veel naauwkeuriger van elkander onderſcheiden; maar ook om dat ze verwisſelen, en zich vermenigvuldigen door den verſchillenden weerſchyn, welke daar in beurtlings ſpeelt of verdwynt, naar maate het oogpunt des aanſchouwers of het voorwerp zelve verandert.

Ten derden. Hoewel beide deeze ſoorten van Vogelen vliegende Inſecten eeten, welke zy in de vlugt vangen, hebben zy ieder hunne wyze van ze te vangen, en eene wel zeer verſchillende. De *Opſlokkers* vliegen ze te gemoete met een opgeſparden Bek, en de Inſecten, daar in vallende, vinden zich beklemd in een lymerig vogt, binnen in den Bek: terwyl de *Zwaluwen* den Bek openen om de Inſecten in te happen, en dien ſluiten met zo veel gewelds, dat men het gekraak kan hooren.

Ten vierden. De *Zwaluwen* hebben eene veel gezelliger geaartheid dan de *Opſlokkers*; zy vervoegen zich dikwyls in groote benden zamen, en ſchynen zelfs, in zekere omſtandigheden, de pligten der zamenwooning te vervullen, onderlinge hulp te betoonen, by voorbeeld, in het vervaardigen der nesten.

Ten vyfden. De meeste *Zwaluwen* maaken de Nesten met veel voorzorgs; en, indien eenige ſoorten in de gaten van muuren, of in holen in den grond gegraaven, de Eijeren leggen, doen zy het in gevondene of gemaakte openingen, diep genoeg om de Jongen in veiligheid te ſtellen; zy brengen 'er alles in wat dienen kan om ze zagt, warm en gemaklyk, te doen leggen.

Ten zesden. De Vlugt der *Zwaluwen* verſchilt in twee voornaame opzigten van de Vlugt der *Opſlokkeren*: dezelve gaat niet gepaard met dat geſnor, van 't welk wy geſprooken hebben in de Natuurlyke Historie diens Vogels, en dit ontſtaat daar uit, dat de *Zwaluw* niet met een opengeſparden Bek vliegt. Ten anderen is de Vlugt der *Zwaluwen*, ſchoon zy niet veel langer of ſterker Vleugels ſchynen te hebben, en by gevolge niet veel bekwaamer tot de vliegende beweeging zyn, veel ſtouter, vlugger en langer; zy bezitten een veel beter gezigt, en dit geeft hun een groot

groot voordeel om al de kragt der vleugelen te gebruiken. Vliegen is de natuurlyke, ik had bykans geſchreeven de noodzaaklyke, ſtaat der *Zwaluwen*: zy eeten vliegende, zy drinken vliegende, zy baaden zich vliegende, en geeven zomtyds de Jongen vliegende eeten. Zyn voortgang is misſchien min ſnel dan die van een *Valk*, doch het gaat veel gemaklyker, veel vryer toe: deeze ſchiet met kragt voort, geene zweeft met gemak in de lugt. De *Zwaluw* weet dat de lugt haar element is, zy doorvliegt dezelve in alle afmeetingen, in allerlei rigtingen, en het genoegen 't welk zy daar in vindt, blykt uit het zagt vrolyk geluid onder het vliegen: nu eens maakt zy jagt op de in de lugt tuimelende Inſecten, en volgt, met een buigzaame vaardigheid, derzelver ſchuinſchen en kronkeligen weg; dan eens verlaat ze dien, om een ander na te zetten, en ſnapt intusſchen een derde op: nu eens ſcheert zy zagtkens over de oppervlakte der aarde of des waters, om Inſecten te bemagtigen, door den regen, of om de frisheid, derwaards gelokt; dan eens ontſnapt zy zelve aan de hevige vervolging eens Roofvogels, door de ſchielyke wending in haare beweegingen: altoos meester van haare vlugt in derzelver grootſte ſnelheid, verandert zy alle oogenblikken van koers. Zy ſchynen in de lugt een doolhof te beſchryven, welks paden elkander kruiſen; zy vlugten, zy naderen, zy zwerven door een, zy ryzen, zy daalen, zy verdwynen, zy vertoonen zich weder, om, op duizenderlei wyzen, door elkander te zweeven; een plan van vliegen vormende, al te zamengeſteld, om door tekening aan 't oog voorgeſteld te worden, en 't geen door woordſchildering nauwlyks kan verbeeld worden.

Ten zevenden. De *Zwaluwen* ſchynen tot het eene Werelddeel zo wel als tot het andere te behooren; en de ſoorten zyn, bykans, in gelyk getal, in de Oude en de Nieuwe wereld verſpreid. De onze worden gevonden in *Noorwegen* en *Japan* (*), op de Kusten van *Egypten* en *Guinee*, en aan de *Kaap der Goede Hoope* (†). Welk Land zou ongenaakbaar weezen voor Vogelen, die zo meesterlyk en zoo gemaklyk vliegen; doch het is zeldzaam dat zy een geheel jaar in dezelfde Lugtſtreek zich

(*) KEMPFER, Tom. I. p. 208.

(†) *Voyage de* VILLAUT, p. 270. KOLBE, *Voyage au Cap de Bonne Esperance*, Tom. I. p. 151.

zich ophouden: de onze blyven ons alleen by in het ſchoonſte jaargetyde: zy beginnen zich te vertoonen by den Voorjaars nagtevening, en vertrekken eenigen tyd naa de Herfst nagtevening. ARISTOTELES, die in *Grieken'and* ſchreef, en PLINIUS, die in *Italie* hem uitſchreef, zeggen, dat de *Zwaluwen* den Winter gaan doorbrengen onder zagte Lugtſtreeken, wanneer deeze niet te verre afgelegen zyn; maar dat zy, op een grooten afſtand van gemaatigde Gewesten zich bevindende, den Winter in 't land haarer geboorte doorbrengen, en alleen de voorzorge gebruiken om zich te verſchuilen in de gunſtigst liggende ſpleeten van 't gebergte. ARISTOTELES voegt 'er by, dat men 'er veele gevonden heeft, die zich dus verborgen, en geen pluim meer op het lichaam hadden (*). *Dit* gevoelen, rustende op het gezag van Mannen van naam, en gegrond op daadelyke waarneeming, was een Volksgevoelen geworden, in zo verre dat de Dichters 'er gelykenisſen van ontleenden (†); eenige hedendaagſche Waarneemingen ſchynen het te bevestigen (§); en indien men zich daar aan gehouden hadt, was het alleen noodig geweest het te bepaalen om het tot het waare te brengen: doch een Biſchop van *Upſal*, OLAUS MAGNUS, en een Jeſuit, KIRCHERUS, zich verlaatende op 't geen ARISTOTELES reeds te algemeen gezegd hadt, hebben voorgewend, dat, in de *Noordſche Gewesten*, de Viſchers dikwyls in hunne netten, met den Visch, eene menigte *Zwaluwen* ophaalen, die zich aan elkander gehegt hebben, bek aan bek, poot aan poot, vleugel aan vleugel; dat deeze Vogels, in kachelkamers gebragt, ſchielyk leevend worden, maar kort daar op ſterven (*); en dat zy alleen het

(*) ARISTOT. *Hist. Animal.* Lib. VIII. Cap. 12 et 16. PLIN. *Hist. Nat.* Lib. X. Cap. 24.

(†) Vel qualis gelidis, plumâ labente, pruinis
Arboris immoritur trunco brumalis hirundo.

CLAUDIANUS.

(§) ALBERT, AUGUSTYN NYPHUS, GASPARD HELDELIN, en eenige anderen, hebben verzekerd, dat men, in *Duitschland*, dikwyls, de *Zwaluwen* 's winters ſlaapende vindt, in holle boomen, en zelfs in haare nesten, 't geen niet geheel onmogelyk is.

(*) *l'Histoire des Nations Septentrionales.* Een Werk, zonder oor-

het leeven behouden, die, naa haare ontwaaking, ten rechten tyde, den invloed voelen van het ſchoone Jaargetyde, allengskens bekomen, trapswyze de diepte verlaaten, boven op 't water komen, en, eindelyk, door de Natuur zelve, in haar eigen element wedergebragt worden. Dit geval, of liever die vertelling, heeft men herhaald, opgecierd, en met min of meer zeldzaame omſtandigheden bekleed: en, als ontbrak 'er nog genoeg van 't wonderbaare aan, heeft men 'er by gevoegd, dat de *Zwaluwen*, met het naderen van den Herfſt, zich, by menigte, in de putten en regenwatersbakken werpen (*).

Ik wil niet onveinzen, dat een groot aantal Schryvers en andere Perſoonen, die zich door hun character en rang aanpryzen, dit verſchynzel geloofd hebben. De Ridder LINNEUS zelve heeft kunnen goedvinden, het zegel zyner toeſtemminge 'er op te zetten; alleen bepaalt hy het tot de *Schoorſteen Zwaluw* en de *Venſter Zwaluw*, terwyl het veel eigener van den *Oever Zwaluw* zou mogen gezegd worden. ——— Van den anderen kant is het getal der Natuurkundigen, die 'er niet in gelooven, geenzins verwerpelyk (†); en indien het 'er op aankwam, om by optelling af te gaan, zouden de Ontkenners de Bevestigers wel kunnen opweegen; dan de eerstgemelden zullen, wanneer men de bewyzen weegt en niet telt, het myns bedunkens verre winnen. ——— Ik erken, het is zomtyds onvoorzigtig te willen oordeelen, over een byzonder geval, volgens 't geen wy de Algemeene Wetten der Natuure noemen: daar die

oordeel geſchreeven, waar in de Schryver zich meer toelegt om wonderbaarheden op een te hoopen, dan waarheden te boeken. Voorts ſchryft de Abt PREVOT deeze ſchoone ontdekking van het verſchuilen der Zwaluwen toe aan eenen anderen Biſchop, den Schryver van het leeven des Cardinaals COMMENDON; (Zie *l'Hiſt. Gen. des Voyages*, Tom. XV. p. 366.) doch dit Leeven van COMMENDON heeft het licht niet kunnen zien, dan na den dood diens Cardinaals, voorgevallen in den Jaare 1584, terwyl de *Geſchiedenis der Noordſche Volken* van OLAUS, te *Rome*, in 't jaar 1555, uitkwam.

(*) P. ANT. TOLLENTIUS, *l'Ornithologie de Aldrovande*, Tom. II. p. 665.

(†) MARSIGLI, RAY, WILLUGHBY, CATESBY, COLLINSON, WAGGER, EDWARDS, REAUMUR, ADANSON, FRISCH, TESDORF, LOTTINGER, VALLISNERI, de Schryvers van *l'Ornithologie Italienne*, enz.

die Wetten niets anders zynde dan regels, opgemaakt uit gebeurtenisſen, deezen naam niet verdienen, dan wanneer zy met alle gebeurtenisſen overeenſtemmen: doch 'er hapert zeer veel aan, dat ik het verblyf der *Zwaluwen* onder het water voor een weezenlyk geval hou. Zie hier myne redenen daar tegen.

Het meerendeel der geenen die dit vermeende geval (*) bevestigen, met naame HEVELIUS en SCHŒFFER, door de Koninglyke Societeit te *Londen* gelast, om de waarheid van 't zelve te onderzoeken, brengen niets by dan los hooren zeggen (†); zy ſpreeken alleen volgens eene verdagte overlevering, waar toe het verhaal van OLAUS aanleiding kan gegeeven hebben, of zints den tyd diens Schryvers geloopen heeft, en de eenige grondſlag was van zyn gevoelen. De zodanigen zelfs, die zeggen het gezien te hebben, als ETMULLER, VALERIUS en eenige anderen (§), herhaalen alleen de woorden van OLAUS, zonder hunne eigene waarneeming te vergezellen met eenige dier uitvoerige aanmerkingen, welke waarſchynlykheid aan 't verhaal byzetten.

In-

(*) SCHŒFFER, HEVELIUS, ALDROVANDUS, NEANDER en BERTIUS *de reſurrectione*, SCHWENKFELD, RZACZYNSKI, DERHAM, KLEIN, REGNARD, ELLIS, LINNÆUS, enz; men zou deeze naamlyst nog zeer veel kunnen verbreeden: dan hier verwekt het getal der Voorſtanderen een vooroordeel tegen het gevoelen, 't welk zy verdeedigen, wanneer men zich te binnen brengt, dat men, van zo veele Waarneemeren, geen één eene enkele waarneeming bybrengt, die uitgewerkt en egt is, en over zulks geloof verdient.

(†) Zie *Transactions Philoſophiques*, No. 10. en oordeelt of men grond gehad heeft, om te zeggen, dat de Koninglyke Societeit dit geval voor echt erkend hebbe, gelyk gedaan is door de *Journaliſten van Trevoux*, l'Abbe PLUCK, en eenige anderen.

(§) CHAMBERS brengt Dr. COLAS by, die zegt, dat hy zestien *Zwaluwen* uit het Meir *Sameroth*, en dertig uit den grooten Poel in *Roſineilen*, en twee andere te *Schledeiten* heeft zien haalen: hy voegt 'er by, dat ze, op 't oogenblik dat zy uit het water kwamen, nat en zwak waren; en hoe hy opgemerkt heeft, dat, in de daad, deeze Vogels doorgaans zeer zwak zyn, als zy eerst voor den dag komen: doch dit ſtrydt met de dagelykſche Ondervinding: daarenboven meldt Dr. COLAS, noch de ſoort van *Zwaluwen*, door hem gezien, noch de dagen der waarneeming, noch de omſtandigheden, enz.

Indien het waarheid was, dat alle de *Zwaluwen*, van eene bewoonde Landſtreeke, zich jaarlyks geregeld, in de maand October, in 't water begaven, en 's jaarlyks in de maand April 'er weder uit kwamen, zou men veelvuldige gelegenheden gehad hebben om zulks waar te neemen, 't zy op den tyd haares ingangs in een ander element, 't zy op 't nog aangelegener tydſtip haars uitgangs, 't zy geduurende het lang verblyf onder het water. Het zouden noodwendig zeer bekende gevallen zyn; gezien en herzien door een groot aantal perſoonen van allerlei ſoort, Viſchers, Jaagers, Landlieden, Reizigers, Matroozen, enz. en waar aan men niet kon twyfelen. Men twyfelt niet, of de *Marmotten*, *Relmuizen* en *Egels* 's winters in hunne holen ſtil leggen; men twyfelt niet of de *Vledermuizen* dat ongunſtig jaarſaizoen, in dien zelfden ſtaat van bezeſloosheid, doorbrengen, gehegt aan het verwelfzel der onderaardſche holen, en met de vlerken als met een mantel omwonden; maar men twyfelt of de *Zwaluwen*, zes maanden, leeven, zonder adem haalen, of dat zy zes maanden lang onder het water ademen: men twyfelt hier aan niet alleen, om dat de zaak wonderbaar klinkt; maar om dat 'er geen één enkele waarneeming is, waare of valſche, wegens het hervoortkomen der *Zwaluwen* uit het water (*), ſchoon deeze uittocht, was dezelve weezenlyk, plaats moest hebben en zeer dikwyls in een jaargetyde, wanneer men 't meest met de poelen en het viſchen in dezelve te doen heeft (†): eindelyk men twyfelt des tot aan de oevers van de *Baltiſche zee*. Dr. HALMAN, een *Moskoviet*, Mr. BROWNE, een *Noorweger*, zich te *Florence* bevindende, hebben den Schryvers van de *Ornithologie Italienne* verzekerd, dat de *Zwaluwen* in de landen hunner Inwooninge aankwamen en vertrokken bykans op denzelfden tyd als in *Italie*, en dat derzelver voorgewende verblyf onder het water een vertelzeltje is, alleen gangbaar onder het gemeene volk.

De Heer TESDORF van *Lubek*, een Man, die veel Wysbegeerte voegt by zyne zeer uitgebreide en veelvuldige kundig-

(*) Ik weet wel, dat de Heer HEERKENS, in zyn Dichtſtuk, getyteld *Hirundo*, in Latynſche Verzen deeze wedervoortkoming uit het water, opgezongen heeft; doch wy verlangen hier iets meer dan Dichterlyke beſchryvingen.

(†) In *Nivernois*, *Morvand*, *Lorraine*, en veele andere Landſchappen, waar veele Poelen zyn, heeft het Volk zelfs geen denkbeeld van dit in 't water kruipen der *Zwaluwen*.

digheden, heeft den Graaf DE BUFFON verhaald, dat hy, ondanks alle moeite, welke hy zich vier jaaren hadt gegeeven, nog geen één *Zwaluw*, uit het water getoogen, heeft kunnen te zien komen.

De Heer KLEIN, die zo veele poogingen heeft aangewend, om geloofwaardigheid by te zetten, aan het in 't water gaan en daar uit komen der *Zwaluwen*, erkent zelve, dat hy nog nooit gelukkig genoeg geweest is, om ze op de daad te betrappen (*).

De Heer HERMAN, bekwaam Hoogleeraar in de Natuurlyke Historie te *Straatsburg*, en die tot het gevoelen van KLEIN ſchynt over te hellen, doch de waarheid boven alles bemint, heeft my in zyne brieven dezelfde bekentenis gedaan, hy heeft het willen zien maar niet gezien.

Twee andere Waarneemers, allen vertrouwen waardig, de Heeren HEBERT en de Burggraaf DE QUENHOËNT, verzekeren my, dat zy van de voorgewende in 't water kruiping der *Zwaluwen* niets weeten, dan alleen van hooren zeggen, en dat zy nooit iets zagen, 't welk tot bevestiging daar van kan dienen.

Dr. LOTTINGER, die zich zeer heeft toegelegd op het nagaan van de Huishouding der Vogelen, en by *lange na* met my altoos niet overeenſtemt, merkt deeze in 't water gang aan, als een onverdeedigbaare wonderſpreuk.

't Is bekend, dat men in *Duitschland*, openbaar, aan allen die's winters *Zwaluwen*, onder 't water gevonden, bragten, beloofd heeft, zo veel zilvers te zullen geeven, als de Zwaluwen woogen, dan men is vry geweest, van het gewigt van één eenig te betaalen (†).

Verſcheide Perſoonen, Mannen van Geleerdheid en Aanzien (§), die geloof ſloegen aan dit vreemde verſchynzel, en gaarne anderen in 't zelfde geloof bragten, hebben dikwyls beloofd, geheele risten van *Zwaluwen*, 's Winters opgevischt, te zullen zenden; maar zy hebben ze niet gezonden.

De Heer KLEIN voert getuigſchriften aan; doch bykans alle getekend door een Perſoon die van een enkel geval ſpreekt,

(*) *Ordo Avium*, p. 205.

(†) FRISCH. Tom. I.

(§) Een Groot Maarſchalk van *Poolen*, en een Afgezant van *Sardinie*, hadden het den Heer DE REAUMUR beloofd; dit hadt de Gouverneur van R.... en veele anderen, den Graaf DE BUFFON gedaan.

ſpreekt, langen tyd te vooren geſchied, of toen hy nog een kind was; of een geval, 't welk hy alleen van hooren zeggen heeft; getuigſchriften, uit welker bybrengen zelfs blykt, dat dit opvisſchen van *Zwaluwen* zeer zeldzaam is, terwyl het, integendeel, zeer algemeen moest weezen; getuigſchriften, ontbloot van die onderrigtende en kenmerktekenende omſtandigheden, welke doorgaans een oorſpronglyk verhaal vergezellen; getuigſchriften, eindelyk, die alle geſchoeid zyn op de leest van OLAUS MAGNUS; hier ontſtaat de onzekerheid uit de Bewyzen zelve, en wordt de wederlegging van de dwaaling, welke ik beſtryde. Men mag hier zeggen, het geval is zeker, en, daarom, is het valsch (*).

Maar het is niet genoeg de bewyzen, waarop men deeze wonderſpreuk wil doen ruſten, op derzelver juiste waarde gebragt te hebben: wy moeten nog doen zien, dat het veronderſtelde geval ſtrydt met de bekende wetten van het dierlyk werktuiglyk geſtel. Inderdaad, wanneer eenmaal een Viervoetig Dier, of een Vogel, heeft beginnen adem te haalen, en dat het langwerpig gat, 't welk in de vrugt de gemeenſchap der twee holligheden van het hart uitmaakt, geſlooten is, zal dat viervoetig Dier, die Vogel, niet ophouden te ademen, zonder ook op te houden te leeven: en zeker kon dezelve onder het water niet ademen. Dat men de proef neeme of hem herhaale, want zy is reeds gedaan (†); dat men eene *Zwaluw* veertien dagen onder 't water houdt, met alle aangeweeze voorzorge, als dat men den kop onder een der vleugelen, de vezelen van eenig kruid in den bek, ſteeke, enz., dat men het beproeve, alleen met deezen Vogel in een Yskelder op te ſluiten, gelyk de

(*) In loopende Tydſchriften heeft men waarneemingen bygebragt, gunſtig voor de veronderſtelling van den Heer KLEIN: doch men heeft die waarneemingen ſlegts met een vlugtig oog in te zien, om te ontdekken dat ze onvolkomen en niets beſliſſende zyn. [Men zie KLEIN's *Verh. over de Zwaluwe*, in de *Uitgez. Verh.* by HOUTTUIN, II. Deel. bl. 208.]

(†) De Schryvers van de *Ornithologie Italienne* verzekeren, dat alle *Zwaluwen*, welke men op den tyd van derzelver vertrek onder 't water geſtooken heeft, naa eenige minuten, ſtierven: en ſchoon deeze *Zwaluwen*, even ſchynbaar verdronken, kunnen herſteld worden, door een middel, 't geen ik vervolgens zal aan wyzen, is het meer dan waarſchynlyk dat zy eenige dagen, om van geene weeken en maanden te ſpreeken, onder het water geweest waren, niet weder zouden bekomen.

de Heer DE BUFFON gedaan heeft, hy zal niet in ſlaap vallen, hy zal ſterven in den Yskelder, zo als de Heer DE BUFFON bevondt, en nog veel zekerder, als men hem onder water dompelt; hy zal 'er een gewisſen dood ſterven, die alle middelen, met een goeden uitſlag, tegen den ſchynbaaren dood der verdronken Dieren aangewend, zal te leur ſtellen: hoe durft men dan zich verbeelden, dat die zelfde Vogels, zes maanden lang, zouden leeven zonder op nieuw adem te haalen?

Ik weet, men zegt dit is mogelyk in zekere Dieren; doch zou men, gelyk KLEIN gedaan heeft, de Zwaluwen willen vergelyken met *Inſecten* (*), met *Kikvorſchen*, met *Viſſchen*, wier inwendig werktuiglyk geſtel zo veel van dat der Zwaluwen verſchilt? Zou men zich willen beroepen op de *Marmotten*, de *Relmuizen*, de *Vledermuizen*, waar van wy zo even geſprooken hebben, en daar uit, dat die Dieren den Winter in een bezefloozen ſtaat doorbrengen, beſluiten, dat de *Zwaluwen* ook dat jaargetyde, in eene bezefloosheid van den zelfden aart, kunnen doorbrengen? Maar, zonder te ſpreeken van den voorraad des voedzels, welken deeze Viervoetige Dieren in zichzelven vinden, door de overmaat van vetheid, welke zy op 't einde van den Herfst bekomen hebben, en aan den *Zwaluw* ontbreekt; zonder te ſpreeken van de weinige inwendige warmte, door den Heer DE BUFFON waargenomen, waar in zy weder van de *Zwaluwen* verſchillen (†); zonder my te bedienen van de waarneeming, dat zy dikwyls in hunne holen omkomen, uit den Winterſlaap in den Slaap des doods overgaan, wanneer de Winters wat lang vallen, of dat de *Egels* in *Senegal*, waar de Winter veel warmer is, dan onze heetſte Zomer, desgelyks in een ſtaat van gevoelloosheid vallen; en waar men weet dat dit onze *Zwaluwen* niet overkomt (§), vergenoeg ik my met aan te merken, dat die Viervoetige Dieren in de Lugt zyn, en niet onder 't water, dat zy niet ophouden adem te haalen, ſchoon leevenloos ſchynende, dat de omloop van bloed

(*) De Rupſen komen, volgens REAUMUR, naa eenigen tyd in 't water blyvens, om.

(†) *Hiſt. Nat. Gen. & Part.* Tom. XV. Dr. MARTINE heeft de warmte der Vogelen, met naame die der *Zwaluwen*, twee of drie graaden ſterker gevonden dan die der heetſte Viervoetige Dieren, *Diſſertation ſur la chaleur*, p. 190.

(§) *Voyage de* M. ADANSON *en Senegal.* p. 67.

bloed en vogten, ſchoon zeer veel vertraagd, nimmer geheel ophoudt; deeze houdt ook, volgens de waarneemingen van VALISNIERI (*), desgelyks aan, in de *Kikvorſchen*, die den Winter op den grond der moerasſen en poelen doorbrengen; doch de omloop gaat, in die Halfſlachtige Dieren, op eene geheel andere wyze toe, dan in de Viervoetige Dieren of Vogelen (†). Het loopt aan tegen alle ondervinding, dat Vogels in eenig vogt, welk ook, gedompeld, daar in kunnen ademen, en dat hun bloed den omloop kan behouden; nu deeze twee beweegingen, de Ademhaaling en de Omloop des Bloeds, zyn volſtrekt noodig tot het leeven, of maaken het leeven zelfs uit. 't Is derhalven niet mogelyk, dat de *Zwaluwen* of *Oijevaars*, want deeze heeft men ook onder de Waterkruipers willen plaatzen (§), zes maanden onder het water leeven, zonder eenige gemeenſchap met de buitenlugt: en dit blykt te duidelyker, dewyl deeze gemeenſchap noodzaaklyk is, zelfs voor de *Viſſchen* en *Kikvorſchen*, althans dit was de uitſlag myner Proefneemingen op veele deezer Dieren (*).

Indien, derhalven *Kikvorſchen* en *Viſſchen* de Lugt niet kunnen derven, indien het uit de waarneemingen van alle Landen en van alle Tyden blykt, dat geen Tweeſlachtig Dier, klein of groot, kan beſtaan, zonder lugt te ademen, althans by tuſſchenpoozen, en elk op zyne wyze (†), hoe

(*) Tom 1. p. 436.

(†) *Animaux de* PERAULT. P. II. p. 196.

(§) SCHWENKFELD, *Aviarum Sileſiæ*, p. 181. KLEIN, *Ordo Avium*, p. 217, 226, 228, 229. ST. CYPRIANUS, *contra Bodinum*, p. 1459. LUTHER, *Comment. ad Gen.* Cap. I. Doch de Heer HASSELQUIST, zich omſtreeks *Smyrna* bevindende, heeft, in de eerſte dagen van Maart, *Oijevaars* van het Zuiden na het Noorden zien trekken. *Voyages dans le Levant.* P. I. p. 50.

[(*) Deeze Waarneemingen, te breed om hier ingevoegd te worden, zullen wy afzonderlyk onzen Leezeren mededeelen.]

(†) Men weet, dat de *Beyers*, de *Schildpadden*, de *Salamanders*, de *Hagedisſen*, de *Hippopotamusſen* en *Walviſchen*, dikmaals, even als de *Kikvorſchen*, boven de oppervlakte van het water komen, om lugt te ſcheppen. De *Schulpviſſchen* zelfs, die van alle 't meest aan 't water gehegt zyn, ſchynen de lugt noodig te hebben, en komen, van tyd tot tyd, aan de opper-

vlak-

hoe zal dan iemand kunnen ſtellen, dat de Vogels een geheel gemis daar van kunnen verdraagen voor eenen geruimen tyd? —— hoe kunnen wy veronderſtellen, dat de *Zwaluwen*, die Dogters der Lugt, die gezintuigd ſchynen om altoos in die dunne en veerkragtige hoofdſtoffe te zweeven, of ten minſten dezelve ſteeds in te ademen, zes maanden, buiten dezelve, het weeten te harden?

vlakte des waters om te ademen, by voorbeeld de *Poel-moſſel*. Zie de *Mem.* over denzelven in de *Mem. de l'Academie royale des Sciences de Paris.* Année 1710.

(*Het Vervolg by de eerſte gelegenheid.*)

EUROPA TEN AANZIEN VAN DEN GODSDIENST, KOOPHANDEL EN STAATKUNDE BESCHOUWD.

(*Uit het Engelsch.*)

EUROPA verdient, met het hoogſte regt, zo als een der Hoofdverdeelingen, als om verſcheide andere redenen, den voorrang in de Wereld-beſchryving. Dit Werelddeel is, nogthans, wat de uitgeſtrektheid aanbelangt, veel kleinder dan ASIA, AFRIKA of AMERIKA. De plaats, welke hetzelve beſlaat op de Algemeene Wereldkaart, is, in vergelyking, klein. Het levert geen Diamanten of kostbaare Edelgeſteenten op, gelyk veele andere ſtreeken der Oude en Nieuwe Wereld. Goud- en Zilver-mynen worden 'er niet gevonden. Het telt, onder zyne voorbrengzels, geen Zuikerriet, Speceryen, noch eene lyst van Vrugten, die der weelde voedzel verſchaffen.

De Natuur heeft, egter, hoe ſpaarzaam ook in deeze opzigten, in andere eene ryke hand over haar ontlooten. De gemaatigde Wereldriem is in EUROPA zeer uitgebreid; hier uit ontſtaat, dat 'er eene zagte en gezonde Lugtſtreek, in een groot gedeelte, gevonden wordt. Deeze brengt niet alleen de heilzaamſte uitwerkzels voort, op het groeiend en dierlyk leeven; maar mag ook aangemerkt worden als eenigermaate ſtrekkende tot het bewaaren van de balans van moed, tuſchen een menigte van magtige en oorlogzugtige Volken, daar zy alle ſchielyke en bovenmaatige overgangen van koude en hitte uitſluit, welke een gedeelte der Inwoonderen, meer dan een ander, verzwakt. Aan diezelfde plaats-

ly-

lyke ligging, gepaard met verſcheide andere bykomende omſtandigheden, mag desgelyks worden toegeſchreeven, dat de *Europeaanen* alle Volken, oude en nieuwe, overtreffen in Weetenſchappen, Kunſten, Wetgeeving, en alles wat tot verbetering van het maatſchaplyk leeven ſtrekt.

MONTESQUIEU, die Wereld- en Menschkundige Staatsman, heeft, met veel oordeels, opgemerkt, en veele hebben zyne aanmerking overgenomen, dat ASIA, altoos gemaklyk overwonnen en in ſlaaverny gebragt, uit hoofde van de groote vlakten, waar in het onderſcheiden is, door wel overtrekbaare bergen en vaarbaare zeeën, ſteeds uit groote Ryken beſtondt; terwyl EUROPA, uit zich zelve verſcheide Koningryken, van gemaatigde grootte, vormende, zulks, tot hier toe, niet gehengde. De grootte deezer onafhanglyke Staaten maakt het Staatsbeſtuur een noodzaaklykheid tot derzelver beſtaan. De Inwoonders van elken Staat hebben belang, by de byzondere inſtellingen, van welke hunne dierbaarſte regten, eigendommen en zegeningen, afhangen. Ware het anders met de zaak gelegen, hadden de Onderdaanen geene andere verpligtingen dan die de Dwingelandy, om de vyandlyke poogingen der buitenlanderen af te weeren, de kleindere zouden onvermydelyk ten val geraaken, en een prooy der grooten worden. 't Is deeze byzonderheid, welke ontſtaat uit de gelukkigſte vereeniging van toevallen en gebeurtenisſen, die zulk een zugt voor Vryheid inboezemt en vormt, als geheel, in zekere maate, vervult met denzelfden trek tot Onafhanglykheid. Het groot getal der Bergen, Rivieren en Zeeën, die gelukkig de onderſcheide Landen van elkander afzonderen, is zeer geſchikt om de Bewoonders in de beginzelen van Vryheid te bevestigen. Deeze grensſcheidingen zyn de natuurlyke voormuuren van elks byzondere vryheden, en weeren den voortgang af van overmeestering en eigendunklyke Opperheerſchappyen.

Zeeën en Rivieren maaken de onderlinge gemeenſchap, tusſchen de Staaten van *Europa*, gereed en gemaklyk; eene gelykvormigheid van Zeden, en eene verbintenis van belang, wordt bevorderd, door de zugt tot Koophandel, die, meer of min, by allen plaats vindt. Uit den algemeenen aart, ligging en bedoelingen der *Europiſche* Volken volgt, dat zy waarſchynlyk teffens zullen ſtaan, of vallen. —— Niets kan bevorderlyker weezen tot derzelver veiligheid en welvaaren, dan die koude en onvrugtbaare Landen, in welke de Noordſche Gewesten van EUROPA uitloopen. Zy wekken vinding en vlyt op, en maaken derzelver ar-

me,

me, doch vergenoegde, Inwoonders, gemeen met alles wat hardvogtigheid en onverſchrokkenheid vordert. Vryheid is hun eenig Erfgoed en Bezitting, en zy ſtaan 'er niet van af, dan met het leeven. Hier werden de dappere Volken gevormd, die, toen Opperheerſchappy ten hoogſten middagtop gereezen was, te voorſchyn traden, en hunne Landen verlieten, om een daadlyk beſtaan te geeven, aan 't geen de Fabelgeſchiedenis van de Helden der Oudheid vermeldt, door de Dwingelanden en Slaaven uit te rooijen, en de Menſchen te leeren, dat de Natuur hun allen gelyk gemaakt heeft, en dat zy, met rede, niet afhanglyk worden, dan wanneer, en in zo verre, die afhanglykheid noodzaaklyk is tot hun geluk. Dit is het eenig tooneel, waar op de trotſche Geest van mishandeling, roof en eigendunklyke magt, naa veele mislukkende worſtelingen, moest bezwyken voor dien van Vryheid en Menschlykheid, en de verdelgers van anderen zelve verdelgd werden.

Zodanig zyn eenige der algemeene omſtandigheden, waar aan de tegenwoordige luister en voorſpoed van EUROPA mag worden toegeſchreeven. De onderſcheide Wetten en Staatkundige Inſtellingen, welke daar plaats hebben, worden niet, gelyk die van het Oosten, beſchaamend vernederd, door verregaande afwykingen van de groote Wetten der Natuur en Billykheid. Hier heeft men alle mogelyke wyzigingen van Staatsbeſtuur gelukkig ingevoerd, en ééne geest van gemaatigdheid is, in meerder of minder maate, de ziel en heerſchende character-trek van 't geheel. —— Door breede Zeeën en uitgebreide Woestynen afgeſcheiden van de Landen, alleen berugt door ſlaafſche onderwerping en dwingelandſche overheerſching, worden de *Europeaanen* niet bedorven door hun voorbeeld, of verzwakt door hunne weelde. Zy bezitten, daarenboven, verſcheide inwendige voordeelen, ſtrekkende om de ſtrengheid, welke daar onder de Eenhoofdige Regeeringen gevonden wordt, te verzagten en te leenigen. Hier uit is, als uit een eigenaartige bron van Staatkundige grootheid, die magt en rykdom voortgevloeid, welke *Europa* thans bezit. Want, het zy men 't oog ſlaat op de inkomſten en uitgaven, op de grootheid en waarde der belangen en bezittingen, op de verbaazende Land- en Zeemagten, op de ſchikking der onderſcheidene wettige Vastigheden, op den onmeetelyk uitgebreiden Handel, —— EUROPA levert een vertoon op van Vryheid, Bondgenootſchap en Sterkte, 't welk geen wedergade vindt in de Geſchiedenis der Volken.

Al-

Alle deeze byzonderheden openen een wyd veld van beſpiegeling: en het zou wel der moeite waardig weezen, onderſcheiden na te gaan, de opkomst en voortgang der Staaten, die thans *Europa* uitmaaken, en, verëénigd, een Werelddeel zo ſchoon, zo ontzaglyk, opleveren. Dan wy bepaalen ons, in deeze Proeve, tot eenige bedenkingen over den *Godsdienst*, den *Koophandel* en de *Staatkunde* van EUROPA.

1. Schoon de *Mahometaanſche Godsdienst*, in de Landen den Grooten Heer onderworpen, de Godsdienst zy met het gezag der wereldlyke magt bekleed; ſchoon, in eenige ſtreeken van *Lapland*, het *Heidendom* nog plaats vinde; ſchoon de *Joden*, in alle oorden van EUROPA, zwerven, mag de *Chriſtlyke Godsdienst* de heerſchende Godsdienst van dit Werelddeel heeten.

Men moet met leedweezen bekennen, dat, door de verſchillende bevattingen der menſchen, en de onderſcheide wyzen op welke beſpiegelende waarheden begreepen worden, deeze allerheiligſte Godsdienst, in veele zeer wydvaneenloopende en ſtrydende Aanhangen, verdeeld is. Zy kunnen tot drie Hoofd-Aanhangen gebragt worden; de *Griekſche*, de *Roomſche*, en de *Proteſtantſche Kerk*, die, hoe verdeeld *van*, en ongelyk *aan*, elkander in Leerbegrippen en Dienſtplegtigheden, algemeen overeenkomen, om aan den aart en leerſtellingen van deezen Godsdienst, de heilzaamſte en duurzaamſte uitwerkzelen toe te kennen op de geſteltenis der Menſchen en der Maatſchappye.

In de daad, het is een onderſcheidend voorregt des *Chriſtendoms*, boven alle Godsdienſten in de wereld, dat deeze de Liefde des Naasten gebiedt; niets voorſchryft, dan 't geen eigenaartig ſtrekt om het Menschdom te doen zamenſtemmen, ons aan elkander verbindt door de ſterkſte en beſte Burgerlyke en Staatkundige banden, en tot het bevorderen van ons tegenwoordige geluk aanzet, door beweegredenen ontleend van de veelvermogende verwagting op een toekomend heil. ——— De Onkunde der Middel-Eeuwen verduisterde en misvormde den aart dier Godlyke Inſtelling. Onder het uitwendig vertoon van buitengemeene heiligheid ſtonden 'er allerwegen de boosſte characters op, die de grootſte wreedheden pleegden, en, in ſtede van het Menschdom van de onheilen in een toekomend leeven te verloſſen, 't zelve op deeze wereld in een poel van rampen dompelden. ——— Met de herleeving der Letteren en Weetenſchappen herrees de *Chriſtlyke Godsdienst*

dienst uit die diepte van bedorvenheid en barbaarsheid, waar toe dezelve, door de ſnoodſte menschlyke inſtellingen, vervallen was. De Vorſten, nog gezind om den Godsdienst aan te merken als een groot werktuig der regeeringe, maakten 'er, egter, een beter gebruik van. Zy begreepen, dat de Godsdienst moest ſtrekken om de Ryken te verbeteren, niet om dezelve te verwoesten: en, in ſtede van de Menſchen aan te zetten tot het berokkenen van onderling verderf, hun zamenbondt door de heiligſte verpligtingen. De ſtrydigſte zaaken kunnen niet lynrechter tegen elkander aanloopen, dan de Zagtmoedigheid in het *Euangelie* aangepreezen en voorbeeldlyk betragt, tegen de dolle woede met welke Dwinglanden hun wraaklust koelden, en hunne Slaaven op de deerlykſte wyze mishandelden. Van waar is mangel aan Menschlykheid teffens het haatlykst, en volksmishaagendst, gebrek in elk die een openbaar character bekleed? Van waar zyn de Regeerders zo eenpaarig onderworpen aan hunne eigene voorſchriften? Van waar is de Oorlog hedendaags eenigermaate verzagt, door de deugden van edelmoedigheid en de bevalligheden der beſchaafdheid? Van waar hebben de Wetten en Straffen, by alle Volken in *Europa*, grootendeels de oude onverzoenlykheid en hardheid verlooren? ——— Deeze vraagen laaten geen ander antwoord toe, dan dat het ontſtaat uit de heilige Inſtellingen des *Christendoms*, die, onder allerlei Staatsgeſteltenisſen, by alle de Mogendheden van EUROPA, voet gekreegen hebben, en bevestigd zyn.

De weezenlyke en in beoefening komende ſtukken van dien Godsdienst ſtrekken, om onderlinge beledigingen te voorkomen, en gezellige eenſtemmigheid te bevorderen; om de zaaden van Tweedragt uit te rooijen, en die van algemeene Goedwilligheid en Vrede overal te verſpreiden; om de eerzugt te verbannen, die harsſenſchimmige grootheid wil bouwen op de puinhoopen van menschlyk geluk; en om alle die heillooze vooroordeelen af te weeren, welke, zo langen tyd, de beginzels van valſche, boven die van waare, Eere geſteld hebben.

De veelvermogende invloed des *Christendoms*, (aangemerkt in alle deeze bekoorelyke en treffende opzigten, welke daar aan de onverdeelde heerſchappy over 't menschlyk hart geeven,) in mede te werken, met andere oorzaaken, tot de tegenwoordige ſtaatkundige vaſtſtelling van *Europa*, wordt maar zelden erkend; of althans nergens, door

door de Geſchiedſchryvers, genoegzaam vastgeſteld en opgehelderd. —— 't is nogthans, eene gebeurde zaak, die niet wel gelochend, en veel min gewraakt kan worden door Menſchen, die onpartydig nagaan hoe vatbaar de gemoederen der menigte altoos zyn voor het ernſtige en voor het bovennatuurlyke, dat de verbaazende ommekeer, in de denkbeelden verwekt, een gevolg was van een ernſtig beroepen op de hoop en vrees der Menſchen; dat de Zedeleer van het *Euangelie* eenpaarig zamenſtemde met de vaste regelen van eeuwige regtheid; dat dezelve ſteeds haare belyders eene onſchendbaare verbintenis aan alle de deugden van welvoeglykheid, orde, regtvaardigheid en liefde inboezemde; en dat zy altoos kragtdaadig ſtrekte om de banden van gehoorzaamheid nauwer en nauwer digt te haalen, door het beide den pligt en het belang des Onderdaans te maaken, den indrang van overheerſching te beperken, door, in veele voornaame opzigten, de gelykheid der menschlyke natuur vast te ſtellen, de menschlyke vryheid op de wetten te doen rusten, en elk Lid daar aan te onderwerpen. 't Was voornaamlyk, door 't gezag des Hemels in veele of de meeste deezer byzonderheden aan te dringen, dat het drukkend juk der Leenregeeringe, 't welk lang den hals onzer Voorvaderen klemde, eindelyk verbrooken werd; dat de Vorſten, van de Kerk geholpen, den Baronnen de beſchikking over hunne Onderdaanen ontweldigden, en dat een groot gedeelte des Menschdoms, binnen korten tyd, zo veele zyner langverloorene regten herkreeg. Om kort te gaan, 't was de *Christlyke Godsdienst*, die de *Christen-Vorſten* deedt zamenſtemmen om den voortgang der *Turkſche* wapenen te ſtuiten; die, door de godlykſte gevoelens en zagtſte wetten, de eerzugt der Staaten maatigde, en dezelve gelukkig overhaalde tot eene geregelde beſchikking wegens elks Grensſcheidingen, hunne onderhandelingen met voorzigtigheid beſtuurde, en aan alle hunne verrigtingen beſtendigheid byzette.

II. EUROPA is veel van haare tegenwoordige voortreflykheid verſchuldigd aan eene onvermoeide drift, om door alle Landen de zugt tot Onderneemingen en Koophandel te verwekken en aan te blaazen. Eer dit wydſtrekkend ſtelzel werdt ingevoerd, konde het eene Volk het ander nauwlyks dan by naam. De Landen waren zo zeer vervuld met roovers, de Zeeën met Zeeſchuimers, dat het reizen te Land of te Zee even lastig even gevaarlyk was.

De Staatkundigen hadden geen het minſte denkbeeld van de Aardrykskunde; zy wisten niet, welke Zeeën te bevaaren, op welke kusten de veiligſte havens waren; welke goederen men ontbrak, welke voordeelen uit den in- en uitvoer ontſtonden. Even onkundig van de waare belangen der andere Landen als van hun eigen, voorzaagen zy zelden gevaar, of droegen 'er zorg tegen: en werden, niet zelden, te midden van de grootſte gerustheid, verraſt door woeste invallen en landverdervende ſtrooperyen. De gemeenſchap met andere Volken in buitenlandſche Oorlogen, de ſmaak in de weelde van het *Oosten*, en bovenal de voordeelen door eenige Kooplieden, die zich onder hun nedergezet hadden, behaald, opende, in 't einde, hunne oogen voor alle de zegeningen ontſtaande uit het vermaagelen van Waaren, die zy best konden miſſen, voor die zy het noodigst hadden.

De voortgang van den Handel, in deeze omſtandigheden, was ſpoedig en algemeen; en de uitwerkzels, daar uit ontſtaande, waren onmiddelyk en verbaazend. Doch het bleef bewaard voor de ontdekkingen van de OOST-INDIEN en AMERICA, om aan alle de voordeelen des Handels een vast en daadlyk beſtaan te geeven. ASIA en AFRICA, Werelddeelen van welken men enkel eenige plaatzen kende, werden nader bezogt, en een geheel Werelddeel, van 't welk men niets wist, kwam tot de kennis der *Europeaanen*. —— Alle gemeenſchap, tuſſchen EUROPA en de vrugtbaare Gewesten van het Oosten, was, tot dus lang, onderhouden door de *Venetiaanen*; met veel moeite en gevaar in de *Turkſche Landen* handel dryvende. Door het omzeilen van de *Kaap der Goede Hoope*, en andere ontdekkingen kort daar op gedaan, bleef *Italie* niet langer het middelpunt des Handels; en de *Levantſche Handel*, eertyds boven allen uitſteekende, is, in vergelyking, bykans niets geworden.

Dit zonderlinge en onverwagte in den omloop des rykdoms wrogt, welhaast, op de bedoelingen en geaartheden der onafhanglyke Volken, met een geregeld en onvermeesterend vermogen. Alle de Weſterſche en Noordſche Staaten, aan zee gelegen, ombelsden vuurig de gelegenheid om hunne Zuidelyke Nabuuren in rykdom en grootheid te evenaaren. De Zeevaardy werd met allen iever behartigd, de Koopman bekleedde in de maatſchappy een agtbaar character, hy werdt toegejuicht, met eer en vrydommen begiftigd daar zyne ondernemingen gelukten en zyne voordeelen

len toenamen. Elk onderſcheide Gewest, tot nieuwe vlytbetooning opgewekt, door den geest der werkzaamheid van anderen, ſpoorde alles op, wat het op zichzelven en ten aanziene van anderen, vermogt. De Eigendommen kreegen meerder waarde, de voordeelen des Landbouws vertoonden zich, en deeze werdt langs hoe ſterker doorgezet.

Ongevoelig ſtreeken de Volken een juist oordeel, over hunne eigene ſterkte, en die hunner vyanden: zy werden nauwlettend op alles wat nabuurige Staaten deeden, tot bevordering van eigenbelang en derzugt. Algemeene Verbintenisſen, met alle ſtaatlykheid aangegaan, kwamen hier uit voort.

Op deeze wyze is EUROPA, uit een ſtaat van de droevigſte onkunde, laagheid en niets beduidenheid, opgeklommen, tot een alleszins luisterryken ſtand, en, door een zamenloop van gelukkige gebeurtenisſen, in een groot handeldryvend Gemeenebest hervormd, in 't welk een wyduitgeſtrekt plan aangenomen, een algemeen belang bevorderd wordt, en een geest van Onafhanglykheid, meer of min, heerscht in alle deelen deezes grooten Lichaams. De voordeelen, hier uit ontſtaande, en door ons genooten, zyn groot en allerweezenlykst. De afkeerigheden en vooroordeelen, die vyandſchappen baaren en aanſtooken tusſchen nabuurige mededingende Ryken, zyn, voor een goed deel, in EUROPA onbekend: en ſchoon ze zomtyds eenige plaatslyke geſchillen verwekken, is derzelver opruijende invloed zelden of nimmer algemeen. De Koophandel nam geen merklyken opgang, dezelve kreeg geen invloed op de raadsvergaderingen der Staaten en in de Kabinetten der Vorſten, of men beſpeurde een nieuwen geest, heerſchende in hunne ſtaatkunde, hunne verbintenisſen, hunne oorlogen, en onderhandelingen. De menigvuldige en toenemende vorderingen in kunſten en weetenſchappen werden, door den ſchielyken omloop des Handels, medegevoerd, overal verſpreid, en beſchaafden de Volken. Dit verlichte het verſtand, en verbeterde het hart, dit vereenigde de afgelegenſte en ſchynbaar ſtrydigſte belangen, door eene begeerte te verwekken, en de middelen te verſchaffen, tot het vervullen van elkanders behoeften; dit boezemde vreedzaame neigingen in, door, in alle Staaten, een rang van Burgers te plaatzen, op het ſterkſte verpligt, om de Beſchermers der openbaare rust te weezen.

III. 'Er was een tyd waar in de Staaten van EUROPA, geen vereenigd belang hebbende, zich ſlechts weinig bevlytigden op elkanders veiligheid en welvaard. Het plan des Staatsbeſtuurs door hunne Noordſche meesters aangenomen, alleen geſchikt tot verdeediging tegen buitenlands geweld, en inlandſche ſlaaverny, kon geene inwendige ongeregeldheid weeren, noch onder hun een algemenen indruk van wederzydſche hoogagting verwekken. Zonder de vryheid, ondergeſchiktheid, eensgezindheid of het vertrouwen van welgeregelde Maatſchappyen, waren hunne verrigtingen, gelyk van alle groote lichaamen, kwynende aan onheſtelbaare ongemakken, zwak, verdeeld, mislukkend. Zy hadden toen geen onderling vertrouwen, geene verbintenis, en voerden nooit vereenigd iets uit, dan het moest zyn, onder den yzeren ſchepter van een dwingeland, of met oogmerk op buitenlandſchen buit. Wetlooze overheerſching, dolle wraak, roof en moord, waren de eenige voorwerpen der barbaarſche ſtaatkunde. Geen ſtelzel van algemeen nut werdt ondernomen of zelfs begreepen door Magten, te vyandig tegen elkander naar maate zy digter by een lagen. Vreemdelingen ten opzigte van de kunſten des Vredes, waren zy ſteeds in Oorlog; de zwakken vielen ten prooy van de ſterken, en zy, die geen deel hadden in het geſchil, zagen, zonder zich zulks aan te trekken, de vergrooting van den eenen Staat, door den val van den anderen. In de daad, hunne onderlinge geſchillen waren enkel zo veele kleine, doch onderwerplyke, partyſchappen; hunne wetten, belastingen en ſchikkingen, mogten, in eenige weinige gevallen uitgezonderd, hoonend voor regtvaardigheid en menschlykheid gehouden worden.

Het tydperk brak egter aan, waar op dit gevaar van de ſtaatsgeſteltenis, door jaaren oerwaardig geworden, verlaaten werdt. Een toevallige zamenloop van zeer zonderlinge omſtandigheden neigde hun, om, tot hunne eigene verdeediging, zich te verééenigen; hunne zamengepaarde kragt te betoonen in ééne zaak, en, by voorkomende toevallen, het voordeel van onderlingen byſtand te ſmaaken. Dezelfde beginzels, die hartlykheid en vriendſchap tuſſchen byzondere perſoonen verwekken, voltooijen menigmaal de vereeniging der Volken. De te onderbrenging van het Leenſtelzel was een ſtuk, waarin alle Koningen en Vorſten van EUROPA een gelyk belang hadden: en Menſchen, die het zelfde gevoelen, kunnen het ras vinden,

Ie-

Ieder Vorst en aanzienlyk Man, die na heldenroem dong, verzamelde zyne krygsmagt byeen, en begaf zich met andere *Christen Opperhoofden*, op de Kruistochten na het *Heilig-Land*: geene verbintenisſen, in 't menschlyk leeven, zyn duurzaamer en ſterker werkender, dan die men vormt in een tyd van gevaar. -- De droeve uitwerkzels, te wege gebragt door nabuurige Staaten, die hunne grenzen en heerſchappy uitbreidden, door andere te vernietigen, openden een Tooneel 't welk hun de onvermydelyke noodzaaklykheid toonde, om zich te vereenigen tegen eene ontlooping, welke hun alle by beurten dreigde: de heilzaame gevolgen van zulke verbintenisſen in verſcheide nieuwlings gebeurde voorvallen, zette het zegel der goedkeurende ondervinding op dit bedryf. Dus aangezet, door de geestneiging en tydsomſtandigheden, beraamden zy een reeks van onderneemingen, welke ongemerkt alle hunne zaaken tot een ſtelzel vormde, 't geen ſchielyk aller aandagt trok.

Eene zo groote ommekeer bepaalde zich niet tot eenige kleine Staaten in *Italie*; die het eerst dit ſtelzel omhelsden tot het afweeren eens invals van twintig duizend *Franſchen*; maar 't werdt dankbaar aangenomen, door ieder Mogendheid van EUROPA, die haare eigene onafhanglykheid wenschte te handhaaven. Zy bezaten nu het geheim om eene voeglyke verdeeling van magt te maaken, tusſchen alle de Ryken van dit Werelddeel: en zyn zedert altoos 'er op bedagt geweest, om voor te komen, dat geen Vorst tot zulk eene hoogte opklimt, die onbeſtaanbaar ſchynt met de algemeene Vryheid.

Op deeze wyze kunnen wy de opkomst nagaan, en de natuur ontvouwen, van die Volksvereeniging, waar door alle de onderſcheide belangen van EUROPA op 't nauwst aan elkander hangen, en onderſcheiden de veelvuldige werkingen van die vooruitziende Staatkunde, welke in vreede waakt, tegen nog afgelegene en mogelyke gevaaren, en in Oorlog ſchielyke en verwoestende vermeesteringen voorkomt. Het eenig algemeen oogmerk der Europiſche Staatkunde is, derhalven, met een vaste en onwrikbaare hand, de balans der magt, tusſchen de ſtrydende partyen, te houden. Hoe zeer zy mogen verſchillen in de middelen, om dit uit te werken, ſtemmen zy alle ſtilzwygend overeen in het einde, bedoeld door zulk eene regtmaatige en noodige voorzorge. De grondregels, welke op dit gadeloos werk van ſtaatkundige Wysheid ſteunt, en waar door

door het tot den tegenwoordigen ſtaat van volkomenheid gebragt is, zyn de verſtandigſte en de beste, ooit door 't menschlyk vernuft bedagt. Eenige weinige van de weezenlykſte en meest werkendſte moeten ieder Leezer, die het ſtuk met aandagt overweegt, in 't oog loopen. Het veronderſtelt blykbaar het daadlyk beſtaan van een Verbintenis, waar in alle onderſcheide STAATEN VAN EUROPA, hoe genaamd, deel hebben, en onder gelyke verpligting liggen, om een geest van werkzaamheid, zuinigheid en maatigheid, ieder in zyn eigen Staat aan te kweeken; om allen indrang op de vryheden voor te komen, en elke burgerlyke inzetting te doen rusten op den breeden en vasten grondſlag der menschlyke natuure; om nimmer, onder welk voorwendzel ook, de ſterkſte tegen de zwakſten by te ſtaan, of onderſtand te verleenen aan eenen, die uit zelfzoekende beginzelen van grootheid en overmeestering, of het boosaartig oogmerk om andere te bederven, eenen Oorlog aanvangt; om geen wetlooze inbreuk te gehengen op de eiſchen der onderſcheide Ryken, of eenig verdrag te bekragtigen, 't welk eene Mogendheid, met zulk eene heerſchappy beſchenkt, als de veiligheid van 't geheele lichaam in gevaar brengt; om zich te vereenigen tegen alle poogingen binnen- of buitenlands, die eenigzins ſtrekken om de algemeene rust te ſtooren; om met de nauwkeurigſte oplettenheid en regtmaatigheid agt te geeven, op alles wat eenige betrekking heeft, op het regt der Volken; om niet geheel onzydig of onverſchillig te blyven, ten opzigte van verrigtingen, beweegenisſen of onlusten, die algemeene gevolgen kunnen na zich ſleepen; om niet toe ſtemmen, in Huwelyksverbintenisſen of Familie-verdragen, tusſchen Partyen of Huizen, die reeds magtig genoeg zyn.

In deezer voege maakt EUROPA een groot en ſterk lichaam uit, 't welk door Godsdienst, Koophandel, Weetenſchappen, Kunſten en Staatkunde, ſchoon het kleinſte onder de Werelddeelen, den voorrang van alle heeft.

HET

HET PATRIOTISMUS.

Justum & tenacem propositi virum
Non civium ardor prava jubentium,
Non vultus instantis tyranni,
Mente quatit solida.

HORATIUS.

Daar zyn weinig of geene menschen, die hun Vaderland niet beminnen. Die liefde tot de plaats onzer geboorte, onzer opvoeding, onzer inwooning, vloeit te onmiddelbaar voort uit de geheele gesteldheid onzer natuur en de aangeborene kragten onzer ziele, dan dat zy, zonder zeer zelden plaats vindende uitzonderingen, niet algemeen zyn zoude; in zo verre, dat sommigen zelfs gedagt hebben, dat deze liefde een onzer ziele onmiddelyk ingeschapen beginsel was. Evenwel, men kan zo goede zielkundige redenen voor deze voldoening voor den dag brengen, dat het niet noodig zy tot een eerst onoplosbaar beginsel toevlugt te neemen. Daarby, indien dit een zodanig beginsel was, kon het aan geene uitzondering onderhevig wezen; en nogthans is het mooglyk, ja het gebeurt somwylen daadlyk, dat menschen, door de eene of andere oorzaak, alle verknogtheid aan hun Vaderland verliezen; zelfs ziet men dit niet zeldzaam in zulken, die, in hunne vroege kindschheid buiten het land hunner geboorte vervoerd, elders hunne opvoeding genoten hebben; en die, schoon zeer wel bewust, dat zy in zulk of zulk een land geboren zyn, schoon zig zelfs nog het een of ander daar van herinnerende, niet de minste liefde voor hun oorspronglyk Vaderland gevoelen. Maar by die geenen, die in een land opgevoed en groot geworden zyn, vindt men nog altyd eenige overblyfzels van genegenheid voor hun Vaderland, schoon zy, in een ander land gezeten, dat wezenlyk meer beminnen; dewyl zy 'er nu gewend, en tevens overtuigd zyn, dat hun fortuin daar gelegen is.

Deze algemeene liefde tot het Vaderland heeft haaren grond in de gewoonte, en de indrukken van 't vermaak. De kindschheid heeft haare vermaaken, en die vermaaken zyn allergevoeligst. De spooren daar van blyven in 't brein; het aandenken daar van herroept de oude genegen-

ten, en met deze geneugten die der plaatſen, waar zy genoten zyn. De Jongelingſchap heeft nieuwe vermaaken; men bemint en wordt bemind; men maakt ontwerpen van fortuin, en legt de grondſlagen zyner volgende leevenswyze. Gedurende de jeugd, en vervolgens, maakt men verbindtenisſen van vriendſchap en belang. Dit alles geeft geneugten, en deze geneugten zyn verknogt aan plaatſen en perſoonen. De leevenswyze vormt heblykheden, die aangenaam worden, ons aan die leevenswyze verknogten, en de leevenswyze is wederom verknogt aan plaatzen en perſoonen. Dit is de grondſlag dier algemeene liefde tot het Vaderland, welke genoegzaam allen menſchen eigen is, en zig dan het meest doet beſpeuren wanneer men buiten zyn Vaderland vervoerd is, en zig afgeſcheurd gevoelt van die plaatſen, die perſoonen, en verſtoken van die leevenswyze, waaromtrent men de heblykheid verkregen heeft, van die met zyn geluk in zyne begrippen te verbinden. En dit gevoel is meer of min ſterk, dit gemis meer of min ſmertlyk, naar maate men zig onder een volk bevindt, welks zeden meer of min van die onzer oude medeburgeren verſchillen. Dus gevoelt een Nederlander minder het gemis zyns Vaderlands, wanneer hy in Engeland, Frankryk, Italie of Duitschland eenen omgang geniet, minder verſchillend van de zeden zyner Vaderlanderen, dan wanneer hy zig onder de Turken bevindt; en hy gevoelt minder zyn gemis onder de Turken, dan hy het gevoelen zoude, indien hy onder de Wilden leeven moest.

Deze verknogtheid aan Vaderland, zeden en gewoonten is gemeenlyk zo ſterk, dat zy over alles zegenpraalt, en dat een beter land, betere omſtandigheden, betere leevenswyze, geenzins in aanmerking komen. Zo heeft men gezien, dat Groenlanders, uit hun met eene eeuwige ſneeuw bedekt Vaderland, in Europa overgevoerd, onthaald op het keurigſte, dat eene betere lugt- en landſtreek, dat de konſten, konden opleveren, gevleid op alle bedenklyke wyzen, van treurigheid vergingen. Hunne ysbergen bekoorden hen boven de heerlykſte Landsdouwen, boven de pragtigſte ſteden, en boven alle de vermoogens van konst en natuur. Hun traan en robbenſpek was meer geſchikt voor hunnen ſmaak en verduwingskragten, dan onze beste ſpyzen en dranken. Men heeft die menſchen, om zig wederom met hunne landgenooten te vereenigen, de gevaarlykſte poogingen zien doen, zig aan eenen onvermydbaaren dood op de woeste baaren blootſtellen, en,

niet

niet konnende ontſnappen, van verdriet ſterven. Zo werkt gewoonte en verknogtheid op den mensch.

Maar deze liefde tot het Vaderland is niet dat verhevene, heldhaftige en zo bewonderde beginſel, 't welk men *Patriotismus* noemt; een verbasterd woord, van 't Latynſche *Patria* afkomſtig, en dat zo veel wil zeggen als zugt voor 't Vaderland. Dit beginſel is een beredeneerd beginſel, gelyk het voorige een louter natuurlyk beginſel was.

Het Patriotismus is, eigenlyk, *de heblykheid, om in al ons doen en laaten het belang van 't Vaderland boven alles te ſtellen.* Dit kan plaats hebben zelfs by buiten het Vaderland geborenen, doch die, burgers geworden, uit overtuiging zig verbonden agten, om, even als de ingeborenen, alles te doen tot bevordering van 't algemeene welzyn.

Het Patriotismus is een pligt; zonder het zelve kan men geen goed burger wezen.

Het is de pligt van ieder mensch het welzyn van zig zelven en van zynen naasten te zoeken. Nu, wanneer men het welzyn van het Vaderland zoekt, zoekt men het welzyn van zig zelven en van zynen naasten; even gelyk men het welzyn van elk gedeelte zoekt, wanneer men dat van het geheel behartigt.

Ons belang is verknogt met dat van 't Vaderland; het hangt van het zelve af; het welzyn van het Vaderland zoekende, zoekt een ieder tevens zyn eigen welzyn.

Het Patriotismus is de hoogſte deugd. De deugd beſtaat in het zoeken van het hoogst mooglyke goed; in de begeerte van zo veel als mooglyk is tot het welzyn van anderen toe te brengen. Nu, als wy het algemeen belang boven alles zoeken, zoeken wy het hoogst mooglyke goed; want wy zoeken het welzyn niet van weinigen, maar van veele duizenden, van allen, op wier geluk wy eenigen invloed kunnen hebben.

Het Patriotismus eischt, dat wy het welzyn van het Vaderland zoeken boven ons byzonder welzyn; dat wy ons belang aan dat van 't algemeen opofferen; en dat wy alles veil hebben, onze goederen, ons leeven zelfs, voor het Vaderland.

Dit vloeit wederom uit de natuur der zaake voort. Het algemeene belang eischt opofferingen: een ieder moet iets afſtaan van het zyne, om het aan te wenden tot onderſteuning en behoud van 't algemeen. Tot deze opofferingen moet men gereed zyn. Nu, dezen gaan dikwyls zeer verre; daar komen zomtyds omſtandigheden voor, die vorderen,

ren, dat de Burger zyne goederen, ja zyn leeven zelfs, geeve voor het Vaderland.

De bereidvaardigheid hiertoe is het, waarin het waare Patriotismus beſtaat. Hy is de beste Patriot, die, in de noodzaaklykheid, hier toe het meest gereed is.

Op deze gronden gaan wy eene ſchets opmaaken van het karakter des Patriots.

De Patriot bemint zyn Vaderland boven alles; de welvaart van het Vaderland is zyn hoogſte wensch, zyn heerſchend doel.

De Patriot, zyn Vaderland beminnende, het welzyn van zyn Vaderland boven alles behartigende, legt zig toe, om de waare belangen van zyn Vaderland te kennen. Zonder deze kennis, kan hy zekerlyk zyn Vaderland wel beminnen, hy kan het welzyn van zyn Vaderland wel wenſchen; maar, indien hy de waare belangen van zyn Vaderland niet grondig kent, zouden zyne poogingen dikwyls zeer ſchadelyk kunnen zyn, en regtſtreeks tegen de belangen van zyn Vaderland aanloopen. Dit beſeffende, gevoelt hy, dat, zo lang hy niet verlicht is, hy best doet, zig, in zynen yver voor het algemeene belang, alleen by wenſchingen te bepaalen, en zyne poogingen alleen, gereed te hebben, wanneer hem die van hooger hand afgevorderd worden. Hy weet, dat het geſchreeuw en gewoel eener blinde gemeente, al is zy nog zo welmeenend, dikwyls geheel bezyden de waarheid kan gaan; en dat de onkundige menigte alleen ziet door de oogen van zulken, die invloed op haaren geest hebben; en hy weet, dat, om invloed op den geest van het gemeen te krygen, veele middelen dienen kunnen, welken in het oog des weldenkenden allerverfoeilykst zyn. De Patriot dan, om zig omtrent het belang zyns Vaderlands te onderrigten, zal die mannen raadpleegen, die niet alleen met ſchoonſchynende redenen voor den dag komen; maar die tevens gemaatigd zyn in hunne voorſtellingen. Hy weet dat drift het verſtand verblindt, en dat de waarheid zig alleen aan bedaarde harſſenen doet kennen. Alle geſchriften en geſprekken, waarin heethoofdigheid doorſtraalt, zal hy dan mistrouwen; verzekerd, dat, indien al de heethoofdige gelyk heeft in den grond der zaake, daar nogthans omſtandigheden, door zyne drift, worden bygevoegd, welken niet zelden de allerbeste zaak bederven.

De Patriot, gebreken in het beſtier der gemeene zaaken beſpeurende, zal niet alleen wenſchen die gebreken vergoed te zien, hy zal ook zyne poogingen ten dien einde

de aanwenden. Maar hierin zal hy met alle bedaardheid en omzigtigheid te werk gaan, ten einde niet, door het verhelpen van eenige gebreken, anderen van nog erger gevolg te veroorzaaken; of middelen aan te wenden, gevaarlyker dan de kwaal zelve. Vooral zal hy zig wagten van roekloosheid tot daadlykheden te komen, bewust, dat een Staat, geſchokt door innerlyke beroerten, in eenen hachlyken toeſtand is; gelyk aan dien van eenen zieken, wien een onvoorzigtig geneeshoer een middel heeft toegediend, wel bekwaam om hem van eene kwaal te redden, met welke hy nog veele jaaren leeven kon, doch tevens zeer geſchikt om hem met al dat zeer ligtlyk om hals te helpen. Wanneer in een land de degen van den Burger tegen den Burger is getrokken, kan men den uitſlag niet voorzien; en het kan zeer ligtlyk gebeuren, dat men voor ſtroomen van Burger-bloed, voor de vryheid vergoten, niet anders koopt dan eene verzwaaring van ketenen, zo niet eene volſlagene Slaverny, voor eene wel eenigzins bepaalde, doch nogthans heilryke, Vryheid.

De Patriot zal in alles zyn licht volgen, en zig bepaalen voor het geen hy agt het belang van 't Vaderland te zyn, zonder te letten op het geroep of oordeel van anderen, en zig te laaten wegrukken door den ſtroom van partyzugt. Al wie zig door partyzugt laat regeeren, die eene zaak af- of goedkeurt naar maate zy van deeze of geene party voortkomt, is geen Patriot; al ware het dat de party, welke hy aankleeft, over 't algemeen de beste zyde hield; hy is, in dat geval, alleen partydig, en verzaakt het karacter, waarop hy roemt.

De Patriot zal, om gunst noch leed, de goede zaak verlaaten. De bevordering van zig, of de zynen, mag het doel des eenzugtigen zyn; de Patriot zal de belangen van zyn Vaderland niet verzaaken voor een ampt, voor een eernaam, voor de gunst van eenen Vorst: maar hy zal zig ook niet laaten leiden door den ſtroom der menigte, of zynen pligt vergeeten om de toejuichingen eener wufte menigte; de zugt, om als een Patriot geroemd, geyleid te worden, zal hem niet bepaalen, of de vrees, van als een kwaalyk gezinde gehoond te worden, afhouden van zynen pligt. Hy wil een Patriot zyn, en niet ſchynen; en hy braveert even zo wel de woede van een raazend graauw als de grimmigheid van eenen vertoornden Vorst.

De Patriot bemint zyn Vaderland boven alles; doch daar-

daarom laat hy niet na, een vriend van 't geheele menschdom te zyn. Hy agt zig verbonden tot liefde voor alle menſchen, als deelgenooten van dezelfde natuur, als kinderen van een en denzelfden algemeenen Vader. Maar, even als een wys en teederhartig vader, ſchoon een opregt menſchenvriend, ſchoon een goed Burger, het welzyn zyner kinderen ſtelt, boven dat zyner medemenſchen en medeburgeren, zo ſtelt de Patriot het belang van zyn Vaderland boven dat van alle andere Volken. Hy is bereid de pligten der algemeene menschlievendheid omtrent alle de Volken des aardbodems te vervullen, indien daar door zyn Vaderland niet bemadeeld wordt: maar, wanneer men kiezen moet tuſſchen het Vaderland en andere Volken, dan is zyne keuze reeds bepaald, en hy zoude zig zelven als eenen dwaas, als eenen verraader, beſchouwen, indien hy een oogenblik in twyffel ſtond, aan wien de voorkeur te geeven. Doch dit belet hem niet billyk te zyn omtrent andere Volken, en hunne deugden te bewonderen en na te volgen: hy gevoelt, dat hy zyn Vaderland dan waarlyk dient, wanneer hy het goede, dat hy by andere Volken, al waren het zelfs de vyanden zyns Vaderlands, en bygevolg zyne vyanden, ontmoet, onder zyne medeburgers overbrengt, en in den Vaderlandſchen grond die heilzaame planten aankweekt, waar door moogelyk een vyand veel boven het Vaderland vermag.

De Patriot heeft eenen afkeer van allen die geene Patriotten zyn. Hy beſchouwt ze als laage zielen, als ſlegte Burgers, die hun byzonder belang boven het algemeene ſtellen. Maar in dit zyn oordeel is hy omzigtig; hy beeft, om in dit opzigt roekloosiyk te vonnisſen. Bewust van de zwakheid van 't menschlyk verſtand, gevoelt hy, dat deze en geene, die in andere begrippen zyn als hy, ter goeder trouwe handelen kunnen; en dat zelfs in gevallen, waarin al eenige ſchyn is, dat die menſchen byzondere inzigten bedoeld hebben. De les van niet ligtlyk te oordeelen, is by hem eene heilige les. Het is alleen, wanhy duidlyk ziet, dat zulke menſchen tegen hun beter weeten aan te werk gaan. Zo zal hy zig ook niet ligtlyk op die geenen verlaaten, die eenen grooten ſchyn van Patriotismus van zig geeven, bewust, dat ook zeer laage beginzelen by dezen kunnen werken, vooral in tyden, wanneer het woord *Patriot* een ſoort van partyleuze is geworden. In zulke tyden kan men zig, uit eigenbelang, zo wel by de goede als by de kwaade party voegen; en de groot-

grootſte yveraar voor het Patriotismus kan, in zyn hart, even zo verraaderſche beginzelen voeden, als de aanklecver der tegengeſtelde zyde. Vooral zal hy omzigtig zyn omtrent de zulken, die eene omkeering in den ſtaat uit de laagte in de hoogte zou kunnen verheffen; of die, door hun yveren, zig uit eene vergeetelheid zouden kunnen trekken, waarin eene ydele eerzugt hen niet langer duldt te blyven kruipen.

AANMERKINGEN OVER HET VAN BUITEN LEEREN DER KINDEREN.

Zeer waarſchynlyk heeft men in geene eeuw, zedert de Schepping, zo veel over de opvoeding geredeneerd en geſchreeven, als in deeze. De wereld is als overkropt met boeken voor kinderen, ouders en meesters; met handleidingen, met waarheden, dwaasheden, uitvoerlyke en onuitvoerlyke onderwerpen, wonderſpreuken en belachlyke grilligheden, alleen betreklyk tot de opvoeding der jeugd. Een ieder, die iets heeft geleezen en nagedagt, ja ook, die ſchynen wil geleezen en nagedagt te hebben, redeneert over de beste opvoeding, en meent, in de handelwyze van anderen, duizenderlei misſlagen ontdekt te hebben, die hy zig verbeeldt te kunnen, en als hy eens vader zal geworden zyn, te zullen verbeteren. Ondertuſſchen ziet men niet, dat alle deze fraaije ontwerpen, alle deze fyn doorgedagte zamenſtellen; dat alle deze verlichte *Mentors* eene zeer merklyke verbetering in de zamenleeving te wege brengen. Wat moet men daar uit opmaaken? Dit, of dat deze ontwerpen onuitvoerlyk zyn, of dat zy in zigzelven niet deugen: ten zy men vooronderſtelle, dat de wereld te balſtuurig is, om 'er gebruik van te willen maaken. Anders, zeker, moest nu reeds de beſchaafde zamenleeving, de zogenaamde groote wereld, het toppunt van volmaaktheid bereikt hebben, nu alle die jonge Heertjes en Juffertjes, welke vóór twintig jaaren begonnen hebben die nieuwerwetſche en verfynde opvoeding te te genieten, menſchen geworden zyn. Maar helaas! is de verbetering zo zigtbaar? Hier zou men byna met SALOMON zeggen. *Daar is niets nieuws onder de zonne.*

Eene van die nieuwigheden, zo zeer in deze eeuw toegejuicht, is, dat men de kinderen niet met het geheugen, en meer met het verſtand moet doen werken. ROUSSEAU deed zynen *Emile* niets van buiten leeren; hy deed hem maar opmerken; en liet het van de vrywillige bepaaling zyner aandagt afhangen, of hy iets leerde dan niet. ROUSSEAU 's *Emile* leert alles uit eigen gemaakte opmerkingen; om dat ROUSSEAU op het pa-

papier hem alles doet opmerken. Dan een *Emile*, geboren niet, gelyk *Minerva*, uit *Jupiters* hersſenen, uit het brein van ROUSSEAU, maar op de gewoone wyze der overige menſchen, zou weinig of niets opmerken; by gevolg weinig of niets weeten; en, twintig jaaren oud, zou hy onkundiger zyn dan de lompſte boeren jonge op zyn tiende jaar.

Het van buiten leeren in de kinderen is, wat men tegenwoordig daar ook tegen inbrenge, naar myne gedagte niet zo ſchadelyk als men wel voorgeeft; het is zelfs veeleer voordeelig en noodzaaklyk. Ik beken, men kan dit te verre trekken; men kan, door een kind al te veel te doen van buiten leeren, het den lust doen verliezen, en eenen afkeer inprenten tegen alle aanwending van de aandagt: maar eene maatige oeffening van het geheugen in een kind is, naar myne gedagten, eene zeer, nuttige zaak en een treflyke grondſlag voor eene goede opvoeding.

Niemand zal in twyffel trekken, dat de opmerkzaamheid van den geest de grondſlag is van alle onze weetenſchap; en, dat hy, die het meest weet op te merken, ook de kundigſte en bekwaamſte mensch is.

Nu, hoe vroeger men den geest gewent tot opmerkzaamheid, hoe vroeger men ook den grondſlag legt tot die opmerkzaamheid, welke het verſtand voltooijen moet.

Een kind is uit den aart ſpeelziek, en zoekt naar verſtrooijingen. Geeft men het in die ligtvaardigheid toe, gewent men het niet zyne aandagt te vestigen, het zal, zyn geheele leeven door, in die ſoort van verſtrooijing blyven. Van het eene voorwerp op het andere ſpringende; onbekwaam tot eenige oeffening van het verſtand; niets doorgrondende; nergens in uitmuntende; van het eene ydele vermaak naar het andere jaagende; ongeſtadig in zyne bezigheden, in zyne verlustigingen; onvergenoegd met zynen ſtaat; niets genietende dan ten halve; als te oppervlakkig denkende om iets te doorgronden, en ten vollen te ſmaaken; dit zal het lot van zodanig een kind zyn.

Zo lang het verſtand van een kind te zwak is om zig op zaaken te vestigen, moet men het, ten einde het te leeren zyne aandagt te oeffenen, met loutere klanken bezig houden; en loutere klanken zyn alleen voor het geheugen.

De vroege kindsheid is de tyd om van buiten te leeren; het is de tyd om taalen te leeren, die in den grond niet anders zyn dan klanken.

Daar het noodig is voor een kind, geſchikt, zo niet tot de weetenſchappen, ten minſte voor de groote wereld, eenige taalen, buiten zyn moedertaal, te bezitten, kan men geenen tyd beter daar toe beſteeden dan de kindsheid; een tyd, die toch anders verloren zoude zyn; daar het verſtand nog niet bekwaam is tot het begrypen van eenigzins ingewikkelde

voor-

voorſtellen. Voeg hier by, dat de Natuur zelve ons tot deze handelwyze als ſchynt te noodigen, door de grootere vatbaarheid der kinderen boven de volwaſſenen om met het geheugen te werken.

Een kind, het welk men eene niet te zwaare taak, om van buiten te leeren en in zyn geheugen te prenten, voorſchryft, is daar door bepaald, om zyne aandagt eenigen tyd te vestigen; en verkrygt, dus doende, eene heblykheid tot het oefenen van zynen geest.

Een tweede ſtuk, waar toe men de kindsheid ook zeer geſchikt heeft te agten, is het leeren der aardryksbeſchryvinge, ten minſte voor zo verre dezelve alleen één voorwerp van het geheugen zy. Men kan een kind gemaklyk de ligging der Landen, Steden, Zeeën, Meeren en Rivieren op eene Kaart wyzen, en de verdeeling der landen vóórzeggen, of uit een kort begrip doen van buiten leeren.

Zo is ook de vroege jeugd de regt geſchikte tyd om eenen aanvang te maaken met de beoeffening der geſchiedenisſen; en, in het nog louter lydlyke verſtand, naamen van volken en groote mannen; mitsgaders om de merkwaardigſte jaargetallen, veldſlagen, enz. het geheugen aan te beveelen.

Alle deze dingen in eenen tyd aangeleerd, welke tot het aanleeren van niets anders bekwaam is, zyn zo veele nuttige bouwſtoffen, vroegtydig verzameld. En men zal, wanneer de tyd daar zal zyn om ze tot het optrekken van een gebouw te gebruiken, hier door voorgekomen zyn, dat men dan den tyd, dien men beſteeden kan om te bouwen, niet behoeve te verkwisten met ze te vergaderen. Ook zal het opdoen van dezelven der Jeugd reeds eene hebbelykheid gegeeven hebben om te arbeiden.

Het van buiten leeren van leerſtellige Waarheden, tot den Godsdienst betreklyk, heeft dit nut niet, dewyl die niet alleen het voorwerp moeten wezen van het geheugen, maar van het verſtand, en vooral van het hart, en in de kindschheid volſtrekt onverſtaanbaar zyn. Al het nut dat een kleene jongen van onze meest gebruikelyke Vraagboekjes hebben kan, is, dat hy zekere konstwoorden geleerd heeft, welken hem naderhand verſtaanbaar gemaakt zullen worden; doch die hy dan even zo wel zou kunnen aanleeren, als hy de konstwoorden der weetenſchappen leert, op welken hy zig daar na toelegt.

Even het zelfde, doch in minderen trap, is waar van de Zedenkunde. Het is onmooglyk, dat een kind in ſtaat zoude zyn om een zamenſtel van zedenkunde te verſtaan. Doch dit neemt niet weg dat men een kind behoore te leeren, wat het doen en laaten moete; dat het zynen ouderen gehoorzaam zyn, zynen broertjes, zusjes, en ook anderen menſchen liefde toedraagen moete; dat men zelfs het doe gevoelen, dat het lief-

de aan zyne ouderen en medemenſchen ſchuldig zy; want, zodra een kind eenig beſef begint te krygen, is het vatbaar voor aandoeningen van liefde en dankbaarheid; aandoeningen, welken wy zien dat zelfs veelen der dieren eigen zyn. Zo kan en moet men ook een kind, zonder het met de konſtwoorden en konſtverdeelingen der Godgeleerden op te houden, zeggen, dat alles is gemaakt van eenen God, of van een goed en wys Wezen, van wien het alles heeft ontvangen; wien het gehoorzaam moet zyn; die wil dat het zyne ouderen en de andere menſchen liefhebbe, en hun wél doe; die het zal gelukkig maaken als hy dit doet, en ſtraffen als hy anders handelt; dat hy, als hy kwaad mogt gedaan hebben, daar berouw over moet hebben, het niet weder doen, en dat God hem dan gunſtig zal zyn. Deze en foortgelyke leeringen behelzen waarheden, die een kind al vroeg verſtaan kan; naar welken het zyn gedrag kan inrigten, en om welken te weeten hy geene voor hem onverſtaanbaare kunſtwoorden, en onderwyzingen, behoeft van buiten te leeren; die het mooglyk te wenſchen ware, dat door het gemeen, ſchoon tot jaaren van onderſcheid gekomen, niet veele andere artikelen beheelde, dan die eenen ommiddelyken invloed op het gedrag hebben.

O. O.

DE BRAAFHEID EDELMOEDIG BELOOND.

Eene waare Geſchiedenis van dit Jaar.

(*Journal de Paris.*)

Een Fruitverkoopſter, te *Parys* bekend, MERTHE genaamd, die achttien Kinderen gehad had, en van welke nog tien in leeven waren, moest met dit talryk Huisgezin leeven van het klein inkomen haars Fruitswinkeltje, en het dagloon van haar tweeen zestig jaarigen Man, een Huurkoetzier. Haare ongetrouwde Zuster hadt vyf Kinderen ter wereld gebragt; drie waren overleeden, een vierde was, om ſlegt gedrag, vastgezet; het vyfde was omtrent vyf jaaren oud, toen de Moeder ſtierf. Deeze maakte, by een, met eigen hand geſchreeven, Uiterſten Wil, haar goed aan de Vrouw eens Bakkers, in goeden doen gezeten, met voorbygang van haare Zuster: waarſchynlyk die Vreemde begunſtigende, om dat MERTHE haar zo dikwyls ernſtig beſtraft had over haar ſchandelyk gedrag. De nalaatenſchap beliep meer dan vierduizend *Livres*.

MERTHE, die alleen de Erfgenaam van haare Zuster dagt te zullen weezen, zag, met groot hartzeer, eene ſom, die haar, in eene behoeftige Huishouding, wonder zou te ſtaade gekomen zyn, in handen van eene Vreemde vallen. Zy vervoegde

de zich by een Regtsgeleerden, die haar verklaarde dat deeze ſchriklyke onregtvaardigheid niet te veranderen, en het Testament niet kragtloos te maaken, was. Zy hadt, den Regtsgeleerden ſpreekende, het vyfjaarig Kind haarer Zuster by de hand; zy omhelst het; met veel hartlykheid betuigende: *'t Is dan zo, ik zal deeze kleine met my neemen; deeze nalaatenſchap zal my niemand betwisten: want ik geloof zeker, dat de Vrouw, die de Erfmaaking aanneemt, het Kind in 't Hospitaal zou zenden om 'er zich van te ontdoen!* —— De Regtsgeleerde, verbaasd over dit zeggen, oordeelde het billyk haar het getal haarer eigene Kinderen te herinneren, en haar te vraagen, hoe zy, reeds tien Kinderen hebbende, zich met den last der Opvoedinge van dit Elfde zou bezwaaren? *Hoe!* hernam zy, vol drifts, *dit ongelukkig Schaap kan 't niet helpen dat het in de wereld gekomen is; het moet gevoed en gekleed worden* —— *God zal my helpen!* Zy hieldt haar woord, en bragt dit Kind by de haaren.

't Geval werd bekend. —— Eene Loge van Vrymetzelaaren, te *Parys*, *la Candeur* geheeten, beroemd door veele daaden van Vaderlandliefde en Goedertierenheid, gaf in Sprokkelmaand deezes Jaars een heerlyk Feest. Meer dan honderd veertig Perſoonen van beide de Sexen, en van het eerſte aanzien, maakten het gezelſchap uit. Naa de gewoonlyke pligtpleegingen, werd 'er een gordyn opgeſchooven, en men zag de braave MERTHE op een heerlyken throon, omringd van haare tien Kinderen, en met het aangenomene voor zich. Zy waren alle, nevens MERTHE, op kosten der Loge, in nieuwe kleederen geſtooken. —— De Marquis DE .... toen Voorzitter, verklaarde, in eene aandoenlyke Aanſpraak, wat deeze Vertooning in hadt. In het tederſte gedeelte deezer Rede zette Mevrouw, de Gravin DE ....., een Burgerkroon op 't hoofd van MERTHE. Mevrouw de Marquiſinne DE ..... gaf haar eene welvoorziene Goudbeurs, en Mevrouw de Gravinne DE ..... reikte haar eene Mande toe, met het Kindergoed voor het negentiende Kind, waar van zy zwanger ging. Het Kind, door haar aangenomen, werd hernomen door de Societeit, die zich met de opvoeding, en het verder bezorgen daar van, belaſtte.

Dit hartroerend tooneel, en de treffende aanſpraak van den Marquis DE ..... deedt de traanen biggelen van alle Aanſchouwers. Hoe ſtreelt een Vertoon! zo zeer tot eere ſtrekkende van de Geevers als van de Ontvangers!

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID te AMSTERDAM, JULI, 1783.

		Bar:	Th:	Wind.		
1	29.	4-4	72	O 2 NO 4		wolk. helder
		4-0	78	NO 4		helder
		3-6	71	O t N 4		———
2		3-5	72½	O 2		———
		3-4	87	——— 0		———
		3-0	74½	NO 0		wat betr.
3		2-7	73	NW 3		———
		3-6	76	W t Z 3		———
		3-6	64	W 3		———
4		3-7	64½	WNW 3		z. b. iets R.
		4-5	71	NNW 4		wolkig
	*	5-0	57½	N 3		o, helder
5		4-4	63	W 2		betr.
		3-4	74½	——— 6		——— o. h.
		2-6	65	——— 4		z. betr.
6		2-1	64	NW 2		———
		2-1	72	NNW 2		betr.
		2-0	57½	——— 2		o. helder
7		1-5	66½	Z t W 4		betr. o. h.
		1-9	72	N 2		o.helder———
		2-7	57*	——— 3		———
8		3-2	62	——— 3		———
		3-3	70½	O 1		———
		2-8	61½	——— 1		———
9		2-1	63	ZO t O 4		held. damp
		1-4	81	ZO 4		———
		1-0	67	——— 4.2		———
10		1-1	68	ZZO 3		o.helder———
		1-2	83	ZO 4.2		———
		1-3	69	——— 2		wat betr.———
11		1	8	71	ZZO 3	———
		2-0	85	OZO 4		o.helde r———
		2-7	70	ZO 3		———
12		2-8	72	ZZO 2¼		wat betr.———
		2-6	84	ZO 3½		———
		2-2	71	ONO 3		———
13		2	1	71	O 4	———
		1	6	80	——— 5	———
		1-0	68	O t Z 3		———
14		0-7	72	OZO 3		o.helder———
		0-3	82½	O 0		wat betr.———
		0-2	71	OZO 2		helder ———
15		0-6	73	——— 3		———
		0-2	83	O 4		wat betr.———
	28.	11-5	73	——— 5		o. held. ———
16		11-5	73½	ZO 6.4		held. 1 u. wolk.
	29.	0-5	76½	ZW 4 W 3		donk. 3 u. iets R.
		1-8	63	W 2		wolk. o. held.
17	29.	2-3	69½	W 2		wat betr.
		3-0	76½	WNW 3		o. helder
		3-4	62	W 2		———
18		3-2	70	Z 0		betr.
		3-1	79	W t Z 1		wat betr.
		2-0	66½	W 1		iets R. douk.
19		1-1	70½	——— 2		iets R. ———
		1-1	77	WNW 3		zw. wolken
		1-0	67	W 1		donker
20		0-4	72½	WZW 1		z.b.zw.wolk.
		0-1	84	W 1 Z 0		R. z. b. o. h.
	28.	10-6	71½	ZO 1		o. helder
21	*	9-0	4 72	ZW 1 WZW 8		5u. D.R.wolkig
		10-2	77½	W 10		zw. wolken
		10-5	65	——— 7		———
22		11-0	67½	ZZW 1 0		o.h.z.b.ietsR.
		11-1	78	WNW 1-0		zw. w.ietsR.
		10-5	62½	Z t O 0		———
23		9-6	68	Z 3		———
		9-8	76½	O 2		z.betr. ietsR.
		11-1	64	NW 2		donker
24	29.	0-4	69	WNW 2		wolkig
		1-8	76	W t N 4		wein. wolken
		2-5	65½	W 2		wolkig
25		2-8	70	——— 2		betr.
		3-2	78½	WNW 2		donker ietsR.
		3-1	68	NNW 2		———
26		3-0	72½	Stil		———
		2-7	83½	ZO 0 O 2		betr. zw. wolk.
		1-2	71	NO 2		———
27		0-1	72	ZO 1		o helder
	28.	11-2	86	O 3		helder
		10-3	77	OZO. O. O 4		———
28		9-7	75	ZO 2 ZZO 2		——— o. h.
		9-8	92*	ZZO 3 O o. 1		———
		10-1	77	O o		— zw. w. o. h.
29		10-5	74	W 2		o. helder Wl.
		11-0	83	——— 4-6		helder
		11-1	68½	——— 8		———
30		11-6	67	WNW 2		o. helder
	29.	0-7	75	NW t N 3-5		stofr. wolkig
		1-3	64	W 3		z. betr. ———
31		1-1	67½	ZW t W 6		o. helder
		2-2	76½	WZW 4		——— wolk.
		3-0	68½	NW 0		——— z. b.
						donker
	29.	1 34/90	71 85/90			2 8/10

Thalen 1 nam. 3¼ u. 79½ Den 16's mo. 10 à 11 - circa 84
2 — 3 3½ — 80 19 nam. 3 — 80
5 — 4½ — 76 20 med. 12 u 84
6 — 12½ — 74 — nam. 2 u 75. 3 u. 83.
10 — 3 — 84 Den 24 stav. 8½ — 64
15 — 3½ — 83½ 27 nam. 3½ — 87

Deze buitentydsche ſtanden
Therm. onder de bovenſtaande
rekend, is de middenwarmte
maand 72 gr.
Verwagt in 't volgende Stukje
apart tafeltje van extra waarnem

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

HET NUT DER WÀRE VRIENDSCHAP.

ô Edele Vriendſchap! die door nood en dood gekroond,
Zo wel op Door'nen treedt, al op Zaphieren wandelt,
En, hoe 't geval zich keere, ook nimmer avrechts handelt.

ZELS, *Brieven en Beſpiegelingen.*

Zeer bevallig zyn al de omſchryvingen, die van de ware Vriendſchap worden gegeven. Eenparig, volgens alle getuigenisſen, is zy de Baarmoeder veler genoegens op de waereld. En wie kan aan deze waarheid twyffelen? ——— Hy, immers, die oprechte vrienden heeft, ſmaakt het heil, der menſchelyke natúúr waardig: —— en, hy kan zich, in de wederwaardigheden dezes levens, beter vergenoegen, wanneer hy iemand kent, die hem, goedwillig, dien last helpt torſchen. Het nut der ware Vriendſchap behoort dus uit een tweeledig gezigtpunt beſchouwd te worden ——; zo in geval van voorſpoed en geluk, ——— als van tegenheden en rampen. ——— In beiden opent ze eene bron van troost; —— in beiden is het nut onbeſchryffelyk. ——— Wy zullen beproeven, hoe ver wy, ter volbrenging van onze belofte, onlangs gedaan, ene ſchets, daar van tekenen kunnen: —— dit nochtans voor af verzekerende, dat het niet dan ene flaeuwe tekening zyn zal, in vergelyking van het dadelyk nut, dat deugdzame Vrienden uit hun onderling verkeer trekken.

De grootſte vreugd, de hartelykſte blydſchap, openbaart zich, wanneer Vrienden gezamentlyk delen, in de onzondige vermaken, die de milde natuur, door de Goddelyke beſchikking, verleent; —— en, dit geſchiedt voor al, als de een den ander deelgenoot kan maken van Zegeningen. Indien wy enigzints gezindheid hebben, om, als gezellige Menſchen, in de Maatſchappy te leven —— ondervinden we, dat gene Zegeningen beter geſmaakt worden, dan die men, met anderen, en boven alles, met

onze Vrienden, geniet. —— Het genot, dat wy 'er zelven van hebben kunnen, vergenoegt ons niet, zo wy 'er geen anderen in kunnen doen délen. Hoe menigmaal wenſchen wy niet, als ons iets overkomt waar door ons genoegen vergroot, of ſlechts verlévendigd wordt, dat deze of die onzer Vrienden 'er Getuigen van mochten zyn. Van waar dit anders, dan om meerder gevoel, en bezef, van het goede te hebben? —— En, in de daad, 't zy men let, op het onderhoud of de geſprekken, die daar uit geboren worden; —— 't zy men ziet, op de vernieuwing, de dankbare erkentenis en aandenking van Zegeningen: —— 't is zéker, dat het goede te genieten, met een rechtgeaart Vriend, oneindig meerder zoets geeft, dan het zelve alléén te ſmaken, en daar van geen deelgenoot te hebben. En al is het, dat ons zulke voorrechten te beurte vallen, zich alléénlyk tót onze Perſonen bepalen, en waar van men derhalven niets dan de melding en bekendmaking kan mededélen; —— in dit geval nochtans ſtrekt ons een goede vriend tot veel blydſchap. Van al wat ons genoegelyk overkomt zyn wy gereed, en gevoelen ene neiging, om het zelve openbaar te maken. De aart der vreugde is zódanig, dat wy door dezelve als genoopt worden, bekendmaking van derzelver oorzaak te doen: —— 't zy, door in ons gelaat zulke vergenoegde trekken te brengen, die ons geluk ontdekken; —— 't zy, door ons hart zó zeer in te nemen, dat wy als gedrongen worden, om het geen ons is te beurt gevallen te verhalen. De natuur ſchynt zó geſchapen te zyn, dat de vermeerdering van geluk ons dan eerst recht aandoet, wanneer wy zulks aan anderen mededélen. —— Is dit nu zo: —— wel, wat vermeerdert het genoegen dan niet, wegens voorſpoedige ogenblikken, als men verzékerd is, iemand, op het Toneel den ondermaanſche verandering, te hebben, die, reikhalzend, de gelukkige tydſtippen inwagt, dat zyn Vriend hem de uitbreiding van zyn geluk komt aankondigen. Wie weet niet, hoe de vergiftige wangunst, in zulke omſtandigheden, zich met alle hare hatelykheid vertoont? —— Hoe de vuile nyd al haren Zwadder uitſpuuwt, om dat het geluk, niet den nydigaard, of afgunſtigen, maar een anderen, ten deel gevallen is? Hoe menig een is 'er niet, die met grynzing onze bevordering verneemt; —— en uit wiens ogen te lezen zyn de gedachten, die hy daar by maakt? — wat ſchroom, om 'er van te gewagen, veroorzaakt dit niet menigmaal? —— en hoe zeer zulks het genoegen ver-

vermindere, weten zy te getuigen, die immer in zoortgelyken toeſtand, ter voeding van nyd, geſchroomd hebben, hunne welvaart en voorſpoed te vermelden. ——— Zy dan ook kunnen best getuigen, hoe aangenaam het is, in dat geval, een getrouw vriend te hebben. Gebeurt het dan, dat de voorſpoed van een hunner, onverwagt, is toegenomen: ——— de eerſte zorg is, zyn Vriend, daar van, bekendmaking te doen, ——— zamen vereenigen zy hunne harten in blydſchap, en délen in eene ongeveinsde Vreugd: —— zamen ſmaken zy de verrukking, de innige aandoening, van het gemoed, die daar uit geboren wordt. Belangeloze deelneming doet zynen Vriend 'er zo veel zoets in vinden, als hy zelve ervaart, dien het geluk gediend heeft. ——— Dan, dit is het niet al: —— deze gebeurtenis geeft aanleiding tot leerzame aanmerkingen, en leidt hen op, tot den oorſprong van alles. Zy erkennen in dezen Gods beſtier; —— zyner weldadigheid en goedheid geven ze eer; ——— en verklaren hunne gehéle afhangelykheid van Hem: ——— zy kennen daaröm ook, noch aan zich zelven, noch aan enig Schepzel, toe, dat aan hunnen Hemelſchen Vader behoort. 't Is hier —— ô God! onzes levens, in wiens hand onze adem is; ——— in wien wy leven, ons bewegen en zyn; ——— van wien wy alle dingen hebben; ——— en die ons, dag aan dag, overlaadt, met Zegeningen van het goede: —— U zy aanbidding, dankzegging, en heerlykheid! Dankbaarheid nu aan God; —— en, voor het vervolg, vertrouwen op Hem, ——— is dus het voorname, waar toe zy elkander aanſporen; —— en voorts, om in ene yverige betrachting van pligt, volvaardig, dat werk te verrichten, dat aan ieders bezigheid verknocht is. Neemt de welvaart toe, ——— vinden ze overal zegen, —— volgt hun alömme voorſpoed, —— zy vermanen elkander, aan die Zegeningen niet gehecht te zyn; ——— hunne harten 'er niet op te zetten, ——— en zich daar op niet te verhovaardigen of te verheffen. In één woord, zy moedigen elkanderen aan, om yverig in deugd, en volſtandig in het goede, te zyn.

Men denke niet, dat de vorenſtaande vermaning, alhier, ontydig ingevlogten, en ongepast gebezigd wordt. Nooit komt ze meér te pas, dan, wanneer alle onze pogingen gelukken, en onze ondernemingen met ene goede uitkomst bekroond worden: ——— onze harten zyn dan in groot gevaar, van ene ongeoorloofde verkleefdheid aan

het goed van de waereld te verkrygen; ——— en onze zinnen, lusten, en begeerten, om daar aan geboeid te raken, en in het zelve ons enig heil te ſtellen. De waereld verbindt ons meest, als het 'er ons wél op gaat. —— De beguicheling, die ze bezit, werkt met de grootſte kracht, als de overvloed, met alle de bekoorlykheden, die haar vergezellen, ons te beurt valt: ——— De trotsheid, ——— de hovaardy, —— vat dan post, wen onze ſtaat, onze vermogens, ons toelaten, in meerder ruimte, gemak en vermaak, te leven dan anderen. Dan eerst, legt men meest bloot, om God uit het oog te verliezen; ——— en Hem te verſmaden, die ons alles ſchenkt. De aanhoudende genieting van milden zegen maakt ons daar aan gewoon; ——— en wy vergeten ligtelyk, dat het God is, die ze in één ogenblik kan verkeren, en van ons nemen. Wat is derhalven noodzakelyker, dan deze aanſporing, om God in erkentenis te houden? ——— en de waereld klein te achten? ——— Wat is meerder de pligt van een waar vriend?

Dan, —— 't zyn altyd geen ſtonden van voorſpoed! ——— De ervaring leert ten duidelykſte, dat 's menſchen gangen, in dit leven, niet altoos veraangenaamd worden, met op rozen te wandelen; —— maar dat, integendeel, zyn weg, ſoms, met door'nen bezaeid wordt, en dus, afwisſelend in voor —— en tegen —— ſpoed, afloopt. Geen mensch immers, of Hy vindt zich gedrukt, door tegenheden of rampen, die dezen ſtaat vergezellen. Hoe vele middelen en wegen zyn 'er niet, die de ogenblikken van 's menſchen leven allerbitterst kunnen maken! —— welke folteringen en ſmarten des Lighaams, die hem, zuchtend, zyne dagen kunnen doen ſlyten! ——— Wat quellingen, vernéderingen, en tegenſtanden, ontmoeten hem wel eens op de reize naar de eeuwigheid! ——— Allen délen daar in; en, ſchoon niet elk in ene gelyke mate, nochtans ondervindt ieder, dat de have der eeuwigheid, niet bereikt kan worden, in ene rustige, en ongeſtoorde kalmte; —— maar dat deze reize ons meermaals blootſtelt, aan hévige ſtormen van ongenoegen, rampen, en tegenheden. Daar het des vast ſtaat, dat 's menſchen leven in voor —— en tegen — ſpoed verdeeld is; —— hoe goed is het dan niet, dat God in den mensch gelegd heeft ene vatbaarheid, voor de indrukzelen van ſmart, die een ander treffen: ——— en dat Hy deze ingedrukte eigenſchap, als een uitvloeizel uit zyn heilig wezen, 's menſchen natuur heeft

heeft ingeſchapen: —— in zo verre, dat weinig menſchen, hoe onmenſchelyk anders, —— hoe wreed, in hunne verwaande denkbeelden, —— 'er geheel van ontbloot zyn? En, in de daad, welk een geluk is dit niet, voor een téder en aandoenlyk geſtel; voor wien de tegenheden veel ondragelyker, en onöverkomelyker zyn zouden, by aldien een ander zyn lot onmédogend beſchouwde, en de zieltreffendſte wederwaardigheden, zonder aandoening en medelyden, bywoonde. Behalven, dat uit die indrukken geboren wordt, ene geneigdheid, tot het aanbrengen van hulp en byſtand. —— Het medelyden, het deelnemen, werkt yver, en ſpoort aan, om middelen tot verligting, en ontheffing uit te denken, en aan te wenden. Is dit nu ene algemene eigenſchap, die van den enen mensch op den anderen werkt: —— wie kan dan twyffelen, aan de volkomenſte werking, wanneer dezelve, door zuivere Vriendſchap, wordt aangezet? —— Dan, geholpen door de bykomende drift, welke uit de achting en genegenheid ontſpruit, kan het niet anders, of ze moet veel héviger kracht oeffenen, dan in het algemeen tot alle menſchen. En dit is genoeg, om daar uit af te leiden, dat ware Vriendſchap altoos gereed zyn moet, om in tegenſpoed en rampen hulp aan te voeren. Trouwens dit volgt genoegzaam uit de ſlechts oppervlakkige begrippen, die men van dezen pligt vormt. Want, hoe zoude men die daden, welke alléén ene bereidvaardigheid aantonen, om deel te nemen in vermaak en genoegen, —— tegens de minſte rampſpoed niet beſtand zyn, ene eigenſchap van de ware vriendſchap kunnen noemen. De ware, de oprechte, vriendſchap is best in tegenſpoed te beproeven. Zy alléén weet het jok, en den last, van rampen en ongenoegen, door den byſtand die ze geeft, dragelyk te maken. Voor de folteringen van een wreed lot, is geen geveinsde vriendſchap beſtaanbaar; —— deze deinst, in tyden van nood, te rug; —— dan, als ze meest te pas zoude komen, ondekt men, dat ze in niets meer, dan in ene uiterlyke vertoning, beſtaan heeft. Een welménend vriend, daar en tegen, trotſeert de woedendſte ſtormen van onheilen. Zyne Ziel, waarlyk deel gehad hebbende en de beloofde trouw, verheft zich, manmoedig, tegens alles aan, —— en zoekt, in nood en dood, de oprechtheid van zyn woord, de trouw, door hem gezworen, aan zynen medgezel te bevestigen. Laten wy ſmarten en ziekten, gemene toevallen der menſchelyke

zwakheid, het katyvig lighaam van zynen vriend aantasten, —— laat 's waerelds onrust en kwelling zyn verdriet vermeerderen; —— ja, laat vry de onnagaanbare wysheid, zynen korten levensstond, alle aangenaamheid ontrooven: —— 't is nogtans zyn getrouwe vriend, die hem, in dit alles, bystaat, en zyne vermogen aanwent om zyne smart te verzachten, zyn verdriet te verligten, of hem zyne rampen te béter te doen dragen. Al is het, dat zyne geringe en bepaalde vermogens gene Lighamelyke vermindering kunnen aanbrengen, —— of dat zyne zwakke pogingen te kort schieten, om het onaangename, en verdrietelyke, weg te nemen; —— zyn goede raad, en gemoedelyke aanspraak vertroost ten minsten den lyder. En wat genoegen is het niet, in dien toestand, zich daar van te kunnen bedienen! —— Het byzyn, —— het verkeer, —— van onze vrienden geeft dan veel zoet; —— het beurt ons neêrgeslagen hart op; —— het vernieuwt onze lusten; —— het bemoedigt ons vertrouwen, —— en het sterkt onze hope: —— want, gelukt al eens de bygebrachte hulp en bystand niet; — wordt ze met de gewenschte en bedoelde uitwerking niet bekroond: —— dan nog vindt men gronden van troost, en opwekking. —— Hy toch leidt de denkbeelden van zynen bedrukten vriend op, tot den eeuwigen oorsprong van alles. —— Hy zoekt, door gepaste bedenkingen, alle murmurerende klachten over zyn lot, in hem, vóór te komen; —— terwyl hy hem aanspoort tot ene Christelyke gelatenheid, en stille verdraagzaamheid, als het echte kenmerk van een Christen. —— Hy duldt daarom ook gene vergelykende optelling, van de nooit te doorgronden en altoos wyze beschikking van God, over hem, en anderen, die, door hunne voorspoed en weelde, de waereld tot een lustplaats maken: —— Hy brengt hem onder 't oog, hoe beledigend voor de Opperste Majesteit, die vrymagtig over zyne schepzelen beschikt, die redeneringen zyn zouden: —— en hoe juist dergelyke verwaande begrippen strekken, om den Almachtigen, in den voortgang van zyne kastydingen, te rechtveerdigen. —— Eindelyk, herinnert hy hem het oogmerk zyner bestemming, de Eeuwigheid, die op hem wagt; —— en, dat hy zich op de reize derwaards bevindt: —— als mede, dat de wrangste tegenspoeden, op dezelve, van byzonderen dienst, en van oneindig veel nuts kunnen zyn, om God veel voor den Geest te hebben, —— de zucht tot de blyvende bezitting van de waereld te matigen, —— en

een

een verlangen, ene vurige, en kragtige begeerte, naar den hemel te ontvonken. In alle deze vermaningen, en opwekkingen, vinden te geréderen ingang, en hebben te meerderen invloed, ——— om dat ze van enen vriend voortkomen; aan wien men altoos de beste oogmerken toeſchryft, en van wien men niets verwagt, dan het geen tot ons meeste nut dient.

Doch is het, dat de noodlottige onheilen, tot die bovenmatige hoogte niet ſteigeren, maar geméner wederwaardigheden zich opdoen; ——— dan ook is het nut van de ware vriendſchap onbeſchryflyk. Hy, die een oprecht Vriend is, ſtelt zich bereidvaardig in den weg, om alle hinderpalen, die zich, als onöverwinnelyk voor het oog van zynen zwaarmoedigen Vriend opdoen, uit den weg te ruimen. Altoos is hy bereid, yverig en genegen, om hulp, byſtand en raad te geven. Ontrust twist of verſchil, tusſchen naastbeſtaanden of anderen, de kalmte van het gemoed; ——— dezen poogt hy tot bedaarde redenéringen te brengen, en tracht hen, door overtuiging van de onbillykheid der beſchuldigingen, te bewegen, om afſtand te doen van allen argwaan, dien zy tegens elkander hadden opgevat, en die in hunne harten plaats genomen mogt hebben. Den belédigden zoekt hy van alle driftige eiſchen, die de zogenaamde eer hem inboezemt, af te brengen; en zyne gedachten onbeneveld te bepalen, tot de Vriendſchap, die 'er plaats gehad heeft, of tot de onderlinge betrekking, die 'er door bloedverwantſchap als nog plaats heeft. Hy weet, zo door geſchikte redenéringen, over de geringheid en beuzelachtigheid der gewaande of voorgegeven belediging; —— als door verligtende voorſtellingen van het gebeurde; —— allen ingebeelden hoon te doen verdwynen; om de wederzydſche rust en de oude ſtilte te herſtellen, en weder te brengen. Geraakt men in omſtandigheden, dat men raadgeving nodig heeft, en zyne geheimen elk een niet kan aanbetrouwen; ——— ook dan is de vriendſchap ene veilige toevlucht. Want, behalven dat men, aan zynen Vriend, gerust zyn hart open legt, en hem onze geheimen voordraagt, als zulks, uit kracht van Vriendſchap, hem Heiliglyk toevertrouwende; ——— zo doet, in dit geval, de opmerkzame aandagt, en de wysheid van een waar Vriend, vele bekommernisſen verdwynen; —— heldert de denkbeelden op; ——— geeft ons meerder doorzicht, ——— en ſtelt ons, veeltyds, in ſtaat, om ras te kunnen weten,

waartoe het beste te besluiten. Men weet, immers zy, die enigzints op zich zelven acht geven, en geleerd hebben, niet te veel op eigen vermogens en wysheid te betrouwen, kunnen dit niet loogchenen; hoe weinig wy menschen, in onze eigen zaken, recht geschikt zyn, om te oordélen, en met die onzydigheid te verkéren, die 'er vereischt wordt, om de beste zyde te kiezen, en de bekwaamste middelen by der hand te nemen. Gezwegen, dat wy, in treffende ongelegenheden en voorvallen, al meesten tyd, die bedaardheid misſen, die zo hoog nodig is, om ons voor buitensporige of driftige ſtappen te behoeden; —— ten minſte, ons te onthouden, van zulke overhaaste besluiten, die wy ons naderhand beklagen. Tegen dit alles is geen beter middel, dan de raad van een waar vriend, die, met bedaarde onzydigheid, ons voorſtel hoort, de wederzydſche belángens wikt en weegt, en ons in ſtaat ſtelt, dien weg in te ſlaan, welke meest dienſtig is, tot bevordering van onze rust en welvaart.

En zyn 'er wel omſtandigheden uit te denken, in welken ware Vrienden ons niet van veel nuts zyn! —— Het zoude ons niet moeilyk vallen, 'er nog enigen te byzonderen, in welken hunne nuttigheid zich duidelyk vertoont; —— maar die allen behoren, in het gemeen, tot die, welke reeds opgenoemd zyn; en de werkzaamheden, niet gemakkelyk te onderſcheiden, zouden zakelyk op de reeds voorgedragene nederkomen; —— we zullen, derhalven, ten besluite, 'er alléén dit nog byvoegen. —— Dat de ware vriendſchap vordert, dat we op elkanders gedrag, gebreken, en zwakheden, zo veel mogelyk, naukeurig toezicht nemen; —— en dat we die, naar mate van de ontdekkingen die we doen, niet verbergen, maar onder 't oog, en de aandacht, van onze vrienden, moeten brengen. Dit is een onwederſprekelyke eisch van de vriendſchap! —— Dit is een pligt, die aan dezelve onſchendbaar vast gemaakt is! De roem, de goede naam, de achting van onze vrienden zyn we gehouden vóór te ſtaan, en te bevorderen; —— en, zouden wy dan niet, op zyne gangen letten? —— Zoude ons oog niet waakzaam over hem zyn? Onze vyanden kittelen en ſtrélen zich daar mede, als wy ons misgrypen: —— Als onze toorn gaande gemaakt is, —— of onze ontſtoken driften ons onberaden, onbezonnen, doen handelen, —— dan verblyden zy zich, en hopen, dat de ene verkeerdheid ons in de andere zal ſtorten. Doet een luchtige luim, een vrolyk gezelſchap, ons meêr drank gebrui-

bruiken, dan de matigheid veroorlooft; —— zy zetten ons aan daar in aan te houden, om zich, in onze vernéderíng, te kunnen beroemen. Beſpeuren ze, dat inhaligheid, vrekheid, of al te ſterke begeerte om winst te doen, ons vervoert, —— ons tot zaken doet komen, die onzen goeden naam krenken kunnen; —— in plaats van ons te waarſchouwen, of het gevaar vóór te ſtellen, —— zien ze met een lustig vermaak, dat ene ondeugd, die vele Menſchen bezielt, ons medeſleept, en in hare heerſchende macht brengt. Kunnen ze geile, onbetamelyke, lusten, by ons aantreffen, —— in plaats van die uit te doven, ontvonken ze dezelve, door die vuile drift te verontſchuldigen, als die, onder den ſchyn van wellévendheid, of waereld-kennis, zeer wél mag plaats hebben. En, eilieve! zouden oprechte vrienden dan niet anders omtrent elkanderen handelen? —— zy, bezield door yver voor elkanders nut, belang, en eer, —— ſlaan, met alle opmerkzaamheid, elkanders handelingen gade; —— zy merken op elkanders verrichtingen; —— en trachten de bronnen, de beweegoorzaken, daar van te ontdekken en op te ſporen. Geeft dit een waren Vriend gelegenheid, om het inwendig roerzel beter dan zyn vriend zelve te treffen, zo ſtelt hy hem openhartig, rondborſtig, maar tevens ten uiterſten beſcheiden, vóór, het geen hy, ten zynen aanzien, meent ontdekt te hebben: waarſchouwt hem tegen de inkruiping, en wapent hem tegen de kracht en het vermogen, welke ene ongeregelde, en niet wél beſtierde hartstocht bezit, om hem verder te vervoeren. 'Er zyn, zo in den omgang met anderen, als byzonder in ons verkeer met goede Vrienden, zaken waar te nemen, waar van wy het verzuim in ons zelven niet altyd bemerken, en die een oplettend Vriend in 't oog lopen. —— Hy zegt ons dezelve, met die vrypostigheid, welke de Vriendſchap van hem vordert: —— en tracht ons, door ene bekwame handleiding, tot verbetering en verandering te brengen. Ook zyn 'er zoms kleine zonden, waar aan wy toegeven, om dat het vermogen, dat ze bezitten, om ons daar in te doen voortgaan, en van kwaad tot erger te brengen, ons niet levendig voor den geest is. —— Deze betoverende kracht ſchilderen ze ons, met de ſterkſte coleuren, —— boezemen ons daar tegen enen afkeer in, —— en zoeken ons op het pad der deugd te rug te brengen.

Men vermoede niet, dat zulks in een vriendenpaar, zo als wy beſchreven hebben, niet te pas zoude komen, of

nodeloos zoude zyn: ——— Die zó denkt, begrypt niet, dat we het nut gemaald hebben, van de ware Vriendſchap, zo als die, tuſchen menſchen, op deze waereld, plaats heeft, en uitgeoeffend wordt. Wy allen zyn Schepzelen, die, zo lang wy in dezen ſtaat zyn, dagelyks in velen ſtruikelen: ——— die, door de neiging van ons hart, door de vleijende waereld, en door de kittelende vermaken, die wy daar in genieten, bloot ſtaan, om telkens tot alle kwaad gebracht te worden. Ons oog kan gefloten worden, zo dat we niet zien: ——— ons gewéten, ons meermalen gewaarſchouwd hebbende, zwygt eindelyk, om dat het geen kracht heeft, tegens de woelingen en bewégingen der lusten, die hare plaats ingenomen hebben. ——— Langs dien weg geraken wy, ongemerkt, onder het onweêrſtaanbare geweld, van verdorven neigingen, en kwalyk beſtierde harstochten. Dikmaals is vrienden raad, ——— beſtier, ——— waarſchouwing en leiding, daar in, van merkelyk veel dienst geweest: — dikmaals hebben ware vrienden elkander behouden, en opgeleid tot God, de Bronnaar van Geluk: ——— dikmaals, hebben zy elkander, van den oever des verderfs gered, en tot den weg des Levens doen wederkéren.

Dat wy dan de ware Vriendſchap hoog waardéren! ——— Laten wy groten prys ſtellen, op verſtandige en welménende Vrienden! ——— hen hoogachten, beminnen, liefhebben, en met hun leven, op die wyze, als in dezen afgemaald is. Op zulk een gedrag kunnen we ons vergewisſen, dat onze vriendſchap uit een zuiver grondbeginzel voortkomt; ——— en dat zy, by de uitkomst, ene volkomen rust, te vrédenheid, en kalmte des gemoeds, zal achterlaten. Doch over deze twee ſtukken zullen wy ons, by ene nadere gelegenheid, nog wat byzonderder uitlaten.

Thans zingen we ten beſluite, met voorname Dichters:

Gelukkig, die dus zyn gepaart!
Geen Diamantſteen blinkt zoo heerlyk;
Geen krone-goud is zoo begeerlyk;
Als 't heil, dat zulk een Vriendſchap baart.

B.

KORT

KORT BERIGT, OM BEDORVEN STINKEND WATER, ZEER RAS, EN ONKOSTBAAR, NIET SLEGTS DRINKBAAR, MAAR AANGENAAM EN GEZOND TE MAKEN.

Door

JACOB VAN DER HAAR.

Zedert veele Jaren heb ik menigmalen van Scheeplingen, die langduurende reizen hadden gedaan, jammerlyk horen klagen over den ſtank, wormen, en daar door veroorzaakte afkerigheid van hunnen eenigen, dog zeer geliefden, drank, het Water; het welk aan hun, niet zelden, naauwlyks half genoeg, om hunnen dorst te voldoen, kon worden uitgereikt. Alle Scheeplingen van dit gedeelte des Aardbols, die naar *Aſia*, *Africa* of *America*, overſteken, of van daar te rug keren, klagen ſteeds over het zelfde gebrek.

Dit heeft my meermalen zeer geſmert, en het ſmert my nog; egter hoopte en wenschte ik, dat de onvermoeide vlyt van zo veele ware Menſchenvrienden, als welke ſteeds bezig waren, om deze gebreken, was het mooglyk, geheel of ten deele weg te nemen, mogte gezegend worden; dan, helaas! zo veel ik weet, duuren zy nog.

De moeite en kosten, om op de Schepen het Zeewater drinkbaar en gezond te maken, ſchynen te groot tot een algemeen gebruik; — en om het zoete Rivier- of Fontein Water, op langduurige reizen, en in heete Gewesten, beſtendig zuiver en drinkbaar te houden, ſchynt mede volſtrekt onmooglyk. Ieder weet, dat dit Water, en vooral onder eene warme luchtſtreek, in ſpyt van alle tot nog toe aangewende middelen, op de Vaten gedaan, hoe heilzaam anders ook, aan eene geduurige verwisſeling en verandering onderworpen, en van fris ſtinkend, van zuiver onklaar, met ongedierte bezet, en daar na, dog ſlegts maar voor een korten tyd, wederom zuiver word.

Scheeps-Officieren mengen veeltyds onder hun bedorven, ſtinkend, en met Wormen bezet Water, een weinig Brandewyn, of Azyn, en maaken het daar door, na een weinig ſtil geſtaan te hebben, zuiver, drinkbaar en zelfs heilzaam. Dan dit is veelal onmogelyk voor gemeene Scheeplingen.

Zo onmogelyk als het ſchynt, om het Water, in Vaten, op de Schepen, beſtendig zuiver te bewaren, zo ge-

gemaklyk als onkostbaar ſchynt het my toe, om het vuilſte Vat-water, eenige uuren voor dat het zelve uitgedeeld en gebruikt moet worden, niet alleen van vuil en Wormen te zuiveren, maar tevens helder, aangenaam, meer dan gemeen verfriſſend en heilzaam voor de gezondheid te maken.

Ik heb daartoe reeds voor lang, en nog onlangs, in dezen drogen en warmen Zomer, eene menigte proeven met Regen-, Rivier-, Put-, Pomp-, en uit de moerasſen geſchept zoet, Water gemaakt. Alle proeven hebben volkomen, dog met een gering onderſcheid, aan myne verwagting voldaan. En, ſchoon ik ze in het *klein* heb te werk geſteld, verwagt ik, egter, dat ze in 't *groot*, dat is, in een Oxhoofd Water, van eene gelyke uitwerking kunnen en zullen bevonden worden.

Dit heeft my voornaamlyk aangeſpoord, de vryheid te nemen, deze weinige regelen aan zulke Vaderlandſche Letteroeffenaren, die meer kunde en gelegenheid hebben dan ik, om 'er in het groot en op Schepen proeven mede te doen, mede te delen.

Een Burger pond zoet, dog vuil ſtinkend, Water, van een walglyken ſmaak, in een glas gedaan, is altoos, door het bydoen van min of meer tien greinen zeer fyn gemaakten raauwen *Aluin*, binnen een of twee uuren, zuiver, aangenaam en van een zoetachtigen ſmaak geworden; hebbende een min of meer zwart-bruinachtig bezinkzel naar den grond doen vallen.

Dezelfde proef met brak, by voorbeeld, Amſterdamsch Burgwal-water, heeft wel het geelachtig troubele weggenomen, eene menigte graauwachtig ſlym naar den grond doen zakken, en het Water zeer helder gemaakt, dog de brakzoute ſmaak doen behouden.

Zoude evenwel deze proef niet eenigzins leren, dat men, in tyd van nood, het Zeewater, door het bydoen van *Aluin*, van zyn nadeelig ſlib geheel of ten deele kan zuiveren? ——— Meer proeven met verſchillend Zeewater zullen dit moeten beſliſſen.

Intuſſchen ziet men tog, dat één lood gepoederde *Aluin* genoeg en in ſtaat is, om 25, of meer, ponden, zoet, dog onzuiver Water, binnen eenige uuren, zuiver, aangenaam en drinkbaar te maken.

Een gewoon Oxhoofd, van zes Ankers, of ruim 400 ponden Waters, zoude dus met ruim acht oncen, of een half pond fynen *Aluin*, dat is, ter waarde van ruim twee ſtui-

ſtuivers, eenige uuren, of daags voor dat het ontgonnen of gebruikt moet worden, kunnen worden gezuiverd.

Vermits de *Aluin*, voornaamlyk als hy fyn gemaakt en met water vereenigd is, het vuile, onklare vry ſchielyk naar den grond doet zakken, dient men het water niet naar de gewoone wyze uit de Vaten te pompen, maar door een kraan, wat hoog geplaatst, af te tappen, en het laatſte aftapzel nogmaals te doen bezinken; dan dit wil ik liefst aan de Scheepsbeſtuurders overlaten.

Waarſchynlyk zal men vragen, of twee of drie ponden Waters, met 20 of 30 greinen raauwen *Aluin* gemengd, en daaglyks gedronken, voor de gezondheid niet nadeliger dan ſtinkend water is?

Ik antwoorde, neen; en vooral niet in heete Gewesten, daar, door de warmte, onze vogten ontbonden, door veel zweet ontlast, en de vaste deelen en vaten geweldig verweekt, verſlapt, en beiden, vogten en vaten, in een ſtaat van rotting gebragt worden. En het is al te zeer bekend, dat ſtinkend rottig Water tot deze ziekten, en tot den dood, van zo veel brave Scheeplingen geweldig veel toebrengt.

Aluin (zo 'er by eenigen een vóóroordeel tegen zyn mogt) is een der ſterkſte verrotting- en bederfweerende middelen, welke bekend zyn. Eenige Burgers, die dit weten, koken daarom ook hunne weeke en eenigzins bedorven Zee-visch met *Aluin*, waar door hy beter ſchuimt, vaster, ſmaaklyker en vry wat gezonder word: het zelfde heeft mede by eenigzins ſtinkend Vleesch plaats.

Volgens de naauwkeurige en onbetwistbare proeven van den beroemden PRINGLE, bevatten twee greinen *Aluin* een veel ſterker vorrottingweerende kragt, dan zestig greinen gemeen zout.

Dit is waarſchynlyk ook de reden geweest, dat de groote BOERHAVE en anderen, by tusſchenpozende koortzen, welke altoos uit iets rot-aartigs beſtaan, zestig greinen *Aluin*, met eens zo veel Nootmuscaat gemengd, plegen in te geven.

Ik zelf heb meermalen, na de ontlastende middelen, 60 tot 80 greinen *Aluin*, met ruim zo veel Gentiaan of Kalmus-wortel, of het geel van Roomſche Kamomil-bloemen, fyn gemaakt, in vier reizen, op de goede koortsdagen, doen innemen, en vooral, zo de Lyders, in en na het afgaan der koorts, geweldig zweetten, het welk altoos eene groote zwakheid te kennen geeft. En voor hun, die

de

de *Kina* niet bekostigen kunnen, of waar dezelve ontbreekt, kan men deze eenvouwige middelen, tusſchen de koorts-verheffingen, niet ſlegts veilig, maar met voordeel, doen gebruiken.

Maar wien der Geneesmeesters is niet bekend, of behoort niet bekend te zyn, dat honderd en meer greinen *Aluin*, in een of twee pinten Zoetenmèlk, op het vuur geſchift, doorgedaan, met Zuiker gezoet en eenige dagen gedronken, een der grootſte inwendige bloedſtempende middelen, en vooral by uitgebloede Vrouwen, (dog niet in een *Hæmorrhagia Critica*, nog *gravidarum uteri*) is?

By *ſcheurbuticque* bloedende monden en wonden, die altoos met verrotting en ſtank gepaard gaan, is *Aluin*, zo men 'er wél mede weet om te gaan, een algemeen bekend en treflyk middel.

Sommige hevige en hardnekkige krampen, van de Maag of van den twaalf vingerigen Darm, die de gewoone middelen lang weerſtaan hebben, worden niet zelden, ja tot verwondering, door *Aluin* genezen.

Deze weinige voorbeelden, welke ik zeer kon vermeerderen, en die niet ſlegts het veilig, maar vooral het heilzaam, inwendig gebruik van den *Aluin*, en wel in zulke eene ruime gifte, bewyzen; als mede de proeven, daar mede, tot zuivering van onrein water, dunken my genoegzame aanleiding te geven, van te mogen hopen, dat men ook daar mede, ten minſte op eenige Schepen, naar *Aſia*, *Africa* of *America*, gelyke proeven zal doen. Ach! dat ze tot heil der Zeelieden dienden!

's Hertogenbosch,
den 29 *July*, 1783.

VER-

VERTOOG, OVER DE LOOPBAAN DER NIEUWE PLANEET, OF URANUS; EN OVER DEN SCHYNBAAREN WEG, WELKEN HY VAN DEN 1 October DEEZES JAARS, TOT DEN 1 May VAN HET VOLGENDE JAAR, ZAL BESCHRYVEN.

Door

J. F. HENNERT,

Hoogleeraar in de Wiskunde te Utrecht.

Naavorſchingen, welke op Ondervinding en Waarneemingen gegrond zyn, verkrygen allengskens een hooger trap van waarſchynlykheid, naar maate zich de Waarneemingen vermenigvuldigen; en derzelver overeenkomst met een aangenomen ſtelzel beproefd worde. In 't begin leveren zodanige Naavorſchingen ſlegts twyffelagtige gisſingen; daarnaa komt men tot eene *Hypotheſe*, of onderſtelling, welke aan de als dan bekende Waarneemingen vry wel ſchynt te beantwoorden. Wanneer men vervolgens hier in hoe langer hoe meer overeenkomst met de onwrikbaare natuurwetten ontdekt, zo verkrygt men eindelyk grond, om een zeker beſluit des aangaande op te maaken. Dit heeft in veele gevallen van die natuur plaats, en even zo is het met de nieuwe Planeet, of met *Uranus*, gelegen. In 't begin hield men dit zonderling verſchynzel voor een Comeet; dog, bemerkende dat de weg deezer Starre, volgens geen *Parabel* kon bepaald worden, verliet men ylings deeze onderſtelling. De langzaame beweeging van dit hemelsch lighaam gaf voorts aanleiding, om te beproeven, of men deszelfs weg niet door middel van een Cirkel konde navorſchen. —— Vermits de Waarneemingen omtrent in het enge tydperk van één Jaar bevat waren, zo kon het niet wel miſſen, of deeze onderſtelling moest vry naauwkeurig met de Waarneemingen overeenkomen. Ook verſchillen de berekeningen der beweeginge van *Uranus*, door den Heer LEXEL en my, in het *Aſtronomiſch Jahrbuch* van den Heer BODE voor het jaar 1782 uitgegeeven, in de uitkomst niet merkelyk van elkanderen.

Thans eene reeks van Waarneemingen van meer dan twee Jaaren, door de vermaardſte Astronomisten, by een vergaderd zynde, zo is men nu in ſtaat, om veiliger dan te

te vooren, over de loopbaan van *Uranus* te oordeelen. Men kan tegenwoordig, met een grooten trap van waarſchynlykheid, verzekeren, dat *Uranus* tot ons Zonneſtelzel behoort; vermits hy eene *Ellips* om de Zon beſchryft.

Om deeze ſtelling nader te bewyzen, en dezelve tevens voor min kundigen aanneemlyk te maaken, zal ik hier voor eerst aanmerken, dat men, indien de Planeet een Cirkel beſchreef, of uit het verſchil van twee *heliocentriſche* plaatzen, of uit een boog, in een gegeeven tyd om de Zon afgeloopen, moest kunnen afleiden den omloopstyd, en den waaren afſtand van de Planeet tot de Zon. Nu kent men, door middel der twee waargenomen *Oppoſitien*, de twee *heliocentriſche* plaatzen van de Planeet; en dus ook den boog, welken hy in den tusſchentyd der twee *Oppoſitien* beſchreeven heeft.

De eerſte *Oppoſitie* gebeurde in 't Jaar 1781, den 21 *December*, 18 u 3'; de tweede *Oppoſitie* in 't jaar 1782, den 26 *December*, 9 u 19', volgens den middeltyd op den *Paryſchen Meridiaan*. De tyd tusſchen deeze *oppoſitien* is 369,6361 dagen. De Plaats van de Planeet was in de eerſte *oppoſitie* in 3 ☌ 0° 52' 10", en in de tweede *oppoſitie*, in 3☌ 5° 20' 50". Dus heeft de Planeet een boog van 4° 28' 40" in 369,6361 dagen, afgeloopen; bygevolg zou hy den geheelen omtrek van den Cirkel in 81, 364 Jaaren moeten volbrengen. Dit zo zynde zou men, volgens de bekende *analogie* van KEPLER, den afſtand der Planeet $= \sqrt[3]{(81,364)^2} = 18,7768$ vinden; ſtellende den middelafſtand der aarde tot de Zon = 1. Nu is deeze afſtand veel te klein, om daarmede den weg van de Planeet, overeenkomſtig met de Waarneemingen, te berekenen. Ik had in myn voorgaand Vertoog (*) den afſtand = 18,83510 aangenomen, en dezelve was, gelyk ik ondervonden heb, eer te klein dan te groot. Hier uit nu volgt, dat de Planeet in geen Cirkel om de Zon bewoogen wordt; dat zyn loop verſneld wordt; en dat hy het *Perihelium* nadert; vermits de Cirkel, uit de twee *oppoſitien* afgeleid, kleiner is dan hy weezenlyk zyn moet.

In de tweede plaats heb ik 'er nog by te voegen, dat ik de Waarneemingen van *April*, 1781, tot *May*, 1782, vry naauwkeurig met een Cirkel welks halve middellyn = 18,

(*) Zie *Mengelw.* IVde Deel, bladz. 407.

= 18,13510 is, overeengebragt heb. Maar om de Waarneemingen van *October* 1782, tot *May* 1783, te berekenen, was ik genoodzaakt eene kleinere middellyn = 18,792 aan te neemen. Hieruit blykt wederom, dat *Uranus* geen Cirkel om de Zon beſchryft; en dat hy zich na het *Perihelium* beweegt.

Eindelyk, om alle twyffeling uit den weg te ruimen, heb ik veele poogingen gedaan, om de *Elliptiſche* loopbaan van *Uranus* te bepaalen. Ten dien einde heb ik twee ſtelkunſtige en vry gemaklyke methoden uitgevonden, volgens welke ik de *Ellips* van *Uranus* berekend heb. Ik heb deeze methoden aan de Schryvers van de *Nova Acta Eruditorum* medegedeeld; dezelve zullen ook in dit alom bekende tydſchrift, nog in dit jaar, geplaatst worden. Ten behoeve van de Liefhebberen der Starrekunde zal ik ſlegts de uitkomſten van myne poogingen opgeeven.

De Omloopstyd van *Uranus* is 83 Jaaren.

De Middel-afſtand = 19,02766.

De Excentriciteit = 0,042664; ſtellende den Middelafſtand = 1.

De grootſte *equatie*, 4 52' 38".

De plaats van het *Aphelium* voor 1781 in de maand *May*, in 11 21° 5' 34".

De *Epoche* voor 1781 den 26 *May*, 8h 42' in 3 3° 10' 39".

De Helling der loopbaan, 42' 13".

De plaats van den knoop in 2 11° 10' 45".

Volgens deeze beginzels van de Theorie van *Uranus* heb ik drie Waarneemingen van den 17 *Maart*, 1781; den 17 *Febr.*, en den 26 *April*, 1783 berekend, en het grootſte verſchil tuſſchen de berekende en de waargenomen *geocentriſche* lengten omtrent van 4' bevonden. De afſtanden der Planeet tot de Zon, heb ik, voor de tyden der drie Waarneemingen, = 18,92062, en 18,80425, en 18,79335, bepaald.

Een ieder, die maar eenige kundigheid van de Theorie der Planeeten bezit, zal 'er niet aan twyfelen, dat de opgegeeven grondbeginzels van de Theorie van *Uranus* noodzaakelyk nog aan verbeteringen moeten onderworpen zyn. 'Er moet bykans eene eeuw verloopen, eer onze Starrekundigen den geboortedag van *Uranus*, den Vader van *Saturnus*, en den Grootvader van *Jupiter* kunnen vieren. Na verloop van ongeveer 80 Jaaren zullen de thans leevende Starrekundigen, in luisterryker Gewesten verplaatst, het Hemelsch Gebouw met ſcherper zintuigen kunnen na-

gaan. Egter vlei ik my, dat, in het jaar 1785, wanneer men reeds vier *oppositien* van *Uranus* zal waargenomen hebben, de Theorie van die Planeet vry naauwkeurig zal kunnen bepaald worden; ook zal ik tot dien tyd de uitgave der Astronomiſche tafelen uitſtellen.

By het tot dus ver gezegde, heb ik hier nog te melden, dat deeze Planeet voorheenen aan de Starrekundigen niet ontſnapt is; maar men heeft dezelve voor eene vaste Star aangezien. En inderdaad, men vermist thans twee vaste Starren, door MAYER en DE LA CAILLE waargenomen; en het ſchynt dat *Uranus* de plaatzen van deeze Starren doorgewandeld heeft. Maar ik zal, in een volgend Vertoog, myne berekeningen over dit voorwerp openleggen. Verder zal ik voor tegenwoordig, gelyk in het eerſte Vertoog, den Liefhebberen der Starrekunde nog aanwyzen, de plaatzen van de Planeet, benevens den op- en ondergang, en den doorgang door den Meridiaan; op dezelfde wyze, als men gewoon is de beweegingen der Planeeten in de Astronomiſche Jaarboeken aan te tekenen. Vermits nu in deeze berekeningen geene groote naauwkeurigheid vereischt wordt, zo heb ik voor bepaald aangenomen, dat de Planeet in de Jaaren 1783 en 1784 een Cirkel beſchryft, welks ſtraal = 18,79242 is; en ik heb ondervonden, dat deeze onderſtelling met de Waarneemingen van dit jaar vry wel overeenkomt. De lengten en de breedten heb ik, volgens dezelfde methoden, berekend, die ik in het voorgaande Vertoog gebezigd heb, met dit onderſcheid, dat ik de *oppoſitie* van het jaar 1782, in de plaats van die van het jaar 1781, gebruikt heb.

Middeltyd.	Lengte.	N. Breedte.	Ascenſie.	N. Declinatie.
1783.				
1 Oct. 13u 11′	3ᵗ 11° 45	19′ 36″	3ᵗ 12° 48′	23° 16′ 33″
15 Oct. 12 11	— 11 54	19 57	— 12 59	— 16 12
1 Nov. 11 11	— 11 46	20 24	— 12 50	— 17 11
15 Nov. 10 11	— 11 31	20 45	— 12 33	— 18 55
1 Dec. 9 11	— 11 1	21 4	— 12 3	— 21 41
26 Dec. 9 30	— 10 1	21 32	— 10 56	— 26 57
1784.				
5 Jan. 8u 11′	— 9 35	21 32	— 10 28	— 28 52
15 Jan. 7 11	— 9 8	21 35	— 9 58	— 30 44
1 Febr. 6 11	— 8 31	21 32	— 9 18	— 33 15
15 Febr. 6 11	— 8 5	21 28	— 8 50	— 34 52
1 Maart 7 11	— 7 52	21 22	— 8 35	— 35 31
15 Maart 8 11	— 7 46	21 12	— 8 28	— 35 43
1 April 9 11	— 7 54	21 1	— 8 37	— 35 2
15 April 10 11	— 8 16	20 51	— 9 2	— 33 31

De

De Planeet zal van den 1 *Maart* tot den 1 *April* omtrent by *b* ſtaan, (zie de *Plaat* van het bovenaangehaalde *Menge-werk*,) maakende met de Starren ε en μ een rechten hoek.

Den 15 *October* zal de Planeet ſchynen ſtil te ſtaan, en daarnaa zal hy ſchynen te rug te wyken, tegenſtrydig met de waare beweeging, tot den 17 *Maart*; wanneer de Planeet weder, volgens de order der tekenen, zal voortgaan; naderende allengskens de *Conjunctie*.

Vermits het verſchil der *Declinatien* tuſſchen de Planeet en de Starre ε, in de Knie van *Castor* te groot is, om beide de Starren in het veld van een Kyker te bevatten, zal het gemaklyker vallen de Planeet met de Starren δ aan de hand van *Castor*, en μ aan den hak van *Castor* te vergelyken. Hierom heb ik in de volgende tafel de doorgangen deezer Starren door den Meridiaan aangeweezen. Men dient ook op te merken, dat de *Ascenſie* van de Star δ in het begin van 1784, zal zyn in 3ᵗ 16° 48′ 16″, en de noordelyke *Declinatie* 22° 21′ 54″. De *Ascenſie* van de Star μ is 3ᵗ 2° 27′ 11″, en de *Declinatie* 22° 36′ 33″.

Dagen.	opgang,		onder-gang,		doorgangen door den Meridiaan. vande Plan.		van ε		van μ	
1 *Oct.*	10u	3′	——		18u	27′	18u	37′	17u	35′
15 *Oct.*	9	12	——		17	30	17	45	16	46
1 *Nov.*	8	6	——		16	24	16	40	15	41
15 *Nov.*	7	9	23u	45′	15	27	15	44	14	45
1 *Dec.*	5	58	22	36	14	17	14	36	13	37
26 *Dec.*	3	53	20	31	12	12	12	46	11	47
5 *Jan.*	3	17	19	57	11	37	12	0	11	21
15 *Jan.*	2	32	19	12	10	52	11	18	10	19
1 *Febr.*	1	16	17	56	9	36	10	7	9	8
15 *Febr.*	0	18	16	58	8	38	9	11	8	12
1 *Maart*	——		16	1	7	41	8	14	7	15
15 *Maart*	——		15	10	6	50	7	23	6	24
1 *April*	——		14	8	5	48	6	21	5	22
15 *April*	——		13	18	4	58	5	29	4	30

De kleinſte Meridiaanshoogte van de Planeet, in de maanden *October* en *November*, is 61° 12′; en de grootſte Meridiaanshoogte, van *December* tot *May*, is 61° 30′. De Meridiaanshoogten van de Starren δ en μ zyn, 60° 16′ en 60° 31′. Uit het verſchil der *ascenſien* en der Meridiaanshoogten zal men den onderlingen ſtand van de

Planeet', en der twee Starren, gemaklyk kunnen bepaalen.

Eindelyk dient men te weeten, dat de Planeet den 31 *December* 0° 34′ in *oppoſitie* met de Zon zal treeden.

Utrecht, 19 *July*, 1783.

NATUURLYKE HISTORIE DER ZWALUWEN IN 'T ALGEMEEN.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeſchryver van den Heer DE BUFFON.)

(*Vervolg en Slot van bladz.* 406.)

Ik zou, buiten twyfel, meer regts dan iemand hebben, om deeze wonder vreemde Stelling, wegens het herleeven der verdronke *Zwaluwen*, te beweeren; dewyl ik gelegenheid gehad heb om eene Proeve te doen, misſchien tot nog toe de eenige, welke ſtrekt om ze te bevestigen. Op den vyfden September had ik 's morgens ten elf uuren in een kouwtje opgeſlooten, een geheel nest van *Boeren-* of *Venſter-zwaluwen*, beſtaande uit een Mannetje, Wyfje, en drie Jongen, in ſtaat om te vliegen; vier of vyf uuren laater in de kamer komende, waar ik het geplaatst hadt, miste ik het Mannetje: na een half uur zoekens, vond ik het zelve, het was in een groote pot met water gevallen, en oogſchynlyk verdronken: het hadt alle merktekens eens ſchynbaaren doods, geſlooten oogen, nederhangende vlerken, en 't geheele Lichaam ſtok ſtyf. My viel de gedagten in, om het op te wekken, gelyk ik weleer verdronken Vliegen gedaan had. Ik begroef dan deeze *Zwaluw* ten half vyf uuren, onder warme asch, niets bloot laatende, behalven de bek en neusgaten: zy lag op den buik: welhaast vertoonden 'er zich tekens van ademhaaling, die de asch op den rug deedt ſcheuren; ik droeg zorg om dit weder aan te vullen: ten zeven uuren werd deeze ademhaaling veel zigtbaarder; het Vogeltje opende, van tyd tot tyd, de oogen; doch bleef beſtendig op den buik liggen; ten negen uuren ſtondt het op de pooten, ter zyde van den aschhoop: 's anderen daags 's morgens leefde myn *Zwaluw* volkomen; ik ſtelde haar Inſecten voor om te eeten; zy weigerde, ſchoon het verloop des tyds, zints zy de laatſte keer gegeten hadt, groot genoeg

noeg was om den honger prikkelend te maaken. In een open venſter gezet, bleef zy daar eenige oogenblikken, na den eenen en anderen kant kykende; daar op nam zy de vlugt, en ging na den rivierkant. ——— Deeze ſoort van Opwekking eener *Zwaluwe*, voor twee of drie uuren verdronken, heeft my niet kunnen beweegen, om te gelooven, in de mogelykheid der vast op haaren tyd wederkomende en algemeene Verryzenisſe van alle *Zwaluwen*; na verſcheide maanden onder het water doorgebragt te hebben. Het eerſte is een verſchynzel, waar aan wy gewoon zyn, door de hedendaagſche geneeswyze aan ſchynbaar verdronkenen te werk geſteld: het tweede is, myns oordeels, noch waar, noch waarſchynlyk: want, loopt het, behalven het reeds bygebragte, niet tegen alle waarſchynlykheid aan, dat dezelfde oorzaaken tegenovergeſtelde uitwerkzels te wege brengen? Dat de lugtsgeſteldheid van den Herfst de Vogels geſchikt maakt om zich in een gevoelloozen ſtaat te begeeven; en die van het Voorjaar ze weder bezielt, terwyl de gemiddelde graad van warmte, in het laatſte Tydperk, van den tweeen twintigſten Maart tot den twintigſten April te rekenen, minder is dan de gemiddelde graad van warmte des Najaars, van den twee- en twintigſten September, tot den twintigſten October (*). ——— Is het, om dezelfde reden, niet ſtrydig met alle waarſchynlykheid, dat de verborge kragt van die Voorjaarslugtsgeſteltenisſe, wanneer dezelve veel kouder en veel langer tyd koud is, dan naar gewoonte, als by voorbeeld, in het Jaar 1740, egter de *Zwaluwen* uit de diepte des waters doet te voorſchyn komen, zonder, ten zelfden tyde, de Inſecten, die dezelve tot voedzel dienen, op te wekken, en die nogthans, aan de werking dier Lugtsgeſteltenisſe meer bloot geſteld en 'er gevoeliger voor zyn (†)? Van waar komt het, dat de *Zwaluwen* dan opgewekt worden, om van honger te ſterven (§), in ſtede

(*) Ik heb de gemiddelde warmte dier twee Tydperken opgemaakt uit een Dagboek van Weerkundige Waarneemingen, de tien laatſte jaaren gehouden; en gevonden, dat de gemiddelde warmte van het Voorjaar tot de gemiddelde warmte des Naajaars ſtondt, als 22 tot 29.

(†) 't Is bekend, dat, in zagte Winters, de Inſecten in de maanden *February* of zelfs in *January* te voorſchyn komen, en dat zy, wanneer 'er, op nieuw, koude ontſtaat, anderwerf in den ſtaat van gevoelloosheid vervallen.

(§) In het gemelde Jaar 1740 waren de *Zwaluwen* te voor-

de van andermaal in den gevoelloozen ſtaat over te gaan, en zich weder in 't water te dompelen, gelyk zy moesten doen, indien dezelfde oorzaaken, alzoo, dezelfde uitwerkzels te wege bragten? —— Is het niet ſtrydig met alle waarſchynlykheid, dat deeze Vogels, veronderſteld in eenen bezefloozen ſtaat, zonder beweeging, zonder ademhaaling, te leeven, door het ys heen booren, 't welk dikwyls de meiren en poelen bedekt, op den tyd, dat de *Zwaluwen* eerst te voorſchyn komen, terwyl, in tegendeel, wanneer de Lugtsgeſteldheid van de maanden *February* en *Maart* zagt en zelfs warm is, als by voorbeeld in den jaare 1774 (*), deeze het tydſtip van de verſchyning dier Vogelen geen één enkelen dag vervroegt? —— Is het niet ſtrydig met alle waarſchynlykheid, dat, het Naajaar zagt zynde, deeze Vogels, nogthans, in den bezefloozen ſtaat treeden, op den beſtemden tyd, ſchoon men de Koude voor de oorzaak daar van wil aanmerken? —— Eindelyk loopt het niet aan tegen alle waarſchynlykheid, dat de *Zwaluwen* van het Noorden, die volſtrekt van dezelfde ſoort zyn met die van het Zuiden, zo zeer verſchillende geaartheden hebben, die een geheel ander zintuiglyke geſteltenisſe onderſtellen?

Wanneer men de bekende gevallen nagaat, en daar uit opſpeurt wat gelegenheid heeft kunnen geeven aan deeze Volksdwaaling en misvatting der Geleerden, denk ik, dat, onder het groot getal *Zwaluwen*, die zich 's nagts verzamelen, in den eerſten en laatſten tyd haars verblyfs, op de takken by de poelen, en dikwyls over het water vliegen, veelen door verſcheide oorzaaken, zeer gemaklyk zich te verbeelden, verdrenken (†); dat de Viſſchers zeer ligt in

ſchyn gekomen eer eenig gevleugeld Inſect de laatſte gedaantverwisſeling ondergaan hadt, daar in door de koude vertraagd; zy kwamen in groote menigte om, vielen dood op de ſtraaten en in de velden neder. Zulks bewyst, teffens, dat deeze Vogels geen zo zeker voorgevoel hebben van de Lugtsgeſteltenisſen, als eenige, anders welonderrigtte Perſoonen, ons zouden willen doen gelooven. Zie *Collection Academique partie etrangere*, Tom. XI. *Academie de Stockholm*, p 51.

(*) Het jaargetyde was toen zo zagt, dat de Planten, in de Noordlyke Gewesten, reeds begonnen hadden te groeijen.

(†) Men vindt de *Zwaluwen* zomtyds 's Zomers in weinig water, en zelfs in moerasſen, verdronken; 't geen bewyst, dat zy zeer ligt verdrenken: dan, nog eens, het groot geſchil is niet

in hunne netten eenige deezer zeer onlangs verdronkene *Zwaluwen* hebben kunnen vinden; dat zy, in een Kachelkamer gebragt, voor hun oog herleefden; dat men daar uit al te voorbaarig en veel te algemeen beflooten heeft, dat, in zekere landen, alle *Zwaluwen* den Wintertyd onder het water fleeten: en, eindelyk, dat de Geleerden afgegaan zyn op eene plaats by ARISTOTELES (*), met deeze eigenfchap niet toe te fchryven dan aan *Zwaluwen* der Noordfche Gewesten, ter oorzaake van den verren afftand der warmer Landftreeken, waar zy eene Lugtsgefteltenis en voedzel haar voegende konden aantreffen: even als of een afftand van vier of vyfhonderd mylen, een hinderpaal was voor Vogelen zo fnel van vlugt, in ftaat om tweehonderd mylen op eenen dag af te leggen; en, na 't Zuiden trekkende, een altoos milde lugt en overvloed van voedzel vinden. ARISTOTELES geloofde met de daad, in de Verfchuiling der *Zwaluwen*, en van eenige andere Vogelen: dan hy bedroog zich in dit te algemeen te bevestigen. Want het is zeer overeenkomftig met de waarheid, dat men, zomtyds, 's Winters, *Oever*- en *Schoorfteen Zwaluwen* ziet by zagt weer; twee van de laatstgemelde foort heeft men, den zeven- en twintigften van *December* 1775, den geheelen dag zien zweeven omftreeks het Kasteel van *Mayac* in *Perigord*, met een zuiden wind en ftofregen. Ik heb een getuigfchrift, getekend door een groot aantal agtenswaardige mannen, dit bevestigende, onder 't oog gehad: dan dit geval, 't welk in zeker opzigt het gevoelen van ARISTOTELES, wegens de Verfchuiling der *Zwaluwen*, bevestigt, ftemt niet overeen met het geen die Wysgeer 'er byvoegt, dat zy als dan vederloos zyn. Men mag vry gelooven, dat de *Zwaluwen*, den zeven- en twintigften *December* in *Perigord* gezien, of onden waren, wier broedzel vertraagd was, of jongen, wier vleugelen niet fterk genoeg gegroeid waren om de reis met de andere te onderneemen, en dus agter bleeven: die, door een zamenloop van gelukkige omftandigheden, een gunftig verblyf, zagt weer (†), en het noodig voedzel aantroffen. Het

niet, of zy in het water vallen, maar of zy 'er uitkomen, en hoe zy 'er uitkomen?

(*) ARISTOTELES, *Hist. Animal.* Lib. VIII. Cap. 12 en 16.

(†) In dit jaar 1775 was de Herfst zeer fchoon en geenzins koud in dat gedeelte van *Bourgogne*, waar ik woon, en flegts

Het zyn, naar alle waarſchynlykheid, eenige dergelyke voorbeelden, in *Griekenland* min zeldzaam dan by ons in de Noordelyker deelen van *Europa*, die oorzaak gegeeven hebben tot de veronderſtelling van de algemeene Verſchuiling der *Zwaluwen*, niet alleen van de *Venſter-* en *Schoorſteen-Zwaluwen*, maar ook van de *Oever-Zwaluwen*: want de Heer KLEIN beweert ook, dat deeze laatstgemeldend en winter bezefloos in haare holen doorbrengen (*); men moet toeſtemmen dat het deeze zyn van welken het, met de meeste waarſchynlykheid, kan veronderſteld worden: dewyl men ze op *Maltha*, en zelfs in *Frankryk*, menigmaal des Winters ziet. De Heer DE BUFFON hadt geen gelegenheid getroffen, om ze, in dat jaargetyde, met eigen oogen te aanſchouwen; doch zyn wakkere geest hadt ze als 't ware gezien; uit den aart dier Vogelen oordeelende, hadt hy vastgeſteld, dat, indien 'er eene ſoort van *Zwaluwen* was, die eenigen tyd in een ſtaat van verdooving doorbragt, het deeze moest zyn (†). In de daad, de *Oever-Zwaluwen* vreezen de koude minder dan andere, daar zy zich doorgaans by beeken en rivieren onthouden; naar allen ſchyn hebben zy min heet bloed; de gaten, waar in zy eijeren leggen, en woonen, gelyken zeer na de verblyfplaatzen der 's Winters ſlaapende Dieren; daarenboven vinden zy op den grond, meest ten allen tyde, Inſecten, en kunnen, gevolglyk, ten minſte een gedeelte van den Winter, leeven in een land, waar de andere *Zwaluwen*, door gebrek aan voedzel, zouden omkomen. Nogthans hebbe men zich wel te wag-

twee graaden noerdlyker ligt dan *Perigeux*, van de vyf- en tachtig dagen tot den 27 *December* waren 'er ſlegts zeven- en twintig zonder zonneſchyn: de Thermometer daalde niet lager dan vyf of zes graaden onder o van REAUMUR, en ſtondt 'er dikwyls vyf of zes boven, zelfs op het einde van *December*; den 27 ſtondt dezelve, by 't opgaan dor Zonne, op drie graaden boven o.

(*) Men voege 'er de *Gierzwaluwen*, de *Rallen*, de *Roodborsjes*, de *Bastaard-Nagtegaaltjes* nevens, 't ſchynt dat KLEIN dit getal nog wil vergrooten: indien zyn ſtelzel doorging, zou de aarde geen genoeg holen en de rotzen gebrek aan gaten hebben: dan hoe algemeener men deeze Verſchuiling ſtelt, hoe zy bekender moest weezen. *Ordo Avium*, p. 183, 204, enz.

(†) BUFFON, *Hist. des Oiſeaux*. Tom. I.

wagten om van deeze Verſchuiling eene algemeene wet te maaken voor de geheele ſoort. Zy moet bepaald worden tot eenige enkelde alleen: dit volgt uit eene Waarneeming, in *Engeland* gedaan, in de maand October des jaars 1757, onder 't opzigt van den Heer COLLINSON; men vondt geen één dier *Zwaluwen* in eene hoogte vol gaten door dezelve gemaakt, en die men zeer naauwkeurig onderzogt. De voornaamſte bron der dwaaling in dit geval, en in ontelbaare andere, is de gereedheid waar mede men algemeene gevolgen trekt uit eenige byzondere gevallen, en die nog dikwyls gebrekkig of geheel kwalyk gezien.

Naardemaal, derhalven, de *Zwaluwen* (en ik mag vry zeggen alle Trekvogels,) geene verblyfplaats overeenkomſtig met haare natuur zoeken, of kunnen vinden, in het water, om zich tegen de ongemakken van het ongunſtig Winterſaizoen te beſchutten, moeten wy wederkeeren tot het oudſte gevoelen, 't welk met de Ondervinding en de Waarneeming aller eeuwen zamenſtemt, en zeggen, dat deeze Vogels, in het eene Land geene Inſecten vindende, die hun voegen, na min koude gewesten verhuizen, die hun in ruimen overvloed een prooi aanbieden zonder welken zy niet kunnen beſtaan (*). De waarheid, dat dit de algemeene en bepaalende oorzaak is van de Verhuizingen der Vogelen, blykt ten volſten, als wy aanmerken, dat de Vogels, die van vliegende Inſecten leeven, eerst vertrekken: dewyl deeze Inſecten eerst ontbreeken. Vogels, die op Mieren en andere Aard-Inſecten aazen, vinden langer tyd voedzel, en blyven langer; Vogels, die beſtaan van beſſen, kleine graanen, en vrugten, welke met den Herfst rypen, en den geheelen Winter aan de boomen blyven, komen eerst in 't Naajaar, en blyven het grootſte gedeelte des Winters in onze Landſtreeken; Vogels, eindelyk, die het zelfde voedzel als de Menſchen gebruiken, en van ons overſchot leeven, onthouden zich een geheel jaar in bewoonde oorden. Nieuwe teelten van gewaſſen, in een land ingevoerd, geeven eerlang gelegenheid tot nieuwe verhuizingen; naa dat men, in *Carolina*, Gerst, Ryst, en Tarwe begon te teelen, zagen de Volkplantingen 's jaarlyks Vogels aankomen, die men daar niet kende, en daarom den naam van *Ryst-* en *Kooren-*

vo-

(*) Zie SWAMMERDAM, *dans la Collection Academique partie étrangere.* Tom. V. p. 601.

vogels gaf (*). Daarenboven is het niet zeldzaam in de Zeeën van *America* geheele benden van Vogelen te zien, derwaards gelokt door ganſche wolken van vliegen, zo digt en ſterk, dat de lugt 'er door verdonkerd wordt (†). In allen gevalle, het blykt, dat noch de Lugtſtreek, noch het Jaargetyde, maar het Voedzel, de noodzaaklykheid van Leevensonderhoud den tocht der Vogelen voornaamlyk regelt (§), hun van Land tot Land doet zwerven, Zeeën over en weder over trekken, of hun bepaalt om voor altoos in dezelfde Gewesten te blyven.

Ik erken, dat, nevens deeze eerſte oorzaak, eene andere desgelyks invloed heeft op de Verhuizingen der Vogelen; althans op hunne wederkeering na het land, waar zy gebooren zyn. Heeft een Vogel geen Lugtſtreek hem byzonder bepaald eigen, hy heeft nogthans een Vaderland: gelyk alle andere Dieren, heeft hy genegenheid tot de plaats waar hy eerst het licht zag, zyne vermogens begon te gebruiken, de eerſte aandoeningen gevoelde, en de eerſtelingen des beſtaans genoot; hy verlaat dezelve niet dan met wederzin, en door gebrek gedwongen; eene onwederſtandlyke neiging dryft hem onophoudelyk derwaards: en deeze neiging, gepaard met de kennis van een weg reeds afgelegd, en de kragt zyner vleugelen, ſtelt hem in ſtaat om in 't Geboorteland weder te keeren, zo dikwyls hy kan hoopen daar middelen van beſtaan en een gelukkig leeven te zullen vinden (*).

Doch,

(*) *Transactions Philoſophiques.* No. 483. Art. 35.

(†) *Second Voyage de* COLOMB. Chap. XIV.

(§) 't Is waarſchynlyk, dat de Verhuizingen der *Viſchen* en zelfs die der Viervoetige Dieren, zich naar deeze wet ſchikken, of liever naar de algemeenſte wet, die ſtrekt tot inſtandhouding van de ſoort en van elk hoofd voor hoofd: dus zou ik wel willen gelooven, dat de *Vliegende Viſchen* nooit gebruik van hunne zwemvinnen tot vliegen zouden gemaakt hebben; waren zy niet vervolgd geworden door Roofviſchen; en het kan zyn, dat de komst der Roofvogelen, in de maand September, eenigen invloed heeft op het vertrek der *Zwaluwen*.

(*) In het gedeelte van Libye, waar de *Nyl* ontſpringt, onthouden zich de *Zwaluwen* een geheel jaar, HERODOTUS, Lib. II. Men verhaalt het zelfde van eenige ſtreeken in *Ethiopie*; het kan waar zyn, dat men, in een en hetzelfde Land, Overblyvende en Trekzwaluwen heeft, gelyk aan de *Kaap de Goede Hoop*.

Doch, zonder ons hier breeder in te laaten om over de Verhuizing der Vogelen in 't algemeen, en de oorzaaken daar van, te handelen: het is zeker, dat onze *Zwaluwen*, met de maand *October*, zich na Zuidelyker Gewesten begeeven: dewyl men ze alle jaaren, in 't zelfde jaargetyde, de onderſcheide deelen van *Europa* ziet verlaaten, en weinig dagen laater, in verſchillende ſtreeken van *Africa* aankomen, en men ze meer dan eens op weg, te midden van de Zee, ontmoet heeft. Ik weet, ſchryft P. MARTIN, dat de *Zwaluwen* enz. *Europa* verlaaten by het aanmaaderen van den Winter, en dat Saiſoen op de kusten van *Egypten* doorbrengen (*). Vader KIRCHERUS, die Voorſtander van het verſchuilen der *Zwaluwen* onder 't water, doch die het bepaalt tot de Noordſche Gewesten, getuigt, op het verhaal der Inwoonderen van *Morea*, dat een groot getal *Zwaluwen* alle jaaren met de *Oije-vaaren* en uit *Egypten* en *Libye* na *Europa* verhuist (†). De Heer ADANSON onderrigt ons, dat de *Schoorſteen-* of *Huis-Zwaluwen* omtrent den negenden van *October* te *Senegal* kwamen, en met het Voorjaar weder vertrokken; dat hy, op den zesden dier zelfde maand, vyftig mylen van de kust zynde, tuſſchen het Eiland *Gouree* en *Senegal*, vier *Zwaluwen* zag, die op het ſchip nederſtreeken, en welke hy voor weezenlyke *Europiſche Zwaluwen* herkende; hy voegt 'er by, dat zy alle vier zeer vermoeid en afgemat zich lieten vatten (§). In den jaare 1765 werd bykans, in 't zelfde jaargetyde, het Schip der Compagnie *le Penthiévre*, tuſſchen de kust van *Africa* en de *Kaapverdiſche Eilanden*, als overſtroomd door een wolk van *Zwaluwen*, met een witten ſtuit, die waarſchynlyk uit *Europa* kwamen (*). LEGUAT bevondt zich in dat zelfde vaarwater den twaalfden *November*, en zag vier

(*) *Relation de l'Ambaſſade a Babylone.* Liv. II. *Obſervations de* BELON. p. 10.

(†) Zie *le Monde Souterrain* van deezen *Jeſuit*: deeze twee laatſte gevallen verſterken my in het denkbeeld, dat 'er zelfs, in heele Landſtreeken, een Saiſoen is tot de voortbrenging der Inſecten, althans der zodanigen, by welken de *Zwaluwen* leeven.

(§) *Voyage au Senegal*, p. 67.

(*) Eene aanmerking, my medegedeeld door de Burggraf DE QUERHOËNT.

vier *Zwaluwen*, die zyn Schip zeven dagen lang volgden tot aan *Kaap Verd.* ——— Men merke hier by op, dat dit juist het Jaargetyde is, waar op de Byen in *Senegal* nieuwe zwermen in grooten overvloed uitleveren, en de Vliegen, *Maringouins* geheeten, veel overlast doen, en bygevolge zeer veelvuldig zyn: dit moet ook invallen; want dan houdt de Regentyd op, en men weet dat een warme vogtige lugtgesteltenis allergunstigst is tot de voortteeling der Insecten, bovenal der zodanigen, die, gelyk de *Maringouins*, zich liefst op waterryke plaatzen onthouden (*). CHRISTOPHORUS COLUMBUS zag 'er een op zyn tweeden Tocht, welke de Schepen naderde, op den vier- en twintigsten *October*, tien dagen eer hy *Dominique* ontdekte (†). Andere Reizigers hebben ze tusschen de *Canarische Eilanden* en de *Kaap de Goede Hoop* ontmoet (§). In het Koningryk *Isini*, ziet men, volgens 't berigt van den Zendeling BOYER, in de maand *October* en de volgende maanden, eene menigte van *Zwaluwen*, die uit andere Landen komen (*). De Heer EDWARDS verzekert, dat de *Zwaluwen*, in den Herfst, *Engeland* verlaaten (‡), en dat de *Huiszwaluw* op *Bengale* gevonden wordt. 't Geheele jaar ziet men *Zwaluwen*; vol-

(*) Zie de *le Voyage au Senegal, par* Mr. ADANSON, p. 36. 82. 139. 141. 157. Ik zag ook geheele wolken van *Springhaanen* zich over deeze landen verspreiden in de maand *February*, p. 88. Zou dan de hervoortkomst der Insecten daar aan een zeker Saisoen bepaald weezen?

(†) HERRERA, Liv. II. Cap. 10.

(§) *Voyage aux Isles de France & de Bourbon.* Merlin, 1773.

(*) *Hist. Gen. des Voyages.* Tom III. p. 422.

(‡) Andere Waarneemers, die het stuk nauwkeuriger nagegaan hebben, verzekeren, dat de *Zwaluwen*, omstreeks den 29 van *September*, uit *Engeland* verhuizen; dat de algemeene Verzamelplaats bepaald schynt op de kusten van *Suffolk*, tusschen *Oxfort* en *Yarmouth*; dat zy op de daken der Kerken en spitzen der Toorens gaan zitten, enz.; dat zy 'er verscheide dagen blyven, wanneer de wind niet gunstig is om den tocht over zee te waagen; dat, indien de wind 's nagts verandert, zy alle te gelyk heen vliegen, en 'er dus 's anderen daags 's morgens geen één gevonden wordt. Dit alles duidt genoegzaam aan, dat 'er geen verschuilling, ja zelfs geen optocht na't Noorden, plaats hebbe; maar wel een reis gerigt na 't Zuiden of Zuid-Oosten van *Engeland*.

volgens KOLBE, aan de *Kaap de Goede Hoop*; maar 's Winters in grooter overvloed (*). Dit duidt aan, dat 'er, in die Landſtreeke, eenige *Overblyvende*, maar zeer veel *Trekkende*, *Zwaluwen* zyn: want men zal waarſchynlyk niet willen beweeren, dat zy zich, geduurende den Zomer, in 't water of in holen verſchuilen. De *Zwaluwen* van *Canada*, ſchryft Vader CHARLEVOIX, zyn Trekvogels, gelyk de *Europiſche* (†). Die van *Jamaica* verlaaten dat Eiland in de Wintermaanden, welk weer het ook maake (§).

Elk weet de gelukkige en zonderlinge Proeve van den Heer FRISCH, die, aan de pooten van eenige *Zwaluwen* een rooden draad, met waterverw gekleurd, gedaan hebbende, dezelfde Vogels het volgende jaar weder zag komen met den draad aan de pooten: welks kleur 'er niet afgegaan was. Een genoegzaam zeker bewys, dat die *Zwaluwen* alhans den Winter niet onder water, en zelfs op geene vogtige plaats, doorgebragt hadden: 't welk een ſterk vermoeden oplevert, dat het met de overige even eens geſteld is. Men mag verwagten, dat, wanneer *Afrika* en zekere gedeelten van *Aſia* meer bezogt en beter bekend zyn, de onderſcheide ſtandhouding der *Zwaluwen* niet alleen zullen ontdekt worden; maar van de meeste Vogelen, die de Inwoonders der Eilanden van de *Middelandſche Zee* jaarlyks zien komen en wederkeeren, door den wind geholpen: want deeze overtochten zyn eene ſoort van lange Zeereizen; de Vogels onderneemen ze niet dan met een gunſtigen wind; doch, wanneer zy op reis door tegenwinden overvallen worden, kan het gebeuren, dat zy, door vermoeienis, zich nederzetten op 't eerſte Schip, 't welk hun voorkomt, gelyk verſcheide Zeelieden zulks, ten tyde van de Verhuizing der Vogelen, bevonden hebben (*). Het kan gebeuren, dat zy, by

(*) KOLBE, *Voyage au Cap. de Bonne Esperance.* Tom. V. p. 151.

(†) *Nouvelle France.* Tom. III. p. 155.

(§) *Tranſactions Philoſophiques.* No. 36.

(*) Het Schip van den Admiraal WAGER in den Voortyd in het Kanaal zeilende, zette zich eene ontelbaare menigte *Zwaluwen* op 't zelve neder; alle de touwen zaten vol; zy ſcheenen vermoeid en uitgehongerd; men voegt 'er by dat ze zeer mager waren; den nagt uitgerust hebbende, namen zy 's morgens

by mangel van Schepen aan te treffen, in 't water nedervallen, en door de golven verflonden worden; als dan is het mogelyk, een geſchikt net, ten rechten ſtonde, uitwerpende, verdronken *Zwaluwen* in Zee op te viſſchen, en met de behoorelyke voorzorge en middelen ten leeven weder te brengen: doch men begrypt van zelve, dat dit aan de vaste kust, of op Zeeën van eene geringe uitgeſtrektheid, niet kan geſchieden.

In bykans alle bekende Landen worden de *Zwaluwen* aangezien voor Menschminnende Vogels, en met het hoogſte regt: naardemaal zy eene menigte van Inſecten, die op kosten der Menſchen zouden teeren, verſlinden (*). Men moet toeſtemmen, dat de *Opſlokkers* dezelfde eiſchen op onze erkentenis hebben: dewyl zy dezelfde dienſten doen; doch, om ze te bewyzen, verbergen zy zich in de ſchaduw der Schemeringen; en men heeft zich niet te verwonderen, dat zy, en hunne weldaaden teffens, onbekend blyven.

Myn eerſte oogmerk was de *Martinets*, by de *Nederlanders Gierzwaluwen* geheeten, van de *Zwaluwen* te onderſcheiden, en hier in de Natuur te volgen, die ze van elkander ſchynt afgezonderd te hebben, eene wederzydſche verwydering deezen Vogelen inboezemende: nooit heeft men de Vogels van deeze beide Geſlachten in gezelſchap zien vliegen: terwyl men, althans zomwylen, onze drie ſoorten van *Zwaluwen* in ééne bende vindt. Daarenboven onderſcheidt zich het Gezin der *Gierzwaluwen* van de andere, door verſchillendheden van vry veel aanbelangs in Maakzel, in Leevenswyze, en Geaartheid. *Voor eerst*, in Maakzel; want haare Pooten zyn veel korter, en geheel onbekwaam om te gaan, of haar te helpen in het neemen van de vlugt, wanneer zy zich op den

gens vroeg de reis weder aan. De Heer COLLINSON verhaalt, dat het zelfde geval gebeurde op het Schip van den Capitein WRIGTH, van *Philadelphia* komende.

(*) Men heeft, in veele gevallen, ontdekt, dat zy een land van de plaage der Muggen verlosten. (*Journal de Paris*, anno 1777.) In de kleine Stad, waar ik woon, zyn de Graanſchuuren der Inwoonderen, door dienst deezer Vogelen, verlost van eene andere plaag: te weeten de kleine Wormpjes, die het Koorn knaagen, ongetwyfeld door de Gevleugelde Inſecten, die, in een anderen ſtaat, deeze Wormpjes zyn, te verdelgen.

den vlakken grond bevinden: ook zyn de vier Vingeren na vooren gekeerd, en hebben maar twee geledingen, die van den nagel daar onder begreepen. —— *Ten anderen* in Leevenswyze: zy komen veel laater, en vertrekken veel ſchielyker, ſchoon zy de hette meer ſchynen te ſchuwen; zy leggen haare eitjes in holen van oude muuren zo hoog zy kunnen; zy vervaardigen geen nest, maar zy voorzien hun verkoozen hol met een bedding, die wel weinig uitgeleezen, doch overvloedig is, waar in zy naar de *Oever-Zwaluwen* zweemen. Wanneer zy om eeten uitgaan, voorzien zy haare groote krop dermaate met gevleugelde Inſecten van allerlei ſoort, dat zy niet meer dan twee- of driemaal daags den Jongen eeten brengen. —— *Ten derden*, in Geaartheid. Zy zyn veel wantrouwender en ſchuwer dan de *Zwaluwen*: haare Stem heeft min buigzaamheids en verſcheidenheids, en haar Inſtinct ſchynt in bepaalder kring te werken. —— Ziet daar groote verſchillendheden en gunſtige redenen, om Vogels, die, in den ſtaat der Natuure, zich nooit met andere vermengen, van een te ſcheiden; en ik zou, zonder bedenken, dit plan gevolgd hebben, indien wy genoeg wisten van den aart en de leevenswyze der vreemde ſoorten, behoorende tot deeze twee Geſlachten, om zeker te weeten dat wy elk op zyn juiste plaats ſchikten; maar wy weeten zo weinig van die vreemde ſoorten, dat wy, by elken tred, gevaar loopen van een misſtap te doen: het is dan veel voorzigtiger, dat wy, de Vogels dier twee Geſlachten niet zeker kunnende onderſcheiden, ze by elkander laaten, tot dat nieuwe Waarneemingen ons genoeg onderrigt hebben van derzelver natuur, om elk zyn behoorelyke plaats toe te voegen. Wy vergenoegen ons met die ſoorten by een te ſchikken, welke ons toeſchynen de meeste betrekking tot elkander te hebben, wat het uitwendig maakzel belangt (*).

(*) [Schoon wy, in onze Naavolging deezer *Natuurlyke Historie der Vogelen*, ons zelden met de *Buitenlandſche* ophouden, en dus deeze aanmerking van den Heer DE MONTBEILLARD hier overtollig of kwalyk geplaatst mogt ſchynen; oordeelden wy het, nogthans, noodig, ze niet over te ſlaan: dewyl onze Leezers, anderzins, de Natuurlyke Historie der *Gierzwaluw* vervolgens aantreffende, zich misſchien, met reden, zouden verwonderen, waarom onze Schryver, die wél eens Geſlachten, waar tuſſchen minder verſchillendheden zich opdoen, van elkander ſcheidt, deeze by een gelaaten hebbe.]

PROE-

PROEVE OVER DEN SMAAK IN HET AANKWEEKEN VAN BLOEMEN, SCHOONE HEESTERGEWASSEN EN BOOMEN.

(Uit het Engelsch van Mr. KNOX.)

The charms of Art will ſoon fatigue the ſight
Nor bronſe, nor marble, always give deligt;
But woods and ſtreams, and cooling ſhades nêer cloy
Such luxury is harmleſs to enjoy.

Schoonheid, van welk eene ſoort zy ook moge weezen, is geſchikt om ons in te neemen; en het beſchouwen van de Schoonheid der Groeijende Natuure heeft dit byzonder voorregt, dat wy vrylyk ons hart daar door mogen laaten vangen, zonder vreeze voor eene gevaarlyke of onteerende ſlaaverny. —— Smaak, in de Schoonheden der Planten en Gewaſſen, levert een merkteken op van een zuiver en ſchuldloos gemoed, en is teffens een der beste behoedmiddelen om die zuiverheid en ſchuldloosheid te bewaaren. Deeze wendt de aandagt af van de ontruſtende tooneelen der dwaasheid, en brengt eene aangenaame bedaardheid voort, zeer geſchikt om de zagtere Deugden in 't hart te kweeken, en duurzaamheid te ſchenken aan onze gezuiverdſte genietingen.

Menigmaalen ſtond ik verſteld op het zien, dat Menſchen, die zeer gevoelig en vatbaar waren voor de bevalligheden van de Schoone Kunſten en Fraaije Letteren, en zich ſterk getroffen voelden door het treffende in een Dichtſtuk, of van een Werk door den Beitel of t' Penſeel vervaardigd, geen meer aandoenlykheids betoonden over een heerlyken Bloem, of grootsch Gewas, dan de gemeenſte aanſchouwer. Met verrukking hebben zy ſtil geſtaan op de weluitgevoerde beſchryving van 't vermaaklyk Dal van *Tempe*, en gedeeld in al dat genoegen, 't welk een SHAKESPEAR, een MILTON, of eenig ander Puikdichter bedoelde te verwekken, door hunne keurlyke ſchilderyen van Bloemryke Velden, en Boschgezigten; en, nogthans, kunnen zy door een ſchaduwryk Bosch gaan, langs Violieren en Hyacinten heen wandelen, zonder blyk te geeven dat zy eenig byzonder genoegen ſmaaken. —— Voorzeker is dit het uitwerkzel van een opper-

vlak-

vlakkig oordeel: want 'er is geene waarheid van welke de Wysgeeren reeds langer overtuigd zyn, dan dat de weezenlyke voorwerpen, door de Natuur aangebooden, de volmaaktſte voortbrengzels der naabootzende Kunst wyd en verre overtreffen.

De Schoonheid van Kleur, hoewel, met rede, minder geagt dan die der Gedaante, vermaakt egter het oog onmiddelyker en algemeener. Wanneer Kleur en Gedaante volmaakt vereenigd zyn in eenig voorwerp, moet hy, die ze ongevoelig kan beſchouwen, allen eisch op kieschheid van aandoening laaten vaaren. En 't is deeze vereeniging, welke de Natuur, doorgaans, in het maakzel der Bloemen, ten toon ſpreidt.

Nauwlyks treft men, in 't geheele Groeijende Ryk, een enkel voorwerp aan, waar in zo veele aangenaame hoedanigheden zamengevoegd zyn, als in de Koningin der Bloemen, de Roos. Natuur wilde zeker de zinnen van haaren Vereerder onthaalen op een voorwerp, 't welk hem teffens frisheid, geur, kleur, en gedaante aanboodt. De Ziel ſchynt ter Feest te gaan op de enkele herinnering des vermaaks, 't welk de zinnen ontvangen, wanneer zy, op een ſchoone Lente, of Zomer-morgenſtond, de bekoorelyke aangenaamheden eens Hyacinths, eener Tulp, eener Angelier, eener Narcis, eener Violier, eener Kamperfoelje, eener Jonquilje, beſchouwt; en die van duizend andere, welke eene onnoembaare verſcheidenheid van gedaante, geur en kleur, aanbieden: want de Natuur munt niet minder uit in de keurigheid en ſchoonheid haarer werken, dan in de verſcheidenheid en rykheid haarer gewrogten. —— Altoos ontdekt men gebreken in de werkſtukken der Kunst, wanneer men ze met een vergrootglas beziet; maar het ſcherpſte onderzoek van het blad eens Bloems, is gelyk het wegneemen eens ſluiers van het aangezigt eener Schoonheid. Een naald, allerſcherpst gepunt, en allerfynst gepolyst, door den kundigſten werkman, vertoont zich, door een Zonnemicroskoop, ruw en ſtomp, terwyl de angel eener Honigbye, hoe zeer vergroot, al zyne gladheid en ſcherpte behoudt. De getande rand der Zaadſteng eens Bloems, het boordzel van den vleugel eener Vlieg, hebben eene netheid van tekening, door geen penſeel te evenaaren. —— Den ſmaak eens liefhebbers van Bloemen heeft men niet zeer bewonderd, of zeer gedongen om denzelven te verkrygen; daar die eens Kenners van Tekeningen en Schilderſtukken aangezien wordt voor een blyk van verhevenheid van Character en

van verheffing boven den gemeenen hoop. Onvoegelyk, zeer onvoegelyk, nogthans, is het, verrukt te worden door de werkſtukken eens nietigen Stervelings, en geene verrukking te gevoelen op de beſchouwing der volmaakte Schilderyen, waar in de vinger der Godheid zo gereed valt te ontdekken.

De Dichters hebben ons de weelderigſte beſchryvingen nagelaaten van Lusthoven, Landſchappen, en Veldvermaaklykheden; en, ſchoon zommigen oordeelen, dat zy de Natuur overtroffen, hebben zy dezelve nauwlyks geëvenaard. Men treede in een *Americaansch Boschje*, naar den tegenwoordigen ſmaak aangelegd, en beplant met de bloemrykſte Heestergewaſſen, en overweege of 'er iets is in de tuinen van ALCINOUS, of de velden van *Olyſium*, in MILTON's *Paradys*, 't welk vergeleeken kan worden met den Tulpenboom, de Sering, de dubbelbloezemige Kers, Perſik, en Amandel, de Jasmyn, de Moschroos, de Magnolia, en eene groote menigte van andere, min gemeen, doch niet van grooter, ſchoon misſchien van gelyke, ſchoonheid. —— Wanneer wy wandelen onder en tusſchen de hangende trosſen van bloemen, wit als ſneeuw, met goud geſtipt, purperverwig als de druif, blaauw als het uitſpanſel des Hemels, bloozende als de kaaken der jeugd, kunnen wy ons nauwlyks wederhouden van de verbeelding, dat wy in een betooverd Land, of in eene andere en betere wereld, zyn: waar elk zintuig geſtreeld wordt, alles rondsom ons de heerlykſte geuren uitwaasſemt, en ſchoonheid by ſchoonheid zich om ſtryd vertoont: het hart ſchynt te deelen in de onſchuldige vreugd der lachende Natuure. Boschjes en Lusthoven heeft men altoos geagt, dat de ziel eene aangename bedaardheid inſtorten en dezelve tot beſpiegelingen bekwaam maaken.

De thans heerſchende uitmuntende ſmaak, in het aanleggen van Lusthoven en Tuinen, vereenigt doorgaans de Heestergewaſſen en het hoogopgaand Geboomte met elkander. De hooge Boomen des wouds maaken den agtergrond uit in de leevende Landſchapſchildery; de Heestergewaſſen, daar onder geplaatst op den voorgrond, vertoonen het hakhout, en vormen eene ſchoone gelykheid van een weezenlyk bosch. De Eschdoorn, of Ahornboom, is een van de eerſte ſchoonheden, onder die tegenwoordig meest geplant worden. Het breede blad, het langduurig groen, maaken deezen boom allergeſchiktst om verkwikkende ſchaduw te geeven. De Eschdoorn is de eigenſte boom, zo me-

menigmaal gedagt door de beste Schryveren der Oudheid: en eenige der ſchoonſte Wysgeerige Zamenſpraaken zyn gehouden onder den lommer van deszelfs breede afhangende friſe bladeren. SOCRATES zogt geene andere Leerplaats dan de groene vlakte onder den Eschdoorn, aan den oever van den *Ilissus*. De Treurende of Huilende Willig, die zyne takken over een zagt ruiſchende beek laat hangen, levert een dier Landſchoonheden op; waar in de droefgeestigen en romanesquen een ſtreelend genoegen vinden. Zodanig, in de daad, zyn de bekoorelykheden van deszelfs weelderige takken, dat zy, behoorelyk verdeeld, op zichzelve eene betoverende ſchildery opleveren: en ik hang niet in twyfel, om, hoe veel fraais de tegenwoordige Luſthoven den oogen bieden, de eerſte plaats onder de groeiende Tuincieraaden aan den Huilenden Willig te geeven. —— De Treurende Berkenboom behaagt altoos, en is, in den Winter, een alleraartigſt voorwerp. Ziet gindſchen hoogopgaanden rechten ſtam uit de ſpleet van een rots voortſchietende, bedekt met een bast, wit en ſchitterend als zilver, van welken duizend twygjes afhangen, zo dun bykans als het hair van ons hoofd. Beſchouwt denzelven, als ruige Vorst of vallende Sneeuw daar aan hangt, en indien gy eene ziel hebt; bekwaam en vatbaar om door natuurlyk ſchoon bekoord te worden, zult gy, op dat gezigt, u zeer aangedaan voelen. —— Een oude Eik treft men zelden op onze Buitenplaatzen aan, uit hoofde van den traagen groei: doch als wy dien Boom vinden, geeft het ſtaatlyk voorkomen een vermaak, dat wy, zonder verveeling, uuren lang, kunnen genieten. De aangenaame Acacia, de kegelvormig groeiende Populier van Lombardye, de bloemryke Kastanje-boom, de zagte Linde, de hooge Den, de glansryke Laurier, leveren alle zo onderſcheidene en vermaaklyke ſchilderyen op, dat ik, als het my vergund wordt in die laanen om te wandelen, en deeze ſchoonheden des Groeijenden Ryks te beſchouwen, geen ſmert gevoel; om dat het myn lot niet is in de geſchilderde gaandery-en van een Paleis op en neer te gaan.

De ſmaak van Planten neemt in *Engeland*, [wy mogen 'er by voegen ook in *Nederland*] toe: dezelve behoort aangekweekt te worden als een altoosſpringenden bron van genoegen voor den Planter, en van heil voor 't Land: Doch dat men Boomen, tot cieraad plantende, niet vergeete een nutte en noodige plaats te gunnen!

LEEVENSBYZONDERHEDEN VAN Dr. BENJAMIN FRANKLIN: MET EENE SCHETS VAN ZYN CHARACTER.

(Uit het Engelsch.)

„ Volgens ons Plan, om den Leezeren onzes *Mengelwerks*
„ Leevensſchetzen te geeven, neemen wy de eerſte gele-
„ genheid waar, welke ons voorkomt om hun den beroemden
„ Dr. BENJAMIN FRANKLIN te doen kennen, in zo verre men
„ de Leevensbyzonderheden van deezen gryzen Wysgeerigen
„ Staatsman heeft kunnen verzamelen: als mede een Schets
„ van zyn Character."

BENJAMIN FRANKLIN werd te *Boston* in *Nieuw Engeland* gebooren den zeventienden van January des jaars MDCCVI, en diende in zyn vroegſte jeugd by een Drukker; vervolgens ſtak hy na *Engeland* over om zich in de Drukkunst meer te oefenen, en werkte daar eenigen tyd als Drukkersknegt. By zyne wederkomst in *America* zette hy zelve eene Drukkery op te *Philadelphia*, en voerde 'er een Nieuwspapier in, 't geen hy zelve ſchreef en drukte. Van tyd tot tyd vondt hy een uurtje om aan zyne zugt tot Wysgeerige beſpiegelingen bot te vieren. Onder deeze trok de Electriciteit, de toen minst beoefenende tak der Natuurkunde, bovenal zyne aandagt, en hy deelde zyne Ontdekkingen in die Weetenſchap van het jaar MDCCXLVII tot het jaar MDCCLIV mede aan PETER COLLINSON, Esq. Lid der Koninglyke Societeit.

Deeze Brieven werden in 't licht gegeeven, en niets, over de Electriciteit geſchreeven, werd, in alle de deelen van *Europa* algemeener geleezen en bewonderd. De *Engelſchen* zyn niet agterlyk geweest in regt te doen aan de verdienſten van deezen Schryver (*); doch Dr. FRANKLIN hadt het zeldzaam geluk om buitenslands beroemder te worden dan by zyne Landgenooten. Om des overtuigd te zyn, hebbe men ſlegts het oog te ſlaan in de buitenlandſche Schriften over de Electriciteit; in veele derzelven komen de woorden *Franklinist*, *Franklinisaansch Stelzel*, bykans op ieder bladzyde, voor. In 't kort, Dr. FRANKLIN's Proeven en Waarneemingen ſtaan zeer veel kans om aan de Naakomelingſchap overgereikt te worden als de waare Beginzels der Electriciteit, op dezelfde wyze als de *Newtoniaanſche Wysbegeerte* voor het waare Stelzel der Natuure in 't algemeen.

De grootſte ontdekking door Dr. FRANKLIN in de Electriciteit gedaan, en die van den meest weezenlyken dienst voor het Mensch-

(*) De Univerſiteit van *Oxfort* beſchonk hem met den Tytel van Doctor in de Regten, den 30 April, 1762.

Menschdom geweest is, was de volmaakte gelykheid tusschen het Vuur van de Electriciteit en den Blixem. Hy vangt zyn verslag van deeze gelykheid aan met zyne Leezers te waarschuwen, dat zy niet moeten verstelt staan op het groot verschil der uitwerkzelen van de Electrische Vloeistoffe en den Blixem, wat de maat der sterkte belangt: dewyl zulks geen bewys altoos oplevert van verschil in derzelver Natuur.

Om, op de voldingenste wyze, aan te toonen, dat de Electricale en de Blixemstof dezelfde zyn, bedagt FRANKLIN de Blixemstof uit de lugt te trekken, door middel van een' Electricalen Vlieger, opgeschooten als een Onweersbui opkwam. Deeze Vlieger was voorzien van een puntig yzerdraad, welke het Electricale vuur trok uit de donderwolken, boven dezelven dryvende. Die stoffe daalde neder langs den Vliegerdraad, aan welks einde een zyden lint geknoopt, en ter plaatze waar deeze aaneenvoeging geschiedde, een sleutel vast gemaakt was. De Vlieger en de geheele draad werden gelectriseerd. De losse vezeltjes van den draad stonden recht uit, en werden door een daar bykomenden vinger aangetrokken. Wanneer de regen den Vlieger en den geheelen draad hadt nat gemaakt, zo dat zy vryelyk het Electricale vuur konden overbrengen, stroomde het op het aannaderen van den knokkel overvloedig uit den byhangenden sleutel. Aan deezen Vlieger kon men de Electrische Vles laaden; met het vuur, op deeze wyze verkreegen, konden geesten in brand gestooken, en alle andere Electricale proeven gedaan worden, welke gemeenlyk, door middel van een gewreeven glazen bol of buis, geschieden; ten overtuiglyken blyke dat de Electricale en de Blixemstof een en dezelfde zyn.

Behalven deezen Electricalen Vlieger, hadt Dr. FRANLIN, in laater tyd, een vry staande yzeren roede om den Blixem in zyn huis te geleiden, en proeven te neemen, wanneer 'er eene groote voorraad van blixemstoffe in den dampkring was: en, ten einde hy geene gelegenheid van die natuure mogt laaten voorbyglippen, maakte hy twee schelletjes aan deezen toestel vast, die, door derzelver gerinkel, hem waarschuwden, wanneer zyne yzeren staaf geelectriseerd was.

Het nuttig gebruik, 't geen FRANKLIN maakte van zyne ontdekking deezer gelykheid, tusschen de Electriciteit en de Blixemstoffe, was het behoeden der Gebouwen voor den Blixem. Dit bragt hy te wege, door een metaalen staaf boven het hoogste gedeelte des Gebouws te doen uitsteeken, en deeze gemeenschap te doen hebben met den grond of een nabygelegen water. De Blixem trof deeze metaalen staaf eer dan eenig ander gedeelte van het Gebouw, en het anders zo gevaarlyk Blixemvuur werd, zonder schade te doen, veilig afgeleid.

Dr. FRANKLIN was, staande den tyd, dat hy zich bezig hieldt

met deeze ontdekkingen, niet werkeloos in het betragten der weezenlyker pligten van een goed Burger. Behalven veele andere nutte ſchikkingen, maakte hy een plan voor de Posteryen in *America*, en werd tot Algemeen Postmeester van het Zuidelyk gedeelte aangeſteld, ter belooninge van het heilzaam plan door hem uitgedagt.

Geduurende den jongstvoorgaanden Oorlog met *Frankryk*, doedt Dr. FRANKLIN zeer grooten dienst aan *Groot Brittanje*, door zyne Landsgenooten aan te moedigen, om, met kragt, den gemeenen vyand wederſtand te bieden: in eigen perſoon voerde hy de krygsbenden aan in verſcheide hachlyke en welgelukte onderneemingen. Toen *Canada* te ondergebragt was, ſtak hy na *Engeland* over, en poogde het *Engelſche Ministerie*, by monde en by geſchrifte, te betoogen, de grootere aangelegenheid van dat Gewest, boven alle bezittingen der *Engelſchen* in de *West-Indien* (*). En dewyl de Vrede van *Parys* op dit beginzel geſlooten is, mag men veronderſtellen, dat Dr. FRANKLIN's onderrigtingen en bewysredenen eenigzins invloed gehad hebben op het neemen van een maatregel, ten dien tyde zo verderflyk voor het grootſte gedeelte der *Engelſchen*, en die, by de uitkomst, bleek zo opſtaatkundig te zyn.

Dan of Dr. FRANKLIN, in het bedryvend gedeelte, 't welk hy, te dier gelegenheid, op zich nam, enkel gedreeven werd door eene zuivere zugt voor de veiligheid en voorſpoed van *Britsch America*, als vereenigd met het Moederland; dan of hy zyne inzigten uitſtrekte tot die aanſtaande Onafhanglykheid, welke zommigen zyner Landgenooten toen denkbeeldig vormden (†), en waar aan zy zints een daadlyk beſtaan gaven, kan met geene zekerheid bepaald worden. Alles wat wy met zekerheid weeten, is, dat men de Acte der Gezegelde Papieren niet poogde in 't werk te ſtellen, of hy werd benoemd tot Afgezant van *Penſylvanie*, en verzette zich

(*) Zie inzonderheid zyn Werkje, getyteld: *The intrest of Great Britain conſidered with regard to her Colonies, and the acquiſitions of Canada and Guadeloupe.* 1760.

(†) Veelen van Dr. FRANKLIN's gemeenzaamſte Vrienden herinneren zich tegenwoordig omſtandigheden, die voorheen ongemerkt voorby gingen; doch waar uit zy zich verzekerd houden, dat dit denkbeeld hem ſteeds voor den geest ſpeelde. Onder verſcheide gevallen van dien aart, wordt het volgende, met veel vertrouwen van egtheid, vermeld. Commandeur JOHNSTONE, Dr. FRANKLIN, en anderen, bragten, veele jaaren geleden, een dag door omtrent *Hampstead*. In den naamiddag ſcheidde het gezelſchap: en men vondt Dr. FRANKLIN in eene peinzende geſtalte, op de rivier de *Theems* ziende. Gevraagd wat het voorwerp zyner bepeinzing was, antwoordde hy: *'Ik peins by my zelven over de onvoeglyke verdeeling van magt, en beklaag het, dat de grootſte Rivieren van* America *onderworpen zyn aan een' zo geringen ſtroom als ik thans beſchouw!*

zich ſterk tegen deeze Acte. Met dit character bekleed, bleef hy verſcheide jaaren in *Londen*, en kantte zich, by aanhoudendheid, aan, tegen elken geweldigen ſtap ten opzigte van *America*, als mede tegen alle bevredigende ontwerpen, tot dat men in 't einde bevondt, dat het zwaard allen den twist kon beſlisſen.

Van deezen tyd af zag men hem aan als een Vyand van het *Engelsch* Staatsbeſtuur, en als een *Amerikaansch Verſpieder*. Een zeer onaangenaam voorval in *Hyde Park*, waar in Mr. WHATELY zeer zwaar gewond werd, ſchreeven zyne vyanden toe aan zyne bewerking: hy hadt 'er, zo zy beweerden, gelegenheid toe gegeeven, door Brieven na *America* te zenden, genomen uit brieven in 't bezit van dien Heer, als uitvoerder van den laatſten wil zyns Broeders, die Geheimſchryver geweest was van wylen Mr. GRENVILLE. Op den elfden en negen- en twintigſten van January 1774, in den Geheimen Raad, ten opzigte van den ſtaat van *America*, ondervraagd, oordeelden de meeste onpartydigen, dat hy door zeker Heer zeer onbeusch behandeld werd, 't geen hem misſchien aanzette tot de ſtappen door hem vervolgens gedaan. Terwyl Dr. FRANKLIN ondervraagd werd, bejegende de Raadsheer w. (thans Lord L.) hem met zeer veel verontwaardiging; de Wysgeer verdroeg het met de bedaardheid van een verſtandig Man. Naa de ondervraaging zegt men, dat FRANKLIN, in 't uittreeden, dien Raadsheer voorby gaande, zou in 't oor geluisterd hebben. *Ik zal 'er uw Meester een* KLEIN KONING *om maaken.*

In 't jaar 1775, in *America* wederkeerende, vondt hy dat Land juist in dien ſtaat als hy 't zelve hadt afgemaald: was zyn raad gevolgd geworden, dan waren alle, of 'er was ten minſten het grootſte gedeelte, der zints gebeurde onheilen geweerd geweest.

Toen het beſluit ter Onafhanglykheid genomen was, werd hy benoemd tot Gevolmagtigden van het Congres, aan 't Hof van *Frankryk*: waar hy tot deezen tyd toe gebleeven is; toonende, by alle gelegenheden, een onveranderlyk Vriend van *America*, en een getrouw Dienaar zyner Lastgeeveren te weezen.

Dr. FRANKLIN, dus wordt zyn Character in een onlangs uitgekomen ſtukje opgegeeven (*), mag aangemerkt worden als een eerſteling der *Americaanſche* Vernuften; en misſchien was niemand meer verſchuldigd aan den tyd en plaats zyner Geboorte, dan hy. Was hy te *Londen* in ſtede van te *Boston* ter wereld gekomen, en uit denzelfden laagen rang geſprooten, men zou waarſchynlyk zyn Naam niet geleezen hebben als Wysgeer en Staatsman. In een volkryke Stad opgeſlooten, zou zyne

(*) 't Zelve is getyteld: *A View of the History of Great Britain, during the administration of Lord North.*

zyne bezigheid veelvuldiger geweest zyn, en zyne zugt tot beſpiegelende weetenſchap was verzwolgen geworden door uitzigten van belang of eerzugt. Hy mogt zich onderſcheiden hebben van den gemeenen hoop als een vindingryk Kunſtenaar; maar hy hadt nooit eene veronderſtelling uitgedagt om het verſchynzel des Noorderlichts te verklaaren; nooit de beginzels en uitwerkzels der Electriciteit nagegaan; en, 't geen meer zegt, hy was nooit het veelvermogend werktuig geworden om een groot Ryk te doen ſchudden, en een Bondgenootſchaplyk Gemeenebest op te rigten, uit deelen van dat Ryk afgeſcheiden; nooit was hy de voornaame veroorzaaker geweest van een nieuw Tydperk in de Geſchiedenis des Menschdoms, 't welk misſchien zo aangelegen zal zyn als eenig verloopen Tydperk, door de Wetgeevende magt in 't Wester halfrond over te voeren. In dit opzigt mag hy gehouden worden voor een grooter Vyand van *Engeland* dan PHILIPS DE II, of LODEWYK DE XIV, immer geweest zyn.

Dr. FRANKLIN'S zugt tot weetenſchappen tekende reeds in zyne vroege jaaren (*), en als of elke gebeurtenis van zyn leeven iet gewigtigs moest behelzen, een bedekte handel, die hem *Boston* deedt verlaaten, en *Philadelphia* ter woonplaats verkiezen, bragt hem in ruimer kring van werkzaamheid, en een aanzienlyker ſtand: nogthans was hy reeds over den hoogſten leevenstrap, eer hy als een Staatkundige met roem te voorſchyn tradt. Dewyl hy een uitgeſtrekte invloed kreeg, bediende hy zich van denzelven om onder 't Volk de Deugden van Spaarzaamheid, Vlyt en Maatigheid, aan te kweeken; en alle zyne werkzaamheden waren ingerigt om de weezenlyke belangen des Menschdoms te bevorderen. Hy bezit die eenvoudigheid van zeden, en die juistheid van denken, welke de hoofdtrekken zyn in het Character van JOAN DE WITT; doch nimmer is hy in haat des Volks vervallen, 't zy hy deezen beter heeft weeten te ontwyken, 't zy hy in gelukkiger omſtandigheden, dan die opgeofferde Liefhebber zyns Vaderlands, zyne ſtaatsrolle geſpeeld hebbe.

Aan geen Stelzel verknogt, mag hy gezegd worden een Wysgeer te zyn zonder regelen; een Staatkundige, zonder de *Romeinſche Pandecten* aangenomen; en een Staatsman, zonder aan de bevalligheden geofferd te hebben: hy bezit een Verſtand op veele zaaken afgerigt, zonder veranderlykheid van Aart.

Deeze diepdenkende, overleggende, en voorzigtige Man, kwam, meer dan zeventig jaaren bereikt hebbende, aan 't *Franſche* Hof, eerst als *Agent*, en vervolgens als *Plenipotentiaris* der *Nieuwe Americaanſche Staaten*. Lieden van allerlei rang

(*) Er zyn nog eenige Brieven voor handen, in den jaare 1726, toen hy één en twintig jaaren oud was, aan Sir HANS SLOANE geſchreeven.

rang zogten, om ſtryd, hun hof te maaken by deezen wyzen Grysaart. By de Onderdaanen eens Monarchs werd het algemeen, den Geest der Vryheid te bewonderen, en FRANKLIN werd met de hoogſtklinkende loſtuitingen ten hemel verheeven (*). Zyne Onderhandelingen aan het *Franſche* Hof vereischten meer dan gemeene bekwaamheden, en zyn ſlaagen, in dit gewigtig Werk, ſtrekt ten bewyze, dat hy, geduurende zyn langen leeftyd, daadlyk de Wysbegeerte des Menschdoms beoefend heeft.

(*) Zeer ſterk is het Byſchrift op zyn Borſtbeeld, te *Parys*: ERIPUIT CÆLO FULMEN, SCEPTRUMQUE TYRANNIS. —— HY HEEFT DEN HEMEL DEN BLIXEM, EN DEN DWINGLANDEN DEN SCHEPTER, ONTWELDIGD.

DE SENTIMENTEELE VROUW.

(*Uit het Engelsch.*)

„ Zeer onlangs hebben wy een Vertoog medegedeeld, ſtrek-
„ kende om het gevaar der Sentimenteele en Romanesque
„ Verbintenisſen aan de Jonge Jufferſchap te ontdekken (*).
„ De Geſchiedenis, welke wy thans plaatzen, zal ter bekrag-
„ tiging kunnen dienen der toen voorgedraagene bedenkingen.
„ Zy is briefswyze medegedeeld."

✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝

MYN HEER!

In Zedeleerende Schriften of Boeken, tot uitſpanning geſchreeven, zyn geene plaatzen, welke zo den Schryver als den Leezer ſterker treffen, dan die kieſche trekken van *Sentimenteele Zedeleer*, welke onze daaden tot het Gevoel brengen. Met deezen hebben de Dichter, de Romanſchryver, de Opſteller van Zedekundige Proeven, zich altoos 't meest vermaakt gevonden. Ik verbeeld my, nogthans, dat 'er veel gevaars ſteeke in deeze hoedanigheden te ver te brengen: de regels van ons gedrag moeten op een vaster grondſlag rusten, zullen zy ons door verſchillende ſtanden deezes leevens heen geleiden; doch de Jeugd, tot geestdryvens toe, ingenomen met het *Sentimenteele*, is gereed om de leſſen van gemeene Deugd en Voorzigtigheid, die de bewegingen eener Ziele, gevormd, zo zy waant, om door fyner roerzels gedreeven te worden, zonder beperken, te verſmaaden. Ik ſpreek uit on-

(*) Zie boven, bl. 367.

ondervinding: en, met wat regt, zal de volgende Familie-geſchiedenis ten vollen kunnen uitwyzen.

Myne Nigt EMILIA ——— was aan myne zorge en opvoedinge overgelaaten, door myn overleeden Broeder, dien ik teder beminde; zy bereikte toen omtrent tien jaaren. De ſchoonheid van haar gelaad, de fraaiheid van haare houding, trok reeds aller oog; en toen haare Zielsvermogens ontlooken, ſtrekten deeze niet min tot voorwerpen van bewondering. Met de zagtaartigſte gemoedsgeſteltenisſe gingen gepaard meer dan gemeene vermogens van Geest en Verſtand. Ik ſpaarde geene moeite om dezelve aan te kweeken en te verbeteren, en ſlaagde daar in zo gelukkig, dat EMILIA, op haar achttiende jaar, voor niemand van haaren ouderdom, in eenig opzigt, behoefde te wyken. Myn vuurige hoop (want zy was my als eene Dogter geworden,) ſtrekte zich thans uit om den loon myns arbeids te zien, en myne verbeelding ſchilderde haar volgend Leeven zo vol Geluks als vol Deugds.

Eene heerſchende trek, in haare Gemoedsgeſteltenisſe, was eene kieschheid en fynheid van Gevoel: deeze hadt zy van de Natuur ontvangen; en de eerſte Werken, door haar geleezen, dienden om dit Gevoel te vertederen. Aan dit Gevoel toetſte zy haare eigene daaden en die van anderen; en ſchreef, zo in 't pryzen, als in 't laaken, meer toe aan de uitwerkzelen van 't zelve, dan met voegelykheid of regt beſtaan kon. ——— Zomtyds ondernam ik deeze begrippen, op eene zagte wyze, tegen te gaan. Zy betoonde zich, in haare verdeediging, niet altoos, de bondige redenkavelſter; doch ſprak altoos met veel vuurs; en ik bevond, dat zy, hoe meer gedrongen om die begrippen te verdeedigen, ook des te meer in dezelve verſterkt wierd. Hierom oordeelde ik het raadzaam op dit ſtuk te zwygen, vertrouwende, dat een weinig meer Ondervindings en Wereldkennis haar te recht zouden brengen.

Eene jonge Juffrouw, van haare jaaren en zielsgeſteltenisſe, moet noodzaaklyk eene *Vriendin* hebben. EMILIA hadt reeds vroeg 'er eene gevonden in HARRIET S———, Dogter van een der Nabuuren myns Broeders, eenige weinige jaaren ouder dan myne Nigt. In verſcheide deelen der Jufferlyke Opvoeding waren zy te gelyk onderweezen: in deeze hadt EMILIA verre de meerderheid. HARRIET ſtak zo zeer niet uit in vlugheid van verſtand of fynheid van oordeel: dan, ſchoon haare vorderingen minder waren, wist zy zich ten meesten voordeele daar van te bedienen: en moest zy zomtyds haare minderheid erkennen, dit maakte de verbintenis te grooter: dewyl EMILIA 'er zich niet op liet voorſtaan. HARRIET's zeden waren zagt en inneemend als die van EMILIA; haare gevoelens even kiesch en verheven; dan 't een en ander was EMILIA natuurlyker eigen.

Ik

Ik beſpeurde dat EMILIA's genegenheid tot deeze jonge Juffrouw, van dag tot dag, toe, en, eindelyk, haar dermaate innam, dat het my begon tegen te ſtaan. Waren zy zamen, haare aandagt was bykans geheel en al op elkander gevestigd; wat de beleefdheid vorderde anderen te bewyzen, merkten zy aan als een last, dien zy ieder, zo veel mogelyk, ontweeken. Van de *Wereld*, een naam, met welken zy onbepaald ieder, behalven zichzelven, benoemden, ſcheenen zy zich van te willen afzonderen; hier in ſtelden zy haar roem en geluk. De regelen van Voorzigtigheid en Welvoeglykheid hielden zy voor de uitvinding van koele en zelfzoekende zielen; onaandoenlyk voor de vermaaken van Gevoel of *Sentimenteel* (het geliefde woord) en van Vriendſchap. —— Deeze denkbeelden, geloof ik, werden zeer gekoesterd en verſterkt, door eene briefwiſſeling, welke de meeste uuren, die zy van elkander geſcheiden waren, (doch deeze waren weinig,) geheel innam. —— Ik waagde het, op een boertenden trant, EMILIA hier over te onderhouden; zy beantwoordde my op een zo ernſtigen trant, dat ik ten volle overtuigd wierd van het gevaar eener zo Romaneeque Verbintenisſe. Ons geſprek werd, ongemerkt, langs hoe ernſtiger. EMILIA borst, eindelyk, in traanen uit, en ik verſchoonde my met de verklaaring van niet te weeten waar mede ik haar beledigd had. Van dien dag af bleef ik haar Raadgeever, en bevond niet langer haar Vriend te zyn.

HARRIET alleen was haar Vriendin; en om dien Vriendſchapsband nog nauwer digt te haaken, ontbrak 'er ſlegts een geheimhouding, en eene zwaarigheidwekkende omſtandigheid. Welhaast greep 'er iets van dien aart ſtand. HARRIET werd verliefd op een' jong Heer, MARLOW geheeten, een Officier der Dragonders, die op 't land gekomen was om haar Broeder, met wien hy geſtudeerd had, te bezoeken. Dewyl zy verſcheide duizend Ponden geërfd had, onafhanglyk van 't geen zy van haaren Vader verwagtte, was zulk een Huwelyk zeer wel aan te gaan voor een jong Heer zonder middelen, die alleen van zyn Amptgeld moest leeven. Maar, om die zelfde reden, was 'er niet zo veel uitzigts om de toeſtemming der Familie van de jonge Juffrouw te verwagten. Na eenigen tyd vuurig en verborgen elkander bemind te hebben, eene Liefde van welke EMILIA alleen de Vertrouweling was, trouwden zy zonder de toeſtemming van HARRIET's Familie, vertrouwende op de Onderlyke tederheid, gereed om een ſtap, die niet herdaan kon worden, te vergeeven. Doch de Vader van HARRIET bleef onbeweegelyk; hy veranderde niet, ſchoon de Heer MARLOW den Krygsdienst verlaaten had; hier door dagt men hem te zullen winnen: dewyl hy menigmaal 't ſterkſt uitvoer tegen het Huwelyk van zyne Dogter met een Soldaat, gelyk hy ſprak.

Naa

Naa eenige vrugtlooze poogingen om de gunst en vriendſchap des ouden Heers te winnen, nam het jonge Paar zyn verblyf in een wydafgelegene Landſtad, waar zy, gelyk HARRIET haaren toeſtand aan EMILIA beſchreef, elken wensch vervuld zagen in elkanders toeneemende tederheid. EMILIA ging haare Vriendin, welhaast, in haar nieuw verblyf, bezoeken: de beſchryving, welke zy, by haare wederkomst, van deeze Egtelingen gaf, was tot verrukkens toe teder. —— Zy hervatte dit bezoek, ter gelegenheid dat HARRIET van haar eerſte Kind in 't kraambedde lag. Dit voorval was een nieuwe bron van genoegen voor EMILIA'S Vriendin, en van vermaak voor haar, in derzelver gezelſchap. HARRIET'S herſtelling langzaam toegaande, wist zy haare Vriendin gemaklyk over te haalen, om by haar te blyven, tot dezelve volkomen was. Zy werd als 't ware een lid van dit Huisgezin, en 't was niet dan met veel ſmerts aan wederzyden, dat zy, naa 't verloop van een half jaar, een Huis verliet, waar, om de eige woorden van myne Nigt te gebruiken, „ de „ *Wereld* uitgebannen was, *Sentiment* alle handelingen regel„ de, en Geluk dezelve bekroonde."

Al dien tyd was ik vol ongerustheid, en kon dezelve voor myne EMILIA niet verbergen toen zy weder kwam. Ik beeldde haar op 't leevendigst den toeſtand af, in welken haare Vriendin zich bevondt, die, naar 't oordeel van alle bedagtzaamen, een onbedagtzaamen, zo geen zeer laakenswaardigen, ſtap gedaan hadt. —— Het antwoord was vinnig, en beſtond grootendeels in een heftig uitvaaren tegen de onmenschlykheid der Ouderen, de ongevoeligheid deezer Eeuwe, en de onregtvaardigheid der Wereld.

Het Geluk, 't welk myne Nigt beſchreeven hadt, als gehuisvest in 't Gezin van Mevrouw MARLOW, duurde niet lang. Haar Man verveelde welhaast het bedryfloos leeven, waar toe hy door zyn Huwelyk vervallen was; in huis geen genoegen vindende, zogt hy het buiten. HARRIET voelde op het treffendst deeze verandering, en kon haare aandoeningen deswegen niet wederhouden. Haare klagten klommen tot verwyten op, en zy haalde haaren Man door, over zyne verkiezing van anderer gezelſchap boven 't haare. EMILIA was, volgens gewoonte, de Vertrouweling van 't ongeluk haarer Vriendinne: 't zelve vergrootte eerlang door eene kwynende ziekte waar in zy verviel, naa de geboorte van eene tweede Dogter.

EMILIA, my verwittigd hebbende van de onaangenaame omſtandigheden, waar in HARRIET zich bevondt, maakte my haar voorneemen bekend om in 't ongeluk van haare Vriendin te deelen, indien zy 't zelve niet kon verligten, door onmiddelyk haaren intrek ten huize van deeze dierbaare te neemen. Schoon ik reeds die tedere genegenheid, welke my voor-

voorheen vervulde, ten opzigte van myne Nigt, verlooren hadt, was zy my, op verre na, niet onverſchillig geworden. Ik verzette my ten ſterkſte tegen deezen voorſlag. Gy kunt ligt denken, welke redenen ik in 't midden bragt; doch EMILIA wilde de kragt daar van niet erkennen. Te vergeefsch beriep ik my op het geen Pligt, Voorzigtigheid, in het bewaaren van haar Character, even kragtig aanraadde. Zy deed te myner wederlegging eene lofreden over de Edelmoedigheid, de Vriendſchap en het *Sentimenteele*. Ik kon my niet wederhouden eenige aanmerkingen te maaken; die myne Nigt als zo veele ſchampere gezegdens op HARRIET hieldt. In 't einde verklaarde zy my, in de geestvervoering haarer Vriendſchap, dat alle banden van bloedverwantſchaplyke betrekking tusſchen ons verbrooken waren, dat zy terſtond myn Huis zou verlaaten, met een vast beſluit om 'er nooit weder in te komen. Zy hieldt haar woord, en ging dienzelfden dag nog op reis na HARRIET.

Daar vondt zy, zo my berigt is, den toeſtand dier Mevrouwe, allerdeerlykst: haare gezondheid was weg; haar Egtgenoot een Dwingeland, en hy hadt de middelen, door haar aangebragt, met zyne Makkers in Herbergen en aan Speeltafels verkwist. EMILIA kon, door 't geen zy bezat, deezen laatſten ramp verligten: maar de twee eerſte waren ongeneeslyk, en haare Vriendin ging onder dezelve gebukt. Ten minſten haare ongeſteldheid nam dermaate toe, dat haar zwak geſtel ſcheen te zullen bezwyken: en zou dezelve, gelyk de Geneesheeren EMILIA aankondigden, welhaast een einde aan haar leeven maaken. ——— Deeze onderrigting deelde zy den Heer MARLOW mede, op eene wyze, geſchikt om zyn hart te doen bloeden over de ſlegte behandeling, zyner Egtgenoote aangedaan. In de daad, hy voelde zich getroffen door dat berouw, 't welk de gevolgen van losbandige dwaasheid zomtyds verwekken in Menſchen, die eer zwak dan boos zyn. Hy wilde wel aangedreeven worden door de Hartstochten, ſchoon niet bepaald door de beginzels der Deugd. Hy wilde de vermaaken der Ondeugd genieten, terwyl hy zich verbeeldde een affchrik te hebben van haare leelykheid. ——— Zyne bekeering was zo geweldig als ſchielyk. EMILIA hieldt ze voor opregt: goed vertrouwen was haar natuurlyk eigen: en ſchielyke opwelling maakte een geliefd gedeelte uit van haar ſtelzel. Door haare tusſchenſpraak greep 'er eene volkomene verzoening ſtand tusſchen den Heer en Mevrouw MARLOW, en de korte tyd, dien de laatstgemelde deeze verzoening overleefde, werd doorgebragt in die weelde van Wederbevrediging, welke den belediger in eene meer dan voorheen betoonde genegenheid zomtyds doet deelen. ——— HARRIET ſloot haare oogen in de armen van haaren Man; naa EMILIA, door eene ſtaatlyke aanbeveeling, het troos-

troosten van hem, en de zorg over haare Kinderen, opgedraagen te hebben.

In de gemeenschap der droefenisse ligt een der allersterkste verbintenisse: en de last die EMILIA ontvangen en op zich genomen hadt van haare stervende Vriendin, om zorge voor de beide Dogtertjes te draagen, bragt te wege dat zy veelvuldige en aandoenlyke Gesprekken hieldt met den Vader. De schulden, waar in hy zich, door zyne voorgaande leevenswyze, gestooken hadt, kon hy met geene mogelykheid voldoen; en de schuldeischers vielen te sterker op hem aan: dewyl, door den dood zyner Huisvrouwe, de hoop op ondersteuning van haaren Vader met gerede penningen, was afgesneeden. ——— In het diepste zyner verlegenheid, ontdekte hy zynen kommerlyken toestand aan EMILIA. Haare Edelmoedigheid redde hem uit den nood; dit verbondt hem met den band der erkentenisse. Haare betoonde Edelmoedigheid wekte, ondertusschen, de opspraak der wereld; ongunstige aanmerkingen by menigte werden op haar gedrag gemaakt.

Nog éénmaal bestond ik, door een Brief, aan welks opstel ik alles, wat in myn vermogen was, te koste gelegd hadt, haar te rug te trekken uit den doolhof waar in zy zich gewikkeld vondt door haare *Sentimenteele* Deugd. Alles was even vrugtloos als in vroegeren dage. Ik bevond, dat in het *Sentimenteele*, zo wel als in 't Godsdienstige, bygeloof heerschte, en dat het ook zyne martelaars hadt. Elke tegenheid, welke zy beproefde, noemde zy eene beproeving; elke bestraffing deswegen, hieldt zy voor een getuigenis van haare Deugd. Eindelyk geraakte myne arme bedroogene Nigt zodanig verward in de strikken, welke haare eigene verbeelding, en de loosheid van den Heer MARLOW, gelegd hadt, dat zy aan den last, door haare stervende Halsvriendin haar opgelegd, deeze romanesque verklaaring gaf, dat zy de Vrouw van HARRIET's Weduwnaar, en de Moeder haarer naagelaatene Kinderen, moest worden.

Myn hart bloedt op het inzien der gevolgen van dien stap! EMILIA zal elendig zyn met een hart, dubbelgevoelig voor de ellenden, die haar drukken! Haare sterk aangekweekte en langgekoesterde Aandoenlykheid zal den val, waar toe die Zielsgesteltenisse haar vervoerde, voltooijen! De Wereld zal zelfs geen medelyden hebben met jammeren, die de Voorzigtige op rekening der Lyderesse zal stellen, en die Zelfzoekende zielen zullen belachen.

Kan myn raad myne Nigt niet helpen. Laat dan haare Geschiedenis aan anderen ten afschrikkenden spiegel verstrekken. Laaten de Leezers en Leezeressen daar uit leeren, dat 'er paalen zyn, buiten welken het Gevoel, dat ons oorspronglyk ter Deugd brengt, ophoudt ons daar toe te ge-

lei-

leiden; dat de beslisſingen van het Gevoelig hart zich behooren te regelen naar de voorſchriften van Voorzigtigheid, en dat de banden van Vriendſchap ondergeſchikt moeten blyven aan de verbintenisſen van Pligt.

Ik ben, enz.

DORILAS EN CLOË.

't Was avond, de maan ſchemerde vrolyk door de kleine afgebrokene openingen der hooge castanjekruinen op den neêrgehouwen boomſtam voor de hut van Dorilas; daar zat Dorilas, daar zat Cloë; zy zaten op den neêrgehouwen boomſtam; Cloë zat aan Dorilas regte zyde; zyn hoofd leunde op Cloë's boezem; zyn rechte hand was om haar lyf geſlagen; Cloë's ſlinkehand omvatte zynen hals; Cloë zong dankbaar der Godheid een ſchoon lied toe; Dorilas zong niet, maar Dorilas was ook dankbaar. Cloë zong:

„ Goede Vader! hoe goed zyt ge voor Cloë; Cloë bad, „ dat Haar een braaven herder te beurt mogt vallen, en „ Gy ſchonkt Dorilas aan Cloë.

„ Goede Vader! hoe goed zyt ge voor Cloë; 't is ruim „ zeven Jaaren dat de veldnimphen ons naar 's huwelyks- „ outer geleidden, en Dorilas is noch voor Cloë, die hy voor „ Cloë was op den dag, toen de nimphen ons naar 's hu- „ welyks-outaar geleidden." —— Hier drukte Cloë, met een oog ten hemel geſlagen, den beminnelykſten kus op den gloeienden wang van den besten herder; verder zong Cloë:

„ Goede Vader! hoe goed zyt ge voor Cloë; Cloë bad „ om een jongen Alexis, en Cloë wierd met den lieveling „ gezegend, waarom zy gebeden hadt; —— thans ſlaapt hy „ in zyne kribbe, en morgen zal hy ſtamelende zyn dank- „ lied opzingen.

„ Goede Vader! hoe goed zyt ge voor Dorilas en Cloë; „ goede Vader! eeuwig, eeuwig zullen u Dorilas en Cloë „ looven."

Zoo zong Cloë. Lieve Zangſter! ſtamelde Dorilas; hy kuste haare wangen vuurig, en beſproeide haaren boezem met traanen; eindelyk ſprak hy: „ hoe dikwerf heeft myne Cloë „ zoo gezongen, en altoos zyn deeze Liederen nieuwe Lie- „ deren." Zy gingen in den hut, en ſliepen gerust tot het blyde morgengezang hunner boombewoonderen hen den dag aankondigde en tot nieuwen arbeid noodigde.

EX-

EXTRA WAARNEMINGEN DER HEETSTE DAGEN IN DEN ZOMER TE AMSTERDAM.

De Thermometer N hangt aan een Schuifkozyn, tegen 't N ten O, twee Verdiepingen boo
* ſtraat; zynde de te rugkaatzing der Zon belet door geſchoren boomen. De Therm. Z hang
't Z ten W. aan 't Kozyn van een uitſtek in den tuin, 5 voeten boven den grond, das
dags in den ſterkſten Zonneſchyn. Beide zyn volmaakt gelykwyzend en in glazen tuben.

Juli.		N.	Z.
1 's mo.	6½ u.	70	71
	7 -	72	72
	8½ -	73	
's mi.	2 -	78	104
	3 -	79½	
	3½ -	80	106
's av.	10 -		71
	11 -		69½
2 's mo.	5½ -	69½	68½
	7 -	75	72½
	8½ -	78	82
's mi.	2 -	87	116
	3-3½ -	88	117
's av.	9 -	80	75
	10 -	77	74½
	11½ -		71½
3 's mo.	5 -	72	71
	6 -		70
	7 -	73	74
	8 -	74	76½
20 's mi.	12 -	84	105
	1 -	81½	
	* 1½ -	76	
	* 2 -	75	
	3 -	83	107
26 's mo.	5½ -		69
	7 -	73	72½
	9 -	79	
's mi.	2.3 -	83½	
	4 -	83	95
's av.	8½ -	73	72
	10.11		71

Juli		N.	Z.
27 's mo.	6 u.	69½	69
	7 -	75	72
	8½ -	78	80
	11½ -	83	114
's mi.	12 -	85	115
	1 -	85½	116
	2 -	86	
	3½ -	87	117
	4 -	86½	116
's av.	6 -	85	88
	7½ -	81	80
	8½ -	78½	77½
	10 -	77	77
	11 -		75½
	12 -		73½
28 's mo.	5½ -	70½	70
	7 -	77½	75
	8 -	80	81
	8½ -	82½	86
's mi.	1½ -	92	122
	2 -	92	123
	2½ -	91	106½
	2¾ -	91½	110
	3 -	91	112
	3¼ -	92	113
	3½ -	91¾	111
's av.	6½ -	90	88
	7 -	88	86
	8 -	82½	81
	9 -	80	79
	10 -	79	77
	10½ -		76

Juli		N.	Z.
29 's mo.	4 u.		70½
	5½ -	72½	72
	7 -	77½	74
	8½ -	81	82
's mi.	2 -	83	103½
	3½ -	81	104
Aug.			
2 's mo.	5½ -	67	66½
	7 -	71	69
	8½ -	76	79
's mi.	1 -	91	120
	1½ -	91½	120
	2 -	91½	118
	3 -	92	
	3½-4 -	92½	117½
	4½ -	92	
's av.	6½ -	86	88
	7½a9 -	76	72
	10 -		70½
	11 -		69½
	12 -		70
* 3 's mo.	6 -	76	74
*	7 -	78½	76
*	8½ -	83½	83
*	11½ -	85	105
* 's mi.	12 -	86½	107
	1½ -	87	110
	2 -	86½	110
	2½ -	86	107
	3 -	85	
	3½ -	80½	81
's av.	8½ -		72½
	10 -		72

* Den 20 Juli nam. 1½ à 1¾ u. een ſtyve Donder-regen.
* Den 28 Juli de Tubus Therm. van 't Z t W aan een ſtaak gehangen, midden in den tuin in de vr
van 2½ tot 3½ u.
* Den 2 Aug. aan denzelfden Staak een geheel vryen Spiraal Therm. gehangen, die tusſchen 1 en
op en neder ging tusſchen 97 en 101 gr.

De hitte van 28 Juli en 2 Aug. mag men even groot rekenen; 28 Juli was de lugt ſtrakker bl
en dus de Zonneſchyn nog heeter, daar tegen had op den 2 Aug. een benauwender drukking p
De gemeen gemaakte Waarneming in deze Stad van 87 gr. op 28 Juli, en 90 gr. op 2 Aug. g
daan op eenen laag by den grond en niet zeer ruim hangenden Therm. tegen 't NNW. beſ
trent 2½ u. namiddag; op den 28 Juli was daarby die Therm. blootgeſteld aan eenen doorg
lugt uit het huis. Dit heb ik by onderzoek bevonden, en deele het hier by mede, op dat m
reden van dit verſchil zie. Alle Waarnemingen die ik van verſcheiden plaatſen ontvangen heb.
gen de hitte van die 2 dagen tusſchen 90 en 93 gr. dus heeft deze hitte denkelyk over 't g
die van 1750 overtroffen.

NB. Men zal hier boven de drukfeil zien die op den 1 en 2 Juli namid. 3 à 3½ u: gemaakt
extra waarnemingen onder de tafel dier maand.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER HET BESTAAN VAN EEN OPPERWEZEN.

Dat 'er waarlyk zulke menſchen niet gevonden worden, welke, uit eene volle overtuiging van hun gemoed, na eene bedaarde overweging uit zuivere zugt tot de Waarheid, het beſtaan van een allervolmaaktst Opperwezen, eene Eerſte, Wyze, Almagtige Oorzaak aller dingen, ontkennen; en dat 'er dus in den ſtriktſten zin geen ware Godloochenaars zyn, wil ik zeer gereedlyk gelooven. Dan de dagelykſche bevinding leert ons echter, dat 'er overvloedig velen gevonden worden, die, uit een zoort van Glorie, den naam van ſterke Geesten willende dragen, met een Opperwezen en deszelfs dienst ſpotten; om dat ze wel eens gehoord hebben, dat 'er menſchen gevonden werden, en nog zyn, die het ver beneden zich rekenen, aan eenen God of Godsdienst te denken; voor den Dood, de Eeuwigheid of de Hel te vreezen. En niet minder bekend is 't, dat 'er ook zulken zyn, die, zich aan de losbandigſte Godloosheden, aan de baldadigſte ſnoodheden overgegeven hebbende, in waarheid, door hun ſnood gedrag en wandel zich zo gedragen, als of zy waanden, dat 'er geen God beſtonde. Hier uit mag men dan veilig dit beſluit opmaken, dat 'er nog heden, gelyk 'er ten allen tyde geweest zyn, menſchen gevonden worden, die Godloochenaars zyn, en in de Praktyk, en in de Theorie. ——— Dan buiten dezen viud men ook, nog een groot aantal menſchen, die, ſchoon zé uit geen opzettelyk kwaadaartig hart, deze allerheilzaamſte en troostrykſte waarheid in twyffel trekken, nochtans, uit gebrek van genoegzame kennis en doorzigt, dezelve met die gerustheid en volkomenheid niet toeſtemmen, als 'er wel gevorderd mag worden. Hierom oordeelde ik het niet ten éénemaal onnut te wezen, beknoptlyk by een te zamelen, eenige der voornaamſte bewyzen van zommige geleerde en beroemde Mannen, met welke zy deze gewigtige waarheid betoogd, en tegen alle ongelukkige twyfelingen geſtaafd

hebben; ten einde te doen zien, op hoe vele en verſchillende wyzen, dezelve betoogd kan worden; en hoe onverantwoordelyk het zy, willens zyne oogen te ſluiten voor den Glans van een Licht, zo luisterryk verſpreid. ——— Hoe onverantwoordelyk het zy, door eene drieste onwetendheid, hier van onkundig te blyven; en uit dien hoofde zich te gedragen, even als of men niet geloofde dat 'er zulk een Opperwezen ware.

Dan om ter zake te komen. Verſchillende zyn de bewyzen, uit onderſcheiden bronnen gehaald, welken voorname Wysgeeren aanvoeren, om het aanwezen eener Eerſte, Alwyze, Noodzakelyke en Onafhankelyke Oorzaak aller dingen te betogen. Ik acht het onnoodig alle dezelven tot één toe afzonderlyk aan te halen; dewyl zulks deze Verhandeling al te uitvoerig zoude maken. Ook kunnen hier gevoegelyk agterwege blyven, alle de zodanigen, welken niets zonderlings, of treffends bezitten, waar door zy deze waarheid, meer kragt, klem, of klaarder licht, byzetten. Het zal, myns agtens, ten overvloede voldoen, eenige der voornaamſte, en wel de zulken, die my van het grootſte gewigt toeſchynen, voor te ſtellen.

De oude Schoolgeleerden wezen vyf voorname wegen aan, langs welke zy den mensch poogden op te leiden, ter kennisſe en overtuiging dezer eeuwige en volſtandige waarheid: „ 'Er is een God, de Bron en Oorſprong van „ alles." De eerſte weg, welke ons tot deze waarheid opleid, leert ons *van de beweging, van de bewogen zaken, redenkavelen tot den Eerſten Beweger, tot Hem, door wien alles bewogen word.* Want het is volſtrekt noodzakelyk, dat 'er een Beweger zy, zullen de voorwerpen, welke in het geſchapen Al voorkomen, in beweging geraken; naardemaal de ſtof, dit vermogen dervende, op zichzelve in eene volmaakte rust, en werkeloosheid, zou blyven. Op dien grondſlag redenkavelt men aldus: „ Al wat „ bewogen word, en in beweging is gebragt, word door „ eenen anderen bewogen, door eenen Beweger in bewe„ginge gebragt; gelyk zulks door de bevinding onweer„ſprekelyk bevestigd word, naardien alle ſtof de kragt „ derft, om zich zelve te bewegen. Maar alles word „ in dit uitgeſtrekt Heelal, gelyk de bevinding mede „ toont, op eene zekere wyze bewogen. Derhalven „ moet 'er een Eerſte Beweger zyn, van wien alles af„hangt, en door wien alles in beweging gebragt word."

Want

Want door eene reeks van twede Oorzaken, die aan elkanderen de beweging geven, opklimmende, moet men natuurlyk zich ten laatſten bepalen by den Eerſten Algemenen Beweger, en Werkmeester van het gansch geſchapen Al, die de Bron is van alle beweging; zonder welken zich niets roert, noch beweegt; roeren noch bewegen kan. Van hem derhalven, buiten wien niets in het gansch Heelal het aanzyn kon verkrygen, hebben alle dingen hunnen oorſprong; en ze hangen dus allen af van dien Almagtigen Formeerder. En een ieder, die deze redekaveling met aandagt overweegt, moet gewis erkennen dat ze op eenen genoegzamen grond ſteunt; en voldoende is, om den Mensch, al had hy geen ander bewys, geredelyk te doen beſluiten, en uitroepen: „'Er „ is waarlyk een God, die aan alles de Beweging en het „ Leven geeft."

Een twede grond, op welken men deze waarheid verder gebouwd heeft, geeft wederom een aantal klare en overtuigende bewyzen hiervan aan de hand. Men redeneert doorgaans *van de ondergeſchikte werkende Oorzake, tot eene Eerſte Algemene Werkende Oorzaak; die de Bron is van alle Werkingen, en van welke alles zyn vermogen tot werken ontvangen heeft.* Men redekavelt hier weêr op dezelfde wyze, als van het *Bewogene* tot Hem, die de *Eerſte Beweger van alles is.* „ Naardien „ men, zeggen zy, van de ondergeſchikte werkende „ Oorzaken tot in het oneindige niet kan opklimmen of „ voortgaan, moet men eindelyk eens ſtuiten, en komen „ tot eene Eerſte onafhankelyke Oorzaak, welke God is."

Ten derden redeneert men, by wyze van opklimming; *van het meerdere en mindere volmaakte, tot een Wezen van eene oneindige Volmaaktheid*; tot een Wezen, 't geen alle volmaaktheden op de volmaaktſte wyze bezit; en deze redenering geſchied op de volgende manier. ——— „ In „ deze Wereld vind men het een volmaakter, dan het „ ander; en, langs die verſchillende trappen van vol„ maaktheid opklimmende, ſtuit men ten laatſte; komen„ de, by gevolgtrekking, tot een Wezen, dat, in waar„ heid, in den hoogſten trap Groot, Volmaakt en Goed „ is."

Ten vierden leerden zy deze gewigtige waarheid kennen uit de overweging *der wyze doeleinden die zich alomme in het geſchapene voordoen: waar uit blykt dat 'er een verſtandig oogmerk in de ſchikking van alles plaats*

heeft. En hier uit redeneerde men dan aldus: „ Alles „ wat men in dit Geheel-Al aantreft, word beſtierd en „ geregeerd, met de wyſſe inzigten en oogmerken; der- „ halven moet 'er een alwyze Beſtierder aller dingen „ zyn, die de dingen met een verſtandig bedoelde voort- „ gebragt heeft, welke God is."

Eindelyk trok men ook bewyzen, *uit de gebeurlykheid aller dingen in de Weereld*; als waaruit men noodzwendig moest beſluiten tot een Noodzakelyk Wezen, dat de Bron en Oorſprong van al dat gebeurlyke is. ——— Deze bewysgronden zyn, door latere Wysgeeren, hoewel eenigzins in eene andere Orde voorgeſteld, gehouden voor de voornaamſte en ontegenzeggelykſte, om het Aanwezen eener Godheid te betogen. —— Intuſſchen hebben ook zommige, zo vroegere als latere, Wysgeeren, nog andere gronden opgegeven: waar op zy deze waarheid vestigen wilden.

Enigen beweerden, dat deze waarheid, het denkbeeld van het aanzyn der Godheid, den zielen aller ſtervelingen is ingedrukt: in welk gevoelen ook zommige Heidenſche Wysgeeren, als CICERO en anderen, geweest zyn. Men vind 'er onder de Kristenen, die zeer veel met dit bewys op hebben, en zeggen, dat het ons door den verlichten Apostel, den grooten Wysgeer PAULUS, onwederſprekelyk geleerd word; daar Hy zegt, dat het kennelyke van God, den Heidenen door den vinger Gods is in het hart geſchreven. ——— Ook bouwde de vermaarde KARTESIUS zyn gevoelen op den eigenſten grond; op het denkbeeld, dat wy hebben van een Volmaakt Wezen. Zyn gevoelen heeft een groot aantal van beſtryders gehad, welken dezen beroemden Man van zeer kwade en verderfelyke begrippen verdagt hielden; 't welk egter niet heeft kunnen beletten, dat hy eene menigte van Aanhangers gekregen heeft. ——— De manier van redekavelen, door dezen Wysgeer gehouden, draagt den naam van *a priori*, of *van voren*, het aanzyn eener Godheid te betogen. Zulks geſchied, —— *Wanneer uit de Natuur eener Oorzaak het gewrogt word bewezen:* of wanneer men de *Eigenſchappen eener zaak uit derzelver Natuur doet blyken.* Men is gewoon dit in dezervoege voor te ſtellen. „ Al wat ik van eene zaak klaar bevatte, kan ik „ met waarheid van dezelve zeggen. Maar nu is het „ Aanzyn eener Eerſte Oorzaak in myne denkbeelden „ klaar en onderſcheiden opgeſloten. Bygevolge mag men „ vast

„ vast ſtellen: 'er is eene eerſte Oorzaak aanwezig." —— Of, gelyk KARTESIUS zich uitdrukt: „Een wezen, het „ geen men als het Volmaaktſte begrypt, bezit met de „ daad alle volmaaktheden in zich op de volmaaktſte wy„ ze. Noodzakelyk, en met de daad te beſtaan, is eene „ uitſchitterende volmaaktheid. Bygevolg beſtaat een We„ zen, het geen men allervolmaaktst begrypt, ook nood„ zakelyk en met de daad." —— Dit Wezen het geen Allervolmaaktst is, en Noodzakelyk beſtaat, dat Wezen nu is God zelve; de Eerſte Oorzaak, de Almagtige Schepper aller dingen. Dit bewys, dat zyne Voorſtanders had, vond ook, gelyk ik gezegd heb, zyne tegenſprekers.

Onder anderen brengt men 'er tegen in: „Omdat aan „ zulk een Wezen, 't geen als het Allervolmaaktſte be„ grepen word, de bevatting van een noodzakelyk be„ ſtaan noodwendig, onweêrſprekelyk, moet worden toe„ gekend, het daarom juist niet volſtrekt volgt, dat zulk „ een volmaakt Wezen noodzakelyk beſta." —— Voorname Wysgeeren, onder welke LEIBNITS en WOLF, houden dit bewys intuſſchen voor zeer kragtig, en zeggen, dat het zeer veel afdoet; mits men te voren de mogelykheid van het beſtaan van zulk een Allervolmaaktst Wezen klaar betoogd hebbe.

Het is zeker, dat het denkbeeld van een volmaakt Wezen niet volſtrekt inſluit het denkbeeld van het dadelyk beſtaan van zulk een Wezen. En dierhalven is het volſtrekt noodig alvorens te betogen, dat 'er zulk een Wezen beſtaan kan. Ik geloof niet, dat alles waarlyk beſtaat, wat in myne denkbeelden ligt opgeſloten. Het is waar, men zegt: „Alles, waar van ik eene klare bevatting heb„ be, kan met waarheid van eene zaak gezegd worden." Dan hier tegen kan men inbrengen, en vragen, van waar de ziel deze klare denkbeelden haalt; hoe ze aan zulke klare bevattingen komt? —— Hierom hebben andere voorname Mannen, onder welke de genoemde LEIBNITS en WOLF, de mogelykheid van een Allervolmaaktst Opperwezen op deze wyz eerst betoogd willen hebben. „Al„ les, waar van de tegenſtrydigheid met geene mogelyke „ wyze kan betoogd worden, is en blyft zo lang moge„ lyk, tot dat deszelfs tegenſtrydigheid is aangewezen. „ Maar het beſtaan van een Allervolmaaktst Wezen ſluit „ geene tegenſtrydigheden in. Bygevolg blyft het aanzyn „ van zulk een Opperwezen zo lang mogelyk, tot het „ tegendeel bewezen is; het geen nimmer bewezen kan

„ worden." Wyders redeneert men, om deze waarheid nog klaarder te betogen, op de volgende wyze. ——
„ Een volmaakt Wezen is, het geen alle volmaaktheden
„ in zich bevat, en alle zakelykheden bezit. Waar nu
„ alle zakelykheden en volmaaktheden plaats hebben, al-
„ daar word alle onvolmaaktheid, alle ontkenning van
„ zakelykheid, uitgesloten. Waar geene ontkenning van
„ volmaaktheden of zakelykheden plaats heeft, daar word
„ ook geen tegenstrydigheid gevonden; om dat alle tegen-
„ strydigheid eene ontbering, of ontkenning van volmaakt-
„ heden en zakelykheid, insluit. Wanneer 'er nu geene
„ tegenstrydigheid plaats heeft, kan de mogelykheid niet
„ ontkend worden. Maar dat alles heeft plaats omtrent
„ een allervolmaaktst Wezen. Bygevolge is zulk een We-
„ zen ook mogelyk." —— En hierop beweert men, dat, de mogelykheid bewezen zynde, 'er uit volgt, dat het ook in de daad en noodzaaklyk bestaat: welke gevolgtrekking aldus bewezen word. „ Een volmaakt Wezen
„ sluit in zich alle volmaaktheden. In de daad en nood-
„ zakelyk te bestaan, is eene volmaaktheid; dierhalven
„ volgt 'er uit, indien een volmaakt Wezen mogelyk zy,
„ dat het ook noodzakelyk en in de daad bestaan moet;
„ want indien het niet in de daad en noodzakelyk be-
„ stond, dan zou 'er aan dat Wezen éene der volmaaktste
„ en wezenlykste eigenschappen ontbreken: om dat het
„ dadelyk bestaan wel degelyk eene eerste en voornaamste
„ volmaaktheid is. En dus zou dit volmaakt Wezen
„ slegts bestaan en volmaakt zyn in veronderstelling: maar
„ in de daad geen bestaan hebben noch volmaakt wezen;
„ om dat 'er de voornaamste volmaaktheid aan ontbreekt,
„ namelyk het dadelyk bestaan." —— De vermaarde LEIBNITZ stelde deeze redeneerwyze aldus voor: „ Niets
„ kan de mogelykheid van het bestaan eens volmaakten
„ Wezens beletten. Maar de mogelykheid van zulk een
„ Wezen sluit deszelfs dadelyk bestaan in zich. Dierhal-
„ ven moet een oneindig en noodzakelyk Wezen met de
„ daad zyn bestaan hebben."

(*Het Vervolg hier na.*)

AANMERKINGEN OVER TWEE SOORTEN VAN KINA, ONLANGS ONTDEKT IN DEN OMTREK VAN SANTA-FÉ, IN ZUID-AMERICA (*).

De Koorts-bast, een der nuttigſte voortbrengſelen van Zuid-America, word voornamentlyk en in groote menigte op de berg Cajanuma by Loxa, in de Provincie van Peru, gevonden. De Heer LA CONDAMINE, die aldaar in 't jaar 1737 vertoefde, was de eerſte, welke eene goede beſchryving van deezen boom gaf, te vinden in de Verhandelingen van de Academie der Weetenſchappen van 't jaar 1738. Hy onderſcheid drie Soorten, namentlyk de roode en de geele, die 't meest geagt zyn, en de witte, die in 't geheel niet geteld word.

Deeze laatſte, bekend onder den naam van wyfjes-Kina, is de allergemeenſte, vermoedelyk omdat ze 't minst gezogt word: deeze vind men ook in de nabuurige plaatſen tot een afſtand van 50 mylen. De groote aftrek van de eerſte ſoort was oorzaak dat eenige inwooners de laatſte in deszelfs plaats overzonden; maar de Franſche regeering, gevolgd door andere Mogendheden, verbood deeze te verkoopen.

Men vind in de ſchriften van JOSEPH DE JUSSIEU, die langen tyd in Peru geweest is, en de Kina te Loxa in 't jaar 1739, als Kruid- en Geneeskundige onderzogt heeft, eenige aanmerkenswaardige waarneemingen omtrent deezen boom. Zyne beſchryving van het geſlagt des booms komt overeen met die van LA CONDAMINE; dog hy onderſcheid meerdere ſoorten, die men evenwel tot twee voornaame brengen kan, van welke de andere misſchien alleen verſcheidenheden (*varietés*) zyn. Tot de eerſte ſoort behoort de roode, de geele en de knobbelige koorts-bast, welke allen zeer gladde bladen, purpere en byna niet riekende bloemen, en een bitteren meer of min gekleurden bast, hebben. Onder deeze drie is de roode 't meest geagt, en deeze is het, welke, in den eerſten tyd gebruikt, door haare ſpoedige uitwerkſelen zulk een grooten naam met regt verworven had. Naderhand is ze zo ſchaars geworden, dat J. DE JUSSIEU 'er maar eenige voeten lands in den om-

(*) Zie *l'Histoire de la Societé de Medecine. Année.* MDCCLXXIX. ——— [De Heeren *Daubenton*, *Macquer*, *Bucquet*, en *de Jusſieu*, zyn als Commisſarisſen benoemd, om dit ſtuk nader te onderzoeken.]

omtrek van Loxa mede beplant vond, en men verpligt is geweest de geele of knobbelige in haar plaats te gebruiken.

Onder de tweede ſoort, worden de witte Kinas begreepen, zynde vier in getal, welker gemeen kenmerk is groote, ronde en ruige bladeren, roode, ſterk-riekende bloemen, die van binnen hairig zyn, langwerpige vrugten, en de buitenſte ſchors witagtig te hebben. In de twee eerſte hellen de binnenſte laagen van de ſchors naar het roode, zy is een weinig bitter, en bezit, versch zynde, eene zwakke en ſpoedig verdwynende kragt. In de twee andere is ze geheel wit, ſmaak- en kragteloos, en in deeze ſoort hebben de bloemen een zeer aangenaamen reuk.

Met regt heeft men dus in Europa de witte Kina, de beste zelfs niet uitgezonderd, verworpen, dewyl deszelfs vermogen niet duurzaam is, nog tegen die der goede ſoorten kan opweegen. Evenwel kan men dezelve, als ze versch is, met eenig goed gevolg gebruiken. Dewyl dan de witte Kina in weinig tyd haar kragt verliest, en men dit zelve, ſchoon veel langzaamer, ook van de roode Kina verzekert, ſchynt het vermogen deezer zelfſtandigheden aan de vlugheid van haar werkzaam beginſel te moeten toegeſchreeven worden; te meer daar de Kina meer kragt in Peru dan in Europa bezit: en dat dit niet van de lugtſtreek afhange, bewyst de meerdere werkzaamheid van het Extract op de plaats zelve uit verſchen bast bereid, en naar Europa gezonden, boven dien, welke in dit gewest gemaakt word. De Heer DE JUSSIEU bezit nog van dat Extract, het welk veertig jaaren geleeden te Loxa door den Heer J. DE JUSSIEU bereid is, en het is hem door verſcheide proeven gebleeken, dat het nog niets van zyne kragten verloren heeft.

Hier uit volgt, dat, indien men zig van een dergelyk extract kon voorzien, men ook de ziekten, waarin de Kina te ſtade komt, veel zekerer zou kunnen geneezen, en dat deszelfs nuttigheid hier door meer algemeen zou worden. Haar deugd hangt veel af van de keuze derſchors, en de bereidinge des Extracts. J. DE JUSSIEU had het zelv op de plaats, waar ze groeide, en van de beste Kina, gemaakt; andere zouden misſchien zo nauwkeurig niet geweest zyn in het kiezen en bereiden. Dikwils heeft men in Europa Kina gezonden met andere basten vermengd, en het zou te vreezen zyn, dat dit Extract, door onkundige of bedriegers gemaakt, eveneens vervalscht wierde; te meer,

meer, daar de goede Koorts-bast van dag tot dag ſchaarſer word: van de roode immers bezit men maar een kleine hoeveelheid, en de geele, als ook de knobbelige, ſterk gebruikt wordende; kunnen niet lang duuren, zo men 'er geene geregelde aankweekingen van onderneemt, of ze ergens anders ontdekke. J. DE JUSSIEU vond 'er ſlegts eenige weinige voeten lands mede beplant in het dal, het welk midden door de Cordelieres heen loopt, en in het nabuurig land der Ganges. By Loxa alleen zag hy 'er bosſchen van, dat is op den 4den graad zuider-breedte. De graad van warmte, aan deeze breedte eigen, ſchynt derhalven de geſchiktſte te zyn voor deeze ſoort van boomen, en men kan niet verwagten, dat men ze ergens anders, dan in dezelfde lugtſtreek, zal aantreffen. De planten hebben, even als de dieren, een Climaat dat hun eigen is, waarin ze groejen en zig vermeerderen; gewoonlyk worden dezelfde ſoorten overal in een gelyk climaat voortgebragt. Dewyl deeze lugtsgemaatigdheid gedeeltelyk afhangt van de verhevene ligging der plaatzen op den Aardbol, moeten de hooge bergen der warme landen dezelfde lugtsgeſteldheid hebben als de koude landen, —— en men kan zig niet verwonderen op de Alpen, de Pyreneën, en de Armeniſche gebergten even dezelfde planten te vinden, welke GMELIN in *Siberien* heeft waargenomen. De afſtand van den Evenaar door de graaden van breedte uitgedrukt is een andere omſtandigheid, welke nog meer invloed op de lugtſtreek heeft, en waar door deszelfs betrekkingen en verſchillen nog beter bepaald worden. Zy is byna dezelfde ten opzigte van Canada, Frankryk, en het noordelyke gedeelte van China, als liggende tuſſchen den 40ſten en 50ſten graad Noorderbreedte. Ook vind men de planten van Quebec door SARRASIN verzameld, die van Pekin door D'INCAROILLE, in een Herbarium overgezonden, voor 't grootſte gedeelte in onze nabuurſchap. Deeze overeenkomst van lugtſtreek is dezelfde aan den anderen kant van den Evenaar; de plantverzameling in de ſtraat van Magellan door COMMIRSON onder de breedte van 50 a 55 graaden gemaakt, bevat veele planten gelyk aan die van Noord-America. Isle de France by den Zuider Keerkring gelegen, en St. Domingo aan den Noorder Keerkring grenzende, hebben dezelfde overeenkomst in het voortbrengen van gewaſſen.

Men moet daarenboven opmerken, dat verſcheide planten, even gelyk de dieren, zonder onderſcheid in verſchillen-

de lugtſtreeken leeven, terwyl andere maar in een bepaalden omtrek beſtaan. Hier toe behoort het geſlagt der Muskaatboomen, dat onder den Evenaar groeit, en waar van men onder deeze linie ſoorten vind in America en in Aſia, in de Molukken en in Guiana. De Kina, die zig van de Evennagtslyn verwydert, ſchynt ook zyn eigen linie te hebben tuſſchen den 4den en 5den graad; op een gelyken afſtand alleen moest men hem zoeken, of zo de navorſchingen aan de andere zyde van den Evenaar te vergeefs mogten zyn, was het niet te denken, dat ze aan de Noord-zyde op een gelyken afſtand vrugteloos zyn zouden. Al het bygebragte bevestigde dit gevoelen, en het is met volle zekerheid bekragtigd door nieuwe overzendingen uit Spanjen.

De Heer DE GALVÉS, Minister van dit Hof, kreeg onlangs monſters van twee ſoorten Kina, nieuwlings in America in 't Ryk van Santa-Fé onder $4\frac{1}{2}$ graad Noorderbreedte, ontdekt. Hier by waren gevoegd doozen met geſtooten bast van dezelfde ſoort, dit alles is op bevel des Konings van Spanje aan de *Societé de Médecine* gezonden, om deszelfs raad te vraagen over het al of niet gebruiken van deeze Kina. Van de twee eerſte monſters, ſchoon onvolmaakt, egter wel bewaard zynde, kon ligt genoeg de ſoort bepaald worden. De eerſte komt zo in de bladeren als vrugten volmaakt overeen met de roode Kina, die LA CONDAMINE van Peru gezonden had, en die JUSSIEU in zyn Herbarium bewaart; en wy kunnen, zonder de bast of bloemen gezien te hebben, beſlisſen, dat zy eene van de goede ſoorten is, ook zyn wy zelfs geneigd te gelooven, dat ze de waare roode Kina is, zo zeldzaam geworden te Loxa. Het tweede monſter geleek met zyne bladeren en bloemen volmaakt naar witte Kina, dat is een ſlegt ſoort, te meer, daar zyn langwerpige vrugt hem zeer doet gelyken op een van die, welke J. DE JUSSIEU zegt geheel zonder kragt te zyn.

Deeze verſchillen tuſſchen de twee monſters en derzelver overeenkomst met de voorbeelden der kruidverzamelingen, of beſchryvingen, waren genoeg om hunne ſoorten te bepaalen; ondertuſſchen heeft men, by 't uitwendig onderzoek, ook 't ſcheikundige gevoegd van de twee fyn geſtoote basten, door de Heer BUCQUET ondernomen.

De eerſte was bleek-geel, welriekende, redelyk bitter en zeer zamentrekkend. Vier oncen van dezelve, in 4 pinten water getrokken, gaven een once droog Extract, of een

bruin

bruin ſchynend *Sal Eſſentiale*. Het overgebleeven vogt was, zo lang 't warm was, doorſchynend; dog koud wordende, maakte het een poeyerig, harst-agtig, zinkſel, weegende een half once; dit, in brandewyn ontbonden, wierd door 't bydoen van water niet gepræcipiteerd. De tweede ſoort was donkerer geel, gelykende naar Curcuma; zeer bitter, byna niet zamentrekkend. Vier Oncen van dezelve, in agt pinten water getrokken, gaven alleen vyf Dragmas droog, witagtig en ondoorſchynend, extract, bleef altoos melkagtig; deszelfs zetſel was onder de gedaante van vlokjes, woog maar twee Dragmas, en maakte met de brandewyn een aftrekzel, welk het water nederplofte. Uit het overſchot van 't eerſte, door verſcheide trekſels uitgeput, haalde hy door Brandewyn nog een dragma, welke Tinctuur door 't water niet wierd gepraecipiteerd; het gedeelte, waar op 't water nog de Brandewyn eenig vermogen had, woog 2 oncen en 2 dragmas. Uit het overſchot van 't tweede insgelyks afgetrokken, haalde hy, door middel van den Brandewyn, nog 2½ dragmas, die uit dezelve door 't water gepraecipiteerd wierden; 'er bleeven 2½ oncen over. Het eerſte viermaal gekookt verloor $\frac{7}{8}$ van zyn gewigt, dat in 't water kon opgelost worden; het Extract was donker bruin en zeer taay. Het tweede moest zesmaal gekookt worden om $\frac{7}{8}$ van zyn gewigt aan 't water mede te deelen; het Extract was bleek en niet kleverig. De Brandewyn, waar in men het eerſte liet trekken, nam een roode, vry donkere, kleur aan, en 'er ſchoot alleen de helft over van 't geheel. Het overblyfzel van 't tweede was $\frac{2}{3}$, en de tinctuur minder rood.

Hier uit beſluit BUSQUET, dat de tweede ſoort van Kina van Santa-Fé veel ſlegter is, dewyl ze noch de reuk noch de zamentrekkende kragt van de goede ſoorten bezit, dewyl 'er weinig van word opgelost, en ze geen bruin, kleverig, en droog Extract, dat men gewoonlyk uit de Peruviaanſche bast haalt, geeft. De eerſte daarentegen draagt alle de kenmerken van uitmuntende Koorst-bast, als de reuk, bitterheid, zamentrekkend vermogen; en 'er is geen ſoort, die in de verſchillende ſchei-middelen beter ontbonden kan worden, en waar in de gom- en harst-deeltjes meer overvlocijen, en naauwkeuriger vereenigd zyn. Dit alles blykt ten duidelykſte uit de vergelyking der Proeven, welke de beste Schei-kundigen met den Peruviaanſchen bast genomen hebben, die in het tweede Deel

der Franſche Overzetting van de Londenſche Apotheek te vinden zyn.

BUCQUET agtte het overtollig deeze Proeven te herhaalen; egter heeft CORNETTE, op verzoek der Societeit, om des te beter de nieuwe Kina met de oude te kunnen vergelyken, deeze moeite op zig genomen: waar uit verder bevestigd is, dat de gewoone Kina in verre na de bleeke van Santa-Fé niet evenaart, dewyl hy uit 4 oncen gekreegen heeft 6 dragmas drooge Extract, 132 greinen geprœcipiteerde Harst, 40 greinen Harst uit het overſchot door middel van den Brandewyn gehaald, en 12 greinen onoplosbaare aarde; daar dezelfde hoeveelheid bleeke Kina aan BUCQUET gegeeven heeft een once drooge Extract, 3 dragmas en 2 ſchrupels geprœcipiteerde Harst, 24 greinen onoplosbaare Aarde, met de Harst te gelyk geprœcipiteerd, en 48 greinen Harst door middel van den Brandewyn: de geele Kina van Santa-Fé, geevende ſlegts 5 dragmas drooge witagtige Extract, en 2½ dragmas Harst, verſchilt dus wel veel van de voorige, en de gewoone Kina ſchynt het midden te houden tusſchen de twee anderen, door BUCQUET onderzogt.

Uit de overeenkomst tusſchen het ſcheikundig onderzoek en de Botaniſche kenmerken, blykt ten klaarſten, dat ze te regt tot de te vooren bepaalde ſoorten moeten gebragt worden; dat de laatſte als een ſoort van witte Kina moet verworpen, daar de eerſte, gelykende naar de roode, als een zeer goed ſoort, verdient aangepreezen te worden. 'Er blyft alleen over, dit door Geneeskundige Proeven bevestigd te zien. Indien de uitkomst aan onze verwagtingen voldoet, zal men 'er de inbrenging niet alleen van behooren toe te ſtaan, maar dezelve ook moeten begunſtigen. Wy merken deeze ontdekking in 't Ryk van Santa-Fé, als eene des te voordeeliger omſtandigheid, aan, dat, daar de hoeveelheid van deezen bast vermeerdert, haare vervoering te gelyk ſneller en gemakkelyker kan geſchieden, door middel van een rivier, die digt by de haven van Carthagena zig ontlast.

BERIGT, WEGENS DE NIEUWE PLANEET, ONTDEKT DOOR DEN HEER HERSCHEL, VAN BATH.

(*Uit het Engelsch.*)

De Heer HERSCHEL heeft, zints veele jaaren, tot zyn vermaak, zich toegelegd op het maaken van te rugkaatzende Telescoopen, en is zo verre gevorderd, dat hy het vergrootend vermogen tot eenen bykans ongelooflyken trap gebragt heeft: —— hy vergroot, de voorwerpen tusſchen de zes- en zevenduizend maalen! Het uitwerkzel deezer zeer vergrootende Telescoopen op het vertoon der vaste Starren, zo dat bleek, dat veele, die men voorheen enkele Starren hieldt, twee, drie, ja vier Starren waren, deedt in den Heer HERSCHEL het denkbeeld opkomen, om door behulp deezer werktuigen de Parallaxis der Vaste Starren, zo 't mogelyk ware, te ontdekken.

Toen de Heer HERSCHEL, met dit oogmerk, de kleine Starren by den voet der *Gemini* bezag, op den 13 van Maart 1781, 's avonds tusſchen tien en elf uuren, ontdekte hy ééne Star, duidelyk grooter dan alle de overige. Verwonderd over deeze ongemeene grootte, vergeleek hy dezelve met H *Geminorum*, en de kleine Star in den Vierhoek tusſchen *Auriga* en *Gemini*, en dezelve zo veel grooter vindende dan deeze, ſchoon niet zo ſchitterend, begon hy te vermoeden dat het een Comeet was. —— Om dit te bepaalen, beproefde hy dezelve met onderſchéide vergrootende kragten van 227, waar mede hy de Star ontdekte, tot 2010: en vondt beſtendig, dat de Diameter van de Comeet, (gelyk hy toen veronderſtelde dat die Star was,) toenam naar maate hy ſterker vergrootender kragten aanwendde: ſtrydig met 't geen men weet, dat het geval is wanneer men die kragten beproeft op de vaste Starren. Doch, om volſtrekte verzekering in dit ſtuk te krygen, mat hy haaren afſtand van eenige der naaste Vaste Starren, waar mede hy haar een avond of twee laater weder vergeleek, en toen bevondt hy, dat de ſtand, omtrent 2′″, in een uur veranderde.

De Heer HERSCHEL, des verzekerd, ſchreef terſtond aan de Koninglyke Societeit; deeze onderrigtende van zyne ontdekking; ten einde andere Starrekundigen, nevens hem, deeze Star mogten waarneemen; doch, in zynen eerſten Brieve, niet vermeld hebbende, dat het noodig was,

was, een zeer veel vergrootende Telescoop te gebruiken, om deeze Star van eene Vaste Star te onderſcheiden, ontdekten zy dezelve niet terſtond. Maar, des nader onderrigt, ontdekte de Koninglyke Starrekundige, zo wel als de Profeſſor HORNSBY van *Oxfort*, dezelve ras. En de eerstgemelde verklaarde, bykans zo ſchielyk als hy ze zag, zyn vermoeden, (hoe zeldzaam het ook mogt weezen!) dat het geen was van die Hemellichten, welke wy gewoonlyk Comeeten noemen; maar een Planeet, behoorende tot ons Stelzel, van dezelfde natuur als de overige; ſchoon, uit hoofde van de kleinheid, en den verren afſtand, deeze Star de Waarneemingen van de Starrekundigen, tot heden, ontſnapt was.

Op den eerſten April, ſchreef Dr. MASKELYNE een berigt van deeze ontdekking aan de Starrekundigen te *Parys*, en andere plaatzen buiten 's lands, zo dat, binnen korten tyd, bykans overal in *Europa*, Waarneemingen gedaan werden op dit buitengewoon verſchynzel. In *Frankryk* is het vry beſtendig waargenomen, door de Heeren LE MONIER, DE LA LANDE, MESSIER, MECHAIN, D'ARGELET, LÉVESQUE, en DARQUIER; in *Zweeden*, door de Heeren WARGENTIN, en PROSPERIN; te *Berlyn*, door BODE; in *Italie*; door de Heeren REGGIO, CÆSARIS, en SLOPE; [in Utrecht door HENNERT;] en, ongetwyfeld, door veele anderen, wier Waarneemingen niet tot onze kennisſe gekomen zyn.

Omtrent het einde van May naderde deeze Star zo naby de Zon, dat geene verdere waarneemingen, op dien tyd, konden gedaan worden. Hier om zette zich de Heer LEXEL, ten dien tyde in *Engeland* zynde, om, zo verre de toen gedaane waarneemingen, hem medegedeeld, konden dienen, den Wandelkring deezer Star te bepaalen, op dezelfde wyze als men gewoon is de Wandelkringen der Comeeten te berekenen: naamlyk, door den *Periheliſchen* Afſtand van de Zon te veronderſtellen, en dan een *Paraboel* uit den afſtand van dit *Focus* te beſchryven, door drie getekende punten of waargenomen plaatzen aan den Hemel. Dit doende, veronderſtelde de Heer LEXEL, naa elkander de verſcheide *Periheliſche Afſtanden* op 6, 8, 10, 12, 14, 16 en 18 maalen den afſtand der Zonne van de Aarde; doch hy bevondt, deeze onderſcheide aangenomene beginzels met de waarneemingen vergelykende, dat, wanneer hy den Periheliſchen Afſtand ſtelde tusſchen de 14 en 18 maalen den Afſtand der Zonne van de Aarde, de rekeningen best met de waarneemingen overeenſtem-

ſtemden: het bleek hem, nogthans, dat het bykans onverſchillig was, welk een *Periheliſchen Afſtand* hy nam tuſſchen deeze beide paalen: dewyl de overeenkomst der berekeningen, met de waarneemingen, omtrent in alle dezelfde was, ſchoon eenigzins gebreklyk in alle: en, naardemaal het onmogelyk was te bepaalen of deeze onovereenkomſtigheid ontſtondt, uit de kleine misſlagen, aan welke de waarneemingen onderhevig waren; of uit het aanneemen eener valſche veronderſtelling, ſtaakte hy dit werk, tot dat hy waarneemingen, beter tot zyn oogmerk geſchikt, kon bekomen.

Eenigen, egter, bevonden, dat alle waarneemingen beter zouden ſtrooken, met berekeningen, gegrond op de veronderſtelling van een byna Cirkelrond, dan eenige andere; en dat de Radius van deezen Cirkel, omtrent 18 maalen, die van 's Aardryks wandelkring moest zyn. Deeze omſtandigheid ſcheen zeer te pleiten voor het vermoeden van Dr. MASKELYNE, dat de nieuw ontdekte Star eene Planeet was, tot ons Stelzel behoorende; en zyn gevoelen zou rasſer veld gewonnen hebben dan het deedt, indien des Heeren HERSCHELS waarneemingen van den *Diameter*, op welker naauwkeurigheid hy ſterk ſtondt, niet geſtrekt hadden, om te bewyzen, dat de beweeging toen bykans in eene rechte lyn na de Aarde was.

Verſcheide perſoonen buiten 's lands poogden den Loopkring deezer Planeet te bepaalen: doch elk, veronderſtellende dat dezelve een Comeet was, en geen Planeet, in een bykans Cirkelronden Wandelkring rondsom de Zon loopende, welks Diameter omtrent 18 maalen die van den Wandelkring der Aarde was, bleek het, ſchoon zy zommige der waarneemingen genoeg verklaarden, uit andere, binnen kort gemaakt, dat zy verre van de waarheid afdwaalden. De Preſident DE SARON verklaarde, reeds den 8ſten van May, dat de Afſtand van de Zon niet minder kon zyn, dan 12 maalen die van de Aarde, uit de waarneemingen, welke tot hier toe gedaan waren, zamenſtemmende met eene gemaatigde naauwkeurigheid in de berekeningen. —— Met het begin van Juny gaf de Abbé BOSCOVICH een zeer geleerd Vertoog, over dit Onderwerp, in 't licht, waar in hy, door eene zeer eenvoudige en vernuftige berekening, toonde, dat 'er vier onderſcheide *Parabolas* waren, in welke men mogt veronderſtellen, dat de Planeet zich bewoog, en die even zeer beantwoordden aan de tot dus lang gedaane waarneemingen.

—— Wei-

——— Weinig tyds daar naa gaf de Heer DE LA PLACE ons de berekening van dien Wandelkring, in de *Connoisſance des Temps* voor 1784, geheel afgeleid uit de waarneemingen van den Heer MESSIER. Hy ſtelde den *Perihelifchen Afſtand* 9,4404; den tyd van het *Perihelium* 27 January 1790, ten 6 u. 19′, ſchynb. tyd, op den *Meridiaan van Parys*, en de Plaats ♍ 28°, 12′, 30″.

Op den 16 July werd de Planeet weder waargenomen door den Hoogleeraar HORNSBY, te *Oxford*, naa dat dezelve in Zamenſtand met de Zon geweest was: en één of twee dagen laater, door de Koninglyke Starrekundigen, te *Greenwich*. De Heer MESSIER nam dezelve waar op den 17den, te *Parys*; en deeze drie Heeren volhardden beſtendig in dezelve waar te neemen, als de lugtsgeſteldheid zulks toeliet, tot den tyd, van den Tegenoverſtand met de Zon; welke, volgens de berekening van den Heer DE LA LANDE, uit de waarneemingen van den Heer MECHAIN, voorviel op den 21 Dec. 18 u. 3′ middel tyd, te *Parys*: de plaats der Planeet was toen ♋ 0°, 20′, 15″; en de *Geocentriſche Noorder-Breedte* 0°, 15′, 0″.

Omtrent het einde des jaars, de Heer LEXEL den Heer DE LA LANDE onderrigt hebbende, dat de beweeging deezer Starre in *Engeland* vry goed beſchreeven was in een Cirkel, zette hy zich om den Wandelkring te berekenen, volgens deeze veronderſtelling. Hy verkoos drie waarneemingen, welke hem zeer wel genomen voorkwamen, zynde alle bevestigd door die ze onmiddelyk voorgingen en volgden. De eerſte en laatſte waren gedaan door den Heer MECHAIN, en de tweede door den Heer MESSIER. De eerſte geſchiedde op den 25 April, de tweede op den 31 van July, en de derde op den 12 December, 1781, alle voor den eerſten Tegenoverſtand der Planeet tegen de Zon. Uit deeze waarneemingen maakte de Heer DE LA LANDE de *Geocentriſche Langten* en *Breedten* der Planeet op: en door een zekeren Afſtand van de Zon aan te neemen, berekende hy de *Parallaxis* van den jaarlykſchen Loopkring; en uit deeze de *Heliocentriſche Langten* en *Breedten*, ten tyde der eerſte en laatſte waarneemingen: in deezer voege kreeg hy de beweeging der Planeet, als uit de Zon gezien, in 231 Dagen, of den tyd tuſſchen de waarneemingen verloopen. Steeds gebruik maakende van den zelfden Afſtand, welken hy hadt aangenomen, om de Parallaxis van den Jaarlykſchen

Loop-

Loopkring, te berekenen; berekende hy voorts, met behulp van KEPLERS regel, den tyd van een omloop der Planeet door de vaste Starren; en daar uit de beweeging in 231 Dagen van de Middel-Equinox: welke beweeging dezelfde moest zyn, als die gezien wordt uit de Zon, en afgeleid uit de Waarneemingen; veronderſteld dat de aangenomen Afſtand van de Planeet van de Zon waar was. ——— Maar, dewyl dit anders uitkwam, veranderde hy den Afſtand der Planeet van de Zon, en herhaalde zyne berekeningen, tot dat de *Heliocentriſche* Beweeging, op deeze wyze berekend, uit de waarneemingen, overeenkwam met die, welke ontſtondt uit het verloop van tyd, en den duur van eene Omwenteling, op den zelfden Afſtand gevonden. Op deeze wyze vond de Heer DE LA LANDE, dat het noodig was den Afſtand van de Planeet te veronderſtellen op 18, 931 Halve-diameters van den jaarlykſchen Loopkring der Aarde, en den duur van eenen Omloop op 82, 37 Jaaren. — Vervolgens nam hy de waarneeming van den 31 July; tuſſchen deeze en de eerſte van de drie was een tuſſchentyd van 97, 24 Dagen; en hy berekende, volgens de bovengemelde beginzelen, de *Geocentriſche Langte*, en bevondt dezelve ſlegts 5″ meer, dan die hy uit de waarneeming afleide; eene grooter overeenkomst dan de waarneemingen vereiſchen; dewyl zy, hoe naauwkeurig genomen, wel tweemaal zo veel kunnen verſchillen.

Vindende, dat zyne veronderſtelling dus verre wel overeenkwam, ging de Heer DE LA LANDE voort, met omtrent dertig andere waarneemingen te berekenen, gedaan door Dr. MASKELYNE, de Heeren LE MONIER, MESSIER, MECHAIN, D'ARGELET, L'EVESQUE en hemzelven: eenige vóór, zommige in, en andere na, het verloop der 231 Dagen, van welke wy hier boven ſpraken: en hy hadt de voldoening, dat zy alle redelyk wel overeenkwamen, met de berekeningen, uitgenomen twee, gedaan omtrent het begin van April 1781, en eenige weinige in den laatſten Zomer. In deeze berekeningen, veronderſtelde de Heer DE LA LANDE, dat de *Heliocentriſche Langte* van de Planeet, op den eerſten January 1782, 's middags, op de Meridiaan van *Parys* was 3ᵗ. 0°, 59′ 22″, en de beweeging ten aanziene van de *Equinoxen* 4°, 22′ 22″ jaarlyks. Hy gebruikte de Zonneſtanden van den Heer DE LA CAILLE.

De Heer DE LA LANDE, ontdekkende dat de misſlag van zyne veronderſtelling in July 1782, 2 beliep, onderzogt welke veranderingen noodig zouden weezen, om de

berekeningen te doen zamenſtemmen met de waarneemingen, omtrent dien tyd gedaan: zo wel als met die in 't begin van April 1781, en bevond, dat, ten dien einde, de Afſtand der Planeet van de Zon moest zyn 18,893, de tyd eens Omloops 82,12 Jaaren, en de gemiddelde dagelykſche beweeging, van de *Equinoxen* 43″ 22; en de gemiddelde *Heliocentriſche Langte* op den 1ſten Jan. 1782, op den middag 3ᵗ, 1°, 1′, 0″. Maar hy ontdekte desgelyks, dat, indien hy deeze getallen aannam, de berekeningen van de waarneemingen, ten tyde van den Tegenoverſtand in December 1781, bykans 1½′ zouden verſchillen: hy beſloot, daar uit, dat deeze Ongeregeldheden eene onevenmaatigheid in de daadlyke beweeging der Planeet inſlooten, gelykſoortig met die, welke in de beweeging van de andere Planeeten, wordt waargenomen: maar dat deeze oneffenheid zo klein is, dat het tegenwoordig niet noodzaaklyk zy eenigen anderen Wandelkring dan een Cirkel te zoeken: en dat wy niet moeten verwagten de waare hoeveelheid van de Centraale Equatie te zullen ontdekken, dan naa de waarneemingen van veele Jaaren.

Desgelyks deedt de Heer DE LA LANDE eenige proeven om de plaats te ontdekken van den Knoop, en de Helling van den Loopkring deezer Planeet, tot het vlak der *Ecliptica*; maar de kleine beweeging in de Breedte maakt het zeer bezwaarlyk deeze punten, tegenwoordig, met eenige zekerheid te bepaalen. De *Geocentriſche Breedten*, op den 25 April en den 12 December 1781 waargenomen, waren 11′, 36″ en 14′, 54″ Noorder Breedte; dit, tot de Zon overgebragt, geeft de *Heliocentriſche Breedten* op die twee tyden 11′, 59″ en 14′, 8″; en deeze, met de beweeging in de Langte, tuſſchen de twee waarneemingen 2°, 46′, 3″ ſtelt den Afſtand der Planeet van den Knoop, den 25ſten April 1781, op 15°, 4′, en, bygevolge, de plaats van den Knoop 2ᵗ. 12°, 55′. En de Helling komt op 0°, 46′.

Anders: de waargenomene *Geocentriſche Breedten* op den 16 April 1781, en op 26 Maart 1782, waren 11′, 48′ en 15′, 5″; en de *Heliocentriſche Breedten*, daar uit afgeleid, 12′, 7″ en 15′, 10″; het verſchil der waargenomene Breedten was 4°, 7′, 44″, en deeze geeven de plaats van den Knoop 2ᵗ. 12°, 2′, en de Helling van den Loopkring 0°, 44′. ——— De Heer DE LA LANDE denkt op dit laatſte beter dan op het eerſte te mogen afgaan. Volgens deeze berekening is de Planeet, omtrent vier jaaren

ren geleden, door den Knoop gegaan; en zal op haar grootſte Noorder Breedte weezen omtrent het Jaar 1798.

De Heer BODE van *Berlyn*, die zeer vlytig geweest is in het waarneemen van deeze Planeet, gaf 'er eene Verhandeling over in de *Duitſche Ephemerides*, voor 't Jaar 1784, gedrukt in 't laatst van 1781. Hy nam desgelyks de veronderſtelling van een Cirkel aan, en bevondt, dat, om de waarneemingen met de berekeningen te doen zamenſtemmen, de Afſtand moest zyn 18, 928. Hy merkte vervolgens op, dat de Star No. 964 in MAYERS Lyst, waar de Starren geplaatst zyn zo als zy zich vertoonden in 't begin des Jaars 1756, zeer waarſchynlyk deeze Planeet was: dewyl, volgens zyne berekeningen, de Planeet zeer naby aldaar moest geweest zyn in 't jaar 1755, of 1756: en hy daarenboven, ondanks zyn zeer nauwkeurig onderzoek na die Star aan den Hemel, dezelve niet hadt kunnen vinden. Was deeze veronderſtelling welgegrond, en konden de oorſpronglyke papieren van den Heer MAYER, in welke hy zyne gedaane waarneemingen, met het vervaardigen van zyne Starrenlyst, optekende, gevonden worden, gelyk dit waarſchynlyk is (*), dan zouden die waarneemingen van het grootſte gewigt zyn, zo om de gemiddelde Beweeging van deeze Planeet te bepaalen, als om den Loopkring te berekenen.

In April 1782 vervaardigde de Heer BODE eene andere Verhandeling over dit Onderwerp, waar in hy opmerkt, dat TYCHO eene Star, van de zesde grootte, plaatſte een weinig boven μ in den Staart van *Capricornus*, welke HEVELIUS, naa alle aangewende moeite, nooit kon vinden; hy

(*) Naa dat ik dit geſchreeven had, heb ik een Brief gezien van den Heer MECHAIN, Lid van de Koninglyke Maatſchappy der Weetenſchappen, te *Parys*, gedagtekend 18 Juny, waar in hy ons verzekert, dat deeze Papieren van den Hoogleeraar MAYER gevonden zyn, als mede hoe daar uit blykt, dat deeze beroemde Starrekundige de Star No. 964 maar ééns waarnam. Indien hy gelukkig genoeg geweest ware om dezelve ten tweeden maale waar te neemen, dan zou hy de ontdekking, voor den Heer HERSCHEL bewaard, mogelyk gedaan hebben. Hoe evenmaatig en ſpaarzaam beſchikt de Voorzienigheid haar weldaaden van allerlei ſoort! De arbeid en de ontdekkingen van den Heer MAYER waren reeds genoegzaam om zynen Naam te vereeuwigen; deeze waarneeming behoefde 'er niet by te komen.

hy beſluit, daarom, dat die Star mede deeze Planeet was. te meer, dewyl zyne berekeningen dezelve zeer naby aldaar plaatzen, in den aanvang des jaars 1587.

Deeze omſtandigheden hebben den Heer DE LA LANDE doen wenſchen, dat de kleine Starren, in de Starrenlyst van den Heer DE LA CAILLE geplaatst, omtrent het Evennagtspunt *Aries*, op nieuw onderzogt mogten worden: dewyl hy de oorſpronglyke waarneemingen van dien Starrekundigen bezit: want, wanneer het bleek, dat één van deeze Starren verdweenen was, welke hy plaatst digt aan dien ſtand, waar de nieuw ontdekte Planeet moest geweest zyn, omtrent het jaar 1761 of 1762, toen DE LA CAILLE zyne waarneemingen deedt, zou 'er veel reden zyn om te veronderſtellen dat dit deeze Planeet geweest was. —— Om dezelfde reden zou het, misſchien, aan te raaden weezen, onderzoek te doen na de plaats, waar deeze Planeet was, toen de Heer FLAMSTEAD en Dr. BRADLEY hunne waarneemingen deeden; en of niet eenige Star, door hun in dat gedeelte des hemels geplaatst, die plaats verlaaten hadt. Door dit middel zouden wy misſchien waarneemingen genoeg krygen om de Theorie van de beweegingen deezer Planeet, bykans met dezelfde naauwkeurigheid, te bepaalen, als de beweegingen der andere Planeeten bepaald zyn.

De vertooning van deeze Planeet, met het bloote oog, of een kleine Telescoop gezien, verſchilt niet veel van die eener Vaste Star, van de vyfde of zesde grootte, zynde wat minder helder dan No. 132 van *Taurus*, op FLAMSTEAD's Lyst; doch beſchouwd met een goede Telescoop, die 206 of meermaalen vergroot, is het geheel anders daar mede gelegen: dan vertoont zich een merkbaare Diameter, en het licht is zwakker dan dat van de vaste Starren.

Wat den Diameter betreft, men vermeldt ons, dat Dr. MASKELYNE denzelven ſtelt op 3 of 4 Seconden: de waarneemingen van den Heer HERSCHEL, gedrukt in de *Philoſophical Transactions* van 1781, loopen van 3″ tot 5″. De Heer DE LA LAND heeft gerekend, dat, indien de ſchynbaare Diameter 3″ is, de weezenlyke Diameter omtrent 28,000 Mylen zal weezen, of 3½ maal die der Aarde. Wy mogen, derhalven, uit de waarneemingen van Dr. MASKELYNE en den Heer HERSCHEL beſluiten, dat de weezenlyke Diameter niet minder is dan 4½ maal die der Aarde, en den weezenlyken Afſtand ſtellen op bykans 1800,000,000 Mylen.

De

De Ontdekker deezer Planeet, den Heer HERSCHEL, heeft aan dezelve den naam gegeeven van GEORGIUM SIDUS, of de STAR VAN GEORGE. Buitenlandſche Starrekundigen ſchynen zich hier tegen aan te kanten; ſchoon zy, ten opzigte van den Naam, niet overeenkomen. De Heer DE LA LANDE wil ze de PLANEET VAN HERSCHEL noemen. De Heer BODE, van *Berlyn*, heet haar URANUS; terwyl de Heer SIVRY gaarne zou willen dat men ze CYBELE, en de Heer PROSPERIN, van *Upſal*, dat men ze NEPTUNUS noemde. De Heer DE LA LANDE beweert, dat de drie laatstgemelde Heeren geen rede voor die benaamingen hebben (*); en misſchien hadden zy hunne Naamen bedagt, eer zy wisten dat de Heer HERSCHEL 'er een aan gegeeven hadt. De Heer DE LA LANDE heeft deeze verſchooning niet: doch hy brengt in 't midden, dat dankbaarheid aan den Waarneemer van zulk eene zeldzaame Ontdekking, en de zugt om diens Naam onſterflyk te maaken, door de Planeet naar denzelven te noemen, andere Geleerden behoort aan te zetten om zyne voetſtappen te volgen; hebbende de zugt tot het voortzetten der Weetenſchappen hem tot die Naamgeeving bewoogen. ——— Ik moet bekennen geen denkbeeld te hebben van die *Dankbaarheid*, welke ons aanzet, om rechtſtreeks te werk te gaan tegen de begeerte van den Per-

(*) Mogelyk heeft de Heer DE LA LANDE hier ongelyk. Een, meer door zyne boert dan door godsvrugt uitſteekend, Engelſche Geestlyke, heeft herhaalde keeren verzekerd, dat de Christelyke Godsdienst, naar zyne rekening, gegrond op de maate in welke dezelve de laatſte vyftig jaaren is afgenomen, niet wel vyftig jaaren langer ſtaan kan. Hier om veronderſtel ik, dat hy, te *Rome* zynde, een zeer eerbiedige buiging maakte voor het Standbeeld van *Jupiter* in het *Pantheon:* wenſchende ten zelfde tyde, dat de ſlaapende Donderaar het wilde in aanſchouw neemen, dat hy hem deeze eere betoond hadt wanneer zyne zaaken in het deerlykst verloop waren, en *hem ten goede gedenken*, zo hy ooit weder als een Godheid op de baan kwam. Is het niet mogelyk, dat deeze vernuftige Heeren vermoedens van gelyken aart koesteren, en hun hof zoeken te maaken by deezen Godenſtoet; ten einde zy, by derzelver herſtelling, in *hun Koningryk* mogen opgenomen worden? [Daar de benaamingen van *Mars*, *Jupiter* en *Saturnus* door 't gebruik gewettigd zyn, kan men de benaaming van *Uranus*, (den Vader van *Saturnus*,) onzes agtens, niet als oneigen wraaken, met betrekking tot een nog verder afſtaande Planeet.]

Perſoon, dien wy dezelve betoonen willen: en ik begryp, dat de Weetenſchappen allerſterkst worden aangemoedigd, indien wy andere Vorſten kunnen opwekken, om het voorbeeld van onzen allergenadigſten Koning te volgen, door het Leeven hier aangenaam en gemaklyk te maaken voor de zodanigen, wier arbeid en ontdekkingen genoegzaam zyn om hunne Naamen, in 't vervolg van tyd, der Sterflykheid te ontrukken, en hun, op de edelmoedigſte wyze, in ſtaat te ſtellen tot het voortzetten hunne Letteroefeningen, ter bevordering der Weetenſchappen. De Heer HERSCHEL's Naam zal de behulpzels, door den Heer DE LA LANDE voorgeſteld, niet noodig hebben, om denzelven te vereeuwigen. De Naamen van GALILEO en CASSINI zouden in geen grooter gevaar geweest zyn om verlooren te geraaken, dan zy nu zyn, indien de Satelliten van JUPITER en SATURNUS, de Naamen behouden hadden van de *Medieeſche* en *Lodewykſche Starren*, welke naamen zy dezelve wilden doen draagen (*).

(*) Men vergelyke met dit Berigt, het *Vertoog, over den ſchynbaaren weg, welken de in het voorleden Jaar ontdekte Planeet van den eerſten October dezes Jaars, tot den eerſten April van het volgende Jaar, zal beſchryven*; waar mede de *Utrechtſche* Hoogleeraar, J. F. HENNERT, ons *Mengelwerk*, in den voorleden Jaare, wel heeft willen vereeren. Zie de *Algem. Vaderl. Letteroef.* IVde D. 2de St., bl. 406, enz.; en des Hoogleeraars nader Verſlag deswegens, hier boven, *bl.* 443, enz.

AANMERKINGEN, OVER HET GEHEUGEN DER DIEREN.

(Overgenomen uit Dr. BEATTIE's *Diſſertations Moral and Cri[illegible]l.*)

Onlochenbaar is het, dat veele Dieren geheugen bezitten. Wy ontdekken, dat Jonge Honden zo wel als Kinderen, zich gebrand hebbende, het vuur vermyden; dat Paarden, Oſſen, Honden, en verſcheide andere Dieren niet alleen, door ondervinding hunne Kennis uitgebreid, maar ook van den mensch verſcheide Kunſten en Hebbelykheden geleerd hebben, door welken zy hem te ſtade komen, in den oorlog, op de jagt, in den landbouw en tot andere einden. De meesten deezer Dieren kennen hunne Huisgenooten en Oppaſſers; ja Honden en Paarden lee-

leeren, op het hooren van eenige woorden, zekere dingen te doen. De Brakken gehoorzaamen de ſtem des Jaagers, en zetten, op zyn bevel, het Wild na, of laaten 'er van af: een Paard, in den kryg gewend, kent niet alleen de ſtem zyns Ruiters; maar ook den ſlag des trommels, en het ſteeken der trompet; even zo zyn Jagtpaarden afgerigt op het openen van de jagt, en het geluid der Jagthoorens. Geiten, Schaapen en Oſſen, en zelfs de Hoenders, komen 's avonds, uit eigen beweeging, t'huis; Pappegaajen leeren woorden geſchikt ſpreeken, en de zingvogeltjes Deuntjes fluiten: de Byen keeren, van verſcheide mylen vliegens, (gelyk de Natuurkenners verzekeren,) elk na zyn eigen korf weder; het blykt niet dat zy in een andere trekken, ſchoon 'er verſcheide naast elkander ſtaan. Leeuwen ſpaaren hunne Oppaſſers ſchoon zy ieder ander, die hun naby kwam, zouden verſlinden: Duiven komen in 't hok, waar zy gevoed worden: en men wil dat de Oliphant eene maat van herinnering bezit, die het redelyke zeer naby komt. —— Ik zou hier kunnen ſpreeken van den Hond van ULYSSES, die zynen meester, naa eene afweezigheid van twintig Jaaren, kende (*): want de geſchiedenis is waarſchynlyk, ſchoon ze niet waar moge weezen: even als die AULUS GELLIUS verhaalt van ANDROCLUS en zyn Leeuw, die, wederzydſche gunstbetooningen van elkander in de woestynen van *Africa* ontvangen hebbende, hunne kennis vernieuwden, als zy in het Dierenperk, te *Rome*, elkander ontmoetten, en vervolgens medgezellen bleeven. (†) —— Dat de Visſchen geheugen bezitten valt geen twyfel aan, indien wy gelooven 't geen PLINIUS in zyne Natuurlyke Historie. BERNIER in zyn verhaal van *Indostan*, en MARTIALIS in eenige zyner Puntdichten vermelden van Visſchen in vyvers gehouden, die geleerd hadden, als zy elk by hun naam geroepen wierden, boven te komen om gevoed te worden (§). Of Schaalvisſchen, Slekken en Wormen en andere dergelyke Dieren ten eenigen tyde blyk van geheugenis gegeeven hebben, kan ik niet bepaalen.

In eenige byzonderheden noodig tot het leevensonderhoud der Dieren, ſchynt het Inſtinct de noodzaaklykheid van

(*) HOM. *Odyſſ.* XVII. 300.

(†) AULUS GELLIUS. V. 14.

(§) PLINIUS. *Hiſt.* X. 89. *Martial.* IV. 30. X. 30.

van 't geheugen te voorkomen. Jonge Byen haalen, by de eerſte proeve, honig uit de bloemen, en maaken de Honigraaten, met zo veel kunde als de oudſte; het zelfde mogen wy aanmerken ten opzigte van de Vogelen in het vervaardigen hunner Nesten; en van de Dieren, in 't algemeen, die, volwasſen, de ſtem en leevenswyze aanneemen, door de Natuur die ſoort toegeſchikt. —— Eenige nieuwe Schryvers willen dat de Vogels het zingen van de Ouden leeren, dat een Leeuwrik by voorbeeld, die nooit den zang van een Leeuwrik hoorde, dien nimmer zou zingen. Doch dit gevoelen kan ik niet omhelzen: dewyl de ondervinding my tot een ander beſluit brengt, ſchoon ik toeſtaa, dat veele Dieren het vermogen hebben om de ſtem van eene andere ſoort na te bootzen. Indien dit gevoelen doorging, dan leert een Vogel zyn zang even als een Mensch zyne Moederſpraake, door dezelve te hooren: en zou, gevolglyk, de zang van elken Vogel op zichzelven bykans zo veel verſchillen, als de ſpraaken der Menſchen: de Leeuwrikken in *Frankryk* zouden een zeker ſoort van zang, die in *Italie* een ander, die in *Engeland* een derde hebben. Ik zou byna even ras gelooven, dat een Hond, die nooit eenige andere ſtem hoorde dan die van een Mensch of een Varken, niet zou blaffen; maar ſpreeken, of knorren.

De Menſchen leeren, door Ondervinding, wat geſchikt is tot ſpys en drank. De Beesten ſchynen zulks, door Inſtinct, te weeten. De Zeeman, die op een onbewoond Eiland aankomt, zal, voorzigtig te werk gaande, geene onbekende Vrugten eeten, dan waar aan de Vogels gepikt hebben. Honden en andere Dieren, kan de Mensch, door zyne groote kunde toebereid, vergif doen inzwelgen; maar laat men ze aan zichzelven over, zy loopen zelden gevaar van iets ſchadelyks te neemen, ſchoon zy zomtyds te veel gebruiken van 't geen goed is. Eenige deezer Schepzelen, worden, ingevalle van ongeſteltenisſe, door Inſtinct, gedreeven tot het zoeken en gebruiken van 't geſchiktſte middel ter geneezinge.

Zonder Geheugen zouden de Dieren onbekwaam zyn om iets te leeren: en gevolglyk zou derzelver kragt, ſnelheid en andere hoedanigheden, grootendeels nutloos voor den Mensch worden. En zou het natuurlyk Inſtinct hun niet genoegzaam beſchermen tegen de gevaaren, aan welke zy bloot geſteld zyn, zo uit hoofde van 't kwaad 't geen zy elkander kunnen aandoen, of van onbezielde dingen lyden.

't Ge-

't Geheugen is, ook voor de Dieren, als voor ons, een bron van genoegen. Voor een gedeelte moet hier aan worden toegeſchreeven, 't genoegen, 't geen veele Dieren ſcheppen in 't gezelſchap hunne ſoortgenooten, in de vriendlyke bejegening der Menſchen, en in de zorg voor hun kroost: ſchoon, in het laatſte geval, hunne genegenheid en kennis niet langer duurt dan noodig is, tot de opvoeding der Jongen. ——— Maar zulke geneugten als wy ſcheppen, uit het denkbeeld van ontkomen gevaar, overwonnen tegenſtribbeling, of een voorheen genooten vermaak, ſchynt byzonder eigen aan de redelyke Natuur, en niet te vallen binnen den kring der mindere Schepzelen: om dezelve te veroorzaaken, is niet alleen Geheugen, maar tevens Bewustheid en Herdenking, noodig. De Dieren worden grootendeels, of geheel, ingenomen door het tegenwoordige: hun Geheugen is veeleer eene noodzaaklyke en oogenblïklyke opwelling, dan een uit eigen beweeging verwekte en vrywillige daad. De verlegenheid, die een Hond betoont over het misſen zyns Meesters, van die eene Koe laat blyken over het derven van haar Kalf, en een Paard over het wegzyn van het Paard waar mede hy gewoon is in 't gareel te loopen, is misſchien, ſchoon dezelve eenigen tyd moge duuren, niet meer dan eene ongemaklykheid, ontſtaande uit eene tegenwoordige behoefte. Wy kunnen bezwaarlyk veronderſtellen, dat 'er dan in het Dier iets omgaat, gelyk aan 't geen wy in onszelven ontwaar worden, wanneer het denkbeeld van een vertrokken Vriend ons voor den geest zweeft. Met één woord, ik vind geen genoegzaamen grond om te gelooven, dat zy bekwaam zyn tot daadlyke Herinnering: want deeze ſluit het vermogen in om te letten op de gedagten van iemands eigen geest, en het in orde ſchikken van dezelve; een vermogen, 't welk de Dieren, of geheel niet, of zeer gebrekkig, bezitten.

Laat ik, egter, niet te ſtellig weezen in dit te beweeren. Eenigen der ſchranderſte Dieren, als Paarden, Honden, Vosſen en Oliphanten, hebben zomtyds zamengeſtelde werkzaamheden verrigt, die bedenking ſchynen te vorderen, en een volmaakter gebruik van het Geheugen, dan ik, tot hier toe, erkend heb dat zy bezitten. 'Er zyn voorbeelden, dat een Ruiter, van zyn paard gevallen in een diepe rivier, door het zelve gered is, daar het met zyn tanden de kleederen vatte, en den anders omgekomenen leevende aan land bragt. — Vergun my hier een geval te verhaalen van een Hond, 't welk nergens geboekt is, en niet

veele jaaren geleden, weinig mylen van *Aberdeen* voorviel. Een Heer ging de *Dee* dwars over, wanneer dezelve digt bevroozen lag, het ys bezweek in 't midden der riviere, en hy zonk; doch bleef rusten op zyn ſnaphaan, dwars over de opening geſchooven. Een Hond, hem verzellende, liep, naa verſcheide vrugtlooze poogingen, om zyn Heer te verlosſen, na een digtbygelegen Dorp, en hieldt de kleederen vast van den eerſten Man, dien hy ontmoette; deeze ontzette daar over, en wilde zich van den hem aanvattenden Hond ontſlaan; doch de Hond zag hem aan met een oog zo vol beduidenis en zo goedaartig, en poogde hem met een zo zagt geweld mede te voeren, dat hy begon te denken 'er mogt iets zeldzaams in 't geval weezen: hy liet zich door den Hond geleiden: die hem by den Heer bragt, nog tydig genoeg om hem te helpen (*). —— Was hier niet beide Geheugen en Herdenking, geleid door ondervinding, en 't geen wy, in een Mensch, niet zouden twyfelen goed verſtand te noemen? Neen, laat ons liever zeggen, dat 'er eene tusſchenkomst des Hemels plaats had, dien het goeddagt dit Dier te gebruiken als een Werktuig tot verlosſing deezes ongelukkigen. Het geval was zo ongemeen, dat niemand zulks uit de bekende vermogens van een Hond zou verwagt hebben: en ik weet niet of deeze Hond ooit, in eenig ander geval, blyk gave van meer dan gemeene ſchranderheid.

ARISTOTELES wil, en 't word over 't algemeen geloofd, dat de Dieren droomen. LUCRETIUS beſchryft de gebrekkige poogingen om te blaffen en te loopen van de Honden, terwyl zy ſlaapen: en veronderſtelt, overeenkomſtig het algemeen aangenomen gevoelen, dat het de uitwerkzels zyn van droomen: en dat die Dieren zich als dan verbeelden het Wild na te zetten, of 'er op aan te vallen. Maar 't zy dit weezenlyk het geval zy, of dat het toegeſchreeven moet worden aan eene werktuiglyke beweeging der ſpieren, dezelve hebbelyk eigen geworden, met zekerheid kunnen wy dit niet bepaalen. —— Kleine Kinderen lachen in den ſlaap. Ik hebbe welmeenende Vrouwtjes hooren aanmerken, dat

(*) De Perſoon, dus gered en behouden, heete IRVINE; hy ſtierf in 't jaar 1778. Men ſprak hier omſtreeks veel van deeze gebeurtenis. Ik heb dezelve opgegeeven zo als hy dezelve aan een zyner Bloedverwanten verhaalde, een braaf en geleerd Man, myn byzondere Vriend, die myn berigt, eer het ter drukperſſe ging, geleezen heeft en goedgekeurd.

dat de Zuigeling als dan begunſtigd wordt met eenig hemelsch gezigt: [of gelyk men dit in *Holland* wel eens uitdrukt, *dat het Kind van den Hemel droomt.*] Maar dat een onnozel wicht hemelſche gezigten of droomen zou hebben, eer het denkbeelden heeft, is iets volſtrekt onbeſtaanbaars. Die beweeging in 't gelaad is, hoogstwaarſchynlyk, het uitwerkzel niet van denken; maar van eenig lichaamelyk gevoel, of enkel een ras voorbygaande zamentrekking of uitzetting der Spieren. Geen lachjes zyn gevalliger. De Voorzienigheid beſchikte ze als eene ſoort van ſtille taal om onze liefde op te wekken: even als het ſchreijen dient om ons medelyden gaande te maaken, en onze beſcherming te eiſchen.

't Geheugen gaat, in zommige Dieren, gepaard met omſtandigheden welke wy niet kunnen oplosſen. Wanneer een Paard, een Os, of een Geit, uit eigen beweeging, uit de weide t'huiskomt, baart zulks geen wonder, 't is een uitwerkzel van 't geheugen in alle opzigten, gelyk aan 't geen wy in onszelven ondervinden. Maar wanneer een By, wier oogen, uit hoofde van derzelver rondheid, geen voet voorwaards kan zien, na wyd omgezworven te hebben, t'huis komt; of wanneer een Hond, dertig mylen ver in een mand gedraagen door een landſtreek, welke hy nimmer zag, een week daarna tot zyne voorgaande verblyfplaats wederkeert, (waar van ik een voorbeeld weet,) — wat moeten wy dan zeggen, — dan dat de reuk deezer Dieren, of eenig ander ons onbekend vermogen, voor hun Geheugen voorledene gewaarwordingen herroept, op eene wyze waar van wy ons geen begrip kunnen vormen! In de daad, waar bevattende vermogens zyn, verſchillende van, of fynder dan, die wy bezitten, is het redelyk te denken, dat 'er ook wyzen van herinnering, even onbevattelyk voor ons, gevonden worden. In Byen, in Honden, en eenige andere Dieren, ſchynen vermogens te huisvesten van dien aart als de Reuk, die de onze in fynheid zo verre overtreffen, als de ontdekkingen, welke wy door het ſcherpstziende vergrootglas doen, die van het bloote oog te boven gaan.

Hoe veel minder, nogthans, is, niettegenſtaande al het behulp van 't Inſtinct en van ſcherper Zintuigen, het Geheugen van het ſchranderst Dier dan dat van redelyke Weezens! —— De ongelykheid is bykans oneindig. Veele der redenlooze Dieren zyn niet vatbaar voor eenige leering; — hoe bepaald moet de kring hunner herdenking weezen! De leerzaamſte zelve bereiken welhaast het toppunt hunner vor-

vorderinge, en de Kunſten, of liever de Hebbelykheden, die zy kunnen aanleeren, of die de Mensch door tyd en vlyt 'er weet in te drukken, zyn zeer weinig. Geheel ontbloot van weetenſchap en het vermogen van beſpiegeling, zyn ze ook gebrekkig in het wedervoorſtellen; en zonder dit, weeten wy, betekent ons Geheugen weinig. Alle Dieren ſchynen onbekwaam, om zelfs de minſte aaneenſchakeling van gedagten te volgen: of te letten op eenig ding, 't geen de zinnen niet aandoet.

VERGELYKING DER TWEE BEKENDE GESCHIEDSCHRYVEREN, HUME EN BOLINGBROKE.

(*Uit het Engelsch*)

De byzondere Characters van HUME en BOLINGBROKE leveren niets op 't welk eene treffende gelykheid heeft, uitgenomen hunne overgegeevenheid aan Letteroefening, driftig najaagen voor roem in de Geleerde Wereld. De Zeden van den eenen eenvoudig, openhartig, beminnelyk en inneemend; die van den anderen ſtaatig, dikwyls veel aanmaatigend, en over 't algemeen beſchaafd. De Jeugd, zo veel als de verder gevorderde Leeftyd van den eerſten werd, in welke omſtandigheden het Leevenslot hem plaatſte, doorgebragt in een ernſtige en yverige aankweeking zyner Geleerdheid en Letterkundige bekwaamheid: die van den laatſten, waarſchynlyk zonder eenige bepaald uitzicht, op tooneelen van de wraakbaarſte ongebondenheid.

HUME was, zyn geheele leven lang, bekend voor een Man van onbeſprooke braafheid. In gezelſchap in zyn huis, binnen en buiten 's lands, bleef hem zyne goedaartigheid by. Zyne gelykmaatigheid hieldt doorgaans ſtand, zelfs dan wanneer de trotsheid zyner vervolgeren hem aan de ruwſte beledigingen bloot ſtelde. Men weet, dat hy, met eene voorbeeldlyke opregtheid, de aanſtootlykſte Blauwboekjes, hem onder den naam van antwoorden op eenige zyner Schriften toegezonden, doorlas. De Armen, in zyne nabuurſchap, hoe zeer ook aangezet door de Geestlykheid om zyne gevoelens te veragten en te verfoeijen, zagen zyne goedaartigheid en menschlievenheid aan met een mengſel van eerbied en dankbaarheid. Zyn gedrag, deftig en kuisch, was altoos het tegenovergeſtelde van pragt en uiterlyk grootsch vertoon. By uitſtek geſpraakzaam en toegang-

lyk,

lyk, hadt hy niets van den Geleerden in zyn voorkomen of verkeering, en alle zyne agtgeevingen op anderen waren, de van zelfs voortkomende uitvloeizels van zuivere Menschliefde zynde, zonder pligtpleeging of ommeflag. Terwyl hy zyne verſtands-bekwaamheden misbruikte om den *Chriſtelyken Godsdienst* het onderſte boven te keeren, zouden zyne zeden de eerſte en zuiverſte eeuwen der Christenheid ten cieraad geſtrekt hebben. Hy bezat die kragt van Geest, die goedheid van Hart, welke, in alle Landen, en in alle tydperken der Geſchiedenis van het Menschdom, de grootſte en beste Mannen deeden uitmunten.

Tot deezen hoogen trap van uitmuntendheid, wat Menschlyke grootheid aanbelangt, hadt BOLINGBROKE geen regt. De verhevenſte beſpiegeling der deugd, welke zyn uitſteekend vernuft kon bevatten of aanpryzen, hadt weinig of geen invloed op het beſtuur zyner driften. Hy was niet alleen een beſpiegelende, maar een beoefenende, Vrygeest. Een reeks van jaaren, en geduurende eenige der allerhachlykſte en gewigtigſte tydperken der *Engelſche Geſchiedenisſe*, ingewikkeld in den woelenden draaikolk van het leeven eens Staatsmans, was hy daar door te zeer ingenomen en te zeer beroerd om vatbaar te weezen voor die tedere aandoeningen, welke meestal ontſtaan in het beoefenen der Huislyke deugden, en dezelve verzellen. Maar, toen hy, met den avondſtond zyn leevens, in eenen eenzaamen amptloozen ſtaat kwam, nam zyn verheeven en verlicht verſtand eene deftigheid en rustigheid aan, gelykende naar den grootſchen en gezagvoerenden toon, welken hy in den werkzaamſten tyd zyns leevens gebruikte.

Hoe verſchillend de bekwaamheden dier twee Schryveren ook mogen weezen, ontdekt men, in de veelvuldige overgebleevene ſtukken van hun vernuft en ſmaak, thans in ieders handen, een byzonder punt, waarin ze zeer op elkander gelyken. Het veelvuldig en onherſtelbaar kwaad, der Menschlyke Maatſchappy overgekomen, door het voorwenden van den Godsdienst, waar het weezen van denzelven ontbrak, vervoerde hun beiden tot een onveranderlyken en onverzoenbaaren haat tegen alles wat den naam van Godsdienst draagt, en noch HUME noch BOLINGBROKE hebben, onder den dekmantel der haatelyke benaamingen van *Bygelofs* en *Geveirsdheid*, de heiligſte gevoelens en dierbaarſte belangen van het Menschdom, met behoorlyken eerbied, behandeld.

BOLINGBROKE's vernuft was ſtout, ſchitterend, ſchilder-

ag-

agtig, en helde over tot het oratoriſche, dat van HUME ſcheen ſcherper, bondiger en doordringender. De een munt uit door eene hoogzweevende verbeeldingskragt, door eene onuitputbaare ſchittering van denkbeelden, en een vollen, veel uitdrukkenden, en cierlyken ſtyl; de andere door een klaar en fyn verſtand, door diep en naauwkeurig denken, door een ſtyl die eenpaarig kragtig en fraai is. De bevattingen des eerstgemelden warén zo ſterk en vuurig, dat hy de waarheid als met eenen opſlag vatte, zonder gebruik te maaken van die traagwerkende tusſchenkomende middelen, waar door zy zich vernedert om toeganglyk te worden voor gewoone verſtanden. De laatstgenoemde bezat alle de vermogens van naſpeuring in zulk eene volmaaktheid, dat hy geen moeite ſpaarde om dit gewigtig voorwerp te ontdekken, langs den nederigen, bedaarden, doch onfeilbaaren weg der Redenkaveling. De Geſchied- en Bovennatuurkunde maakten de geliefdſte en gelukkigst beoefende Studien van HUME uit. BOLINGBROKE's brieven over de eerſte telt men onder de meestbearbeidſte van zyne ſchriften, maar nimmer vergat hy zichzelven meer dan wanneer hy zich waagde in de bodemlooze diepte der Bovennatuurkunde.

Deeze beroemde Schryvers hebben beiden, op eene meesterlyken trant, de ryke ſtoffe der Staatkunde behandeld. Hunne gevoelens verſchilden egter, omtrent de gewigtigſte byzonderheden, grootlyks. De redeneeringen van HUME over alle de ſtukken, welke nog onlangs, by herhaaling, en met zo veel heftigheid, in den *Britſchen Raad*, betwist zyn, mogen, even als zyne Geſchiedenis, aangemerkt worden, als de vernuftigſte en fraaiſte verdeedigjng van het voorregt der kroone. Hy beſteedt zyne ongemeene bekwaamheden ſteeds, en by veelen niet zonder vrugt, om de algemeene gehegtheid der Menſchen, aan de gewigtige zegeningen der Vryheid, los te maaken, en hun te bevredigen met alle mogelyke ſoort van Staatsbeſtuur door de natuurlyke gevoelens van Onafhanglykheid te onderdrukken, en nieuwe bewyzen aan te voeren voor onderwerping en gehoorzaamheid.

BOLINGBROKE ſpreekt niet alleen openhartiger en bepaalder, maar handhaaft ſteeds de zaak der Vryheid, beweerende, met een onvergelykelyke kragt van taal, de Regten der Onderdaanen als bevestigd door de Omwenteling. Ten aanziene van dit keurig en aangelegen Onderwerp, hebben zyne Staatkundige Schriften, tot deezen dag, geen weder-

ga-

gade. Zyne *Disfertations on Parties*, en zyn *Idea of de Patriot King*, behelzen een reeks van waarneemingen en redeneeringen over de onderſcheide en wederzydſche voorregten van Vorst en Volk, zo keurig, zo oorſpronglyk, zo gewigtig als in geen ander Geſchrift voorkomen. Nergens laat hy zig ſlingeren door de harſenſchimmige begogelingen en gisſingen, die den oppervlakkigen verbysteren en den beſpiegelenden vermaaken; de algemeene beginzels op welke zyne byzondere gevolgtrekkingen gebouwd zyn, hebben alle een vasten en duurzaamen grondſlag op gebeurtenisſen en de natuur der dingen: zyn eenig en overal uitſteekend doel is de beſchouwing der *Britſche Staatsgeſteltenisſe* te doen ſteunen op oud gebruik, en dit tegenwoordig in te voeren.

Het ſtrekt tot groote eer voor BOLINGBROKE's Vernuft, dit Onderwerp behandeld te hebben; onder alle de Vaderlandminnaaren en Staatkundigen van dien tyd kan het geen beter Voorſpraak vinden. Hy ſchryft de taal van 't hart, wat hy zegt treft het hart der Leezeren, met een eigenaartigen nadruk. Zyne gedagten, altoos met ſmaak en oordeel ontworpen, deelt hy mede op eene manlyke en kragtige wyze. De ernſtige trant, op welken hy alle die zelfzoekende en toegeevende beginzels of grondregels afkeurt, volgens welken zy die de openbaarſte Characters bekleeden in een ſchandelyk ſoort van evenwigt hangen tuſſchen Eer en Belang, voegt hem zonderling. 't Is de waare doch verontwaardigende taal der Deugd, verſmaadende de verraadelyke aanmaderingen der Ondeugd, onder de ſchoonſchynendſte gedaante te voorſchyn treedende. —— Met één woord, hy behandelt de geheele weetenſchap des Staatsbeſtuurs als alleen geregeld gaande, wanneer dezelve gedreeven wordt door de groote dryfveeren van regt en onregt. Dit is by hem de grond van alle zyne bewyzen, hier op beroept hy zich allerwegen: en niet, gelyk HUME, op de Zeden der Eeuwe, en de Verdorvenheid der Menſchelyke Natuur.

PROFIL VAN DE VRYHEID.

Dat geen tweedracht in 't lichaam zy, maar de leden gelykerhand voor elkander zorge dragen.

H. PAULUS.

Het zal, in waarheid, myne Vaderlanders! niet meer dan een *Profil* zyn. —— Zo min de onzichtbare Engel kan getekend; zo min de golvende ſchoonheden van eene jeugdige vrouwengedaante door het penſeel kunnen achtervolgd worden, zo min zal immer eenige Menſchelyke pen het gantſche beeld der *Vryheid* aan ons oog voorſtellen, met die waardigheid, die losheid, dien zwier, waarmede zy alleen *gevoeld* wordt in het hart van hare zoonen, de edele zoonen der hemelſche *Vryheid*.

Zou ik de ſtoutheid hebben van ulieden hare tekening naar 't leven toe te zeggen? ... *ik*.... ! Vergunt my ſlechts, dat ik u eenige hoofdomtrekken ſchetze, binnen welke hare majeſtueuze gedaante zweeft; —— omtrekken, aangevuld met het zwarte donker van ondoorzienlykheid en bewondering. —— Vergunt my, dat ik u haar ſchaduwbeeld zydelings vertone, geworpen op de heldere vlakte der Natuur; door de ſtralen van het hemelsch licht van Waarheid en Gerechtigheid; waaruit gy hare kenmerkende Vorming en Phyſiognomie, met eerbiedige ſtille overtuiging, zult kunnen voor u denken, en het ideal zelve haars perſoons verrukt omhelzen.

Vryheid! wat is dat? —— hoe zal ik my derzelver denkbeeld puntig genoeg voorſtellen, om der waarheid recht te doen, om alle *nuances* te vermyden? —— *Vryheid*! —— Ik zal 'er nimmer gezonder over denken en ſchryven, dan, wanneer ik haar plaatſe in eenig zinlyk onderwerp, in myn eigen bewerktuigd ligchaam, de bron van dierlyk leven; want, waar geen inwendig beginzel van werking, waar niet eenige beweging met bewustheid plaats heeft, daar kan geene vryheid, geene ſlaverny, woonen. —— De wentelende aarde is zo min *vry*, als een bal, dien ik dwing te lopen, *ſlaafſch* kan gezegd worden te wezen. Myn Ligchaam mist de Vryheid, is een ſlaaf in tweeërſcie gevallen. *Vooreerst*, wanneer deszelfs bewegingen door uitwendigen tegenſtand met geweld gedwongen, bepaald of geheel verhinderd worden. —— *Ten tweeden*, wanneer deszelfs eigen geſteldheid van dien aart is, dat of alle deszelfs leden hunne beſtemde werking miſſen, of één derzelven beweegloos is, of ongeregeld werkt, en dus niet inſtemt met de overigen, om eenſtemmig te verrichten, het geen men *werktuiglyk leven* (*functiones vitales*) noemt. In het eerſte geval gevoelt myn ligchaam uitwendige ſlaverny, b: v: door boeiens, banden, knelling, vasthouding, —— en in het laatſte

ſie heeft inherlyke ſlaverny plaats; 't zy over het geheele ligchaam, als het beroerd of dood is; 't zy over eenig lid van 't zelve, dat machtloos, zwak, bedorven is; b. v. een lamme hand, een gebroken been, een verduisterd oog, enz.

Zo dra noch het eene noch het andere plaats heeft; zo dra myn ligchaam alle die werktuiglyke bewegingen verrichten *kan*, waartoe het geneigd en beſtemd is; dan is het waarlyk, in den volſten zin, *vry*.

Wy willen hoger opzien, Myne vrienden! wy willen leenſpreukig hier over denken; het geen zyne voordeelen heeft, zo dra de leenſpreuk waar en klaar is.

Elke ſtaat, elk Gemeenebest, ieder geregelde Maatſchappy is een groot zedelyk ligchaam, door algemeene kracht, en harmoniſche werking van alle deszelfs leden, beſtaande; en t' zamengeſteld uit de volgende deelen. Uit een *hoofd*, één uitmuntend perſoon, of eene vergadering van de wysſten, nutſten en besten des volks; begaafd met een oog van algemeen toevoorzicht; een oor van gunſtige opmerking; een neus van rechtmatig oordeel, en een mond van rechtvaardige beſluiten en bevelen; om, door die hoedanigheden, het gantſche ligchaam des volks te gebieden, en in ſtand te houden. —— Uit een lyf of *romp*, de burgery of ſmalle gemeente; welke onder deze regeering ſtaat, en zichzelven, benevens de overige gedeelten van Staat, onderhoudt, door oefeningen, wetenſchappen, handwerken, kunſten, verteeringen, en opgebragte lasten. —— Uit twee *armen*, beneden het hoofd, ter wederzyden van den romp geplaatst; armen van krygsmagt ter zee en te land; om, volgens den wil der Overheid, het ligchaam des volks, tegen alle uitwendige aanvallen en geweldenaryen, te beſchermen of te verdedigen. —— En uit twee *dye-beenen*, ſterkgeſpierde ſtandaards, welke het ligchaam van ſtaat ſchragen en vervoeren; door den koophandel, het geld, en de benodigde waaren; zenuwen van Staat, die de Maatſchappy ondersteunen, en dezelve, of door buitenlandſche verbintenisſen, of door gemeenſchap met andere gewesten, als ware het, de gantſche waereld doorvoeren. —— Zo veel behoort tot een ligchaam van Staat.

Wanneer is derhalven een zodanig Staatsligchaam vry, wanneer is het ſlaafsch?

Een Staat is niet vry maar ſlaafsch, wanneer dezelve door buitenlandſchen dwang, door list of geweld van andere Volken, in deszelfs wetgeving, regeeringsvorm, krygswezen, burgerſtand, koophandel, of iets, dat tot derzelver werkingen behoort, zodanig bepaald, verhinderd of genooddwangd wordt, dat dezelve in de daad niet regeeren, zich beſchermen, inwendig handelen, of buitenlands bedryven kan, wat hy wil, en zo als tot 't meeste welzyn van den Lande nodig zy. —— Dit is uitwendige Slaverny!!

Een Staat is niet vry maar flaafsch, wanneer deszelfs volmakende (*integreerende*) leden zelve zodanig gefteld zyn, dat, of die allen te gelyk ontzenuwd, en geheel machtloos zyn, om, elk in het hunne, mede te werken tot 's Lands welvaart, — in geval van Staatsheroerte, of geheelen ondergang des Volks; doch, dit heeft maar zeer zelden plaats. —— Of, dat één, of eenige weinige dier volmakende leden, laauwhartig, ongeregeld, ja tegenftrydig werken met de overigen, tot een algemeen nuttig einde voor het ligchaam van Staat. By voorbeeld: als het hoofd, de regeering, blind door onkunde en vooroordeelen, doof door ongevoeligheid, ftom door vrees en onrechtvaardigheid, door vreemde invloeden elders heen gewend is: — als het ligchaam der burgerye zwak van onvermogen, traag van ongevoelige koudbloedigheid, gistig en ongefteld door morrend misnoegen is geworden: —— als de armen der krygsmacht, bloot door ontwapening, verflapt door werkloosheid, verkeerd uitgeftrekt door begeerlykheid, of wel tegen het ligchaam der burgerye ingekeerd zyn, wegens innerlyke ongefteldheden, —— als, eindelyk, de ftеunzels van het Staatsligchaam, de Koophandelaars, te zeer afgemat zyn door moeilykheden, te zeer verweeld door misbruiken, te zeer ontzenuwd door vertraging, om alle de overige leden te torfchen en te dragen, —— en dat, derhalven, de Overheid niet wel regeert, of de Burger niet wel en gelukkig leeft, of de Krygsman niet wel dient, of de Koopman niet voorfpoedig handelt, — heeft iets van dit alles plaats; dan heerscht in het ligchaam van Staat eene inwendige Slaverny!!

Wat zal dan een *wyé Staat* heeten? — ziet hier, wat zy is! —— In eenen vryen onafhanglyken Staat is noch Overheid, noch Burger, noch Krygsvolk, noch Koophandelaar, —— in zynen kring, verbonden aan buitenlandfche begrippen, bevelen of dwangmiddelen; —— maar elk lid handelt zo als, en om dat, het wil; —— en die wil is gegrond in het algemeen Staatsbelang. —— Dus heeft zy algemeen plaats door het geheele ligchaam. —— De Overheid wil het heil der burgerye; ziet dus naauw toe op alles wat 'er gebeurt; —— hoort na billyke verzoeken en voorflagen; — velt een rechtmatig oordeel; —— en geeft de beste bevelen en wetten. —— De Burgery wil, onderworpen aan zyne Overheid, zich, en de overige leden, door nyverheid en eerlykheid, onderhouden; brengt fchot en lot op, en leidt een ftil leven. —— Het krygswezen kan en wil, op bevel der Overheid, ter zee zo wel als te land, als het nodig is, de goede Burgery verdedigen, befchermen, en by binnen en buitenlandfche vryheid handhaven. —— De Kooplieden kunnen en willen, door geld en goed, den gantfchen Staat ophouden, en de voordeeligfte gemeenfchap met anderen door hunnen handel of zeevaard bewerken. —— Elk lid is voor zich en met de an-

anderen bezig, om het groote Staatsgevaarte te onderhouden, te verſterken, en langs dezen weg te vercieren met eer, —— rust, —— vrede, —— rykdom, —— macht, —— rechtvaardigheid, —— wetenſchap, —— beſchaafdheid, —— goede zeden, —— en den redelykſten Godsdienst. Ziet daar een Vry Volk!

Welk eene zaligheid op aarde, vrank en vry te leven! —— Welaan, Nederlanders! —— kent gy haar nu, die Godlyke *Vryheid*? —— Zyt dan eeuwig jalourſch van hare eer!....

o.....

THEMIRE.

Met een gevoelig hart, en eenen gezelligen geest, door de natuur beſchonken, beminde ik myne medeſtervelingen als my zelven. —— Nooit zag ik een mensch, of ik meende de zichtbaare beeldtenisſe der Godheid te zien, en eene inige vreugde ſtroomde door alle myne aderen. —— Helaas! ik bedroog my. —— Myn vooroordeel is verdwenen. —— Na duizendmaalen de ſpeelpop van het verachtelykſte zelfsbejang, en van de hatelykſte boosheid, geweest te zyn, woon ik thans eenzaam op het veld, en nooit ontmoet ik een mensch of ik verbeelde my een' wreeden Tyger te zien.

De landhoeve, die ik voor mij verkozen heb, ligt geheel ſgeſcheiden van alle woningen, dicht aan den oever der Zee. —— Vaak zit ik aan het ſtrand, en ſtaare de golven na, die zich eindelyk voor myn oog verliezen. —— Verloren in my zelven en in de oneindigheid, daar my de onafzienbaare oceaan de beeldtenis van vertoont, vleie ik my met het heil eener toekomſtige waereld, waarin beter menſchen wonen, en de oprechtheid en goede trouw geen bloote naamen zyn zullen.

Op eenen ſtillen Zomerſchen avondſtond had ik myne gewoone rustplaats bereikt. Na de verſchillende rampen van myn leven herdacht, en myne treurige eenzaamheid beſchreid te hebben, las ik de volgende gebeurtenis, die onlangs binnen den omtrek van eenige weinige uuren van myne woning was voorgevallen.

Themire had naauwlyks den geringen ouderdom van vier jaaren bereikt, toen zy haaren Vader verloor. Haare Moeder, door dit ſterfgeval van een beminlyken echtgenoot en een ruim beſtaan beroofd, onttrok zich aan 't gewoel eener waereld, die voor haar eene woesteny was geworden. Een armoedig landgoed, zo kleen als haare wenſchen, nam haar in zynen ſtillen ſchoot. Hier, enkel bezig met het hart van de jonge Themire voor de deugd te vormen, vlogen haare eenvormige

dagen in rust en kalmte heen. Themire beloonde de tederheid haarer edelaartige Moeder, met de gelukkigſte vooruitzichten. Het roosje, dat op haare koontjes begon te ontluiken, ademde onſchuld en aanminnige ſchaamte. Op haare lippen bloosde het tederſte gevoel, en de aandrift der deugd lagchte reeds uit haare jeugdige oogen. Hoe gelukkig rekende zich Elvire; toen zy in haare dochter, nu zeventien jaaren oud, de ſchoonſte ziel met het bekoorlykſte ligchaam vereenigd zag! Welk een heil voorſpelde zich haare liefde niet voor een troetelkind, dat het beste lot verdiende!

Niet ver van haare landhoeve woonde een vermogend Edelman, aan wien Elvire kennis kreeg, door een pleitgeding, in 't welk zy beiden geraakt waren, tegen eenen nabuurigen gierigaart, die, ter hunner merkelyke ſchade, zyne goederen poogde te verbeteren. Deeze had een' eenigen Zoon, wiens gelaat het voortreffelykſte hart ſcheen aan te duiden. Gewoonlyk kwam hy Elvire, uit naam van zynen Vader, ſpreken. Door duizend kleene dienſten, en het geduurig ongekunſteld ten toon ſpreiden van de uitnemendſte gevoelens, had hy zich de achting en het vertrouwen der Moeder en Dochter ten eenenmaal verworven. ——— Hy was, in den volſten zin, de eenige vriend van 't huis. ——— Alcest had hier door gelegenheid, om de jonge Themire geduurig alleen te onderhouden, en zyn oog verzuimde niet haar de liefde te leeren kennen. ——— Themire had een gevoelig hart, en, zonder dat zy nog wist wat het was te beminnen, gevoelde ze reeds nooit meer tevredenheid dan in het byzyn van Alcest. Hy won haare geheele ziel door zyne deugd. Vaak plengde Themire een' godsdienſtigen traan in het eenzaame. —— Alcest vermengde 'er den zynen mede, en knielde aan haare zyde. Na zeker van den indruk te zyn, dien hy op haar hart gemaakt had, ontdekte hy haar eindelyk zyne liefde. ——— Kon Themire veinzen? —— zy vertoont hem haare geheele wederliefde, en die aantrekkelyke bedwelming, die een hart verraadt, dat voor 't eerst zuiver bemint.

Altyd op het geluk haarer Moeder bedacht, wilze zich, in haare eerſte vervoering, met haaren minnaar voor de voeten van Elvire werpen, en aan dezelve eenen dierbaaren Zoon aanbieden. Alcest verhindert haar voornemen. ——— „Ach, myne Themire! welk een onberaden ſtap zou dit zyn? —— Gy kent mynen Vader niet! —— die verblinde! —— het goud alleen, of eene ry van beroemde voorouders, is het eenigſte, dar by hem achting verdient. Hy bemint my echter; —— en ik ben zeker dat ik hem in eenen gunſtigen luim tot myn geluk bewegen zal. Hoe veel aangenaamer moet dan de ontdekking van onze liefde aan uwe Moeder zyn, als geen vrees haar eenige benaauwende vooruitzichten meer maalen zal? ——— Verbeiden wy dat oogenblik, myne dier-

dierbaare! het zal ſpoedig aanbreken." Themire treedt in dit beſtek van gedrag, en ziet reikhalzende den tyd te gemoet; waarop zy, door zulk een heuglyk nieuws, het genoegen haarer Moeder zal kunnen vermeerderen. Alcestes bezoekt inmiddels dagelyks het huis van Elvire, en nooit verliet hy haar of zy overlaadde hem met zegeningen. Vaak had hy het vermaak van Themire in een nabygelegen bosch alleen te ontmoeten, en ieder oogenblik vermeerderde haare liefde voor hem. —— Een half jaar was in deeze omſtandigheden verlopen, toen Alcest, na de afwezendheid van eene geheele week, aan Themire den volgenden brief deed overhandigen: „ô, Myne dierbaare Echtgenoote!.... Hoe klopt „ myn hart, nu ik u voor 't eerst onverhinderd deezen tede„ren naam geven kan! —— Ja, myne Themire! myn Va„der ſtemt alles toe. —— Morgen kome ik, uit zynen naam, „ de toeſtemming uwer Moeder vraagen. —— Verraadt ons „ genoegen niet, myne beste! —— dat ik met u in het ver„maak der verrasſing deele! —— Voor het laatst verwach„te ik myne Themire deezen avond, op onze gewoone by„eenkomstplaats. —— Morgen, —— ô, morgen! kan ik „ haar voor het oog van de geheele waereld myne gade noe„men!"

Themire was op het leezen deezer tyding enkel vreugd. Met moeite verbergt ze haare blydſchap voor Elvire. Naauwlyks is de avond daar, of zy vliegt naar het bosch. In een nachtgewaad, dat haare ziel in zuiverheid evenaarde, treedt ze, met die geruste zekerheid, die de onſchuld geeft, deszelfs ſchaduw in. De maan ſcheen aan eenen wolkeloozen hemel. Alcestes was haar reeds voorgekomen. Hy leidt haar naar een klein heuveltje, dat door het hooge geboomte donker was. Zy zetten zich naast elkanderen tegen deszelfs helling. —— Themire ſchudt haare geheele ziel in zynen ſchoot uit. —— Zy vertoont hem haar gantſche hart, dat enkel tederheid was, en alleen voor hem ſloeg. —— Alcestes betuigt haar de zuiverheid en hevigheid zyner liefde. —— „ Morgen, myne Themire! morgen zal ik dan eindelyk het liefſte, het beminnelykſte Meisje, als myne gade, aan dit hart mogen drukken!... ô Myne Dierbaare! hoe onuitſpreeklyk gelukkig zult gy uwen minnaar maaken! Hoe zal onze geheele levensloop over roozen gaan! Welke rampen zullen voor my, in de armen myner Themire, rampen blyven? Ach, myne Eenigſte! hoe lang ſchynt my dat morgen nog!" —— Hy zucht. —— Themire was geheel tederheid; —— haare hand beefde van genoegen in de brandende hand van Alcestes. —— Een zucht was al haar antwoord. —— Themire dacht geen kwaad; —— zou zy kwaad gevreesd hebben? —— Alcest vat haar in zyne armen; —— hunne lippen kluisteren zich aan malkanderen;

—— aemechtig van liefde en genoegen zygen ze aan den voet des heuvels op het gras neder. „ Myne Echtgenoote! myne Themire! ſtamelt de gloeiende Jongeling." —— Door het vooruitzicht van den volgenden dag geſtreeld, verbeeldt Themire zich, reeds den besten, den tederhartigſten, Echtgenoot aan haar hart te drukken. —— Voor een oogenblik vergeet ze haare Deugd, haare Moeder, haar Zelve. —— De gelukkige Alcest herkoomt van zyne bedwelming, en zegent zynen dag. —— Themire ryst ontroerd op, en weent. —— Thans ſtonden zy op eene plek, die door de maan verlicht was. —— Themire bloost, en poogt haar hoofd in den boezem van haaren minnaar te verbergen. —— Zy begeven zich uit het woud. —— Alcestes drukt, met eene laatſte kus, het zegel zyner trouw op haare beſtorven lippen, en verlaat haar aan 't huis heurer Moeder. —— Voor 't eerst treedt Themire al beevende op den drempel van haare wooning; —— alles was in diepe rust, behalven het hart van 't vernederd meisje; —— de wroeging had doorens gezaaid, waar tot hier toe de onſchuld ſlechts roozen ſchiep. —— Vruchtloos poogt zy haare ontroering, door de herinnering aan den volgenden dag, te verdryven. Het genoegen van een zagtademend geweten, dat dierbaarſte genoegen op aarde, was haar voor altyd ontvlucht. Vergeefsch wagt ze van den ſlaap de vergetelheid haarer angſten; —— ook deeze weigert op haare betraande oogenleden neder te ſtryken. —— Zy verlaat haar leger, zonder door de kleenſte ſluimering verkwikt te zyn; zonder eene enkele onbelemmerde ademhaaling genoten te hebben. —— Nu moet zy, naar gewoonte, haare Moeder omhelzen. —— 't Geen tot hier toe haar wellust was, verſtrekt haar nu tot eene pyniging. —— Elke liefdevonk, die de tedere Elvire uit de oogen ſtraalde, werd een beul voor de gevoelige Themire. —— Vruchtloos poogt zy haare folteringen voor de beste Moeder te verbergen; —— dan het voorwendſel van eenen ſlaaploozen nacht omkleedt de waare oorzaak haarer kwaal. —— Nu telt ze de oogenblikken, die 'er verlopen moeten, eer het bepaalde en langgewenschte uur, waar in Alcestes, volgens afſpraak, haare Moeder zal komen ſpreken, daar is. —— Dit traage uur verſchynt eindelyk. —— Alcestes laat zich aanmelden, en dewyl een bezoek van hem niets ongewoons was, ontvangt hem Elvire in het vertrek daar zy zaten. Met moeite verbergt Themire haare verlegenheid; —— beurteling blozende en bleek weigert haar mond een enkel woord voort te brengen. —— Na eenige algemeene geſprekken, verzoekt Alcestes Elvire over eene zaak van gewigt alleen te mogen onderhouden. —— Elvire ryst op, en treedt het vertrek uit. —— Alcestes volgt haar, maar reikt in het voorbygaan heimelyk een brief aan Themire

re over. Naauwlyks vertrouwt ze op haare eenzaamheid, of ze ontzegelt, met eene ſiddering door al haare leden, het ſchrift van haaren minnaar. —— Een menſchelyk hart had 'er den volgenden inhoud van kunnen ontwerpen! —— een menſchelyke hand had hem kunnen voortbrengen! —— „ Themire! ik misleidde u. —— Uwe ſchoonheid heeft my betoverd, en zie daar wat ik tot myne verantwoording durf inbrengen. —— Myne omſtandigheden beletten my voor altyd uw Echtgenoot te worden. —— Myn Vader heeft reeds lang over myne hand beſlist, en gy weet, hy dult geen tegenſpreken. —— Kon ik met myn hart alleen raadpleegen, het koos Themire boven alle Vrouwen van den aardbodem! —— Deeze inwendige genegenheid, die ik altyd voor u bewaaren zal, zou eene zwakheid van my tot een misdryf maaken, zo ik u een oogenblik langer in eene bedriegelyke verwachting liet. —— Word niet mistroostig, Themire! Geloof my, gy zyt het eenigſte meisje niet, dat een zwak oogenblik gehad heeft. —— Verban uwe bygelovigheid. De myne heeft uitgediend; —— ik heb 'er myn wit mede bereikt. —— Volg myn voorbeeld; —— een vooroordeel te minder, Themire, en gy zult gelukkiger zyn. —— Welke voor 't overige de gevolgen van onze jongſte byeenkomst ook mogen zyn; —— gy kunt altyd over myn beurs beſlisſen. —— Vaarwel, bekoorlyke Themire! draag uw lot met geduld, en vergeet Alcestes."

Het rampzalig meisje heeft even zo veel kracht, dat zy den brief in haaren boezem verbergen kan. —— Zy zygt gevoelloos neder, en wenscht nooit weêr op te ſtaan. Elvire vindt haar bleek als de dood en yskoud op den vloer uitgeſtrekt; —— zy twyffelt aan haar leven. —— Gillende van weedom vliegt ze op haar, en drukt, vervoerd door alle de tederheid eener Moeder, haare geſloten lippen. —— Na lange en herhaalde pogingen opent Themire haare oogen. —— Zy ziet de vreugd op het angſtig gelaat haarer moeder verryzen, gevoelt haare liefde, —— en yst! —— Nu was het genoegen voor altyd uit de ſtille woning van Elvire geweken. Deeze zag haar eenigſte kind, eene dochter, daar heure liefde zich zo veel heils van voorſpeld had, door eenen heimelyken kommer verteeren. Vruchtloos poogt zy den oorſprong van haar verdriet na te ſporen. —— Themire ontwykt haar, en zoekt hardnekkig de treurigſte eenzaamheid. —— Zomtyds ſtaart ze lang op haare moeder met oogen in traanen verzonken; —— werpt zich driftig aan haare borst, en weent eenen geheelen traanenvloed. —— ——

In zulk een aanhoudend knaagend verdriet waren 'er eenige traage maanden verlopen, toen Themire, op eenen vroegen morgen, door nieuwe angſten voortgedreven, zich, zonder doelwit, zonder uitzicht, naar een kleen boschje begaf, dat tot haar landgoed behoorde, en menigwerf getuige van haare

ſmart en traanen geweest was. Deszelfs treurige woestheid ſtreelt voór een oogenblik haare ziel. —— Zy herdenkt op nieuw haar lot. —— Verwonnen door droefheid, zet ze zich zwaarmoedig op eenen dorren tronk neder; —— haare vermagerde hand onderſteunt heur vermoeid en op de borst nederhangend hoofd, —— na het lozen van tallooze zuchten vangt ze met de ſtem der treurigheid aan te ſpreken; —— en dit was de eerſte maal dat ze met woorden had kunnen klaagen. ——

„ Donker, ondoorgrondlyk noodlot! tot kwelling ſlechts te leeven!.... Ach welk een leven! Hoe lang is het reeds, dat de vreugd geen lagch meer over myn gelaat dreef; —— dat de ſchepping my eene wildernis, de dag middernacht, de ſluimerlooze traanennacht tot een jaar wierd! —— Waar zyt gy heen geweken vergenoegde, dierbaare, dagen der vrye kindsheid, die lieflyker voor my bloeide, dan eene jeugdige lentemorgen. —— Gy zoete blydſchap myner ſtille jeugd! —— Gy eenzaame verrukkingen! toen my, door menſchen niet geſtoord, de Engelen ſlechts Hem, die my ſchiep, voor myn aanwezen hoorden danken; —— waar zyt gy heenen? —— Ach, ach! gy zyt verdwenen, —— voor eeuwig heen! —— Hoe vroeg verdweent gy voor Themire! —— Hoe ſchielyk, hoe ſchielyk roofde traanenvolle kommer aan die kalme ſtonden hunnen jeugdigen glans? —— ô God! —— hoe diep is Themire gevallen! —— Een rampzalig oogenblik ſchiep een Heelal van ellende voor my! —— Ach, ik draag myn lot geduldig. —— Themire heeft misdaadig kunnen zyn: —— maar myne Moeder!.... myne dierbaare, onſchuldige Moeder!.. Helaas! waarom deelt ze in myne ſtraf? —— Ach, indien zy zo rampzalig moest worden, —— verwachtte zy haar onheil uit de handen van Themire? —— Duldlooze, ondraaglyke gedachte!.... ô Myn God! troost, troost eene onſchuldige, wier leven ik verpest hebbe. —— Waarom bezwyke ik niet onder deeze foltering? —— waarom verdelgt Gy de gedachtenisſe der ongelukkige Themire niet van den aardbodem?.... Myne Moeder! —— ô, Kondet gy vergeten dat uwe Themire ooit geleefd had!"....

Zy zwygt, gevoelloos door overmaat van ſmart. —— Hevige en ongewoone pynen trekken haar uit haare wezenloosheid. Zy vindt, door dit nieuwe gevoel, voor 't eerst verligting voor haare folterende wroeging, die ondraaglyker dan de hevigſte ligchaamspynen is —— Hemel! hoe ontroerde de onnozele Themire, toen ze een ſchreiend wichtje aan haare voeten vond! —— Welk een nieuw verſchiet van rampen opende zich voor haar ſidderend oog! —— Zie daar de laatſte moordpriem in 't hart van haare Moeder gedrukt, die nu naar niets meer behoeft te giſſen!.., Beurtling beſtreden door liefde en ſchaamte, —— wanhopende en ten prooi aan de verſlin-

dend

dendſte hartstochten, beurt ze haaren Zoon op, en drukt hem, geheel tederheid, aan haar bonzend hart ——— Haare krachten begeven haar; —— uitgeput van levensgeesten valt ze bewegingloos op den grond neder, en verplet haar kind. —— —— Hoe gelukkig waar Themire geweest, zo zy haare oogen voor het licht niet weder ontsloten had! ——— Dan het ſcheen het lot dier rampzalige te zyn, om geduurig voor nieuwe onheilen te ontwaaken. ——— Na eene langduurige bezwyming ontſluit ze haar vermoeide oogleden, en het eerſte, dat ze ziet, is eene geheele ſchaar van aanſchouwers, die haar omringt. ——— Reeds gevoelt ze niets meer. ——— Belangloos ſtaart ze op de menigte. ——— Zonder wederſtand te bieden, neemt men haar op, en eene akelige gevangenis word ylings het treurig verblyf van Themire. ——— Vruchtloos ondervraagen haar de Rechters. ——— Themire hoort niet meer, en de ſmart heeft reeds voor eeuwig haaren mond geſloten. ——— Op een verachtlyk ſchavot voleindigt de laage hand eens beuls een leven, dat één feil zo vruchtbaar in ellende gemaakt had. —— ——

De natuur had zich over Elvire ontfermd. ——— Zy zag het eislyk einde haaren dochter niet: twee dagen, voor de uitvoering van het onrechtvaardigſte vonnis, ſloot deeze diepgewonde Moeder haare oogen voor al het zienlyke; zonder dat zy vóór haaren dood den troost genoten had, van omtrent iets van haare dochter verlicht te worden.

Zo ſtierven twee ellendelingen; waarvan de eerſte door haaren geheelen levensloop een voorbeeld van deugd en zachtmoedigheid geweest was; en waar van de laatſte, met minder onſchuld en een gevoelloozer hart, voor haaren val bewaard ware gebleven. ——— Zo ſtierven ze, —— terwyl Alcestes, aan eene ryke vrouw gehuuwd, zyne dagen in weelde en aanzien doorbragt; — nooit ontrust door de herinnering aan het offer zyner ſnoodheid.

Hevig geroerd door het lezen deezer geſchiedenisſe, beweende ik de boosheid myner natuurgenooten. ——— Eene akelige droefgeestigheid maakte zich meester van myne geheele ziel, en eindelyk geraakte ik, door vermoeidheid van geest, onder het gedachtloos naoogen der wentelende baaren, in ſlaap. ——— Nu verbeeldde ik my een' troon van wolken in de ongemeeten ruimte te zien. ——— Een onuitſpreeklyk Wezen, van wiens gelaat Majeſteit en Godheid ſtroomde, naderde denzelven —— Tallooze Engelen verzelden hem, en de Spheeren dreven als ſtof voor zyne voeten. —— Hy zet zich op den zetel. —— Onder onoverzienbaare Schaaren, uit de vier winden voor hem verzamelt, herkent myn oog Themire. Nog zag ik de vorens op haar verbleekt gelaat ſtaan die er de langduurige treurigheid eens ingedrukt had. —— De Rechter ſpreekt tot haar: Themire! ik ſchonk u jeugd, ſchoonheid, en een hart

vatbaar voor de deugd: —— welk gebruik hebt gy van myne gaven gemaakt? —— —— Met eene ſtem, gelyk aan 't geluid der kermende tortel, antwoordde Themire: Rechter der Waereld! uwe gaven zyn aan eene ondankbaare beſteed: —— veroordeel my ellendige! ik billyk uw vonnis. —— —— Maar, ô Gy! die barmhartiger zyt dan myne natuurgenooten, Alwetende! gy kent de verzoeking daar ik in bezweek; —— myne eerſte afwyking heeft wanhoop, moord en afgryzinge gebaard! —— Rechter der Waereld! gy kent de oprechtheid myner belydenis. —— Themire is gevallen; —— maar Themire is door den ſchyn der deugd misleid: —— haar verleider..... ach deeze verleider, voor wien myn hart nog vergeving bidt, —— is Alcestes; —— is deeze Jongeling, die thans naast my voor uwen troon ſtaat!

Alcestes verbleekt; en, met een ſiddernd oog, ziet hy op de door ellende uitgeteerde Themire; —— een onoverzienlyk verſchiet van gruwelen opent zich voor hem. —— Wat hy hier ſpel achtte, bemerkt hy, dat nu geen eeuwigheid herſtellen kan. —— Themire weent; —— weent de eigen traanen van boetvaardigheid, die vóór haaren dood reeds begonden te ſtroomen. —— De Engel der barmhartigheid wischt haare traanen af; —— de vreedzaame lagch der onſchuld vervangt ze voor de eeuwigheid. —— Alcestes blyft ſiddderen! —— zyn angst word wanhoop, —— zyn zweet bloed. De grondlooze Afgrond ontſluit, met een kraakend dreunen, zynen metaalen mond: —— reeds hoorde ik de donders van onder den troon des Rechters ratelen, —— toen ik gillend ontwaakte!

DE GRAFTOMBE.

Eenzaam, en peinzend ging ik, op eenen ſtillen avond, wandelen; ik kwam aan een klein kerkhof: —— de byzonderheid van het zelve deed my het rondwandelen; —— Een ry populieren beſchaduwde het rondom.

Hier ontdekte myn oog eene ſombre Graftombe! ik trad 'er na toe, om ze van naby te beſchouwen; —— ze was eenvoudig maar ſchoon! rondom dezelve waren geplant treurcypreſſen, maagdeliefjes, en 't bloempje *vergeet my niet.* —— Door het bleek licht, dat 'er van de maan op ſcheen, zag ik op de tombe deeze regels ſtaan.

„ Hier rust het koude ſtof van Sophie..... Zy bezat een „ deugdzaam en gevoelig hart; —— haar trof, gelyk niet zel„ den aan zulke zielen gebeurt, een hard lot; zy was tot op „ haaren dood ongelukkig. Nu bewaart deeze kleine ſombre

„ ver-

„ verblyfplaats haar ſtoffelyk gedeelte, tot dat het verheerlykt
„ zal verryzen.!
„ ô Gy gevoelige ziele, door de beſchouwing hier van ge-
„ troffen, ſtort eene weemoedige traan, terwyl eene ſtille zugt
„ uwen boezem ontglipt."

En dit deed ik waarlyk; een gevoelige traan ontrolde myn oog, en viel voor my neer op een maagdelieſje; dat waare beeld van blanke deugd en onſchuld! 't verhefte zig friſſer op zyn ſteeltje, en ſcheen verkwikt ——. Ongaarn, maar vol gedagten, verliet ik dit treurig kerkhof; terwyl ik by my zelfs uitriep: Arm Ongelukkig meisje! —— was dit de beloonning voor uw edel hart! maar neen, gy zyt niet ongelukkig: de Goede God keurde deeze wereld uwer ſchoone ziele niet meer waardig; hy wilde u vroeg van uw aardsch noodlot ontrekken; en u eeuwig de belooning der deugd doen ſmaaken.

Ik kwam te huis; myne eerſte vraagen waren na het ongeluk van dit Meisje. —— Myne hospita wist my niets anders te zeggen, dan dat zy de dochter van een nabuurig amptman geweest was. Zy had nog geen 20 Jaaren bereikt, toen zy ſtierf, en was in liefde en vriendſchap allerongelukkigst geweest. —— —— Verdere omſtandigheden wist zy niet.

Gaarne had ik gewenscht gelegenheid te hebben dit kerkhof meerder te bezoeken; maar myne zaaken vorderden, dat ik daags daar na verder op reizen moest; des verliet ik den volgenden ogtend het dorp, en vertrok na B.....

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Het is verre na alles geen Geluk, wat het gemeen daar voor aanziet. In het oog van den gemeenen man is veelal geluk het geen 'er zeer ver af is. Al wat ſchittert, al wat uitſteekt, word voor Geluk gehouden. De Man van aanzien, de Man van hoogen rang, is, by het gemeen, de Man van Geluk. Hy die groote ſchatten bezit, is, naar het oordeel van ſchier al de waereld, de Man, die met regt den naam van gelukkig dragen mag. Een fraai vergulde koets, een kostelyke kleeding, een groote ſtoet van bedienden; ziet daar, volgens de denkbeelden van het gemeen, het hoogſte toppunt van Geluk. —— Dan hoe vaak is de boezem van de zulken, wier luister in 't oog van 't gemeen ſchittert, vervuld met wroeging en onlydelyke kwelling? De Schatten alleen brengen geen genoegen aan; en de Pragt of Weelde zyn niet in ſtaat, om den kring van het waar Geluk te kunnen uitbreiden.

Het

Het zyn dikwils niet waardig genoemde beuzelingen, welke de krygsvlammen ontsteken; waar van het verderf van geheele Staten en Volken afhangen. Het zyn niet zelden maar loutere beuzelingen, die het oorlogszwaard doen uit de scheede trekken; die de eene natie doet te gronde gaan, en de andere doet opkomen. —— Hoe dwaas en onvoorzigtig handelen niet vaak de Vorsten, met de algemeene rust om eene beuzeling te verstooren, daar het oorlog zo wisselvallig is, en hun veelligt alles kan doen verliezen, wat zy bezitten, en hunne onderdanen jammerlyk ongelukkig maken!

Is hy niet een dwaas, die altyd wil gelyk hebben, en zich verbeeld, dat zyn oordeel niet falen kan? Gelukkig hy, die zyne eigen misslagen ziet, en de zwakheden zyner natuurgenooten kan inschikken.

Het is de pligt der gehuwden, en dat is hunne onderlingen pligt, om elkanders vertrouwen te winnen; niets voor elkanderen te verbergen; en veel minder met anderen geheimen te hebben, die de onderlinge trouw verbreken. Dog wat moet men van de zulken denken, die alles in het byzyn van anderen zoeken, en bykans al hunnen tyd buiten elkanders gezelschap slyten? Het Huwelyk vereischt voorwaar eene allernaukeurigste oplettendheid, eene alleromzigtigste betragting, eene naauwgezette waarneeming van onderlinge liefdepligten. Al wie deze pligten schend, of de minste derzelven verwaarloost, is een valsaris en meineedige.

Lydzaamheid en Geduld zyn sierlyke deugden voor een Kristen. Omtrent zynen Maker deze deugden tot den uitersten grond te oefenen; in alle ongelukkige omstandigheden, in alle drukkende wederwaardigheden zich met Geduld en Lydzaamheid te wapenen, is een pligt, welke door de Euangelische Lesen geboden word, en Gode zeer aangenaam is. —— Dan daar is een Geduld, en Lydzaamheid, die men tegen zynen Evenmensch moet oefenen; dezen een zeer hoogen trap te doen bereiken, is ook eene kristelyke deugd: dog men moet, onder den naam van Geduld en Lydzaamheid, tot geene laagheden vervallen, want dan zouden deze deugden in ondeugden verkeeren, en den Mensch ontsieren. —— Het Geduld tog zou Lafheid genaamd moeten worden, wanneer men gevoelloos was omtrent zyne eer en goeden naam. Al wie zulks begeert te verdragen, geeft zich aan lage Lafhartigheid over.

'Er is geen drift geweldiger, dan Minnedrift; en wanneer die tot uitspoorigheden overslaat, doet zy den Mensch de grootste dwaasheden begaan. Deze drift is in zig zelve onschuldig, en derzelver regtmatige bestiering is deugd; dan, wanneer ze omtrent verkeerde voorwerpen plaats grypt, wordt de Minnedrift de grootste ondeugd. De onbetamelyke Minnedrift is het verderfelykste kwaad op aarde. Maar nooit

is

is die drift uitſpooriger, dan wanneer zy in oude, in bedaagde Lieden valt; dan ſlaat deze dwaasheid over tot onbeſchoftheid, en brengt de voorwerpen, waaromtrent de Minnedrift verkeeren moet, in de grootſte veragting. Zy mogen de beminnelykſte zyn, het baat niet; zy worden veragt; en naar mate dat dit het hart gevoeliger treft, moeten ook de ontroeringen, de aandoeningen, en de ſmarten des te geweldiger wezen.

De welleevendheid, de beſchaafdheid, is eene zekere kunst om zich behagelyk te maken. Men ſchikt zich naar de gewoone gebruikelykheden zonder ſlaafagtige onderwerping; men is gedienſtig zonder kruipende nedrigheid; men doet alles met eene losſe bevalligheid, zonder gemaakt te zyn. Daarom moet deze kunst eene hebbelykheid wezen; en ze moet niet te ver gaan, of zy ontaart in ondeugd, en word gemaaktheid.

In de Schilderkunst plaatst men dikwils twee koleuren, van den verſten afſtand, het allernaast aan elkanderen, met dat oogmerk, op dat zy des te ſterker op elkanderen zouden afſteeken. Zo legt men ook, in de voornaamſte Schilderſtukken, de donkere ſchaduwen; op dat het licht zich des te klaarder zoude vertoonen; de voorwerpen des te beter vooruit komen, en zich opdoen. —— Aldus plaatst men ook de Deugd doorgaans het naast aan de Ondeugd, op dat zy zich des te ſchooner en bevalliger zou vertoonen.

Iemand, die een ander de onaangenaamſte waarheden altyd in 't gezigt durft werpen, ſchoon hy een beminnaar der waarheid zy, is nogthans ver af van bevallig te wezen.

De verleidingen der Weereld zyn onbeſchryfelyk veele, en niet na te gaan. Hoe veele millioenen Menſchen worden door haar, en hare bedriegelyke goederen, niet verleid. Het is als of eene heimelyke toverkragt de Menſchen wist te verlokken. De allerkragtigſte vermaningen hebben op de meeste geen vat. De dagelykſche bevinding van misleiden en bedriegen, en dus van ongelukkige Menſchen, zyn even kragteloos. ô Onvergeefelyke dwaasheid! driftig te jagen na 't geen, waar in geen beſtendigheid is; te grypen naar het geen ons geduurig ontvlugt. Alles heeft zyn grond in het veronagtzamen der middelen, om de regte waarde der dingen verſtandig te onderzoeken.

'Er is niets eerwaardiger, dan een Vader van het Vaderland te zyn; en integendeel niets lager noch laſhartiger, dan hy, die de belangens van zyn Vaderland niet ter harten neemt, of die zyne eigen belangens voor die van het Vaderland ſtelt. Zy zyn gehate pesten onder het Volk; afſchuwelyke monſters in de Maatſchappy, en de verdoemelykſte voorwerpen van 's Hemels wraak; terwyl de eerstgenoemden zich

zich de liefde des Volks, en de onveranderlyke liefde van God, waardig maken.

Gelukkig Land, wiens Vorst de Geregtigheid lief heeft!

De meeste Menschen verbeelden zich, dat de ware wellevendheid beſtaat, in elkanderen eenige complimenten te maken; die enkel nietsbeduidende woorden zyn, waar aan het hart geen, maar de rug en beenen alleen, deel hebben. Hoe bedrevener een Mensch in deze kunst is, des te volmaakter verſtaat hy, by het gemeen, zyn weereld. Maar hy, die wel oordeelt, laat zich met deze iedelheid niet paijen; en beweert, dat zulke alleen kunnen gezegd worden wel te leven, die de wetten der wysheid, waar door het geluk van hun zelven, en dat van hunnen evenmensch, bedoeld word, opvolgen.

Is zulk een, die de allerheiligſte verbintenisſen ſchend, niet de grootſte overtreeder der heilzaamſte wetten, en derhalven niet de grootſte deugniet? Zyn 'er nu wel heiliger verbintenisſen, dan die tuſchen Man en Vrouw door een wettig huwelyk zyn aangegaan? Immers neen! gevolglyk is hy de grootſte deugniet, de grootſte guit, op aarde; welke, met verlating van zyne wettige wederhelft, met eene andere boeleert. Wee zulk een Man en zulk eene Vrouw, die het wettig huwelyksbed beſmetten! —— Maar hoe veel ſchandelyker, hoe veel ondeugender is deze misdaad niet, wanneer zy van de beſchermers, van de handhavers der wetten, gepleegd word; wanneer deze openlyk voorbeelden daar van aan anderen geven?

Schoon het bederf van zeden aan geen byzonder beroep gehegt zy; ziet men nochtans dit bederf het meest heerſchen onder de krygslieden. Hier van daan is het zwaard, in plaats van de zeden te beteren, het geen dat dezelven alom bederft; om dat, in tyd van oorlog, de krygslieden, van de eene naar de andere plaats trekkende, doorgaans overal hunne voetſtappen een langen tyd agter laten.

Geen Lieden vinden doorgaans alom meer ingang, dan die van den kryg; en dat het meest nog te verwonderen is, het allereerst en voornamentlyk by de Vrouwen. Een bewys dat de eerſte in de daad zo wreed niet zyn, als ze ſchynen, en de laatſte zo vreesagtig niet, als zy zich uiterlyk vertoonen.

C. V. D. G.

MIR-

MIRTIL.

Mirtel trad landwaard uit, belust om 't ſchoon te aanſchouwen
Dat, in den zomerdag, de hand van Vrouw Natuur
Zo luisterryk verzaamt in beemden en landsdouwen.
Zyn oog zag 't ſtreelends groen, beſtraald van Zonnevuur:
't Gebloemte hield met kracht zyn aandacht opgetogen,
Terwyl 't gevederd koor, dat tak en telg bewoont,
Zyn zinnen hield geboeid, door kunstloos zangvermogen,
En hem door zagt gekweel, tot lagchend luistren troond':
Een ryzige Eik gaf mild zyn ſchaduw hem ten besten,
Daar hy zich nederzet, nu 't ooge lustig weidt,
Langs Vaderlandſchen grond, en vruchtbre landgewesten,
Waar Vryheids gulle hand haar zalig heil verſpreidt.
Wat kan men, (ſprak de knaap,) hier hartsgenoegen ſmaken!
Maar wierd myn eenzaamheid door Galathé verzeld:
Dan zou die keurig ſchoon veel grootſcher houding maken:
Dan blonk in ſterker glans geboomte en bloem en veld.
Natuur! uw luister treft door wondervol vermogen:
Maar Galathé ontbreekt me in 't landſchapſchildery:
Zo blyft, met ongeneugt', myn blydſchap-zelv betogen,
En heimelyk verdriet myn beste vreugde op zy'.
't Verrukkendst heilgenot valt ſmakeloos aan 't harte,
Dat, zonder weerhelft, derft zyn aardſche zaligheid.
Ô Min! ge ontlast de ziel van knellend leed en ſmarte,
Wanneer ge geur en ſmaak in 't noeglyk harte ſpreidt.
Dit veld vermaakt en ſtreelt me, en 't wil myn leed verzagten,
Door hartverwyderd ſchoon, in 't ſtatig jaargety:
Maar Galathé beheerscht myn zinnen en gedachten,
Met al de aanminnigheên der huwlyksmaatſchappy.
Die edle vriendſchapsband; dit ſmaaklyk zoût des levens
Vervult myn hopend hart, en al myn geesten tevens. ——
Wat waart ge, ô Paradys! op 's werelds zesden dag,
Toen Adam eerst uw ſchoon, nog zonder Gade, zag!

N. N.

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, AUGUSTI, 1783.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	29. 3-7	68	NNW	0	helder
	* 4-0	77½	N	2	———
	— 3-6	66½	ONO	3	———
	— 2-0	69	OZO	4	———
2	— 0-1	92*	Z 2,4 W	0	-DBR.zw.H.
	28. 10-8	70½	NoO	0	o. helder
	— 10-6	76	ZW	0	zw.w.8u.held.
3	— 10-6	86½	WtN	2	held. 3½u. DBR.
	— 10-4	72	O	0	zw. wolken
	— 9-3	69	Z	o. 2	R. ———
4	— 9-0	73	WtZ	7à9	zw. w. iets R.
	— 10-8	64	———	8	———
	29. 0-0	65	N	6	z. betr.
5	— 1-3	74½	NO	3	———
	— 1-3	62	O	2	o. helder
	— 1-1	66	———	2	———
6	— 0-7	77½	———	2	——— zw. w.
	28. 11-3	68	———	0	z. b. IIu. o.h.
	— 10-4	69	NW	0	nagtDR.z.b.R.
7	— 10-9	76½	WtN	4	wolkig
	— 11-1	63½	WNW	2	o. held.
	— 11-6	67	NW	5	wolkig
8	29. 0-0	71	WtZ	6	iets R. wolk.
	28. 11-8	64½	———	7	donk. iets R.
	— 11-9	66½	———	8	zw. wolken
9	29. 0-5	74½	W	9	———
	— 0-8	65½	———	5	z. betr.
	— 0-2	64	———	8	R.
10	— 0-0	68	WZW	6	R.
	28. 10-8	62	———	4	donker R.
	— 9-0	58	Z.	6	R.
11	* 8-4	60	NW	2	R. donker
	— 9-2	55	N	2	wolkig
	— 10-3	53*	NW	2	zw. Rbuien
12	— 11-1	68½	NNW	2	———
	— 11-9	54	Stil		wolk. NL.
	29. 0-1	61	NtO	3	zw. Rb. H.
13	— 0-6	69	NNO	4,6	wolkig
	— 0-9	59	———	6	z. betr.
	— 0-5	62	N	2	wolk. iets R.
14	— 0-7	68	NtW	6	———
	— 1-0	58½	———	6	z.betr.iets R.
	— 1-6	61	NNW	4	donker
15	— 2-5	64	NW	2	iets R. z. b.
	— 3-0	62	———	2	donker
	— 3-0	65	NWtN	3	———
16	— 3-4	72	NNW	3	———ietsR.
	— 3-2	63	N	2	z. betr.
17	29. 2-7	64½	N	2	zw. w. iets
	— 2-5	71	———	3	wolkig
	— 2-3	59	———	2	z. betr.
	— 2-6	64	NNW	0	o. helder be
18	— 3-0	73½	———	0	——— held.
	— 3-3	58	———	0	held. lugtig
	— 3-2	63	N	0	———
19	— 2-6	76	O	o-1	———
	— 1-8	64	NO	o-1	———
	— 1-4	65	O	1	———
20	— 1-3	78	ONO	2	o. helder
	— 1-1	64½	N	0	———
	— 0-7	65	O	0	helder
21	— 0-6	78½	OZO	0	———
	— 0-8	64	O	0	o. helder
	— 0-7	66	NNW	0	helder
22	— 0-3	75	N	0	wein. wolk.
	28. 11-7	62	W	2	betr.
	— 11-0	68	WtZ	6	z. betr.
23	— 10-9	71½	WZW	6	R. —
	— 10-6	65½	ZZW	6à8	z. betr.
	— 10-0	59½	WZW	6à8	R. zw. wolk
24	— 10-1	70	W	6à8	zeer zw. R. D.
	— 10-1	59	ZW	4	donker R. W
	— 10-2	58½	ZZW à ZO		nagtD. R. z. b.
25	— 10-3	64	ZW	2	zw. D. B. R.
	— 10-2	53*	———	6	o. helder W
	— 10-0	57	W	4	zw. Rbuien
26	— 10-5	70½	———	2,	zw. wolken
	— 11-1	56	ZW	1	o. helder W
	— 11-3	57	———	2	½helderzw. w
27	29. 0-2	71½	WtZ	1	zw. w. o. held
	— 0-5	58	Z	1	o. held. wolk
	— 0-6	62	———	1	iets R. o. held
28	— 0-7	78	O	0	betr. okken
	28. 11-7	65½	OZO.	4	——— Wl.
	— 10-2	64	ZZW	2-6	R. donk. zw. R.
29	— 9-8	71	ZW 8 à 10		D. R. donke
	— 10-6	63	WZW	6	zw. Rbuien
	— 11-2	63½	W	7	wolkig
30	— 11-8	71	———	2	o. helder
	29. 0-2	64	WZW	1	donker
	— 0-8	64	W	1	nevel. o. h.
31	— 1-3	75	Stil		o. helder
	— 1-5	64			———

29. 0^{19}_{90} | 66^{16}_{90} | 2^{9}_{10}

Den 2 Th. nam. 3½, 4u. 92½*
3 ——— 1½u. 87
6 ——— 3 u. 78½
8 ——— 3 u. 73½
11 ——— 3 u. 62

Den 15 nam. 3½u. 66
23 mo. 8½u. 72
——— av. 8 u. 62½
25 nam. 3 u. 61½
27 av. 9 u. 56
30 av. 8½u. 63

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER HET BESTAAN VAN EEN OPPERWEZEN.

(*Vervolg en Slot van bladz.* 482.)

Onder de verſcheidene bewyzen voor het beſtaan van een Opperwezen, waarvan wy 'er reeds eenige bygebragt hebben, ſtellen anderen zeer veel kragts in het bewys, afgeleid, *uit het Algemeen gevoelen van alle volken.* Men vind tog, zeggen zy, by alle Volken, hoe woest ook, eenige voetſtappen van Godsdienst; zelfs al baden zy den Duivel aan, en al waren hunne begrippen nog zo wanſtaltig, en Godönteerend, zy toonen echter dat 'er eenige denkbeelden van een Opperwezen by hen moeten huisvesten; uit kragt van welken zy de eene of andere Godheid aanbidden.

Zommigen wederom hebben meer op, met een bewys, getrokken *uit het gebruik en de eindöorzaken allen dingen.* Met dit bewys liep onder anderen GROTIUS zeer hoog, en redeneerde deswegens ongemeen bondig; toonende, hoe in alle aardſche en hemelſche Lighaamen, van de grootſte af tot de kleinſte toe, de onzigtbare hand van eene Oneindige Wysheid uitſchittert. ——— En waarlyk, de bewyzen welken men ontleent, uit de geſchapen wezens, derzelver eindöogmerken, de wonderbare Orde, de wyze ſchikking en de ſchoone vertooning, welke de ganſche geſchapenheid oplevert, in alles wat ons omringt of bejegent, zyn zeker niet van de minstvermogende, om den mensch van het beſtaan eener Godheid te overtuigen. ——— Men mag hier wel met CICERO zeggen. *Wanneer wy al dat ſchoone, al dien luister der geſchapenheid, alles wat wy beſchouwen, ontallyke zaken, die ons alle op te noemen onmogelyk zyn, wanneer wy dit alles opmerken, kunnen wy dan nog twyfelen, of zy worden beſtierd door de hand eener Alwyze Oorzaak?* Dan in dat wyde Veld, waar in de Godheid aan alle kanten beſpeurd worde, mag ik my niet inlaten, dewyl ik my dan heel ligt te verre van myn bedoeld oogmerk zou verwyderen.

ren. —— Alleenlyk ſtaat my hier nog te melden, dat zommigen, in dit geval, wel byzonder ſtaroogen, op het wonderbare zamenſtel van 's menſchen Lighaam in 't algemeen, ja, om zo te ſpreken, van ieder Lid van 't zelve in 't byzonder, als waar in zy met de dadelykſte klaarheid den Vinger van een Almagtig, Wys en Oneindig God ontdekken.

By alle deze tot dus ver aangevoerde bewyzen, zal ik hier nog eindelyk ten beſluite voegen, het bewys genomen *uit de Toevalligheid, of Gebeurlykheid der Weereld en de genoegzame Rede.* Onze latere Filozofen, en vooral de groote WOLF, houden dit voor het vermogendſte van allen; bewerende dat in het zelve alleen meer kragts zit, dan in alle de overige te zamen genomen. —— Ten bewyze dat 'er een God zy, betoogen zy; *dat 'er een Wezen beſta, 't geen volſtrekt noodzakelyk is, van de Weereld onderſcheiden, en van welke deze Weereld, als van hare oorzaak, afhangt.* Door 't woord God verſtaan zy een Wezen, dat zyn beſtaan van zichzelven heeft; in 't welk de genoegzame reden van het beſtaan dezer beſchouwelyke Weereld, en van onze zielen, is opgeſloten. Dat is; God is een Wezen, dat door zich zelven beſtaat, dat deze Weereld als eene vermogende oorzaak heeft voortgebragt, dewyl dat, het geen van zich zelven is, en eene genoegzame reden in zich beſluit, waarom iets anders beſtaat, gezegd word, de oorzaak van dat andere te zyn.

Dat 'er nu waarlyk dusdanig een Wezen beſta, word op de volgende wyze, uit de gebeurlykheid der Weereld en de genoegzame rede, betoogd.

1. Deze Weereld beſtaat, zo als de bevinding en het gemeen gevoelen onlochenbaar bewyst.

2. Deze Weereld, welke haar beſtaan heeft, beſtaat indiervoege, dat ze ook kon niet beſtaan, en daarom is zy gebeurelyk.

3. Naardemaal deze Weereld, van wegens hare gebeurlykheid, zo beſtaat, dat ze ook kon niet beſtaan, zo volgt daar uit, dat 'er eene genoegzame reden zyn moet, waarom ze eerder al, dan niet, beſtaat; en waarom juist op deze, en niet op eene andere wyze: want, gelyk ze ook kan niet beſtaan, zo kon ze ook op eene geheele andere wyze zyn.

4. Die genoegzame reden, waarom deze Weereld eerder al dan niet, en juist op deze en niet op eene andere wyze, be-

beſtaat, is of in de Weereld zelve gelegen, of in een ander Wezen, van de Weereld geheel verſchillende.

5. Indien de genoegzame reden hiervan in de Weereld zelve gevonden worde, dan is de Weereld volſtrekt noodzakelyk. —— Want een Wezen 't welk zo beſtaat, dat het de genoegzame reden, waarom het beſta, in zichzelven heeft, zulk een Wezen beſtaat volſtrekt noodzakelyk.

Dan naardemaal de Weereld een gebeurlyk Wezen is, en eene gebeurlyke beſtaanlykheid, of Wezen, met volſtrekt noodzakelyk zyn kan, zo volgt onwederſprekelyk, dat de genoegzame reden, waarom deze Weereld beſtaat, niet in de Weereld zelve gelegen zy.

6. Is het dus allerbaarblyklykst, dat die genoegzame reden niet in de Weereld zelve zy, dan moet ze gelegen zyn in een Wezen, geheel van de Weereld verſchillende.

7. Dit Wezen, van de Weereld verſchillende, het geen de genoegzame reden, waarom deze Weereld beſta, in zich bezit, is of een gebeurlyk, of een volſtrekt Noodzakelyk, Wezen; want een derde heeft geen plaats.

8. Indien dit Wezen een gebeurlyk of toevallig Wezen ware, dan zou dit gebeurlyk Wezen, 't geen de genoegzame reden van het beſtaan dezer Weereld in zich bevat, ook zelve zulk een beſtaan hebben, dat het insgelyks kon niet beſtaan; en derhalven zou het buiten zich weer eene genoegzame reden hebben moeten, waarom het beſtaat.

9. Aldus te werk gaande, zou men door eene groote reeks van wezens, die de genoegzame reden van hun beſtaan in andere Wezens, buiten zich beſtaande, hebben, moeten opklimmen, tot dat men ten laatſten nochtans tot één eenig Wezen kome; het geen de genoegzame reden van zyn beſtaan niet meer, buiten zich in anderen, maar dadelyk in zichzelven heeft.

10. Hiertoe toch moet men komen; want tot het oneindige kan men niet opklimmen, naar dien men als dan nooit tot de genoegzame reden van ons eigen beſtaan zou kunnen komen. Dat dan geſteld zynde, is de vraag uitgemaakt, waarom wy ons beſtaan ontvangen hebben?

11. Men kan dan by gevolge eindelyk veilig beſluiten, tot een Wezen, dat volſtrekt noodzakelyk beſtaat; geheel van de Weereld verſchillende; het geen de genoegzame reden, waarom deze Weereld eerder al dan niet, en juist op deze en niet op eene andere wyze beſta, in zich bevat.

12. Dit Wezen nu, het geen de genoegzame reden van

al het geſchapene in zich bevat, moet dan, daar het volſtrekt Noodzakelyk beſtaat, dierhalven de oorzaak van alles, en dus een oneindig Wezen zyn.

Wanneer men het gewigt dezer byzondere betoogingen, afzonderlyk, wil nagaan, zal het weinig moeite kosten, om te bemerken, van hoe veel gewigts dezelven zyn. Elk van dezelven heeft hare byzondere kragt, haar byzonder gewigt; en ze vereenigen zich met elkander tot een volkomen bewys. Het is myn oogmerk geenzins die allen te ontleden; het zy genoeg éene enkele tot een voorbeeld te nemen. ——— Het negende voorſtel, ſtrekkende om te toonen, dat men niet tot in het oneindige kan opklimmen, maar, na het doorlopen van vele gebeurlyke Wezens, ten laatſte tog tot een noodzaaklyk Wezen moet komen, kan tot de volgende ſluitreden gebragt worden.

„ Indien men, in eene reeks van gebeurlyke oorzaken, „ geduurig opklimt, zal men geſtadig al weder tot eene „ gebeurlyke oorzaak komen; zo dat de reeks van gebeur„ lyke oorzaken, na ieder tusſchenruimte, veronderſteld „ worde te blyven voortduuren. ——— Dewyl nu ieder „ dezer oorzaken, of ieder gebeurlyk wezen, geen ge„ noegzame reden van zyn beſtaan in zichzelven heeft, zo „ kan 'er geene genoegzame reden van eenig beſtaan der„ zelve, in betrekking tot den voortgang tot in het oneindige, zyn. Derhalven kan een voortgang tot in het on„ eindige geen plaats hebben."

Men kan dit ook, in navolging van voorname Wysgeren, dus betoogen.

„ Indien 'er in de reeks van oorzaken eene opklimming „ tot in het oneindige plaats had, dan werd 'er in die op„ klimming geen grondbeginzel gevonden. En in eene „ reeks van oorzaken zonder grondbeginzel, alwaar geene „ duuring plaats heeft, aldaar heeft ook geen einde plaats. „ Eene reeks nu, waar in noch grondbeginzel, noch voort„ gang, noch einde plaats heeft, is in waarheid geene Volg„ reeks. Eene Volgreeks van oorzaken, alwaar de op„ klimming tot in het oneindige plaats moest hebben, is „ des eene harzenſchimmige Volgreeks, en geenzins eene „ die een wezenlyk beſtaan heeft. ——— En naardemaal „ zy dus aanloopt tegen het grondbeginzel van tegenzeg„ lykheid, en dus van mogelykheid, zo is het allerblyk„ baarst, dat eene Volgreeks van oorzaken tot in het on„ eindige onmogelyk zy."

Dan men heeft ook nog eene kortere manier om het aan-

zyn

zyn van een volſtrekt noodzakelyk Wezen, van deze Weereld onderſcheiden, en ten eenemaal verſchillende, te betoogen. Dit geſchied op de volgende wyze. Het verband „ van oorzaken, waar door de Weereld juist deze Weereld „ is, en geene andere, moet eene genoegzame reden hebben, waarom het verband juist dit verband en geen ander zy. Deze genoegzame reden is, of in het verband der oorzake zelve, en in de Volgreeks, of ze is „ buiten dezelve gelegen. Ze kan niet gelegen zyn, in „ het verband of de Volgreeks van oorzaken; dewyl dit „ verband, of die Volgreeks, dan volſtrekt noodzakelyk zou „ zyn. Deze genoegzame reden moet dan buiten die „ Volgreeks zyn; en dus moet 'er een Wezen beſtaan, dat „ van deze Volgreeks van oorzaken onderſcheiden is, en „ eene genoegzame reden in zich bevat, waarom 'er juist „ zulk een verband van oorzaken en geen andere plaats „ hebbe. Dit Wezen nu, van de Weereld verſchillende, „ kan geen gebeurlyk Wezen zyn; anders behoorde het „ ook tot het opgenoemd verband, en 't was dan niet onderſcheiden van de Weereld. 'Er moet des een noodzakelyk Wezen zyn; en dierhalven heeft 'er een noodzakelyk Wezen plaats; dat niet kan ophouden te beſtaan; „ van de Weereld onderſcheiden is; en de genoegzame „ reden van het beſtaan dezer Weereld in zich bevat."

Op dit alles betoogt men eindelyk, door de volgende Sluitreden, dat 'er waarlyk zodanig een Wezen zy, als wy God noemen. „ Door 't woord God verſtaan wy een „ Wezen; dat zyn beſtaan van zich zelven heeft; in 't „ welk de genoegzame reden van het beſtaan dezer beſchouwelyke Weereld, en van onze Zielen, is opgeſlooten. „ Maar 'er is getoond dat 'er zodanig een Wezen noodzaaklyk beſtaat. Bygevolg God is waarlyk aanwezig."

Ziet daar eenige der voornaamſte bewyzen, waardoor deze gewigtige Waarheid, dat 'er een God zy, zoo klaar en duidelyk betoogd word, dat geen mensch van gezonde harsſenen 'er een oogenblik aan kunne twyfelen. Nochtans ontbreekt het niet aan lieden, gelyk het daaraan nooit ontbroken heeft, welken evenéens leven, als of 'er geen God ware, die alle hunne gangen ziet, en zelfs het geheimſte hunner overleggingen weet. —— Hoe onverantwoordelyk is zulk een beſtaan! De kragt dezer Waarheid moet tog iedereen gevoelen, die dezelve met eenigen ernſt indenkt. Alles wat wy zien, alles wat ons bejegent, dat alles kondigt ons eene alvermogende Godheid aan, die

het beſtier over alle dingen voert; die van zyne redenmagtige Schepzelen eer, dienst, en gehoorzaamheid afvordert; die ons door duizend en duizend weldaden aan zich verpligt; en ons verzekert, dat in zynen dienst het grootſte Loon, eene eeuwige Gelukzaligheid, ligt opgeſloten. Laat het dan, boven al, onze eerſte onze voornaamſte bezigheid zyn, met afzien van al het vergankelyke dezer Weereld. Hem, die in het hooge woont, te dienen met dankbaarheid; te vrezen met liefde; en te gehoorzamen met ontzag; op dat wy, by ons verſcheiden uit dit leven, vertrouwen mogen, dat Hy ons in Heerlykheid tot zich zal nemen!

C. V. D. C.

BERICHT VAN EEN ANEURISMA SPURIUM, OF VALSCHE SLAG-ADERBREUK; GEVOLGD NA EENE ADERLATING, DOOR DE OMZWAGTELING VAN DEN ARM, HAND, EN VINGEREN, EN VERDERE GEPASTE MIDDELEN, GENEZEN.

Door

G. TEN HAAFF.

Den 15 Juny, 1783, kwam de Heer N. N., wegens een gebrek aan zynen rechter arm my raadplegen; het welk, volgens zyn zeggen, was veroorzaakt door een kwalyk geſlaagde Aderlating; zynde de Slag-ader, by of onder de Leyer-ader gelegen, ongelukkiglyk gekwetst geworden. De kundige Heelmeester, die dit ongeluk kende, had, op eene prysbare wyze, het bloed tot ſlaauw wordens laten uitlopen; een gewoon verband, doch wat ſtyver, aangelegd, en vervolgens een paar uuren by den Lyder vertoefd, om zeker van de bloedſtorting te zyn. —— Maar de Lyder kon, wegens de geſpannenheid en zwelling des arms, dit anderzints welaangelegd verband niet verdragen, waarom hy het zelve een weinig moest losmaken; dan zulks was van gevolg dat 'er eene nieuwe bloedvliet door veroorzaakt wierd, en men dus verpligt was een ander ſtyf verband aan te leggen, waar door de bloeding wel was te rug gehouden; doch met gevolg, dat het zelve zich in eene aanmerkelyke hoeveelheid, in den Vetrok, en tusſchen de Spieren, door den ganſchen Arm verſpreidde; wyders, dat

dat zich omtrent, of op, de gekwetſte Slag-ader, een aanmerkelyk gezwel vormde, met pyn, ſpanning, enz. vergezeld.

De Heelmeester, de onheilen hier van voorziende, drong met reden ſterk aan, om den gantſchen Arm, van de toppen der Vingeren tot den Schouder, te omzwagtelen; dan de Lyder geen denkbeeld van de noodzakelykheid dezer omzwagteling hebbende, vreesde dat hier door de vochten, die de zwelling veroorzaakten, mitsgaders het uitgeſtorte bloed, uit den Arm naar het Hart zouden gedreven worden, en hem een haastige dood aanbrengen; hierom wilde hy den Arm op die wyze niet gezwagteld hebben. ——— Indien de Heelmeester het geval niet had bewimpeld, maar rechtſtreeks het zelve bloot gelegd, en uit dat beginzel de hooge noodzaaklykheid, om het ganſche beledigde deel, zo ſpoedig mooglyk, te omwinden, had aangedrongen, dan zou den Lyder, zo als hy betuigde, zich tegen een dus aan te leggen verband niet verzet hebben. ——— Dan de Lyder in een denkbeeld zynde, dat zyn Arm niet genezen konde worden dan langs den weg van verzwering, verzogt aan den Heelmeester om eene verzagtende pap, waarvan zyn Familie zelve een voorſchrift hadde, en in vele gevallen met vrucht gebruikt was, aan te wenden; maar de Heelmeester weigerde dit, en nam affcheid.

Door het aanwenden van deze pap is geene verettering gevolgd; maar de toevallen, op de gekwetſte Slag-ader, als pyn, zwelling, ongevoeligheid, enz. zyn 'er door vermeerderd. ——— Eindelyk als radeloos zynde, zoude men byna op den raad van andere Heelkundigen tot het beſluit gekomen zyn, om den Arm, naby den Schouder, af te zetten. ——— Dan een voornaam Geneesheer tuſschen beide gekomen zynde, raadde den Lyder aan, om my te conſulteeren.

Dit alles van den Lyder verſtaan hebbende, viſiteerde ik den Arm, en vond dezelve, van de toppen der Vingeren, tot aan den Schouder, aanmerkelyk gezwollen, op vele plaatzen wankleurig, rood-paarsachtig, en op andere bleekzugtig, enz. ——— De pols was op de gewone plaats niet te voelen; ter plaatze der kwetzing, en in derzelver omtrek, voelde ik een aanmerkelyk groot gezwel; uit de nog opene wonde, die nu in een zweer veranderd was, vloeide, by aanhoudenheid, een menigte dun bloedig vogt; wyders was de Arm genoegzaam koud.

Ik voorſpelde, wanneer 'er niet ſpoedig eene *Reſolutie*

in den zelven te weeg konde gebragt worden, 'er groote vrees voor verſtikking ware; vervolgens raadde ik, dat de Lyder zich eenige dagen, of wel weken, zeer ſtil moest houden, op een rustbank liggen, den Arm niet meer voor het lyf in een draagband houden, maar op een kusſen naast zich eene gemaklyke ligging geven. —— Hy verklaarde, zich naar myn raad allezints te zullen gedragen.

Op de volgende wyze leidde ik het eerſte verband: op de zweer een platte wiek, in den *Balſ. Peruv.* bevogtigd, die ik door een warme ſpatel deed indringen; over het gezwel *Aneurisma Spurium*, dat, wegens zyne geſpannenheid, pynlyk en ontſtoken was, een vet geſmeerde plaaster van de *d fenſiv. cærul.* Wyders omzwagtelde ik alle de Vingeren en den Duim, mitsgaders den ganſchen Arm tot aan den Schouder, na dat alvorens de zwagtels in een beproefd reſolverend middel, uit de *Balſ. Opotelt. Spir. matrical. vini Camphor. ant paralit. ſal ammon. enz.* naar vereisch met water verlengt, waren doorvogtigd (*). —— Na het aanleggen van dit verband, dat ik drie dagen liet zitten, doch het zelve van tyd tot tyd deed bevogtigen, werd de Lyder eenigermate meer leven en beweging in den Arm gewaar: ja hy beſpeurde nu en dan een gevoel in den zelven, even als of hy van het kusſen, waarop hy geplaatst was, in de hoogte ſprong, latende dit gevoel eene tinteling over. —— Deze byzondere beweging en gevoel beſchouwde ik als eene poging der natuur, die my op een vernieuwden invloed en doorſtraling deed hopen.

Na het afnemen van dit verband vond ik den Arm een weinig dunner, ook was hy in het aanraken enigermate gevoeliger, en minder koud; maar de pols was niet te voelen; het gezwel was weinig in groote verminderd; dan de ſtof, die uit de zweer ontlastte, was minder bloedig en meer etteragtig; doch, vermits dezelve agter het uitſpanzel der tweebuikige Armſpier als een zak verholen zat, hebbende eene nauwe uitgang naar buiten, zo achtte ik het nodig om dezelve te openen, ten einde om tot den grond van het gebrek te komen. —— Ik verzogt, om met den Heere H. VINK, zeer beroemd M. Dr. en Profeſſor der Ontleed- en Heelkunde, enz. over des Lyders toeſtand te conſulteren: welgemelde Heer was van het zelfde oordeel.

Op

(*) Door den geleerden en zeer beroemden D. VAN GESSCHER, vind men deze omzwagteling nauwkeurig in Plaat afgebeeld. I. Deel, Pl. 16. Fig. 1.

——— Op eene zeer omzigtige wyze heb ik, op een wegwyzer, den zak op- en neerwaards geopend, en dus van eene diepe holle zweer eene langachtige wonde gemaakt, die, op de gewone wyze, door *Digestiva Balſamica*, droog plukzel, en, een ſluitend verband, met een ingetrokken lidteken, is genezen.

Door het aanleggen van het voorgemelde ſluitend verband en ſtoving, zyn de toevallen, als zwelling, wankleurigheid, enz. trapswyze verminderd, het gevoel en beweging langzaam vermeerderd; de pols deed zich eerst als kruipende, vervolgens met geringe, en, eindelyk, met volkomene ſlagen voelen; in één woord, de Lyder is, binnen den tyd van een maand, volkomen genezen.

OPMERKING.

Dit geval levert een nieuw bewys van de uitmuntende uitwerking, om, in gevallen van gekwetſte Slag-aderen, mitsgaders de daar op gevolgde gezwellen, *Aneurismata*, het ganſche deel, waar in de belediging plaats heeft, te omwinden; even zo als door den beroemden GUATTANI, den ervarenen THEDEN; maar vooral door den alom vermaarden VAN DER HAAR is aangetoond, en met aanmerkelyke Voorbeelden geſterkt. ——— Deze genezingswyze is in veele opzichten verre boven alle andere aan te pryzen, en kan door den minſtkundigſten gedaan worden; dezelve is aan gene toevallen onderhevig. ——— Integendeel, de *Operatie* op de *Aneurisma*, de toe- of afbinding der vaten, vereischt uitmuntende kundigheid en eene geoefende hand, ja is, onder de handen der allerervarendſte, van dodelyke toevallen agtervolgd geworden. ——— Met veele voorbeelden zou dit gezegde kunnen geſterkt worden.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE HUIS- OF SCHOORSTEEN-ZWALUW.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeſchryver van den Heer DE BUFFON.)

De *Huis-* of *Schoorſteen-Zwaluw* heet in 't Grieksch Χελιδων, in 't Latyn *Hirundo Domeſtica*, in 't Hoogduitsch *Haus-ſchwalbe*, in 't Fransch *Hirondelle Domeſtique*, in 't Engelsch *the Common* or *Houſe ſwallow*, in 't

Deensch *Ferſtu ſvale*, in 't Noorweegsch *Lade ſvale*, in 't Zwitzersch *Haus-ſchwalm*.

In de daad, deeze *Zwaluw* is, door Inſtinct, *Huiſlyk*, zy zoekt het gezelſchap der Menſchen uit verkiezing, en geeft 'er, ondanks de ongelegenheden daar uit herkomſtig, de voorkeus aan boven allen ander gezelſchap. Zy neſtelt in onze Schoorſteenen, en tot in 't binnenſte gedeelte onzer huizen, bovenal der zodanigen, in welke weinig beweeging of geraas is: de woeling behoort niet tot de gezelligheid. Wanneer de Huizen wel geſlooten, en de Schoorſteenen van boven digt zyn, gelyk te *Mantua* en in bergagtige ſtreeken, uit hoofde van de veelvuldige ſneeuw en ſtortregens, verandert zy haare woonſtede, zonder van neiging te veranderen; zy neemt haar toevlugt onder de uitſtekende daken, en neſtelt daar; nooit vervaardigt zy een nest verre van de wooning der Menſchen. Wanneer een verdoold Reiziger in de lugt eenige deezer Vogelen ziet, mag hy ze aanmerken als heilſpellende Vogelen, die hem ongetwyfeld eene naby zynde wooning aanduiden: wy zullen vervolgens zien, dat dit het geval niet is van de *Boeren-Zwaluw*.

De *Huis-Zwaluw* vertoont zich, van alle *Zwaluwen*, de eerſte in onze Lugtſtreeken: en doorgaans, kort na den Voorjaars Evenagts tyd: zy verſchynt vroeger in de Zuidelyker dan in de Noordlyker Landſchappen: dan hoe zagt het weer zy in de Maand February of het begin van Maart; hoe koud het zy in 't einde van Maart en 't begin van April, zy laaten zich, in elk Landſchap, ten gewoonen tyde zien (*), en vliegen, menigmaal door een zwaare ſneeuwjagt heen. In den jaare 1740, leeden zy zeer veel. Zy verzamelden zich in vry grooten getale, by eene Riviere, die langs een ſteenen wal, toen den Heer HEBERT (†) toebehoorende, heen ſtroomde, en waar zy, de een by de ander, dood nedervielen; het water was met doode *Zwaluwen*

(*) PLINIUS tekent op *Liv.* XVIII. ch. 26. aan, dat CESAR ſpreekt van Zwaluwen op den 8 der Calenden van Maart gezien; doch dit is een enkel geval, en mogelyk waren het *Oever-Zwaluwen*.

(†) Deeze keurige Waarneemer heeft my, ten opzigte van dit geſlacht der Vogelen, veele welgegronde opmerkingen medegedeeld, die ter bevestiging dienden van 't geen ik reeds gezien hadt, en veel nieuws leerden.

wen als bedekt (*). ——— Zy kwamen niet om, door de ſtrenge koude, alles wees uit, dat gebrek aan voedſel den dood veroorzaakte: de opgevatte *Zwaluwen* waren zeer mager, en de nog leevende hielden zich aan den muur vast, en namen de laatſte toevlugt tot de uitgedroogde vliegjes in de oude Spinnewebben.

Het ſchynt dat de Mensch een Vogel, die hem de wederkomst van het ſchoone Jaargetyde aankondigt, en hem anderzins weezenlyke dienſten doet, wel moest behandelen, of ten minſten veiligheid verleenen; dit heeft ook plaats by veelen, die de *Zwaluwen*, zomtyds tot bygeloovigheid toe, beſchermen (†); doch men vindt 'er maar te menigvuldig, die zich het onmenſchelyk vermaak verſchaffen om *Zwaluwen* te ſchieren; zonder eenig ander oogmerk, dan om hunne bekwaamheid te oefenen, of te volmaaken op een doel, 't welk zeer beweeglyk, zeer onvast, en, bygevolge, zeer moeilyk te treffen is: vreemd, in de daad, dat deeze onſchuldige Vogeltjes, door 't ſchieren, eer ſchynen aangelokt dan afgeſchrikt te worden; en niet kunnen beſluiten, zich van den Mensch te verwyderen, dan zelfs, wanneer hy hun een zo wreeden en belachlyken Oorlog aandoet: die oorlog is meer dan belachlyk; want dezelve loopt aan tegen het belang des aanvangers; dewyl de *Zwaluwen* ons verloſſen van den geesſel der Vliegen, en eene menigte Inſecten, die op onze Groenten en Koorn aazen; welke zich in een land vermenigvuldigen, en onze ſchaden vergrooten in dezelfde evenredigheid, als het getal der *Zwaluwen* en andere Inſecten-eetende Vogelen vermindert (§).

De

(*) In het jaar 1767, vondt men ze leevenloos leggen aan de oevers der poelen en rivieren van *Lotharingen*, volgens de aantekening van den Heer LOTTINGER. Deeze gevallen maaken zeer twyfelagtig het voorgevoel van 't weer, door veelen aan de *Zwaluwen* toegeſchreeven, *Collection Academique, partie Etrangere*. Tom. XI: *Acad. de Stokholm.* p. 51. De laatſte byzonderheid verdient onze opmerking, al ware het alleen om het valſche denkbeeld tegen te gaan der zodanigen, die hier zouden meenen *Zwaluwen* aan te treffen, door koude verſtyfd, en die, uit de diepte des waters, de voorjaarswarmte verwagtten om te herleeven.

(†) Men heeft beweerd, dat deeze *Zwaluwen* onder de byzondere beſcherming ſtonden der Huisgoden; dat zy, mishandeld zynde, de Uijers der Koeijen pikten, en de melk deeden verliezen: 't waren dwaalingen; maar nutte dwaalingen.

(§) Zie het *Journal de Paris.* 1777. [*Hedend. Vaderl. Letter-*

De ondervinding van FRISCH, en eenige anderen, bevestigt, dat dezelfde *Zwaluwen* op dezelfde plaatzen wederkomen (*): zy verſchynen daar om te broeden, en gaan terſtond aan 't werk: ieder jaar vervaardigen zy een nieuw Nest, en voegen het boven dat van 't voorgaande jaar, zo de plaats het toelaat. Ik heb ze in de pyp eens Schoorſteens, op die wyze, by verdiepingen gebouwd gevonden, en telde 'er vier boven elkander, alle vier gelykerhand van aarde met ſtrooi en hair gebouwd; zy waren van tweeërlei grootte en tweeërlei gedaante; de grootſte vertoonden een en een halven hollen Cylinder (†), van boven open, en omtrent een voet hoog: zy beſloegen het midden van de wanden des ſchoorſteens; de kleinſte waren in de hoeken, en vormden ſlegts het vierde gedeelte eens Cylinders, of zelfs van een omgekeerden kegel: het eerſte Nest, het benedenſte, was van onderen gewerkt als het geheele overige gedeelte; doch de hoogere verdiepingen waren van de laagere alleen afgeſcheiden, door eene bedding van ſtroo, drooge kruiden en pluimen: voor 't overige heb ik, onder de kleine Nesten der hoeken, 'er alleen twee gevonden, die drie verdiepingen hadden, ik geloof dat het Nesten van Jongen waren, niet zo wel gemaakt als de groote.

In deeze ſoort, gelyk in de meeste andere, ſlaat het Mannetje den zingenden toon der liefde, doch het Wyfje is niet geheel ſtom: de gewoone wildzang van 't zelve ſchynt als dan eene meerdere rasheid aan te neemen: het is op verre na niet ongevoelig; want niet alleen ontvangt het de minnekoozeryen van het Mannetje gaarne: maar minnekoost volvuurig weder, en zet het dikwyls aan door zyne tokkelingen. —— Tweemaal 's jaars broeden deeze

teroef. VII. D. 2de St. bl. 547.] 't Is waar, zy verſlinden zomtyds nutte Inſecten, by voorbeeld, *Byen:* doch men kan altoos zorge draagen dat zy haare Nesten niet digt by de Korven plaatzen.

(*) Op een Kasteel, niet verre van *d'Epinal* in *Lotharingen*, maakte men voor eenige jaaren een koperdraad vast aan den poot van een deezer *Zwaluwen*, hy bragt het in 't volgende jaar weder. HEERKENS voegt een ander geval, van dezelfde natuur, aan, in zyn Dichtſtuk, getyteld: *Hirundo.*

(†) FRISCH zegt, dat deeze Vogel die cirkelronde, of liever halfcirkelronde, gedaante geeft, door zyn poot tot het middelpunt te neemen.

ze *Zwaluwen*, de eerſte keer vyf, de tweede drie eitjes: deezen zyn wit volgens WILLUGHBY; volgens KLEIN en ALDROVANDUS gevlakte; die ik gezien heb waren wit.

Terwyl het Wyfje broedt, brengt het Mannetje den nagt door op den kant van het Nest, het ſlaapt weinig; want met het eerſte aanbreeken van den dageraad, hoort men 't reeds geluid ſlaan, en het vliegt bykans tot laat in den avond. Wanneer de Jongen uitgekomen zyn, brengen de Vader en Moeder onophoudelyk eeten aan, en draagen groote zorge voor de reinheid van het Nest, tot dat de Jongen, grooter geworden, zich weeten te ſchikken op eene wyze, die de Ouden deeze moeite ontneemt. —— 't Allerkeurigst, om te aanſchouwen, is de wyze, waar op de Ouden aan de Jongen de eerſte leſſen in 't vliegen geeven, hun met de ſtem daar toe opwekken, een weinig van verre eenige ſpys toehouden, zich allengskens verwyderen, naarmaate zy naderen om te ontvangen, hun zagtkens, en niet zonder eenige ongerustheid, buiten 't nest lokken, voor hun en met hun in de lugt ſpeelen, als 't ware om hun altoos daadlyke hulpe te kunnen bieden; al dit bedryf vergezellende met een zo veel beduidend gezang, dat men ſchier zou gelooven, dat zy 'er de meening van begreepen. Indien wy hier byvoegen, 't geen BOERHAAVE van een deezer Vogelen zegt, die uitgevloogen om voorraad te verzamelen, by het wederkeeren, het huis, waar in zyn nest was, in brand vindende, dwars door de vlammen heen vloog, om voedzel en hulp aan de Jongen toe te brengen, zullen wy kunnen oordeelen met hoe veel hartlykheids de *Zwaluwen* haar Kroost beminnen.

'Men heeft voorgewend, dat, wanneer de oogen der Jongen beſchadigd, of zelfs uitgetrokken waren, zy dezelve geneezen of het gezigt wedergaven, door een zeker kruid, *Chelidoine* of *Zwaluwen-Kruid* geheeten (*), doch de Proefneemingen van REDI en DE LA HIRE leeren ons, dat hier toe geen Kruid noodig is: doch dat de oogen van een Jongen Vogel, als zy, ik zal niet zeggen uitgetrokken, naar alleen verzeerd en verduisterd zyn, zich zeer ſchielyk en zonder eenig hulpmiddel herſtellen (†). ARISTOTELES wist dit

(*) PLINIUS, *Hist. Nat.* Lib. XXV. Cap. 8. DIOSCORIDES, Lib. II. Cap. 211. ELIANUS bepaalt het tot de *Witte Zwaluwen*. Lib. XVII. Cap. 20.

(†) REDI heeft de Proeve op Land- en Water-Vogelen ge-

no-

dit reeds en heeft het beſchreeven, CELSUS heeft het herhaald (*), de Proefneemingen van REDI en DE LA HIRE, en eenige anderen, zyn onwederlegbaar, en nogthans volduurt de dwaaling.

Behalven de ſtembuigingen, waar van reeds geſprooken is, hebben de *Huis-Zwaluwen* nog een geroep van Verzameling, een geroep van Vermaak, een geroep van Schrik, een geroep van Boosheid, een geroep, waarmede de Moeder het Gebroedzel waarſchuwt voor dreigende gevaaren, en ſlaan zy verſcheide andere geluiden, uit alle deeze zamengeſteld: en, dit duidt eene groote beweeglykheid aan in haar inwendig zintuig.

Ik heb boven aangemerkt, dat deeze Vogels van vliegende Inſecten leeven, welke zy vliegende ophappen: maar dewyl deeze Inſecten hooger of laager vliegen naar dat het kouder of warmer is, gebeurt het ook, dat zy, door de koude of den regen na beneden gedreeven, geen gebruik van de vlerken kunnen maaken; als dan ſcheeren onze Zwaluwen by den grond langs, en zoeken de Inſecten op de toppen der Planten, op het kruid in de Velden, en tot op de ſtraaten der ſtad: zy vliegen ook kort over 't water heen, zich 'er zomtyds ten halven lyve indompelende, om Water-Inſecten te bekomen; in tyden van groote ſchaarsheid, betwisten zy den Spinnekoppen hun prooi, en moeten deezen 't zelve zomtyds met hun leeven bekoopen. In allen gevalle, 't is de weg des Wilds, die den weg des Jaagers bepaalt. Men vindt in de maag de overblyfzels van Vliegen, Krekels, Torren, Kapellen, en zelfs kleine Steentjes ( ), 't welk ten bewyze ſtrekt, dat zy niet altoos de Inſecten in de vlugt vangen; maar zomtyds zittende grypen.

In de daad, ſchoon de *Huis-zwaluwen* het grooſte gedeelte huns leevens in de lugt ſlyten, gaan zy dikwyls op de daken, de ſchoorſteenen, de yzers, ja ook op de boomen en

nomen. Voyage *Collection Academ. Partie etrangere.* Tom. IV. p. 544. Tom. III. *de la partie Francoiſe.* p. 75.

(*) ARIST. *Hiſt. Animal.* Lib. II. Cap. 17. Lib. VI. Cap. 5. *De Generatione.* Lib. IV. Cap. 6. CELSUS. Lib. VI. *De re Medica.*

(†) BELON, WILLUGHBY. Men heeft zeer veele ongerymdheden verteld van deeze *Zwaluwen Steentjes* en derzelver kragten, gelyk van andere Vogelſteenen; deeze ſchynen de geliefde Edelgeſteenten der Kwakzalvery en des Bygeloofs.

en den grond zitten. In onze lugtſtreeke brengen zy dikwyls de nagten, op 't einde van den Zomer, over, zittende op de takken van Waterwilligen aan den kant der Rivieren; als dan is het dat zy in grooten getale gevangen en in zommige Landen geëeten worden (*). Zy verkiezen de laagſte takken, en die 't meest beſchut zyn tegen den wind (†): men heeft opgemerkt dat de takken, door haar verkoozen om den nagt op te ſlyten, verdorren en ſterven.

't Is ook op een boom, maar op een zeer grooten boom, dat zy gewoon zyn te vergaderen tot het vertrek: deeze vergaderingen zyn van drie of vier honderd: want de *Huis-zwaluwen* zyn, op verre na, zo talryk niet als de *Boeren-zwaluwen*. Zy vertrekken uit dit Land met het begin van October, en doorgaans by nagt, als ware het om haar optocht voor 't oog van 't Roofgevogelte te dekken, 't welk niet in gebreke blyft haar op den weg afbreuk te doen. De Heer FRISCH heeft ze zomtyds, op vollen dag, zien vertrekken, en de Heer HEBERT zag meermaalen, ten tyde des vertreks, hoopen van veertig of vyftig, hoog in de lugt opvliegen; hy merkte, dat als dan de vlugt der *Huis-zwaluwen* niet alleen hooger dan gewoonlyk, maar ook veel eenpaariger en beſtendiger, was. Zy zetten haaren koers na 't Zuiden, en bedienen zich, zo veel mogelyk, van een gunſtigen wind; als zy geen onheil op reis ontmoeten, komen zy, in de eerſte acht dagen van October, in *Africa*: indien by den overtocht een Zuid-oosten wind hun te rugge dryft, rusten zy, even als andere Trekvogels, op de Eilanden, onder den weg. De Heer ADANSON heeft ze, den zesden van October, 's avonds ten half zeven uuren, zien komen op de Kusten van *Senegal*, en volkomen herkend voor onze gewoone *Zwaluwen*: naderhand is hy verzekerd, dat men ze, in deeze Landen niet ziet dan in den Herfst en den Winter: hy onderrigt ons, dat ze alle nagten alleen, of twee aan twee, in zand aan den oever der Zee gaan ſlaapen (§), en zomtyds, in grooten getale, zitten-

(*) Te *Valence*, in *Spanje*, en te *Lignitz*, in *Silesie*, enz. WILLUGHBY en SCHWENKFELD.

(†) Eene aanmerking van den Heer HEBERT: de Heer LOTTINGER verzekert my, dat de *Huis-zwaluwen* zich zomtyds ook in het Hakhout onthouden.

(§) Deeze gewoonte, om in 't zand te ſlaapen, is geheel ſtrydig met het geen wy zien van de *Zwaluwen* in onze Lugtſtree-

tende op ſpanten van daken; eindelyk voegt hy 'er eene gewigtige waarneeming by, hier in beſtaande, dat deeze Vogels te *Senegal* niet nestelen (*). FRISCH heeft ook opgemerkt, dat zy nooit, in den Voortyd, Jongen van dat jaar met zich brengen. Hier uit mogen wy afleiden, dat de Noordlyke Gewesten het waare Vaderland dier Vogelen zyn: want het Vaderland van eenige ſoort is het Land, waar gepaard en het geſlacht voortgezet wordt.

Schoon, over 't algemeen, de *Huis-zwaluwen* Trekvogels zyn, zelfs in *Griekenland* en *Aſie*, kan men zich ligt verbeelden dat 'er eenigen den winter overblyven, bovenal in gemaatigde Lugtſtreeken, waar zy ſteeds Inſecten aantreffen; by voorbeeld op de *Hieriſche Eilanden*, en op de Kust van *Genes*, waar zy den nagt doorbrengen op de Oranjeboomen, en 'er veel ſchade aan doen. Van den anderen kant zegt men dat ze zelden op het Eiland *Maltha* zich vertoonen.

Men heeft zich zomtyds van deeze Vogelen bediend, en men zou het nog kunnen doen met denzelfden uitſlag, om zeer vaardig nieuwe tydingen elders heen te brengen (†). Men moet alleen eene broedende Zwaluw hebben, genomen van de plaats, werwaards men de tyding wil zenden, en haar los te laaten met een touwtje aan den Poot, waar in een zeker aantal knopjes zyn, geverfd met zulk eene kleur als men afgeſprooken heeft; deeze goede Moeder zal terſtond vliegen na de plaats waar haar broedzel zich onthoudt, en met eene ongelooflyke ſnelheid, de toebetrouwde tyding overbrengen.

De *Huis-zwaluw* heeft de Keel, het Voorhoofd, en twee Winkbrauwen van eene Auroor- of geelverwige kleur: al het overige van het Benedenlyf is wit, met een mengzel van dat zelfde geel; al het overige van het bovenſte gedeelte des Kops en des Lichaams van een ſchitterend blauwe kleur, de eenige kleur, die zich vertoont, door dien de vee-

ſtreeke: dit moet afhangen van eene byzondere omſtandigheid, die de Waarneemer zal ontglipt zyn: want deeze levende Werktuigen, gelyk zommige de Dieren noemen, zyn veel bekwaamer dan men denkt, om hunne verrigtingen, naar eisch der verſchillende omſtandigheden, te veranderen.

(*) Men getuigt ook dat geene ſoort van *Zwaluw* op *Maltha* nestelt.

(†) Zie PLINIUS. *Nat. Hiſt.* Lib. X. Cap. 24.

veeren zo wel geſchikt zyn, daar zy aschverwig aan 't grondſtuk en in 't midden wit zyn: de Vleugelpennen hebben, naar de onderſcheide vallingen van het licht, nu eens een bruinagtig zwarte kleur, veel helderder dan die des Bovenlyfs, dan een bruinagtig groene; de Staartpennen zyn zwart, met een groenen weerſchyn; de vyf Zydpennen zyn aan 't einde getekend met een witte vlek; de Bek is zwart van buiten, en geel van binnen: het verhemelzel en de hoeken van den Bek zyn ook geel: de Pooten zwart. By de Mannetjes is de geelverwige kleur aan den Keel veel ſterker; en het wit, aan 't Benedenlyf, heeft iets roodverwigs.

Schoon de *Huis-zwaluwen* op 't oog grooter ſchynen dan de *Boeren-zwaluwen*, weegen zy minder. Men heeft my als Verſcheidenheden eenige *Zwaluwen* toegezonden, die veel zwakker van kleur waren, en den Staart min gevorkt hadden: dan deeze Verſcheidenheden heeft men, naar allen ſchyn, voor Verſcheidenheden te houden alleen aan den ouderdom toe te ſchryven: want de Staart heeft zyne echte gedaante en de Pluimadie de eigenlyke kleur niet, eer zy volwaſſen zyn. —— Onder het getal der toevallige Verſcheidenheden, tel ik — *Voor eerst*, de *Witte-Zwaluwen*, 'er zyn bykans geene Landen in *Europa*, waarin men ze niet gezien heeft, van den *Archipel* af tot in *Pruiſſen* toe (*). ALDROVANDUS wyst een middel aan, om zo veele *Witte-Zwaluwen* te krygen als men wil hebben, daartoe is, volgens zyne opgave, niets anders noodig dan de eitjes met olyf-olie te beſtryken: ARISTOTELES ſchryft deeze witheid toe aan eene zwakheid van geſtaltenisſe, aan gebrek van voedzel, en aan de werking der koude. Men heeft my eene *Huiszwaluw* gebragt, die, boven de oogen, en onder de keel, eenige roode vlekken hadt; en bruine trekken aan den Hals en Borst, en den Staart veel korter dan gewoonlyk: het kan zyn, dat de witheid alleen korten tyd duurde, en na den ruityd zich niet weder vertoonde; want, hoewel men vry dikwyls in de Broedzels *Witte Huis-zwaluwen* vindt, is het zeldzaam dat men ze het volgende jaar ziet onder die uit de Winter-

(*) Op *Samos*, volgens de Ouden; in *Italie*, in *Frankryk*, in *Holland* en *Duitschland*, volgens de Hedendaagſchen. Zie de Vogelbeſchryvers, en *la Collection Academique, partie Etrangére*. Tom. III. p. 240. *Ephemerides d'Allemagne*. Dec. I. ad 4 & 5. *Obſerv.* 184.

terplaats wederkeeren. Voor 't overige treft men 'er aan, die flegts voor een gedeelte wit zyn, zodanig was die van welke ALDROVANDUS gewaagt, zy hadt den Stuit van deeze kleur, en kon met de *Boerenzwaluw* om den naam van *Witgatje* dingen. ——— Dus is by my ook eene toevallige verfcheidenheid, de *Roode-* of *Rosfe-Zwaluw*, by welke de Autoor- of Geelverwige kleur van de Keel en de Winkbrauwen, zich bykans over de geheele Pluimadie uitftrekt, doch allengskens verzwakkende, en Ifabelle kleur wordende.

De *Huiszwaluw* is verfpreid door geheel het Oude vaste Land, van *Noorwegen* af, tot de *Kaap der Goede Hoop*, en van de Kust van *Afie* tot de *Indiën*, en op *Japan*. De Heer SONNERAT heeft, van de Kust van *Malabar*, eene *Zwaluw* gebragt, die van onze *Huiszwaluw* niet verfchilt, dan alleen dat dezelve wat kleinder is: doch waarfchynlyk is de huid onder het droogen ingekrompen. Zeven andere *Zwaluwen*, door denzelfden Heer SONNERAT van de *Kaap der Goede Hoop* overgevoerd, verfchillen niet meer van onze *Huiszwaluwen*, dan deeze onderling van elkander verfchillen: alleen ontdekt men, ze van naby befchouwende, dat het wit aan 't Benedenlyf veel zuiverder is, en dat de uitfnyding, die, in de tien Zyd-ftaartpennen, de plaats van den doorgang der regte aanduidt, veel grooter is.

WEETENSWAARDIGE ONDERRIGTINGEN, BETREFFENDE DE INWOONDERS VAN SUMATRA.

(Ontleend uit *The History of Sumatra*, by WILLIAM MARSDEN, F. R. S. en geweeze Secretaris van den Preſident en Raad in het Fort *Marlborough*.)

EGTVERBINTENIS, EN VRYERY.

De Huwelykspiegtigheid onder de *Sumatraanen* beſtaat eenvoudig in het zamenvoegen der handen van het Paar, en hun voor Man en Wyf te verklaaren, zonder veel omflags, behalven het onthaal, 't welk, te dier gelegenheid, gegeeven wordt. Weinig openbaare Vryery gaat voor het Huwelyk. Hunne Zeden laaten niet meer toe. De Jonge lieden, van beiderlei Sexe, worden zeer afzonderlyk gehouden, en de Jonge Dogters zelden vertrouwd buiten

ten het onmiddelyk opzigt haarer Moederen. By ons fluit de Vryery het denkbeeld in, van een nederig verzoek aan de zyde des Vryers en van gunst aan die der Vryster, als welke haar Perſoon en Goed voor Liefde geeft. De *Sumatraan*, integendeel, wanneer hy zyne keuze vestigt, en alles betaalt wat hy 'er voor ten beste heeft, mag natuurlyk de verpligting aanmerken als van zyn kant opgelegd. Nogthans zyn ze niet zonder Galantery; zy bewaaren eene ſoort van kieschheid en ontzag ten opzigte van de Sexe, welke hun geregtigt, om veele beſchaafde Volken der Oudheid Barbaaren te noemen. ——— De gelegenheden, die de Jonge lieden hebben, om met elkander te verkeeren, zyn de openbaare Feesten. By deeze gelegenheden komen Ongetrouwde Perſoonen zamen, danzen en zingen met elkander. Wy mogen veronderſtellen, dat de Jonge Dogters niet lang zonder Minnaars zyn. De Jongeling zyne keus op eene Jonge Dogter hebbende laaten vallen, bedient zich doorgaans van eene oude Vrouw, die, uit zyn naam, de Liefdesverklaaring doet, en geſchenken overlevert aan het beminde voorwerp. De Ouders ſpreeken dan met elkander, men komt wegens de Huwelyksvoorwaarden overeen, en het Feest wordt gevierd. ——— Op deeze Feesten wordt een Geit, een Buffel, of verſcheide van deeze Dieren gedood, naar het meerder of minder vermogen der Getrouwden, om niet alleen de Bloedverwanten en genoode Gasten; maar ook de Buuren, welke dit Feest met hunne tegenwoordigheid willen vereeren, te onthaalen. Hoe grooter toeloop van Volk, hoe meer eers voor den Gastheer, die, te deezer gelegenheden, doorgaans de Vader der Bruid is.

'T GETAL DER VROUWEN.

Volgens 's Lands gebruik, mogen de *Sumatraanen* zo veele Vrouwen neemen als zy kunnen bekostigen of onderhouden; doch de voorbeelden, dat zy 'er meer dan éene neemen, zyn zeer zeldzaam, en worden alleen by eenige Hoofden des Volks aangetroffen. Deeze onthouding is grootendeels aan hunne armoede toe te ſchryven. De leſſen der Spaarzaamheid hebben by hun de overhand op de eiſchen van vleeschlyken wellust, en doen hun van eene Vryheid, tot welke 's Lands gebruik hun geregtigt, afſtaan.

HAANE-GEVEGTEN.

Zeer zyn de *Sumatraanen* geſteld op Haane-gevegten. Hun Vegtplaats is een plek op een vlakken grond, of een opgerigt Theater: omſlooten met ſtaaken, buiten welken de Toekykers ſtaan; niemand dan die vegten laaten of 'er deel in neemen, mogen binnen dit afſchutzel komen. Iemand, die een hoog denkbeeld heeft van zyn Haan, en agting voor zyn Beest, laat het niet vegten dan onder een zeker getal van Dollars, welke hy in orde op den grond nederligt. Zyn armer party is, misſchien, buiten ſtaat een halven Dollar te laaten vervegten. De Byſtanders maaken de ſom vol, en ontvangen, als het welgelukt, naar evenredigheid van het toegelegde. Een Vader beval, op zyn doodbedde, zyn Zoon, de eerſte gelegenheid de beste waar te neemen, om een Haan te laaten vegten, en 'er een ſom onder te verzetten, gelyk aan zyne geheele bezitting, zich verzekerd houdende dat dezelve onwondbaar was. Haanen van dezelfde kleur laat men nooit tegen elkander vegten, maar een graauwe tegen een zwarte, een geele tegen een roode, enz. Men doet veel moeite om ze te voeden en op te brengen. Deeze Haanen worden dikwyls behandeld, en gewend in 't openbaar zich te vertoonen om ſchuwheid te voorkomen. —— Strydig met onze *Engelſche* gewoonte mag de eigenaar, geduurende het gevegt, zyn Haan behandelen; een veer uit het oog haalen, den bek van bloed zuiveren. Wanneer een Haan gedood is of wegloopt, moet de Overwinnaar genoeg kragts over hebben om drie keeren op de party te pikken, die hem, ten dien einde, wordt voorgehouden, of anders is het even ſpel: zomtyds plaatst een welafgerigt Haanevegter den kop van zyn verwonnen Vogel in zulk een ſchrikbaarende houding, dat deeze den ander verſchrikt, en buiten ſtaat ſtelle de beſliſſende proeven zyner overwinninge te geeven. De Haanen worden nimmer geknipt, maar vegten in volle veeren. De kunſtſpoor, op *Sumatra* in gebruik, gelykt in gedaante naar het blad van een *Zabel*: en is een vernielender werktuig dan die in *Engeland* den Haanen wordt aangedaan. 't Gebeurt zeldzaam, dat de beide Haanen het gevegt overleeven.

BEHANDELINGEN DER KINDEREN.

De Moeders draagen de Kinderen niet op den arm, als by

by ons, maar zydelings op de heup in een kleed, 't welk met een knoop op de tegenovergeſtelde ſchouder zit. Men heeft my verhaald, dat dit ook de gewoonte is in eenige ſtreeken van *Hindoſtan*. 't Is eene draagwyze veiliger dan de onze, min laſtig voor de Draagſter, en het Kind zit in een min gedwongen geſtalte. Doch de kleeding onzer Vrouwen ſchikt zich niet best tot het volgen deezer mode. Men maakt niet veel werks van het opbrengen der Kinderen, zy weeten van geen zwagtelen of bakeren. Men laat ze op den grond rollen, en ras voor zigzelven zorgen. Worden 'er wiegen gebruikt, zy hangen te ſlingeren aan de dakſpanten.

LYKPLEGTIGHEDEN.

By de Begraafenisſen wordt het Lyk na de begraafplaats gebragt, op een breede plank, die ten algemeenen gebruike, en voor veele geſlachten, dient. Dezelve wordt ſteeds met kalk beſtreeken, of om 't behoud, of om de zuiverheid. Zy weeten van geen Doodkisten; het Lyk wordt enkel in een wit kleed gewonden. In het maaken van het Graf, maaken zy, naa het op eene behoorelyke diepte gedolven te hebben, eene holligheid in de zyde, aan het einde, van genoegzaame afmeeting om het Lichaam te bevatten, door welk middel *de Aarde*, in een letterlyken zin, *den dooden ligt drukt*. Deeze holligheid houden zy, naa 'er bloemen in geſtrooid te hebben, op, door twee planken, hoekswyze aan elkander vastgemaakt, zo dat de eene komt aan 't hoofd van 't Lyk, terwyl de ander het beſchut aan de open zyde; de kant rustende op den bodem des Grafs. De buitenholligheid vullen zy dan met aarde, en kleine witte vlaggetjes of wimpeltjes worden 'er rondsom heen gezet. Zy planten 'er ook een heestergewas met een witten bloem. De Vrouwen, die de uitvaart vergezellen, maaken een ſchrikbaarend geluid, niet ongelyk aan het gekras der Nagtuilen.

HET EETEN VAN MENSCHENVLEESCH.

Ik ontdek, dat zommigen nog twyfelen aan de waarheid, of hier Menſchenvleesch door Menſchen gebruikt wordt; huns bedunkens zyn de bewyzen, daar voor bygebragt, ongenoegzaam om een ſtuk van zo veel aanbelangs, in de Geſchiedenis des Menschdoms, uit te maaken. Men heeft

my tegengeworpen, dat ik nimmer ooggetuige was van een Feest, waar op men zich met Menſchenvleesch vergaſte, en dat het geen ik daar voor by breng, niet voldingend is. Ik gevoel het gewigt deezer bedenking, en zoek niemands geloof te dwingen, veel min iemand te bedriegen, door 'eiſchen te maaken op den hoogſten trap van zekerheid, terwyl ik alleen op den naast daaraan komenden gevorderd ben. Ik kan alleen zeggen, dat ik het voor my vast geloof, en dat myn geloof rust op de volgende byzonderheden; deeze van meer, geene van minder gewigts. 't Is, in de eerſte plaats, eene zaak algemeen, en onbetwist, op 't geheele Eiland erkend. Ik heb met Inboorelingen 'er over geſprooken, die het beleeden, en 'er zich over ſchaamden, nu zy met beſchaafde Volken verkeerden. Ik heb niet minder dan drie Broeders, Hoofden der Vastigheden *Natal* en *Tappanooly* geſprooken, die allen my van de waarheid deezer zaake verzekerden. 't Zelfde berigt ontving ik van andere Heeren, die dezelfde, of gunſtiger, gelegenheden hadden dan ik, om 's Volks Zeden te leeren kennen: alle hunne berigten komen in 't hoofdzaaklyke met myne opgedaane kundigheden overéén. De Heer, BRADLEY, Reſident te *Tappanooly*, beſloeg, eenige jaaren geleeden, een Raja in een geldboete, om dat hy, te digt aan de Vastigheid der Compagnie, een Gevangenen hadt opgeëeten. Mr. ALEXANDER HALL bragt, in zyne openbaare rekening, eene ſom, betaald aan een Raja, om hem te beweegen, dat hy een Man zou ſpaaren, dien Mr. HALL tot een ſlachtoffer hadt zien bereiden. Dus ſtemt de ondervinding der laater dagen overéén met de eenpaarige getuigenis der oude Schryveren. En, ſchoon ik zeer wel ontdek, dat ieder deezer bewyzen, op zich zelven genomen, plaats voor tegenſpraak open laat, dunkt my, dat zy, zamengenomen, tot eene voldoende blykbaarheid opklimmen, tot eene blykbaarheid, welke iemand van geen al te ongeloovigen aart zal overhaalen, om toe te ſtemmen, dat Menſchenvleesch door de Inwoonderen van *Sumatra* geëeten wordt, gelyk wy dit in 't zekere weeten van de *Nieuw-Zeelanders*.

WYSGEERIGE GRONDEN VOOR DE GEOORLOOFDHEID VAN HET VLEESCH-EETEN.

Dat de Mensch geschikt is, om den geheelen aardbodem, onder allerleje lugtstreeken, te bewoonen, en niet, gelyk veelen der Dieren, alleen aan zekere landen gebonden te zyn, blykt daaruit, dat hy by veelerlei voedsel, boven de dieren, leeven kan. De meeste dieren zyn aan zekere soorten van spyzen gebonden, en kunnen van geene anderen bestaan. De mensch, daartegen, leeft byna van alles; hy bestaat van dierlyke en groeizaame voedsels; en daar zyn weinige landen, waar de menschen niet van beiderleie beginselen hun onderhoud trekken, en waar zy niet vooral gezet zyn op voedsels genomen uit het dierenryk.

Indien men dit beschouwt, en in aanmerking neemt, dat, byna in alle landen, alle volken hun byzonder werk maaken van vleesch te eeten, zo dat zig weinigen genoegen alleen met voedsels uit het plantenryk; zoude men byna in verzoeking geraaken van te denken, dat de Mensch tot de vleeschvreetende dieren behoort, en, in dat opzigt, naast den Leeuw, den Tyger, den Hond en den Wolf dient geplaatst te worden.

Doch, in weerwil van deze schynbaarheid, vindt men Wysgeeren, die in geheel andere gedagten zyn, en wel duidelyk den Mensch tot den rang der Dieren brengen, welken de natuur alleen tot voedsels uit het groeizaame ryk geschikt heeft; zelfs twyffelen zommigen, of het wel mooglyk zy, het regt aan te toonen, dat de mensch op het leeven en vleesch der dieren hebbe; ten minsten, als men bouwen wil, op gronden uit het bloote vernuft ontleend; en zo zy toestaan, dat het Opperwezen den menschе het gebruik van dierlyk voedsel heeft vergund, oordeelen zy, dat die vergunning niet anders kan gezogt worden, dan in eene stellige verklaaring van 't Opperwezen; en dat ze geenzins uit de natuur, de eerste en algemeene stem der Godheid, kan afgeleid worden.

„ Hoe," spreeken die Wysgeeren, „ hoe zoude de „ natuur den menschе het vleesch der dieren ten voedsel „ gegeeven, en hem tot een verscheurend dier gemaakt „ hebben; daar zy hem geene puntige tanden geschonken, „ en geene maag sterk genoeg gegeeven heeft, om het

„ raauwe vleesch van een te ſcheuren en te verteeren.
„ Dit is het kenmerk der verſcheurende dieren. De
„ Leeuw in de wouden, de Arend op de rotſen, de Haai
„ in de wateren, behoeft zyn voedſel niet eerst te kooken
„ of te braaden om het eetbaar te maaken, gelyk de
„ Mensch moet doen; de natuur heeft dezen Dieren, in
„ het vleesch der Land- en Waterdieren, of dat van 't Ge-
„ vogelte, eene gereede ſpyze bereid. 'T is waar, ge-
„ noegzaam alle de Volken van den aardbodem, zo hoog
„ de geſchiedenisſen opklimmen, hebben vleesch gegeeten
„ en doen het nog. Maar is dit een bewys van hun regt?
„ Aanmaatiging is, voorzeker, geen regt; en voorbeel-
„ den wettigen niet, het geen in zig zelf niet billyk is.
„ Zedert vyf duizend jaaren hebben de menſchen over den
„ geheelen aardbodem oorlogen gevoerd, geweldenaaryen
„ gepleegd, de heiligſte wetten met voeten getreeden; is
„ het daarom geoorloofd, de aarde met bloed te verwen,
„ geweld te oeffenen, en de ſtem der natuur te verdoo-
„ ven? Daar benevens, gryst de natuur des menſchen,
„ wanneer hy in kalmte, en zonder drift of gramſchap,
„ welken hem anders doof en blind, welken hem onge-
„ voelig voor het lyden van anderen, maaken, de voorwer-
„ pen beſchouwt, niet, op het gezigt van een onnozel
„ Lam, dat zyne gulzigheid ter dood doemt, wanneer zy
„ het hoort kermen, en de verſtrooijing van zyn wezen in
„ de rillende ingewanden ziet! De Leeuw, onvatbaar
„ voor zagte aandoeningen, mag het tedere Schaap ver-
„ ſcheuren; maar de Mensch, die een beginſel van alge-
„ meene liefde, van medelyden, in zynen boezem om-
„ draagt, zal zonder yzen het bloed van een onſchuldig
„ dier zien ſtroomen! En, daar de aarde zig met planten
„ bedekt om mensch en dieren te voeden, zal hy, die de
„ konst bezit om de voortbrengſelen der aarde op duizen-
„ derlei wyzen te vermenigvuldigen en te veranderen,
„ nog aanvallen op die gevoelige wezens, welken de Op-
„ perſte goedheid nevens hem op den aardbodem heeft
„ geplaatst, op dat zy ook de zoetheid van het beſtaan
„ ſmaaken, en in de weldaaden van den algemeenen Va-
„ der van alle ſchepſelen deelen zouden!

Deze zwaarigheden zyn veelen onoplosbaar voorgekomen, en doen hen twyffelen, of den Mensch wel eenig regt door de natuur gegeeven zy op het leeven en vleesch der Dieren.

Ik twyffel niet, of veelen, die dit leezen, insgelyks getroffen door de opgegeevene bedenkingen, verlangen, dat

ik

ik dezelven oplosse, en hen gerust stelle omtrent een gebruik, waaraan zy gewoon zyn; en daar zy niet van zin zouden wezen van af te wyken, al ware het, dat men hun geene volkomene voldoening geeven konde. Wy zullen tragten hun ten wille te zyn, en die gronden opgeeven, welken ons voorkomen de sterksten te zyn voor hunne en onze belangen.

Wy zullen ons ten dien einde gronden,

I. Op onze natuurlyke behoeften.

II. Op onze onvermydlyke belangen.

III. Op den wil des Scheppers, zigtbaar in de overige leevende schepselen.

IV. En eindelyk, op het belang der Dieren zelven.

I. 's Menschen natuurlyke behoeften leveren hier den eersten grond op; en deze voldoet, naar het oordeel van sommigen, alleen. „Wanneer wy onderzoeken," zegt de beroemde en welspreekende BUFFON, „waar toe de lust „en smaak der Wilden zig uitstrekt, zullen wy bevinden, „dat niet één van hun alleen van vrugten, kruiden of „of graanen, leeft; dat zy alleen vleesch of visch boven „ander voedsel stellen. De nyverheid, hun voorgeschreven door behoeften van de eerste noodzaaklykheid, „opgewekt door hunne natuurlyke begeerten, bepaalt zig „tot het maaken van jagt-en vischtuig. Een boog, pylen, een knods, netten, een kanoo, zie daar het toppunt hunner konsten, welker eenig doelwit is, middelen uit te vinden om zig een voedsel, overeenkomstig met „hunnen smaak, te verschaffen. En het geen met hunnen „smaak overeenkomt, komt ook met de natuur overeen: „want de mensch zou zig niet met kruiden alleen kunnen voeden; hy zou van gebrek omkomen, indien hy „geene meer zelfstandige voedsels gebruikte: dewyl hy „maar één maag en korte ingewanden heeft, kan hy „niet, gelyk de Os, die van vier maagen en lange ingewanden voorzien is, op één maal eenen grooten voorraad van dit magere voedsel neemen; het welk egter „volstrekt noodzaaklyk zoude zyn, om de hoedanigheid „door de hoeveelheid te vergoeden. Het is byna even „eens met de vrugten en de graanen; zy zouden voor „den mensch niet voldoenend zyn, dewyl hy te groote „hoeveelheid van dat voedsel noodig zoude hebben; en „schoon het brood gemaakt wordt van het allerzuiverste „in 't koorn; schoon het koorn zelf, en onze overige „groente en tuingewassen, door de konst volmaakt zyn-

„ de, zelfſtandiger en voedzaamer zyn dan de graanen, „ die ſlegts hunne natuurlyke eigenſchappen hebben, zou „ nogthans de menseh, bepaald alleen tot brood en tuin- „ gewasſen, ſlegts bezwaarlyk een zwak en kwynend „ leeven leiden.

„ De onthouding van alle vleesch," dus gaat hy voort, „ verre van met de natuur overeen te komen, kan niet an- „ ders dan ze vernielen: indien de mensch tot die ont- „ houding gedwongen was, zoude hy, ten minſten in deze „ lugtſtreeken, noch kunnen beſtaan, noch zig vermenig- „ vuldigen. Misſchien zou die leefregel mooglyk zyn in „ zuidlyke landen, waar de vrugten meer bereid, de ge- „ wasſen zelfſtandiger, de wortels ſappiger, de groenten „ meer gevoed zyn. Nogthans maaken de Braminen meer „ eene gezinte dan een Volk uit; en hun Godsdienst, „ ſchoon zeer oud, heeft zig niet buiten hunne ſchoolen, „ en nooit buiten hunne lugtſtreek, uitgebreid.

„ Eene volſtrekte onthouding van vleesch kan de na- „ tuur niet anders dan verzwakken. De mensch, om „ wel te vaaren, heeft niet alleen noodig een vast voed- „ ſel te gebruiken, maar ook verſcheidenheid van zulk „ voedſel.

„ De dieren," voegt hy 'er by, „ die maar éene maag „ en korte darmen hebben, zyn gedwongen, gelyk de „ mensch, zig met vleesch te voeden. Men zal zig van „ deze betrekking en deze waarheid overtuigen, wanneer „ men de betreklyke ruimte der ingewanden in de vleesch- „ vreetende, en de van kruiden leevende, Dieren vergelykt. „ Men zal altyd bevinden, dat dit onderſcheid in hunne „ leevenswyze afhangt, van hun innerlyk maakſel; en „ dat zy een voedſel gebruiken, meer of min vast, met „ betrekking op de grootere of mindere ruimte van het „ voorraadhuis, dat het ontvangen moet."

Op deze aanmerkingen laat die voortreflyke Schryver 'er nog eene volgen, welke niet minder overweeging verdient, naamlyk; dat, ſchoon de vleeschvreetende Dieren niet van kruiden leeven kunnen, anderen egter van vleesch kunnen leeven, en, dat het niet moeilyk valt de meesten derzelven daaraan te gewennen. Men zou des kunnen zeggen, dat de ſmaak voor vleesch en andere vaste ſpyzen de algemeene ſmaak van alle dieren is; die zig met meer of minder geweld doet gevoelen, naar het byzondere maakſel van ieder dier; alzo, wanneer men de geheele natuur beſchouwt, de zelfde trek niet alleen in den

mensch

mensch en de viervoetige dieren, maar ook in de vogels, en de visschen, en de gekorvenen, en in de wormen heerscht; voor de welken byzonderlyk alle vleesch ten laatsten schynt beslemd te wezen.

Een geneeskundig schryver, de vermaarde UNZER, stemt hier mede in. „ Het beste bewys," zegt hy, (*) „ voor „ het gebruik van dierlyk voedsel kan van de behoefte „ onzer gezondheid worden afgeleid. Alle dierlyke spy„ zen hebben twee byzondere eigenschappen, waar door „ zy zig van het groeijend voedsel onderscheiden. De eer„ ste is, dat zy meer voedende deelen in zig hebben, en „ de andere, dat zy het zuur tegenstaan. Hierom is het „ nodig, in zulke gevallen, van dierlyke spyzen gebruik „ te maaken, waarin eene schielyke voeding vereischt „ wordt, en waarin het zuur, door het gebruik van ge„ wassen voortgebragt, moet getemperd worden. Dat is „ te zeggen, het dierlyke voedsel heeft, even als alle an„ dere spyzen, artsenykragten, en dit geeft ons een wettig „ regt tot derzelver gebruik.

Het gebruik van vleesch schynt gevolglyk den mensch heilzaam, als strekkende tot bevordering zyner gezondheid en welvaart. En, schoon, in heete gewesten, veele geslagten sedert veele eeuwen geleefd, en zig voortgeplant hebben zonder vleesch te eeten; schoon zelfs eenige byzondere menschen, in koudere lugtstreeken, zonder vleesch te nuttigen, geleefd hebben, en gezond zyn geweest, schynt het evenwel, dat over 't algemeen een mengsel van voedsels uit het Dieren- en Planterryk den mensch zeer heilzaam is.

Behalven dit, 'er zyn landen, waar de mensch volstrekt verpligt is zig met dierlyke spyzen te voeden, dewyl de natuur hem alle andere dingen ontzegt. Dus verhaalt HANS EGEDE (†), dat de Groenlanders enkel en alleen van vleesch en visch leeven, brengende het land en de zee niets anders voort, dan Rendieren, Walvisschen, Zeehonden, witte Patryzen en allerhande Zeevogels. 't Is waar, een weinig laager spreekt hy van een zeker soort van roodagtige Zeeweed, en eenen zekeren Wortel, die zy met vet of traan toemaaken en eeten; doch het schynt, dat deze spyzen veeleer tot eene toespyze verstrekken, dan tot

(*) *De Artz.* I. D. 2de St. bl. 53.

(†) *Beschryv. van Groenland*, bl. 113.

tot een gewoon voedſel, even gelyk als de mest van gedoode Rendieren, die uit de darmen komt, als zy ze ſchoonmaaken; de darmen der Patryzen en diergelyke lekkernyen, gelyk hy zig al ſchertſende uitdrukt. Zo leezen wy ook, by ANDERSON, dat de Yslanders niets anders te nuttigen hebben dan dierlyke ſpyzen, dewyl, zegt hy (*), zy zelven geenen akkerbouw hebben, en de meesten onder hun het meel, 't geen door de Deenſche Kooplieden wordt aangebragt, uit armoede, niet kunnen koopen. En ſchoon HORREBOUW dit niet ten vollen wil toeſtaan, moet hy nogthans bekennen, dat Ysland geen koorn voortbrengt (†); zo dat wy, op goeden grond, mogen beſluiten, dat dit land in zig zelf niet bewoonbaar zoude wezen, indien den inwooneren het gebruik van Vleesch of Visch ontzegd was. En even het zelfde mogen wy insgelyks gerust ſtellen van alle de landen binnen de Poolskringen gelegen; zonder ons te vermoeijen met de getuigenisſen der Reizigers, hiertoe betrekkelyk, op te zoeken.

(*Het vervolg hier van, by nader gelegenheid.*)

(*) Bl. 99. (†) Ald.

TEGENWOORDIGE GESTELDHEID VAN EUROPA.

(*Uit het Hoogduitsch.*)

De ontdekking van *America*, en de Regeering van Keizer *Karel* den Vden, hadden, voortyds, eenen merklyken invloed op het Staatsgeſtel van *Europa*, en teffens op de Kerk, den Burgerſtaat, en de Weetenſchappen; gelyk ook op de zeden, handel, manier van Oorlogen, en de algemeene Leevenswyze der bewoonderen. Sedert beſpeurde men geene dergelyke groote en algemeene verandering in dit ons Werelddeel, dan omtrent het midden deezer Eeuwe. Dat deeze althans der aanmerkinge wel waardig zy, zal eenigermaate blyken kunnen, uit de volgende korte Beſchouwing der Tegenwoordige Geſteldheid van *Europa*.

De Godsdienst is, in de laatſte vyftig jaaren, niet weinig verbeterd. Sints dien tyd werden de menschlievende leſſen der Verdraagzaamheid in gansch *Europa* meer en meer

meer gevolgd; naar maate daarvan is de Godsdienst God waardiger geworden; en men heeft een betaamlyker eerbewys gegeeven, aan den goedgunſtigen Vader des Menschdoms, die alle Menſchen, hoe verſchillende ook in gevoelens, langmoedig verdraagt. Thans beſchouwt men die weinige onverſtandige Yveraars, welke nog hier of daar gevonden worden, met veragting; ſchoon men hun, zelfs nog in het begin deezer Eeuwe, met blinde eerbied bejegende. De zwarte Toverroede, voor welke alles plagt te ſiddéren, is verbroken, en de Menſchen zyn vry. Alle Christlyke Gezindheden hebben geheel andere grondregelen van Verdraagzaamheid en algemeene Menschliefde dan te vooren. Het Bygeloof houdt zich in de eene of andere ſtreek van *Europa* nog al ſtaande; maar de Regeerders dier Landen zullen eindlyk ophouden hun wezenlyk belang over 't hoofd te zien; zy zullen de goede Voorbeelden, door andere zo menigvuldig gegeeven, weldra navolgen. *Spanje* is, doot den geleerden *Campomanes* en anderen, reeds voorbereid, tot het aanneemen van gevoelens die de duisternis zullen wegneemen; en in *Portugal*, waar het Bygeloof, ſedert *Pombals* val, het hoofd weêr opſteekt, zal dat gedrogt niet lange meer heerſchen.

In *Frankryk* heeft men de voorige Wetten nog wel niet herroepen, volgens welke den Protestanten de Burgerlyke Regten ontzegd worden; zy genieten daar egter reeds veele vryheden; en het ſtaat op eenen goeden voet, dat men hun eindelyk eens volkomen Vryheid van Godsdienst-oefening zal vergunnen, en alle Burgerregten verleenen. Tot nog is dit loflyk voorneemen der Regeering door de Geestlykheid gedwarsboomd; maar het tydſtip is naby, dat deeze groote zaak zyn beſlag zal krygen, en Millioenen getrouwe Onderdaanen met nieuwen yver bezielen, ter bevordering van het welweezen des Ryks. De vryheid in den Godsdienst, door Keizer *Joſephus* den Ilden in zyne Staaten ingevoerd, moet *Frankryk* kragtig aanſpooren ter navolging; 'er is anders een groot verlies van Inwooners te dugten. Men ſprak reeds in het jaar 1779 van zulk een vooruitzigt, of zich niet wel veele, als 't Vrede wierd, na *America* begeeven zouden; maar hoe veel nader by zyn de *Oostenryksche Nederlanden*?

Groot-Brittanje gedroeg zich, in dit opzigt, zo Menschlievend als Staatkundig. Het vernietigde de drukkende Wetten tegen de Roomschgezinden, eerst in het Noorden van *Amerika*, vervolgens in het Ryk zelve; en vergunden

door

door formeele Parlements-Acten, aan de zelve eene billyke Vryheid. 't Is waar 'er ontſtond hierover, in het jaar 1780, een groote oploop in *Londen*, in welken zekere Lord, *Gordon*, zig ſterk voordeed; doch men regtte 'er niets mede uit. Elk regtſchapen Brit verfoeidde dien woelgeest; en veele Leden van het Parlement, waaronder zelfs verſcheidene aanzienlyke Biſchoppen, verdedigden de regten der Roomschgezinden met moed en ſtandvastigheid. De Biſchop van *Chester* muntte 'er boven de anderen in uit, en verwierf daar door eene groote agting by allen, welke op eene redelyke en Christlyke wyze over den Godsdienst denken. *Polen* geeft den *Disfidenten* ten deele hunne oude Regten, ten deele nieuwe, en eene volkomen vrye Godsdienst-oefening. In *Zweden* dient, ieder, God op zyne wyze.

De moeielykheden en onderdrukkingen, welke de Proteſtanten in *Hongarye* en *Bohemen* te lyden hadden, zyn weggenomen. Nog in deeze Eeuw moest *Karel* de XIIde de magt van zyn Zegenpraalend Leger aanwenden, om dezelve te doen ophouden; en de vrees voor het zelve kon dit nauwlyks te wege brengen. Thans genieten zy aldaar, door de eigen en ongedwongen bevelen der verlichte regeering, vryheden en voordeelen boven hunnen wensch. Wie is onkundig van de menschlievende gevoelens des Grooten Keizers? En, indien men eenige weinige Vorſten uitzondert, welke om hunnen geringen invloed, in dit geval, weinig aanmerking verdienen, mag men zeggen, dat men thans, overal, in *Europa*, elk, van welk eenen Godsdienst of Gezinte hy weezen mag, gerustelyk laat leeven en zyne hanteering bedryven. De regeering let 'er op, of de Ingezetenen zich gedraagen als goede Burgers; maar laat het aan elks eigen gemoed over, op welk eene wyze hy God begeert te dienen.

De tegenwoordige manier van denken over den Godsdienst, welke de voorige zo verre te boven gaat in billyke en zagtmoedige toegeeflykheid, heeft men voornaamlyk dank te weeten aan de verbetering en beſchaaving der Weetenſchappen, en aan die gezuiverde Wysbegeerte, welke ons boven dien veel goeds geſchonken heeft. De Wysbegeerte plagt te beſtaan in eenige grillen van verwaande menſchen, en in een hoop van onnutte kundigheden; thans is ze de vrugt der opmerking van ervarene herſenen. De tyd der Systematiſche hairklooveryen, en die, waar in de Wysbegeerte haaren Leerling niets anders

ſchonk,

ſchonk, dan bloote woorden en bepaalde ſtelzels, is voorby: nu leert zy ons denken en gevoelen. Deeze verbetering is nog wel niet overal even zeer doorgedrongen; maar de aanvang is gemaakt, en ze breidt zich meer en meer uit; in verſcheiden Hooge-Schoolen van *Europa*, zelfs, in het verlichte *Frankryk*, is nog al vry wat van het oude gebleeven; maar naauwlyks verlaat men dezelve, en treedt der Wereld in, of men leert een andere, grondiger, en nutter Wysbegeerte dan die des Leerzetels. De groote menigte van uitmuntende Geſchriften, over dezelve, onderwyzen en verlichten alle Landen van *Europa*, en vormen de gemoedsgeſteldheid van haare bewoonders. Nog geen vyftig jaaren geleeden, beſtonden de voortreflyke Wysgeerige geſchriften ſlegts in de Werken van maar drie of vier groote Vernuften; thans vind men overal een ryken overvloed; en, daar zulks nog eenigermaate ontbreeken mag, is dezelve gereedlyk te bekomen. Zelfs in *Spanje* kent men tegenwoordig *Locke*, *Helvetius*, *Montesquieu*, *Alembert*, *Diderot*, *Wolf* en *Leibnits*.

In de Zestiende Eeuw was de zetel der Geleerdheid, der fraaie Konſten en ſchoone Wetenſchappen, in *Italie*. De Zeventiende was de Eeuw van *Frankryk*. Vervolgens plaaſtſte hy zich in *Engeland*. In het midden deezer Eeuwe begonnen die uitmuntende kundigheden *Duitschland* te verlichten; en thans ſpreiden haare weldaaden zich verder Noord- en Oostwaards uit. Volken, welke de overige verre voor uit plagten te weezen, kunnen nu hunne kundigheden vergrooten en verbeteren, uit de werken dier voorheen minder beſchaafden. De uitbreiding van den goeden ſmaak wordt hoe langer hoe algemeener; de onderlinge en wederzydſche verlichting der *Europeeſche* Volken beſtraalt dit magtig Werelddeel genoegzaam geheel en al, en ſchenkt het zelve gewenſchte voordeelen.

De voorige Oorlogen in *Europa* hebben daar toe medegewerkt, en de laatere doen zien hoe verre men reeds gevorderd is. De Officieren en zelfs de gemeene Krygsknegten der onderſcheiden Volken, welken in 't begin deezer Eeuwe in den oorlog over de Spaanſche Opvolging dienden, zouden, mogten zy het hoofd opſteeken en met hunne opvolgers verkeeren, derzelver Uniform mistrouwen, en zich niet verbeelden kunnen het laatere geſlagt van dezelfde Volken te zien. Zo aanmerklyk is de manier van leeven en van denken veranderd!

Aan den anderen kant egter moet men erkennen dat

dat de Voordeelen welke de goede ſmaak en de meerdere fynheid van gevoel ons aanbragt hebben, indien niet geheel en al, althans ten groote deele, in een gelyk gewigt ſtaan met ons verlies aan Kragt en Sterkte. Wy zyn aandoenlyker geworden, maar teſſens zwakker; wy bezitten meer menschliefde; maar hebben de hulp van anderen ook veel noodiger dan eertyds. Alles, wat zeer fyn uitgearbeid is, is daar door minder ſterk en duurzaam. —— Onze zenuwen, door de meerderé voorwerpen welke men haar thans aanbied, geduuriger en op menigvuldigerleie wyzen getroffen en geſpannen, worden minder veerkragtig en zwakker. —— Welk eene menigte van krankagtige en tedere geſtellen vindt men tegenwoordig in alle ſtanden des levens! De Zeevarende zelfs, eigenaartig altoos gelyker blyvende, ondervinden egter thans die vertedering; de dagboeken der zeetogten bewyzen zulks, en doen zien dat zelfs de grootſte gewoonheid aan de zee hun daar voor niet bevryden kan. Van der Jeugd af aan, verwekt men thans, in het gemoed der Menſchen, zulk eene menigte van verſchillende begeerten, dat de geest geduurig aangedaan en getroffen wordt; en zulks vermindert noodwendig de kragt of ſterkte der aandoening. Men is 'er ondertusſchen aan gewoon veel aandoening te hebben; en daarom neemt men, derzelver trap verminderd zynde, zyne toevlugt tot het doen vermeerderen van derzelver getal; deeze vermeerdering van aandoeningen verzwakt nog verder derzelver kragt, en het geheele geſtel der Menſchen moet 'er eigenaartig door lyden; 't wordt des hoe langer hoe zwakker en uitgeputter. Verſcheiden werken van Vernuft, welke *Frankryk*, *Engeland*, *Duitſchland* en *Holland*, zints eenigen tyd opleveren, bewyzen de waarheid deezer aanmerking. Men leest ze met verrukking; men geraakt als buiten zich zelve door de menigte der opeenvolgende aandoeningen, welke die Geſchriften in onzen geest verwekken; maar dat de trap van ieder derzelven niet zeer ſterk geweest zy, blykt, vermits alle die op elkander gevolgde aandoeningen niet zelden geene voetſtappen in 't geheel nalaaten. Men is in de daad verrukt geweest, doch 'er zyn maar weinige, of flaauwe, indrukken van overgebleeven in de Ziel. De Weelde doet buiten twyffel veel tot dit alles: maar zy zelve is de vrugt van die groote en verſchillende menigte van voorwerpen, welke de beſchaafdheid en tegenwoordige fyne ſmaak aan onzen

geest

geest voorstellen; en op welke dezelve onze verbeelding en zinnen doen werken. De Geneeskundigen mogen aandringen op eene eenvoudige, spaarzaame en gezonde leevenswyze; het is vergeefsche moeite. Zulk een voorschrift zal men nimmer volgen, zo lang de *Europeesche* Volken hunne manier van leeven schikken, naar de hedendaagsche verwyfde en tedere grondregelen; daar veeleer zedeleer zelve thans de verwyfdheid aanmoedigt.

Alle Konsten en Wetenschappen hebben deeze gesteldheid ten regel moeten neemen, en zyn overeenkomstig met dezelve veranderd. De Geneesheer hielp zyne lyders ten grave, gaf hy hun thans de verhittende middelen voortyds algemeen in gebruik. Onze zenuwen zyn zwakker, en, vermits wy onze verbeelding zo dikwerf doen werken, is ons bloed verhit. De sterke en doordringende zamengestelde geneesmiddelen zouden ons zenuwgestel nu geheel en al bederven; des de ondervinding der grootste mannen in deeze Konst den voorrang geeve aan de eenvouwige en verkoelende middelen. In 't algemeen is de Geneeskonst thans niet meer een leerstellig handwerk; zy heeft zich verheven tot den rang eener Konst van Wysgeerige waarneemingen.

De Regtsgeleerdheid heeft in verscheidene Landen weinig verandering ondergaan. 't Is in de daad ten uiterſten verwonderlyk, dat die doolhof der Regtsgeleerdheid, die bondel van verwarring, het *Corpus Juris*, in zulk een groot gedeelte van *Europa* zich onveranderd heeft kunnen staande houden, daar alle andere Konsten en Wetenschappen zo merklyk verbeterd zyn. Die veelhoofdige *Hydra*, al voor twaalf Eeuwen, door eenen onkundigen en waanwyzen verzamelaar zamengeflanst, blyft nog in 't leven; en 'er komt geen Herkules, die het gedrogt vermorselt. Wie staat niet verbaasd, daar hy ziet, hoe men, in deeze onze verlichte eeuw, zich nog blindlings rigten laat volgens Wetten, gegeeven aan Volken, wier omstandigheden zo merklyk verschillen van de onzen; geschikt voor een tydperk het tegenwoordige geheel ongelyk; en dat men het Regt, de heiligste zaak des Staats, nog ten prooi laat aan hairklooveryen? Men zegge niet, dat het eene te zwaare zaak zy, en niet min hachlyk, zulks te veranderen; de Ondervinding heeft het tegendeel doen zien. *Denemarken* heeft, zints eene gansche Eeuw, zyne eigene Wetten; zy zyn in 't algemeen gepast, regtvaardig en billyk: en, by het verwerpen van de vreemde Wetten, die zo ongeschikt

zyn voor den tegenwoordigen tyd, bevindt dat Ryk zich wel en gelukkig. De groote *Catharina* doet thans een dergelyk Wetboek zamenstellen, geschikt naar den aart en gesteldheid haarer Volken. *Fredrik* de Groote heeft insgelyks die heilzaame Verbetering aan zyne Landen geschonken. *Portugal*, *Spanje*, *Zweden*, *Denemarken*, *Rusland*, *Pruisfen*, *Oostenryk*, zelfs de *Tartaren* en de *Turken*, hebben hunne eigene voor hun passende Wetten, of staan dezelve weldra te verkrygen. Maar het vernuftig *Frankryk*, het verlicht *Engeland*, de vrye *Vereenigde Nederlanden*, de *Duitsche* Staaten, en een gedeelte van *Polen*, laaten regt en onregt, de gewigtigste belangen des Menschdoms, beslisfen volgens vreemde Wetten, die in eene vreemde taal opgesteld, en daarenboven dubbelzinnig zyn: zulk een walglyk kwaad behoudt men, met eene onbegryplyke onverschilligheid. In *Engeland* beloopt het getal der Regters, Notarisfen en der geheele Stoet van *Themis*, volgens zeker Schryver, byna 600,000; alle de inkomsten des Ryks, 85 millioenen ponden sterlings, gaan hun om de zeven jaaren door de handen. Volgens den beroemden *Linguet* zyn 'er in *Frankryk*, alleen by het Parlement en het Chatelet, 636 Prokureurs en dergelyke. ——— Deeze en de verdere ongelooflyke menigte der Advocaaten, en die verder tot de bediening van het regt behooren, allen welken zich op eene verbaazende wyze weeten te verryken, kosten den Staat jaarlyksch 400 millioenen livres. ——— De geregtigheid komt *Frankryk* derhalven elk Jaar te staan op omtrent 180 millioenen guldens! meer dan zyn Land- en Zeemagt te zamen in tyd van Vrede! In *Duitschland* houdt de Regtsgeleerdheid 480,000 perzoonen bezig, of misschien wel een half millioen: stel nu dat ieder den Lande jaarlyksch maar 50 ryksdaalders kost, 't geen voorwaar zeer weinig is; de uitkomst is 24 Millioenen Ryksdaalders.

Hoe veel nutter konden zulke verbaazende sommen aangewend worden! Hoe veel minder en billyker behoorde de prys der geregtigheid te weezen? en hy zou het in de daad worden, bewandelde men de kronkelpaden der Triboniaansche zamenstelling niet meer; en had men nauwkeuriger bepaalde en eenvouwiger Wetten.

Behalven de Regtsgeleerdheid, welke maar al te veel in haar voorigen staat gebleeven is, zyn alle andere Konsten en Weetenschappen, zints weinig tyds, ongemeen veranderd en verbeterd. De geheele manier van denken over het zedenkundige is zagter, meer aandoenlyk en teder geworden.

den. De nieuwe wyze van de Jeugd op te voeden kan deeze verbetering verder volmaaken. *Duitschland* voert die in, onder verſchillende benaamingen van *Philantropinen* en andere. *Holland*, *Oostenryk*, *Hongaryen*, *Rusland*, *Polen*, *Denemarken* en *Zweden*, maaken thans veel werks van de Jeugd. Welk Volk in *Europa* is niet bezig om de Konst der opvoeding te verbeteren. Dit loflyk en gewigtig oogmerk is onzer Eeuwe waardig! Onderwyst men de Jeugd voortaan vroegtydig in het geene met regt weetenswaardig is, terwyl men ze voor nutteloose en ſchadelyke kundigheden bewaart; vormt men haar gemoed, by tyds, dat het ſmaak kryge in Wysheid en Deugd; zuivert men haar van vooroordeelen, en verrykt men ze met eene doorgaande klaare en nauwkeurige bevatting van zaaken; het oogmerk zal gelukken! gezegende gevolgen voor *Europa* zullen 'er uit voortvloeien; en haar toeſtand, in volgende tyden, zal boven dien van den tegenwoordigen tyd den voorrang verdienen; want onze Nakomelingſchap zal ons verre overtreffen.

De Staatkunde, welke men thans ten regel neemt in het beſtier der Volken, werkt eigenaartig mede ter verlichting en verbetering des Menſchdoms; daar het voortyds eene van haare fynſte konstgreepen was, 's Volks vooroordeelen in rust te laaten. De bevelen zelfs der Oppermagt neemen reeds eene onderrigtende gedaante aan; men geeft de redenen op waarom men iets beveelt. De laatſte Edicten in *Frankryk*, onder andere, hebben deeze merktekenen van Vaderlyke tederhartigheid. De Overheden in 't algemeen tragten tegenwoordig niet zo zeer door geweld te dwingen, als wel door voorſtellingen te leiden. 't Is nu niet maar enkel, de Welvaart des Volks gaat ons ter harte; maar zy ſtaaven dat goede oogmerk met redenen. *Europa* kan thans meer dan ooit roemen op de menigte haarer goede en weldenkende Vorſten, welke het Staatsbeſtier ten vriend des Menſchdoms doen worden.

Verſcheidene deezer welgezinde Regeerders geeven zelve de uitmuntendſte voorbeelden van Huishoudlykheid, en van het verlaaten dier buitenſpoorige Weelde, welke gansch *Europa* verarmd heeft. Tot in het midden van deeze Eeuw hieldt men verkwistende pragt en ſchitterenden glans voor noodzaaklyke eigenſchappen van een Hof; nog immer rigtte men zich naar het Patroon van den overpragtigen *Lodewyk* den XIVden. Het voorbeeld van 't Hof had, gelyk altoos, eenen kragtigen invloed op

de menigte, en de Weelde klom, by grooten en kleinen, wel dra tot een verderflyke hoogte. Toen verbood men de pragt, en bepaalde men de kleeding; maar te vergeefsch; het vindingryk vernuft der menſchen weet altoos nieuwe en nog onverboden ſtoffe tot verſpilling uit te denken. De Wetten zyn doorgaans vry kragtelooze middelen tegen de Weelde, indien dezelve ſterk is doorgedrongen; en het is daarenboven niet zelden gevaarlyk de Wetten ſtrenglyk te handhaaven, tegen dat algemeen ingekroopen kwaad; zo zelfs, dat men gevaar loope de grondvesten des ſtaats 'er door te doen waggelen. Het voorbeeld van den Vorst is meer vermogend en veel veiliger. *Fredrik* de Groote toonde, met zyn eigen voorbeeld, den Onderdaanen reeds lange, dat de waare grootheid, noch ſchitterende pragt, noch buitenſpoorige praal, behoeft: dit had meer gevolg dan honderd Wetten immer gehad zouden hebben; 't is althans zeker, dat de Weelde in geen Land minder invloeds verkreegen heeft, dan in de *Pruisſiſche*. Tegenwoordig beginnen meer Vorſten, en gevolglyk ook meerdere Volken, de Weelde vaarwel te zeggen, en Huishoudelyk te worden. De goede Koning van *Frankryk* en de wyze Keizer *Joſephus* behooren buiten twyfel onder dit getal.

Landbouw en Koophandel zyn, in onze dagen, met de grootſte reden, de voornaamſte voorwerpen van het Staatsbeſtier. Het zogenaamd Phyſiokratisch gevoelen, het welk alle noodwendige uitgaaven des Staats, enkel en alleen, wil vinden uit belastingen op de zuivere inkomſten der Landeryen, heeft in de daad veel goeds gedaan; maar al had het geen ander nut te wege gebragt, dan de aandagt op nieuws op den Landbouw te vestigen, het zou alleen om die rede pryswaardig zyn. *Frankryk*, waar men dit gevoelen eerst ter baane bragt, heeft byzonder noodig dat het kundiger in den Landbouw worde: en denzelven meer handhaave. 'Er is geen Land in Europa, dat denzelven tot nog zodanig veronagtzaamt, als *Frankryk* en *Spanje*. In *Engeland* daar en tegen, is hy, zedert den beroemden *Tull*, in den grootſten bloei. *Denemarken* en *Zweden* hebben hunnen Landbouw, zints weinig tyds, uitneemend verbeterd. In eene van deeze Ryken heeft men de omheining der Landen, volgens de *Engelſche* manier, ingevoerd en algemeen doen worden. Zo bezwaarlyk men den Landman, in het begin, daar toe kon overhaalen, even zo vergenoegd is hy 'er thans mede; want deeze

wy-

wyze van de Landen te omtuinen brengt hem voordeelen aan, welke niet alleen reeds aanmerklyk zyn, maar ook nog geſtadig toeneemen. Voortyds had men den Landbouw in *Zweden* zeer verwaarloosd. In het jaar 1770 bragt dat ganſche Ryk niet meer voort dan 640,000 Tonnen Zaad, waar onder maar 40,000 Tonnen Rogge; en men was genoodwangd jaarlyksch voor 80,000 Ryksdaalders Graanen van de Vreemden te moeten inkoopen. Reeds in het jaar 1779 bedroegen de verſchillende zoorten van Graanen, in dat Ryk voortgeteeld, meer dan 700,000. Tonnen. In de meeste Landen en Ryken van *Europa* heeft men tegenwoordig Genootſchappen ter Verbetering van den Landbouw, en om dien aan te moedigen. Zelfs in *Spanje*, waar, even als in *Portugal*, de grootſte tegenzin tegen dat overnuttig bedryf plagt te wezen, zyn nu ook dergelyke maatſchappyen opgeregt; terwyl veele ſchryvers hunne Landgenooten aanſpooren, om dien algemeenen grondſlag van de welvaart des Lands met yver ter hand te neemen. Sints het midden deezer Eeuwe is 'er geen volk in *Europa*, of het weet, dat de Landbouw eene zaak is van groot aanbelang, en de eerſte en beſtendigſte rykdom des ſtaats; overal legt men 'er zich meer op toe, en brengt dien tot grootere volkomenheid; verſcheiden nieuwe of ſchaarsbekende Gewaſſen verſtrekken hier van ten bewyze; de Tabak, by voorbeeld, de zo nuttige Aardappelen, Rabarber, en veele Verfſtoffen.

De Koophandel is den Landbouw altoos hinderlyk geweest; hy is ſchitterender, en verblindt meer, maar niet zo grondig en beſtendig. De Koophandel verſchaft, in veel minder tyds, rykdommen aan den Staat, en een goed beſtaan aan het Volk, waar door het zelve ſpoedig in getal toeneemt; en door de Zeevaart verkrygt hy nieuwe kragt en ſterkte. Sints langen tyd is dezelve ook het voornaam bedoelde der Staatkunde geweest; byna alle de Oorlogen, zedert de Vrede van *Utrecht*, zyn ontſtaan over den Koophandel; en al het geene dezelve anders bedoeld mogen hebben, is door bykomende omſtandigheden vervolgens veroorzaakt. Alle die Oorlogen, en daarop volgende Tractaaten van Vrede, bragten egter geene groote verandering te wege in den Staat des Koophandels van *Europa*. *Engeland* behield de overmagt ter Zee, welke dat Ryk door de Vrede van *Utrecht* verkreeg; en 't hieldt niet op zynen Koophandel verder uit te breiden; terwyl die van *Frankryk* en van *Holland* van tyd tot tyd verzwakte. In *Europa*

veranderde zich byna alles; maar de Staat van den Koophandel onderging 'er geen van belang, en bleef nageenoeg op den ouden voet. Thans egter is die tyd gekomen; de uitslag van den laatsten Oorlog, tot welks eindiging de grond reeds gelegd is, zal in den Koophandel eene verandering veroorzaaken, welke zich over gansch *Europa* verspreiden zal. Het gewigtig Verbond, *de Gewapende Neutraliteit*, moet natuurlyker wyze den ganschen Koophandel een geheel anderen loop doen neemen, en zal mogelyk ten laatsten zulk een gelyk gewigt hervoortbrengen, dat 'er een nieuw tydperk, voor alle de Ryken en Landen van *Europa*, uit ontstaan zal.

Dat de Staatkunde omtrent Buitenlandsche zaaken niet weinig veranderd zy, bewyzen haare tegenwoordige grondregels, en maniér van onderhandelingen middagklaar. De Overmagt van 't Huis van *Oostenryk*, onder de Regeering van *Karel* den Vden, bragt de Balans van *Europa* voort: dien grondregel, volgens welken men de onderscheidene Magten van *Europa* in een gelyk gewigt moet tragten te houden, volgden alle de Hoven bestendig tot in het midden van deeze Eeuw. Maar zedert dien tyd zyn 'er Verbonden aangegaan, die geheel en al aanloopen tegen de Balans van *Europa*; en thans is zy geen regel meer der Staatkunde (*). Ondertusschen kan men niet ontkennen, dat 'er onder de tegenwoordige Verbonden, tusschen de Hoven van *Europa*, zulke gevonden worden die men niet wel natuurlyke Verbonden heeten kan. Het Familie-Verbond tusschen de Hoven van *Bourbon*, by voorbeeld, hoe kan men dat natuurlyk noemen? De Nationaale Yverzugt tusschen de *Franschen* en de *Spanjaarden* zal men nimmer kunnen uitroeien. Nooit zal de *Napolitaan* den Vriend der *Franschen* worden, alschoon de beide Koningen Vrienden zyn. Naast elkanderen strydende, zullen zy met veel uitvoeren; en niet zelden met vereende kragten zich onderling meer hinderlyk zyn, dan voordeelen behaalen. Door de Maagschap der Vorsten word geen verbond natuurlyk, bestendig, en in de daad suttig; het voordeel des Staats kan zulks alleen te wege brengen.

De

(*) Misschien ook om dat men de vrugteloosheid van deezen regel by ondervinding gewaar wierdt; *Engeland* immers wist zyn overmagt ter Zee, tegen al het Belanshouden der andere Hoven aan, te handhaaven, en het derde gedeelte der geheele Schipvaart van *Europa* aan zich te trekken.

De natuurlykſte verbonden zyn de zulken, welke geen voortduurende vereeniging van Staats-oogmerken bedoelen, maar alleenlyk aangegaan worden, om elkanderen te ondersteunen, ter verkryging van eene bepaalde zaak; en die derhalve, zo dra dezelve verkreegen, en dus het eenige oogmerk van 't verbond bereikt is, op het oogenblik en met de daad zelve ophouden, zo dat ze in 't geheel geen beſtaan meer hebben. Van dien aart was het Verbond tusſchen *Oostenryk*, *Rusland*, en *Pruisſen*, ter verkryging hunner aanſpraaken op een gedeelte van *Polen*. Die groote gebeurtenis, ondertusſchen, welke in gevolge van dit Verbond voorviel, heeft haars gelyke niet in de Geſchiedenis; geheel *Europa* had Vrede, en de handen ruim; ze bleef in rust, en ſtelde 'er zich niet tegen; geene van haare Vorſten ſtelden dien regel in 't werk, van insgelyks zyne magt te vermeerderen, als hy ziet dat anderen zulks doen. In het jaar 1733 verwekte de bloote Verkiezing eens Konings van *Polen* eenen hevigen en zeer uitgebreiden Kryg; in het jaar 1773 blyft alles in Rust en Vrede, niet tegenſtaande geheele Provintien van *Polen* ingenomen werden.

De onderhandelingen, welke men hield ter ſluiting van het gemelde Verbond, gelyk ook van eenige andere, zedert het midden deezer Eeuwe, werden op eene gansch nieuwe manier gedreeven. *Europa* kan, in deeze nieuwe manier van handelen over Staatszaaken, de kunst vinden om op eene ſpoedige wyze Verbonden te ſluiten en Staatsbelangen te vereffenen, zonder door de maar al te veel ingedronge wydloopigheid en langdraadige raadſlagen veel tyds te verliezen. Welk eene langwyligheid heerschte 'er, zelfs nog in 't begin deezer Eeuw, in de Onderhandelingen van Vrede, of over andere Staatszaaken! Toen verſpilde men meer jaaren aan zaaken van weinig aanbelangs, dan tegenwoordig weeken aan de gewigtigſten. De oorzaak is deeze; men plagt alles door Gezanten te handelen; thans neemen de Vorſten zelve, in veele gevallen, die taak op zich; men heeft zulks ten minſten reeds meermaalen gezien. En, dewyl men voortyds niet zo in alles gereed was ten Oorlog, als tegenwoordig, kon men ook met zulk een nadruk zyn eiſchen niet doen gelden; want nu zyn de Vorſten veelal in ſtaat, om den Kryg te beginnen, of dien verder voort te zetten; 't welk de Onderhandelingen eigenaartig zeer ernſtig maakt.

Wilde men altoos bereid zyn ten Oorlog, het Krygswee-

zen moest dan eene andere gedaante hebben; het verkreeg dezelve ook omtrent het midden van deeze Eeuw. 't Is waar, *Lodewyk* de XIVde onderhield reeds, zelfs in Vredenstyden, zulke groote Heirlegers, dat hy de ſtigter der groote Krygsmagten in *Europa* ſchynt te weezen. Geene der andere Vorſten egter volgde dit voorbeeld dan eerst lange daarna. Toen Keizer *Karel* de VIde ſtierf, had *Oostenryk*, ſchoon men den dood des Keizers een geruimen tyd te gemoet gezien hadde, nogtans zo weinig Troepen, dat het zyne Landen aan de vyanden ten prooi moest geeven; vindende de Koningin zig genoodzaakt, haare Hofplaats te verlaaten, en na *Hongarye* te vlugten. Thans zyn alle de Grenzen van *Oostenryk* voorzien met Krygsvolk; en de meeste *Europeeſche* Vorſten houden dien zelfden regel. Nauwkeurig geſproken, kan men niet eens zeggen, dat *Lodewyk* de XIVde in Vredenstyden groote Legers op de been hield; want hy voerde byna altoos Kryg: in de kleine tusſchenpoozen was het nauwlyks iets meer dan een ſtilſtand van wapenen. Thans ſtaan 'er in *Europa*, niet alleen in tyd van Vrede, maar zelfs al is 'er geen het minſte vermoeden van een op handen zynde Kryg; altoos meer dan één en een half millioen manſchap in de wapenen, ten allen oogenblikke gereed, en toegerust ten Oorlog. Deeze vreeslyke Legers, in dienst van onderſcheidene Vorſten, houden de wederzydſche Vorſten in toom; en veroorzaaken, door hunne geduurige Krygsoefeningen, dat 'er minder Kryg ontſtaat. In tyd van Vrede brengen zy de Krygskunde tot eenen grooten trap van volkomenheid, en verkrygen die hebbelyke vaardigheid in welke het *Pruisſisch* Heir uitmunt. Zy verſchaffen dus den Staat eene groote zekerheid, en zyn denzelven uit dien hoofde zeer nuttig; maar men moet teffens erkennen, dat zy denzelven in meer dan één opzigt veel nadeels toebrengen.

Indien men ſtelt, dat 'er, van de anderhalf millioen gewapende inwoonderen, zich een halve millioen in den Egt begeeft, rekent men gewislyk niet te weinig; want het is bekend hoe bezwaarlyk het voor een Soldaat zy te trouwen. Derhalven blyft 'er een geheel millioen ongehuwd, om dat zy in Krygsdienst zyn. Welk een onzaglyk nadeel voor de bevolking! Gerustlyk mag men rekenen, dat ieder van hun, in het Huwelyk getreeden, ten minſten vier Kinderen zou verkreegen hebben: want de Soldaaten zyn de bloem des Lands; de ſterkſte en gezondſte geſtellen. Neemt men verder in aanmerking, dat 'er, door gebrek, onmaatigheid-

ziek-

ziekte en den Kryg, in twintig jaaren zoo veele verlooren gaan als het geheele getal des Legers bedraagt; des men elke twintig jaar genoodzaakt zy het geheele Leger weder op nieuws uit den Staat te neemen, en dus telkens weder een millioen mansperzoonen weerhoudt afkomelingen te verwekken; dan moet men verbaasd ſtaan over het groot getal het welk men daar door belet den Staat te helpen bevolken. In één Eeuw weert men vyf millioenen Huwelyken door twintig millioenen Kinderen, welke uit dezelve hadden kunnen voortſpruiten. Zie daar reeds vyf en twintig millioenen minder voor de bevolking! en dan zyn 'er nog niet by gerekend het groot getal afkomelingen, die de twintig millioenen aan het Ryk hadden konnen ſchenken. Het eisſelyk verlies van Volk, hier uit voortvloeiende, in de eerſte Eeuw, na de oprigting dier altoos blyvende en overgroote Legermagten, is egter nog niets in vergelyking van dat, het welk den Staat, in de tweede, derde, en volgende Eeuwen, 'er noodwendig door lyden moet. Wat de ouegte kinderen der Soldaaten betreft; behalven, dat de opvoeding, die dezelve doorgaans verkrygen, hun zeldzaam tot zeer nutte leden van den Burgerſtaat maakt, hun getal is zo gering, dat onze begrooting van het verlies daar door niet ongegrond kan worden; en dezelve zal volkomen kunnen doorgaan, om dat wy die zo klein gemaakt hebben als mogelyk was. Men legt 'er zich thans op uit, om het getal der Monniken te verminderen, vermits die Stand nadeelig is aan de Bevolking; maar die der Krygslieden is nog veel Nadeeliger. De Monniken ontneemen der voortteeling, der vlyt, werkzaamheid en den Landbouw zo veele der uitgeleezenſte en ſterkſte des Mannelyken Geſlagts niet als de Soldaaten; welke bovendien den Staat veel grooter en lastiger by een te brengen Sommen kosten dan de Monniken. Een Krygs-Regeering is iets gedwongens; zy kan wonderen doen, maar zich niet ſtaande houden. De Staat lydt te veel in de voornaamſte bron van deszelfs welvaard.

Ondertusſchen geeft het altoos op de been houden der groote Legermagten echter dit voordeel, dat 'er de Oorlog meermaals door geweerd wordt. In de voorige Eeuw was het, van het begin tot aan het einde, genoegzaam altoos Kryg: ſlegts zeven jaaren van die honderd had gansch *Europa* Vrede; van 1668 tot 1672, en van 1679 tot 1682; en die laatſte drie jaaren waren niet eens volkomen vredig, vermits het inneemen van *Straatſburg*, en

de

de zaak van den *Elſas*. Drie en Negentig jaaren was 'er, dan hier, dan daar, Oorlog in *Europa*; maar in de reeds verloopen twee en tachtig jaaren deezer Eeuwe, heeft men acht en twintig jaaren Vrede gehad, en vier en vyftig jaaren Kryg; en onder de Oorlogen, in deeze Eeuw gevoerd, zyn 'er maar vier geweest, die men groot kan noemen, en zich vry ver uitbreidden.

Thans voert men den Kryg ook niet met zulk eene verbittering; en dezelve vernielt zoo veel menſchen niet als in vroegere tyden. Zelfs in de beſliſſendſte Hoofdgevegten ſneuvelt 'er veel minder volks dan voorheen. De uitvinding van het Buskruid is eene weldaad voor het Menschdom geworden; en heeft een einde gemaakt aan dat eisſelyk nedervellen, toen Man tegen Man moordde. Tegenwoordig beſlist de Kunst de Veldſlagen; de beste Evolutien en Maneuvres, beneffens het grove Geſchut, doen thans alles, en ze kosten veel minder Menſchen het leven, dan te vooren, toen de Krygskunst meer op moorden uitliep.

Schoon nu deeze verbeterende Verandering lange in het Oorlogvoeren reeds voor 't midden deezer Eeuwe begonnen is, ze wordt egter van tyd tot tyd volkomener; het beſchaaven en verzagten der zeden, en de algemeener Menschliefde, toonen, ook in dit opzigt, derzelver vermogenden invloed. Dit blykt uit de rust, welke men tegenwoordig in de Steden geniet, al zyn ze by het tooneel des Oorlogs; uit het verſchoonen der Landeryen en der Inwoonders; de geſtrenge Krygstugt; de goede Orde in de Legers, en uit het zagtaartig en welleevend gedrag der wederzydſche Vyanden tegen elkanderen.

De Oorlog ter *Zee* heeft geen minder gunſtige verandering ondergaan dan die te Lande. Immers men behaalt ook daar voordeelen, en zelfs de overwinning, met veel minder verlies van Menſchen ter wederzyden: veel magtiger Vlooten, en eene verhevener Kunst, volgens welke alle vereischte verrigtingen veel nauwkeuriger en meer geregeld geſchieden dan te vooren, brengen zulks te wege.

Ziet daar eene korte Schets der tegenwoordige geſteldheid van *Europa*, welke te gelyk eenig denkbeeld geeft van de groote verandering, die zich in dit ons Wereldeel, omtrent het midden deezer Eeuwe, heeft beginnen te vertoonen, of althans meer blykbaar en aanmerklyker geworden is.

CUPIDO EN DE VLIETNIMFEN;

vrylyk gevolgd naar 't Fransch van den Kardinaal DE BERNIS.

Door L. STOPPENDAAL, P. Z.

Digt by een koele en heldre bron,
Die over 't veldgroen ruischend vloeide,
Beschaduwd voor 't vuur der zomerzon,
Was 't, dat de slaep Cupido boeide.

De Nimfen, zonder kwaed vermoên,
Gaen naer hem toe met stille treden:
Belust op 't steelen van een' zoen,
Bewondren ze zyn' schoone leden.

Hoe rood, myn Zuster, is zyn mond!
Roept de een, verbaesd en opgetoogen.
De Min word wakker op deez' stond,
En slacht: haest treft u myn vermogen.

Door 't hartbetovrend ooggelonk
Verborg hy zyne guiteestreeken.
Daer vreugd uit aller oogen blonk,
Werd hy, van schoot op schoot, bekeeken.

Nu word van geurig bloemgewas
Een kransje voor zyn hoofd gevlochten;
De Liefde, listig op dit pas,
Kuscht haer, die zyne vriendschap zogten.

Maer rasch ontdekken zy den gloed,
Die, dag en nacht, brand in heur' harten;
't Verraed des Mins, die al het goed,
Aen hem gedaen, beloont met smarten.

Ach! geef ons toch de kalmte weêr,
Lief kind! was heur aenhoudend smeeken.
Ontrust gy ons, zo stil en teêr!
Wy branden in de killste beeken.

Voed liever, dan dat ge u beklaegt,
Antwoord Cupied, myn' minnevonken;
'k Ontteek die, als het my behaegt,
Maer 't blusschen is my niet geschonken.

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, SEPTEMBER, 1783.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	29.	1-5	65	O 1	helder
	—	1-7	69½	NO 1	wat betr.
	—	1-6	62	NNO 1	o. helder
2	—	1-3	59	O 1	helder
	—	0-9	71½	—— 1	——
	—	0-6	58	NO 0	——
3	—	0-0	61	Z 0	——
	28.	11-1	74½	ZW 2	zw.w. o.held.
	—	9-9	64	—— 0	R. donker
4	—	5-4	56	—— 10,12	zw. R. D.
	—	6-5	66½	WtZ 6	wolkig R.
	—	6-2	52½	ZW 2	zw. D.B.R.H.
5	*	2-6	54½	ZtO 8	extr. zwR. tot 11u.
	—	3-5	58½	NtW 7	donker Rh.
	—	7-0	54	NW 6	zw. Rb.
6	—	8-5	58½	ZZW 4	donk. zw. Rb.
	—	6-5	59½	ZW 4,12	zw. R. donker
	—	5-4	62½	—— 14	R. zw. wolken
7	—	7-8	59	W 8	zw. Rbuien
	—	9-2	63	NW 6à12	—— D. B
	—	11-2	56	—— 8à12	—— Wl.
8	—	11-5	58	WtZ 8,10	donk. zw. Rb.
	—	11-1	66	W 9	—— ——
	—	9-8	60	—— 6à10	—— ——
9	—	8-5	61	—— 6à10	—— ——
	—	6-7	61½	WZW 8à12	—— ——
	—	5-5	56½	—— 8,4	wolkig
10	—	6-6	55	W 8à10	D. zw. R. H. ☉
	—	8-0	63	—— 4à8	zw. w. zw. DBRH.
	—	10-0	52½	NW 2	D. BR zw. w R.
11	—	11-2	54½	ZW 4	wolkig
	—	11-5	66	—— 4	betr.
	—	10-3	51½	—— 0	o. held.
12	—	7-5	59	ZtW 8	donker zw. R.
	—	6-3	69	Z 4	R. donker
	—	8-0	60	WNW 0	donker
13	—	10-2	59	—— 2	wolk. Rb.
	—	11-1	65	W 7	—— zw. R.
	—	11-2	59½	WZW 8	z. betr.
14	—	11-3	59	ZW 6	donk. stofr.
	—	11-8	64	—— 6	stofregen
	—	11-9	62	—— 6	donker R.
15	—	11-7	63	ZZW 4	wolkig
	—	11-5	74	ZW 2	o. helder,
	—	11-2	59	—— 0	helder.

	Bar:	Th:	Wind.		
16	28.	10-8	58½	NW 0	helder
	—	11-2	77*	—— 0	zw. w
	29.	0-2	63½	N 0	z. betr.
17	—	1-5	60	NO 0	donker
	—	2-4	68	—— 2	——
	—	3-2	59½	—— 2	——
18	—	2-2	59	O 3	o. held.
	—	0-7	67	—— 5	——
	28.	11-2	63½	—— 2	z. betr.
19	—	9-5	63	ZO 0	donkig
	—	8-5	77*	ZW 0	donker
	—	7-8	61	—— 3	wolkig
20	—	7-5	63	—— 4	zeer L.
	—	7-7	72	—— 3	wolk.
	—	8-4	60	—— 6	donker
21	—	10-4	57	—— 4	z. betr.
	—	11-6	66	—— 5	wolkig
	—	11-7	54	—— 4	o. held.
22	—	10-5	54	Z 4	z. betr.
	—	9-6	68	ZtW 4	——
	—	9-4	57	—— 2	betr.
23	—	9-5	50	ZtO 0	nevel
	—	9-5	69	Z 2	o. held.
	—	10-4	55	—— 2	betr.
24	—	11-0	56	ZZW 0	nevel
	29.	0-5	62	NNW 0	donk.
	—	2-0	53	Stil ——	z. betr.
	—*	4-0	48½	—— ——	helder
25	—	4-8	67	O 0	o. held.
	—	5-0	55	NO 0	helder
26	—	4-8	55½	OtN 2	——
	—	4-5	70	—— 2	——
	—	4-4	60	O 0	——
27	—	4-8	58	—— 2	——
	—	4-9	67	—— 4	——
	—	4-7	59½	—— 1	——
28	—	4-9	56	—— 3	——
	*	5-1	67	—— 2	——
	—	4-9	58	ONO 2	——
29	—	4-9	54½	O 2	——
	—	4-7	67	—— 4	——
	—	4-5	57	—— 3	——
30	—	4-5	53½	—— 4	——
	—	4-2	64½	—— 5	——
	—	4-0	56	—— 1	——

Den 4 Th.'s av. 11u. 54.
5. Bar.'s mo. 9u. 28. 1.4 of Eng. 28. 11¼*
Th. —— 53½

28. 11 31/90 | 61° | 31e

VERKLAARING VAN SPREUKEN XXX. VS. 15.

De Bloedzuiger heeft twee Dochters, Geeft, Geeft.

Door THOMAS HUNT, *D. D. T. R. & A. SS. Profess. Ling. Heb. & Arab.*

Den Heeren Schryveren der Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen.

MYNE HEEREN!

„ Uwe vriendlykheid, om, zo spoedig, myne Vertaalde
„ Verklaaring van SPR. XIX. 24. eene plaats, in uw
„ *Mengelwerk*, in te ruimen, heeft my aangezet om ook
„ de volgende Verklaaring van SPR. XXX. 15. UL. af te
„ vaardigen; misschien vind ik my opgewekt, om, ver-
„ volgens, nog eene en andere te zenden. Intusschen heb
„ ik ontdekt, dat, in vroegeren tyd, eene en andere Ver-
„ klaaring van HUNT, door UL. geplaatst is, ik heb ze
„ uitgetekend om geen vergeefschen arbeid te doen.
„ Hebt myne groete, enz."

✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝

De Woorden *De Bloedzuiger heeft twee Dogters, Geeft, Geeft*, is een der wyze Gezegdens van AGUR, welke men houdt voor zo veele Antwoorden op verscheide zedekundige Vraagen, hem gedaan, door zyne twee Leerlingen, ITHIEL en UCHAL. Eenige weinige Verzen te vooren, worden zy verondersteld hem gevraagd te hebben, welk aandeel aan de geluksgoederen deezer Wereld hy een bescheiden deel rekende, en om 't welk hy, als zodanig, badt? Waar op hy hun vs. 7. te gemoet voert: *Twee dingen heb ik van u begeerd, en onthoudt ze my niet eer ik sterve: Ydelheid en Leugentaale doet verre van my, Armoede of Rykdom geef my niet, voedt my met het Brood myns bescheiden deels: op dat ik zat zynde u dan niet ver-*

lochene, en zegge, wie is de HEERE *? of dat ik verarmd zynde dan niet en ſteele en den Naam myns* GODS *aantaste.* —— In deezer voege van hem geleerd hebbende, waar in het weezenlyk Genoëgen en de Voldoening beſtondt, ſchynen zy begeerig, (dewyl tegenovergeſtelde dingen elkander ophelderen,) om het omgekeerde van dien gelukkigen Staat te kennen, en hem, ten einde de Vraag zo ſterk als mogelyk te maaken, gevraagd te hebben, welk het onverzaadelykſt Schepzel op Aarde was? Zyn Antwoordt luidt:

De Bloedzuiger heeft twee Dochters, Geeſt, Geeft.

Het woord, *Bloedzuiger* overgezet, is *Aluka*, 't welk men alleen te deezer plaatze aantreft: en 't geen ik, dewyl het geen Wortel in de *Hebreeuwſche* taal heeft, aflei van het *Arabiſch* woord *Alak*, 't welk *Hangen* of *Kleeven* betekent. Door het woord *Aluka* verſtaat men in 't algemeen het Dier, 't geen Rabbi LEVI, een Geleerd *Joodsch Uitlegger*, beſchryft: „als één Worm, die Menſchenbloed zuigt, en niet voldaan is, eer hy zich, tot „ eene verbaazende maate, daar mede heeft opgevuld: „ dan aflaat, het bloed ontlast, en wederkeert om zich „ op nieuw vol te zuigen: en nooit op die wyze verzadigd wordt." Met één woord, het zelfde Dier 't welk in 't Latyn *Sanguiſuga*, en by ons *Bloedzuiger*, geheeten wordt.

Maar de Geleerde BOCHART, (wiens gezag, ten opzigte van de Dieren in de Schriftuure voorkomende, zeer groot gerekend wordt,) kant zich aan tegen deeze Vertaaling van het woord *Aluka*, en zegt, om twee redenen, dezelve niet te kunnen toeſtemmen. *Voor eerst*, dewyl het hier niet te paſſe kwam van den *Bloedzuiger* te ſpreeken. *Ten anderen*, vermids de *Bloedzuiger*, uit verrotting of bederf gebooren, niet gezegd kan worden, *Dogters* of *Naakomelingen* te hebben. Naa dit verwerpen van de algemeen aangenomene betekenis van het woord *Aluka*, gaat hy voort om 'er zyne eigene vertaaling van op te geeven. Zeggende, dat zy, die *Aluka* overzetten door *Sanguiſuga* of *Bloedzuiger*, het verwarren met een ander woord, bykans van een en denzelfden klank, te weeten, עלקה *Alaka*, den naam door de *Arabieren* en andere *Oosterſche Volken* aan den *Bloedzuiger* gegeeven: terwyl עלוקה *Aluka*, eene geheel andere betekenis heeft, van

van dezelfde kragt zynde als het *Arabisch Aluk*, 't welk, volgens de beste Woordenboeken, *Schikking*, *Ongeluk*, *Noodlot* betekent, iets *'t geen een Mensch over 't hoofd hangt*, *hem toegeschikt is*, *of zal overkomen.* —— Dat dit de waare zin is van het woord in de Spreuk van *Salomo*, die wy thans overweegen. —— Dat, indien het vreemd moge schynen dat de *Schikking* of het *Noodlot*, eene *afkomst* worde toegeschreeven, zulks niet meer is dan 't geen wy leezen in ZEPH. II. 2. waar aan het *Godlyk Besluit baaren* wordt toegeschreeven; en dit zelfde SPR. XXVII. 1. van den Dag van Morgen gezegd wordt. Gebeurtenissen worden, (volgens de aanmerking van MERCERUS, op de laatst aangehaalde plaats,) by de *Hebreeuwen* niet zelden de *Kinderen des Tyds* geheeten. —— Dat wat de Kinderen aanbelangt, hier aan de *Schikking* of het *Noodlot* toegekend, en beschreeven door hun geroep *Geeft*, *Geeft*, zy geene andere zyn dan of שְׁאוֹל *Sheol*, dat is de *Plaats der Afgescheide Zielen*, en אַבַדּוֹן *Abaddo*, dat is *Verderf*, waar van wy SPR. XXVII. vs. 20. leezen, dat ze *niet verzadigd* worden. —— Of anders, indien men stelt dat deeze twee het zelfde betekenen; de Dogters zyn שְׁאוֹל *Sheol*, de *Plaats der Afgescheide Zielen*, en שַׁחַת, het *Graf*; de eene steeds de *Ziel*, de ander het *Lichaam*, wegneemende. Zo spreekt 'er BOCHART over; Rabbi MENACHEM, als aangehaald door Rabbi SOL. JARCHI, tot staaving van zyn gevoelens bybrengende.

Maar, met allen eerbied voor eenen Man van dien Naam, kan ik BOCHART niet toevallen, noch in 't geen hy bybrengt tot verwerping van de gewoone Vertaaling, noch in 't geen hy zegt tot staaving van zyne eigene. Want, wat de twee redenen tegen de gewoone Vertaaling aanbelangt, kan ik *voor eerst* niet zien, dat het gewaagen van den *Bloedzuiger* zo vreemd is van het oogmerk deezer Plaatze, als hy het opvat. In tegendeel, het oogmerk des Heiligen Schryvers geen ander zynde, dan om, (gelyk zulks uit den zamenhang blykt,) de Ondeugden, *Gierigheid*, *Eerzugt*, *Knevelaary* en soortgelyke, ten toon te stellen, kan ik niet zien, hoe hy van dezelve een leevendiger en treffender beschryving kon geeven, dan onder het zinnebeeld van eenen *Bloedzuiger*; een Dier, 't welk, door alle eeuwen heen, en by alle Schryvers, spreekwoordelyk gebruikt is van wegen deszelfs Greetigheid en

Onverzaadelykheid. Zelfs zou ik, denken, dat zyne eigene Verklaaring gedrukt gaat door de zwaarigheid, dat ze niet aan den Zamenhang beantwoordt: dewyl 'er in den zelven, of in 't geheele Hoofdſtuk, niets voorkomt, om zyn denkbeeld van *Schikking* of *Noodlot* te onderſchraagen. ——— *Ten tweeden*, wat zyne andere reden, om den *Bloedzuiger* te verwerpen, aanbelangt, daar uit ontleend, dat dezelve uit *Verrotting* voortkomt, denk ik, dat het geſchil, eertyds gevoerd over deeze hervoortbrenging der Dieren, thans geheel aan de ontkennende zyde beſlist is; en dit vaſtſtaande, kan zulks geene tegenwerping opleveren tegen onze opvatting van het woord in den zin van *Bloedzuiger*, dat dezelve gezegd wordt *Dochters* te hebben: dewyl dezelve dan, even als andere Dieren, zyn geſlacht voortteelende, moet voortplanten.

Zo vervallen dan BOCHART'S redenen tegen de gewoone Vertaaling van het woord. Laat ons nu overweegen wat hy zegt tot verdeediging van zyne eigene. Naardemaal hy hier aandringe op eene keurigheid in de Spelkunst, zal ik 'er meer van zeggen dan de zaak anders zou eiſchen. Hy zegt ons, dat, dewyl de gewoone naam van den *Bloedzuiger* in de *Arabieſche*, *Syrieſche* en *Chaldeeuwſche taalen* geſchreeven worde *Alaka*, zonder een *vau* (of *u*) het meer dan waarſchynlyk is, dat de *Hebreeuwſche* Naam van dat Dier, was 'er zulk een in de Heilige Schrift, ook indiervoege zou geſchreeven geweest zyn, en niet *Aluka*, met een *vau* (of *u*), 't welk, derhalven, eenig ander ding moet betekenen, by hem de *Schikking* of het *Noodlot* in de *Arabieſche* taale *Aluk*. Dit is zyn bewys, ten voordeele zyner nieuwe uitlegging. Doch, myns bedunkens, ſteekt 'er het gewigt niet in, 't welk hy daar aan hangt. ——— Ik ſtem toe dat de *Arabieren* den *Bloedzuiger Alaka* heeten, van het werkwoord *Alak*, *Hangen*, *Kleeven*. Maar dan zyne gevolgtrekking, dat, derhalven, indien de *Bloedzuiger* hier bedoeld was, het woord *Alaka* en niet *Aluka* zou geſchreeven geweest zyn, kan ik niet toeſtemmen. Want de Letter *vau* tot de *literæ Serviles*, gelyk de Letterkundigen dezelven noemen, behoorende, zou ik vraagen, of de oude *Hebreeuwen*, den naam des *Bloedzuigers* van *Alak* vormende, dezelfde vryheid niet hadden om de *vau* 'er in te zetten als de *Arabieren*, *Syriers* en *Chaldeeuwen*, om 'er die Letter uit te laaten? Zy hadden die ontwyfeld, en meer; anderzints moeten wy zeggen dat

de

de Uitſpraaken (*dialects*) de regelaars zyn der *Oorſpronglyke Taalen*, en dat de *Oorſpronglyke taal* de *Uitſpraaken* niet regelt, 't welk aanloopt tegen de Geſchiedenis en de gewoonte van alle Taalen in de Wereld. In ſtede, derhalven, van te zeggen, dat de *Arabieren* en andere *Oosterſche Volken* den *Bloedzuiger* niet met den naam van *Aluka* noemen, en daarom de *oude Hebreeuwen* zulks niet deeden, zou het veel redelyker zyn te zeggen, dat de *oude Hebreeuwen* dien naam daar toe bezigden, en de *Arabieren*, als mede andere *Oosterſche Volken*, het ook gedaan hebben.

Maar, laaten de *Chaldeeuwen* en *Syriers* in de daad de *Vau* uit, even als de *Arabieren*? Ik geloof, men zal het tegendeel bevinden, zelfs volgens des gemelden Schryvers eigen berigt. Want, ten zelfden tyde als hy ons meldt, dat het woord zonder *Vau* gevonden wordt in den *Lexicon* van FERRARIUS, en in den *Theſaurus* van THOMAS A NOVARIA, belydt hy dat hy het 'er mede vindt in de *Chaldeeuwſche Uitbreiding* van PSALM XII. 8. en van SPR. XXX. 15. Hy mogt de *Syriſche Overzetting* van de laatſte plaats 'er bygevoegd hebben. Indien wy nu van het Gebruik en het Schryven eens woords niet liever willen oordeelen uit het geen wy in Woordenboeken ontmoeten, dan uit de Schryvers zelve, uit welke deeze Woordenboeken ontleend zyn, 't welk ik in geenen deele denk dat een bevoegd Taaloordeelaar zal billyken, hebben wy, myns agtens, veel meer reden om te beſluiten dat de *Chaldeeuwen* en *Syriers* de *Vau* behouden, dan overſlaan. —— Het bewys, door hem uit den *Talmud* aangevoerd, is van geen beter ſtempel. By BUXTORF waargenomen hebbende, dat eene vroegere uitgaave van dat Boek het woord zonder *Vau* las, beſluit hy terſtond, dat het zo moet geleezen worden, en berispt de Uitgeevers van den Druk des Jaars 1645, wegens het invoegen van die Letter. Terwyl de weezenlyke toedragt der zaake geen ander ſchynt dan deeze, dat die Uitgeevers, het woord met een *Vau* geſchreeven ziende, indien niet in de Copy, naar welke zy drukten, nogthans in de bovengemelde plaatzen in het *Hebreeuwsch* van SPR. XXX. 15. (en het woord komt nergens elders in den Bybel voor) in de *Chaldeeuwſche* en *Syriſche* Overzettingen daarvan, in den *Targum* op PSALM XII. 8, en mogelyk in zommige andere Boeken, hunne uitgaave daar volgens wilden ſchikken; het voor toegeſtaan neemende (gelyk zy billyk doen mogten,) dat die anders

lazen ongelyk hadden. Ik beſluit, derhalven, dat de Tegenwerping tegen de gewoone Vertaaling van *Aluka* gemaakt, daar uit ontleend dat het met een *Vau* geſchreven is, geen kragt heeft; maar dat 'er, in tegendeel, alle rede ter wereld is om te denken, dat dit de rechte betekenis is, dewyl men ze geſchreeven vindt.

't Gezag van Rabbi MENACHEM is zo verre van des Schryvers gevoelen te begunſtigen, dat het veeleer tot omverſtooting dient. Rabbi SALOMON zegt: „ MENACHEM „ het woord (עלוקה) in den Letterlyken zin verklaaren„ de, leert ons dat het een *Arabiesch* woord is." Waar hy door den Letterlyken zin, zo 't my voorkomt, den *Bloedzuiger* verſtaat, bewaard in een *Arabiesch wortelwoord* עלק 't welk *Hangen* of *Kleeven* betekent, en niet *Sheol*, 't welk Rabbi SALOMON vervolgens meldt, als de Verklaaring van andere Uitleggeren. Hier mede ſtemt de Overzetting van GIGGEIUS van deeze plaats overeen (*).

Dus veel van het woord עלוקה. Maar dit is het eenig verſchil niet over deeze Plaats. Want veelen, die, door *Aluka*, den *Bloedzuiger* verſtaan, zyn nog verdeeld in hunne gevoelens wegens de *Dochters*. Wie en wat zy zyn? *De Bloedzuiger*, leezen wy, heeft twee Dochters, (roepende) *Geeft*, *Geeft* (†). —— Wie zyn deeze twee Dochters? Welke zyn haare Naamen? Waar zullen wy ze zoeken? DE GROOT en eenige anderen zeggen, dat de Tong van den *Bloedzuiger* gevorkt zynde, haare *Twee Dochters* de twee takken of punten daar van zyn. Maar hier tegen wordt, met regt, tegengeworpen, dat, behalven de flauwheid en oneigenheid van het Lid eens Diers, deszelfs afkomst te noemen, verrigt de *Bloedzuiger* het zuigen niet met de Tong maar met de Lippen. —— Anderen verſtaan door de *Twee Dochters van den Bloedzuiger* de twee ſoorten deezes Diers: de een in zoet, de andere in zout water leevende. Doch hier op wordt aangemerkt, dat die zich in Zee onthoudt, geen Bloed zuigt, en dus hier door AGUR niet kan bedoeld worden. —— Nog anderen hegten deeze woor-

(*) Hy ſchryft: „ Juxta interpretationem Menachem, ut ſo„ nat, vox hæc intelligenda, et erit vox Arabica."

(†) De *Engelſche Vertaaling* heeft het woord *roepende* 'er in gevoegd.

woorden met de volgende in deezer voege zamen. *De Bloedzuiger heeft twee Dochters, ja 'er zyn drie dingen, die niet verzadigd kunnen worden, ja vier, die nimmer zeggen het is genoeg. Het Graf, de geſloote Baarmoeder, de Aarde, die van Water niet verzadigd wordt, en het Vuur zegt niet, het is genoeg.* Dan tegen deeze Verklaaring wordt ingebragt, dat de tellende opklimming een ſtap te hoog gaat, want, beginnende met *Twee*, komt dezelve tot *Drie*, en vervolgens tot *Vier*; 't welk aanloopt tegen het gebruik der Schriftuure, welke, in dergelyke gevallen, nooit verder dan een Eenheid gaat, die by 't eerst gemelde getal voegende; gelyk gezien kan worden uit die plaatzen, waar in dusdanige opklimmingen voorkomen, als byzonder in het 18 vers van dit Hoofdſtuk. *Deeze drie dingen zyn voor my te wonderbaar, ja vier, die ik niet weet.* Zommigen zeggen, dat, ſchoon wy geen voorbeeld van zulk eene getals opklimming in den Bybel hebben, hier uit geenzins volgt, dat dezelve by de *Hebreeuwen* nooit gebruikt is: anderen, dat dit niet onwaarſchynlyk is; maar dat de *Hebreeuwſche* Text, in ſtede van שְׁנַיִם, *Twee*, eertyds שְׁלֹשָׁה *Drie* voor 't eerſte getal geleezen hebbe: dewyl de LXX Overzetters dit getal by den *Bloedzuiger* voegen τη βδελλη τρεις θυγατερες. Zo heeft ook de *Arabieſche* en de *Syrieſche Overzetting*. Hier op antwoord ik, dat, men het eerſte getal *Drie* neemende, met de LXX, en dus de getalsopklimming geregeld ſtellende, deeze Overzetting my de rechte niet dunke: voor zo veel de *Vier* dingen, welke dan voor de Dogters van den *Bloedzuiger* moeten genomen worden, naamlyk het *Graf*, de *geſloote Baarmoeder*, de *Aarde* en het *Vuur*, dingen zyn, die met geene eigenaartigheid altoos, ja zelfs met geen den minſten ſchyn, Dochters van den *Bloedzuiger* kunnen heeten.

Ik kan my, overzulks, niet veréénigen met de Schriftverklaarders, die deeze zinuiting in het volgende doen voortloopen. 't Is een Spreuk op zichzelve ſtaande: en wy behoeven niet buiten den Text te gaan, om de Dochters van den *Bloedzuiger* op te zoeken: zy worden 'er uitdruklyk in genoemd, by haare eigene naamen in 't *Hebreeuwsch* הַב, הַב, *Hab*, *Hab*, by ons *Geeft*, *Geeft*, hetzelfde, 't welk de bedorve en geldgierige Regeerders van *Israël*, die HOZEA IV. 18. gezegd worden הָבוּ *Habu Geeft* te beminnen, ter zyde aftrok. Zeer eigenaartig heeten deeze *Dochters* van den *Bloedzuiger*, dat Zinnebeeld

van *Begeerlykheid* en *Onverzaadelykheid*, de Overleggingen van een greetig en onvoldaan gemoed, brengen natuurlyk zulk eene taal voort. Het woord *roepende*, door onze *Engelsche* Vertaalers zonder eenige noodzaake daar ingevoegd, weglaatende, 't welk, de Uitleggers buiten dit Vers brengende, om de Dochters van den *Aluka* te zoeken, gelegenheid schynt gegeeven te hebben tot veele zwaarigheden, ten deezen aanziene in 't midden gebragt, zet ik de Spreuk over.

De Bloedzuiger heeft twee Dochters, Geeft, Geeft.

Dus zet ook de *Chaldeeuwsche Uitbreiding* dit vers over, schoon de *Latynsche Vertaaler* van dezelve het woordje *zeggende*, strydig met het oorspronglyke, daar in heeft gelieven te plaatzen. De *Grieksche* Vertaaling van SYMMACHUS is: *De Bloedzuiger heeft twee Dogters, Breng, Breng.* Eenige, hoe wel weinige der hedendaagsche Vertaalers, [onder deezen ook onze *Nederduitsche Overzetters*,] volgen dit zelfde spoor: de meesten hebben zich laaten misleiden, door het *Dicentes* (*zeggende*) van de *Vulgata*, om de twee Dochters van den *Bloedzuiger* elders op te speuren, naar dat hunne Verbeeldingskragt hun leidde (*). Maar dit woord is zo vreemd in 't oorspronglyke, als zinstoorende. Van dit overtollig woord ontlast, heeft de Spreuk het waare voorkomen en den trant van een *Oostersch* kortbondig Voorstel, en iets treffends: kortom is dezelve dan waardig geteld te worden, onder de Woorden of verstandige Gezegden van AGUR, een Man, van wegen zyne Wysheid, met SALOMO in eenen rang gesteld.

(*) De LXX hebben voor הב הב *αγαπησει αγαπωμενα, delectione dilectæ* vel *diligentes*; ontleenende הב niet van יהב *dedit* maar van אהב *amavit*.

VRYE

VRYE GEDAGTEN EN AANMERKINGEN OVER HET NIET BESMETTELYKE VAN DEN ROODENLOOP TE 'S HERTOGENBOSCH, IN DE JAREN 1781 EN 1783 (*).

Door

JACOB VAN DER HAAR.

Dat de Roodeloop (*Dyſenteria*) eene beſmettelyke Ziekte zoude zyn, en, even als de Pest, van den eenen mensch tot den anderen overgaan, word, in het algemeen, geloofd, en van de meeste Schryvers erkend: hier van daan alle die belemmerende onheilen by het heerſchen dezer Ziekte: — ſchrik en afkerigheid voor zyne liefſte Vrienden; — vrees voor reizende Perzonen; — ſtilſtand van Onderhandeling en Negotie, en eene menigte andere, zyn, gelyk een iegelyk weet, daar van het droevig gevolg.

Dan, het zy my gegund, te mogen vragen: wie heeft, tot hier toe, onweerlegbaar bewezen, dat deze Ziekte waarlyk en in de daad beſmettelyk is? Immers, het algemeen heerſchen van eene Ziekte op eenige bepaalde plaatzen, of in byzondere huizen, alwaar 'er tevens vele ziek zyn en ſterven, is wel een klaar bewys, dat deze menſchen veelal door dezelfde in- of uitwendige oorzaak zyn aangedaan, maar bewyst niet altoos, dat de eene door den anderen is beſmet geworden. Want zo deze redekaveling doorging, dan zoude men, met het zelfde recht, alle algemeen heerſchende Ziekten, en vooral, de zogenaamde *Noordſche Ziekte*, van het voorgaande jaar 1782, beſmettelyk moeten noemen. En hoe vele verſchillende ſoorten zyn 'er niet van algemene Ziekten uit de lucht oorſpronkelyk en gevaarlyk, welke egter nimmer met den verſchriklyken naam van beſmettelyk verdienen gedoopt te worden?

Dan, dat de Pest, de Kinderpokken, Schurft, enz. wel degelyk beſmettelyk zyn, en van het eene lichaam in het andere, door dadelyke aanraking van beſmette perzonen, hunne klederen, enz. overgaan, is onlochenbaar, en, door onbetwistbare Proefondervindingen, getoond. Maar, waar

(*) Dit Stukje is, gedeeltelyk, in de Rotterdamſche Courant van den 25 Sept. 1783, geplaatst geweest, maar, op verzoek van zommigen, zo als het hier voorkomt uitgebreid.

waar zyn foortgelyke bewyzen, ten aanzien van den Roodenloop (*)?

Toen in het jaar 1781, een Battaillon van Oranje Friesland, uit Maaſtricht, alwaar de loop heerschte, in 's Bosch bezetting nam, en eenige manſchap, met die Ziekte, had mede gebragt, verſcheen kort daar op de Loop in 's Bosch, alwaar hy, waarſchynlyk, in geen halve Eeuw geheerscht had. Dit verwekte, vry natuurlyk, onder de goede Burgerye, een grooten ſchrik, en het ſcheen, zo de meesten geloofden, volmaakt te bewyzen, dat deze Ziekte aldaar, en alleen, door beſmetting was overgebragt. Dan in dit jaar 1783, ontſtond 'er, na eenen zagten Winter een zeer heten Zomer, het welk verdient in acht genomen te worden, wederom dezelfde Loop, zonder dat iemand durft *zeggen* van waar hy is aangebragt. En even zo is het in de meeste Steden en Plaatzen daar deze Ziekte geheerscht heeft, of misſchien nog heerscht, gelegen.

Ik moet hier deze Ziekte, dog maar kort, met andere, welke haar voorgingen en vergezelden, beſchouwen, en aanmerken; dat, eenige weken, ja zelfs den gehelen voorzo-

(*) Dat de Peſt, Kinderpokken, Schurft, enz. voor *inënting* vatbaar zyn, is bekend, maar geenzins, zo veel ik weet, van den Roodenloop. ——— Hoe veel tyds 'er verloopt, voor dat het natuurlyke of ingeënte peſtſmet uitbreekt, is my onbewust; maar uit vele welbewezen voorbeelden meen ik zeker ontdekt te hebben, dat, de natuurlyke beſmetting der Kinderpokken zig niet, dan na volkomen drie weken, vertoont, terwyl de beſmetting door Inënting, altoos, gelyk alom bekend is, binnen de helft dier tyd, dat is, vóór den twaalfden dag, verſchynt. ——— Of hier in ook het groote voordeel van de ingeënte, boven de natuurlyke pokken, beſtaat, durf ik niet bepalen; niettemin meen ik, dat dit Stuk de opmerking der Geleerden, die het lezen mogten, verdient. ——— De weinige, welke ik, van eenen doilen Hond gebeten, en waar van het ſmet gevat had, gezien heb; hebben de razerny tuſſchen den 50ſten en 60ſten dag gekregen. ——— Van agt, door denzelfden Hond gebeten, zyn 'er maar twee dol geſtorven; de zes andere, en daar onder de ergſte, die 'er niets tegen gebruikten, zyn gezond gebleven. ——— Hoe veel duisterheids ligt 'er niet op de meeste, ja zelf de gemeenſte, Ziekten? ——— Men kan, over de verſchillende heerſchende Ziekten; over het *al- of niet beſmettelyke van den Roodenloop*, zeer vele Vragen doen, welke niet beäntwoord kunnen worden.

zomer, voor dat, in deze twee jaren, den Loop in 's Bosch verſcheen, 'er reeds eene menigte menſchen, ſomwyl drie of meer in één huis, klaagden, over eene geweldige jeukte, met, en zonder uitſlag, in de huid, het welk, van eenige voor Schurft wierd aangezien, maar van my wierd toegeſchreven, aan eene in de lucht of dampkring heerſchende ſtof, of aan eene, door de groote warmte verdunde, en met het bloed gemengde galſtoffe; al het welk my dan ook, by eene voortduurende hitte, gelyk ook in de daad gebeurd is, voor meer en grooter Ziekten deed vreezen. De meesten hier van, die ik zelf behandeld heb, genazen door zagte, verkoelende Laxeermiddelen, en door veel *Imperiaal* water te drinken, waar door zy in een zagten, door de kunst verwekten, Buikloop geraakten. En ſchoon deze uitſlag en jeukte by eenigen lang duurden, weet ik niet, dat iemand van 40 of 50, die ik 'er van gezien heb, daarna een goeden of kwaden Buikloop, gekregen heeft.

Geduurende deze jeukte en uitſlag in de huid, en voor dat de ware Loop zig opdeed, kregen anderen, zeker uit dezelfde inwendige oorzaak, voor eenige weinige dagen, een zagten, goedaartigen, dog menigvuldigen Buikloop (*Diarrhœa*,) die, door de goede Natuur, als de grootſte Geneesmeesteresſe, zelf gewrogt, aan de meesten heilzaam, en ſlegts aan zwakken, en aan Kinderen nadeelig was. Ik, en een myner Meiden, kregen in dit jaar, mede dezelfde goedaartige ontlasting: —— By eenige weinigen ging deze ontlasting, met braken (*bort*) gepaard. —— En ſchoon deze goede Buikloop den kwaden Loop vooraf ging, vergezelde, in oorzaak dezelfde ſcheen, en, over het algemeen, ſlegts in zagtheid 'er van verſchilde, maar in aantal geweldig overtrof, wierd hy nogthans van niemand, (misſchien, om dat 'er niemand aan ſtierf,) beſmettelyk genaamd.

Voor, en geduurende den waren Loop, gering nogthans ten aanzien van 14000 Inwoonders in 's Bosch, heerschte 'er tevens ook, dog in een vry grooter aantal, eene verſchillende ſoort van Galachtige Koortzen, welke, ontwyfelbaar almede uit dezelfde uit- of inwendige oorzaak, voortkwamen, maar in verſchillende onderwerpen, even als by den Loop, ook verſchillende uitwerkingen hadden. En ſchoon deze Koortzen vier- of zesmaal meer menſchen dan de Loop wegſleepte, noemdeze evenwel niemand, het welk te bewonderen is, beſmettelyk, niemand ſcheen 'er ook

ook bevreesd voor; terwyl de naam van *Loop* byna ieder een verſchrikte.

Buiten vele andere Waarnemingen, onnodig hier te melden, verdient het misſchien eenige aandagt: dat, in van ARCKELS *Fundatie-huis* alhier, van de 41 zinnelooze, agt perſonen, ſchoon verre van den anderen geplaatst, den Loop gekregen hebben, en drie daar van geſtorven zyn, terwyl alle huisbedienden volmaakt gezond gebleven zyn. Indien nu de lucht of dampkring deze Ziekte niet voortbrengt, maar dat ze, even als de Peſt, van den eenen mensch tot den anderen moet worden voortgeplant, dan zy het my nogmaals gegund, te mogen vragen: Op welk eene wyze zyn deze afgezonderde civile gevangenen beſmet geworden? —— Toont of toonen de bovengemelde Huid-ziekten, de veelvuldige zagte Buikloopen, het groote aantal van Koortzigen, de tevens, doch in een minder getal, heerſchende Roodeloop, zelf by afgezonderde gevangenen, niet vry ſterk, dat deze laatſte Ziekte, zo wel als de drie eerſte, niet door eene ingebeelde beſmetting van den een tot den anderen, maar, door dezelfde of gelyke oorzaken, in de lichamen zelf geteeld, is hervoort gebragt?

Van alle de Doctoren, Geestelyken en andere Perſonen, die, in deze twee jaren, zeer veel menſchen met den Loop gezien en behandeld hebben; nog ook zelfs van hun die by de Zieken opgepast of zelf geſlapen hebben, is 'er nauwlyks één met den Loop bezogt geworden, het geen zeker moest gebeurd geweest zyn, zo wanneer zy behebt waren geweest met de eerſte of inwendige oorzaak dezer Ziekte, in hunne eigen lichamen. En wie zoude evenwel in dien gevalle niet gezegd hebben *die* en *die* is *daar* en *daar* beſmet geworden. Thans meen ik, dat deze en dergelyke zeggingen niets minder dan bewyzen zyn, en evenwel dagelyks gebruikt worden, om het vooroordeel te ſtaven.

Indien de Loop ook zo beſmettelyk ware gelyk men denkt, dan zoude dit ſmet natuurlyk in de twee voornaamſte handeldryvende Steden van ons Land, Amſterdam en Rotterdam, en van daar tot wyd en zyd moeten worden voortgeplant: en is het tegendeel waarachtig, ja gebeurt het dikwyls, gelyk nog zelfs in dit jaar, dat reizende perſonen uit plaatzen, daar de loop heerschte, in deze Steden aan den Loop geraakt en behandeld zyn, wie heeft gehoord, dat die Ziekte door hun, of hunne Geneesmeesters, aldaar is voortgeplant geworden? En geen wonder! de eigenaartige Loopaanbrengende lucht, het zy ze iets *Arſenicaals* bevat, of

of bezwangerd is met onzigtbare diertjes (*Acari*) Myten, of hare eiërtjes, die de Gal ontſteken, en de darmen prikkelen: die zelfde onbekende en Ziekte aanbrengende lucht, zeg ik, die over Gelderland en elders, op menſchen of hun voedzel, gevallen is, en 'er meermalen valt, is, op Holland, niet neergekomen, en komt 'er ook zeldzaam neer; en dit is, zo ik niet dwaal, de reden, waarom aldaar de zogenaamde beſmetting, van den een tot den anderen, geen plaats heeft gehad, nog kunnen hebben.

Zyn inmiddels Vreemdelingen (Reizigers) in of onder zulk eene Ziekte-aanbrengende luchtſtreek geweest; worden zy dezelve deelachtig, en kan hunne goede natuursgeſteldheid, gelyk tog veelal by de meesten plaats heeft, dezelve niet vernietigen, dan neemen zy ze mede naar hunne plaats, alwaar ze welhaast uitbreekt, dog zonder, gelyk eene menigte voorbeelden toonen, zig aldaar, gelyk men zegt, voort te planten.

Maar is de laatst onderſtelde plaats, gelyk niet weinig gebeurt, mede onder dezelfde Loop-ziekte aanbrengende luchtſtreek gelegen, (want de ondervinding toont dat ſoortgelyke luchtſtreken zig doorgaans vry verre, en waarſchynlyk, by herhaling, wyd en zyd uitbreiden) dan breekt deze Ziekte ook aldaar algemeen uit. En zo de t'huis gekomen Reiziger daarvan de eerſte blyken geeft, dan ſchynt het (zo men denkt) zeer klaar, dat hy deze Ziekte *daar*, of *daar en door beſmetting*, gehaald, en op zyne woonplaats heeft overgebragt.

Gelieft nu iemand deze Ziekte-aanbrengende lucht, ten aanzien van hun die 'er ziek door geworden zyn, beſmettelyk te noemen, ik, nog niemand, kan 'er iets tegen hebben: zy is het in de daad; maar daar uit volgt niet, dat zy, die 'er door beſmet zyn, dit ſmet op anderen, die het door de lucht niet ontfangen hebben, voortplanten. By voorbeeld: de Zeeuwſche lucht is, voor velen die 'er niet gewoon zyn, in heete drooge Zomers, beſmettelyk, en vooral in het voortbrengen van hardnekkige Koortzen. Maar deze Koortzige Zieken ſteken andere, in of buiten die Provintie, niet aan; en hoeveel verſchillende Ziekte-aanbrengende luchten, zonder van de Voor- en Najaars Ziekten te ſpreken, zou ik niet konnen te berde brengen?

Maar, dat de Peſt, Kinderpokken, en meer andere Ziekten, gelyk ik boven zeide, die niet uit de lucht, maar door dadelyke behandeling van beſmette menſchen, hun-

ne

ne klederen en overneming van Ziekmakende ſtof, beſmettelyk zyn, en van den een in den anderen overgaan, blykt, onder meer andere, allerklaarſt uit de bekende inënting (*inoculatio*). —— En dat deze Ziekten zig op geene andere wyze, nog door de lucht verſpreiden, gelyk ongelukkig, zelfs door geleerden, vry algemeen geloofd word, blykt, uit het volgende, het welk ik, onder meer andere, tot een overtuigend bewys, maar alleen behoef aan te halen.

Toen in het Jaar 1720 de Pest door een Schip met goederen uit *Africa* te *Marſeille* was overgebragt, heerschte die Ziekte zo verwoed, dat ze in 50 dagen, dat is, van den 3 July tot den 21 Augustus, (wanneer zy begon en eindigde,) 87,6,66 Menſchen wegſleepte. Dr. CHICOYNEAU, die 'er van het Hof gezonden was, begroot het getal dooden op 100,000; en meer dan één derde Inwooners van het Marſeilliaansch gebied. —— Ruim 20000 herſtelden.

Dat deze Pest, na de *Atheenſche*, de ſchroomlykſte is geweest, die ooit gewoed heeft, getuigen de Jaarboeken. En nimmer heeft eenig Mensch, of Vorst, aan het menschdom zo veel heils toegebragt dan de *Hertog van* ORLEANS op dien tyd. Deeze Vorst trok een Cordon Soldaten, dat het gehele Marſeilliaansch gebied omcingelde, en alle gemeenſchap van menſchen en goederen afſneed; en hier door is toen geheel *Europa* van de Pest bevryd gebleven.

Hier uit, is, dunkt my, zeer klaar, dat dit Cordon de gemeenſchap van menſchen en goederen wel belet, maar de lucht of wind niet gekeerd heeft. —— Dat nu de lucht het pestſmet niet vervoerd, en dat het zelve door vuur, rook of reukwerk, gelyk de Fabel-geneeskundige waant, ook niet verbeterd word, blykt, onder meer andere, uit het volgende:

Toen in 1665 de Pest in Londen heerschte, vlugtte het Hof en twee derde der Inwooners, en nogthans ſtierven 'er, in weinige Maanden, 68,5,96; zomwylen 1000 daags. Maar, het geen alle opmerking verdient, is, dat, na drie dagen en drie nagten, de gehele Stad door, verbazende groote vuuren gebrand te hebben, 'er juist toen eens 4000 ſtierven; een blyk dat de lucht 'er niet door verbeterd was geworden.

Wyszelyk handelen daarom thans alle Mogendheden, wanneer zy alle gemeenſchap met Zieken, of hunne goederen door aanraking beſmettende, afſnyden. Maar de poorten te ſluiten tegens Ziekten, uit de lucht en het heete weêr voort-

voortkomende, en niet beſmettelyk, gelyk de Loop, is vrugteloos.

Dit dan is niet ſlegts troostryk voor alle Menſchen, maar ook vooral aanmoedigend, om hun, die 'er ziek aan zyn, gelyk helaas! maar al te veel gebeurt, en ik met zwarte verwen kon ſchilderen, niet te verlaten, maar vrymoedig en met lievr te helpen, ja ook de dooden, daar men ook bang voor ſchynt, onbeſchroomd te begraven. Verſcheide groote Mannen hebben, zonder de minſte vrees of gevolg, het inwendige van de darmen dier Lyken, meermalen, nageſpoord. — Maar, behalven dit, ſpruit 'er, naar myne gedagten, nog een ander heil, en van het uiterſte gewigt, uit, namenlyk: dat zy, die zulke ſaizoenen beleven, of plaatzen bewonen, boven andere voor den Loop vatbaar, tot verhoeding van dezelve, eene ſchrale, magere, reeds alombekende, leefwyze, moeten in agt nemen; gepaard met een matig gebruik van Wyn of Azyn, als ook eene geduurige verſchoning van hembden en kouzen; nemende vooral, zonder verzuim, één, twee, of meermalen 's weeks, eene koele, zagte, gal-ontlastende, purgatie, van *Rhabarber*, met één of tweemaal zo veel *Cremor Tartari*. Want ik meen, dat eene vroege en herhaalde ontlasting van galſtoffen, gepaard met een ſchraal diëet, het voorname, ja eenige middel is, om ze, by het daadlyk heerſchen, niet alleen in hare woede te verminderen, maar ook, zo dit in tyds algemeen gedaan wierd, geheel voor te komen. Althans in dit, en ook vóór twee Jaren, toen myne twee meiden zeer ziek aan den Loop lagen, heb ik zelfs deze zagte behoedwyze gevolgd, en ze anderen aangeraden: — ook heb ik meermalen waargenomen, dat Menſchen, die in den waren Loop vervielen, eenige dagen vooraf, vry verſtopt van buik waren geweest; en ik meen dat vroegtydige ontlastende middelen, om de natuur te helpen, de Ziekte by hen zou verzagt, of, misſchien, geheel voorgekomen zyn.

Dan dat evenwel de Roodeloop, boven vele andere, eene vuile, morsſige, ſtinkende Ziekte zy, is bekend; en dit heeft, by het heerſchen derzelve, ontwyfelbaar mede aanleiding kunnen geven om ze beſmettelyk te verklaren. En dat alle onreinheid en ſtanken ongezondheid en ziekte konnen veroorzaken, zal, nog kan, niemand durven lochenen; nog ook, dat zy ze eer, en meer, vatbaar voor de eerſte aanleidende oorzaak der Loop maken, en dezelve ook dikwyls met Rotkoortzen doen gepaard gaan. Ja dit is,

naar

naar myne gedagten, ook de ware reden, dat gevangenisſen, gelyk ook in dit jaar op verſcheiden plaatzen gebeurd is, om de reeds bedorven lucht, voor, ja boven, andere plaatzen, door den Loop worden aangedaan. Het zelfde heeft ook, by heete Zomers, veeltyds by volkryke, ſtilliggende, Legers, en op Schepen, plaats. ——— God! zelf, heeft ook daarom, voor het Heir der Israëlleren, *Deuteron.* XXIII. vs. 12 en 13, ten aanzien der zuiverheid, byzondere zorg gedragen. En als Hy, in volgende tyden, *Juda* en *Israël* dreigde of dadelyk ſtrafte, zegt Hy: *Amos* IV. vs. 10, *Ik heb den ſtank uwer Heirlegers, zelfs in uwe neuze doen opgaan.* Dog dit zegt niet, dat de ſtank der loopigen juist den Loop zelf zou veroorzaken.

Aanmerkelyk is het ook, dat alle beſmettelyke Ziekten zig nimmer aan éénen tyd van het Jaar bepalen, maar meestal in hitte en koude voortduuren: het tegendeel heeft doorgaans, zo niet altyd, by den Loop plaats: deze begint in of even na het midden van eenen heeten Zomer, en eindigt met den Winter; en hier van daan ook het gewoon ſpreekwoord: *de hitte verwekt, en de koude verdryft, den Roodenloop.* Dan het is geenzins myn oogmerk, in byzonderheden uit te weiden; nog te zeggen, het geen door anderen reeds gezegd is. Myn eenigst zuiver doel, met deze weinige regelen, waar van ik de beſliſſing of voltooiing, met onderwerping en liefde, voor grooter Mannen, of een geleerd Genootſchap, overlate, was, om, indien mooglyk, *Magiſtraten*, *Geestelyken*, en, in het kort, alle andere *Menſchen*, eenigzins vryer over deze Ziekte te doen denken en handelen; en ik vleie my, door een vóórloopig berigt, reeds daar in eenigzins geſlaagd te hebben. Dwaal ik, het zal my ſmerten; dan, waarlyk! heb ik te veel gezegd; en is de waarheid, ook maar eenigzins, aan myne zyde; dan heb ik genoeg gedaan. ——— God! bidde ik, *doe het licht uit de duisterniſſe ſchynen!*

's Hertogenbosch,
den 1ſten Novemb. 1783.

DE-

BERIGT VAN DE LIPARI-EILANDEN, IN DE MIDDELANDSCHE ZEE.

(Overgenomen uit *de Lettres Phyſiques & Morales ſur l'Hiſtoire de la Terre & de l'Home*, door den Heer DE LUC.)

„ Nimmer bleeven wy in gebreke, om, zo 't ons mo-
„ gelyk was, den Leezeren van ons *Mengelwerk*, zo-
„ danige Stukjes te verſchaffen, als eene meerdere of min-
„ dere betrekking hadden, tot gewigtige voorvallen, die
„ veel ſtofs tot geſprek opleveren. Dit bewoog ons tot
„ het plaatzen van een Verſlag der Aardbeevingen in *Ca-*
„ *labrie* en *Sicilie* (*), en wy agten hun te zullen verplig-
„ ten met het volgend Berigt der *Lipari Eilanden*, die
„ gezegd worden veel geleden te hebben by de laatſte
„ Aardbeevingen, die, op *Sicilie* en in *Calabrie*, zulke
„ deerlyke tooneelen van verwoesting hebben aangerigt.
„ —— Een Berigt medegedeeld door en vergezeld met
„ Aanmerkingen van een Heer, als de wydberoemde DE
„ LUC, behoeft geen aanpryzing. 't Zelve is, gelyk het
„ geheele Werk, zwaar uit wy het ontleenden, Briefswy-
„ ze ingerigt aan de tegenwoordige Koninginne van *En-*
„ *geland*, en van deezen inhoud.

MEVROUW!

De *Lipari Eilanden* liggen ten Noorden van *Sicilie*, op een kleinen afſtand van dat Eiland. Voorheen droegen zy den naam van de *Æoliſche Eilanden:* dewyl de vreeslyke Stormvlaagen, die zomtyds omſtreeks dezelve opſteeken, de Dichters gelegenheid gegeeven hebben tot de verciering, dat de God ÆOLUS de Winden daar gevangen hieldt, en, naar welgevallen, los liet.

Myn Broeder, op zyne Reis na *Sicilie* deeze Eilanden van den top des Bergs *Etna* gezien hebbende, was begeerig om ze van nader by te beſchouwen en te bezoeken. Hy bewoog een zyner Vrienden om met hem dat reisje te doen, en het volgende is het hoofdzaaklyke zyns verhaals.

Op den 30 Maart des Jaars MDCCLVII, ging myn Vriend 's voormiddags ten tien uuren met my te *Meſſina* ſcheep,

(*) Zie hier boven, bl. 304.

ſcheep, in een kleine Feloek, om het Eiland *Volcano* te bezigtigen. Een gunſtige wind voerde ons welhaast door de Straat van *Faro*, en voor Zonne ondergang, bereikten wy *Cape di Melazzo*. Het weer was zeer bedaard, een heldere lugt, en de ſchoonſte maaneſchyn, maakte, dat het als 't ware geen nagt was, en alles liep zamen om met ons ligt Vaartuig den overtocht te waagen. Wy zetten, derhalven, zonder bedenken, onze reis voort, en met Zonne opgang bevonden wy ons by *Volcano*, waar wy, binnen kort, aan land traden.

Het Eiland *Volcano* is twaalf mylen in den omtrek, en alleen van *Lipari* afgeſcheiden, door een diep water, één en een halve myl wyd. De Westlykſte uithoek van *Lipari* ſtrekt zich na het Noordlykſte gedeelte van *Volcano:* van daar loopt ze Oostwaards, en op dat gedeelte is de Stad *Lipari* gebouwd, van welke alle de andere Eilanden den naam van *Liparifche Eilanden* ontleenen.

Van de Westzyde bezien, heeft het Eiland *Volcano* de gedaante van een geknotten Kegel; van de Oostzyde, waar wy aanlandden, gelykt het veel naar de groep, dien de *Veſuvius*, de Bergen *Somma* en *Ottajano* met elkander maaken, als men ze ziet op het waterpas der Valeye, door welke zy van elkander geſcheiden worden; en waarſchynlyk is deeze gelykheid van gedaante veroorzaakt, door een toeval van dezelfde natuur. Het buitenſte gedeelte van *Volcano*, 't welk de gemelde geregelde kegelvormige gedaante heeft, levert als 't ware een rond bolwerk voor het Eiland op. Het is open aan den Noordoostkant, en daar omringt het den *Nieuwen Volcano*, op dezelfde wyze als *Somma* en *Ottajano* den *Veſuvius* omringen; en nog volkomener, in zo verre, dat de Valeye, welke daar overeenkomt, met de Valeye *Atrio del Cavallo* van *Veſuvius* geheeten, bykans eene geheele omſluiting vormt. De *Nieuwe Volcano* is naby de opening van deeze omſluiting gelegen, en wordt daar mede hereenigd door den voet aan de Zuidzyde, waar de Nieuwe Berg niet tot een Eiland gemaakt is. Aan 't Noordoosten wordt *Volcano* door de zee beſpoeld, niet dat het water komt tot het buitenſte gedeelte der omſluiting: maar de omringende Valey in dit gedeelte veel laager zynde, komt de zee door deeze opening in, en vormt eene kleine Baay, ter flinke hand van welke men den Nieuwen Mond ziet, en ter rechter den Ouden, een weinig boven de oppervlakte der zee verheeven; doch welke Kegel nog zigtbaar genoeg is

om

om onderſcheiden te kunnen worden. Van deezen Ouden Mond verder Noordwaards gaande, ontmoet men een vlak Land, omtrent eene halve myl lang, 't welk een gedeelte vormt van de omringende Valey. Aan het einde hier van ryst een andere Kegel op, die thans uitgebluscht is. Men noemt denzelven de *Kleine Volcano*, in tegenoverſtelling van den *Nieuwen Mond*, welks Kegel verheevener en uitgeſtrekter is. Deeze *Kleine Volcano* heeft het kanaal, 't welk dit Eiland van *Lipari* afſcheidt, zeer vernauwd.

De Baay, door my vermeld, was de plaats onzer Landinge. Ik onderzogt den grond, zo ras wy 'er den voet op zetten, en vondt nergens iets anders dan *Scoriæ* (*), en overblyfzels van vuur. Geleid door een onzer Scheepslieden, een Inwooner der *Lipari Eilanden*, klom ik den *Nieuwen Volcano* op, dezelve is vry ſteil, en hol van wegen. In omtrent een half uur, kwamen wy tot een nauwen doorgang, die gemeenſchap hadt met den Mond. Een dikke zwavelagtige damp, door den wind aangevoerd, vervulde deezen doorgang geheel en al. Wy waren ſlegts eenige ſtappen gevorderd, wanneer myn Gids my berigtte, dat wy, zonder gevaar, niet verder konden gaan, en my van myn voorneemen zogt af te brengen. De damp was verſtikkende, en ik moest op 't oogenblik beſluiten. Myne nieuwsgierigheid hieldt de overhand, ik gaf hem een teken, dat hy kon te rug keeren, en drong zelve door den damp heen. De noodzaaklykheid om te ademen verhaaste myne ſchreden, en, op 't oogenblik, dat ik den Mond naderde, was ik gelukkig van den zwaveldamp verlost. Deeze Mond vertoonde eene vry uitgeſtrekte vlakte, van eene langwerpig ronde gedaante, zeer ruw, de zwaveldampige wolken reezen uit verſcheide openingen op. Ik begon alles hier vry nauwkeurig te bezien, ſchoon niet zonder ongemak, als ik duidelyk uit den klank myner voet-

(*) 't Geen men *Scoria* noemt, is eene aard- of ſteenagtige tot glas gewordene Zelfſtandigheid, die gelyk ſchuim dryft op de oppervlakte van geſmolte metaalen. *Puimſteen* is die byzondere ſoort van *Scoria* der *Volcanos*, welke zy alle in overvloed hebben. Dezelve is ongetwyfeld het ſchuim der kookende zelfſtandigheden: het wordt niet geheel wit en ligt, of het moet langen tyd bloot gelegen hebben aan de zon, bovenal op 't ſtrand. Deëze *Scoriæ*, eens tot *Puimſteen* geworden, dryven op de oppervlakte der Zee, en de wind voert ze na alle de gedeelten der naby gelegene oevers.

voetſtappen bemerkte, dat ik op zeer onvasten grond wandelde.

Deeze vlakte is op de kleinſte kruismeeting tusſchen de vyf en zes, en op de grootſte, tusſchen de acht en negen honderd ſchreden. Het binnenſte gedeelte van den top is vry diep ingezonken, en omringd door eene opeenhooping van zelfſtandigheden gewoonlyk op vuurbraakende Bergen aan te treffen. Zuid- en Oostwaards zal deeze omſluitende opeenhooping in hoogte honderd vyftig of twee honderd voeten haalen; 't welk omtrent een vierde van de geheele hoogte des Bergs uitmaakt.

Dezelve intreedende, ontdekte ik, aan het tegenovergeſtelde uiterſte deezer kleine vlakte, eene opening, die eene groote menigte rooks uitgaf. Myne aandagt wendde zich na dien kant. Deeze opening was aan den voet van een der hoogſte zyden der omſluiting, welke, te dier plaatze, eene ſoort van diepte maakte, omtrent zestig ſchreeden in den omtrek. Een kolom rook, vyftien of achttien voet dik, uit zee reeds onderſcheiden gezien, rees op uit deeze pyp, met een geraas niet ongelyk aan dat van kookend water, als het loopt uit een niet welgeſlooten ketel. Ik wierp 'er eenige ſtukjes *Scoria* in, en hoorde ze binnen kort niet meer.

Naa deeze diepte een oogenblik beſchouwd te hebben, keerde ik langs de Oostzyde der vlakte te rug. De veelheid van rook, daar uit opryzende, bedekte volkomen den top des Bergs van dien kant. De wind den rook allerwegen heen dryvende, bedekte die zwavelagtige damp deszelfs eigen oorſprong. Ik naderde, nogthans, met oogmerk om dien te ontdekken, als ik het geluid hoorde van een geweldigen wind, die uit de opening ſcheen voort te komen. Denkende, dat dezelve in de plaats was door den rook bedekt, ſtapte ik voort; maar ik zag dien binnen drie ſchreden van my. Ik ſtond op 't oogenblik ſtil, verſchrikt wegens het ontkomene gevaar. Het was een hol, vyf of zes duimen over 't kruis, eindigende in een kleine pyp omtrent twee en een halven voet diep. De lugt kwam uit dit hol met zo veel gewelds als uit de blaasbalgen eens Smits. Ik wierp verſcheide groote ſtukken *Lava* na beneden; deeze de opening verwyderende, kwam 'er de wind met minder ſnelheids uit, doch dezelve blies altoos de kleine ſtukjes, van de zyde der opening vallende, weg. Wat de ſtukjes *Lava* door my daar ingeworpen, betreft, zou men ligt denken dat ze vernietigd wierden:

want,

want, op 't oogenblik, dat zy in 't hol gevallen waren, hoorde ik 'er niets meer van. Deeze ontdekking overtuigde my van de weinige dikte des overwelfden gronds, op welken ik trad, en maakte my voorzigtiger in het te rug keeren. Ik ſtelde dit geen oogenblik uit, en ik durfde my zelven geen gelukwenſchen met het wel afloopen van dit beſtaan der nieuwsgierigheid, eer ik myn Gids, die my op veiliger grond wagtte, hadt aangetroffen. Wy gingen weder ſtrandwaard, waar myn Vriend my geluk wenschte met myne behoudene wederkomst.

Deeze nieuwe Kegel is, gelyk ook de kleine vlakte daar rondsom, voor 't grootſte gedeelte, aschverwig. De ſtoffe, uit welke dezelve beſtaat, is, over 't algemeen, noch zo hard, noch zo zwaar als die van den *Veſuvius* en den *Etna*. Men vindt, bovenal op den top, veel van die ſmaaklooze witte Aarde, met zwavel doormengd, zo gemeen op veele Vuurbraakende Bergen. Deeze Aarde ſchynt niets anders te zyn dan de ontbinding der ligtſte *Lavas* en *Scoriæ*, veroorzaakt door de zout- en zwavelagtige uitwaasſemingen, van welke zy doortrokken zyn. Deeze uitdampingen dringen door bykans elk gedeelte van den nieuwen Kegel: en vormen op de randen der ſcheuren zeer aartige cryſtalſchietingen van Zwavel en Zout. Op de ſchuinte vond ik een ſtuk *Lava*, veel harder, vaster, en volmaakter in glas veranderd dan ik ooit op den *Veſuvius* of den *Etna* zag. 't Zelve geleek volkomen naar den zwarten Vuurſteen, zo overvloedig in het Krytgebergte van *Engeland*. Een andere *Lava*, binnen tien jaaren van den top afgekomen, is, in tegendeel, zeer vol porien. Deeze heeft veel Yzers in zich, gelyk alle de *Lavas* van den *Veſuvius* en den *Etna*.

De nieuwe Kegel is gevormd door twee onderſcheide monden tot den top loopende. Men kan ze, op eenigen afſtand zynde, onderſcheiden. De top van den uitgeblusschten *Volcano* heeft desgelyks twee Monden.

De Zee krygt haar aandeel van deeze zwavelachtige dampen, die door den *Volcano* tot aan den voet doordringen: dezelve vertoont zich geelagtig op verſcheide plaatzen: het water geeft hier en daar rook op, en waar het rookt is de hette onverdraagelyk.

Aan den voet van den *Volcano*, weinig duimen boven de oppervlakte der zee, ziet men veele deezer kleine kookende bronnen zich ontlasten. Het water deezer bronnen is zout; een bewys, dat het zeewater is, door de ſpleeten

ten in den Berg gedrongen en door de hette weder uitgedreeven.

Wy hadden een goeden Waterhond by ons, hier door konden wy de hette des waters ontdekken. Hy ging zo dikwyls te water als wy het begeerden, ſchoon het hem menigmaal lastig viel; zyn ſchreeuwen, of de verſnelling zyner beweeging diende ons voor een Thermometer. Al de Visch, in deeze noodlottige wateren komende, ſtierf terſtond, en het ſtrand was digt by deeze heete wellen geheel met Visch bedekt.

Het Eiland is onbewoond, geen leevend ſchepzel huisvest 'er, behalven eenige Konynen. Zy onthouden zich op het gedeelte verst van den *Volcano*; waar zommige kruiden en wat kreupelhout groeit.

Na den *Kleinen Volcano* gaande, zagen wy digt by het ſtrand een hut, twee gewapende Mannen traden 'er uit, en vroegen, wat wy op het Eiland te doen hadden? Hun dit onderrigt hebbende, vroegen wy op onze beurt, wat zy hier deeden? Zy hoorden, zeiden ze, op *Lipari* t'huis, en waren te deezer plaatze geſteld, om toe te zien dat 'er geen zwavel weggevoerd wierd. De rede hier van is, dat de Inwoonders van *Lipari* voorheen derwaards gingen, om Zwavel te verzamelen, en het vervolgens te zuiveren: doch men bevondt welhaast, dat deeze damp nadeelig was voor de Wyngaarden der Koránt-druiven, die den voornaamſten rykdom dier Eilanderen uitmaaken. Naderhand is 'er my eene tweede rede van gegeeven, te weeten, dat verſcheide Perſoonen in het zoeken van Zwavel, door veelerlei toevallen, waren omgekomen, zulks hadt de Biſchop van *Lipari* bewoogen, om ieder, die zich tot het zoeken van Zwavel derwaards begaf, op heeter daad, in den Kerkban te doen. Deeze Wagters verhaalden ons, dat de Valey, die de *Nieuwe Volcano* van de buitenſte omſluiting afſcheidde, als mede de vlakke en gezonken grond, die zich tot den *Kleinen Volcano* uitſtrekte, in vroegeren tyde, eene zeer vellige haven was, waar in de Galeien ankerden: doch dat eene zeer geweldige uitberſting dezelve geheel en al hadt opgevuld.

's Namiddags ten twee uuren, verlieten wy dit naare Eiland. Wat de andere betreft, ik heb ze naby genoeg gezien, om een volkomen denkbeeld van derzelver gedaante te maaken.

Strombolo, het Oostelykſte, werpt, by aanhoudenheid, veel vuurs en rooks op. Het ryst, in eene kegelvormige gedaante, uit zee. Aan den Oostkant heeft men drie of vier

vier kleine openingen niet verre van elkander, niet op den top, maar in de ſchuinte, omtrent op twee derden van de hoogte. Doch dewyl de oppervlakte van den *Volcano* zeer oneffen en met uitgeholde wegen voorzien is, mogen wy natuurlyk beſluiten, dat, ten tyde eener groote uitbarſting, de top en een gedeelte der zyde inſtortte; gelyk ook op den *Veſuvius* moet gebeurd zyn, diensvolgens is de algemeene ontlastplaats thans in 't afhangen des Bergs, ſchoon altoos in 't middelpunt des geheelen voetſtuks. —— *Stromboli* wordt, ondanks dat vuur en dien rook, bewoond; doch men draagt zorge om de nabyheid der uitwerpende openingen, die zeer gevaarlyk zyn, te ſchuwen. Een *Engelſchman*, gelyk ik, door nieuwsgierigheid gedreeven om deeze Eilanden te bezoeken, verhaalde my, dat de ſchoonheid van het weer hem en zyne reisgenooten uitlokte om op *Stromboli* aan Land te gaan: zy klommen den *Volcano* op, welks openingen toen niets uitgaven; maar, terwyl zy dezelve aandachtig beſchouwden, en geen gevaar vermoedden, ontſtondt 'er, op 't oogenblik, zulk een woedende uitbarſting, dat zy, met de uiterſte verhaasting, moesten te rug keeren; een van het gezelſchap werd gewond door een ſtuk uitgeworpen *ſcoria*.

Ten Westen van *Stromboli* ligt het Eiland *Panari*, omringd door andere kleine Eilanden, die zich als Rotzen vertoonen. De gedaante van 't zelve is gelyk aan die van andere *Volcanos*; en ieder deezer Rotzen, zo verre ik kon ontdekken, is zelve een Kegel geweest, boven de zee uitſteekende.

Wy komen nu tot het grootſte en volkrykſte Eiland, *Lipari* zelve. De gedaante is zeer onregelmaatig, en op deeze enkele plek ſgronds heeft zich zulk eene menigte van lugtgaten geopend, dat ze voor 't meerendeel door elkander loopen. Eenigen nogthans zyn onderſcheiden gebleeven, en van den top van *Volcano* kon ik ze gemaklyk onderſcheiden. 't Is nog niet lang geleden, of deeze openingen wierpen nog rook uit. Het volk gelooft, dat St. BARTHOLOMEUS, of eenige andere Heilige, hun Beſchermer, om hun van den rook te verloſſen, dien na het Eiland *Volcano* verplaatst heeft. Ten Westen van *Lipari* zyn verſcheide Rotzen, naar ruïnen gelykende. De Stad *Lipari*, aan de Zuidzyde gebouwd, geeft den naam aan dit Eiland en aan alle de andere. Deeze is de Zetel des Biſchops, en heeft een bezetting van Krygsvolk. De

voornaamſte handel beſtaat in Korenten, welke overvloedig op dit Eiland vallen. Men verzamelt 'er ook Katoen, en een groote menigte van Puimſteen. De meeste leevensnoodwendigheden krygen de Inwoonders, van *Sicilie*.

Noordwestwaards van *Lipari* ligt *Salini*, beſtaande uit twee Bergen, aan derzelver voetſtuk vereenigd. De Noordlykſte deezer twee heeft van alle deeze ſoort van Bergen, door my gezien, de geregeldſte kegelvormige gedaante; dan de top is, 't welk opmerking verdient, eenigzins geknot. ——— Verder op, zyn de Eilanden *Felicudi* en *Alicudi*, beide de beſtendige kenmerktekenende gedaanten van *Volcanos* vertoonende. Zo wel als *Salini* zyn deeze twee Eilanden bewoond, en het vuur is op alle drie uitgeblusch̃t.

Men kan zich gemaklyk verbeelden, hoe alle die Eilanden uit de diepte der zee zyn voortgekomen. Wanneer onderaardſche vuuren eerst een doortogt in deeze plaatzen zogten, hoopten de ſtoffen, welke zy voortdreeven, zich eerst opeen aan de oppervlakte der zee, en de mondeu bleeven geſlooten te midden van deeze aangroeiende zelfſtandigheden. Die gemeenſchappen door het water van den grond der zee tot de lugt, eens daar zynde, dienden als ſchoorſteenen, die Vuur, Lava en andere ſtoffen uitwierpen, tot deeze Eilanden de tegenwoordige gedaante kreegen.

Schoon weer begunſtigde onze terugreize, wy kwamen den volgenden dag te *Cefalu*, eene kleine Stad aan een uithoek van denzelfden naam. In den omtrek valt eene groote menigte Manna, waar in de Bewoonders ſterken handel dryven. 's Avonds gingen wy weder zeil, en landden den volgenden morgen te *Palermo*.

Deeze Hoofdſtad van *Sicilie* ligt aan 't einde van een Baay, twaalf mylen in den omtrek groot, open aan den Noordoost kant. Dezelve wordt gevormd door twee Kaapen, de Oostlykſte heet *Kaap Saffran*, en de Westlykſte *Kaap St. Roſalia*. Op de laatstgemelde verheft zich een Berg, die dor en zeer ſteil is, *Pelegrin* geheeten. Op den top ſtaat een Kapél toegewyd aan *St.* ROSALIA, de Beſchermheilige van *Palermo*; haar Feest wordt 's jaarlyks met veel pragts gevierd. Voorheen kon men niet dan met veel moeite by deeze Kapél komen; doch de weg derwaards in thans ſchoon en gemaklyk.

By helder weer kan men van den top deezes Bergs niet alleen alle de *Lipari Eilanden* zien, maar ook het Geberg-

te

te op de Kust van *Calabrie*, dat een gedeelte van het *Apennynſche Gebergte* uitmaakt, en eindigt by *Faro*, of de Straat van *Aleſſina*. Hier krygt men ook het Eiland *Uſtica* in 't oog, omtrent dertig mylen van *Kaap Roſalia*, en zestig van de *Lipari Eilanden* gelegen. De gedaante deezes Eilands verſchilt van die der laatstgemelden; dewyl het, naar maate van de uitgeſtrektheid, weinig hoog en op verre na niet regelmaatig van gedaante is. Hier uit mogen wy, met eenige waarſchynlykheid, belluiten, dat het den oorſprong niet verſchuldigd is aan onderaardſche vuuren. *Uſtica* is al te zeer gelegen voor de Barbaarſche Zeeroovers, om bewoond te zyn. Men zou 'er een ſterkte moeten bouwen en een bezetting leggen, om de Inwoonders te beveiligen voor de ſtrooperyen der Zeeſchuimeren; kosten, veel hooger loopende dan de voordeelen van dit Eiland te trekken.

Het gezigt van den Berg *Pelegrin* is een der leerzaamſte, ten aanziene van de onveranderlyke gedaante der *Volcanos*, en het onderſcheidend merkteken, 't welk dezelve van andere Bergen doet verſchillen. Van deezen Berg alle die Eilanden ziende in eene kegelvormige gedaante; weetende, volgens de zo even bygebragte aanmerkingen, wat zy eertyds waren, en my herinnerende de Gezigten van veele Eilanden, door Zeelieden aangedaan, trof my het denkbeeld, dat het grootſte gedeelte dier verzamelingen van Eilanden, in de Zeeën verſpreid, als de Eilanden van den *Archipel*, de *Azoriſche*, de *Canariſche*, de *Kaap Verdiſche*, de *Ladroniſche* Eilanden, als mede de Eilanden, in beide de Oceaanen, verre van de Vaste kust gelegen, als *Aſcenſion*, *Trinidad*, *Bourbon*, *Maurice*, enz. waarſchynlyk hun oorſprong verſchuldigd zyn aan eenige oude uitbarſtingen van onderaardſche vuuren.

Dus verre myns Broeders berigt en waarneemingen over de algemeene gedaante der *Vulcanos*. —— Waarneemingen, zints dien tyd, door veele Zeelieden herhaald; en wy mogen 'er te meer op afgaan, dewyl ze ſteunen op de natuur der zaake. 't Is altoos een vuurbraakende mond, geopend op eenige laage plaats, die 't geen dezelve in heeft ontlast in uitvloeden of opwerpzels; deeze zelfſtandigheden altoos uit het zelfde punt voortkomende, en evenmaatig rondsom nederdaalende, hoopen noodwendig, in eene kegelvormige gedaante, op een.

Wanneer de opening niet vry hoog is, worden de zelfſtandigheden, uit de ingewanden der aarde opgeworpen,

noodzaaklyk na dezelfde opening gedreeven: dewyl deeze den minſten wederſtand biedt. Maar als de eerſte mond eenige hoogte gekreegen heeft, zullen de ontlaste zelfſtandigheden, inzonderheid de *Lavas*, al te zwaar worden de door de hoogte welke zy moeten bereiken, dikwyls ter zyde uitbarſten. Nieuwe Vuurmonden vertoonen zich als dan aan den voet der oude Kegelen, en vormen zo veele onderſcheidene Volcanos. Dit blykt byzonder aan het Eiland *Lipari*, en is dikwyls by den *Etna* gebeurd.

Ik zal hier eenige aanmerkingen voegen by de gisſingen, door myn Broeder gemaakt, over de natuur van het grootſte gedeelte der Eilanden van den *Archipel*, en de Eilanden, hier en daar in den Oceaan verſpreid.

Gistingen, opbruisſingen veroorzaaken onderaardſche vuuren: van deeze is vogtigheid de bepaalende oorzaak. 't Is in de Scheidkunde genoeg bekend, dat zekere mengzels van Mynſtoffen, vogtig gemaakt en bedekt, heet worden en in brand geraaken. Deeze Mynſtoffen zyn in 's aardryks ingewanden beſlooten, en water is het eenig vereischte om ze aan 't gisten en opbruisſchen te helpen. Myn Broeder was, uit dien hoofde, van denkbeeld, dat de oorſprong van alle Volcanos, welke ook de tegenwoordige hoogte van derzelver monden mogt weezen, beneden de bedding der zee ſchuilt, en dat water, door de aarde heen gedrongen, dit groot verſchynzel veroorzaakt heeft. Diensvolgens moeten de Volcanos zeer veelvuldig op de Eilanden zyn, of liever, daar moeten veele Eilanden weezen, op deeze wyze gevormd door zelfſtandigheden uit de diepte der zee. Dit verwekte by hem het denkbeeld, dat het grootſte gedeelte der Eilanden in den Oceaan, en misſchien alle, uit onderaardſche vuuren, ontſtonden.

Welhaast vondt hy reden om verſterkt te worden in dit gevoelen; want op zyne te rug reize van deezen eigenſten Tocht in *Engeland* zynde, hadt hy gelegenheid, om een Officier, in dienst van de *Engelſche Oostindiſche Compagnie*, te ſpreeken, en te onderhouden over het Eiland *St. Helena*. Deeze beſchreef het hem als zeer hoog en ſteil: met ſlegts één plaats om te landen: de zee was overal zeer diep; de rotzen, uit welken het Eiland beſtondt, vormden geen een vasten klomp als in onze gebergten; maar 't was eene zamenvoeging van verſchei-

de

de klompen, bykans zonder eenige aaneenhegting. Men kon de rots gemaklyk breeken, en, gebrooken zynde, geleek de zelfstandigheid zeer naar uitgedoofde smitskoolen.

Weinige Gisfingen zyn volkomener door Waarneemingen gestaafd dan deeze, welke myn Broeder toen maakte over de natuur der Volcanos, op een verren afstand van het Vaste Land. Het zou een geheel Boekdeel vorderen, wilde ik alles by een verzamelen 't geen de Reizigers, zints dien tyd, ten aanziene van dit onderwerp, hebben uitgegeeven. De Zeevaarenden hadden zich geen denkbeeld van de natuur der Volcanos gevormd, of alle deeze Eilanden werden geoordeeld daar toe te behooren. De Gewesten aan de Zuidpool zyn 'er als mede bedekt, en nauwkeurig bezogt door Perfoonen, op wier getuigenis wy mogen afgaan. De voetstappen van Volcanos vertoonen zich allerwegen in de beschryvingen, van deeze Eilanden gegeeven, door de beroemde Reizigers en Natuurkundigen, COOK, BOUGAINVILLE, BANKS, SOLANDER en FORSTER, en zelfs zekere Eilanden, in 't eerst alleen toegeschreeven aan den arbeid van Zee-insecten, heeft men bevonden met de daad Volcanos te zyn, omkorst door *Madreporen* (*). Verscheide kleine verhevenheden heeft men 'er ontdekt, zomtyds één enkelde in het middelpunt; deeze zyn de toppen der Volcanos.

De

(*) De *Madreporen* zyn eene soort van Koraal, wit, met porien en verscheide holligheden. De waare Natuurlyke Historie van het Koraal, enz. eerst onlangs in 't licht gekomen zynde, vindt men de meeste berigten deezer Zeevoortbrengzelen zeer gebrekkig. De *Academie della Crusca* geeft deeze bepaaling van het Koraal: *Pianta, la quale nasce nel fonde del mare, die sostanza pietrosa.* De *Fransche Academie* noemt het *Sorte d'anbrisseau, qui croit dans la mer, qui durcit lorsque il est tire de l'eau:* en de *Madrepore* is by dezelve een *Corps marin pierreux qui ressemble a des rameaux & une vegetation.* Dr. JOHNSTON noemt het *Koraal A Plant of great hardness and stony nature*; zo ook BAILEY. Doch de uitsteekende Natuurkundige Mr. ELLIS heeft, in zyn *Treatise of Corals, Corallines*, enz. beweezen, dat alle deeze vermeende *Steenplanten*, de werkstukken zyn van Diertjes tot de Polypen behoorende. Van dit Werk hebben we in 't Nederduitsch eene keurlyke vertaaling uit handen van Dr. TAK.

De arbeid der Zee-inſecten maakt doorgaans den beneden grond deezer Eilanden uit, welke verſcheide voeten boven de hoogſte oppervlakte der Zee gevonden wordt; dit ſchynt aan te duiden, dat deeze oppervlakte thans zo hoog niet is als voorheen. Om, egter, beſliſſend over dit verſchynzel te ſpreeken, zal het noodig zyn te weeten, of de Inſecten, die de *Madreporen* maaken, niet kunnen werken tot eene zekere hoogte boven de oppervlakte des waters, gehuisvest zynde in die ſponsagtige klompen, in welke het water, als in planten, kan opklimmen. —— 't Zou, daarenboven, noodig zyn te weeten, of deeze Volcaniſche grond, op welken deeze Diertjes gebouwd hebben, niet eenige voeten door aardbeevingen zyn opgetild. —— Dan, eindelyk, indien de oppervlakte van de Zee weezenlyk veranderd zy, kan dit niet veroorzaakt weezen door eene ſchranking der Aardrykspoolen? Want op deeze hoogte zullen kleine veranderingen van den as eene zigtbaare uitwerking hebben kunnen veroorzaaken op het waterpas der Zee. Dit is een ſtuk, waar omtrent de groote vorderingen, welke Starre- en Aardrykskunde thans maaken in het naſpeuren van diepzinnige voorwerpen, ons, met den tyd, mogelyk licht zullen geeven.

Ik zal deezen Brief beſluiten met eene aanmerking op myns Broeders veronderſtelling, die, zints den tyd, dat hy dezelve ontdekte, dient om alle onze denkbeelden, wegens den vroegeren ſtaat van 's Aardryks oppervlakte, te bevestigen. Naardemaal het grootſte gedeelte der Volcanos, die nog heden Aſche, Lavas, Rook, enz. uitwerpen, of op Eilanden zyn of naby de Zeekust gevonden worden; naardemaal zo veele Eilanden, ver afgelegen van het Vaste Land, kenmerken van een Volcaniſchen aart vertoonen; —— naardemaal uit deeze omſtandigheid het blykbaar is, dat de zetel des Vuurs in de Volcanos, onder het water der Zee heeft moeten zyn: moeten, in gevolge hier van, eenige deezer zich geopend hebben in de bedding der oude Zee. Deswegen kan men zich niet verwonderen, dat 'er zo veele voorkomen op 't Vaste Land.

WYSGEERIGE GRONDEN VOOR DE GEOORLOOFDHEID VAN HET VLEESCH-EETEN.

(*Vervolg van Bladz.* 552.)

II. Zagen wy in het voorgaande, hoe onze natuurlyke behoefte, het belang onzer gezondheid, het gebruik van vleesch wettigt, 'er is, buiten dat, een niet min kragtig beginsel, 't welk ons regt geeft, om de Dieren te dooden; en wanneer het Dier gedood is, verbied my niets zyn vleesch tot voeding te gebruiken; want een dood Dier is voor my, in dit opzigt, niet anders dan een afgemaaide tarwenschoof.

Dit beginsel is dat van zelfverdediging. Niemant, vertrouw ik, zal my betwisten, dat het den mensch geoorloofd zy, de Dieren, welken hem vyandlyk aanvallen, te dooden. Dit is een regt, dat ons de natuur tegens onzen medemensch geeft; hoe veel meer dan tegens den Leeuw, den Tyger, den Beer, den Wolf! Zoude ik, om gerust het genot van velden en wouden te hebben, niet vermogen het verscheurende gedierte in zyne legerstede te gaan opspeuren, en myne natuurlyke vyanden, die op myn bloed loeren, te verdelgen?

Maar 's Menschen veiligheid eischt niet alleen, dat hy de verscheurende Dieren beoorlooge en verdelge; de onschuldigste soorten zouden hem verderflyk worden, indien zy boven de maate vermenigvuldigden. Dat de ongelukkige Landlieden hier spreeken, die gedoemd zyn, om, ten vermaake van eenige weinige grooten, het Wild te dulden, en daarvan uit te staan, het geen zy van Menschen niet zouden behoeven te verdraagen; voor wie het dooden van een Hart, dat hunnen oogst afvreet en verwoest, eene onvergeeflyke misdaad is, welke het onvermydlyke bederf van een geheel arm huisgezin na zig sleept. Indien de Mensch de wilde Dieren ongestoord liet vermenigvuldigen, de andere vreedzaamste geslagten zouden alle de voortbrengselen der aarde verteeren; en de weerloosste Dieren zouden den Mensch door gebrek doen sneeven. De zagtmoedige Duif zou onze oogsten verwoesten, en de vreesagtige Haas zou den Mensch een niet min gedugte vyand worden dan de Leeuw.

III. De zorg voor onze gezondheid, de beveiliging van ou-

onze oogſten, welker verwoesting die van ons leeven zoude na zig trekken, indien wy alleen van ſpyzen uit het groeijend ryk beſtaan moesten, ſchynen ons te wettigen tot het dooden der Dieren, en 't gebruiken van hun vleesch. Maar niet min klaar ſchynt ons de Schepper zynen wil en dit opzigt te hebben geopenbaard, in het voorbeeld, 't welk hy gelegd heeft in den aart van zo menige ſoorten van Dieren zelven, als op vleesch aazen. Zien wy niet, dat het zwakkere Dier een prooi is van het ſterkere? Zien wy niet eenen algemeenen kryg onder alle de leevendigen, in den Hemel, op de Aarde, in de Wateren, ja onder de Aarde zelve? De Opperſte Wysheid, die tevens de Opperſte Goedheid is, heeft het eene Wezen gemaakt tot een prooi van het andere. Daar de Mosch jaagt op de Vlieg, valt de Havik op de Mosch, en de Arend op den Havik. De Leeuw verſlindt den Vos, die zig zo even vergastte op het vleesch van 't Wezeltje, dat naauwlyks een Kieken had verſlonden. Door deze onafgebrokene jagt, om zo te ſpreeken, worden alle de geſlagten in ſtand gehouden; en, even gelyk door eene wederkeerige aantrekking de hemelſche lichaamen in de onbepaalde ruimte der uitgebreidheid als in het Niet opgehangen gehouden en in een eeuwigduurende beweeging bewaard worden, zo is de dood van het eene ſchepſel het leeven van het andere, en alles hangt aan één.

Is dit nu de ſchikking der opperſte, der oneindige Goedheid, dat het eene wezen het andere verdelge, en dus ieder geſlagt binnen zyne paalen houden zal; waarom zou dan de Mensch ook niet zyn deel in dezen buit, in de algemeene plondering, als het ware, van 't geſchapen hebben? Zoude de eeuwige Goedheid van den Vader aller Wezens dulden, dat de geringſten zyner ſchepſels zig vergastten op het vleesch hunner medeſchepſelen, en een gedeelte zyner werken vernietigden, op dat het andere beſtonde, zonder dit zelfde voorregt aan het verhevenſte zyner ſchepſelen op aarde te hebben toegeſtaan; aan het welke hy, by den lust en de behoefte, de kragten en wapenen daartoe geſchonken heeft? 't Is waar, daar is geen leevend ſchepſel, dat het leeven niet beminne, voor 't welk de ſmert geen onheil, en de dood niet het vreeslykſte der rampen is. De Worm, die onder den voet des wandelaars verbryzeld wordt, krimpt in zyne laatſte oogenblik van ſmerten in een; de Vink, die den noodlottigen ſlag van den roofzieken klaauw des Vaiks ontvangt,

drukt

drukt zyn lyden uit, door een ſmertlyk gepiep; en de Haas, die door den ſnellen Windhond word aangegrepen, ſlaat een kermend geluid, 't welk het hart des jaagers, zo hy niet geheel ongevoelig zy, beweegt. Maar al het leevende is voor den dood geſchikt, voor den dood, dien het moest vreezen, op dat het, het leeven beminnende, dat zoude tragten te verlengen tot het oogenblik, 't welk de Beſtuurder van alle dingen tot zyne vernietiging bepaald heeft. De dood is eene natuurlyke en onvermydbaare gebeurtenis voor al wat leeven heeft ontvangen; maar ze is voor het Dier zo gewigtig niet als voor den Mensch. Voor het Dier is het ſterven ſlegts een oogenblik lydens; daar, met de vernietiging zyner werktuigen, zyne ſmerten zyn verdwenen. Voor den Mensch is de dood, behalven door de vrees der ſmerte, door de liefde tot het leeven, als den grond zyner genietingen, door zo veele zeedlyke banden van vriendſchap, maagſchap, en vooruitzigten voor zig en zyn nageſlagt, en vooral door de onzekerheid van een toekomſtig lot, aan het leeven verbonden, een veel ſchriklyker kwaad dan voor het Dier. Voor het Dier is een ſchielyke ſlag, die een einde aan zyn leeven maakt, gemeenlyk een genadeſlag, die het bevrydt voor het lyden van een kwynend leeven; een lyden evenwel, dat naar alle waarſchynlykheid voor het Dier oneindig minder bitter is dan voor den Mensch, die vergelykt en vooruitziet.

IV. Het belang der Dieren zelfs, eindelyk, eischt dat wy gebruik maaken van hunne voortbrengſelen, ja ook van hun vleesch. Dit luidt wonderſpreukig; wy bekennen het; daar het in den eerſten opſlag vreemd ſchynt, hoe hierin, dat wy de Beesten ſlagten, voor hun een waar voordeel kan gelegen zyn: dan, een oogenblik zal deze duisterheid, deze wonderſpreuk, doen verdwynen.

Het is, ontwyffelbaar zeker, dat hoe grooter het getal der Dieren is welken leeven, zo veel te grooter geluk door de Dieren wordt genoten. Een enkeld Dier mag het ſlagtoffer voor de overigen wezen; indien door den dood van dat één Dier veele duizenden behouden worden, is het klaar dat de dood van dat Dier het algemeene belang der Dieren bevordert. Nu, indien wy geene voordeelen van de Dieren trokken, zouden wy geen werk maaken van ze voort te fokken en te vermenigvuldigen. De arbeid des veehoeders moet beloond worden, of hy zou welhaast zyn beroep vaarwel zeggen. En dat de

zorg

zorg des Menſchen het getal der Dieren vermenigvuldigt, bewyst de onwederſpreeklykſte ondervinding. Wat zyn onze bosſchen ſchraal voorzien van Zwynen en Harten, in vergelyking dier talryke kudden van Varkens en Schaapen, welken de oplettende vlyt des hoeders aankweekt! Wat zyn de *Auerochſen* van het Noorden en de *Biſons* van Kanada tegens de ontelbaare runderen, die, onder de hoede van den Mensch, onze wel gehavende weiden bevolken! 's Menſchen zorg om de weiden te vermenigvuldigen en te verbeteren; om in die jaargetyden, wanneer het Wild niet dan een ſchraal en dikwyls ontbreekend voedſel vinden kan, het Vee ryklyk te voorzien; 's Menſchen beſcherming tegens de aanvallen van verſcheurende Dieren; veele oplettendheden om het vee in ziekten te bezorgen en te geneezen, de vlyt om de voortteeling der beesten te bevorderen; dit alles moet het getal der Dieren als in 't oneindige vergrooten; en veele Millioenen van Huisdieren genieten het leeven, ten koste alleen van dat van eenigen uit hun.

't Is waar, men zal mooglyk zeggen, zoude de zorg des Veehoeders niet genoeg beloond zyn, indien hy alleen de voortbrengſelen der Dieren genoot, welken hy by hun leeven van hun trekt. Zoude de Schaapherder te klaagen hebben, indien hy, buiten de wolle en de melk zyner kudde, niets van haar genoot? Zoude de melk en kaas der Koeijen, zoude, by haar natuurlyk overlyden, haar huid, hoornen en hoeven, geene betaamlyke belooning zyn voor zyne zorgen? Zeker is het, dat in dat geval de mensch zo zeer de vermenigvuldiging der beesten niet behartigen zou, als nu wy ook hun vleesch tot ſpyze genieten; daar het eene uitgemaakte waarheid is, dat in de wereld alles in evenwigt is; dat alle arbeid het voordeel, 't welk die aanbrengt, beantwoordt; en dat, waar het loon gering zy, ook het werk van weinig belang is. Daarby, indien de Menſchen het tamme vee ongeſtoord lieten vermenigvuldigen, en geene Lammeren, Kalveren, Schaapen of Runderen tot ſpyze ſlagten, zoude hun getal welhaast zodanig aangroeijen, dat gebrek aan voedſel zulks van zelf zoude bepaalen, zonder dat daardoor wezenlyk een grooter getal beſtaan zoude. Hoe veel beter is het dan, dat de mensch zyn deel neeme van het vee, en, tot eene belooning zyner zorgen, zig voede met het vleesch van eenigen uit hun?

Wy beſluiten dan, uit alle deze redenen, dat de mensch regt heeft op het leeven en vleesch der Dieren; en dat

wy

wy dit regt mogen gronden, niet alleen op eene ſtellige ſchenking van het Opperwezen, dat den mensch gemaakt heeft tot Heer, Meester en eigenaar van alles wat op Aarde is; maar ook op den wil des Scheppers, uitgedrukt in de natuur van zo veele Dieren, wier aart het is, zig te voeden met het vleesch van anderen. Een voorbeeld, waaruit wy mogen beſluiten, dat, indien God het vleesch der Dieren geſchikt heeft ten nutte van andere Dieren, het oogmerk der Opperſte Wysheid niet zal geweest zyn, dat aan het treflykſte Dier op aarde, (ik meen den Mensch, die, zo veel hy voedſel noodig heeft, een Dier, in den eigenlyken zin van het woord, is,) te ontzeggen.

Maar hier uit volgt niet, dat het ons zoude vryſtaan, zonder eenigen nood, of eenig nut, met de Dieren naar onze grilligheid te handelen, en tot een louter ſpel allerlei wreedheden aan hun te oeffenen. God heeft ze ons tot ſpyze gegeeven; God heeft ons de Heerſchappy over de Dieren geſchonken; het Opperwezen heeft gewild, dat wy 'er nut van trekken zouden. Maar het Opperweezen kan niet gewild hebben, dat wy de Dieren zonder oorzaak zouden verderven; dat wy gevoelige wezens zouden pynigen. Wat ook het oogmerk des Scheppers omtrent de Dieren moge wezen; dit is zeker, uit de oneindigheid van de goedheid der Oorzaak van alle dingen, dat zy, met hun het beſtaan te geeven, nevens andere oogmerken, ook dat gehad moet hebben, van hun zo veel geluks te doen gevoelen, als hun ſtand in de Wereld, en de einden waartoe zy voorgeſchikt zyn, konden toelaaten. Nu, een Dier zonder noodzaak te pynigen, een ſpel van het lyden van een gevoelig wezen te maaken, is, voorzeker, het geluk te verminderen van ſchepſelen, welken, zonder onze moedwillige dartelheid en wreed vermaak, minder ſmerten en meerder geluk zouden gehad hebben.

De Mensch, die een recht gevoel heeft van de waardigheid der menschlyke natuur, behoort te tragten, om in zig, zo veel de beperktheid zyner natuur toelaat, het beeld van zynen Schepper te draagen; en, uit dien hoofde, moet hy alle zyne poogingen aanwenden om het Opperwezen, zo veel als hem mooglyk is, te gelyken. Het is derhalven zyn pligt, in navolging van het Opperwezen, het hoogst geluk, dat mooglyk is, voor alle wezens te begeeren; en dan moet hy zyn hoogst genoegen vinden, in genoegen rondom zig te zaaijen; en allen ſchepſelen, van de grootſten tot de kleinſten toe, alle mooglyke geluk te doen ſmaaken. O. O.

EGT VERHAAL VAN DE SCHIPBREUK VAN HET OOSTINDISCH SCHIP GROSVENOR, GEVOERD DOOR CAPITEIN JOHN COXON, OP DE KUST VAN AFRICA, OP DEN VIERDEN VAN OOGSTMAAND DES JAARS MDCCLXXXII, EN DE LOTGEVALLEN DER SCHIPBREUKELINGEN.

(Getrokken uit de Verklaaringen van ROBERT PRICE, THOMAS LEWIS, JOHN WARMINGTON, en BARREY LARRY. Vier der overgebleevenen, in Engeland te rug gekomen:)

Het *Oostindisch* Schip, de *Grosvenor*, 't welk van *Trincomale*, op den dertienden van Juny 1782, met meer dan 142, Scheepslieden, Pasſagiers, enz. aan boord, afzeilde, leedt op den vierden Augustus, daar aan volgende, ſchipbreuk, op het gedeelte der *Africaanſche* Kust, bewoond door de *Kaffers*; Wilden van de *Hottentotten* afgeſcheiden, door een onbewoond land. Wanneer de Capitein berigt ontving dat 'er land gezien wierd, als hy dagt nog drie honderd mylen van 't zelve af te weezen, kwam hy buiten, en deedt het ſchip onmiddelyk wenden; onder 't wenden ſtootte het. Men hadt juist zo veel tyds als noodig was om *overal* te roepen. De wind draaide ſchielyk en kwam van ſtrand, het voormarszeil werd opgeheeſen, en men tragtte van land te komen; doch het voorſchip alleen keerde; de agterſteven klemde op een rots. Door 't bekomen lek liep het water ſterk in, en het ſchip was wel haast vol. Men kapte de masten. De groote mast viel terſtond, en dreef na ſtrand. De *Kaffers* klommen 'er op om het yzer- en koperwerk daar af te haalen. De Voormast hieldt lang aan eer zy viel, en men kon dezelve niet van de zyde des ſchips afkrygen. 't Schip bleef met de voorſteven van ſtrand af, tot het in ſtukken ſtiet; de Zee daar op breekende. Men zette het jol uit; doch het ſloeg onmiddelyk om. Een dik touw, waar aan een gemaakt vlot lag, brak, het dreef na ſtrand, met vier man, van welken 'er drie verdronken.

Zo ras het ſchip verlooren was, zwommen twee *Lascars* na ſtrand met een loodlyn, en maakten een touw vast aan een groote rots. Wat zy riepen kon men aan boord niet verſtaan; doch zekere SANDOLFO, kort na de *Lascars* aan ſtrand gezwommen, ſprak met hun, en zy maakten het touw hooger vast. Veel van het Scheepsvolk kwam aan ſtrand langs deeze lyn, uitgenomen vyftien, die afvielen en verdronken. Een jong matroos, ROBERT PRICE, één der vier, die dit verhaal aan 't *Oostindisch-huis* gegeeven heeft, ſlingerde van de lyn af, een geweldige golf bonsde zyn hoofd tegen de rots. De wonde, die hy kreeg, en waar van hy nog het lidteken draagt, was zo zwaar, dat hy zichzelven niet kon helpen,

en

en zou hebben moeten blyven, indien een ander hem niet by 't hair gevat, en, met behulp van nog een ander, hem opgetoogen hadt.

Omtrent den middag brak het Schip by de rusting van de voormast, en wat laater by de rusting van de groote mast. Bykans honderd perſoonen waren aan boord toen het ſchip ſpilde: het lag reeds zeer diep. Men hielp de Juffrouwen, enz. uit de galery aan ſtuurboord: het Volk ſtondt op 't ſtuurboord, en by het aan ſtukken ſtooten zonk die zyde met al het Volk daar op in Zee, en dreef op ondiep water; hier op werden de Juffrouwen en Kinderen aan ſtrand gebragt. Het wrak ſpilde verder door 't geweld der baaren. Eenigen kwamen met het voorſchip aan land. Men vervaardigde een tent van een nieuw groot marszeil voor de Juffrouwen, enz. op een plat gedeelte van de rots: waar men een overvloed van verſch water vond.

Het ſchip bleef op Zondag morgen; op Woensdag morgen vingen wy de reis aan om na de *Kaap de Goede Hoop* te trekken. De Capitein verklaarde, dat zy in zestien of zeventien dagen ten langſten dezelve zouden kunnen bereiken: doch hoopte, dat dit, in tien dagen, zou gelukken. Alle de wapenen beſtonden uit vyf of zes Houwers: verſcheide Snaphaanen waren aan land geworpen, doch geen kruid.

Zo ras het ſchip gebleven was, kwamen de Inboorlingen, allen *wolhairig*, zeer weinig gekleed, na 't ſtrand, om yzer en ander metaal, 't welk zy konden vinden, op te zamelen; doch zy ſloegen geen acht op de baalen aan ſtrand geſmeeten, alleen 'er met hunne ſpietzen, onder het voorby gaan, inſteekende. —— Terwyl de Schipbreukelingen zich by het wrak onthielden, deeden de Inboorelingen hun geen het minſte leed; doch ſtoolen wat hun aanſtond, en liepen weg.

By het aanvangen van den optocht werd de Opperſtuurman, ziek zynde, gedraagen: de tweede Stuurman, ging in de voor-, de Capitein in de agterhoede, en de Juffrouwen in 't midden. Zy hielden geregeld wagt onder den weg. Zekere JOHN BRYAN en JOSHUA GLOVER, die niet wel by zyne zinnen was, bleeven by het wrak. —— Zo dra zy op weg toogen, wierpen de Inboorlingen met ſteenen, en hieven de lansen op. Den zeekant konden zy niet langs gaan, ter oorzaake van het ſteil gebergte by de Kaap; doch zy hielden den weg langs het ſteil gebergte, zo digt mogelyk aan de kust, en hielden altoos de zee in 't oog, uitgenomen wanneer zy in valeyen kwamen. Zomtyds troffen zy wegen van de *Kaffers* aan, welke zy volgden; op eenige plaatzen vonden zy gras, langs den oever waren eenige gedeelten zandig, andere rotzig.

Op den dag, na dat zy het wrak verlieten, en de Inboorelingen hun volgden, ontmoetten zy een Man, ligtverwiger van kleur dan de Landzaaten, en met *recht neder hangend hair*. Zy veronderſtelden dat het een *Maleyer* was; doch de *Hollanders*

hielden hem voor een hunner Landsgenooten. Hy kwam na hun toe, klapte in zyn handen, en riep: *Engelſchen! Engelſchen!* Hy ſprak *Duitsch*, en vermeldde dat de *Kaap* nog verre af lag. Verzogt zynde hun te geleiden, betuigde hy dit niet te kunnen doen: dewyl hy vreesde gedood te zullen worden als hy in een *Christen Land* kwam. Zy boden hem eenig geld aan, als hy hun den weg wilde wyzen: hy zeide geen Geld te behoeven, maar Koper: zy beloofden het hem in overvloed, maar hy wilde niet met hun voorttrekken. Hy raadde hun langs de Kust te gaan: want dat zy, dieper landwaards in 't Bosch, *Hottentotten* zouden aantreffen, die hun allen zouden dooden.

De Capitein hadt een ſtok met een bajonet daar op, deeze rukten de Inboorelingen hem uit de hand; doch de *Maleyer* haalde hun over dat zy dien wedergaven: maar zy moesten gedoogen dat men de knoopen van de rokken ſneed.

Op den tienden van Augustus, drie of vier dagen na het verlaaten van 't Wrak, ging de Capitein op een vry hoogen bergtop, nam een ſpiets van een der Inboorelingen, die, te vergeefs, door tekenen en ſmeekende woorden, gelyk men veronderſtelde, dat hy uitte, dezelve zogt weder te krygen; men zag geen Dorp, doch hy ging heen, bereikte 'er welhaast een, en riep de Bewoonders té hulpe; zy kwamen met Spietzen en Schilden. ——— De Capitein plaatſte de Juffrouwen, en die weerloos waren, op eene ryzende hoogte, met den reisvoorraad, viel toen op de Inboorelingen aan, en dreef hun uit het Dorp. ——— De wapens, die de Inboorelingen bezigden, waren Spietzen en Schilden van huidengemaakt, zo dat ons volk, ze met ſteenen gooijende, hun niet konden treffen. Zy hadden roode ſtokken, waarſchynlyk geverfd, met een houten knop aan 't einde, en Spietzen; doch het yzer der Spietzen niet willende misſen, trokken zy het 'er van af, ſpitſten het einde, en wierpen ze in deezer voege na de Schipbreukelingen. Met een derzelven troffen zy Mr. NEWMAN'S oor, hy werd duizelig en viel neder, waarop de *Kaffers* een geſchreeuw aanhieven. ——— Een der Inboorelingen, in het vlugten gevallen, werd ingehaald, door den Bootsman en anderen, en deerlyk geſlagen: doch de Capitein verboodt ſtrenglyk iemand te dooden. ——— Vervolgens bragten de Inboorelingen lekkere Aardappelen, om de ſtokken en ſchachten der lansſen, na ons Volk geworpen, weder te krygen. Zy zaten vreedzaam rondsom ons neder. De Capitein hadt eenige ſnuisteryen, welke hy hun gaf, en zy gingen heen: naa omtrent twee uuren vertoevens trok ons Volk ongemoeid voort.

Naa dit gevegt verzetten zy zich nooit tegen de Inboorelingen, doch lieten hun alles wegneemen, wat hun behaagde. Omtrent drie of vier mylen voortgetogen zynde, kwam de *Maleyer* met hun: hy lachtte om het voorgevallene; was by het Wrak geweest; bragt 'er eene menigte yzer van mede, en hadt een langen rok van den Capitein, daar gevonden, aangetrok-

trokken. De *Maleyer* weggegaan zynde, toogen zy voort, en ontmoetten eenige andere Inboorelingen, van welken zy Aardappelen voor knoopen ruilden: naa eenigen weg afgeleid te hebben, begon het een weinig te regenen: waar op zy een vuur maakten van gras en biezen, geen hout was 'er omſtreeks te vinden. Een weinig uitgerust hebbende, gingen zy voort, en namen hun nagtrust by eenig kreupelhout, op den top van een heuvel; beneden aan den voet liep een beek versch water.

Den volgenden dag, (den elfden of twaalfden Augustus,) kwamen zy aan 't Dorp, waar het Huis was van den *Maleyer*; het ſtondt aan den zeekant. Hy bragt zyn Kind tot hun, en vroeg om een ſtukje Spek voor zyn Kind: de Capitein willigde dit verzoek in, ſchoon elke beete hun dierbaar was.

Het Dorp verlaatende, volgden de Inboorelingen, ſteenen werpende. De Scheepslieden wilden voorttrekken, denkende dat zy het agtervolgen niet verre zouden voortzetten: zy kwamen aan een kreek, welke zy by laag water doorgingen: 't was toen maamiddag: zy reisden voort tot den avond, wanneer zy water aan de zyde eens heuvels aantroffen. Hier vielen de *Kaffers* aan, en omringden hun, begeerende knoopen, enz. van hun te neemen, en de Juffrouwen te berooven. Eenigen der Inboorelingen hielden zich op de hoogte, en wierpen groote ſteenen op hun neder.

De Scheepslieden raadden den Capitein voort te gaan en niet te toeven, en zich alles te laaten afneemen; doch de Doctor ziek zynde, wilde hy niet voorttrekken: en veelen gingen zonder hem.

De *Lascars* trokken eerst weg, de Inboorelingen volgden hun, en beroofden ze. Den Capitein verlaaten hebbende zagen zy, op een afſtand, de Juffrouwen, *enz.* over een hoogte komen. Dien nagt kwamen zy by een zoutwater Rivier; een der *Lascars* zwom dezelve over, en ontſtak een dun hout in een *Kaffers* hut, waar in hy geen volk zag; weder overzwemmende maakte hy 'er vuur mede. Colonel JAMES en Mejuffrouw JAMES kwamen by hun: dewyl zy geen water hadden, raadde de Colonel JAMES in het zand te delven; zy deeden het en kreegen water: denzelfden nagt kwam de Capitein met de Juffrouwen opdaagen, en zy waren den volgenden morgen allen weder by elkander; uitgenomen één Man, die zwaarlyvig en niet in ſtaat was om te gaan, was agter gebleeven. ——— Deezen dag vonden zy, op hun weg, een boom, die ſmaakelyke beſſen droeg met een kleinen harden ſteen: doch zy vonden dat zy zeer ſtopten.

In den morgen trokken de Juffrouwen over de Rivier tot de borst toe in 't water; de Scheepslieden hielpen ze, en droegen de Kinderen over, dit was de eerſte Rivier, welke hun hinderde naa dat zy van het ſchip gegaan waren. Dit was nu omtrent een week geleden. De Rivier overgetrokken zynde, verlieten de *Lascars*, en een zwarte Meid, ze eerst; daar op

ging eenig volk weg; de Capitein en de Juffrouwen agterlaatende. Zinst dit tydlip weeten de vier Matroozen, die dit verflag doen, niets verder van den Capitein en de Juffrouwen.

De Inboorelingen poogden nimmer een der Juffrouwen weg te voeren: zy beledigden ze niet, behalven dat zy haar de ringen afnamen. By den Capitein lieten zy zestien Officiers, negen Matroozen, twaalf Pasfagiers en Kinderen: zeven Zwarten en Dienstmeiden; en een Fransch Officier en diens Inegt.

Op denzelfden dag dat deeze Verhaaler en hunne Reisgenooten van den Capitein en diens gezelfchap afgingen, kwamen zy met de *Lascars* in een klein woud. Den volgenden dag (omtrent den zestienden van Augustus) kwamen zy by den mond van een Rivier. Hier viel THOMAS WREN neder; FRANCIS FRANCON en S. PARO bleeven ook, op het hooren dat zy wilden overzwemmen. De *Lascars* fcheidden zich weder van hun af. Zy trokken drie dagen langs den oever, die zeer heuvelig en fteil was. Hier beroofden hun de Inlanders, en toogen toen de Rivier over, tot over den middel waadende. De *Franfche* Colonel verlieten zy, eer zy de Rivier overtrokken; hy was geheel afgemat, en twee uuren, naa den overtocht (omtrent den negentienden Augustus) viel Capitein TALBOT neder, zyn Jongen wilde by hem blyven; doch de Capitein wilde het niet gedoogen, zeggende, het was geen dienst, dien hy hem mogt vergen.

Omtrent den vier- en twintigften Augustus, en dus acht of tien dagen naa het verlaaten van den Capitein, oordeelden zy nog in te groote menigte zamen te weezen, om voorraad op te doen, en zy fcheidden verder van een. De Party, die eerst aftrok, beftondt uit drie- en twintig Perfoonen, en de andere uit twee- en twintig.

ROBERT PRICE en BARREY LAREY, twee onzer Verhaalers, volgden de eerfte Party. M. LAW werd beurtlings, nu door den eenen, dan door den anderen, gedraagen: wanneer zy hier door zeer vermoeid wierden, verklaarde Mr. LILLBURNE, de Scheepsbottelier, dat hy het leeven van dien Jongen wilde redden, of zyn eigen verliezen. Zy hielden het de Zeekust langs. Steeds vertoonden zich de Inboorelingen rondsom hun, doch dit verminderde van tyd tot tyd. Zy waren op niets anders dan op metaal gefteld. Een hunner, ons een Horlogie ontroofd hebbende, floeg het plat met een fteen, de anderen namen het gaande werk op, en ftaken het, tot cieraad, in hun hair.

Zy ontmoetten een zwarten *Portugees* in een huis, by een zoutwater Rivier, digt by de Zee: hy hadt twee *Kaffer-Vrouwen* by zich; zyn huis ftondt alleen; doch 'er was een *Kaffer-Dorp* van vyf Hutten niet ver af. Deeze Portugees hadt geen Koeijen; doch hy gaf hun drie Visfchen, welke hy voor hun kochte, met eenige Schulpvisfchen door hem verzameld, hy dischte 'er eenige witte Wortelen, niet ongelyk aan Aardappelen, by op.

Onze twee andere Verhaalers WARMINGTON en LEWIS toogen met de andere party landwaards in: en waren drie dagen zonder zee te zien, en vier dagen zonder eenigen Inwooner te ontmoeten, ſchoon zy eenige oude hutten, veele Olyphanten en Tygers zagen. Gebrek aan leevensmiddelen deedt hun weder na de kust keeren, waar zy zich met Schulpvisch voedden, en een goed onthaal vonden aan een dooden Walvisch; vier vonden zy 'er op ſtrand, den eerſten en tweeden gingen zy voorby, geen kans ziende, by gebrek van een mes, om 'er wat af te krygen; doch vervolgens poogden zy met een ſpyker 'er in te komen: tot groot geluk vondt WARMINGTON een mes in een boot die op ſtrand geſmeeten was.

In ruim drie weeken of een maand, naa dat zy den Capitein en de Juffrouwen verlaaten hadden, kwamen zy in een zandig gewest, toen ſcheidden zy zich van een in kleine partyen. De Party, onder welke THOMAS LEWIS zich bevondt, was elf Perſoonen ſterk. Mr. SHAW was de eerſte die ſtierf, en omtrent drie dagen laater JOHN HOWES. —— LEWIS geraakte alleen, en ontmoette een Timmerman met eenige anderen by een diepe nauwe rivier. Naa negen en veertig dagen van het ſchip geweest te zyn, bleeven Capitein TALBOT's knegt en PATRIK BRUE by de rivier. LEWIS zwom 'er over, en hielp de andere. Twee dagen laater ſtierf de Timmerman, dien zy in 't zand begroeven. Vervolgens naderden zy eene andere rivier, waar hy verſcheide zyner Reisgenooten aantrof: het eeten van een dooden walvisch maakte hem ziek. Zeven dagen zwierf hy alleen, en trof toen JAMES SIMS, JOHN BROWN, en EDWARD CROAKER aan; JOHN BLAIN lag dood in een hut. Hy ſtelde voor, na de Inboorelingen weder te keeren. BROWN was onmagtig om mede te gaan; doch hy trok met de twee anderen te rug tot dat zy de rivier bereikten, waar hy den Timmerman ontmoet had: toen wilden zyne Makkers niet verder gaan: hy zwom met laag water over. Den volgenden morgen zag hy twee Inboorelingen aan den zeekant; zy ſcheenen te reizen, keeken na hem, en deeden beduidingen dat hy met hun zou gaan; doch zy toogen van zynen bedoelden weg af, en westwaards op! Naamiddags zag hy drie Meisjes op 't ſtrand; zy namen hem mede na huis een groot myl van ſtrand gelegen; hier ſtonden zes hutten by elkander; de mannen waren bezig met het kooken van ſpys; zy verzamelden rondsom hem; hy beduidde gaarne wat te willen eeten, zy gaven hem een weinig melk; doch namen de mosſelen, die hy vergaderd hadt, hem af, dreeven hem uit, en gooiden met [illegible]nen. Hy vervoegde zich in een andere *Kraal* of Buurt omtrent een vierde van een myl verder op; de Bewoonders reikten hem melk toe; hy bleef den geheelen nagt onder het geboomte, en vervoegde zich den anderen dag 's morgens na eene andere *Kraal*, waar op hy weder by de eerſte kwam; daar trof hy FEANCON en PARO aan, die het land doorgereisd, en de zeekust niet langs getrok-

ken waren. Zy bleeven in die *Kraal*. LEWIS ging na eene andere, omtrent een vierde myls van daar gelegen, en bleef by de *Kaffers* drie maanden, hunne Kalven hoedende en hout verzamelende.

Omtrent drie weeken by de *Kaffers* geweest zynde, kwam WILLIAM HUBBERLY daar, en vertelde LEWIS, dat allen, die met hem denzelfden weg koozen, dood waren. Mr. WILLIAMS, een Passagier, was door de Inboorelingen in de rivier gejaagd, en met ſteenen dood geſmeeten. Mr. TAYLOR, mede een Passagier, wilde na dit voorval niets eeten, en ſtierf binnen twee dagen.

Zestien of achttien dagen na HUBBERLY's komst, verlieten FRANCON en PARO de *Kaffers*: na eene maand omzwervens keerde FRANCON weder, verhaalende dat PARO en drie anderen dood waren. FRANCON en PARO hadden, toen zy te rug keerden, op drie dagreizens na, de landgoederen der *Hollanderen* bereikt. FRANCON was negen dagen in de Woestyn zonder water, dan zyn eigen, om te drinken, en toen bezweek PARO.

De *Hottentotten*, gezonden door DANIËL KONING, van de *Hollandſche* plaats *Swartkops*, bragten hem door het land: en op den vyftienden van January 1783, tien of elf dagen na dat hy uit de *Kraal* gegaan was, ontmoette hy de wagens, die na het wrak reeden. Hy, LEWIS, bleef in KAT. SKYPPERS huis te *Swartkops* twee maanden: niet ver van daar is het huis, behoorende aan CHRISTIAAN FEROOS, waar in JOHN POTOSE de anderen bragt, die de kust langs getrokken waren; in dezelfde nabuurſchap woont ook DANIËL KONING, een *Hanoverſchman* van afkomst, by wien ROBERT PRICE bleef.

De *Lascars*, en Mejuffrouw HOSEAS Dienstmeid, verlieten hun eerst. Mejuffrouw LOGIES Meid verhaalde hun, dat de Capitein Mr. en Mejuffr. LOGIES, en Mr. en Mejuffr. HOSEAS, agter gelaaten hadt. Deeze *Lascars* en zwarte Meiden werden by den *Landdrost van Swellendam* gelaaten (*). LEWIS onthieldt zich tien dagen aan de *Kaap de Goede Hoop*, en zeilde met een *Deensch* Schip, de *Koning van Deenemarken*, van daar.

De Bevelhebber aan de *Kaap* zondt Volk om de verloorenen op te zoeken. DANIËL KING ging zelve na de *Kaffers*; geſchenken van koper en kraalen mede neemende.

Wanneer de party, in welke JOHN WARMINGTON zich bevond, eerst in het *Zandig Land* kwam, bleeven 'er alleen acht by elkander: zy hadden toen niemand ontmoet van de party in welke ROBERT PRICE en LAREY waren. —— Drie weeken of een maand, na dat zy in het *Zand-Gewest* kwamen, ontmoetten zy een *Zoutwater Rivier*, te diep om te doorwaaden: ten deezen tyde bleeven 'er alleen vier van de acht te zamen, te weeten, WARMINGTON, PRUËL, FITZGERALD en HYNES; doch zy hadden opgeloopen LILLBURNE met M. LAW, AULD den Kuiper, en

(*) Deeze Meiden behoorden tot de Party, die met den Capitein werd agter gelaaten, hoe zy aan de *kaap* kwamen meldt het verhaal niet.

en JEREMIACH EVANS; en by deeze rivier ontmoetten zy ROBERT PRICE, LAREY, DE LARSO, den Zwaardveeger WILLIAM COUCH, SIMMONDS en SCHULTZ: drie of vier kleine riviertjes zyn 'er tusſchen deeze en de *Groote Visch-Rivier*.

Dus verre de lotgevallen der andere vermeld hebbende, zullen wy onafgebrooken het verhaal laaten volgen, 't welk ROBERT PRICE geeft van de zynen, die met hem waren.

Eenige der Inboorelingen, die zy aan den zeekant ontmoetten, gaven hem een ſpiets en ſtok in de hand, als een teken van vriendſchap; namen hem by den arm, met hunne gebaaren te kennen geevende, dat zy wilden, dat hy met hun zou gaan; doch hy begon te ſchreien; WILLIAM COUCH, zyn Makker, die hem zints de ſchipbreuk bybleef, en de anderen, ſchreiden mede; waar op de Inboorelingen hem los lieten. Dit gebeurde in het tweede bewoonde land, naa dat zy van den *Portugees*, hier boven gemeld, waren afgegaan; en, zyns bedunkens, waren dat de laatſte *Kaffers*, die zy zagen.

Naa dat zy het *Zand-Gewest* bereikt hadden, zagen zy geen Inboorelingen. Het *Zand-Gewest* beſtaat uit duinen, zo los dat 'er niet over te gaan was dan by ebbe, wanneer het water den grond hard genoeg liet om betreeden te kunnen worden; op veele plaatzen vonden zy rotzen in 't ſtrand, en een rotzig gedeelte tot de zee ſtrekkende, 't geen zy, alleen by laag water, konden overtrekken: gelukkig kwamen zy 'er toen het ebde.

Een weinig eer zy de *Groote Visch-Rivier* naderden, welke zy van eene hoogte zagen, trokken zy over een kleine beek; hier werden zy geroepen door PADDY BURNE. Mr. LILLBURNE, THOMAS LEWIS en SQUIRES vonden zy daar. —— De *Groote Visch-Rivier* is zeer breed by hoog water, gelyk een zee, doch nauw by laag ty. DE LARSO verdronk bykans, als hy dezelve, toen ze afſtroomde, overzwom. De andere trokken 'er over met behulp van vlotten, gemaakt van gerot hout en ſtompen van boomen, aan den oever opgedreeven, welke zy vast maakten met hunne zakdoeken en wortels uit het zand gehaald; deeze vlotten voerden zy waadende om de zandbanken heen, tot zy by het nauwe diepe gedeelte kwamen. PRICE, LAREY, en de Zwaardveeger, bleeven den eerſten dag agter: dewyl hun vlot zonder hun de rivier overgeraakt was. COUCH, SCHULTZ en SIMONDS, kwamen 'er toen over; zy bleeven dien nagt, en volgden 's anderen daags. Mr. LILLBURNE hieldt daar ſtand, ſliep 'er dien nagt, met oogmerk om te rug te keeren na een Walvisch; by hem bleef M. LAW, WARMINGTON, FRUËL, FITZGERALD, HYNES en EVANS, die vervolgens de rivier overkwamen. P. BURNE, G. CREIGHTON, J. SQUIRES en IZAAK, Capitein TALBOT's Jongen, met een van de *Lascars*, die aan de Kaap gekomen is, toogen de rivier niet over. De *Lascar* zeide dat de *Kaap* nog verre af was, en dat hy weder naar de Inboorelingen wilde keeren.

Zy, die de *Groote Visch-Rivier* waren overgekomen, vonden een

een Bruinvisch, in de klippen verward. De LARSO hieldt hem vast by den ſtaart, worſtelde om hem te houden, en hadt eindelyk het geluk om den visch, met een klein mesje, te dooden. —— Zy trokken voort, naa zich opgehouden te hebben by een kreek met versch water: zy rustten weder by een Meir met versch water, en maakten vuur op eene hoogte.

Toen PRICE en zyne twee Makkers de *Groote Visch-Rivier* overgetoogen waren, volgden zy anderen op hunne voetſtappen, en riepen, wanneer zy dezelve aantroffen, van 't Strand. WILLIAM COUCH antwoordde; het was reeds donker, en zy kwamen op de voorgemelde hoogte: dit was vyf of zes dagen eer zy de *Boschmans Rivier* overtoogen, en daar op kwamen zy by een *Groote Baay* in het *Zand-Gewest*, met *drie Eilanden*. Alleen vyf van de party bleeven by elkander, toen zy deeze Baay bereikten; naamlyk DE LARSO, LAREY, WILLIAM COUCH, de Zwaardveeger, en ROBERT PRICE zelve. Hier ſtierf WILLIAM COUCH; zy begroeven hem, en ſtorten gebeden over hem uit: zy gaven elkander de hand, zweerende, dat zy niet van een zouden ſcheiden eer zy een *Christen Land* bereikt hadden. —— By deeze Baai troffen zy JOHN HYNES en JEREMIACH EVANS aan, die hun berigtten, dat zy WARMINGTON, meest dood, hadden agter gelaaten: LAREY trok te rug, en bragt hem by ons. —— Omtrent deezen tyd vonden zy Zand-Kruipers, eene ſoort van Aliekruiken, zo dat zy overvloed van voedzel hadden.

De Zwaardveeger ging met EVANS uit, om Mr. LILLBURNE, FITZGERALD, en anderen, te zoeken, doch kwam nooit te rug; zyn eigen leeven verliezende om dat zyner Tocht- en Lotgenooten te behouden. EVANS keerde dien zelfden avond weder. De *Sondags Rivier* verlaaten hebbende, kwamen zy aan een Kreek, *Kuga* geheeten, en toen aan *Swartkops Rivier*, die zout water heeft; van de heuveltoppen konden zy de Eilanden in de Baay van de *Sondags Rivier* zien.

Wanneer R. PRICE alleen geklommen was op een zandhoogte om *Hottentotſche Vygen* te verzamelen, en DE LARSO onder eenig geboomte digt by hem te ſlaapen lag, zag hy een Man, deezen hieldt hy eerst voor een hunner; doch ontdekkende, dat hy een Snaphaan op ſchouder hadt, liep hy, zo ſchielyk hem mogelyk was, na dien Man toe; zyne dikgezwolle beenen veroorzaakten dat hy min ſpoeds kon maaken dan hy wenschte; van vreugde viel hy voor 's Mans voeten neder, en riep DE LARSO, die *Portugeesch* ſprak. Hunne Makkers waren aan ſtrand by een Walvisch, zy hadden voor, hier drie dagen uit te rusten: doch geroepen zynde, bragt deeze Man, JOHN POTOSE geheeten, hun na 't huis van CHRISTIAAN FEROOS, met wien hy ſcheen zamen te doen.

Allen bleeven zy hier drie dagen, en nog drie dagen in een ander huis in de nabuurſchap, behoorende aan DANIËL KONING. Toen werden 'er vyf gezonden na den *Landdrost van Swellendam*: ROBERT PRICE bleef in het tweede huis by *Swartkops Rivier*.

Van *Swellendam* werden WARMINGTON en LAREY na de

Kaap

Kaap gezonden. HYNES bleef by den *Landdrost*; EVANS en DE LARSO kwamen te *Swartkops* weder, met tusschen de dertig en veertig wagens en paarden met tenten, en omtrent honderd man, onder Capitein MILLER, met oogmerk om na het wrak te gaan, en meer van het nog behouden gebleeven volk op te zoeken.

EVANS en DE LARSO toogen mede: op vyf dagen reizens na waren zy by 't wrak genaderd; doch zy keerden te rug; de paarden waren af; en de *Mamboozers* zich tegen hun te weer stellende, lieten zy de wagens aan de Rivier *Nye* of *ck-ly*, eene zeer breede Rivier, vol groote steenen, en snel stroomende; dezelve is naby *Bamboo-berg*, en heeft zoet water: op hunne terugreize van het Wrak, waren zy verpligt dezelve drie dagen langs te trekken, eer zy 'er over konden, ter oorzaake van de groote steenen; het land is aan weêrzyden bewoond.

ROBERT PRICE bleef te *Swartkops*, tot de wagens en het volk wederkeerden: zy waren ten minsten een maand uit, en op een dag reizens na aan de plaats geweest, waar de Scheeplingen beroofd werden: doch niet by het Wrak; ook hadden zy geene tekens gevonden van de Juffrouwen of den Capitein, uitgenomen tot zy in de hut van een *Kaffer* een wyden rok zagen, dien zy voor een rok des Capiteins hielden: verscheide lyken zagen zy onder het voorttrekken.

DE LARSO kwam van de *Kaap* met het zelfde schip als ROBERT PRICE, en is na *Deenemarken* gegaan: met het zelfde schip kwam ook WILLIAM HUBBERLY, des tweeden Stuurmans Jongen, en FRANCISCO FRANCON, die by de *Kaffers* gebleeven, en door de *Hottentotten* van daar gebragt was, ten zelfden tyde met LEWIS; deezen zyn ook na *Deenemarken* getrokken.

EVANS bleef by DANIËL KONING te *Swartkops*, drie of vier maanden, en ging met hem op de jagt. Zy togen 's morgens uit, en bereikten de *Sondags-rivier* vóór den avond, waar zy zich ophielden om te jaagen. —— PRICE kan zich niet te binnen brengen hoe verre *Swartkops* van *Swellendam* afligt: dewyl hy zo gelukkig was van te ryden, en de tyd om was eer hy het dacht. Zy onthielden zich drie dagen by Capitein MILLERS.

Mr. DALRYMPLE, die dit Verhaal, uit de Verklaaringen deezer vier Scheepsgezellen opgemaakt heeft, voor de Heeren Bestuurders der *Oostindische Compagnie*, merkt op, dat 'er 142 Scheepslieden, Passagiers en Lascars waren, ten tyde dat het schip verongelukte. Doch de Matroozen, die het verhaal opgeeven, doen slegts verslag van 102; naamlyk van 16 verdronkenen; van 46 by den Capitein gelaaten, van welken zy naderhand niets vernamen; van 17 in de woestyne gebleeven en waarschynlyk omgekomen; van 15 onder den optocht gestorven; van twee aan de *Kaap* gebleeven; van 3 na *Deenemarken* gevaaren, en van 4 in *Engeland* behouden gekomen. ——— Hy voegt 'er nog deeze bedenking nevens, dat de onheilen, die de Schipbreukelingen troffen, voor geen gering gedeelte ontstaan waren uit gebrek aan inschiklykheid voor de Ingeboorenen. Hy twyffelt daarom niet, of verscheidene zullen nog onder de *Kaffers* leeven: dewyl zy de enkele persoonen, die onder hun kwamen, eer met vriendlykheid, dan ruw, behandelden: natuurlyk was het, dat een zo groot aantal *Europeaanen* vrees baarde, en vrees wekt vyandlykheden.

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID te AMSTERDAM, OCTOBER, 1783.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	29. 3-8	51½	O	1	helder
	— 3-3	67	——	2	——
	— 2-1	53	——	2	——
2	— 0-9	48	NO	2	——
	— 0-7	61½	NtO	2	wolkig
	— 0-8	57½	——	1	—— donk.
3	— 1-0	55½	W	1	z. betr.
	— 1-2	67½	——	3	——
	— 1-2	58	——	1	helder.
4	— 0-8	54	ZZW	3	——
	— 0-2*	70½	——	5	——
	28. 11-3	59	——	2	——
5	— 9-5	58½	Z	5	o. helder
	— 8-5	69	ZZW	10	R.
	— 9-4	60	——	6.8	o. held.
6	— 9-3	58	WZW	6	R. z. betr.
	— 9-0	64	——	6	iets R. donk.
	— 8-5	65	——	6.8	wolkig
7	* 7-5	63½	ZW 4 NW	6	donker R.
	— 9-3	56½	NW,	6	——
	— 11-2	50	——	6	Rb. wolkig
8	29. 0-6	49	——	4	zw. wolk. RH.
	— 2-1	53	N	4	zw. Rbuien
	— 3-1	47	NW	4	zw. wolken
9	— 3-0	42	——	4	—— iets R.
	— 2-9	53½	ZW	2	—— Rb.
	— 2-7	46½	——	4	zw. Rbuien
10	— 3-1	43	——	2	wolkig
	— 3-6	57	——	2	——
	— 4-3	44½	——	2	wat betr.
11	— 4-7	39*	ZZW	1	helder
	— 4-9	56	Z tO	2	——
	— 4-0	49	O	2	——
12	— 2-8	46½	OZO	4	——
	— 1-8	57	O	5	——
	— 1-5	49	——	3	——
13	— 1-1	46	ZO	2	o. helder
	— 1-0	58	O	2	iets R. zb.
	— 1-5	49	ZO	1	o. helder
14	— 2-2	47	NO	0	zw. mist
	— 3-4	55½	NtO	1	mist. vogt
	— 4-0	54	NO	1	—— ——
15	— 3-5	53	——	1	donker
	— 3-4	58	N	2	——
	— 3-5	54	NNO	0	——
16	— 4-0	53	——	0	——
	— 4-6	60	——	1	z. betr.
	— 4-8	48½	——	0	wolkig

	Bar:	Th:	Wind.		
17	29.* 5-0	40	O	0	...evel, o.held
	— 4-9	55½	——	2	helder
	— 4-5	48½	——	2	——
18	— 4-0	44	——	2	——
	— 3-8	60	——	1	——
	— 3-7	48	——	0	——
19	— 2-8	43	ZO	0	nev. helder.
	— 2-4	54	ZW	2	donker
	— 2-2	52½	——	4	——
20	— 2-1	52½	——	4	mot-regen
	— 2-2	58½	——	4	donker vogt
	— 1-8	52½	ZZW	2	—— ——
21	— 1-0	52½	ZO	2	——
	— 0-7	56	ZZO	2	——
	— 0-1	51	——	2	——
22	28. 11-5	39*	——	0	zw. nevel
	— 10-8	50	ZW	2	donker
	— 9-8	46	——	4	——
23	— 8-3	54	——	10	zw. Rb. wolk
	— 10-3	60	NW	6	wolkig
	— 11-8	46	——	4	—— o.h.
24	— 10-7	45½	Z	4	o. helder
	— 10-0	55	ZZW	10	betr. R.
	— 8-3	54½	ZW	12	zw. Rbuien
25	— 9-1	45	——	4	betr. o.h. do
	— 8-6	57	—— 4	O 2	donk. R.
	— 8-2	54	O	2	R.
26	— 9-1	52	NO	0	Stofreg.
	— 10-0	54½	N	1	donker.
	— 10-2	47	NNW	2	wolkig
27	— 9-1	46	ZW	4	——
	— 8-5	55	——	10	zw. Rbuien
	— 8-0	47	WZW	10	——
28	— 8-0	45	WtZ	6	wolkig
	— 8-5	53	W	4	—— Rb.
	— 10-5	47	NW	6	—— ——
29	— 10-8	44	ZW	6	z. betr.
	— 10-2	51	——	12	Rb. z. betr.
	— 10-2	49	WtZ	8.10	Rb. ——
30	— 11-5	48	W	8	wolkig
	29. 0-5	53	NW	6	Rb. ——
	— 1-7	41	——	2	wolkig
31	— 2-0	39½	ZZW	2	o. helder
	— 2-0	54	Z	2	wat betr.
	— 1-2	43	——	0	o. helder

29. $0\frac{60}{95}$ | $52\frac{25}{50}$ | $3\frac{4}{10}$

Den 5 Th. 's mid. 124: 69, 1u. 66.
22 —— 's mo. 6 u 42.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE WARE VRIENDSCHAP GESCHETST IN HARE GRONDBEGINZELS EN UITKOMST.

Wy ſtellen ons het zelfde doel te vooren:
De Wysheid ſtreelt ons hart, kan ons bekooren.
Van beiden word ze oprecht bemind.
Het zelfde goed, het hoogſte goed op aarde,
De deugd is 't, die in ons 't genoegen baarde.
Zy is 't alléén die ons verbind.

GELLERT'S, *Leerdichten.*

De Vriendſchap, hebben wy te voren in hare onſtandvastigheid, en zeldzame beſtendigheid, doen kennen; —— de bronnen, waar uit dit ontſtaat, hebben wy aangewézen; —— maar ook, de behoedmiddelen om ze beſtendiger en ſtandvastiger te doen zyn, opengelegd (*). Vervolgens hebben wy de ware Vriendſchap, in haar heilryk en zalig nut, beſchréven (†), —— en ten beſluite toegezegd, nader te zullen bewyzen, dat, als wy onze Vriendſchap op de te voren geſchetste wyze uitoeffenen, wy ons vergewisſchen kunnen, dat ze uit een zuiver grondbeginzel voortkomt, —— en, by de uitkomst ene volkomen rust, te vrédenheid, en kalmte des gemoeds, zal achter laten. Deze twee Stukken, — de echte gronden, en de uitkomst der ware Vriendſchap, — zullen wy als nu trachten op te ſporen, en daar dóór aan onze beloften voldoen.

De ware Vriendſchap rust alléén op de volgende gronden: —— als, in de eerſte plaats, zédelyke goede hoedanighéden. Zullen Vrienden wél veréénigd zyn, dan moeten hunne harten ook wél geplaatst wézen. Behalven, dat de verkeerdheid van het Menſchelyk hart; —— de

(*) Zie boven Bl. 181, enz.

(†) Bl. 429, enz.

de gebréken waar vóór wy ieder ogenblik bloot leggen; —— de beteugeling onzer driften, — de beſtiering onzer hartstochten, — hun niet geheel vreemd moeten zyn; —— behoren zy vooral, de beminnelyke deugden en pligten van vrédelievendheid, van ſtandvastigheid en van onveranderlykheid voor te ſtaan, en te betrachten. Dit vordert géne uitbreiding; — want het ſpreekt van zelfs, dat deze allen moeten médewerken, en ook noodzakelyk zyn, tot aankwéking en during der Vriendſchap. De twede en niet min nodige grond der ware Vriendſchap, is de deugd. Deze na te jagen en te beoefenen moet hun voornaam doel zyn. Neemt de deugd weg, — en te gelyk verdwynt de waarde der Vriendſchap. Al wat ons in de Vriendſchap bekoort, ſtreelt en wél gevalt, — wordt, zo ras men ze van deugd ontbloot, door de donkere névelen van eigenbelang en eigenliefde verduisterd en weggenomen. De deugd alléén kan deugdzame Vrienden maken. —— De deugd alléén is het ook, die deugdzame Vriendſchap ſtaande houdt. Zy is hare rots waar op ze onwankelbaar gevestigd is; — en doet dat heil, en dien troost, welke wy beſchréven hebben, geboren worden. Zonder deugd is dus alle Vriendſchap ydel, en vervalt ſpoedig. En na deze beide gronden, moet de Vriendſchap door wysheid en verſtand onderhouden en bevorderd worden. De wysheid en goed verſtand, ten minſten in gelykheid van den enen Vriend tot den anderen, zyn onöntbérelyk. Dit bewyst genoeg, de te voren gemaakte ſchets; — de daar by opgegeven behoedmiddelen; —— de leiding en beſtiering; —— en eindelyk de raad, waar mede Vrienden elkanderen moeten troosten en by-ſtaan. Een dwaas is daar toe niet geſchikt. Alle zyne handelingen léveren blyken van zyn onverſtand, —— en de keuze zyner Vrienden kan daaröm ook nimmer op een verſtandig en wys man vallen: —— en een wys man kan, insgelyks, nooit een dwaas tot het voorwerp van zyn vertrouwen, liefde en achting ſtellen. Veeltyds worden wy beöordeeld na de Vrienden met welke wy gemeenzaam verkéren; —— om dat men voor vast houdt, dat in derzelver keuze altoos ene zékere gelykheid plaats heeft. Zou dan een wys man zich niet verméderen, door een dwaas tot zyn Vriend te nemen? —— Zou hy de voorzichtigheid niet verbannen, en zyne eer, zyne achting, daar dóór niet verminderen? —— 'Er moet noodwendig ene zékere trap van gelykheid in wysheid en verſtand

ſtand zyn : —— en ongelykheid moet ten dezen opzichte niet te groot of te aanmerkelyk zyn, zal de Vriendſchap van duur wézen. Zo 'er enige ongelykheid van belang in geduld kan worden, — moet 'er ten minſten by hem, die de geringſte mate van kennis bezit, leergierigheid, vraaglust, en een goed oordeel, plaats hebben. Dan, by alle deze gronden, moet onvermydelyk gevoegd worden, de liefde tot God: — dat is, wy moeten liefde tot God hebben; — Hem, boven alles tot het énige voorwerp van onze genégenheid ſtellen; —— Hem, met alle onze krachten en vermogens beminnen; —— en dus met Hem, in zulk éne Vriendſchap ſtaan, die ons voor euwig gelukkig maakt. Welk ene eer! — welk een geluk! —— tot de liefde van God toegelaten te worden! — welk een onbezeffelyk voorrecht, van God bemind te worden! —— Want, beminnen wy God; —— zo bemint Hy ons. Welk een denkbeeld! — de bron van alle heil, — de onſterffelyke, de alléén heerlyke en euwige God, — tot onzen Vriend te hebben! —— En dit nochtans is juist de voorname, de wézenlyke grond, waar uit onze liefde tot elkanderen moet ontſpruiten. De liefde tot God moet de Zielen innemen: —— en, ſpruit daar uit de liefde tot onze Vrienden, dan kan men verwachten, dat bitze nyd verbannen, achterhoudenheid verjaagt, eigenbelang, en eigenliefde, gefnuikt zullen zyn. —— Dan kan men zich ſtrélen, met de blyde uitzichten, dat een aangenaame vréde, — een gul vertrouwen, —— en ene belangeloze liefde, — onze dagen, met een zoet vermaak, zullen doen hénen rollen. „Want, in der daad, zo zegt de vermaarde Steele: indien wy onzen Schepper niet altoos in het oog hebben, en dit oogmerk niet onze hoogſte begeerte, niet het eerſte roerſel, onzer hope, en voornemens is, is het onmooglyk, dat de liefde, die wy voor ons zelven hebben, niet ſteeds op ons zelven wederkére, en dat die ongerégelde eigenmin zich niet in alle onze bedryven vertone. Als de bron onzuiver is, kan de beek niet klaar wezen, en die heerſchende drift misverft, en beſmet, alle onze daden en vermakelykheden, zodanig, dat de Menſchen, door dat grote roerzel niet gedreven, andere gemeenlyk beminnen, uit ene bekrompe eigenliefde, en gunſten bewyzen, en dienſten doen, om die weder te ontfangen, met woeker en overmaat. Ja, als wy hunne beste Vriendſchap tot aan haren oorſprong nagaan, en bekennen moeten, dat zy

is, (gelyk zy wezenlyk al te met ſchynt) ene driftige neiging, om een ander te dienen, zonder hoop of ſchynbare mogelykheid van vergelding, moeten wy, met enen bekennen, dat 'er, in het voldoen van die drift zelve, een groot, (hoewel waarlyk een fraay) eigenbelang ſteekt; maar die goede neiging kan door één toeval, één misverſtand, éne gril, waar uit zy mooglyk haren oorſprong had, veranderen, en afgebroken worden. Maar, die anderen bemint, uit liefde tot God, weet van geen veranderen, om dat, by de oorzaak zyner goedgunſtigheid, geen ſchaduwe van omkéringe is."

En kan in éne Vriendſchap, die op zulke goede gronden rust, het wél anders zyn, of, de reeds beſchréven oeffeningen en gedragingen moeten aldaar plaats vinden? Immers! een welgezind hart moet geſteld zyn, op de bevordering van de beste begeerten, en wézenlyke belangen van hem, dien hy bemint? —— Hy moet die behartigen; —— en zyn vriend ſtandvastig zoeken te bewaren, op de lieffelyke paden der deugd. Daartoe ſpoort hem de reden aan; —— dit vordert van hem, de Godsdienst! Deze eischt éne algemene liefde tot allen, —— maar ook, éne byzondere, tot die, op welke onze betrekkingen de ſterkſte zyn. En geeft ons het onfaalbaar woord van God daar toe niet een keurig voorſchrift, in de nauwkeurige tékening van een Vriendenpaar, wier wedergâ mogelyk nooit weder, zo lang de wentelende euwen duren, zal voorkomen. Wy ogen op David en Jonathan! welk éne grootſche edelmoedigheid! —— welk éne belangeloze liefde! welk een onverzaakbre trouw! — welk een onverbreekbre ſtandvastigheid! —— en eindelyk, welk een heilig grondbeginſel! —— treffen wy niet in dit Vriendenpaar aan. Hem die, in de euwigheid woont, en wiens naam heilig is! maken zy, tot een opgeroepen getuige, van hunne Vriendſchap en trouw. Welke verhéven trekken characteriſéren niet deze Vriendſchap! — Men heeft géne woorden kunnen vinden, die de kracht derzelve uitdrukten! —— Noch David, —— noch Jonathan, — waren bekwaam de natuur dier liefde, lévendig te malen. 't Is daarom, dat het geſchiedverhaal zegt, dat de ziele Jonathan's verbonden werdt, aan de ziele David's: —— en, dat Jonathan hem beminde als zyne ziele (*). Dan weder, —— dat Jonathan, Da-

(*) 1 Sam. 18 vs. 1.

David lief hadde, met de liefde zyner ziele (*). Alle uitdrukkingen, die de geweldige kracht hunner genégenheid te kennen géven.

Des Prinſen dierbre trouw verminderde myn ſmarte:
De vriendſchap maakte zich meestresſe van myn harte:
Haar zachte neiging, die geen drift, geen onrust voed,
Verleende eerlang de kalmte aan myn ontroerd gemoed.
Wy ſmaakten al 't geluk dat ze immer doet erlangen,
Aan zuivre Zielen, die, door eerzucht noch belangen,
Geſlingerd, haar geboon zorgvuldig gadeſlaan.
ô Welk een Zaligheid bragt my die Vriendſchap aan!
Hoe groot een Vreugd my de echt of maagſchap liefde geven,
Myn Jonathan volmaakt de blydſchap van myn leven (†).

En wat vindt men éne eenvormige Edelmoedigheid, in alle de handelingen van Jonathan, omtrent David! Aanhoudend beſteedt hy al den invloed, dien hy meent op het Vaderlyk hart van Saul te bezitten, om hem in zyne gunst te herſtellen, en verder te bewaren. Welke pleitredenen gebruikt hy niet, om de vaderlyke ziel te roeren! —— Welke vernieuwde pogingen wendt hy niet aan, om zynen Vader bétere gedachten nopens David in te boezemen! ——— En, dit alles is te grootſcher, om dat hy den troon van zynen Vader Saul daaraan waagt; ——— eigen belang, en eigen eer, daar hy, met Sauls dood, de naaste tot den troon was, daar aan opöffert, en dien aan David overlaat. Hoe téder is niet het belang, dat hy in zyns Vriends welvaart neemt! De droefheid, over Sauls beſluit, om David te doden, werkte by hem zó kragtig, dat hy, op den tweden dag der nieuwe mane, geen brood at (§). Geen wonder, dat zy, by hun affcheid, toen David voor Saul de vlucht nam, bitterlyk weenden! ——— Hoe hartlyk, hoe treffend zyn niet Jonathans laatſte woorden, die de kloekmoedige ſtandvastigheid van zyn hart, zelvs te midden der vervolgingen, aanduiden: —— daar hy, tot David zegt: ——— „ Gaat in Vrede: —— 't gene dat wy beiden in den name des Heren gezworen hebben, zeggende:

(*) 1 Sam. 20 vs. 17.
(†) VAN MERKEN *David. 2 Boek.*
(§) 1 Sam. 20 vs. 34.

de: —— „ de Heere zy tusſchen my ende tusſchen u, ende tusſchen myn Zaad, ende tusſchen uw Zaad, —— zy tot in der eeuwigheid (*)."

Vaar wel, myn Broeder! troost myn Michol in haar ſmart;
Zeg dat zy nevens u 't gebied voert in myn hart.
Maal haar, myn Boezemvriend! wat David heeft te lyden.
Maal haar al de angſten, die myn Ziel zo fel beſtryden.
Vaar wel! roept Jonathan, de God van Israël
Bevestige ons verbond! Vaar wel! myn Vriend! Vaar wel!
Dus ſpreekt hy, en vertrekt; maar naauw een voetſtap verder,
Ziet hy al zuchtend om naar Bethlems grooten herder,
Wiens oog zyn oog ontmoet. Fluks keert hy ſchichtig weêr;
Ziet teêr zyn Halsvriend aan, ſlaat yllings de oogen neêr; —
Ze omärmen ſpraakeloos, terwyl zy bitter weenen,
Elkanderen voor het laatst; gaan beiden zuchtend heenen (†).

Kan men hartelyker uitboezeming vinden, dan die van David, en zyn klacht over Jonathan's dood? — „ Jonathan is verſlagen op uwe hoogten. Ik ben benaauwd, om uwent wille, myn broeder Jonathan; —— gy waart my zeer lieffelyk: — uwe liefde was my wonderlyker, dan liefde der wyven. „ (§) Verwonderlyke taal! —— en die, nochtans, het gevoel van het hart, noch het beſef van het verlies, niet in ſtaat zyn uit te drukken.

Myn geest, door droefheid neêrgeſlagen,
Vind zich, door bittren rouw gedrukt:
Nu, in het bloeijen zyner dagen,
Myn Jonathan wordt weggerukt!
Myn trouwe boezemvriend! myn broeder!
Gy waart me, in nood, een ſchild en hoeder.
Hoe zeer de zoete huwlyksmin
Aanloklyk zy, voor ziel en zin:
De teêre Vriendſchap, die voor my uw boezem griefde,
Was my veel waardiger, dan zwakke Vrouwen liefde (*).

't Is intusſchen te beklagen, dat 'er zo vélen gevonden worden, die, op gansch andere gronden, Vriendſchap bouwen. Trouwens! —— tot wat einde anders, kiest men

(*) 1 Sam. 20 vs. 41.

(†) VAN MERKEN *David 3de Boek.*

(§) 2 Sam. 1 vs. 25 en 26.

(*) *Proeve van Zedepoëzy.* p. 78.

men veeltyds een Vriend, dan om een gezel in kwaad doen te hebben? —— of, om door éne nauwen omgang met hem, en door zyne médewerking, te béter de vermaken der waereld te genieten, en de lusten des Vleesches te kunnen opvolgen? —— of, is het nog wat béter, men sluit Vriendschap, om, daar dóór, een voorgesteld oogmerk, te bereiken: —— 't zy men denke, dat, daar uit gelégenheid tot bevordering kan geboren worden; —— of, dat men daar dóór, in de gunste van een of ander, die ons daar toe van dienst kan zyn, denkt te geraken; —— of wél, om langs dien weg kennis te maken aan zulken, aan wien, onze Vriend, door vriendschap, of bloedverwandschap, verbonden is, en, waar toe men, op éne andere wyze, gene gelégenheid weet te vinden. En zo zyn 'er oneindige verschillende inzichten, waaröm men zich met anderen verbindt. —— Allen komen ze daar op uit, dat de grond verkeerd is, als slechts dienende, om énig tydelyk vermaak, voordeel, of nut, aan te brengen; —— waar van noodwendig de duurzaamheid niet langer zyn kan, dan tot dat aan het oogmerk voldaan, of wel, het zelve bereikt is. Men acht, men bemint zyn Vriend niet, om zyne hoedanigheden; —— maar alleen, om dat hy, door zyne Vriendschap, in het vermeerderen van ons genoegen, of, het bevorderen van ons belang, kan dienstbaar zyn. Wat is mitsdien natuurlyker, dan dat zyn persoon, na dat de gezogte Vriendschap aan het oogwit beantwoord heeft, verveelt, en zyn omgang, en byzyn, in plaatze van gezocht en begeerd, geschuwd, en ontvloden wordt; —— en dus, op die wyze, de ganssche Vriendschap wel ras te niet loopt.

Zó onbestendig nu als deze laatste Vriendschap is; —— zó ongelukkig is ze ook by de uitkomst. —— Veronderstellen wy, dat de dood éne scheiding van hunne gewaande Vriendschap maakt; —— en gévèn wy acht, op de werkzaámheden die daar uit geboren worden: —— deze zullen ons bevestigen, dat de uitkomst allerbeklagelykst zy.

De ouechte Vriendschap, gelyk reeds opgemerkt is, strekt soms, of —— om gezamentlyk de dertele weelde dezes levens na te jagen, en elkanderen, in het verkwisten van aardsche goederen, te helpen; —— of, om in nog meerdere uitspattende zonden te léven, en de verkeerde lusten, en neigingen van hun hart op te volgen: —— te midden dezer zondige bedryven, rukt de dood

een hunner naar het kille graf. ——— Hy die overblyft, hoe ongevoelig men hem ook begrype te zyn, moet daar dóór getroffen, — zyn gemoed ontrust, — en zyn weeldrig hart kloppend gemaakt worden. Zo maar de minſte denkbeelden van Godsdienst by hem overig zyn, kan het niet anders, of, de veräntwoording, waar toe zyn Vriend opgeëischt is, moet hem met angst en ſchrik aandoen; ——— ja, zo hy aan énige overtuiging gehoor verleent, kan het niet nalaten, of, het bezef van de Euwigheid moet hem bekommeren. In de overdenking dezer waarhéden, zich bot vierende, kunnen wy, hem verbeelden, als iemand, die zynen bangen boezem door deze klagt ontlast:

„ Myn Vriend! ——— Myn beminde Vriend! —— die, nevens my, in de opvolging van de begeerte des Vleeschs, en de vermaken der Waereld, leefde, is, te midden dézer rampzalige bejaging, my ontrukt! ——— Hy is van my afgenomen! —— Hy verlaat my, en ontvlucht myn oog! ——— Ach! Was het ook myne gedachten! — Waarheen mag myn Vriend gvoerd zyn? ——— Is Lighaam en Ziel grafwaarts, en, onder de aarde, bedolven? — Neen? — Ontzachelyk denkbeeld! ——— myn gewéten leert my overtuigend, dat zyne Ziel onſterfelyk is; — en, dat hy, na wederveréëniging van Ziel en Lichaam, zyne verrichtingen en bedryven, plechtig, zal moeten verantwoorden. En dit, dit zal niet minder myn lot zyn! Geduchte waarheid! ——— voor de vierſchaar van een alwetend God, gedaagd te worden, als ene oorzaak en médewerker van het kwaad, dat myn Vriend bedréven heeft. ——— Yſſelyke verbeelding! — zyn ongeluk bevorderd te hebben, daar ik tot zyn geluk hadt kunnen en hadt moeten dienstbaar zyn. ——— Euwig! ——— verbazend woord! — Euwig ongelukkig! ——— verſchrikkend denkbeeld! — Ach! dat zulke gedachten my ontvloden; — en dat zoortgelyke voorwerpen mynen Geest ontwéken! —— Maar neen; om myn wroegend gewéten, in een ondragelyker lot te dompelen, blyft dit tafereel my onophoudelyk by; en myn ontzielde Vriend verlévendigt zich gedurig, in zyn' jammerlyken ſtaat, voor myne aandacht. ——— O! dat ik, daar door, nog béter en wyzer mogte gemaakt worden!"

Welk een beklagelyke toeſtand! ——— Ene wroegende herinnering van het voorlédene; ——— het gebeurde, niet zonder afgryzing, zich vóór den Geest te kunnen brengen;

gen; —— de herinnering daar van zelfs te ſchromen; —— en met ſchrik voor het toekomende vervuld te zyn. En, hoewel nochtans in minder trap, is het echter op dezelfde wyze gelégen, wanneer men voorgegéven heeft, iemand te beminnen, zonder dat het hart 'er enig deel aan hadt; —— en dus, enkel tot bereiking van het een of ander tydelyk oogwit. Nooit geeft het, na de ſcheiding, kalmte, en te vredenheid. Niet oprecht met iemand verkeerd te hebben, laat altoos berouw en leedwézen na; 't zy dat men in zyn voorgeſteld plan geſlaagd is of niet. De onoprechtheid, waar door men zich, van de openhartigheid, en het vertrouwen van een ander, heeft weten meester te maken, veroorzaakt ongerustheid en vrees, van daarin ontdekt, en ten tone geſteld, te zullen worden. Nooit geeft het de rechte troost voor het gemoed; —— en, na de ſcheiding, baart het veeltyds onrust, en geſtadige pyniging.

Dan, — laten wy onze gedachten van dit aklig toneel afleiden; en tot béter voorwerpen, —— tot aangenamer werkzaamhéden —— bepalen! —— tot dat van ware Vrienden! Noch ſchrik —— noch angst, —— voor het toekomende, of voor ſcheiding, —— vervult, of beknelt hunnen Geest. —— 't Is alomme ſtille kalmte, —— gemoedigd vertrouwen, —— en lydzaam hopen, —— dat hen, in alles, beſtiert. De dood, —— dat ſchrikmonſter! —— kan hun wel eens ontrusten; het denkbeeld van ſcheiding baart wel een onaangenaam voorgevoel: —— maar zy, gewoon, alle hunne belangens te vertrouwen, aan dien goedertieren Vader, dien zy, als de byzondere beſchikker van hun lot, eerbiedigen; —— lopen, met gene bekommerende gedachten, vóór uit; verbeidende den Here, in éne bedaarde gerustheid; —— altoos bereid zynde, als het Gods welbehagen is, zich met onderwerping aan zynen wil te gedragen. Nadert dan de dood: —— geen bekommerend of pynigend gewéten houdt hem, van het ſterfbed van zynen Vriend, af. Hy nadert dat, met gerustheid; —— wel niet, zonder innig gevoel van aandoening; —— doch tevens, met zulk éne bedaardheid, dat hy in ſtaat is, zynen Vriend, tegens den naderenden dood, te bemoedigen. Aan zyne ſponde gezéten, bewondert hy, in ſtille overdenking, de onbeſtendigheid van de Waereld! —— Hy peinst op 's Menſchen vergankelykheid en broosheid! —— Hy beſpiegelt de nietigheid van al het ondermaanſche!

—— en wordt verrukt, op het denkbeeld van de zalige Onſterffelykheid! Niet lange, zegt hy, tot zyn ſtervenden Vriend! of gy zyt een deelgenoot van 's Hemels geluk! —— Nog maar weinige oogenblikken, en gy ſmaakt éne zaligheid, waar van ik nauwlyks ſtamerend' tot u kan ſpreken! De Hemel is reeds geopend! —— Het gordyn der euwigheid wordt voor u opgeſchoven! —— De juichende Engelen dalen neder, om uwe verheerlykte Ziel, uit zynen kerker geſlaakt, in de plaatze der euwige ruste te voeren! —— En zó, zó, heft gy blyde hemeltonen aan! —— Zyn Vriend, dit horende, (om de woorden, die GELLERT zyn ſtervenden Christen in den mond legt, te gebruiken,) zyn Vriend, dit horende:

Wint kracht; drukt dankbaar hem de handen met verblyding,
En zegt: Almagtige! myn hulp is dan naby.
Gy roept: hier ben ik, Heer! U, die ſteeds over my
Uw handen uitbreidde, en tot nu my ſpaarde in 't leven,
Zy Hallelujaas, lof, en eeuwige eer gegeven!
Hoe menigmaal vergat myn hart zyn heil, zyn pligt!
En echter trad ge, ô God! met my niet in 't gericht!
Ontfang het Danklied, nu ik ſterf, U opgedragen.
'k Was veel te onwaard', te onwaard' om al myn levensdagen,
Door U getrouw behoed, in uwe gunst te ſtaan:
Dies bidde ik, juichende, U met alle heemlen aan;
U, Toevlucht van al de aard, vervul myn vast vertrouwen,
En laat myn dankbre Ziel uw heerlykheid aanſchouwen.
Gy zyt genade en liefde, en blyft altoos myn deel.
Myn Geest zal zalig zyn, wyl ik hem U beveel.
'k Zal met de Heiligen, van heerlykheid omgeeven,
Aan de Engelen gelyk, U eeuwig zien, en leeven.
En gy, myn waardſte Vriend, die u den roem verwerft,
Dat ge, in den dood, zulks blyft! Vaarwel!.. Hy ſpreekt, en ſterft.

Zyn boezem wordt wel innerlyk getroffen, door de doodſchicht, welke hem zyn dierbaren Vriend ontneemt: —— dan, verre dat zyne taal wanhopend' of murmurérend zyn zoude, —— knielt hy, voor de hoogſte majeſteit, en bewondert zynen weg, met ſtille gelatenheid. „ 't Heeft, zegt hy, de Algoedheid behaagd, my, énigen tyd, het léven aangenaam te maken, door de verkéring met mynen overleden Vriend. Hem kon ik de geheimen van myn hart aanbetrouwen; —— en hy was altyd wilvaardig en genégen, my met raad en hulp by te ſtaan. Hoe ménig aangenaam uur heb ik, in zyn byzyn,

niet

niet doorgebragt! ——— Uuren! by welker heugelyke nadenking, ik my zelve nog verlustige! Wat heeft zyn vervrolykend aangezicht myn hart niet ménigmalen ontheft van zwaarmoedige denkbeelden, die mynen Geest bekommerden! En hoe dikwerf, is zyne wysheid, en voorzichtigheid, my niet van nut geweest, en heeft my dezelve tot beſtuuring gediend! ——— Dan, gelyk alles, wat op de waereld is, vergaat, —— zo is my ook dat genoegen, die troost, ontnomen! ——— De dood, —— — de alvernielende dood! ——— tastte hem ſtoutmoedig aan, ſtortte zyn lighaam in het duister en zwygend' graf, en beroofde my, van iemand, die geſchapen ſcheen tot myn genoegen. Ik kan my niet weêrhouden, myne klachten uit te boezemen; ——— daar dit gemis my in eenzame verdrietelykheid dompelt, en my verſteekt, van dien geréden byſtand, daar ik gewoon was, my ruimſchotig in te verheugen, en vertrouwelyk van te bedienen. Dan, wat baat het, myne zuchten uit te galmen? ——— kan de Waereld my mynen Vriend te rug bezorgen? ——— Immers neen: —— Hy leeft nu, ——— en zal euwig leven, ——— in veel zaliger gewest, dan dit ondermaanſche! ——— Hy geniet thans een geluk, éne eer, waar voor myne ziel, in dezen ſtaat, niet vatbaar is! ——— Zoude ik hem dan te rug wenſchen? ——— neen! ——— Ik gunne hem, hartelyk, het bezit dier heerlykheid, en laat af van wenen. Myne Ziel ſtelt zich te vréden met, en berust in, 's Hemels welbehagen: zy voelt haar ontvonkt in blakende dankſtof voor het voorrecht, dat my God zo lange zulk een waardigen Vriend geſchonken heeft. En geen wonder! Gy, ô God! hebt onze onderlinge vriendſchap beſtendig gemaakt, die telkens aangevuurd; ——— onze liefde langs hoe meêr geſtrengeld, en onlosmakelyk vastgebonden. Doe hieröm zyn aandenken by my gedúrig lévendig zyn, en laat zyne zuivere en onfaalbre trouw, onuitwischbaar, in myn geheugen geprent wézen. Vernieuw veel aan myn hart de gúlde leſſen, die aanhoudend' uit zynen mond vloeiden, ter myner beſtieringe in de deugdsbetrachting; —— en in my ware deugd en zuivere Godsvrucht bevorderden: ——— op dat onze veréniging hier door den dood afgebroken, eens op nieuw hervat, zich volmaken moge, in den ſtaat der gelukzalige euwigheid; daar vlekkeloze liefde en vriendſchap, onáfſcheidelyk zyn, en volkomen ge-

genoten worden: door, en in de gemeenſchap van U, ô volzalig en liefderyk Opperwezen!" (*).

Leer, Mensch! hoe gy des levens vreugd doet groeijen,
En, laat uw hart van vriendſchap overvloeijen;
Die bron van heil, die niet alleen
Uw geest verkwikt in deeze korte tyden;
Maar, tot een beek gegroeid, uw ziel verblyden,
Doorſtroomen zal, door de eeuwen heen.

Daar ſmaak ik eerst een vriendſchap zonder ſmetten;
En, by 't geluk van ze eindloos voort te zetten,
Zal ik, verhoogd, haar recht verſtaan.
'k Zal eeuwig daar haar heil geheel ervaaren;
Verheugd zyn dat wy zo gelukkig waren,
Van vroom te zaamen om te gaan.

GELLERT'S *Leerdichten*.

B.

(*) Men kan uit het Voorbericht, bl. II, geplaatst voor het Iſte Deel van *de Zedekundige Brieven over het Geluk*, zien, hoe de kundige Schryver van dat Werk zyne gevoelens en werkzaamheden, by een gelyk geval, als dat, het welk wy geſchetst hebben, uitdrukt.

WAARNEEMING WEGENS DE GOEDE UITWERKING VAN KOUD WATER IN DE WATERZUGT. Door *** M. D.

Onder die aangenoomen grondſtellingen in de Geneeskunst, die door den ouderdom haar gezag gekregen hebben, en by overlevering worden voortgeplant; behoort ook het verbieden van drinken aan Waterzuchtigen. —— Zo dikwils ik gelegenheid heb gehad, zulke ongelukkige Lyders te bezoeken; zo dikwils ik hen over een geweldigen en byna onweerſtaanbaaren dorst hebbe hooren klaagen; —— zo dikwils hebbe ik by my zelven overwoogen, wat tog wel de redenen mogten zyn, waarom men aan deeze ongelukkigen het drinken ontzeide.

En ik kan niet ontkennen, dat de redenen, waarom men het drinken naadeelig in de Waterzugt oordeelt (om namentlyk daar door niet de Waterzugt te vermeerderen) my altoos zeer zwak zyn voorgekomen. —— Wart voor eerst is het verre van algemeen waar te zyn, dat

de

de Waterzucht altoos een gevolg van verſlapping der vaste deelen, en dus eene uitwerking van veele verſlappende dranken, is. ——— Immers, de ondervinding leert ons, en de reden daar van is zeer gemakkelyk te begrypen, dat niet zelden eene verdikking der vochten, kwaadzappigheid en andere dergelyke oorzaaken meer, de Waterzucht veroorzaaken, in welk geval het drinken tog van eenig nut ſchynt te zyn.

Ten tweeden, om dat zelfs in die gevallen, waar eene verſlapping der vaste deelen de oorzaak der Waterzucht is, —— het drinken niet zo naadeelig kan zyn, als men zig gewoonlyk verbeeld. ——— Integendeel, wanneer men de zaak wel inziet: wanneer men in aanmerking neemt, dat, in alle zoorten van Waterzucht, het zy als oorzaak, het zy als gevolg, altoos eene kwaadzappigheid en ſleepende Koortſen plaats hebben, en dat, in zodanige gevallen, het drinken als eene der voornaamſte Geneesmiddelen kan aangemerkt worden, — niet alleen om de Koortſen te verminderen, maar ook om de kwaadzappigheid te verbeteren, en de waterloozing, zo wel als de uitwaaſeming, te vermeerderen; ——— dan dunkt my vervalt het gevoelen van zelve, dat het drinken in de Waterzugt zo naadeelig zoude zyn.

Ik hebbe, om deeze redenen, nimmer van my kunnen verkrygen, om aan Waterzuchtigen het drinken te verbieden, en kan getuigen, dat ik my nog nimmer daarby kwalyk heb bevonden, ——— integendeel, ik hebbe altoos voordeel daarvan gezien, mits ik maar voorzigtig in de keus van het drinken geweest ben. ——— De Waarneeming, welke ik thans zal mededeelen, heeft my ten vollen van de waarheid deezer zaak overtuigd. ——— Ik wierd onlangs by een man geroepen, die aan eene compleete Anaſarca laboreerde. De goede man klaagde my, deeze Waterzucht gekregen te hebben, naa eene derdendaagſche Koorts, die hy nu zedert omtrent twee Jaaren gehad, en waarin men hem zeer veel had laaten purgeeren: hy verhaalde my, meer dan eens, zynen Geneesheer verzogt te hebben, om tog deeze lastige Koortſe door de Kina weg te neemen: dog dat hem telkens was geantwoord geworden: *dat zulks niet konde geſchieden*, voor *en* aleer *het ligchaam gezuiverd was: dat de Kina, te vroegtydig gegeeven, verſtoppingen maakte:* (gewoonlyk de taal van IDIOTEN, die, verblind door hunne verouderde vooroordeelen, de klaarblyklykſte Ondervinding,

en

en de Waarneemingen der grootſte Mannen in onze Kunst, in 't aangezicht durven tegenſpreeken). Onder de veele ongemakken, waarover de Lyder klaagde, was de Dorst het grootſte; dien hy my zeide dat zo geweldig was, dat hy naauwlyks ſpreeken konde: ik vond hem koortſig, en daarby was de tong zeer droog: —— aan hem vraagende welk drinken hy het liefst zoude verkiezen, was zyn antwoord: *koud water.* Ik liet hierop een glas water binnen brengen, en hem zulks overreikende, dronk hy het zeer greetig op, en zeide my, geduurende zyne gantſche Ziekte, zulk een verkwikkelyken drank niet gedronken te hebben. —— Ik ſchreef hem eene ſtrikte diëet voor, verzogt hem alle warme dranken zorgvuldig te vermyden, en voor zyn gewoonen drank het koude water te houden: dog belaſtte hem tevens, telkens by kleine hoeveelheden te drinken. —— Daarby liet ik hem, tot verſterking van zyne verſlapte ingewanden, driemaal 's daags telkens een thee lepel vol *Tinctuur van Kina* gebruiken. —— Agt dagen daarna bezogt ik den Lyder, en vond dat zyn Waterzucht merkelyk verminderd was: ook zeide hy my dat zyn dorst veel minder was, en dat hy zeer veel water door de piswegen ontlast had: ik verzogt hem op die wyze aan te houden, en zag, naa verloop van ruim drie weeken, byna geen tekens meer van Waterzucht; dog klaagde hy my dat de derdendaagſche Koortſe nog aanhield. —— Ik ſchreef hem ten dien einde een *decoctum corticis* voor, waarna dan ook de Koorts weg bleef, de Lyder zyne krachten wederkreeg, en hy binnen de twee maanden zo van Waterzucht als van derdendaagſche Koortſe volkoomen herſteld was.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN BOEREN-ZWALUW.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeſchryver van den Heer DE BUFFON.)

De *Boeren-Zwaluw*, by ARISTOTELES Χελιδὼν geheeten, draagt, in 't Latyn, den naam van *Hirundo ruſtica* en *agrestis*, in 't Hoogduitsch dien van *Kirsch-Mur* of *Berg Schwalben*, in 't Engelsch dien van *Rock-marnetts*, in 't Italiaansch dien van *Rondoni* of *Tartari*, in 't Fransch dien

dien van *Hirondelle de Fenêtre*, in 't Deensch dien van *Bye-ſvale*.

't Is niet zonder reden dat de Ouden deeze *Zwaluw* den bynaam van de *Wilde* toevoegden. Zy mogen, in de daad, gemeenzaam en als een Huisvogel voorkomen, als zy vergeleeken wordt met de groote *Gierzwaluw*; maar zal *wild* mogen heeten in vergelyking van onze *Huis-Zwaluw*. Wy hebben gezien (*) hoe deeze in de Schoorſteenen en onder de afdaken der Huizen liever neſtelt, dan zich verre van den Mensch verwydert; terwyl de *Boeren-Zwaluwen*, zich in dezelfde ſtreeken onthoudende, en dezelfde plaatzen aantreffende, om 'er nesten te maaken, het nimmer doen. Zy vervaardigt ze liever aan 't hoogſt der ſcherpe rotſen (†). Zy komt alleen by den Mensch, wanneer zy elders geene leevensgeryflykheden aantreft; maar, alle andere zaaken gelyk geſteld, kiescht zy haar verblyf onder een uitſteekende rots, een hoek van een daklyst, met een woord, de eenzaambeid boven de bewoonde plaatzen.

Een deezer Nesten, door my in September waargenomen, en van een venſter gehaald, beſtondt van buiten uit aarde, en meest zulke als men door de wormen 's morgens hier en daar opgeworpen vindt, inzonderheid op even bearbeide tuinbedden: in 't midden van de breedte was het verſterkt met ſtroohalmen, en in 't binnenſte bekleed met eene menigte veeren: het ſtof op den grond van het Nest krielde van kleine, zeer kleine, Wormpjes, met lange uitſteekende hairen, zich in allerlei bogten wringende, en van hun Bek bedienende om voort te kruipen: deeze waren allerveelvuldigst op die plaatzen, waar de veeren in de binnenſte wanden kleefden: men vondt 'er ook Vlooijen veel

(*) Zie hier boven de *Nat. Hist. der Huis- of Schoorſteen-Zwaluw*, bl. 534.

(†) Deeze Waarneeming is van den Heer HEBERT. Voor het overige is het eene bekende zaak, dat deeze Vogeltjes tegen de Rotzen neſtelen. GESNER, *Aves*, p. 565. De Heer GUIS van *Marſeille* heeft my dit ook bevestigd; doch men moet geenzins naar den letter opvatten het zeggen der Ouden, als zy ſpreeken van een zeer vasten dyk, eene ſtadie lang, geheel uit dusdanige Vesten beſtaande in de Haven van *Heraclea* in *Egypten*; en van een anderen dergelyken dyk, door dezelfde Vogeltjes gemaakt, op een Eiland aan ISIS geheiligd. PLINIUS, *Lib.* X. Cap. XXXIII.

veel grooter, veel langer, min bruinverwig dan de gewoone Vlooijen, maar van het zelfde maakzel, en zeven of acht Weegluizen, ſchoon men ze, in dat huis, nooit ontdekt hadt. De twee laatstgemelde ſoorten van Inſecten kwamen voor, en in 't ſtof van het Nest, en in de veeren der Vogelen, die 't zelve, ten getale van vyf bewoonden, te weeten de Vader, de Moeder en drie Jongen, in ſtaat om te vliegen: en ik ben verzekerd, dat deeze vyf Vogelen den nagt by elkander in het Nest doorbragten. Dit Nest hadt de gedaante van een vierde van een halve holle Spheroïde, verlangd aan de poolen, van omtrent vier en een halve duim ſtraals, met de twee zyden gehegt aan de posten van het Kruisraam, en met de middellyn aan de bovenſte lyst: de ingang was digt by die lyst, verticaal, half cirkelrond, en zeer eng.

Dezelfde Nesten dienen verſcheide jaaren agter een, en waarſchynlyk aan dezelfde gepaarde *Zwaluwen*; 't geen, nogthans, alleen verſtaan moet worden van de Nesten door die Vogels aan onze Venſters gemaakt; want men verzekert my, dat, die aan de Rotzen vervaardigd worden, enkel voor één ſaizoen zyn, en 's jaarlyks vernieuwd worden: zomtyds hebben zy ſlegts vyf of zes dagen werk om ze zamen te ſtellen, zomtyds beſteeden zy 'er tien of twaalf dagen toe; zy brengen de aarde met haar kleinen bek en kleine klauwen aan; zy beſlaan dezelve en ſchikken ze met den bek alleen. Dikwyls ziet men een groot getal deezer Vogeltjes aan 't zelfde Nest arbeiden. Ik zag 'er vyf aan 't zelfde nest of daar omſtreeks werken, zonder de gaande en komende te tellen: hoe groot het getal is, hoe beter het werk ſpoedt. Dit gezamenlyk werken ontſtaat, of daar uit, dat zy genoegen vinden in elkander te helpen, of dat, het paaren deezer Vogeltjes niet dan in het Nest kunnende geſchieden, alle de Mannetjes, die 't zelfde Wyfje zoeken, met nayver werken tot de voltoojing van dat Nest, in de hoope om 'er ſchielyk een aangenaam gebruik van te maaken. Men heeft opgemerkt, dat eenigen meer yvers betoonden om het Nest te verwoesten, dan andere om het zamen te ſtellen: was dit het bedryf van een Mannetje volſtrekt afgeweezen, dat niets voor zichzelven verhoopende, de droeve vertroosting zogt om de genietingen van andere te vertraagen of te ſtooren?

Wat hier van zyn moge, deeze *Zwaluwen* verſchynen vroeger, of laater, naar de onderſcheide Graaden van Breed-

te,

te, te *Upſal*, volgens den Heer LINNÆUS den negenden May, in *Frankryk* en *Engeland* met het begin van April (*), acht of tien dagen laater dan de *Huis-Zwaluwen*, die, volgens den Heer FRISCH, een veel langer vlugt hebbende, veel gemaklyker en ſchielyker voedzel vinden: dikmaals worden deezen overvallen door een laatkomende koude; men heeft ze door een dikke ſneeuwjagt zien vliegen (†). De eerſte dagen van haare aankomst onthouden zy

(*) In 't jaar 1779 hadden wy een Winter zonder ſneeuw, en een zeer ſchoon Voorjaar, nogthans daagden deeze *Zwaluwen* in *Bourgogne* niet op voor den negenden April, en aan 't Meir van *Geneve* niet voor den veertienden. Men vertelt dat een Schoenmaaker te *Baſel*, een *Zwaluw* een halsband omhing, met dit opſchrift:

Hirondelle
Qui es ſi belle
Dit moi, l'hiver ou vas tu

en het volgende voorjaar dit antwoord, door dezelfde boode, bekwam:

A Athenes
Chez Antoine
Pourquoi t' en informes tu.

Het waarſchynlykst van dit vertelzeltje is, dat de versjes in *Zwitzerland* gemaakt zyn. De zaak zelve is meer dan twyfelagtig: dewyl wy uit BELON en ARISTOTELES weeten, dat de *Zwaluwen* halfjaarige Vogels zyn, in *Griekenland*, even als in alle andere deelen van *Europa*, en den Winter in *Africa* doorbrengen.

(†) Dit bewyst, dat het geen de Priester HOEGSTROEM, van *Norland*, zegt, wegens het voorgevoel der Saiſoen-veranderingen, 't welk hy aan de *Zwaluwen* toeſchryft, even min op deeze ſoort toepaſſelyk is als op de *Huis-Zwaluwen*, en voor zeer twyffelagtig moet gehouden worden. „Men heeft ge„zien," ſchryft hy, „dat de *Zwaluwen* in *Lapland* met het „begin van Augustus vertrokken, en haare Jongen verlieten „als het nog zeer warm was, en niets eene verandering van „lugtsgeſteltenis aanduidde; maar die verandering verwylde „niet lang; en men kon op den achtſten September met de „ſleede ryden. In andere jaaren blyven zy vry langer, „ſchoon het weer niet zagt is, en men houdt zich dan ver„zekerd, dat de koude niet naby is." In dit alles ſchynt HOEGSTROEM alleen de Echo van een Volksgerugt, om 't welk

zy zich by het water, en omſtreeks moerasſige plaatzen: ik heb ze niet voor den vyftienden April aan myne Venſters zien wederkeeren, en zomtyds liep het aan tot de eerſte dagen van May. Zy maaken haar Nest op alle ſtanden, doch geeven de voorkeus aan die na 't land zien, inzonderheid als 'er in 't land, rivieren, beeken of poelen, gevonden worden: zomtyds, doch maar eene enkele maal, bouwen zy het in huis: de Heer ROUSSEAU verkreeg met moeite dat ze in zyn kamer neſtelden.

De Jongen komen uit, op den vyftienden van Juny; men heeft gezien, dat het Mannetje en Wyfje elkander liefkoosden op den kant van een nog niet voltooid Nest, en onder een zeer veel beduidenden wildzang (*) trekkebekten; doch men zag ze niet paaren; 't geen grond geeft om te gelooven, dat zulks in 't Nest geſchiedt; waar in zy 's morgens zeer vroeg, en zomwylen den geheelen nagt, zongen. Het eerſte broedzel is doorgaans van vyf witte Eitjes, met een min witte ſchyf aan 't dikſte einde; het tweede Broedzel is van drie of vier, en het derde, wanneer het plaats heeft, van twee of drie. Het Mannetje verwydert zich niet verre van het Wyfje als het zit te broeden; het waakt onophoudelyk voor de veiligheid van zyne Gade, en de vrugten van hunne vereeniging; het valt met vuurige drift aan op de Vogelen, die te naby komen. Wanneer de Jongen gekipt zyn, brengen zy beiden voedzel aan, en toonen zich zeer ieverig in dat werk. Ondertuſſchen zyn 'er gevallen, waar in die ouderliefde ſchynt te bezwyken. Een der Jongen, reeds vry groot en zelfs in ſtaat om te vliegen, was uit het Nest op het ſlag van 't Venſter gevallen; de Vader en Moeder bekreunden zich des niet, en bragten geene hulpe altoos toe, doch deeze ſchynbaare hardheid hadt gelukkige gevolgen; want de jonge *Zwaluw*, zich aan zichzelven overgelaaten ziende, zogt zichzelven te helpen, arbeidde, ſloeg met zyne wieken, en na drie vierendeel uurs toebereidens, nam hy de vlugt. Op een zekeren tyd liet ik

welk te bewaarheden hy geene proeven genomen heeft, en 't welk wederſprooken wordt door de verzekerdſte proefneemingen.

(*) FRISCH wil, dat Mannetjes van deeze ſoort beter zingen dan die der *Huis-zwaluwen*; doch, myns bedunkens, heeft het tegendeel plaats.

ik een Nest boven een ander Venſter, met vier even uitgekomen Jongen afneemen, en op het venſterſlag nederleggen; de Vader en Moeder, die onophoudelyk heen én weder gingen, vloogen rondsom de plaats, waar het Nest geweest was; zy konden niet nalaaten de Jongen te zien en het geſchreeuw te hooren, doch bemoeiden 'er zich niet mede (*); terwyl het Wyfje van een Mosch, op dezelfde plaats, en in dezelfde omſtandigheden, niet naliet, veertien dagen lang, haare Jongen te voeden. Het ſchynt dat de gelegtheid deezer *Zwaluwen* aan hunne Jongen van de plaats afhangt. Ondertusſchen vaaren zy voort met ze te voeden, een langen tyd naa dat ze hebben beginnen te vliegen; en geeven zelfs, in de lugt zweevende, te eeten. Dit voedzel beſtaat voornaamlyk in gevleugelde Inſecten, in de vlugt gevangen (†); de wyze, om ze dus te betrappen, is deezen *Zwaluwen* zo eigen, dat, wanneer zy een Inſect op een muur vinden zitten, 't zelve een ſlag met den vleugel geeven, om het te doen vliegen, en vervolgens op te ſnappen.

Men wil dat de Mosſchen menigmaal de Nesten deezer *Zwaluwen* inneemen: dit is waarheid; doch men voegt 'er by, dat de *Zwaluwen*, dus uit hunne woonplaatzen verdreeven, zomtyds met een groot aantal *Zwaluwen* wederkomen, en op 't eigen oogenblik den ingang van het Nest ſluiten met dezelfde ſoort van aarde als het zamengeſteld is, en in deezer voege de Mosſchen kerkeren; eene overweldiging, die den overweldigeren op leevensverlies te ſtaan komt (§). Ik weet niet of het ooit gebeurd is;

(*) Een geheel Broedzel in een en dezelfde kouw gedaan, met den Vader en Moeder, bragten deezen den gantſchen nagt door, nu eens op het ſtokje, dan eens op den kant van het Nest, bykans altoos digt by een, en eindelyk op elkander; doch ſloegen geen de minſte agt op de Jongen; men zou kunnen zeggen, dat, in dit geval, de liefde tot het Kroost verzwolgen wierd door 't verdriet over 't gemis van vryheid.

(†) Dit is het algemeene denkbeeld, en meest zamenſtemmende met de dagelykſche waarneeming. Egter verzekert my de Heer GUYS, dat, deeze Vogels de bosſchen met Pynboomen beminnen, waar zy rupſen vinden, die hun tot voedzel dienen.

(§) ALBERTUS heeft eerst voet gegeeven tot deeze dwaaling; RZACZYNSKI dezelve herhaald; de Jeſuit BATGOWSKI geeft zich uit voor een ooggetuigen, en LINNÆUS heeft het voor eene bekende waarheid uitgevent.

is; dit alleen kan ik 'er van zeggen, dat de Mosſchen, onder myn oog, en verſcheide keeren, veele *Zwaluwenesten* hebben ingenomen, dat de *Zwaluwen*, in de daad, met een groot aantal toevloogen, en zulks ettelyke maalen in dien Zomer herhaalden, met de Mosſchen vogten, daar omſtreeks vloogen, zomtyds een of twee dagen lang; doch dat zy nimmer de minſte pooging deeden om den ingang van het Nest toe te metzelen, ſchoon zy zich wel in 't geval vonden om het te kunnen doen, ſterk genoeg in getal, en van alle middelen ryklyk voorzien waren. — Voor het overige, indien de Mosſchen zich meester maaken van de Nesten der *Zwaluwen*, geſchiedt zulks niet uit een afkeer deezer Vogelen van elkander, gelyk men heeft willen diets maaken (*); het wyst alleen aan, dat de Mosſchen die Nesten gemaklyk vinden; en zy zouden even goed in eenig ander Nest of Hol de Eitjes leggen.

(†) GESNER. *Aves.* p. 551.

(Het Vervolg by de eerſte gelegenheid.)

WEERKUNDIGE EN WYSGEERIGE AANMERKINGEN OVER DEN ZELDZAAMEN NEVEL, DIE ZICH, IN DE MAANDEN JUNY EN JULY DEEZES JAARS, MDCCLXXXIII, VERTOOND HEEFT. Door den Eerw. Heer COTTE, *Prieſter van het Oratorie en Correſpondent van de Academie Royale des Sciences.*

Geſchreeven uit *Laon*; den 27 Augustus, 1783.

't Is een weezenlyken dienſt toebrengen aan de Naakomelingſchap, op eene nauwkeurige wyze Verſlag te doen van de zeldzaame Lugtsgeſteldheden, van welke zy, van tyd tot tyd, getuigen zyn; de Oorzaaken derzelven op te ſpeuren, de Gevolgen te voorzien, en daar door het onze toe te brengen, om de ongerust- en angſtvalligheden te verdryven, die, op het zien van zekere Verſchynzelen in de natuur, ontſtaan. — Wy zyn getuigen geweest van dié kommerlyke begrippen, ſtaande den tyd dat die zwaare Nevel zich zo lang in deezen Zomer vertoonde. Een ydele ſchrik hadt veeler geest bevangen: men zogt de oorzaaken deezes Nevels, in het verſchynen eener Staart-

Staartſtarre, (die geen Starrekundige, egter, tot nog ontdekt heeft;) in de verwarring van den loop der Dwaalſterren, zo men waande, veroorzaakt door de nieuwe Planeet van HERSCHEL, zeer onlangs ontdekt (*) (even of deeze Planeet eerst het beſtaan gekreegen hadt, ten tyde der ontdekkinge). Het vertoon diens zeldzaamen Nevels, voorgegaan van de deerlyke omwenteling in *Sicilie* en *Calabrie*, veroorzaakt door de ſchriklyke Aardbeevingen, ſpelde niets minder, in 't oog des bygeloofs, dan het op handen zynde einde der Wereld. Ziet daar de verkeerde denkbeelden die den geest des Gemeenen Volks vervulden! en hoe talryk is, in deezen zin des woords, het Gemeene Volk! —— Het is, derhalven, van aangelegenheid, dat men, voor het toekomende, zulke ongegronde beangstheden verdryve; de Lugtsgeſteltenisſe, die deezen Nevel veroorzaakt heeft, naauwkeurig vermelde en vergelyke met Lugtsgeſteltenisſen van dezelfde ſoort, welke nogthans de ontſlooping der Wereld niet ten gevolge gehad hebben. Ik erken, dat, volgens de H. Schriftuur, die groote gebeurtenis door Aardbeevingen zal voorgegaan worden: doch deeze Natuurlyke Tekenen zullen vergezeld weezen met Tekenen van eenen anderen aart: en 't is alleen de vereeniging dier Tekenen, op welken men misſchien minder letten zal dan op den Nevel in den afgeloopen Zomer, die de voleindiging deezer Wereld zal aankondigen.

De Lugtsgeſteldheid van den Herfſt des voorleden Jaars was zeer koud en zeer vogtig: die des Winters bleef zeer vogtig; doch zeer zagt, zelfs tot in 't Noorden, als in *Siberie*. De Voortyd was koud, maar 't bleef vogtig. De hooge maat van vogtigheid diens Winters moge men beoordeelen als men in aanmerking neemt, dat, in ſtede van 3 of 4 duimen Waters, de gewoone hoeveelheid in de drie Wintermaanden, hier ter plaatze, by de 12 duimen viel, terwyl onze Zuidlyke Landſchappen zints twee jaaren groote droogte geleden hadden. De buitengewoone zagtheid des Winters heeft Sneeuwſmeltingen in *Auvergne*, en elders, veroorzaakt, die niet weinig hebben toegebragt aan die overvloedige Regens, en de Overſtroomingen daarop gevolgd.

Geduurende deeze buitengewoone Lugtsgeſteltenisſe viel (op

(*) Men zie over deeze Planeet ons *Mengelwerk* hier boven, bl. 443 en 489.

(op den 5 February) de ſchriklyke Aardbeeving voor, in *Calabrie* en op *Sicilie*, welke vyf maanden geduurd heeft: dewyl de Aarde in Juny nog niet in rust was. Men heeft opgemerkt, dat aanhoudende Regens, in die ongelukkige Landen, deeze geweldige Aardſchudding voorgingen. De Aarde hadt ze ingedronken, en ſcheen 'er uiterlyk niet van doorweekt. Deeze Aardſchok is zo algemeen geweest, dat 'er een nieuw Eiland, niet verre van *Ysland*, door ontſtondt. De Dampkring van *Europa* gevoelde dien, gelyk blykt uit de ſchielyke en geduurige veranderingen in den Barometer, in de maanden February en Maart. Bykans geheel *Europa* heeft den tegenſchok gevoeld van die Aardbeeving: niet juist op denzelfden tyd; maar op verſchillende tyden in het tydsverloop dat *Sicilie* en *Calabrie* geſchud werden. 't Zou overtollig weezen hier op te haalen, 't geen alle Nieuwspapieren vermeld hebben. Ik zal alleen, als iet zeer zonderlings aanmerken, dat, terwyl de Barometer in *Frankryk*, in *Holland*, in *Brabant*, in *Duitschland*, te *Geneve* en elders, in veel meer dan gewoone beweeging was, dezelve (volgens de opgave van TOALDO) te *Padua*, aan den anderen kant van het *Appenynſche Gebergte*, geene buitengewoone verandering vertoonde.

Op deeze Aardbeevingen zyn de zonderlinge Nevels gevolgd, die algemeen over geheel *Europa* ſchynen geweest, en zich overal met dezelfde Verſchynzels, als wy hier waarnamen, vertoond hebben. Alle Berigten, my daarvan medegedeeld, ſtemmen genoegzaam overeen, om 'er de volgende Beſchryving uit op te maaken.

Deeze Nevel vertoonde zich eerst den 18 Juny: dezelve was zeer laag, en zo dik als in December, hier vergezeld van een zeer kouden Zuidenwind. Den 19 hadden wy een zwaare Onweersbui: de Nevel ſcheen vervolgens te vermeerderen, en bleef koud zo lang de Zuidewind aanhieldt, dat is tot den 24. De Nevel was al dien tyd, zeer vogtig, naar uitwyzen myner Hygrometeren. —— Op den 24 liep de wind Noorden, de Lugt werd warm; de Nevel veranderde van natuur, dezelve was zeer droog, en mogt liever Rook dan Nevel heeten. Het licht der Zonne was, op den dag, bleek Oranjekleurig. De ſtraalen van dien Dagtoorts konden by het opkomen en ondergaan, door den rookerigen Dampkring niet heen dringen: de Zon vertoonde zich vuurrood, en de Maan hadt dezelfde kleur. Deeze Nevels hadden, in zekere Landſtreeken,

ken, als in *Provence*, en elders, een ſtinkenden, zwavelagtigen reuk, en deeden zeer in de oogen. De Hette en de Droogte nam, van dag tot dag, toe, de Noorde en Noord-Ooste Winden hielden aan. Een kleine Onweersbui met Regen, op den 21 July, deedt den Nevel geheel verdwynen. In *Provence* hieldt dezelve nog aan tot het einde dier maand. Op den 23, hadden wy een veel zwaarder Onweer, met veel Regen. De Hette verzwaarde na het wegtrekken des Nevels: deeze was zeer groot op den 3 Augustus, en werd op dien dag gevolgd door een geweldig Onweer met Stortregen. De Onweersbuijen zyn zeer veelvuldig geweest in *Europa*, 't zy geduurende den Nevel, of ten tyde dat dezelve verdween. De Barometer heeft al dien tyd op eene meer dan middelbaare hoogte geſtaan, met weinig verandering; de Kwik-Thermometer klom dikwyls tot 21, 22, ja tot 24½ graaden. De Thermometers, met Vogt, reezen menigwerf tot 24, 25 en 26½ graaden. Deeze hingen allen tegen het Noorden, zonder eenige wederkaatzing van de Zon. Een Thermometer, van de laatstgemelde ſoort, klom, in den Zonneſchyn gezet, den 3 Augustus, 's namiddags ten 2 uuren, tot 45 graaden. De Hygrometers hebben zints den 24 Juny eene zeer groote droogte aangeweezen. De droogte en de hette hebben den groei der Planten bevorderd: alle Vrugten zyn vroeg ryp: men heeft den Graan-Oogst veertien dagen vroeger dan naar gewoonte aangevangen, en 't zal even zo met den Wyn-Oogst zyn, als de warmte aanhoudt.

Ziet daar een kort verſlag van de Nevels, die zich deezen jongstverſtreeken Zomer vertoond hebben, en van de Lugtsgeſteltenisſe, welke dezelve voorgingen en volgden. Natuurkundigen, over deeze Nevels geſprooken, hebben ze toegeſchreeven aan de by uitſtek groote vogtigheid des Winters, en aan de menigte van Electrique ſtoffe, door de Warmte, uit 's Aardryks ſchoot voortgebragt, zonder te gewaagen van het uitwerkzel der Aarbeevingen. Dit is onder anderen het gevoelen van den Heer DE LA LANDE, in alle Nieuwspapieren aangekondigd.

Eer ik het waage myne gedagten op te geeven, over de oorzaak van die Nevels, moet ik een kort woord zeggen, van de Lugtsgeſteldheden, welke meesten tyds geweldige Aardbeevingen voorgaan of volgen, of liever wyzen tot het overheerlyk Werk van den Heer BERTRAND, *ſur les Tremblements de Terre*. Een Werk, opgeſteld, ter gele-

genheid van de Aardbeeving, den 1 November MDCCLV te *Lisſabon* voorgevallen. De Heer BERTRAND geeft ons, in 't zelve, eene in tydorde volgende reeks van Aardbeevingen voorgevallen in *Zwitzerland* en elders, zints het Jaar DLXIII, onzer Tydrekeninge, tot in den Jaare MDCCLV; hy voegt 'er Weerkundige Waarneemingen by, betrekkelyk tot die Gebeurtenisſen, voor zo veel hy ze heeft kunnen verzamelen; en wyst de oorzaaken der Aardbeevingen aan, door verſcheide Natuurkundigen opgegeeven. —— Deeze geleerde Natuurkenner vermeldt —— in de *eerſte plaats*, dat de Aardbeevingen veelal voorgegaan worden van overvloedige Regens, en Overſtroomingen, en dat zy meer in den Winter dan in den Zomer voorvallen —— *ten tweeden*, dat zy gevolgd worden door Hitte, en dat, bygevolge, de Vrugten vroeg ryp zyn —— *ten derden*, dat, in 't algemeen, de hoeveelheid des gevallen Regens veel grooter is in Jaaren van geweldige Aardbeevingen, dan in andere Jaaren —— *ten vierden*, dat de Dampkring doorgaans verduisterd word door zwavel en vuuragtige Dampen van een kwaaden reuk, en dat de Zon, door die Dampen heen gezien, zich rood en veel grooter dan gewoonlyk vertoont, een Verſchynzel in den Jaare MDCCLV, als een gevolg der Aardbeevinge te *Lisſabon* —— *ten vyfden*, dat men, den Zomer op de Aardbeevingen volgende, meer Onweeren heeft dan gewoone Zomers —— *ten zesden*, dat 'er uitholingen en verzinkingen van Bergen voorvallen, dikwyls veele maanden na de Aardbeevingen.

Dat men alle deeze Verſchynzels vergelyke met die de Lugtsgeſteltenisſe van dit Jaar, byzonder, ten kenmerk ſtrekken, en men zal tot het beſluit komen, dat ze de natuurlyke Uitwerkzels zyn van eene bekende oorzaak; en dat men telkens, wanneer de Aarde zulke geweldige ſchokken uitſtaat, als die *Sicilie* en *Calabrie* ondervonden, Verſchynzels van denzelfden aart te wagten hebbe, als zich deezen Zomer vertoonden.

De Nevels, die zo veel ſchrik en angst hebben veroorzaakt, zyn derhalven, niets anders dan een natuurlyk gevolg van de groote Vogtigheid, die de Aardbeeving te *Meſſina* veroorzaakt heeft, en van den Schok, welken de Aardkloot ontving, en zich openbaarde, door de Verſchynzels in verſcheide Landen waargenomen. —— Ik zal my nader verklaaren. —— Ik heb gezegd, dat wy, van den 18 tot den 24 Juny, vogtige en koude Nevels, van

den

den 24 Juny tot den 21 July, drooge en heete gehad hebben. De Zon hadt ten dien tyde de grootſte hoogte bereikt, en dus de meeste kragt om de Dampen op te haalen, welke de Aarde hadt ingedronken, geduurende de veelvuldige Regens en Overſtroomingen in den Winter en het Voorjaar. Deeze eerſte werking of dampheffing der Zonne heeft den Dampkring moeten bekoelen: door de menigte van wateragtige Uitwaasſemingen daar in opgetrokken, op dezelfde wyze als tusſchen de Keerkringen geſchiedt, ten tyde dat de Zon het rechtſtandigst ſchynt: als dan wordt 'er een ſoort van Nevel, of gordyn van Dampen, gevormd, welke de Zon aan 't oog der Inwoonderen onttrekt, en de groote Hette van dezelve zeer maatigt. ——— Deeze eerſte werking der Zonne heeft ook de Aarde moeten opdroogen, in dezelve ſpleeten en ſcheuren veroorzaaken, waaruit zwavel en vuuragtige Uitwaasſemingen voortkwamen; de Electrique ſtoffe werd in beweeging gebragt door de geweldige ſchokken, welke het Aardryk onderging; van hier die drooge en heete Nevels, welke op de koude en vogtige volgden; van hier die ſoort van Rook, zamengeſteld uit Uitwaasſemingen en Electrique ſtoffe, welke zo veele Onweeren bykans door geheel *Europa* veroorzaakt hebben, en zelfs Aardbeevingen in Landen digt by de Gebergten gelegen, die, als 't ware, het brandpunt zyn dier Uitwaasſemingen en van de Electrique ſtoffe, gemerkt de veelheid der Mineraalen en Vuurſtoffen in derzelver ingewanden opgeſlooten; van hier die bovenmaatige Hette, het gevolg der drooge en Electrique Nevelen; van hier de Roodheid der Zonne, en de ſchynbaare vergrooting van de Zonneſchyf, gezien door eene middenſtoffe, veel digter dan de gewoone, een middenſtoffe, die de Zonneſtraalen brak, en geene dan roode ſtraalen, de minſtbreekbaare, doorliet.

De Heer DE LA LANDE heeft opgemerkt, dat, in het Jaar MDCCLXIV, een Jaar, 't welk van wegen de Maanskliminde Knoopkeer van Negentien Jaaren, aan MDCCLXXXIII beantwoordt, te *Parys* dergelyke Nevels zyn waargenomen: doch hier op hebbe men te bedenken — *voor eerst*, dat die Nevels ſlegts acht dagen aanhielden —— *ten anderen*, dat zy zo algemeen niet geweest zyn, als die in dit Jaar plaats vonden. Zy waren het uitwerkzel niet van eene zo geweldige oorzaak, als die Nevels, van welken wy thans handelen, heeft voortgebragt.

Calabrie en *Sicilie* hebben, in de laatstvoorgaande Eeu-

we, eene dergelyke Omwenteling ondergaan; te weeten in de Jaaren MDCXXXVIII en MDCXCIII. Deeze Jaaren beantwoorden niet aan de Maansklimmende Knoopkeer van Negentien Jaaren. De Lugtsgeſteltenisſen der Jaaren aan dien Tydkring beantwoordende, hebben gelykheid genoeg met elkander, om die der toekomende Jaaren te voorzien. Maar ik geloof niet dat deeze overeenſtemming in Lugtsgeſteltenisſe zich uitſtrekt tot de Aardbeevingen, welker oorzaaken onafhanglyk ſchynen van de uitwerkzels diens Tydkrings. Alleen zou men kunnen voorzien, dat eene Aardbeeving te dugten ſtondt, in een zeer vogtig jaar: dewyl eene groote maate van Vogtigheid doorgaans het voorteken is van die verſchriklyke omwentelingen. Maar deeze voorweetenſchap zou zeer onnut zyn: naardemaal men noch de plaats waar, noch den tyd op welken, de Aarbeeving zich zal doen voelen, kan voorſpellen, en bygevolge geene voorzorgen ter beveiliging draagen.

Men eiſche van de Weerkundige Waarneemers niet meer dan zy kunnen geeven. 't Is reeds veel dat zy eene gelykheid van Lugtsgeſteltenisſe ontdekt hebben in de Jaaren, beantwoordende aan de Maansklimmende Knoopkeer van Negentien Jaaren. Misſchien zullen hunne Waarneemingen vermenigvuldigd, en, met naauwkeurigheid nagegaan, in 't vervolg nadere en zekerder uitkomſten opleveren.

BRIEF VAN MEJUFFROUW LEMASSON LE GOLFT, AAN DEN ABBÉ MONGEZ; BEHELZENDE EENE WAARNEEMING OVER DE KLEUR DER SCHADUWEN, TEN TYDE DES ZWAAREN NEVELS IN DEN LAATSTVERLOOPEN ZOMER VAN MDCCLXXXIII.

MYN HEER!

Onder de zodanigen, die geſchreeven hebben over de ontbinding van 't Licht, yerkeerdlyk de Blaauwe Schaduwen geheeten, bekleedt gy een voornaamen rang. Uwe daar over medegedeelde Aanmerkingen, in het *Journal de Phyſique* (*), zyn genoegzaam, om te bewyzen, dat zy,

(*) *Journal de Phyſique*, Tom. XII. Men vindt dit Stuk vertaald in ons *Mengelwerk der Algemeene Vaderl. Letteroeff.* IIde Deel. 2de St. bl. 439.

zy, die voorheen dit ſtuk behandelden, mistaſtten. 't Is uit deezen hoofde, dat ik geoordeeld heb aan U de volgende Waarneeming te moeten mededeelen.

Op den 18den van Juny 1783, volgde op de Nevels, door den Regen afgebrooken, een aanhoudende Nevel tot den 1ſten Augustus; dezelve was niet zeer dik, men zag dien op den afſtand van anderhalf myl. Ondertuſſchen moet die Nevel eene groote uitgeſtrektheid gehad hebben in de hoogte des Dampkrings: dewyl, op den middag, het licht, door witte Lichaamen te rug gekaatst, de kleur hadt van een ligt gedroogd blad, en men twee uuren, voor het ondergaan der Zonne, dat Hemellicht kon aanſchouwen zonder eenigen hinder van de oogen; het was rood, en vertoonde zich even als door een berookt glas gezien; op den middag waren de Schaduwen blaauw, gelyk ze zich zomtyds, by het ondergaan der Zonne, voordoen; de randen van de Schaduw waren veel blaauwer dan het midden. ——— Den 29ſten Juny, begon de Nevel min ſterk en afgebrookener, en de uitwerkzels van Licht en Schaduw min merkbaar, te worden. ——— Ik weet niet of men ooit hier ter plaatze een dergelyk verſchynzel heeft waargenomen; het ſcheen van dezelfde natuur als 't geen men, te *Parys*, in *Auvergne* en te *Milaan*, op den 1ſten Juny des Jaars MDCCXXI, waarnam. Deeze Nevel hieldt bykans twee maanden aan; geduurende dien tyd was de gemiddelde hoogte des Barometers omtrent 28 Duimen en 2 Linien; die des Thermometers, van 15 tot 20 Graaden, 's morgens ten 6 uuren. De Wind was doorgaans veranderlyk, van Oost-Noord-Oost tot West-Noord-West. Het weer was den 5den en 6den July minder heet, en de Lugt meer betrokken; den 7den 's morgens, regende het een weinig; den 8ſten is de Nevel, die ſcheen te zullen verdwynen, 's avonds veel zwaarder geworden: dezelve duurde tot den 12den. De lugt was vol onweer, en de Schaduwen vertoonden zich niet langer blaauw: den 13den zag men ze weder des morgens; maar men heeft ze niet weder van die kleur gezien, ſchoon de Nevel tot den 31ſten July aanhieldt. Dien zelfden dag was de Nevel, in den morgenſtond, veel ſterker dan dezelve van den beginne af geweest was: de Zon, ten acht uuren doorbreekende, hadt de Schaduw de gewoone kleur, naardemaal de Nevel ſchielyk verdweenen was. Deeze Waarneeming zou my misſchien gelegenheid geeven tot eenige Natuurkundige be-

bedenkingen; maar, myn Heer, uwe omzigtigheid, in dat ſtuk, moet my ten voorbeelde ſtrekken. Ik bid u, in opmerking te neemen, dat de Schaduwen blaauw waren op den middag (*), in een Jaargetyde, wanneer de Zon zich het hoogst boven den Gezigteinder verheft, en de Zonneſtraalen het minst ſchuins vallen op de oppervlakte des Aardryks; dat de Schaduwen blaauwer waren, naar gelange ze voortgebragt werden door een lichaam dat verder verwyderd was van de vlakte waar op zy vielen; als mede, dat, gelyk ik reeds gezegd heb, de randen van de Schaduwen zigtbaar veel blaauwer zich vertoonden dan het middelpunt; doch dit laatſte was niet in evenredigheid aan de uitgeſtrektheid der Schaduwen: derwyze, dat de Schaduwen voortkomende van ſmalle Lichaamen, als de Takken van boomen, veel blaauwer waren dan die van veel breeder Lichaamen; de blaauwe buitenranden min van elkander verwyderd zynde.

Zeer dikwyls waren de Schaduwen hoog ſchoon blaauw; zomtyds trokken zy na den groenen. Zouden de omſtandigheden, die deezen Nevel vergezeld hebben, hier boven aangeroerd, geen grond geeven om te denken, dat de hoogte, tot welke de Nevel zich in den Dampkring verhief, tot de kleur der Schaduwen toebragt? Vast gaat het, dat het Azuur des Uitſpanzels de oorzaak niet is: dewyl de Hemel toen niet blaauw, maar graauw was.

De Zeelieden hebben verhaald, dat zy in den Nevel kwamen, een weinig buiten het Kanaal: dat is ten minſten honderd mylen ten westen van *Havre de Grace*. 't Zal u, myn Heer, door uwe uitgeſtrekte Briefwisſeling, gemaklyk vallen, te weeten te komen, hoe verre de Nevel zich Oostwaards, en in andere ſtreeken, uitſtrekte. De Nevel hadt hier geen reuk. Men zegt dat dezelve eenige Planten deedt verdorren. Indien dit zo is, zal zulks het lot geweest zyn der tederſte, terwyl de daar om heen ſtaande niets leeden (†).

Ik ben, enz.

Havre, 8 Augustus, 1783.

(*) Deeze Blaauwe Schaduw op den middag, heb ik ook meermaalen, ſtaande den Nevel, waargenomen. *Ned. Vert.*

(†) De Franſche Brieſſchryffter meldt in een Naſchrift, dat zy, deezen Brief afvaardigende, nog geene andere Berigten, den Nevel betreffende, geleezen hadt. Wy zyn van elders, wegens de reuk en de ſchade aan de Planten toegebragt, op andere plaatzen, onderrigt. *Ned. Vert.*

BRIEF

BRIEF AAN DE SCHRYVERS DER ALG. VAD. LETTEROEFENINGEN.

Wel Ed. Heeren!

De menigte Prysvraagen, die thans de aandagt en penne van kundigen ſcherpen, hebben allen haare nuttigheid; althans haar nuttig oogmerk; ieder lid der Maatſchappy, aan wien derzelver welzyn ter harte gaat, rekene zig deswegens verpligt, en ziet gaarne de verdubbeling van dien en de heilzaame vrugten daar van, te gemoet. Jammer is 't maar, dat een voornaam gedeelte van 't menschlyk geſlacht, wier jammerſtaat hunne weeklagten verdooft, wier vernederde ſtand onze aandagt zo weinig opwekt, en helaas! als 't ware, in de vergetelheid ſtelt; een ongeluk daar de vuile eigenbaat niet weinig toe doet; jammer is 't, zeg ik, dat niemand, zo verre ik weet, zig het lot dier ongelukkigen heeft aangetrokken; de zaak dier elendigen bepleit, en voor hen in de breſe geſprongen is: of zo al, dat die redeneeringen van zo weinig kragt waren op 't gemoed van hen, die door de onmiddelyke betrekking, die zy op den ongelukkigen Neger hebben, deeze pligtelyke verbetering in 't werk moesten ſtellen.

Meer dan eene reden dringen, myns dunkens, tot zulk eene verbetering. Ik zal 'er de twee voornaamſte van opnoemen; de naam van Christenen, die wy allen draagen, en de pligten die 'er aan verknogt zyn; mitsgaders het belang van hen, die den ongelukkigen Slaaf onder hunne bezitting hebben, en, door wederkeering, van de gantſche maatſchappy, die de vrugten van zynen zwaaren arbeid plukt.

Wat het eerſte betreft. Iemand, die het oog maar ſlaat op de natuur van den Christelyken Godsdienst, zal moeten toeſtemmen, dat die Godsdienst niet dan liefde ademt; dat hy deezen pligt allerwegen aandringt, en op de beoefening 'er van eiſchen doet, die geene uitvlugten van 't menſchelyk vernuft ontzenuwen kan. Hoe onbeſtaanbaar de ſlaaverny met deeze eiſchen is, zal ligt op 't oog vallen.

Ik beken, dat het moeijelyk is, ja byna onmoogelyk, om eigenbaat met den Christelyken Godsdienst te vereenigen; het is te beklaagen! ——— maar de zaak is niet te min waar.

Uit

Uit deeze zwarigheid ontſtaat nu van zelf de noodzaakelykheid, om de tweede reden, in een vol daglicht te ſtellen: de mensch, van die zyde daar hy't zwakst is, aan te tasten, in 't vooruitzicht van een heuchelyk gevolg, waarby de maatſchappy haar voordeel, de Hemel een welgevallen zou hebben, en eene ſtemme van gejuich en zegeningen ten hemel zou verheft worden, van zulke ſchepzels, die nu, onder de verdrukking der ſlaaverny, byna tot den dierenſtand vernederd blyven; en door wie? —— ontzettend antwoord! —— door Christenen!

Tot dat einde, Myne Heeren, heb ik den nevensgaanden Brief, die anders mogelyk tot kennis van maar weinigen onzer Landgenooten gekomen zou zyn, vertaald, en UWEds. aangeboden, om denzelven in uw Maandwerk te plaatzen. Niet dat ik my op deezen arbeid met zulk een heuchelyk gevolg, met zulk eene aanmerkelyke verbetering in de maatſchappy, zou durven vleien; maar of 't, ten minſten by zommigen, van eenig nut mogt zyn; althans, of men 'er nog door opgewekt wierd, om eene Prysvraag voor te ſtellen, die ten voorwerp had om het belang der Eigenaars, met het verleenen der vryheid aan hunne Slaaven, altrans van eene zagtere dienstbaarheid, te verbinden; een voorſtel, dat mogelyk veel opgehelderd zou kunnen worden, uit de huishouding der Penſylvaniërs; een voorſtel, dat waarlyk, onder alle de Prysvraagen, wel den eerſten rang mag bekleeden.

Voor 't overige onderwerp ik myne vertaaling aan uw keurig oog, 't zy om 'er af te doen en te veranderen wat UWEds. goed dunkt, dewyl ik alleen nut bedoele.

Blyve met alle achting,

WEL EDELE HEEREN!

Uwen dienstw. Dienaar,
en Leezer,
J. F. H. G.

BRIEF AAN DEN UITGEEVER VAN *Le Courier de l'Europe* (*), OVER DE SLAAVERNY DER NEGERS.

MYN HEER!

Het doet my leed, dat gy, in een uwer weekbladeren, verſlag doende van het intereſſant Werk, genaamd: *Brieven van*

(*) Van 8 April, 1783.

van een' Amerikaanſchen Landbouwer, verzuimd hebt gewag te maaken, van een treffelyk Hoofdſtuk, getyteld: *on Negry Slavery*, of, over de Slaaverny der Negers.

Het zy my geöorlofd, terwyl ik hetzelve hier herinnere, u eenige myner ontdekkingen over dit gewigtig onderwerp mede te deelen. Nooit vertoonde zig een gunſtiger oogenblik, om hier over te handelen, en om die drogredenen, onder welken de handeldryvende begeerlykheid de menschheid heeft getracht te verpletten, te onderzoeken. Door het mondig verklaaren der Coloniën, is de eene helft der waereld van 't oude vaste Land vrygemaakt; deeze gebeurtenis zal den loop en de inrigtingen van den Koophandel ongetwyfeld veranderen. Waaröm zou het lot der Negers ook niet veranderd worden? Waaröm zou men ten halven recht doen? Was de Slaaverny, welke de Amerikaanen in 't verſchiet zagen, drukkender, afſchuwelyker, dan die onder welke de Negers, zedert drie a vier eeuwen, zugten? Hunne zo wreede boeijens, zouden die, door den tyd, en door hunne zwakheid, gewettigd worden; terwyl het geweld, en de vrees alleen voor boeijens, welken nog niet geſmeed waren, de ſtoutmoedige daad, die Amerika aan de Vryheid, aan zich zelve, weder geeft, gewettigd zou hebben? Het is eene Staatkundige tegenſtrydigheid, welke de nieuwe Vereenigde Staaten ongetwyfeld zullen uitwisſchen. De ſchaduwe zelfs der Slaaverny zou een grond bevlekken, waar men aan de Vryheid ſtandbeelden opricht. Zouden zy, die alles, fortuin, geſlacht, het leeven zelfs, voor hunne onafhangelykheid hebben opgeofferd, het gezigt van verdrukking, van elenden, in hunnen evenmensch konnen verdraagen?

Verſcheiden Schryvers hebben deeze belangvolle ſtoffe behandeld. Een ieder heeft het cierlyk pleidooi ten voordeele van de Negers, 't welk men in de Geſchiedenis der Volkplantingen der Europeërs in Indiën vind, grectig geleezen. De Kwaakers van Penſylvaniën hebben meer gedaan: zy hebben de menschlievendheid, welke de pen van dien Geſchiedſchryver beſtierde, beöefend; zy hebben hunne Negers vrygemaakt. Echter hebben, noch dit treffend voorbeeld, noch duizend wysgeerige redenen, bygebragt om de Slaaverny te vernietigen, de bewooners van onze Zuiker-Eilanden van denkwys en gedrag konnen doen veranderen. Zy volharden by aanhoudenheid, en deeze ſtyfzinnigheid baart den geenen, die de waarheid naſpoort, geene geringe verlegenheid.

Een Schryver, die de nieuwe waereld niet van naby kent, en aan de eene zyde bewogen is, door de berigten van de kwellingen, die men den Negers aandoet; terwyl hy van de andere zyde de Coloniërs, de Richters van onze Eilanden, raadpleegende, om de waarheid te verneemen, die berigten voor fabelen hoort uitkryten; zulk een Schryver, zeg ik, raakt in eene ongemeene verlegenheid. Hy heeft zyne pen niet min

aan

aan de waarheid, dan aan de menschheid toegewyd; en zal hy dan, onder voorwendzel van deeze laatſte ten dienſte te zyn, aan de andere tot nadeel verſtrekken? Hoe zal men het geloof, dat men aan ryke Lieden, aan Eigenaars van Plantagiën, verſchuldigd is, waardeeren? Verdienen zy zelfs geloof? Zy hebben belang, om de misdaad, waar van men hen beticht, te ontkennen. De gewoonte leert hen, het ongelukkig lot hunner Slaaven met drooge oogen te aanſchouwen; nog eene rede te meer om te denken, dat zy zig misleiden, en, mogelyk tegen hunnen wil, anderen misleiden.

Ik heb een oud Beſtierder van een der Franſche Eilanden hooren zeggen; dat het lot der Negers niet zo zeer te beklaagen was, als dat der meeste Journalisten in Frankryk; dat ten minſte de Eigenaars gedwongen waren, uit eigenbelang, hen wel te voeden, wilden zy 'er dienst van hebben; *hen*, ziek zynde, wel op te paſſen; hen zo veelvuldig niet te mishandelen als men wel onderſtelde. Hy voegde 'er by, dat de Eigenaars geen recht van leven en dood op hunne Negers hadden, gelyk men in Europa gelooft, en door den druk verſpreid; dat deezen zig by het Gericht konden beklaagen; dat een Eigenaar, overtuigd dat hy een zyner Negers had doen omkomen, geſtraft wierd, dikwyls zelfs aan den lyve; maar altoos met verlies van zyne andere Negers, aan welken men de Vryheid ſchonk. Egter ſtemde hy toe, dat 'er, aan den anderen kant, eene menigte misbruiken heimelyk plaats hadden, van welken de Negers de ongelukkige ſlachtoffers waren. Hy bewilligde ook daarin, dat de ſtraffen tegen hen vastgeſteld, in het Wetboek, genaamd *Codenoir*, te ſtreng waren. Een vlugteling werd voor de eerſtemaal de ooren afgeſneden; voor de tweedemaal de dye, en de derdemaal wierd hy gehangen.

Deeze zelfde Magiſtraatsperzoon zeide my, dat de Negers van de talrykſte Plantagiën in 't algemeen niet mishandeld wierden; maar wel die van lieden, welken geene ruime bezittingen en weinig Slaaven bezaten. Hy had daarenboven nog een voorſtel, dat zeer aanmerkelyk is; namelyk, dat de Coloniërs, welken in eene ongemeene wreedheid uitmunten, juist die geenen zyn, van welken men zulks het minst verwagten moest; te weeten de nieuw aangekomen Europeërs; in wier harten, in welken men beginzels van menschlievendheid moest veronderſtellen, de begeerlykheid dezelve ten eenenmaale uitdooft.

Het ſterkst bewys, waarop dezulken zig beroepen, is, dat het recht den Neger niet ontzegt zy, dat die weg, ingevalle van mishandeling, altoos voor hen openſtaat. Maar, hoe gaat het by ons? De daglooner, de behoeftige, heeft by ons ook toegang tot het recht. Zyn zy intuſſchen daarom gelukkig; worden zy met de vereischte gelykheid behandeld, en nevens den ryken geſteld? Neen! overal waar het recht niet

blind

blind is voor 't goud, is 'er geen recht voor den armen, voor den ſlaaf. Het recht is dikwerf doof voor hunne klagten; het is 't altoos, wanneer de ryke verdrukker de behendigheid heeft het den mond te ſtoppen: en dat geheim is niet verre te zoeken. Zie daar 't geen, over 't algemeen, de Coloniërs zo ongevoelig, en gewelddaadig maakt; de zekerheid van ſtraffeloosheid is de ſterkſte aanlokking tot het despotismus der particulieren. Zy zullen zekerlyk niet dagelyks hunne ſlaaven vermoorden of verminken: neen; daar door zouden zy zig zelven beſteelen; maar alle de kwellingen die zy hen konnen aandoen, zonder hunnen eigendom daar door te benadeelen, oefenen zy, volgens de berigten, in eene ruime maate, zonder meêdoogen, uit tydkorting. Ik heb eene Amerikaanſche Vrouwe gekend, die met de grootſte bedaardheid toeſtemde, dat zy meer dan eens zig vermaakt had met haare ſlaavinnen om eene beuzeling te doen geeſſelen. Het is de geſchiedenis van zekeren criminalist, die Dames nodigde om de pynbank te zien oefenen. Onder andere wierd éene der Negerinnen van deeze Vrouwe, op eene wreede en teffens onbetaamelyke wyze, geſtraft, om dat zy een theekopje gebroken had. Zy beſchouwde die daad als met het grootſte recht ſtrookende, als allernoodzaakelykst. De Negerinnen, zeide zy my, geeven nergens acht op. De zorg word 'er alleen door de vreeze der ſtraffe ingebragt. Deeze Dame ſprak dus in 't byzyn van haaren minnaar; ik kon zo veel wreedheid, met een gedrag, dat aandoenelykheid veronderſtelde, en een gelaat dat een heusch gemoed aanduidde, niet wel vereenigen.

Mogelyk zal men deeze daaden ontkennen, gelyk men zo veele andere ontkend heeft die nog wreeder waren. Maar zal men ook ontkennen, 't geen een ooggetuigen, de Heer *Hector St. John*, Amerikaanſche Planter, gezegt, en door den druk gemeen gemaakt heeft, in zyne brieven over Amerika. Men leeze ſlegts het artikel over de Slaaverny der Negers (*), en men zal 'er gewisſelyk door getroffen worden: ja zig niet kunnen onthouden van traanen van verontwaardiging te ſtorten. — Men zal 'er zien, hoe dat ongelukkig geſlacht, door ſchraapzugtige Afrikaanen, als redenlooze dieren ter markte gebragt en verkogt, na eene lange en moeijelyke ſcheepsreis, geduurende welke zy op den anderen gehoopt, mishandeld, ſlegt gevoed, en eindelyk ontſcheept worden, maar alleen om dan tot eenen eeuwigduurenden arbeid verwezen te worden; dat, te midden hunner elende, zy nimmer de ſtreelende hoop genieten, om hun lot te konnen verbeteren; dat zy hun leven lang aan de ketens der ſlaaverny geklonken moeten blyven. Hun leven lang! dat Menſchenvriend op dat woord zy-

(*) D. 215.

zyne aandagt vestige! Is dat niet een hel op aarde? De gevangene in zyne kluisters, de galeiboef aan de roeibank geklonken, de Soldaat onder eene monteering die hem tot last verstrekt, het verachtst schepzel van de natuur en de Menschen verlaaten, de kranke op zyn doodbed, allen behouden eene flaauwe hoope; de Neger alleen kent geen hoop. Zyn leven is eene aaneenschakeling van verdriet, zwaaren arbeid, en kwelling. De liefde zelfs, de liefde door den Hemel aan den mensch geschonken, om hem in zyn verdriet te troosten, die liefde zelve is den Neger eene nieuwe bron van vergif. Hoe veelen heb ik 'er gezien, zegt de Heer *St. John*, die de onwederstaanbare neiging der natuur vervloekten, het oogenblik verwenschende, in welk zy dat genoegen gesmaakt hadden, dat hun ongeluk op hun geslacht overbragt! Die streelende aandoeningen, met welken het harte eenes vaders vervuld word, kunnen zy niet smaaken gelyk hunne Heeren. Neen! zy moeten die uitdooven, ongevoelig, onlydbaar worden. Daar moeten de Moeders die troost misfen, van haare Kinderen te ondersteunen, op haaren schoot; en, in haare armen, de zoete vrugten hunner liefde te konnen streelen. Haare wreede meesters weigeren haar zelfs den nodigen tyd, om dien Heiligen pligt te volbrengen. Haare Kinderen op den rug gebonden, volgen zy haare Mans op 't veld, waar zy niet hooren dan de Zweepslagen, waarmeê de dryvers hen belaaden, of 't geschrei haarer Kinderen, die door de hitte der Zonne verteerd worden. Deeze kleine elendelingen schreien met hunne Ouders, zonder dat het mogelyk zy hunne smerten te verligten.

Op dit afschouwelyk tafereel, doet de Autæur dat van de staat der Negers onder de Kwakers, en in de Noordelyke Provintiën, van Amerika volgen. Zy genieten de zelfde Vryheid als hunne Meesters; even goed gekleed, even wel gevoed, leeven zy onder één dak, en maaken een deel van 't gezin uit. Men onderwyst hen in 't Leezen en Schryven, in den Godsdienst; kortóm zy arbeiden niet meer dan de blanken; trouwen naar hunne genegenheid; beminnen hunne Vrouwen en Kinderen, en voeden deezen wel op. Wat zyn 'er nu de gevolgen van? Zy genieten eene goede gezondheid; arbeiden wel en veel; en, wanneer hunne Heeren hen vry maaken, verkiezen zy veeläl hen te blyven dienen, boven hunne Vryheid!

Dit Menschlievend Systhema word overal in Amerika niet geëefend. De Schryver brengt 'er twee voorbeelden van by, van welken één bovenal het harte met afgryzen vervult.

Een predikant, te George-Town, ondernam, korte jaaren geleden, om ten voordeele der Negers te prediken, en hunnen Heeren meer zagtzinnigheid aan te bevelen. Myn Heer, antwoordde hem één zyner hoorderen, wy betaalen u rykelyk, om ons de Formulier-gebeden voor te leezen, en het Euangelie

te

te verklaaren. Maar wy hebben uwé leſſen niet noodig om te weeten, hoe wy ons jegens onze Negers hebben te gedragen. De Predikant zweeg; bemerkende dat de gemoederen nog niet ryp genoeg waren.

De Heer *St. John* is getuige geweest van 't ander geval (*). Zig naar eene plantagie begevende waar hy ter middagmaal verzogt was, wierd hy in een bosch, dat hy doortrok, eene verbaazende menigte Roofvogels gewaar, rondóm een Kooi zweevende welke aan eenen Boom hong. Uit deeze Kooi kwamen eenige onverſtaanbaare klagten. Eene onwillige beweeging, zegt hy, deed my op deeze Vogels vuuren, zy vlooden op een kleinen afſtand onder een afgryzelyk geraas. Straks wierd ik een Neger gewaar, die in de Kooi opgeſlooten was, en met den dood worſtelde. Ik ziddere nog, wanneer ik my dat afgryzelyk tooneel herinnere. De Vogels hadden hem de oogen uitgeplkt; zyne kooneh waren ontbloot; zyne armen op verſcheidene plaatzen verſcheurd; zyn Lichaam met wonden bedekt; het bloed ſtroomde 'er van alle kanten uit, en bevlekte de aarde die onder hem was. Naauwlyks hadden de Vogels die plaatze verlaaten, of een zwerm ongedierte bedekte het Lichaam van deezen elendigen; zy heehtten zig aan de verſcheurde Spieren, om 'er het bloed uit te zuigen. Het myne verſtyfde my in de aderen, ik beefde, bleef beweegeloos ſtaan, het lot van deezen ongelukkigen aanſchouwende. Schoon van gezigt beroofd, kon dit leevend ſpookzel nog hooren; hy vroeg my in zyne ruwe taal, eenige druppelen wateren, om zynen dorst te leſchen. In dit akelig oogenblik zou de Menschlievenheid zelve geaarzeld hebben, of om hem eene ydele verligting toe te brengen, of, om eene einde te maaken aan een zo wreeden doodsnood. Ik zou voorzeker het laatſte gekoozen hebben, had ik een kogel op myn ſchietgeweer gehad; dan hem deezen laatſten dienst niet konnende bewyzen, trachtte ik zynen dorst te ſtillen. Een ſohelp aan een ſtok gehegt, van welke zig naar allen ſchyn eenige Negers bedient hadden, viel my op 't oog; ik vulde die met water, en bragtze met eene beevende hand aan de lippen van den rampzaligen ſtervenden Neger. Door den dorst gedrongen, keerde hy zig naar de plaatze waar hy, op 't gehoor, vermoedde dat zy door gekomen was. Heb dank, blank Mensch, zeide hy my, heb dank! Doe 'er vergift in, en geef het my. —— Zedert hoe lang zyt gy daar opgehangen, vroeg ik hem? —— Zedert twee dagen, en ik kan niet ſterven! De Vogels, de Vogels... Ach! ach!.... Overſtelpt, buiten my zelven door dit gezigt, raapte ik alle myne kragten byeen, om my van daar te begeven, en my naar de plaatze te ſleepen waar ik verwagt wierd. Daar zynde, vernam ik de oorzaak van de ſtraffe dien Neger opgelegd. Hy had

(*) Ibid. p. 232.

had den Opziender van zyne Plantagie om 't leven gebragt. Men zeide my, dat het belang der Heeren zulk eene wreede ſtraffe vorderde; en ik hoorde de gewoone reden herhaalen, met welken men deeze ondaaden rechtvaardigt.

Wie zou niet ontroeren onder het leezen van een bedryf, 't welk men alleen van Cannibalen verwagten zou? Wat kan de geld- en hebzugt ons niet tot eene overmaat van gruwelen vervoeren! Zy dooft de ſtemme der menschheid ten eenemaale uit, en zo ver gaat haare rampzalige invloed, dat de Europeeërs, die naar de Indiën gaan, meest allen een onmeêdogend hart met zig wederbrengen; met deeze ſtelling voorïngenomen, dat men, om wel gedient te worden, een tyran moet zyn.

Zal men nu, na 't overwegen van deeze aanmerkingen, nog een oogenblik aarzelen, om den handel met dat gedeelte van ons geſlacht, onder de misdaaden te ſtellen! Alhoewel eene menigte braave Europeeërs zig door dien handel verryken; of ſchoon zommige ſtaatkundigen denzelven verdedigen; niet tegenſtaande men zig zelfs gewenne, om met Wysgeerige Redenvoeringen over dat onderwerp den ſpot te dryven, kan men niet weigeren, met den Heer *St. John*, met alle de Kwakers, en Wysgeeren, te herhaalen, dat de inkoop van eenen Neger eene dubbele misdaad is, eene misdaad in den Barbaar, die hem verkoopt, en eene misdaad in den greetigen Koopman die hem koopt; dat die hoop eene blykbaare diefſtal is aan dien Neger omtrent zyne vryheid begaan, een diefſtal, die niets wettigen kan; dat de wreede behandeling die men omtrent hem oefent, een verdubbelde misdaad is; dat die Neger niet ſchuldig is om dat hy niet werken wil, om dat niemand over hem beſchikken kan dan hy zelf; dat de poogingen, by hem te werk geſteld, om zyne vryheid weder te bekomen, door de natuur en de reden geboden zyn; dat de moorderyen, de vergiftiging, zo dikwerf den Negers verweeten, misdaaden zyn die het zwart register, van die wy begaan, vermeerderen. Nog eens, dat een Neger niet boozer geboren word dan een blanke; dat het gebrek van opvoeding, de ſlegte behandeling, alle de omſtandigheden, in welken zy zig bevinden, hen noodwendig tot luiheid, tot opſtand, tot boosheid doet genegen zyn; dat die werkzaamheden, die wy ſtraffen, het overblyfzel van de zugt tot de Vryheid, die allen Menſchen is ingeſchapen, getuigen; dat ze overblyfzels van deugd zyn, verre van ondeugd, van misdaaden te weezen, gelyk men ten onrechte in Europa gelooft; dat de ſtraffen nooit haar bedoelde, om de Negers te veranderen, zullen bereiken, om dat de natuur altoos de ſterkſte zal zyn, en het in de natuur niet gelegen is, dat de Mensch zynen tyran lieve en verpligte; dat men willens de oogen ſluit, indien men waant meer van de Negers te verkrygen in de Slaaverny dan in de Vryheid; dat het belang alleen, de hoop op een ruimer beſtaan, den Mensch werkzaam en gezellig kan maaken; dat de Landbouw en

winst

winst zouden konnen vermeerderen, indien de Negers, hunne vryheid verkregen hebbende, 'er in deelen konden; dat alle de redenen, door de Coloniërs bygebragt om de ſlaaverny der Negers te vereeuwigen, niet dan drogredenen zyn; een gedrochtelyk voortbrengzel van de begeerlykheid. En eindelyk, dat, byaldien het volſtrekt noodzaaklyk ware, dat men, om Suiker te winnen, het zweet en bloed der Negers verſpille, dat dan de natuur, de reden en het recht der Volken te zamen zouden ſtemmen, om dien barbaarſchen handel te verwerpen. Met één woord, dat 'er geen ſlaavenhandelaar is, die niet min of meer in deeze misdaad deele, en 'er vroeg of laat geen verantwoording van ſchuldig zy aan het Goddelyk Opperwezen.

Ik hebbe de eere, enz.

P. S. Zedert ik deezen brief geſchreeven heb, vond ik, in de *Mercure de France* van 5 April, een Brief over het zelfde onderwerp. De naamlooze Schryver is vermetel genoeg om 'er de ſlaaverny in te verdedigen. Naar allen ſchyn is hy één van die verlichte bewooners van George-Town, waar van ik geſprooken heb. Hy haalt de Heilige Schriftuur aan, de Apostelen, de Romeinen, Montesquieu, enz. Met even zo veel recht mogt men den Stier van Phalaris, en de offerhanden van de Kinderen der Mexicaanen rechtvaardigen, door de eene of andere plaats uit den Bybel, zo goed als kwaad, 'er op toe te paſſen. Byaldien de zagtmoedige Amerikaan fraai en menschlievend vind, dat een Romein zyne ſlaaven in de Vyvers deed werpen, om Lampreien te voeden; dan moet hy zig 't niet beklaagen, wanneer het een' Amerikaanſchen TIBERIUS ooit in den zin komt, om de vrouwen der Coloniërs te verkragten; en aan eenen NERO, dat hy zig vermaake met hunne Steden te verbranden. Door de verdorvenheid der menſchelyke natuure, heeft de verbeelding alles uitgeput, wat gruwelen heeten mag; maar indien de Ouden de Nieuwen konnen rechtvaardigen, dan weet ik niet wat 'er hindert, dat men de aarde met bloed overſtroome. Wat MONTESQUIEU betreft, die heeft noch de zaak der tyrannen, noch die der beulen, bepleit. Indien de Schryver niet ter kwaade trouwe, handelt, dan is hy ten minſte onhandig. Hy zegt met CEZAR: *Qui timore ſubjicitur, fræno timoris coerceri debet*; en ik zeg met SENECA: *timeat qui timetur*; uit kragt van deeze Spreuk, die zo waar is als de andere, zyn CEZAR en de Opziender der Plantagiën vermoord geworden; en door een, tegenovergeſtelden zetregel, kan de Vorst en de Coloniër, door zyne Onderdaanen en zyne Negers gezegend, gelyk JOSEPH en de Kwaker MIFFLIN, alleen en veilig op de allergevaarlykſte plaatzen wandelen.

Eindelyk, de Schryver dryft den ſpot met de Kwakers,

met hunne leere, met hunne zagtmoedigheid, en vermaant zyne Mede-Coloniërs, dat zy zig wagten zullen voor hunne weldaadige grondbeginzels. Wat my betreft ik beken, dat ik een eenvouwigen en boerschen Kwaker, die zyne kinderen en slaaven gelukkig maakt, verkieze, boven een Salet-Jonker, die, om zyn vermogen te Parys met ontuchtige vrouwen te verspillen, zyne slaaven dag en nagt martelt; die, terwyl hy over philosophie en heuschheid redenkavelt, een Wilden in onweetenheid, en een' Menschenmoorder in wreedheid te boven gaat. Ik beken daarenboven, dat, indien ik over de zaak der Negers in twyfel gestaan had, ik terstond, op het leezen van het redelyk pleidooi van den zagtgeaarten Coloniër, hunne zyde gekozen zou hebben.

HOOG EN LAAG BEKAMPTEN, ELK IN HUNNEN KRING BESCHOUWD.

(Uit het Fransch.)

De Ouders behoorden, naar 't my toeschynt, aan hunne Kinderen, als zy geene groote middelen hebben, en hunne geboorte hun schikt tot het waarneemen van ondergeschikte posten, welke zy noodig hebben, tweederlei slag van Opvoeding te geeven: de eerste om hun groote zaaken te leeren; de tweede om hun in kleindere te onderrigten; deeze om hunne bekwaamheden te ontwikkelen, geene om hun in het bedekken derzelven te onderrigten.

Eene al te vroeg bekende meerderheid, eene verhaaste beroemdheid, het maaken van elschen daar op, zyn tegenwoordig misschien de onoverkomelykste hinderpaalen tot bevordering en fortuin. Weet elk bekleeder van een ondergeschikte post, die, in de hoope van te eerder bevorderd te zullen worden, zich benaarstigt om alle zyne bekwaamheden ten toon te spreiden. Gelukkig hy, die, by veel Geests, de zeldzaame kunst voegt om een Man van gemeene vermogens te schynen, tot zo lang hy, door alle de voordeelen eener gemaakte middelbaarheid, een rang bekomt, welke hem vryheid verleent om zich te ontmaskeren: dan, ongelukkig staat Geest en Verstand, gelyk aan die vogten, welke zich bezwaarlyk laaten besluiten in het vat, 't welk dezelve omvangt; zy waasemen geduurig ergens uit ten, te zeer beslooten, springt de kurk af, of de vles barst.

De nauwe kennis, welke een Mensch heeft van zyne eigene verdiensten, boezemt hem maar al te dikwyls Eerzugt in; hy bepaalt zich niet om zyn post met roem te bekleeden; hy wil zich hooger en buiten zyn kring verheffen; hy geeft Vertoogen, Plans, Ontwerpen, Lessen, Onderrigtingen: dus aan-

aanduidende, 't geen gedaan moet worden, verwyt hy ſtilzwygende zyn Meerderen dat hy het niet of verkeerd gedaan heeft: hy vernedert hen, hy kwetst diens eigenlieſde, en de wonden, in dit tedet gedeelte toegebragt, heelen nooit, zy geeven altoos een ſcherp vogt uit, 't welk, vroeg of laat, den geenen die de wonde maakte, benadeelt.

De meerderheid is heilloos voor elk Mensch, die teffens de kunst niet bezit om denzelven niet dan ten gepasten tyde te vertoonen. Een Man van vernuft, die zich ergens toe zet, heeft altoos tegen zich de gevaarlyke en altoosduurende verbintenis der Zotten, die allen elkander helpen: de volkomene gelykheid van denkbeelden, van gevoelens, van taal, van houding, brengt eene volkomene eenſtemmigheid onder hen te wege: de gemeene zaak, welke zy te bevorderen hebben, vereénigt hun tegen lieden van Verſtand, die doorgaans niet eenſtemmig zyn. Het is, buiten tegenſpraak, eene wyze ſchikking, die deeze zameneſtemming by de eerſten, deeze oneenſtemmigheid by de laatſten, verordent: zy zouden te magtig worden, konden zy zo gemaklyk zich met elkander verdraagen, en één Lichaam maaken. Twee keeren heeft men, by de *Romeinen*, drie Mannen van verſtand vereenigd gezien; zy verdeelden onder elkander de heerſchappy der Wereld.

De meeste Grooten willen wel verlicht worden; doch niet weeten van waar zy het licht ontvangen: zy zyn ondankbaare Leerlingen, die haat opvatten tegen hunne Onderwyzers, en hun ſtraffen dewyl ze hun onderweezen hebben. Zy die ondergeſchikte posten bekleeden, moeten nooit vergeeten dat NERO den Wysgeer SENECA deedt ombrengen.

't Is onder 't oog van den waarlyk grooten Man, dat het Vernuft en de Bekwaamheden zich gevaarloos mogen ontwikkelen: doch een waarlyk groot Man is een zeer zeldzaam weezen: de hoop, om zulk een zonderling verſchynzel aan te treffen, moet nooit in de kansrekening van een verſtandig Man komen. —— Ik zou een klein getal dier groote Mannen kunnen noemen, die thans in *Europa* leeven, en niet zyn, die zy denken te weezen; maar men moet die Heeren niet bederven: men behoort ze tot het laatſte oogenblik onkundig te laaten van die hoogagting, ten einde zy, zonder ophouden, voortvaaren om dezelve te verdienen: hielden zy zich by hun leeven van dien roem verzekerd, zy zouden misſchien vertraagen, en nog tyds genoeg hebben, om, voor hun dood, het verkreegene te verliezen.

De Grooten ſchynen zich een uitſluitend voorregt aangemaatigd te hebben om Gedenkſchriften te ſchryven; de Wereld is als overſtroomd door Gedenkſchriften van Gezanten, Veldheeren, en Staatsdienaaren, die zich zelven voor groote Mannen hielden, en de gebeurtenisſen, in welke zy deel hadden, aanmerk-

merkten als de gewigtigſte, in de omwentelingen der eeuwe, zints de Schepping, voorgevallen.

Nauwlyks heeft ooit een Man van laager rang, ſchoon beroemd, de vryheid durven neemen om ons eene Geſchiedenis zyns leevens te geeven. De Leevensloop dier mindere Mannen, die groote lotwiſſelingen ondergaan hebben, zou ons zeer gewigtige ſtukken kunnen opleveren: als zy moeds genoeg hadden om de gevallen te verhaalen, van welke zy getuigen waren, de kunſtſtreeken te ontdekken, waar in zy de hand leenden, de geheimen, hun ten eenigen tyde vertrouwd, aan den dag bragten: als zy ons aanweezen welke middelen zy aanwendden om zich te verheffen, de hinderpaalen welke hun ontmoetten, de gevaaren aan welke zy zich blootgeſteld vonden: als zy, eindelyk, de goedheid hadden om hunne eigen Deugden en Ondeugden te erkennen, hunne welgeſlaagde en mislukte poogingen aan te wyzen: men zou mogelyk, in het berigt huns leevensloops, neteliger gevallen, zeldzaamer ontmoetingen, aantreffen, dan in de berigten van veel aanzienlyker Perſoonadiën: zy zouden, althans, veel nutter zyn voor een veel grooter aantal Menſchen; dewyl men in de wereld ontelbaar meer huns gelyken dan Grooten aantreft. Het zou niet onmogelyk weezen, dat gewigtige gevallen, door een gering Man aan 't licht gebragt, gewigtige en begeerenswaardige omwentelingen verwekten: en men zou de lyst kunnen vermeerderen van de groote Gebeurtenisſen, door geringe oorzaaken, te wege gebragt.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Het is lang na geen bewys van groote ſchranderheid, veel te praten, altyd den mond te roeren. Het tegendeel is al veeltyds waar, gelyk ons door de dagelykſche bevinding onweêrſprekelyk bevestigd word. ——— Een verſtandig man ſpreekt doorgaans weinig: maar neemt tyd en plaats altyd wel in agt; en als hy dan ſpreekt, geeft hy goede reden van zich. ——— Dan een babbelaar is gelyk aan die ledige vaten, welke wel veel geluid maken, dog inwendig niets wezentlyks bezitten. Al wie derhalven iets ſpreekt, of iets zegt, moet wel weten wat hy voortbrengt.

Men zal geen mensch ooit aantreffen, welke de gezondheid niet voor den grootſten ſchat op aarde houd; die dezelve niet waardeert boven alle aardſche en tydelyke goederen; en waarlyk niet ten onregte. Want alle Schatten, alle Waardigheden, Eer en Aanzien, zyn, zonder de Gezondheid, niets te agten. ——— Dan hoe is het mogelyk te begrypen, dat de menſchen nochtans iets zo ſchandelyk verwaarloozen, daar zy zelve getuigen het hoogſte belang in te ſtellen! Het

Het is eene onvergeeflyke dwaasheid der menſchen, die hen veelal het dierbaarſte doet verwaarlozen, door dingen te verkiezen die van gene waarde zyn.

De Dood is de natuurlyke vyand van 's Menſchen Leven. De Dood is dat geen, van 't welk de gehele natuur eenen afkeer heeft. —— De Dood beneemt, en ontrooft den mensch, op eenmaal, al zyn aardsch geluk, alles wat hy bezit, zonder vooruitzigt, om ooit weer tot derzelver bezit te geraken. —— De Dood is het eind van alles. Zo aangenaam, zo wenschlyk als het leven is, zo affchuwelyk, zo gevreesd, is de Dood. Van al wat ons op aarde treffen kan, is de Dood het afzigtelykſte; want wat zou een mensch niet geven tot losſing zyner ziele?

Het is een zeer gemeen gebrek onder de menſchen, om op het eerſte voorkomen te oordelen over zaken, van welk een aart of natuur zy ook wezen mogen, zonder dezelve alvorens nauwkeurig overwogen te hebben. Dit gebrek is eene ryke bron van zeer gevaarlyke en ſchadelyke dwalingen. —— Men moet eene zaak, eer men 'er zyn oordeel over velt, alvorens op de allernauwkeurigſte wyze onderzoeken en nagaan: dan is men in ſtaat, en ook dan maar alleen, om 'er juist en regtmatig over te oordelen.

Wanneer iemand zich overgeeft aan een kwaad en ergerlyk gedrag, zo word hy in den beginne nog al veel weerhouden door de ſchaamte, en de vrees voor menſchen: dan, zo dra deze beſchutting eens doorgebroken zy, is het kwaad bykans onherſtelbaar; en men word zo ſtout, dat 'er ten laatſten niets meer zy, 't welk de ziedende drifften kan beteugelen. Men zy des tegen de eerſte aanritzelingen ten kwaade op zyne hoede!

Het is niet te zeggen, wat de vooroordelen by de menſchen kunnen uitwerken, en welke nadelige gevolgen zy doorgaans hebben. In het zoeken en opſporen van de waarheid zyn ze ten uiterſten nadelig; in het beoordeelen van zaken allerverderfelykſt, en in hare gevolgen veelal allerrampzaligſt. —— Ongelukkig is het, dat de vooroordelen der menſchen zo zeer bezwarelyk te overwinnen zyn; om dat 's menſchen begrip en oordeel, als het eene zekere plooi gezet heeft, niet dan bezwarelyk veranderd kan worden.

Wanneer de Jeugd dwaasheden begaat, die voortſpruiten uit natuurlyke drifften; dat is nog eenigermate te verſchoonen. Maar dat Oude Zondaars hunne drifften niet kunnen beteugelen, en de geheiligſte banden verbreken, is volſtrekt onverſchoonelyk.

Op het Tooneel der Waereld worden oneindig vele en zeer onderſcheiden rollen geſpeeld. Ieder mensch heeft eenen byzonderen; dog velen hebben rollen, die ze met malkanderen, en in het gemeen, ſpelen. Zommigen houden de hun-

hunne bedekt, en zouden zich ſchamen, om die onder het oog van het gemeen in het openbaar te ſpelen. Anderen ſchamen zich niet meer, en durven ongeoorloofde bedryven, zo wel als pryzenswaardige, in het openbaar vertoonen. —— Het is des niet te verwonderen, daar 'er zo vele onderſcheiden en hemelsbreed van elkanderen verſchillende bedryven geſpeeld worden, dat 'er vele behagelyk zyn, maar ook oneindig vele zeer aanſtootelyk, en ten uiterſten walgelyk moeten voorkomen.

Hy is een Pedant in den hoogſten graad, die zyn werk niet wil onderwerpen aan het oordeel van verſtandige Mannen. —— Die zich alleen het regt aanmatigt, om juist te kunnen oordelen, en meent alleen het regt te hebben, om over werken van vernuft, en dus over zyn eigen arbeid, te kunnen vonnisſen, is een zeer verwaand mensch of een gek.

By de meeste menſchen is 'er niets zwaarder, en moeljelyker, om uit te voeren, dan openlyk hunne dwalingen te belyden.

Het is een wys, en tevens voorzigtig Man, die zyne daden en handelingen rigt, naar de aanmerkingen en oprechte raadgevingen van ervaren en tevens vrome raadgevers. Maar hy is een dwaas, die goeden raad veragt, en leerzame onderrichtingen in den wind ſlaat.

Het is niet genoeg iets ſtellig te zeggen; men is verpligt, het geen men zegt, met dugtige bewyzen te ſtaven; ten zy men waarheden voordraagt, die ieder een weet, die aan al de wereld bekend zyn.

Wee den Man, die op kwade wegen wandelt; en de liefde, waarop zyne wettige Egtgenoote alleen het regt heeft, aan anderen ſchenkt. Wee de Huisvrouw, welke haren Man op dezelfde wyze ontrouw is!

De Galanterie, (die zich echter binnen de palen der Kuisheid houd,) zo als men het in den hedendaagſchen ſmaak noemt, is nog verſchoonlyk in de losſe Jeugd: maar ze is onverdragelyk in menſchen van dagen. —— Een oude Adonis maakt in de Samenleving de zotſte figuur, die men kan uitdenken; hy is volſtrekt ieders veragting waardig, en ſtelt zich ten ſpot van al de Waereld.

C. V. D. G.

'T LEEVEN VAN EDWARD DRENKER VAN PHILADELPHIA, DIE MEERDER EN GROOTER STAATSOMWENTELINGEN AANSCHOUWDE, DAN IEMAND.

(Uit de *Philadelphia Gazette*, 20 April, 1783.)

EDWARD DRENKER werd gebooren in een hut, in den jaare 1680, ter plaatze waar thans de Stad *Philadelphia* ligt; ten tyde zyner Geboorte, door *Indiaanen*, eenige Zweeden en Hollanders, bewoond. —— Hy verhaalde menigmaalen dat hy wilde Braamen plukte, en wilde Konynen joeg, waar thans die volkryke Stad gezien wordt. ——— Hy wist zich te herinneren de tweede aankomst van WILLIAM PENN, en de plek gronds aan te wyzen waar de Tent ſtond, in welke Mr. PENN, met zyne Vrienden, by derzelver aanlanding, zich onthielden.

Deeze hoogbejaarde Burger trof, in zyn Leeven, omſtandigheden aan, die niemand ontmoette; hy aanſchouwde grooter Gebeurtenisſen dan iemand, althans zints de Aartsvaderen. Hy zag denzelfden grond, in zyn leeven, bedekt met Houtgewas en wilde Planten, een verblyfplaats van wilde Beesten, en Roofgevogelte, de zetel worden van eene groote Stad, niet alleen de voornaamſte in rykdom en kunſten in *America*; maar door weinige in *Europa* geëvenaard; hy zag ruime en geregelde Straaten, ter plaatze waar hy dikmaals Haazen en Konynen ving: hy zag ſchoone Kerken opryzen uit moeraſſen, waar hy eertyds niets hoorde dan het gekwikkwak der Kikvorſchen; groote Kaaljen en Pakhuizen, waar hy zo dikwyls de *Indiaanen* viſch uit de Rivier zag haalen; en die Rivier, op welke zich, in zyne jeugd, geen vaartuig vertoonde grooter dan een *Indiaanſche Canoe*, vol groote Schepen uit alle deelen der Wereld; en ter plaatze waar hy wilde Braamen verzameld hadt, het heerlyk Stadhuis opgerigt, en dat Stadhuis vervuld met Wetgeevers, die de Wereld verſtomden door hunne Wysheid en Deugd. ——— Hy zag ook het eerſte Verdrag bekragtigd tuſſchen de Vereenigde Staaten van *Europa* en den magtigſten Vorst van *Europa*, met al de ſtaatlykheid van Pergament en Zegel, en op dezelfde plaats waar eertyds WILLIAM PENN zyn eerſte en laatſte Verdrag ſloot met de *Indiaanen*. ——— Met één woord, hy zag het begin en het einde des *Britſchen Ryks* in *Penſylvanie*. Hy is Onderdaan geweest van verſcheide Gekroonde Hoofden. Doch, wanneer hy hoorde van de veelvuldige drukkende en met de Staatsgeſteltenis ſtrydige Acten, in *Groot Brittanje* opgeſteld, kogt hy ze alle, en liet 'er zyne Kindskinderen Vliegers van plakken. De Vryheid en Onafhanglykheid van zyn Land met zyne door ouderdom vermagerde armen omhelzende, en het laatſte jaar zyns leevens zegepraalende over de Behoudenis zyns Lands, ſtierf hy op den 17 November des jaars 1782, in den ouderdom van honderd en drie jaaren.

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, NOVEMBER, 1783.

	Bar:	Th:	Wind.			
1	29.	0-2 38	ZZO	2	o. helder
	—	0-2 53	Z	2	———
	—	0-2 44½	———	2	———
2	—	0-2 41	———	2	wolkig o. h.
	—	0-2 55	———	2	o. helder
	—	0-2 46	ZZO	2	helder
3	28.	11-8 40	ZO	2	———
	—	11-5 56½	ZO t O	2	———
	—	11-5 45½	O t Z	1	———
4	—	11-5 37	———	0	—½ u. nev.
	—	11-5 45	O	4	mist. vogt
	29.	0-2 42½	———	4	mistig
5	—	1-0 43½	———	3	donker
	—	1-2 48	———	2	———
	—	1-5 42	———	2	helder.
6	—	1-9 38½	———	4	o. helder
	—	1-6 46½	———	7	helder
	—	1-9 39	———	9	———
7	—	2-2 35	———	8	———
	—	2-8 41½	———	7	———
	—	3-3 34½	———	4	———
8	—	3-5 32	———	3	o. helder
	—	3-5 40	———	2	—wolk. held.
	—	3-5 37	———	2	betr. helder
9	—	2-8 37½	O t N	2	donker motr.
	—	2-0 42	N	2	motr. donker
	—	1-1 39	N O	2	z. b. dampig
10	2°.	11-5 38½	ONO 2 ZW	0	——— ———
	—	9-5 48	NW	1	donk. ———
	—	8-0 46	———	2	——— iets R.
11	—	7-0 45½	———	4	z. betr. R.
	—	6-0 48	W t N	2	zw. Rbuien
	—	5-5 42½	W	2	zw. R.
12	—	3-8 41½	ZW	2	zw.w. Rbuien
	—	3-0 42	WZW	6	——— Rbuien
	—	3-5 39½	WNW	9	——— Rbuien
13	—	5-4 39½	———	8	——— RH.
	—	6-5 47	———	5	donker R.
	—	3-5 44	ZW	10	——— zw. R.
14	*	0-5 48½	———	14	z. betr. zw. Rb.
	—	1-6 45	NW	16	zw. RH. zw.w.
	—	7-7 41	W t N	8.4	R. o. helder
15	—	3-0 37	ZZW	5	R. o. h. Rb.
	—	5-2 49½	W 4 NO	2	z. betr.
	—	8-7 34	ONO	2	wolkig

Th. den 8 's av. 11 u. 34
16 ——— 8 u. 46
18 's mo. 9 u. 56
28 nagts 12 u. 29.

	Bar:	Th:	Wind.		
16	28.	7-0 42½	Z	4	R.
	—	8-5 52	W t N	8	z. b. donker
	—	9-5 49	W	8	R. ———
17	—	8-2 53½	Z	12	R. ———
	—	7-5 58½	ZW	14	donker
	—	10-4 50	WZW	8	———
18	—	8-5 55	———	12	R. donker
	—	8-2 54½	———	12	R.
	—	7-5 54	———	6	nev. donk. R.
19	—	6-5 53½	———	8.10	donk. zw. R.
	—	6-0 54	W t Z	13	zw. R. z betr.
	—	6-5 52	W	10,15	donker R.
20	—	7-3 50	NW	14	zw. w. iets R.
	—	9-9 52	———	8	z. betr. R.
	—	10-9 47½	———	6	———
21	—	11-0 41	———	4	——— R.H.
	—	10-8 47½	———	2	———
	—	11-2 38	N t W	6	wolkig
22	29.	2-0 32½	O t N	8	wein. wolken
	—	3-2 36½	———	8	———
	—	4-0 32	NO	4	donker
23	—	3-0 34	WZW 2 NW 2		z. betr.
	—	2-8 45½	W t Z	2	——— R.
	—	3-2 37½	N W	0	nev. donker
24	—	4-2 38	NNW	2	——— z. betr.
	—	4-6 47	NW	4	z. betr. Rb.
	—	4-2 46	———	2	R. donker
25	—	3-5 47	———	2	donk. motr.
	—	3-1 50	NNW	2	R. donker
	—	3-9 48	O	1	donker
26	—	4-4 45½	———	2	mist o. held.
	—	4-7 46½	ZO 2 O	2	wat betr.
	—	5-0 41	O	0	donk. mistig
27	—	5-5 42½	OZO	0	——— ———
	—	5-8 47	Stil		——— ———
	*	6-5 42	———		———
28	—	6-4 34½	Z	1	helder
	—	5-9 40½	Z t O	1	———
	—	5-0 30*	———	1	———
29	—	4-5 32	Z	1	betr. helder
	—	4-8 42	ZW	2	helder
	—	4-7 33	N	0	———
30	—	4-4 32½	Z	1	———
	—	4-0 41½	———	2	o. helder
	—	3-5 41	ZW	6	natte mist

Gem. 28. 11 61/96 43 37/96 4 4/10

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

AANMERKINGEN OP DEN BRIEF AAN DE HEEREN SCHRYVERS DER Algemeene Vaderlandſche Letteroeffeningen, WEGENS EEN VERBETERD KERKMUZIEK VOOR ONZE PSALMEN.

Door PETR. BEYEN, *Organ. en Klokkenist van de St. Stephanus Kerk te Nymegen.*

MYN HEEREN!

Onlangs las ik, in het *Mengelwerk* uwer *Vaderl. Letteroeffeningen* (*a*), een Brief, *wegens een verbeterd Kerkmuziek voor onze Pſalmen.* Deeze hield myne aandacht een weinig gaande, en deed my tevens eenige Aanmerkingen maken, die ik, hiermede, de vryheid gebruike, UL. toe te zenden; met verzoek, zo ze UL. toeſchynen van eenige nuttigheid te konnen zyn, eene plaats te vergunnen in UL. *Algemeene Vaderl. Letteroeffeningen*; het zyn de volgende:

Dat de *Gaudimelſche* melodiën niet hoger te ſchatten zyn dan de Dichtkonst van *Datheen*, zullen allen des kundigen gaarne toeſtemmen; ook is deszelfs harmonie (*b*), als mede die van *Le Jeune* (*c*), voor een groot gedeelte, niet meer voldoende. — Dat 'er Componisten in 't Vaderland zyn, bekwaam tot het maken eener betere Muziek voor onze Pſalmen, daar is niet aan te twyfelen. Het ſchrikt evenwel den Componisten af, hier handen aan 't werk te ſlaan, gemerkt het hun toeſchynt, dat men van eene nieuwe Muziek, weinig of geen, gebruik zal maken.

(*a*) IVde Deel. No. 8. bl. 335.

(*b*) Gedrukt op het Rym van *Datheen* te Leyden, in 't Jaar 1620; verbeterd en herdrukt te Haarlem, 1753.

(*c*) Gedrukt te Parys 1608, en te Amſterdam 1646.

ken (*d*). De liefhebbery voor, en de kennisſe in de Toonkonst, dienden by veelen vooraf nóg wel wat hoger te ſtygen; vooral by hun, die ze der jeugd dienden te leeren en aan te pryzen; om dus doende met den tyd, of in 't byzonder, of in 't openbaar, goede Gezangen te konnen uitvoeren: de meesten hunner toch hebben zo weinig kennisſe van, en, laat ik 'er maar onbewimpeld byvoegen, ook liefhebbery voor, de Toonkonst, dat het byna geen opmerking waardig is. Getuigen hiervan onze meeste *Schoolmeesters* (*e*).

In die dagen, toen de nieuwberymde Pſalmen in de Gemeentens ingevoerd wierden, trachtte men tevens, in veele, eene nieuwe wyze van zingen in te voeren. In den beginne beloofde het hier en daar ſtand te zullen grypen: doch by veelen is het thans weder op den ouden voet; ja, men vind 'er zelfs, daar het nu ſlegter gaat dan wel voorheen; niettegenſtaande men, al zedert langen tyd, 'er zich op eene nieuwe wyze van zingen toegelegd heeft.

Het gelchiktſte *tydſtip*, tot een Muzikale verandering op de Pſalmen, is, myns bedunkens, te qnopgemerkt voorby geglipt. —— 't Is denkelyk dat de Muzikale verandering, ten dien tyde, gevoegd by de korte wyze van zingen, *meerder beweeging* veroorzaakt zou konnen hebben; veelligt heeft men het daarom ook agterwege gelaten, en geen aanzoek by de Componisten gedaan. Ik weet evenwel niet beter, of de meeste Gemeentens hebben getracht, aangaande de verkorte wyze van zingen, aan de verzoeken, (ik meen wel bewust te zyn, dat onze geachte Overheden, overal, de korte wyzen van zingen eerder vriendelyk verzogt,

(*d*) 't Godepryzend lied'ren zingen
Veel te ſchaars alom betragt,
In de huisvergaderingen,
Tot Godvruchtige oeffeningen,
Eischt eene algemeene klagt.

S. van der Waal.

Zie verder, dit aangaande, de Voorrede van den WelEerw. Heer *R. Schutte*, voor zyn Wel Eerw. Stichtelyke Gezangen, bl. 28 en 29. Iſte D.

(*e*) Dit zien wy nader bevestigd in de *Verhandelingen over de Verbeteringen der openbare vooral der Nederduitſche Schoolen, ter meerdere beſchaaving van onze Natie*, bl. 431. §. 12. Uitgegeven door het Zeeuwsch Genootſchap der Weetenſchappen te Vlisſingen. Gedrukt te Middelburg, by *P. Gillisſen*, 1781.

zogt, dan geordonneerd hebben,) van hunne Achtbare Overheden, zo veel in hun vermogen was, te voldoen. Zyn 'er perſonen in de eene of andere Gemeente geweest, die zich hieromtrent niet pryslyk gedragen hebben, (dat medelyden verdiende, om dat het uit onkunde voortſproot,) hun voetſpoor, ziet men, is, echter, in dezen door anderen niet nagevolgd. — Is 'er, hier of daar, weder verval in den nieuwen zangtrant gekomen; men ſchryve dit mede toe, aan het *beginnen aan den verkeerden hoek.*

Men neeme my niet euvel, dat ik my verdrieste van te zeggen: dat de Heeren Dichters in 't berymen der Pſalmen, van eene vryheid, dewelke hun toekomt, geen gebruik gemaakt hebben, te weten: Zyl. waren niet verplicht, in alle Pſalmen, de voetmaat van *Beza*, *Marot* of *Datheen* te volgen: en dus konden Zyl., hier en daar, eene ſlegte melodie weggelaten, en het Rym onder eene betere gebragt hebben. Men kan my, 't is waar, te gemoet voeren, dat wy thans niet veele melodiën hebben, en dat 'er, dus doende, nog minder zouden zyn. — Dit ſta ik toe: maar wat doet men met melodiën, die geen zingenswaard zyn (*f*).

Tot het eenvoudige zoude men *zich* zeker dienen te *bepaalen* (*g*). Doch het vooroordeel, dat by veelen, (die aan-

(*f*) Men denke niet, dat de Kerk van Nederland alleen verſcheiden ſlegte melodiën heeft; neen, de Proteſtantſche Kerk in Duitſchland, of ſchoon ze wel van meerder melodiën voorzien zy, dan de onze, heeft 'er desniettegenſtaande veele onder, die gantſch niet behaaglyk zyn. — Als in de Roomſche Kerk nog eens een andere Toonkonſtkennende *Gregorius* aan 't hoofd kwam, veelligt kreeg als dan de tegenwoordige Gregoriaanſche zang ook zyn affcheid.

(*g*) Het gewag maaken hier van, doet my denken aan veele Nederduitſche Geeſtlyke Gezangen, door verſcheiden Dichters in ons Land gemaakt; welker Muziek, op veele plaatſen, wat al te ver van het eenvoudige afwykt. Ik ben ook in dezen niet voor het al te konſtige; voor eerſt, om dat men dan niet gretig aanzoek doet; daar toch het getal van minkundige Beminnaars en Beminnaresſen het grootſte is; en ten tweeden, om dat eene te konſtige Muziek maar al te dikwerf de aandacht der meeſte zangers van den inhoud des lieds aftrekt; dat evenwel niet diende te wezen; en nu veeltyds geſchied, om dat 'er te veel oplettendheid tot eene ordentlyke uitvoering der Muziek vereiſcht word. Ook kan het konſtige veeleer plaats vinden, als men meer voor anderen, dan wel voor zich zelven, zingt.

anders zeer weldenkend zyn,) aangaande de Toonkonst; maar al te diepe wortelen geſchoten heeft, doet menigmaal het nieuwe, niettegenſtaande het beter en gemaklyker is, aanſtonds verwerpen. ——— *Eenvoudige melodiën*, die niet in 't laffe vallen, worden altyd *gekleed*, *verſierd* en *ſtatig* gemaakt, door eene daarby komende harmonie. (Blote klanken, by voorbeeld, zo als men doorgaans Pſalmen zingt, zonder gezelſchap van eene tweede of meer ſtemmen of Toonkonſtige werktuigen, om kort te gaan, zonder *accompagnement*, dat is geene Muziek, maar uit onkunde of toegevenheid noemt men het menigmaal Muziek.) De Kerk heeft haar altoos onderſcheiden in haren Choraal-zang, van alle andere Muziek. Een voordeel, dat vooral de Proteſtantſche Kerk mag genieten; waar door eene geheele Gemeente, als 't ware, *met één hart en eenen monde*, Gode kan zingen. ——— Die lust heeft over de Geeſtelyke- of Kerkmuziek iets nader te weeten, leeze desaangaande *J. W. Lustig*, *Inleiding tot de Muzykkunde* (*h*.)

Om *de-ſprongen* in den beginne *niet te groot te neemen*, diende men de ſlegtſte melodiën geheel weg te doen; de minder ſlegten te verbeteren; en de goeden konden behouden worden. Om wat verder te gaan, behoorden alle deze melodiën voorzien te worden met eene nieuwe harmonie. Dus zouden 'er in het eerſte geval vereiſcht worden, 16 onderſcheiden figuren, behalven de vyf liniën. Wil men 'er harmonie byvoegen, dan komen 'er nog 3 figuren by, te zamen 19. — 12 onderſcheiden figuren, als ik wel hebbe, zyn 'er thans voor handen: waar van de zogenaamde *bloknoot* en *de Custos* niet meer zouden konnen dienen; dus zouden 'er maar 10 voor handen zyn. De nog 9 ontbrekende konnen met weinig moeite en geringe kosten vervaardigd worden. Ook wordt 'er, tot de Theoretiſche kennisſe van deze 19 figuren, zo veel tyds niet vereiſcht, als men zich wel gemeenlyk voorſtelt.

19 Onderſcheiden figuren mogen zommigen, in den eerſten opſlag, als wat veel voorkomen; doch ik kan echter zeer gemaklyk bewyzen, dat ze volſtrekt vereiſcht worden tot eene goede nieuwe Muziek voor onze Pſalmen. Dan behouden de ſprekende figuren nog hare *ruitswyze gedaante*, dat hier ook *niets ter zaake doet*. Ik vind 'er, in *Gaudimel's* Pſalmboek, niet minder dan 25. *Le Jeune* heeft 'er 23. *De Leeuw* heeft ze in zyne harmonie tot 16 gebragt; edoch,

(*h*) Bladz. 311. §. 343——353, gedrukt te Gron. 1751.

edoch, in de melodiën van *Gaudimel*, behoud hy 'er flegts 12, en dus maar 2 minder dan 'er *Gaudimel* zelfs heeft. In de door *Liefhebbers* verbeterde harmonie, vindt men 13 onderfcheiden figuren, en ook even zo veel in de gebleven zynde melodiën. Dan, men befchouwe het op welke wyze men wille, overal vindt men gebreken (*i*).

Zeker zoude het oogmerk zyn, eene goede Muziek op de Pfalmen te willen hebben. Als men het maar, by wyze van zeggen, *recht toe recht aan* verkoos, dan had men flegts 6 onderfcheiden figuren nodig. Maar, men gelieve te denken, dat *Muziek zonder orde*, (wel vertaald: *wildzang!*) alleen by *onbefchaafde Natien* t'huis behoort.

Wenfchelyk ware het, dat een ieder, maar vooral dat onze Nederduitfche Schoolmeesters, zichzelven wat toeleiden op de kennisfe der Toonkonst; om ze zo de Jeugd al vroeg in te konnen prenten. Dan zouden, in 't vervolg van tyd, *Davids* Pfalmen niet meer dermaate gepynigd worden; *Gaudimel's* Muziekkonst zoude eene langverdiende rustplaats vergund worden by de *Dichtkunde van Datheen*; en wy zouden, dus doende, gelegenheid geven, dat een laater Gefiacht onze Geloofsgenooten in Duitsch- en Zwitzerland, in hun Godsdienftig gezang, niet alleen zou komen te evenaaren, maar zelfs verre te overtreffen.

(*i*) De gebreken, in onze Pfalmmuziek, hebben my altoos te ruggehouden, in de goedkeuring van het figuraalswyze Pfalmzingen. Stel eens voor een ogenblik, dat 'er by ons in gebruik zyn 133 onderfcheiden melodiën: daarvan gaan 'er 43 in hunne figuren hier of daar mank, en wel verfcheiden van de aangenaamften: dus fchieten 'er maar 90 over, die, zonder te ftoten, (en dan moet eene Gemeente zorg dragen, dat niet alleen de tweeërleie fprekende, maar ook de tweeërleie zwygende figuren hare vereischtens verkrygen,) figuraalswyze konnen gezongen worden; en by deze 90 kan men zich niet wel alleen bepalen. —— Veele Leerredenen vereifchen menigmaal juist zulke vaarzen, die onder geene van deze 90 melodiën te vinden zyn. Zommige willen, dat de lange en korte nooten weleer hunne betrekking hadden op de lange en korte Silbes: doch het tegendeel bewyst ons, allerduidelykst, het Rym van *Marot* en *Beze*.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE BOEREN-ZWALUW.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeſchryver van den Heer DE BUFFON.)

(*Vervolg en Slot van bladz.* 632.)

Schoon de *Boeren-zwaluwen* eenigzins wilder zyn dan de *Huis-zwaluwen*, ſchoon de Wysgeeren, en onder anderen de Heer ROUSSEAU, geloofd hebben, dat de Jongen niet konden opgekweekt worden, laaten zy zich nogthans zeer ligt opbrengen; men heeft ze het voedzel te geeven, 't welk zy liefst hebben en meest met hunne natuur overeenkomt, naamlyk Vliegen, Kapellen; ze dikwyls te voeden (*), en bovenal hunne zugt tot de Vryheid invieren; een zugt, gemeen aan alle ſoorten van Dieren, doch in geene ſoort zo ſterkwerkende als by het gevederde Geſlacht (†). Men heeft een deezer opgekweekte *Boeren-zwa-*

(*) Eenige Schryvers willen, dar zy volſtrekt van geen voedzel uit het Groeiend Ryk kunnen leeven; nogthans hebbe men niet te gelooven dat het voor hun een vergif zou weezen. Brood maakte een gedeelte uit van het voedzel eens getemden *Boeren-zwaluws*, van welke ik vervolgens zal ſpreeken: doch veel zonderlinger is het, dat Jongens kleine *Huis-zwaluwen* voedden alleen met den drek, die uit het nest van andere *Huis-zwaluwen* viel: en deeze, tien dagen lang, zich zeer wel by dat voedzel vonden; en het is hoogwaarſchynlyk dat zy het nog eenigen tyd zouden uitgehouden hebben, indien deeze proeve niet geſtuit geworden ware door eene Moeder, die meer op de zindelykheid dan op de vermeerdering van kundigheden geſteld was.

(†) „ Ik heb dikwyls," ſchryft ROUSSEAU, „ het vermaak „ gehad om ze in myn kamer te houden met digtgeſloote „ venſters, wanneer zy gerust genoeg waren om te zingen, „ te ſpeelen, en op haar gemak door elkander te vliegen; „ wagtende tot het my behaagde de venſters te openen, wel „ verzekerd dat het niet lang zou duuren: en in de daad, ik „ ſtond alle morgens te vier uuren op, om deeze Vogeltjes." —— De Reiziger LEGUAT ſpreekt van eene *Zwaluw*, die hy, tam gemaakt, van de *Canariſche Eilanden* op het Eiland *Sal* overgebragt hadt: deeze liet hy alle morgens uitvliegen, en zy kwam alle avonden weder. *Voyage aux Indes Orientales*,

zwaluwen gezien, die byzonder verknogt was aan de Perſoon van welke zy de opvoeding ontving. Zy bleef geheele dagen by haare Meesteres zitten, en als deeze, naa eenige uuren afzyns, wederkwam, ontving zy haar met een vrolyk geluid, floeg met de wieken, en gaf alle tekens van genoegen; zy begon reeds voedzel uit de hand te neemen, en zou waarſchynlyk eene geheel volkomen opvoeding gekreegen hebben, was zy niet weggevloogen. Zy vloog niet verre weg, 't zy dat de nauwe verkeering met den Mensch haar noodig geworden ware, 't zy dat een Dier, door het huislyk leeven bedorven, of ten minſten verzwakt, voor de vryheid niet langer geſchikt was; deeze *Zwaluw* viel in handen van een klein Kind, en werd welhaast de prooy van een Kat. De Burggraaf DE QUERHOËNT verhaalt my, dat hy ook eenige maanden jonge *Zwaluwen*, uit het Nest genomen, heeft opgevoed, maar ze nooit alleen heeft kunnen leeren eeten, en dat ze altoos ſtierven wanneer ze aan zichzelven werden overgelaaten. Wanneer de *Boeren-zwaluw*, van welke ik zo even ſprak, wilde loopen, deedt zy het onbevallig door de kortheid der pooten; de *Zwaluwen* van deeze ſoort zetten zich ook zelden buiten haar Nest elders neder, en alleen uit noodzaaklykheid; zy gaan, by voorbeeld, aan den waterkant zitten, wanneer zy vogtige aarde verzamelen om het Nest te maaken, of in het riet, om daar den nagt te ſlyten op het einde van den Zomer, wanneer zy, naa het derde broedzel, te talryk geworden zyn om alle in de Nesten te kunnen verblyven (*); of, eindelyk, op het dak van eenig groot gebouw, wanneer zy verzamelen tot het vertrek.

De Heer HEBERT hadt in *Brie* een huis, 't welk zy alle jaaren tot de algemeene verzamelplaats koozen: de ver-

les, p. 13. LEGUAT tekent niet aan, tot welke ſoort deeze *Zwaluw* behoorde. Anderen ſpreeken ook van het opkweeken der *Zwaluwen*. Zie WOLFGANG FRANZIUS, *Hist. Animal.* p. 465; en *Journal de Paris, Commencement de* 1778.

(*) Omtrent het einde des Zomers ziet men ze 's avonds, in eene groote menigte, over het water vliegen, en, tot den nagt, omzwerven: 't is waarſchynlyk, om derwaards te trekken, dat zy alle dagen, omtrent twee uuren voor Zonneöndergang, by één komen. Men ziet ze 's avonds veel minder in de Steden dan geduurende het overige van den dag.

verzamelde menigte was groot, niet alleen om dat deeze ſoort in zichzelve veelvuldig is: dewyl elk paar altoos twee of drie keeren broedt; maar ook, om dat de *Oever-zwaluwen*, en eenige laat gereede *Huis-zwaluwen*, het getal vermeerderen. Zy heffen als dan een byzonder geſchreeuw aan, 't welk de leus der verzamelinge ſchynt. Men heeft opgemerkt, dat zy weinig tyds vóór haar vertrek, zich oefenen in bykans tot de wolken op te ſtygen, en zich dus toerusten om in hooge lugtgewesten te reizen (*); dit ſtemt zeer wel overeen met andere Waarneemingen, van welke ik, de *Huis-zwaluwen* beſchryvende, geſprooken heb, dit verklaart teffens, hoe het bykome, dat men zo zeldzaam deeze Vogels van 't eene Gewest na 't andere door de lugt ziet trekken.

De *Boeren-zwaluwen* zyn zeer wyd over het oude Vaste Land verſpreid; ondertuſſchen verzekert ALDROVANDUS, dat hy ze nooit in *Italie* gezien heeft, byzonder omſtreeks *Boulogne*. Men vangt ze in den *Elſas* met de *Spreeuwen*, zegt de Heer HERMAN, laatende tegen den nagt een uitgeſpreid net vallen over een moeras vol biezen, en verdrinkende 's anderen daags de Vogels daar onder gevangen (†). Men begrypt ligt, dat de *Zwaluwen*, op deeze wyze verdronken, zomtyds weder ten leeven gebragt zyn, en dat dit zeer eenvoudig geval, of eenig ander van gelyken aart, oorzaak kan gegeeven hebben, tot het verdichtzel van het jaarlyksch in en uit het water gaan deezer Vogelen.

Deeze ſoort van *Zwaluwen* ſchynt eene middelſoort uit te maaken tuſſchen de *Huis-zwaluw* en de *Groote Gierzwaluw*; zy heeft een weinig van het gezang en de gemeenzaamheid der eerſtgemelde, maakt het Nest bykans op dezelfde wyze, en de vingeren zyn op dezelfde wyze geſchikt; zy heeft de gevederde pooten van de *Gierzwaluw*, en de agtervinger neigt na vooren: zy vliegt ge-

(*) Eene aanmerking, my medegedeeld door den Heer LOTTINGER.

(†) De Hoogleeraar HERMAN verzekert my, dat de jonge *Boeren-zwaluwen*, in den Herfſt, vet worden, en een goed voedzel opleveren. FRANZIUS verklaart bykans het zelfde, p. 456: maar het is eene waarheid, welke ik met leedweezen vermeld: dewyl ze ſtrekt tot verdelging van eene nuttige Vogelſoort.

gelyk deeze, by zwaare regenvlaagen, en als dan in grooter benden dan gewoonlyk: gelyk deeze, hegt zy zich aan de muuren, en komt zelden op den grond; en daar op gekomen, mag de voortgang eer kruipen dan loopen heeten; de opening van den Bek heeft zy veel wyder dan de *Huis-zwaluw*, althans in 't voorkomen, dewyl zy den bek tot de hoogte der neusgaten opſpalkt, waar de randen te weder zyden een uitſpringenden hoek maaken; eindelyk, ſchoon zy een weinig zwaarder weegt, ſchynt ze kleinder; dewyl de veeren, en bovenal de dekveeren van den Staart, min opſteeken.

By de *Boeren zwaluwen* is de Stuit, de Gorgel, en het geheele Onderlyf, ſchoon wit; de zyde der Dekveeren van den Staart bruin; het bovenſte van den Kop en van den Hals, den Rug, zo veel 'er van te zien is, en de groote bovenbedekzels van den Staart, ſchitterend zwart, met een blauwe weerſchyn; de vederen van den Kop en de Rug beneden aschverwig, blank in 't midden; de Vleugelpennen bruin, met een groenagtigen weerſchyn aan de kanten; de drie digtst by het Lyf komende, loopen in witte tippen uit; de Pooten zyn tot de nagelen toe met een wit dons bedekt; de Bek is zwart; de Pooten zyn donker graauw; het zwart in het Wyfje is min ſterk; het wit min zuiver, en op den Stuit zelfs met bruin gemengeld; de Jongen hebben een bruiner Kop, en een zweemzel van die zelfde kleur aan den Hals, de weerſchyn aan 't Onderlyf van een min donker blauw, of zelfs, in zeker licht geſteld, naar 't groene hellende; doch 't geen eene opmerkenswaardige byzonderheid is, zy heeft de Vleugelpennen van een veel ſterker kleur. De geheele langte is vyf en een halve duim.

Vreemd is het dat de Jongen zwaarder weegen dan de Vader en de Moeder. Vyf Jongen, die nog maar even dons begonden te krygen, wogen te zamen drie Oncen, dat maakt voor ieder driehonderd vyf- en veertig Greinen, terwyl de Vader en Moeder beiden juist een Once zwaar waren, 't welk voor ieder tweehonderd acht- en tachtig Greinen maakt. De maagen der Jongen ſtonden opgeſpannen van voedzel, zo dat zy de gedaante van een overhaalglas hadden; zy haalden zamen honderd en tachtig Grein, dat is zes- en dertig Grein voor ieder, terwyl de twee maagen van den Vader en de Moeder, die bykans ledig waren, te zamen achttien Grein woogen, dat is het vierde gedeelte van 't gewigt der andere; de grootte ſtondt by-

kans in dezelfde evenredigheid. Dit ſtrekt ten doorſlaanden blyke, dat de Vader en Moeder zich het noodzaaklyk voedzel onthouden om het in overmaate aan hunne Jongen te geeven; als mede, dat, in den vroegſten leeftyd, de Werktuigen, tot de Voeding (*) behoorende, de grootſte zyn, even gelyk die der Voortteeling in den volwaſſen ſtaat.

Zomwylen ziet men enkele *Boeren-zwaluwen*, die geheel wit van Pluimadie zyn; ik kan, hier voor, twee geloofwaardige Getuigen bybrengen, de Heer HERBERT en de Heer HERMAN; de *Witte Zwaluw* van den laatstgemelden hadt roode Oogen, even als veele andere Dieren, met wit hair of met witte vederen; zy hadt de Pooten niet met dons bekleed, gelyk de andere van het zelfde Broedzel.

Men mag, als eene toevallige Verſcheidenheid, in deeze ſoort aanmerken, de *Zwarte Zwaluw met een geelen buik van* BARRÈRE (†); en, als eene Verſcheidenheid van de Lugtſtreek, de *Bruine Zwaluw met een witte borst van Jamaique*; van welke BROWN ſpreekt (§).

(*) Ik heb dezelfde onevenredigheid waargenomen in de Maag en in de Ingewanden van jonge *Moſſchen*, *Nagtegaalen*, *Grasmoſſchen*, enz.

(†) *Hirundo agreſtis Jonſteni; in Catalon. Aurendola roquera.*

(§) Deeze Schryver geeft 'er den naam aan van *Houſſwalow*, p. 467.; doch dezelve heeft veel meer overeenkomſt met de *Boeren-zwaluw*.

ZAMENSPRAAK TUSSCHEN LORD HERBERT, Mr. HUME EN MERCURIUS, IN 'T RYK DER DOODEN.

Quaſi ipſos inducere loquentes.

CICERO.

Aan de Heeren Schryveren der Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.

MYN HEEREN,

„ Juist naa 't leezen van een Werkje, 't geen misſchien
„ wel bekender en algemeener in handen mogt weezen,
„ getyteld: VOLTAIRE *onder de Schimmen, of Zamenſpraa-*
„ *ken*

„ *ken over het Geſchil met de Deïsten*, las ik een *Engelsch*
„ *Maandwerkje*, waar in my de nevensgaande Zamenſpraak
„ voorkwam, die ik der Vertaalinge en eene plaats in uw
„ geagt *Mengelwerk* waardig oordeelde. De SCEPTICUS,
„ in 't opgemelde Werkje, voert de taal van HUME, en
„ wordt die Twyfelaar, wiens Character met dat van BO-
„ LINGBROKE, vergeleeken, onlangs door UL. medegedeeld
„ is (*), hier meesterlyk ontmaskert. Doch dat ik het
„ Stukje niet; maar het Stukje zichzelve, aanpryze, indien
„ de Heeren goedvinden om 't zelve hunnen Leezeren
„ mede te deelen, enz."

✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝

Mr. HUME.

De Dood heeft my ten laatſten eene lang verlangde gunst beweezen. My de gelegenheid geſchonken om Lord HERBERT, in deeze ſchaduwryke gewesten, te ontmoeten, en uw Lordſchap geluk te wenſchen, als de eerſte die de Deïstery tot een Stelzel vormde, en het ſtoutlyk ondernam, om het Gebouw, door Bygeloof opgerigt, en door Godsdienst-yveraaren zo heftig verdeedigd, te doen waggelen en inſtorten. —— Myn naam is Dr. HUME. —— Ik was onvermoeid bezig in hetzelfde werk, 't geen uwe Lordſchap begonnen hadt voort te zetten. —— De Wereld prees myne Schriften. —— Verſcheide Drukken van dezelve volgden elkander ſchielyk op. —— Misſchien heeft uwe Lordſchap van my gehoord?

Lord HERBERT.

De Schimmen, die hier onophoudelyk aankomen, hebben my van den beroemden Dr. HUME geſprooken. Ik heb berigt wegens hem ontvangen, als Schryver en als Mensch. —— Ik ben u zeer verpligt voor de eer my door u toegedagt, door my aan het hoofd der *Deïsttſche Schryveren* te plaatzen, en deeze eer vermeerdert, door dien gy onder derzelver getal met helſchitterenden luister ſchittert. Ik zou deeze gunst gereed en van ganſcher harte omhelsd hebben, hadden de Schryvers, tot dien rang behoorende, zich met my door dezelfde drangreden opgewekt gevoeld, en denzelfden koers met my gehouden. —— In de daad, ik was de eerſte, die een geregelden aanval deedt op de Openbaaring; doch tot dit beſtaan

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* hier boven, bl. 504.

ſtaan werd ik gedreeven door liefde tot de Waarheid, eene ernſtige begeerte om een algemeen Stelzel van Godsdienst in te voeren, als geſchikt was om de noodzaaklykheid eener buitengewoone Openbaaringe weg te neemen, gegrond op beginzelen, alle binnen het bereik van 't Menschlyk onderzoek. —— Ik benydde den Godsdienstyveraar zynen Yver, den Geloovigen zynen Bybel, niet. Het ſmerte my alleen, dat een Godsdienst, welken ik dagt ontdekbaar te weezen door de bekwaamheid der Menſchen kinderen, toegeſchreeven wierd aan eene buitengewoone Openbaaring. Ik gaf der Openbaaringe den lof, dien dezelve verdiende. Zo verre dezelve zamenſtemde met myne Vyf Artykelen van den Natuurlyken Godsdienst, welke ik voor handtaſtlyke Waarheden hieldt, en aanmerkte als het geheel begrip diens Stelzels van Waarheid en Pligt, 't geen noodzaaklyk is voor den Mensch, beminde ik de Openbaaring, en prees ze aan. En misſchien zou ik, was 'er het zelfde licht van blykbaarheid over verſpreid geweest als tegenwoordig, myn zwaarigheids gevonden hebben om dezelve te gelooven. —— Dusdanig waren myne beginzels. Ten deezen opzigte durf ik my beroepen op myne Schriften, en op dat Gebed, 't geen ik in verlegenheid myner ziele ten Hemel opzondt; op het allerernſtigst, een merkteken der Godlyke goedkeuring over de Uitgave van myn Werk affmeekende.

Mr. HUME.

Wie immer de Schriften van Lord HERBERT geleezen heeft, zal gereed de goedheid zyner oogmerken, de braafheid van zyn hart, en de ſchranderheid van zyn geest, erkennen. Ik ſta gaarne uwe Lordſchap toe, dat veelen der *Deïſtiſche Schryveren* het ſpoor, door u betreeden, verlieten. Vryheid van denken tragtende in te voeren, en het ſtelzel der Godsdienstyveraaren poogende overhoop te werpen, verraadden zy duidelyk eene bekrompenheid van hart, en benadeelden de zaak welke zy zo zorgvuldig zogten te bevorderen. —— Myn dryfveer verſchilde ook zeer veel van die uwer Lordſchap. —— *Zugt tot Letterroem* was myn heerſchende drift, en ik had beſlooten deeze geliefde neiging, wat het ook mogt kosten, te voldoen. —— Uwe beweegredenen mogten pryslyker weezen dewyl ze belangloozer waren; de myne mogen ſchadeloos heeten: en ik

vlei

vlei my met de gedagten, dat het Menschdom, is het niet gelukkiger gemaakt door myne Werken, althans niet ongelukkiger geworden is.

Lord HERBERT.

Het zou my geenzins voegen al te ſtreng te zyn in het veroordeelen van de beginzels uws gedrags, of te driftig in het goedkeuren van myne eigene. —— Beide kwamen zy ons misſchien pryslyk voor. Nogthans kan ik niet nalaaten aan te merken, dat een zugt tot Letterroem, in een heerſchende drift gevormd, onbeſtaanbaar is met die verfynde en belanglooze beweegredenen, die een Man van Letteren en Weetenſchap behooren te bezielen. —— Liefde tot de Waarheid is het heerſchend beginzel by den Wysgeer, en alle andere geliefde neigingen, in 's Menſchen boezem, zyn alleen agtenswaardig voor zo verre zy, in ondergeſchiktheid daaraan, 'er toe medewerken. —— Gy zult het my ook wel willen vergeeven, als ik weiger te erkennen, dat de grondbeginzels, door u verſpreid, ſtrekken om het weezenlyk goed en geluk des Menschdoms te bevorderen. Niet te vrede met het groot Stelzel van Waarheid in de Openbaaring vervat, ter zyde te zetten, ſpande gy alle uwe kragten in, om de gronden van den Natuurlyken Godsdienst het onderſt boven te keeren, en 't geen nog meer te bevreemden, nog ſtouter is, het weezenlyk beſtaan der Deugd in twyfel te trekken, en dus vermetel de Zedelykheid op haare grondvesten te doen waggelen. —— Gebooren met een geestneiging, om uit te pluizen en ſcherpzinniger dan anderen te redenkavelen, meende gy mogelyk, dat de blykbaarheid, waarop de groote beginzels van den Natuurlyken Godsdienst en Zedelykheid rusten, onvoldoende was; en gedreeven door een zugt tot Lettervermaardheid, poogde gy dezelve te verzwakken: maar ik moet zeggen dat dit beſtaan, hoe aangenaam voor u zelven, hoe zeer in den ſmaak vallende van, en hoe zeer toegejuichd door, een onbedagte Wereld, onmenſchelyk was, en wreed. Met dit ſtout beſtaan tragtte gy het Menschdom over te voeren in de dorre en vreugdlooze gewesten der Twyfelaary, de Wetten der Maatſchappye te verbreeken, de kragt der Zedelyke Verpligting te verzwakken, elken dryfveer tot Deugd te verlammen, en alle bronnen van geluk-zaligheid in 't Menschlyk gemoed op te droogen, in ſtede van het tegenwoordig Stelzel, *Twyfeling*, *Verwarring* en *Regeeringloosheid* in te voeren. De beginzels van den Natuur-

menlyken Godsdienst en Zedelykheid, hadt men zints lang aangemerkt als rustende op de onwrikbaarste grondslagen; zy ſtrekte tot vaste ſteunzels des Menschlyken Leevens. Maar gy hebt, in het ſtreeven na Letter-eere, al de ſchranderheid van uw Vernuft, welke, buiten tegenſpraak, groot was, aangewend, om te toonen dat ze ydel en ingebeeld waren; gy hebt uw best gedaan om het Menschdom te berooven van die voorwerpen, waar op 't zelve zo zeer geſteld en waarmede het ten hoogſten ingenomen was. ——— Indien de Leerſtellingen, door u aangevoerd, alleen verſynde beſpiegelingen waren, moest gy het Menschdom tegen bedrog gewaarſchouwd hebben. Indien gy, daarentegen, dezelve geloofde, zou het, ongetwyfeld, menschlievend geweest zyn, dezelve bedekt en verborgen gehouden te hebben, tot de tyd aanbrak, waarin gy der Waereld een gelukkiger Stelzel, ſteunende op beter, uitgebreider en vaster gronden, hadt kunnen aanbieden.

Mr. HUME.

De beſchuldiging, welke uwe Lordſchap tegen my aanvoert, is eene zwaare en van de ernſtigſte gevolgen, indien dezelve kon ſtaande gehouden worden. Dan uwe Lordſchap zal toeſtemmen, dat de beginzels van Twyfelaary en Ongeloof, door my voortgeplant, ſtrekten, om de gedenktekens, door blind Bygeloof en wonderwerkende Geestdryvery opgerigt, te neder te werpen. Myne Boeken, in ſtede van het geluk des Menschdoms te verminderen, of de banden der Maatſchappye los te maaken, vonden ſmaak, en droegen de goedkeuring der Wereld weg. Terwyl zy het Bygeloof krak op krak gaven, ſchonken zy het Menschdom eene uitgebreider wyze van denken. Zy dienden ook gelukkig tot het verkleinen van dien blinden eerbied door de Wereld, zo veele eeuwen lang, der Prieſterſchappe toegedraagen; —— en 't geen my meer dan alles ſtreelde, zy ſchonken my eene Lettervermaardheid, die uit zeer kleine beginzels tot eene zeer groote hoogte opkiom, en welk ik voorzag, dat, naa myn dood, nog meer zou toeneemen; dit deedt my de ſtreelende hoope ſcheppen, dat de Naakomelingſchap myn Roem zou vereeuwigen door een duurzaam gedenkteken, te myner Gedagteniſe, op te rigten (*).

Lord

(*) Zie *Codicil to* HUME's *Last Wil.*

Lord HERBERT.

Gy dringt my tot de onaangenaame taak, om u het gevoelen, ten opzigte van uwe Werken, te ontdekken van een Schim, wiens ſchranderheid groot was, en wiens doordringende geest hem een diep inzien gaf, om uit de uitwerkzels tot de oorzaaken op te klimmen: —— Vergun my dan u te berigten, dat uwe Werken, ſchoon, met regt, gepreezen van wegen derzelver fraaijen ſtyl en 't vernuft daarin uitblinkende, geene andere tekens van Onderſcheiding zouden ontvangen hebben, hadden de heerſchende Zeden van uwen Leeftyd, met de Beginzelen door u ingeboezemd, niet medegewerkt. Zy waren behandeld geworden als de hoogvliegende beſpiegelingen van een hairkloovenden Geſchilvoerder, hadt redeloosheid en een ſmaak voor zulk ſlag van redenkavelingen het gezond Verſtand des Menschdoms niet verzwakt: en de ligtgeſtoorde geest van een Kerklyken, die misſchien de geweldige aanvallen der Deïsten behoorde over 't hoofd gezien te hebben, geen vertier bygezet aan reeds vergeeten ſchriften, die te hunner aanpryzinge niets hadden dan fraaiheid van ſtyl, en de bekwaamheid om de valschheid zo te vernisſen dat zy naar waarheid geleek.. Tot de dwaaling, welke gy klaar in anderen ontdekt, zyt gy ongemerkt vervallen: terwyl gy met al de praal van vryheid van denken den onverdraagzaamen yver der Geestlykheid hekelde, toonde gy u even zeer een Yveraar, en zo ſterk op uwe beginzels geſteld als zy. ——— Door de Natuur gezegend met een bedaard geſtel, zette gy aan uwe begrippen een aanvallig voorkomen by, door een Leeven vercierd met het uitwendig kleed veeler Deugden; en in het aangenaam vooruitzigt van uwen Naam te vereeuwigen, eindigde gy uwe dagen met die geregeldheid welke met de daad verwagt wordt van het denkend deel des Menschdoms; doch tot verwondering ſtrekte van veelen, die zich dwaaslyk verbeeldden, dat iemands gedrag, in 't vooruitzigt des doods, tot het zekerst bewys ſtrekt van de waarheid dier beginzelen, welke hy in zyn leeven poogde ſtand te houden. ——— In 't kort, ſchoon uwe Vrienden u afgemaald hebben, als iemand, die, „ zo verre de zwakheid der „ Menschlyke Natuur wil gehengen, het Character bezat „ van een waarlyk wys en deugdzaam Man (*),” moet gy

(*) Dr. SMIT'S, *Letter on the death of* Mr. HUME, *addreſſed to* Mr. STRACHAN, *Bookſeller London.*

gy my toeſtaan te verklaaren, dat gy gedreeven wierd door de laagſte roerzels van gedrag; en daar uwe beginzels gelyk ſtonden met die van veele anderen, zo zeer van de myne verſchillende, zult gy my wel veroorlooven dat ik u bedank om de Eer aan te neemen, welke gy my zo goedgunſtig hebt toegedagt, en met zo veel beleefdheid aangeboden.

Mr. HUME.

Het ſmert my gevoelig dat uwe Lordſchap zo ongunſtig denkt over My en myne Beginzels. 't Is myne geestgeſteldheid, niet vaardig te weezen in het wederleggen; doch ik vertrouw, op een anderen tyd, in ſtaat te zullen weezen om uwe Lordſchap, ten opzigte van myn gedrag, geheel te voldoen. Vergun my thans alleen aan te merken, dat Beginzels, als men ze wel inziet en naar eisch onderzoekt, meer in ſchyn dan in weezen verſchillen. Zy hangen, wat derzelver beſtaan aanbelangt, van de Verbeelding af, en zyn *alleen zekere kleuren op de bedryven geſtreeken.* In gevolge hier van zyn ze los, onvast, veranderlyk...

Lord HERBERT.

Mr. HUME, neem uw toevlugt niet tot de twyfelende begrippen, in uwe werken verſpreid, om uw gedrag te verdeedigen. Deeze zyn de ſpinnewebben, die de Waarheid voor uw ſchemerend oog bedekte. ——— En ſchoon gy het raadzaam gekeurd hebt, zulks met een verſmaadend ſtilzwygen te bedekken, zyn uwe Beginzels, zo my berigt is, ten vollen wederlegd by uw leeven. Het kloek verſtand en doordringend oog van Dr. OSWALD, de opſpeurende en diep denkende geest van Dr. REID, ontdekten de valſchheid uwer fyngeſponne redeneeringen, terwyl de ten toonſtellende boert van Dr. BEATTIE, (ſchoon mogelyk de minst wysgeerige van dit Driemanſchap,) nog beter ſlaagde om uwe Drogredenkunst te ontmaskeren; en u ten voorwerp van openbaare veragting te maaken. ——— Doch ik zal altoos gereed zyn om een aandagtig en waarheidlievend oor te leenen aan alles wat gy te uwer verdeediging kunt zeggen. ——— Maar wie ſtoort ons op dit oogenblik? ——— 't Is MERCURIUS, der Goden vlugge Boode.

MERCURIUS.

Myne Heeren, ik moet u berigten, dat ik, uit kragte van een voorregt, 't welk my toekomt, ſchoon ongezien, uw geheel onderhoud gehoord heb. ——— 't Is myn aart my zom-

zomtyds ten koste van de Geleerden, te vermaaken. —— Lord HERBERT, ik moet u het verdriet aandoen van te zeggen, dat gy, om tot kennis en zekerheid te geraaken der Artykelen van den Natuurlyken Godsdienst, welke gy roemde dat door de Rede alleen konden ontdekt worden, veel verschuldigd zyt aan dat Boek, 't welk verstandige Mannen voor eene Hemelsche Openbaaring erkend hebben; doch weet, te uwer opbeuringe, dat gy, daar uwe beginzels zo opregt en goed waren, het misnoegen der Goden niet op uwen halze gelaaden hebt. —— Mr. HUME, 't geen ik u te zeggen heb zal min behaagen, dewyl het ontzaglyk, maar regtvaardig, is. —— Weet dan, dat hy, die het bestaat de Leerstellingen van Godsdienst en Zedelykheid in wanagting te brengen, elk redelyk beginzel van Geloof in zyn hart verkragt, en een vyand is van GOD en Menschen. De bekwaamheden, myn Heer, u geschonken, waren groot, en zouden, wel aangewend, hoogstnuttig voor het Menschdom hebben kunnen weezen: doch die gaven u, in eene zo groote maate toegedeeld, misbruikte gy op de laagste wyze, en wendde ze aan tot verderf. —— Daar gy denkbeelden voortplantte, strookende met de zedelooze bedryven eener bedorvene Wereld, benadeelde gy de Maatschappy grootlyks, en door de hand te leenen aan de vermaaken der ongebondenen, waart gy, om zo te spreeken, een koppelaar van 't Menschdom aan de Ondeugd. —— Gy hebt het natuurlyk vermogen om te oordeelen in uw eigen geest omgekeerd, en door drogredenen uw Rede verbysterd, en eindelyk het gezond Verstand weg geredeneerd: groote dingen over 't hoofd ziende, en op kleine staan blyvende, zyt gy een Twyfelaar geworden door ligtgeloovigheid. —— Uw Naam, uw Roem werd opgehemeld door de toejuiching van een Wereld, overmaatig gesteld op deeze beginzels en schraale bespiegelingen. Dezelve zwol als een opgeblaazen waterbel by stil weer in de lugt vlottende, doch die ten laatsten moet barsten, doordien ze van binnen geheel ledig is. Met myne Roede ontdek ik uwe Beginzels en uw Gedrag; en leer uzelven ten vollen kennen. —— Beef op dit vooruitzigt, en weet, dat hy, die de vermetelheid heeft, om de grondbeginzelen van Godsdienst en Zedelykheid in twyfel te trekken, gedreeven door zodanige beweegredenen als u aanspoorden, het misnoegen der Goden niet ontgaan kan, schoon hy de toejuiching der Menschen wegdraage.

Mr. HUME.

Waar ben ik? —— Ongetwyfeld in een nog onbezogt Gewest. —— De kragt van de beginzels der Twyfelaaryo komt my nu niet te ſtaade. —— Ik moet, myns ondanks, myne eigene dwaasheid ontdekken en gelooven, en myne ſnoode verleidingen betreuren. —— Gewaande Wysbegeerte! hoe ydel zyn uwe droomen! —— ô Dat het my vergund ware in de Wereld terug te keeren, om de valſche Stellingen, eenmaal door my yverig verdeedigd, te herroepen. Eene taak, welke ik thans aanzie, als zo noodzaaklyk, als dezelve my eertyds onaangenaam voorkwam.

MERCURIUS.

't Geen gy zo ernſtig verlangt, is buiten de magt der Goden u te vergunnen. 't Noodlot heeft het anders beſchikt, Schimmen, éénmaal den *Styx* overgevaaren, kunnen nooit wederkeeren.

TREURZANG OP DEN VERSLAAGEN HELD.

Vertaald uit een oud Handſchrift.

SEDO.

Gene huilende wervelwinden ruiſchen langs de wyde vlakten; de vliegende wolken zyn in de Lugt verzameld; het azuur Hemelgewelf is van alle nevels gezuiverd; geen damp of vuile mist rust op de heuvels, noch verſpreid zich langs de valeien. De Beekjes kabbelen met een zagt geruisch; zy ſtrelen, langzaam voortrollende, het gehoor gelyk het liefelyk geluid der Nagtegalen; en echter overtreft het gezang van Ripo nog verre dit verrukkend geluid.

Gy zyt het Ripo, die de verſlagenen beweent. Ik hoorde u, en de treurtonen uwer zangen deden my vrezen, dat 'er een Held gevallen was. Gy betreurt de ſterken, en de Helden zyn de voorwerpen uwer Gezangen.

Ripo, gy, eenzame Treurzanger, waarom dwaalt gy door de ſtille Velden? waarom doet gy de digte Bosſchen door uwe klagende tonen ruiſchen als door een wervelwind? waarom doet gy me de borst kloppen, en vervult mynen boezem met angst? — Uwe gezangen zyn voor de verſlagenen; en het geluid uwer kermende tonen voor de bewoners der nare Graſſpelonken. Voor wien zyn deze Treurzangen hier, omtrent de Valeien des doods? waarom zien

zien uwe ogen als bloed, besproeijende uwe wangen met zilte traandruppelen?

RIPO.

Ik doorwandel de Valeien der Doden, en ik bezoek de Graven der Helden. Myne tranen zyn voor de gestorvenen, en myne gezangen voor die rusten in de donkere Grafkelders. —— Drako, de Held, is gevallen, zyn vuist was sterk, zyn zwaard glinsterde. Hy weêrstond het onweêr des Oorlogs, gelyk ene Rots het geweld der stormwinden; nochtans is hy gevallen, en zyn val is gelyk aan dien van enen eerwaardigen Eikenboom, hy is onder het getal der verslagen Helden. —— Sterk waart gy, ô Drako! en gy schitterde onder de zonen van Mars, als de glans van Febus onder het ontelbaar gestarnte. Maar gy zyt gevallen; en de zoon des Treurgezangs zit op uwe eenzame zark. Hy bezoekt de stille plaats uwer ruste, de eenzame woning van uw naar verblyf. De Graven sluiten zynen Lykgalm, daar de stem, door de scheuren heendringende, zich vermengt met het stof der doden; terwyl een gedeelte, van de heuvels terug vallende, de Valeien vervult.

Drako is gevallen, hy is niet meer onder het getal der Helden, dan alleen in dat der verslagenen.

Sterk waart gy, ô Drako! uwe vuist besloot magt, en uw zwaard beschikte u heil, Man by Man, en Held by Held, moest bukken voor deszelfs scherpte. Schrik ging voor u uit, en greep uwe tegenpartyders in het harte. Uw heldenmoed was vreesselyk, en geweldig waren de slagen van uwen arm. Gelyk de Herfst de Velden met bladers bezaait, bezaaide gy die met dode lichamen in den stryd. Uw naam was groot, zelfs onder uwe Vyanden; en uwe daden waren beroemd onder uwe tegenpartyders. Vreesselyk was uw toorn in den kryg, en verschrikkelyk uw gezicht, wanneer gy uwe Vyanden de kragt van uwen arm deedt gevoelen.

Brano was uw Tegenpartyder; magtig was zyn arm, en het geweld van zyn zwaard was als de kragt van den blixem; nochtans moest hy bukken voor het gewigte uwer slagen, gelyk het riet naar het geblaas van enen geweldigen stormwind. Hy moest vlugten voor uwen Heldenmoed, gelyk een vale nevel voor de ruischende wervelwinden. Het vuur uwer gramschap verteerde uwe Vyanden, gelyk een ontstoken vlam de droge Veldstoppelen; en het geluid uwer stemme verschrikte den moedigsten, gelyk felle donderslagen het hart verschrikken van enen eenzamen Reiziger.

Verkwikkelyk was uw aanzien, wanneer de storm des

Oorlogs geweken was, dan was uw gezicht, gelyk aan een ſchonen Morgenſtond, die op enen akeligen nagt volgt. Uwe gangen waren liefelyk op de Bergen, en uwe aankomst, gelyk aan de komſte der verkwikkelyke Lente. Ieders borst zwelde van blydſchap, wanneer hy u mogt aanſchouwen, en gy waart gezegend in de harten van allen, die deugd beminnen.

Dit waart gy eertyds, ô Drako; maar nu, nu is uwe akelige woning in het ſtof, uwe verblyfplaats is by de Schimmen, en ene dikke duisternis heerscht in uwe woningen. —— Vol glans waart gy, maar nu zyt gy met ſtof overdekt. —— Gy waart verheven; maar nu zyt gy laag. —— Gy waart de ſchrik uwer Vyanden, en nu word gy het aas van verachtelyke wormen. Van droefheid zyn nu de harten overſtelpt, die gy voorheen met blydſchap vervuldet. —— Gy waart het voorwerp en de wensch aller, die deugd beminnen; —— de bron van roem en luister; de beroemdſte onder de Helden; en uw glans was als die der zonne, wanneer ze hare ſtralen afzend van enen glansryken Hemel. Maar nu word alle uw luister met zwarte kluiten overdekt, en beſloten in het eeuwig zwygend graf. —— Onbepaald was uw Heldenmoed, en nu ligt gy in ene bekrompe, in ene akelige, Grafkelder! —— Uw Heldenmoed houd op, uw arm is niet meer gedugt, alle uwe dapperheid is beſloten in uwe eenzame verblyfplaats! —— „ Hier „ ligt de Held Drako, Hy, die door gene ſterkte te bepa„ len was, ligt nu in dezen engen omtrek beſloten, — Hy „ is dapper geweest, Hy is gevallen, en het ſtof ontvangt „ nu zyne gezegende beenderen!" —— Dit is het alles, ô ſtrydbaare Held! dit is het, ô Drako! dat we nu alleen van u nog kunnen zeggen.

Ripo, de zoon des Treurgezangs, zit op uw graf. Hy betreurt u door de wyken der doden. De braven ontlasten hunnen ſnikkenden boezem op uwe kille grafzerk, beſproeijende dezelve met zilte traandruppelen. —— Schreit vry om den Held, ô gy deugdzame! maar Drako hoort u niet, hy ligt reeds in het midden van enen diepen doodſlaap, gekluisterd aan de banden van angstvalligheid. De dood heeft hem omvat met twee uitgeteerde armen, die houd hem geboeid in ene ſpelonk van verſchrikking, en de deuren van het graf openen zich voor gene klagten! — Stil is de eenzame verblyfplaats der doden; gerust zyn hunne woningen; zy liggen ongeſtoord tot dat die morgen aanbreekt, wanneer een ieder uit zynen yzeren doodſlaap zal ontwaken.

Rust.

Rust vry, ô dappere Drako! van uwen arbeid! — Slaap in vrede uwen ſtillen doodſlaap, gy luister der Helden! Blyf ongeſtoord in de binnenkameren des doods uw verblyf houden; en laat uw gezegend hoofd ſtil nederliggen in het ſtof. Gy woont ook in de harten der braven, terwyl uwe daden vereuwigd worden, en men den naam van Drako in zegening zal vermelden; tot dat die Jongſte Morgenſtond aanbreekt, wanneer gy, uit uwe doodſlaap ontwakende, de regte beloning uwer werken zult ontvangen.

C. V. D. C.

DE WAARE ROEM EN GROOTHEID VAN DEN MENSCH GESCHETST IN HET BEDRYF VAN DEN CHINEESCHEN KEIZER HAMITI.

HAMITI, die bekend ſtaat voor een der verſtandigſte en braafſte Keizeren van *China*, keerde, naa groote voordeelen op de *Tartaaren* behaald te hebben, weder te *Nankin*, om daar de voordeelen zyner overwinning te ſmaaken. Eenige dagen zich te dier Stede onthouden hebbende, verwagtte het Volk, zeer geſteld op luidrugtige vreugdebetooningen, dat hy zyne zegepraalende intrede zou doen, naar de gewoonte der *Chineeſche Keizeren*. —— Het morde. —— Hun misnoegd gemor kwam HAMITI ter oore. —— Hy beminde zyn Volk, en was genegen alles te doen tot vervulling hunner redelyke begeerten. Hy liet het Volk verzekeren, dat hy ten oogmerk hadt, op net naastvolgend groote Feest, een der ſchoonſte zegepraalen te vertoonen ooit in *China* aanſchouwd.

Het Volk verheugde zich over dit woord des Keizers, en verſcheen, ten beſtemden dage, in groote menigte, voor de poorten van het Paleis, vol van eene brandende begeerte om die zegepraal te aanſchouwen. Eenigen tyd wagtte het zonder eenige dier toebereidzelen te zien, welke, meest altoos, zulke grootſche vertooningen voorgaan. De Lantaarn met duizend lichten was nog niet uitgehangen, geen Vuurwerken waren in gereedheid. ——— Een nieuw gemor rees 'er onder de menigte over dit marren. Wanneer het, te midden van het reikhalzend ongeduld, de poorten van het Paleis zag opengaan, en den Keizer zelve te voorſchyn treeden: niet uitgedoscht in ſchitterend praalgewaad; maar eenvoudig gekleed: gevolgd door de Blinden, de Kreupelen en de Vreemdelingen der Stad: alle in nieuwe kleederen, en met een geldbeurs in de hand, genoegzaam voorzien om hun een jaar het noodig onderhoud te verzorgen. Het Volk ſtondt, in den eerſten opſlag, verſtomd: doch ontdekte welhaast de wysheid van hunnen Vorst, die hun leerde, *dat Deugd te bevorderen, en Menſchen gelukkig te maaken, het toppunt was van Menſchlyken Roem en Grootheid.*

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, DECEMBER, 1783.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	29.	3-2 41	ZW	0	mistig
	—	3-4 47½	*	2	R. mist.
	—	3-8 44	Z	6	mistig
2	—	3-9 44	ZZO	0	dampig.
	—	3-5 44½		3	o. helder
	—	3-2 38½	OZO	5	damp. donker
3	—	3-5 35	ZO	4	helder
	—	3-3 46		3	
	—	3-2 34½		4	
4	—	2-5 32½	OZO	5	
	—	*1-6 40		3	
	—	1-1 31½		3	
5	—	0-5 33		4	o. helder
	23.	11-5 39		5	
	—	11-1 34½	ZZO	4	betr. (☾)
6	—	11-5 37	ZtO	5	— mistig.
	—	11-7 42½	Z	6	donker R.
	—	11-8 43½		2	natte mist
7	29.	0-2 40½	ZW	2	R. mist
	—	0-5 45½		2	z. betr. o. h.
	—	1-2 39	Z	0	mistig —
8	—	3-2 39	N●	0	
	—	3-9 37		2	
	—	4-1 33½	O	2	
9	—	3-8 31½		2	donk. dampig
	—	3-4 33		2	
	—	3-7 30½	OtZ	2	
10	—	3-6 24½	OZO	2	o. helder
	—	3-7 33	ZtW	2	donker
	—	3-9 28		2	betr. (☾)
11	—	4-1 30		2	— dampig
	—	4-6 37	ZO	1	
	—	4-9 29	O	1	helder
12	—	5-2 29	ONO	1	— damp
	—	5-6 36		1	
	—	5-9 31½		1	
13	—	6-1 29½	OtN	1	
	*	6-3 35½		2	
	*	6-3 28½		2	
14	—	5-8 25	O	0	ext. zw. nevel
	—	5-5 30	Stil.		o. helder
	—	4-8 35			donk.
15	—	4-6 36½	ZW	0	
	—	4-0 38½		1	natte mist
	—	3-6 36½		2	
16	—	2-2 35½	WZW	2	
	—	1-7 37½		2	
	—	0-9 34½		3	donk. vogt

	Bar:	Th:	Wind.		
17	29.	1-2 37	ONO	0	donker
	—	2-7 39½	NNO	1	— misty
	—	3-8 30½		0	— —
18	—	4-5 32	NO	0	wolkig rc.
	—	4-6 35½	NNO	0	o. held. —
	—	4-7 26	NO	0	helder
	—	4-8 21½	OZO	0	— iets mi
19	—	4-2 33	Stil		
	—	2-2 22			— —
20	—	1-2 30	ZW	2	o.h.z.h.m.r
	—	1-6 42	NW	1	mistig
	—	2-5 33	Stil.		
21	—	2-5 34			donker
	—	2-2 36	Z	0	
	—	0-5 29		0	o. helder
22	28.	10-5 25½	ZO	2,4	betr.
	—	10-0 27½		4,0	donker
	—	10-8 26		0	— o.h.
23	—	11-5 27	O	3	
	—	11-8 28		2	
	—	11-0 26½	ZO	1	
24	—	9-5 26	ZtO	6	
	—	7-3 29		8	jagt-sneeu
	—	5-6 31½	Z	4	sneeu
25	—	5-8 32	ZO	2	donk. ie. mist
	—	6-0 32½	OtZ	2,6	
	—	3-7 25½		8	
26	—	1-0 26½	OZO	4	nagt: sn. d.
	*	0-0 31	ZO	2,10	zw. jagt-
	—	1-1 23	Stil		sneeu
27	—	3-4 17	NW	0	held. d.
	—	5-5 27½	NO	0	
	—	6-2 20	O	0	betr. —
28	—	5-7 21		2	z. betr. n.
	—	5-8 22		4	donker
	—	7-5 15	NO	4	betr. m.
29	—	10-5 12	NWo ZWo		z. betr.
	—	11-0 16	Z	0	helder
	—	11-5 5		1	
30	—	10-4 ond. 1¾		2	z.h.donk. r.
	—	10-6 13		2	betr. o. h.
	—	11-2 ond. 3	ZtO	2	helder
31	—	11-1 ond 1	OtZ	2	
	—	9-0 10½		5,9	
	—	7-4 13½	ZO	6	betr. (☾
	29.	0$\frac{65}{66}$	30$\frac{14}{00}$	2²	

Den 30 dreef 't zwerk O en NO.

Th. den 11 's mo. 7 u. 28½
— 18 — 9 u. 30.
— 22 's av. 8 u. 29.
— 24 's nam. 3½ u. 27.

Th. 1 à 8· 39$\frac{7}{24}$
— 9 à 31· 26$\frac{7}{66}$